Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
AUG 19 5
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Buck-Black
JULY-DEC
1965
HX
9
T3
v. 20; 7-12

7

XX. ÉVFOLYAM 1965. JÚLIUS

Digitized by Google

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.*
Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Megjelent 37 200 példányban
Az utolsó kézirat 1965. június 26-án érkezett a nyomdába
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.2016/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF. 7. SZ. BUDAPEST 1965. JÚLIUS HÓ

Az eszmei irányelvek és a sajtó

Írta KOMÓCSIN ZOLTÁN

A magyar nép húsz év alatt elért gazdasági, politikai, társadalmi fejlődésével párhuzamosan járt kulturális, eszmei újjászületése. Ez kifejeződik abban is, hogy dolgozó népünk szó szerint újságolvasó nemzetté vált. Jelenleg a magyar családok több mint 76 százalékában olvasnak valamilyen napilapot. A Népszabadságot országos átlagban a családok 27 százalékában, Budapesten csaknem 30 százalékában olvassák. Pontosan kimutatni nem lehet ugyan, de mégis vitathatatlan, hogy a magyar nép mai világnézeti, kulturális színvonalának, eszmei-politikai öntudatának elérésében nagy szerepet játszott az újságolvasás is.

A magyar sajtó eredményeinek és hiányosságainak elemzéséhez, a megoldásra váró feladatok teljesebb meghatározásához nagy segítséget nyújtanak a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának márciusi ülésén elfogadott irányelvek az időszerű ideológiai feladatokról. Szinte nincsen olyan soruk az irányelveknek, amellyel legalább közvetett módon ne lenne kapcsolatban a sajtó. Az is kézenfekvő, hogy az ideológiai munka fellendítésében nagy feladatok várnak újságainkra.

Az ideológiai irányelvek alapján még bensőségesebbé tehetjük a lapok és olvasóik kapcsolatát, nagyobb eredménnyel szolgálhatjuk pártunk és kormányunk politikájának megvalósítását. A sajtó számára elvi programot adnak az irányelvek következő sorai: „*Az agitációs és propagandamunka leghatalmasabb közvéleményformáló, felvilágosító, mozgósító és szervező eszközei a sajtó, a rádió és a televízió. Arra van szükség, hogy ezek mindig időben, kellő politikai határozottsággal és következetesen marxista szellemben tájékoztassanak, segítsenek eligazodni a nemzetközi és hazai eseményekben, magyarázzák pártunk politikáját, mozgósítsanak napirenden levő feladataink elvégzésére.*"

Anélkül, hogy lebecsülnénk a magyar sajtóban megjelenő, a mar-

Digitized by Google

xista—leninista elvhűséget, a kommunista párt iránti odaadást tükröző írások tartalmi értékeit és számszerű gyakoriságát, az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az újságokban közlésre kerülő cikkek, riportok jelentékeny részében hiányzik a következetes, világos kommunista állásfoglalás. Ez a legáltalánosabban és legvilágosabban abban tükröződik, hogy még olyan esetekben is, amikor eredményeink, szocialista fejlődésünk bemutatása az egyes újságcikkekben szinte magától értetődővé tenné a konkrét összefüggés megmutatását pártunk helyes politikájával, a marxista—leninista eszmékkel, ez mégis gyakran elmarad. Sajátos, esetenként bántó viszolygás van attól, hogy amikor az helyes és szükséges, az újságokban megjelenő írásokban is kimondják a tényekhez teljesen megfelelő pártos igazságot. Ez a jelenség az ellenkező véglet az ötvenes éveknek a pártról szóló üres, jelszószerű, meggyőződés nélküli fecsegéseivel szemben. Nem többről, de nem is kevesebbről van szó, mint arról, hogy lapjaink következetesen megmutassák a szocialista építő és alkotó munka kicsiny és nagy tényei és a párt politikája között létező összefüggést, kapcsolatot és kölcsönhatást.

A lapok munkája, a megjelenő írások többsége — egyes számokat kivéve — közepes, átlag-színvonalat tükröz. Kevés a kiemelkedően jó, az átlagosnál nagyobb érdeklődést keltő, maradandóan emlékezetes cikk, és sok az olyan írás, amelyre nem lehet azt mondani, hogy rossz, vagy politikailag helytelen dolgokat tartalmaz, csupán azt, hogy a közepesnél, az átlagosnál nem jobb. Önmagában véve persze az is eredmény, hogy a magyar sajtóban elvileg politikailag hibás, vagy rosszul megírt cikk kevés jelenik meg.

Ma a sajtó, az egyes szerkesztőségek munkájában teljesen helyes az az igyekezet, amely a lapok szürkeségének, uniformizáltságának elkerülésére irányul, színességre, érdekességre, olvasmányosságra törekszik. Tudni kell azonban, hogy hol a határ. Nem lehet elfogadni helyesnek azt, ha a kommunista elvi-politikai következetesség elvész az olvasók többségének igényeit sem kielégítő, túlhajtott, tartalom nélküli, öncélú színességben. Az tény, hogy esetenként kevesebb tehetséggel, kisebb hozzáértéssel is nagyobb feltűnést keltően lehet megírni egyedi eseteket, egy kis fantáziával még ki is színezve ezeket. Sokkal nehezebb dolog — mert több tudást, fáradságos munkát, elmélyült tanulmányozást, felelősséget és hivatástudatot követel meg — a szocialista építés problémáinak, mai társadalmunk konfliktusainak igényes, egyértelműen kommunista állásfoglalást tükröző újságírói ábrázolása. Újságírók és szerkesztők együttes feladata sajtónk kommunista jellegének erősítése, továbbfejlesztése.

Digitized by Google

A szerkesztőségekhez érkezett levelekben és az olvasói ankétokon gyakran találkozunk azzal a megállapítással, hogy a párt és a kormány politikájának, az egész nép együttes erőfeszítéseinek eredményei sokkal nagyobbak és értékesebbek, mint amit a sajtó tükröz. Ez komoly és teljesen igaz bírálat. Nem tudjuk a kellő színvonalon és következetes állhatatossággal napirenden tartani a szocialista építés legfontosabb feladatait. E tekintetben is érvényes az, hogy sajtónk összképe meglehetősen hullámzó. Megjelennek egymásután hasznos, jól megírt cikkek például a szocialista munkaversenyről, a brigádmozgalomról. Azután hosszú ideig mintha nem is léteznének szocialista brigádok. Még kirívóbb az egyenetlenség abban, hogy alapvetően fontos, egész korszakra szóló feladatok, mint a munkatermelékenység növelése, vagy az önköltség csökkentése, időnként felbukkannak, azután tartósan eltűnnek lapjainkból.

Állandó adóssága sajtónknak a tényleges gazdasági, társadalmi, kulturális, emberi problémák mély, sokoldalú elemzése, az egyes jelenségek okainak és összefüggéseinek a feltárása és különösen az a kezdeményezőkészség, hogy ne csak feltárjunk dolgokat, hanem próbáljunk meg azokra válaszokat is adni. Szembetűnő fogyatékosság a lapokban feldolgozásra kerülő egyes fontos témakörök sablonos, iskolás jellegű kezelése, még nagy horderejű politikai, gazdasági vagy társadalmi kérdéseké is. Példa erre, hogy egy időben sokat foglalkozott sajtónk a párttagok és pártonkívüliek viszonyával. Most azonban már hosszú idő óta hiányzik ennek a fontos társadalmi, politikai témának az ismételt megvilágítása az új jelenségek, összefüggések alapján.

Természeténél fogva egészen más jellegű probléma, de az is előfordul, hogy egy-egy külpolitikai esemény napokig, vagy még tovább a lapok első oldalán szerepel, majd váratlanul, egyik napról a másikra, teljesen eltűnik. Különösen érvényes ez a kapitalista országok munkásmozgalmának sztrájkharcaira. Az olvasó megtudja, hogy sztrájk tört ki valahol, még azt is, hogy milyen követelésekért mennek harcba, de arra már igen gyakran nem kap választ, hogy ez hogyan fejeződött be, milyen eredménnyel, vagy esetleg eredménytelenül.

Abban a harcban, amelyet a párt és a kormány politikájának megvalósításáért a sajtó lehetőségeivel és eszközeivel folytatunk, a legtöbb tenni való a gazdasági, termelési feladatokkal való foglalkozás területén adódik, annak ellenére, hogy lapjainkban mennyiségileg a legtöbb cikk kétségkívül e témakörben mozog. A szocialista építés jelenlegi szakaszában a gazdasági, termelési feladatok és az eszmei-politikai

Digitized by Google

nevelőmunka szorosabb kölcsönhatásban van egymással, mint bármikor ezelőtt volt. Az egyes emberek és egész dolgozó társadalmunk emberi fejlődésének, szocialista öntudatának növekedésében a legnagyobb szerepe az ipari és mezőgazdasági üzemekben, intézményeinkben végzett termelő és alkotó munkának van. *A munka a személyiség legnagyobb erejű formálója.* A termelési százalékok, a megvalósult alkotói célok, kimutathatatlanul ugyan, de magukban hordják az emberek gondolkodásának, érzéseinek, öntudatának állandó fejlődését is. És megfordítva: minél magasabb eszmei és politikai színvonalon állnak, minél öntudatosabbak az egyes emberek és az egész társadalmunk, annál nagyobb eredményeket érnek el a termelő és alkotó munkában. A kölcsönhatás a termelő-alkotó munka és a világnézet fejlődése között kézenfekvő.

A magyar sajtónak a lehetőségekhez és az igényekhez mérten is többet kellene nyújtania a dolgozók eszmei és politikai öntudatának fejlesztéséhez. Sajtónkban a problémák eszmei, politikai megközelítésével szemben határozottan túlteng a technokrata és szervezési szemlélet. Nem lehet vitatni a magyar sajtónak azt az erényét, hogy általában a nagyfokú konkrét tárgyszerűség jellemzi az újságcikkeket. Lapjainknak nagy érdemeik vannak a konkrét termelési eljárások, technológiák és szervezeti formák terjesztésében. Nem kisebbíti ezeket az eredményeket, de a teljes igazsághoz tartozik az, hogy az emberrel, öntudatának fejlesztésével, a termelés és az ember összekapcsolásával nem tudunk úgy foglalkozni, mint a termelési eljárások és eredmények leírásával. Ennek legszembetűnőbb bizonyítéka, hogy sajtónk eddig korántsem ért el kielégítő eredményeket abban az eszmei, politikai harcban, amelyet állandóan folytatnunk kell a közéletünkben burjánzó burzsoá és kispolgári szemlélettel szemben, azzal a lazasággal, fegyelmezetlenséggel, felelőtlenséggel szemben, amely az élet minden területén fertőz.

A sajtó legkézenfekvőbb napi feladata a tájékoztatás. Újságjaink tájékoztató tevékenysége jelentékenyen fejlődött, különösen az ötvenes évek első felével összehasonlítva. Ennek ellenére sokszor és teljesen jogosan kifogásolják az olvasók a tájékoztatás hiányosságait. Bármilyen nagyra értékeljük is önmagában véve a sajtó szerepét és jelentőségét, a tájékoztatás tekintetében a lapok csak alárendelt, közvetítő feladatot teljesítenek. Ez természetesen semmit sem von le a sajtó munkásainak, a szerkesztőségek vezetőinek felelősségéből.

A legszélesebb néptömegek tájékoztatása egy alapvetően fontos elvet érint. A szocializmus építésének viszonyai között a párt és a

Digitized by Google

kormány, valamint a széles néptömegek közötti kapcsolatnak, a kölcsönös megértésnek és bizalomnak fontos láncszeme a tájékoztatás. Az elsődleges természetesen a párt és a kormány politikája gyakorlati tevékenységének stílusa. Teljes felelősséggel kijelenthetjük, hogy jelenleg az újságok tájékoztató, információs tevékenysége nincs teljesen összhangban a pártnak a gyakorlatban kipróbált és a néptömegek részéről ismételten elismert helyes, jó politikájával és népszerű munkastílusával.

Mi ennek az oka? Az egyik ok a lapszerkesztőségekben keresendő. Azzal, hogy nálunk minden sajtótermék — a maga sajátos jellegének megfelelően — a párt és a kormány politikájának szolgálatában áll, sajnálatosan együttjár bizonyos kényelmesség, a gyorsaság, frissesség hiánya. E jelenség ostorozása állandó témája az egyes szerkesztőségek munkamegbeszéléseinek. A legfőbb okot mégsem az újságoknál találhatjuk meg, hanem az állami, gazdasági, társadalmi és kulturális vezetők jelentékeny részének tartózkodásában, a sajtó — és külön is a tájékoztatás — jelentőségét, szerepét lebecsülő vagy félreértő szemléletében.

A minisztériumoktól kezdve az üzemekig és intézményekig mindenütt beleütközünk az elzárkózásba, a nyilvánosságtól való tartózkodásba, a sajtóval szembeni elutasításba és sokszor a rideg visszautasításba. Tévedés azt gondolni, hogy az információ megtagadására csupán olyan esetekben kerül sor, amikor a vezetők személyes munkáját érintő negatív jelenségekről van szó. Nagyon sokszor a tájékoztatáshoz szükséges tényeket még akkor is nehéz megszerezni, amikor eredmények, követésre méltó példák elterjesztését szeretnénk. Ennek legkirívóbb példája, hogy a napilapnak az olvasók előtt leginkább újságjelleget biztosító rendőrségi hírek megszerzése sokszor csak nagy késéssel lehetséges, s nem ritka az sem, hogy a közérdeklődés ellenére teljesen lehetetlen. Ez annál furcsább, mert ez az emberek nagy többségének igazságérzetével, erkölcsi felfogásával teljesen összhangban álló bűnüldözés eredményeinek és ennek következtében a rendőrség közérdekű, pozitív munkájának az indokolatlan elhallgatását jelenti.

A tájékoztatástól való idegenkedésnek egyik kétségtelen oka az, hogy a sajtó munkásainak hibájából még gyakran megjelennek a lapokban pontatlan és szakszerűtlen információk. Különösen káros ez olyan esetben, amikor hibák, mulasztások bírálatáról van szó, és amikor a felületes újságírói vagy szerkesztői munka egyoldalú, vagy egyenesen a tényeknek meg nem felelő képet ad az egyes személyekről, vagy dolgokról. A sajtóban megjelenő híradás, s különösen a bírálat

Digitized by Google

száz százalékig meg kell hogy feleljen a valóságnak. Neveléssel, s ha kell, fegyelmezéssel is tovább kell fejlesztenünk a sajtó által adott tájékoztatás pontosságát.

A tájékoztatástól való elzárkózás végső soron egy meggyökeresedett antidemokratikus magatartást tükröz: azt, hogy sok vezető nemcsak szükségesnek nem tartja, hanem egyenesen zavarónak érzi, hogy a széles nyilvánosság figyelemmel kísérje, mi történik az ő területén, s különösen, hogy bele is szóljon ebbe. Ez kifejezésre jut abban, hogy amikor már nincs több ellenérv a tájékoztatással szemben, akkor következik a visszatérő kérdés: „De miért éppen erről kell írniuk az újságoknak, miért nem foglalkoznak mással? Hiszen annyi minden előfordul az életben!" Azonkívül: „úgyis elterjed, megtudják azok, akikre tartozik." Ez a szemlélet erősen él és hat napjainkban, annak ellenére, hogy érvényesülésének egyes esetekben esetleg közvetlenül káros anyagi kihatása van, mert a tájékoztatás hiánya bosszantja a dolgozókat, s rontja termelő, alkotó kedvüket. A pazarlást, a rájuk bízott javak gondatlan kezelését nem fékezi, inkább terjeszti az, ha a környezetükben előforduló, vagy általuk ismert hibákat és mulasztásokat nem ítéljük el a közvélemény nyilvánossága előtt. Még ennél is fontosabb, hogy egyenesen politikai kár származik abból, ha nem a mi őszinte, teljes és gyors tájékoztatásunkból ismerik meg az emberek mindazt, ami reájuk tartozik, ami őket érinti és érdekli.

Az újságok útján történő tájékoztatásnak semmivel sem pótolható szerepe van a szocialista demokrácia továbbfejlesztésében. A mai demokratikus lehetőségeknek, intézményeknek, formáknak, kereteknek tartalommal való megtöltése nagy mértékben függ attól, hogy az emberek mennyire tudnak élni a demokratikus lehetőségekkel. Erre többféleképpen lehet képessé tenni őket, de az egyik legfontosabb eszköz: a sajtó. Azok az emberek, akik minden rájuk tartozó, őket érintő és érdeklő dologról tudnak és tájékozódva vannak, azok ismereteik birtokában ki tudják bontakoztatni tudásukat és képességeiket, élni tudnak a demokratikus lehetőségekkel.

Az újságokkal szemben általában, de különösképpen a tájékoztatással szemben óriási mértékben megnőttek az igények és a jövőben még tovább nőnek. Ennek az az oka, hogy ma már a magyar társadalom tagjainak döntő többsége érdeklődik a közügyek iránt, tájékoztatást akar a világpolitika minden lényeges eseményéről, nem is szólva arról, hogy hazánkban milliónyian vesznek önkéntesen, társadalmi alapon részt közügyek megvitatásában és intézésében. Viszont azt sem téveszthetjük szem elől, hogy ma még jelentős számban vannak olyan

Digitized by Google

emberek is, akik a közügyek iránt közömbösek, kulturális igényeik minimálisak, újságot nem olvasnak. Valamilyen elemi fokon ezek is tájékozódnak, ezért hozzájuk is a már olvasó és érdeklődő emberek igényeinek teljesebb kielégítésén keresztül vezethet út.

A tájékoztatás iránt megnyilvánuló igényeket az általános politikai, művelődési és szakmai fejlődés mellett az a körülmény is növeli, hogy az elmúlt években szó szerint kitágult a világ népünk számára. Évente több mint egymillió magyar utazik külföldre. Ugyanannyian jönnek hozzánk külországokból. Százezrek tanulnak idegen nyelvet. A rádió, a televízió, a film és az újságok rendszeresen összekapcsolják az egyes embert a világ legkülönbözőbb eseményeivel, az élet megszámlálhatatlan jelenségével. A világ kitárulása a magyar családok előtt, a technikai, tudományos, kulturális eredmények gyors megismerésének lehetősége egészen magától értetődően kelti fel az érdeklődést az emberek napi munkájával és életével, a mi társadalmunk örömeivel és gondjaival szorosan összefüggő kérdések iránt. A sajtó tájékoztató tevékenységének megjavítása tehát a napi apró és nagy problémákkal összekapcsolva csakúgy felmerül, mint a világhorizont állandó tágulása következtében.

A sajtóval szemben támasztott, teljesen jogos igények között a tájékoztatással egyenlő súllyal vetődik fel életünk negatív jelenségeinek bírálata és leleplezése az újság hasábjain. *A leleplező újságcikkeknek, riportoknak az az értelmük és céljuk, hogy a nem kívánt jelenségek megszűnjenek, az igazságtalanságokat orvosolják, a munka megjavuljon.* A mai magyar sajtó munkásai — nagy többségükben kommunisták — abban látják hivatásukat, hogy írásaikkal a szocializmus építését szolgálják.

Kétségtelen, hogy nagy előrehaladás van abban, ahogyan ma fogadják a bíráló újságcikkeket az egyes szervek, különösképpen a pártbizottságok és pártalapszervezetek. Nemcsak kivizsgálják a sajtóban feltárt visszásságokat és intézkednek a helyzet megjavítása végett, hanem sok esetben maguk kezdeményezik leleplező, bíráló újságcikkek megjelentetését. Minden előrehaladás ellenére sem mondhatjuk azonban azt, hogy most már minden rendben van. Ebben a dologban időnként és helyenként nagy ellenállásba ütközik a sajtó törekvése.

Gyakran felmerülő jelenség, hogy állami, gazdasági, társadalmi vezetők teljesen indokolatlanul, sőt a legtöbb esetben érthetetlen módon, szolidaritást vállalnak negatív jelenségekkel, vagy munkájukat hanyagul végző, felelőtlen emberekkel. Gyakran elismerik ugyan, hogy fennáll az a hiba, amelyet az újság le akar leplezni, de mégis azt kérdik:

Digitized by Google

„Miért éppen rólunk kell rosszat írni? Egyáltalán miért kell ezekkel a tényleg fennálló bajokkal a sajtóban foglalkozni? Kinek segít ez? Nekünk biztosan nem." Ezzel a praktikus kiindulású kérdésfeltevéssel a jelenség lényegét, elvi tartalmát közelíthetjük meg. Függetlenül attól, hogy ír-e az újság valamiről vagy sem, fontos elvi, politikai jelentősége van annak, hogy társadalmunk tagjainak, s különösen a vezető beosztású embereknek milyen a személyes viszonyuk munkaterületük hibáihoz. Valóban az a legfontosabb: látják-e az adott munkaterületen az eredmények mellett a hibákat is, készek-e a negatívumoknak elvi alapon való legteljesebb feltárására és kiküszöbölésére? A legtöbb baj nem abból származik, hogy vita folyik az újságcikk közléséről, hanem abból, amit ez a vita ténylegesen tükröz: hogy „a mundér becsületét" védve, elvtelenül, szubjektív indítékok alapján nem akarnak tudomást szerezni a bajokról. Ennek természetesen többféle oka lehet, s ezeknek egyikét-másikát mérlegelni is kell. Semmiképpen sem fogadható azonban el a hibák kendőzése, a kötelező kritika és önkritika mellőzése, a hibákkal való szolidarizálás, mert ez végső fokon, ha helyi részletkérdésben is, a szocialista építést akadályozza.

Egyszerű a válasz arra a kérdésre, hogy miért kell a sajtónak a hibákról írnia, leleplező, bíráló cikkeket közölnie. Azért, amiért pártunk politikájának szerves része az őszinteség, a problémák bátor feltárása, azért, mert csak így lehet kijavítani a tévedéseket, mulasztásokat, hibákat, csak így lehet küzdeni megismétlődésük ellen — együtt az emberekkel. A hiba elítélése és ennek nyomán a munka várható megjavítása sokkal eredményesebb, és gyorsabb lehet, ha a hibára nem négyszemközt, „magunk között", hanem a sajtó nyilvánossága útján hívjuk fel a figyelmet. Hiszen a pozitív tapasztalatok, az eredmények terjesztése, életünk örömeinek feltárása mellett a sajtónak egyenesen feladata az, hogy leleplezze a bajokat és így felhívva a közvélemény figyelmét: erejével, politikai és erkölcsi nyomásával a maga részéről segítse leküzdésüket. Azért kell közölnie a sajtónak leleplező cikkeket, hogy mindenki tanuljon belőlük, aki elolvassa. Ily módon felhívja a figyelmet a munka állandó önkritikus elemzésére, s megóv másokat a cikkekben feltárt bajoktól.

A Központi Bizottság ideológiai irányelvei megerősítik a sajtó munkásainak önbizalmát és felelősségtudatát, s irányt mutatnak közéletünk elvi-erkölcsi alapjainak megszilárdításához, továbbfejlesztéséhez: *„A párt igényli a sajtó kritikai tevékenységét... A párt fellép a jogos kritika elnyomásának minden kísérletével szemben."*

A Központi Bizottság irányelvei az időszerű ideológiai feladatokról

Digitized by Google

a cselekvés vezérfonalát jelentik az ideológiai munkaterület minden dolgozója számára. A sajtó munkásai abban a helyzetben vannak, hogy a maguk sajátos eszközeivel az ideológiai harc minden frontján tevékenykedőknek segítséget nyújthatnak. Ilyen módon nagyon sokat tehetnek az irányelveknek az életbe való átültetéséért. A magyar sajtó eddigi sikerei feljogosítanak bennünket arra, hogy biztosak legyünk a további fejlődésben, abban, hogy lapjaink a marxista—leninista eszméknek, a párt politikájának az eddiginél is megbízhatóbb fegyvereivé válnak.

Digitized by Google

Gazdaságirányítási rendszerünk problémái

Írta NYERS REZSŐ

I.

Ismeretes, hogy pártunk Központi Bizottsága decemberi ülésén határozatot hozott arról: átfogóan és kritikailag felül kell vizsgálni gazdaságirányítási rendszerünket és javaslatot kell kidolgozni annak megjavítására. Ma már rendelkezünk bizonyos áttekintéssel párttagságunk és a szélesebb közvélemény reagálásáról a határozatnak ezzel a pontjával kapcsolatban. Azt mondhatjuk, hogy a Központi Bizottságnak ezt a határozatát széles körben egyetértés fogadta, elsősorban a gazdasági területen dolgozó vezető aktivisták részéről. Az is tapasztalható, hogy rendkívül nagy várakozás előzi meg az átfogó felülvizsgálatot és a készülő reformot. A gazdasági aktivisták döntő többsége nagy javulást vár ettől a gazdasági munka feltételeit és eredményességét illetően. Természetesen akadnak kisebb számban olyan elvtársaink is, akik nem azokra az okora vezetik vissza a hibák nagy részét, amelyekre a Központi Bizottság visszavezeti, vagyis arra, hogy meglevő gazdasági mechanizmusunk ma már nem biztosítja és a jövőben még kevésbé biztosítja a legjobb feltételeket a gazdasági munka számára. Ezek az elvtársaink egyszerűen arra vezetik vissza a fennálló problémákat, hogy nem elég kemény kezű a vezetés, a végrehajtásban nincs elég határozottság, tehát a megoldáshoz nem kell más, mint a kemény kéz érvényesítése, a kemény kéz politikája a gazdasági életben.

Mindjárt hozzá kell tennem: az erélyesebb gazdasági vezetéssel kapcsolatos feladatokat a Központi Bizottság decemberi határozata is megjelölt, de ez önmagában kevés lenne. Emellett megállapította azt is, hogy, különösen a jövőt illetően, a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésére van szükség.

Tapasztalataink szerint nem ritka ezzel a munkával kapcsolatban a félreértés, a napirenden levő kérdések téves értelmezése sem. Az egyik ilyen téves értelmezés, amiről mindjárt a bevezetőben szólni akarok: az olyan felfogás, amely szerint minden, amit eddig csináltunk, helytelen és rossz volt, s azért van szükség új gazdasági mechanizmusra, mert az eddigi alapvonal rossznak bizonyult. Ehhez kapcsolódik az a téves hiedelem is, hogy az új gazdasági mechanizmus automatikusan új, az eddigitől eltérő gazdaságpolitikát követel meg.

* Részletek az MSZMP egyéves központi pártiskoláján elhangzott előadásból.

Digitized by Google

A másik típusú félreértés: hogy a gazdasági mechanizmus kritikája kapcsán tulajdonképpen magának a tervgazdálkodásnak a kritikájáról van szó és a kritika nyomán a tervgazdálkodásról át kellene, vagy át kívánnánk térni a piacgazdálkodásra. Hozzá kell tennem, hogy nyugati ellenségeink és kritikusaink nem kevés energiát fordítanak arra, hogy a szóban forgó akciónak ilyen értelmezését elhitessék és lehetőség szerint elterjesszék. Ez természetesen hibás, helytelen értelmezés, propagandisztikus elferdítése a valóságnak.

Végül a harmadik típusú félreértés — fogalmi félreértés, azaz a gazdasági mechanizmus fogalmának helytelen értelmezéséből fakad. Ehhez hozzájárultunk mi magunk is azzal, hogy gazdasági gyakorlatunkban, propagandánkban és elméletünkben nem fektettünk eddig megfelelő súlyt arra, hogy ezeket a fogalmakat tisztázzuk. Vannak, akik a gazdasági mechanizmus alatt csak a pénz-, az ár- és a hiteleszközök összességét értik, kirekesztve abból magát a tervezést. Tehát mindent értenek alatta, ami nem terv. Ebből következik az a helytelen értelmezés, hogy a gazdasági mechanizmus fejlesztése a pénz-, ár- és hitelviszonyok fejlesztését jelenti, szemben a tervezés fejlesztésével. Azután van olyan értelmezése is a gazdasági mechanizmusnak, hogy az tulajdonképpen valamiféle automatizmust jelent, tehát azt, hogy a gazdálkodás vitelét, gyakorlatát állítjuk olyan automatizmus vágányaira, amely feleslegessé teszi a központi irányítást. Ez is helytelen. Van olyan téves értelmezés is, hogy a gazdasági mechanizmus elsősorban, döntően, sőt esetleg kizárólagosan — bizonyos szervezeti problémák, szervezeti instrumentumok összessége, tehát amikor ezekkel foglalkozunk, szervezeti problémákkal foglalkozunk.

Találkozni némely elvtársunknál olyan felfogással is, hogy túlságosan szélesen értelmezik ezt a fogalmat. Beleértik a mindenkori gazdaságpolitikát is, sőt végülis úgy fogják fel, mint a szocialista termelési módot. Vagyis a gazdasági mechanizmus ebben a felfogásban tulajdonképpen magát a szocialista tervgazdálkodás összességét, egész komplexumát jelentené. Ebből a túlságosan széles értelmezésből viszont az következnék, hogy a gazdasági mechanizmushoz hozzányúlni nem szabad, mert ha hozzányúlnánk, akkor a szocializmushoz nyúlnánk hozzá. Ez a túlságosan széles értelmezés többek között azért is helytelen, mert megakadályozná a szükséges változtatásokat és megmerevítené, előbb-utóbb fejlődésre képtelenné tenné gazdasági életünket.

Hogyan értelmezzük helyesen a szóban forgó fogalmat? A gazdasági mechanizmus lényege: a termelési viszonyok és azon belül a különböző elemek közötti kapcsolat konkrét megjelenési formája. A szé-

Digitized by Google

lesebb közvélemény számára is érthetően kifejezve: gazdasági irányításunk adott rendszere. A kettő nem hajszálpontosan fedi egymást, de gyakorlati szempontból azonosnak vehetjük. Tartalmazza pedig a következőket: a népgazdasági és a vállalati tervezési rendszert, a pénzügyi-, az ár- és a hitelrendszert, a piaci viszonyokat, valamint az anyagi érdekeltség rendszerét. Beleértjük továbbá a gazdasági intézményeket s a közöttük érvényesülő feladat- és hatáskör-megosztást is. A gazdasági mechanizmusba azonban nem értjük bele magát a gazdaságpolitikát.

A gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus között szoros az összefüggés. A gazdaságpolitikába beleértjük a gazdaság fejlesztésére, a fő arányokra vonatkozó tervcélokat és intézkedéseket, a lakosság életszínvonalára vonatkozó célokat és elhatározásokat, a pénz- és anyagi eszközök társadalmi méretű felosztását, valamint az ennek megvalósítására alkalmazott módszereket. A gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus viszonyát úgy határozhatjuk meg, hogy a szocialista államnak és az általa kialakított gazdaságpolitikának meghatározó szerepe van a gazdasági mechanizmust illetően, miután a gazdaságpolitikának szerves részét képezi a gazdaságirányítás legcélszerűbb rendszerének kialakítása.

A gazdasági mechanizmus átfogó felülvizsgálatának elvi és gyakorlati indokai vannak. Az elvi indokok mélyebben fekvő, hosszabb távon ható tényezők mérlegelése alapján ismerhetők fel, a gyakorlatiak pedig a mindennapi élet tapasztalataiból következnek.

A fő elvi indok: szocialista viszonyok között a termelőerők szakadatlanul fejlődnek, túlhaladják, kinövik az adott gazdaságirányítási kereteket és ez időnként változásokat követel a gazdaság mechanizmusában. Ezek a változások természetesen a szocializmus alapjain mennek végbe, miután a kialakult ellentmondások nem antagonisztikusak, nem a tulajdonviszonyok és az osztályviszonyok kerülnek ellentmondásba a termelőerőkkel, hanem a gyakorlatszülte módszerek és intézmények. Ilyen reformok, változtatások tehát azért szükségesek időnként, hogy a termelési viszonyok konkrét megjelenési formája, az adott mechanizmus, amelyben termelünk, cserélünk és fogyasztunk, összhangban legyen a termelőerőkkel, s jobban szolgálja azok továbbfejlődését.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a szocializmusnak nincs örök időkre szóló, egyetlen és változtathatatlan gazdálkodási formája, gazdasági mechanizmusa. Azon idővel szükségszerűen változtatni kell, mert az élet nem áll meg.

Digitized by Google

A gazdasági mechanizmus megreformálását célzó törekvéseink kapcsolódnak a többi szocialista ország fejlődéséhez, ahol hasonló reform-törekvések érvényesülnek. Mindenütt, ahol a gazdasági feltételek némileg hasonlítanak azokhoz a feltételekhez, amelyek között a mi országunk gazdálkodik, mutatkoznak ilyen törekvések.

A gyakorlat oldaláról a reform irányába késztet bennünket először is az, hogy gazdaságpolitikai céljaink eléréséhez a mai mechanizmus már nem biztosítja a lehetséges legjobb feltételeket. Problémát okoz például, hogy a mai mechanizmus nem biztosítja kellően az egyéni, a vállalati és az össztársadalmi érdekek optimális összhangját. Persze nem automatikus összhangot képzelünk el. Mindhárom tényezőnek saját mozgása is van, és bizonyos érdekeltérések időről időre a legtökéletesebb mechanizmusban is felmerülhetnek, amelyek megoldása már a gyakorlati vezetés feladata és nem a mechanizmusé. Kétségtelen azonban, hogy a mai mechanizmus, nem minden esetben biztosítja az érdekek optimális összeesését, a jövőben pedig még nagyobb eltérésekkel számolhatnánk. A jelenlegi mechanizmus nem biztosítja megfelelő módon a gazdasági hatékonyság optimumát.

A másik gyakorlati ok, amely a reformokra késztet bennünket: a szocialista gazdaság 10—15 éves hazai tapasztalatai alapján eljutottunk oda, hogy saját országunkban annyira átfogóan megismertük a szocialista gazdaság működési módját és problémáit, hogy módunk van bizonyos tudományos igénnyel, — nem ad hoc módon, nem kapkodva, hanem előrelátóan — beavatkozni. A szocialista gazdaságra vonatkozó ismereteink összehasonlíthatalanul mélyebbek, mint amilyenek 10 évvel ezelőtt voltak. A 10 évvel ezelőtti helyzethez képest viszonylag nagyon jól ismerjük más szocialista országok gazdasági rendszerét és gazdaságának működésével kapcsolatos tapasztalatokat is. Ma már módunk van arra is, hogy az elemzésben külön tudjuk választani azokat a hatásokat, amelyek a gazdasági körülményekből adódnak, azokat, amelyek gazdaságpolitikánkból származnak és azokat, amelyek a mechanizmus működéséből következnek. Megfelelő áttekintésünk van tehát a cselekvéshez.

A szükséges reformok nélkül a gazdasági élet központi irányítása a jövőben valószínűleg gyengülne, s ezért, az össz-társadalmi célkitűzések jobb érvényesítésére a jövőben a jelenleginél jobb feltételeket kell biztosítani. Amennyiben elzárkóznánk a reformoktól, ennek következménye az lenne, hogy a jövőben szaporodnának azok a tervszerűtlen jelenségek, amelyeket itt-ott már ma is tapasztalhatunk a vállalati gazdálkodás szféráiban. Növekednék a veszélye a központi

Digitized by Google

célok és a vállalati törekvések közötti eltérésnek. Azt lehet mondani tehát, hogy nem a reformok veszélyeztetik a központi irányítást, és annak hatékonyságát, hanem a reformok elmaradása gyengítené a központi irányítás eredményességét és az össztársadalmi célok kevésbé alapos, kevésbé hatékony érvényesítését eredményezné.

Ugyanakkor óvakodnunk kell attól, hogy szocialista gazdaságunkat a permanens reformok színterévé tegyük. A permanens reformok bizonytalanságot eredményeznének és megnehezítenék az áttekintést. Ettől nagyon óvakodnunk kell. A szocialista gazdaságnak hosszabb időre szóló stabilitásra van szüksége a gazdasági mechanizmust illetően ahhoz, hogy mi, emberek, akik ebben a gazdaságban vezetünk, intézkedünk, cselekszünk, előre számolni tudjunk intézkedéseink eredményével és ne legyünk kitéve annak, hogy amikor valamit elhatározunk, akkor még bizonytalanságban legyünk — a megvalósulás időszakának gazdasági feltételeit és körülményeit illetően. Ezért van szükség az alapos előkészítésre, illetve bizonyos időre. A reformoknak átfogó jellegűeknek és hosszabb időre szólóknak kell lenniök, hogy utána huzamosabb időre stabilitást lehessen biztosítani.

Szeretném aláhúzni, hogy a napirenden levő reform kidolgozása és bevezetése nem az eddigi gazdasági fejlődésünkkel ellentétes processzust jelent, nem azzal szemben állót, hanem szervesen ráépül eddigi gazdasági fejlődésünkre, azoknak az intézkedéseknek a sorozatára, amelyeket 1957-ben elkezdtünk és amelynek utolsó állomását az ipar átszervezése jelentette. Amikor 1957-ben az első reformokat végrehajtottuk — például megszüntettük a kötelező beadás rendszerét, megszüntettük a vállalatok havi, negyedéves tervének kötelező jóváhagyását, és sok más intézkedést tettünk — intézkedéseink tulajdonképpen ugyanebben az irányban mozogtak. Nem arról van tehát szó, hogy most valami mást akarunk csinálni, hanem éppen ezt akarjuk — hogy úgymondjam — betetőzni, hogy kerek egészet képezzen és olyanná váljék mechanizmusunk, amely hosszú időre alkalmas lesz az ésszerű és hatékony szocialista gazdálkodásra.

Vegyük sorra, milyen gazdaságpolitikai tényezők, körülmények indokolják gazdasági irányítási rendszerünk átfogó felülvizsgálatát. Az egyik ok, hogy a népgazdaság szektorális átalakításának a programja lényegében befejeződött Magyarországon. Nem szükséges tehát sok olyan célú intézkedés, beavatkozás, amely a szektorális átalakítás, a szocialista termelési viszonyok győzelme érdekében szükséges volt az elmúlt években. Az állami, a szövetkezeti és a magánszektor létezése az adott arányokban — a szocialista szektor döntő túlsúlya mellett —

Digitized by Google

ma hosszú időre stabilnak tekinthető. A másik gazdaságpolitikai tényező, hogy népgazdaságunkban a gazdasági növekedés extenzív forrásai kimerülőben vannak. Egyre fokozódik tehát a gazdasági növekedés szempontjából az intenzív források szerepe.

Mit értünk extenzív növekedés alatt?

Extenzív növekedésre általában jellemző, hogy a nemzeti jövedelem növelésének legfőbb eszköze új munkaerő bevonása, a munkahelyek számának növelése. Jellemzője továbbá a kielégítetlen belső piac, valamint a viszonylag alacsony export-hányad mellett a szinte korlátlan exportlehetőségek. A magyar népgazdaság szempontjából jellemző még, hogy a meglevő kapacitások nincsenek teljesen kihasználva, bár azok jobb kihasználása lehetséges. Az intenzív növekedés lényege viszont, hogy a termelés, a nemzeti jövedelem növelésének fő, majd egyre inkább egyedüli forrása a munka termelékenysége. A belső piac viszonylag telített, s különös érdeklődés mutatkozik az új, korszerű termékek iránt. Jelentősen nő az export-volumen, s ennek fenntartása és rendszeres bővítése komoly erőfeszítést igényel. A kapacitások — népgazdasági szinten — extenzív módon már ki vannak használva, s további kihasználásuk alapvetően intenzív úton lehetséges. Az extenzív és intenzív növekedést természetesen nem szabad mechanikusan felfogni és a formális logika alapján úgy értelmezni, hogy ezek egyike vagy másika kizárólagos jellemzője a gazdasági fejlődés adott szakaszának.

Jelenlegi gazdasági mechanizmusunk alapjában az extenzív fejlődésre van méretezve, azt többé-kevésbé jól is szolgálta. Az intenzív jellegű fejlődés előtérbe kerülésével azonban már ellentmondások jelentkeznek, amelyek akadályozzák a fejlődést. Tehát ez is indokolja a felülvizsgálatot.

A harmadik indok: gazdasági eszközeink kihasználásában még számottevő belső tartalékaink vannak. Ezek nem népgazdasági jellegű tartalékok, tehát nem központi, vagy többségében nem központi elhatározással aknázhatók ki, hanem csak helyi intézkedésekkel, többnyire vállalati intézkedésekkel.

Az egyik ilyen tartalék, hogy a termelés és a szállítás erősen lökésszerű az országban. Megfigyelhető, hogy az év elején még alacsony a termelés és a szállítás, az év végéig pedig fokozatosan növekszik, és ez az éven belüli ciklus túlzottan felfelé emelkedő vonalat mutat. Ugyanez tapasztalható negyedéven belül is. Az előbbi az éves terv, az utóbbi a negyedéves terv szorító ereje következtében áll elő. Persze

Digitized by Google

már vállalati méretekben érvényesül ennek következménye. Az időszak egy részében nincs kellően kihasználva az adott termelési és szállítási kapacitás, az időszak második részében pedig fennáll az optimális mértéken túli, maximális kihasználás. Nagyon gyakori eset, hogy az egyik vállalat kihasználja ugyan kapacitását, a termelést azonban nem sikerül teljes mértékben realizálni, mert a kooperáló, vagy szállító vállalatok nem tudják tovább vinni azon a magas szinten a termelést, csak jóval később történik meg a végtermék kibocsátása. A lökésszerűség növelő hatással van a költségek színvonalára, csökkentő hatással a jövedelmezőségre.

A másik ilyen tartalék, hogy termelésünk viszonylag nagy, a lehetségesnél nagyobb készlet-növekedés mellett valósul meg, aminek egyik fontos oka, hogy a vállalatok közötti kooperáció színvonala alacsony. Nincs biztosítva, hogy pontosan az adott, jelentkező szükséglet alapján történjék a termelés. Nemcsak a végtermék tekintetében jelentkezik ez, mondjuk abban, hogy a belkereskedelemben rakódnak le bizonyos készlet-többletek. Sokkal nagyobb a termelő szférán belüli készlet-növekedés, amikor egymáshoz kapcsolódó iparágak, vagy vállalatok kooperálnak egymással és bizonyos alkatrészekből az egyik többet, vagy más ütemezésben gyárt le, mint a másik gyár a hozzá szükséges másik alkatrészből. Egy nagyobb gép legyártása pedig nagyon sok vállalat kooperációját igényli. Az időbeni összehangoltság viszont nem megfelelő, mert a szállítási szerződéseket eddig túlságosan merev rendszerben, a tervidőszakokra kellett megkötni és nem olyan időpontokra, amelyeket a termékek folyamatos termelése megkövetelne. A gyárak ma nincsenek érdekelve abban, hogy pontosan a kapcsolódó gyárak szükségletei szerinti ütemezésben termeljenek és szállítsanak, hanem mindig csak a megadott időszakban kötelesek legyártani és leszállítani az előírt mennyiségeket. A megrendelő (továbbfeldolgozó vállalatok) túlságosan ki vannak szolgáltatva a termelő (kooperáló) vállalatoknak s ez káros az egész népgazdaságra.

A harmadik nagy tartalék: az üzemi szervezés, a munkaszervezés, a termelés-szervezés javítása, magasabb színvonalra emelése. Ez ugyancsak a gazdaságosság nagy tartaléka. A lényeg abban foglalható össze, hogy a gyártási, termelési ciklust kell gyorsítani, tehát a vállalat rendelkezésére bocsátott eszközöket, álló- és forgóeszközöket, munkaerőt az optimális kombinációban kell felhasználni. Mindez a ciklus rövidítését eredményezheti. A vállalatokat erre az eddiginél jobban kell ösztönözni. A népgazdaságnak jobb feltételeket kell biztosítani erre. Ez viszont más mechanizmust igényel.

Digitized by Google

A következő tényező: az utóbbi években jelentősen megnövekedtek a gazdálkodással kapcsolatos kockázati tényezők.

Így például, a gazdasági növekedésben egyre nagyobb a külkereskedelem szerepe. A nemzeti jövedelem növekedésénél olyan sokkal gyorsabban fejlődik a külkereskedelem forgalma, hogy úgy is mondhatnánk: a nemzeti jövedelem növekedése csak még sokkalta gyorsabb külkereskedelmi forgalom bonyolítása mellett lehetséges Magyarországon. Ez következik elsősorban természeti adottságainkból, a nyersanyagszegénységből. Tíz évvel ezelőtt a külkereskedelmi kivitel aránya a nemzeti jövedelemhez viszonyítva majdnem 30 százalék volt. Ma 36 százalék és 10 éven belül 40 százalékra fog növekedni. A külkereskedelem azonban bizonyos fokig kiesik a tervezés szférájából, kiesik a közvetlen szabályozás hatásköréből, mert az esetek jórészében nem utasíthatjuk a külkereskedelmi vállalatot, hogy ezt és ezt az ügyletet bonyolítsa le. A külkereskedelmi vállalat üzletkötése ugyanis függ például a tőkés partner elhatározásától is. Tehát a külkereskedelem nem tervezhető úgy, mint a hazai állami vállalatok termelése. Ez kockázatot rejt magában. A tőkés piacon lényegesen nagyobb ez a kockázat, de bizonyos kockázat fennáll a szocialista országokkal kapcsolatban is, mert az áruforgalmat nem teljes mélységben rögzítik a hosszúlejáratú megállapodások.

A másik kockázati tényezőt a fogyasztói magatartás változása jelenti. Ez a magatartás az utóbbi években változott, de nemcsak a magatartás változott, hanem a körülmények is úgy változtak, hogy a fogyasztói magatartás nagyobb súllyal jelentkezik a gazdasági élet porondján, mint korábban. Fokozottan ki vagyunk téve annak, hogy az év végén más lesz a fogyasztás szerkezete, mint amire az év elején számítottunk. Bizonyos árukból megterveztünk bizonyos nagyságrendű fogyasztást, de az nem valósul meg, s akkor készleteink keletkeznek; más árukból megterveztünk bizonyos nagyságrendű fogyasztást, de az igények nagyobbnak bizonyultak — ott viszont hiány keletkezik. Ilyen esetben „igazítani" kell a termelés struktúráján, tehát a kockázat abban jelentkezik, hogy készletek keletkezhetnek. A termelés egy részét esetleg nem tudjuk realizálni — ez is kockázat — s akkor a nemzeti jövedelmet sem tudjuk megfelelően realizálni.

A harmadik a munkaerő-hullámzásból eredő kockázat, ami a munkaerő foglalkoztatás jelenlegi fokán ugyancsak növekvő. Nem abszolút, szószerinti értelemben, de közgazdasági értelemben munkaerőhiányról beszélhetünk már. Ennek tünete, hogy az építőipar munkaerő-igényét most már több év óta nem sikerül — ebben az évben sem sikerül — kielégíteni, bár megtervezzük és például az admi-

Digitized by Google

nisztratív munkaterületük igényét — bár ezeket nem tervezzük — sikerül kielégíteni, mert az a fajta munkaerő, ami rendelkezésre áll, odamegy. Ennek következtében a kockázat abban jelentkezik, hogy a beruházások másként valósulnak meg, mint ahogy terveztük, hosszabb időre elhúzódnak, azután bizonyos beruházások megvalósulnak, de a kapcsolódó beruházások nem, és ebből jelentékeny jövedelmek elmaradása származhat, a terv is másképp valósul meg. E kockázatot kiküszöbölni a munkaerő kényszer-telepítésével nem lehetséges és nem is helyes.

További kockázati tényező, amely egy bonyolult, sokágazatú gazdaságban növekvő jellegű: a kooperációs zavarok gyűrűzéséből eredő kockázat. Vegyük például az autóbuszt, vagy a traktort, mint kiemelt termékeket. E kiemelt termékek termelését a népgazdasági terv közvetlenül, termék szerint tartalmazza, előírja, hogy mennyit kell gyártanunk. Azonban mindkét termék több mint száz vállalat kooperációjának eredményeként jön létre, azok együttműködéséből születik meg. Ezt a kooperációs kört a minisztériumok bizonyos fokig átfogják. Vannak kooperációs terveik, intézkedéseik, de ez sem tudja teljesen átfogni a kooperáció körét. Az autóbusznak, vagy a traktornak nem minden alkatrészét, nem minden csavarját írja elő kiemelten a népgazdasági terv. Ha azt csinálnánk, hogy mindenből az utolsó szögig központilag előírnánk, megterveznénk, mit kell gyártani, olyan óriási bürokrácia keletkezne, ami gyakorlatilag megoldhatatlanná tenné a dolgot. A kooperáció zavarai következtében előállhat az, hogy például az autóbusz benne van a népgazdasági tervben, az autóbusz-üveg, amelyet valamelyik üveggyár készít, az esetleg már tételesen nincs benne a tervben, pláne nincs benne olyan ütemezésben az üveggyár számára, hogy mikor kell leszállítania az autóbuszhoz. Tehát a kooperációs zavarok is kockázati tényezőt jelentenek: gazdaságunk bonyolultabbá vált, több ipari ágazat létezik, ezen kívül a kooperációk köre még külön is erősen bővült a specializáció révén, s a jövőben még jobban bővül ,hiszen a specilizáció a gazdaságos termelés fontos eszköze. A jelenlegi gazdasági feltételek azonban nem szolgálják eléggé a kooperáció zavartalanságát, ami tehát ismét azt mutatja, hogy szükséges a mechanizmus reformja.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása tagadhatatlanul csökkentette a termelésben és értékesítésben rejlő kockázatot (gépesítés, öntözés, korszerűbb termelési eljárások, közös fellépés a mezőgazdasági kártevők ellen stb.), de persze nem szüntethette meg azt. Az időjárás terméstbefolyásoló hatása továbbra is óriási s mind a jó, mind a rossz

Digitized by Google

termésnek erőteljesen továbbgyűrűző hatása van a népgazdaság más területeire.

Meg kell mondani, hogy eddig sem néztük tétlenül a kockázati tényezők növekedését. Népgazdasági vezetésünk, tervezésünk már 1957 óta fokozódó mértékben számba veszi ezt. Rugalmasabbá tettük például módszereinket atekintetben, hogy a belkereskedelemben lehetőséget teremtettünk a leértékelésekre, kiárusításokra, külön leértékelési alapot képeztünk, s a belkereskedelem ezt maga használja fel, nem kell a népgazdasági tervben külön intézkedni minden leértékelésről. Ez nagyon rugalmas rendszer, számba veszi a valóságos kockázatot. Azután ösztönzünk az export növelésére, az import-anyagokkal való takarékosságra különféle eszközökkel. A munkaerő-mérleg egyensúlyára tudatosabban törekszünk, mint korábban, hogy ezt a kockázati tényezőt is csökkentsük. A szállítási szerződések merevségét bizonyos fokig máris feloldottuk. Mindezzel már alkalmazkodunk a kockázat növekedéséhez, de még nem kielégítően, még nem eléggé tudatosan és bizonyos területeken, népgazdasági síkon nem is tudunk alkalmazkodni: a vállalatoknak kellene operatíven, szinte minden nap „hozzásimulni" a helyzethez, egymáshoz kapcsolódni — s ezt csak a vállalati igazgatóságok tudják megcsinálni. A vállalatok azonban ma még ehhez nem elég rugalmasak. Jelenlegi mechanizmusunk fogyatékossága tehát ebből a szempontból az, hogy a termelés rugalmas átállása nincs kellően biztosítva, valamint az sem, hogy az érdekelteknek kellő áttekintésük — helyenkénti, részenkénti áttekintésük — legyen a kooperációban. Ugyanakkor a kooperációban részvevő gazdasági szervezeteknek, vállalatoknak nincs meg a kellő önállóságuk és hatáskörük a kooperációs ügyekben. Ezen kívül nem lehet elegendőnek tekinteni a kockázati tényezők megoszlását a népgazdaság, a vállalatok és az egyének, a dolgozók közötti hármasban. Túlságosan nagy ma a népgazdaság tehervállalása a kockázatban, túlságosan kicsi a vállalatoké és kicsi az egyéneké is. Mindez a népgazdaság központi kasszájában csapódik le, s ennek következménye, hogy kicsi az érdekeltség abban a tekintetben, hogy mindenütt e központi kassza, azaz a nemzeti jövedelem növelését szolgálják a gazdasági cselekménnyel, amelyből tulajdonképpen egész népünk él.

II.

Milyen problémák jelentkeznek a gazdasági mechanizmus főbb részeivel kapcsolatban? Elsőnek veszem a népgazdasági tervezést. Jelenlegi népgazdasági tervezési rendszerünk két hipotézisen alapul.

Digitized by Google

Az egyik hipotézis, hogy a tervezés lényegében egyszintű tevékenység, s ezt a népgazdaság szintjén lehetséges és kell végezni. E feltevés szerint a vállalati terv csak egy része a népgazdasági tervnek, csak segédeszköz a tervezésben; felülről kell a népgazdasági tervet lebontani. A másik hipotézis, hogy minden gazdasági tevékenység felülről jól megtervezhető, tehát az egész gazdasági szféra központi tervezés útján szabályozható. Szeretném kijelenteni, hogy mai népgazdasági tervezésünkben, a gyakorlatban eltértünk mindkét hipotézistől, de elvileg a tervezés ezen a szisztémán épül fel, ezért következetlen is.

Két ponton bizonyul helytelennek ez a hipotézis. A gazdasági cselekvés valójában két szintű: népgazdasági és vállalati szintű, sőt van harmadik szint is, gondolok a munkavállalókra és a fogyasztókra, mint egyedekre. Van ami központilag megtervezhető, van amit csak a vállalatoknál lehet megtervezni. A vizsgálatok kimutatták, hogy ahhoz, hogy a vállalati cselekvések körét népgazdaságilag teljes mélységben szabályozzuk, többmillió egyenletből álló egyenletrendszer lenne szükséges minden esztendőben. Világos, hogy lehetetlen olyan apparátust felállítani, amely ezt biztosítja. Vannak közgazdászok — elsősorban külföldiek —, akik azt állítják, hogy minden részfolyamatot központilag kell szabályozni és megtervezni, s ehhez a kibernetikát kell felhasználni, amely megadja ennek lehetőségét. Valójában azonban a kibernetika ma még ezt a lehetőséget nem adja meg. Kétségtelen, hogy a centrális tervezés történelmi síkon bővülni fog, de nem valószínű, hogy olyan módon, hogy mindent centrálisan fognak valahol megtervezni, hogy valamely központi intézmény valamely gombjától fog függeni minden gazdasági cselekvés a vállalatoknál. Ez tehát az egyik, aminek szempontjából helytelennek bizonyul a fenti hipotézis. A másik, amiben helytelennek bizonyul, az, hogy a hipotézis egy kalap alá veszi a rövidtávú és a hosszútávú gazdasági cselekvést, és a hosszútávú tervből, vagy középtávú tervből — az ötéves terv középtávú terv — vezeti le az egyéves tervet. Az egyéves tervből a negyedéveset, a negyedévesből a havi tervet, holott nem lehet a tervet a végtelenségig darabolni, s a legapróbb darabra is azt mondani, hogy az terv. Az már nem terv, az már csak egy cselekvési program, sőt konkrét cselekvés, amit valamilyen vállalat, egység, vagy éppen egyén végez. A népgazdasági terv fogalmát fenn kell tartanunk a hosszú- és középlejáratú tervekre.

A népgazdasági tervezés révén a decentralizált tevékenység ma csak jelentős hatásfok-csökkenés mellett vezethető közvetlenül a köz-

Digitized by Google

pontból. A hatásfok-csökkenés — a rossz készletgazdálkodás, ütemtelenség, stb. — a népgazdasági tervezés adott rendszeréből következik, nemcsak abból, de jórészt abból. Ebből következik, hogy a gazdaság vezetése központilag nem kellően hatékony, viszont a gazdaság irányítása központilag nagyon hatékony lehet. Akkor azonban az irányításhoz kell megfelelő eszközöket keresnünk, nem pedig a közvetlen szabályozáshoz, vezetéshez. Ezzel kapcsolatban vitákat folytattunk atekintetben, hogy utasításos rendszert kell-e alkalmazni a népgazdaságban, vagy utasítás nélküli rendszert; hogy a népgazdasági tervben megszabott célok megvalósítására utasítsuk-e a vállalatokat, vagy sem. A kritikai felülvizsgálat és a mérlegelések eredménye az, hogy az utasításokat likvidálni a gazdasági gyakorlatból szocialista népgazdaságban helytelen lenne. Nem abban van a hiba, hogy utasítások vannak, hogy a központi szerv utasíthatja a vállalatot. Szocialista gazdaságban ez nélkülözhetetlen. De mire, mikor, és hogy utasítja — ez egyáltalán nem mindegy. Ha a vállalatot tevékenységének nagyrészére utasítani akarom, akkor már központilag vezetem azt a gazdaságot, akkor a helyi öntevékenység, a felelősségvállalás csökken — s ma ez állapítható meg.

További probléma a tervezéssel kapcsolatban, hogy a tudományos megalapozás még nem megfelelő. Kevés erőfeszítést teszünk, s lényegileg nem valósítjuk meg azt, hogy alternatív lehetőségeket kutasson fel a tervezés a gazdasági cselekvés és döntés számára. A technikai, műszaki és piaci változások felmérése alacsony szinten van. Ezen kívül probléma, hogy a terv tulajdonképpen az egyszerű újratermelést törekszik szabályozni. Ez eleinte szükséges volt, amikor kezdtük a szocialista gazdaságot kialakítani, ma már bürokratikus és a jövőben még inkább bürokratikussá válik. Ezzel kapcsolatos tervezési rendszerünk rendkívüli döntés-igényessége. Menet közben, a tervezés fázisában a döntések óriási halmazát kell hozni, mire tulajdonképpen előáll egy tervkoncepció. Mire ezt felsőbb gazdasági, irányító szervek, a kormány, a párt számára benyújtják, addigra a fontos döntések sokasága született már, amelyek behatárolják az egész terv-koncepciót. Ha ugyanis a felsőbb szervek úgy határoznak, hogy nem fogadják el a tervet, akkor azt át kell dolgozni, ami hónapokig tart, s ez alatt a gazdaság terv nélkül működne. Ha pedig a tervező szervek abban a fázisban, amikor még csak nekiindulnak a tervezésnek, kikérik a központi szervek véleményét, gyakran még nem tudnak megalapozott támpontokat nyújtani a gazdaságpolitikai döntés számára. A jelenlegi tervezési rendszerben nem kap a jelentőségének meg-

Digitized by Google

felelő súlyt a gazdaság irányításával kapcsolatos legfőbb arányok kimunkálása.

Mindamellett szeretném hozzátenni: helytelen lenne azt mondani, hogy jelenlegi tervezési rendszerünk válságban van. Helytelen lenne azt mondani, hogy ezzel a tervezéssel nem lehet tovább gazdálkodni, nem lehet folyamatosan és normálisan gazdálkodni. A problémákat mélyebben és előbbre nézve látjuk, mint ahogy azok ma a gyakorlatban jelentkeznek. Ezek a fogyatékosságok részben ugyan a jelen, de nagyobb részben a jövő problémái. Ezért lehetőségünk és időnk van a cselekvésre. Mai, adott tervezési rendszerünket minden hibája mellett tisztelnünk kell. Nem azt mondom, hogy szeretnünk is kell, de mindenesetre tiszteletben kell tartanunk, mert most ez az egyetlen lehetséges eszközünk a gazdálkodásra. Az országnak több nemzeti jövedelemre, termelésre, termékekre van szüksége, életszínvonalunkat növelni akarjuk, árukat akarunk exportálni, s ha fel is ismerjük tervezési rendszerünk tökéletlenségeit, fogyatékosságait, cselekvésünkben kerülnünk kell minden elhamarkodottságot. Nincs okunk arra, hogy a terv becsületét — a kritikán túl — a mindennapi gyakorlatban sárbarántsuk és attól eltérjünk. Olyan ez a tervezési rendszer, mint egy kicserélendő motor: húz, csak nem olyan gyorsan, mint ahogy szeretnénk; ki akarjuk cserélni, de amíg nincs meg a másik, addig ezen kell motoroznunk.

III.

Vállalati gazdálkodásunk területén a mechanizmus vizsgálata kapcsán abból indulunk ki, hogy az iparátszervezés helyes irányú volt és alapjában pozitív változásokat hozott a termelés összefogásában. Ezt megállapíthatjuk akkor is, ha tudjuk, hogy helyenként olyan átszervezések is voltak — különösen az átszervezések vége felé —, amelyeket kellő megfontolás nélkül, bizonyos kapkodás alapján határoztak el és hajtottak végre.

A vállalati gazdálkodás területén két különböző típusú vállalattal állunk szemben. Az egyik az állami vállalat, a másik a szövetkezet, mint kollektív vállalat. Az állami vállalat esetében a vállalkozó tulajdonképpen maga az állam, a szövetkezet esetében a vállalkozó a szövetkezeti tagok közössége, a szövetkezeti kollektíva. Az állami vállalatoknál kritizálandó, hogy a gazdasági önelszámolás köre jelenleg szűkebb a kelleténél, ennek elve nem következetesen érvényesül, a vállalat nem eléggé saját bevételeiből gazdálkodik; központilag meghatározott kereteket kap a gazdálkodásra, s a vállalat gazdálkodása,

Digitized by Google

fejlődése majdnem teljesen független saját gazdasági eredményeitől. A beruházások tekintetében például a vállalati hatáskörök csak a végrehajtás területén jelentkeznek. A felújítások tekintetében nagyobb a vállalati önállóság, de itt is kisebb a kelleténél. A műszaki fejlesztésért a vállalatok nem felelnek, vagy kevéssé felelnek, s jelenleg a műszaki fejlesztés kiindulópontja nem eléggé a vállalat.

A szövetkezeteknél más jellegűek a problémák. Náluk az önálló gazdasági elszámolás köre elvileg teljesen zárt rendszerként érvényesül. Belső gazdálkodásukban azonban a szövetkezetek — s itt nem a kisipari és földművesszövetkezetekről, hanem a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről van szó — nem eléggé vállalatszerűen gazdálkodnak. Túlságosan naturális jellegű még mindig a termelőszövetkezetek tervezési és elszámolási rendszere. Forgó alapot például lényegében csak naturálisan terveznek, bár elvileg pénzben is kellene tervezniük. Amortizációval nem számolnak, noha állóeszközeik már most jelentősek, és a jövőben egyre nagyobb mértékben szaporodnak. Ennek következtében beruházásaik bizonyos része nem bővítés, hanem egyszerűen amortizáció, vagyis a meglevő szükséges leírásokat ellensúlyozza. Az önköltségszámolásra még csak most kezdenek rátérni, a nyereséget nem világosan mutatják ki, stb.

A vállalati gazdálkodás területén a bérezés kritizálandó: túlzottan az egyenlősdire épült fel bérezési rendszerünk, kevéssé differenciál a munka minősége szerint. Ezen kívül gyakorlatilag túlságosan szűk bérskálákkal dolgozunk. Ez a munkásra is vonatkozik és az igazgatóra is, s ez az ösztönzést nagyon leszűkíti. Azt is mondhatnám, hogy a munka szerinti elosztás elvét hatékonyabban, következetesebben kellene érvényesíteni.

Néhány szót a dolgozók bevonásáról és beleszólásáról. Ha kiindulópotnak vesszük, hogy a dolgozók a szocialista vállalatokban részben mint tulajdonosok, részben mint alkalmazottak vagy dolgozók vesznek részt, akkor az állami vállalatoknál az figyelhető meg, hogy a dolgozóknak mint alkalmazottaknak a bevonása az ügyek intézésébe a szakszervezeteken keresztül alapjában rendezett, alapjában —, de nem teljesen, mert nagyon sok a probléma, s lehet ezt jobban is csinálni. Mint tulajdonosoknak a bevonása a vállalat ügyeibe azonban még mindig nem kielégítő, úgyhogy ezt alaposan át kell gondolnunk. Meg kell keresnünk, hogyan lehet a dolgozókat, mint tulajdonosokat is jobban érdekeltté tenni a vállalat működésében. Az állami vállalatoknál a tulajdonosi viszonyok kapcsán nem azt hibáztathatjuk, hogy nem érvényesítik az úgynevezett önigazgatási elvet, amely sze-

Digitized by Google

rint az adott vállalat kollektívájáť tekintenénk az állami vállalat tulajdonosának, vagy vállalkozójának. Az adott vállalat kollektívája ugyanis nem tulajdonosa ennek az állami vállalatnak, a vállalat az állam tulajdona és lényegében a vállalkozó is az állam, minden feltételt a munkához az biztosít. Helytelen csupán abból a szempontból kritizálni a jelenlegi mechanizmust, hogy az állami vállalatok saját dolgozóiknak nem biztosítják kielégítően a tulajdonosi beleszólást. Abból a szempontból lehet kritizálni, hogy részben az adott vállalati kollektíváknak, de részben mindazoknak, akik érintettek a vállalat egész tevékenységében — tehát a vállalat termékeinek fogyasztói, felhasználói, a kapcsolódó állami vállalatok szervezetei, a bank, a tervezők —, nem biztosítja azt, hogy tulajdonosi minőségükben is jobban beleszólhassanak a vállalatok munkájába.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben fordított előjelű problémával találkozhatunk. Ott alapjában rendezettek, a tagok által tudottak és ismertek a tulajdonosi kapcsolatok, ez kifejeződik a demokratikusan választott vezetőségek, a közgyűlések rendszerében. Nem kielégítően rendezettek viszont még a tagoknak mint a szövetkezet dolgozóinak a kapcsolatai.

Néhány szót az árrendszerről. Itt két fő probléma van. Az egyik az, hogy az árak nem helyesen tükrözik a társadalmi ráfordításokat. Ez az egyik fő probléma. Ez alatt azt értjük, hogy az árak centrumában olyanfajta önköltség áll, amely nagyon szűken számított önköltség, azaz sokminden társadalmi ráfordítást nem vesz tekintetbe. Így például ez az önköltség a legutóbbi időkig nem vette figyelembe a lekötött eszközök nagyságát. Az energiaipar például óriási lekötött eszközökkel, beruházásokkal, álló alapokkal gazdálkodik, de ez nem jelentkezett az energia önköltségében és árában. Azt mondhatnánk, hogy az adott mennyiségű energia a társadalomnak többe kerül, mint amennyi önköltséget kimutat a vállalat és amennyit az árban felszámítottunk. De különösen akkor mutatkoznak egészségtelen eltolódások, ha az egyik termék árát a másik termék árához viszonyítjuk. Ennek következménye az, hogy a társadalom összfogyasztását — a társadalmilag szükséges ráfordításokat nem eléggé tükröző árakon keresztül — deformáljuk. Nagyobb fogyasztási igényt teremtünk például a villamosenergia iránt, mint amennyit termelni tudunk. Ez a nagyobb fogyasztási igény még nagyobb beruházási eszközöket igényel az államtól, stb., tehát a gazdasági hatékonyság elvét nem érvényesítjük eléggé.

Másik tünete annak, hogy a társadalmi ráfordításokat nem tük-

Digitized by Google

röztetjük helyesen: az import-árak nem valóságos nagyságukban érvényesülnek és gyűrűznek végig a gazdaságon, tehát az import termékeknél esetenként az államnak többe, vagy kevesebbe kerül az adott termék, mint amennyit az ár tükröz, mert az árakat a hasonló termékek belföldi áraihoz viszonyítva állapítottuk meg. Ezek a körülmények a gazdasági tisztánlátást zavarják a vállalatnál is és a központban is. Ugyancsak hiba, hogy az árak nem eléggé rugalmasak, a kereslet csökkenésére, vagy növekedésére nem kellően reagálnak. Ez zavarja az árak ösztönző szerepét. Például a Csepel Vas- és Fémművekben gyártott varrógépek iránt az érdeklődés, a kereslet erősen csökkent, mert nagyon korszerűtlenek voltak. De az ár változatlan maradt. A varrógépek esetében az üzem érdekelve volt abban, hogy évről évre még bővítse is a varrógépek gyártását.

Van azután a másik esetre is példa, hogy tudniillik korszerű, új termékek esetében a vállalat nem érdekelt a gyártásban, mert eleinte az új termék gyártásának felfuttatása komoly többletköltséggel jár, de az árban ezt a többletet nem kapja meg. Az árba ugyanis a tömegtermelés időszaka alapján kalkulálják be az önköltséget, az árat így állapítják meg, s míg a tömegtermelésig eljutnak, addig a gyárnak ez ráfizetést jelent. Tehát a termelésnek abban a szférájában, ahol a termék-struktúra változása nagy, ott az ár nem biztosítja azt, hogy a termelés összhangba kerüljön, egybeessen a fogyasztással. Nem vált be az sem, hogy hosszú ideig változatlanul hagyjuk, 5—6 évre fixáljuk a termelői árakat, ahogy jelenleg van, mert öt-hat év alatt annyira elmozdulnak a ráfordítási, termelési költségek, az önköltség, hogy már sokszor a második-harmadik évben úgy szanaszét szóródik a nyereséghányad az egyes termékekben, hogy nincs az az ezermester, aki képes lenne áttekinteni, s valami módon arra ösztönözni a vállalatot, hogy most a korszerűre, jóra fordítsa termelési eszközeinek nagyobb hányadát.

Nem vált be az sem, hogy túlságos mélységben avatkozzunk be központilag az ármegállapításba, vagyis hogy nemcsak a végtermékek árát állapítsuk meg, hanem a kooperáció fázisában is ékelődjék be a központi ármegállapítás és ott is állapítsa meg a részterméket, félkész-termékek árát. Ennek következménye egy óriási ár-bürokrácia. Az Árhivatalnál súlyos könyvtárra menő kötetek vannak, amelyek tulajdonképpen a tételesen megállapított árak jegyzékét tartalmazzák. Sok-sok kötet, s az Árhivatal vezetői is azt mondják, hogy nem tudják áttekinteni. Úgyhogy működik egy olyan mechanizmus, amely tulajdonképpen holt teher a gazdaságnak, s amely ebből a túlzott mély-

Digitized by Google

ségben való központi ármegállapításból származik. Vizsgáljuk a fogyasztási cikkek árainak megállapítását is. A tapasztalat itt is az, hogy túl van centralizálva a dolog. A Belkereskedelmi Minisztérium állapítja meg a fogyasztói árak 95 százalékát, a fennmaradó 5 százalékot leadták a vállalatoknak. Azt hihetnők, hogy ez valami biztosíték az állam számára és a fogyasztók számára is — hogy tudniillik az árak túlnyomó többségét a minisztérium állapítja meg —, de kiderült, hogy a minisztérium képtelen áttekinteni az áraknak ezt garmadáját. 120 000 cikkről van itt szó. Ennyit nyilvántartani, ennyinek pontosan megnézni a kalkulációját, utánanézni, hogy ne legyen burkolt áremelés, hogy helyesen kalkuláljon az üzem — lehetetlenség. Ehhez akkora ár-apparátus kellene a Belkereskedelmi Minisztériumban, amekkora nincs az Árhivatalban sem. Ez lehetetlen. Viszont az sem helyes, hogy olyan rendszert tartsunk fenn, amelyben az adott szerv elvileg 120 000 cikkel gazdálkodik, de nincs áttekintése. Éppen a legfontosabb fogyasztási cikkek árainak helyesebb megállapítása, a burkolt áremelések eredményesebb kiküszöbölése és az árak kézben tartása érdekében kevesebb fontos cikkre kell összpontosítani a jelek szerint a központilag megállapítandó árak listáját.

Természetesen itt sem az a helyzet, hogy 1957 óta most vesszük észre ezeket a problémákat és eddig semmit nem csináltunk annak érdekében, hogy meghatározott intézkedésekkel ellensúlyozzuk árrendszerünk hibáit. Igenis ellensúlyoztuk, jelentős részben, mert például az 1959-ben végrehajtott termelői árrendezés e kritika vonalán mozogva közelített egy helyesebb árrendszer felé. Meg kell azonban állapítanunk, hogy még mindig nem az, aminek lennie kell. Bizonyos lépéseket tettünk a rugalmasság érdekében. Így például a zöldségnél, gyümölcsnél, a mezőgazdasági cikkeknél, és más mezőgazdasági terményeknél is a termelői árak, a mezőgazdaságban a zöldség-gyümölcs fogyasztói árak megállapításánál az árrendszer sok merevségét feloldottuk. Tehát úgy kell értelmeznünk a dolgot, hogy már eddig is javítottunk, de most még nagyobb javításra kell terveket kidolgoznunk, kialakítanunk.

Az árpolitika központi kialakításáról nem mondhatunk le, tehát nem azt kritizáljuk, hogy központilag alakítjuk ki az árpolitikát és árrendszert, csak azt, hogy éppen a központi kézbentartás gyengül azáltal, hogy bizonyos rugalmasságot nem engedünk, és nem bízunk a vállalatokra bizonyos ármegállapítást. A burkolt árdrágítás ellen a fogyasztók védelme nem biztosítható csupán ilyen központi ármegállapítással és árellenőrzéssel. Legalább olyan fontos ebből a szempont-

Digitized by Google

ból a helyes gazdaságpolitika, amely biztosítja a fogyasztási cikkek termelésének megfelelő rugalmasságát, választékát és tömegét. Ez valóban hat a burkolt áremelés ellen.

Beruházási rendszerünkkel kapcsolatban a következő alapvető kritikai megállapításokat lehet tenni: beruházási rendszerünk hibája, hogy azonosnak veszi és egyformán szabályozza a különböző jellegű beruházási aktusokat. Így például lényegében elvileg azonos szabályozás van az új, nagy kapacitások létrehozására, azután a meglevő működő vállalatok kapacitás-bővítésére, továbbá az úgynevezett szinttartó beruházásokra, amikor tehát a vállalatnak együtt kell haladnia a már felkeltett kereslet kielégítésével, azaz csak az ellátottság szintjét kell tartania és ahhoz kell bizonyos beruházásokat eszközölnie.

Kritizálandó az, hogy a beruházások egészét lényegében költségvetésből finanszirozzuk, visszafizetés nélkül juttatjuk a vállalatoknak. Úgy is mondhatjuk, hogy „ingyen kapják" a beruházást, tehát csak abban érdekeltek, hogy minél több beruházást kapjanak, abban nem, hogy termelésükből „kigazdálkodják" annak a beruházásnak a költségeit. A beruházásokon belül a bankhiteleknek nagyon kis szerepük van.

Jelenleg a beruházások egész szférájában központi döntést alkalmazunk, ott is, ahol a vállalatnak kellene alkalmazkodnia az adott gazdasági viszonyokhoz. Nagy beruházásainknál megfigyelhető a komplexitás alacsony foka, a járulékos, kapcsolódó beruházásokkal beruházási terveink nem számolnak megfelelően.

Végül a beruházási tervek túlfeszítettsége is káros hatású, mert dekoncentráltságot eredményez, bizonyos bürokráciával jár, például a kivitelezőket, minden építő vállalatot, külön, központilag kell kijelölni. Hiányzik a megfelelő tartalékképzés is, mert tapasztalataink alapján tudomásul kell vennünk azt, hogy lehetetlen minden egyes kapcsolódó, járulékos beruházást egy évre, vagy pláne öt évre előre látni. Számolni kell tehát újabb kapcsolódó beruházások menetközbeni felmerülésével. Erre tartalékot kell biztosítani. Ezen kívül gyakran számolni lehet a beruházási költségek növekedésével az előzetes tervelképzelésekhez viszonyítva, s erre is bizonyos tartalékot kell biztosítani.

A kereskedelem mechanizmusáról röviden csak annyit, hogy jelenleg a termelés és a kereskedelem gazdasági kapcsolata, összefonódottsága nem kielégítő és az érdekazonosság a kelleténél kisebb. A kereskedelmi vállalat is, a termelő vállalat is rendszerint csak önmagából, önmaga körülményeiből és látószögéből kiindulva cselekszik. Hang-

Digitized by Google

súlyozom, hogy nem a szervezeti különállás a probléma és a lényeg, bár esetenként meg lehet oldani szervezeti összevonással is egyes dolgokat, de alapjában és egészében a gazdasági elkülönültség túlzott foka a probléma. Ezenkívül megállapítható, hogy a kereskedelem — mind a kül-, mind a belkereskedelem — piaci működésre nem kellően alkalmas még, bár sok mindent tettünk ebben az irányban, s elmondhatjuk: alkalmasabb, mint 10 évvel ezelőtt. A külkereskedelem jelenlegi mechanizmusa és szervezete például nem alkalmas kis üzletek bonyolítására. Vagy azt csinálja, hogy a kis ügyletből nagy ügyletet csinál — tehát ha be kell szerezni 1000 csavart, akkor rábeszéli a termelő vállalatot, hogy igényeljen 100 000 csavart, mert csak annyit érdemes megvenni, — vagy a kis ügyletet nem bonyolítja le. Nem kielégítők a belkereskedelem lehetőségei a termelésre való ráhatás szempontjából. A fogyasztási importtal a belkereskedelem nem rendelkezik eléggé szabadon, nem tud megfelelően élni azzal a lehetőséggel, hogy ahol belföldi kapacitás nincs a fogyasztói igény kielégítésére, ott a legjobb időben, a legjobb választékban importáljon.

Végül pedig azt kell megállapítani, hogy a kereskedelmi szervek közötti verseny — amely bizonyos keretek között ma is jelentkezik — pozitív jelenség. Ebből a versengésből a fogyasztónak csak előnye származik, hiszen arra készteti a boltokat és vállalatokat, hogy választékosabb árukészletet tartsanak, javítsák a kiszolgálást, mert különben a vevő elpártol az adott bolttól vagy vállalattól. De a versengés még mindig szűk területre korlátozódik. Mesterségesen természetesen nem kell élezni a versenyt ott is, ahol arra nincs szükség, de azért a szocialista szervezetek között nagyobb fokú versengésre van szükség számos területen.

Ennyit a gazdasági mechanizmusunkkal kapcsolatos kritikákról. Hogy a kritikából milyen koncepció fog születni, az a jövő kérdése. A kritikából mindenesetre következik a koncepciónak bizonyos irányvonala, vagy körvonala, de azért a koncepciót még külön ki kell dolgozni, meg kell vitatni a szakértők körében, aztán a szélesebb közvélemény körében is, s csak azután lehet majd ebből döntés.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a hibákat meglátni, a hibákat kimutatni sokkal könnyebb, mint azokat megoldani. Több hibát tudunk összegyűjteni, mint amennyit meg tudunk oldani. Majd amikor az új gazdasági mechanizmust megvalósítjuk, bizonyos, hogy annak is lesznek fogyatékosságai, annak működését sem képzelhetjük el teljesen probléma mentesnek. Az azonban nagyon fontos szempont, hogy nem lehet a mechanizmus egyik vagy másik elemét kiragadni, és alapvetően

Digitized by Google

megreformálni, tehát mondjuk csak a kereskedelmet, vagy csak a beruházásokat „elővenni". Olyan bonyolult gazdasági összefüggésekről van szó, amelyek megkövetelik, hogy lényegében az egész mechanizmust együttesen vegyük kritika alá és együttesen határozzuk meg a változtatások irányát.

E változtatások iránya: a szocialista tervgazdálkodás továbbfejlesztése, a szocialista jellegű piac szélesítése, a központi intézkedések és a helyi önállóság optimálisabb összeegyeztetése, a gazdasági kalkuláció, a népgazdaság érdekében való kalkuláció fejlesztése a vállalati munkában és a népgazdasági cselekvésben is; végül a dolgozók jobb, alaposabb bevonása és nem utolsó sorban annak megvalósítása, hogy a gazdasági produktumok tükröződése az egyes emberek fejében világosabb legyen. Tehát egy vállalati kollektíva dolgozóinak fejében is világosan tükröződjék, hogy életünknek melyek azok a problémái, amelyeknek megoldásához az adott vállalat a maga munkájával, eredményeivel hozzájárulhat és melyek azok a problémák, amelyek a központi gazdaságpolitika körébe tartoznak. Így észrevételeiket konkrétan tudják megtenni, el tudják mondani, hogy ezt javasoljuk a vállalatnak, azt pedig a kormánynak.

Szeretném azt is aláhúzni, hogy nem ég a ház felettünk. Azért vagyunk kommunisták, hogy mélyebben lássunk, előbbre nézzünk, hogy kritikai észrevételeinket úgy felerősítsük, hogy azután pontosan elemezhető legyen a feladat, s az elemzés birtokában cselekedjünk. Az új mechanizmus bevezetéséhez átmeneti időszak kell majd. Ez nem hónapok, hanem egy-két év, vagy két-három év időszakát öleli fel, s ez alatt fokozatosan vezethető be. A koncepciót azonban egészében, kereken, együtt kell kialakítani. Mindennek célja, az össztársadalmi érdekek hatékonyabb érvényesítése — és így az egyes ember számára is kedvezőbb eredmény biztosítása — a szocialista gazdaság hatékonyságának erőteljesebb növelése.

Digitized by Google

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

A közvetlen demokratikus intézmények mai szerepe

Írta DR. SZENTPÉTERI ISTVÁN

I.

A demokratizmus szélesítésének feladatairól beszélve napjainkban többféle megfogalmazást hallunk. Egyesek a *társadalmasítás, vagy a társadalmi, illetve kommunista önigazgatás felé fejlődés kifejezést* használják, mások pedig általában a dolgozóknak a közügyek intézésébe való fokozottabb bevonásának szükségességét hangoztatják. Bármelyik kifejezésről van is szó, mindegyiknek a tartalma kapcsolatban áll a szocialista mechanizmus *közvetlen demokratikus elemeinek továbbfejlesztésével.* A közvetlen demokratikus intézmények azok, amelyeken keresztül az állampolgárok személyesen, minden áttétel nélkül döntenek közügyekben, ellenőrzést gyakorolnak a képviseleti és hivatásos apparátus fölött, részt vesznek az állami feladatok megvalósításának szervezésében és konkrét kivitelezésében is. A polgárok közvetlen hatalom-gyakorlása az ügyek intézésének csupán egyik módja lehet. A közfeladatok végzésében az előbbiek mellett ma föltétlenül közreműködnek *képviseleti szervek* (a dolgozók által választott testületek, pl.: országgyülés, helyi tanácsok) *és hivatásos szakszervek* is (pl.: minisztériumok, tanácsi szakigazgatási szervek stb.) A demokratizmus fejlesztése mindhárom területen külön feladat. Nyilvánvaló tehát, hogy a közvetlen demokratizmus fejlesztése nem oldhat meg minden problémát. Hiba lenne azonban az is, ha nem ismernénk fel, hogy *milyen sajátos, más szervek által be nem tölthető funkciójuk van napjainkban a közvetlen demokratikus intézményeknek.*

Sokan felvetik a kérdést, hogy *lehetséges-e egyáltalán, s ha igen, akkor is szükséges-e a mai rendkívül differenciált társadalmi-gazdasági viszonyok között olyan politikai rendszer, ahol a hatalomgyakorlás közvetlenül a társadalom tagjaira épül?* A problémánál nem csupán a „laikusok" aggályaival kellett számolni, de az államelmélet művelői közül is többen bizonyos kételyekkel gondoltak az erre igenlő választ adó lenini tézisekre. Ő az *Állam és forradalom* című munkájában — de más helyeken is — ismételten arról írt, hogy a szocialista állam mechanizmusában *a közvetlen és képviseleti demokrácia elemei szervesen egybekapcsolódnak.* Lenin a közvetlen demokrácia kifejezés helyett sokszor a „primitív" demokrácia szót használta. „A szocializmusban — írja — elkerülhetetlenül újra feléled a primitív demokrácia

Digitized by Google

sok eleme, mert a civilizált társadalmak történetében először emelkedik fel a lakosság *tömege* odáig, hogy *önállóan* részt vegyen nemcsak szavazásokban és választásokban, *hanem a mindennapi igazgatásban is.*"[1]

Mi a primitív demokrácia lényege, történelmileg hol és milyen formákban funkcionált ilyen rendszer? A primitív demokrácia kifejezést mindenekelőtt az *államalapítás előtti társadalmak* szervezeti felépítésével kapcsolatban használhatjuk. Ősközösségi fejlettségi fokán voltaképpen minden mai társadalom szervezeti formája *primitív demokrácia* volt. A történelmi materializmus előbbi általános tételét Morgan igazolta az amerikai írókéz törzsi szervezet fejlődési törvényeinek felismerésével.[2] Ma már számos nép őstörténeti kutatásainak tudományos megállapításai bizonyítják, hogy a primitív demokrácia a társadalmak osztályokra bomlását megelőző természetes szervezeti állapot volt, amely egyszerű, de nagyon harmonikus együttélést biztosított a közösség tagjai számára.

A primitív demokrácia e rendszere azonban az *államalapítás folyamatában fokozatosan felbomlott*, azaz az ősközösségi szervezet hajdan egész társadalmi érdeket kifejező szervezete *osztályszolgálati* szerepet vett fel. Az *ősi demokrácia* azonban nem tűnt el nyomtalanul a népek tudatából, sőt intézményeik sorából sem. Emlékeit őrizték a hajdani „aranykorszakról" szóló romantikus néphagyományok. A „régi jó rend"-et nem szabad egyszerűen minden alapot nélkülöző fantázia szüleményeknek tekinteni. A múlt ködében ezek ugyan rendszerint valóban idealizálódtak, de kiindulási pontjuk régi társadalmi realitás volt. Az államilag szerveződő társadalmakban azonban nemcsak a legendák és mesék világa őrizte a primitív demokrácia emlékeit, hanem — az osztályviszonyok által okozott deformálódás mellett — maga az új társadalmi szerkezet is átmenthetett egyet-mást az ősi demokráciából. A legszembetűnőbb példa a középkori svájci demokrácia, amely nem más, mint a nemzetségi demokrácia sajátosan kedvező természeti feltételek mellett fennmaradó szerkezeti hagyományaiból táplálkozó, és később a modern társadalmi viszonyokhoz többé-kevésbé hozzáigazodó intézményi rendszer. A svájci állami berendezkedés azonban „alpesi virág", amelynek az intézményeit csak az általánostól teljesen eltérő körülmények mentették meg a feudalizmus pusztító hatásától.

A törzsi társadalom hagyományos demokráciája — deformálódott alakban, helyi szintre korlátozva — azonban általánosan megmaradt a *falusi földközösségekben* és a *céhrendszerben*. E társadalmi szerkezeti egységekben a demokratikus eljárások csupán a gazdálkodás rendjére, a közösség tagjainak közvetlen, egyszerű problémáinak megoldására voltak alkalmazhatók, az állami akarat kialakításában egyáltalán nem hathattak közre. Mégis, a feudális államiság alatt fennmaradó földközösségi és kézműves termelési szervezeteknek történelmi szerepük volt, mert ahogy Engels mondotta: megőriztek az ősi szabadságból valami olyat, amit az élősdi állam egyébként mindenütt megsemmisített.

[1] Lenin: *Állam és forradalom*. Lenin Művei 25. köt. (Bp. 1952. 524. old.)

[2] Morgan ide vonatkozó munkája magyar nyelven *„Az ősi társadalom"* címen (Bp. 1961.) jelent meg.

Digitized by Google

A falusi földközösségi formák (germán népeknél: mark, klan stb., szlávoknál: mir, zadruga stb.) voltak azok, amelyek „a parasztságnak a középkori jobbágyság legkegyetlenebb korszakában is helyi összetartó erőt és ellenállási eszközt adtak, olyan erőt, aminővel sem az ókori rabszolga, sem a modern polgár nem rendelkezett... A szolgaság olyan formája ez, amelyről Fourier állapította meg először, hogy megadja a fokozatos felszabadulás eszközét a leigázottaknak — mint osztálynak".[3] A kapitalizálódás a falusi földközösségeket is és a céhrendszert is felbomlasztotta, de a primitív demokratikus hagyományok tovább éltek és hatottak pl. az elszegényedő szabad parasztok által alakított munkakollektívákban, a kisiparos egyletekben stb.[4]

A polgári forradalmaktól kezdve voltaképpen olyan új kísérleteknek lehetünk szemtanúi, amelyek a nemzetségi demokrácia hagyományait össze akarták kapcsolni a polgári társadalmi-gazdasági viszonyok feltételeivel, és a közvetlen demokratizmust *állami szintre akarták* emelni. A polgári forradalmak előtt már számos koncepció megpróbálta körülírni a „nagy" és „utolsó" forradalom után kiépülő állam közvetlen demokratikus jellegét. A tömegekre is legnagyobb hatást gyakorló primitív demokratikus ideológiát J. J. Rousseau alkotta meg.[5]

Az angol, francia és más *polgári forradalmakban* is mindenütt megfigyelhetjük azokat a primitív demokratikus formákat, amelyeken keresztül a tömegaktivitás kibontakozott. Népgyűlés, utasítási jog, a küldött vagy az egész képviselet visszahívásának joga stb., e forradalmakban általánosan ismert primitív demokratikus intézmények voltak. Mihelyt megindult azonban a kialakult szervezet osztályuralom szolgálatára korlátozása, rögtön megkezdődött a primitív demokratikus formák *mellőzése, hallgatólagos szabotálása, később szervezett bomlasztása és pusztítása. A polgári állam a „primitív" demokratikus formát csak akkor ismerhette el saját intézményének, ha az, osztályérdekeit szolgáló szervezetté vált.* A burzsoázia csak néhány esetben — kedvező feltételek mellett — bizonyult olyan ügyes taktikusnak, hogy a közvetlen demokrácia egyik vagy másik szervét — az állam polgári osztályjellegének veszélyeztetése nélkül — állami mechanizmusába be tudta építeni a klasszikus kapitalizmus idején. Az USA néhány államában és Svájcban pl. elismerték a „népnek" azt a jogát, hogy az alkotmány, sőt törvények felett népszavazásokat tarthasson, jogszabálytervezeteket kidolgozzon, s azok fölött szavazzon de olyan biz-

[3] Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete.* (Bp. 1949. 159—160. old.)

[4] A magyar társadalmi szerkezet egyébként — itt nem részletezhető körülmények következtében — sok területen elég kitartóan őrizte a középkorban s azt követően is ezeket a „primitív" demokratikus hagyományokat. Az államalapítás utáni századokban a magyar állam területére érkező és ott letelepedő, törzsi állapotban élő népcsoportok újabb és újabb injekciókkal élesztették a „primitív" demokratizmust társadalmi szerkezetünkben. Csak példaként utalunk rá, hogy a hajdúk, de különösen a székelyek közösségi szervezetében még a kapitalizálódás idején is a régi demokrácia sok eleme helyi szinten fennmaradt.

[5] „*A társadalmi szerződés*" c. munkája mellett (Bp. 1947.) egész sor másik műve is fontos megállapításokat tartalmaz a közvetlen demokratikus berendezkedéssel kapcsolatban. Így pl. *Az emberek közötti különbségek* (Bp. 1905.), *A lengyel alkotmányról* írt, magyarul ki nem adott műve, stb.

Digitized by Google

sítékokat dolgoztak ki, amelyek gondosan *őrködtek az alapvető polgári érdekek védelméről.* Nem véletlenül ezek lettek a legszilárdabb polgári, társadalmi-állami mechanizmusok, amelyekről Lenin azt mondotta, hogy a burzsoá állam polgári szemszögből legjobb, proletároldalról viszont legnehezebben feltörhető „politikai burkát" jelentik, ahol „a hatalmat... a személyeknek, intézményeknek, pártoknak semmiféle változása sem ingatja meg".[6] A közvetlen demokratikus formák tudják ugyanis legjobban táplálni azt az illúziót, hogy a polgári állam „mindenkié", a társadalom „osztályok feletti" szervezete.

II.

A marxista államelmélet alapjainak kialakulása idején több vonatkozásban is felmerült a közvetlen demokratikus formák jövőbeni szerepének kérdése. Az *utópista szocialisták* többsége előtt „természetesnek" tűnt, hogy lehet olyan társadalmi berendezkedés, ahol a közügyeket a polgárok személyesen intézik, s egyáltalán nincs szükség más típusú intézményekre (képviseleti és hivatásos szakszervekre). A múlt század közepétől — nézeteik minden naivitása ellenére — a munkásmozgalomban is érezhető hatása volt *M. Rittinghausen* és *V. Considerant* demokrácia elméletének.[7] A svájci példa és az előbbi ideológiai hatások összekapcsolódása alapján a *kispolgári szocialisták* egész sor nyugat-európai államban referendumban (népszavazás) és iniciatívában (népkezdeményezési jog) vélték felfedezni a szocialista állam politikai alapintézményeit. Ezeket az elképzeléseket a *német munkáspártok elméleti rendszerré alakították,* az eisenachi és a gothai, majd pedig az erfurti programban hivatalosan is magukénak fogadták el. Marx és Engels szigorúan bírálta az egész koncepciót, s abban a közvetlen demokratikus formákkal kapcsolatban kifejtetteket is. A marxizmus klasszikusai tömören és nagyon irónikusan írtak arról a szűklátókörűségről, amellyel a német munkáspártok a polgári közvetlen demokratizmus bűvkörébe estek. A néptörvényhozás olyan „divatcikk",[8] amely eltereli a figyelmet a kulcskérdésről; *a proletárdiktatúra megvalósításának szükségességéről.* Marx és Engels határozottan leszögezte, hogy sem a svájci mintájú közvetlen demokrácia, sem általában a polgári képviseleti rendszer (parlamentarizmus) nem alkalmas forma a szocializmus megvalósítására. Mindenekelőtt forradalmi úton uralomra kell juttatni a proletárosztályt, azután az majd kiépíti a neki legjobban megfelelő hatalomgyakorlási formarendszert. A német munkáspártok programja tehát egyrészről a soron következő feladatra vonatkozóan (forradalmi felkészülés) sem mutatott helyes utat, másrészről olyan jö-

[6] Lenin: *Állam és forradalom.* Lenin Művei 25. köt. (Bp. 1952. 421—422. old.)

[7] M. Rittinghausen ide vonatkozó nézetei *Die direkte Gesetzgebung durch das Volk* (Zürich. 1835) címen jelentek meg könyv alakban, de már az 1850-es évektől számos országban publikálódtak az ebben közreadott egyes tanulmányai.

[8] *Engels levele Bebelhez.* London 1875. március 18—28. Marx—Engels: *Válogatott Művek* II. köt. (Bp. 1949. 35. old.) Vö. továbbá Marx: *A gothai program kritikája.* (U. m. 26. old.)

Digitized by Google

vőbeni problémát feszegetett, amelyet csak a forradalmi gyakorlat tapasztalatai alapján lehet megoldani.

E kritikák ellenére, a századforduló idején az európai munkásmozgalomban mégis egyre erősödött azoknak a tábora, akik a *néptörvényhozást* a majdani legtökéletesebb társadalmi berendezkedés formájának tartották. Sokan még abban is hittek, hogy eljön az idő, amikor a dolgozók egyszerűen *népszavazással* döntenek a szocializmus „bevezetése" fölött. E veszedelmes illúziók eloszlatása érdekében *K. Kautsky* írt könyvet,[9] akinek a közvetlen demokratikus formákkal kapcsolatban kifejtett álláspontját Lenin is teljesen helyesnek tartotta. Más kérdés az, hogy ő viszont nem tudta felszámolni a polgári parlamentarizmussal kapcsolatban benne élő — és éppen olyan veszedelmes hatású — illúziókat.

Amíg a német munkáspártok elméletileg akarták tisztázni a közvetlen demokrácia kérdését, addig az *angol munkásmozgalomban az a* vélemény uralkodott, hogy a *formák alkalmazásának tapasztalatai alapján kell állást foglalni* a közvetlen demokrácia mellett vagy ellen. Az angol munkásegyletek lesznek a demokrácia *kísérleti telepei*, s ha a „primitív" demokrácia ott beválik, akkor semmi kétség, hogy később a szocialista államban is azokra kell építeni a hatalom gyakorlását. A munkásszervezetekben kezdetben a munkások teljes megelégedésére működtek ezek az intézmények. Szavaztak pl. arról, hogy sztrájkoljanak-e vagy sem, a szakszervezeti vezetőség azoknak adta-e a segélyt, akik a legjobban rászorultak. Teljesen természetesnek tartották, hogy az egyesületi fiókok *utasításokat adtak* a küldöttgyűlésre delegált tagjaiknak, *visszahívási jogot gyakoroltak* minden tisztségviselőjük felett stb. Rengeteg javaslattal jelentkeztek a munkások a népkezdeményezési (iniciatíva) jog révén, s általánosan elismert, hogy *a szervezeti ügyek iránti érdeklődés nagyon magas fokú volt, s a tömegaktivitás azelőtt példátlan, magas szintre emelkedett.* Egy idő után azonban ezeknek az intézményeknek a működésében törés következett be. Alkalmazásuk köre egyre csökkent, a munkások mind kevesebbet éltek ezekkel a lehetőségekkel. A múlt század végén vitathatatlan ténnyé vált, hogy a primitív demokratizmus elhalóban van.

Megkezdődött e tapasztalatok alapján az elméleti *konzekvenciák* levonása. *Bernstein* volt az, aki az egyik — a reformista szocialista irodalom egyik ága által lelkesen támogatott és magáénak vallott — elutasító álláspontot a *közvetlen demokrácia* kérdésében kialakította. A „primitív" vagy doktrinér demokratizmus feilődéséhez az angol munkásszervezetekben minden feltétel adva volt — mondotta. Ha ezek fokozatosan kimentek a gyakorlatból, akkor az élet ítélkezett felettük, s hiába való kísérlet lenne a szocialista államban újból próbálkozni velük.

A tapasztalatoknak az ilyen módon való leszűrése azonban *bizonyos tények figyelmen kívül hagyásával történt.* A „primitív" demok-

[9] K. Kautsky: *Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie.* (Stuttgart, 1893.)

Digitized by Google

ratizmus funkciójával, jövőbeli szerepével kapcsolatban az angol munkásszervezetekben szerzett tapasztalatokat a *maguk teljességében Lenin értékelte*, s egeszen más következtetésekre jutott. Az angol munkásszervezeti demokrácia történetéből nem szabad a szocialista államiság szempontjából perdöntő konzekvenciákat levonni, mert „A valóságban a trade-unionok »nem teljes szabadságban« (ahogy Bernstein állítja, Sz. I.), hanem a *teljes kapitalista rabságban fejlődtek*, s ilyen viszonyok között nem lehetnek meg anélkül, hogy számos engedményt ne tegyenek az uralkodó rossznak, erőszaknak és hazugságnak, hogy meg ne engedjék a szegények kizárását a felsőbb igazgatásból."[10] Az az „uralkodó rossz", amiről Lenin mint a primitív demokratizmus angol munkásszervezeti életfeltételéről beszélt, az a szervezeteket a kapitalizmus viszonyai között általánosan érintő, *elidegenítő hatás*, amely alól az angol munkásszervezetek nem tudták kivonni magukat.

Konkréten mire gondolt Lenin, amikor Bernstein állítását a primitív demokratikus formák „teljes szabadságban" történő fejlődéséről, bizonyos tények tudatos semmibe vevésének minősítette? A *Webb-házaspár* könyve is — amelyre Bernstein előszeretettel hivatkozik — rámutat néhány olyan körülményre, amely dokumentálja, hogy menynyire nem „maguktól" haltak el a primitív demokrácia formái az angol munkásszervezetekben. A politikailag nagyon iskolázott munkásszervezeti bürokrácia ugyanis sokszor el tudta leplezni, hogy ő serkenti, tudatosan befolyásolja azokat a tendenciákat, amelyek a primitív demokratizmus gyakorlatának felszámolása felé hatottak. „Egyik társaságban a másik után — írja a Webb-házaspár — a központi végrehajtó és a főtitkár, azok az emberek, akik gyakorlati összeköttetésben vannak a közigazgatás kérdéseivel — hallgatólagosan vetették latba befolyásukat azon gyakorlat ellen, amely a tagok szavazatára apellált.[11] Először csak vitatták, hogy egyes kérdésekben a tagok kezdeményezhetnek-e szavazást. Egyre több iniciatívára vagy tervezett referendumra azt mondták, hogy más szerv *hatáskörébe* való célszerűtlen beavatkozás lenne, rombolja a munkásegyesület tekintélyét. Miként becsülik meg azt a szervezetet — tették fel a kérdést —, ahol a vezetőség egyezséget köt a „harc" idején (sztrájk alatt) a munkáltatókkal, és azután ezt az egyezséget „felrúgja" a tagság referendummal? Hathatós eszköz lett a tagsági szavazási rendszer elleni harcban az a döntés, hogy a fiókok többsége által el nem fogadott referendum vagy iniciatíva *költségeit a kezdeményezők nyakába varrták*. A „befolyásolás nélküli", „szabad" fejlődés következő stádiumában a végrehajtó szervek olyan alapvető változást hozó jogot harcoltak ki maguknak, amely alapján a *szavazásokat* most *már nem a tagság*, hanem *„saját belátásuk szerint" ők maguk kezdeményezhették*. Ekkor ért el a munkásszervezeti demokrácia fejlődése oda, hogy látszat szerint „ők maguk" — hallgatólagosan, vagy épp nyíltan is — „lemondtak" a primitív demokratizmus alkalmazásáról. Amidőn a munkások ugyanis azt ta-

[10] Lenin: *Állam és forradalom*. Lenin Művei 25. köt. (Bp. 1952. 523—524. old.)
[11] S. és B. Webb: *Munkás-demokrácia*. (Bp. 1909. 27. old.)

Digitized by Google

pasztalták, hogy a *közvetlen demokrácia* formái a szervezettől elkülönülő, önálló létre emelkedő *végrehajtó hatalom* kezében eszközzé váltak, akkor saját maguk dobták el, mert osztályösztönük szerint irtóztak attól, hogy a demokráciából üres formaság váljék. Az a szakasz, amidőn a primitív demokrácia alkalmazásának kezdeményezője a társadalmi testtől különváló, bürokratizálódott egyedi vagy testületi szerv lett, a *közvetlen demokrácia* elhalásának kezdete volt a munkásegyletekben. Az angol trade-unionokban ennek következményeként, ahogy Lenin mondotta, a demokratizmus egyáltalán nem szabad feltételek között fejlődött, hanem a kapitalista államiságra jellemző *„bürokratizmussal párosult parlamentarizmus" megölte a primitív demokratikus formákat.*[12]

A marxista államelmélet körüli vitákban volt egy, az előbbivel teljesen ellenkező előjelű, de hasonlóan egyoldalú nézetcsoport is a közvetlen demokrácia jellegét és funkcióját illetően. Az *anarchisták* és a hozzájuk kapcsolódó különböző *szindikalista csoportok* azzal érveltek, hogy a *képviseleti rendszer történelmi tapasztalatok szerint mindig osztályuralom eszköze volt,* s bizonyára az marad a szocialista forradalmak után is. Az igazi szabadság csak akkor következik el, ha mindenféle politikai intézmény (köztük többek között a képviseleti rendszer is) megszűnik. Ekkor valósulhat meg a termelők minden áttétel nélküli közvetlen önigazgatása, ez lesz tehát az *állam nélküli állapot.*

A demokrácia különböző oldalait torzító elméletek elleni harcban született a *közvetlen demokrácia marxista koncepciója,* amely „helyükre tette" a formai elemeket, s meghatározta azok sajátos funkcióit a mechanizmus egészében. Lenin e szintézis során kifejtette, hogy a szocialista forradalmak után is szükség lesz *képviseleti* szervekre — de nem annak polgári, parlamentarizmus néven ismert formájában. A képviselet a formát meghatározó politikai *tartalomnak megfelelően* lehet kizsákmányoló vagy attól mentes szervezeti forma. A *képviselet szükségszerű* nem csupán a szocialista államban, hanem mint *szervezeti módszer megmarad az állam nélküli társadalom mechanizmusában is.* Lenin azonban ehhez közvetlenül hozzáfűzte azt is, hogy a képviseleti szerveknek eltorzulását a parlamentarizmus irányába épp a közvetlen demokratikus intézmények tudják megakadályozni. És ezek a demokratikus elemek is olyan, objektív, társadalmi szükségletek a szocializmusban, mint a mobilizáló, előrelendítő erőt jelentő, a tömegaktivitásnak helyes célt mutató képviseleti szervek. „A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet *lehetetlen* anélkül — mondotta —, hogy bizonyos fokig »vissza« ne térnénk a »primitív« demokratizmushoz (máskülönben hogyan lehetne áttérni arra, hogy az állami funkciókat a lakosság többsége, sőt kivétel nélkül az egész lakosság gyakorolja?)."[13]

[12] Nem vitás, hogy az angol munkásegyleti demokrácia fejlődésének első szakaszát, a tagsági kezdeményezések fellendülésének idejét sem szabad idealizálni, mert ez a szavazási rendszer nem találta meg a képviselettel kombinálandó helyes arányokat. Ennek azonban másodlagos jelentősége volt csupán a formák elpusztulásában az előbbi döntő tényezőhöz viszonyítottan.

[13] Lenin: *Állam és forradalom.* Lenin Művei 25. köt. (Bp. 1952. 451. old.)

Digitized by Google

III.

Mielőtt a közvetlen demokrácia szocialista formáit ismertetnénk — szükség van egy könnyen előálló félreértés megelőzésére. A „primitív" jelző a demokrácia előtt *nem azt jelenti, hogy a demokrácia azoknak a formáinak felújításáról napjainkban szó lehetne, amelyek az ősi társadalmakban funkcionáltak.* Nem véletlenül tette idézőjelbe Lenin a primitív szót. Az ősközösségi demokrácia intézményeinek a „visszaállítása" csak képletesen értelmezhető. Lenin leszögezte, hogy formai szempontból a szocializmus intézményeire legfeljebb a kapitalizálódás óta funkcionáló közvetlen demokratikus megoldások hathatnak. „A kapitalizmus és a kapitalista kultúra fölépített »primitív demokratizmusa« nem azonos az ősidők, vagy a kapitalizmus előtti idők primitív demokratizmusával."[14] Történelmi tapasztalat, hogy a „primitív" demokratizmus a szocializmus előtt is csak akkor tölthette be viszonylag pozitívabb, társadalmi fejlődést előrelendítő funkciót, *ha a korabeli leghaladóbb ideológiai áramlatok megtermékenyítő hatása alá került.* A „primitív" demokratizmust a mai kor követelményeinek legjobban megfelelő formarendszerré, csak a marxizmus forradalmi ideológiája fejlesztheti.

A szocialista mechanizmusban alkalmazható közvetlen demokratikus formák két nagy csoportját különböztethetjük meg. *Szorosan véve, szűken értelmezve* azokat a formákat soroljuk e kategóriába, amelyeken keresztül az állampolgárok állami döntésekben személyesen részt vesznek, állami szervek határozatai felett ellenőrzést gyakorolhatnak, amennyiben megsemmisítik, illetve érvénytelenítik azokat a határozatokat, amelyekkel nem értenek egyet, s végül a képviseleti szervek, valamint a hivatásos apparátus működése felett felügyeletet gyakorolnak, abból a szempontból, hogy azok a választók akaratának megfelelően tevékenykednek-e vagy sem. A közvetlen demokratizmus szoros vagy „klasszikus" értelemben vett formáinak közös vonása, hogy az *állampolgárok normák alapján, személyesen állami akarat kifejezőiként járhatnak el,* illetve amennyiben a szervek által kifejezett állami döntés és az ő álláspontjuk között ellentét van, akkor lehetőségük van arra, hogy a szervek döntését megváltoztassák, vagy az intézmény egészének, illetve egyes tagjainak a megbízatását (mandátumát) visszavonják. Az állampolgárok a szorosan vett közvetlen demokratikus formákon keresztül közhatalmi jogkörben, állami szerv helyett vagy épp az ellen eljárhatnak. *A szorosan vett közvetlen demokratikus formák alapvető funkciója az, hogy megakadályozzák a szerveknek a társadalomtól való elesebb elkülönülését.* Ha ez a folyamat már bizonyos mértékig előrehaladt, akkor a „primitív" demokratizmus eszközeivel lehet ezt a tendenciát megfordítani. A közvetlen demokratikus formák fejlesztésére irányuló politikában napjainkban, a személyi kultusz káros utóhatásainak teljes felszámolására törekvés találkozik azzal a másik igénnyel, hogy a kizsákmányoló osztályok gazdasági és politikai hatalmának maradéktalan felszámolása után *meg kell kezdeni azoknak a formai ele-*

Digitized by Google

meknek az erősítését, amelyek majd a jövőben a demokráciát, mint állami eszközt, előbb-utóbb szükségtelenné teszik.

A közvetlen demokrácia modern viszonyok között kialakult egyik legelső elve az, hogy minden közösség, a kollektíva létének, szervezetének és működésének fő kereteit meghatározó *alapnormákat* saját maga fogadja el. Abban az esetben, ha ez képviseleti úton történik is, rendszerint megadják a lehetőséget arra, hogy a közösség közvetlenül is (szavazással) állást foglaljon. Legfelsőbb szinten az államban ez abban realizálódhat, hogy az *alkotmány elfogadásánál, megváltoztatásánál fakultative vagy kötelezően népszavazásokat tartanak.* Nem arról van szó, hogy a *képviseleti* alkotmányozást pótolni lehetne. Nem lebecsülendő azonban az a hatás, amely az állami, társadalmi tevékenység fő céljainak, eszközeinek és módszereinek foglalatát jelentő alkotmányhoz fűződő tudati, érzelmi motívumokban a *népszavazás* eszköze kifejthet.

Az alkotmány csupán egy a sok alapnorma közül, amelyek az emberek közötti fő kapcsolati rendszereket szabályozzák. Az alapnorma tagsági *jóváhagyásának elve alkalmazható és alkalmazandó is az állampolgárokat összekapcsoló más kollektívák szervezeti és működési szabályainak elfogadásánál.* Nem véletlenül tette ezt állami jogszabály is kötelezővé a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél.

Egyre több szocialista államban tárgyalják annak lehetőségét, hogy az alkotmányon kívül, *más fontos jogszabályok* felett is népszavazást lehetne intézményesíteni. A közönséges törvényekkel (vagy törvényerejű rendeletekkel) kapcsolatban tartandó *referendum* szerepét nem szabad túlbecsülnünk, de bizonyos keretek között nem lehet vitatni hasznosságát. A referendum lehetősége különösen akkor válik gyümölcsözővé, ha megfelelően kiválogatjuk azoknak a társadalmi viszonyoknak a körét, amelyeknél ez az ellenőrzési lehetőség biztosítása célszerű és eredménnyel kecsegtető módszernek kínálkozik. Alkotmányunk szerint az Elnöki Tanács elrendelhet referendumot (népszavazást), kérdéses azonban, hogy milyen ügyekben történjék meg.

A közvetlen demokrácia napjainkban egyik legtöbbre becsült formája a *népkezdeményezési jog* (népi iniciatíva). Az állampolgárok maguk, közvetlenül is felhívhatják jogalkotó szervek figyelmét arra, hogy valahol hiányok vannak a jogi szabályozásban, illetve a régi, elavult szabályok helyére újat kellene alkotni. A népkezdeményezési jogot gyakorolhatná nemcsupán az állampolgárok meghatározott százaléka, hanem — aminek nagyobb lenne a jelentősége — jogilag rendezni lehetne azt is, hogy társadalmi szervek, milyen feltételek mellett dolgozhatnak ki olyan javaslatokat, amelyek nem csupán általános kereteiben, hanem részleteiben is tartalmazhatnák a jogi rendezés módjait.

A közvetlen demokratikus formák fejlesztése egy sor vonatkozásban hozzájárulhatna *a képviseleti szervek megalakítási eljárásának tökéletesítéséhez, a küldött és a választópolgár kapcsolatának elmélyítéséhez, a küldötti felelősség realizálásának gyakorlati alkalmazásához.* Ezeknek egyrésze jogszabályban deklarált jogi forma. Alkalmazásuk feltételei azonban, részletes jogi szabályok hiányában, illetve bizonyos szervezeti kérdések tisztázatlansága miatt, nem mindenütt állnak fenn.

Digitized by Google

A kiindulási alap a *küldött jelölési rendszer* megjavítása. Több figyelmet lehetne szentelni azoknak a módszereknek, amelyeknek a segítségével az érdekelt polgárok véleménye, állásfoglalása sokrétűbben jutna el a *jelölésben* szerepet vivő társadalmi-politikai szervekhez.

A marxista államelméletben még vitatott annak a kérdése, hogy a választók meghatározhatják-e — és ha igen, milyen módon történhet ez — a küldöttek álláspontját a képviseleti testület előtt napirendre kerülő ügyekkel kapcsolatban. Nem vitás az, hogy a *képviselő beszámolni* tartozik választói előtt, de nem ilyen egyszerű a képviselőnek adandó esetleges *utasítás* lehetősége, és ennek gyakorlati kivitelezési módja.

A marxizmus klasszikusai a szocialista és kapitalista mechanizmus közötti egyik alapvető különbséget abban látták, hogy nálunk minden *küldött és tisztségviselő visszahívható*. Ezt az elvet alkotmányunk, tanácstörvényünk deklarálja. A polgárok által közvetlenül választott küldöttek közül azonban csak a *tanácstagok visszahívásának* jogi lehetősége áll fenn. Az országgyűlési képviselőknél részletszabályozás hiányában csak deklaratív jellege van a valódi visszahívásnak. Visszahívásról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha ugyanazok vonják meg a küldött mandátumát, akik megválasztották (az országgyűlési képviselőknél is maguk az állampolgárok). A tanácstagok visszahívásának jogi lehetősége fennáll ugyan, de ahhoz, hogy ez általánosan alkalmazható legyen, a társadalmi-politikai alapintézményeknek nagy erőfeszítéseket kell tenniük.

A közvetlen demokratizmus fejlesztését szorgalmazta az SZKP XXII. kongresszusa, amidőn a mechanizmus „elöregedésének", „megmerevedésének" akadályozása érdekében nem kívánatosnak minősítette azt, hogy képviseleti szervek tagságát szinte a maguk egészében ismételten és ismételten újraválasszák.[15] A szovjet forradalom kezdetén a testületek *megbízatásának időtartama egészen rövid* volt. Ha indokolt is a forradalmi változásokat egy idő után követő, konszolidáltabb viszonyok között a szervek működési ciklusának meghosszabbítása, akkor is küzdeni kell azért, hogy a társadalom belső szerkezetében szükségszerűen végbe menő, további változások a képviselet összetételében mindig kifejezésre jussanak. Ellenkező gyakorlat elvágná a képviseletet éltető talajától, a társadalom változó, fejlődő organizmusától, s ily formán csoportosulásoknak nemkívánatos szerepet juttatna.

A szervezeteken belüli megbízásnak olykor (választás vagy kinevezés helyett) *sorshúzás* is rendező elve lehet. Mindakkor, amikor egy kollektíván belül a feladat végzésére, vagy funkció betöltésére mindenki egyaránt jöhet szóba — tehát különleges kvalitásokra nincs szükség, illetve esetleg ezek mérésére nincs közmegelégedésre funkcionáló módszer — a sorshúzás alkalmas eszköz lehet. Ez az állami szinten is kivételesen megfigyelhető módszer, különösen a termelőszövetkezetek belső döntéseiben, megelőzheti, illetve kiküszöbölheti, az emberek igazságérzetét sértő megoldások után kirabbanó vitákat.

A forradalmi demokrácia nyílt szavazásoknál nem véletlenül ala-

[15] *A kommunizmus építőinek kongresszusa.* (Bp. 1961. 445—446. old.)

Digitized by Google

kított ki *sajátos módszereket* a javaslattal kapcsolatos végső állásfoglalást meghatározó *szavazás rendjében.* Annak megelőzése érdekében, hogy a tisztségviselők (vagy „szakmai tekintélyek") első voksukkal döntően befolyásolják a kollektíva többi tagját, a szavazást pl. a legfiatalabbakkal, „nem hivatásosokkal" kezdték. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a vitában az elnökök s más vezetők nem fejthették ki véleményüket. E szavazási rend közvetlenül a döntéseknél akarta kikapcsolni a „tekintély presszióját".

A marxizmus klasszikusai a szervek működésének *nyilvánosságát,* mint a demokratikus ellenőrzés elemi feltételét, nagyon aláhúzták. Szó sincs itt természetesen arról, hogy ezt a követelményt abszolutizálnánk. Van azonban az államigazgatásnak egy sor olyan döntése, amelyről az érintetteken kívül, a közvélemény ténylegesen aligha vehet tudomást. A konkrét ügyekben hozott határozatok pedig nem pusztán az „érdekeltekre" tartoznak, mert vannak olyan ügycsoportok, amelyekben minden döntés — a többihez viszonyítás lehetősége miatt — a szerv megítélése, értékelése szempontjából mindenki számára fontos.

A népgyűlés a közvetlen demokrácia ideális típusa. Alkalmazásának lehetőségei a kollektívák taglétszámának emelkedésével korlátozódnak. A kisebb községekben azonban, néhány *szocialista* országban is, *hatósági jogkört adnak a népgyűlésnek,* azaz a tanácsülési hatáskört részben vagy egészben a polgárok összessége gyakorolja. A népgyűlések szerepét a társadalmi szervezettség különböző típusaiban másként lehet növelni, de nem kétséges, hogy ez általában *fontos hozzájárulást jelenthet a szervezeti élet fejlődéséhez, a tömegaktivitás* kibontakozásához, a kollektívához tartozás tudatának emeléséhez stb.

A szocialista demokrácia szélesítésének folyamatában jogszabályaink két fontos területen megkezdték a tagsági gyűlés szerepének a rendezését a munka-szervezeti életben. *A termelőszövetkezetek közgyűlései* széles körű jogokat közvetlenül gyakorolnak. Az *üzemi demokrácia* fejlesztése érdekében a termelési tanácskozásokkal kapcsolatban is jelentős új intézkedések születtek.

Az előbb felsorolt szorosan vett közvetlen demokratikus formák közül egyiknek-másiknak országos szinten való alkalmazása nem könnyű, de nem is lehetetlen. A képviseleti előkészítést, tárgyalást és döntést ezek semmiképpen nem szoríthatják ki. Jogi intézményesítésük azonban önmagában is pozitív hatású, mert a lehetőség miatt, hogy esetenként alkalmazhatják azokat, a szervek felelősségteljesebben végzik munkájukat. E közvetlen demokratikus formák működésétől igazán *nagy eredményeket az alapfokú szervezeti életben várhatunk.* Az emberi együttélést elsődleges szinten meghatározó egységekben (munkaszervezet, egyesület, társadalmi szerv stb.) — az ún. mikroorganizmusokban pedig különösen — ezek a „primitív" demokratikus módszerek viszonylag könnyebben átvihetők a gyakorlatba. Nem kétséges, hogy a demokratikus szabályok alapszinten való elsajátítása nagy nevelőhatással van a társadalom tagjaira, s ez *biztos talaj a magasabb szintű szervezeti élet problémáinak rendezéséhez.*

Digitized by Google

A közvetlen demokrácia *tágan értelmezett formái közé a konferenciák, kongresszusok, bizottságok, aktivák* stb. tartoznak. Ezeken keresztül az állampolgárok bekapcsolódnak jogszabálytervezetek, döntések előkészítésébe, illetve a hozott határozatok konkrét megvalósításába. Ezek a formák a szocialista mechanizmusban még a személyi kultusz politikai hibái miatt sem szorultak úgy vissza, mint a szorosan vett közvetlen demokratikus elemek. Napjainkban viszont olyan burjánzásban vannak, hogy eredményeik mellett az igazgatás munkamegosztásában sokszor átfedéseket vagy épp üresjáratokat okoznak. A velük kapcsolatos problematikát a szocialista államelméleti irodalom bőven tárgyalja, s ehelyütt most nincs mód a tapasztalatok részletes elemzésére. Az intézmények pozitív szerepének méltatása nélkül, csupán kiragadunk néhány problémát.

Társadalmi szerveknél épp úgy fennáll a bürokratizálódási veszély, mint állami szerveknél. Az igazán társadalmi ügyintézés csak az, ahol önkéntesen, fizetés és más ellenszolgáltatás nélkül, munkaidőn kívül végzünk közfeladatokat. A társadalmi szerveknek természetesen ma is *szükségük van* bizonyos *függetlenített, fizetett apparátusra,* mert a szervező munka java részét nélkülük nem lehetne elvégezni. Egyes állami feladatoknak társadalmi szervekre való átruházása következtében ezeknek a száma bizonyára még nőni is fog. Az előbb mondottak tehát arra akarják felhívni a figyelmet, hogy keresni kell az illetményben (tiszteletdíjban) részesülők és a többi aktivista közötti egészséges arányokat, a működésben pedig biztosítani kell az érdemi, megvalósító tevékenység és a szervező irányító munka jó kapcsolatát.

A társadalmi ügyintézés csak akkor jelenthet megoldást, ha a szervezésnek és kivitelezésnek legalább olyan szintjét biztosítja, mint az állami szervek eljárása. Azok nélkül az állampolgári jogokat, érdekeket védő garanciák nélkül, amelyek az állami szervek felépítettségében és működésében — a munkásosztály történeti harca alapján is — kialakultak, a társadalmi igazgatás szervei sem végezhetik közmegelégedésre munkájukat. A társadalmi mechanizmus eljárásának legalább annyira demokratikusnak kell lennie, mint az államszervezeti eljárásnak, s biztosítania kell a panasz, fellebbezési lehetőségeket stb.

Intézményesen gondoskodni kell arról, hogy a modern szervezéstudomány megfigyelései alapján leszűrt törvényszerűségek érvényesüljenek a társadalmi szerveknél is. Társadalmi energiákat pocsékolhatunk, ha olyan alapvető kérdésekben tanácstalanság, bizonytalanság uralkodik ilyen szerveknél, hogy milyen körben helyes a testületi döntés és viszont mikor eredményesebb az egyedi szervi határozat, milyen funkciójuk van az ágazati, illetve a funkcionális szerveknek az irányításban, hogyan lehet ezeket a területi elvvel kombinálni stb.

IV.

Ha az előzőekben kifejtettekből valaki azt a beállítást olvasná ki, hogy a „primitív" demokratizmus szerepének növelése állami-társadalmi mechanizmusunk továbbfejlesztésének *minden* problémáját meg-

Digitized by Google

oldaná, az félreértené mondanivalónkat. A szorosan és tágan értelmezett közvetlen demokratizmus közös sajátos funkcióját Marxnak a Párizsi Kommün mechanizmusával kapcsolatban mondott egyik alaptétele sűríti tömören. *Ez a demokrácia visszaadja „a társadalmi testnek mindazt az erőt, amelyet eddig a társadalomból táplálkozó és azt szabad mozgásában gátló élősdi állam felemésztett".*[16] A közvetlen demokratizmus érvényesítése mellett állandó és kiapadhatatlan társadalmi energiák (javaslatok, munkára önkéntesen vállalkozó aktivisták, jelzések helyi szervek munkájának fogyatékosságairól) buzognak a szervezet magasabb szintjei felé. A teremtő, érdemi munkára vállalkozó emberek száma, készsége, lelkesedése mintegy mutatója a közvetlen demokratikus formák jó vagy elzáródó működésének. És ami külön is hangsúlyozandó: ezek a formák biztosítanak bizonyos állandóságot és szintet a társadalmi aktivitásban, s folyamatosan „üzemanyaggal pótolják" a feladatok intézése során szükségszerűen elhasználódó társadalmi energiákat. *A közvetlen demokratizmus formái jelentik azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a népi alkotó erő állandóan áramolhat az új és régi feladatok megoldásának végzésére.*

A „primitív" demokratizmus azonban önmagában csak az egyik oldalát jelenti a társadalmi haladáshoz szükséges szervezési és működési feltételeknek. Az általa felszabadított vagy felszabadítható aktivitás számára a *képviseleti szerveknek kell irányt és tartalmat adni,* a hivatásos apparátusnak pedig gondoskodni kell a szervezésről, a munka feltételeinek biztosításáról. A közvetlen demokratizmus önmagában tehát nem csodaszer. A mechanizmus elemeinek dialektikus szereposztásában csakis a szakszerű, határozott, perspektivikus szemlélettel rendelkező, programokat nyújtó képviseleti vezetéssel párosulva jelentkezhetnek a közvetlen demokratizmus gyümölcsei. A „primitív" demokratizmus „túltengése" voltaképpen az arányok olyan felbomlása, amidőn a szervezet *képviseleti elemei nem látják el sajátos funkciójukat:* nem tudnak célt, irányt szabni a jelentkező tömegenergiának. A közvetlen demokratikus intézmények szerepének növelése tehát ugyanakkor *szükségszerűen együtt kell, hogy haladjon a képviseleti rendszer és a szakszervek hatékonyabbá tételével kapcsolatos problémák megoldásával.*

A demokráciát mindenekelőtt *állami fogalomként* tárgyalja a politikai tudomány, s a közvélemény is. Modern viszonyok között azonban egyre szembetűnőbb az, hogy a demokratikus szervezési és működési elvek nem csupán az állami szervezeten belül a hatékony szervezeti tevékenység feltételei, hanem többé-kevésbé hasonló módon a *társadalmi* szervezetek eredményesebb működésének is segítői. Ehelyütt természetesen nincs mód arra, hogy társadalmi-politikai szervek (párt, népfrontmozgalom) vagy a munkaszervezetek (pl. üzem és termelőszövetkezetek), rétegszervezetek (pl. nőtanács, KISZ stb.) szervezeti felépítésében, belső szervezetük kialakításában és működésük módszerében érvényesülő általános és speciális, demokratikus elveket külön elemezzük, s összehasonlításokat tegyünk a náluk tapasztalható problémák és az állami demokratizmus között. Minden bizonyítás nélkül sem

[16] Marx—Engels: *Válogatott Művek.* I. köt. (Bp. 1949. 504. old.)

Digitized by Google

szabad egyszerűen semmibe venni azonban azt a feltételezést, hogy a *közvetlen demokratizmus előzőekben felvázolt intézményei és módszerei a legkülönbözőbb szervezeti típusoknál egyaránt a produktívabb szervezeti élet formai feltételei lehetnek.*

Az elsődleges *politikai intézmények* (párt, állam) *között azonban még szorosabb kapcsolat és egymásrahatás van a demokratizmus miként érvényesülése tekintetében.* A pártoknak, mint az osztályérdekeket legjobban felismerő és kifejező szervezeteknek általában megvan az a funkciójuk, hogy befolyásolják és meghatározzák az állami szervek megalakításának és működésének módszereit. A szocialista államokban a *marxista pártvezetés* a polgári viszonyokhoz mérten összehasonlíthatatlanabbul fontosabb és *közvetlenebbül ható tényező az egész társadalmi demokratizmus és azon belül az állami demokratizmus fejlesztésében.* A pártszerveknek tehát hazánkban is kulcsszerepük van abban, hogy mechanizmusunk közvetlen demokratikus elemei egyre maradéktalanabbul betölthessék speciális funkciójukat.

Digitized by Google

A termelés bővítésének pénzügyi alapjai termelőszövetkezeteinkben

Írta CSIZMADIA ERNŐ

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésével a termelőszövetkezetek váltak hazánkban is a mezőgazdasági termelés alapvető bázisává. Az ország összterületének 80 százalékán, a szántóterület háromnegyedén szövetkezetek gazdálkodnak. A szövetkezeti szektor adja a mezőgazdaság bruttó termelésének kétharmadát.

Mezőgazdaságunk teljesítőképessége elsősorban a termelőszövetkezetek megszilárdulásától, termelési színvonaluk alakulásától függ. Ezért a szövetkezeti szektor fejlődésének vizsgálata, a szövetkezeti gazdálkodás elemzése mindig figyelmünk középpontjában kell hogy álljon.

Termelőszövetkezeteink gazdálkodása jó úton halad

Három év telt el azóta, hogy befejeztük a falu szocialista átszervezését. A három év tapasztalatai alapján meggyőződéssel mondhatjuk, hogy fiatal szocialista mezőgazdaságunk kiállta a próbát. A mezőgazdaság teljes termelése a kezdeti nehézségek és az utóbbi évek kedvezőtlen időjárása ellenére 1961 óta 10 százalékkal emelkedett. A felvásárlás 18 százalékkal nőtt.

A mezőgazdaság eredményeit jól le lehet mérni azon, hogy az alapvető cikkekből ma jóval többet fogyaszt a lakosság, mint ezelőtt bármikor. A háború előtti évekhez viszonyítva például az összes húsfogyasztás csaknem 80 százalékkal nőtt, sertéshúsból a jelenlegi fogyasztás több mint kétszerese az akkorinak. A cukor fogyasztása a háromszorosára, a tojásé a kétszeresére emelkedett. A tejfogyasztás negyedannyival nagyobb, mint 1938-ban volt. Jóllehet ma egymillióval több lakost kell ellátni, az egy lakosra jutó fogyasztás is jelentős mértékben emelkedett.

Mezőgazdaságunk nemcsak belső fogyasztásra termel ma lényegesen többet, hanem exportra is. Változatlan áron számítva, jelenleg egyharmadával többet exportálunk, mint 1938-ban. Mezőgazdasági cikkeink szerte a világon jó hírnevet szereznek szövetkezeti parasztságunknak. A szocialista országokba irányuló mezőgazdasági és élelmiszeripari exportunk nagy része nyersanyagok importjának ellentételeként szerepel. A fejlett tőkés országokból származó behozatalunknak — amelynek nagy része új gép és ipari nyersanyag — kb. a felét mezőgazdasági termékek exportjával egyenlítjük ki.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel és behozatal egyenlege évek óta aktív, s 1961-hez viszonyítva 32 százalékkal nőtt. A mezőgazdaság évről évre jelentős bevételi többlettel járul hozzá népgazdaságunk háztartásához.

Az itt sorra vett eredményekről ma már úgy beszélhetünk, mint fiatal szövetkezeti nagyüzemeink sikereiről. Termelőszövetkezeteink, leküzdve a kezdeti nehézségeket, egyre nagyobb arányban járulnak

Digitized by Google

hozzá az ország ellátásához. Termelésük és árutermelésük növekedésének üteme meghaladja az egész mezőgazdaságét. Mezőgazdaságunk teljes termelése 1964-ben az előző évhez képest 3,9 százalékkal emelkedett, a termelőszövetkezeti közös gazdaságoké pedig 8,8 százalékkal. Az összes állami felvásárlás több mint 4 százalékkal nőtt, de ezen belül a szövetkezeti közös gazdaságok az előző évinél 11 százalékkal több terméket adtak el az államnak.

A gazdálkodás leggyakrabban használt mutatói is a közös gazdaságok jelentős ütemű megerősödéséről tanúskodnak. 1961-től 1964 végéig például a szövetkezeti közös vagyon mintegy 80 százalékkal nőtt, és elérte a 45 milliárd forintot. Igaz, hogy a termelőszövetkezetek leltárában több milliárd forint értékű olyan állóeszköz is szerepel, amely már elavult, kiesett a termelésből; a gyarapodás azonban még ezt leszámítva is jelentős. A tagok személyi jövedelme a közös vagyon és a bruttó termelés üteménél kisebb mértékben ugyan — 1962—1964 között 12 százalékkal —, de évről évre nőtt. A fel nem osztható alap növekedése minden esztendőben magasabb volt a kötelezően előírt 10 százaléknál: a kiosztandó részesedésnek 14—16 százalékát tette ki.

Mindez azt bizonyítja, hogy a szövetkezeti nagyüzem alkalmas gazdasági és szervezeti kerete a termelés növelésének, s a parasztság felemelkedésének. A hazai tapasztalatok is azt mutatják, hogy a kollektív gazdálkodásban nagy erőforrások rejlenek. A szövetkezetben a dolgozók megélhetése szorosan egybekapcsolódik a termelés, a munkatermelékenység, a bruttó jövedelem színvonalának az alakulásával, s ez a termelés növelésének olyan természetes erőforrása, amilyent az állami szektorban csak külön ösztönzőkkel lehet létrehozni.

Természetes, hogy ezek az előnyök nem spontán módon törnek felszínre. Érvényesülésük mindig az adott gazdasági feltételektől függ, attól, hogy a szövetkezeti gazdálkodás egészét átfogó gazdaságpolitika és az üzemi vezetés ki tudja-e használni a termelőszövetkezeti gazdálkodásban rejlő lehetőségeket: segíti-e vagy fékezi a szövetkezeti gazdálkodás előnyös oldalainak kibontakozását.

A következőkben a szövetkezeti termelés egyik olyan közgazdasági problémáját vizsgáljuk, amelynek megoldásával a legfontosabb feltételét teremthetjük meg annak, hogy a szövetkezeti gazdálkodásban rejlő természetes erőforrások sokkal szabadabban felszínre törjenek.

A saját erőből való gazdálkodás pénzügyi alapjai

A termelés zavartalan ismétlésének és rendszeres bővítésének elemi követelménye az, hogy az elhasználódott termelőeszközöket *természetben és érték szerint is* pótolni kell, továbbá, hogy a realizált bruttó jövedelemből fedezni kell a dolgozók személyi jövedelmét, s ki kell elégíteni bizonyos felhalmozási igényeket és egyéb szükségleteket is. Egy-egy vállalat vagy termelőszektor gazdasági tevékenységének legfontosabb értékmérője, hogy mennyire tud eleget tenni e követelményeknek.

A termelés folytonosságához és bővítéséhez természetben is meg kell hogy legyen a szükséges anyag, termelőeszköz, munkaerő stb. Ez alkalommal azonban a szövetkezeti gazdálkodásnak nem ezeket a szín-

Digitized by Google

tén elengedhetetlen feltételeit vizsgáljuk, hanem az újratermelés pénzügyi alapjait, pontosabban: az önerőből való gazdálkodás pénzügyi feltételeit.

Közismert dolog, hogy a termelőszövetkezetek ma még nem képeznek amortizációs alapot. Azokat az állóeszközöket, amelyek kiesnek a termelésből, állami hitelből pótolják. Amikor pedig letörlesztik az esedékes hiteleket (vagy az állam elengedi ezeket), akkor ezzel a bővítés és a pótlás is megoldódik. A mai elszámolási rendszerben az adatok ezt mint szövetkezeti tiszta vagyon keletkezését mutatják.

Ez a tükör azonban eltorzítja a valóságot. Az ilyen tükörből sem a szövetkezet, sem az állam nem látja világosan, hogy a fel nem osztható alap növekedése a tiszta vagyon gyarapodásának tekinthető-e, vagy csak részben az, vagy pedig annál is kevesebb, mint amire az állóeszközök pótlásához és felújításához szükség volna.

A termelőszövetkezetek jelentős része csak azért teheti az esedékes hiteltörlesztés kifizetésével a sajátjává az állóeszközöket, mert nem írja le az amortizációt, hiszen jelenleg az állam az állóeszközök elavulásakor újból meghitelezi ezeknek a beszerzését. Alaposabb vizsgálatok azt mutatják, hogy ha a szövetkezeteknek kellene realizált bruttó jövedelmükből gondoskodniuk a pótlásról is, akkor igen sok közös gazdaságban nem tudnák, illetve csak részben tudnák törleszteni az esedékes állóeszköz-hiteleket és nem keletkeznék szövetkezeti tiszta vagyon. Erre mutat az is, hogy 1964-ben az esedékes hitel visszafizetés 49 millió forinttal kevesebb volt, mint az értékcsökkenés összege.

Nézzük meg részletesebben ezt a helyzetet. A KSH 1962 óta az 1 kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték szerint csoportosítva is feldolgozza a szövetkezeti zárszámadások adatait. Az 1963. év adatai a következő képet adják:

A fontosabb jövedelem-mutatók alakulása a termelőszövetkezetekben 1963-ban

Tsz-ek csoportjai (egy kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték szerint)	Szövetkezeti tiszta jövedelem		Adók*	Személyi jövedelem	Részesedés	
	1.	2.			Egy munkanapra	Egy dolgozó tagra
	1 kh termőterületre számítva					
1000 Ft alatt	78	—179	146	460	33	5 557
1001—1500 Ft-ig	170	— 88	174	649	36	6 416
1501—2000 Ft-ig	222	17	215	818	41	7 660
2001—2500 Ft-ig	301	124	242	1034	47	9 279
2501—3000 Ft-ig	364	217	282	1 293	54	11 264
3001—3500 Ft-ig	463	315	292	1 550	60	12 585
3501—4000 Ft-ig	563	414	346	1 822	67	13 790
4001—4500 Ft-ig	579	423	353	2 044	69	14 477
4500 Ft felett	827	659	474	2 843	78	16 099
Összesen:	349	167	262	1 224	53	10 570

[1] Állami támogatással számítva.

[2] Állami támogatás nélkül számítva.

* Földadó, jövedelem adó, forgalmi adó, illeték, biztosítási díj és a kártérítés különbözete, nyugdíjhozzájárulás és alkalmazottak utáni közteher.

Digitized by Google

Az első és a második csoportba tartozó 683 termelőszövetkezet (ezek csaknem 1,3 millió kh-on gazdálkodtak, dolgozó tagjaik száma 115 000 volt) azért volt képes bruttó jövedelméből a havi átlagként elszámolható 463—534 Ft-os alacsony kereset mellett kisebb összegű felhalmozást is elérni, mert jelentős összegű (1 kh-ra számítva 257—258 Ft) állami támogatást kapott. Ha ez nincs, akkor a szövetkezeti bruttó jövedelemből nem futotta volna egyébre, mint az alacsony részesedésre. Valamivel jobb, de az átlagosnál rosszabb a helyzet a harmadik csoportba tartozó 666 termelőszövetkezetben is, amelyekben lényegében szintén nincsen saját erőből való felhalmozás.

A jelenlegi gazdasági körülmények között az 1 kh termőterületen 2000 forintnál kevesebb halmozatlan termelési értéket előállító termelőszövetkezetek képtelenek arra, hogy állami támogatás nélkül, saját erejükből felhalmozzanak, bővítsék termelésüket. A mai termelési szint és gazdálkodási feltételek mellett csak a közepesen gazdálkodó szövetkezetek egy részében és a jól gazdálkodókban számolhatunk önerőből való felhalmozással. De ezeknek a többségében is gazdaságonként évente mindössze 250—500 ezer forint összegű ez a felhalmozás (az állami támogatással együtt), és csak a legjobbakban, a termelőszövetkezetek 10—15 százalékában haladja meg a félmillió forintot. Állami támogatás nélkül, tehát pusztán árbevételből mindennek legfeljebb a felével, kétharmadával lehet számolni. A mai termelőeszköz-árak mellett bizony nem sokra futja ebből.*

A szövetkezeti szektor átlagában jelenleg a közös gazdaságok nem képesek arra, hogy árbevételeikből fedezzék ténylegesen felmerülő kiadásaikat. Jól szemlélteti ezt az, hogy szövetkezeteink árbevétele 1963-ban kb. 2 milliárd forinttal kisebb volt, mint a (saját termelésű anyagfelhasználás nélkül számított) termelési költségnek, a munkadíj-kifizetésnek és a központi befizetési kötelezettségeknek (adó, SZTK stb.) együttes összege. Emiatt a termelőszövetkezetek jó részének hiánya volt fizetési eszközökben, s ezt úgy hidalta át, hogy hiteleket vett fel, a tagoknak év közben nem, vagy csak jelentéktelen mértékben fizetett előleget, a hitelezők rendszeresen „sorban álltak", számos üzemben pedig év végén mérleghiány is mutatkozott.

Néhány száz szövetkezet az átlagosnál is sokkal nehezebb gazdasági körülmények között gazdálkodik. A Földművelésügyi Minisztérium értékelése szerint például 1963-ban a szövetkezeteknek több mint 11 százaléka — 405 közös gazdaság, amelyek közül 189 a természeti körülményei miatt igen gyenge — a tagok személyi jövedelmét sem tudta fedezni az ún. szövetkezeti bruttó jövedelemből. Ezek csak mintegy

* Vegyünk ennek szemléltetésére néhány példát. Az 1965. január 1-től érvényes árjegyzék szerint az UE—28 összkerék-meghajtású univerzális traktor ára 90 ezer forint, a Zetor-Super 50 univerzális traktoré 110 ezer forint, a D—4K egyik változatáé 175 ezer, másik változatáé pedig 230 ezer forint. De a traktort üzemeltetni is kell, s ehhez jóval több forgóeszköz is kell, nem is szólva a munkagépekről, amelyek nélkül az erőgép egymagában nem sokat ér. Az építési beruházás még a gépesítésnél is súlyosabb összegekkel terheli a szövetkezeteket. Egy-egy korszerű állattenyésztési telep beruházási költségei több millió forintos nagyságrendűek, s olyan összeggel terhelik a termelést, hogy az ilyen drágán épített telepeken csak a legjobb szövetkezetekre jellemző hozamokkal lehet üzemi tiszta jövedelmet elérni.

Digitized by Google

130 millió forint összegű állami megsegítésből és az előző években létrehozott alapokból tudták kifizetni tagjaik részesedését.

A mai helyzet *fő jellemzője* tehát az, hogy a meglevő termelési szinten az érvényes ár-, adó- és pénzügyi feltételek között szektorátlagban véve a termelőszövetkezetek nem képesek arra, hogy saját erejükből, az árrendszer által biztosított bruttó jövedelemből egyidejűleg

a) pótolják az elhasználódott termelőeszközöket,
b) visszafizessék az esedékes állóeszköz-hiteleket,
c) növeljék álló- és forgóeszközállományukat,
d) s végül tagjaiknak a növekvő termelési és a munkás-alkalmazotti népesség jövedelmével arányban álló megfelelő keresetet nyújtsanak.

Különösen nehéz a helyzetük a rossz termelési körülmények miatt gyengén gazdálkodó szövetkezeteknek, amelyekben az átlagosnál nagyobb ráfordítások ellenére is az átlagosnál jóval kisebbek a hozamok.

A mai helyzet jórészt a magánparaszti idők öröksége. Az akkori termelési, gazdasági feltételek között az egyéni gazdaságok által realizált jövedelem — az átlagos viszonyokat véve alapul — nem adott lehetőséget nagyobb bővítésre. A parasztgazdaságok egyesüléseként létrejött termelőszövetkezetek helyzete sem tér el ettől lényegesen, mert a gazdálkodás társadalmi és gazdasági feltételei gyökeresen átalakultak ugyan, de mezőgazdaságunk termelői árszínvonala csekély mértékben változott s a megtett intézkedések sem változtatták meg alapvetően a helyzetet.

A szövetkezetek megszervezésével egyidőben elkezdtük a korszerű nagyüzemi gazdálkodás anyagi és műszaki megalapozását, s ez hatalmas, több tízmilliárdos befektetéssel jár. A termelői árszínvonal azonban nem változott meg lényegesen — mindössze kb. 10 százalékkal emelkedett 1959 óta —, s így a szövetkezetekben megmaradó tiszta jövedelem kevésnek bizonyult arra, hogy e nagyarányú befektetéseket az üzemek maguk finanszírozzák belőle.

Súlyosbította a helyzetet, hogy 1959-ben ipari termelői árrendezést hajtottunk végre, amely megemelte a mezőgazdaság által vásárolt termelőeszközök árát. Ezt csak részben sikerült különböző intézkedésekkel ellensúlyoznunk. Az ipari termelői árak emelkedésétől függetlenül is, sokkal gyarsabban nőttek a szövetkezetek kiadásai, mint árbevételeik, pusztán amiatt, hogy a mezőgazdaság anyagi ráfordításaiban 26 százalékról 41 százalékra emelkedett az ipari eredetű anyagok és eszközök aránya. Ilyen körülmények között a termelőszövetkezetek saját erejükből képtelenek a korszerű gazdálkodás nagy befektetésekkel járó anyagi-műszaki megalapozására. Ezért vált elkerülhetetlenné, hogy az állam különböző utakon visszajuttassa nekik a befektetésekhez szükséges eszközöket, illetve ezeknek nagyobb részét.

A gyakorlatban ez így is történt. Jelenleg a szövetkezetek főleg hitelek formájában kapják meg azokat az eszközöket, amelyek megszerzésére az árrendszer miatt a realizált bruttó jövedelem nem, vagy csak kis részben ad lehetőséget.

Digitized by Google

Ennek a gyakorlatnak azonban van egy *igen szembeötlő fogyatékossága*, s ez különösen akkor tűnik ki, ha a szövetkezeti szektor finanszírozásának gyakorlatát az állami szektoréval vetjük egybe. Itt lényegében ugyanúgy nem hagyunk meg az üzemeknek tiszta jövedelmet a bővítésre, mint a szövetkezeteknél. Az állami szektortól azonban nem várjuk el azt, hogy hiteltörlesztéssel tegye a magáévá a termelőeszközöket, vagy hogy saját erejéből bővítse termelését. A termelőszövetkezetektől viszont — amelyeknek pedig szintén nem vagy csak kis részben adjuk meg ehhez az eszközöket — *elvárjuk, hogy eleget tegyenek állóeszköz-hiteltörlesztési kötelezettségeiknek*, vagyis *felhamozzanak abból a tiszta jövedelemből, amely a mai ár- és pénzügyi feltételek között nem, vagy csak részben jöhet létre a közös gazdaságokban.*

Ez azzal a következménnyel jár, hogy egyre több szövetkezetet fenyeget az eladósodás. Jelenleg ugyanis az eladósodás nem mindig a rossz gazdálkodás következménye. Az érvényes ár- és pénzügyi rendszerben, ha külön beavatkozás (elengedés, prolongálás) nem történik, akkor a nagy befektetések az üzemek egy részében — nem egy jól gazdálkodó termelőszövetkezetben is — törvényszerűen eladósodáshoz vezetnek. Az állam, hogy megakadályozza ezt; *leírja, elengedi és átütemezi az esedékessé vált hitelek egy részét.* A mai hitel-elengedési és átütemezési gyakorlat tehát nem véletlen, hanem a jelenlegi ár- és pénzügyi rendszer, illetve finanszírozási gyakorlat elengedhetetlen tartozéka. Erről — bármennyi visszássága is van — csak akkor mondhat le a gazdasági vezetés, ha megváltoztatja a mai ár- és pénzügyi rendszert és a finanszírozási módszereket.

Az itt jellemzett gyakorlat az alapja annak is, hogy termelőszövetkezeteinkben a hitelnek a klasszikus értelemben vettnél nagyobb a szerepe. Ma nem azért kapják a szövetkezetek az állóeszköz-hiteleket többségét, mert saját erejükből csak hosszú évek alatt volnának képesek felhalmozni a befektetéseik finanszírozásához szükséges pénzeszközöket. A szövetkezeti szektorban a hitelek jelentős része tehát nem előrehozott felhalmozás, hanem az árrendszer miatt szükséges.

Végül még egy kérdést érdemes szóvá tenni. A szövetkezetek mai finanszírozásának nagy fogyatékossága, hogy megnehezíti a tisztánlátást. Ez nemcsak az eladósodás előbb említett problémájára és a hitelek szerepére vonatkozik, hanem az alapok képzésének egész rendszerére is. Ma ugyanis a pótlás és a felújítás teljesen egybeolvad a felhalmozással, s ez is akadályozza azt, hogy a gazdálkodás legalapvetőbb kérdéseiben eligazodjunk.

A megoldás útját jelző elgondolások vázlata

A termelőszövetkezetek gazdasági helyzetének elemzése alapján igen sokrétű problémakör rajzolódik ki előttünk. Ha ennek csak a legfontosabb összetevőit akarnánk is elemezni, a következő kérdésekkel kellene foglalkoznunk: az árpolitikával, a hitelpolitikával, az adópolitikával, a szövetkezeti alapok képzésével, az anyagi ösztönzés rendszerével, a nyugdíjrendszer és a szociális ellátottság problémáival, s végül

Digitized by Google

ezeknek a kérdéseknek a többségét abból a szempontból is meg kellene vizsgálnunk, hogy miként lehetne mérsékelni a termelőszövetkezetek közötti nagy jövedelemkülönbségeket. Nyilvánvaló, hogy még egy nagyobb lélegzetű tanulmányban sem lehetne tudományos alapossággal feltárni mindezeket a kérdéseket. Ezért többre nem is vállalkozom, mint arra, hogy a megoldás útját jelző egyetlen problémakör legfontosabb vonatkozásait emeljem ki.

Induljunk ki a mai helyzetből, amelyet az eddigiek alapján röviden a következőképp jellemezhetünk: Termelőszövetkezeteinkből jelenleg az állam olyan mértékben központosítja a tiszta jövedelmet, hogy a termelés bővítéséhez szükséges eszközök túlnyomó többségét az újraelosztás bonyolult csatornáin, hitel és egyéb eszközök formájában kell visszajuttatnia hozzájuk. Nem érdemes vitázni azon, hogy a szövetkezetszervezés éveiben mennyire volt helyes ez a módszer. Tény, hogy történelmileg így alakult ez, s számos érv amellett szól, hogy nem igen lehetett más utat választani. De ha a szövetkezetszervezés éveiben indokolt volt is ez a gyakorlat — mert az egyéni gazdaságokban sem a hajlam, sem a lehetőség nem volt meg arra, hogy akár csak valamennyire is számottevő beruházás árán fejlesszék a termelést, s mert rövid idő alatt nagy tömegben kellett a paraszti eszközöket nagyüzemiekkel felváltani stb. —, *ma ez már indokolatlan.* Ma már egyre nehezebb közgazdaságilag alátámasztani azt a gyakorlatot, hogy a szövetkezetekben a kieső termelőeszközök pótlása és a termelés bővítéséhez szükséges új termelőkapacitások létesítése is túlnyomó részben állami juttatások útján történik. Mindez úgy is megoldható volna, ha *az állam csak olyan mértékben központosítaná a termelőszövetkezetek tiszta jövedelmét, hogy ezek a náluk megmaradó többlettermékből felhalmozásra legyenek képesek,* s a bővített újratermelés megalapozásában a szövetkezetekben keletkező felhalmozási alapnak volna vezérszerepe, nempedig az alacsony árszínvonal miatt fedezetlen, a realizált bruttó jövedelemből le nem törleszthető hitelnek.

Melyik módszer a jobb? Már hosszabb idő óta vita folyik erről és ebben két álláspont alakult ki. A két álláspont képviselői vagy csak az egyik, vagy csak a másik utat tartják járhatónak, s mereven szembeállítják egymással a két megoldást.

Szerintem az az álláspont, amely a szövetkezetek bővített újratermelésének megalapozását csakis az *újraelosztás bonyolult folyamatán keresztül, erősen centralizált módon,* állami juttatások formájában tartja megengedhetőnek, konzerválni akarja a kialakulás kezdeti stádiumára jellemző módszereket. Nemegyszer annak a bizalmatlanságnak a megtestesülése ez, amely a termelőszövetkezeteket csak szavakban ismeri el szocialista üzemeknek, ténylegesen azonban valamiféle „paraszti intézménynek" tartja.

A jelenlegi, erősen centralizált finanszírozási gyakorlat hátrányai már ma is erősen kiütköznek.

Először: A mai finanszírozási rendszerben egyre jobban nő a termelőszövetkezetek hitelállománya, egyre több szövetkezetet fenyeget az eladósodás veszélye. Ha ugyanis a szövetkezetek bővíteni akarják ter-

Digitized by Google

melésüket, akkor jelentős befektetéseket kell eszközölniük. A növekvő alap- és eszközigényesség, az ezzel párosuló nagyobb forgóeszközszükséglet, a magas termelőeszköz-árak és a termelőeszközök nem elég hatékony felhasználása miatt azonban a nettó termelés nem, vagy csak igen kis mértékben növekszik. Ha a nettó termelés növekedése megáll, vagy pedig lassú, akkor ez csökkenti a saját termelésből való felhalmozásnak és a személyi jövedelem növelésének lehetőségét. Továbbá: a jelentős befektetések miatt a bruttó jövedelemnek egyre nagyobb hányadát kell felhasználni az esedékes hiteltörlesztés fedezetéül, s ez tovább szűkíti annak a lehetőségét, hogy a személyi jövedelem a munkás-alkalmazotti népességével arányosan, a termelés alakulásával összhangban növekedjék.

Másodszor: A támogatás és a hitelezés rendszere annyira szövevényessé és bonyolulttá vált, hogy sem az üzemek, sem az irányító szervek nem igazodnak el egykönnyen bennük. Ez erősen lerontja a mai finanszírozási gyakorlatnak azt a pozitívumát, hogy módot nyújt az egyes gazdaságok differenciált kezelésére, mert így a legfelkészültebb központi vezetés sem képes eléggé mérlegelni a helyi adottságokat, s ez különböző veszteségekhez vezethet. A gyakorlatban tehát, meglehetősen korlátozottak a helyi körülmények kihasználásának a lehetőségei.

A mai pénzügyi rendszerben azok a remények is túlzottak, amelyek az egyes gazdaságok differenciált kezeléséből származó előnyökhöz fűződnek. A jól gazdálkodó szövetkezetek — minthogy lényegesen nagyobb befektetésekkel dolgoznak — a mai finanszírozási rendszerben is lényegesen nagyobb gazdasági előnyökhöz jutnak. A gyengén gazdálkodó szövetkezetekhez pedig az újraelosztás bonyolult csatornáin keresztül sokszor későn érkezik meg a segítség, gyakran már csak útólagos, elkésett beavatkozásként.

A termelőszövetkezetek között meglevő nagy differenciák a mai pénzügyi és finanszírozási rendszerben sem csökkennek, hanem nőnek. Ezt jól mutatják a következő adatok:

A leggyengébben és a legjobban gazdálkodó termelőszövetkezetek csoportja közötti különbségek alakulása

Megnevezés	A IX. csoport eredményei, ha az I. csoport = 100		A növekedés 1963-ban (1962 = 100)		Az I. és IX. csoport közötti különbségek Ft-ban	
	1962	1963	I. csoport	IX. csoport	1962	1963
1 kh területre jutó:						
közös vagyon	362	332	127	116	8 691	8 630
álló vagyon	343	326	128	121	3 297	3 906
halmozatlan termelési érték	770	760	103	102	5 108	5 186
személyi jövedelem	613	618	99	101	2 376	2 383
1 dolgozó tagra jutó:						
munka utáni részesedés	307	290	112	106	10 268	10 542

I. csoport = az 1 kh termőterületen 1000 Ft-nál kevesebb halmozatlan termelési értéket elért tsz-ek.

IX. csoport = az 1 kh termőterületen 4500 Ft-nál több halmozatlan termelési értéket elért tsz-ek.

Digitized by Google

Témánk szempontjából igen fontos ezeknek az adatoknak a tanulmányozása. A mai finanszírozási rendszer fenntartása mellett és megváltoztatása ellen felhozott érveknek ugyanis az a leglényegesebb pontjuk, hogy a mai módszerek lehetővé teszik az üzemek „egyedi" kezelését, s ezzel a szövetkezeti szektorban tapasztalható nagy szóródás csökkentését. Az adatok azonban cáfolják az ehhez fűzött túlzott reményeket. Valószínű, hogy ezek a remények főleg a két csoport egymáshoz vagy az átlaghoz viszonyított *százalékos* arányainak alakulásán alapszanak. Más dolog azonban a százalékos arány, mint a tényleges *nagyságrendet* kifejező volumen adat. Az élet ezer ténye figyelmeztet, hogy ha reális következtetésekre akarunk jutni, sohasem elégedhetünk meg pusztán a százalékos arányszámok alakulásának elemzésével.

Harmadszor: A jelenlegi gazdasági feltételek között a termelőszövetkezetek egy részében az a szemlélet erősödik, hogy nem érdemes beruházniuk, vagy korszerűsíteniük, mert az nagyon sokba kerül (a kézimunka és az igaerő olcsóbb, mint a gép és a vegyszer, s a befektetések, ha a beruházás időszakában kedvezően hatnak is a tagok jövedelmének alakulására, később a törlesztés idején hátrányosan fogják érinteni megélhetésüket. A termelőszövetkezetek más részében pedig az „élősködés" szemlélte erősödik. Ez azzal függ össze, hogy némely esetben érdemesebb beruházni, mint üzemeltetni; a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetekben érdemes alacsonyan tervezni, mert így bizonyos „megsegítéshez" juthatnak, és ez biztonságosabb számukra, mint ha a termelés növelése révén igyekeznének boldogulni. Sőt van olyan gyakorlati tapasztalat is, hogy ha kiemelkednek a közepesek közé, akkor rosszabbul járhatnak, mert elesnek a gyengéknek járó kedvezményektől.

Mindezeknek a hatása politikailag is kedvezőtlen, sőt káros. Egyre több helyen lesz úrrá ugyanis a szövetkezeti tagságon és vezetőségen az a nézet, hogy ki vannak szolgáltatva rajtuk kívül álló, természetfeletti gazdasági erőknek, ezért hiába a szorgalom, a közös erőfeszítés — munkájuk gyümölcsét csak részben élvezhetik. A munkás és alkalmazotti népesség pedig a támogatás ténye és gyakori emlegetése miatt azt hiszi, hogy az ő életszínvonala nem nőhet, mert a termelőszövetkezeteket kell támogatnia.

A mai gyakorlat fonákságai vezettek ahhoz, hogy közgazdáink egy része arra a szintén végletes álláspontra helyezkedett, hogy a szövetkezeti bővített újratermelés *csakis a termelőszövetkezetekben felhalmozott eszközökből* táplálkozhat. Ez az álláspont szerintem helytelen, mert eltúlozza a szövetkezeti sajátosságokat és — a másik véglethez hasonlóan — nem számol eléggé a gazdasági realitásokkal, s azzal sem, hogy meglehetősen sok termelőszövetkezet gazdálkodik kedvezőtlen természeti feltételek között. A gazdasági feltételeknek az a gyökeres átalakítása, amelyet a teljesen önerőből való beruházások követelnek meg, nagy hordereiű lépés volna, de nem sokat változtatna a gyengén gazdálkodó szövetkezetek helyzetén és felhalmozási lehetőségein.

Továbbá; még ma sem mondhatjuk azt, hogy már felcseréltük korszerű nagyüzemi eszközökkel az egyszerű paraszti eszközöket és berendezéseket. A termelőszövetkezetek állóalap-igénye még hosszú időn

Digitized by Google

át egyre növekedni fog, és pusztán a termelői árszínvonal emelésével szinte lehetetlen lenne nyomon követni ezt a folyamatot. A szövetkezetekben még hosszú időn keresztül nőni fog az ipari eredetű eszközök és anyagok felhasználása. Egy, az adott viszonyokra beállított árszínvonal mellett pedig évről évre szűkülnének a csak saját erőforrásokból táplálkozó felhalmozás lehetőségei. Az az elgondolás tehát, hogy a termelőszövetkezetek *csak* saját erejükből finanszírozzák termelésük bővítését, megvalósíthatatlan. A gyakorlat maga lépné át ezt a próbálkozást. Az önerőből való termelésbővítést egyelőre csak a termelőeszközök árának dotációjával kombinálva lehet lebonyolítani.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a gyakorlat nem tűri el a végletekben mozgó, egyoldalú megoldásokat. A két módszer merev szembeállítása értelmetlen dolog és csak sablonossághoz vezet. Az eddigi szövetkezeti gyakorlat is inkább amellett szól, hogy a legjárhatóbb út — mind politikai, mind gazdasági tekintetben — *a két módszer elemeinek együttes*, jobban mondva *kombinált alkalmazása.*

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ha csak a két módszer elemeinek együttes alkalmazását hangsúlyoznánk, akkor túlzottan leegyszerűsítenénk a problémát és könnyen olyan gondolatokat ébreszthetnénk, mintha valami arany középútról volna szó. Holott a megoldás nem egyszerűen a két módszer együttes alkalmazása. Ez nem volna a módszer lényeges megváltozása, hiszen pusztán az történnék, hogy növekedne azoknak a már ma is meglevő, jól gazdálkodó termelőszövetkezeteknek a száma, amelyekben a felhalmozás főleg (legalább 60 százalékban) saját erőből történik. Helyes értelemben a két módszer együttes alkalmazása *a körülmények megváltoztatását* jelenti. Egyrészt azt, hogy megszűnik az a helyzet, amelyben a szövetkezetek árbevételeiből le nem törleszthető hitelnek vezető szerepe, a saját erőnek pedig csak egészen alárendelt szerepe van. Másrészt azt, hogy a szövetkezeti termelés bővítésének megalapozásában a közös gazdaságokban keletkező felhalmozási alapnak lesz vezérszerepe, nem pedig az alacsony árszínvonal miatt „fedezetlen" hitelnek.

Kissé részletesebben körvonalazva, a következő a javasolt megoldás lényege:

a) A pótlásról és a felújításról a szövetkezeteknek maguknak kellene gondoskodniuk. Erre az amortizációs alap nyújtana fedezetet. Ez célból a következő években ki kellene dolgozni a pótlási és felújítási alap képzésének rendszerét és bevezetésének feltételeit, egybekötve az állóeszközök újraértékelésével. Ha gazdasági okok miatt a közeli években nem tudnánk bevezetni a termelőszövetkezetekben az amortizációs alapot, a nyilvántartásban még akkor is rendszeresen ki kellene mutatnunk az amortizációt.

b) A természeti körülmények miatt gyengén gazdálkodó szövetkezeteket teljesen külön kellene kezelni, s az egyedileg kidolgozott intézkedési tervek alapján új, valóban hatékony dotációs rendszerrel kellene megpróbálkoznunk. Az utólagos hitelrendezés és szanálás jelenlegi módszereivel szemben ez nemcsak mindenki számára világos megoldás lenne, hanem valószínűleg jobb hatást is tenne ezeknek a szövetkezeteknek a gazdálkodására és meggyorsítaná fejlődésüket.

Digitized by Google

c) Az előbb említett gyengén gazdálkodó üzemek kivételével a többi szövetkezetben olyan gazdasági feltételeket kellene intézkedéseinkkel kialakítani, amelyek lehetővé teszik az elhasznált termelőeszközök pótlását és felújítását, előmozdítják a termeléssel és a munkás-alkalmazotti jövedelmek emelkedésével összhangban álló arányosan növekvő munkadíjak fizetését, és ezen felül azt, hogy a bruttó jövedelem tartalmazzon bizonyos nagyságú tiszta jövedelmet is, a saját erőből történő felhalmozásra. Másként fogalmazva: a természeti adottságok miatt gyenge termelőszövetkezetek kivételével a termelés bővítésének mai, erősen centralizált és az újraelosztás bonyolult rendszere útján történő finanszírozását a saját erőből történő finanszírozással váltanánk fel.

d) Ezek a változások lehetővé tennék, hogy teljesen új gyakorlatot alakítsunk ki a beruházásoknál, a pótlólagos befektetéseknél. A legkézenfekvőbb az lenne, ha a rendelkezésre álló beruházásokból elkülönítenénk azt, amennyi a természeti viszonyaik miatt gyengén gazdálkodó szövetkezetek számára szükséges. Ezt törlesztési kötelezettség nélkül juttatnánk. A pótlólagos befektetések nagyobb részét viszont a közepesen és jól gazdálkodó szövetkezetek törlesztésre kapnák meg versenytárgyalás, illetve vásárlás útján, de az anyagok és eszközök egy részénél a mainál alacsonyabb áron, vagy az árakba beépített dotációval.

e) Külön meg kellene vizsgálni, hogy a kialakuló új feltételek között milyen szerepet játsszon az adó és mennyire legyen differenciálva.

f) A hitelezési módszereket szintén külön kellene megvizsgálni és az új helyzetnek megfelelően átalakítani. Hitelre természetesen továbbra is szükség lenne, az itt jellemzett változások után azonban a hitel szerepe a szokásos, a gazdasági életben közismert szerepkörre korlátozódna. A javasolt elgondolás realizálásának átfogó hitelrendezéssel, hiteltörléssel és csökkentéssel is feltétlenül egybe kellene kapcsolódnia.

g) Az eddiginél jóval többet és alaposabban kellene foglalkoznunk azzal is, hogy merre tartanak a jól gazdálkodó termelőszövetkezetek. Ezt tisztán kell látnunk ahhoz, hogy a haladás irányába mutató intézkedéseket tehessünk, s hogy a javasolt változások a termelőszövetkezetek egy részében ne vezessenek kirívóan magas, aránytalan és ezért indokolatlan jövedelmekhez.

Eddig a jól gazdálkodó szövetkezetekben keletkező tiszta jövedelem-többlet elvonásának módiát főleg az adó- és hitelintézkedések differenciálása útján kerestük. Erre is szükség van. Véleményem szerint azonban a finanszírozási rendszer itt jellemzett változtatásával egyidejűleg ehhez a problémához is új módon kellene hozzányúlnunk.

Egyre jobban szorgalmaznunk kellene a pénzdíjazás alkalmazását azokban a szövetkezetekben, amelyekben a közösből származó, egy dolgozó tagra jutó átlagkereset (munka szerinti részesedés) már évek óta meghaladja az évi 14—15 ezer forintot, a 10 órás munkanapra jutó átlagkereset pedig a 60 forintot. A pénzdíjas szövetkezetekben pedig a keresetek meghatározott szintjén azt a szövetkezeti tiszta jövedelmet,

Digitized by Google

amely az alapdíj rendszeres és szavatolt kifizetése, valamint a központi kötelezettségek teljesítése után megmarad, az álló- és forgóeszközök bővítésére kellene felhasználni. Ezt a szövetkezeti parasztság mindennapos és jövőbeli érdekeivel összhangban befolyásolnánk. Egy részét feltétlenül az álló- és forgóeszközök fel nem osztható alapjához kellene hozzátenni, bizonyos részét azonban évvégi kiegészítő részesedésként, prémiumként ki lehetne osztani a tagok között.

Sokágú és bonyolult problémák ezek, nem könnyű a megoldásuk. Meg vagyok azonban győződve arról, hogy közgazdáink a párt útmutatása alapján kollektív erőfeszítéssel rövid időn belül tisztázni tudják ezeket a kérdéseket, és így sikerül előbbre jutnunk a szövetkezeti gazdálkodás itt felsorolt élő problémáinak megoldásában.

Digitized by Google

Személyiség és társadalom

Írta: **GARAI LÁSZLÓ**

Egy tárgyat csak úgy tudunk akaratunk szerint irányítani — akár a természet egy darabjáról van szó, akár az ember által alkotott szerkezetről —, ha ismerjük működésének bonyolult törvényszerűségeit és alkalmazkodunk hozzájuk. Az ember kormányzásához azonban mintha elég lenne kifejezésre juttatni akaratunkat: megmondani neki, hogy mit tegyen. Úgy látszik, mintha azok a „működési" törvényszerűségek, amelyeket itt kell figyelembe venni, olyan egyszerűek volnának, hogy bármiféle pszichológiai tanulmány nélkül is mindenki tudja: létfenntartási ösztönénél fogva érdekeltté kell tenni az embert, hogy azt tegye, amit a társadalom érdekében elvárnak tőle, és meg is kell értetni vele, hogy ha ezt teszi, előnyhöz jut vele, ha mást, hátránya származik belőle. Az viszont már az egyén magánügye, hogy a társadalom számára szükséges tevékenység közben vagy utána még mi megy végbe a „lelkében" (pl. hogy milyen a közérzete, szívesen teszi-e, amit megkövetelnek tőle, vagy csak kötelességtudatból, anyagiasságból, félelemből stb.); a társadalom és annak képviselője nem számolhat ezzel, márcsak azért sem, mert ezek teljesen kiszámíthatatlan, az egyes emberek szeszélyeitől függő tényezők.

Ez a felfogás széles körben elterjedt. De ha visszalapozunk a tudományok történelemkönyvében, kitűnik, hogy a pszichológia itt *minden tudomány közös sorsában osztozik.* Az emberi tevékenység csaknem minden ága előbb bontakozott ki, mint a megfelelő szaktudomány, amely az adott tevékenységi ág tárgyait vizsgálja: előbb használt az ember pl. emelőt és különböző hajító berendezéseket, mintsem hogy megszületett a mechanika tudománya. A tudomány előtti tevékenységformák véletlen próbálkozások káoszából kristályosodtak ki: a kudarcok tömegéből kiemelkedtek és rutinná rögződtek a sikeres formák, amelyekben viszonylag egyszerű összefüggések, törvényszerűségek felismerése fejeződött ki. E felismert törvényszerűségeken túl aztán megmaradt az ismeretlen összefüggések végtelenje, ahol az ember már nem volt ura az eseményeknek, s így eleve *kiszámíthatatlan erők véletlen szeszélyének tulajdonította* ezeket. Amikor azután a gyakorlat tapasztalatait rendszerezve, értelmezve, általánosítva kidolgozták a megfelelő tudományág elméletét, a gyakorlat embereinek mindig úgy tűnt fel, hogy nem lettek tőle okosabbak: tüzet gyújtani, úgymond, tudtak a hőtan előtt is, a földműveléshez néhány ezer évig nélkülözni tudták az agronómiát stb.

Nem mintha bizonygatni kellene a prakticista tudományellenesség tarthatatlanságát, de egy összefüggésére a további fejtegetésekhez rá kell mutatni: a gyakorlat tapasztalatai a felszíni jelenségek között sokszor olyan összefüggéseket mutatnak, amelyek a lényegig hatoló tudományos kutatásban *hamis látszatnak bizonyulnak.* Évezredes tapasztalat mutatta pl. azt, hogy az égitestek a lapos Föld körül keringenek, a tudomány azonban bebizonyította, hogy a Föld gömbölyű, tengelye kö-

Digitized by Google

rül forog és a Nap körül kering. Minél bonyolultabb összefüggések állnak fenn a valóság egy bizonyos területén, annál nagyobb a veszélye az ilyen hamis látszatnak.

Útkeresések és útvesztők

A piszochológia valamennyi természettudománynál bonyolultabb tárgyat tanulmányoz: *az emberi személyiséget.* Az ember a maga szervezetével része a természetnek — ugyanakkor szemben is áll vele: megismeri és megváltoztatja. Az ember és a természet szembenállása maga is többszörösen ellentmondásos: a természet hat az emberre, de az ember a maga hatásával olyan tárgyakat hoz létre benne, amelyek korábban sohasem léteztek; az ember által akotott tárgyak átkerülnek az ember oldalára, mint a természet további megismerését és megváltoztatását elősegítő eszközök (Marx kifejezésével: az emberi szervek szervetlen meghosszabbításai), de az egyes szerveknek hozzá kell idomulniuk a megfelelő tárgyakhoz, ha célszerűen akarja használni őket. Ugyanilyen ellentmondásos a személyiség és a társadalom viszonya: a társadalom formálja a személyiséget, de minden társadalmi változás egyének tevékenységének a következménye; a társadalom egységesen áll szemben a természettel, de a személyiség, mint osztályának tagja szemben találja magát az ellentétes osztállyal, és ehhez még a társadalmon belüli más ellentétek is járulnak stb.

Az összefüggések hallatlan bonyolultsága magyarázza, hogy a pszichológia később önállósult — vált le a filozófiából —, illetve alakult ki, mint azok a tudományok — pl. a fizika, a kémia, a biológia —, amelyek egyszerűbb jelenségeket tanulmányoznak: mindössze százéves múltra tekinthet vissza.

A pszichológia első száz évében az új tudománynak számos irányzata alakult ki, ezek megfigyelési és kísérleti adatok óriási tömegét gyűjtötték össze, majd ezek értelmezésével, rendszerezésével, általánosításával megragadták a vázolt összefüggések egyikét vagy másikát, de egy bizonyos ponton zsákutcába jutottak, mert *az ellentétes összefüggést már nem tudták felismerni.* Az új tudomány az összefüggések hálózatából a legnehezebben *a személyiség és a társadalom viszonyát* tudta megragadni.

A pszichológusok egy csoportja — a francia szociálpszichológiai iskola — a személyiséget két összetevőre bontja: *biológiaira,* amely a szervezetben végbemenő anyagi folyamatokkal kapcsolatos, és *szociológiaira,* amely a társadalom eszmei képződményeivel, a „kollektív képzetekkel", az ideológiával függ össze. Az egyén tehát tudata révén van összeköttetésben a társadalommal, a társadalom tudatával: az utóbbi határozza meg az előbbit, de végső forrását tekintve, az ideológiát a kollektívát alkotó egyének pszichológiájából származtatják.

Ennek a bűvös körben forgó felfogásnak a nyilvánvaló idealizmusát a materialista pszichológusok egy része úgy akarta meghaladni, hogy *a szociológiai oldalt a biológiaiból próbálta levezetni:* ahogy az állat alkalmazkodik a környező természethez, hogy szervezetének szükségleteit ki tudja elégíteni, ugyanúgy alkalmazkodik az egyén a természet mellett még társadalmi környezetéhez is, megfelelő módon rea-

Digitized by Google

gálva nemcsak a természet tárgyairól érkező ingerekre, hanem azokra is, amelyeket a társadalom más tagjaitól kap a velük való érintkezés során. Ezt a felfogást elsősorban az amerikai viselkedés-lélektan *(behaviorizmus)* képviseli. Ha figyelembe vesszük, hogy az emberek az egymástól kapott ingereknek nem az anyagi valóságára reagálnak (pl. nem arra a levegőrezgésre, amelyet egy kimondott szó anyagi szempontból képvisel), hanem ezek eszmei jelentéstartalmára, akkor kitűnik, hogy a társadalmat ezek a pszichológusok is az egyes emberek tudatára vezetik vissza. Hogy mennyire csak látszólagos a különbség, az azonnal kiderül, mihelyt a társadalom életében bekövetkező változások kérdése vetődik fel. E változásoknak mindkét felfogás szerint a társadalmi tudatban kell kezdődniük, s ez csak akkor lehetséges, ha a társadalom egyes tagjainak a tudata megváltozik. Ez utóbbit az egyik elmélet ismét a társadalmi tudat változásától tenné függővé (és így tovább a kölcsönös egymásra utalások végtelenségéig), a másik pedig a környezetnek vagy a szervezet szükségleteinek a változásától, ami megintcsak társadalmi feltételekre utal vissza. Végül tehát egyik sem tudja másképp magyarázni a társadalmi változást, mint az *„elit"*, a *„vezér"* fogalmának bevezetésével, azaz olyan személyiségek feltételezésével, akiknek tudata meghatározza a társadalomét, anélkül, hogy ő magára akár a társadalom, akár saját szervezete hatással lenne.

További közös vonása a kétféle elméleti megoldásnak *intellektualizmusuk:* mindkettő szellemi műveletek tárgyára korlátozza az ember társadalmiságát. Tudatom értelmesen felfogja a „kollektív képzetet" vagy a másik embertől kapott ingert, és e tudomásulvétellel vagy *le is zárul kapcsolatom a társadalommal*, vagy az értelmes belátás *automatikusan a társadalom által megkövetelt tevékenységhez vezet.* A két felfogás közül az utóbbi még feltételez ugyan valami józan mérlegelést az egyéni érdek és a társadalmi követelmény között, de ha a társadalom javára döntök, akkor a társadalomiságot így is az a hideg számítás képviseli bennem, hogy a társadalomhoz való alkalmazkodás végső soron „kifizetődik", hogy hosszabb-rövidebb kerülőút után jó kamattal térül meg a társadalom ügyébe „befektetett" energia.

Ezt a sajátos intellektulaizmust próbálta meghaladni *Freud*, felismerve, hogy az ember gyakran képtelen értelmes belátásra jutni, az ésszerű érvelést elfogadni. Továbbá, ha az érvek logikája helyes elhatározásra juttatja is, ezután pszichológiailag még mindig képtelen lehet megtenni azt, amit elhatározott. Végül: ha tudatos tevékenységét végihez is vitte, ennek olyan pszichológiai következményei lehetnek, amelyeknek nehéz értelmüket adni. Ezt a felismerést mindennapi tapasztalataink hatalmas tömege támasztja alá. Például megismerkedünk valakivel, akit „ellenszenves fráternek" tartunk, s akinek utóbb hosszú ideig képtelenek vagyunk elismerni értékeit, sőt ezek tanújelei esetleg még inkább ellene hangolnak, nem tudjuk neki megbocsátani, hogy nem olyan, amilyennek elképzeltük. Vagy: nem mondjuk meg a véleményünket az értekezleten, mert érdekünk hallgatást követel — és utána jelentéktelen dolgon összeveszünk valakivel stb. Freud nem tekintette ezeket az ismert jelenségeket véletlen szeszélyeknek, hanem törvényszerűségüket kutatta. Arra a következtetésre jutott, hogy az

Digitized by Google

egyén alkalmazkodása a társadalomhoz nem az ideiglenes kompromisszumok józanul kalkulált konfliktusmentes útján halad, hanem úgy, hogy elfojtják az egyén társadalomellenes ösztönеit. Az egyén tudata úgy kerül összhangba a társadalomével, hogy ezek az ösztönök kiszorulnak belőle, tudattalanok maradnak. Az elfojtott ösztönök azonban különböző kerülőutakon, álruhában visszacsempészik magukat a tudatba. Minthogy az egyén tudata ily módon mindig tartalmaz valami olyant, ami a társadalmi tudatban nem szerepel, Freud számára nem okoz problémát a társadalmi változások megértése: ezeket — tévesen — az egyéni pszichikum új tartalmaiból származtatja, amelyeket biológiai tényezőkre, az elfojtott ösztönökre vezet vissza.

A megoldás útjának marxista igényű keresése

A marxista társadalomtudomány és a pszichológia viszonyának tisztázására vonatkozó igény mindkét tudomány képviselőinek részéről felmerült. A társadalomtudomány művelői közül azok, akiknek problematikája a személyiséget is érintette (etikusok, esztéták, gnoszeológusok stb.) keresték azokat a törvényszerűségeket, amelyeknek áttételével a társadalmi összefüggések a személyiségben megnyilvánulnak. A pszichológusok közül a marxista meggyőződésűek kutatták annak a lehetőségét, hogy a lélektan eredményeit a dialektikus és történelmi materializmus alapján értékeljék át.

Két dolog már kezdetben világos volt a marxista pszichológia kidolgozásának minden szorgalmazója előtt: először az, hogy *a személyiséget alapvetően a társadalom határozza meg;* másodszor az, hogy a társadalomban a termelőerők, a termelési viszonyok, a politikai, jogi, erkölcsi felépítmény, a társadalmi tudat különböző formái stb. között a *Marx, Engels* és *Lenin* által feltárt viszonyok érvényesek. De hogy ezen belül a társadalom melyik tényezője hogyan határozza meg a személyiséget, erről a legkülönbözőbb felfogások voltak.

Volt, aki úgy vélte: ha előzőleg tisztáztuk, hogy a társadalmi tudatot a társadalmi lét határozza meg, akkor ezután — a szociálpszichológiai iskola felfogásával összhangban — nyugodtan láthatjuk a személyiség társadalmiságát abban, hogy *tudatát az így felfogott ideológiával való érintkezés alakítja.* Az így kialakított személyiségkép materialista jellegét azzal a magyarázattal hangsúlyozták, hogy a személyiség — a társadalmat képviselő tudat mellett — a szervezet biológiai törvényeknek alávetett működésével is összefüggésben van. Ez azonban még nem volt marxista pszichológia. Ezt akár az az egyetlen tény is bizonyítja, hogy nem tudta magyarázatát adni a Marx által felfedezett jelenségeknek: miért van az, hogy különböző osztályok tagjainak tudata általában különböző ideológiák hatása számára hozzáférhető, és az embert csak igen nehezen vagy egyáltalán nem lehet logikus érvekkel meggyőzni a másik ideológia igazságáról.

A marxista igénnyel fellépő pszichológusok másik csoportja a szervezet szükségleteinek kielégítését célzó *alkalmazkodás viselkedéspszichológiai elvét akarta marxistává színezni.* Ez a törekvés különösen széles körben terjedt el akkor, amikor a magasabb rendű idegműködés pavlovi tanát, amely a környezethez való alkalmazkodás

Digitized by Google

idegfiziológiai mechanizmusait tárta fel, a marxizmussal egyedül összeegyeztethető pszichológiai dogmaként kezelték. *A. N. Leontyev* „A pszichikum fejlődésének problémái" című könyvében így értékeli a jelzett törekvést tárgyunk vonatkozásában: „... amikor a magasabb rendű idegműködés fiziológiájával foglalkozó pavlovi tanok jelentősége a pszichológia számára nagyobb hangsúlyt kapott, súlyos nehézségek mutatkoztak az emberi pszichikum társadalmi-történeti természetével kapcsolatos kérdések kidolgozásában... Sőt úgy tűnt, mintha háttérbe szorult volna a marxista pszichológia ezen alapproblémája. Kidolgozása főleg annak tanulmányozására korlátozódott, hogy milyen szerepet játszik a beszéd (a második jelzőrendszer) a viselkedésben. Eközben természetesen érvényben hagyták az embernek és tudatának történetiségéről, társadalmi lényegéről szóló általános tételt, de csupán deklaratív módon... azok az erőfeszítések, amelyek arra irányulnak, hogy az emberre vonatkozólag gazdagítsuk és bővítsük (a pavlovi idegélettanra épülő pszichológia — G. L.) fogalmait — például úgy, hogy az alkalmazkodás fogalmába bevisszük az aktivitás mozzanatát, a környezet fogalmába pedig a társadalmi és osztályjelleget, valamint ugyancsak az aktivitás mozzanatát (a céltudatos, nevelő ráhatást értve rajta, amelyet az egyénre gyakorolnak) stb. — még nem oldhatják meg a kérdést radikálisan..."[1] Az alkalmazkodó viselkedés pszichológiája azért nem tudja a marxista személyiség-elmélet kérdéseit megoldani, mert a marxizmus olyan társadalomképpel dolgozik, amelyben a termelőerők, *állandó fejlődésben vannak*, időről időre *forradalmasítják* a termelési viszonyokat és rajtuk keresztül az egész társadalmat. Ilyen társadalomkép pedig *nem egyeztethető össze* olyan személyiség-felfogással, amely szerint *minden egyén alkalmazkodik a fennálló társadalmi viszonyokhoz*. Az összeegyeztetés csupán egyetlen előfeltevéssel valósítható meg: ha van olyan személy vagy réteg — *a „vezér", az „elit"* —, amelyre materialista pszichológiánk alaptétele *nem érvényes*, vagyis amely *nem alkalmazkodik*, hanem rejtélyes, irracionális módon új célok „világósulnak meg" számára, amelyeket kinyilatkoztat, hogy *a „tömeg ezekhez alkalmazkodjék"*, a célt kijelölő „ingerekre" „reagálva" építse az új társadalmat.

Jól ismert társadalmi-történelmi körülmények együttes hatására az történt, hogy Pavlov kutatási eredményeit a személyi kultusz idején a marxista pszichológia abszolút elérhető csúcsaként kanonizálták. A dogmatizmus elméletének és a szektariánizmus gyakorlatának légkörében a társadalom oldaláról nem merülhetett fel olyan igény, amely differenciáltabb személyiség koncepció kimunkálását sürgette volna. A feltételes reflexek tanát olyan személyiségmodell kialakítására használták fel, amelyben a személyiség a külső ingerekre félelemből vagy megszokásból reagáló lénnyé degradálódott, jól kiegészítve azt a társadalmi gyakorlatot, amelyben a személyiségnek valóban ilyen szerep jutott.

Mindez mit sem von le az 1936-ban elhunyt kiváló, Nobel-díjas szovjet tudós kutatásainak nagy értékéből. A magasabb rendű idegmű-

[1] Kossuth Kiadó, 1964. 350—351. old.

Digitized by Google

kődés fiziológiájának és a pszichológiának filozófiai problémáival foglalkozó 1962-es moszkvai konferencia méltatta *Pavlov* azon érdemeit, amelyeket a magasabb rendű idegműködés elméletének *megalapozásával* szerzett, amikor felfedezte azokat a törvényszerűségeket, melyek szerint az egyidejű külső ingerek hatása az agykéregben összekapcsolódik. Ugyanakkor e konferencián feltárták a Pavlov halála után megismert újabb idegfiziológiai összefüggéseket; az agyban felfedeztek olyan központokat, amelyek az éppen akutális életfeladatnak megfelelő irányban aktiválják a különböző külső ingereket felvevő agykérgi zónákat. Ezeknek az új felismeréseknek megfelelően tovább kell fejleszteni a feltételes reflexek tanát; ezzel ez még alkalmasabbá lesz az emberi aktivitás tudományos magyarázatának idegfiziológiai megalapozására. Ám ekkor még mindig csak egy olyan természettudományos fundamentumhoz jutottunk, amely nélkülözetetlen egy materialista pszichológiai elmélethez, de nem azonos vele.

Arra is történt kísérlet, hogy a marxista pszichológiát Freud elméletéből építsék ki. Ezt a törekvést az a látszólagos párhuzam szülte, amely Marx társadalomtudománya és Freud pszichológiája között fennáll. Marx felfedezte, hogy a társadalmi tudatot a társadalmi lét határozza meg, hogy az osztályok tevékenységét mozgató eszmei indítékok az osztályok valóságos anyagi érdekeit fejezik ki torzított módon. Freud pedig a személyiség tudata mögött vélte felfedezni az anyagi meghatározót, az ösztönöket, mint igazi mozgatóerőket, amelyek a tudatban csak torzított kifejeződéshez jutnak. A párhuzam azonban pusztán *látszólagos:* Marxnál a társadalmi tényezők játsszák az emberi tevékenység *rugóinak* szerepét. Freud szerint viszont a mozgatóerők ösztönök, változatlan természeti, biológiai tényezők, a társadalmi viszonyok pedig szerinte *gátolják, elfojtják* a személyiség kibontakozását.

Valamennyi említett kísérletnek tulajdonképpen az volt a közös jellemzője, hogy a személyiséget két részre tagolta: *társadalmilag determinált* oldalra egyfelől és *biológiailag meghatározott* oldalra másfelől. A személyiség sajátszerűségét, egyediségét, intim belső világát a biológiai oldalból származtatták. Mindebből pedig igen jellegzetes következmény adódott: a marxista társadalomtudomány elméleti művelői és gyakorlati alkalmazói *az egyediséget, a sajátszerűséget, az intim belső világot deklaratívan elismerték ugyan,* de valójában teljesen *figyelmen kívül hagyták* (a jobbik esetben), vagy gyanakvóan, *ellenséges figyelemmel* kísérték (a rosszabbik esetben). Mégpedig tökéletes következetességgel.

Arról van ugyanis szó, hogy a társadalomtudósnak a társadalmi törvényt a maga absztrakt tisztaságában kell feltárnia. Amennyiben tehát a személyiség mint egyén nem e törvények szerint „működne", hanem biológiai összefüggésektől meghatározottan, a tudósnak el kellene tőle vonatkoztatnia, deklarálva, hogy itt egy fontos tényezőtől tudományosan indokolt elvonatkoztatás történik. Ezután a személyiségpszichológia kidolgozásától — tekinthetné ezt akár hasznos időtöltésnek, akár elismerhetné róla, hogy az egyén nevelése vagy gyógyítása szempontjából komoly szerepet is játszhat — a társadalmi törvény vonatkozásában nem várhatna semmiféle új ismeretet, legfeljebb an-

Digitized by Google

nak a tudatát, hogy ez az utóbbi csak statisztikailag érvényes. Ha a személyiséget biológiai törvényszerűségek határoznák meg, akkor pszichológiájának a törvényszerű társadalmi összefüggések vizsgálatába való belekeverését csak a tisztánlátást zavaró *pszichologizálásnak* lehetne tekinteni.

Társadalmilag meghatározott természeti jelenségek

A marxista pszichológusok egy csoportja — konzekvensen követve Marxnak az emberről alkotott koncepcióját — *a személyiség megközelítésének egészen más útjára lépett.* A társadalmiságot és a természetiséget többé nem a személyiség két egymás mellett létező oldalának fogták fel, amelyek „fele-fele arányban" határozzák meg a személyiséget (akár azzal a megkötéssel is, hogy a társadalmiságé a meghatározásban a „nagyobbik" rész). A társadalom és a természet pszichológiai összefüggésének *Sz. L. Rubinstein* a következő új megfogalmazását adta: „A pszichológia... a természetinek és a társadalminak meghatározott egységét foglalja magában, amennyiben ez *társadalmilag meghatározott természeti jelenségek* tudománya."[2]

L. Sz. Vigotszkij nevéhez fűződik az az irányzat a pszichológiában, amelynek képviselői — *A. N. Leontyev, P. J. Galperin, A. R. Lurija* és mások — gazdag kísérleti anyagon azt vizsgálják, hogyan megy végbe a személyiség veleszületett természeti alapjának, a szervezet működésének társadalmi formálása. Felfedezésük lényege, hogy az egyén nem *alkalmazkodik* társadalmi környezetéhez, hanem *aktívan elsajátítja* azt.

Az aktív elsajátítás a következőket jelenti: A társadalom által folytatott termelői tevékenység a természet tárgyait átalakítja, olyan eszközöket alkot belőlük, amelyek a további össztársadalmi tevékenységet célszerűen szolgálják. E tevékenység céljainak megfelelően alakulnak az emberek közötti társadalmi viszonyok is. Hogy az egyén felnőtt korára be tudjon kapcsolódni az össztársadalmi tevékenységbe, ahhoz nem alkalmazkodnia kell környezetének tárgyaihoz, hanem *tevékeny módon el kell sajátítania ezek emberi lényegét, vagyis* meg kell tanulnia társadalmi rendeltetésüknek megfelelő módon bánni velük. Amikor az egyén elvégzi azt a tevékenységet a tárggyal, amely abban rögzítve van, olyankor szerveinek bizonyos csoportját a tárggyal összhangban működteti, s ezzel azok működése a tárgynak, vagyis a tárgyban rögzített társadalmi tartalmaknak megfelelően átalakul. Az ilyen átépülés a szervek működésének minden összetevőjére kiterjed, az eredeti biológiai ösztönzőktől a működés pszichikus szabályozásáig és átéléséig. Az átépítés a csecsemőkorban kezdődik meg, amikor a kisgyermek a felnőttek segítségével elkezdi megtanulni, hogy környezetének tárgyaival megfelelő módon bánjon. Később bekapcsolódik a folyamatba a környezete tudatos megismerése és a felnőtt értelmi ráhatásának tudatos felfogása is. Minthogy a tárgyak elsajá-

[2] A Pszichológia filozófiai alapjairól. K. Marx korai kéziratai és a pszichológia problémái. *„A pszichológia fejlődési elvei és útjai"* c. kötet. Moszkva, 1959. 207. old. (Kiemelés tőlem — G. L.)

Digitized by Google

títása más emberek közvetítésével történik, ennek folyamatában az egyén beilleszkedik a társadalmi viszonyok kialakult rendszerébe, de ismét csak nem úgy, hogy alkalmazkodik ezekhez, hanem *aktívan elsajátítja a társadalmi helyzetéből adódó szerepeket, meghatározóan az osztályhelyzetéből adódó tevékenységi módokat.*

Az elsajátítás folyamatát olyan tevékenységi formákban vizsgálták, mint a játék és a tanulás. Ezeknek elemzése során kitűnt, hogy szerkezetük sajátos módon megfelel a munkatevékenység szerkezetének. A marxista társadalomtudományban régóta ismeretes, hogy az emberi faj a *munkatevékenység* hatására alakult ki. Most kitűnt, hogy a személyiséget is közvetve ennek a tevékenységnek a struktúrája formálja: gondolati, akarati, érzelmi folyamatainak szerkezete ezt a struktúrát tükrözi. Az elsajátítás során kialakuló képessége és jelleme arra teszik alkalmassá, hogy az elsajátított tárgyakat és szerepeket a természeti tárgyak és a társadalmi viszonyok céltudatos megváltoztatására használja. A személyiség egész irányulását — szükségleteit, érdeklődését, hajlamait — közvetve a munkatevékenység szerkezete határozza meg: kialakul a *sajátosan emberi alapszükséglet, amely a környezet céltudatos megváltoztatására és az ehhez szükséges eszközök elsajátítására irányul.* Ennek a szükségletnek a közvetítésével az elsajátítás folyamatában jelentkező társadalmi hatás emberivé teszi a táplálkozás, a szekszualitás, az utódápolás, stb.. veleszületett ösztönszükségleteit is.

Ez a felfogás a személyiséget nem szakítja két részre: sajátszerűsége, egyedisége, intim belső világa megmarad, de a biológiai mechanizmusok áttételén keresztül ezt is a társadalom határozza meg. A szépirodalom nagy alkotásai személyiségábrázolásukban mindig ezt mutatták meg: a hős legegyénibb megnyilvánulásaiban hogyan van jelen a társadalom. A pszichológia tudományosan azonban csak most ragadta meg ezt az összefüggést (tényeinek gazdag leírása és egy-egy oldalának érdekes megsejtése után).[3]

Az így felfogott személyiséggel nem csak lehet, hanem kell is számolnia a társadalomtudományban és ennek gyakorlati alkalmazásában.

A személyiség-elmélet és a társadalmi gyakorlat

További kérdés mármost az: mennyiben nyújthat segítséget a személyiséggel való számvetéshez társadalomformáló gyakorlatunkban a pszichológia? Hiszen az elmondottakból úgy tűnhet, mintha e tudományt még nem is lehetne kialakultnak tekinteni. A polgári pszi-

[3] Az elsősorban a szovjet kutatás eredményeit jelző marxista személyiségpszichológiai felfogás vázlatos ismertetésénél többre e cikk keretei nem adnak lehetőséget. A részletek iránt érteklődők figyelmét melhívhatjuk az utóbbi időkben megjelent következő művekre: *A. N. Leontyev: A pszichikum fejlődésének problémái* (Kossuth Könyvkiadó, 1964.); *Sz. L. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai* (Akadémiai Kiadó, 1964.); *D. B. Elkonyin:* Gyermeklélektan (Tankönyvkiadó, 1964.); *Hermann István: Sigmund Freud avagy a pszichológia kalandja* (Gondolat, 1964.); valamint a szerző következő cikkeire: A kommunizmus filozófiájáról (Valóság, 1962/1.). Ember és technika a kommunizmusban (Valóság, 1964/3), Modern szerelem vagy cinizmus? (Magyar Filozófiai Szemle, 1964/4.).

Digitized by Google

chológiáról láttuk, hogy különböző irányzatai mind figyelmen kívül hagyták a bonyolult összefüggések egyikét vagy másikát, mindenekelőtt pedig képtelenek voltak helyesen felismerni a személyiség és a társadalom közötti alapvető összefüggést, a marxista pszichológia pedig téves irányokban való próbálkozások után (amelyek, mellesleg, még jelenleg is folytatódnak) tulajdonképpen csak az alapvetésnél tart.

A tudományos pszichológiát mindazonáltal két okból is *kialakultnak kell tekinteni.* Egyrészt fejlődésének száz éve alatt hatalmas kísérleti anyagon a különböző irányzatok olyan részösszefüggéseket tártak fel, amelyek nem jutnak ugyan el a *személyiség* alapösszefüggéséig, de az egyes *pszichikus folyamatokra* vonatkozóan önmagukban is nagyrészt érvényesek és bizonyos mértékig kölcsönösen kiegészítik egymást. Másrészt a marxista pszichológiának a személyiség alapösszefüggéseit feltáró kutatásai lehetővé teszi a polgári pszichológia azon eredményeinek tudományos átértékelését — a „fejéről a talpára állítását" —, amelyekben felületibb összefüggések jutnak kifejezésre.[4]

A polgári pszichológia egyik irányzatánál például láttuk: a kiindulópontja az, hogy az egyén ösztöneinek kielégítése céljából alkalmazkodik környezetéhez. A marxista személyiségpszichológia ezzel szemben kimutatja, hogy a személyiség aktívan elsajátítja környezetének tárgyait és társadalmi viszonyait, s ezeket eszközül használja fel új tárgyak megalkotásához és a társadalmi viszonyok forradalmi megváltoztatásához. Ismeretes mármost, hogy elidegenített osztálytársadalomban az ember létrehoz olyan dolgokat és kialakít olyan társa-

[4] A polgári és a marxista pszichológia megkülönböztetését csak a személyiség alapösszefüggéseit érintő kutatások tekintetében tartjuk jogosultnak. Amikor a tudomány valamilyen pszichikus folyamatot ír le és részösszefüggéseket tár fel ennek különböző mozzanatai között (pl. az ismétlés és az emlékezetbe vésés tartóssága közötti) osztálymeghatározottságától függetlenül akkor ugyanarra az eredményre jut. Amikor azonban a személyiség társadalmi vonatkozásait kell tisztázni, akkor a polgári pszichológia az egyénnek és társadalomnak abból a viszonyából indul ki, amely a polgári társadalmat vagy az osztálytársadalmakat általában jellemzi, és ezt a viszonyt önkéntelenül is antropológiailag örökérvényűnek tünteti fel. Marx ezzel szemben, mint ismeretes, az egyénnek és a társadalomnak az osztálytársadalmakra jellemző elidegenedett viszonyát megkülönböztette az embernek mint társadalmi lénynek antropológiai meghatározottságától.

A marxizmus emberfelfogása szerint az ősközösségi társadalom tagja még nem személyiség: céljai teljesen azonosak a közösség céljaival, egyénisége teljesen feloldódik a közösségben. Csak az osztálytársadalom kialakulásával kezdődhetett meg a személyiség kialakulása: az egyén ekkor már nem oldódik fel abszolút módon egy közösségben, hanem több közösséghez (családjához, osztályához, a vele egy területen élő és egy nyelvet beszélő néphez stb.) tartozva, egyikhez sem tartozik teljesen; élettevékenységét olyan célok vezérlik, amelyek csak részben azonosak az egyik vagy a másik közösség céljaival. Ez az individualizációs folyamat a kapitalista társadalomban ér el a csúcsát. Az individualizáció elengedhetetlen feltétele a személyiség kialakulásának, a folyamat eredménye azonban még nem a személyiség, csupán az egyéniség. Az egyént a közösséghez láncoló természetes kötelékek lazulásával párhuzamosan végbemegy egy másik történelmi folyamat is: a társadalom létrehozza az anyagi és szellemi kultúrának azokat az értékeit, amelyeket szervesen elsajátítva, a formálódó egyéniség személyiséggé válik. Ez utóbbi folyamat a kommunizmusban teljesedik be, amikor az ember *kibontakozott egyéniségének teljességét megőrizve, közvetlen társadalmi lénnyé válik.*

A polgári pszichológia a társadalomtól elidegenített egyéniségből indul ki, ezt tekinti személyiségnek. Legfeljebb a még meglevő, természetileg is meghatározott társas kapcsolatokat (szerelem és család) veszi tudomásul, egyébként pedig azt vizsgálja, hogy az egyén hogyan alkalmazkodik a társadalomhoz, mint külső korláthoz, illetőleg hogy az alkalmazkodás milyen zavarokat szenved a társadalomellenes ösztönök hatására.

Digitized by Google

dalmi viszonyokat, amelyek fölött elveszti uralmát. Pszichológiailag ez annyit jelent, hogy az egyén a dolgok és a társadalmi viszonyok elidegenedett részét sem elsajátítani, sem számára belátható időn belül megváltoztatni nem tudja, kénytelen tehát hozzájuk alkalmazkodni. Az alkalmazkodás jelenségeiben megmutatkozó törvényszerűséget aztán már helyesen tárja fel az említett irányzat (pl. amikor azt vizsgálja, hogy egy csoport tagjai hogyan reagálnak az egymástól, ill. a csoport „vezérétől" kapott ingerekre). A marxista pszichológiának a helyes eredmények átvétele mellett „csupán" azt kell kiderítenie, hogy az alkalmazkodás kényszere milyen torzulást idéz elő az aktív elsajátításra és céltudatos megváltoztatásra beállítódott személyiségben (pl. hogyan lesz az elsajátításból az anyagi javak zsugori halmozása, a céltudatos megváltoztatás hogyan csökevényesül élénk fantáziaműködéssé stb.). Így felfedezi többek között azt, hogy az aktív elsajátításra és céltudatos megváltoztatásra irányuló sajátos emberi szükséglet, ha elsajátíthatatlan és megváltoztathatatlan tényezőkbe ütközik, „elfojtást szenved", kiszorul a tudatból és átalakul olyan tudattalan ösztönző erőkké, amelyeknek jelentőségét Freud felismerte, de azt hitte róluk, hogy öröktől létező, az egynénnel veleszületett, biológiai természetű ösztönök. Miután ezek a tudattalanná torzult erők a személyiségben kialakultak, megnyilvánulásaikban már bizonyos mértékig érvényesülnek a Freud által feltárt jelenségek (pl. meghatározzák a rokonszenvünket, vagy ellenszenvünket, „indokolatlan" szorongást okoznak stb.).

Pszichológia, a tőkés érdekek szolgálatában

A pszichológia tudományának társadalmi „felhasználhatóságát", *alkalmazásának* hasznosságát szemléletesen bizonyítja az, hogy első eredményeinek megszületése után máris felfigyelt rá a kapitalista ipar, a közlekedés és a kereskedelem, amely pedig szereti a profitáló befektetéseket. A technikai fejlődés egyre precízebben és egyre nagyobb sebességgel működő ipari berendezéseket és közlekedési eszközöket hozott létre; precízebbé és gyorsabbá kellett tehát tenni a gépet kezelő emberek „működését" is. A kereskedelemnek olyan hatásos reklámra volt szüksége, amely az egyre élesedő konkurrenciaharcban biztosítja a vásárlóközönség figyelmét és bírási vágyának felkeltését. Hamarosan jelentkezett igényeivel a hadsereg is, amely a modern haditechnikának megfelelő kiképzési módszereket és az ellenség megtévesztésére alkalmasabb kifinomult fogásokat kívánt.

A pszichológia alkalmazásának eredményeit látva a burzsoá állam sem késlekedett, hogy számba vegye alkalmazásának lehetőségeit. Az állampolgárok „mozgatásának" hagyományos módszerei elégtelenneknek bizonyultak: az „engedetlenek" fizikai megkínzásáig, sőt fizikai megsemmisítéséig elmenő politikai kényszerrel szemben a polgári demokráciában az autonómabb gazdasági kényszer került előtérbe, ennek kulcsa viszont magánszemélyek kezében van; a vallási kényszer lehetősége a hívők egyre szűkülő körére szorul, nincs eleven közösségi élet, amely pedig az erkölcsi ösztönzés nélkülözhetetlen feltétele. Így a lelki kényszer új módszereit, elsősorban a megtévesztés hatásos fogásait kellett kidolgozni. E feladaton ma a legtöbb tőkés országban

Digitized by Google

— különösen az Egyesült Államokban — pszichológus szakemberek hatalmas apparátusa dolgozik. A rangosabb politikusoknak saját pszichológus tanácsadóik vannak, akiknek többé-kevésbé egzakt módszerekkel előre fel kell mérniük egy-egy döntés várható társadalompszichológiai hatását, a nagyobb események visszhangját a közvéleményben, tanácsot kell adniuk a politikusnak a nyilvánosság előtt való szereplésekor a pszichológia „tálalására" vonatkozóan stb.

A pszichológia alkalmazása itt már túlmegy az aktuális lelki működések befolyásolásának technikáján. Különösen érdekes ez a túlmutatás az ipari pszichológia egy új irányzatánál, amelynek képviselői kimutatták, hogy *a termelékenység, a selejtszázalék, a munkából való hiányzás, a fluktuáció stb. milyen számszerű összefüggésben van a munkások és alkalmazottak hangulatával, munkatársaikhoz, feletteseikhez és esetleges beosztottjaikhoz való viszonyával.* Üzempszichológusok nagy tömege kezdte kutatni a gyáron belüli „emberi viszonyok" (human relations) megjavításának lehetőségét. Az erre fordított összegek nagyságrendjét érzékelteti az, hogy pl. Angliában 1955-ben „az emberi személyiségnek az iparban való megnyilvánulását" és az „iparban megnyilvánuló emberi viszonyokat" tanulmányozó két tudományos bizottság 100 ezer font sterlinges költségvetéssel dolgozott; Ugyanakkor az USA-ban csupán az állam 890 ezer dollárt költött ipari-pszichológiai kutatásokra, s ez az összeg sem a katonai jellegű titkos kutatásokat, sem a magántőke által végeztetett vizsgálatokat nem foglalja magában. Az üzemen belüli csoportok légkörének, a csoport és főnöke közötti viszonynak stb. javításán kívül egyes vállalatoknál a pszichológusok egyéni foglalkozást is folytattak az alkalmazottakkal, ennek során a hangulatukat kedvezőtlen irányban befolyásoló okok után kutattak, személyi kartont vezetve a munkahelyen vagy a magánéletükben adódó gondjaikról.

Nem kell külön hangsúlyozni, hogy e hatalmas pszichológus-gárda költséges foglalkoztatása nem önzetlen felebaráti szeretetből fakad. Közvetlen gazdasági eredményein kívül a munkások forradalmi harcának megfékezése volt a fő célja. A kizsákmányolt munkás, ha roszszul érzi magát az elidegenített társadalomban, forradalmi úton meg akarja dönteni ezt; ha azonban sikerülne közvetlen környezetének átrendezésével és vele való személyes foglalkoztatás útján levezetni rossz közérzetét, kifinomult pszichológiai eszközökkel elfogadtani vele a fennállót szentesítő világnézetet, akkor pszichológiai „forradalommal" elejét lehetne venni a társadalmi forradalomnak. A marxista kritika helyesen mutatta meg, hogy ennek, a felszíni rétegeket érintő pszichológizáló „megoldásnak" a rendeltetése: elkerülni az igazi, mélyrehatható társadalmi megoldást.

Tudatos társadalomformálás és pszichológia

A pszichológia kapitalista körülmények közötti alkalmazásának kritikája azonban nem szabad, hogy figyelmen kívül hagyja, hogy a

[1] *A. Chapanis:* L'Adaptation de le Machine à l'Homme. L'Etude des relations homme-machine. „Revue de Psychologie appliquée", 1956/4, 213. old.

Digitized by Google

mélyreható társadalmi megoldás talaján, a társadalmi viszonyok forradalmi megváltoztatása után a pszichológia alkalmazása homlokegyenest ellenkező társadalmi szerepet játszana: *a személyiség szintjén pszichológiailag elősegítené a forradalom soron következő feladatainak megoldását.*

A szocializmus viszonyai között a pszichológia alkalmazása elméleti és gyakorlati okokból egyaránt lényegesen mélyrehatóbb lehetne, mint a kapitalista országokban folytatott gyakorlat. Elméletileg: a marxista pszichológia által feltárt *alapösszefüggésekre* épülhetne, felhasználva a polgári pszichológia megfelelő módon átértékelt eredményeit is. Gyakorlatilag: a „társadalmilag meghatározott természeti jelenségek" *alapdeterminánsára,* a társadalmi viszonyok gyökeres változására támaszkodhatna, és további lényeges társadalmi változásokkal számolhatna.

Annak a gyakorlatnak, amely a társadalmi — elsősorban a gazdasági — változások tervszerű megvalósítására irányul, természetesen hosszú ideig még nem lehet tudatosan tervezett fő célja a személyiség formálása. De tudatosan számolni kell azzal, hogy a személyiség ilyen vagy olyan alakulása *minden társadalmi változásnak szükségszerű eredménye.* Ezért minden fontosabb — gazdasági és társadalmi — döntés esetében, ha elsődleges hatásfokúkat tekintve azonos lehetőségek között lehet választani, *a mellett a lehetőségek mellett kell dönteni, amelyik a szocialista személyiség szempontjából kedvezőbb.*

A gazdasági, politikai, társadalmi érvényű döntés és általában a társadalmi fejlődés ellentmondásosan realizálódik, negatív pszichológiai követelményekkel járhat együtt. Ezekkel — illetve ellensúlyozásukkal — tudatosan számolni kell.

Ezeknek a meggondolásoknak az alapján a következőkben körvonalazható (a teljesség igénye nélkül) néhány olyan problémakör, amelynek megoldásához már ma fel lehet használni a pszichológia tudományos eredményeit.

A *gazdasági életben* — az egyes vállalatoknál — műszaki és gazdasági szakemberek, üzemszervezők és pszichológusok együttműködésével ki lehet dolgozni azokat az eljárásokat, amelyeknek segítségével a munka a létfenntartást biztosító alkalmazkodásból, eredeti természetének megfelelően, egyre inkább alkotó tevékenységgé alakítható. A pszichológiai elemzés azt mutatja, hogy ehhez a következő kérdésekre kell választ adni: 1. Milyen információkat kapjon a munkás (és milyen formában) munkája egyéni feladatairól, helyéről a vállalat elé tűzött feladatokban és a népgazdaság egészének célkitűzésében, hogy feladatát a maga céljának is érezze? 2. Milyen ingereket kell kapnia és milyen készségekkel kell rendelkeznie a feladat sikeres lebonyolításához? 3. Milyen elismerésben részesüljön a munkájáért és hogyan? A második kérdés pusztán pszichotechnikai jellegű és megoldásához a polgári pszichológia gazdag eredményeire is támaszkodhatunk, a másik két kérdés azonban már lényegileg a szocialista társadalom jellegzetes problematikájából adódik. Az első kérdés ugyanis azzal az ellentmondással kapcsolatos, hogy objektíve a termelőeszközök köztulajdon-

Digitized by Google

ban vannak, de hogy az egyes dolgozók a termelési feladatokat szubjektíve a maguk céljaként vállalják, ahhoz még további, részben pszichológiai feltételek is szükségesek. E — természetesen, csak fokozatosan kialakítható — feltételek legfontosabbika: a gazdasági feladatokat (a technológiai normák szigorú egyértelműsége mellett) olyan keretként megszabni, amelyen belül az egyén maga dönthet különböző lehetőségek között; másképpen a feladat csak „inger" lesz számára, amelyre „reakcióval" kell válaszolnia. A harmadik kérdés is sajátos ellentmondással kapcsolatos: a munkabér objektíve nem a munkaerő ára többé, hanem a társadalom számára nyújtott teljesítmény elismerése a társadalom részéről, de szintén további, részben pszichológiai feltételekre volna szükség ahhoz, hogy az egyes dolgozók ezt szubjektíve így is érezzék. A legfontosabb feltétel: olyan üzemi kollektíva kialakítása, amelynek tagjai jól ismerik és kölcsönös rokonszenvvel elfogadják egymást, s amelyben a munkabér egy részét a csoport mindenki által jól ismert közös teljesítménye szerint, másik részét a szintén mindenki által ismert egyéni teljesítmények arányában kapják.

Propagandamunkánkban lehetne leginkább felhasználni a személyiség-pszichológia eredményeit. Még az egyszerű *ismeretközlésben* is (pl. a tudományos ismeretterjesztésben) problémát okoz az: hogyan lehet az ismertetett tények mögött a lényegi összefüggéseket megérttetni. De a világnézeti propagandának nem csak ismereteket kell közölnie, hanem azt belső *meggyőződéssé* kell tennie, az elsajátítás személyiségpszichológiai törvényeinek felhasználása nélkül pedig ez csak rossz hatásfokkal sikerülhet. A marxista személyiségpszichológia szerint az elsajátítás alapja a célirányos tevékenység eszközeinek elsajátítása más emberek közvetítő segítségével. A propagandistának ilyen közvetítő személyként kell fellépnie, aki jól ismeri az elsajátítandó belső titkait, fölényes ura a tárgynak. Ezért van a magabiztos előadónak nagyobb hatása, mint a hasonló színvonalú írásos propagandaanyagnak, és ezért marad kínosan hatástalan például az előadó által feolvasott brosúra. A propagandistának ismernie kell a célirányos tevékenység pszichikus szerkezetét: a cél és az eszköz kölcsönviszonyát, egymásba való átmenetüket, összefüggésüket a személyiség vágyaival és félelmeivel, rokon- és ellenszenveivel, képességeivel és energiáival, ismereteivel és meggyőződésével stb. A propaganda *értékként* akar elfogadtatni valamit, ehhez pedig azt a meggyőződést kell kialakítania, hogy eszközként elősegíti valamilyen cél megvalósítását, bizonyos vágyak kielégítését, képességeik kibontakoztatását stb. Mindehhez természetesen *konkrétan* kell feltárni, hogy milyen vágyak és milyen félelmek tartják fogva azt a társadalmi réteget vagy csoportot, amelyre a propaganda irányul, mi e vágyaknak és félelmeknek az erősségi rangsora, milyen rokon- és ellenszenvek, milyen előítéletek épülnek rájuk, milyen képességeket és energiákat érez magában a csoport, a réteg céljai eléréséhez stb. E konkrét ismeretek, valamint a cél és az eszköz pszichológiai struktúrájának általános ismerete igazít el abban, hogy mikor célszerű kategórikus felszólításként fogalmazni meg a teendőket, s mikor helyesebb az, ha az egyértelmű összefüggé-

Digitized by Google

sekre rámutatva, a propagandát fogadó csoportra bízzuk, hogy a tennivalókra vonatkozó következtetéseket maga vonja le; mennyiben szükséges az alapvető összefüggések mellett a dialektikus természetű igazság ellentétes oldalát is jelezni, s mikor elégséges pusztán az, hogy bizonyos tényekre felhívjuk a figyelmet, és az összefüggések felismerését is a propaganda befogadóira bízzuk, illetőleg mikor kell a propagandának más, közvetett eszközével élni.

Egész személyiségformáló gyakorlatunkat át kell hatnia annak a felismerésnek, hogy a feladat: olyan személyiség kialakítása, *akivel szemben nem külső „ingerek" képviselik a társadalom érdekét* (amelyekre megfelelő alkalmazkodó viselkedéssel kellene „reagálnia"), *hanem akinek tevékenysége számára a társadalmi érdek belső ösztönzővé vált.* Ez nem más, mint az egyén szintjén való megfogalmazása annak a feladatnak, amelyet a társadalom szintjén, a személyi kultusz viszonyaitól a tömegek forradalmi aktivitásához való visszatérés jelent.

A vázolt feladatok természetesen hosszabb időszakra szólnak. Kampányszerű megoldásuknak még a tudományos előfeltételei sincsenek meg: Magyarországon kevés a pszichológus, a tudomány fejlődése elmarad mind az újabb szovjet pszichológia elméleti eredményeinek a színvonalától, mind a nyugati alkalmazott lélektan gyakorlati eredményeinek színvonalától. Ismeretes, hogy a személyi kultusz éveiben a pszichológia művelését igen szűk területre korlátozták. Polgárjogait csak 1958-ban nyerte vissza, amikor megalakult a MTA elnöksége mellett működő *Pszichológiai Bizottság;* teljes értékű egyetemi szakképzés alig két éve indult meg. Ily módon az a helyzet, hogy a vázolt feladatok megoldásának a pszichológia mai „világszínvonalában" már megvolnának ugyan a tudományos feltételei hazánkban, azonban a feltételeket a világszínvonalhoz való felzárkózással még meg kell teremteni.

A pszichológia fejlődésének azonban — más tudományokéhoz hasonlóan — a társadalmi „megrendelés" a fő hajtóereje. A tudományos feltételek megteremtéséhez elengedhetetlen, hogy perspektivikusan számoljunk azokkal a feladatokkal, amelyeknek megoldásában a társadalomnak szüksége lesz a pszichológiára.

Digitized by Google

SZEMLE

A munkásosztály szövetségi politikájának fejlődése

Tudományos ülésszak a Párttörténeti Intézetben

A felszabadulás évfordulójára rendezett ülésszakok sorában jelentős helyet foglal el a Párttörténeti Intézetben 1965. május 24—25-én megtartott tanácskozás. Tárgya: pártunk szövetségi politikájának fejlődése volt. Az ülésszakon *Molnár Erik* akadémikus *A marxizmus szövetségi politikája* címmel tartott előadást, amelyben Marxnak és Engelsnek az 1870-es évek elejéig, a szövetségi politikáról kialakított felfogását elemezte. További négy előadás nyomon követte pártunk szövetségi politikájának alakulását 1935-től napjainkig. *Pintér István* 1935-től 1944-ig a KMP, *Ságvári Ágnes* 1944 és 1948 között az MKP, *Zsilák András* 1949-től 1956-ig az MDP, *Vass Henrik* pedig az ellenforradalom leverésétől a VIII. kongresszusig terjedő időszakban az MSZMP szövetségi politikáját vizsgálta. Jól egészítette ki a referátumokat *Berhin* szovjet professzor felszólalása, aki Leninnek e kérdésről vallott felfogását és az SZKP-nak a szövetségi politika alkalmazásában szerzett néhány fontos tapasztalatát világította meg.

A tanácskozás jelentőségét növelte az a körülmény, hogy ez volt az első kísérlet arra, hogy a párt történetének egy jelentős szakaszát a szövetségi politika szemszögéből vizsgálják. A szövetségi politika a párt általános politikájától nem választható el, mi több, a szövetségi politika a párt fő irányvonalának, politikai stratégiájának fontos része. De az objektív viszonyok számbavétele alapján az egyes osztályokhoz, rétegekhez való viszony helyes meghatározása és az osztályszövetség tényleges terjedelme, mélysége, szilárdsága két különböző dolog. A hatalom megragadásáért való harc során az elvileg meghatározott szövetségi politika tényleges, gyakorlati megvalósulásában nagy szerepük van a párt által megfogalmazott konkrét követeléseknek, jelszavaknak, a párt napi eseményekkel kapcsolatos konkrét állásfoglalásainak. Míg a hatalom birtokában megnő az állami síkon foganatosított gazdasági, kulturális és egyéb intézkedések szerepe abban, hogy a munkásosztály és a többi dolgozó osztályok összefogása valósággá váljon.

Ilymódon a szövetségi politika a kérdések széles körét öleli fel, mint pl. a munkásosztály vezető szerepe, a munkásosztály és a nemzet viszonya, a párt ideológiai harca, a gazdaságpolitika és az általános politikai irányvonal egymáshoz való viszonya a tömegek tudatának állapota, s más kérdéseket is. Mindez érzékelteti a téma feldolgozásának nehézségeit és jelzi, hogy sokoldalú kimunkálása elképzelhetetlen a társadalomtudományok egyéb ágainak fejlődése, eredményeinek hasznosítása nélkül.

Az ülésszak felhívta a figyelmet arra is, hogy milyen jelentős feladat a klasszikusok e kérdésre vonatkozó írásainak rendszerezett feldolgozása. Bár Marx és Engels a munkásmozgalom korai szakaszában tevékenykedett, megállapításaik ma

Digitized by Google

is nélkülözhetetlenek a helyes politika kimunkálásában.

Az ülésszak rámutatott, hogy a kommunista pártok szövetségi politikájában az 1930-as évektől kezdve új elemek jelentkeztek. A népfrontpolitika — amelyet a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa dolgozott ki — az 1917—1923-as évekhez képest új, a korábbinál szélesebb összefogást hirdetett meg. A népfront eszme és a népfront kibontakozása a második világháború utáni kedvező nemzetközi helyzetben jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a munkásosztály békés úton valósítsa meg a szocializmus célját a keleteurópai országok egész sorában.

A szövetségi politika és a szocializmusba való átmenet új vonásai a népi demokratikus országokban és hazánkban is szorosan összefüggnek az imperializmus alakulásával az első világháború és a Nagy Októberi Forradalom győzelme után. A kapitalizmus általános válságának talaján előretört a fasizmus, amely nemcsak egyes országok szabadságát semmisítette meg, hanem egész népek létét is súlyosan veszélyeztette. A fasizmus németországi győzelmével és az általa kirobbantott háborúval előállott új helyzet a társadalomnak olyan rétegeit is a finánctőke, az imperialista elnyomás elleni harcra ösztönözte, amelyek eddig távol álltak a küzdelemtől, így a kispolgárságot, sőt a burzsoázia bizonyos csoportjait is. A fasizmus elleni következetes harcával a munkásosztály, élén forradalmi pártjával, az egész nép alaptörekvéseinek szószólója, a nemzeti élet megújhodásáért vívott harc vezető ereje lett. Lehetővé vált, hogy a munkásosztály tömörítse az egész parasztságot, a városi kispolgárságot, az értelmiség haladó részét, sőt bizonyos burzsoá erőket is a függetlenségért és demokráciáért vívott harcban. A széles egységfront fenntartásának lehetőségei a népi demokráciák egész sorában fennmaradtak a háború utáni helyzetben is, meghatározott ideig a szocialista célokért vívott harc időszakában is. A Szovjetunió felszabadító műve, az antifasiszta koalició léte — mégha azon a háború befejezése után jelentős rések is keletkeztek — kedvezett a széles fronton való előrehaladásnak, a burzsoáziával kötött szövetség fenntartásának is.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a hatalom ezekben az országokban osztályharc nélkül került a munkásosztály kezébe. A munkásosztály és a burzsoázia közötti ellentét a harc minden fázisában hatott. Magyarországon a háború időszakában, amikor a fő ellentét a fasizmus és a néptömegek közti ellentét volt, mindenekelőtt az antifasiszta egységfront vezetéséért vívott harcban jutott kifejezésre. A felszabadulás után pedig, amikor a munka és a tőke közti ellentét megoldása került előtérbe, az újjáépítés, a gazdasági helyreállítás volt az osztályharc fő területe. Az újjáépítés minden sikere erősítette a munkásosztály pozicióit; a gazdasági helyreállításért vívott harccal összefonódva bontakoztak ki a politikai küzdelmek is.

A népfront-, a nemzeti egységfrontpolitikát vizsgálva tehát mindig szem előtt kell tartani, hogy ez a politika nem az osztályharc feladása, hanem annak formája, az volt korábban is s az ma is. Másszóval — mint erre Kádár elvtárs a párt VIII. kongresszusán rámutatott — a szövetségi politika és az osztályharc pártunk politikájának két, egységet alkotó oldala. A szocialista nemzeti egység politikája sem jelenti azt, hogy hazánkban az osztályharc már befejeződött. Ez a politika azt fejezi ki, hogy az osztályharcban erősebbek lettek pozicióink, új feladatok kerültek előtérbe, s ebben az új helyzetben megváltoztak az osztályharc formái és módszerei.

Pártunk szövetségi politikája, fejlődése során különböző fázisokon

Digitized by Google

ment keresztül. 1935 óta öt nagyobb időszakot különböztethetünk meg.

Az első időszakot a népfrontpolitika kidolgozásától 1941-ig számíthatjuk. Már ekkor jelentős feladat volt a nemzeti függetlenség védelme, de éppen a függetlenség megvédése érdekében a párt a népi demokrácia kifejlesztéséért harcolt, s első helyen a dolgozók nagybirtok- és nagytőkeellenes követelései álltak. A népfrontpolitikának még nem annyira a nemzeti felszabadító, hanem az antifasiszta, monopol-ellenes jellege domborodott ki. Ennek megfelelően alakult a párt szövetségi politikája, a munkásosztálynak a különböző osztályokhoz való viszonya is. A párt a finánctőke, s a vele összefonódott feudális arisztokrácia hatalmának megdöntésére olyan antifasiszta népfront létrehozásáért harcolt, amely a munkásosztály vezetésével tömöríti az egész parasztságot, a városi kispolgárságot és az értelmiség haladó részét. Harcos, tömegeket magával ragadó mozgalom kialakulása azonban még váratott magára, ennek feltételei csak a későbbi időszakban alakulnak ki.

A második időszak 1941 tavaszától-nyarától 1945 tavaszáig tartott. Jugoszlávia megtámadása, majd a Szovjetunió elleni német agresszió új helyzetet teremtett a függetlenségért vívott harcban. Magyarország nyíltan csatlakozott a német fasiszta agresszorhoz, és ezzel feladta nemzeti függetlenségét. A Szovjetunió elleni rablóháború kitörésével fokozódott az egész emberiség fejlődését fenyegető veszély. A fasiszta Németország veresége a népek legközvetlenebb érdeke volt. Ekkor a függetlenségi harc vált azzá a közvetlen, fő feladattá, amelynek megoldása utat nyithatott a társadalom forradalmi demokratikus átalakítása számára is. Ennek megfelelően módosult a párt szövetségi politikája. A Hitler-ellenes függetlenségi harc lehetővé és szükségessé is tette a szövetségesek táborának növelését, a korábbinál is szélesebb egységfront kialakítását, az antifasiszta népfront nemzeti függetlenségi fronttá fejlesztését. A párt a mozgalom fejlődésének adott szakaszában olyan széles front létrehozásáért harcolt, amely a munkásosztály vezetésével tömöríti az egész parasztságot, a városi kispolgárságot, az értelmiség hazafias erőit és az uralkodó osztályok németellenes részét is. Ismeretes, hogy a pártnak ez a törekvése rövid idő alatt fontos eredményt hozott. A Szovjetunió felszabadító hadműveletei által teremtett új helyzetben ez a politika vezetett el a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a kormány megalakulásához is. Ez azonban nem kendőzheti el azt a tényt, hogy hazánkban az antifasiszta összefogás csak későn öltött tartós, szervezett formát s nem vezetett nagyarányú fegyveres ellenállás kibontakozásához. Ennek legfontosabb okai ismertek, de az okok sokoldalú, megnyugtató feltárása, — s erre az ülésszak is felhívta a figyelmet, — még megoldásra vár. Mindenekelőtt a kispolgári-polgári körökben ható eszmei-politikai áramlatok vizsgálatára van szükség.

A harmadik időszak 1945 tavaszától-nyarától 1948 nyaráig tartott. A felszabadulás befejezésével és a hitleri Németország leverésével a széles nemzeti egységfront felbomlott. A nyíltan horthysta, szélsőjobboldali elemek, amelyek kezdettől ellenezték az ország társadalmi-gazdasági rendjének demokratikus átalakítását, teljesen elszigetelődtek és a kormányból kiszorultak. Éleződtek az ellentétek a négy demokratikus pártot egyesítő Függetlenségi Fronton belül is. A kulákok, és a középburzsoázia törekvéseit képviselő kisgazdapárti jobbszárny a forradalom továbbfejlődése ellen lépett fel és kereste a szövetséget a demokratikus összefogáson kívül rekedt nagytőkés, nagybirtokos reakcióval. A demokratikus összefogás, a négy koalíciós párt együtt-

Digitized by Google

működésének fenntartása azonban a történelmi helyzet parancsa volt. A munkásosztály még nem, a burzsoázia pedig már nem volt abban a helyzetben, hogy a hatalmat egyedül gyakorolja; a burzsoázia egy részét is felölelő egységfront fenntartása a belső — és tegyük hozzá: a külső, a nemzetközi küzdőtéren kialakult — erőviszonyokból is szükségszerűen következett. Mindez kedvező feltételeket teremtett a népi demokratikus forradalom fokozatos és békés továbbfejlődéséhez. E felismeréstől vezetve a kommunista párt változatlanul a demokratikus erők összefogásának és együtthaladásának politikáját követte.

A kommunista pártnak rendkívül szívós harcot kellett vívnia, hogy ezt az irányvonalat realizálhassa. A felszabadulással pártját vesztett nagytőkés-nagybirtokos reakció a nagy paraszti tömegeket egyesítő kisgazdapártban keresett és talált politikai képviseletet. Ilymódon megváltozott a demokratikus pártok koalíciójának osztálytartalma: a nagytőkés-nagybirtokos reakció a kisgazdapárt révén bekerült a Függetlenségi Frontba, a kormánykoalícióba és onnan harcolt a népi demokratikus vívmányok ellen. A helyzetet súlyosbította, hogy a kisgazdapárt az 1945 őszi választásokon megszerezte a szavazatok 57 százalékát.

Az 1944—1948-as időszak szövetségi politikája és különösen e politika gyakorlati megvalósulása több problémát vet fel. Ismeretes, hogy a felszabadulás után kibontakozó harc során a burzsoáziának az a része is kiszorult a koalícióból és a kormányból, amelyik az antifasiszta harc időszakában csatlakozott a Függetlenségi Fronthoz. Ez a folyamat olyan időpontban következett be, amikor a kommunista párt és a vele egy frontban levő pártok mögött a választókorban levő lakosságnak mintegy 60 százaléka állt. Felmerül a kérdés: szükségszerű folyamattal állunk-e szemben? Mint az ülésszak rámutatott, mindenekelőtt hiba volna a szövetségben eltúlozni a burzsoázia szerepét. Igaz, az a tény, hogy a munkásosztály a burzsoázia egy részével is szövetségben volt, rendkívül megkönnyítette a kispolgársággal való szövetséget. De a hangsúly mégsem a burzsoáziával, hanem a dolgozó osztályokkal és rétegekkel való szövetségen és tartós együtthaladáson van. A burzsoázia meghatározott körülmények között, a hatalomért vívott kiélezett harcban szükségszerűen szembefordul volt szövetségeseivel, s így kívül kerül a népfronton. Az összefogás terjedelmének ilyen leszűkülése az adott körülmények között elkerülhetetlen volt. A hatalom megragadása után, helyes politika esetén, a még ingadozó kispolgári tömegek megnyerése meggyorsul, a dolgozók egységfrontja tehát tovább bővül, szilárdul.

Ezzel a szövetségi politika fejlődésében újabb időszakhoz érkeztünk el: ez az 1948 nyarától 1962-ig tartó periódus. A proletárdiktatúra győzelme objektive valóban rendkívül kedvező feltételeket teremtett a munkásosztály vezette nemzeti egység kiszélesítése és megszilárdítása számára. De nemcsak a feltételek voltak kedvezőek, hanem szükséges is volt e feladat megoldása. A fordulat évének politikai küzdelmei eredményeként a hatalom a munkásosztály kezébe került ugyan, de a széles paraszti-kispolgári tömegek politikai meggyőződése nem tartott lépést e fordulattal. A párt már 1946-ban, a hatalomért vívott harc során törekedett e rétegek megnyerésére — e feladat azonban csak részben teljesült. Ezt mutatták az 1947-es választások eredményei is. A hatalom megragadása után kellett tehát a középparasztságot, a városi kispolgárságot szilárdan a munkásosztály mellé állítani, a korábban megkezdett munkát befejezni. A párt vezetésében eluralkodó személyi kultusz és dogmatizmus, mindenekelőtt a proletárdiktatúra dogma-

Digitized by Google

tikus felfogása azonban gátolta e feladat sikeres teljesítését, mi több, az elkövetett hibák következtében a proletárdiktatúra bázisa nemcsak hogy nem szélesült, hanem inkább szűkült, mindenekelőtt a munkás-paraszt szövetség lazult meg.

A hibák következetes felszámolása a kétfrontos harc jegyében csak 1957 után következett be. A párt vezetősége szakított az osztályharc szükségszerű, állandó éleződésének sztálini elméletével, a proletárdiktatúra egyoldalú értelmezésével, az erőszak, az adminsztratív intézkedés fetisizálásával, s ez kihatott a munkásosztály és a többi dolgozó osztályok illetőleg rétegek viszonyára is. A párt nagy figyelmet fordított a munkásosztály és más dolgozó osztályok, rétegek szükségleteinek az adott viszonyok között lehető maximális kielégítésére, az anyagi ösztönzés érvényesítésére, a politikai felvilágosító munkára, a meggyőzésre. A változás kifejezésre jutott abban is, hogy miközben államunk szigorúan megtorolta az ellenséges cselekményeket, lehetőséget adott arra, hogy minden magyar állampolgár, a volt kizsákmányolók is, beleilleszkedhessenek társadalmunkba. A középparasztságnak szocialista útra vezetésében a fő, vagy egyik fő eszköz nem a kulákság elleni harc fokozása volt — mint korábban (főként az 50-es évek elején), hanem a jó példa, az állami gazdaságok, a szövetkezetek megerősítése, a mezőgazdasági termelés általános fellendítése, továbbá a meggyőzés, a nevelés.

A szocialista alapok lerakása gyökeresen megváltoztatta társadalmunk szerkezetét. Véglegesen felszámoltuk a kizsákmányoló osztályokat, a gazdasági élet minden szektorában szocialista tulajdonviszonyok uralkodnak. A keresők 96,4 százaléka az állami és szövetkezeti szocialista szektorban dolgozik s csupán a keresők 3,6 százaléka önálló, vagyis nem tartozik a szocialista szektorhoz. Ez azt jelenti, hogy a lakosság túlnyomó többségének anyagi helyzete, egyéni boldogsága közvetlenül a szocialista gazdaság megerősödéséhez kapcsolódik, társadalmunk valamennyi osztálya és számottevő rétege objektíve érdekelt a szocialista fejlődés kibontakozásában.

A szocialista alapok lerakásával előállott új helyzet új elemeket vitt pártunk szövetségi politikájába. Ezeket az új elemeket pártunk VIII. kongresszusa összegezte s mint a szocialista nemzeti egység politikája vált ismeretessé. Milyen új elemeket foglal magába ez a politika? Az első az összefogás céljával függ össze, a második az összefogás terjedelmében jelölhető meg. Ami az elsőt illeti azt kell kiemelnünk, hogy az összefogás most minden korábbinál magasabb cél elérésére, közvetlenül a szocializmus teljes felépítésére irányul, a másodiknál pedig azt, hogy minden korábbinál átfogóbb jellegű, és hogy először terjed ki társadalmunk valamennyi osztályára és rétegére. Az osztályviszonyokban bekövetkezett változás, a nemzeti egység közvetlen céljában és bázisában mutatkozó új elemek új módon vetik fel a szociális származás kezelését, ami mindenekelőtt a tanulóifjúság származás szerinti kategorizálásának megszüntetésében jut kifejezésre.

Ez a politika megfelel az adott időszak követelményeinek. Ugyanakkor gyakorlati végrehajtásában még számtalan nehézséget és ellentmondást kell leküzdeni. Nemcsak arról van szó, hogy egyesek pártunk szövetségi politikáját valamiféle megalkuvásként, az osztályharc feladásaként értékelik, mások hajlamosak megfeledkezni pártunk szövetségi politikájának osztálytartalmáról, céljáról. Figyelembe kell venni, hogy a szocializmus alapjainak lerakása ellenére az anyagi lét még ma sem teljesen egynemű. S itt nem az elenyésző számú kispa-raszti-kisiparos gazdaság létezésére gondolunk, hanem arra, hogy pél-

Digitized by Google

dául a mezőgazdaság szövetkezeti szektorán belül — egyébként a fejlődés jelen fázisának megfelelően, feltétlenül indokoltan — jelentős szerepe, súlya van a háztáji gazdaságnak. De utalni lehet ugyancsak a szocialista szektoron belül a kisipari szövetkezetekben gyakran eluralkodó spekulatív tevékenységre, vagy a szocialista szektor dolgozóinak a szocialista szektoron kívüli munkavállalására. Mindezek olyan tényezők, amelyek a kistulajdonosi gondolkodás-módot rejtik magukban, azt táplálják. Tekintetbe kell venni továbbá olyan tényezőt is, hogy a munkásosztály száma az utóbbi évek során nagymértékben megnövekedett, állományának több mint fele a kispolgárság soraiból került ki. Ilyen esetben a származásbeli hatások átmenetileg erősebben érvényesülhetnek, mint az osztálydeterminált ság. Amellett még jelentős tömegekben él az 1956 előtti időszak negatív eszmei hatása, amely egy, csak látszólag is nehezebb helyzetben felélénkülhet. Fékezik a szocialista tudat fejlődését az üzemen belüli szervezetlenségek, a gazdasági mechanizmus fogyatékosságai, valamint az is, hogy a tömegek részvétele a politikai gyakorlatban, az ellenőrzésben és az irányításban még nem bontakozott ki eléggé. Nem mondhatjuk el azt sem, hogy az agitáció és propaganda mindenütt és mindenkor megfelelne az objektív követelményeknek, hogy gyorsan és kielégítő módon reagálna az eseményekre. Márpedig mindezek a tényezők és jelenségek szervesen összefüggnek a szocialista nemzeti egység megszilárdításáért vívott harccal.

Az ülésszak helyesen irányította rá a figyelmet az osztályok objektív érdekei és tudata között meglevő különbségekre, helyesen orientálta a kérdéssel foglalkozó kutatókat, s ezért elmondhatjuk: előbbre vitte a Központi Bizottság ideológiai irányelveiben körvonalazott feladatok megoldását.

Szabó Bálint

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Az Osztrák Kommunista Párt XIX. kongresszusa

Május 27—30. között, Bécsben, négy napon át tanácskozott az *Osztrák Kommunista Párt XIX. kongresszusa.* Már előkészítése jelezte, lefolyása pedig megmutatta: a kongresszusnak különös jelentősége van osztrák testvérpártunk életében. Az időközben eltelt hetek fejleményei az osztrák belpolitikában csak megerősítették ezt a benyomást.

Az OKP központi bizottsága már ez év februárjában nyilvánosságra hozta a kongresszuson vitára bocsátott legfontosabb dokumentumokat: a XIX. kongresszus téziseit, a pártélet kérdéseire vonatkozó vitaindító téziseket, valamint azt a dokumentumot, amely a munkások és az alkalmazottak vállalati beleszólási jogaiért folyó harccal foglalkozik.

A *Volksstimme*-ben, a párt központi lapjában ezt követően széles körű vita indult. A lap mintegy 120 hozzászólást, javaslatot, bírálatot közölt le. Természetesen még szélesebben gyűrűzött a kongresszus előkészítését szolgáló vita a párt alapszervezeteiben.

Ilyen előzmények után magától értetődő, hogy az OKP XIX. kongresszusát is mindenütt a nyíltság, az őszinteség, a legutóbbi kongresszus óta eltelt négy év eredményeinek és hibáinak kritikus számbavétele, az új utak elemző keresése jellemezte.

Az 1961-ben tartott XVIII. kongresszus óta — amint a központi bizottság beszámolója rámutatott — Ausztria fejlődése ellentmondásos volt. Ebben a négy esztendőben az országban egy sor olyan változás következett be, a dolgozók számos olyan követelését sikerült érvényre juttatni, amelyek kezdeményezői, élharcosai a kommunisták voltak. Helyesnek bizonyult a XVIII. kongresszus által kiadott jelszó: *„Nagyobb részt biztosítani a munkásosztálynak a jelenlegi ausztriai gazdasági fellendülésből."* Az elmúlt években a munkásoknak és az alkalmazottaknak ismételten sikerült érvényre juttatniok bérkövetéseiket, eredményes volt a nyugdíjak emeléséért folyó harc, stb. Annak ellenére azonban, hogy a párt és az egységes szakszervezeti szövetség kommunista frakciója számos esetben e létfontosságú követelések kezdeményezője, előrevivője, következetes képviselője volt s megnőtt a kommunisták politikájának visszhangja — a párt helyzetének alakulása nem tükrözte ezt a fejlődést.

A XVIII. kongresszus fő jelszavát — visszaszerezni az OKP parlamenti képviseletét — nem sikerült valóra váltani. A párt a legtöbb politikai szavazásnál (parlamenti, községtanácsi, szakszervezeti bizottsági választások) szavazatokat vesztett. A legutóbbi kongeresszus idején az OKP taglétszáma 42 460 volt, idén 36 408. Különösképpen meggondolkodtató — több felszólalás is foglalkozott ezzel a kongresszuson — a tagság kor szerinti összettétele: 80 százaléka 40 év felett van, ami természetesen éles ellentétben áll a munkásosztály életkor szerinti összetételével. Alábbhagyott sok területi és üzemi alapszervezet tevékenysége, csökkent a párt aktivistáinak száma. *„Egyre nagyobb az ellentmondás az új lehetőségek és az aktivitás csökkenése között"* — szögezte le Muhri elvtárs a KB beszámolójában.

A reális helyzet őszinte, nyilvános

Digitized by Google

vizsgálata természetesen nem volt öncél. Mind a kongresszusi beszámolót, mind a hozzászólások többségét az jellemezte, hogy nem a nehézségek felett keseregtek, hanem az adott körülményeknek megfelelően keresték a kiküszöbölésre váró hibák rugóit, a pártmunka új fellendítésének lehetőségeit.

„Az erőviszonyok megváltozása, a szocialista világgal folyó verseny olyan módszerekre és mesterkedésekre kényszeríti a fejlett tőkés országokat, amelyek ellen a munkásmozgalom nem harcolhat a régi, a két világháború közötti időszakból származó elképzelésekkel és felfogásokkal" — mondják a XIX. kongresszus egyhangúlag határozattá emelt tézisei. „A fejlett kapitalista országokban — mindenekelőtt a nagytőke érdekeinek szolgálatában — igen nagy mértékben megnőtt az állam és az állami szabályozó intézkedések szerepe. Ezek az országok — félve a szocializmus szemléltető példájától — kénytelenek a gazdasági fellendülés és növekedés politikáját folytatni, hogy biztosítsák a lehető legnagyobb mértékű foglalkoztatottságot. A kizsákmányoló osztályok nem folytathatják már a bérek közvetlen leszorításának politikáját. Emelkedő profitjaikat áremelésekkel, a konjunktúrát kísérő állandó inflációval, a munka termelékenységét körmönfont módon emelő módszerekkel biztosítják. Másrészt a termelés és a termelékenység jelentős emelkedése, a technika területén végbe menő óriási átalakulások lehetővé teszik a munkásságnak, hogy — jóllehet túlórák, nagyfokú eladósodás és fokozottan izzasztó munkatempó árán — olyan fogyasztási cikkekhez jusson, amelyek számára korábban elérhetetlennek látszottak."

Ennek megfelelően a kongresszus leszögezte: a párt nem a gazdasági válságokra, a munkásosztály elnyomorodására orientálódik. Bár a tőkés gazdasági rendszer magától értetődően magában hordozza a termelési válságok lehetőségét, a párt jelenleg nem számít új világválságra, a tőkés gazdaság újabb katasztrófális összeomlására. Az osztályharc új feladata, hogy tömegmegmozdulásokkal, a tömegek kezdeményezésével elérje a nemzeti jövedelem elosztásának módosítását, érvényre juttassa a munkások és az alkalmazottak beleszólási jogát a gazdaság irányításába, küzdjön a termelési és szociális beruházások szüntelen kiterjesztéséért, a gazdaság szerkezetének átalakításáért és a demokratikus gazdasági tervezésért.

„Ez az a konkrét út — mondotta Muhri elvtárs —, *amelyen haladva a munkásosztály ma a válságokra hajlamos kapitalizmus ellen harcolhat, elősegítheti a termelőerők fejlődését és kihasználását, biztosíthatja a teljes foglalkoztatottságot. E célkitűzésnek semmi köze nincs a tőkés rend talaján álló reformizmushoz. Mi azt a célt tűzzük magunk elé, hogy legyőzzük a kapitalizmust. Olyan részcélokra való forradalmi orientálódásról van szó, amelyek elérésével — a szocializmushoz vezető békés úton — korlátozzuk a nagytőke hatalmát."*

Egyetértett a kongresszus abban, hogy a megváltozott nemzetközi erőviszonyok a szocializmusba vezető békés útra való orientálódást nemcsak lehetővé, hanem — tekintettel a tőkés országokban bekövetkezett változásokra — szükségessé is teszik. *„A forradalmi munkásmozgalom szektává szűkítené magát, ha nem venné figyelembe az új tényeket"* — állapítja meg a kongresszus határozata.

•

Mit jelentenek ezek az elvi célkitűzések az ausztriai gyakorlatban? Az OKP nézete szerint a szocializmushoz vezető útra több párt lép majd Ausztriában. Ahhoz azonban, hogy a széles tömegek magukévá tegyék a társadalom szocialista átalakításának eszméjét, meg kell győzni őket róla: a szocializmus a már fenn-

Digitized by Google

álló demokratikus szabadságjogokhoz és vívmányokhoz újakat ad.

A szocialista demokrácia távlatainak előtérbe állítását a kongresszus azzal indokolta, hogy a törvényességnek a Szovjetunióban és a népi demokráciákban történt régebbi súlyos megsértését a burzsoázia propagandája általában a kommunisták ellen használta ki. *„Ez a propaganda azt a véleményt vitte a tömegekbe,* — fejezte ki Fürnberg elvtárs, a KB titkára —, *hogy a kommunisták (akárcsak a fasiszták) a diktatúra mellett s a demokrácia ellen vannak. A Szovjetunióban az osztályok megszűnésével a proletárdiktatúra állama össznépi állammá változott. A Szovjetunióban és a szocialista országokban növekszenek az erőfeszítések a nép demokráciájának a lehető legnagyobb mérvű kibontakozására. Nem világos-e, hogy ebben a messzemenően megváltozott helyzetben azt kell mondanunk és bizonyítanunk a néptömegeknek, hogy ..... olyan demokráciára törekszünk, amelyben a nép valóban naponta, mégpedig nemcsak választások formájában, maga dönthet a saját és hazája sorsáról."*

A kongresszus dokumentumai, felszólalásai ugyanakkor világos választóvonalat húztak az OKP politikája és az osztrák szociáldemokrácia álláspontja közé. Leszögezték: míg a kommunisták a monopoltőkét maradéktalanul ki akarják sajátítani s meg akarják fosztani hatalmától, addig a szociáldemokrácia „társasviszonyban" él vele; az OKP el akarja távolítani a nagytőke képviselőit az államapparátusból, a politikai életből — míg a szocialisták kompromisszumokat keresnek velük; a kommunisták azért küzdenek, hogy alkalmazzák az államhatalom eszközeit a fasisztákkal és szervezeteikkel szemben — míg a szocialisták demokratikus jogokat adnak nekik, stb.

Annak ellenére, hogy — különösen az ausztromarxizmus hazájában — természetesen fennállnak a forradalmi és a reformista munkásmozgalom közötti mélyreható elvi és gyakorlati ellentétek, az OKP nem adja fel, sőt fokozza harcát a munkásosztály egységéért. *„Az a véleményünk* — mondotta Fürnberg elvtárs —, *hogy sikerülhet ... a szocialistákat megnyerni a közös harchoz, a szocializmushoz vezető békés útért. Éppen e közös harc adhat reális lehetőséget a szocializmus megvalósításához Ausztriában."*

A kongresszus határozata a szociáldemokratákkal való akcióegység megteremtése mellett valamennyi demokratikus erő összefogásáról beszél. Mindkét esetben — amint éppen a tanácskozást megelőző hónapok eseményei is megmutatták — korántsem üres szólamokról, alaptalan reményekről van szó. Március végén, amikor a Bécsben tüntető szélsőjobboldali diákok meggyilkolták *Ernst Kirchweger* elvtársat, az ellenállási mozgalom tagját, az OKP régi harcosát, a neofasiszta veszély elleni demokratikus egység már testet öltött. A sok ezer tüntető között, akik a náci nézeteivel hivalkodó, az ifjúságot mérgező Borodajkewicz főiskolai tanár eltávolítását követelték, Kirchweger és kommunista elvtársai mellett a szocialista, a katolikus, a pártonkívüli antifasiszták ezrei meneteltek. Az emlékezetes demonstráció mártírjának temetésén pedig ismét a legkülönbözőbb világnézetű antifasiszták tüntettek jelenlétükkel, köztük a kormány szocialista frakciója teljes számban, valamint a Néppárt több vezetője is. A II. Osztrák Köztársaság 20. évfordulójának ünnepségei, a jubileumokkal kapcsolatos országos visszhang azt tükrözte: *a lakosság túlnyomó többsége a demokratikus, semleges Asztria híve és védelmezője.*

A május 23-i köztársasági elnökválasztásokon az OKP — akárcsak több korábbi választáson — szocialista jelölt, ezúttal *Franz Jonas* bécsi polgármester támogatására hívta fel tagjait. A szavazás kimenetele — akárcsak Adolf Schärf elnök első megválasztásakor — ismét igazolta,

Digitized by Google

milyen nagy lehetőségek rejlenek a baloldali erők összefogásában. Jonas győzelme — ebben egyetértett valamennyi politikai megfigyelő — lehetetlen lett volna a kommunisták támogatása nélkül. Ugyanakkor az Osztrák Szocialista Párt (OSzP) először vezette a választási kampányt valamennyi demokratikus, köztársasági erő összefogásának jegyében. Az utóbbi időszakban az OSzP vezetése — ellentétben a Néppárt reakciós köreivel — felhagyott azzal, hogy egyenlőségjelet tegyen propagandájában kommunisták és fasiszták közé. Az OSzP erősebb antifasiszta szellemben vezette a választási kampányt s messzemenően lemondott — szemben a Néppárttal — a „nagynémet" érzelműek kegyeinek hajhászásáról. Ez a változás nem utolsósorban annak a következménye, hogy a párttagság tömegeinek, s az alsó- és középfunkcionáriusok jelentős részének a nyomására az OSzP vezetése felhagyott a szélsőjobboldali Szabadságpárttal való együttműködés elvtelen politikájával. Egyidejűleg az üzemekben, a szakszervezetekben, a községtanácsokban érezhetően megjavult a légkör kommunisták és szocialisták között.

Nem kevésbé figyelemreméltónak tartja az OKP, hogy az OSzP az utóbbi években tárgyilagosabb álláspontot foglal el a szocialista országok vonatkozásában, jóllehet a kommunistaellenesség — mindenekelőtt az NDK esetében — még mindig sok tekintetben meghatározza az OSzP magatartását.

Az OSzP bizonyos fokú balratolódásában nem kis szerepe van a kommunisták következetes, elvi állásfoglalásainak. Ezen az alapállásán az OKP természetesen a jövőben sem kíván változtatni. A kongresszus egybehangzóan bírálta a „szociális társasviszonynak" az OSzP által folytatott politikáját, a munkások és munkáltatók „együttműködését". Az osztrák gazdaság államosított szektora, a szocialista szomszédországok léte korlátozza a burzsoázia hatalmát. Ezért tesz engedményeket a munkásosztálynak. Legalább ekkora, sőt nagyobb engedményeket kellene azonban tennie a nyílt osztályharcban. A „szociális társasviszony" politikája lehetővé tette, hogy megerősödjenek a tőke és a reakció pozíciói. A munkásosztály azonban újra meg újra lerázza e megalkuvó politika béklyóit: az utóbbi évek egy sor bérkövetelését sztrájkkal való fenyegetéssel, vagy sztrájkkal vitték sikerre. E megmozdulások figyelemreméltó tanulsága, hogy a munkások és alkalmazottak öntudata, harci készsége nagyobb azokban az üzemekben, ahol teljes foglalkoztatottság van, mint ahol veszélyben látják munkahelyüket. Másrészt az élet egyöntetűen megcáfolja azt az elképzelést, hogy az ifjú nemzedéket nem érdekli a politika. Az ifjúmunkások a megmozdulások első soraiban állnak.

A kongresszus újólag síkraszállt a választójogi reformért s a jelenlegi helyzetben évek óta először van kilátás arra, hogy e jogos követelés teret kapjon. Az érvényben levő választási rendszer alapján ugyanis nem egyenlően értékelik az egyes pártokra leadott szavazatokat s az egyes választókerületekben különböző számú szavazatra van szükség a parlamenti mandátum elnyeréséhez. Így lehetséges, hogy bár az OKP-nak a legutóbbi választásokon kapott 136 000 szavazata alapján 5 mandátum járna — eggyel sem rendelkezik. A közelmúltban Pittermann alkancellár, az OSzP elnöke a kisebb pártoknak is parlamenti képviseletet biztosító választási reformért szállt síkra. E reform megvalósítása a jövőre esedékes parlamenti választások előtt (az 1962-es eredményt alapul véve) a baloldal, a szocialisták és kommunisták többségét hozná a parlamentbe. (Jelenleg a néppárt rendelkezik csekély többséggel, a Szabadságpárt, néhány képviselőjével, ellenzékben van.)

Az ilyen irányú fejlődés veszélyeit látva az osztrák burzsoázia, a néppárti és a „független" sajtó már az

Digitized by Google

OKP kongresszusának idején riadót fújt, „új népfront veszélyét" festette a falra, „amelytől már csak egy lépés a népi demokrácia totalitarianizmusa..." Muhri elvtárs a kongresszuson nyiltan megmondta, hogy jelenleg nincsenek meg Ausztriában egy népfront-alakítás feltételei. A szocialisták mellett azonban a párt a többi demokratikus erő összefogásáért is dolgozik. Ilyen demokratikus, antifasiszta erők találhatók a Néppártban (elsősorban annak szakszervezeti frakciójában) csakúgy, mint az úgynevezett „baloldali katolikusok" táborában. A kommunisták jelenlegi fő feladata: *elszigetelni a reakciót, elősegiteni a demokratikus, hazafias erők fejlődését a különböző pártokban és tömegszervezetekben.*

•

Az ország sorsáért felelősséget érző hazafiak gondjával elemezte a kongresszus Ausztria gazdaságpolitikájának kérdéseit. Leszögezte: a közös piachoz tervezett társulás bármely formája (hosszabb ideje folynak Bécs és Brüsszel tárgyalásai) veszélyeztetné az ország függetlenségét, semlegességét, tovább erősítené a gazdaságban már amúgyis egyre érzékenyebben tapasztalható nyugatnémet befolyást. Amennyiben az EGK-val való viszony rendezését indokoló gazdasági problémák valóban fennállnak, rendezzék ezeket egyszerű kereskedelmi szerződés megkötésével. Ausztriának arra kell törekednie, hogy minden országgal fejlessze gazdasági kapcsolatait. A sokoldalú kereskedelemnek, a szocialista országokkal való együttműködés elmélyítésének különös szerepe van az államosított ipor megvédésében. A kongresszus a leghatározottabban visszautasította a burzsoázia meg-megújuló kísérleteit egyes államosított üzemek magánkézbe való visszaadására.

Az 1946/47-ben történt államosítás, amely kiterjed csaknem az egész nehéziparra, a nagybankokra, az elektromos- és a gépipar egy sor jelentős üzemére, szinte példa nélkül áll a tőkés országokban. Ugyanakkor az ország lakosságának több mint 70 százaléka munkás vagy alkalmazott. Ilyen körülmények között mondotta ki a kongresszus beható vita után hozott határozata: a lakosság nagy többségét alkotó dolgozóknak elemi joguk, hogy arányukhoz mérten beleszólást kapjanak az üzemek, vállalatok irányításába. Természetesen nem a „szociális társasviszonyról" van szó, s nem is arról, hogy munkások és alkalmazottak felelősséget vállaljanak a tőkés profitjáért... A beleszólási jog érvényesülése azt jelentené, hogy a dolgozók közvetlenül befolyásolják az ország gazdasági, technikai (s ily módon politikai) fejlődését. Ez esetben is részcélkitűzésről van szó, a szocializmushoz vezető békés úton. A beleszólási jogért folyó harc elsősorban a nagytőke állásai ellen irányul, különösen a kulcsiparágakban s a biztosító társaságokban. *A párt követeli a magántőke képviselőinek eltávolitását az államosított üzemek és bankok vezetéséből.*

•

A XIX. kongresszus magától értetődően nagy teret szentelt a pártmunka kérdéseinek. Így volt ez annál is inkább, mivel az elfogadott határozatok számos olyan új feladatot adnak az osztrák kommunistáknak, amelyek teljesítése a pártmunka bizonyos formáinak újjáalakítása, az OKP egész tevékenységének fellendítése nélkül aligha képzelhető el. A XVIII. kongresszuson választott Központi Bizottság komoly bírálatot kapott azért, mert munkastílusa nem felelt meg a követelményeknek. A Politikai Bizottság több tagja is szólt arról, hogy a KB apparátusának bürokráciájában nem egyszer elsikkadtak alulról jövő helyes kezdeményezések, másrészt a párt vezető szervei gyakran nem ellenőrizték következetesen a határozatok végrehajtását.

A pártmunka két súlypontját a kongresszus az üzemekben, valamint az ifjúság között jelölte ki. Ennek megfelelően módosították a küldöt-

Digitized by Google

tek a Központi Bizottság összetételét is. A XIX. kongresszuson megválasztott új Központi Bizottság 86 tagja közül 32 most került be először a párt vezető testületébe. Többségük a fiatalabb évjáratokhoz tartozik, s elsősorban üzemi munkások, akik a gyárak pártszervezeteiben, szakszervezeti bizottságaiban végzett munkájukkal érdemelték ki elvtársaik bizalmát. A „fiatalítás" kiterjedt a párt politikai bizottságára is. *Johann Koplenig* elvtárs, aki négy évtizede állt az OKP élén, kérte a Központi Bizottságot, hogy előrehaladott korára, egészségi állapotára tekintettel ne jelöljék a Politikai Bizottságba. Az osztrák és a nemzetközi munkásmozgalom ismert, régi harcosát a kongresszus egyhangúlag az OKP tiszteletbeli elnökévé választotta. A párt új elnöke *Franz Muhri* elvtárs, a KB két titkára *Friedl Fürnberg* (korábban a KB első titkára) és *Erwin Scharf* (korábban a Volksstimme főszerkesztője) lett. A kongresszus határozata leszögezte: a fiatal erőknek a központi bizottságba való bevonásával a küldöttek az elmúlt időszak mulasztását pótolják, s példát kívánnak adni az egész pártnak. Muhri elvtárs zárszavában egybehangzó véleménynek adott kifejezést, amikor hangoztatta, hogy a párt továbbra is számít azoknak a régi, tapasztalt elvtársaknak a munkájára, akiket ezúttal már nem jelöltek a vezető szervekbe.

A kongresszus ismét állást foglalt a demokratikus centralizmus mellett. A párton belül — s erre a XIX. kongresszus is szemléltető példával szolgált — megvan a szabad, alkotó vita lehetősége. A bírálatot, s különösen az önbírálatot, tovább kell fokozni. A küldöttek megerősítették a párt korábbi határozatait, amelyek élesen elítélik a frakciós tevékenységet. E határozatok szellemében a kongresszus elutasította a párt néhány, korábban kizárt tagjának fellebbezését kizárásuk ellen. Az OKP e volt tagjai az „antirevizionista kommunisták" elnevezésű frakciós csoport vezetői s a párt politikáját támadó, rágalmazó, ultrabaloldali lapot adnak ki. A frakciós csoport létszámát 120—150 főre becsülik.

A tanácskozáson elfogadott határozatok sorában szerepel *„A kommunista világmozgalom egységéért"* című dokumentum is, amely a többi között hangoztatja: *„Az OKP XIX. kongresszusa jóváhagyja a Központi Bizottság határozatait, amelyek szerint a kommunista pártok két- és többoldalu tanácskozásaival, a felmerült nézeteltérésekről folyó vita tárgyilagossá tételével kell hozzájárulni a kommunista világmozgalom egységéhez, az imperialista támadások elhárításához, a békéért s a békés egymás mellett élésért vívott harchoz."*

Külön határozatban fejezte ki a kongresszus szenvedélyes tiltakozását az Egyesült Államok vietnami agressziója ellen, szolidaritását nyilvánítva Dél-Vietnam hősiesen harcoló népével. A határozat felhívta az osztrák kormány figyelmét: feladata volna, hogy a semlegesség jegyében támogasson minden olyan kezdeményezést, amely hozzájárulhat a békéhez Vietnamban.

Az elmúlt években mind a hivatalos szociáldemokrácia, mind a burzsoázia, hol agyonhallgatással, hol rágalmakkal, szidalmakkal harcolt az osztrák kommunisták pártja ellen. Viszonylag hosszú idő után a XIX. kongresszus idején egyszeriben szinte az egész osztrák, sőt a nemzetközi sajtóban is címoldalra került az Osztrák Kommunista Párt. A párt tagjai egyetértenek abban, hogy a XIX. kongresszus helyes utat jelölt ki közös céljaikhoz. Amint Muhri elvtárs, az OKP új elnöke zárszavában elégtétellel idézte az egyik osztrák polgári lapot: *„Igazuk van — az osztrák kommunisták pártjáról ezután többet fognak hallani!..."*

Heltai András

Digitized by Google

A demokratikus ifjúsági világmozgalom

Idén ünnepli fennállásának 20. évfordulóját a DIVSZ, és idén gyülekezik össze kilencedszer a világ ifjúsága, hogy seregszemlén hitet tegyen a béke és a barátság mellett, tanúbizonyságát adja szolidaritásának. A 20. évben tehát a IX. VIT lehetővé teszi, hogy megvonjuk a demokratikus ifjúsági világmozgalom mérlegét.

A DIVSZ 1945 novemberében született, de gyökerei messzire nyúlnak vissza: végeredményben a fasizmus elleni világméretű küzdelem, a szövetséges hatalmak összefogása vetette meg alapjait. 1941. szeptember 28-án tartották meg először az Ifjúság Nemzetközi Értekezletét az élet-halálharcot vívó Szovjetunió fővárosában, majd novemberben Londonban újabb konferencia tanácskozott: itt 5000 küldött alapította meg az Ifjúság Nemzetközi Tanácsát. Egy évvel később ugyancsak Londonban 29 ország 400 fiatalja határozta el az Ifjúság Világtanácsának életrehívását, az ifjúság alapvető jogainak okmányba foglalását és azt, hogy március 21-e és 28-a között megünneplik a Világifjúság Hetét. Az I. Világifjúsági Értekezletet ugyancsak Londonban rendezték meg, már a második világháború befejezése után: 63 országból érkezett 445 küldött és 160 megfigyelő, összesen 30 millió fiatal képviseletében: ezen az értekezleten született meg a DIVSZ, a világ ifjúságának egységes szervezeteként. A Világifjúsági Értekezletre a fasiszta szervezetek kivételével az összes ifjúsági szervezeteket meghívták: azokat az országokat, ahol létrejött egységes nemzeti központ, a központ küldötte képviselte, a többiekből meghívták az összes jelentősebb mozgalmak vezetőit. Ez a részlet tükrözi az alapítóértekezlet koncepcióját. A cél a különböző, eltérő, esetleg ellentétes, speciális célkitűzések mellett az ifjúságra jellemző közös törekvések megragadása volt; az egységnek ez, és csakis ez lehetett az alapja.

A londoni értekezlet részvevői abból a felfogásból indultak ki — és ez azóta is a DIVSZ vezéreszméje —, hogy a fiatalok részei a társadalomnak, amelyben élnek, tehát a sajátos ifjúsági követeléseikért vivott harc elválaszthatatlan a társadalmi-politikai célkitűzésektől, az előbbiek teljesítése összefügg az utóbbiakkal, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. Az ifjúság tehát tevékeny részt vállal a társadalmi-politikai harcokból, aktívan formálja jövőjét. A híres eskü (*„Esküszünk, hogy az egész világon az ifjúság egységét fogjuk építeni, bármilyen fajhoz és nemzethez is tartozzunk, bármilyen legyen bőrünk színe és meggyőződésünk, esküszünk, hogy eltüntetjük a földről a fasizmus minden nyomát, hogy a világ összes népei között őszinte és nemzetközi barátságot teremtünk, hogy megőrizzük az igazságos és tartós békét, felszámoljuk a nyomort, a kizsákmányolást és a munkanélküliséget"*), és a napirend első pontja — *„Az ifjúság harcol a szabadságért és egy jobb világért"* — világosan tükrözte ezt a felfogást. *„Meg kell teremteni a nemzetközi bizalom alapjait* — hangsúlyozta a beszámoló —, *ehhez pedig fenn kell tartani az együttműködést a nagyhatalmak között, el kell ítélni és fel kell számolni a fasiszta ideológia összes maradványát, a fajgyűlöletet, a militarizmust, támogatni kell a demokratikus mozgalmakat. A fiatalok azt akarják, hogy a háborúban aratott győzelmet a béke és a biztonság kora kövesse."* Az értekezlet állást foglalt minden faji, vallási, nemzeti és politikai megkülönböztetés ellen, a gyarmati és félgyarmati népek függetlenségi harca mellett, s követelte, hogy mindenütt tegyék lehetővé az ifjúság részvételét a politikai életben, állapítsák meg 18 évben a választói korhatárt.

Digitized by Google

Ugyanakkor még ezen az értekezleten mélyrehatóan elemezték az ifjúság szociális követeléseit. Határozatban szögezték le, hogy minden ifjúnak és leánynak joga van a munkához, az egyenlő bérhez, a tanuláshoz, saját nemzeti nyelvén, saját hagyományainak megfelelően (mindenkinek biztosítani kell ezen a téren az egyenlő lehetőségeket), joga van a kultúrához, a megfelelő fizikai fejlődéshez, orvosi ellátáshoz, a sporthoz, a családi élethez. Kidolgozták a nemzetközi együttműködés konkrét formáit, a kulturális csere, a sport és az utazás módszereit, eszközeit (utazási irodák, nemzetközi könyvtár, nemzetközi lap, kiállítások, találkozók, fesztiválok stb.).

A DIVSZ tehát reprezentatív szervezetként, közös, általános és egységes célkitűzések jegyében jött létre. Az ifjúsági világszervezet keretében különböző politikai és vallási nézeteket valló szervezetek működnek együtt a fiatalok közötti megértés, ismerkedés, a béke, a barátság és az ifjúság demokratikus jogai érdekében. Az alapítóértekezleten például 27 tagú amerikai küldöttség vett részt 25 ifjúsági szervezet képviseletében.

Ez az egység azonban a hidegháború kibontakozásával felbomlott, és azóta sem állt helyre. A DIVSZ tagjainak egy része — elsősorban a nyugati országok államilag támogatott ifjúsági szervezetei — 1948-ban Londonban megalapította a Világifjúsági Kongresszust, (WAY), amelyet ellensúlynak szántak a DIVSZ-szel szemben. Hasonló szakadás történt a nemzetközi diákmozgalomban: az 1946-ban Prágában megalakított Nemzetközi Diákszövetséggel szemben 1950-ben, a dán, a svéd és norvég diákszövetségek kezdeményezésére Stockholmban létrehozták a nemzeti diákszövetségek koordináló titkárságát (COSEC). A WAY és a COSEC nagyszabású kampányt indított a demokratikus ifjúsági világmozgalom, elsősorban pedig a szocialista országok ifjúsági szervezetei ellen. A nyugati szavazógépezet segítségével elérték, hogy az ENSZ különböző szervei — köztük az UNESCO — a DIVSZ és az NDSZ kizárásával a WAY-t és a COSEC-et ismerték el konzultatív státusban. A hidegháború maradványaként ezek a diszkriminációs intézkedések továbbra is érvényben vannak, viszont nem tudták megakadályozni a haladó ifjúsági mozgalom tényleges növekedését. *A szakadás évében a DIVSZ-nek 59 országban* — a WAY-hoz tartozó szervezetek nélkül — *50 millió tagja volt*, egy évvel később 72 országban 60 millió fiatalt tömörített, *1955-ben már 85 millió fiatal sorakozott 97 országban a DIVSZ zászlaja alá, jelenleg pedig a taglétszám meghaladja a száz milliót.*

A DIVSZ ma mind tagszerveinek számát, mind létszámát, mind pedig befolyását tekintve a legerősebb ifjúsági világszervezet. A DIVSZ tömöríti a szocialista országok fiatalságát, a nyugat-európai országok számos vezető ifjúsági szervezetét, sorai között vannak például nem csupán az Olasz Kommunista Ifjúsági Szövetség, a legerősebb olasz ifjúsági szervezet tagjai, hanem — megfigyelő státusban — a kormányon levő szocialista párt ifjúsági szervezetének fiataljai is, vagy — hogy egy másik példát említsünk — Franciaországból nemcsak a kommunista egyetemi hallgatók szövetsége tagja az NDSZ-nek, hanem az UNEF, a legnagyobb francia diákszövetség is. A forrongó Latin-Amerikában igen jelentős szerepet játszó, haladó ifjúsági és diákszervezetek az NDSZ és a DIVSZ tagjai, Indonéziában pedig a kommunista párt ifjúsági szervezetén kívül újonnan belépett a DIVSZ tagszervezeteinek sorába az egymilliós taglétszámú Marchenis Ifjúsági Mozgalom, amely nagy szerepet játszott a nemzeti függetlenségért vívott harcokban.

A DIVSZ következetesen továbbfejlesztette a londoni alapítóokmány elveit, hű maradt annak antifasisz-

Digitized by Google

ta, demokratikus szelleméhez, folytatta a harcot a békéért, az ifjúsági egységért. Az évek során a haladó ifjúsági világszervezetek támogatták a spanyol nép harcát a Franco-rendszer ellen, a vietnami és az algériai nép küzdelmét, a kínai és a koreai nép harcát az amerikai agresszió ellen, a német fiatalok küzdelmét az újnácizmus ellen, a kubai forradalmat, a gyarmati népek felszabadító mozgalmát. Igaz, a hidegháború éveiben bizonyos mértékben leszűkült a demokratikus ifjúsági világmozgalom tevékenysége, nem volt mentes az elzárkózástól, s a nemzetközi munkásmozgalomban tapasztalható negatív jelenségektől. A demokratikus ifjúsági szervek azonban képeseknek bizonyultak a hibák felismerésére és kiküszöbölésére, képesek voltak új lendületet és tartalmat adni a mozgalomnak. A DIVSZ IV., kijevi kongresszusa az alapszabályon végrehajtott módosítással érvényesítette ezt az új szelemet a szervezet felépítésében. A kongresszus kiemelte a szervezet koordinatív, összehangoló jellegét, azt, hogy a DIVSZ-hez különböző országok sok tekintetben eltérő politikai, vallási és ideológiai irányzatú szervezetei tartoznak, amelyek különböző formákban fejtik ki tevékenységüket: ezek a szervezetek az egyenlőség és az önállóság tiszteletben tartásával kívánják összehangolni erőfeszítéseiket az ifjúság érdekeinek védelmére, a demokrácia, a barátság és a béke erősítésére, a gyarmati népek harcának támogatására, a leszerelés, a békés együttélés előmozdítására. A kongresszus a szervezeti szabályzat módosításával bevezette a „társult tag" státust a DIVSZ-tagságban. A társult tagként felvett szervezetek csupán a DIVSZ egyes szerveinek munkájában vesznek részt, de meghívják őket a kongresszusokra, amelyeken tanácskozási joggal rendelkeznek. A DIVSZ 1962-es varsói kongresszusa tovább haladt ezen az úton, és megteremtette a „megfigyelő tag" státust is. Ilyen címen azokat a szervezeteket veszik fel, amelyek készek együttműködni a DIVSZ-program bizonyos célkitűzéseinek megvalósításáért: küldötteik megfigyelőként vehetnek részt a kongresszusokon. *Jelenleg a DIVSZ soraiban a világ 113 országának 238 ifjúsági szervezete tömörül.*

A kijevi kongresszus óta eltelt évtizedben a demokratikus ifjúsági világszervezetek számos kezdeményezést tettek az ifjúsági egység helyreállítására, tekintetbe véve az egyes „riválisˮ ifjúsági mozgalmak sajátos vonásait. A WAY a DIVSZ-szel szemben nyíltan magának vindikálta azt a jogot, hogy a világ ifjúságának nevében beszéljen, így frontális támadást indított a demokratikus ifjúsági világmozgalom ellen. A COSEC működésének viszont az volt a fiktív „elvi alapja", hogy a „koordináló titkárság" szigorúan technikai jellegű szervezet, amely csupán elősegíti az együttműködést „a diákok, mint olyanok" között, és azért utasítja el az NDSZ-t mert az „a diákokra nem tartozó" politikai tevékenységet folytat.

A puszta tagadás azonban nem lenne kifizetődő politika a WAY és a COSEC számára, amelyek részint közvetlenül, részint a hozzájuk kapcsolódó segélyszerveken keresztül óriási anyagi eszközökkel rendelkeznek. (Ezek az eszközök természetesen nem „ifjúsági" eredetűek, hanem különböző tőkés csoportok és kormányszervek kasszájából származnak.) Ez az összeg elsősorban a demokratikus ifjúsági mozgalom ellensúlyozására szolgál, és eredményesen alkalmazni csak akkor lehet, ha a DIVSZ és az NDSZ szocialista szervezetei és tagjai elleni propagandát kiegészítik bizonyos demokratikus jelszavakkal. A nyugati ifjúsági szervezetek vezetői felismerték, hogy nem elég — hogy csak egy példát említsünk — az „egyetemi szabadság" védelmének ürügyén rágalomkampányt indítani az NDK és Magyarország diákmoz-

Digitized by Google

galma ellen, ahogy azt a COSEC tette, hiszen a DIVSZ és az NDSZ azért rendelkezik óriási befolyással, mert az ifjúság többségének igazi érdekeit és törekvéseit képviseli. Ez indította például a COSEC vezetőit, hogy fellépjenek a latin-amerikai diktatúrák, vagy a franciák algériai háborúja ellen. A WAY állásfoglalt a leszerelés, a békés együttélés mellett, bírálta a gyarmati rendszert.

Ezeknek a megnyilatkozásoknak teljes tartalma természetesen nem azonos a DIVSZ és az NDSZ álláspontjával. A demokratikus ifjúsági szervezetek két szempontot tartanak szem előtt, amikor e jelenségeket értékelik:

1. A pozitív állásfoglalásokat üdvözölni kell, bármilyen meggondolások is vezessék megfogalmazásukat, mivel kifejezik az ifjúság széles tömegeiben élő tényleges reményeket, törekvéseket. Ez nyilvánvalóvá válik, ha a WAY és a COSEC által rendezett kongresszusok felszólalásait, határozatait tanulmányozzuk: ezek sokszor jóval pozitívabb irányba mutatnak, mint e szervezetek vezetőinek gyakorlati tevékenysége. Ez az ellentmondás viszont lehetővé teszi, hogy a DIVSZ együttműködjön olyan ifjúsági csoportokkal, sőt egész szervezetekkel, amelyek a riválisközpontokhoz tartoznak, de őszintén törekszenek az együttműködésre. Ennek a törekvésnek felel meg a DIVSZ alapszabályában végrehajtott módosítás, amely lehetővé teszi a kettős tagságot.

2. A WAY és COSEC igyekszik az ifjúsági tömegeket elhódítani a fejlett tőkés országokban a haladóbb ifjúsági szervezetektől, a demokratikus ifjúsági mozgalmakkal szemben növelni próbálja befolyását az újonnan függetlenné vált népek között, elsősorban Afrikában és Latin-Amerikában. Ehhez természetesen legalább általánosságban állást kell foglalnia a gyarmati rendszerrel, a faji megkülönböztetéssel szemben, a nemzeti függetlenség, a leszerelés és a béke mellett. A demokratikus ifjúsági szervezetek ezért gondosan megkülönböztetik a propagandát a tettektől, s a jelszavak értékét a gyakorlati politikán mérik le.

Az utóbbi években több érintkezésre, találkozóra, tárgyalásra került sor az ifjúsági mozgalom két fő irányzata között. Az algériai háború idején francia bombázók által lerombolt Szakiet tunéziai falu újjáépítésére szervezett nemzetközi táborban közösen dolgoztak a COSEC és az NDSZ tagszervezeteihez tartozó diákok. Mindeddig azonban nem sikerült sem egy nagyobb szabású, a vélemények szabad kicserélésére szolgáló kerekasztal-értekezlet összehívása, sem bármiféle hivatalos kapcsolat, sem az együttműködés, akár a korlátozott együttműködés kereteinek megteremtése a riválisvilágszervezetekkel.

Ilyen körülmények között a demokratikus ifjúsági mozgalom csakis mélyen átgondolt politikai program alapján, kitartó, mindennapos gyakorlati „aprómunkával" nyerhet tért az ifjúság tömegei között, csak így ellensúlyozhatja a riválisok nagyobb anyagi lehetőségeit is. Különös jelentőségűek az ifjúsági munka sajátos módszerei. A DIVSZ és az NDSZ nemzetközi ifjúsági és diáktalálkozókat rendez, szemináriumokat tart korunk, vagy egy-egy földrész ifjúságának fő kérdéseiről, például a leszerelésről, a gyarmati népek függetlenségi harcáról, vagy, mint legutóbb, a végrehajtó bizottság accrai ülése után, az afrikai egység problémájáról, továbbá az ifjúság egy-egy csoportjának, például a lányoknak, a falusi fiataloknak problémáiról, ezenkívül nemzetközi munkatáborokat szervez, elősegíti az utazásokat, lapot ad ki. A DIVSZ a világ minden országában mozgósítja erőit a demokratikus ifjúsági mozgalom világnapjain. 1943 óta rendszeresen megtartják a Világifjúsági Hetet, április 14-én rendezik meg a spanyol ifjúsággal való szolidaritás napját, április 24-én, a bandungi értekezlet évfordulóján a gyarmatosí-

Digitized by Google

tás ellen, a békés együttélésért folytott küzdelem napját, s november 10-én ünneplik az Ifjúság Világnapját. A gyakorlati segítségnyújtást szolgálja az 1956-ban létrehozott Nemzetközi Szolidaritási Alap.

Mindez konkrét és egységes arculatot ad a DIVSZ és NDSZ tevékenységének. Az utóbbi években azonban a demokratikus ifjúsági világmozgalomban is felütötték fejüket olyan irányzatok, amelyek a szervezet általános vonalát tagadva, végső soron munkájának gyakorlati eredményességét veszélyeztetik és az egység megbontására törekednek. 1962 óta néhány tagszervezet egy új irányzatot próbál az ifjúsági mozgalomra kényszeríteni: ennek értelmében a sajátos — és konkrét — ifjúsági feladatokat alá kellene rendelni az amerikai imperializmus elleni — általánosságban mozgó — harcnak, s a gyakorlati munkát harcias határozatokkal helyettesítenék. E természetesen bezárná a kaput az ifjúsági világmozgalom egységének helyreállítására irányuló kísérletek előtt, elszigetelné a DIVSZ-et számos jószándékú ifjúsági irányzattól, amelyek vallási, vagy szakmai alapon — a WAY és COSEC keretein kívül — szervezik soraikat és számos kérdésben hajlandók együttműködni a demokratikus ifjúsági világmozgalommal. A nemzetközi munkásmozgalom nézeteltéréseit a Kínai Kommunista Ifjúsági Szövetség megkísérelte átvinni a DIVSZ-re is. Bár a tagszervezetek nagy többsége elutasítja ezt a politikát, a viták akadályozták a demokratikus ifjúsági világmozgalom fejlődését.

Néhány országban ezek a nézeteltérések megosztották a demokratikus ifjúsági szervezeteket, sőt kísérletek történtek arra is, hogy az afro-ázsiai országok ifjúsági mozgalmát regionális alapra helyezve megbontsák a DIVSZ egységét. A DIVSZ végrehajtó bizottsága 1963 decemberére tervezett djakartai ülését csak fél évvel később, Budapesten lehetett megtartani, mivel a végrehajtó bizottság ülésének otthont felkínáló, a DIVSZ vezető testületében képviselt Pemuda Rakjat ifjúsági szervezet nem volt hajlandó fogadni a DIVSZ irodája által meghívott összes szervezeteket, és korlátozni akarta a beszámolóban tárgyalt kérdéseket is. E nehézségek ellenére Djakartában a DIVSZ nagy sikerrel rendezte meg Észak-Kalimantan felszabadításával foglalkozó nemzetközi szemináriumát, és ennek nyomán lépett be a tagok sorába a Marchenis Ifjúsági Mozgalom is.

A DIVSZ és az NDSZ tevékenysége az elmúlt esztendőben a problémák ellenére új lendületet kapott, amit az egységbontó törekvések elszigetelődése, a DIVSZ politikai és ifjúsági munkájának mind konkrétabb jellege, a tavaly Budapesten és az idén Accrában megtartott végrehajtó bizottsági ülések eredményessége, a tavaly Moszkvában immár másodszor megrendezett Világifjúsági Fórum nagy sikere, visszhangja, végül pedig a IX. Világifjúsági Találkozó lendületes előkészítése jellemez.

Szándékosan hagytuk legutoljára a VIT-ek történetét: ezeken a találkozókon lehet ugyanis a legtisztábban lemérni a demokratikus ifjúsági világmozgalom életképességét, erejét, kisugárzását. Pusztán az a tény, hogy ezeket a seregszemléket a DIVSZ és az NDSZ kezdeményezte és a WAY és a COSEC minden erőfeszítése sem volt képes eltemetni a fesztivál eszméjét, vagy megakadályozni lebonyolításukat — pedig mi mindent megtettek ezért! —, önmagában is bizonyítéka annak, hogy a demokratikus szervezetek képviselik a legnagyobb erőt az ifjúsági világmozgalomban.

A kezdetben kétévenként, később háromévenként a különböző országok fővárosaiban megrendezett találkozók bizonyos periódikus lüktetést adtak a demokratikus ifjúsági mozgalomnak, hiszen a fesztiválokra való készülődés nyújtja a legjobb és a legközérthetőbb alkalmat az ifjúsági egység és összefogás, a béke és barátság eszméinek hirdetésére. Egy-

Digitized by Google

ben ezek a nagyszabású, és a maguk nemében páratlan (távoli hasonlatként esetleg az olimpiához mérhető) megmozdulások képet adnak az ifjúsági mozgalom fejlődéséről. Az első VIT-et 1947-ben, az akkor még egységes DIVSZ felhívására Prágában rendezték meg: 73 országból 17 000 fiatal érkezett a találkozóra. 1949-ben Budapest, 1951-ben Kelet-Berlin, 1953-ban Bukarest, 1955-ben Varsó, 1957-ben Moszkva volt a találkozó színhelye. A legtöbb fiatal a szovjet fővárosban adott randevút: 113 országból 34 000 ifjú és leány gyűlt össze. A nemzetközi feszültség enyhülése tette lehetővé, hogy a találkozókat nem-szocialista országokban is megrendezzék: 1959-ben Bécs, 1962-ben Helsinki volt a VIT színhelye, míg idén először hívták össze a fesztivált Afrikába, az „ébredő kontinens"-re: ez egyben a világ ifjúságának tiszteletadása a gyarmati népek sikeres nemzeti felszabadító harca iránt, ugyanakkor pedig kifejezi, milyen jelentőséget tulajdonít a demokratikus ifjúsági mozgalom az afrikai ifjúság szerepének, törekvéseinek, állásfoglalásának. (Lapzárta idején még nem ismeretes, szükségessé teszik-e az algériai belpolitikai változások a fesztivál programjának módosítását.)

A fesztiválok vezéreszméje kezdettől fogva a világ ifjúságának összefogása volt a közös ideáloknak, a békének, a barátságnak, az ifjú generáció azonos követeléseinek (a tanuláshoz, az utazáshoz, a politikai életben való részvételhez való jog) jegyében. Ezt fejezte ki az eddigi találkozók jelszava is: *„Béke és barátság!"* Idén, az első afrikai VIT-en az összefogás gondolata nagyobb hangsúlyt kap. A jelszót így fogalmazták meg: *„Szolidaritás, béke és barátság!"* Természetes, hogy azok a fiatalok, akik elutaznak az alig három éve függetlenné vált Algéria fővárosába, kifejezik szolidaritásukat a szabadságuk kivívásáért vagy megszilárdításáért küzdő népek ifjúságával, az összes fiatalokkal, akik az ifjúság jogaiért harcolnak, s azokat védelmezik.

A fesztiválok szervezésében az alapvető szempont mindig az volt, hogy biztosítsák a találkozó reprezentatív jellegét, s az ifjúsági mozgalom egységének megbontására törekvő erők is minden alkalommal ezt tekintették a fő harci területnek. A nyugati kormányok és a szocialistaellenes ifjúsági szervezetek igyekeztek a fesztivált kommunista propagandának beállítani és különböző intézkedésekkel gátolták a fiatalok részvételét. Számos tőkésországból a küldöttek csak illegálisan tudtak eljutni a fesztiválokra. A nemzetközi enyhülés időszakában, az ötvenes évek végén bizonyos módszerbeli változások történtek a riválisi ifjúsági szervezetek munkájában. Abból a célból, hogy ellensúlyozzák a fesztivál sikerének hatását a küldöttekre és a világközvéleményre, igyekeztek a találkozót meddő vitafórummá változtatni, elküldték saját propagandistáikat is, afféle „ellenküldöttekként". A nyugati kormányok csökkentették a fesztiválküldöttek elé gördített akadályokat. A moszkvai VIT-en, hosszú évek óta először vett részt olyan amerikai küldöttség, amelynek elutazását a kormány engedélyezte. A bécsi és a helsinki találkozón a WAY és a COSEC, felhasználva azt a körülményt, hogy ezeket a fesztiválokat kapitalista — noha semleges — országokban rendezték, óriási erőfeszítéseket tett a VIT megbuktatására. Bécsben a 18 000 VIT-küldött mellett még vagy 6000 fiatal jelent meg ezeknek a szerveknek megbízásából, hogy ellenpropagandát folytassanak. Óriási anyagi összegeket áldoztak erre a célra, ingyen osztogatták propagandaanyagaikat, de végeredményben az erőfeszítés kudarcot vallott. A megszállott „kommunistafalók" elszigetelődtek, a reakciós lapok által kezdeményezett „agyonhallgatás" csődöt mondott, s azok, akik őszintén, jóindulatúan kí-

Digitized by Google

vántak vitatkozni a fesztivál küldötteivel, erre megtalálták a módot, s nem egyszer ők maguk is elfogadták a béke és barátság jelszavát. Helsinkiben a reakciós finn ifjúsági szervezetek által szervezett ellentüntetéseket az egész finn társadalom és a kormány elítélte, s a találkozó sikerét nem tudták meggátolni.

Bár a bécsi és a helsinki fesztiválon, ahol számos technikai és anyagi nehézséget kellett leküzdeni, a résztvevők összlétszáma kisebb volt, a VIT reprezentativitása tovább növekedett, a nem szocialista országokból érkező küldöttek száma tovább nőtt. A nagy seregszemle előkészítésében a DIVSZ javaslatára már 1955 óta a DIVSZ vezető szerveinél jóval szélesebb képviseletű Nemzetközi Előkészítő Bizottságé a főszerep, s egyre nagyobb számú — nem egyszer a WAY és a COSEC központhoz tartozó — ifjúsági szervezet csatlakozik a fesztivál gondolatához, küldi el tagjait. A rekordot eddig kétségkívül a helsinki VIT érte el: több mint 1400 ifjúsági szervezet jelentette be csatlakozását, míg a DIVSZ-ben például csak 238 szervezet tömörül.

A demokratikus világifjúsági mozgalomban kezdettől fogva aktívan kivette részét a magyar ifjúság is. Budapesten rendezték a II. Világifjúsági Találkozót 1949-ben. Hazánk ifjúsága az összes találkozókon reprezentatív küldöttséggel vett részt, a magyar ifjúsági szervezetek tagjai a DIVSZ-nek, aktívan támogatják munkáját. Mint ismeretes, a DIVSZ székhelye 1949 óta, — amikor a francia kormány kiutasította Párizsból, — Budapesten van.

A mérleg tehát kedvező. A demokratikus ifjúsági világmozgalom fiatalok százmillióit nevelte a béke, a társadalmi haladás, a demokrácia, a nemzeti függetlenség harcosaivá, nagy eredményeket ért el az ifjúság jogainak megfogalmazásában és védelmében. Az idei találkozó minden bizonnyal újabb történelmi állomáskő lesz a demokratikus ifjúsági világmozgalom útján, az egységért és a haladásért vívott harcban.

Baracs Dénes

Digitized by Google

ESZMECSERE

A társadalmi törvények objektív jellegéhez

A Társadalmi Szemle hasábjain folyó vitához csak a címben jelzett megközelítésben és ennek is csak egy vonatkozásában szeretnék néhány gondolattal hozzájárulni.

Az „objektív" terminus fogalmi tartalmának legáltalánosabban elterjedt és a törvényekkel — közöttük a társadalmi törvényekkel — kapcsolatban is használatos definíciója: a tudattól, akarattól *független.*[1]

Ez a megfogalmazás azonban bizonyos problémákat vet fel, bizonytalanságot okoz a társadalmi élet jelenségeinek, a társadalmi törvényeknek objektív jellegével kapcsolatban. Ezt érzi, látja a vitázók egy része és a vita szinte minden résztvevője valamilyen módon rögzíti, vagy kifejti álláspontját. Ezért kénytelen vagyok — ha vázlatosan is — felsorolni ezeket és kapcsolódva kifejteni álláspontomat.

Az erről folyó vitához a közvetlen okot *Szabó András György* megállapítása szolgáltatta. Szabó *A törvény és az ember* c. könyvében, bírálva Sztálin törvényfelfogását, kísérletet tesz a természeti és társadalmi törvények megkülönböztetésére az objektivitást tekintve. „... *szemben a természeti törvényekkel, amelyek objektív jellege (azokon a területeken, ahol az ember természetre való visszahatása figyelmen kívül hagyható) az emberek akaratától, tudatától független, rajtunk kívül létező anyagi viszonyokat fejez ki, a társadalom törvényei nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától — bár nem is függvényei az emberek akaratának és tudatának —, és különösen nem rajtunk kívül, hanem éppen aktív társadalmi tevékenységükben léteznek.*"[2] Magyarázatként hozzáfűzi: „*Azon, hogy a társadalom törvényei nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától, azt értjük, hogy e törvények az akaratlagos, tudatos, aktív társadalmi tevékenységben léteznek, vagyis mibenlétük nem érthető meg az akaratlagos emberi tevékenységtől függetlenül, attól elszakítva.*"[3]

Dr. Balogh József lényegében Szabó vonalán halad. A szóban levő kérdésben több gondolatai a következők: *a)* az objektív nem jelent teljes és abszolút függetlenséget, önállóságot; *b)* a társadalmi lét és a társadalmi tudat nem függetlenek egymástól, bár viszonyukban a társadalmi lét a döntő, meghatározó; *c)* a társadalmi lét függetlensége a társadalmi tudattól jelenti: a társadalmi lét nem függ attól, hogy a tudatban helyesen vagy hamisan, ilyen, vagy olyan formában, kisebb vagy nagyobb mértékben tükröződik. A társadalmi létnek az ember irreális vágyaitól, önkényes elképzeléseitől nem függő logikája van.[4]

[1] Emellett az objektivitásnak még számtalan értelmezésével találkozhatunk napjaink marxista irodalmában. Ezekre, valamint az általuk előidézett terminológiai és tartalmi problémákra (mondhatni zűrzavarra) nem térhetek ki, mert meghaladná e vitacikk keretelt.

[2] Szabó András György: A törvény és az ember. (Kossuth Könyvkiadó, 1964. 215. old.)

[3] U.o.

[4] Dr. Balogh József: A társadalmi tevékenység objektív törvényeiről. (Társadalmi Szemle, 1965. 2. sz. 73–74 old.)

Digitized by Google

Földes Károly úgy véli, hogy Szabó fent idézett megállapítása egyenlő erők kölcsönhatását tételezi fel, Balogh álláspontja pedig egyrészt kizárja a társadalmi lét meghatározó szerepét, másrészt ahhoz a képtelenséghez vezet, hogy a társadalmi lét csak a hamis tudattartalmaktól független, az adekvát-tól viszont függ. Földes ezzel szemben azt vallja, hogy a gazdasági törvények objektivitásának általános tartalma az emberek akaratától és tudatától való függetlenség. Ez a függetlenség szorosan összefügg a társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonyával és sajátos vonásokkal bír. A társadalmi lét, a gazdasági törvények nem lehetségesek a társadalmi tudat nélkül. A társadalmi lét nem független a társadalmi tudat létezésétől, független viszont a konkrét tudattartalmaktól. A gazdasági törvények kettős értelemben függetlenek az emberek akaratától és tudatától. Egyrészt, létezésük független attól, hogy az emberek felismerik-e őket vagy sem. Ez más társadalmi törvényekre is érvényes. Másrészt úgy is függetlenek, mint ahogy a lét független a tudattól, és ahogy a társadalmi fejlődés objektív meghatározója független a felépítménytől.[5]

A vázolt fejtegetések nemcsak a törvények, különösen a társadalmi törvények objektivitásának marxista értelmezésére tett kísérletek, hanem közvetve érintik az „objektív" terminus általános tartalmát is. Szerzőik sejtik, látják, hogy mi a valóságos probléma az objektivitás társadalmi érvényesülésénél, úgy vélik, hogy a társadalomban a „tudattól való függetlenség" sajátos módon valósul meg, kísérleteik — kisebb-nagyobb mértékben — lépést jelentenek a megoldás irányába, de valahol megrekednek, vagy téves ösvényekre jutnak. A tévedések egyik forrása a „független" terminus értelmezése.

Nem mondható el ugyanez — a jelzett vonatkozásban — *Gedő András és Ripp Géza* álláspontjáról. Gedő, Szabó már idézett tételével szemben leszögezi: *„Közhely, hogy az embereknek tudata és akarata van. De ebből a közhelyből korántsem következik, hogy ‚a társadalom törvényei nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától', hiszen a társadalmi törvények az emberi viszonyok objektív-általános szükségszerűségei, amelyek — nem közvetítések nélkül, nem minden részletében, de a tendenciákat tekintve — meghatározzák az emberek társadalmi tudatát és akaratát. A társadalmi törvények marxista koncepciójának — meggyőződésem szerint — éppen az a lényege, hogy a tudattal és akarattal rendelkező emberek tevékenységének belső szükségszerűségei függetlenek az emberek társadalmi tudatától és akaratától."*[6]

Ripp a fent vázolt kísérletekben csak a tévedéseket, a „szubjektív ízt"[7] vagy a legjobb esetben az „eredetiségre" való törekvést „fedezi fel", a valóságos problémát viszont szem elől téveszti. Szabóval — és „felfedezésének továbbfejlesztőivel" — szemben hangsúlyozza, hogy a következetesen materialista monizmusnak fundamentuma annak elismerése, hogy mind a természeti, mind a társadalmi törvények függetlenek az emberek akaratától és tudatától. Ennek bizonyításaként Marxtól és Lenintől idéz,

[5] Földes Károly: A gazdasági törvények objektív jellegéről. (Társ. Szemle, 1965. 9. sz. 76—77. old.)

[6] Gedő András: A társadalmi törvények marxista felfogásáról. (Társadalmi Szemle, 1965. 1. sz. 79. old.)

[7] Az egyébként valóban igaz, hogy Szabó törvényfelfogásában fellelhetők olyan tételek, melyek „szubjektivista ízűek", fellazítják a társadalmi törvények objektív jellegéről vallott marxista álláspontot. Ezekre azonban nem térek ki, mert csak a jelzett összefüggésben érintem a társadalmi törvények objektív jellegét.

Digitized by Google

majd a Lenintől vett idézetet szembeállítva egy, Balogh Józseftől vett idézettel, az utóbbihoz erősen szarkasztikus megjegyzéseket fűz.[8]

Ezek után rátérnék a fenti álláspontok elemzésére, néhány gondolatom vázlatos ismertetésére, amelyekkel talán szolgálhatom a vitatott problémák megoldását.

A törvények objektivitásának tartalmát Szabónál két kritériumból adódó komponensek adják. Az egyik a törvények viszonya a tudathoz, a másik az emberhez, az emberi cselekvéshez fűződő kapcsolatuk. Megítélésem szerint ezek a kiindulási pontok több vonatkozásban tévesek és azért nem vezethetnek adekvát eredményre. A törvényeknek az emberhez, az emberi cselekvéshez fűződő viszonya nem lehet objektivitásuk kritériuma. Az objektivitás ugyanis ismeretelméleti kategória, az anyag és a tudat, a szóban levő összefüggésben az anyagmozgás törvényei és a tudat közönhatásának meghatározott oldalát tükrözi, az emberekhez és cselekvésükhöz való viszonyuk tehát nem képezheti tartalmát.[9] A törvény és az ember (valamint cselekvése) közötti viszony, ennek vizsgálata a törvények más „tulajdonságára", „minőségére" ad választ, közelebbről pl. arra, hogy mi az alapvető különbség a természet és a társadalom törvényei között. Úgy gondolom, ezen az a tény sem változtat, hogy az emberi cselekvés céltudatos, akart, azaz tudattal átszőtt, közvetlenül a tudat által determinált. Ez ugyanis még nem teszi — és nem is teheti — azonossá a cselekvést a tudattal. Az anyag és a tudat ismeretelméleti viszonyában egy szükségszerű elvonatkoztatással élünk: a tudatot, mint a cselekvés közvetlen mozgatóját absztraháljuk, eltekintve — de nem elszakítva — a cselekvőtől és cselekvésétől.

A törvények és a tudat viszonyát illetően Szabó egy reális problémát ragad meg, de megoldása nem precíz, sőt mi több, félreérthető. Ezt maga is érzi és ezért fűzi hozzá az idézett magyarázatot. E magyarázat azonban csak annak ismétlése, hogy a társadalmi törvények nem érthetők meg az emberek akaratlagos tevékenységétől függetlenül, attól elszakítva.

[8] Közgazdasági Szemle. 1965. 3. sz. 339. old. Még mielőtt Ripp álláspontjáról érdemileg szólnék, egy megjegyzést nem hallgathatok el. Azt ugyanis, hogy a Baloghtól vett idézettel és ebből folyóan a hozzákapcsolt észrevételekkel baj van. Tudományos vitákban is elemi követelmény, hogy az ellenfél nézeteit helyeseljük vagy bíráljuk és ne valami *mást*. Ripp – úgy tűnik – megfeledkezik erről. Baloghtól ezt idézi: „*A társadalmi lét és a társadalmi tudat nem függetlenek egymástól . . .*" (Uo.) Balogh azonban nem ezt, pontosabban nemcsak ezt írja. „A társadalmi lét és a társadalmi tudat nem függetlenek egymástól, *azaz nem csak kauzális, hanem strukturális viszonyban is vannak egymással, köztük a legszervesebb kapcsolatú kölcsönhatás van, bár a közönhatás egyenlőtlen, másként szólva az emberi lét-tevékenység a döntő, meghatározó.*" (Id. cikk. 73—74. o.) Úgy vélem, hogy a mondat egésze lényegében mond mást, mint a Ripp által kiragadott töredék. Balogh cikkének más részeiből is kiderül, hogy álláspontja más, mint amit Ripp kritikának vet alá (amiből persze még nem következik, hogy egyet kell érteni vele.)

[9] E cikk keretei nem engedik meg, hogy az „ontológia" és a „gnoszeológia" *minusokról* álláspontomat kifejtsem. Azonban a cikkben rögzített néhány – és úgy érzem, hogy a társadalmi törvények objektív jellegét lényegesen érintő — gondolat szükségessé teszi a következők jelzését: A marxista filozófia lételméleti és ismeretelméleti *oldalak* szerves egysége. Ennek az az alapja, hogy az általa sajátoson fölközött valóságnak — a tudat kialakulásától kezdve – két „ilyen aspektusa" van. Az egyik: a valóság minden tárgya, jelensége, folyamata, köztük a tudat is realitás: van, létezik, és közöttük — a világ anyagi egységén alapuló — összefüggés áll fenn. A másik: a két nagy valóságszféra — az anyag és a tudat — kölcsönhatása. Ez nem fogja át az anyag—tudat viszony egészét, ami magában foglalja különbségüket, egységüket és a közöttük megrepét, a tudatban való tükröződést (a megismerést), a tudat viszonylagos önállóságát és visszahatását. A valóság e két „oldalának", „aspektusának" filozófiai tükrözése adja a marxista filozófia lételméleti és ismeretelméleti oldalát. Az ismeretelmélet tehát az anyag és a tudat kölcsönhatásának filozófiai elmélete (amely magában foglalja a megismerés elméletét is.). Így az „objektív" (és vele a „szubjektív") ismeretelméleti kategória, az anyag és a tudat kölcsönhatásának meghatározott mozzanatát tükrözi.

Digitized by Google

Úgy vélem, hogy egyrészt világosabban, határozottabban kellene leszögezni: a társadalmi törvények nem érthetők meg a tudattól elszakítva, mert köztük és a tudat között meghatározott kapcsolat, összefüggés áll fenn. Másrészt a törvény és a tudat közötti viszony egésze — mint ahogy az anyag és a tudat viszony egésze sem — nem az ismeretelmélet terrénuma, csak kölcsönhatásuk. Ebből következik: az a megállapítás, hogy a természeti törvények és a tudat között nincsen szükségszerű kapcsolat, míg a társadalmi törvények és a tudat között van, nem ismeretelméleti, hanem ontológiai megkülönböztetés, nem képezheti tehát az objektivitás fogalmi tartalmát. A törvény-tudat viszonyból csak kölcsönhatásuk meghatározott mozzanata jelentheti azt.

Azt a megállapítást, hogy a társadalmi törvények és a tudat között kapcsolat, összefüggés áll fenn, hogy az előbbiek léte feltételezi az utóbbiét — gondolom — minden marxista elismeri. Ha azonban ez igaz, ha a társadalmi törvények nem létezhetnek tudat nélkül, akkor függnek is tőle. Éppen ezt téveszti szem elől Gedő és Ripp. Valóban „közhely", hogy az embereknek tudata és akarata van. Ez azonban mit sem von le e tény — és az ezt tükröző tétel — lényeges voltából, valamint abból, hogy a társadalmi törvények természetére nézve ugyancsak lényeges következtetések alapja. Ha továbbra is fenntartjuk azt az állítást, hogy a társadalmi törvények „függetlenek az emberek tudatától és akaratától" (vagy a társadalmi tudattól), úgy a következő logikai ellentmondás adódik: a társadalmi törvények és a tudat összefüggenek, de az előbbiek függetlenek az utóbbitól. Olyan összefüggést állítunk, melynek egyik tagja független a másiktól. Ez azt jelzi, hogy a társadalmi törvényeknek a „tudattól, akarattól való *függetlensége*" nem a tudattal szükségszerűen fennálló kapcsolatuk, összefüggésük hiányát jelenti, hanem valami más jelentéssel bír. Azt jelzi, hogy bizonyos mértékben terminológiai problémáról is szó van.

Úgy gondolom, hogy a terminológiai megoldást is a probléma további tartalmi elemzése segítheti elő. Megítélésem szerint az összefüggésekről szólva meg kell különböztetnünk két vonatkozást: *a)* az adott összefüggés tényét; és *b)* természetét. Amikor kapcsolatról, viszonyról beszélünk, csak azt állapítjuk meg, hogy bizonyos jelenségek, jelenségcsoportok stb. között feltételezettség, függés áll fenn, azaz megállapítjuk az összefüggés tényét, de mást nem. Ezen túl az adott összefüggésnek különböző jellemzői lehetségesek (pl. oksági, szükségszerű stb.). A szóban levő vonatkozásban az összefüggés lehet egyenrangú, egyenértékű oldalak kapcsolata és lehet olyan viszony is — és általában ilyen —, amelyben az egyik oldal dominál, rányomva bélyegét a másikra. Ebben az esetben már nem egyszerűen kölcsönös függésről van szó, az egyik pólus „alávetett" („alárendelt") a másiknak. Bár ez ideig e terminusnak (alávetett) főként társadalmi relációban, különösen az osztályviszonyokkal kapcsolatban adtak értelmet, úgy vélem, hogy rendelkezik egy általános, az összefüggések jelentős csoportjánál fellelhető — az előbb vázolt — tartalommal, amelynek segítségével a vitatott aspektusban az eddiginél pontosabban, logikai ellentmondásoktól mentesen definiálhatjuk a törvények — köztük a társadalmi törvények — objektív jellegének általános tartalmát.

Az eddigiek alapján már az is elmondható, hogy Balogh József a társadalmi törvények objektivitásának általános megközelítése során pontosabban fogalmaz, mint Szabó, amikor az objektivitást nem azonosítja valamiféle abszolút függetlenséggel. E gondolat kifejtése során azonban már lényeges hibát vét, mert a hangsúlyt a konkrét tudattartalmakra, sőt főként a hamis tudattartalmakra helyezi. Ez utóbbit tekintve teljesen jogos Földes kritikai észrevétele. Abban a vonatkozásban azonban már megalapozatlan, hogy a társadalmi lét és a társadalmi tudat kölcsönös függésének elismerése

Digitized by Google

kizárja az előbbi meghatározó szerepét. Valóságelemek közötti kapcsolat, összefüggés megállapítása önmagában — mint már említettem — még nem ad, és nem is adhat választ az adott összefüggés jellegére, nem zárja ki tehát azt — és annak elismerését —, hogy egyikük meghatározó szerepet játszik. Teljes joggal állapíthatjuk meg, hogy bár a társadalmi lét és a társadalmi tudat nem függetlenek egymástól, de kölcsönviszonyukban nem egyenlő értékűek, a társadalmi lét a domináns oldal. Ezzel analógiában az is leszögezhető, hogy Gedő érve, amely szerint a társadalmi törvények függetlenek az emberek tudatától, akaratától, hiszen meghatározzák az emberek társadalmi tudatát és akaratát, ugyancsak megalapozatlan. A társadalmi törvények és a tudat közötti összefüggés nem zárja ki az előbbiek meghatározó szerepét.

Földes vitatkozik ugyan Balogh álláspontjával, de koncepciója lényegében annak vonalán halad. Indító tételével — amely szerint a gazdasági törvények objektív jellege az emberek tudatától és akaratától való függetlenséget jelenti — ellentétben elismeri, hogy a társadalmi lét, a gazdasági viszonyok és törvények nem lehetségesek a társadalmi tudat nélkül, nem függetlenek a társadalmi tudat létezésétől. Hogy megmentse kiinduló tételét hozzáteszi: függetlenek viszont a konkrét tudattartalmaktól. A társadalmi törvények objektivitása tehát a konkrét tudattartalmaktól való függetlenségük. Földes talán észre sem veszi, hogy Balogh utcájába került. Különbségük csak annyi, hogy Földes mindenféle konkrét tudattartalomtól, Balogh pedig főleg a hamis tudattartalmaktól való függetlenségről beszél. Ez a felfogás azonban képtelen: a társadalmi törvény függ a tartalmától megfosztott, kiürített tudattól, de független a konkrét tudattartalmaktól. Hogyan függhet össze, hogyan lehet kapcsolatban az „üres tudat" a társadalmi léttel, a társadalmi és a gazdasági viszonyokkal, valamint törvényeikkel? A tudat, a társadalmi tudat létezése minden esetben konkrét tudattartalmak egzisztációja, a társadalmi lét, a társadalmi viszonyok és törvények — amelyek ugyancsak konkrét formákban léteznek — minden esetben ezekkel vannak összefüggésben. Másként nem is lehetséges. Az emberi cselekvés sohasem a tartalmától megfosztott, hanem a konkrét tartalmakkal „telített" tudatból — mint közvetlen mozgatóból — kiindulva zajlik le. A társadalmi folyamatok sohasem az „üres tudattal", hanem konkrét tudattartalmakkal átszőtt folyamatok.

Földes a gazdasági törvények objektív jellegének kettős értelmezéséről vallott felfogásával csak tovább szaporítja a már jelzett ellentmondások számát. Az egyik (első) értelmezés azonos az előbb bírálttal (a konkrét tudattartalomtól független). A másik egyrészt ellentmond annak a Földes által is elismert ténynek, hogy a társadalmi — köztük a gazdasági — törvények nem létezhetnek tudat nélkül, másrészt a gazdasági törvények objektivitását tévesen a felépítményhez való viszonyban is jelöli.

Az eddig kifejtetteket figyelembe véve — a szóban levő vonatkozásban — a szokványosnál pontosabban definiálhatjuk az „objektív" terminust és ezzel a törvények, köztük a társadalmi törvények objektivitásának általános tartalmát. Az „objektív" kategória fogalmi tartalma: a tudatnak nem alávetett (alárendelt). A törvények, köztük a társadalmi törvények objektív jellege tehát azt jelenti, hogy a tudatnak nem alávetett (alárendelt) összefüggések. Meggyőződésem, hogy klasszikusaink — ha nemcsak az általuk leírt szavakat, hanem elsősorban az ezekben rejlő gondolati tartalmat vesszük szemügyre — ebben az értelemben használják a „tudattól, akarattól *független*" kifejezést. A társadalmi törvények és az emberi cselekvés, ezzel együtt a társadalmi törvények és a tudat közötti szükségszerű összefüggés bár rendkívül lényeges komponensei e törvények természetének nem képezik objektivitásuk elemét.

Erdődi József

Digitized by Google

A társadalmi törvény vitájáról

A vita, amelyet a társadalmi törvény marxista felfogásáról lapunkban indítottunk, nem indult s nem is indulhatott azzal az igénnyel, hogy e szerfölött bonyolult s nagymértékben aktuális témát akárcsak fő vonatkozásaiban is kimerítse. De reális célkitűzésként merült fel, hogy elősegítsen egy olyan folyamatot, amely elvezethet a társadalmi törvény marxista felfogásának további, a szocialista építés mindennapos gyakorlata szempontjából is fontos konkretizálásához és kifejtéséhez, hogy segítse megszabadítani a marxista törvényfogalmat a hozzátapadó hamis elképzelésektől, s felhívja a figyelmet arra, hogy a különböző társadalomtudományi területek együttműködése nagymértékben hozzájárulhat a társadalmi törvényfogalomnak a kor színvonalán álló kidolgozásához. Minden tudomány egészséges fejlődéséhez hozzátartozik a vita, a különböző nézetek közvetlen szembesítése, így a marxista—leninista társadalomtudományok fejlődéséhez is, bár még a legalkotóbb vita is csak egy mozzanat lehet az új problémák elméleti-megoldási folyamatában, s nem végső lezárása és eldöntése olyan kérdéseknek, amelyeknél a válasz igazságáról végső soron gyakorlati használhatóságuk dönt. A társadalmi törvény vitáját nálunk külön is indokolta az a körülmény, hogy az eredeti marxi törvényfogalom eltorzításának egy lényeges elemére, a törvényfetisizmusra, a különböző nézeteket közvetlenül szembeállító vita még nem vetett fényt, Molnár Erik jóval korábbi kezdeményezése óta.

•

A marxi társadalom- és történelemelmélet egyik leglényegesebb alapgondolata, hogy a társadalomtörténeti fejlődés legkülönbözőbb társadalmi-gazdasági alakulatainak egyaránt közös, örök természeti alapja az emberi munka. Az ember munkavégző képessége következtében az őt körülölelő világot fokozatosan átalakítja, s így az eredeti, természeti környezet az emberi tevékenység által létrehozott, átformált környezetnek adja át a helyét. Az emberi nemzedékek egymást követő sora, saját tevékenységével, az eredeti természeti alapzatra egy új szférát, a termelési és társadalmi viszonylatok összességét építette rá. Ezért mondhatja Marx azt, hogy azok a meghatározott termelési és társadalmi viszonylatok, amelyek között az emberek termelnek és tevékenykednek, „éppen úgy az emberek termékei, mint a vászon és a len stb.".

Így a mindenkori emberi individuumok a korábbi nemzedékek egész sora által létrehozott és megalkotott társadalmi feltételek között élnek. Ezeknek a társadalmi feltételeknek egyik lényeges vonása, hogy az individuumok akaratától függetlenek, Engels kifejezésével élve, „készen találtak". A marxi társadalom- és történelemelmélet rámutat e társadalmi feltételek belső szerkezetére, rétegezettségére is. Gondoljunk csak az olyan marxi kategóriákra mint a termelőerők, termelési és osztályviszonyok, állami, jogi, ideológiai viszonyok, intézmények stb. E „készen talált" feltételek rétegei, elemei (elsősorban természetesen a termelőerők és termelési viszonyok) között szükségszerű és lényeges összefüggések, törvényszerűségek állanak fenn. Csak e „készen talált" társadalmi feltételek természetének és belső szerkezetének marxi elemzése tette lehetővé, hogy egy-

Digitized by Google

részt a történelmi-társadalmi folyamatokban objektív törvényszerűségeket tárjunk fel, másrészt azt, hogy a történelmi fejlődéstörvények és a természetben érvényesülő törvényszerűségek közötti különbségeket is a valódi összefüggéseknek megfelelően mutathassuk fel. Csak ezeknek a társadalmi feltételeknek a léte ad elfogadható magyarázatot arra, hogy tetszés szerinti, önkényes társadalmi célkitűzések miért nem valósíthatók meg, s hogy miért kell az embereknek tevékenységük során objektív, nem pusztán természeti tényezőkből adódó lehetőségekkel számolniuk.[1]

A dialektikus és történelmi materializmus egyik legnagyobb eredménye: elméletében először volt képes kimutatni, hogy e „készen talált" társadalmi feltételek csak az emberek tevékenységében szüntelenül reprodukálódó viszonylatokként hatékonyak. Marx számos esetben utal arra, hogy az emberek fejlődése egyrészt „osztályuk közös létezési feltételeiben", másrészt „az ezek által rájuk erőszakolt képzetekben megy végbe". A történelmi determináció marxi elméletének megértése szempontjából mind a két mozzanatnak rendkívüli nagy jelentősége van. Az előbbi a „készen talált" gazdasági tényezők szerepét emeli ki, az utóbbi viszont azt jelenti, hogy az egyéneknek fejlődésük során el kell sajátítaniuk azoknak a szokásoknak, erkölcsi és társadalmi normáknak, magatartásformáknak, eszméknek, előítéleteknek, a munkaeszközök alkalmazási módjának, technikájának egy részét, amelyeket szintén az őket megelőző nemzedékek hoztak létre. S ez utóbbiak körét nem mindig és főleg nem egyértelműen határozza meg az egyéneknek a termelési viszonyok rendszerében elfoglalt helye. Lenin például számos esetben rámutatott arra, hogy a kispolgári szokások, előítéletek, normák, magatartásmódok széles munkásrétegek soraiba is milyen mélyen és milyen tartósan behatoltak. Marx tehát a történelmi determináció problémáját *sokkal szélesebb* alapról közelíti meg, mint később a vulgármarxisták, akik a történelmi determináció kérdését — megengedhetetlenül — kizárólagosan a gazdasági tényezők meghatározó szerepére szűkítették le.

A tömegek, az emberek történelmi szerepe nem pusztán abban áll,

[1] S ezzel Marx a maga álláspontját igen élesen elhatárolta mind a mechanikus materializmus, mind pedig az idealizmus álláspontjától. Mindmáig sajnos kevéssé ment át a köztudatba az a tény, hogy az a megsemmisítő bírálat, amelyben Marx a Gazdasági-filozófiai Kéziratok, a Tézisek Feuerbachról, a Német ideológia című munkáiban a mechanikus materializmust és az idealizmust részesíti, a társadalmi törvény felfogása szempontjából is kiemelkedő jelentőségű. Marx a mechanikus materializmust mindenekelőtt azért kritizálja, mert: egyrészt figyelmen kívül hagyja az emberi tevékenységük eredményeként az eredeti nem ismeri fel, hogy az emberi nemzedékek tevékenységük összefüggésben természeti alapzaton egy új szférát, a társadalmat, a termelési és társadalmi viszonylatok egy összefüggő, sajátos belső törvényszerűségekkel bíró rendszerét hozták létre. Ezért a mechanikus materialista gondolkodók általában vagy tagadják a társadalmi törvényszerűségek létét, vagy pedig mereven a természeti törvények analógiájára fogják fel azt. Marx a korábbi nemzedékek által létrehozott termelési és társadalmi viszonylatok összefüggő rendszerének meghatározó, befolyásoló szerepét a későbbi nemzedékekre vonatkozólag igen erősen aláhúzza, s ebben a társadalmi törvények objektivitásának alapját pillantja meg. Marx kiemeli, hogy a „tevékeny oldal" szerepét felismerő idealista gondolkodók (mindenek előtt Hegel) a korábbi történelem folyamán létrehozott társadalmi feltételek (elsősorban felépítménybeli feltételek) meghatározó befolyásoló szerepét a későbbi történelemre vonatkozólag legalábbis érezték. Éreztek valamit „abból az aktív befolyásból, amelyet — írja a Német ideológia c. művében — a korábbi történelem a későbbire gyakorol". A korábbi történelemnek ezt az aktív befolyását a későbbi történelem idealisztikus módon úgy fogalmazták meg, mint a korábbi történelem „rendeltetését", „célját".

Digitized by Google

hogy az előző nemzedékek sorától örökölt, „készen talált" gazdasági tényezőkből következő szükségszerűségeket érvényre juttatják. A történelmi fejlődéstörvényt elemezve, elméleti és gyakorlati következményeit tekintve, rendkívül helytelen és káros pusztán a „készen talált" gazdasági tényezők meghatározó szerepét kiemelni és a tevékenységet csak mint általa meghatározottat felfogni. Marx és Lenin szerint az emberek konkrét tevékenységét az alapvető gazdasági tényezőkön kívül számos egyéb (fentebb vázlatosan felsorolt) tényező is lényegesen befolyásolja. A gazdasági tényezőkből következő szükségszerűségek csak e közeg közvetítésével, azon megtörve valósulhatnak meg, s ezért a gazdasági tényezők determináló hatását az egyének tevékenységükben nem csupán érvényre juttatják, hanem bizonyos, előre nem látható határokon belül módosítják is.

Konkrét helyzetet elemezve a szükségszerűség megvalósulási formáinak mindig több lehetősége mutatható ki — s hogy milyen formában, milyen időintervallumon belül, milyen áron valósul meg, az a gazdasági tényezők mellett még számos más tényező által is meghatározott: egyének, pártok, osztályok tevékenységén, készültségén vagy készületlenségén, aktivitásán vagy passzivitásán múlik. Megvan tehát a lehetősége annak, hogy az erők megfelelő csoportosításával, tudatos fejlesztésével az emberek tevékenysége a reális lehetőségek közül az osztályszempontból legoptimálisabbnak az érvényesülését segítse elő.

•

Ma már tudjuk, hogy a marxi társadalmi törvényfogalmat Sztálin több igen lényeges pontón eltorzította. A vitatkozó felek egyaránt elismerik a sztálini törvényfelfogás problematikus voltát, s kísérletet tesznek arra, hogy e felfogás kritikáján keresztül hozzájáruljanak az eredeti marxi—lenini társadalmi törvényfogalomnak a helyreállításához. A vitapartnerek, köztük *Gedő András* is, több vonatkozásban bírálják Sztálin törvényfelfogásának szubjektivisztikus mozzanatait, amelyek elsősorban onnan adódtak, hogy a történelmi-társadalmi változásokat nem követte az elmélet érzékeny szeizmográfja: az új összefüggések, törvényszerűségek jelentkezését, régiek módosulását nem vette figyelembe. Elméleti tételei, a valóság összefüggéseiről, törvényszerűségeiről adott összefoglalásai nem a valóság elfogulatlan és a valóság teljességét figyelembe vevő elemzések eredményei voltak. Így Sztálinnál a valóságos társadalmi folyamatok tényleges összefüggéseinek és törvényszerűségeinek gondolati összegezése helyére az általa kinyilatkoztatott, szubjektivisztikusan eltorzított összefüggések és törvényszerűségek léptek. A sztálini politikai gyakorlat az állami és társadalmi szervek fölötti rendelkezés birtokában a valóság tényleges összefüggéseit nem minden vonatkozásban fedő törvényeket kísérelt meg keresztülvinni, megvalósítani, s így szubjektivisztikusan eltorzított elmélet alapján magától értetődően csak egy voluntarisztikus gyakorlat épülhetett ki. S indokolt ma is, s még inkább az volt néhány évvel ezelőtt *Gedő András* arra irányuló igyekezete, hogy a törvények objektív jellegét tagadó, vagy közvetve kétségbevonó nézetekkel szálljon szembe.

Gedő András — s ezt *Szabó András Györggyel* ellentétben meg kell állapítanunk — Sztálin társadalmi törvény felfogásának durván fatalisztikus voltát is látja, s megkísérel elméletileg ezen is túljutni. Élesen bírálja Sztálint, mert az „helyenként önálló, külön életet tulajdonított a törvé-

Digitized by Google

nyeknek", mert „a törvényeket és az emberek tevékenységét mechanikusan elválasztotta egymástól", s ezzel elhomályosította a társadalmi törvényeknek az emberi cselekvéshez fűződő dialektikus kapcsolatát.[2] Első és felületes pillantásra úgy tűnhetne, hogy a sztálini törvényfelfogás fatalista jellegét ezzel gyökeresen felszámolta. Ahhoz azonban, hogy ezt a látszatot eloszlathassuk, meg kell vizsgálnunk azt, hogy *Gedő András* konkrétan hogyan képzeli el a társadalmi törvénynek és az emberi tevékenységnek ezt a dialektikus kapcsolatát. Ez azért is fontos, mert az emberi cselekedeteknek a törvények megvalósításában játszott tényleges szerepét illetően — vagyis a „törvény" és az „ember" valóságos kapcsolatának értelmezésében — még ma is sok az eszmei bizonytalanság, félreértés.

„A társadalmi törvények az emberek cselekvésében *érvényesülnek*, nincsenek az emberek össztevékenységén kívül és felül... Az az elképzelés, hogy a társadalmi törvények az emberek össztevékenységén kívül vannak, afölött trónolnak, törvényfétisizmus... Sztálinnál nem szerepel az a mozzanat, hogy a törvények máshol, mint az emberek cselekvésében nem érvényesülhetnek" — fejti ki *Gedő András*.

Igen határozottan hangsúlyozni szeretnénk, hogy a törvényt ahhoz, hogy felfogása fatalista színezetet kapjon, nem kell feltétlenül egy platoni idea mezébe öltöztetni, tehát a szó szoros értelmében történelmen kívülinek vagy fölöttinek tartani. A törvénynek a történelem fölé vagy a történelmen kívül helyezése egy platoni eszme hasonmásaként csak a legdurvább módja, tipusa a törvényfétisizmusnak. Törvényfétisizáció jön létre akkor is, ha a gondolkodó pusztán a korábbi nemzedékektől örökölt, „készen talált" gazdasági tényezőkből mint „dologi" összefüggésekből vezeti le a törvényt s eltekint a módosító tényezőktől, ami a más momentumok által is meghatározott emberi tevékenység egyik örök és megszüntethetetlen sajátja. S ezt tette lényegében *Gedő András* is, amikor a társadalmi törvényeket nem tartotta levezethetőnek az emberi tevékenységből.[3]

Akik nem a tényleges, gyakorlati tevékenység sokrétű összefüggéseiben tárják fel a társadalmi törvényt, akik az emberi tevékenység módosító, a társadalmi törvények érvényesülését befolyásoló jellegétől eltekintenek, azok akkor is egy fatalista törvénykoncepció hívei, ha ezeket a törvényeket az előző nemzedékektől örökölt gazdasági tényezőkben, tehát a társadalmon *belül* keresik. A társadalmi törvény az ilyen koncepció fényében úgy jelenik meg, mint amit az emberi tevékenység érvényesíthet ugyan, de nem befolyásolhat. A dogmatizmus a törvénynek az emberi tevékenységben való érvényesülését, és az emberi tevékenységnek a törvény érvényesülését bizonyos határokon belül módosító, befolyásoló szerepét mechanikusan elválasztja egymástól s az utóbbinak nem tulajdonít sem elméleti, sem gyakorlati jelentőséget. A törvényfogalom dogmatikus értelmezésében háttérbe szorul, sőt eltűnik az emberi tevékenység meghatározó szerepe a társadalmi törvények érvényesülésében. *Gedő András* szerint az emberek csak érvényre juttatják a gazdasági tényezőkből eredő törvényeket: ha

[2] *Gedő András: A társadalmi törvények marxista felfogásáról.* (Társadalmi Szemle. 1968. 1. szám. 72—73. old.)

[3] „A társadalmi törvények levezetése az emberek cselekedeteiből: akarva-akaratlanul, szubjektivista-voluntarista álláspont." *Gedő András A modern revizionizmus filozófiai bírálatához.* (354. old.)

Digitized by Google

tehát az emberek tevékenységének módosító, befolyásoló szerepét elismernénk, az menthetetlenül azt jelentené, hogy a társadalmi törvények objektív jellegét éri csorba. *Gedő András* itt egy hamis alternatívát állít fel. Nem veszi észre, hogy egészen más dolog azt állítani, hogy a társadalmi fejlődéstörvények a szubjektumok akarata szerint felcserélhetők, és megint egészen más dolog azt állítani, hogy bizonyos határokon belül érvényesülési formájuk, megvalósulási idejük a szubjektumok tevékenysége által befolyásolható, módosítható. *Gedő András* feladta a törvényfétisizmus legdurvább formáját, de nem számolta fel azt gyökeresen, hanem árnyaltabb, kevésbé szemet szúró formája mellett kötött ki. Ezért ítéli meg úgy a sztálini törvénykoncepciót, mintha benne a fétisizmus alárendelt, jelentéktelen mozzanat lenne.[4]

A törvényfétisizmus problémájának ez a lekicsinylő kezelése különösen azért meglepő, mert a huszadik kongresszus óta tudjuk, hogy ez, a szocializmus építésének gyakorlatát tekintve is, rendkívül káros következményekkel járt. A tömegeknek, az emberek tevékenységének a szektás felfogás szerint csupán az a feladata, hogy végrehajtsa, érvényre juttassa a szektás vezetők által szubjektivisztikusan eltorzítva felfogott törvényeket. Ez az elmélet és gyakorlat nem vette figyelembe azt, hogy a társadalom törvényeit olyan emberek juttatják érvényre, akik sajátos normákkal, előítéletekkel, szokásokkal, társadalmi és politikai tudattal, partikuláris érdekekkel, törekvésekkel rendelkeznek, s hogy ezek a törvények csupán e közeg közvetítésével, mintegy ezen megtörve valósulhatnak csak meg. A tömegek esetleges „ellenállása" bizonyos szubjektivisztikus módon felfogott törvények keresztülerőszakolásával szemben, nem arra figyelmeztette a voluntarista politikai gyakorlatot folytató politikusokat, hogy törvényfelfogásukat a valóságos folyamatokkal higgadtan szembesítsék, hanem legfeljebb csak arra szolgált, hogy a tömegek fejletlen, éretlen voltára vonatkozó nézeteiket támassza alá.

A felülről jövő, erősen szubjektivisztikus akaratnak ahhoz, hogy minden vele szembeszegülő emberi tevékenységet megsemmisíthessen, saját célkitűzéseit az abszolút történelmi szükségszerűség mezébe kellett öltöztetnie. A törvényfétisizmus a társadalmi törvény olyan koncepcióját jelentette, amelynek rendeltetése az volt, hogy a voluntarista szubjektivizmusból és nem a valóságos társadalmi folyamatok elfogulatlan tanulmányozásából eredő elhatározásokat és döntéseket igazolja. Mindez az elméletben az általános, a szükségszerű és a törvényszerű magasztalását eredményezte, míg a véletlent, az egyedit, a társadalom és az egyén egész szubjektív szféráját (szokás, politikai öntudat...) mint lényegtelent, mint a szocializmus építésének gyakorlata szempontjából jelentéktelen tényezők problémáját egy-egy nagyvonalú kézlegyintéssel intézték el. Lenin a baloldaliság problémáját elemezve, ennek okát abban látta, hogy a dogmatikus gondolkodók nem tudnak különbséget tenni aközött, ami számukra és ami a tömegek számára idejét múlta. Lenin éppen ezért hangsúlyozza újra és újra, hogy „kötelesek vagytok, hogy józanul figyeljétek az egész osztály, az egész dolgozó tömeg öntudatának és felkészültségének tényleges állapotát".[5]

[4] *Gedő András: A társadalmi törvények marxista felfogásáról.* (Társadalmi Szemle. 1965. 1. szám. 72. old.)
[5] *Lenin: „Baloldaliság" – a kommunizmus gyermekbetegsége.* (Kossuth. 1962. 66. old.)

Digitized by Google

A valóság teljességének kutatásából a dogmatikus gondolkodóknál kiesik ez a mozzanat, s ez az egyik igen lényeges oka annak, hogy torz képet alakítanak ki a valóság összefüggéseiről. Ez a tény többek között arra utal, hogy a sztálini törvényfelfogás szubjektivisztikus mozzanatain sem lehet addig következetesen túljutni, amíg fétisisztikus mozzanataival le nem számolunk. Ez elgalábbis megkérdőjelezteti annak a harcnak az eredményességét, amit *Gedő András* a sztálini törvénykoncepció szubjektivisztikus mozzanatai ellen vív. Ha a szubjektivizmus ilyen szorosan összefügg a fétisizmussal, akkor lehetetlen a szubjektivista eltévelyedés korrigálását ennek kritikai megvilágítása nélkül végigvinni. A gyakorlat itt is igazolja a kommunista pártok ama megállapításának helyességét, hogy csak a kétfrontos harc vezethet eredményre, hogy a revizionizmussal csak akkor tudunk eredményesen megküzdeni, ha egyidejűleg a dogmatizmustól is élesen és eredményesen elhatároljuk magunkat.

A társadalmi gyakorlat — s ebben áll az egész vita igazi jelentősége — mit sem tud kezdeni az ilyen tiszta, a tömegek alkotó, befolyásoló tevékenységétől, kezdeményező képességeitől, akcióitól függetlennek képzelt törvényfogalommal. Nem utolsósorban Sztálin hatására, hamis alternatíva lett úrrá, amely a spontaneitás vak erői előtt való meghódolással a minden öntönösséget rossznak tekintő és kiküszöbölni akaró tudatosságot állította szembe. A valóságban azonban nem e két megoldás között kell választanunk: minden lehetősége és egyben társadalmi szükségszerűsége is megvan annak, hogy a szocializmus tudatosan fejlesztett és társadalmi kontroll alá vett spontán erői a haladás meggyorsítását szolgálják. Ha a valóságos emberek valóságos tevékenységéből, a termelőmunkából, az anyagi-gazdasági érdekek kölcsönhatásából indulunk ki, s ebben tárjuk fel és keressük meg a törvényszerű mozgásokat, ha a valóságos anyagi érdekeknek befolyásolásával, tervszerű irányba terelésével, sőt az ezekkel kapcsolatos erkölcsi momentumok kihasználásával teremtjük meg a törvényszerű mozgások kibontakozásának feltételeit, akkor vagyunk képesek meggyorsítani szocialista fejlődésünket. A szocialista állam és a kommunista párt nem elvont formulák követelményeinek, hanem az emberi tevékenység objektív mozgató erőinek elemzése és tudományos általánosítása útján irányítja a gazdasági-társadalmi folyamatokat.

Már Lenin rámutatott arra, hogy a tömegek alkotó tevkenységét, kezdeményezéseit, éppen a marxistáknak kell mozgékonyan és éberen tanulmányozniuk, mert gyakran ezekben a spontán kezdeményezésekben rejlenek olyan elemek, amelyek a későbbiek során talán nagyot változott, módosított formában, de általánosodnak, s a szocialista társadalom életének új, lényeges összetevőivé, a fejlődést meggyorsító, harmonikusabbá tevő összetevőivé válnak. Minél mélyebben tanulmányozzuk ezeket a folyamatokat, kibontakozásuk minél korábbi időpontjában ismerjük fel fejlődésük irányát, közelebbi és távolabbi hatásaikat, annál több a lehetőségünk arra, hogy a szocialista társadalom szempontjából kívánatos, annak fejlődését meggyorsító összhatásuk zavartalanul, kerülő utak és visszaesések nélkül bontakozzon ki. A megfelelő gazdasági mechanizmusok kidolgozása, amely napjaink közvetlen feladata ,azért oly rendkívül jelentős, mert ennek segítségével lehet beépíteni az emberek anyagi-gazdasági érdekeibe az olyan tevé-

Digitized by Google

kenységi módokat, amelyek összhatásukban a szocialista társadalom teljes felépítéséhez vezetnek. Ezek a társadalom egészének fejlődését fogják gyorsabbá és eredményesebbé tenni, s így a szocializmus építésének elkötelezettek aktív bázisa felbecsülhetetlen értékű erőkkel fog gyarapodni. Csak így teremthetjük meg a törvényszerű mozgások kibontakozásának *kedvezőbb* feltételeit, ekkor vagyunk képesek a spontán kezdeményezéseket a zavaró véletlenek szerepköréből a törvényszerű mozgás mozzanataivá emelni.

A vita egyik fontos tanulsága az, ami egyébként más vonatkozásban a Filozófiai Szemlében az anyag—tudat viszonyáról kibontakozott polémiának is szembetűnő vonása volt, hogy filozófusainknak és társadalomtudósainknak egy közel sem elhanyagolható része nincs tisztában egy-egy probléma ismeretelméleti, ontológiai stb. szempontból való megközelítésekor adódó, bizonyos fokig eltérő eredmények szükségszerű és elkerülhetetlen voltával. A lét—tudat viszonyt ismeretelméleti vonatkozásban az jellemzi, hogy a lét a tudatunktól függetlenül létező objektív valóság. Ezt — ahogy a vita számos résztvevője ismételten aláhúzta — egyetlen magát materialistának tartó gondolkodó sem vonhatja kétségbe. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy ezzel a lét—tudat viszony jellemzése befejeződött. Lenin igen határozottan utal az ilyen elgondolások több mint problematikus voltára: „Természetesen az anyag és a tudat ellentétének is csak *igen korlátolt területen* van abszolút jelentősége: a jelen esetben kizárólag annak az alapvető ismeretelméleti kérdésnek keretén belül, hogy mit kell elsődlegesnek és mit másodlagosnak elismerni. E kereteken túl az adott ellentét viszonylagossága kétségtelen." S itt Lenin újra a marxi gondolatok hű védelmezőjének bizonyul. Már Marx Feuerbach-kritikája nemcsak hogy tartalmazza mindezt, hanem a továbblépés irányát is felvázolja: „Feuerbach... a gondolati objektumoktól valóban megkülönböztetett objektumokat akar: de magát az emberi tevékenységet nem fogja fel tárgyi tevékenységnek" — írja. A lét—tudat viszonynak ez az „alapvető ismeretelméleti kérdések keretén túli" oldala Marxnál és Leninnél mindenekelőtt azt jelentette, hogy „végső soron" a társadalmi lét „határozza meg" a tudatot, az veti fel a megoldásra váró problémákat e tudat számára, sőt a megoldáshoz szükséges legfontosabb eszközöket, módszereket, formákat is meghatározza. A feladat konkrét megoldásában azonban a tudatnak már jelentős, figyelmen kívül nem hagyható meghatározó, „visszaható" szerepe van. Elég, ha ebben a vonatkozásban Marxnak az ipar és a természettudomány összefüggésével kapcsolatos közismert nézeteire utalunk.

Gedő és *Ripp* elvtársak álláspontját többek között éppen az jellemezte, hogy a lét—tudat viszony problémáját kifejezetten az alapvető ismeretelméleti vonatkozásra szűkítették le, szem elől tévesztve Marx és Lenin számos, ennek elégtelenségére vonatkozó megállapításait.[6] Ezért azokat,

[6] Ezért kifejezetten félreértik Leninnek Bogdanovot bíráló szavait. *Balogh József* cikkének *Földes Károly* és *Ripp Géza* által vitatott részében éppen a fenti (ismeretelméleti és az ismeretelméleti kérdésfeltevésen túlmutató) összefüggésekre mutatott rá helyesen. *Balogh József* a következőket írta: „A társadalmi lét és a társadalmi tudat nem függetlenek egymástól, azaz nemcsak kauzális, hanem strukturális viszonyban is vannak egymással, köztük a legszervesebb kapcsolatú kölcsönhatás van, bár a kölcsönhatás egyenlőtlen, másként szólva az emberi léttevékenység a döntő meghatározó". *Ripp Géza* ezt így idézi: „A társadalmi lét és a társadalmi tudat *nem* függetlenek egymástól..." és egy szót sem szólva a mondat folytatásáról 14 soron keresztül minősíthetetlen hangon sértegeti *Balogh Józsefet.*

Digitized by Google

akik más szempontokat is megpróbáltak elemzéseik körébe bevonni, a marxizmusról való letéréssel, üres eredetieskedéssel vádolták meg.

Szabó András György könyvében és a Társadalmi Szemlében közölt tanulmányában kísérletet tett arra, hogy ne csak a törvényfétisizáció legdurvább formáját számolja fel, hanem annak árnyaltabb típusait is, s ezzel a marxista törvényfogalmat a fétisizmus leplezettebb, kevésbé szembetűnő nyomaitól is megtisztítsa. Szándéka, alaptörekvésének fő vonala és számos pozitív eredménye is feltétlenül indokolt és méltánylandó. Azzal azonban, hogy a lét—tudat viszony szorosabb értelemben vett ismeretelméleti és az ismeretelméleti kérdésfeltevésen túlnyúló problémáit, oldalait nem határolta el *fogalmilag elég* élesen, sajnos felesleges félreértéseket is okozott. Zavaró volt tanulmányának egy sor megfogalmazása is, pontatlansága és kétértelműsége következtében (pl. „a törvények feloldódnak a cselekvésben"). S ezt nem magyarázhatjuk egyszerűen azzal, hogy hiányoztak az előmunkálatok, hanem ez csak a tudományos egzaktság, a tudományos szigor esetenkénti fellazulásának lehetett a következménye. Tanulmányának talán legnagyobb hiányossága, hogy annak a marxi gondolatnak a kifejtésére nem helyezett — hangsúlyozzuk — *elég* súlyt, hogy a történelmi determináció az előző nemzedékektől örökölt, „készen talált" feltételek természetében, belső szerkezetének sajátos voltában keresendő: s a problémát kissé egyoldalúan ennek kétségtelenül leglényegesebb és legdöntőbb tényezőjére, az osztályhelyzet problémájára élezte ki, s nem mutatott rá az egyének osztályhelyzete és az osztályhelyzet által rájuk erőszakolt képzetek, szokások, stb. bonyolult kapcsolatának dialektikájára. *Balogh* elvtárs cikke *Szabó András* tanulmányának ezeket a hiányosságait helyes irányba és helyes érzékkel korrigálja.

Tanulmányának ezekkel és természetesen más hiányosságaival lehet, sőt kell is vitatkozni, kísérletet lehet tenni azok megcáfolására, tagadására is. A polémia azonban csak akkor lesz termékeny, a hazai marxista gondolkodás megújhodását és továbbfejlődését akkor fogja igazán elősegíteni, ha a hiányosságok, a tévedések bírálata együtt jár a helyes kérdésfeltevések és a helyes megoldások elismerésével, azok alkotó továbbfejlesztésével, konkretizálásával. Mindez nem mondható el *Gedő Andrásnak* és *Ripp Gézának Szabó András György* és *Balogh József* tanulmányaihoz való hozzáállásáról. A marxizmus alkotó továbbfejlesztése ellentmondásos, lassú folyamat, útja szükségszerűen olyan alkotásokkal van kikövezve, amelyek nem teljesen hibátlanok vagy problémátlanok. Az a *Szabó András György* és *Balogh József* tanulmányainak értékeivel szembeni *teljes* értetlenség, bizalmatlanság, amely cikkeik alaptónusát megadja, nem lehet alkalmas arra, hogy ezt a folyamatot elősegítse. Az ilyen hozzállás elkerülhetetlenül minden alkotó kísérletet hideg bizalmatlansággal szemlél és temet be. Az ilyen álláspont belső ellentmondása többek között abban rejlik, hogy míg határtalanul bizalmatlan és gyanakvó a vele nem azonos nézeteket vallók tudományos kísérleteivel szemben, addig elvárja azt, hogy mindenki határtalan bizalommal közeledjék az ő kísérleteikhez, megállapításaikhoz. A vele nem azonos nézeteket képviselők alkotásaiban semmi értéket sem fedez fel, azokat a tévedések, ideológiai és politikai eltévelyedések romhalmazaként jellemzi, míg a sajátjait teljesen problémátlannak és kifogásolhatatlannak tartja. Nem veszi figyelembe azt a gyakorlat által

Digitized by Google

számtalanszor bizonyított igazságot, hogy senki sem tekintheti magát az igazság, a marxizmus egyedül hivatott letéteményesének. Innen ered az a bántó magabiztosság, az egyet nem értőknek, a más nézeteket képviselőknek az a lekezelése, elítélése, amely cikkeik alaphangját megadja. *Gedő András* vitastílusának indulatossága, személyeskedő jellege éppúgy célt tévesztett, mint ennek a hangnemnek átvétele *Ripp Géza* cikkében. S ebben a vonatkozásban az sem menti *Gedő Andrást* és *Ripp Gézát*, hogy a vitaindító cikk szerzője, *Szabó András György* sem tudta kiküszöbölni írásából szubjektív érzéseit; ezt tanúsítják túl messze menő következtetései, indokolatlanul éles jelzői. (Vitapartnerének bizonyos egyoldalú megítélése azzal is kapcsolatos, hogy itt közölt írásában elhagyta azokat a — *Gedő András* könyvére vonatkozó — pozitív értékelő megjegyzéseket, amelyek könyvében még megtalálhatók.) Ennek megemlítését nemcsak a régi vitalégkörrel, vitastílussal kapcsolatos rossz emlékek teszik szükségessé, hanem az a nagyon kényszerítő körülmény is, hogy a tudományosan ellenőrizhető és gyümölcsöző, a kérdések megoldását továbbvivő megállapítások csak a *tudományos tevékenységnek megfelelő atmoszférában jöhetnek létre.* Ezért az eszmei munka módszere, stílusa, légköre a mi számunkra, marxisták számára, sohasem csupán formai oldala a dolgoknak, hanem egyszersmind igen fontos tartalmi, elvi kérdés is. Hogy lehet másképp is vitatkozni, azt *Földes Károly* cikke éppúgy bizonyítja, mint *Balogh Józsefé, Ágh Attiláé és Erdődi Józsefé.*

Szabó András György hozzászólását is túlzott, sokszor nehezen követhető elméletiesség jellemzi, de *Gedő András* írásában ez skolasztikus elvontsággá „fejlődik". Egyik legszembetűnőbb jele ennek az idézetek ijesztően nagy száma. *Gedő András* huszonöt oldalon huszonöt idézetet közöl, köztük igen hosszúakat is. Idézetei kiteszik mennyiségében írásának felét. Az ilyen mennyiségű idézgetés óhatatlanul elvisz a valódi tudományosságtól és rosszízű „idézet bűvészkedést" eredményez. Az óriási idézettömegtől egyébként sem válik tudományossá, valóban értékessé egy tanulmány, ellenkezőleg, csak megnehezíti megértését. Ez — marxista tanulmányokról lévén szó — súlyosan esik latba, mivel az olvasó, a pártközvélemény lebecsülésének is tekinthető. Úgy véljük, a vita módszerének e tanulságai is fontosak és a jövőben feltétlenül megszívlelendők.

Megállapíthatjuk: a vita nem volt eredménytelen, több olyan elképzelést érintett, amelynek elméleti értéke erősen problematikus s továbbélése erősen akadályozza azt, hogy filozófusaink és társadalomtudósaink napjaink tényleges problémáival behatóbban és eredményesebben tudjanak foglalkozni. Felmerültek továbbá olyan kérdések, amelyeknek további kutatása előre mutat. Így mindenekelőtt a természeti és a társadalmi törvények azonosságának és különbségeinek nagy horderejű, a szocialista és a kommunista társadalom fejlődése során egyre fontosabbá váló kérdése. Nemcsak a marxista filozófia és szociológia, valamennyi marxista társadalomtudományi ág elméleti, módszertani orientálása szempontjából egyike ez a legfontosabb problémáknak, amelynek jelentőségét megmutatja az a tény is, hogy szinte minden társadalomtudományi ág érdeklődésének középpontjába került a konkrét társadalmi törvények genezisének s ezzel kapcsolatban az eszmei folyamatok társadalmi-történeti szerepének tisztázása.

A társadalmi lét és társadalmi tudat dialektikája a szocializmusban

Digitized by Google

különösen a szocialista tudat ösznépi méretekben való kialakítása szempontjából közvetlen aktualitással bíró kutatási feladat. Megoldása megkívánja, hogy behatóbban kutassák a gazdasági törvények által meghatározott másodlagos társadalmi törvények sajátosságait, amelyek eszmék és intézmények mozgását jellemzik, egyaránt kritika tárgyává téve azokat az újból és újból felmerülő, idealista közelítési módokat, amelyek az eszmék viszonylagos önállóságának ürügyén elszakítják az ideológiai fejlődési folyamatokat reális alapjuktól, s azt a vulgármarxista nézőpontot, amely az eszmei mozgásban a gazdasági folyamatok közvetlen visszatükröződését látja.

Alig érintette az eszmecsere a társadalmi törvény kutatásának ismeretelméleti-módszertani vonatkozásait. Pedig a legkülönbözőbb tudományágak fejlődésében felmerül ez a kérdés s a külföldi marxista irodalom is egyre nagyobb figyelmet szentel neki. Annál is inkább, mert ezen a téren olyan — részben teljesen új — problémák is felmerültek, amelyek egyaránt megkívánják a polgári társadalomtudományi irodalom ide vonatkozó részeinek beható ismeretét, kritikáját, s a marxista nézőpont alkotó általánosítását. Gondolunk elsősorban az új matematikai és kibernetikai módszerek társadalomtudományi alkalmazási lehetőségeire.

A marxista filozófia hazai képviselőinek a feladata, hogy az eddigieknél lényegesen nagyobb erőfeszítéssel és tudományos objektivitással dolgozzanak megoldásukon.

Realizmus vagy szocialista realizmus

Az utóbbi évek vitái nagy erővel tűzték napirendre a realizmus tisztázatlan kérdéseit, felismerve, hogy a marxista esztétikának a realizmusra vonatkozó eddigi eredményei korántsem kielégítőek, s ez a felemás helyzet akadályozza a szocialista realizmus elméletének és gyakorlatának a további fejlődését. Ez az utóbbi körülmény teszi különösen időszerűvé a realizmus-vitákat, s ezért igen örvendetes, hogy a kérdést újszerűen feszegető cikkeknek a Társadalmi Szemle is helyet adott. Ebben az eszmecserében fordulópontot jelent a *Kulturális Elméleti Munkaközösségnek* a szocialista realizmusról szóló iránytmutató tanulmánya, amely a realizmus problémáját a szocialista realizmus érdekében veti fel, nyomatékosan figyelmeztetve arra, hogy elméleti vizsgálódásainkban a realizmus-vita nem lehet öncélú, hanem alá kell azt rendelni a szocialista realizmus tisztázásáért végzett munkának.

Az Elméleti Munkaközösség tanulmánya igen szerencsésen summázza azokat a törvényszerűségeket, adottságokat, sajátságokat, amelyeket a szocialista realista irodalom és művészet eddigi fejlődése során igazolva láthatunk. Így nemcsak a mai irodalmi és művészeti élet helyes orientálására alkalmas, hanem kitűnő kiindulópont a szocialista realizmus elmélete továbbfejlesztése, illetve a szocialista realista irodalom és művészet történetének kutatása, elemzése számára is. Emellett elméleti irodalmunk bizonyos gyengeségeit, megoldatlan kérdéseit is felfedi, s ezzel ösztönöz azok tisztázására. Nemcsak az eleve nyitott kérdésként felvetett realizmus-problémára, valamint a tanulmány által is a továbbiakban megoldandónak ítélt feladatokra gondolok, hanem azokra a következetlenségekre és ellentmondásokra is, amelyek a tanulmány szövegében észlelhetők. Ezek a belső ellentmondások részben a tanulmány készítői között fennálló nézeteltérések

Digitized by Google

következményei lehetnek, részben viszont elméleti bizonytalanságot tükröznek.

A bizonytalan pontok egyike a *„módszer", „alkotói módszer"* felette tisztázatlan *terminusának némileg zavaró használata.* A „módszer" terminus már rögtön a tanulmány elején felbukkan, midőn idézi a *Szovjet Írók Szövetségének* alapszabályát, amely szerint a „szocialista realizmus... alapvető módszere a szovjet szépirodalomnak...", majd pedig *Fagyejev* 1932-ből való programadó cikkét, mely „új, forradalmi művészi módszer"-ként jellemzi a szocialista realizmust. Később, a nagyrealizmus-elmélettel kapcsolatban a tanulmány idézi *Lukács György*nek azt a mondatát, amely hangsúlyozza, hogy Shakespeare, Cervantes, Balzac, Tolsztoj művészetétől nem a „formai-technikai külsőségeket" kell megtanulni, hanem „a fontos az, hogy alapvető alkotói módszerük titkára rájöjjünk". A továbbiakban azután a cikk egy egész alfejezetet szentel a „realizmus mint módszer" kérdésének, s bár ennek a végén helyesen leszögezi, hogy egyelőre meglehetősen homályos az, hogy mit kellene értenünk realizmuson mint módszeren, mégis a „módszer" kifejezés a későbbiekben is gyakran felbukkan hol a realizmusra, hol a szocialista realizmusra alkalmazva.

Próbáljuk egy kissé értelmezni ezt a „módszer" fogalmat. Figyelemreméltó, hogy az idézett Fagyejev-cikk a szocialista realizmusról beszélve nemcsak „új, forradalmi módszer"-nek nevezi azt, hanem egyúttal „a szovjet irodalom uralkodó áramlatá"-nak is. A marxista—leninista esztétika néhány évvel ezelőtt megjelent szovjet kézikönyve pedig a realizmussal kapcsolatban említi: „a realizmus meghatározott, konkrét-történelmi módszer vagy irányzat" (564 l.) s ugyanebben a fejezetben mint a realizmustól különböző, de szintén nagy műalkotások létrejöttét elősegítő más „módszer illetve irányzat" megjelöléssel szerepel még a klasszicizmus, a romantika, sőt a reneszánsz és a középkori, valamint az antik mitológikus módszer vagy irányzat is. Világos, hogy *ebben az értelmezésben a módszer az irányzattal, áramlattal korrelatív fogalom,* s ezt alkalmazzák mind a realizmusra, mind a szocialista realizmusra. A módszer e szerint csak szigorúan történeti, korhoz kötött, s koronként, irányzatonként változó eljárás lehet, amit az említett kézikönyv határozottan ki is mond: „A művészi módszer kifejezi a művészi gondolkodás alapelveinek és törvényszerűségeinek dialektikusan mozgó kölcsönös összefüggését; visszatükrözi a valóságban — és a valóság meghatározó befolyása alatt — végbemenő életfolyamatokat az emberi tudatban; s e folyamatok hozzák létre és alakítják." (561. old.). E kissé homályos fogalmazású mondatból annyi félreérthetetlenül kiderül, hogy a könyv szerzői a módszert nem tekintik változatlannak, vagyis szemben *Lukács*csal, nem képzelik olyan eljárásnak, mely egyszerre lehetne sajátja a reneszánsz Shakespeare-nek, és a realista Balzac-nak.

Ha már most elgondolkozunk az említett szovjet értelmezéseken, akkor arra az eredményre kell jutnunk, hogy a „módszer vagy áramlat" megjelölés nem sokban különbözik a többünk által gyakorta használt „stílus, illetve irányzat" kifejezéstől. Hiszen elképzelhető-e valamely művészeti stílus egy ennek megfelelő alkotói módszer nélkül? Vajon a „módszer" nem az egyik legfőbb belső kohéziós tényezője-e valamely stílusnak? Hiszen az új stílus mindig új magatartással, új látásmóddal, az alkotóknak a valósághoz való újfajta viszonyával jár együtt, sőt jórészt ezek következményeként kristályosodik ki. Ha a reneszánsz, a klasszicizmus, a romantika, a realizmus esetében egyesek módszerről, mások stílusról beszélnek, akkor itt nyilván ugyanannak a dolognak különböző oldalairól, ugyanazon történeti jelenségek más-más — s tegyük hozzá: egyformán jogos és szükséges — megközelítéséről van szó. A stílus kutatói ugyanis a megvalósult műalkotásokból közelítik meg az adott történeti jelenségeket, a

Digitized by Google

módszer, alkotói módszer vizsgálói viszont az alkotóból, illetve az alkotónak a valósághoz, s művéhez való viszonyából kiindulva. Mondvacsináltnak érzem ezért azt az ellentétet, amelyet a tézisek a realizmus mint módszer és a realizmus mint stílus felfogások között sugallnak.

Mivelhogy korstílus, vagy stílusirányzat nincsen meghatározott alkotói módszer nélkül, módszer pedig megfelelő stílus nélkül, *a vitakérdés nem a módszer vagy stílus problémája, hanem az, hogy a módszert, vagy stílust történetileg konkrét, korhoz, irányzathoz kötött, keletkező, majd elmúló dolognak tekintjük-e, vagy pedig valamely örök konstansnak, a legkülönbözőbb korokban és irányzatokban visszatérő tipológiai jelenségnek.* A dialektikus-történeti, illetve a történetietlen-tipológiai álláspontok egyformán szembekerülnek akár módszerről, akár stílusról beszélünk. Midőn az Elméleti Munkaközösség tanulmánya ismerteti — nem a legjobb szovjet források alapján! — a „realizmus mint módszer" felfogást, akkor olyan véleményekről tájékoztat, amelyek némi kompromisszumokkal ugyan, de bizonyos történeti szempontokat is érvényesítve, végső fokon a nagyrealizmus elmélet, vagy más szóval az örök-realizmus elmélet leszármazottai. Ezzel szemben azonban, nemcsak az említett szovjet esztétikai kézikönyv, hanem számos más szovjet tanulmány is, a realizmust módszerként tárgyalva a realizmus stílustörténeti felfogásával erősen rokon, vagy teljesen analóg álláspontot fejt ki.

Az Elméleti Munkaközösség tanulmánya utal arra, hogy a „realizmus mint módszer" felfogás helyességét annak művészettörténeti alkalmazhatósága kell, hogy alátámassza. Azt hiszem van már elég tapasztalat arra, hogy az alkalmazhatóság kérdésére választ adjunk. Ugyanis, *ha történetileg közeledünk a jelenségekhez* és a realizmust mint a XIX. század jó részében uralkodó művészi irodalmi irányzat módszerét vizsgáljuk, akkor a művészettörténeti alkalmazás eredményes lesz, aminthogy eddig is az volt. Ha ellenben történetietlenül, mint egy idők feletti, állandó módszert akarnánk összhangba hozni a művészet- és irodalomtörténet tényeivel, akkor kudarcot vallanánk, amit eléggé igazol, hogy a realizmust örök módszerként kezelve még senki sem írt összefüggő, teljességre törekvő művészet- vagy irodalomtörténetet. Éppenúgy, ahogy stílustipológiai alapon sem született még tudományos értékű történeti szintézis; míg viszont a stílusokat történetileg értelmezve, s azokat nem idealista módon, hanem a társadalmi valóságból levezetve, művészettörténeti alkalmazhatóságuk pozitív eredménnyel járt.

Midőn azt igyekszem hangsúlyozni, hogy a módszer vagy stílus kérdése álprobléma — annál lényegesebb viszont, hogy a realizmust korok feletti állandó faktornak, avagy pedig korjelenségnek, irányzatnak tekintjük-e —, akkor nem steril elméletieskedésről van szó; sokkal inkább arról a kérdésről, hogy *vajon a szocialista realizmust valóban új, forradalmi jellegű művészetnek, korunk adekvát művészi kifejezésének tekintjük-e, vagy pedig a múlt század egyszerű folytatásának,* a múlt századi művészet — változott történelmi körülmények között való — továbbfejlesztésének. Az Elméleti Munkaközösség tanulmánya több ízben határozottan elhatárolja magát azoktól a nézetektől, melyek a szocialista realizmust — konzervatív módon — a múlt századi realizmushoz igyekeztek kötni, s határozottan kijelenti, hogy a „szocialista realizmus ennek az új társadalmi történelmi tartalomnak [azaz a szocializmusnak] művészi megjelenése, a munkásmozgalomnak, a szocializmus építésének gyakorlatán és a marxizmus—leninizmus forradalmi elméletén alapuló művészet, a proletárforradalmak és a szocialista világrendszer kialakulása korának művészete". Mégis e világos álláspont ellenére a tanulmány szövegében minduntalan ott kísértenek

Digitized by Google

a régi szemlélet maradványai, pontosabban: annak a nézetnek a következményei, amely szerint a szocialista realizmus végső fokon egy a múlt században kiteljesedett, csúcspontját elért örök módszernek a mi korunkban időszerű változata.

Ez az ellentmondás összefügg a „módszer" kifejezés homályosságával, minthogy sehol sem mondja ki, hogy az „alkotói módszer" korhoz, irányzathoz kötött, sőt ehelyett inkább azt lehet a tanulmány megfogalmazásaiból kiérezni, mintha különböző helytelen alkotói módszerekkel szemben volna egy helyes módszer, a realizmus, ami maga után vonja, hogy a szocialista realizmus ennek változatává degradálódik. Különösen érződik ez a „szocialista realizmus — korunk realizmusa" című fejezetben, ahol visszatér az ún. kritikai realizmus és a szocialista realizmus régebben annyit emlegetett látszólagos szembeállítása, valójában azonban szoros összekapcsolása. Ugyanis ha nem azt hangsúlyozzuk, hogy a szocialista realizmus miben és mennyire haladja meg a polgári művészetet, s mennyiben új az irodalom és művészet egész eddigi történetéhez képest, hanem csak azt, hogy miben különböznek konfliktusai, témái stb. az ún. kritikai realizmusétól, akkor nyilvánvaló, hogy a szocialista realizmust nem mint a művészetek történetének nagy új korszakát jellemezzük, hanem csak mint a realizmus új változatát emlegetjük.

Ez utóbbi szemlélet lappang abban a mondatban is, amely valójában szélesebbre óhajtja tárni a szocialista realizmus kapuit, midőn rámutat, hogy míg a szocialista realizmus egyik ága a kritikai realizmus hagyományaiból nőtt ki, addig „más törekvései viszont azt bizonyítják, hogy a polgári társadalommal szemben humanista tiltakozást is kifejező egyes izmusok művészi tanulságait és eredményeit is képes *átalakítva* felhasználni". Figyeljük meg, mennyi fenntartás van itt az utóbbi utakkal, törekvésekkel szemben, míg a polgári realizmust illetően ilyesminek nyoma sincs. Vajon a realizmusra vonatkozóan nem volna ugyanígy jogos mondani, hogy „a polgári társadalommal szemben humanista tiltakozást is kifejező", s hogy a szocialista realizmus csak „átalakítva" képes felhasználni vívmányait? Jobb szocialista realista volna az, aki az ún. kritikai realizmusból, mint aki az expresszionizmusból jött? Az idézett mondat azt sugallná, hogy igen. Pedig nyilván nem minősülhet egészségesebbnek *Gorkij* útja, mint *Majakovszkijé*, vagy *Brechté*. S tekintve, hogy a XIX. és XX. században a stílusok, vagy ha úgy tetszik alkotói módszerek műfajilag némiképpen szétváltak, az idézett gondolatmenet nyomán azt hihetnők, hogy elvileg, a priori értékesebb a szocialista realista regény, mint a líra, vagy a dráma.

Az Elméleti Munkaközösség tanulmánya tehát, midőn állást foglal a szocialista realizmusnak forradalmian új, az emberiség egész eddigi művészi örökségét szintetizáló áramlatként való felfogása mellett, akkor ebbe némi bátortalanság is vegyül, mert a sorok között mégis megkülönböztetett helyet biztosít a polgári realizmusnak a szocialista realizmus megteremtésében. Pedig meggyőződésem szerint az még tisztázásra, részletes irodalomtörténeti és művészettörténeti elemzésre vár, hogy a szocialista realizmus kialakulásában vajon a különböző modern, avantgarde irányoknak vagy pedig a polgári realizmusnak volt-e nagyobb szerepe.

A szocialista realizmus nagy erejét és fölényét nem utolsósorban abban kell látnunk, hogy a legkülönbözőbb irányokat, stílusokat, módszereket képes felhasználni, értékesíteni, asszimilálni, azokat saját mondanivalója kifejezése érdekében átalakítani. Gyökeres újszerűségét nem utolsósorban az is biztosítja, hogy nincs elkötelezve egyik korábbi iránnyal, stílussal, módszerrel sem, hiszen minél többféle értékes hagyományt tud magába nemesíteni, annál jobban kidomborodik eredetisége és az elő-

Digitized by Google

ményektől való függetlensége. A modern kor művészetének és irodalmának ez az egyre gazdagodó, diadalmasan előretörő áramlata, amely egy új alkotói módszer létrejöttével járt együtt, a stílusok sokféleségéről tanúskodik. Kérdés azonban, hogy a *szocialista realista művészeten belül* jelentkező *különböző stílusváltozatok* az utókor szemléletében nem fognak-e *egyetlen nagy korstílussá összeállni.* Egy korstílus ugyanis sohasem észlelhető kifejlődésének szakaszában, meglété rendszerint csak később, utólag mutatható ki, midőn fény derül arra, hogy a látszólag olyannyira különböző stílusváltozatok lényegében azonos törvényszerűségeknek engedelmeskednek.

Hogy a szocialista realizmus korstílus-e vagy nem, azt majd a jövő eldönti. Nagyon valószínű azonban, hogy nemcsak egyenrangú képződmény a korábbi nagy történeti korstílusokkal, hanem ezeknél fejlettebb, gazdagabb, s a művészet számára nagyobb lehetőségeket kínáló áramlat. A múlt nagy művészi irányzatai ugyanis csaknem mindig elkötelezték magukat valamely régebbi korszak vagy irányzat sajátságaival, s a múltban keresték példaképeiket (pl. klasszicizmus, romantika stb.); másrészt viszont rendszerint tagadták az őket közvetlenül megelőző korszak, vagy stílus eredményeit (pl. a klasszicizmus a barokkot, a romantika a klasszicizmust stb.), s így, miközben új vívmányokkal gazdagították a művészetet, nem egy vonatkozásban szűkítették annak horizontját (pl. egyes avantgarde irányok). *A szocialista realizmus viszont,* nem lévén elkötelezve egyik korábbi korszakkal, irányzattal, stílussal, módszerrel sem, nem a múltban keres példaképeket, hanem *tudatosan a jövő felé néz;* ám ugyanakkor nem szorul rá arra, hogy újszerűségét értékes hagyományok mellőzésével domborítsa ki, s így nem kényszerül megfosztani magát a közel- vagy a régmúlt egyetlen értékétől, hasznos tapasztalatától sem.

A szocialista realizmusnak az ún. kritikai realizmussal való megkülönböztetett rokonságát tagadva, a szocialista realizmus történeti helyét tehát sokkal biztosabban jelölhetjük ki. Azok a viták, amelyek a realizmusnak történeti kategóriaként való értelmezése érdekében folytak, s amelyeket sokan feleslegesnek, zavarónak, sőt károsnak minősítettek, a szocialista realizmus igazáért, magasabbra értékeléséért s további felvirágzásáért vívott eszmei küzdelem fontos részét alkotják.

Klaniczay Tibor

Digitized by Google

MEGJEGYZÉS

Három Károlyi Mihály?

Hány Károlyi Mihályunk volt? Aki elolvassa a Kritika májusi számában Horváth Zoltán könyvbírálatát, az azt gondolhatja, hogy *három*. Kettő az közülük, akit Horváth szerint *elsősorban* kell ismernünk: az 1919 *előtti* és az 1946 *utáni*. Nemrégiben azonban Károlyi Mihálynak 1920-tól 1946-ig írt műveiből jelent meg kétkötetes válogatás, s ezért Horváth dühösen (és néhol nem is a legszabályosabb eszközökkel) támadja a kiadvány szerkesztési koncepcióját és szerkesztőit. Nyilvánvaló, hogy ezt a harmadik Károlyit ő kevesebbre tartja, mint a két másikat.

A mi véleményünk szerint lehet vitatkozni a könyv szerkesztéséről, jegyzeteiről, de nem úgy, ahogyan Horváth teszi, a három Károlyi Mihályról szóló elméletet pedig semmiképpen sem lehet elfogadni. Igaz, ismerünk olyan embereket, akik tegnap mást mondtak, mint ma, holnap talán megint valami egészen mást mondanak, s nézeteiknek ezt a gyors változását nem öntudatuk fejlődése, nem látókörük szélesedése, nem lelkiismeretük diktálja, hanem konjunkturális érdekük. Károlyi Mihály azonban nem tartozott az ilyenek közé. Ő az emberi és politikai fejlődésnek párját ritkítóan hatalmas útját járta meg (s ezt a szóban levő kiadvány teljes világossággal mutatja meg). Ez a fejlődés nem volt mentes kitérőktől, ingadozásoktól, megtorpanásoktól, ellentmondásoktól, s érthető is, hogy nem volt az. De azért annyira ellentmondásos mégsem volt, hogy egyik részét másodrendűnek minősíthesse valaki.

És vajon mi indokolja azt, hogy Károlyi Mihály életéből Horváth Zoltán éppen az érett férfikort és a bölcs öregkor kezdetét tartja a legkevésbé fontosnak? Azt a több mint negyed évszázadot, amelyben — Jászi szavai szerint — „érzelmi szocialistából marxista forradalmárrá" vált? Csakugyan nem volt-e Károlyi emigránsként is „tevékeny és jelentős tényezője a magyar politikának" abban az időszakban, amelyben olyan műveket írt, mint az itthon is, az illegalitás ellenére is közkézen forgó „Tiétek a föld!"? Abban az időszakban, amelyben Romain Rolland, Henri Barbusse és mások oldalán, országról országra járva, írt, beszélt, agitált, szervezett, harcolt (egykori fegyverbarátaival szemben is) a szocializmus ügyének előbbreviteléért, a Horthy-terror ellen, a hazai és más országokbeli fasizmus ellen, a Szovjetunió megvédéséért, a demokratikus erők tömörítéséért, az egységfrontért, a békéért? Életének abban a korszakában, amelyben a *legközelebb* állt a kommunista párthoz, a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomhoz? S miért van az, hogy Horváth ebből a korszakból is éppen

Digitized by Google

azt emeli ki nyomatékosan, hogy Károlyi — állítólag — tisztábban látott, mint „a gyakorlati politika intézői" (értsd: a kommunista vezetők), mert ő már 1927-ben megmondta, hogy nem minden ország munkásságának kell feltétlenül az orosz bolsevikok útját követnie? Valóban ne ismerné Horváth azt, amit Lenin már jóval előbb — például 1921-ben a Kaukázuson túli népeknek — mondott erről?

Válasz helyett Horváth Zoltán egyik megállapítását idézzük. Azt, amelyben leszögezi: Károlyi Mihály írásai nem adhatnak senkinek sem alkalmat arra, *„hogy a maga (enyhén szólva) vitatható politikai vonzalmainak és elfogult nézeteinek hangot adjon"*.

Ezzel fenntartás nélkül egyetértünk.

Vitatkozunk — vagy vitázgatunk?

Joggal nevezzük a vitákat életünk egészséges tünetének, ha mégoly fogós, nehéz kérdések és gondok is alkotják magvukat. Tudományos társadalomszemlélet sohasem tekintheti az ellentmondásokat — a viták első számú szülőjét — az ördögtől valónak, a legtöbb esetben nem számolhat az ellentmondások valamilyen teljes, végleges, maradéktalan megszűnésével. Sokkal fontosabb, hogy ezek hogyan, milyen irányban, miféle törvényszerűségeket érvényre juttatva oldódnak fel. Mert végső soron erre valók az eszmecserék is. Ezt azért is érdemes felemlíteni, mert egyes viták láttán az örömbe üröm is vegyül.

Kialakulófélben van az eszmecseréknek valaha ismeretlen formája: az, amikor a hosszas, kanyargó vitában hivatkozás, kapcsolódás nélkül, egymástól teljesen függetlenül mondják a magukét a részvevők. Ennél is betegesebb tünete a honi vitáknak egy paradox összefüggés: mennél tovább tartanak, annál kevésbé érlelik az összefoglalást. (Különösen akkor, ha nem az igazság keresése, de az egyéni álláspontok védelme uralkodik el rajtuk). Természetesen, senki sem gondolhat végleges és abszolut lezárására — hiszen a vita tárgya is a változó valóság része. Arra viszont igen, hogy tudásunk, a megismerés, a kutatás mindenkori állapotának megfelelően, optimális választ kapjanak a szóvá tett kérdések. Sok vita maradt ezzel máig is adós.

Másfajta veszedelmek is kerülgetik közéletünk ígéretes módszerét. Sajnos, olykor még gyanú és bizalmatlanság kíséri bontakozó vitáinkat. Előfordul, hogy felelős poszton dolgozó kommunisták külső szemlélőkként távol tartják magukat az eszmecseréktől, azt vélve, hogy valamilyen kellemetlenkedési, vagy támadási szándék húzódik meg mögöttük. Sok esetben nem egyszerű tartózkodásról van szó, hanem arról, hogy egyesek nem is igénylik munkájuk, közéleti tevékenységük nyilvánosságát és a velejáró tömegellenőrzést: nem veszik észre, hogy a viták és a beléjük szőtt kritikák a hibák, a mulasztások felszámolásának, tehát a társadalmi segítségnek egészséges módszerei. A mi korunkban pedig különös nyomatékot ad mindennek, hogy a

Digitized by Google

most élő nemzedékek tulajdonképpen csak napjainkban tanulhatják és élik igazán a demokráciát — amelyet múltunk szegényes örökségként hagyományozott ránk. Járatlanságunk magyarázhatja azt is, hogy meglehetősen gyengék, esetlegesek a vitákat minősítő értékítéleteink: alig-alig tudjuk megkülönböztetni azokat a hangokat, amelyeket csupán individuális indulatok fűtöttek, azoktól, amelyeket valóban a közösségi célok mondattak ki. *Már szeretünk, de még nem mindig tudunk eléggé hasznosan vitatkozni, néha inkább csak vitázgatunk.* Végülis, már nemcsak a közélet kérdései, de a viták maguk is — mintegy sajátos önérvényre jutva — a viták témájául léptek elő. Cikkek, esszék tanítják a disputázókat a vita-etikára (gyomlálgatva a gorombaságot, a személyeskedést, a becsületsértést) a vita-pszichológiára, az idézés „technológiájára" és még sok másra. A tanulság végülis az lehet: a *közéleti felelősség* a vitákban is tükröződjék: céltudatosságukban, módjukban és abban is, hogy az illetékesek is hallassák a hangjukat.

Ez utóbbira szolgált tanulságos példával *a népművelők vitája,* amely csaknem egy évig folyt és jónéhány orgánumot — az *Alföldet,* a *Népművelést,* a *Valóságot,* az *Új Írást,* a *Magyar Rádiót* stb. — mozgatott meg. Most, összefoglalás után, egyértelműen állíthatjuk, hogy hasznos volt, az újat szolgálta. A szerteágazó eszmecserét, amelyet a társadalmunk gyors fejlődése és a tömegek kulturális ellátását szolgáló intézmény-rendszer részleges fejletlensége közötti ellentmondás szült, a KB apparátusa és a Művelődési Minisztérium illetékes vezetői zárták le egy népes, szókimondó és országos érdekű ankét keretében. A Debrecenbe összehívott találkozó ismételten demonstrálta a hivatásos népművelők felelősségérzetét a nevelés és a kultúraterjesztés elválaszthatatlan ügyéért. Az összefoglalás felülkerekedett régebbi előítéleteken, a szintézis bátor, előremutató volt; immár polgárjogot nyert a népművelés „tágabb" értelmezése; a vitázók közös nevezőre jutottak a népművelés-elméleti kutatás főbb irányait és a fontos segédtudományoknak (szociológia, pedagógia, pszichológia) szóló megrendeléseket illetően. A tanácskozás adatokkal, tényekkel hárította el a népművelés válságának gondolatát, tisztázta a művelődés helyzetét jellemző főbb arányokat. Tartós érvényűen fogalmazták meg a korszerű műveltség főbb jegyeit is. Nem utolsó sorban tisztázódtak fontos gyakorlati (szervezeti, tervezési, koordinációs, káderképzési) tennivalók is, közülük többet most már az illetékes állami irányító szerv programjába iktattak.

Ez a vita sem zárt le mindent, és nem elégítette ki valamennyi vitázó igényét. Arra azonban példát adott, hogy a viták sem öncélúak, hanem fejlődő-alakuló társadalmunkban a kollektív bölcsesség olyan forrásai, amelyeknek életünket, a forradalmi gyakorlatot kell szolgálniuk.

Annak idején bírálat érte a *Művelődésügyi Minisztériumot,* mert csak madártávlatból figyelte a népművelési vitát. Most alaposan szervezte meg és felelősséggel járult hozzá a vita összefoglalásához. A példa érdemes a követésre.

F. J.

Digitized by Google

Könyvnap — 1965

Könyvkiadásunknak az utóbbi 7—8 évben felmutatott eredményeit látva, sokan úgy tekintették, hogy — könyvkereskedelmi szakemberek szavaival élve — „egész évben könyvhét van", hiszen a jó könyvet mindig el lehet adni. Mégis helyesebb az a következtetés, hogy legyen a könyvnek ünnepe! S ne csak a szépirodalomnak, hanem a tudománynak, az ismeretterjesztésnek is. E gondolat jegyében rendezték meg az idei könyvhetet, s az eredmény a tavalyi 26,2 milliós forgalommal szemben 29,4 millió forint! Az eladott példányszámok 8 százalékos növekedése szintén a vásárlók számának emelkedését mutatja. Az már talán természetes, hogy *Garai Gábor*, *Váci Mihály*, *Juhász Ferenc* verseskötetei kitűnően fogytak; meglepetésnek számíthat viszont, hogy *Brecht* verseskötete — örvendetesen — szintén a legkeresettebbek között volt. A sikeres prózai művek köre még szélesebb: *Bóka László*, *Cserés Tibor*, *Goda Gábor*, *Illés Endre*, *Kassák Lajos*, *K. Szimonov*, *J. Steinbeck* és mások, valamint a változatlanul népszerű *Berkesi András* került az „élre".

A tudományos művek közül érthetően (régi hiányt pótolunk!) a művészeti és a zenei lexikonok arattak sikert. Különösen a mai magyar szépirodalom iránti érdeklődés fejlődött nagyot — okainak elemzésére bizonyára később még sor kerül. A *Körkép 1965.* című antológia, a 20. évfordulóra megjelent művészi kiállítású antológiák, különösen a *Tavasz Magyarországon* című versválogatás sikere szintúgy igazolja a mai irodalom iránti érdeklődést. A következtetés túlon-túl is egyszerűnek látszik: nemcsak mai, hanem magas művészi színvonalú írásokat vár az olvasóközönség, az érdeklődés mindenesetre adott.

A „jó bornak nem kell cégér" jelszó ismét megbukott. Mert ki vitatná utólag, hogy a könyhét sikerében közreját-szott a jó propaganda, a TV, a rádió és a sajtó segítőkészsége. Dicséret illeti a könyv ünnepe előkészítésében közreműködő névtelenek sokaságát is, a szerkesztőket, a nyomdászokat, a könyvtervező művészeket, a tipografusokat, a terjesztőket, a sok lelkes könyvtárost és nem utolsósorban idős és fiatal íróinkat, akik az olvasók ezreivel találkoztak, egyengetve az utat, hogy műveik megtalálják olvasóikat, s az olvasóik értsék is szavukat.

K. I.

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Húsz év

Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből*

Lenin írta 1917-ben: „nem egyes tényekből, hanem a vizsgált kérdésre vonatkozó tények *összességéből* kell kiindulni, *egyetlen* kivétel *nélkül*, mert másképp elkerülhetetlenül felmerül az a gyanú, mégpedig teljes joggal, hogy a tények önkényesen vannak kiválasztva, illetve összeválogatva, hogy a maguk egészében vett történelmi jelenségek objektív összefüggése és kölcsönös függősége helyett »szubjektív« kotyvalékot tálalnak elénk, talán valami piszkos dolog igazolására." (Lenin Művei, 23. kötet. 296. old.)

A felszabadulás huszadik évfordulójára kiadott tanulmánykötetet elsősorban a tények, adatok tudományos elemzése jellemzi. Persze találunk benne vitatható megállapításokat is. De a kötet csaknem valamennyi írása gazdag tényanyagra építve, konkrétan elemzi mondanivalóját, és sok újat adva, szélesíti az olvasó ismereteit.

A kötet összeállítását dicséri, hogy az valóban tanulmánykötet, nem pedig valamifajta „ünnepélyes" gyűjtemény, amely csak semmitmondó általánosságokat tartalmaz. Nehéz műfaj a tanulmánykötet. Mert még egy meghatározott korról szólva sem könnyű dolog jól értelmezett egységet teremteni egymástól sokszor távolálló témák és különböző szerzők között, s ezt az egységet úgy biztosítani, hogy felesleges ismétlések nélkül néhány alapvető gondolat végigvonuljon az írásokon.

A tanulmánygyűjtemény torzítás nélkül tárgyalja a felszabadulás óta megtett utat, gátjaival, nehézségeivel együtt. Manapság — talán a korábbi lakkozás ellenhatásaként — kialakulóban van egy újfajta sematizmus, mely a színvonalat, a tudományosságot félti az eredmények felemlítésétől. A tanulmánykötet szerzői és szerkesztői mertek írni a húsz év vívmányairól. Írásaikat az teszi hitelessé, hogy a hibákat és az eredményeket a történeti helyzetbe beillesztve vizsgálják. A kötet is bizonyítja: nyugodtan és bátran lehet írni úgynevezett „kényes" kérdésekről is. A kötet már említett egységét tehát elsősorban az adja meg, hogy reálisan értékeli a *kort*, amelyben a népi demokratikus forradalom elindult és kibontakozott, s egészében helyes értékelést nyújt az elmúlt húsz év néhány fő kérdéséről.

A szerzők marxista választ keresnek két évtized néhány legfontosabb kérdésére, s a könyv legnagyobb erénye, hogy a tanulmányokat marxista történelemszemlélet hatja át. A bevezető *(Vas Henrik* írása) jelzi, hogy a szerkesztők *(Laczkó Miklós, Szabó Bálint)* nem törekedtek valamifajta erőszakolt egységre, s ezért nem csupán stílus, hanem módszer tekintetében is jócskán találhatók különbségek a gyűjteményben. Történelemszemléletében azonban egységes a könyv, ami persze nem zárja ki az árnyalati, vagy akár jelentős különbsé-

* Az MSZMP KB. Párttörténeti Intézete és a MTA Történettudományi Intézete, Kossuth Könyvkiadó, 1965.

Digitized by Google

geket is egyes problémák megítélésében (pl. a forradalom első időszakának jellegét, vagy az átnövés értékelését illetően).

A jól megírt, színvonalas tanulmányoknak kijáró elismerés mellett szólni kell a kötetnek egy szinte érthetetlen fogyatékosságáról is: elenyészően kevés benne a politikai történet. Természetesen a gazdasági, a jogi és egyéb írások sem politikamentes alkotások. De a politikai harcoknak megvan a külön történetük. A témák szinte maguktól kínálkoznak: pl. a koalíció története (túl a munkásegységről szóló íráson), Magyarország külpolitikája, a Magyar Dolgozók Pártja szövetségi politikájának fejlődése, az állam és az egyház viszonyának alakulása, a nemzeti kérdés megoldása Magyarországon. E témák egy része a szintén elhanyagolt ideológiatörténethez kapcsolódik. Igaz, politikai és ideológiai történettel kevés szakember foglalkozik. Mégsem lett volna szabad lemondani e fontos kérdéscsoport feldolgozásáról. Itt említeném meg a kötet másik fogyatékosságát: a szerkesztés egyes kérdések tárgyalásánál megelégedett kidolgozatlanabb megoldásokkal.

Az első tanulmány mondanivalója nem ismeretlen a gazdaság-történeti műveket szívesen olvasó emberek előtt. *Berend T. Iván* és *Ránki György* ismert, tapasztalt művelői e tudományágnak. Írásukban a már említett marxista történetszemlélet igényével tárgyalják az 1945 utáni gazdasági fejlődés néhány összetevője. Adatszerűen bemutatják a helyreállítást, a beruházásokat, a munkaerőhelyzetet, a termelő berendezés modernizálását stb. Noha tanulmányuk címe: „Magyar iparfejlődés a felszabadulás után", írásuk — helyesen — elsősorban arról szól, amit az alcím ígér („Az ipar növekedési ütemének kérdéséhez"). Ezt azért szükséges hangoztatni, mert nem a magyar iparfejlődés valamennyi tényezőjét elemzik részletesen, hanem — helyesen — elsősorban annak ütemét, szerkezeti átalakulását vizsgálják. A tanulmány legmeggyőzőbb, legtöbb újat adó része a II. fejezet: „Ipari fejlődés a szocializmus gazdasági alapjainak lerakása (1949—1962.). Ez azért is jó, mert közismert, hogy fejlődésünk e korszakában állt utunkban a legtöbb buktató, annak első felében jelentkezett a legtöbb jobb- és „bal"-oldali elhajlás; itt érte a legtöbb megrázkódtatás népgazdaságunkat, és éppen ezért különösen szükséges a torzítás nélküli, elfogulatlan értékelés. Kár, hogy a hasznos táblázatokba helyenként pontatlanságok (sajtóhibák?) is becsúsztak.

Erdei Ferenc tanulmánya alaposan tárgyalja a mezőgazdaság szocialista építésének 1948—49 utáni időszakát. Nem szidalmazza, hanem elemzi az akkori évek intézkedéseit, a tervezés, az állami támogatás módszereit, a kuláklistát, a beszolgáltatást stb. Erdei marxista történelemszemléletét jól jelzi pl. a felszabadulás előtti szövetkezetekről adott kritikája. Írásának értékét növeli, hogy a mezőgazdaság szocialista útjának értékelése adott és ad néha ma is alkalmat a legtöbb vitára. Írása, ha helyenként egy kissé leíró jellegű is, helyes és átfogó képet ad a magyar mezőgazdaság fejlődéséről. A tanulmány befejező fejezete (A termelés fejlődése) viszont az előző részekhez viszonyítva egy kissé problémamentes.

Köpeczi Béla tanulmánya magas színvonalon értékeli a felszabadulás utáni művelődési helyzetet. Kimutatja, hogyan szolgáltatott igazságot a népi demokrácia a munkásosztálynak és a parasztságnak, a nemzetiségeknek stb. A kultúrát a politikával szoros kapcsolatban tárgyalja. Helyesen állapítja meg, hogy a Lukácsot ért bírálat annak idején az egész művelődéspolitikára is vonatkozhatott volna, amennyiben az nem állította előtérbe a szocialista eszméket. (227. lap.) Ezzel összefüggésben is igaza van abban, hogy az 1949 utáni művelődéspolitikát nemcsak szektás, hanem jobboldali hibák is jellemezték. Találóan jel-

Digitized by Google

lemzi mai kulturális helyzetünk néhány ellentmondását is, s helyesen hangsúlyozza, hogy az ideológiai munkát kell elsősorban megjavítani a kultúra minden ágában. „Már régóta nem a formai kísérletezés szabadságáról, a stílusirányzatokról vagy a mai nyugati polgári áramlatok megismerésének lehetőségéről folyik a vita, hanem arról, hogy milyen tartalma legyen a szocialista irodalomnak, művészetnek és műveltségnek." (305 lap.) Egész írásán végigvonuló gondolatként a helyére teszi nemcsak a közelmúlt, hanem a *jelen* számos kulturális, művelődésügyi kérdését is, jó példát adva arra, hogy a múlt vizsgálata nem öncél, hanem segítség is a mának.

Hasonlóan kritikus szellemű írás a munkásegység fejlődéséről szóló elemzés is (szerzője: *Sánta Ilona*). A munkásegység kérdését hosszú ideig szűken csak a kommunista párt oldaláról megközelítve tárgyalták. A tanulmány most az eddigieknél szélesebben vizsgálja a baloldali szociáldemokraták tevékenységét. Így egészül ki és válik valóban hitelessé a kommunisták sok erőfeszítése is, amelyet a munkásegység megteremtéséért kifejtettek. A tanulmány biztató lépés a szociáldemokratizmus kritikai feldolgozásában.

Laczkó Miklós írása („Szerkezeti változások a magyar munkásosztály összetételében") bátor, gondolatokban gazdag elemzést nyújt. A magyar marxista irodalomban kevéssé tárgyalt kérdés a munkásosztály, a munkásosztály fogalmának, fejlettségének elemző feldolgozása. Ez a tény is növeli Laczkó írásának értékét.

A marxizmus—leninizmus oktatásában (különböző szinteken és formákban) ugyan kulcshelyet foglal el a munkásosztály történeti hivatásának magyarázása, de sokkal kevésbé tisztázott kérdés, milyen sok tényezőtől függ az, hogy a munkásosztály valóban be is tudja tölteni történelmi hivatását. E tényezők közül Laczkó a munkásosztályon *belüli* kérdéseket tárgyalja. Megállapítja: „... Munkásosztályunk szakmai-technikai összetételének vizsgálata azt mutatja, hogy országunk ezen a téren is behozza évtizedes gazdasági elmaradottságát a fejlett tőkés országoktól... A technikai-kulturális színvonalat emellett olyan körülmények között kell emelni, amikor a munkásosztály jelentős része elmaradott — jórészt falusi viszonyok közül is csak a közelmúltban tért át az ipari munkára." (99—100. lap.) Az írás helyesen hivatkozik az e témáról a „Béke és Szocializmus" című folyóiratban folytatott eszmecserére, valamint arra a vitára, mely arról folyik, hogy a mai viszonyok között hol vonhatók meg a munkásosztály határai. Kár, hogy a szerző szerintem helyenként elnagyolt, félreérthető, vagy vitatható elemzést ad. Így pl. „fehérköpenyesek"-nek elsődlegesen az adminisztratív dolgozókat tartja, nem pedig a technikai-műszakiakat. Mindez azonban nem fedi el úttörő jellegű munkája értékét.

A „Változások a mezőgazdasági népesség számában és szerkezetében Magyarországon" című gazdag anyagot felölelő színvonalas munka (szerzője *Orbán Sándor*) szervesen kapcsolódik a mezőgazdaság fejlődését tárgyaló íráshoz. Sőt e tanulmány is Orbán alapos fejtegetésének ismeretében válik még érthetőbbé. *Berényi József* sok újat tudott adni olyan, viszonylag ismert témához is, mint „A dolgozó osztályok anyagi és szociális helyzetének alakulása". Érdemes lenne külön — jogtörténeti cikkben — foglalkozni *Szamel Lajosnak* és *Szabó Imrének* a magyar állam és jog fejlődését elemző magvas írásával, amelyek sokban túllépnek a témák eddigi feldolgozásain.

•

A Kossuth Kiadó egészében jól látta el e fontos és értékes könyv kiadásával járó feladatait. A könyvvet hasznos (eddig nélkülözött) időrendi táblázattal látta el. Kár, hogy itt-ott akadozik a stílus, sok a szóismétlés, néhol frázisok találhatók, a pártok neveit szokatlan

Digitized by Google

módon írják stb. Ismételten szeretném fölemlíteni egyes nagyon fontos könyvek magas árát és alacsony példányszámát. E kötet 3330 példányban, egészvászon-kötésben jelent meg, 65 forintos áron. Történészeink tekintélyes része (főleg a nagyszámú pedagógus-történész gárda) aligha tud rendszeresen drága könyveket venni, s a kisebb iskolák könyvtárainak kerete sem engedi meg ezt. Általában kívánatos, hogy azok az ideológiailag jelentős könyvek, amelyek iránt feltehetően széles körű lesz az érdeklődés, olcsó kiadásban jelenjenek meg. (Pl. ez a könyv a reprezentatív változat mellett, fűzött, olcsó kiadásban is.)

A sok új értékelés, a magvas mondanivaló és gazdag tényanyag szinte nélkülözhetetlenné teszi a kötetet a történelemtanításban, a pártiskolai, egyetemi marxizmus oktatásban. Évfordulókon az ünneplés méltó formája az ilyen szép, mondhatni reprezentatív kiadvány. De jelentősebb az a komoly érték, amelyet az írások tartalmaznak.

Kiss György

Csendes Béla — Vági Ferenc: Jövedelmezőség és termelés a szövetkezeti gazdaságokban*

Néhány év óta a közgazdászok megkülönböztetett figyelemmel foglalkoznak a szocialista gazdaság belső természetével, működési és irányítási mechanizmusával. A tudományos tevékenységnek ezt az összpontosítását a szocialista gazdaság fejlődésének szükségletei indokolják. Ennek a munkának szükségszerű része az eszmecsere és az a még teljesen le nem zárt vita, amely egyrészt annak a tisztázására irányul, hogy a központi irányításnak mi a tartalma, milyen széles legyen és mire vonatkozzék, másrészt, hogy az árutermelés törvényszerűségei és kategóriái miként hatnak a szocialista termelési viszonyok között, és a gazdaságpolitikának hogyan kell rájuk támaszkodni, mit kell tenni az anyagi érdekeltség elvének következetes és eredményes alkalmazásáért.

A szerzők ebbe a vitába kapcsolódnak be könyvükkel. A vitatott témakör egy szűkebb, de indokoltan körülhatárolt területét ölelik fel és a termelőszövetkezeti gazdaságok jövedelmezősége és termelése közötti kapcsolatot vizsgálják.

Mondanivalójuk alappillére az a felismerés, hogy a termelőszövetkezetekben az ösznépi tulajdonban levő mezőgazdasági üzemektől eltérő tulajdonviszonyok miatt más módon valósul meg az anyagi ösztönzés, mint az állami vállalatokban. Az állami üzemekben dolgozók a teljesítmény után járó bérüket akkor is megkapják, ha a gazdálkodás veszteséges, vagy csak minimális eredménnyel zárul. Béralapjuk nem függ a vállalat bruttó jövedelmének alakulásától. Az állami szektorban dolgozók *azonos egységnyi* munkáért a veszteséges üzemekben is ugyanazt a bért kapják, mint a nyereségesekben. Anyagi érdekeltségük ezért közvetlenül a bérek, a bérrendszer és kis hányadában az összüzemi, illetve ágazati tiszta jövedelem alakulásával (nyereségrészesedéssel, prémiummal) kapcsolódik egybe.

A termelőszövetkezetekben azonban más a helyzet. A személyes jövedelem nagysága itt — leszámítva a különféle állami juttatásokat, pl. a gyenge termelőszövetkezeteknek nyújtott keresetkiegészítést — a legszorosabban összekapcsolódik a bruttó jövedelem alakulásával, illetve anak munkadíjra és tiszta jövedelemre való feloszlásával.

A szövetkezetekben tehát a terme-

* Kossuth Könyvkiadó, 1964.

Digitized by Google

lés, közelebbről a bruttó jövedelem és a tagság megélhetési alapja között közvetlen, szoros összefüggés van. Ha jelentősebb mértékben nem változik a földterület és a taglétszám, továbbá a bruttó jövedelmen belül a felhalnozás és a fogyasztás aránya: a szövetkezet annál nagyobb részesedést tud osztani, minél nagyobb a bruttó jövedelme és fordítva, annál kevesebbet, minél kisebb a realizálható bruttó jövedelem.

Csendes és Vági elvtársak könyvükben ezt az alapvető tételt úgy fogalmazták meg, hogy a szövetkezetekben a tagság közvetlen és a jövőbeli anyagi érdekei objektíve a bruttó jövedelem maximalizálásához fűződnek.

A gazdaságpolitika, és különösen a közvetett irányítás annál eredményesebb, minél jobban figyelembe veszi ezt az alapvető összefüggést.

Csendes és Vági elvtársak itt jellemzett elemzése és álláspontja a közgazdák elég széles körének helyeslésével találkozott, egy részüknek azonban heves bírálatát is kiváltotta. Vita folyik arról, hogy a szövetkezeti gazdálkodásban a bruttó, vagy pedig a nettó jövedelemnek van-e nagyobb szerepe, mihez kötődik a tagok anyagi érdekeltsége.

A vitában a szerzők úgy foglalnak állást, hogy a szocializmusra a társadalom és egyén alapvető érdekeinek az összhangja a jellemző. Éppen ezért a társadalmi, az üzemi, és az egyéni érdek nem kötődhet egymástól eltérő hozam és jövedelem kategóriákhoz. Szerintük a társadalmi munkaszervezet és munkamegosztás mai fokán a szövetkezeti szektorban mind a dolgozók közvetlen anyagi érdeke (a nagyobb részesedés), mind jövőbeli érdekei objektíve a bruttó jövedelem növelését állítják előtérbe.

Álláspontjuk fogyatékossága, hogy nem térnek ki arra: ez az érdekösszhang nem jelenti az érdekek teljes egybeesését, nem nélkülözi az ellentmondásokat sem. A „mindent kiosztani" törekvéssel nem kevés szövetkezetben találkozhatunk, s e kérdés elemzésekor, a gazdaságpolitikai intézkedések kidolgozásakor ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Létjogosult tehát a tisztajövedelem alakulásának elmélyült vizsgálata is.

A szerzők könyvüket a termelőszövetkezeti jövedelem fogalmi kérdéseinek tisztázásával kezdik. A marxi terminológia alapján pontosan jellemzik a bruttó és nettó jövedelem kategóriáját a szövetkezetekben. Ezek elvont jellemzésével együtt érdemes lett volna a szövetkezeti gazdálkodásban betöltött szerepüket szemléletesebben — a rendelkezésre álló statisztikai adatok felhasználásával — bemutatni, mert ez megkönnyítette volna az olvasók munkáját.

A könyv a fontosságának megfelelő terjedelemben tárgyalja azt, hogy a termelési struktúra megválasztásában és a belterjes irányú fejlesztésben milyen szerepe van a jövedelmezőségnek. Bebizonyítják, hogy a termelőszövetkezetek számára nem volt, de nem is lehetett mérvadó a nettó jövedelem abszolut összege, sem a jövedelmezőség rátája. Kifejtik, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás jövedelmezőségét négy fő mutatón keresztül érdemes vizsgálni. E négy fő mutató: az egy főre, az egy kataszteri holdra, az egy munkanapra, és az alkalmazott eszközök egységnyi mennyiségére jutó bruttó jövedelem. A jövedelmezőség megítélésében az első mutatónak kiemelkedő jelentősége van. A többi mutató e fő mutatóval szoros kapcsolatban áll és meghatározott szerepük van az első mutató alakulásában.

Sok értékes gondolatot találunk a jövedelmezőség-hatás vizsgálatának elvi és módszertani kérdéseivel foglalkozó fejezetben is. Ez a fejezet is többet ad, mint amit a címe ígér. Megszívlelendő, konstruktív gondolatok sora követi itt is egymást.

A termelőszövetkezeti önköltségszámítás elemzése során, a szerzők behatóan foglalkoznak az eleven munkaköltség számbavételének mód-

Digitized by Google

szereivel. Vizsgálataik a termelőszövetkezeti nyilvántartás és számvitel továbbfejlesztéséhez, a gyakorlati élet követelményei kielégítéséhez nyújtanak segítséget.

A termelőszövetkezeti szektor irányítási mechanizmusának tökéletesítése szempontjából jelentősek a könyv mezőgazdasági árakkal foglalkozó fejezetei. A bruttó jövedelemszemlélet alapján fejtik ki a termelői árakra, hatásukra és felhasználásukra vonatkozó elképzeléseiket. Elemzik a jelenlegi mezőgazdasági árak főbb jellegzetességeit és ezekből kiindulva tesznek kísérletet olyan mezőgazdasági ármodell illusztrálására, amely közelebb vihet az árproblémák tisztázásához.

A termelés és a jövedelem közötti kapcsolat kimutatása igen bonyolult és nehéz feladat. Annál értékesebbek azok a kutatási eredmények, amelyek feltárják a termelőszövetkezeti gazdálkodás mozgató rugóit, értékelik a fejlődés eredményeit, rámutatnak a fejlődés negatív vonásaira és ellentmondásaira. A szerzők meggyőzően bizonyítják, hogy az átszervezés időszakának a gazdaságpolitikája alkalmas volt arra, hogy a forradalmi átalakulást úgy valósítsa meg, hogy közben a mezőgazdasági termelés egésze ne csökkenjen, sőt növekedjék. A megszilárdítás és a szocializmus teljes felépítésének időszaka azonban új feladatokat is szül, melyeknek megoldása érdekében a termelőszövetkezeti szektor irányítási mechanizmusán célszerű lenne változtatni.

A könyv harmadik részében a szerzők elemzésükkel, álláspontjuk kifejtésével olyan megalapozó munkát végeztek, amelyre a mezőgazdasági ár- és pénzügyi rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatokban is építeni lehet.

A könyv két szerző munkája, a fejezetek mégis harmonikusan illeszkednek egymásba. Tudományos mondanivalójukat egyszerűen, könnyen érthető formában közlik. A felölelt anyag természete és terjedelme azonban helyenként megnehezíti a lényeges összefüggések nyomonkövetését, amin a szerzők azzal segítenek, hogy egy-egy fejezet és rész, végül az egész könyv leglényegesebb mondanivalóit külön is összefoglalják.

A könyvben kifejtett gondolatok a szocialista mezőgazdaság fejlődésével foglalkozó gyakorlati szakemberek széles táborában, a kutatók és az oktatók között egyaránt érdeklődésre tarthatnak számot.

Molnár László

Elődök és kortársak*

Szabolcsi Miklós tanulmánykötete

A neves irodalomtörténész, József Attila úttörő biográfusa kötetbe foglalta az 1958—1964 években írt cikkeinek, tanulmányainak, portréinak, kritikáinak egy részét. A válogatást azzal az igénnyel végezte, hogy bemutassa a mai magyar és a külföldi kortárs-irodalmat figyelő, értelmező és értékelő kritikusi tevékenységét. Már előző — 1959-ben megjelent — *Költészet és korszerűség* című könyvének anyagát is úgy szervezte és rendezte egységgé, hogy a más és más témákról írt, különböző időpontban és helyeken publikált írásai együtt, önmagukon túlmutatóvá, közös, mélyebb és általánosabb jelentés hordozóivá váltak. Akkor egy fontos, időszerű problémakör: a költészet és korszerűség kapcsolatát, viszonyát, új tartalmi és formai vonásait, követelményeit, normáit kutató intellektuális elemző folyamat bontakozott ki előttünk kötetében.

Szabolcsi Miklós most is így kom-

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

Digitized by Google

ponált. Az *Elődök és kortársak* darabjait szintén közös gondolatok forrasztják egybe. Ezek közül talán a legjellemzőbb — a cím is erre utal — az a célkitűzése, hogy feltárja az élő irodalom mai törekvéseinek ideológiai és esztétikai előzményeit a régebbi korok irodalmában, s bemutassa a régi és új eszmei harcok kapcsolatát — az „elődök és kortársak", az egymást követő nemzedékek alkotó munkásságának összefüggéseit. Szabolcsi új kötete más célkitűzést jelez, mint az előző, de nemcsak érdeklődésének, hanem kritikusi magatartásának, szemléletének, módszereinek bizonyos mértékű átalakulásáról is vallomást tesz.

A *Költészet és korszerűség*-ben elsősorban az élő irodalom problémáival viaskodó, szellemi életünk szocialista fejlődését segíteni kívánó erőteljes kritikusi egyéniség rajzolódott ki előttünk, akinek az élő irodalom nemcsak kedves kutatási és vizsgálódási területe, hanem igazi otthona, természetes mozgástere is. Szabolcsi Miklósban azt a kritikust láttuk, aki az európai esszéirodalom (Montaigne, Carlyle, Szerb Antal és mások) és a szocialista kritika hagyományainak összekapcsolására és korszerű újjáteremtésére törekedett. Az irodalomtörténészi látásmód, magatartás és munka ekkor még inkább e kritikusi egyéniség tevékenységének segítője volt, alá-, illetve mellérendelt szerepet játszott.

Az *Elődök és kortársak* számos vonatkozásban más Szabolcsi Miklóst mutat. Írásai őrzik a felszabadulás utáni szocialista irodalmunk fejlődésének sodrában kialakult kritikusi egyéniségének sok elemét. Éppen ez különbözteti meg több irodalomtörténész kortársától és segíti eredeti kutatói eredményeihez is. Mégis azt kell látnunk, hogy ma már inkább a tudós-filológus magatartása és szemlélete lett uralkodóvá, olyannyira, hogy nem egyszer aláveti, szinte „szolgálóleányává" kényszeríti az élő irodalom kiváló kritikusát. Hasonló fordulatot, „fejlődési" folyamatot észlelhetünk más kritikusoknál is, akik lassan teljesen felcserélik a ma irodalmának „veszélyes" csataterét a tudományos kutatás csendesebb és nyugodalmasabb hátországával. Szabolcsi Miklós — e változás ellenére is — fontosnak érzi kritikusi hivatását és tevékenységét is, s az élő irodalom szocialista fejlődéséért vívott közvetlen harcot szívesen vállalja. Az *Elődök és kortársak* így módon az irodalomtörténeti kutatásra épülő, ebből kiinduló és kinövő irodalomkritikai irányzat értékes dokumentuma.

Szabolcsi Miklós egyik kritikusa jóleső megelégedéssel állapítja meg róla, hogy *„a filológus és nem az esszéista irodalomtörténészek közül való"*. Örvendetesnek tartja, hogy kifejező eszközeiben, stílusában már a tudományos értekező próza követelményei érvényesülnek. Az elismerés vitatható, mert úgy véljük, hogy egyáltalán nem tekinthető hibának, ha egy tudományos mű szerzője magasabb stílusigényt állít maga elé, mint amit az értekező próza megkövetel. Az irodalomkritikusnak pedig egyenesen kötelező az irodalmi igényesség, amikor mondanivalóját kifejezi. A kritika az olvasók széles körére számít, s ezért nem mondhat le — még a tudományosság nevében sem — a megformálás irodalmi eszközeiről. A társadalmi hatékonyság, a marxista gondolat kisugárzási körének szélesítése érdekében kell törekedni erre. Éppen Szabolcsi kötetét olvasva kell erről szólni, mert itt az igényes kritikus bizonyos fokú formai aszkézisének lehetünk tanui, melyet az irodalomtudomány „istenének" parancsára hajt végre. Maga Szabolcsi is érzi, hogy nem jól van ez így, másra képes és többre vágyik. Ezért zárja a kötetét Aragon *Les Poètes*-éről írt ihletett, szép esszéjével, amely nemcsak erőteljes hatású, hanem egyúttal tudo-

Digitized by Google

mányosan is pontos, alapos és kifogástalan.

Az *Elődök és kortársak* írásaiban kifejeződő kutatói és kritikai törekvéseket az a felismerés ösztönzi, hogy a kommunista gondolat korunkban ismét hódító szakaszába került: „... *vigyázó szemeiket — írja Szabolcsi — felénk kezdik vetni az európai és nem európai értelmiség utat kereső legjobbjai*". Legforróbb vágya, hogy a magyar irodalom ne csak itthon, a mi társadalmunkban, hanem a világban is kivegye részét az ideológiai, a forradalmi harcból. Úgy érzi, hogy „... *a hatvanas évek elején ismét olyan történelmi időpontban vagyunk, amikor országunkban megvan a kedvező alkalom egy nagy szocialista irodalom kifejlesztésére...*" E reális lehetőségeket számba véve, alakul ki látomása: a korszerű, európai színvonalú, a szabadság és a humánum, a társadalmi haladás eszméit nagy művészi erővel képviselő magyar irodalomról. Ezt akarja segíteni, ez vált az elmúlt években legszemélyesebb ügyévé. Az *Elődök és kortársak* legmélyebb eszmei-élményi alapját kell látnunk ebben. A nagy nemzetközi, nemzeti és mozgalmi távlatokban gondolkodás mindvégig jellemzi a kötetet.

Első részében *(Irodalomtörténeti kérdések)* arra vállalkozik, hogy feleleventse mindazokat a hagyományokat, amelyek megalapozzák és meggyorsítják mai irodalmunk fejlődésének folyamatát, s áttekintse a káros hagyományokat is (nacionalizmus, provincializmus stb.), melyek mind máig hatnak és fékezik a jelenkor szocialista erőinek alkotó tevékenységét. Rendszerezi, kiegészíti és új megvilágításba helyezi az eddigi irodalomtörténeti kutatások eredményeit, szintetikus képet rajzol a magyar irodalom két világháború közti fejlődéséről és a magyar szocialista irodalom útjáról. Irodalmunkat nem elszigetelten szemléli, hanem szerves kapcsolatban és kölcsönhatásban a társművészetekkel (zene, képzőművészet stb.) és a világirodalom áramlataival. Szintézisei vázlatosak, de így is számos új összefüggést tárnak fel. Jelentőségüket többek közt az adja meg, hogy az ideológia, a szellem mozgásának komplex egységére, egymással bonyolult kölcsönhatásban álló összetevőire eszmélteti kulturális és művészeti életünk „szakosodásra", elzárkózásra hajlamos, saját területüket teljes globusznak tekintő képviselőit.

Úttörő és fontos kísérlet a magyar szocialista irodalom útját felvázoló összefoglaló tanulmánya. Gondolatai termékenyítőek, a kutatásnak ösztönzést, irányt adnak. Felfogása szerint „*a szocialista irodalom története elsősorban a forradalmi munkásmozgalom közvetlen hatása alatt született művek a kommunista eszmeiség jegyeit magukon hordozó művek története*". Hangsúlyozza ugyan, hogy fel kell deríteni a szocialista irodalom szervezeteinek életét, programjait, be kell mutatni folyóiratait stb. A szocialista irodalomnak ezt a fogalmi meghatározását mégis szűknek és statikusnak kell tartanunk. Nem tekinti fontosnak pl. az egyén (az írói egyéniség) szerepét, fejlődését s ennek, mint a szocialista irodalom szerves részének, vizsgálatát. Éppen József Attila kutatójának kell legkevésbé bizonyítanunk, hogy az egyéniség pszichológiai adottságai, sorsa, alkata, dinamikusan fejlődő és alakuló kapcsolatai mennyire fontosak, s milyen nagy mértékben a műveket meghatározó tényezők. Szerencsére Szabolcsi a kötet kitűnő *Balázs Béla* és *Juhász Gyula* portréjában nem követi saját elméletét és gondosan foglalkozik a világnézet, az alkotó törekvések és a létrejött művek közti ellentmondásokkal is. E csak művekben való gondolkodástól másutt is eltér. Éppen ez teszi lehetővé, hogy átfogóan értékelje és elemezze a *100%* című folyóirat tevé-

Digitized by Google

kenységét; merev ragaszkodása ehhez sajnos előidézi *Nagy Lajos* útjának, fejlődésének, művészetének kissé szűkkeblű értékelését. Pedig Szabolcsi portréit mindig a szélsőségektől, az illúzióktól való megszabadulás igénye, a tények józan mérlegelése, az árnyalt látásmód jellemzi. Ha vitatható eredményekre jut, akkor ez abból ered, hogy nem a tények összességét veszi alapul, vagy bizonyos ténycsoportoknak nem tulajdonít kellő fontosságot, s esetenként mereven ragaszkodik egy előzetes koncepcióhoz.

A kötet második része *(Elvek és művek mai irodalmunkban)* az elmúlt 6—7 év magyar irodalmának fontos kérdéseivel foglalkozik. Szenvedélyesen harcol a szocialista fejlődést gátló nézetek ellen, felfigyel új törekvésekre és áramlatokra, kitűnően elemez egy-egy nagy jelentőségű művet, értően és szeretetteljes szigorral értékeli a fiatal írók tevékenységét. Különösen emlékezetesek *Sarkadi Imre* életművéről, *Darvas József Részeg eső*-jéről, *Vas István Nehéz szerelem*-jéről, *Goda Gábor Naplófüzetemből*-jéről, *Galambos Lajos* novellásköteténél írt elmélyült, elemző, gondolatokban gazdag írásai. Ebben a részben szintén érdekes, egy-egy problémakört, jelenségcsoportot áttekintő és értékelő tanulmányokat találunk. *(A harmadik írónemzedék, Közéleti költészetünk kérdései* stb.). Több írását különösen szenvedélyes és erőteljes vitatkozó kedv, határozott eszmei-politikai állásfoglalás jellemzi *(Eszmék és téveszmék* stb.), amelyek nem egyszer nagy vitát keltettek, s tisztázó folyamatokat indítottak el.

Kötetének harmadik részében *(Irodalmunk külföldön — és külföldi irodalom)* a magyar irodalom és a világirodalom kapcsolatait, a magyar irodalom külföldi fogadtatását, s az ezzel összefüggő eszmei, esztétikai kérdéseket elemzi. Ehhez társulnak *Aragon* műveiről írt szép tanulmányai. Szabolcsi Miklós írásai, bár nem egyenletes színvonalúak, mégis méltán tartoznak az elmúlt évek kritikai termésének első vonalába, számos vonatkozásban általános jelentőségűek. Elég, ha utalunk arra, hogy Szabolcsi elsők közt ismerte fel a *Váci Mihály* és *Garai Gábor* fejlődő költészetében kibontakozó és érlelődő új művészi értékeket, s tett kísérletet a fiatal írók és költők átfogó jellemzésére, törekvéseik s munkásságuk beágyazására irodalmunk fejlődésének történeti folyamatába.

Írásai elsősorban a keletkező-születő új jelenségek hazai és világirodalmi hagyományok felé forduló oldalait világítják meg. Mintha a huszadik század filozófiai, irodalmi, művészeti és zenetörténeti tanulmányainak alapján egy olyan „periódusos rendszert" dolgozott volna ki, amelynek üres helyeit csak be kell töltenie a fejlődés során. Kétségkívül az „elhelyezés", a történeti folyamatba-ágyazás, a jelen és múlt, az új és régi közti kapcsolatteremtés szenvedélye fontos szerepet játszik mai irodalmi kritikai tevékenységében. Munkásságának előző szakaszában, mintha többet foglalkozott volna a felismert új jelenség jövőjével, alakulásának, fejlődésének problémáival, útjával, mint most. Korunkra éppen az a jellemző, hogy sok új gondolatot szül, kérdést tesz fel, olyanokat is, amelyekre nem találunk kielégítő választ, sőt még analógiát sem a múltban, amelyek nem, vagy nem teljesen helyezhetők el és értelmezhetők a múlt hagyományainak mégoly differenciált elemzése alapján sem. Fontos lenne, ha a *„jövő koordinátája"* visszakapná azt a jelentőségét, amit régebben játszott Szabolcsi Miklós értékes kritikai munkásságában. Ez alkotótevékenységének — amelynek az irodalomtörténeti kutatómunkájával való egyenjogúsítását reméljük — új eredményeket hozó szakaszát nyitná meg.

Illés Lajos

Digitized by Google

Váci Mihály: Kelet felől*

Az idei Kossuth-díj a költő eddigi munkásságát jutalmazta; néhány héttel azután, az ünnepi könyvhétre jelent meg első válogatott gyüjteménye. A *Kelet felől* egy évtizedes — aránylag későn, harminc éves korban — megkezdett költői életpálya összegezése. S ez a válogatás ismét meggyőz arról, hogy új, a szocialista líra útját kereső költészetünk egyik eredeti tehetségével van dolgunk.

Eddigi öt kötete — s különösen a két legutóbbi, a *Mindenütt otthon* és a *Szegények hatalma* — nyomán már egész kis irodalom teremtődött Váci körül; a kritikák mellett eszszék, tanulmányok is tárgyalták munkásságát. Pedagógusok a megmondhatói, mekkora tábora van Vácinak a most felnövő nemzedék soraiban, hány irodalmi szakkörtől és egyéb diák-kollektívától kap meghívást. A róla eddig kialakult véleményeket minden bizonnyal még kedvezőbbé teszi mostani válogatott gyüjteménye; régebbi hívei pedig tömör összefoglalását kapják annak, amit eddig is szerettek benne, s e könyv bizonyosan új barátokat is toboroz költészetének.

A válogatás szerkezetében is egy pálya ívelését mutatja be. Az első — s már József Attila-díjjal jutalmazott — *Ereszalja* című kötet még csak néhány verssel szerepel, de olyanokkal, amelyekben már érződik az „előszele" a későbbi, megérdemelten népszerűvé vált Váci-verseknek. *(Bontja zászlóit szülőföldem).* E verseket követi *A lámpagyújtás ihlete* című, a nyírségi tanyavilágból jött, elrendeltetésének tudatában levő, szocialista meggyőződéstől lobogó költőnek első nagyobb lélekzetű hitvallása. Eddig érdeméhez képest kevéssé méltatott a rá következő *Nincsen számodra hely!* című elbeszélő költemény; a régi magyar szegényparaszti sort s a kivándorlók sorsát talán még egy költőnknek sem sikerült ilyen meleg lírai részvéttel, ilyen forradalmári perspektivával megjelenítenie. A *Bodza* s a már említett két legutóbbi kötet szigorú önkritikával megrostált versei alkotják a gyüjtemény második, nagyobb felét. Hozzájuk járul még néhány új vers, azt mutatva, hogy a negyvenedik évén túljutott költőtől további fellendülést várhatunk, hiszen a modern líra egyre differenciáltabb eszközeihez nyúl — s gyakran maga is teremt ilyeneket — gazdagon áradó mondanivalójának kifejezéséhez *(Édes Hazám).*

A kötetben tehát nyomon követhető a költő fejlődése, egyéni hangjának kialakulása, skálájának szélesedése, eszközeinek gyarapodása. Már régebbi verseiben is megkapott az a plebejus hangvétel, amely később — általános emberi tartalommal telítődve — milliók élményeinek, indulatainak kifejezésére vált alkalmassá. Ezt az egyenletes ívelést érzékelteti a kötet; Váci szinte szemünk előtt növekszik, magasodik, főként az utóbbi években közismertté vált, ún. nagy versek útján, amelyeket egyik kritikusa találóan nevezett Váci „lírai fortisszimói"-nak. *(Mondd, kedvesem, milyen a tenger? Százhuszat verő szív, Miránk hasonlíts, kommunizmus!, Méltó hatalmat,* stb). E versek híven tükrözik keletkezésük korát, a szocialista építés második évtizedét, annak nemes pátoszát, bonyolult problematikáját; s mint egy korszak egybefogódzó nemzedékeinek lényeges kérdéseit felvetők — maradandóságra tarthatnak számot.

Külön méltatást érdemelne Váci lírájának az az ága, amely maró gúnnyal támad a szocializmus televényében is burjánzó gazra, az élő és ható kispolgári mételyre *(A péteri had, Fűzőslelkűek, Sziámi ik-*

* Magvető Kiadó, 1965

Digitized by Google

rek). Jelzések ezek, amelyekben fejlett igazságérzet követel magának meghallgatást.

Tévedés lenne ezek után azt hinni, hogy a Váci-líra merő „közéleti dübörgés". Igaz, kevés költőnknél olvad ennyire egybe a „magánéleti" és a „közéleti" *(Naponta gyilkolom).* De akinek igénye a „tiszta" líra, a zenébe szedett halk lélekrezdülések megnyilvánulása, az is megtalálhatja Vácinál a kedvére valót *(Mikor vetkezni kezd és karcsú, Magnézium-villanásban).* Mindez persze a régi igazságot támasztja alá: önmagát is az adja leghűbben, aki az általános embert tudja kifejezni. S itt válik kétségessé, helyes-e magán- és közéleti líra merev szétválasztása; különállásuknak a Váci-líra mintegy eleven cáfolata.

Ez a költészet — mint az eddigiekből nyilvánvaló —, érdemes arra, hogy a legmagasabb mércével mérjük. Bizonyos, hogy a válogatásnak már említett szigora sem teremthetett olyan gyűjteményt, amelynek minden versét, szakaszát, sorát hibátlannak érzi az olvasó. Vácira — más, jelentős költőinkkel ellentétben — nem az a jellemző, hogy versei között vannak feltűnően gyengék is. Nála — még „nagy" verseiben" is — az egyes költeményeken belül akad halványabb, sőt lapos kifejezés; mondanivalójának áradása folytán versmondatai olykor túl bonyolultra sikerülnek és kevéssé plasztikusra, találóra képei. Azt a képességet, amelyet talán legtalálóbban a *versteremtés fegyelmének* nevezhetnénk, szinte senki sem kapta készen, s a tizegynéhány éves múlttal rendelkező Vácinak is előreláthatólag még egy ideig küzdenie kell érte, s egyúttal további költői fejlődéséért.

A legszegényebbek közül jött Váci Mihály, a büszkén vallja magát ma is a belőlük lett, mai rétegek szószólójának az irodalomban. Mindehhez megvan — szívósan, olykor buktatókon át is megérlelt — tehetsége.

A féltés, a tiszta indulatból fakadó harag s a lángoló hit érzelmei váltakoznak elhivatottságot sugárzó, a kommunista emberség lényegét tömör szépségű sorokkal felvillantó lírájában. Hangja nem csupán egy a kórusból, hanem erőteljes szóló, amely egyre tisztábban zeng. Egyik szép versében írja: *„mibe naponkint belehaltam — attól leszek pusztíthatatlan — s szeliden győzök, mint a szél".*

A Kelet felől megjelenése ezt a győzelmet segíti elő.

Nem lenne teljes ez az ismertetés, ha nem említenénk meg *Hincz Gyulának* a kötethez valóban méltó, szocialista irányú képzőművészetünk legjobb erényeit felmutató illusztrációit.

G. Szabó László

Digitized by Google

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

(Irodalom — esztétika)

Brecht:

VERSEK

Magyar Helikon, 1965.

A drámaíró Brechtet nagyon sokan ismerik, a lírikust kevesen; még a vele foglalkozó rendkívül gazdag szakirodalom is mostohán bánik a lírájával. Pedig a brechti líra a drámákkal együtt fejlődött és gazdagodott, a drámákban is állandóan előbukkanó lírikus művészi egyéniség legközvetlenebb megnyilatkozásai e költemények. A polgári irodalomesztétika nem tud mit kezdeni e sajátos arculatú, szokatlan hangvételű alkotásokkal, nem felelnek meg a „tiszta művészet" szabályainak. Mert ez a — szintén személyes indulatból született — költészet különös módon „objektív" líra, ezzel mintegy tárgyilagosabbá téve mondanivalóját. Mert Brecht lírájában is tanít, oktat. Nem csupán „megérezteti", hanem rendkívül szabatosan, közérthetően és „költőietlenül" maga fogalmazza meg a gondolatait.

A külföldi emigráció évei alatt írt versei már megjelenésükben is — még szorosabbra fűzve az érzelem és az értelem egységét — sokkal személyesebbek; az író legbensőbb érzéseiről, önmagáról beszél, de mint lírai hős, itt is igyekszik a háttérbe húzódni, s önmagáról, mint valami harmadik személyről ír. Ez a hűvösség, a gondolatok kézzelfoghatóvá tevésétől nem irtózó bátorság, dévaj humor, a groteszk elemek, a szatirikus, kegyetlen hang adja verseinek modernségét, újszerűségét. A most megjelent *Versek* Brecht lírai munkásságának nagy részét — benne a híres „Song"-okat is — felöleli. A kötet méltó képet ad arról a költőről, aki egész életében, minden munkájával azon fáradott, hogy „ma jöjjön el a holnap".

Nagy Magdolna

Garai Gábor:

NYÁRVÉG

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

Első alkalommal tekinthetjük át Garai Gábor költészetét válogatott verseinek tükrében. A költő mai szemmel méri fel pályáját, amikor — az időrendet kissé fellazítva — új, tartalmi egységekbe tömöríti az egyes alkotó-periódusokra legjellemzőbb verseket. A *Vadszőlővirág* ciklus az induló költő sokirányú szellemi felfedező útjának eredményeit gyűjti össze. A *Tűz-tánc* zaklatott ritmusú, nyugtalanul áradó s fokozatosan letisztuló, megkeményedő költeményei nehéz belső küzdelmek korszakát jelzik. Jelentős költői tette Garainak, hogy — intenzíven átélve az 1956 körüli időszak eszmei és érzelmi drámáit — magas művészi hőfokon fogalmazta meg a kiutat mutató, továbblépést sürgető történelmi parancsokat. *(Dzsessz, Tűztánc, Tiszta szigorúság, Jób könyve.)* A nagy gondolati szintézis után „bizakodón", szinte ünnepi áhítattal tekint körül a világban: közelről szemléli meg apró tárgyait, jelenségeit, új vonásokat fedez fel az emberben. Az *Emberi szertartás*, a *Karszt és márvány*, az *Úr vizeiben* ciklusok remek lírai portréi, életképei és csendéletei jellemzik legteljesebben ezt a pályaszakaszt.

Gondolatilag kiteljesedett, elmélyült, formailag tökéletessé csiszolódott Garai lírája az utóbbi években. A már korábban életprogramként vállalt jelszavak: „rend", „emberséges fegyelem", „szigorú munka" — új gondolati összefüggésekben hatják át az *Örökség* és a megérkezés-korszak legnagyobb verseit. *(Nyárvég, Artisták, Hazám, Majakovszkijhoz, Otthon a világban, A megérkezés.)* A forradalmiságnak s egyszersmind a költői magatartásnak új, a kor-

Digitized by Google

igénynek megfelelő értelmezése bontakozik ki ezekből a költeményekből. A kommunista meggyőződés és felelősség ilyen biztos alapján állva lehet csak hitelesen és szenvedéllyel nemet kiáltani azokra a jelenségekre, amelyek késleltetik a holnapi harmónia megvalósulását. A *„Szent harag"* hangja még elvétve megszólal ugyan költészetében, de maga is érzi, hogy ezt a hangot fel kell erősítenie *(Majakovszkijhoz)*.

Bonyolult, ellentmondásos korunkban Garai nagy költő-elődeihez méltó igénnyel és bátorsággal törekszik a teljes, cselekvő emberi életre, amelyben értelmes egésszé rendeződnek a világ megfejtett rejtélyei, és amelyben megteremtődik az összhang az ember társadalmi és egyéni léte között.

Sáray Erzsébet

Nemes György:

EGYETLEN PILLANAT

Magvető Könyvkiadó, 1965.

Az 1945-ben a közélet síkjára lépett, a háború alatt nevelődött nemzedék képviselője *Pap Péter*, a kommunista újságíró végigjárta a nagy társadalmi átalakulás buktatóit, mint cselekvő részese az eseményeknek nem maradhatott ment a hibáktól, a kor gyengeségeitől sem. „Apa besározta magát — állapítja meg róla fia, *Dani* —, de nemcsak ő, egész nemzedék hempergett meg a sárban. És ezen mit sem változtat az a tény, hogy ezt követelték tőlük, erre nevelődtek, ez volt a magától értetődő." Pap Péter hitt a koholt perekben, közrejátszott ártatlan emberek meghurcolásában, társaival együtt osztozott a személyi kultusz embertelenségében — talán kicsit naivan élt, nem mindig látott tisztán, de cselekvően részt vett az életben, nem vonult félre.

Nemes György az elmúlt húsz év történetét boncolva szenvedélyesen keresi az igazságot. Kutatja, mi rejlik *Pap Péter* múltjában, amitől nem tud szabadulni, s hogy igaz-e, helyes-e a fiatalok kegyetlen ítélete. *Kun Zoltán* alakjában megmutatja, hogy a személyi kultusztól érintetlen magatartás nem azonosítható az erkölcsi tisztasággal. A regény befejező részében a fiatalok törekvését ábrázolja, akik tisztán akarják látni apáik életét, hogy „gerincsérülés" nélkül élhessenek. A regény szerkezete is — amely egyébként nem hibátlan kompozíció — ezt szolgálja: első részének fókuszában *Pap Péter* áll, aki a halála előtti percben, emlékezete szűrőjén keresztül idézi fel életét; majd *Kun Zoltán* naplójában ellenpólusát jellemzi az író. A befejező rész a két központi alak fiának és leányának párbeszéde a múltról, apjukról. Az izgalmas, politikus regény feszültségét az ábrázolt kor ellentmondásainak bátor feltárása adja meg.

Benda Gyula

Fábián Zoltán:

DÉLTŐL HAJNALIG

Magvető Könyvkiadó, 1965.

Hét év írói terméséből válogatta ki Fábián Zoltán legújabb könyvének darabjait. A kötet a *Déltől hajnalig* c. film irodalmi forgatókönyvét és novellákat tartalmaz. Az utóbbiakat témakörük szerint három csoportba foglalta. Az első: külföldi utazásai során szerzett élmények írói megelevenítése. A *Csak a fenyők tudják* és a *Nem történik semmi* c. novellákban svéd történeteket dolgoz fel. A pergő ritmusú novellák vérlázító tartalmát egészen visszafogott, halk tónusban mondja el. Az egyszeri, esetleges történetben mindig megláttatja az általánost, egy egész ország jövőjét érintő problémákat.

A következő novellaciklus a *Nyílt pályán* levő problémákból meríti témáját. A szerelmi tárgyú elbeszélések fő kérdése: hogyan tud az ember önmagához méltó maradni a szerelemben, s hogy tud kijutni tisztán nagy érzelmi válságokból. Csupa nyitott kérdésre keres és próbál választ adni az író; olyan kérdésekre.

Digitized by Google

amelyeket a megváltozott világ hozott magával, s amelyre a most születő új, szocialista erkölcs is olykor csak próbál feleletet adni.

Az elbeszélések harmadik csoportja *Az emberi szükségletek* kérdésével foglalkozik. A munkásélet hétköznapjainak emberi arculatát ragadja meg Fábián Zoltán, plasztikusan rajzolva meg egy-egy figurában a lehető szép emberi magatartást, a jövő emberét. A meleghumorú *Villamoson* c. elbeszélés az ötvenes évek sötétebb oldalát idézi. Nem részletezi, nem analizálja a mindenki által ismert kort, csak néhány jól odavetett szóval érzékelteti azt a zavart, amit az emberek fejében okozott. Fábián aktuális hangú és ígéretes alkotással gazdagította napjaink irodalmát.

Nagy Magdolna

Mario De Micheli:

AZ AVANTGARDIZMUS

Gondolat Könyvkiadó, 1965.

M. De Micheli könyvében arra törekszik, hogy kibogozza az avantgard irányzatok történeti, társadalmi alapjait, megtalálja azokat az összetevőket, amelyek lehetővé teszik, hogy ezeket az önmagukban is meglehetősen ellentmondásos irányzatokat elhelyezze a polgári művészet fejlődésének egészébe. Vizsgálódásait elsősorban a képzőművészet területén végzi, s az itt leszűrt eredmények alapján próbál általános érvényű esztétikai törvényszerűségeket levonni az avantgardizmusra.

Az avantgardizmus létrejöttének okát abban látja M. De Micheli, hogy a XIX. század 70-es éveire a 48-as forradalmakban Európa-szerte létrejött polgári-népi erők történelmi, politikai, kulturális egysége megbomlott. A művészetben ez a politikai aktivitás megszűnését, szorongást, menekülési vágyat eredményezett. A művészek a forradalmi apály idején ráébrednek arra, hogy „nincs mód, természetes kitörési lehetőség, valódi mozgalomban, közösségi történelemben élni és alkotni." *Van Gogh, James Ensor, Edward Munch* életművének első szakasza még a 48-as, forradalmi Európa egységének jegyében születik; a második szakasz viszont már magán hordja — M. De Micheli alapos elemzéssel bizonyítja ezt — azt a vergődést, tanácstalan útkeresést, talajtalanságot, ami a polgári eszmények kiüresedése nyomán támadt a polgári művészetben. Az így kialakult válsággal a sokszínű irányzatok nem tudtak megbirkózni: sem az expresszionizmus, sem a szürrealizmus, sem a futurizmus, sőt többnyire teljesen zsákutcába futottak; pl. a dadaizmus teljes művészietlenségbe fulladt. Van azonban az avantgardon belül egy másik út is, amit pl. *Aragon* és *Eluard* járt meg. Az a szándék, ami kétségtelenül megvolt a szürrealizmusban: betörni a politikába és a történelembe — hozzásegítette Aragont és Eluard-t, hogy megtalálják helyüket a kommunista mozgalomban és művészetük a szocialista realizmusban teljesedjék ki.

Mario De Micheli filológiai alapossággal és teoretikus nagyvonalúsággal elemzi végig az avantgard-irányzatokat, s módszeréből következik, hogy igen sokoldalú és differenciált képet tud alkotni. Ezért az avantgardban nemcsak válságjelenséget lát, hanem olyan törekvést is, amely új utakat és tartományokat derített fel, valamin a technika és a kifejezés friss eszközeivel és módjaival gazdagította a művészetet. Könyvét különösen értékessé teszi a mellékelt dokumentum anyag (a „Die Brücke" Művészeti Egyesült Krónikája, Dada Kiáltvány, A szürrealizmus első kiáltványa, A kubista festészet stb. — kb. 150 oldal), és hogy az elemzett képzőművészeti alkotások egy része műmellékletként szerepel. Kár, hogy a kötet nem tartalmaz egyetlen színes reprodukciót sem, annál is inkább, mert M. De Micheli oldalakon át elemzi a színek szerepét az avantgard festészetben.

Sebők Magda

Digitized by Google

Nemeskürty István:
A MESEAUTÓ UTASAI

Magvető Könyvkiadó, 1965.

Marxista szemlélet, filológiai pontosság, a film szeretete — nehéz lenne néhány szóban megfogalmazni, mi teszi Nemeskürty István könyvét *élő* filmtörténetté. „Daliás huszártiszt, cigányozó földbirtokos, fess vezérigazgató, mafla kispolgár" ... Meseautó, Kölcsönkért kastély — egy hazug világ giccsei elevenednek meg. És a szenvedélyes hang, mintha egy még ma is élő szemlélettel vitatkozna. Ilyen filmeken „nőtt fel" az ellenforradalmi évtizedek magyar közönsége — sajnos. A Horthy-korszak a film terén is kitett magáért. Filmjei világméretben összehasonlítva is egyértelműen és szinte kivétel nélkül magukon viselték az uralkodó esztétikai áramlatok és a politikai reakció jegyeit. Miért nem bontakozhatott ki a magyar filmgyártás, amely a Tanácsköztársaság leveréséig az egész világ filmművészetében jelentős rangot ért el? Miért kényszerültek Nyugat-Európába és Amerikába a korszak tehetséges rendezői, forgatókönyvírói, producerei és operatőrjei?

A meseautó utasai — *A mozgófényképtől a filmművészetig* című könyv folytatása — alapos, megbízható áttekintést nyújt a magyar hangosfilmgyártás és a szakirodalom tizenöt évéről. A történetet szakkönyvek, folyóiratok, napilapok és filmek alapján dolgozza fel, de mindezt nem önmagában vizsgálja, hiszen a film gyártmány, üzlet, nem lehet elszakítani a korszak gazdasági-politikai tényezőitől, a gyártók, az üzletmberek, a politikusok harcaitól. Ez a szemlélet nemcsak marxista igényűvé, de élővé, olvasmányossá is teszi a könyvet. Az olvasó nem adathalmazt, holt anyagot kap, hanem belekerül egy élő szervezetbe, a Horthy-korszak filmvilágának igazi „kulisszatitkaiba", de egyben majd három évtized távlatából a szerzővel együtt nevethet a legsilányabb fércműveken. Igazán nevethet, mert Nemeskürty megtalálta a filmekhez illő „megfelelő" hangot, ha azok megérdemelték.

A magyar film régmúlt tizenöt évéről a szakember új adatokkal, koncepciózus áttekintéssel gazdagodhat, a nagyközönség pedig először kap kézhez erről szóló, átfogó igényű filmtörténeti munkát.

Szekeres Péter

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CRITICA MARXISTA
1965. március-április

VEZÉRCIKK (Miért foglalkozik a folyóirat e száma az olasz ellenállással és Vietnam problémájával.)

E. Sereni: FELJEGYZÉSEK A NEMZETI- ÉS NÉPFRONT POLITIKÁRÓL FOLYTATANDÓ VITÁHOZ.

E. Curiel: A PROLETARIÁTUS TÖRTÉNELMÉNEK KÉT SZAKASZA.

P. Secchia: A NEMZETI FELSZABADÍTÁSI BIZOTTSÁGOK HATALMA A BALOLDAL EGYIK VITÁJÁNAK TÜKRÉBEN.

F. Frassati: POLÉMIA KATOLIKUSOKKAL AZ ELLENÁLLÁSRÓL.

DOKUMENTUMOK AZ OKP ÉS A PSIUP (a szocialista párt) ÁLLÁSPONTJÁRÓL 1943 OKTÓBERÉTŐL 1944 ÁPRILISÁIG.

J. Charrière: A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSÉNEK PROBLÉMÁI A VIETNAMI DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN.

Nguyen Van Ba: A DÉL-VIETNAMI NEMZETI FELSZABADÍTÁSI FRONT.

Nguyen Minh Vy: A MUNKÁSOSZTÁLY ÉS A VÁROSI NÉPTÖMEGEK HARCA DÉL-VIETNAMBAN.

KOMMUNYISZT
1965. 7. szám

A SZOVJET NÉP VILÁGTÖRTÉNELMI GYŐZELME. (Vezércikk.)

P. Kurocskin: FEGYVERES ERŐINK HŐSTETTE.

J. Hendrych: KÖZÖS HARCBAN MEGEDZETT BARÁTSÁG ÉS TESTVÉRISÉG.

E. Honecker: A SZOVJET NÉP MEGNYITOTTA A NÉMET NÉP ELŐTT A RAGYOGÓ JÖVŐBE VEZETŐ UTAT.

L. Korbut: TÖKÉLETES TECHNIKÁT A MEZŐGAZDASÁGNAK.

Naumova N. A MUNKÁHOZ VALÓ ÚJ VISZONY.

KOMMUNISTÁK A TAGGYŰLÉSEKRŐL. (Szemle anyagokból és levelekből.)

G. Svecsnyikov: AZ ANYAG KIMERÍTHETETLENSÉGÉNEK LENINI ESZMÉJE A MODERN FIZIKÁBAN.

K. Kravcsenko: A MŰVÉSZ ÉS AZ IDŐ. (A második „Szovjetszkaja Rosszija" kiállításról.)

P. Romanov: A SZOVJET SAJTÓ A NÉPET SZOLGÁLJA.

J. Duclos: AZ EGYSÉGFRONT ÉS A KÖZSÉGTANÁCSI VÁLASZTÁSOK FRANCIAORSZÁGBAN.

N. Gauzner: A TUDOMÁNYOS-MŰSZAKI HALADÁS ÉS A JELENKORI PROLETARIÁTUS.

KOMMUNYISZT
1965. 8. szám.

A SZOVJET HAZAFISÁG. (Vezércikk.)

M. Millionscsikov: A SZOVJET TUDOMÁNY A KOMMUNIZMUS ÉPÍTÉSÉBEN.

M. Rozental: AZ ISMERETELMÉLET ÉS A JELENKORI TUDOMÁNYOS VÍVMÁNYOK.

N. Voronov—M. Morozov: ESZTÉTIKÁT AZ IPARI TERMELÉSBE.

E. Loksin: A SZOVJETUNIÓ HÚSZÉVES IPARI FEJLŐDÉSE.

N. Razumov: A VILÁGSZINTEK FELÉ.

J. Szergejev: AZ ÚJ TECHNIKA ÉS A SZABADALMAK.

O. Tyerescsenko — M. Brenner: AZ IPAR KENYERE — A FŰTŐANYAG.

Digitized by Google

K .Mikulszkij: A GAZDASÁGOK KOMPLEX FEJLESZTÉSE ÉS A NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁS.

V. Platkovszkij — Sz. Morkovnyikov: KUBA A BOLDOG JÖVŐ FELÉ HALAD.

M. Mityin: A SZEMÉLYISÉG EGZISZTENCIALISTA ÉRTELMEZÉSÉNEK TARTHATATLANSÁGA.

V. Jerosin — J. Peszkov: AZ AMERIKAI HÍRSZERZŐ SZOLGÁLAT — A KALANDOK ÉS PROVOKÁCIÓK ESZKÖZE.

A. Manfred: A SZOVJETUNIÓ ÉS FRANCIAORSZÁG A VILÁGPOLITIKÁBAN. (Ismertetés Boriszov könyvéről.)

LUPTA DE CLASA

1965. 5. szám.

ÚJABB SIKEREK A GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGBEN A PÁRTKONGRESSZUS TISZTELETÉRE.

N. Ionescu: MŰSZAKI HALADÁS A KŐOLAJIPARBAN.

J. Fazekas: AZ ÉLELMISZERIPAR ÉS A LAKOSSÁG NÖVEKVŐ IGÉNYEI.

A. Bolintineanu: TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK A JOGTUDOMÁNYBAN.

P. Beraru: A ROMÁNIAI TÁRSADALMI ÉS FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETE. (Könyvismertetés.)

I. Mitran: KÉT ÉVTIZED CSEHSZLOVÁKIA FELSZABADÍTÁSA ÓTA.

B. Comisioneru: A KAPITALIZMUS PÉNZRENDSZERE — JELENTŐS ELLENTÉTEK SZÍNTERE. (A nagy nyugati államok valutahelyzetéről és fizetőképességéről.)

H. Lovinescu: A KRITIKUS, A KRITIKA ÉS A SZERZŐ.

A. Balcanu: AZ ELMÉLETI MUNKABAN NEM ELÉG AZ EGYÉNI KEZDEMÉNYEZÉS. (A színházi élet hiányosságairól.)

V. Zaharescu: A SZTRÁJKHARCOK TÖRTÉNETÉBŐL. (A romániai sztrájkokról kiadott könyv recenziója.)

O. Butoi Turcu: JÁRULÉKOK A ROMÁN SAJTÓ TÖRTÉNETÉNEK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ. (Kritika a fenti címmel megjelent könyvről.)

P. Nita: AFRIKA ÉS A JÖVŐ. (Jack Woddis könyvének ismertetője.)

MARXISM TODAY

1965. június.

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK. (Alcímek: Két különböző politika; Nagy változások Burmában; Államosítás; A demokrácia kiterjesztése; Az amerikai szegények; Fuzió és monopólium; Marxizmus és erkölcs; Lenin az elvtárs és az ember; A marxizmus karikatúrája; Szolidarítás a vietnami néppel.)

J. Woddis: MARX ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM.

J. Moss: A MUNKÁSPÁRTI KORMÁNY ÉS A TUDOMÁNY.

A. Taylor: SZÜKSÉGSZERŰ ÉS VÉLETLEN A FIZIKÁBAN.

R. Southall: A „PILGRIM'S PROGRESS" ÉS A NÉPI KULTÚRA. (John Bunyan könyvének értékelése.)

J. Bright Mennell: AZ INFLÁCIÓ PROBLÉMÁI. (Vitacikk.)

D. Goldstick: MARXIZMUS ÉS ERKÖLCS. (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

1965. 5. szám.

A SZABAD CSEHSZLOVÁKIA HÚSZ ÉVE. (A Csehszlovák Kommunista Párt központi bizottságának tézisei.)

J. Hendrych: TÁRSADALMUNK ÉLCSAPATA.

Z. Fierlinger: AZ ÚJ CSEHSZLOVÁKIA LÉTREJÖTTE ÉS A SZOVJETUNIÓ.

O. Simunek: A CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG ÉS A KGST TAGORSZÁGOK EGYÜTTMŰKÖDÉSE.

Digitized by Google

A. Bubcek: A CSEHEK ÉS SZLOVÁKOK TESTVÉRISÉGE.
R. J. Malinovszkij: A HÁBORÚ BEFEJEZŐ SZAKASZA.
J. Machác: A SZOVJET HADSEREG HARCBAN SZABADSÁGUNKÉRT.
K. Bartosek: A PRÁGAI NÉP FELKELÉSE.
V. Krahulec: SZLOVÁKIA GAZDASÁGI ÁTALAKULÁSA.
J. Sekera: A SZAKASZOK FORDULÓJÁN. (A Csehszlovákiában bekövetkezett alapvető változásokról.)
J. Kladiva: KULTURÁLIS FORRADALOM A CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN.
J. Dolansky: GYÜMÖLCSÖZŐ EGYÜTTMŰKÖDÉS A SZOVJET KULTÚRÁVAL.
J. Hes: HARC A CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT.
A. Ort — M. Had — K. Krátky: POLITIKAI TUDOMÁNY — IGEN VAGY NEM?

NOWE DROGI

1965. 6. szám.

A NEMZETI EGYSÉGFRONT.
J. Mitrega: A SZÉNBÁNYÁSZAT HELYE LENGYELORSZÁG GAZDASÁGI ÉLETÉBEN.
L. Malecki: A FIZIKA ÉS A TECHNIKA EGYÜTTMŰKÖDÉSE.
K. Miekus: A PULAWY-I KÖRZET IPAROSÍTÁSA.
M. Charkiewicz: A SZAKKÉPZETT KÁDEREK FOGLALKOZTATÁSÁNAK STRUKTÚRÁJÁBAN VÉGBEMENT VÁLTOZÁSOK 1958—64-BEN.
C. Sobczak — Nowak: A PÁRTMUNKA EGYES PROBLÉMÁI A KOSZALINI ÁLLAMI GAZDASÁGOKBAN.
S. Palczewski: EGY VESZEDELMES DOKTRINA. (A Johnson doktrina elemzése.)
J. Lobman: AZ AMERIKAI URALMI RENDSZER VÁLSÁGA AZ ÁZSIAI TÉRSÉGBEN.
W. Rustowski: HATALMON A LABOURISTÁK. (A Wilson-kormány problémái.)
J. Górski: „HÁBORÚ ÉS BÉKE KÖZÖTT" (Hugh Seton-Watson könyvének ismertetése, és vita téves megállapításaival.)
J. Dzievulski: A JELENKORI KAPITALIZMUS NÉHÁNY KÉRDÉSE. (A LEMP KB Társadalomtudományi Főiskoláján megrendezett konferencia ismertetése.)
A TRYBUNA LUDU ANKÉTJA A MINŐSÉG KÉRDÉSEIRŐL.
MARIA DABROWSKA HALÁLA.

WEG UND ZIEL

1965. június.

A SZOCIALISTA ORIENTÁCIÓ (A vezércikk az Osztrák Kommunista Párt XIX. kongresszusával foglalkozik.)
L. Spira: A VIETNAMI HÁBORÚ TÖRTÉNETÉHEZ.
W. Truger: MI AZ ANTIKOMMUNIZMUS? (Elemző cikk.)
A „B-ÜGY-TŐL AZ ÖKB-ÜGYIG (Szerkesztőségi cikk a Borodajkewycz-ügyről és az Österrechischer Kameradschaftsbund-ról.)
E. Zucker-Schilling: EGYSÉG 1945. (Tanulmány részlet.)
A SZAMOKOVI KOMMÜN. A bulgáriai Szamokov város dolgozóinak győzelme 1910-ben.)
K. Weins: A PROGRESSZIV ADÓRENDSZER.
VITA-FORUM. (Friedl Fürnberg, Ernst Wimmer és Dorothea Sellin hozzászólása Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" című cikkéhez.)

EINHEIT

1965. 5. szám.

H. Schaul: VISSZAPILLANTÁS ÉS KILÁTÁS 20 ÉV UTÁN.
A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK TUDOMÁNYOS TERVEZÉSE ÉS FEJLESZTÉSE. (Interju Hannes Hörnig elvtárssal, a KB póttagjával, a KB tudományos osztályának vezetőjvel.)

Digitized by Google

H. Matern: AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS PÁRTJA. (A nyugatnémet CDU 13. pártkongresszusáról.)

H. Müller: IPARI STRUKTÚRAVÁLTOZÁS ÉS ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN.

P. Friedländer: A NYUGATNÉMET KATONAI „SEGÍTSÉG" A NEOKOLONIALIZMUS RENDSZERÉBEN.

G. Müller: AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS ÉS A NAGYPARASZTOK NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN.

A. Charisius: A KAPITALIZMUS ÉS A MILITARIZMUS KÖLCSÖNÖS VISZONYÁRÓL.

H. Riedel: ÁLLAMMONOPOLISTA SZABÁLYOZÁS ÉS KONJUNKTURÁLIS FEJLŐDÉS.

G. Neuckranz: AZ NDK HATÁSA AZ ÁLLAMMONOPOLISTA HATALMI RENDSZERRE NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN.

J. Hemmerling: A SZOCIALISTA KÖZÖSSÉGI MUNKA — A SIKER KULCSA.

O. Spitzner: A GAZDASÁGI SZERZŐDÉS AZ ÚJ GAZDASÁGI RENDSZERBEN.

I. Lange: TÖBB NŐT KIKÉPEZNI A MŰSZAKI PÁLYÁKRA.

H. Stubbe: A BIOLÓGIA FEJLŐDÉSI IRÁNYVONALAI.

F. Hoffmann: OKTATÁSI ESZMÉNYKÉP A SOKOLDALÚAN KÉPZETT EMBERRŐL

H. Bartel: AZ 1875. ÉVI GOTHAI EGYESÍTŐ PÁRTKONGRESSZUSRÓL

G. Liebig: A MARXIZMUS—LENINIZMUS VONZEREJE NŐ! (Ismertetés az „Amerikai Marxista Tanulmányok Intézete"-nek tevékenységéről.)

A MARXISTA—LENINISTA FILOZÓFIA ÉS A TECHNIKAI FORRADALOM (A Német Tudományos Akadémia filozófiai osztályának tézisei.)

NOVO VREME

1965. 5. sz.

H. Nesztorov: FELEJTHETETLEN TÖRTÉNELMI LECKE (A hitleri Németország fölött aratott győzelem 20. évfordulójáról.)

I. Kirilov: LENIN HARCA A BALOLDALI OPPORTUNIZMUS ELLEN.

G. Vekilov: A DIALEKTIKUS MATERIALIZMUS ÉS KORUNK GENETIKÁJA

A. Marinov — J. Bliznakov — A. Kjurkcsiev — G. Evgeniev: A TERMELÉS ÉS MUNKASZERVEZÉS TÖKÉLETESÍTÉSE IPARI FEJLŐDÉSÜNK JELENLEGI SZAKASZÁNAK FŐ FELADATA

T. Avramov—P. Novakov: A VEZETŐ GAZDASÁGI KÁDEREK SZAKKÉPZETTSÉGÉNEK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

A. Obretenov: KORSZERŰSÉG ÉS SOKOLDALÚSÁG A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

H. Speter: RAUL PREBISCH „PERIFERIÁLIS GAZDÁLKODÁS" ELMÉLETE

OLVASÓINKHOZ

Közöljük olvasóinkkal, hogy folyóiratunk — ugyanúgy, mint az előző években — idén augusztusban sem jelenik meg. Következő számunkat mint augusztus—szeptemberi kettős számot szeptember elején adjuk ki.

A szerkesztőség

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

KOMÓCSIN ZOLTÁN: Az eszmei irányelvek és a sajtó — — — — 1

NYERS REZSŐ: Gazdaságirányítási rendszerünk problémái — — — 10

SZENTPÉTERI ISTVÁN: A közvetlen demokratikus intézmények mai szerepe — — — — — — — — — — — — — — 30

CSIZMADIA ERNŐ: A termelés bővítésének pénzügyi alapjai termelőszövetkezeteinkben — — — — — — — — — — — — 44

GARAI LÁSZLÓ: Személyiség és társadalom — — — — — — 56

SZEMLE

A munkásosztály szövetségi politikájának fejlődése (SZABÓ BÁLINT) 70

NEMZETKÖZI SZEMLE

Az Osztrák Kommunista Párt XIX. kongresszusa (HELTAI ANDRÁS) 76

A demokratikus ifjúsági világmozgalom (BARACS DÉNES) — — — 82

ESZMECSERE

A társadalmi törvények objektív jellegéhez (ERDŐDI JÓZSEF) — — 89

A társadalmi törvény vitájáról — — — — — — — — — — 94

A szocialista realizmusról (KLANICZAY TIBOR) — — — — — 103

MEGJEGYZÉSEK

Három Károlyi Mihály? — — — — — — — — — — — — 108

Vitatkozunk, — vagy vitázgatunk? (F. J.) — — — — — — — 109

Könyvnap 1965 (K. I.) — — — — — — — — — — — — — 111

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Húsz év — Tanulmány antológia (KISS GYÖRGY) — — — — — 112

Csendes—Vági: Jövedelmezőség és termelés a szövetkezeti gazdaságokban (MOLNÁR LÁSZLÓ) — — — — — — — — — — — 115

Elődök és kortársak — Szabolcsi Miklós tanulmánykötete (ILLÉS LAJOS) — — — — — — — — — — — — — — 117

Váci Mihály: Kelet felől (G. SZABÓ LÁSZLÓ) — — — — — — 121

Jegyzetek könyvekről — — — — — — — — — — — — — 123

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPARTOK FOLYÓIRATAI

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Золтан КОМОЧИН: Идейные установки и печать — — — — — 1

Режьё НЕРШ: Проблемы системы руководства народных хозяйством — 10

Иштван СЕНТПЕТЕРИ: Нынешняя роль непосредственных демократических учреждений — — — — — — — — — — — — 30

Эрнё ЧИЗМАДИЯ: Финансовые основы расширения производства в наших производственных кооперативах — — — — — — 44

Ласло ГАРАИ: Личность и общество — — — — — — — — 56

ОБЗОР

Развитие союзнической политики рабочего класса (Балинт САБО) — 70

МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ

XIX-й съезд Коммунистической партии Австрии (Андраш ХЕЛТАИ) 76

Всемирное движение демократической молодежи (Денеш БАРАЧ) — 82

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

К объективному характеру общественных законов (Йожеф ЭРДЕДИ) — 89

О дискуссии по общественному закону — — — — — — — — 94

О социалистическом реализме (Тибор КЛАНИЦАИ) — — — — 103

ПРИМЕЧАНИЯ

Трое Михаев КАРОИ? — — — — — — — — — — — — 108

Дискуссировать или препираться? (Й. Ф.) — — — — — — — 109

День книги 1965 года (И. К.) — — — — — — — — — — 111

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

20 лет — Антология научных статьей (Дьёрдь КИШ) — — — — 112

ЧЕНДЕШ—ВАГИ: Доходность и производство в кооперативных хозяйствах (Ласло МОЛНАР) — — — — — — — — — — 115

Предки и современники — Том научных статьей Миклоша САБОЛЧИ (Лайош ИЛЛЕШ) — — — — — — — — — — — — 117

Михай ВАЦИ: С Востока (Ласло Г. САБО) — — — — — — 121

Записки о книгах — — — — — — — — — — — — — 123

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ?

Digitized by Google

CONTENTS

ZOLTÁN KOMÓCSIN: The ideologic guidance lines and the press — 1

REZSŐ NYERS: On the inprovement of our economic apparatus — 10

ISTVÁN SZENTPÉTERI: The role played today by the direct democratic institutions — — — — — — — — — — — — 30

ERNŐ CSIZMADIA: The financial basis of increasing the production in the cooperative societies — — — — — — — — — — 40

LÁSZLÓ GARAI: Personality and society — — — — — — — 56

REVIEW

Development in the federal policy of the working class (BÁLINT SZABÓ) — — — — — — — — — — — — — — 70

INTERNATIONAL REVIEW

The 19th Congress of the Communist Party of Austria (ANDRAS HELTAI) — — — — — — — — — — — — — — 76

The democratic world youth movement (DÉNES BARACS) — — — 82

EXCHANGE OF IDEAS

On the objective character of the social laws (JÓZSEF ERDŐDI) — 89

Debate on the social law — — — — — — — — — — — — 94

On socialist realism (TIBOR KLANICZAY) — — — — — — — 103

NOTES

Mihály Károlyi in threefold appearance? — — — — — — — 108

Debate or word battle? (J. F.) — — — — — — — — — — 109

Book Day 1965 (I. K.) — — — — — — — — — — — — 111

CRITICISM AND BOOK REVIEW

Twenty Years — An anthology of studies (GYÖRGY KISS) — — — 112

Csendes—Vági: Rentability and Production in the collective farms (LÁSZLÓ MOLNÁR) — — — — — — — — — — — — 115

Forbears and Contemporaries — A study volume by Miklós Szabolcsi (LAJOS ILLÉS) — — — — — — — — — — — — 117

Mihály Váci: Out from the East (LÁSZLÓ G. SZABÓ) — — — — 121

Notes on books — — — — — — — — — — — — — — 123

FROM THE PRESS OF BROTHERPARTIES

Digitized by Google

SOMMAIRE

ZOLTÁN KOMÓCSIN: Les directives idéologiques et la presse — — 1

REZSŐ NYERS: Les problemes de notre système de direction économique — — — — — — — — — — — — — — 10

ISTVÁN SZENTPÉTERI: Le rôle actuel des institutions démocratiques directes — — — — — — — — — — — — — — 30

ERNŐ CSIZMADIA: Les bases financières de l'élargissement de la production dans nos coopératives de production agricole — — — 44

LÁSZLÓ GARAI: Personnalité et Société — — — — — — — 56

REVUE

L'évolution de la politique des alliances de la classe ouvrière (BÁLINT SZABÓ) — — — — — — — — — — — — — — 70

REVUE INTERNATIONALE

Le 19e Congrès du Parti Communiste Autrichien (ANDRÁS HELTAI) 76

Le mouvement mondial de la jeunesse démocratique (DÉNES BARACS) 82

ÉCHANGE DE VUES

A propos du caractère objectif des lois sociales (JÓZSEF ERDŐDI) 89

Débat sur la loi sociale — — — — — — — — — — — — 94

Du réalisme socialiste (TIBOR KLANICZAY) — — — — — — 103

NOTES

Trois Mihály Károlyi? — — — — — — — — — — — — — 108

Débat ou disputaillerie? (F. J.) — — — — — — — — — — 109

La Foire du Livre 1965 (K. I.) — — — — — — — — — — 111

CRITIQUE ET COMPTES RENDUS

Vingt ans — Un recueil d'essais (GYÖRGY KISS) — — — — — 112

Csendes—Vági: Rentabilité et production dans les fermes coopératives (LÁSZLÓ MOLNÁR) — — — — — — — — — — — — 115

Prédécesseurs et Contemporains — Un recueil d'études de Miklós Szabolcsi (LAJOS ILLÉS) — — — — — — — — — — — — 117

Mihály Váci: Du côté Orient (LÁSZLÓ G. SZABÓ) — — — — — 121

Notes sur des livres — — — — — — — — — — — — — 123

DE LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Digitized by Google

INHALT

ZOLTÁN KOMÓCSIN: Die Ideologischen Richtlinien und die Presse 1

REZSŐ NYERS: Die Probleme des Führungssystems in unserer Volkswirtschaft — — — — — — — — — — — — — — 10

ISTVÁN SZENTPÉTERI: Die gegenwertige Rolle der unmittelbar demokratischen Institutionen — — — — — — — — — 30

ERNŐ CSIZMADIA: Die finanziellen Grundlagen der Erweiterung des Produktion in den L. P. G. — — — — — — — — — — 44

LÁSZLÓ GARAI: Persönlichkeit und Gesellschaft — — — — — 56

RUNDSCHAU

Entwicklung in der Bündnispolitik der Arbeiterklasse (BÁLINT SZABÓ) — — — — — — — — — — — — — — 70

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Der 19. Parteitag der Kommunistischen Partei Österreichs (ANDRÁS HELTAI) — — — — — — — — — — — — — — 76

Die demokratische Weltjugendbewegung (DÉNES BARACS) — — — 82

GEDANKENAUSTAUSCH

Zum objektiven Charakter der Entwicklungsgesetze der Gesellschaft (JÓZSEF ERDŐDI) — — — — — — — — — — — — 89

Debatte über das Grundgesetz des gesellschaftlichen Entwicklung — 94

Über den sozialistischen Realismus (TIBOR KLANICZAY) — — — 103

NOTIZEN

Mihály Károlyi in dreifacher Person? — — — — — — — — 108

Debatte oder Wortfechterei? (J. F.) — — — — — — — — — 109

Büchertag 1965 (I. K.) — — — — — — — — — — — — 111

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Zwanzig Jahre — eine Studienanthologie (GYÖRGY KISS) — — — 112

Csendes—Vági: Eintraglichkeit und Produktion in den L. P. G. (LÁSZLÓ MOLNÁR) — — — — — — — — — — — — 116

Vorläufer und Zeitgenossen — Studien von Miklós Szabolcsi (LAJOS ILLÉS) — — — — — — — — — — — — — 117

Mihály Váci: Von Osten her (LÁSZLÓ G. SZABÓ) — — — — — 121

Notizen über Bücher — — — — — — — — — — — — 123

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

135

Digitized by Google

E SZÁM SZERZŐI

KOMÓCSIN ZOLTÁN, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Népszabadság főszerkesztője; NYERS REZSŐ, az MSZMP Központi Bizottságának titkára; SZENTPÉTERI ISTVÁN, egyetemi docens; CSIZMADIA ERNŐ kandidátus, a Minisztertanács munkatársa; GARAI LÁSZLÓ, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa; SZABÓ BÁLINT, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa; HELTAI ANDRÁS, újságíró; BARACS DÉNES, újságíró; ERDŐDI JÓZSEF, a Pártfőiskola tanára; KLANICZAY TIBOR, az MTA levelező tagja; KISS GYÖRGY, egyetemi docens; MOLNÁR LÁSZLÓ, egyetemi adjunktus; ILLÉS LAJOS, a Szépirodalmi Könyvkiadó irodalmi vezetőhelyettese; G. SZABÓ LÁSZLÓ, újságíró.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
MAY 10 1966
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

8-9

XX. ÉVFOLYAM 1965. AUG. — SZEPT.

Digitized by Google

Szerkesztőség:

Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124-475.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.

Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlap Iroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Megjelent 37 300 példányban

Az utolsó kézirat 1965. augusztus 11-én érkezett a nyomdába

Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.2551.2 — Zrínyi Nyomda, Budapest, F. v.: Bolgár I.

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF., 8—9. SZ. BUDAPEST 1965. AUGUSZTUS—SZEPTEMBER HÓ

Pártunk és a közgazdaságtudomány fontos és időszerű feladata

— Gazdasági mechanizmusunk kérdéseiről —

Írta **FRISS ISTVÁN**

A sokfelé — pártkörökben, közgazdászok között, a sajtóban folyó, úgynevezett mechanizmus-vita azt tanúsítja, hogy napirendre került termelési viszonyaink szélesebb körű módosításának, továbbfejlesztésének feladata. Ebben voltaképpen semmi meglepő sincsen. Mindig is tudtuk, tanítottuk is, hogy a termelési módnak általában, és így a miénknek is, van egy előrehajtó része: a termelőerők, és van egy maradibb része: a termelési viszonyok. Ha a termelési viszonyok lehetővé teszik és elősegítik a termelőerők gyors fejlődését, akkor azt mondjuk, hogy összhangban vannak egymással. Egy idő múlva azonban ez az összhang elkerülhetetlenül gyengül, megbomlik.

„A termelőerők fejlődése folytán *a szocialista termelési viszonyok,* az emberek között *a termelés, az elosztás és a csere terén kialakult viszonyok egyes elemei, a gazdaság tervirányításának egyes formái* elavultaknak, a termelőerők elért színvonalától elmaradottaknak bizonyulnak, s nincsenek többé összhangban a termelés további fejlődésének szükségleteivel. Ez megköveteli a termelési viszonyoknak, a gazdasági vezetés formáinak megváltoztatását, összhangba hozását a termelőerők elért színvonalával." (Politikai Gazdaságtan Tankönyv, 5. kjadás, 1963. 506. oldal. — Kiemelés tőlem. F. I.)

Mai termelési viszonyainknak — értve ezeken mindazt, amire az idézett sorok utalnak — jellegzetes vonásai döntően még a szocialista átalakulás első éveiben alakultak ki. Jelentősebb változtatásokat — a mezőgazdaságiaktól eltekintve — csak 1957-ben és 1958-ban eszközöltünk rajtuk, de nagy részüket akkor is érintetlenül, vagy csaknem érintetlenül hagytuk. Nem csoda tehát, ha most, mint ezt sok jel mutatja, ezekhez is hozzá kell nyúlnunk. Az a munka, melynek végül a szükségesnek mutatkozó vál-

Digitized by Google

toztatásokra kell vezetnie, mint ismeretes, már meg is indult, mégpedig pártunk kezdeményezésére és vezetésével. Ez utóbbi körülmény természetesen nem véletlen. Ha valóban nagyobbmérvű módosításokra lesz szükség, ezeket — e megállapításra még visszatérek — pártunk tevékeny részvételével kell megvalósítani.

Felszabadulásunk huszadik évfordulóján számos cikk és tanulmány nyújtott áttekintést gazdasági fejlődésünk két évtizedéről. Senki elfogulatlan emberfia számára nem lehet vitás, hogy nem volt még népünk történetében másik két olyan évtized, de kétszer kettő sem, mely számára olyan mértékű *anyagi és kulturális fellendülést* hozott volna, mint az 1945 április 4-ét követő húsz év. Joggal vagyunk büszkék eredményeinkre.

Újév táján, második ötéves tervünk utolsó évének küszöbén, sok cikk és tanulmány foglalkozott gazdasági fejlődésünk utolsó éveivel és az előttünk álló feladatokkal. Ezek az évek is jelentős fejlődést, sok sikert hoztak. Méltatásuk mellett mégis sok szó esett a hiányosságokról is. Konkrét és nem egyszer éles bírálatot tartalmaztak az országgyűlés februári költségvetési vitájában elhangzott beszédek is, beleértve a pénzügyminiszter beszámolóját és a miniszterelnök felszólalását. Azok a hiányosságok, melyeket szóvá tettek, nagyrészt termelési viszonyaink hiányosságaiban gyökereznek, ezekből fakadnak. Szocialista termelési viszonyaink nem hullnak le készen az égből, nem is vezethetők le Marx és Engels, sőt még Lenin tanításaiból sem, legfeljebb néhány általános vonásuk. Kezdettől fogva nekünk magunknak kellett tehát kialakítanunk őket. Közben hibákat is követtünk el. Itt is, mint általában a gyakorlati életben, csak a tapasztalat mutathatja meg, mi a jó és mi a rossz. A haladás egyetlen lehetséges és egyben szükséges módja, hogy *gyakorlatunk millió jó és rossz tapasztalatát gondosan elemezzük, elméletileg általánosítjuk, az így nyert elméleti felismeréseket pedig hasznosítjuk a gyakorlatban.* Része ez az elmélet és a gyakorlat egységének, melyet társadalmi méretben kapitalista országokban nem lehet megvalósítani, szocialista országokban azonban nemcsak lehet, hanem kell is.

Termelési viszonyainkkal kapcsolatos tapasztalataink felülvizsgálása, elemzése, általánosítása most is már huzamosabb ideje folyik különböző területeken, különböző eszközökkel és módokon. Első helyen kell említenünk — mert már nagyobb múlt van mögötte — a pártunk Központi Bizottsága mellett működő *Közgazdasági Elméleti Munkaközösséget.* Ennek keretében az utolsó években élénk viták folytak számos fontos gazdasági kérdésről, így többek között a mezőgazdasági ár-, adó- és hitelrendszerről az ipari termelői árakról, a nemzeti jövedelem számbavételével kapcsolatos különböző kérdésekről, az eszközlekötési járulékról, az

Digitized by Google

életszínvonal emelésének lehetséges módjairól és mértékéről, a tudományos kutatások és a műszaki fejlesztés különböző gazdasági és tervezési vonatkozásairól, s magának a közgazdaságtudománynak a helyzetéről és feladatairól is. Az utóbbi években a kérdések még sokkal szélesebb köréről bontakozott ki vita folyóirataink és legutóbb már napilapjaink hasábjain is. Néhány hónapja pedig pártunk Központi Bizottságának határozata alapján átfogó munka indult meg, több száz elméleti és gyakorlati szakember bevonásával, egész gazdasági mechanizmusunk, gazdasági vezetési és irányítási rendszerünk felülvizsgálatára.

A sajtóban folyó vitában már eddig is sok tanulságos tényről és tapasztalatról számoltak be, sok vélemény és ellenvélemény, javaslat és ellenjavaslat hangzott el. Valószínű, hogy az imént megemlített átfogó munka nyomán ez a vita tovább fog szélesedni. De a beszámolókból, a vélemények és javaslatok tarkasága, sokfélesége és különbözősége közepette is egységes, vagy csaknem egységes felfogás rajzolódik ki szocialista termelési viszonyaink több, kétségkívül meglevő és népgazdaságunk fejlődését hátráltató hiányosságáról.

Szó esett arról, hogy távlati népgazdasági terveink *tudományos megalapozottsága* még nem kielégítő. Sok mindent tudunk ugyan *a tudomány és a technika fő fejlődési irányairól*, de amit tudunk, az általában nincs tudományosan feldolgozva, összesítve, rendszerezve, egységbe foglalva. Nem teljesen megbízható az elképzelésünk arról, hogyan tudunk — a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeit is figyelembe véve — sikerrel bekapcsolódni ezekbe a fejlődési irányokba. Hasonlóan sokat és alapjában véve mégis keveset tudunk a lakosság, a dolgozó tömegek *igényeinek, életmódjának, fogyasztásának* várható változásairól az általánosan növekvő anyagi és kulturális életszínvonal viszonyai között. Ily módon távlati népgazdasági terveink sem a termelés, sem a fogyasztás oldaláról nincsenek a kellő alapossággal alátámasztva.

A *tudományos kutatásnak*, a *műszaki fejlesztésnek* és a *termelő beruházásoknak* természetüknél fogva szorosan kellene kapcsolódniuk egymáshoz. Ma ezek nincsenek egymással kielégítően összehangolva. Közülük egyiknek a területén sem érvényesül a kívánatos kiválasztás és az erőknek a legfontosabb célokra való összpontosítása. Ez részben következménye, részben oka is távlati terveink említett nem megfelelő tudományos megalapozottságának. Igaz, hogy második ötéves tervünk kiemelte a híradástechnikát, a műszeripart, a szerszámgépgyártást, a vegyipart, és előírta az átlagosnál gyorsabb fejlesztésüket. Ez azonban még csak az első lépés bizonyos összpontosítás felé, és ez is csak a termelés területén. Csak első lépés, mert a felsorolt iparágak egyenként is olyan óriási területek, hogy ha csak egyet választunk is ki kö-

Digitized by Google

zülük, akkor sem telik erőnkből az egésznek tudományos kutatására, sem műszaki fejlesztésére, és természetesen az egésznek a területére kiterjedő termelésre sem. Azt kellene tehát tudnunk, hogy például a híradástechnikának vagy a műszeriparnak melyik nem túl széles részterülete az, melyen a nemzetközi munkamegosztást is figyelembe véve, elegendő *tudományos, műszaki és termelő káder,* elegendő *technika, építési kapacitás és gép,* illetve *deviza* áll a rendelkezésünkre ahhoz, hogy eredményesen kapcsolódhassunk be a tudományos kutatásba, a technikai fejlesztésbe és a gyártásba.

Hiányosságként került szóba az is, hogy *vállalataink működésének minőségét* általában nem munkájuk mélyreható elemzése alapján mérik és értékelik, hanem azon az alapon, hogy — amint mondani szokták — hogyan „teljesítik" ezek a számukra előírt kisebb-nagyobb számú, néha csak három, de gyakran több, esetleg sokszorta több mutatót. Lehet, hogy ezek a mutatók teljesen megfelelnek a népgazdasági tervnek. Az előbb jellemzett helyzet következetében azonban ebből még nem feltétlenül folyik az, hogy ezek a mutatók jók, vagyis hogy az általuk megjelölt feladat teljesítéséhez valóban népgazdasági érdek fűződik. De az is lehet — s nincs, aki ellenőrizné ezt —, hogy a mutatók nincsenek kapcsolatban a népgazdasági tervvel, vagy éppen ellentmondanak annak. Akár így, akár úgy áll a helyzet, s ha mégoly jók és a vállalat munkájára jellemzők is a mutatók, annyi nyilvánvaló, hogy *csak* ezeknek a mutatóknak az alapján bajosan lehet megbízhatóan megítélni a vállalatot.

De mert a vállalat megítélésére hivatalból hivatott szervek mégis csak ezen az alapon ítélkeznek és jutalmaznak vagy büntetnek, ezért a vállalat vezetői és dolgozói egyrészt érdekeltek abban, hogy *teljesítsék* e mutatókat (tehát a mutatókkal jelzett feladatokat), másrészt érdekeltek abban is, hogy e mutatók *minél könnyebben legyenek teljesíthetők.* Érdekeltek tehát abban, hogy elrejtsék a mutatók teljesítésével kapcsolatos tartalékaikat (pl. a termelés emelésének, vagy a költségek csökkentésének, vagy a termelékenység emelésének, vagy a minőség javításának, vagy másnak, vagy az említettek közül többnek a tartalékait). A bírálatra hivatott szervek ezt természetesen tudják, ezért hivatalból kissé gyanakvók, *bizalmatlanok* a vállalat vezetőivel szemben, még ha kitűnő vezetőknek tartják is őket. Vállalatnak és felettes szervnek általában ilyen a jellemző magatartása, s ebből sokszor származnak kellemetlenségek.

A mutatók teljesítésére irányuló törekvésből az is következik a vállalat vezetői és dolgozói számára, hogy igyekeznek kitartani a már ismert, kipróbált, begyakorlott termelési eljárások, a már régen gyártott gyártmányok mellett. Ez magában nem is

Digitized by Google

helytelen, és általában biztosítja az előírt feladatok teljesítését, lehetővé teszi túlteljesítésüket. Baj csak akkor van, ha ez az igyekezet ellentétbe kerül a *műszaki haladással*. Erre azért van lehetőség, mert a fejlettebb technikára való áttérés valami újjal való kísérletezéssel jár, az újjal való kísérletezés pedig mindig kockázatos dolog: könnyen termelési visszaesésekre, a költségszínvonal emelkedésére, a termelékenység csökkenésére vezethet, így pedig nem tudják teljesíteni a mutatókat. Igaz, hogy a vállalat számára gyakran írnak elő műszaki fejlesztési feladatokat is, és anyagilag ösztönzik őket ezeknek teljesítésére, de ez nem mindig elég az említett erők ellensúlyozására.

A vállalat vezetői és dolgozói általában egyértelműen érdekeltek abban, hogy teljesítsék a vállalatnak a folyó évre előírt termelési tervét, és hogy az előírt, vagy annál kisebb termelési költséggel teljesítsék ezt a termelést. Abban is érdekeltek, hogy az előírt átlagbérrel, esetleg az előírt vagy annál kisebb létszámmal és az előírt egyéb mutatók betartásával dolgozzanak. Ezek az előírások, számok, mutatók — kevés kivétellel — nem a kormány által jóváhagyott népgazdasági terv előírásai, számai, mutatói, s nem is feltétlenül vezethetők le azokból. Ezeket a vállalat feletti szerve írta elő. Előírják sokszor *nemcsak a célokat*, melyeket a vállalatnak el kell érnie, hanem *az eszközöket is*, melyekkel a célokat el kell érni. Nem ritkán olyasmit is előírnak, amit csak a helyi viszonyok alapos ismerete alapján lehet megbízhatóan megítélni, s amit ezért a vállalaton kívül állónak, tehát a felsőbb szervnek is, nehéz helyesen eldöntenie.

Azzal szoktak érvelni, hogy a vállalat számára nem olyan világosak a népgazdasági összefüggések és érdekek, mint a felettes szerv számára. Ez természetesen általában igaz. De a gyakorlatban az is előfordul, hogy a vállalatnál látnak meg valami népgazdasági szempontból hasznosat, ami felülről nem látható. Például látják a vállalatnál, hogy egy eddig is gyártott gépet egy kicsit több munkaráfordítással a világszínvonalra lehetne emelni, és ezzel ez a külföldön is eladhatóvá lenne. A felettes szerv azonban esetleg nem engedélyezi a vállalat által javasolt kicsit több munkabefektetést, mert — a már említett kötelező bizalmatlanságtól vezettetve — attól tart, hogy a vállalatnál nem is annyira tökéletesebbet szeretnének termelni, mint inkább a normákat akarják fellazítani. Ilyesmi is akadályozhatja a műszaki fejlesztést.

Sok szó esett már arról, hogy termelő vállalatainknak általában akkor kell a jövő évi termeléshez szükséges anyagokat, alkatrészeket, félkész gyártmányokat megrendelniük, amikor *még nem tudják*, csak hozzávetőleg feltételezik, hogy mit fognak a jövő évben termelni. Ez az egyetlen körülmény is elegendő ahhoz, hogy előidézze egyrészt azt, hogy a beszerzett anyagok nem mind

Digitized by Google

kerülnek egy éven belül felhasználásra, tehát *elfekvő készletek* keletkeznek, másrészt azt, hogy egyes, a termeléshez szükséges anyagok *hiányozni* fognak. Ezért vállalataink anyagokkal, félkészárukkal, alkatrészekkel való ellátottsága legtöbbnyire csak többékevésbé kielégítő, és ritkán teljesen olyan, amilyennek lennie kellene. És mint sok más rossz, ez a rossz is könnyen továbbgyűrűzik. A nem egészen kielégítő anyagellátottság arra indítja a vállalatokat, hogy a feleslegesen beszerzett anyagokhoz is ragaszkodjanak, mert hátha a jövőben szükségük lesz rájuk, és akkor — tapasztalataik szerint — nehéz lesz beszerezniük őket.

Vállalataink számára általában közömbös vagy majdnem közömbös az, hogy *mibe kerültek* az általuk felhasznált állóeszközök, tehát az épületek, gépek. Igaz, hogy annak az összegnek, amibe kerültek, bizonyos százalékát fel kell számítani az önköltségben. Ezt azonban a felettes szerv teljes mértékben figyelembe veszi, mikor az elérendő termelési költségszintet előírja. Viszont, hogy a termelési költség önmagában alacsony-e, vagy magas, azt csak úgy lehetne megállapítani, ha összehasonlítanák hasonló termékeknek *más vállalatoknál* belföldön, sőt lehetőleg *külföldön* is kialakult termelési költségeivel. Erre azonban a vállalatnak általában nincs módja. Nem tudja azt és nem is feltétlenül érdekli az, hogy az általa gyártott cikk előállítása másnak mennyi állóeszköz-felhasználásába, s általában mibe kerül. Neki az a fontos, hogy annyiért, vagy valamivel olcsóbban termelje, mint ahogyan neki előírják. Vezetőinek belátásán kívül tehát alig van valami, ami arra ösztönözné, hogy takarékosan gazdálkodjék az állóeszközökkel.

Ez a közömbösség a termelési költségek önmagukban magas vagy alacsony volta iránt, mint már sokszor szóvá tették, nemcsak az állóeszközök vonatkozásában, hanem a költségek egyéb összetevőire nézve is érvényesül. A felettes szervek a gazdaságossággal kapcsolatos mutatókat — a költségszintet, a termékegységre eső bér- és anyagfelhasználást, az egy főre eső termelést stb. — általában úgy szokták előírni, hogy valami haladást, *feszítést* tartalmazzanak *az előző évivel szemben.* Ebben az az ésszerű, hogy az üzemtől évről évre munkájának valamelyes javítását követeli meg, és az az ésszerűtlen, hogy általában figyelmen kívül hagyja mindazt a haladást, amely szervezeti vagy technológiai téren *az üzemen kívül* az elmúlt évben, vagy esetleg években történt, illetve ma történik, s amely esetleg teljesen elavulttá tette vagy teszi az előírt mutatókat.

Nem kevés bírálat érte már beruházási rendszerünket. Termelési célokat szolgáló beruházásainknál természetesen igyekszünk lépést tartani a korral. De a beruházási szükséglet szőnyegre kerülésétől a beruházás üzembe lépéséig sokszor *olyan hosszú idő*

Digitized by Google

telik el, hogy amit korszerűnek képzeltek el, sőt terveztek meg, az megvalósulásakor esetleg már nem az. Ennek oka beruházási és tervezési előírásaink bonyolultsága és nem kielégítő rugalmassága. Így többek között az, hogy egy beruházási terv kivitelezésének megindításához *rengeteg szerv hozzájárulása* szükséges, mégpedig nemcsak olyanoké, amelyeket valamilyen gazdasági kapcsolat fűz a tervezett beruházáshoz, hanem részben olyan (pl. egészségügyi, vízügyi, tűzrendészeti stb.) szerveké is, amelyek számára alapjában mindegy, hogy a tervezett beruházás létrejön-e, vagy sem, mikor valósul meg, és mibe kerül. Nincs benne tehát semmi meglepő, hogy ezek a szervek általában csak a maguk szakmai szempontjainak betartására ügyelnek, ezt írják elő, tekintet nélkül bármiféle gazdaságosságra, vagy a különböző szervek különböző szempontjainak ütközésére.

Nyilvánvaló, hogy ez a módszer nemcsak *elnyújtja,* hanem *meg is drágítja* a beruházásokat. Még erősebben a drágítás irányába hatnak egyéb tényezők. Az a vállalat, szerv vagy intézmény, amely a beruházást majd hasznosítani fogja, érthető módon minél szebbet, tökéletesebbet, teljesebbet szeretne kapni. Számára sokszor a legdrágább megoldás sem túl drága. A tervezőnek legtöbbször szintén nem fűződik érdeke ahhoz, hogy megrendelőjét valami olcsóbb megoldásra beszélje rá. A gazdaságosság szempontjainak érvényesítésére legtöbbször csak a központi szervek, a Tervhivatal, a Beruházási Bank, a minisztériumok törekednek, és ez nem mindig bizonyul elégnek.

A termelőerők fejlődésének számottevő tényezője: a *munkamegosztásnak* csaknem állandó fejlődése, s ennek megfelelően a vállalatok újabb és újabb szinten bekövetkező *szakosodása és együttműködése.* Az ilyen szakosodás és együttműködés előnyei általában és az alkatrészgyártásban különösen kézenfekvők, hiszen ez lehetővé teszi, hogy az olyan vállalat, mely sok ezer alkatrész felhasználásával készíti termékeit, ne aprózza el magát, az a vállalat pedig, amely bizonyos alkatrészekre szakosodott, ezeket megfelelő sorozatban, a legcélszerűbben és leggazdaságosabban gyártsa. A termelőerők fejlődését azonban ez a fokozódó munkamegosztás csak akkor szolgálja, ha az általa egymással összekötött vállalatok között körülbelül olyan pontos az együttműködés, mint az óra alkatrészei között. Ezt azonban a mi körülményeink között sokszor nehéz elérni. Megrendelni a dolgokat akkor kell, amikor általában még nem teljesen eldöntött kérdés, hogy mi, illetve miből mennyi és mikor kell majd. Szállítási kötelezettséget általában a *tervidőszak,* tehát legtöbbször a *negyedév végére* vállalnak, azzal, hogy valamikor a negyedév első és utolsó napja között szállítanak. A megrendelő az esetek többségében kisebb-nagyobb mértékben ki van szolgáltatva a szállítónak. Ilyen

Digitized by Google

körülmények között nehezen alakul ki a termelőerők fejlődését leghathatósabban szolgáló munkamegosztás.

De a negyedév végére és különösen az év végére nemcsak a szállítási kötelezettségeknek kell eleget tenni. Gazdasági életünket az *éves terv irányítja,* s ennek *negyedéves bontása* van. Vállalatainknak az év utolsó napjáig kell az éves tervet, a negyedév utolsó napjára a negyedéves tervet teljesíteniük. A vezetők és általában a műszakiak attól függően kapnak vagy nem kapnak prémiumot, hogy teljesítették-e a tervet. Mit meg nem tesznek hát ezért! Felforgatják, ha kell, a termelés mindennapos rendjét. Túlóráznak, ha kell, mértéktelenül. Leveszik a gépről a féligkész munkadarabot, ha befejezése átnyulnék a következő hóra, s keresnek helyette valamit, amit gyorsan be lehet fejezni, és ehhez, ha kell, felhasználják a raktáron levő anyagot, alkatrészt, akkor is, ha tudják, hogy ez a következő negyedévben nagyon fog hiányozni. Eljön az elseje — vége szakad a lázas tevékenységnek. Így alakul ki a nagyjából egyenletes ütemű, jól szervezett, gazdaságos termelés helyett a kapkodást, pocsékolást törvénnyé tevő *negyedévvégi hajrá,* s utána a termelés szükségszerű, anyag- és alkatrészhiány miatt bekövetkező *visszaesése.*

Sajtónkban és a sajtón kívül is sokat vitatják nálunk a *külkereskedelem* kérdéseit. Ez indokolt: gazdasági életünkben a külkereskedelemnek nagy és sokoldalú szerepe van. Népgazdaságunknak, s vele a lakosság életszínvonalának fejlődési ütemét többek között az az arány is nagy mértékben befolyásolja, amelyben magyar munka termékeit külföldi munka termékeire cseréljük. Hogy ez az arány mennyire kedvező számunkra, az függ a külkereskedelmi szervek és a termelő üzemek munkájától. *A külkereskedelem és a termelés kapcsolata azonban nem elég szoros,* nem elég összehangolt ahhoz, hogy erőfeszítéseik mindig ugyanannak a közvetlen célnak az elérésére irányuljanak, s így erősítsék egymást. A termelő vagy a beruházó a külkereskedelemtől a legjobb anyagot, a legjobb alkatrészt, a legjobb gépet akarja megkapni, a számára kívánatos időpontban, mindegy, hogy milyen áron. A beszerzési árat ugyanis általában felszámíthatja terméke önköltségében, illetve a beruházás elszámolásában. Ezért legtöbbször az is közömbös számára, hogy nem lehetne-e belföldön is megszerezni a külföldről igényelt árut. Külkereskedelmi szerveink a termelőktől olyan árukat kérnek, melyeket kiváló tulajdonságaik és tetszetős külsejük kapóssá és jól értékesíthetővé tesz a külföldön. Termelőüzemeink számára viszont ritkán fizetődik ki többletmunkát, esetleg több vagy jobb anyagot fektetniük a termékbe, hogy ennek belső tulajdonságait vagy külsejét javítsák.

Nem teljesen kielégítő *a termelés és a belkereskedelem,* valamint *a belkereskedelem és a külkereskedelem* kapcsolata sem.

Digitized by Google

Ez azért is baj, mert az állami és a szövetkezeti kiskereskedelemben jut el naponta, millió vásárlás révén, a fogyasztási cikkek nagy többsége a lakosság millióihoz. A kiskereskedelem működése ezért a *legszélesebb tömegek* hangulatát befolyásolja. De majdnem minden olyan tulajdonság, mely az árut a fogyasztó számára az átlagosnál kívánatosabbá teszi, egyúttal az átlagosnál több munkát, több vagy jobb anyagot is igényel a termelőtől. Kap-e a termelő ezért megfelelő kárpótlást? Elvileg van mód rá, de gyakorlatilag többnyire túl hosszú, körülményes és sok időbe kerül az ide vezető út. Előfordul, hogy a belkereskedelem és a külkereskedelem ugyanarra a termékre támaszt igényt. Elvileg ezeknek az igényeknek az egyeztetésére is van járható út, de gyakorlatilag sokszor ez is járhatatlannak bizonyul.

Különösen sok szó esett már sajtónkban *árrendszerünk* fogyatékosságairól. Ezen belül legtöbbet *ipari termelői áraink* kérdését vitatták. Ezek azok az árak, amelyeket általában az iparvállalatok kapnak termékeikért, illetve fizetnek más iparvállalatoknak azok termékeiért. Igaz, hogy az árakkal szemben sokféle, sőt különböző oldalakról annyiféle követelést támasztanak, hogy lehetetlen valamennyit együttesen kielégíteni. Vitathatatlan azonban, hogy az árarányok gyakran távol esnek az értékarányoktól, vagyis az olcsóbb áruban gyakran több társadalmilag szükséges munka testesül meg, mint a drágábban. Vitathatatlan az is, hogy az árban sokszor nem megfelelő súllyal érvényesül az áru elkészítésénél felhasznált külföldi anyag vagy alkatrész. Ha tehát a felhasználó választhat két vagy több áru között, az árak csak arról tájékoztatják, hogy neki mi kerül többe, arról azonban nem, hogy a társadalomnak mi kerül többe. Hasonlóképpen *a beruházási vagy a külkereskedelmi döntéseknél* sem nyújtanak megfelelő tájékoztatást az árak arra vonatkozólag, hogy a különböző megoldási lehetőségek közül melyik a leghasznosabb a népgazdaságnak. Ipari termelői áraink többsége 1959 eleje óta van érvényben. Azóta rendkívül nagy fejlődés ment végbe a termelésben, nálunk is és az egész világon. Egyes iparágakat alig érintett ugyan ez a fejlődés, másokban azonban gyökeres változások történtek. Egyes áruk termelési költségei emelkedtek, de sokkal többnek a termelési költségei csökkentek, bár a csökkenés nagyon különböző mértékű. Így a mai árarányok már akkor sem lehetnének helyesek, ha annak idején mind helyesek lettek volna is.

Megmutatták a viták, hogy nem kielégítő a *fogyasztói árak* rendszere sem, bár itt a problémák némileg más természetűek. Az ipari termelői árak megváltoztatása ugyanis általában senkinek a személyi érdekeit sem sérti vagy szolgálja, a fogyasztói árak megváltoztatása viszont mindig érinti valakinek a személyes érdekeit. A legszélesebb tömegek érdeke, hogy pénzünk vá-

Digitized by Google

sárlóereje ne csökkenjen, s ez a fogyasztói árak oldaláról nézve annyit jelent, hogy az árszínvonal ne emelkedjék. De ha az árszínvonal nem emelhető, akkor már csak viszonylag szűk a lehetőség az árak változtatására. Ebből természetesen még nem következik az, hogy az áraknak egyáltalán nem szabad változniuk. Ez amúgy sem lehetséges, hiszen vannak például bizonyos zöldség- és gyümölcsárak, melyek a piacon alakulnak ki. A fogyasztói árak kevésbé követhetik a ráfordítások alakulását, mint az ipari termelői árak, de az azért hiba, ha a fogyasztó számára az árak tükrében valami egész más mutatkozik előnyösnek, mint ami a társadalom számára valóban az. Az is hiányosság, ha a fogyasztói árak teljesen *érzéketlenek a lakosság keresletével, fogyasztási igényeivel szemben,* mert így egyrészt semmiféle tájékoztatást sem nyújtanak a termelőknek arról, hogy a lakosság mit szeretne venni, másrészt arra sem alkalmasak, hogy a legkisebb mértékben is enyhítsék a piacon időnként elkerülhetetlenül fellépő feszültségeket.

Ismét más a helyzet a *mezőgazdasági felvásárlási áraknál.* Ezeknek arányai elég jól állták ki az utolsó évek próbáját, a többinél rugalmasabban is kezelték őket. Színvonaluk viszont, az ipari termelői árak színvonalával összevetve, *túl alacsony.* Nem túl alacsony azonban azok számára, akik nagy *különbözeti földjáradékot* élveznek, mert ezt mezőgazdasági adórendszerünk nem veszi figyelembe. Egyfelől tehát fel kellene emelni a felvásárlási árak színvonalát, másfelől össze kellene kötni ezt a különbözeti földjáradéknak a társadalom számára való igénybevételével. Csak e két feladat együttes megvalósítása biztosítaná a kérdésnek a bérből és fizetésből élők szempontjából is igazságos megoldását.

Példákat hoztunk fel a tervezés, a vállalati gazdálkodás, a beruházások, a kereskedelem, az árak területéről. Valamennyi azt bizonyítja, hogy *mai termelési viszonyaink nem teljesen megfelelőek.* Termelési viszonyainknak a munkatermelékenység példátlan emelkedését, a termelőerők fejlődésének erőteljes kibontakozását, s mindezzel népünk jólétének gyors növekedését kell elősegíteniük és biztosítaniuk. Húsz év eredményei azt bizonyítják, hogy alapjában meg is teszik ezt. De mint láttuk, ma nem egyszer előfordul az is, hogy termelési viszonyaink nemcsak nem segítik elő és nem biztosítják, hanem inkább gátolják, akadályozzák, fékezik termelőerőink gyors fejlődését, erőteljes kibontakozását. Termelési viszonyainkon tehát nyilvánvalóan változtatnunk kell. Szocialista társadalomban élünk, s ez egyebek között azzal az előnnyel is jár, hogy a *termelési viszonyoknak az ésszerűség követelményeinek megfelelő megváltoztatása nem ütközik semmiféle osztálynak az érdekébe, nem jár osztályok össze-*

Digitized by Google

ütközésével. Ellenkezőleg: a változtatás az összes dolgozó osztályok, a milliós dolgozó tömegek javát szolgálja, az egész dolgozó nép belátásával, egyetértésével vihető keresztül. Ez azonban, mint látni fogjuk, még nem azt jelenti, hogy simán és könnyen, minden akadály, nehézség és erőfeszítés nélkül valósítható meg.

Abból, hogy a szocialista gazdaságban is mutatkoznak különböző bajok és hiányosságok, a szocializmus ellenségei mindig is azt a következtetést vonták le, hogy „lám, a kommunisták képtelenek jól működő és fejlődő gazdasági rendszert csinálni." Szerencsére ez a vélemény nem akadályozza meg a szocalista országokat abban, hogy általában sokkal erőteljesebben fejlődjenek, mint a kapitalista országok. Kétségkívül van még sok gazdasági hiányosságunk. *Egy sincs azonban közöttük olyan, amely szocialista rendünk alapjaiból, nélkülözhetetlen tartozékaiból, fő jellemvonásaiból következnék,* amely rendszerünk elkerülhetetlen velejárója volna. Bármelyiket vesszük is elő, ha magában, egyenként vizsgáljuk — könnyebben vagy nehezebben, de mindenképp kijavíthatónak, vagy kiküszöbölhetőnek látszik. Ezért korábban hajlottunk rá, hogy termelési viszonyaink szükséges módosítását viszonylag egyszerű feladatnak tartsuk.

Ténylegesen azonban nem ilyen kedvező a helyzet. Közelebbről vizsgálva kitűnik, hogy *a hiányosságok között összefüggések vannak,* együtt valamennyien — legalább is nem sok és nem a legfontosabb kapcsolatokat érintő kivétellel — *összetartozó rendszert alkotnak.* Ezért egyenként alig is küszöbölhetők ki, mert — mint ezt az utolsó évek több kísérlete mutatta —, amit kidobunk az ajtón, az visszatér az ablakon át. Ez egyébként a legfőbb oka annak, hogy az említett hiányosságokat, bár nagyobb részüket most már hosszú évek óta ismerjük és bíráljuk, és bár tettünk is egyet-mást orvoslásukra, gyökeresen felszámolnunk eddig mégsem sikerült.

Olyan orvosságot kell tehát találnunk, amely nem az egyik bajunkat gyógyítja meg, hanem lehetőleg az *összeset,* vagy legalábbis a legfontosabbakat. Valószínű ezért, hogy az orvosság, akárcsak a baj, összefüggő rendszabályok egész rendszere lesz. Ehhez pedig először is a legsokoldalúbban kell elemeznünk a különböző területeken mutatkozó hiányosságokat, s igyekeznünk kell feltárni legmélyebb okaikat és ezek egymás közötti összefüggéseit. A már említett, pártunk kezdeményezésére és vezetésével megindult munka első szakaszában éppen ez volt a cél. De a munka dandárja, természetesen, még hátra van.

Ezt nemcsak a munka mennyiségére, hanem a munka nehézségére is értem. Viszonylag legkönnyebb feltárni a hibákat. Ezek többnyire nemcsak észrevehetők, megállapíthatók, hanem egyenest szembeszökők azok számára, akik keresik őket és sokszor

Digitized by Google

még azok számára is, akik nem keresik. Nem is szokott körülöttük sok vita lenni. Nehezebb a hibák okait feltárni. Itt már viták, néha heves viták is előfordulnak. De a legnehezebb: megtalálni a hibák kijavításának, a hiányosságok kiküszöbölésének, az ésszerű változtatásoknak az útját. Itt már — tapasztalat szerint — a vélemények élesen össze szoktak csapni, a különböző elképzelhető vagy javasolt megoldásoknak meggyőződéses híveik és meggyőződéses ellenzőik vannak. Joggal lehet számolni azzal, hogy mennél átfogóbb, szélesebb körű a szóban forgó változtatási elképzelés vagy javaslat, annál lelkesebb támogatásra és annál hevesebb ellenállásra talál. Ebből már arra is következtethetünk, hogy a majd megszületö határozatok végrehajtása sem lesz egészen könnyű.

Az a feladat tehát, mely a termelési viszonyok felülvizsgálatával kapcsolatban még előttünk áll, megfogalmazásában, végrehajtásában és hatásaiban egyaránt rendkívül széles körű és bonyolult. Éppen ez indokolja azt, hogy megvalósításának irányítását a párt tartsa kezében. Ez az indokoltság még nyilvánvalóbbá válik akkor, ha megvizsgáljuk, miért kell szembenálló vélemények összecsapásával és bizonyos ellenállással is számolnunk.

Ki és miért állna ellen a mi viszonyaink között az ésszerű változtatásoknak? E kérdés feltevésében az a hiba, hogy *feltételezi a teljesen lehetetlent, tudniillik azt, hogy kezdettől fogva mindenki meg van győződve a szükséges változtatások ésszerűségéről, vagy legalábbis általános egyetértésre lehet jutni ebben.* Ez azonban, mint említettük, nincs, és mint látni fogjuk, szükségszerűen nem is lehet így.

Nem lehet így először is azért, mert csak a bajok megnyilvánulásai nyilvánvalók, de okaik gyakran mélyebben rejlenek, nem láthatók, következésképpen vitathatók. Már magában véve a megszokottság, az újjal, a szokatlannal szemben gyakran tapasztalható idegenkedés is sokakat sorakoztat fel a kitaposott út védelmére. De *legtöbbször nyomós érveket is fel lehet hozni* a régi védelmében. Itt egyáltalán nem arról a rég ismert igazságról van szó, hogy nincs az a rossz ügy, amely mellett ne lehetne jó érveket sorompóba állítani, hanem arról, hogy olyan korábbi intézkedéseinket, rendszabályainkat, szervezeti formáinkat kell megváltoztatni, melyeket létrejöttük idején általában ésszerű meggondolás, sokszor vitákban kialakult, tisztázott álláspont, egymással ellentétes vélemények végső egyeztetése tett indokolttá. Feltehető, hogy az akkori indokok közül egyikre-másikra még mindig tiszta lelkiismerettel lehet hivatkozni.

Ennek bemutatására elég egyetlen jellegzetes példát megemlíteni. Azok közül az előírások és szabályozások közül, amelyeket ma fojtogatóknak érzünk, sokat eredetileg, bevezetésekor az

Digitized by Google

indokolt meg, hogy valamiben hiányt szenvedtünk, hogy nem volt bizonyos nyersanyagunk, gépünk, s nem volt lehetőségünk sem a hiányzó cikknek külföldről való beszerzésére. Modern társadalmakban, polgáriakban és szocialistákban egyaránt, központi rendelkezésekkel szokták elosztani azt, amiből kevés van és amiből nem tudnak többet beszerezni. Ha fontos általános érdekek, vagy legalábbis az uralkodó osztály döntő érdekei fűződnek ahhoz, hogy ebben az elosztásban még más (például katonai) szempontok is érvényesüljenek, akkor a központi szabályozás különösen messzire mehet. Meggyőzően bizonyította ezt a második világháborúban részt vett minden ország hadigazdálkodása. A mi központi szabályozásaink jó része nem háborúban ugyan, de szintén *bizonyos kényszerhelyzetekben fogant.* Anyaggazdálkodásunk kialakításánál például számot kellett vetnünk nemcsak azzal, hogy országunk rendkívül szegény ipari nyersanyagokban, hanem azzal is, hogy *az imperialista országok embargót alkalmaztak, diszkriminációs politikát folytattak ellenünk,* éveken keresztül *éles hidegháborús légkörben éltünk, a melegháború veszélyével fejünk felett.* Azóta sok minden megváltozott, de az akkori érvek némelyike még nem teljesen a múlté. Hiszen például ipari nyersanyagokban ma sem vagyunk gazdagabbak, bizonyos diszkrimináció ma is érvényesül velünk szemben, és sajnos, még a háború veszélye sem került le végleg a napirendről.

De egyéb okok miatt sem várható az, hogy mindenki azonnal helyeselje az ésszerű változtatásokat. A legnagyobb nehézség, olyan nehézség, melynek súlyát nehéz túlbecsülni, abból az ellentmondásból fakad, hogy egyrészt a vezetőknek — szélesebb értelemben, tehát nem néhány tucat, hanem sok ezer vezetőnek — kell végrehajtaniuk ezeket a változtatásokat, másrészt e vezetők tekintélyes része túlságosan hozzászokott a jelenlegi módszerekhez, és nem könnyen tud változtatni. Ezzel számolni kell, márcsak azért is, mert a változtatások között lesznek olyanok, melyek az eddigiektől eltérő vezetési módszereket követelnek, s lehetnek olyanok is, melyek más vezetőket követelnek.

Hogyan tudhatjuk ezt — kérdezhetik — olyan változtatásokról, melyeket még senki sem ismer és senki sem határozott el? Erre a kérdésre az a válasz, hogy bár valóban még senki sem ismeri és még senki sem határozta el a szükséges változtatásokat, ezek mindenképpen eleget kell hogy tegyenek egy olyan követelménynek, melyet mindennapi életünk, gyakorlatunk vet fel parancsoló erővel: *több hozzáértéssel, nagyobb szakértelemmel, tudományosabban kell vezetni!*

Módszer tekintetében ez azt jelenti, hogy egyre kevésbé lehet csak a beosztásra, csak az utasításra támaszkodva vezetni. Tartalmilag pedig azt jelenti ez a követelmény, hogy a vezető-

Digitized by Google

nek egyre többet kell tudnia, még pedig szakmáját is kell tudnia, s vezetni is kell tudnia. Persze, ehhez az is kell, hogy a vezetők és azok, akik majd vezetni fognak, megszerezhessék a szükséges szakmai és vezetési tudást. Az utóbbira egyelőre kevés lehetőség van: még nincsenek olyan intézeteink, iskoláink, rendszeres tanfolyamaink, amelyeken a vezetés speciális kérdéseit elemeznék és oktatnák. Ezen a területen sokat lehet és kell még tanulnunk a fejlett tőkés országok gyakorlatából. A vezetők kiválasztásának tehát a szakmai és vezetési tudás, valamint a jellembeli tulajdonságok alapján kell történnie. És bár semmi okunk rá, hogy általában kétségbe vonjuk vezetőink rátermettségét, mégis kézenfekvő, hogy nem mindegyikük fog megfelelni a növekvő igényeknek. Ezért feltehető, hogy a vezetők egy része, legalábbis kezdetben, nem lesz a változtatások lelkes híve. Ha tehát gondosan, körültekintően akarunk felkészülni a változtatásokra — ahogyan kell —, akkor fel kell készülnünk a változásokkal szembeni kisebb-nagyobb, nyílt és burkolt ellenállásra is.

Mindez együtt további indokolását adja annak, hogy nem szabad, illetve *nem lenne helyes egyszerűen állami intézkedésekként, rendeletileg léptetni életbe ezeket a változtatásokat.* Szükség van pártunk beavatkozására, közreműködésére, részvételére. Ezért volt helyes és szükséges, hogy a vezetés és irányítás javításáért meginduló munkát a párt kezdeményezze és elejétől kezdve a párt vezesse. *A párt hivatott rá, hogy társadalmunkban a tudatos elemet képviselje, a fejlődés irányát tudományos pontossággal felmérje, magát a fejlődést pedig elősegítse, megkönnyítse, meggyorsítsa.* Csak a párt erejével lehet aránylag gyorsan, azaz a lehetőségekhez képest a leggyorsabban megvalósítani a szükséges változtatásokat és leszerelni a velük szemben előrelátható fellépő ellenállást.

Nem arra gondolok, természetesen, hogy állami feladatokat a párt lásson el. A termelési viszonyok átalakítása, rendezése során nyilvánvalóan szükség lesz állami határozatokra, kormányrendeletekre, sokfajta hatósági intézkedésre. Hogy milyen módon és formában, milyen mélységig foglalkozzék az átalakításokkal a párt, azt Központi Bizottsága és egyéb illetékes szervei lesznek hivatottak megszabni. De az például világos, hogy csak a párt hívhatta életre állami és pártfunkcionáriusoknak, tudósoknak és gyakorlati szakembereknek, minisztériumok, intézmények, vállalatok és intézetek képviselőinek azt a széleskörű, bürokráciától, formaságoktól mentes, elvtársias, termékeny együttműködését, mely ennek a munkának már említett kezdeti szakaszában rendkívül gyorsan kialakult. Magától értetődik, hogy a pártnak folytatólag ellenőriznie kell, figyelemmel kell kísérnie nemcsak az

Digitized by Google

előkészítés munkáját, hanem a végrehajtást is, időről-időre be kell számoltatnia a legkülönbözőbb szinteken a legkülönbözőbb szerveket, őrködnie kell a helyes elvek helyes alkalmazásán.

Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy pártunk részvétele a termelési viszonyok felülvizsgálásának munkájában egyre fontosabbá válik, amint a feltárás és a vizsgálódás szakaszából átlépünk az elhatározások és a végrehajtás szakaszába. A pártnak természetesen nem kell és nem is nagyon lehet a végrehajtás részleteivel foglalkoznia. Ezekről dönteni az illetékes állami szervek feladata. De alighanem lesz néhány olyan elvi elhatározás, mely *annyira fontos és nagy horderejű, hogy pártunknak kell értük a felelősséget vállalnia.*

Előre kell látnunk, hogy a módosításokat, a változtatásokat, legalábbis a szükségessé váló újfajta szabályozások egész rendszerét, nem lehet majd egyszerre, máról holnapra életbe léptetni. Olyan lépésekre van szükség, melyek a helyes irányba haladnak, és lehetővé teszik, hogy eredményeikre támaszkodva helyesen állapítsuk meg és tegyük meg a logikusan következő további lépéseket. A tennivalók egész rendszere, a maga konkrétságában, csak menet közben, fokozatosan válhat teljesen világossá azok számára is, akik a tennivalókért felelősek. Egyes módosításokhoz tehát nemcsak hozzá lehet, de hozzá is kell látni, egyes intézkedéseket meg kell tenni már *az egész rendszer teljes kibontakozása előtt.* Nem zárhatjuk ki egyes zökkenők, átmeneti feszültségek előfordulását, pontosabban: előidézését és vállalását sem, ha kitűnnék, hogy fontos és kedvező változások csak ezen az áron valósíthatók meg. El kell kerülnünk, persze, hogy ez az ár túl nagy legyen.

Mindez csak még jobban aláhúzza a napirenden levő kérdések fontosságát és azt, hogy igen körültekintően kell eljárnunk. Töretlen úton haladunk. Ha el akarjuk kerülni azt a hibát, hogy olyasmit ültessünk át a mi viszonyaink közé, aminek nálunk nincs megfelelő talaja és ezért nincs megfelelő fejlődési lehetősége sem, akkor *más szocialista országok tapasztalataiból általában csak egyes elvi, nem pedig gyakorlati megoldásokat tudunk hasznosítani.* Természetesen a legnagyobb figyelemmel kell tanulmányoznunk termelési viszonyaikat és ezek fejlődését. Tudjuk, hogy több szocialista országban hasonló problémák mutatkoztak, mint nálunk. Több szocialista országban az utolsó tíz-tizenkét évben sok vita folyt a lehetséges és szükséges változtatásokról. Újabban egyes országokban már határozatok is születtek ezekről, s néhány első, kezdő lépés is történt. E lépések azonban még sehol sem szolgáltattak elegendő tapasztalatot a változtatások — nagyobbrészt még csak tervezett, vagy legfeljebb elhatározott változtatások — várható eredményeinek megítéléséhez.

Digitized by Google

Még sokkal kevésbé meríthetünk *a mai fejlett tőkés társadalmak tapasztalataiból.* Nem felesleges erre utalni, mindenekelőtt azért nem, mert első pillanatra kézenfekvőnek tűnhet, hogy éppen a tőkés gyakorlatból tanuljunk. A termelőerők összességükben a legfejlettebb tőkés országokban érték el eddig a legmagasabb fejlettségi fokukat, a munka termelékenysége éppen az ő iparukban és mezőgazdaságukban a legnagyobb, s bár az egyéni jövedelmekben náluk óriásiak a különbségek, az átlagos életszínvonal is magas. A termelőerők fejlődése *részben az ő társadalmukban is hasonló törvények szerint megy végbe, mint a miénkben.* Ezért kell bizonyos párhuzamosságoknak lenniük a termelési viszonyokban is. De éppen, mert ez a helyzet, azért kell óvakodnunk attól, hogy *felületes összehasonlítás és vizsgálat alapján elhamarkodott következtetéseket vonjunk le* és nyomatékosan kell utalnunk arra, hogy *a két társadalom alapjaiban különbözik egymástól, s ami az egyikben bizonyos eredményekkel alkalmazható, az a másikban feltehetően nem vezet ugyanazokra az eredményekre.*

Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy ez egyáltalában nem jelenti azt, mintha *semmit sem* tanulhatnánk a fejlett tőkés társadalmaktól, ezek termelési viszonyaiból is. Például eléggé ismert nálunk is, hogy az élenjáró tőkés vállalatok szervezettsége, kicsiké és nagyoké, messze felette van a mi vállalataink átlagos szervezettségének. A munkamegosztás, a szakosodás és az együttműködés területén is van még tanulnivalónk a tőkésektől. Folytathatnám a példákat, de felesleges. Hiszen nem arról van szó, hogy ne akarnánk megtanulni a tőkésektől mindent, ami a mi viszonyaink között sikerrel alkalmazható. Hanem arról, hogy szükségszerűen egész más gazdasági rendszer épül a termelőeszközök magántulajdonára, mint a termelőeszközök társadalmi tulajdonára, hogy ott szükségszerűen a profit a gazdasági élet fő rendezője és irányítója, nálunk pedig ez szükségszerűen lehetetlen. Következésképpen ne képzeljük azt, hogy a vállalati nyereség — a maihoz képest növekvő fontossága mellett is — a mai gazdasági rendszerünkben azt a szerepet játszhatja, mint a kapitalista világban. Ezért erre ne is törekedjünk!

Még egy kérdésre kell válaszolnunk. Látjuk, hogy az előttünk álló feladat nehéz és bonyolult. Látjuk, hogy kapitalista országoktól itt lényegében nem sokat tanulhatunk. A szocialista országok tapasztalatait is csak korlátolt mértékben hasznosíthatjuk, s kevés is az ilyen tapasztalat. Ugyanakkor azok, akik valamiért ellenzik a változtatásokat, előreláthatólag jó érveket is tudnak majd felhozni a maguk álláspontjának védelmére. De akkor hogyan fogjuk megállapítani, hogy mi a helyes és hasznos, s mi a helytelen és káros? Lesz-e csalhatatlan mércénk az igazság mé-

Digitized by Google

résére? Honnan tudhatjuk, hogy kinek van igaza? Melyik álláspontot kell a pártnak támogatnia, magáévá tennie?

Csalhatatlan mérce az igazságra természetesen nincsen. De van egy eszköz, mellyel az igazságot *a lehetséges pontossággal meg tudjuk állapítani és egyre pontosabban meg tudjuk közelíteni: a tudomány.* Ezt az eszközt ma társadalmi életünkben még nem vesszük kielégítő mértékben igénybe. Az elmélet és a gyakorlat között még nincs meg az az összhang, az az egység, melynek társadalmunkat jellemeznie kellene. Itt előbbre kell jutnunk, hogy jól és gyorsan oldhassuk meg az előttünk tornyosodó problémákat. Ezeknek a megoldására eddig nem találtak ki más eszközt, mint a tudományt.

Nem akarunk hamis elképzeléseket életre hívni vagy hiú reményeket kelteni ezzel a megállapítással. Történeti tapasztalatok bizonyítják, hogy a tudományok fejlődése sem mentes a tévedésektől. Az meg éppen mindennapos jelenség, hogy egy és ugyanazon tudomány jeles képviselői, szakmájuk kiváló ismerői között heves viták dúlnak arról, hogy mi is az igazság, S bár ezek a viták általában elmélyítik ismereteinket és közelebb visznek az igazság megismeréséhez, nem állíthatjuk, hogy mindig a kívánatos gyorsasággal dőlnek el. Mit tehetünk tehát? Egyedül azt, amit a tudományban általában tesznek, és ami a termelési viszonyok területén nem kevésbé indokolt, mint másutt. Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az igazság próbaköve a gyakorlat: *folytatólag szembesítjük tehát a tudomány feltevéseit és állításait a tömeges tapasztalattal, a gyakorlatban kipróbáljuk és ellenőrizzük ezeket a feltevéseket és állításokat, elvetjük azt, amit helytelennek, és továbbfejlesztjük azt, ami helyesnek bizonyul.*

Igaz, hogy ez az út kissé hosszadalmasnak és fárasztónak ígérkezik. De gondoljuk csak meg a következőt: Gépek tervezésénél ismerik a felhasználható anyagok döntő tulajdonságait, viselkedésüket hőmérséklet-változás, nyomás, ütés, szakítás vagy egyéb igénybevétel esetén, számba vehetik vagy szabályozhatják a gépre, illetőleg egyes alkatrészeire ható erőket, ismerik a mechanika alapvető törvényeit és mégis — a feladatot nem tekintik megoldottnak azzal, hogy a papíron megszületett már az új gép, s nem tekintik bizonyítottnak a gép jó működését, míg a gyakorlatban ki nincs próbálva. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy akármilyen körültekintéssel dolgoznak is a rajzasztalnál, mégis gyakran figyelmen kívül hagynak valami talán jelentéktelennek látszó, de a gép működését befolyásoló körülményt.

Mennyivel bonyolultabbak és általunk egyelőre kevésbé ismertek és kiszámíthatók a különböző gazdasági intézkedések összes következményei, hatásai! Lehetetlen ezeket mind előre, kielégítő pontossággal felmérni. Más dolog, hogy ez vagy az a ma

Digitized by Google

érvényben levő szabály vagy előírás milyen nem kívánatos következményekkel jár, és más dolog, hogy mi fog bekövetkezni, ha ezt a szabályt vagy előírást megszűntetjük, vagy mással pótoljuk. Az elsőt tudományos pontossággal megállapíthatjuk, a másodikat nem. Vannak, akik ezt nem veszik figyelembe. Széles ecsetvonásokkal felvázolják, milyennek képzelik azokat a termelési viszonyokat, melyek mentesek a ma tapasztalt hiányosságoktól. Gazdasági vezetőink feladatává teszik, hogy valósítsák meg az ő elképzeléseiket, rájuk bízva, hogy *hogyan*. Meggyőződéssel hirdetik, hogy az ő elképzelésük a probléma egyetlen igazi megoldása. De az egyéni meggyőződés, ha szigorú tudományossággal nem támasztható alá, még nem bizonyíték és *nem szolgálhat olyan intézkedések alapjául, melyektől esetleg a népgazdaságnak vagy valamely fontos ágának fejlődése, esetleg a lakosság egy rétege sorsának alakulása függ.*

Nekünk nem utópia-ízű, hanem tudományosan alátámasztott javaslatokra van szükségünk, olyanokra, amelyek gyakorlati tapasztalatainkra, sikereink és kudarcaink tanulságaira épültek, s a gyakorlatban ellenőrizhetők. Csak ilyenek segítségével tudunk fokról fokra haladni. Ehhez — ismételjük — a tudomány, s hozzátesszük, nem is egy tudományág segítsége szükséges. Termelési viszonyaink vizsgálatára és alakítására a társadalmi tudományok közül elsősorban a gazdasági, a szociológiai, a pszichológiai és a jogi tudományok szolgálhatnak felvilágosítással és javaslattal. Gyakorlatunk ma még egyikükre sem támaszkodik kielégítő mértékben, a közgazdaságtudományra sem, amely leginkább járulhat hozzá az adott kérdés eldöntéséhez. Itt még nem sikerült felszámolnunk teljes mértékben a személyi kultusz korszakának egyes maradványait. Akkoriban természetesen sem a tervezésben, sem a vezetésben nem igényelték a közgazdaságtudomány segítségét. Kialakult a tervezés gyakorlata, ennek megfelelően, ezzel párhuzamosan a tervezés elmélete is — és megcsontosodott. Hiányzott a gyakorlatnak és az elméletnek az a szoros kapcsolata, amely továbbfejlődésükhöz kellett volna. Ez volt egyébként az egyik oka annak, hogy az elmélet fejlődése elakadt.

Azóta sokat javult a helyzet, és hozzátehetjük, hogy az utolsó években folyamatosan javul. A közgazdaságtudomány valósággal virágzásnak indult, és eredményei iránt nő a gyakorlat érdeklődése. Ennek külsőleg is szembetűnő jelei, hogy gazdasági minisztériumaink mellett már nemcsak műszaki, hanem gazdasági jellegű kutatóintézetek is alakultak, hogy az Országos Tervhivatalban és újabban a Pénzügyminisztériumban közgazdasági tudományos kutatócsoportok létesültek, s a képzett közgazdászok iránti kereslet általában megnőtt. Egyes gazdasági döntések előtt vagy

Digitized by Google

egyes gazdasági természetű rendeletek kiadása előtt tanácskoznak közgazdász tudósokkal is.

Természetesen ez még nem elég. A gazdasági tudományok eredményeit ma még inkább csak egyes részletek tisztázásánál veszik igénybe, ha igénybe veszik. Felhasználjuk a matematika közgazdasági alkalmazásának bizonyos lehetőségeit. De például harmadik ötéves tervünk immár huzamos ideje tartó előkészítése során eddig csak kis mértékben vették igénybe a közgazdaságtudományt. Hasonló a helyzet népgazdasági terveink, állami költségvetéseink elkészítésénél általában.

Egyesek azzal akarják bebizonyítani e helyzet szükségszerűségét, hogy azt állítják: hiába is fordulnának a gazdasági vezetők a tudósokhoz, ezek nem tudnak válaszolni kérdéseikre. Hogy ez az érvelés nem helytálló, azt voltaképpen már feljebb kimutattam. *Lehetetlen, irreális feltevés az, hogy a tudomány a gyakorlattól elszakítva kifundálja a megoldást, s azután tálcán felkínálja megvalósításra. Saját fejlődéséhez a tudománynak ugyanúgy szüksége van a gyakorlattal való állandó kapcsolatra, mint a gyakorlatnak a tudománnyal való állandó kapcsolatra.*

Helyes elvi álláspontot kell elfoglalnunk. Elvileg teljesen vitathatatlan, hogy *a szocializmust a tudomány minden eredményének felhasználásával, igénybevételével, a tudományra alapozva kell építeni.* Fel kell használnunk az építésnél az összes tudományokat, a műszaki és természettudományokat csakúgy, mint a társadalomtudományokat. Szerepük természetesen különböző. A megoldandó kérdés természetétől függ, hogy melyikre tudunk nagyobb mértékben támaszkodni. Magától értetődik, hogy a műszaki haladás szoros kapcsolatban van a műszaki tudományokkal. De még a műszaki fejlesztés kérdéseiről sem lehet dönteni a gazdasági és egyéb társadalmi vonatkozások tudományos mérlegelése nélkül. Hát még a termelési viszonyok kérdéseiről!

A szocializmus az első olyan társadalmi rend a történelemben, mely lehetővé és egyben szükségessé teszi a tudomány minden eredményének felhasználását a társadalom építésében. Ezt a tényt és az ennek felismeréséből adódó következtetéseket a személyi kultusz korszakában átmenetileg homályba lehetett süllyeszteni. Akkoriban a vezetők azt képzelték magukról, hogy nem szorulnak rá a tudományra, mert magasan felette állanak. Ma már fontos párthatározatok hangsúlyozzák, hogy tudományosan kell vezetni. Egyelőre mégsem állíthatjuk, hogy ez egyben általános gyakorlat is. A személyi kultusz idején a gazdasági elmélet és a gazdasági gyakorlat közé fokozatosan áthághatatlan fal emelkedett. Már sok rést törtünk ezen, de még nem romboltuk le teljesen.

Digitized by Google

Biztató kezdet viszont az a már említett, pártunk kezdeményezésére és vezetésével megindult munka, melyben nagy számban vesznek részt elméleti és gyakorlati szakemberek. Ezt a kezdetet folytatni és erőteljesen fejleszteni kell. Biztató ez a kezdet azért is, mert szakítást jelent azzal a sokszor tréfásan idézett, de sokszor komolyan alkalmazott elvvel, hogy „akinek az isten hivatalt ad, annak észt is ad hozzá". Ha egy gazdasági területen hiba mutatkozott, általában e terület gazdáját bízták meg a hiba okának megállapításával, s aztán a szükséges lépések megtevésével. Mintha addig gátolta volna ebben valaki! Most szakítottak ezzel a gyakorlattal: a különböző, egymással szorosan érintkező területek szakembereit bízták meg azzal, hogy együttes munkával derítsék fel a hiányosságokat és okaikat.

Tartsunk ki a megkezdett úton! *A tudománynak és a társadalmi cselekvésnek tartósan egymásra kell találniuk, egységüknek állandó gyakorlattá kell válnia.* Nem valami egyszeri feladatot kell megoldanunk. Még ha csak a termelési viszonyokat nézzük, akkor is nyilvánvalóan lehetetlen egyszer s mindenkorra érvényes megoldást találnunk. A termelőerők fejlődése nem áll meg, nem állhat meg tehát a termelési viszonyok fejlődése sem. A szocialista társadalom felépítését a kommunizmus építése fogja követni. Az elméletnek és a gyakorlatnak, egymást folytonosan kölcsönösen ellenőrizve és támogatva, állandóan fejlődnie, tökéletesednie kell, hogy a társadalom vezetése a kommunizmus építése által megkövetelt színvonalra emelkedjék.

Digitized by Google

Mezőgazdasági gépesítési politikánk

Írta **DR. DIMÉNY IMRE**

Mezőgazdaságunk fejlesztése azt igényli, hogy időről időre számba vegyük: hol tartunk a kitűzött célokhoz vezető úton, hol kell gyorsítani a fejlődést, és az új viszonyok következtében hol kell esetleg a célkitűzéseket is pontosabbá tenni. Most is indokolt az ilyen számvetés. A mezőgazdaság szocialista átszervezése óta, egész társadalmunk erőfeszítésével, lényegében megtörtént a paraszti gazdaságok termelőerőinek kicserélése. Ezzel olyan fejlődési szakasz küszöbéhez érkeztünk, amelyben az anyagi eszközök gazdaságos felhasználása a vezető elv. Ugyanakkor egy tervidőszak végén tartunk, és ez maga is elég ok arra, hogy a tennivalókat számba vegyük.

Az egész népgazdaság fejlesztésével kapcsolatos tennivalónk között *a mezőgazdasági termelés növelése* változatlanul a legfontosabbak közé tartozik. Ez továbbra is azt igényli, hogy helyzetünk alapos elemzése mellett országhatárainkon túl tekintve figyeljük a mezőgazdaság fejlődésének tényezőit. Számunkra is elgondolkodtató, hogy az utóbbi három évtizedben a mezőgazdaság *annyit fejlődött, mint ezt megelőzően több évszázad alatt.* A századforduló éveiben a világon mindössze 100 millió tonna búzát termeltek, 1963-ban pedig ennek mintegy háromszorosát. A kukorica termelése még ennél is erősebben emelkedett, s a többi növényben is hasonló a fejlődés. A hús- és tejtermelés 1963. évi szintje a századelejinek a háromszorosát is eléri. A mezőgazdasági termelés az utóbbi két évtizedben világszerte a lakosság számszerű növekedését meghaladó ütemben növekedett, s 1953—1957 átlagához viszonyítva 1958—1962 átlagában évenként mintegy 3 százalékkal emelkedett. 1962-ben a világ élelmiszertermelése 56, egy főre jutó élelmiszertermelése pedig 13 százalékkal volt nagyobb a háború előttinél. A KGST országaiban 1963-ban a mezőgazdaság termelése 63, az egy főre jutó termelés pedig 46 százalékkal volt nagyobb, mint a háború előtt.

A mezőgazdasági termelés növekedése szinte valamennyi országban mindenekelőtt *a korszerű gépi technika és a nagyüzemi gazdálkodás fokozódó térhódításával* függ össze. A mezőgazdaság-

Digitized by Google

ban is lényegében a nagyüzemi forma teremtette meg a modern gépek tömeges alkalmazásának és gazdaságos kihasználásának feltételeit. Azokban az országokban volt gyorsabb a mezőgazdasági termelés fejlődése, ahol már elérkeztek a fejlődésnek abba a szakaszába, amelyben a mezőgazdaság termelése a gépi technika alkalmazásán alapszik.

A mezőgazdaság gépesítésének főbb irányzatai

Az iparosodással egyre nagyobb számban vonultak be a mezőgazdaságba az erő- és munkagépek. Technikai és tudományos eredményeink legtöbbjét még a múlt század hordozta méhében, de *a döntő változást a traktor alkalmazása jelentette.* Az első traktor 1917-ben hagyta el egy amerikai gyár udvarát, s a huszadik század harmincas éveiben már a traktor lett a mezőgazdasági termelés gépesítésének legfőbb megtestesítője. A traktorok száma 1930 és 1936 között az egész világon a többszörösére emelkedett. A világ traktorállománya az 1930. évi 1,4 millióról 1936-ban majdnem 8 millióra növekedett. Már ebben az időszakban is a traktorsűrűség volt a mezőgazdasági termelés színvonalának fontos meghatározója és mércéje. A traktor a mezőgazdaságban a termelés gépesítésének alapjává és egyben a legfőbb energiaforrássá vált.

A második világháború után tovább növekedett a traktorállomány, 1957-ben a traktorok száma már felülmúlta a 10 milliót, 1963-ban pedig 13 milliót. A KGST-hez tartozó országokban a traktorok száma 10 év alatt megkétszereződött: az 1950. évi 0,7 millióról 1960-ban 1,4 millióra emelkedett. 1964 végén megközelítette a 2,1 milliót, 1970-ben pedig előreláthatóan 3,3—3,5 millió lesz. A traktorok számának emelkedésében, illetve a mezőgazdaság gépesítésében a következő főbb tendenciák figyelhetők meg:

1. A második világháború után számottevően megnőtt a traktortípusok száma: 1956-ban már több mint 300 traktortípust tartottak számon. Bár emögött a kapitalista államok konkurrenciaharca is meghúzódik, a tendencia mégis arra utal, hogy igen fontos feladat *a mezőgazdasági termelés jellegének megfelelő traktortípus kialakítása.* A talaj- és természeti viszonyok sokrétűsége, s az, hogy minden munkát a célnak legjobban megfelelő traktortípussal lehessen elvégezni, indokolja a különféle típusú

Digitized by Google

és teljesítőképességű traktorok használatát. Világszerte megfigyelhető tehát a talaj-, az éghajlati és az üzemi viszonyoknak legjobban megfelelő *traktorlépcső* kialakításának tendenciája.

2. A traktorlépcső kialakulása mellett 1951 óta majdnem minden országban a *nagyobb teljesítményű* traktorok terjedtek el gyorsabb ütemben. Az egy erőgépre jutó vonóhorog-lóerőteljesítmény az utóbbi 5 évben 15 százalékkal növekedett a világon. Hazánkban is az 1958. évi 32 lóerőről 1964 végére majdnem 40 lóerőre növekedett a traktorok átlagos motorkapacitása. Az átlagos motorlóerő-kapacitás az európai szocialista országokban általában nagyobb, a tőkés országokban pedig kisebb, mint hazánkban. A tőkés országokra is jellemző azonban az a tendencia, hogy a nagyobb gazdaságokban egyre inkább a nagyobb teljesítményű traktorok kerülnek előtérbe. A tőkés országok 100 hektáron felüli gazdaságaiban ugyanis lényegesen nagyobb a traktorok átlagos motorlóerő-kapacitása, mint a kisebb gazdaságokban.

A traktorok átlagos motorlóerő-kapacitása előreláthatólag tovább növekszik, s a számítások szerint 1970-re az NDK-ban 56, Lengyelországban 43, Csehszlovákiában 52 lesz.

3. A legtöbb országban — elsősorban ott, ahol a mezőgazdaság gépesítése nagyobb ütemben folyik — *a traktor vált a mezőgazdasági termelés fő energiaforrásává.* Ezt a folyamatot jól bizonyítja a Szovjetunió mezőgazdasági energiabázisának fejlődése[1]:

	1953	1960	1964
	millió lóerő		
A szovjet mezőgazdaság összes energiakapacitása	87,8	155,9	216,5
Gépi hajtóerő	80,5	151,2	208,5

Az energiabázis fejlődésével párhuzamosan a mezőgazdasági *vonóerő összetételében* is lényeges változások következtek be. Ezt bizonyítja az 1960. évi traktor- és igásállatsűrűséget feltüntető táblázat.[2]

[1] *Forrás:* A külföld mezőgazdasága, 1962, 4. sz. (az OMgK kiadványa), illetve saját számításaim. — D. I.

[2] Forrás: „Mezőgazdaságunk a szocialista átszervezés idején". A KSH kiadványa.

Digitized by Google

Ország	1000 ha. mezőgazdaságilag művelt területre jutó traktor (15 LE-s egységben)	igásállat (kettes lófogat)	traktor és igásállat vonóerő kapacitása (LE-ben)	gépesítés foka (%)
Csehszlovákia	13	24	239	80,8
Bulgária	7	38	180	59,1
Lengyelország	4	61	175	32,2
NSzK	41	22	658	93,5
Franciaország	21	24	354	87,0
Olaszország	13	20	234	83,2
Magyarország*	9	22	173	75,5
Ezen belül állami gazdaságok	13	11	221	90,3
mezőgazdasági termelőszövetkezetek	10	19	180	79,7

* 1962. évi adat.

A vonóerő-állományon belül fokozatosan növekszik a gépi vonóerő aránya. Általánosan érvényesülő tendencia, hogy a lóállomány azokban az országokban csökkent erősebben, amelyekben a traktorállomány gyorsan növekedett. A traktornak a lovat helyettesítő hatása ott volt nagyobb, ahol alacsonyabb volt a gépesítés színvonala. Például 1955-ben Északnyugat-Európában 10,6 motorlóerő helyettesített egy lovat, Kelet-Európában viszont 2,5 motorlóerő. Az utóbbi 12 esztendőben hazánkban is érvényesült az a tendencia, hogy a gépesítés magasabb színvonalán egy traktoregység kevesebb fogatot helyettesít. Ez abból adódik, hogy a gépesítés kezdeti szakaszában elsősorban azokat a fogatmunkákat gépesítik, amelyekben a traktor a leghatékonyabban helyettesíti a fogatot (pl. a nehéz talajmunkákat). A könnyű talajmunkák és a szállítás nagyobb mértékű gépesítése csak később, a gépesítés előrehaladásával történik meg. Az erre vonatkozó, megközelítő pontosságú számítások szerint hazánkban az 1959—1963. évek átlagában egy traktoregység 4—4,5 fogatot helyettesített. Mezőgazdaságunk vonóerő-kapacitása 1964-ben megközelítette az 1,5 millió LE-t, s ez mintegy 20 százalékkal haladta meg az 1958. évit.

Digitized by Google

A traktor mint hajtóerő lényegében új alapokra helyezte a mezőgazdasági termelést, és lehetővé tette a technika gyorsuló ütemű elterjedését.

4. A gépesítés fejlődésének tendenciája a *komplex géprendszerek alkalmazása.* A komplex gépesítés olyan munkagépeket foglal rendszerbe, amelyek egymást kiegészítve elvégzik a munkatárgy kész termékké alakításához szükséges fő munkaműveleteket, más szóval: gépesítik az adott munkafolyamat alapvető munkaszakaszait. A géprendszer annál tökéletesebb, minél ritkábban szakítja meg a gépek összefüggő munkáját emberi munka. A komplex géprendszerek alkalmazásának feltételei ma elsősorban a szántóföldi növénytermesztésben vannak meg. A Szovjetunióban és néhány tőkés országban mind gyakrabban alkalmaznak komplex géprendszereket a növénytermesztésben, sőt már az állattenyésztés egyes ágaiban is. Több országban, így a KGST-hez tartozó országok többségében, már kialakultak a komplex géprendszerek gépei. A szocialista országok a KGST keretében 20 növénycsoport komplex géprendszerét dolgozták ki.

A mezőgazdasági gépesítés előbb felsorolt főbb irányzatai elsősorban a termelőerőkhöz kapcsolódnak, főbb vonásaikban tehát mind a kapitalista, mind a szocialista termelési módban érvényesülnek. Ezért indokolt, hogy gépesítési politikánkban — mint már eddig is tettük — tudatosan segítsük elő érvényesülésüket.

A mezőgazdaság gépesítésének fejlődése hazánkban

A magyar mezőgazdaság termelési színvonala a második világháborút megelőző időszakban alacsony volt. Kevés volt a mezőgazdaságba befektetett tőke, kicsinyek voltak a hozamok, alacsony volt a munka termelékenysége és a gépesítés színvonala. 1935-ben egy traktorra 1908 kh. mezőgazdaságilag megművelt terület és 1412 kh. szántó jutott. Lényegében csak néhány munkafolyamatot végeztek géppel: a szántást és a cséplést. 1935-ben a géppel végzett munkák aránya mindössze 3,3 százalékát tette ki az elvégzett összes mezőgazdasági munkáknak. Hazánkban a második világháború előtt a traktorok nem annyira a gépesített munkafolyamatok számát, mint inkább a géppel végzett munkák mennyiségét növelték. A felszabadulásig a gépek többsége a nagybirtokokon koncentrálódott. A parasztság alig ismerte a gépeket, s még ezt az alacsony színvonalú gépesítést is rossz szemmel nézte, mert az még tovább csökkentette az egyébként is kevés munkalehetőséget.

A második világháború pusztítása következtében 14 százalékkal csökkent a traktorállomány, s ennek több mint a fele üzem-

Digitized by Google

képtelenné vált. A traktorok száma csak 1949-ben érte el, illetve múlta felül a felszabadulás előttit. Ebben az időszakban egyoldalúság és lassú ütemű fejlődés jellemezte gépesítésünket. Ennek az is oka volt, hogy a kisbirtokrendszer alapján nem lehetett gyorsan fejleszteni a gépesítést.

1. A gépesítés fejlesztésének üteme *csak 1959—1961-ben gyorsult meg* lényegesen. Ebben a két esztendőben a traktorállomány csaknem 16 ezerrel nőtt, és számottevően növekedett a munkagép-állomány is. 1964 végén már 60 555 traktor volt a mezőgazdaságban, s ez 83 784 egység-traktornak felelt meg. A traktorállomány 58 százaléka a tsz-ek, 20 százaléka a gépállomások, 22 százaléka pedig az állami gazdaságok tulajdonában volt.

Az utóbbi esztendőkben traktorállományunk igen nagy *minőségi változáson* ment keresztül. A korszerűtlen, izzófejes, vaskerekes traktorok száma évről évre jelentősen csökkent. Ma a traktorállományunknak mintegy 90 százaléka már korszerű, eszközhordozó, univerzális és lánctalpas traktorokból áll.

Traktorállományunk összetétele 1964-ben[3]

	db	%
22 LE-n aluli traktor	4 775	7,1
25—30 LE-s traktor (UE-28 nélkül)	14 166	23,6
Nehéz univerzáltraktor (40—50 LE-s és UE 28)	27 557	45,9
Lánctalpas és D4 K traktor	7 895	13,2
Izzófejes és egyéb vaskerekes traktor	6 162	10,2

A mezőgazdaság traktorállománya zömében *új traktorokból* áll; csaknem 60 százaléka 2—4 éves. Az üzemben töltött évek alapján a mezőgazdaság traktorállománya átlagosan kb. 5 éves (a KSH adata szerint 1960-ban Franciaország traktorállománya átlagosan 6, az NSZK-é 6,5, Olaszországé pedig 7 éves), s a legfiatalabb (4 éves) traktorállományuk a tsz-eknek van.

2. Az utóbbi években jelentősen megnövekedett mezőgazdaságunk *munkagép-állománya* is.

[3] A KSH. adatai alapján saját számításaim. — D. I.

Digitized by Google

A fontosabb munkagépek száma[4]

	1962	1964	Index
Traktoreke	43 752	49 655	112,8
ebből függesztett	21 507	27 361	127,2
Traktoros kultivátor	13 455	14 807	110,5
Traktoros sorvetőgép	13 393	15 876	117,6
Kukorica-vetőgép	5 380	5 565	103,4
Arató-cséplőgép	6 604	7 957	120,4
Gabona-rendfelszedő	3 765	6 452	174,2
Traktoros fűkasza	10 640	10 864	102,5
Traktoros rendsodró	5 725	6 767	118,3
Silókukorica- és kukoricaszár-betakarító	4 790	8 121	169,2
Pótkocsi	35 145	47 600	135,7

3. A szántóföldi talajművelést lényegében gépesítettük. A meglevő géptípusok azonban — nagy számuk ellenére — nem teszik a kellő mértékben lehetővé azt, hogy kielégítsük a különböző talajtípusok, domborzati viszonyok és a különleges talajelőkészítést igénylő növények által támasztott követelményeket.

Ma még alacsony a gépek teljesítménye, kicsiny a munkaszélességük, és lényegében nincs megoldva a kiegészítő munkagépek összekapcsolásának a lehetősége sem. A gabonatermesztés munkafolyamatai — a szalmalehúzástól eltekintve — lényegében gépesítve vannak. A sík és enyhén lejtős területeken csak beruházási probléma a gabonafélék gépesítése, a szalmalehúzás azonban műszakilag sincs kellőképpen megoldva. Az utóbbi években a gabonatermesztés főbb munkafolyamatait általában, s a betakarítás 81—82 százalékát is géppel végezték. Nagy hiány van azonban rendfelszedő bálázókban, különleges pótkocsikban, rakodógépekben, s a gabonabetakarítás utáni utókezelésre és szárításra szolgáló berendezésekben.

A szemeskukorica-termesztés gépesítettsége alacsonyabb fokú. A kalibrált magot szemenként vető gép csaknem felére csökkenti a kukoricavetés munkaerő-ráfordítását, s a vegyszeres gyomirtószerek gyártásának növekedése tetemesen csökkenti a kukoricatermesztés eleven munka-ráfordítását. Még nincsenek azonban kialakítva a szemeskukorica-betakarító gépek; a szemesku-

[4] A KSH. adatai alapján saját számításaim. — D. I.

Digitized by Google

korica 90 százalékát még kézzel takarítják be. A meglevő kukoricakombájnok a vetésterületnek mintegy 8 százalékán, a kukoricavágó résszel ellátott gabonakombájnok pedig 2 százalékán teszik lehetővé a gépi betakarítást. Az üzemeltetett kukoricakombájnokhoz azonban nincsen fosztógép, a gabonakombájnnal morzsolva betakarított kukorica konzerválása, illetve szárítása pedig nehézségekbe ütközik. A meglevő silókombájnokkal és járva szecskázó gépekkel a kukoricaszár betakarítása mintegy felerészben, a silókukoricáé pedig teljesen géppel végezhető. A felszecskázott siló, illetve kukoricaszár szállítása, ürítése, a lerakott anyag egyengetése és tömörítése, s a silók lefedése azonban még nincs gépesítve hazánkban.

A cukorrépatermesztés gépesítése, a vetéstől és a répa kilazításától eltekintve, alig számottevő. A munkaráfordítás csökkentése végett megkezdték a monogerm vetőmag alkalmazását és szemenkénti vetését, de a többi munkát még kézi erővel, a hagyományos módszerekkel végzik, betakarító kombájnjaink még nincsenek. A vegyszeres gyomirtó szereket még alig használják. Mindezek következtében a cukorrépa termesztése és betakarítása sok kézi munkát igényel.

A burgonyatermesztésben nincs kielégítően megoldva az előcsíráztatott burgonya ültetése, a szár eltávolítása és a betakarítás gépesítése. Az előcsíráztatott burgonya vetését és a szár eltávolítását ma nagyobbrészt kézi erővel végzik. A burgonya kiszedését a forgóvillás gépek megoldották (az állami gazdaságok ezt használják), de a felszedés kézi erővel történik. Ma a burgonyatermesztés gépesítésének színvonala még alacsony, és ez tetemesen megnöveli az önköltséget.

A szálastakarmányok termesztése lényegében gépesítve van, de betakarításukból csak a kaszálás, a rendsodrás és részben a kocsira rakás van gépesítve. A szénát túlnyomórészt még a talajon szárítják, az állványos szárítást és a kazalszellőztetést csak kisebb mértékben alkalmazzák. Lucernaliszt előállítására eddig 18 forrólevegős szárító-őrlő üzem létesült hazánkban.

4. A *szállítás*, de főleg a *rakodás* gépesítése elmaradt a követelmények és a többi munka gépesítésének színvonala mögött. A szállítás az összes gépi munkáknak csaknem a felét teszi ki; mezőgazdaságunkban a szállítandó mennyiség évi 120—130 millió tonnára tehető. Az épületen belüli szállítást — különösen a termelőszövetkezetekben — nagyobbrészt kézzel végzik; motoros targoncát, felvonót és szállítószalagot főleg az állami gazdaságok használnak. A szállítás legfőbb eszköze a 3,5 tonna teherbírású pótkocsi. A pótkocsi-állomány azonban csak mintegy fele a szük-

Digitized by Google

ségletnek (80—90 000 db), s 14—15 típusból áll. Ezeknek is csak a fele korszerű, légfékes, billenőszekrényes pótkocsi, s igen kevés van ellátva trágyaszóró szerkezettel és más segédberendezéssel. A speciális pótkocsik (gyümölcsszállítók, ciszternák stb.) gyakorlatilag teljesen hiányzanak. Nincs megnyugtató módon megoldva a szálastakarmányok és a szalma kocsira és kazalba rakásának, a gyökgumósok, a szemtermés és a zsákolt áruk rakodásának gépesítése.

A *zöldség-, gyümölcs-* és *szőlőtermesztési* munkák gépesítésének színvonala továbbra is alacsony, főként azért, mert nincsenek teljes mértékben kialakítva a gyümölcsösök és szőlők talajművelését, s különösen a gyümölcsfák közvetlen közelének megmunkálását végző gépeink. El vagyunk maradva a zöldségfélék betakarításának gépesítésében, főként a nem egy időben érő zöldségfélékében (paradicsom, uborka, paprika, saláta stb.). Nincsenek szőlőbetakarító és gyümölcsszedő gépek. A *növényvédelem gépesítése* azonban a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztésben meg van oldva.

5. *Az állattartás* gépesítettsége alacsony fokú. A gépesítést itt nehezíti az, hogy a nagyüzemi istállók túlnyomó része a gépesítés követelményeinek figyelmen kívül hagyásával épült. A szarvasmarhatartás munkafolyamatai közül az itatás gépesítése — a fagymentes itatástól, illetve a víz temperálásától eltekintve — a vízszállító berendezések és önitatók révén műszakilag megoldottnak tekinthető, de még nem terjedt el eléggé. Jelenleg a nagyüzemi istállóknak alig több mint a fele van villannyal és vízvezetékkel ellátva. Az etetés, behlmozás és kitrágyázás gépesítése csak a mezei, vasúti és gumiabroncsos istállókocsik korlátozott mérvű alkalmazásából áll. A fejés gépesítésére van megfelelő fejőberendezésünk, de ennek elterjedése nem kielégítő: a géppel fejt tehenek aránya a termelőszövetkezetekben 2—3 százaléka, az állami gazdaságokban pedig körülbelül a fele a tehénállománynak. A meglevő gépeket sem használják mindenütt, jóllehet a gépi fejés minden mezőgazdaságilag fejlett országban általános. Többet haladtunk előre a tejkezelés és itatásos borjúnevelés gépesítésében.

A sertéstartás munkafolyamatai közül a takarmányelőkészítés van legjobban gépesítve. A daráláshoz, száraz- és nedves keveréshez, füllesztéshez és gépesítéshez megvannak a megfelelő gépi berendezéseink. Az etetés gépesítésénél el vannak terjedve a száraz önetetők, a nedves takarmányozás gépesítése azonban még csak kísérleti stádiumban van. 1963 óta a nagyüzemi szarvasmarha és sertésistállók már a komplex gépesíthetőség figyelembevételé-

Digitized by Google

vel épültek. Az ehhez szükséges gépeink és eszközeink lényegében megvannak.

Összegezésként tehát megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdaságban a talajművelés, a vetés, a növényápolás, a növényvédelem, a gabona- és szálastakarmány-betakarítás területén mind minőségi, mind pedig mennyiségi tekintetben elfogadható a munka gépesítése. Nincs azonban még elegendő traktorunk ahhoz, hogy az őszi munkacsúcsokba eső munkákat optimális időben végezzük el. A legmunkaigényesebb munkafolyamatok közül még korántsincs kielégítően gepesítve a szalmabetakarítás, a szemeskukoricabetakarítás, a cukorrépa- és burgonyabetakarítás, a szőlő, gyümölcs és zöldség termesztése, szállítása és tárolása, s általában a szállítás és a rakodás. Hiányzanak e folyamatok megfelelő munkagépei, s az üzemeltetésükhöz szükséges traktormennyiség is. De a jelenlegi erő- és munkagépállománnyal is erőteljesebben lehetne fokozni mezőgazdaságunk gépesítését, főként azért, mert még igen nagy tartalékokat lehetne kiaknázni a gépek jobb kihasználásával.

Gépesítésünk fejlesztésének iránya

Gépesítésünk fejlesztési irányának megállapításában — mind a nemzetközi, mind a hazai tapasztalatok alapján — abból kell kiindulnunk, hogy a gépesítés az egyik legfőbb eszköze a területegységre jutó terméshozamok növelésének, a munkaráfordítás és az önköltség csökkentésének, a munkaerő-szükséglet idényenkénti ingadozása mérséklésének, s ez a legjárhatóbb út ahhoz, hogy a dolgozókat mentesítsük a nehéz, az egészségre ártalmas munkák végzésétől. Ez a fejlesztés iránya, ennek kell tehát alávetnünk már a közeljövőben gépesítési politikánkat.

Az elmondottakat kell a fejlesztés irányaként megjelölnünk azért is, mert ma csaknem az egész mezőgazdaságban lehetőségünk van korszerű, nagy teljesítményű traktorok és munkagépek alkalmazására, a gépek jobb és egyenletesebb kihasználására, s megvannak a komplex géprendszerek, a komplex gépesítés megvalósításának az alapvető feltételei is. Továbbá: a mezőgazdaság munkaerőellátásában az utóbbi néhány esztendőben számottevő változások következtek be. A mezőgazdaságban nagyfokú az elöregedés és rossz a korösszetétel; a termelőszövetkezeti tagok átlagos életkora 54 év, a tagok 64 százaléka 50 éven felüli és csak 1.5 százalékuk 20 éven aluli.

Mindezek alapján az látszik célszerűnek, hogy a legközelebbi években a következő legyen gépesítésünk fejlesztésének iránya és mértéke:

Digitized by Google

1. A mezőgazdaság feladatainak hiánytalan megvalósítása céljából mindenekelőtt arra van szükség, hogy *elegendő erő- és munkagépünk* legyen a különféle munkák elvégzéséhez. Ezért *tovább kell növelnünk a mezőgazdaság energetikai bázisát, főképp a vonóerő-ellátottságát.* Alapvetően fontos ugyanis az, hogy minden munkafolyamatot az optimális időpontban végezzünk el. Ezért a munkacsúcsok gépi munka-szükségletét is figyelembe véve kell megállapítani a szükséges traktorok és munkagépek számát. Ez egyebek között a vonóerő-állomány olyan mértékű növelését teszi szükségessé, hogy 1000 ha. mezőgazdaságilag művelt területre 13—14 db 15 vonóhorog-LE-s egységtraktor jusson. Ezért a következő években évi 8—10 ezer traktort kell beszereznie a mezőgazdaságnak, s a traktorállományon belül elsősorban a nagyobb teljesítményű gépek arányát kell növelnünk. A traktorok átlagos motorlóerő-kapacitását a jelenlegi 40 LE-ről 45—50 lóerőre célszerű növelnünk. A korszerűtlen, vaskerekes traktorokat rövid időn belül kiselejtezzük. A traktorállománynak ezt a korszerűsítését úgy kell végrehajtanunk, hogy lényegesen csökkenjen a traktortípusok száma és növekedjék a nehéz univerzális és lánctalpas traktorok aránya. Főként a négykerék-meghajtású traktorok számát kellene tovább növelnünk.

Az erő- és munkagép-szükséglet megállapításakor az eddiginél jobban kell mérlegelnünk azt, hogy a gépek tervszerű hibamegelőző karbantartásával, a munka közben végzett gépjavítások csökkentésével — általában a műszaki színvonal növekedésével — *tovább fokozható a gépkihasználás.* Csak úgy szabad azonban fokoznunk a gépkihasználást, hogy ez ne akadályozza a különféle munkáknak az optimális időben való elvégzését. Meg kell szüntetnünk azokat a helytelen, de ma még érvényesülő törekvéseket, hogy a munkavégzés időpontjának túlzott elhúzásával javítsák az erő- és munkagépek kihasználását. Agronómiailag káros a gépkihasználás olyan növelése, amelynek következtében a munkák nem végezhetők el az agrotechnikailag elfogadható időponton belül. Ez egyébként azt is jelenti, hogy a jövőben még jobban kell törekednünk arra, hogy a munkacsúcsok gépi igénye alapján állapítsuk meg az erő- és munkagépek számát. Természetesen azzal is számolni kell, hogy munkacsúcsokban a traktorok és egyéb gépek kétműszakos, illetve nyújtott műszakos üzemeltetésére is szükség van, s lesznek olyan időszakok is, amelyekben nem lesznek eléggé kihasználva a mezőgazdasági erő- és munkagépek. Ez maga is szükségessé teszi a mezőgazdasági és az egyéb üzemek jobb és szervezettebb munka-kooperációját.

Minden eddiginél nagyobb mértékben kell *a műszaki színvonal* növelésére és további fejlesztésére koncentrálnunk erőin-

Digitized by Google

ket. Ehhez főképp a traktorosok és a szerelők képzését kell megjavítanunk és szervezettebbé tennünk. Váljék hazánkban is általánossá az, hogy minden egészséges férfi, aki a növénytermesztésben dolgozik, sajátítsa el a traktorvezetést és a legszükségesebb szakmai, technikai ismereteket. Ez ugyanis alapvető feltétele a gépek gazdaságos üzemeltetésének, annak, hogy növekedjék a gépesítés hatékonysága, s hogy az egyes gazdaságok valóban ki tudják gazdálkodni a gépesítés többletköltségeit. De feltétele ez annak is, hogy tovább javíthassuk az erő- és munkagépek műszaki állapotát és élettartamát, csökkenthessük a géphibákat és az ezek okozta (ma meglehetősen nagy mértékű) kieséseket.

2. A régebbi, egyoldalú, ún. szakaszos gépesítés helyett *a komplex géprendszerek, a komplex gépesítés irányát* kell követnünk mindenütt, ahol a műszaki, agronómiai vagy egyéb okok lehetővé teszik ezt. Főképp a szántóföldi növénytermesztés területén lesz nagyobb lehetőségünk arra, hogy ebben az irányban fejlesszük a gépesítést. A következő néhány esztendőben az állattenyésztésben és a kertészeti kultúrák gépesítésében még nagyon szűk lehetőségei lesznek a komplex gépesítésnek.

Mindenekelőtt az alapvető talajmunkákat kell mielőbb teljesen gépesítenünk, hogy az őszi szántást valamennyi gazdaságban legkésőbb november 30-ig végezzék el. A traktorok és egyéb erőgépek számát e fontos cél megvalósítása szempontjából kell megállapítanunk. Ezzel egyidejűleg az eddiginél jobban kell gondoskodnunk az erő- és munkagépek megfelelő összhangjáról. Mind az állami gazdaságokat, mind a tsz-eket el kell látnunk a legszükségesebb munkagépekkel. A munkagépek vonóerő-igényét jobban összhangba kell hoznunk a traktorok vonóerő-kapacitásával. Mindenekelőtt a vetőgépek, a műtrágyázók, a disztillerek, a nehéz fogasok, a gyűrűs hengerek, a szervestrágya-szórók és rakodók számát kell növelnünk. Egyebek között mielőbb el kell érnünk, hogy az őszi vetéseknek 150—180 kh.-jára, a kukoricavetésnek 160—180 kh.-jára, s a szántóterület 30 százalékának 100—120 kh.-jára jusson egy vetőgép, illetve műtrágyázo. Meg kell oldanunk a hegy- és dombvidék, valamint az erősen erodált területek gépesítését.

Erőteljesebb lépésekkel kell megvalósítanunk a betakarítás gépesítését, mert lényegében ez szünteti meg a szakaszos gépesítést. El kell érnünk, hogy a gabona-vetésterületnek minden 250—300 kh.-jára egy korszerű gabonakombájn jusson, s a mezőgazdaság el legyen látva a szükséges mennyiségű rendsodróval, kaszálva rakodóval, rendfelszedő-bálázóval. Jelentősebb mértékben növelnünk kell az őszi betakarítású növények gépesítését is. Az első mer etben a kukoricaszár-vágás gépesítését kell megolda-

Digitized by Google

nunk, azután a csőtörését. Fokoznunk kell a burgonya- és cukorrépa-betakarítás gépesítését is.

Határozott léptekkel kell előrehaladnunk a szállítóeszközök számának növelésében, a szállítási munkák gépesítésében. A következő esztendőkben, a tehergépkocsik mennyiségének jelentős növelése mellett, évente mintegy 8—10 ezer pótkocsi beszerzésére van szükség, mégpedig úgy, hogy növekedjék a pótkocsik kapacitása. A jelenlegi 3,5 tonnás pótkocsik helyett inkább 4—5 tonnás pótkocsikra van szükség. Ezzel jelentős mértékben fokozható az árumozgatás.

Az állattenyésztésben továbbra is fontos cél a takarmányelőkészítésnek, az itatásnak és (a lehetőségekhez képest) a fejésnek a gépesítése. Különösen arra van nagy szükség, hogy a tehénistállókat minél előbb lássuk el a szükséges önitatókkal. Fontos feladatunk a trágyázási rendszer komplex technológiájának kialakítása, illetve tökéletesítése.

3. A gépesítés hatékonyságának növelése, a költségek csökkentése céljából *tovább kell szigorítanunk a mezőgazdasági gépekkel szemben támasztott műszaki és agronómiai követelményeket.* Már a közeli években is lehetőleg csak olyan traktorokat szerezzünk be, amelyeknek a súlya és a teljesítménye közötti arány 50—60 kg/lóerő, üzemanyag-fogyasztásuk pedig kevesebb, mint 180—200 gramm/lóerőóra, vagyis olyanokat, amelyek gazdaságosan üzemeltethetők, s amelyeknek javítási és üzemeltetési költsége kisebb a jelenleg használatosakénál. Ez azt is szükségessé teszi, hogy az erő- és munkagépek az eddiginél jobb minőségű anyagból készüljenek; így élettartamuk hosszabb legyen és amortizációs költségük jelentősen csökkenjen. Az eddiginél jobban előtérbe kell helyeznünk a kombinált és kapcsolt munkagépek használatát, s a traktorok menetsebességének fokozásában is jelentős eredményeket kell elérnünk. A gépek gazdaságos üzemeltetése az eddiginél jobb szervező munkát és lényegesen jobb alkatrészellátást igényel.

Mezőgazdasági gépesítési politikánk megkívánja, hogy — mind a célok helyes kitűzése, mind elérésük érdekében — fogjanak össze és cselekedjenek összehangoltabban a központi és a helyi erők.

Digitized by Google

Mezőgazdaságunk kemizálása

Írta DR. SZEKÉR GYULA

A nemzetközi tapasztalatok szerint a mezőgazdasági termelésnek az utóbbi évtizedekben mutatkozó gyors fejlődése a mezőgazdasági termelőerők forradalmi jellegű átalakulásával függ össze. A termelőerők átalakulásában pedig a gépesítésnek és a mezőgazdaság kemizálásának van a fő szerepe.

A kemizálással mindinkább *tudományosan szabályozható a mezőgazdaság anyagkör-folyamata.* A kemizálás a növénytermesztési és állattenyésztési hozamok növelésének egyik leghathatósabb eszköze, az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb felfedezése, amely valóságos forradalmat idéz elő a hozamok növelésében. A mezőgazdaság kemizálása a legbiztosabb út a népgazdaság mezőgazdasági termékszükségletének teljes kielégítéséhez és az export növeléséhez.

A mezőgazdaság kemizálásának a jelentősége kezd közismertté válni, hatásának konkrét, pontos bizonyítása mégis igen sok nehézségbe ütközik. A műtrágyák termésnövelő hatása ugyanis sok más tényezőtől is függ. A növényvédelemnek, a különféle vegyszerek állatgyógyászati és takarmányozási felhasználásának gazdasági hatékonyságát is nagyon nehéz lemérni. E rövid cikkben mégis kísérletet teszünk arra, hogy vázlatosan ismertessük a mezőgazdaság kemizálásának népgazdasági hatékonyságát, s megállapítsuk, hogy a következő években a mezőgazdasági terméstöbbletnek mekkora részét érhetjük el a kemizálás révén.

A termőtalajok talajerő-pótlása műtrágyázással

A magyar mezőgazdaság 1965. évi műtrágya-felhasználási előirányzata 1,7 millió tonna; ez szántóterületre vetítve 190 kg/kat. hold műtrágya-felhasználást jelent. 1970-ben előreláthatólag kereken 4 millió tonna kereskedelmi súlyban kifejezett műtrágyát fog felhasználni mezőgazdaságunk.

Vizsgáljuk meg a harmadik ötéves terv vázlatának előzetes adatai alapján, hogy a következő években miként járul hozzá a mezőgazdaság kemizálása a növénytermesztésben és az állattenyésztésben a terméshozamok növeléséhez. A számításoknál az 1 q műtrágya-felhasználásra eső termésnövekedés tapasztalati adataiból indultunk ki. Az 1970-ben felhasználandó mintegy 2 millió tonna többlet-műtrágya — a tervezett agrotechnikai fejlesztés, az

Digitized by Google

öntözés és a gépesítés közreműködésével —, átlagos időjárást feltételezve, a következő táblázatban ismertetett többletermést eredményezheti:

	Terméstöbblet	Egységár	Bruttó hozam értéke összesen
	ezer tonna	Ft/tonna	millió Ft
szemestermény	818	2 300	1 880
burgonya	263	1 100	290
cukorrépa	270	450	120
zöldség	514	1 000	510
évelő pillangós, rét és legelő	1 596	1 200	1 915
gyümölcs	550	3 500	1 925
szőlő	231	5 500	1 275

A növénytermesztés többlet-műtrágyázással elért bruttó hozama a felsorolt adatok szerint csaknem 8 milliárd Ft. Ha a többlet-növénytermés takarmánygabona részét hústermelésre számítjuk át, akkor a 2 millió tonna műtrágya-többlet 1970-re *mintegy 8,5 milliárd forint többletermést tesz lehetővé.*

A mezőgazdasági terméshozamok növelése sok tényező együttes eredménye. A nemzetközi adatok elemzése alapján mégis megállapítható, hogy a terméshozamok növelésében *a műtrágyázásnak meghatározó szerepe van.* A mezőgazdasági szakemberek a FAO statisztikai adatai alapján összegyűjtötték egy ötéves tervidőszakra (1957—61) vonatkozóan a termesztett főbb növények termésadatainak szélső értékeit a műtrágya-felhasználás függvényében. A következő táblázatban a búza termésátlagainak ingadozását vizsgáljuk meg a műtrágya-hatóanyag függvényében.

Műtrágya-felhasználás	Vegyes műtrágya, tiszta hatóanyagban	A búzatermés ingadozásainak szélső adatai
	kg/ha	q/ha
kis adagú	0— 50	7—20
közepes adagú	50—100	16—24
nagy adagú	100—150	26—35
a világszínvonalnak megfelelő nagy adagú	150 felett	30—40

E táblázatból megállapítható, hogy a termés nagysága a műtrágyaadaggal együtt növekszik. A búza termésnövekedése nagy

Digitized by Google

adagú (100—150 kg/ha) műtrágyázásnál a legnagyobb. Az utóbbi évek javuló agrotechnikája és a közepes adagú műtrágyázás bevezetése (1960-ban 30 kg/ha, 1965-ben 70 kg/ha műtrágya-hatóanyag) máris érezteti hatását mezőgazdaságunkban. Ezt bizonyítja a következő táblázat:

	Búza	Kukorica	Burgonya	Cukorrépa
	q/kat. hold			
országos termésátlag 1931—40-ben	7,9	10,8	39,5	117,1
termelőszövetkezeti termésátlag 1962—64-ben	9,7	15,3	50,3	147,5
ez utóbbinak a növekedése az 1931—40. évi átlaghoz képest	1,8	4,5	10,8	30,4
termelőszövetkezeti műtrágya-felhasználás 1962—64 átlagában	2,13	1,94	2,79	3,5
1 q műtrágya-felhasználásra eső termésnövekedés	0,84	2,32	3,87	8,46

A legfontosabb növények termésátlagai és a műtrágyafelhasználás növekedése között tehát egyértelmű összefüggés állapítható meg.

Az összes termésmennyiség, a termelés anyagi megalapozása és ezen belül különösen a tápanyag-visszapótlás között igen szoros a kapcsolat. A hazai számítások ún. *gabonaegységben* fejezték ki ezt az összefüggést. A számítások szerint a szántóföldi növénytermesztés összes hozama az 1939—40. évi átlagos 90 millió gabonaegységről 1961—1965-re (az 1961—1963. évi tény- és az 1964—65. évi tervszámok alapján) átlag 110 millió gabonaegységre, vagyis 22 százalékkal nőtt, jóllehet ebben az időszakban a szántóterület 9740 ezer holdról 8900 ezer holdra (8,7 százalékkal) csökkent. Ez azt jelenti, hogy a területegységre eső hozam 33 százalékkal emelkedett.

A növényi és állati kártevők elleni küzdelem

A kártevők, kórokozók és gyomok által a mezőgazdaságnak okozott kár a szakértők becslése szerint Magyarországon ma 25—30 százalékos, s évente 6—7 milliárd Ft veszteséget okoz. Ez a kártétel nagyjából megfelel az európai átlagnak.

Digitized by Google

Hazánkban jelenleg az összes mezőgazdaságilag művelt területnek kb. egyharmada részesül növényvédelemben. A védekezésnek ez a mértéke becslés szerint évente 4—5 milliárd forint értékű termést ment meg.

A növényvédelem *hatékonyságára* a következő adatok jellemzőek: 1965-ben a felhasznált növényvédő szerek értéke 900 millió, a vegyi növényvédelem összes költsége 1,2 milliárd forint, a növényvédelem révén megmentett termés értéke pedig 4—5 milliárd forint. Ezekből az adatokból nyilvánvaló, hogy a növényvédelemnek igen nagy jelentősége van, s további fejlesztésével több milliárdos terméstöbbletet menthetünk meg.

A hazai vegyipar a mezőgazdaság jelenlegi növényvédőszer-szükségletének kb. 60 százalékát fedezi. Ezen belül gyomirtószer-gyártásunk majdnem teljesen fedezi a hazai igényeket és korszerű; rovarölőszer-gyártásunk azonban a hatóanyagoknak csak egy részét termeli, gombaölőszer-szükségletünket pedig majdnem teljes mértékben behozatalból kell kielégítenünk.

Mezőgazdaságunk 1938-ban 10—15, 1965-ben pedig 45 fajta hatóanyagot használ fel a növényvédelemben. Az 1938. évi 1 millió kat. holddal szemben jelenleg 4 millió kat. hold mezőgazdasági területen folyik növényvédelem (a vetőmag csávázását nem számítva bele). Az utóbbi évek erőfeszítéseinek eredményeként növényvédőszer-felhasználásunkat mintegy megkétszereztük, s az egy főre eső növényvédőszer-felhasználásban a KGST-országok között az NDK mögött a második helyre kerültünk.

Az állattenyésztés hozamainak növelése kemizálás útján

Az állattenyésztési hozamok növelésének igen fontos módszere az állatoknak *keveréktakarmányokkal* való táplálása. A takarmányok szakszerűbb felhasználásával a fajlagos takarmányfelhasználást mintegy 15—20 százalékkal lehetne csökkenteni. A korszerű keveréktakarmány-gyártás csak az utóbbi években indult meg nálunk. 1960-ban 110 ezer, 1964-ben 130 ezer vagont gyártottunk, s 1966-ban a tervek szerint 160 ezer vagont gyártunk.

A harmadik ötéves terv előzetes elképzelései szerint 1970-ben az állatállomány nagyüzemi abrakszükségletének mintegy 70 százalékát korszerű keveréktakarmánnyal fedezzük. A korszerű keveréktakarmány összeállításához nélkülözhetetlenek egyes vegyianyagok, így vitaminok, antibiotikumok, aminosavak, anyaglebontást gátló anyagok (antioxidánsok), ásványi sók, bizonyos fémek stb.

Előzetes számítások szerint 1970-ben a korszerű keveréktakarmányok felhasználásával — nem is számolva egyéb tényező-

Digitized by Google

ket — legalább *100 ezer tonna hústöbbletet állíthatunk elő, mintegy 2 milliárd forint értékben,* s ez mintegy 600 000 tonna abraktakarmány megtakarítását jelenti. Ez a takarmánymegtakarítás természetesen becslésen alapul, de e becslésnek reális alapja van. A szakszerűbb takarmányozás, a keveréktakarmányok elterjedése már az utóbbi években is javította a takarmányértékesítést: a termelőszövetkezetekben 1964-ben 4,7 kg-ra csökkent az 1 kg sertéshús előállításához szükséges takarmány. Ha a sertéseket vitaminok, aminosavak és egyéb vegyianyagok tekintetében is teljesértékű keveréktakarmánnyal etetik, akkor 3,8—4,2 kg-ra, a baromfitenyésztésben pedig 4—5 kg-ról 2,5—3 kg-ra csökkenthető az 1 kg súlygyarapodáshoz szükséges takarmány.

Az állati szervezet táplálásának legfontosabb eleme a takarmány *fehérjetartalma.* Ismeretes, hogy ha ez nem elég nagy, akkor erősen csökken a hústermelés produktivitása és nagyon megnő a takarmányfelhasználás. Hazánkban azonban igen nagy a fehérjehiány, s ennek megoldásában a mezőgazdaságnak elsőrendű szerepe van. A fehérjehiány nem jelentéktelen része viszont *vegyipari termeléssel* szüntethető meg.

Az utóbbi időben egyre nagyobb jelentősége van a karbamidnak, amelynek segítségével fedezni lehet a kérődző állatok fehérjeszükségletének egy részét. A karbamidot a kérődző állatok aminosavak szintézisére tudják felhasználni. Tápértékben 1 kg karbamid *2,6 kg emészthető fehérjével egyenlő.* A karbamid *az összes fehérjeszükséglet 25—30 százalékát helyettesítheti.*

A vegyipar a karbamid mellett a *takarmányélesztő-gyártás* révén is jelentős segítséget nyújthat a mezőgazdaság fehérjegondjainak megoldásához. Jelenleg mintegy 100 000 tonna melaszt termelünk. Reális cél volna, hogy ezt teljesen takarmányélesztőgyártásra használjuk fel. Ebből a melaszmennyiségből kb. 25 000 tonna takarmányélesztőt lehetne gyártani. A karbamid és a takarmányélesztő maximális felhasználásával *25—40 000 tonna fehérjét, fehérjehiányunk mintegy negyedét pótolhatnánk* a vegyipar révén. Ez azért is jelentős, mert fehérjeszükségletünknek *kb. 10 százalékát sok millió dollár értékű importtal fedezzük.* A mezőgazdaságban megtermelt takarmány tápanyagértékének megőrzéséhez is segítséget nyújthat a vegyipar az oxidációt meggátló anyagok, az ún. *antioxidánsok* előállításával.

Az állattenyésztés belterjesítésének, a húshozam növelésének egyik eredményesen járható útja az *antibiotikumok felhasználása.* Ez elősegíti a fiatal állatok növekedését; a tyúkoknál például növeli a tojáshozamot, s csökkenti az állatok betegségeit

Digitized by Google

és elhullásukat. A tapasztalatok szerint az antibiotikumok 3—5-szörte eredményesebben hatnak, mint egyéb állatgyógyászati szerek, egyben felére, harmadára csökkentik a gyógyítási időt, az állatok elhullása pedig csak a fele, vagy negyede annak, amit a régebbi gyógyszerek használatával lehetett elérni. Mindez az állattartásban a munka termelékenységének nagy mértékű emeléséhez vezet.

A különböző mikroelemek, ásványi sók és vitaminok szerepe már régen közismert, de csak az utóbbi években fedezték fel azokat a *serkentőanyagokat*, amelyek mobilizálni képesek az állati szervezet növekedési energiáját. E növekedésserkentő anyagoknak ma már igen széles skálájuk ismeretes; beletartoznak ebbe egyes vitaminok, hormonok, antibiotikumok, mikroelemek stb. Ezeknek az állatok életműködéséhez, anyagcserefolyamatához nélkülözhetetlen anyagoknak nagy része ipari úton is előállítható.

Vegyi anyagok az állatgyógyászatban

A gyógyszeripar és a mezőgazdaság kölcsönösen kapcsolatban áll egymással. Egyrészt a mezőgazdaság olyan növényeket és állati szerveket ad a gyógyszeriparnak, melyekből ez gyógyszerkészítményeket állít elő, másrészt a gyógyszeripar állatgyógyászati készítményeket és takarmánykiegészítőket ad a mezőgazdaságnak.

1965-ben gyógyszeriparunk 56 törzskönyvezett állatgyógyászati készítményt hoz forgalomba. Ezenkívül 70 humán célra előállított készítmény használatos az állatgyógyászatban. Ehhez járul az, hogy a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó vállalatok is gyártanak állatgyógyászati termékeket: 56 szérumot és vakcinát. Hazánkban tehát 182 állatgyógyászati készítményt állítanak elő. Állatgyógyászati készítményekben gyakorlatilag önellátók vagyunk, mindössze 5 készítményt importálunk, ezeknek értéke azonban állatgyógyászati termékigényünknek 1 százalékát sem teszi ki.

Gyógyszeriparunk egyre több vitamint, antibiotikumot és egyéb vegyi anyagot szállít a korszerű keveréktakarmányokhoz szükséges premixek előállításához. A hazai premixgyártás 1965. évi termelési értéke 230 millió forint; ez 30 készítmény között oszlik meg és 30 ezer tonnát képvisel. Gyógyszeriparunk 1965-ben kb. 600 millió forint értékű állatgyógyászati készítményt és premixet termel a mezőgazdaság számára; ez a gyógyszeripar termelési értékének 16 százalékát teszi ki.

Digitized by Google

A mezőgazdaság ellátása műanyagokkal

Egyre inkább terjed a *műanyagfóliák* mezőgazdasági és különösen kertészeti felhasználása. A műanyagfólia elterjedésének mértékére jellemző, hogy kertészeti célra 1961-ben 30, 1962-ben 100, 1963-ban 150, 1964-ben pedig 200 tonna fóliát használtak fel. Az 1964-es mennyiség már kb. 200 kat. hold befedéséhez elegendő. A műanyagfólia használatának jelentőségét elsősorban nem az adja meg, hogy a fólia olcsóbb takaróanyag, mint az üveg, hanem az, hogy fizikai tulajdonságai következtében egyszerűbb, tartósabb és könnyebb vázszerkezetek használatát teszi lehetővé.

Hazánkban az utóbbi években nagy lépéssel haladt előre az öntözéses gazdálkodás kiszélesítése. Ezért nagy a jelentősége a korszerű és olcsó öntözőberendezésnek. Eddig már mintegy 700 kilométer kemény PVC műanyagcsövet építettünk be mezőgazdasági öntözőművekbe.

Igen fontos a műtrágyáknak *műanyagzsákokba* való csomagolása. Műanyagzsákok alkalmazásával meg lehet akadályozni a csomagolás előtt megfelelően hűtött és az előírt nedvességtartalmú műtrágya összetapadását, és — különösen a nitrogénműtrágyáknál — csökkenteni lehet a hatóanyag-veszteséget. A műanyagzsákos műtrágya a szabadban is tárolható, és ezzel igen jelentős raktárépítés takarítható meg. A harmadik ötéves terv végére előirányzott műtrágyamennyiség tárolására mintegy 1,5 milliárd forint költséggel kellene raktárhálózatot kiépíteni, műanyagzsákok használatával azonban ennek nagy részét megtakaríthatjuk. A műanyagzsákba csomagolt műtrágyát nyitott tehervonaton vagy tehergépkocsin is lehet szállítani anélkül, hogy az időjárás viszontagságai változtatnának a műtrágya minőségén.

*

Ez a vázlatos felsorolás azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság kemizálása egyre nagyobb méreteket ölt hazánkban. Igen sokoldalú tevékenység ez; túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a mezőgazdasági termelésnek alig van olyan területe, amely ne használná fel a vegyipar valamelyik termékét.

A kemizálás ütemét és arányait kifejezi a következő táblázat, amely az 1950 és 1965 közötti fejlődést egyetlen mutatószámmal mutatja be: a vegyianyagoknak a mezőgazdaság halmozásmentes termelési anyagköltségeiben elfoglalt részarányával.

Digitized by Google

	1950	1960	1965
A mezőgazdaság halmozásmentes termelési anyagköltségei (milliárd Ft-ban, folyó áron)	2,7	13,8	22,1
A mezőgazdaságban felhasznált műtrágyák, növényvédőszerek, állatgyógyászati szerek és takarmánypremixek értéke (milliárd Ft-ban, folyó áron)	0,2	2,0	4,0
Vegyi anyagok részaránya a mezőgazdaság halmozásmentes termelési anyagköltségeiben (%-ban)	7,5	14,5	18,0

Mint ebből a táblázatból látható, a vegyi anyagok részaránya a mezőgazdaság halmozásmentes termelési anyagköltségeiben 1950-től 1965-ig 18 százalékra, több mint a kétszeresére emelkedik, *s 1970-re ezen anyagköltségek negyedrészét fogja kitenni.*

Népgazdaságunk nagy erőfeszítéseket tesz a mezőgazdaság kemizálásáért. Az 1950 és 1970 közötti húsz évben a vegyipari beruházásoknak egyharmad része, mintegy 12 milliárd forint, a mezőgazdaság kemizálását szolgálja. S ez érthető is: az elmondottakból is látható, hogy igen nagy népgazdasági érdek fűződik a mezőgazdaság kemizálásához. A harmadik ötéves tervben várható *műtrágya-felhasználásnak,* valamint a korszerű keveréktakarmánygyártás révén megvalósítható *takarmánymegtakarításnak* az eredményeként számításaink szerint 1970-ben a mezőgazdaság hozama a következőképpen növekedhetik:

A növénytermelés és az állattenyésztés hozamának növekedése	8,5 milliárd forint.
A korszerű keveréktakarmány-gyártással elért takarmánymegtakarítás	2 milliárd forint.
Összesen:	*10,5 milliárd forint.*

A harmadik ötéves terv előzetes számai szerint 1970-re mezőgazdaságunk terméstöbblete 1965-höz képest *mintegy 15 milliárd forint* lesz. A fenti számítás szerint megállapíthatjuk tehát, hogy *a mezőgazdaság 1970. évi terméstöbbletének mintegy kétharmadát a mezőgazdaság kemizálása révén érhetjük el.*

Digitized by Google

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

A képviseleti demokrácia

Írta DR. BIHARI OTTÓ

A szocialista államban az államépítés legfontosabb alapelvei közé tartozik az, hogy az állami szervezetben olyan szervek foglalják el a kulcspozíciót, amelyek minél szorosabb kapcsolatban állnak a lakossággal, s ennélfogva torzítások nélkül képesek kifejezni a nép akaratát. Ezek a szervek alkotmányunk értelmében az államhatalmi szervek, az országgyűlés és a helyi tanácsok, amelyeket hazánkban közvetlen választással alakít ki a lakosság (illetve ennek nagykorú, tehát politikai jogokkal rendelkező része). Természetesen nemcsak ezekről az ún. államhatalmi szervekről mondhatjuk, hogy képviseleti jellegűek, hiszen pl. a szakszervezetek választott szervei, vagy az üzemi tanácsok, az egyesületek vezetőségei stb. is képviselnek meghatározott társadalmi rétegeket. Az államhatalmi képviseleti szervek azonban a *népképviselet* szervei, mert az ország, illetve egy-egy területi egység teljes lakosságát reprezentálják — függetlenül foglalkozásuktól, munkahelyüktől, érdeklődési körüktől, társadalmi kapcsolataiktól stb. —, ha tehát betöltik hivatásukat, akkor egyben e terület lakosságának korlátozás nélküli tömegszervezetei is lehetnek.

A szocialista állam szervezetének igen fontos vonása az, hogy olyan szervei vannak — mégpedig a legfontosabb, mondhatni kulcshelyeken —, amelyek egyben szoros kapcsolatot tudnak fenntartani a lakossággal, a közvetlen demokratikus akciók forrásaivá, kiindulópontjaivá válhatnak, s ezek a szervek országosan vagy helyi vonatkozásban vezető szervei a megfelelő fokú állami szerveknek. Éppen azért, mert a képviseleti (államhatalmi) szervek ilyen különösen fontos szerepet játszanak a szocialista államszervezetben, mondta ki határozatában pártunk VIII. kongresszusa: „Szocialista államunk továbbfejlesztésének, az egyetemes népi állam kialakulásának kulcskérdése a szocialista demokratizmus mind szélesebb körű kibontakoztatása. Tovább javítjuk a népképviseleti elv szerint választott államhatalmi szervek munkáját az országgyűléstől a községi tanácsig." Állami vonalon elsősorban

Digitized by Google

arra kell tehát összpontosítanunk figyelmünket, hogy mik a követelmények azok iránt a szervek iránt, amelyek már eleve egyesítik a hatalom gyakorlásának és a tömegekkel való kapcsolatnak a lehetőségét: a választott képviseleti szervek szervezete és működése iránt. (Mellettük természetesen más állami szerveink sem elhanyagolhatók. Minél bonyolultabbak tervezési és szervezési feladataink, annál nagyobb a jelentősége specializált igazgatási szakapparátusunknak. Helyes személyi kiválasztással a szakigazgatás és szervezés kiváló központjaivá alakíthatjuk ki ezeket a szerveket.)

A Magyar Népköztársaság államhatalmi-képviseleti szervei: *az országgyűlés* (bizonyos mértékig ide kell sorolnunk az őt helyettesítő *Népköztársaság Elnöki Tanácsát,* bár ezt közvetett szavazással az országgyűlés hozza létre saját kebeléből) és a *tanácsok,* amelyek a megyék, városok, járások, városi kerületek, községek területén végzik államhatalmi feladataikat.

Mi a közös és mi az eltérő a különböző fokon működő képviseleti szervekben? A közös vonásokat a következőkben lehetne összefoglalni: a) Az országgyűlést és az egyes tanácsokat lényegében *ugyanolyan választójog* alapján hozzák létre az állampolgárok. b) Minden államhatalmi szerv létrehozza *alárendelt szerveinek rendszerét,* s ezeket a szerveket (az államigazgatási, ún. végrehajtó-rendelkező szerveket) *a képviseleti szervek irányítják.* c) Az államhatalmi szervek mind *kollektív szervek,* amelyekben minden tagnak ugyanazok a jogai és kötelességei vannak; így éppen a legfontosabb határozatok kialakulásánál biztosítani lehet a kollektív tapasztalatok érvényesülését, a lakosság kívánságainak minél sokoldalúbb megismerését és tolmácsolását.

Emellett az országgyűlés nem az egyik az államhatalmi szervek közül, hanem államunk *legfelsőbb* szerve is, amelyről alkotmányunk (10. §, 2. bek.) kimondja, hogy „gyakorolja a népszuverenitásból folyó összes jogokat, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit". A tanácsok pedig „az alkotmányosan hozott jogszabályok és a felsőbb szervek által meghatározott keretek között gyakorolják államhatalmi tevékenységüket" — így korlátozza hatáskörüket az alkotmány (31. §, 1. bek.). A tanácsok tehát csak azokat a jogokat gyakorolhatják, amelyeket alkotmányos jogszabályok és általában a felsőbb szervek (elsősorban törvényeivel az országgyűlés, törvényerejű rendeleteivel és határozataival a Népköztársaság Elnöki Tanácsa) rájuk ruháztak. Helyi fontosságú kérdéseket azonban, ha ezekben felsőbb jogszabály nem rendelkezik másként, minden külön felhatalmazás nélkül is rendezhet a tanács. Mégsem lehet a helyi tanácsban „kis országgyűlést" látni. Az országos képviseleti szerv, az országgyűlés, megalkotja az egész Magyar Népköztársaság legfelsőbb szintű

Digitized by Google

jogszabályait, megválasztja az államigazgatási, a bíráskodási és az ügyészi tevékenységet végző legmagasabb fokú szerveket, s az alkotmány olyan fontos jogokat is megad neki, mint a népgazdasági terv, az állami költségvetés, tehát az ország gazdasági fejlesztése irányának meghatározása, az igazságszolgáltatás területén pedig a közkegyelem gyakorlása. A tanácsok csak a *helyileg* jelentős, az adott állami-területi egységre kiható fontosságú ügyekben hozhatnak normatív és egyedi határozatokat. Nem bizonyos azonban, hogy e kérdések nem érintik-e a helyi lakosság egy részét, esetleg nagyobb részét is ugyanolyan súllyal, mint az országos kérdések egyike-másika. Éppen ezen a területen van a legtöbb lehetőség arra, hogy a lakosság részt vegyen az állami, a helyi feladatok megoldásában. Az országos kérdések meghatározásában általában igen nagy szerepe van a tudományos vizsgálatnak, a szakértő megfontolásnak, a helyi vonatkozású döntésekhez azonban nincs, vagy csak ritkán van szükség ilyen mélységű előkészítésre, s lényegesebb ennél a lakosság közvetlen megkérdezése.

A képviseleti rendszer fejlesztésének tehát vannak közös és eltérő vonásai, aszerint, hogy milyen általános követelmények merülnek fel az egész szocialista képviseleti rendszerrel szemben hazánkban, illetve milyen eltérő feladatok mutatkoznak a különböző fokon működő államhatalmi szerveknél.

Nálunk, éppen úgy, mint a többi szocialista országban — elsősorban a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. és XXII. kongresszusa óta —, az egész állami szervezet vonatkozásában a következő tendenciák mutatkoznak: a *kollektív szervek erősítése*, a hatáskörök átadása olyan *alsóbb szerveknek*, amelyek minél kevesebb bürokratikus torzítással hozhatnak reális döntéseket, a *szakszerűség* növelése, nemcsak az igazgatási és igazságszolgáltatási ügyészi szervekben, hanem a képviseleti szervekben is, a szervek *jogkörének* pontosabb rögzítése, a törvényesség és felelősségük erősítése végett.

Három nagy körben vizsgálhatjuk meg a képviseleti rendszer problémáit hazánkban: 1. a választójognak, a képviselők, tanácstagok és a választók kapcsolatának, 2. az országgyűlés hatáskörének és helyzetének, s 3. a tanácsok problematikájának vonatkozásában.

I.

Az államhatalmi-képviseleti szervek tagjai választott országgyűlési képviselők, illetve tanácstagok. Az alkotmány IX. fejezete rögzíti az országgyűlési képviselők választásának alapelveit, s a 30. § 2. bekezdése kimondja, hogy a tanácstagokat „az országgyű-

Digitized by Google

lési képviselőkre megállapított alapelvek szerint" választják. Ezek az alapelvek: a választások általános, egyenlő és közvetlen volta, a titkos szavazás, a küldöttek beszámolási kötelezettsége és visszahívhatósága. Alaposabb vizsgálódás után azonban kitűnik, hogy a kétfajta választási rendszer között — elsősorban történelmi okokból — van bizonyos, nem is jelentéktelen különbség. Mielőtt azonban erre rátérnénk, egy másik alapvető problémakörrel kell foglalkoznunk: a küldötti megbízatás természetével.

A marxista—leninista államelmélet mindig úgy tekintette a képviseleti szervekbe választott küldöttet, mint a választójogosult lakosság megbízottját. Ha a képviselő, a tanácstag nem is köteles minden szavazása előtt megkérdezni választóit, de tartania kell magát ahhoz az irányvonalhoz, általános politikai követelményhez, amelyet megválasztását megelőzően vagy követően a választók meghatároztak, kötelessége teljesíteni „közérdekű megbízás"-aikat, s minderről beszámolni nekik. A megbízásnak ezt a formáját a szocialista jogi irodalom egy része limitatív (körülhatárolt) kötött mandátumnak nevezi.

A kötött mandátumnak az a következménye, hogy a legfontosabb kérdések vonatkozásában a képviselő, a tanácstag egy előre megadott *politikai irányvonalhoz* van kötve. Így pl. Magyarországon a választásokon nemcsak a képviselők és a tanácstagok személyéről dönt a választó, hanem egy politikai irányvonal mellett, vagy ellen is állást foglal. Ez az irányvonal: a Hazafias Népfront programja, amelyet a jelölőgyűléseken, majd a választói és beszámoló gyűléseken tovább konkretizálnak a választók. A küldöttnek arra kell törekednie, hogy az államhatalmi szervben minél hívebben képviselje a választók általános politikai irányvonalát, amely a népfront programjában összegeződik, és részletes „közérdekű megbízásaikat".

A kötött mandátum rendszeréhez kapcsolódik a választóknak az a joga, hogy bármikor felelősségre vonhatják küldötteiket, s *vissza is hívhatják őket.* Alkotmányunk mind az országgyűlési, mind a tanácsi választások alapelveinél kimondja a küldöttek visszahívhatóságát. A tanácsoknál meg is van a jogi lehetőség erre, mert a Hazafias Népfront megfelelő helyi szervének kezdeményezése alapján a jelölésre illetékes gyűlések javaslatot tehetnek a visszahívásra. Erről a javaslatról nyilvános gyűlésnek kell a választókerület választói legalább felének jelenlétében és a jelenlevő választók több mint felének szavazatával határoznia. A visszahívás mégis rendkívül ritka, és jóval kevesebb, mint a tanácstagok lemondása (többnyire ugyanis így intézik el „simán" a tanácstagok kifogásolható magatartásából eredő ügyeket), valamint az összeférhetetlenségi ügyeknek a tanácsok által, saját kebelükön

Digitized by Google

belül való megtárgyalása és ennek kapcsán a tanácstagi funkció megszűnése. Úgy látszik, a tanácsok és a végrehajtó bizottságok nem szívesen viszik a választók elé a tanácstagok ügyét. Természetesen nem is szükséges, hogy minden jelentéktelenebb fegyelmezetlenségért, kisebb mulasztásért összehívják a választók gyűlését és visszahívási eljárást folytassanak le. Nem is arról van szó, mintha általánosságban nagyobb számú tanácstagi funkciót kellene megszüntetni. Véleményem szerint azonban arra ügyelni kell, hogy a tanácstagok szükséges kicserélése legtöbb esetben, súlyosabb ügyekben pedig feltétlenül *a választók bevonásával* történjék, ne pedig a tanácson belül intéződjék el. Ez demokratikus követelmény a tanácsoknál.

Másképpen áll a visszahívás problémája az *országgyűlési képviselők* vonatkozásában. A tanácsi és országgyűlési választási rendszer között az az egyik legfontosabb különbség, hogy a tanácsválasztáson minden választókerület egy-egy tanácstagot választ (minden megye, város, járás, városi kerület, község annyi választókerületre oszlik, ahány tagú a tanácsa), az országgyűlési választások viszont lajstromos rendszerrel folynak, azaz a főváros és minden megye egy-egy választókerület, s itt nem egy, hanem annyi képviselőt választanak meg a Hazafias Népfront közös listájáról, amennyi a lakosság száma arányában a választókerületre jut (mintegy 32 000 lakosra egy képviselő). Az egész megye (illetőleg a főváros) lakossága választja tehát meg a képviselőket és így ők, bár a megyei képviselőcsoport utólag felosztja közöttük a megye területét, nemcsak ennek a területnek a küldöttei. A visszahívás tehát elvileg csak úgy történhetne, hogy az *egész* megye (a főváros) választójogosult lakóinak a többsége határozna róla. Ez pedig technikailag is lehetetlen. Ebből a szempontból tehát *elavult* a lajstromos választás jelenlegi formája, s olyan választási formával kell ezt felváltani, amely biztosítja a képviselők közvetlen függését választóiktól.

A lajstromos országgyűlési rendszer még abból az időből maradt fenn, amelynek többpárt-rendszerében ez volt a legalkalmasabb mód arra, hogy realizálódjanak a pártok közti valóságos választási arányok. Ma azonban a lajstrom nemcsak a visszahívást teszi lehetetlenné, hanem azt is, hogy több jelölt versengjen egy-egy képviselői helyért. A lajstrom azt sem teszi lehetővé, hogy a képviselők szorosabb kapcsolatba kerüljenek a választókkal. Véleményem szerint tehát meg kellene szüntetni a túl nagy (megyei és fővárosi nagyságú) lajstromos választókerületeket, és az országgyűlési választásoknál is — a tanácstagi választásokhoz hasonlóan — át kellene térni az *egyképviselős választókerületek* rendszerére. (Vitákban azt is felvetették az államjogászok: meg

Digitized by Google

kellene fontolni, hogy ne térjünk-e le a területi választójog elvéről és ne térjünk-e át — legalább részben — a *szakmai-foglalkozási elven* alapuló képviseletre. Ez azt jelentené, hogy az azonos foglalkozási ágakhoz tartozók bizonyos fokig lakóhelyüktől függetlenül képviseltetnék magukat az államhatalmi szervekben.)

Hazánkban a választások demokratizmusának első garanciája *a jelölés rendszere*. A tömegszervezetek, az üzemek, állami gazdaságok, termelőszövetkezetek, intézmények, hivatalok dolgozói, a fegyveres erőkben, fegyveres és rendészeti testületekben szolgálatot teljesítők, s elsősorban a tanácsi választókerületek lakói javaslatot tehetnek jelöltekre. A jelölőgyűlést a Hazafias Népfront helyi szerve szervezi, s az itt hozott határozat alapján a népfront e szerve bejelenti a jelölés tényét a megfelelő választókerületi bizottságnak. A népfront-bizottság nem köteles a jelölőgyűlés bármilyen javaslatát elfogadni, olyan embert azonban nem jelenthet be jelöltként, akinek a személyét el nem fogadta valamelyik jelölőgyűlés. A jelölés során tehát a választókerület lakossága és a Hazafias Népfront együttműködik.

Az utóbbi években azonban egyre többször hangzik el az a kívánság, hogy ne csak a jelölőgyűlésen lehessen *több személy* közül választani, hanem magán a választáson is. Ez a kívánság jogos, s megvalósítása növelné a választások és a képviseleti szervek demokratizmusát. *Kállai Gyula* elvtárs ebben az értelemben írta: „Az országgyűlési és tanácsválasztásokon növelni lehetne a jelöltek számát, ily módon a szavazók még nagyobb lehetőséget kapnának annak eldöntésére, kiket akarnak megbízni képviseletükkel." (Népszabadság, 1964. december 25.) Az utóbbi években több megyében — különösen községi szinten — szórványosan tartottak is többjelöltes választásokat, s ezeknek igen jó politikai hatásuk volt. Nagyobb méretben a legutóbbi fővárosi kerületi választásokon alkalmazták ezt a módszert.

A többjelöltes választás rendszerének kibővítése nem jelenti azt, hogy ne kellene fenntartanunk a szocialista demokratizmus területén elért eddigi eredményeinket. Véleményem szerint a helyi párt- és állami szerveknek már a jelöléseknél is bátoritaniuk kell a választások minél szélesebb körű demokratizmusát.

A választás rendszerének fejlesztése, eddigi eredményeink megőrzése ezen a területen a képviseleti rendszer szocialista alapjainak megszilárdítását jelenti. Nem elég tehát, hogy elvileg rögzítjük a képviselőknek és a tanácstagoknak a lakosságtól való függését, hanem jogszabályi biztosítékokat is kell teremtenünk rá, s a képviseleti szervek gyakorlatát is ebben az irányban kell befolyásolnunk.

Digitized by Google

II.

Alkotmányunk értelmében (10. §, 1—2. bek.) az országgyűlés hazánk „legfelsőbb államhatalmi szerve", amelynek elvileg korlátlan jogköre van, mert „a népszuverenitásból folyó összes jogokat" gyakorolja. Eszerint az országgyűlés minden állami feladatot magához vonhatna. Mégis csak bizonyos, tipikus jogköröket tart fenn magának (törvényhozás a legfontosabb, általános jelentőségű kérdésekben, a legmagasabb fokú szervek megválasztása, kialakítása, s a népgazdaság hosszú lejáratú tervének és az éves költségvetésnek a megszabása), másokat egyéb szerveknek ad át.

Vannak olyan jogkörök, amelyeket *kizárólag az országgyűlés* gyakorol, másokat néha az országgyűlés, máskor pedig, az országgyűlés ülésszakai közt, az *Elnöki Tanács*. A kizárólagos jogkörök a következők: az alkotmány megváltoztatása és új alkotmány kidolgozása, az országgyűlés tisztségviselőinek (elnökének, két alelnökének, hat jegyzőjének) és bizottságainak megválasztása, az országgyűlés ügyrendjének megállapítása, döntés a választások és mandátumok érvényességéről, az országgyűlés feloszlatása megbízatásának lejárta előtt, ennek meghosszabbítása rendkívüli körülmények esetén, képviselők összeférhetetlenségének kimondása, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának megválasztása, vagy tagjainak visszahívása. Az országgyűlés más, az alkotmányban felsorolt jogköreit az Elnöki Tanács is átveheti; ilyenek: a népgazdasági terv és a költségvetés megállapítása, a minisztertanács megválasztása, minisztériumok létesítése vagy megszüntetése, a Legfelsőbb Bíróság elnökének és bíráinak, a legfőbb ügyésznek a megválasztása, közkegyelem gyakorlása stb. A valóság azonban az, hogy a népgazdasági tervet és az állami költségvetést mindig az országgyűlés határozta meg, a közkegyelem gyakorlásának jogát pedig mindig az Elnöki Tanács vette át. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy 1963 márciusában a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta meg a kormány új tagjait, az országgyűlés pedig néhány nappal később megerősítette új összetételében a kormányt. Ugyanez történt a Legfelsőbb Bíróság elnökének megválasztásával is. A költségvetés végrehajtásáról szóló jelentést 1962-ben az országgyűlés hagyta jóvá, 1963-ban és 1964-ben pedig az Elnöki Tanács.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának alkotmányunk értelmében (20. §, 4. bek.) szinte általános *helyettesítő joga* van. Elvi és gyakorlati okokból is helyes az, hogy az országgyűlés mellett ennek tagjaiból álló helyettesítő szerv működjék. Egyrészt ugyanis tudomásul kell vennünk, hogy az országgyűlési képviselők túlnyomó része nem hivatásos politikus, nem lehet tehát arra számítani, hogy az országgyűlés állandóan ülésezzék (ez a rendszer ugyanis a képviselők „függetlenítését" vonná maga után). Így a

Digitized by Google

kevésbé fontos, vagy időközben sürgősen felmerülő kérdéseket helyettesítő szerv elé lehet terjeszteni. Másrészt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, amely kicsinyített mása az országgyűlésnek, rendkívüli események esetén is elláthatja a legfelsőbb államhatalmi feladatokat.

Az alkotmány eredetileg — felismerhetően — törekedett arra, hogy valamiképpen körülhatárolja a Népköztársaság Elnöki Tanácsának hatáskörét. Így kimondta, hogy „a törvényhozás joga az országgyűlést illeti meg" (14. §, 1. bek.). Nem sorolta azonban fel, hogy melyek azok a kérdések, amelyeket csak törvénnyel lehet rendezni, s így ez a rendelkezés formailag sem akadályozza meg azt, hogy az Elnöki Tanács ne vegye kezébe a jogszabályalkotás nagy részét. A hatáskörök nem elég szilárd elhatárolása miatt fontosabb kérdések is egyre gyakrabban kerültek az Elnöki Tanács elé, s az országgyűlésre csupán a népgazdasági terv, az állami költségvetés, a legjelentősebb kódexek (egy-egy jogterület összefoglaló törvénykönyvei, mint a polgári jogi törvénykönyv, a büntető törvénykönyv, az építésügyi, vízügyi, posta- és távközlési kódex stb.) jóváhagyása maradt. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának igen széles helyettesítő hatásköre azzal járt, hogy a jogszabályalkotás zöme legfelsőbb fokon *hozzá került.* 1962-ben öt törvényt és két fontos külpolitikai jellegű határozatot hozott az országgyűlés, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa viszont 28 törvényerejű rendeletet, s ezek közül jó néhányat (a büntető eljárásról, az utakról, a tankötelezettségről, az alsófokú oktatási intézményekről, a társadalmi bíróságokról stb. szólókat) tartalmuknál és jelentőségüknél fogva *az országgyűlés elé* lehetett volna terjeszteni. A Munka Törvénykönyve, ez a lakosság nagy részét érintő jogszabály, törvényerejű rendeletként jelent meg (1951. évi 7. sz. tvr.); módosításait azóta is az Elnöki Tanács hozza meg, így legutóbb az 1964. évi 29. sz. tvr-t, amelynek egyes szabályait jó lett volna országgyűlési tárgyaláson előzetesen megmagyarázni és pontosabbá tenni is. A hatásköröknek ez az eltolódása természetesen régebbi politikai nézetek tükörképe. Ezeket a nézeteket azonban meg kell változtatni, hogy országgyűlésünk *aktívabbá váljék.*

Az utóbbi években olyan vélemények is elhangzottak, hogy az *országgyűlés bizottságainak* állítólagos túlzott tevékenysége fékezi plénumának aktivitását. Aki azonban figyelemmel kíséri e bizottságok fejlődését, az világosan látja, hogy munkájuk — mint a megyei és a fővárosi képviselői csoportoké is — új meg új, a lakosság számára fontos problémákat hoz felszínre, s ezzel *növelheti az országgyűlés tevékenységét.* A bizottságok az országgyűlés tevékenységének *szakszerűbbé válását* is garantálják. Nem volna helyes a szakbizottságok tevékenységére bontani le az országgyűlés munkáját, s függetleníteni a plénumtól ezeket a bizott-

Digitized by Google

ságokat, de e szervekben nagy lehetőségek vannak, mert az országgyűlés tagjait a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből választják meg. A választásnál nem másodrendű szempont a jelöltek társadalmi hasznossága, aktivitása, s így az országgyűlésbe szükségképpen kiváló szakértők is bekerülnek, akik a bizottságokban — más szakértő testületek és személyek segítségét igénybe véve — ellenőrizni is tudják egyes minisztériumok gyakran szubjektív álláspontjait. Véleményem szerint tehát nem csökkenteni, hanem *fokozni kell a bizottságok munkáját*, s az ülésszakok közti időben *ideiglenes bizottságokat* is meg lehetne bízni egy-egy feladat megoldásával.

Hogy milyen időközökben tartson ülést az országgyűlés, az csak formális kérdés ahhoz képest: *milyen ügyeket tárgyaljon*, melyekre vonatkozóan hozzon törvényt. Amíg alkotmánymódosítás nem történik, vagy új alkotmány nincs, addig az országgyűlés határozata is elengendő volna ahhoz, hogy meghatározza a maga, a jelenleginél jóval szélesebb, kizárólagos hatáskörét. Ebbe a hatáskörbe — véleményem szerint — fel kellene venni azokat az ügyeket is, amelyek *a lakosság érdekeit érzékenyen érintik*, hogy a képviselők választókerületükben, a megyei és fővárosi képviselői csoportok és a bizottságok ülésükön részletesen tájékozódva ezekről, a lakossággal szoros kapcsolatban tudjanak hozzászólni ezekhez, s így a lakosság se utólag értesüljön a jogszabályokról.

Ha rendezzük az országgyűlés kizárólagos hatáskörét, akkor emelkedik az országgyűlés üléseinek, ülésszakainak száma. S minthogy ebből a szempontból is figyelembe kell vennünk a képviselők kötött mandátumát, rendszerré kellene tenni, hogy minden országgyűlési ülésszakra külön *interpellációs nap* legyen beiktatva. A napirendhez való minden hozzászólásnak egyben a lakosság igényeit is tükröznie kell ugyan, de az interpellációknak megvan a maguk külön szerepe: a napirenden nem szereplő kérdésekben kell az országgyűlés ellenőrzési jogát tükrözniük, a választók észrevételeinek megfelelően.

Jelenlegi alkotmányos szervezete tehát alkalmassá teszi az országgyűlést arra, hogy elvégezze mindazokat a feladatokat, amelyek az államhatalom legfelsőbb képviseleti szervére várnak napjainkban. Minden az országgyűlés politikai alátámasztásától és hatáskörének pontos rögzítésétől függ. A hatáskörök helyes megosztása meghagyná az Elnöki Tanács kezében a nemzetközi szerződések ratifikálásának, a helyi államhatalmi szervek irányításának jogkörét, a kinevezési, kitüntetési, egyéni kegyelmezési, törvénykezdeményezési stb. jogkört. Továbbra is a minisztertanácsnak kellene részletszabályozással kitöltenie a kerettörvényeket, irányítania az egész államigazgatási szervezetet és gondoskodnia

Digitized by Google

a párt által meghatározott politika érvényesítéséről. Mindez azonban a jelenlegi alkotmányi koncepció keretén belül maradna.

Úgy vélem azonban, gondolni lehetne arra is, hogy az országgyűlési bizottságok egyes, csak egy ágazatot érintő szakkérdésekben *önálló döntési jogot* kapjanak, különösen az alárendelt szakigazgatási szervek beszámoltatása során. Nincs sok ilyen kérdés, hiszen pl. a legtöbb kulturális, egészségügyi problémának gazdasági kihatása is van. Az országgyűlési bizottságok elé kellene azonban terjeszteni minden törvényerejű rendeletnek és elnöki tanácsi határozatnak a *tervezetét*, hogy így az országgyűlési szervek folyamatos ellenőrzést gyakoroljanak a helyettesítő szerv tevékenysége fölött.

Az utóbbi években több szocialista országban felmerült a *referendum* tartásának szükségessége.* Ez az intézmény két akaratkijelentést tartalmaz: a legfelsőbb képviseleti szervét, amelynek határozata azonban egymagában még nem törvényerejű, és az ezt követő népszavazást. Ha a megfelelő többség mindkét esetben elfogadja a javaslatot, akkor ez *törvénnyé válik*. Ez az intézmény tehát a képviseleti és a közvetlen demokrácia együttes alkalmazása. Alkotmányunk csupán a népszavazás intézményét ismeri, de ez is csak ún. konzultatív plebiszcitumnak tekinthető, hiszen az alkotmány más helye kizárólag az országgyűlés jogköreként említi meg a törvényhozást. Ennek az intézménynek a bevezetése tehát *alkotmánymódosítást* követelne meg. Hasznossága azonban kétségtelen, mert ezzel törvényhozási kérdések megvitatásába is be lehetne vonni a lakosságot. A referendum alkotmányi rendezésének két formája lehetséges: a *kötelező* és a *fakultatív*. Az első esetben az alkotmány, vagy különtörvény szabja meg, hogy milyen ügyekben kell referendumot elrendelni. Az utóbbinál a legfelsőbb képviseleti szerv határozza meg esetenként, hogy mikor kell referendumot tartani. Úgy vélem, hogy szocialista viszonyok között ez *az utóbbi* módszer a mozgékonyabb és hasznosabb.

Az országgyűlés fő feladatának az alapvető kérdések törvényi eldöntését és az igazgatási szervezet tevékenységének ellenőrzését kell tekintetnünk. Ez a két funkció szorosan összefügg egymással: csak az állami szervek munkájának ismeretében lehet helyes jogszabályokat hozni, másrészt az ellenőrzés csak akkor hatékony, ha a képviselők nagy tapasztalatokat szereztek a jogszabályok alkotásában. Két hiba lehetőségére azonban felhívom a figyelmet. Az egyik — inkább elvi jelentőségű — az, hogy egyesek nem látnak egyebet az államigazgatási szervek tevékenységében, mint az országgyűlés és más képviseleti szervek *döntéseinek teljesítését*. Ez nem felel meg a tényeknek, hiszen az államigaz-

* L. Dr. Szentpéteri István cikkét e lap előző számában.

Digitized by Google

gatási szerveknek — hatáskörük keretein belül — önálló döntési joguk van, és élnek is velę. A másik hiba viszont az, hogy egyesek *abszolutizálják* a szakigazgatási szervek szakismeretét, és szembeállítják őket a képviseleti szervek, s így az országgyűlés lehetőségeivel. Azzal indokolják meg például a törvényhozási aktusok alacsony számát, hogy igazgatási vonalon jobban lehet garantálni a jogszabályi kérdések szakszerű eldöntését. De a miniszteri rendeletek között is van nem egy célszerűtlen, szakmailag elhibázott, s éppen az ezen a területen előforduló szubjektivizmussal szemben lehet jó védelem a képviseleti testületek aktivizálása, hatáskörük bővítése.

III.

A népképviseleti szervek másik része: a *tanácsok* szervezete a megyékben, városokban, járásokban, városi kerületekben és községekben. A tanácsokra vonatkozóan 1954-ben igen korszerű törvényt fogadott el az országgyűlés, s rendezte a tanácsválasztási eljárást is. A tanácstörvény, amely ma is hatályban van, igen helyesen határolta körül a különböző tanácsi szervek (a tanács mint államhatalmi szerv, a bizottságok mint kisegítő, javaslattevő, véleményező, ellenőrző szervek, a végrehajtó bizottságok és szakigazgatási szerveik mint államigazgatási szervek) fő feladatköreit. Lényegében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tanácsnak mint államhatalmi-képviseleti szervnek a jogkörét *nem szabad más szervre átruházni.* A bizottsági rendszer rendezésével segített a tanácsok tömegkapcsolatainak kialakításában, s a maguk lábára állította az államigazgatás helyi szerveit.

Ez nem jelenti azt, hogy a tanácsok szervezete és hatásköre nem szorul korszerűsítésre. Különösen azt kell figyelembe venni, hogy a helyi tanácsok az államvezetés iskoláinak tekinthetők. Egy-egy bizottság vezetése vagy az ebben való részvétel nemcsak az alapfokú adminisztrációs feladatok elvégzéséből ad jó leckét, hanem pl. a kollektív vezetésből, a szervezésből, a döntések előkészítéséből és a végrehajtás módozataiból is. Ezért is nagy jelentőségű a tanácsok tömegbázisának növelése és a küldöttek egészséges, nem túlzott arányú cseréje.

Helyi népképviseleti rendszerünk szervezete jelenleg a következő: A *tanácsokat* mint államhatalmi szerveket közvetlenül a választók választják. A tanács mellett tagjainak sorából általa megválasztott *állandó* és *ideiglenes bizottságok* működnek, ezeknek azonban nincsen rendelkezési, utasítási, ügyintéző jogkörük, hanem a tanács javaslattevő, véleményező, ellenőrző, azaz kisegítő szervei. A tanács létrehozza tagjai sorából *végrehajtó bizottságát,* amely általános hatáskörű államigazgatási szerv; minden,

Digitized by Google

a tanácsi igazgatási szervezet elé tartozó problémakört összefog, koordinál, irányít, nem helyettesítheti azonban a tanácsot. Végül a végrehajtó bizottságnak vannak *szakigazgatási szervei;* ezek kettős alárendeltségben állnak: nemcsak a végrehajtó bizottságnak, hanem a felsőfokú szakigazgatási szervezetnek is alá vannak rendelve.

A tanácstörvény kimondja, hogy „a tanácsok az államhatalom helyi szervei és egyben a dolgozók legszélesebb tömegszervezetei", amelyek vezetik „a helyi társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységet", másrészt „szervezik a lakosságot a társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységben való közvetlen és állandó részvételre". A törvény II. fejezete általánosságban felsorolja a különböző fokú tanácsok és a tanácsi szervezet fő feladatait és céljait. Nyilvánvaló, hogy kerettörvényben nem lehet részletes, fokozatonkénti hatásköröket megállapítani, külön a tanácsok és külön ezeknek szervei részére, hanem ennek csak fő vonásait lehet felvázolni. A legfontosabb területi egységek (a községek, városok) számára sincs még meg azonban a külön törvényi szabályozás; ezért vagy egyáltalán nem található *részletes hatásköri rendezés,* vagy olyan részletjogszabályokban található ez meg — elsősorban megyei és járási szinten —, amelyeket szinte lehetetlen áttekinteni.

A hatásköröknek ez a rendezetlensége két irányban is hat: mind a *centralizálás,* mind a *decentralizálás* irányában bármikor kaput nyit szubjektív elképzeléseknek. Minden nehézség, a törvényi szabályozás minden korlátja nélkül lehetett tehát időnként magasabb, vagy alacsonyabb fokú tanácsi szervre ruházni hatásköröket, másrészt nem lehetett tisztázni az ugyanazon fokon működő tanácsi államhatalmi és államigazgatási szervek közti hatásköri határvonalat sem. A végrehajtó bizottság elvileg nem helyettesítheti a tanácsot; minthogy azonban nem tisztáztuk félreérthetetlenül a tanács hatáskörét, a végrehajtó bizottság joggal tekinthet a maga hatáskörébe tartozónak olyan kérdéseket is, amelyeket pedig nem utaltak egyértelműen a tanácshoz. Végeredményben a szándékolt helyzet fordítottját értük el: a tanácsülést előkészítő végrehajtó bizottság határozta meg a tanács tényleges hatáskörét. Legtöbb tanácsunk ténylegesen gyakorolt hatásköre a minimálisra szűkült, és egyre inkább érződik a formális ülések szükségtelensége (ezért községi szinten ritkítják is az üléseket).

Lehetetlen, de nem is volna hasznos hosszú időre változatlanul meghatározni a tanácsok és szerveik minden hatáskörét. Mégis szükségesnek tartom, hogy a következő években a különböző szinteken *jogszabályilag rögzítve legyen* a tanácsoknak, mint testületeknek és ezek igazgatási szerveinek jogköre, mégpedig úgy, hogy a legfontosabb, legállandóbb tanácsi hatáskörök *kizárólagosak-*

Digitized by Google

ként legyenek meghatározva. A tanács kizárólagos jogkörét sem a végrehajtó bizottság, sem más igazgatási szerv ne gyakorolhassa. Véleményem szerint helyes volna, ha ezeket a hatásköröket minél magasabb fokú jogszabály, lehetőleg törvény foglalná össze, hogy ez megnehezítse megváltoztatásukat. (Semmi esetre sem volna helyes megengedni azt, hogy a hatáskörök rendezése minisztériumi szintre kerüljön, mert így nem lehetne egységes szempontokat érvényesíteni, s ez állandó változtatásra is módot nyújtana.) A legalsóbb fokú tanácsi szervekre kell ruházni szerintem azokat a hatásköröket, amelyek *a helyi lakosság gazdasági-kulturális ellátását szolgálják*, valamint azokat a feladatokat, amelyeket egészükben központi szervek valósítanak ugyan meg, de amelyek a helyi lakosságot nagyon érdeklik, amelyeknek részletekben való megoldásához tehát *ennek véleményét, segítségét is ki kell kérni.* Törvényelőkészítési feladat az, hogy pontosan összegyűjtsék ezeket a hatásköröket és kiválogassák közülük azokat, amelyeknek a tanács kizárólagos jogkörébe kell tartozniuk, mert megoldásukat széles tömegbázisra kell alapozni.

Szakítani kell azonban azzal az általudományos nézettel, amely — ésszerűségi és célszerűségi szempontokra hivatkozva — feltétlenül *gyors és lehetőleg vitamentes* döntéseket és végrehajtást kíván. Azok a kérdések, amelyek a lakosság nagyobb hányadának érdekeit érintik, nem dönthetők el a kollektív jellegű szervek és a lakosság megkérdezése nélkül. Nem „gombnyomásra" működő szervezetre van szükségünk, hanem olyanra, amely együtt valósítja meg a célszerűséget és a lakosságnak az állami tevékenységbe való bekapcsolódását. Helytelen ezért az a szemlélet is, amely időnként újabb meg újabb helyi feladatokat kísérel meg *elvonni* a tanácsoktól. Vissza kell utasítanunk mind az ésszerűtlen, indokolatlan önkormányzatosdit, a testületi bürokrácia növelését, a centralizálás szükséges formáinak támadását (amelyek nélkül elképzelhetetlen a tervgazdálkodás), mind pedig egyes országos szakigazgatási szervek túlcentralizáló törekvését, amelyek csak az általuk közvetlenül vezetett szervekben bíznak meg. Meg kell vizsgálni azt is, hogy ne változtassunk-e a tanács alá nem rendelt helyi államigazgatási szerven olyan módon, hogy egyes, pusztán helyi jelentőségű szerveket *a tanács alá rendelünk.* A tanács alá nem rendelt szervek helyi munkája összehangolásának *újabb, hatékonyabb formáit* is ki kellene dolgozni, különös tekintettel a tanácsok állandó bizottságainak együttműködésére. (A negyedéves értekezletek rendszere nem vált be, és az sem ment mindenütt át a köztudatba, hogy a tanácsok a gazdái működési területük gazdasági, szociális, kulturális, egészségügyi stb. tevékenységének, így jelentős beleszólásuk, s nem ritkán hatósági jogkörük is van ezen a vonalon.)

Digitized by Google

A tanácsok azonban csak akkor tölthetik be hivatásukat, ha tovább építik *kapcsolataikat a tömegekkel.* Ennek alapformái már a tanácstörvényben kialakultak: az állandó és ideiglenes bizottságok, az aktívahálózat stb. Egyrészt azonban ezeknek a tevékenységét és jogkörét is *korszerűsíteni* lehetne, másrészt az utóbbi években *újabb formák* is jelentkeztek. Meglehetősen általánosan elfogadott az az álláspont, hogy a tanácsok állandó bizottságaira — mint ágazati vonatkozásban profilírozott tanácstagi szervekre — egyes esetekben *a döntés jogát* is rá lehet ruházni. Ennek terjedelmét a tanácsi hatáskörök vizsgálatával egyidejűleg kell tisztázni. Arról is folyik vita, hogy nem teljes jogú tagokként vonjanak be a bizottságokba *nem tanácstagokat is,* s így növeljék a bizottságok tömegbázisát. (Azt hiszem, államjogászaink nagyobb része támogatja ezt az álláspontot, bár a vele ellenkező elgondolásnak is vannak hívei.) Az ideiglenes bizottságok vonatkozásában már nem a jogszabályi rendezettség hiányosságai tapasztalhatók, hanem az, hogy a gyakorlati szervek húzódoznak ezek létrehozásától és felhasználásától,

Az utóbbi időkben új formákként jelentkeznek az ún. *társadalmi bizottságok,* amelyek gyakran nem a tanácsok, hanem az államigazgatási szervek mellett jöttek létre, és nem is tanácstagokból állnak. Ezek, ha szorosabban a tanácsokhoz, a tanácstagokhoz kapcsolják őket, a tömegek és a szakértők aktivizálásának hasznos szerveivé lehetnek. A legutóbbi években — elsősorban községfejlesztési vonatkozásban — egyre jelentősebb hatásuk van a falvakban, településeken *a lakosság gyűléseinek,* nagyobb városokban a *lakóbizottságoknak és lakógyűléseknek.* Ezeket a formákat az eddiginél jobban fel lehetne használni a tanácsok tömegkapcsolatainak növelésére.

•

A képviseleti szervek csak akkor tudnak helyes vonalat vinni országos és helyi politikájukban, ha kialakítjuk a *pártirányítás* hathatós és korszerű formáit, s ha biztosítjuk, hogy minél következetesebben valósuljanak meg bennük pártunk határozatai. A párt befolyását azonban csak e szervek felelősségének fenntartásával és hangsúlyozásával szabad növelni, s ez *elvi, nem pedig adminisztratív befolyásolási módszereket* kíván a párt szerveitől. Ha tehát a képviseleti szervek korszerűsítéséről beszélünk, akkor a pártirányítás kérdéseit nem hagyhatjuk ki ebből a problémakörből.

Digitized by Google

A népfrontpolitika kezdetei és fejlődése

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának 30. évfordulójára

Írta **Komját Irén**

Mindazok számára, akik 1935. augusztus 2-án Moszkvában jelen lehettek a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának üléstermében, feledhetetlen maradt az a fogadtatás, amelyben a tribünre lépő *Georgi Dimitrovot* öt földrész kommunista pártjainak küldöttei részesítették. A lelkesedés a nemzetközi munkásmozgalom egy nagy győzelmének szólt: a nácizmus gyilkos karmaiból sikerült kiragadni egy kiváló harcost, és most itt áll, hogy mintegy a világ proletariátusának színe előtt levonja a fasizmus elleni küzdelem tanulságait.

A nagy erkölcsi tekintély, amellyel a lipcsei pör után Dimitrov rendelkezett, különös emelkedettséget adott a VII. kongresszusnak, amely egész munkáját *a háború és a fasizmus elleni harc* kérdéseinek szentelte. A harmincas évek derekán ez lett az osztályharc fő tartalma az egész világon.

A fasizmus általános és nemzeti sajátosságainak elemzésével a kongresszus arra ösztönözte a kommunista pártokat, hogy tárják fel a fasizmus elleni harc sajátos feltételeit hazájukban, keressék meg azt a harci taktikát, amelyet rugalmasan, a legszélesebb tömegek bevonásával, a legnagyobb eredménnyel alkalmazhatnak. „Hiábavaló lenne — mondotta Dimitrov — a fasizmus elleni harc minden országra és népre érvényes fejlődési sémáját felállítani."

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának már rendelkezésére álltak a fasizmus elleni harc komoly tapasztalatai. Ezt a harcot Franciaországban és Spanyolországban széles akcióegységben vívták a kommunista pártok. Joggal mondta *Marcel Cachin* a kongresszuson: „Pártunk egy átfogó egységfront kezdeményezője volt, amely ma már eljutott a népfrontig... Az egységfront-népfront taktika azt jelenti, hogy a párt az absztrakció felhőinek magasságából leszállt az életbe."[1] Olaszországban ebben az időben a kommunista párt egész propagandáját az abesszíniai háború ellen, a háborúellenes egységfrontnak szentelte. Mindenütt a fasizmus és a háború elhárításának az akarata volt a munkásmozgalom rugója, s ez közelebb hozta egymáshoz mindenekelőtt a szociáldemokratákat és a kommunistákat.

[1] Rundschau, 1935., 42. sz., 1934. old.

Digitized by Google

A nemzetközi munkásmozgalomnak ebben a lendületében a Kommunista Internacionálé a világhelyzet elemzésével arra a felismerésre jutott, hogy új utakat és új harci módszereket kell alkalmazni, felhasználva a fasizmus elleni harc addig szerzett tapasztalatait.

A harmincas évek derekán a Szovjetunió hatalmas szocialista ország volt már, ahol az első ötéves terv végrehajtásával megépültek a szocializmus gazdasági és társadalmi alapjai. Másfelől a fasizmus már több országban hatalmon volt, és Hitlerrel a legagresszívabb fasizmus került uralomra Németországban. Már nemcsak a legosztálytudatosabb munkások, de a dolgozók tízmilliói gondolkodtak azon, hogyan lehet a fasizmus terjedését és agresszióját elhárítani.

Az új nemzetközi helyzet kialakította a munkásosztály harcának új feltételeit. Elsősorban a szociáldemokrata pártokkal és az általuk irányított szakszervezetekkel szemben kellett a kommunistáknak magatartásukat megváltoztaniok, hogy a munkásosztály akcióegysége megvalósulhasson. Nem mintha a kommunista pártok régebbi taktikája eleve és mindenkor elhibázott lett volna. Régebbi politikájukat a kommunisták nem megtagadni, de javítani és meghaladni törekedtek a harmincas években kibontakozó új viszonyok között.

Az új történelmi helyzetben a fasizmus terjedése, a háborús veszély szakadatlan növekedése azt mutatta, hogy a kommunista, szociáldemokrata, keresztényszocialista és más meggyőződésű munkások akcióegységére szükség van, még mielőtt a munkásosztály többsége a proletárforradalomra egyesülne. Az akcióegységnek ebben az időben egyetlen feltétele az volt, hogy a benne részt vevő rétegek, csoportok hajlandók legyenek a fasizmus és a háború ellen küzdeni. A kommunista világmozgalom az osztályharc új formáit alakította ki: az egységfront és a népfront táborát, amelyben felismerte a harc hosszú szakaszára évényes szövetségi politika aktuális történelmi kereteit. Ez a politika az emberiség sorsát érintő közvetlen célt követett és milliók rokonszenvével találkozott.

Mégis, még a második világháború küszöbén is, ennek a koncepciónak számos ellenzőjét kellett meggyőzni, a munkásosztályon belül is. A nyugat-európai szociáldemokrata pártok és a II. Internacionálé vezetői például arra hivatkoztak, hogy az a különbség, amely az ő programjuk és a kommunista pártoké között fennáll, akadálya az összefogásnak. Voltak olyan reformisták, akik azt állították, hogy a polgári pártok alkalmasabb szövetségesek a fasizmus elleni harcban, mint a kommunisták. S ezt a tragikus németországi tapasztalatok után állították!

Digitized by Google

A kommunisták soraiban az új irányelvek megvalósítása érdekében a szektás „radikalizmust" kellett legyőzni. Régebben — mondta Dimitrov — sok kommunista attól tartott, hogy opportunistának tartják, ha a szociáldemokraták minden részkövetelésével szemben nem támaszt kétszerte radikálisabb követelést. Ez naiv hiba volt. „Ha például a szociáldemokraták a fasiszta szervezetek feloszlatását követelik, semmi szükség arra, hogy mi, kommunisták, követeljük az államrendőrség feloszlatását is." Ez ugyanis irreális követelés lenne. Dimitrov azt ajánlotta a kommunista pártoknak, hogy alkalmilag bátran támogassák például a szociáldemokrata miniszterek által ígért, de be nem váltott reformokat, és szervezzenek közös akciókat az ígéretek beváltásáért.

A VII. kongresszus rámutatott arra, hogy a harmincas évek elején megváltozott a szociáldemokrácia helyzete is. A világgazdasági válság leszállította a munkásarisztokrácia életszínvonalát, és a munkásosztály anyagi vonatkozásban homogénebb lett. Az uralkodó körök nem bíztak már abban, hogy az opportunista vezetők képesek lesznek a lázadó munkásságot megfékezni. A burzsoázia már több országban terrorisztikus diktatúrát vezetett be, a fasizmusra támaszkodott. Ezek a tapasztalatok tették konkréttá az egység körüli vitát: a VII. kongresszus gazdag tapasztalatokból meríthetett az új irányvonal és harci módszerek kidolgozásánál. Az egységfront — ez domborodott ki a vitából — nem kapituláció a reformizmus előtt, hanem hatalmas erőkifejtés arra, hogy *az egész munkásosztályt megnyerjük* az osztályálláspont számára. Az egységfront továbbfejlesztése népfronttá még bonyolultabb, forradalmi tömegmunkát igényel, olyan elvi politikát, amely számol az egységfront és a népfront kölcsönhatásával, de amelyben sohasem szabad elmerülnie a *munkásosztály szocialista perspektívájának*.

A harmincas évek elején a fasizmus antikapitalista, nacionalista demagógiája milliós tömegeket kábított el. Ez arra kötelezte a kommunistákat, hogy elmélyültebben foglalkozzanak a militarizmus, sovinizmus, a „fajelmélet" kérdéseivel, hogy megtanulják visszaverni, lerombolni a fasiszták „eszméit".

A német fasizmus fegyverkezése, amelyet az imperialista nagyhatalmak titkon támogattak, már 1935 előtt megkezdődött. A hitleristák a katonai kiképzést az egész lakosság militarizálásával kötötték össze; a katonák között még sohasem folyt olyan soviniszta propaganda, mint abban az időben a hitleri hadseregben. De a polgári demokratikus rendszerek hadseregeit is kezdték már fasizálni. Ezért a háborúellenes egységfront egyetlen országban sem hanyagolhatta el a katonák közötti felvilágosító munkát. A VI. kongresszus téziseiben még az állt: a kommunista pártok tartsák vissza az ifjúmunkásokat attól, hogy az önkéntes paramilitá-

Digitized by Google

ris szervezetekbe belépjenek. Ezzel szemben a VII. kongresszus kimondta: ahol ezek a szervezetek tömegjellegűek, ott a kommunistáknak nem szabad elszalasztaniok a fiatalok tömegbefolyásolásának egy ilyen nagy lehetőségét.

A VII. kongresszust a második világháború kitörésétől csak négy év választotta el. Ha ezt akkor pontosan nem is tudhatta senki, a háború közelsége érezhető volt, és a kommunista pártoknak fel kellett készülniük arra, hogy ha nem sikerül a háború kitörését megakadályozni, forradalmi munkát tudjanak végezni a háború alatt. Mérhetetlen áldozatokat követelő harcra készültek fel. Később e harcok folyamán elsősorban a kommunisták tartották a nemzetközi munkásmozgalom frontjait és gyűjtötték azoknak a tapasztalatoknak a tömegét, amelyekből a nemzetközi proletariátus ma is merít. A VII. kongresszus nyomán „a népek lelkében megerősödött az a meggyőződés, hogy a fasizmus nem »örök«, hogy megvannak megdöntésének feltételei és hogy e feltételek legfontosabbika: az egység".[2]

A Komintern tanításainak megvalósítására valamennyi szekciója kitárta a szolidaritás karjait a világ népei felé és minden ország dolgozóit szövetségre hívta a fasizmus és a háború ellen. De az ellenség is mozgósított: Hitler pártja mindjárt a Komintern kongresszusa után összehívta kongresszusát. Ennek politikai hangulata elárulta a félelmet, amelyet a moszkvai kongresszus a fasisztákban keltett. Féltek, hogy a német dolgozók — megértve, hogy csak összefogással, akcióegységgel menekülhetnek ki a nácizmus rabságából — szervezkedni, harcolni fognak az illegális kommunisták vezetésével.

Néhány héttel később Brüsszelben pártkonferenciát tartott a Német Kommunista Párt: a németországi antifasiszta oppozíció tömörítéséről és szervezéséről tárgyalt a fasiszta diktatúra megdöntésére. Ez a pártkonferencia a VII. kongresszus szellemében azt kívánta a kommunistáktól, hogy hasonlóan az olasz kommunisták sikeres egységfront-taktikájához, közeledjenek a szociáldemokrata munkásokhoz és törekedjenek egységfront-egyezményt kötni a Német Szociáldemokrata Párttal. Ez az út sok aprómunkát, barátságos, egyenjogú viszony kialakítását kívánta meg: meg kellett nyerni a szociáldemokrata munkás bizalmát, éreztetni vele, hogy a kommunisták nem valami formális paktumra, hanem igazi osztálytestvériségre törekednek. A reformizmus *elvi bírálatáról* azonban a kommunisták nem mondhattak le.

A brüsszeli konferencia meghagyta továbbá a kommunistáknak, hogy dolgozzanak a náci tömegszervezetekben, elsősorban a Német Munkafrontban. Indítsanak bérmozgalmakat, harcot a drá-

2 Bulletin pour l'Etranger du Parti Communiste Italien. 1964 5. sz., 20. old.

Digitized by Google

gaság ellen, foglalkozzanak a parasztság és a középosztály problémáival. A párt azt tekintette feladatának, hogy a gazdasági követelésekért, a demokratikus jogokért, a békéért és a kultúra szabadságáért harcolva, *az egész német dolgozó ifjúságot megnyerje és antifasiszta népfrontba szervezze.*

Mindez a sokrétű részharc, a nácik egész „barna hálózatában" folytatandó illegális kommunista tevékenység nehéz szervezeti problémákat is felvetett. A brüsszeli tanácskozás behatóan, konkrétan foglalkozott ezekkel. Megtárgyalta a legális, féllegális és illegális munka összekapcsolásának, a konspiráció szabályainak, a földalatti sajtó terjesztésének kérdéseit, és a delegátusok egy része tanításokkal, tanácsokkal felvértezve térhetett vissza a Harmadik Birodalomba.

A VII. kongresszust követő években a magyar kommunista párt is végrehajtotta a fordulatot. A „második magyar tanácsköztársaság" jelszava ekkor háttérbe került; a párt demokratikus harci programot tűzött napirendre. Megváltoztatta magatartását a szociáldemokráciával szemben, különbséget téve a jobboldali és a baloldali szociáldemokraták között; differenciáltabban ítélte meg az egyes polgári pártok szerepét is, számba vette a tőkés és földbirtokos osztályokat megosztó ellentéteket. A magyar kommunisták „Be a szakszervezetekbe!" jelszóval fordulatot hajtottak végre szakszervezeti politikájukban, és több szakszervezetben sikerült bekerülniök a vezetőségbe; az ifjúsági szervezetekben vezető pozíciókat hódítottak meg. Ezen az úton épült a munkásegység alulról az üzemekben, javultak a párt tömegkapcsolatai.

Számos más ország kommunistái összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben valósíthatták meg a VII. kongresszus irányelveit. Franciaországban az egységfront-politika folytatta diadalútját, és mint Dimitrov mondotta, „a francia munkásmozgalom újra első helyre, élre került a kapitalista Európában".[3]

A Francia Kommunista Párt kidolgozta a *népfront programját* és — nem kis viták után — sikerült ezt a programot elfogadtatnia a SFIO-val és a Radikális Párttal (a parlamenti baloldal akkor legerősebb pártjával). 1936 márciusában az Egyesült Szakszervezeti Szövetség kongresszusa is magáévá tette a népfrontprogramot.

Mi volt ennek a programnak a lényege?

A munkásosztály, a parasztság és a városi kispolgárság gazdasági és politikai gondjaiból kiindulva, a monopóliumok és a nagybirtok elszigetelésére törekedett; követelte a leszerelést, a fasiszta tűzkeresztes alakulatok feloszlatását, az általános amnesztiát, az antidemokratikus rendeletek visszavonását, a sajtó

[3] Georges Dimitrov: Oeuvres choisies. Paris, Editions sociales, 1952. 158—159. old.

Digitized by Google

szabadságát, a rádió szabad felhasználásának jogát a demokratikus szervezetek számára, a szakszervezeti jogok tiszteletben tartását stb. Gazdasági vonatkozásban a program a tömegek vásárlóerejének emelését, a nagy vagyonok megadóztatását, a hadiipar államosítását, a fegyverekkel való magánkereskedelem megszüntetését tűzte ki célul. A Népszövetség keretében a nemzetközi együttműködés és a kollektív biztonság megszervezését és szankciók alkalmazását követelte mindennemű agresszorral szemben. (Ez akkor gyakorlatilag Mussolini abesszíniai rablóháborújára vonatkozott.)

A népfrontprogram elfogadása a baloldali pártok és tömegszervezetek által komoly vereséget mért a reakcióra, amelyet a Laval-kormány képviselt. A Radikális Párt csatlakozása maga után vonta a „Nemzeti Unió" szétesését. Ezzel Franciaországban új belpolitikai helyzet alakult ki, új erőviszonyok álltak elő: a kispolgárság és a haladó értelmiség a munkásosztály felé fordult, amely érezte, hogy képes irányítani a nemzet sorsát. Az 1936 áprilisi-májusi választások győzelemre vitték a Népfrontot Franciaországban: 559 képviselői mandátumból 337-et a Népfrontot támogató pártok nyertek el.[4] „A nemzet ratifikálta a népfrontprogramot. A népfrontegyezményt aláíró pártoknak haladéktalanul hozzá kellett látniok megvalósításához."[5] A választási győzelem nagy harci lendületet adott a munkásosztálynak. A munkásosztály páratlan méretű sztrájkharcokkal megbuktatta a kormányt, és a szocialista párt vezetője, Leon Blum vette át a miniszterelnökséget.

Az osztályharc új hullámokat vert: a nagytőke, a kétszáz család a népfront elleni küzdelmében a gazdasági élet szétzilálására törekedett és a külső reakció segítségével is erős nyomást gyakorolt a Blum-kormányra. Az SFIO-nak a népfrontbizottságok kiépítésétől való vonakodása a népfront elerőtlenedésének veszélyét rejtette magában. Demokratikus népfrontbizottságok széles bázisa nélkül a népfront csúcsmegegyezés jellegét öltötte, szervezett tömegellenőrzés és közreműködés nélkül stabilitása híján volt a szükséges biztosítékoknak. A Blum-kormány egymás után tett gazdasági és külpolitikai engedményeket a nagyburzsoáziának. A dolgozók érdekeit szolgáló gazdasági program végrehajtása során egyszerűen „szünetet" hirdetett meg: leállította azokat az intézkedéseket, amelyek a munkanélküliek, a parasztság és a kispolgárság helyzetét voltak hivatva megjavítani. Ez újabb revanskísérletekre buzdította a monopolistákat. Az úgynevezett „be nem

[4] Az SFIO 149 képviselőt, az FKP 72-t, a Radikális Párt 109-et küldött a parlamentbe. A Kommunista Párt az 1932-es választásokhoz viszonyítva megkétszerezte szavazatait.

[5] Histoire du Parti Communiste Francais, 311. old.

Digitized by Google

avatkozás politikája" még súlyosabb következményekkel járt. Ezzel a Blum-kormány hátba támadta mind a spanyol, mind a francia népfrontot, és előkészítette a müncheni kapitulációt.

Ezek a bel- és külpolitikai engedmények, amelyeket a szocialista és radikális miniszterek a reakciónak tettek, *lényegétől fosztották meg a népfrontprogramot* és aláásták a népfrontegyezményt. Mégis: hiba volna azt állítani, hogy a francia népfrontkormány szereplése csupán sikertelen kísérlet volt. Nemcsak azért téves az ilyen ítélet, mert a népfront ideológiája tovább élt és tapasztalatai új politikai gondolatokkal gazdagították a népi közvéleményt, de azért is, mert a háború alatt, a német megszállás idején kialakult Ellenállás alapja a népfrontból kinőtt nemzeti front lett. *A népfront tehát történelmileg folytatódott.* Annak idején kifejezte az új, a munkásosztály számára kedvezőbb erőviszonyokat, és a kommunista párt jelentősen megnőtt befolyásáról tanúskodott. A népfront a kommunista párt erejére támaszkodva csapást mért a fasiszta szervezetekre is. Nem lebecsülendő jelentősége volt a népfrontprogramnak, amelyben a társadalmi haladás, a demokrácia és a béke eszméje fejeződött ki, és amely lehetővé tette, hogy a munkásosztály egyesítse erőit, s a korábbinál sokkal szélesebb szövetségi tábort tömörítsen maga köré. Hatalmas történelmi erő rejlett ebben a szövetségben, s a franciaországi reakció még ma is attól fél leginkább, hogy a népfront újra létrejöhet.

A kispolgárság ingadozásait kihasználva a francia burzsoázia 1938-ban szétrobbantotta népfrontot. Egyrészt a megosztás politikáját gyakorolta, másrészt az volt a jelszava, hogy „inkább Hitler, mint a népfront!".[6] A népfront megmenthette volna Franciaországot a katasztrófától, amelybe a népi erőktől rettegő antikommunista árulók taszították Münchennel.

Ugyanebben az időben került hatalomra a népfront Spanyolországban is. Itt még közvetlenebbül a fasizmus és háború elleni fegyveres harcban jött létre. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának eszmei befolyására a spanyol munkásosztályban elemi erőre kaptak az egységtörekvések: 1935 decemberében egyesültek a szakszervezeti szövetségek, 1936-ban létrejött az Egyesült Katalán Szocialista Párt és az Egyesült Szocialista Ifjúsági Szövetség. E szervezetek csatlakoztak a Kommunista Internacionáléhoz. Az 1936 februári választások győzelemre vitték a Népi Tömböt.

De a reakciónak Spanyolországban könnyebb dolga volt, mint a jelentős demokratikus hagyományokkal bíró Franciaországban. A spanyol reakció a katolikus egyház révén nagy tömegbefo-

[6] Uo., 366. old.

Digitized by Google

lyást gyakorolt, és a spanyol munkásmozgalom sokkal megosztottabb volt, mint a francia. Amikor Franco fellázadt a népfrontkormány ellen, elsőkül a kommunisták ismerték fel, hogy *az egész népet kell egyesíteni*, mégpedig nemcsak a fasizmus visszaverésére, hanem a haza függetlenségének védelmére is. A munkásmozgalom valamennyi irányzatát és az elnyomott nemzetiségeket (katalánokat, baszkokat, galíciaiakat), továbbá e kisebbségek nemzeti burzsoáziáját is össze kellett fogni a német és olasz fasiszta haderőre támaszkodó, lázadó Franco ellen.

A nemzeti kérdés új tartalmat kapott: a nemzeti szabadság nem csupán baszk, vagy katalán probléma volt, hanem egész Spanyolország problémája lett. A spanyol antifasiszta népfront sajátossága abban volt, hogy *egyszerre volt népi és nemzeti jellegű.* Az a hallatlan nehéz történelmi feladat hárult rá, hogy a német és olasz katonai intervenció ellen a hazafias, felszabadító háború élére álljon, új hadsereget, új államot hozzon létre, amely más, haladottabb, mint a polgári demokrácia hadserege és állama. *Togliatti* így jellemezte: „A spanyol népfrontból újtípusú hatalom feltételei nőttek ki... Ennek az új demokratikus köztársaságnak a jellegét az a tény adta meg, hogy miután a fasizmus fellázadt a nép ellen, a nép fegyverrel a kezében szétzúzta azt. Ha a spanyol nép győzelmes lesz ebben a harcban, akkor a fasizmus nem tudja többé felhasználni a polgári demokráciát és az abban foglalt jogokat arra, hogy lerombolja a demokráciát és olyan rendszert vezessen be, amelyben a tömegeknek nincsenek jogaik."[7]

Az „új demokratikus köztársaság", bár háborút kellett viselnie, mélyreható átalakulást valósított meg a nép érdekében: elkobozta a fasiszták birtokait és vállalatait, s olyan intézkedéseket hozott, amelyek megfeleltek a demokratikus forradalom követelményeinek. Lényeges volt, hogy „a demokratikus forradalom és a nemzeti forradalmi háború vezetésére a proletariátus gyakorolta a legnagyobb befolyást, bár sorai nem voltak még annyira egységesek, hogy vezető szerepét következetesen biztosítsa."[8]

Különösen az anarchisták befolyása zavarta a következetes marxista elvi politika alkalmazását. Az anarchisták „mindent kollektivizálni" akartak, a gyárat, a földet, a házakat stb., és habozás nélkül kényszert alkalmaztak a parasztokkal és kisemberekkel szemben. Ez szükségképpen gyengítette a munkás-paraszt szövetséget és a népfrontot. Az anarchisták az ipart a szakszervezetek kezébe akarták adni, és a háború kellős közepén — amikor a hadseregnek égető szüksége volt az ipar termékeire — a munkaidő csökkentését követelték. De aláásták a köztársaságot

[7] Ercoli (Togliatti): A spanyol forradalom sajátosságai. Stato Operaio, 1936. nov.
[8] A Spanyol Kommunista Párt története, Kossuth Kiadó, 1964. 173. old.

Digitized by Google

az egységellenes és kapituláns jobboldali szocialisták és a trockisták is, valamint a széthúzást szító nacionalista elemek.

A spanyol szabadságharc és népfront vereségét elsősorban mégis a német és olasz katonai intervenció és a nyugati hatalmak „be nem avatkozási politikája" okozta. A müncheni kapituláció megpecsételte Spanyolország sorsát, de egyben egész Európáét is: utat nyitott a második világháborúnak.

Leveretése ellenére a spanyol szabadságharcnak és ennek élén a hősies spanyol népfrontnak *nagy nemzeti és nemzetközi forradalmi jelentősége* volt, amely még a spanyol nép mai harcaira is kihat. A spanyol népfront hősies ellenállása a fasiszta agresszióval szemben a világ minden tájáról magához vonzotta a nemzetközi brigádok önkénteseit. Közülük sokan adták életüket a spanyol szabadságért, sokan a spanyol harcterekről visszatérve különböző országok antifasiszta ellenállási harcában estek el. Az életben maradottak a felszabadulás után elvitték hazájukba a spanyol szabadságharc tapasztalatait és forradalmi szellemét.

A spanyol népfront-köztársaság *túlmutatott a polgári demokrácián,* bizonyos tekintetben *a mai népi demokráciák előfutára volt.* A spanyol népre rákényszerített háború meggyorsította a politikai fejlődést, s ez abban az időben Spanyolországot közelebb vitte a szocializmushoz, mint a francia népfront Franciaországot.

*

A Komintern VII. kongresszusának eszméi világméretekben a második világháborúban állták ki a nagy próbát. Amikor a hitlerista hadsereg elözönlötte Európát, a kommunisták ébresztették fel a kis és nagy népek antifasiszta harcát, szervezték az Ellenállást. Az Ellenállás megkövetelte a *nemzeti erők összefogását;* a legkülönbözőbb osztályok, rétegek megnyerését, meggyőzését és mozgósítását a fasiszta megszállók ellen.

A fasiszta agresszorok vereségéért, a háború beszüntetéséért küzdött az Ellenállás a nyugat-európai országokban is, a nemzeti megújhodás, a klasszikus polgári demokrácián túlmenő, radikálisabb demokrácia perspektívájával. Ezekben az ellenállási mozgalmakban a legkülönbözőbb hazafias erők egyesültek.

Az illegális *l'Humanité* már néhány nappal azután, hogy a németek bevonultak Párizsba 1940. július 1-én —, népi szolidaritási és segélybizottságok alakítására hívott fel. Ezek a bizottságok alkották a felszabadulás után a nemzeti front magját. Az Osztrák Kommunista Párt „az osztrák nép nemzeti önrendelkezési jogáért" hirdetett nemzeti szabadságharcot az agresszív, imperialista Hitler-fasizmus és ennek osztrák segédei ellen. *Antifasiszta nemzeti összefogás* volt mindenütt a kommunista pártok

Digitized by Google

harci módszere a második világháború alatt, és agitációjuk rugalmasan alkalmazkodott a háború fordulataihoz.

Az antifasiszta népfrontpolitika a háború éveiben Magyarországon is függetlenségi harccá nőtt. Amikor 1941-ben a német csapatok Magyarországon keresztül Jugoszlávia ellen indultak, s a magyar uralkodó körök vállalták a segédszolgálatot, a párt a nemzet összes demokratikus erőit felhívta, hogy a független, szabad, demokratikus Magyarországért együtt harcoljanak. „A Hitler oldalán vállalt zsoldos-szolgálat — mondotta pártunk — az ország függetlenségének és szabadságának teljes elvesztését jelentheti. A magyar nép és nemzet becsületét csak úgy menthetjük meg, ha haladéktalanul szakítunk Hitlerrel és kilépünk a háborúból. A különbéke lett a párt új jelszava."[9] *A párt egész tevékenységét a függetlenségi harcnak rendelte alá.*

A kommunista pártok nagy tekintélyt szereztek kezdeményezésükkel, hallatlan áldozataikkal. Ennek volt köszönhető, hogy a háború után a kommunista pártok egy sor országban a fasizmus alól felszabadult nemzetek vezető pártjai lettek.

De a felszabadulás után sehol sem volt egyszerű feladat a nemzeti megújhodás programjának megvalósítására mozgosítani az Ellenállásban kialakult nemzeti egységfrontot. A nemzeti függetlenségi frontokban együtt küzdő pártok, szervezetek, csoportok a fasizmus leveretése után *már osztályjellegüknek megfelelően oszlottak meg,* és részben szembekerültek egymással. A nyugateurópai országokban a kereszténydemokrata pártok — felhasználva az Ellenállásban szerzett tekintélyüket és jelentős katolikus tömegekre gyakorolt befolyásukat — a burzsoá reakció támaszaivá lettek.

A demokratikus erők megbirkózhattak volna ezzel a helyzettel, ha a munkásegység fennmarad. De a monopolisták és angol—amerikai támogatóik — akik felborították a Szovjetunióval a háború alatt kötött antifasiszta szövetségüket — meg tudták nyerni a szociáldemokrata vezetők jó részét antikommunista politikájuk számára. Franciaországban például Léon Blum már 1945-ben meghirdette a „harmadik erő" politikáját, amely bomlasztotta a munkásegységet, s ezzel aláásta a demokratikus erők szövetségét. Ennek következtében a kommunista minisztereket kiszorították a kormányból, és az amerikai monopolisták nyomása szabadabban érvényesülhetett a francia bel- és külpolitikában.

A harc a demokratikus megújhodásért küzdő és a visszahúzó erők között Olaszországban élesedett ki leginkább. A nagyburzsoázia, amely a háború alatt a fasiszta koalíciót támogatta, poli-

[9] Kállai Gyula: „A magyar függetlenségi mozgalom, 1936—1945." Kossuth Kiadó, 1965. 94—95. old.

Digitized by Google

tikai csődbe jutott, de gazdasági hatalmát megtartotta, és ezt igyekezett felhasználni politikai hatalmának visszaszerzésére. Harciasan szembefordult a munkásosztály követeléseivel, a megújhodás programjával, és a munkásegység megbontására törekedett. Mindebben sokoldalúan támogatta az angol—amerikai imperializmus.

Az Olasz Kommunista Párt minden erővel azon igyekezett, hogy a lehető legtovább megőrizze az Ellenállás idején létrejött egységet, és a tömegek mozgalmán keresztül ennek az egységnek megvalósítható, konkrét célokat adjon. A köztársasági rend kivívása, gazdasági, politikai, szociális reformok voltak az első időszak követelései. Nem a régi típusú, Mussolini előtti *parlamenti demokrácia* helyreállításáról volt szó, hanem „új típusú állam felépítéséről, amelyben mindörökre kiirtják a fasizmus gyökereit és amelyben valóban el lehet indulni az alapvető problémák megoldása felé... Ez az állam nem lehet még szocialista állam, de már nem lehet a nagybirtok és a tőkés monopóliumok hatalmában levő burzsoá állam sem."[10]

A kispolgári pártok szerepe a háború után Olaszországban is megváltozott: részben hintapolitikát folytattak, részben többékevésbé leplezetlenül átálltak a reakció oldalára. Egyre inkább vonakodtak a fasizmus maradványainak felszámolásától. 1945—46-ban még együttműködtek a kormányban a kommunista miniszterekkel és megszavazták az új, haladó szellemű alkotmányt, amelyet Togliatti és De Gasperi együtt terjesztett a parlament elé, de 1947-ben az amerikai imperializmus befolyására kiszorították a kommunistákat a kormányból. Hasonlóan alakult a helyzet Ausztriában, Belgiumban és a többi nyugat-európai országban is.

Új helyzet állt tehát elő a nyugat-európai kommunista pártok számára. Az Olasz Kommunista Párt vezetői, Togliattival az élükön, megértették, hogy az általuk — *Gramsci* nyomán — *történelmi tömbnek* nevezett tömörülésnek túl kell menni a munkásosztály és a szegényparasztság klasszikus szövetségén; „ki kell szélesíteni ennek társadalmi alapját valamennyi termelő, nem élősdi rétegre, amelyet fenyegetnek és sújtanak a kapitalizmus monopolista fázisának fejlődési tendenciái; poiltikai alapjait tekintve e szövetségnek magában kell foglalnia több olyan pártot és erőt, amelyek ha ideológiailag eltérnek is egymástól, meg tudnak egyezni egy, a gazdasági, társadalmi és politikai struktúra mélyreható átalakítását célzó programban."[11]

[10] Togliatti: Az olasz Kommunista Párt, Kossuth Kiadó, 1960. 95—96. old.
[11] Unitá, 1964. szeptember 20.

Digitized by Google

De ha a szövetségi tábor változik is, a kommunisták rendületlenül kitartanak amellett, hogy az osztályszövetség alapja mindenkor *az osztálytudatos munkásság szervezett ereje,* amely annál nagyobb, minél *egységesebb.*

Semmi alapunk sincs arra a feltételezésre, hogy a francia, az olasz, a belga munkásság nem vonta volna le ugyanezt a tanulságot. Ha mégsem valósította meg az egységet, ennek okát mindenekelőtt külső tényezőkben kell keresni. Az imperialista burzsoázia és főleg az amerikai imperialisták akadályozták meg az 1945 után befolyásuk alá került országokban a szocialista és kommunista pártok szoros együttműködését; ők ásták alá Szakszervezeti Világszövetségben 1945-ben megvalósult, korszakalkotó egységet is.

Németország szovjet övezetében már 1946 áprilisában létrejött a munkásosztály szervezeti egysége. De nem jöhetett létre a nyugati területeken, amelyek amerikai, angol és francia megszállás alá kerültek

A francia és spanyol népfront 1935—39-es tapasztalatai, a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának elvi irányvonala és minden nép saját tapasztalatai alapot adtak a háború utáni új demokrácia elképzeléseire. A fejlett kapitalista országok kommunista pártjai, miután elemezték a háború végével kialakult helyzetet, kimunkálták programjukat. *Maurice Thorez* 1946-ban kifejtette, hogy a demokratikus erők fejlődése a munkásosztály előtt új utak lehetőségét nyitotta meg, amelyek többé-kevésbé eltérők lesznek az orosz proletariátus útjától. „A szocialista forradalom békés útja akkor válik lehetővé, ha a munkásosztály és szövetségesei oldalán olyan erőfölény alakul ki, hogy a nagyburzsoázia már nem képes polgárháborút indítani."[12] Ebben a koncepcióban benne foglaltatik a munkásegységért és a széles szövetséges táborért vívandó harc.

Togliatti nagy elméleti munkát fordított a szocializmushoz vezető olasz út fő jellegzetességeinek kidolgozására. Ez az út: az olasz történelem és gazdaság, s a háború utáni olasz osztályviszonyok sajátosságaihoz alkalmazott átalakulás, amelyben a fő erő egy kvalifikált káderekkel rendelkező olasz kommunista tömegpárt. Ez a párt széles szövetségi táborával vállalhatja a forradalmi átalakulás irányítását.

A magyar kommunisták is már a háború alatt foglalkoztak azzal, hogy mi lesz háború után. *A függetlenségi mozgalom jelszavait összekapcsolták a munkásság szociális követeléseivel* és azoknak a programszerű terveknek a kidolgozásával, amelyek

[12] Cahiers du Communisme, 1964., 6—7. sz., 64. old.

Digitized by Google

magukban foglalták az elkövetkező forradalom és az új hatalom jellegének meghatározását. A magyar kommunisták nézete is az volt, hogy a függetlenségi harc feladatai túlnőnek a polgári forradalom keretein, hogy a munkásosztály bele fog nyúlni a tőkés tulajdonviszonyokba. A hatalmat a program szerint több osztály, a nemzeti antifasiszta erők fogják gyakorolni. A munkásosztálynak azonban ki kell vívnia vezető szerepét, és az államhatalmat átfejlesztenie proletárhatalommá. Ez az elképzelés a szocializmushoz vezető békés útnak a koncepciója. A párt felismerte, hogy munkásegységgel, munkás-paraszt szövetséggel, sőt a haladó polgárság megnyerésével, tehát népfronttal, lehetséges a békés út, és a nép számára ez a legelőnyösebb.

A német kommunisták harca volt a legnehezebb. Mint említettük, az antifasiszta egységpolitikát az emigrációban, a brüsszeli pártértekezleten alapozták meg. Ez folytatódott a háború alatt a Freies Deutschland (Szabad Németország) mozgalomban. A hitleri Németország összeomlása után, a Német Kommunista Párt Központi Bizottságának kezdeményezésére alakult meg a nemzeti újjáépítés megvalósítására az antifasiszta demokratikus pártok tömbje: a két munkáspárt, a Keresztény Demokrata Unió és a Liberális Demokrata Párt szövetsége. Ez megfelelt az akkori osztályviszonyoknak: a munkásosztály és a dolgozó parasztság mellett képviselte azokat a jelentős kispolgári rétegeket és polgári elemeket, amelyek antifasiszta, antimilitarista, hazafias és humánus beállítottságuk alapján támogatták az *antifasiszta demokrácia programját.*

Ez a többpárt-rendszer csak a munkásegység köré tömörülve lehetett elég szilárd. 1946-ban a két német munkáspárt egyesült.

A Német Szocialista Egységpárt megalakulásával az 1945. évi, négy pártból alakult tömbből hárompárti szövetség lett; majd 1948-ban két új német párt is alakult és csatlakozott hozzá: a Demokratikus Parasztpárt és a Nemzeti Demokratikus Párt. Csatlakozott a szakszervezeti szövetség, a Demokratikus Ifjúság Szövetsége és a Demokratikus Nőszövetség is. A NSZEP-tal való együttműködés folyamán a Német Demokratikus Köztársaságban a kispolgári és polgári pártok átalakultak: fokozatosan megszabadultak az imperialista befolyásoktól, és egyre szilárdabban álltak a munkásosztály mellé. A tömb pártjainak képviselői felelős posztokon állnak a mai demokratikus német államban. Ezek a baráti pártok alkotóan vettek részt a mezőgazdaság szocialista átalakításában, s általában a szocialista termelőviszonyok kialakításában. A maga vezető szerepét biztosítva, az NSZEP a többpárt-rendszernek ezt a formáját hosszabb távlatban is alkalmas keretnek tekinti a szocialista demokrácia fejlesztésére és a nép erkölcsi-

Digitized by Google

politikai egységének építésére; meg van győződve arról, hogy ennek a német nemzeti kérdés megoldásában is lényeges szerepe lesz.

*

A népfrontpolitika a modern munkásmozgalom lelke. A kommunista pártok mai széles szövetségi politikája, rugalmas taktikája sokféle változatában is a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának öröksége. Az azóta eltelt három évtizedben a pártok a fejlődésnek nagy útját futották be. Sok nemzet életében vezető erővé váltak. Ők szervezik mindenütt a fasizmus és a háború elleni, ma is oly elengedhetetlen harcot.

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa vértezte fel a nemzetközi munkásosztályt arra a harcra, amelyet a második világháború alatt kellett megvívnia, és nyújtott útmutatást a háború utáni munkásmozgalomnak, hogy a szocializmushoz vezető új utakat országonként megkeresse, kiépítse. A leninizmushoz híven azt tanította, hogy a munkásosztály nem építheti taktikáját pusztán analógiákra, hanem csakis a mindenkori osztályviszonyok konkrét elemzésére. A történelmi párhuzamok értéke viszonylagos, és azokat csak akkor hasznosíthatjuk, ha megértjük a mai világhelyzet eleven sajátosságait. Ezért kell az élcsapat elméleti munkájának *a változó világ folyamataival együtt haladnia* és mindig újra ellenőriznie a régebben elvégzett elemzések helyességét. „Mint ismeretes — írta nemrég a Pravda — a kommunisták revideálták egyes felfogásaikat, amelyek már nem felelnek meg a realitásoknak; így nézetüket a szociáldemokrácia szerepéről és a szocializmushoz vezető utakról a fejlett kapitalizmus országaiban. A kommunista mozgalom a *Komintern* VII. kongresszusától kezdve foglalkozott ilyen átértékelésekkel . . ."[13]

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának egész ideológiai és politikai tartalmát, a nemzetközi munkásmozgalomnak nyújtott korszakalkotó tanításait ma, három évtized tapasztalataiból kialakult politikai tudatunkkal, még teljesebben tudjuk felfogni, mint harminc évvel ezelőtt. A kommunista pártok azon vannak, hogy *alkotó munkával* küzdjenek, dolgozzanak és haladjanak tovább ezen az úton.

[13] Pravda, 1965. február 4.

Digitized by Google

SZEMLE

Egy jelentős esztétikai forrásműről

*Hans Koch: Marxizmus és esztétika**

Írta **FALUS RÓBERT**

Más tudományágakkal (politikai gazdaságtan, történettudomány, lélektan stb.) együtt a marxista esztétika is az alkotó megújítás szakaszába lépett. Művelőinek dolgát az nehezíti meg, hogy klasszikusaink — bár mint műélvezők s az irodalmi harcok szenvedélyes részvevői számos konkrét kérdésben kifejtették véleményüket s elvi álláspontjukat — összefoglaló műben nem rendszerezték esztétikai elméletüket. Mi ennek a gyakorlati következménye? Az, hogy klasszikusaink irodalmi-művészeti nézeteinek kiragadott citálása és téves vagy önkényes magyarázása (például a realizmus, az egyenlőtlen fejlődés, vagy a pártosság értelmezésében) mindmáig a különféle előjelű torzítások jellegzetes fogásai közé tartozik.

Bénító görcsöket kezdtek feloldani azok az esztétikai viták, melyek körülbelül egy évtizede indultak meg, előbb a Szovjetunióban, majd más országok marxista köreiben, természetesen anélkül, hogy mindent egycsapásra és végérvényesen megoldhattak volna. Az ideiglenes eredmények közé számított *A marxista—leninista esztétika alapjai* című, magyarul is kiadott szovjet kézikönyv. Eredmény annyiban, hogy rendszerező összefoglalást és számos alapvető kérdésben helyes választ nyújtott, ideiglenes pedig azért, mert gyakran felemás tézisei és fejtegetései a dogmatikus vulgarizálás még le nem küzdött hatásáról tanúskodnak. E viták és kísérletek egyik tanulsága az volt, hogy klasszikusaink esztétikai vonatkozású tanításait sokkal alaposabban és átfogóbban kell feldolgoznunk, azokig a politikai gazdaságtani alapokig hatolva, melyekre filozófiai elméletük, irodalom- és művészetszemléletük felépült. Valóban, olykor marxista—leninista esztéták is betévednek a revizionizmus zsákutcájába, annak következtében, hogy a felépítmény *viszonylagos* önállóságát a gyakorlatban abszolút önállósággal cserélik fel, máskor pedig azért, mert elmossák az egyes tendenciák és jelenségek konkrét, történetileg meghatározott jellegét. Nem csekélyebb persze az a kár sem, melyet a dogmatikusok okoznak, akik — a marxi dialektika lelkének megértésére képtelenek lévén — a valóság esztétikai megismerésének sajátosságait és az irodalmi-művészi tükrözés aktív mozzanatát hagyják figyelmen kívül.

* Kossuth Könyvkiadó, 1964.

Digitized by Google

A tévedéseknek és torzításoknak egy vonatkozásban közös elméleti gyökerük van: az, hogy egyes esztéták önkényesen vagy értetlenül bánnak a marxi módszerrel: „hegelizálják", vagy a mechanikus materializmus szintjére süllyesztik. Az elméleti hibák rendszerint művelődéspolitikai, sőt általános politikai eltévelyedéssé fajulhatnak.

Csak ebből a helyzetből érthető meg *Hans Koch* könyvének tematikai fontossága. A kötet alcíme (*„Marx, Engels és Lenin esztétikai elméletéhez"*) a felületes olvasóban azt a benyomást keltheti, hogy a szerző mindössze lexikális vagy bibliográfiai jellegű kivonatot ad a klasszikusok idevágó műveiből, s azokat kommentálja. Valóban ezt is nyújtja Koch, de alkotó tudós módján: egyrészt bőséges anyaggal dokumentálja, hogy a klasszikusok műveiben olvasható rövidebb-hosszabb esztétikai fejtegetések mennyiben és hogyan alkotnak *rendszert*, miként épültek be egész munkásságukba, történelem, és emberfelfogásuk szerves részeként, másrészt kimutatja, hogy *módszerük* miért és miképpen tekintendő klasszikus érvényűnek a legújabb kor irodalmi és művészeti jelenségeinek elemzésében s a további feladatok meghatározásában.

Bőségesen akad Koch könyvében vitatni vagy bírálni való, de a szerző kiváló felkészültsége, a rendszerezésben és a rendszerezésből levezetett elméleti gazdaságban rejlő tudományos teljesítménye gondolati elmélyedésre készteti az olvasót.

A tárgy és a módszer áttekintése

„Munkámat úgy kell felfogni, mint hozzászólást az esztétika-elmélet problémáiról folyó vitához... A könyvemben tárgyalt problémák nagy része azok közé a kérdések közé tartozik, amelyeknek megoldását illetően még nem alakult ki teljesen egységes álláspont" — írja az előszóban Hans Koch. Részletkérdések ismertetése előtt kell rámutatnunk a feladatvállalás és a módszer összefüggésére: a szerző azok közé tartozik, akik elsőként kísérelték meg klasszikusaink *teljes* életművének (nem utolsósorban a magyarul még meg nem jelent *Grundrisse*-nek) felhasználását az esztétikai rendszer felvázolásához; tudatában van azonban annak is, hogy könyvének nem minden vitatott kérdés végleges megválaszolása a célja, hanem a további kutatások elősegítése.

Öt részre, összesen tizenöt fejezetre oszlik a könyv. Az első, három fejezetre bontott rész (*„Marx, Engels, Lenin. Az esztétika elmélete és a művészetek"*) gondos anyaggyűjtő munka eredménye: Koch a klasszikusok könyveiből és leveleiből, valamint életrajzi adatok sokaságából rajzolja meg irodalmi és művészeti műveltségük és érdeklődésük lenyűgöző gazdagságát, a „művészeti termelésről" vallott nézeteiknek egész munkásságukkal való összeforrottságát. Méltán írja: mindez *„arról tanúskodik, hogy a művészet és az irodalom az igazi marxista—leninista szellemi életében éppolyan szükséges — és magától értetődő —, mint fizikai létében a levegő."* (60. old.) Mindamellett szóvá kell tennünk bizonyos aránytalanságokat: életrajzi

Digitized by Google

vagy adatolási teljességet természetesen senki nem várt, de ha már válogatni kell a szerteágazó anyagból, könnyű szívvel lemondtunk volna az elvileg érdektelen kuriózumokról (pl. Marx és Engels ifjúkori költői kísérleteinek ismertetéséről), okvetlenül hiányolnunk kell viszont néhány valóban fontos mozzanatot (pl. Engelsnek az ókori munkamegosztásról írt és érthetetlenül mellőzött fejtegetéseit, vagy *Lenin* véleményét *Majakovszkij* futurista indítású pályaszakaszáról).

A második, hasonlóképpen három fejezetből álló rész már az elméleti problémák sűrűjébe vezet (*„Esztétika és gyakorlat. A történelmi materializmus problémái az esztétika előterében"*), bár bizonyos szerkezeti lazaság megbontja a logikai zártságot: néhány különösen fontos és bonyolult kérdést (mindenekelőtt az esztétikai objektivitást) másutt is tárgyalnia kell a szerzőnek, s nem tudja elkerülni az önismétlést. Indokolt vázlatossággal, de világosan és meggyőzően ismerteti a Marx előtti esztétika legfőbb momentumait, s mutatja meg, hogy Marx minőségileg új elmélete azokból mit és milyen kritikával örökített át, „állított a talpára". Szó esik arról, hogy *Goethe* nem kizárólag a racionális-materialista esztétika nagyja (bár főként az), hanem az „érdek nélküli tetszés" hitvallóinak is forrása; az is indokolt lett volna, ha *Belinszkij* „képekben gondolkodás" elvét — melynek hegeliánus vonatkozásait Koch (más marxista szándékú teoretikusokkal szemben) jól mutatja ki — már itt, nem pedig egy jóval későbbi fejezetben elemzi. Az esztétikai objektivitás fogalmának kifejtése következik ezután. Marx és Engels gondolatainak sokoldalú megvilágításával bizonyítja be a szerző az emberi természet történelmi kialakulását és tárgyi-gyakorlati meghatározottságát, s a konkrét munkában tárgyiasult emberi „nyugtalanság" társadalmi többletét a használati értékhez képes. Helyesen foglalja össze Marx gondolatmenetét a társadalmi fejlődés három nagy lépcsőfokáról, amely a természethez való viszony különbözőségében ölt testet. Elnagyolja azonban ennek a viszonynak a társadalmi viszonyokkal való összefüggését, és helytelenül általánosító (Marxnál sehol nem olvasható) következtetéseket von le az esztétikai érzék hasonlóképpen „háromlépcsős" meghatározottságáról. Meggyőzően mutatja ki Koch az ember szubjektív esztétikai érzékének tárgyi-történeti meghatározottságát, valamint azt, hogy ennek az érzéknek a kialakulása miért szerves része a világ átfogó megismerésének (összefoglalva: 158. old.). Kitűnően illusztrált érveléssel (pl. 164. old.) tárja fel a művészi szubjektivitásnak az objektív-tárgyi alapokkal való összefüggését, de helyénvaló lett volna, ha már itt részletesebben foglalkozik az esztétikai érzék „önállósulása" következtében létrejövő dialektikával.

Az előbbi gondolatmenet közvetlen folytatása — s egyúttal céltudatos szűkítése — *„A művészet esztétikai lényegének objektív alapjai"*-ról szóló, három fejezetre bontott rész. Kétségkívül a leggazdagabb anyagú, érvelésében és következtetéseiben legfontosabb része ez a műnek. Sokat vitatott és kiváló marxisták által is olykor félreértett problémákra ad a szerző többnyire meggyőző válaszokat, magyarázatokat, főként arra vonatkozólag, hogy miben áll a művészet lényegének azonossága a többi társadalmi tudatformával, s mi alkotja ezek-

Digitized by Google

hez viszonyított különösségét. Az esztétikai érzék és szükségletek kialakulását történeti bonyolultságában kíséri nyomon. Marx nyomán dokumentálja, hogy az ember gyakorlati-társadalmi tevékenysége az eredendően meghatározó tényező, nem pedig az „érdek nélküli tetszés" misztikuma, s hogy a természet „megemberesítése" (gyakorlati elsajátítása) milyen mélyen hatja át az elvontnak s önállónak tűnő szépérzéket is (összefoglalása: 234. és következő old.).

Ezután tér át a művészet specifikumának elemzésére, vagyis a művészi ábrázolás tárgyában adott és annak egész valóját meghatározó sajátosság megragadására: *„A művészet esztétikai lényegének objektív alapjai: a társadalmi események, jelenségek, folyamatok összessége az emberi szubjektumra való sokoldalú vonatkozásukban. A jelenségeknek ez a sokoldalú, »emberi vonatkozása«, amely — az ember érdekében vagy vele szemben — minden társadalmi eseménynek és ugyanígy az »emberiesült természet« minden jelenségének sajátja, alkotja a művészi visszatükrözés specifikus oldalát"* (240. old.). Világos logikával következik ebből a művészi szubjektivitás anyagformáló szerepe, továbbá a művészetnek az emberi kapcsolatok „konkrét totalitása" képmásaként való meghatározása (270. és következő old.). A konkrét sokféleségnek kiemelése, *„a világ eseményeinek teljessége és a pillanat teljessége"* közötti dialektikus azonosságnak mint a művészi igazság sajátos jellemzőjének hangsúlyozása (282. és következő old.) korántsem csak terminológiai különbséget fejez ki *Lukács György* „intenzív totalitás" elméletéhez képest: egyértelmű és meggyőző érv mind a művészi tükrözés specifikumának megragadásához, mind a megformálás tökélyét a tartalomtól elszakítva istenítő és ezért tematikai közömbösséget hirdető nézetekkel szemben. Így válik érthetővé, hogy miben rejlik a művészet konkrét érzékiségének — mint a valóság megismerésének és meghódításának s a szemlélő lelki kiteljesedésének — ereje, igazsága, s hogy *„a műalkotás mint sokoldalú emberi kapcsolatok és viszonyok, tulajdonságok és vonások társadalmilag determinált »konkrét totalitása« a néző számára a szó legmélyebb értelmében kimeríthetetlen"* (299. old.). E mélyreható fejtegetésekhez képest vázlatosnak, már-már felületesnek érezzük, amit Koch a továbbiakban a műélvező alkotó szerepéről ír, inkább csak szavakban deklarálva, mint elemzéssel tárva fel a szubjektivitás „visszaható" erejét. Ismét kitűnő viszont az a fejtegetése, melyben a tudomány és a művészet tárgyi kiindulópontjának alapvető különbözőségét mutatja meg (305. és köv. old.), és amelyben az egyéb érzéki-emocionális fokú társadalmi tudatformákhoz viszonyítja a művészetet (312. és köv. old.). Az egyéni és társadalmi egységéről, valamint az életben megnyilvánuló és a művészi tipikusról szóló fejtegetéseket bevezető, de a művészet esztétikai lényegének objektív alapjairól elmondottakat összefoglaló meghatározásból idézzük: *„az individuális, a különös jelenség, az egyes eset mint a természeti vagy társadalmi objektív reális vagy pszichikai vonatkozások és viszonyok gazdag sokrétűségének kikristályosodási pontjai esztétikai jelentőségre tesznek szert, ha olyan aspektusból tekintjük, amelyben az ember számára lényegeset mond és ezzel tulajdon emberi lényegünk kifejezésévé válik"* (318. old.). Ebből a tétel-

Digitized by Google

ből vezeti le Koch a „tipikus" és a „realista" ábrázolás kategóriájának objektív megalapozását, majd a „konkrét" és „általános" dialektikus egységében az előbbi tényező meghatározó szerepét (vö. különösen 369. és köv. old.), aminek meg nem értése a sematizmus táptalaja volt és maradt.

„A művészeti esztétikai lényege, alapjainak történelmi kialakulása című negyedik rész négy fejezetre tagolódik: a rabszolgatartó társadalom, a középkor és a kapitalizmus mesgyéjén álló reneszánsz, a kifejlett kapitalizmus és imperializmus, s végül a szocializmus legfőbb művészeti-esztétikai objektív jellegzetességeinek és tendenciáinak elemzését nyújtja. A „művészeti termelés" konkrét gazdasági és társadalmi feltételeinek, valamint a társadalmi fejlődés és a kulturális fejlődés viszonyának — elsősorban is az „egyenlőtlen fejlődés" kérdésének — vizsgálatát állítja a középpontba. A bizonyítás sokrétűsége ezeknek a fejezeteknek is érdemük. Szembetűnnek azonban lényeges fogyatékosságok is: a társadalomtörténeti elemzések nem minden tekintetben állnak a modern tudomány legmagasabb szintjén (főképp az antik társadalmi viszonyok megrajzolásában); elhomályosul az, hogy a szerző az egyes társadalmi formációk objektíven ellentmondásos egységében melyik tényezőt vagy tényezőket tekinti a „művészeti termelés" legfontosabb meghatározójának; a kapitalizmust megelőző társadalmi formáknak abból a közös specifikumából kiindulva, melyet Marx a használati érték termelésében mint a termelés gazdasági céljában állapított meg (vö. 402. és köv.), elnagyolt általánosításokat von le a kulturális fejlődésre vonatkozólag. Magyarázat nélkül hagyja mind az ókori görög és római műveltség, mind a középkori és ókori műveltség viszonyának konkrét meghatározottságát, a kultúra történetének szükségszerű vargabetűit. Érvelésének ezek a gyöngeségei bizonytalanítják el helyes kiindulású vitáját az „egyenlőtlen fejlődés" elvének egyrészt mechanikus-dogmatikus értelmezésével szemben (amely valójában tagad mindenféle egyenlőtlenséget), másrészt az idealista-revizionista felfogással szemben (amely törvényszerűnek és örökérvényűnek tartja az egyenlőtlenséget). A reneszánszra s még inkább a kapitalizmus művészetére vonatkozó fejtegetései mélyebbek, meggyőzőbbek: ezeknek a társadalmi formációknak a jellemzésében sokkal pontosabban tárja fel, hogy az emberi egyetemesség kifejlesztésében, az ember lényegi erőinek mind tökéletesebb megvalósítására irányuló törekvésekben milyen (serkentő vagy fékező) szerepük volt a társadalmi viszonyoknak és az uralkodó osztályoknak (vö. 448. és köv., 500. és köv. old. stb.). Külön figyelmet érdemel az a gondolatmenet, melyben Koch a kultúrális örökség elsajátítására vonatkozó szektás nézeteket és gyakorlatot cáfolja (453. és köv.) és az is, ahogyan a kapitalizmussal szembeszegülő romantika reakciós vonásait elemzi (471. és köv.), bár a romantikának ez a sommás megítélése nem eléggé megalapozott. Annál bántóbb az a vulgarizálás vagy értetlenség, amellyel a szerző a XX. századi polgári művészet egyes jelenségeiről mond ítéletet (514. és köv. old.).

„A művészi ábrázolás realizmusa és pártossága" című, két alfejezetből álló záró rész az előzőekben kifejtett elveket viszi tovább és

Digitized by Google

konkrétizálja. 'A kapitalizmusnak minden megelőző termelési módtól és társadalmi formációtól való minőségi különbözőségét — amiről recenziónk előző részében már szóltunk —, valamint a shakespeare-i ábrázolási módszernek az antik írókéhoz viszonyított ugyancsak minőségi magasabbrendűségét veszi Koch alapul ahhoz, hogy *a realizmus kialakulását a reneszánszra datálja.* Érvei meggyőzőek, nemcsak a datálás sokat vitatott kérdését illetően, hanem pl. az írók világképének és politikai felfogásának viszonyításában (611. old.), a realizmus különféle műnemekben és műfajokban konkrétan más-más testet öltő, egyúttal különféle stíluseszközöket felhasználó módszere dolgában is (619. és köv.). Korántsem világos azonban, hogy miben látja az „úgynevezett" (?) kritikai realizmus megkülönböztető jegyét (607. old.). A modern polgári művészet problémáinak elnagyolása miatt marad homályban, hogy mi mindent sorol a „nem realista módszerek" közé (613. old.), pedig a gondos differenciálás Lukács Györggyel való vitája miatt is szükséges volna. Az előbbiből adódik, hogy a szocialista realizmusnak minden — nemcsak realista — hagyományt magasabb fokon megőrző hivatásáról szóló részben bizonyítás nélkül dekralálja a különben közhely-jellegű igazságot (620. old.). Bár a tipikus kérdéseiről az előző fejezetekben már kifejtette álláspontját, éppen a realista típusalkotásról szóló bizonyítása — az engelsi kritériumokkal kapcsolatos állásfoglalása — kissé tétova (622. és köv. old.). A pártosság lenini elvének történelmi hátterét megrajzoló és forradalmi újszerűségét igazoló utolsó fejezet főként dokumentáló gazdagsága révén értékes, sajnálatos fogyatékossága és ezért hibája is azonban az, hogy az író a szocialista realizmusnak már előbb is (566. és 598. old.) s itt is általános érvénnyel és jól megragadott összképén belül úgyszólván minden árnyalást mellőz. Igaz, többször is hangsúlyozza, hogy legfontosabb céljának a marxizmus—leninizmus klasszikusaiban olvasható nézetek rendszerezését tekinti (például 5., 188. old.), nem pedig azt, hogy átfogó esztétikát írjon, míg azonban az elmúlt korok művészi törvényszerűségeinek s ellentmondásos folyamatainak jellemzésében sok önálló gondolatot és következtetést fejt ki, pontosan itt torpan meg és száll le deklaratív-illusztratív szintre.

Néhány elméleti és formai kérdés

Már a tartalmi ismertetésből is kiviláglik, hogy Hans Koch munkája — mind anyaggazdagságát, mind elvi szilárdságát és számos fejtegetésének önállóságát tekintve — jelentős tudományos tett. Alapos és sokoldalú felkészültséggel, az alkotó marxizmus szellemében igyekezett teljesíteni céltudatosan meghatározott feladatát, pozitív véleményének kifejtése közben pedig cáfolni és leleplezni a revizionista és szektás-dogmatikus nézeteket vagy elméleti koncepciókat.

Hadd mutassuk meg egy jellemző példán, hogy a szerző milyen önálló következtetéseket von le a klasszikusok tanításainak rendszerezése közben. A művészet esztétikai lényegének objektív alapjait határozva meg (240. old., lásd előbb magát az idézetet), hármas feladatot teljesít: *a)* dialektikusan fejleszti tovább *Csernisevszkij* antropológikus

Digitized by Google

felfogását; *b)* cáfolja azt a nézetet, mely a tudomány és művészet megkülönböztetésénél csak a tükrözés módozataiban lát eltérést, de figyelmen kívül hagyja ennek az eltérésnek a tárgy különösségéből fakadó objektív meghatározottságát; *c)* helyesen utasítja vissza azt a másik végletet is, mely épp a tükrözési-megismerési módok különbözőségét emelve ki és a művészi ábrázolás emberközpontú tárgyiságát hangsúlyozva, ez utóbbinak társadalmi sokoldalúságát — mondhatni, „gyűjtőlencse-funkcióját" — szorítja háttérbe.

Hasonló jellegű és súlyú példákat soroltunk fel a tartalmi ismertetésben. Utalnunk kellett azonban arra is, hogy a szerző érvelésének bizonyos hézagai s megtorpanásai, konkrét elemzésekkel kellően alá nem támasztott, s ezért elnagyoltnak tűnő általánosításai zavart keltenek az olvasóban, tehát kritikát kívánnak. Ugyanez vonatkozik a könyv szerkezeti aránytalanságaira, ami főképp a dokumentációs anyag nem mindenütt meggyőző összeállításában, a figyelmet próbára tevő önismétlésekben, s a logikai lánc olykori meglazulásában mutatkozik meg. Hasonlóképpen bírálatra késztetnek a terminológia és a meghatározások bizonytalanságai, valamint vitatkozási stílusának a mi számunkra érdes hangoskodásai is.

Az alábbiakban azokra a véleményünk szerint legfontosabb fogyatékosságokra igyekszünk rámutatni, amelyek Koch módszerét, a könyv egészét jellemzik és kétségtelen érdemeinek súlyát is csökkentik.

1. *Az „esztétikai lényeg" meghatározása.* — Méltán hivatkozik Koch (17. old.) az *Anti-Dühring*-nek arra a passzusára, ahol Engels a definícióval való idealista-matafizikus visszaélés szellemi terméketlenségét kicsúfolja. Ez azonban klasszikusaink számára sem jelentette a fogalmi meghatározás tudományos szükségességének s hatalmának lebecsülését, s nem jelentheti a mi számunkra sem. Jelenkori marxista esztétikánkban két, egyaránt hibás véglet mutatkozik e tekintetben: egyrészt a „szavakon való lovaglás", a dogmatikus betűrágás folytatása, másrészt a logikai iskolázatlanságból eredő terminológiai és definiálási bizonytalanság, olykor félrevezető zavartömkeleg. Utaltunk rá, hogy Koch itt-ott mennyire pontosan fogalmaz (például az esztétikai szubjektivitás meghatározásában), de korántsem mindenütt. Vagy azt az eljárást kellett volna követnie, hogy a rész-fejtegetések megindítása előtt definiálja a legfontosabb (főképp a mások által más értelemben használt!) fogalmakat, vagy az indukciós általánosítást kellett volna alkalmaznia; nos, akár így, akár úgy, de mindenképpen következetes módszerességgel. Csak félreértési lehetőségeket nyújt azzal, hogy egyes gondolatmeneteinek kellős közepébe iktatja — sőt, rejti — úgyszólván legfontosabb meghatározásait, értelmezéseit, többek között az „esztétikai" kategóriáét: előbb mint magától értetődőt alkalmazza, azután körvonalazza (92. old.), s csak jóval később adja meghatározását s kifejtését (318. és köv. old.).

Hadd mutassunk rá e szerkezeti bizonytalanságnak csak egyetlen következményére a „realizmus" fogalmával kapcsolatban: az első fejezetekben egyszerűen a „(jó) művészet" fogalmi egyenértékeként használja a szerző, azután történeti kialakulásában ragadja meg (vő. különösen 450., 466. old.), esztétikai lényegének meghatározását vi-

Digitized by Google

szont csak nagysokára, laza önismétlések után adja (622. old. és köv.). Aligha kell bizonygatni, hogy e tétovaságnak káros következményei vannak, többek között a polgári realizmus és a szocialista realizmus viszonyításában, vagy a „nem realista" módszerek valóságos értékeinek, illetve értéktelenségének elmosásában. Mellesleg szólva, a „különös" specifikumának megragadásában vagy az „individuálissal", „egyszerivel" való azonosításában is (pl. 99. old., 346. old. és köv.) hasznos lett volna a határozottabb, egyértelműbb, esetleg polémikus állásfoglalás.

2. *Az egyenlőtlen fejlődés.* — Érdekesnek s a további kutatások szempontjából iránymutatónak tartjuk azt a módot, ahogyan Koch a korai és virágzó kapitalizmus kettős tendenciájának marxi elmélete alapján a realizmus kialakulásának és a polgári művészetnek ellentmondásos objektív alapjait s erővonalait megrajzolta. Kritikailag kell azonban szóvá tennünk, hogy az előző korszakok kultúrájának vizsgálatából a konkrétság számos elemét kioldja, ami abban mutatkozik meg, hogy nem szentel kellő figyelmet sem a társadalmi munkamegosztás ókori és középkori szerepének, sem az osztályviszonyok konkrét elemzésének — bár Lukács György felfogását ebben (102. old.) a kérdésben helyesen bírálja (608. old.). Okkal hangsúlyozza Marx, hogy az embernek a természethez való viszonyulása mindig a társadalmi viszonyokkal együtt, azokon keresztül realizálódik; azt azonban nem írja sem Marx, sem más klasszikusunk, hogy a használati érték termelésének uralkodó (nem kizárólagos!) elsődlegessége *„éppúgy, éppenannyira"* alapozza meg a kapitalizmus előtti korszakok kultúráját, mint *„a gazdasági fejlődés konkrét különösségei és az általuk meghatározott társadalmi és gazdasági formák"* (425. old.). Nem, ezeknek a konkrét különösségeknek a kultúra egészének alakulását tekintve, az összképen belül van meghatározó szerepük, amely — az osztálytársadalom viszonyai között — az uralkodó osztály valóságmegismerési szükségleteinek függvényeként szokott realizálódni (vö. 448. old.) Ez adja meg a kulcsot az egyenlőtlen fejlődés mindenkor konkrét alakulásának megértéséhez is. Ismételjük: az összképen belül, s nem azzal szemben — egyetértve tehát Koch azon fejtegetésével, hogy az osztálytársadalom viszonyai között előbb a használati érték, majd pedig a csereérték termelésének elsődlegessége szabja meg az embernek a természethez, a társadalomhoz és önmagához való közvetlen-természetes, illetve misztifikálódó-elidegenítő viszonyát. Mindössze azt kell hozzáfűznünk — s talán ez sem mellékes —, hogy az árutermelésnek az európai antikvitásban kibontakozó élénkségéhez képest a középkori termelésnek ismét a használati értékek termelése felé való átmeneti visszakanyarodása korántsem tekinthető esztétikailag pozitív tényezőnek. Ez a történeti előzménye annak is, hogy a kapitalizmus — tendenciáinak ellentétessége ellenére is — miért és miképpen válhatott, legalábbis korai szakaszában, esztétikailag is forradalmasító erővé (vö. 522. old.).

3. *Koch elidegenedés-felfogása.* — Bármily fontos kérdés is ez, szűkre szabjuk megjegyzéseinket, részint azért, mert más problémák kapcsán már szóltunk róla, részint pedig általános lezáratlansága

Digitized by Google

miatt. Magunk is osztjuk a szerzőnek azt a véleményét, mely a történeti konkrétságot hangsúlyozza s az elidegenedést — bizonyos fokon — pozitívan értékeli (vö. 122. old.). Világosan ismerteti Koch a kapitalista elidegenedés marxi elméletét, mely elidegenedési forma a művészi dekadencia objektív alapja (500. és köv.). Részletesebb vizsgálatot érdemelt volna viszont az a kérdés, hogy miért és mennyiben tartotta Marx a középkort is „elidegenedett társadalomnak", jóllehet más szempontból a kapitalizmus előtti egyéb társadalmi formák együttes csoportjába sorolta. Az elidegenedés társadalmi és művészi leküzdéséről szóló fejtegetésekkel lényegileg egyetértünk (543. és köv., 573. és köv.), de a szubjektív tényezőket és a folyamat objektív ellentmondásosságát mélyebben s differenciáltabban lehetett és kellett volna elemezni.

4. *A bizonyítás és a vita stílusa.* — Koch könyvének olvasása állandó szellemi koncentráltságot követel az olvasótól. Nyelvezetének nehézkessége mindenekelőtt tárgyából, dokumentációs anyagának s érvelésének tudományos alaposságából fakad, de része van ebben annak is, hogy a szerző (mint említettük) nem mindenütt bánt elég ökonómikusan anyagával. Pártos szenvedély hatja át az egész könyvet; mindvégig érezni lehet benne az író őszinte eltökéltségét, hogy a polgári-ellenforradalmi rágalmakkal s a dogmatikus és revizionista torzításokkal szemben megvédje és alkalmazza a klasszikusok tanításait. Anélkül, hogy bírálatának pontjait sorban áttekintenénk (számos érintkező pontra már fentebb kitértünk, recenziónk műfaji és terjedelmi lehetőségeihez képest), általában meggyőzőnek tartjuk a vitákban elfoglalt álláspontját. Nem helyeseljük viszont — részint szükségtelennek, részint a magunk számára anakronisztikusnak tartjuk — vitastílusának már-már a szidalmazásig elmenő harsányságát: ez nem erősíti, hanem gyengíti az író tudományos hitelét, s nyilván sok olvasó előtt rosszabb fényt vet a bírálóra, mint a megbíráltra.

Egész társadalmi és szellemi atmoszféránk azt segíti elő, sőt azt kívánja meg, hogy a kötet kritikusai nyíltan vitázzanak az íróval mindabban, amiben véleményük eltérő, vagy ellentétes. Már csak azért is üdvözölni kell minden ilyenféle megnyilatkozást, mert bennünket is közvetlenül érintő, foglalkoztató, izgató problémákról fejtette ki véleményét a szerző, egyúttal pedig a marxista esztétikának általában centrális jelentőségű kérdéseiről.

Koch könyvéről bizonyára sok szó esik még a sajtóban és tudományos közéletünkben, pro és contra egyaránt. Műve nem helyettesítheti a marxista esztétikát, de tiszteletreméltó és fontos előmunkálat annak megteremtéséhez.

Digitized by Google

Reflexiók a személyiség polgári értelmezésének kritikájához

Írta **FARKAS LÁSZLÓ**

Vincze László és *Vincze Flóra Testalkat és jellem* című monografikus igényű tanulmánya (Medicina Könyvkiadó, 1964.), mely *Ernst Kretschmer*, német pszichiáter jellemtanának értékelésére vállalkozott, élénk visszhangot keltett a szakemberek és az érdeklődő olvasóközönség körében is. Ennek a nagy érdeklődésnek az a nyitja, hogy mind a kretschmeri elmélet, mind a bíráló tanulmány általános elvi, világnézeti kérdésekben foglal állást.

A bírált kretschmeri elmélet szakmai-ideológiai tartalma a következőkben jut kifejezésre:

1. Adott individuum (személy) temperamentuma, illetőleg jelleme törvényszerű összefüggésben áll testalkatának karakterisztikáival, jellegzetességével *

2. A temperamentum, illetőleg a jellem és a testalkat kölcsönös feltételezettségét, szabályszerű kapcsolatát, megfelelését elsősorban belső tényezők, és ezek közül is kiemelkedően az idegrendszernek a belső szervek működését szabályozó része, az ún. vegetatív idegrendszer és a hormonális tényezők határozzák meg.

3. A belső meghatározó tényezők genetikailag (örökletesen) rendkívül szilárdan rögzítettek, és szinte módosíthatatlanul öröklődnek át nemzedékről nemzedékre.

4. Az élő és élettelen világ tényezőinek hatása és a társadalmi környezet végeredményben csak kiváltó, nem pedig meghatározó indítékok az örökletesen meghatározott jellem megnyilvánulásaiban, s legfeljebb a járulékos okok, a szükséges feltételek szerepét töltik be.

5. Az emberi népesség rétegeződésének, osztály-, illetőleg csoport-differenciálódásának így lényegében nem társadalmi, hanem belső biológiai forrása van (biologizmus).

6. Az emberi „fajok" feltételezett társadalmi értékkülönbsége hasonlóképpen naturalisztikus, természeti-örökletes tényezőkre vezethető vissza.

7. A kretschmeri naturalisztikus — biológisztikus temperamentum- és jellem-meghatározottság szinte észrevétlenül átterjed a személyiség *alapvonásaira* is.

Mivel Vincze Flóra és László a kretschmeri biológisztikus felfogást elsősorban elvi-ideológiai és elméleti-módszertani vonatkozásban helyezik vizsgálódásuk fókuszába, nem véletlen, hogy a könyvet bíráló ismertetések eltérő filozófiai álláspontok összevetését is tartal-

* Kretschmer két alapvető embertípust különböztet meg: 1. zömök, rövidnyakú hízásra hajlamos (piknikus) testalkatúakat, akiket rendszerint gyors hangulatváltozás, jovialis, könnyen barátkozó jellem, lelkialkat jellemez (ciklotim), és 2. magas, laposmellű gyenge testalkatúakat (leptoszom), magába zárkózó, önvizsgáló, a realitás követelményeit elhanyagoló, érzelmileg hűvös jellemmel (szkizotim). Ezen felül még egy harmadik, athletikus típusról is beszél.

Digitized by Google

mazzák. Így *Buda Béla,* aki (a *Magyar Pszichológiai Szemle* 1964. 3. számában) elmarasztaló kritikával, negatív minősítéssel illeti a szóban forgó könyvet, arra kényszerül, hogy feltárja saját filozófiai felfogását. Ez magyarázza a folyóirat szerkesztőségének a könyvismertetéshez fűzött e megjegyzését is: „V. L. könyvének ismertetése megítélésünk szerint a megjelent könyv jelentőségén messze túlmutató elvi kérdéseket vet fel és elvi álláspontot képvisel."

Könyvismertetésének elején Buda Béla, mintegy tartva a „félreértéstől", megjegyzi: „Ezeknek a soroknak.. .nem célja Kretschmer védelme"; a továbbiakban azonban mértéktartóan fedezi őt, a befejezésben pedig óvatlanul és kendőzetlenül mentőövet dob le a bajba jutott kretschmerizmusnak. Szerinte ugyanis Kretschmer újabban kiadott művei „különösen a környezet és a Kretschmer által jelentősnek tartott endogén tényezők dialektikájának értelmezéséhez adnak újabb szempontokat, és teszik tarthatatlanná Vinczéék álláspontját, akik Kretschmernek az örökletes tényezők feltétlen elsődlegességét hangsúlyozó felfogást és teljes pedagógiai pesszimizmust tulajdonítanak."

Buda Béla meg sem kísérli azonban annak a bizonyítását, hogy Kretschmer néhány művének újabb kiadásában szembefordult a kretschmerizmussal, azaz ténylegesen lemondott a belső (endogén) örökletes tényezők „feltétlen" elsődlegességének elvéről. Maga Kretschmer is hevesen tiltakozna az ellen, ha valaki kétségbevonná azt, hogy felfogásának fő vonala a belső, biológiailag meghatározott örökletes tényezők elsődlegességének és meghatározó szerepének elismerése. Éppen ez a kretschmerizmus tartó pillére, s erről nemcsak iskolájának szelleme, hanem Kretschmer számtalan újra és újra megismételt világos, egyértelmű és félreérthetetlen kijelentése is tanúskodik. Kretschmer nem köntörfalaz: minden tartalmi megszorítás és nyugtalanság nélkül újra és újra hivatkozik és támaszkodik olyan filozófusokra, mint a fasiszta ideológia egyik szellemi őse, *Fr. Nietzsche,* és olyan biológusokra, mint a reakciós fajelmélet aládúcolását szolgáló eugénika* megalapítója, *Fr. Galton.* Miért hivatkozik és támaszkodik rájuk? Elsősorban azért, mert mindkettőnél — némileg különböző arányban — a szubjektív idealizmus a nyers biológizmussal ötvöződik.

Nem ismeri-e el *Nietzsche* vagy *Galton* a külső tényezők szerepét? Természetesen elismerik. A kérdés az, hogy miben látják a külső tényezők eredetét, hogyan fogják fel a külső tényezők egymáshoz viszonyított jelentőségét, és végül az, hogy hová kerül a primátus, az elsőbbség, a külső és a belső tényezők kölcsönös kapcsolatában, a személyiség és a társadalmi osztályok fejlődésének meghatározása szempontjából. A nietzschei életfilozófia legális örökösei, az egzisztencialista és a fenomenológiai irányzatok képviselői szintén sokat írnak a külső, exogén tényezők, a társadalmi szféra és az indi-

* Az emberiség „nemesítésének lehetőségét hirdető, alapjában formális genetikai módszereket javasoló és az állattenyésztés elveinek felhasználását is szorgalmazó áltudomány. Az eugénikát meg kell különböztetni a tudományos orvosi biológiától.

Digitized by Google

vidiuum „dialektikájából" fakadó konfliktusokról, az elidegenültség érzéséről, a szorongás életérzéséről, s bonyolult tablókat, borúlátó drámákat rajzolnak róla. A fenomenológia, illetőleg az egzisztencializmus, vagy a két irányzat ötvözetére támaszkodó neofreudizmus ún. kulturális szárnyának képviselői is bírálják a „klasszikus" freudizmust egyoldalúan biologisztikus tendenciája miatt, és hangsúlyozzák a külső, a szociális, kulturális tényezők szerepét a személyiség pszichés állapotának kibontakozásában.

Kétségtelen, hogy mindezek az irányzatok — a kretschmerizmushoz hasonlóan — reális (bár külsődleges és járulékos) összefüggéseket is megragadnak, és sok hiteles vonást tartalmazó leírást adnak a polgári-kispolgári „szorongásos" életérzésről, elidegenültségről. Valamennyi említett irányzatra azonban — beleértve a neofreudizmust is — a szubjektív idealista alapállás, a szubjektum szerepének veszélyes eltúlzása a jellemző. Kimondva vagy kimondatlanul, teljességgel vagy súllyal a *kierkegaardi* elvet követik: „Minden lényegi megismerés az egzisztenciára vonatkozik... ami nem befelé fordul, nem az egzisztenciát érinti a belsődlegesség reflexiójában, az lényegileg tekintve mellékes", annál is inkább, mert az egzisztencia, a reálisan létező, nem más, mint a szubjektum, illetőleg a szubjektum lényegét meghatározó eredendő pszichikum, amely a saját akarata szerint és a saját képére formálja az amorf, formátlan „anyagiságot" (=a sartre-i „materialité"). Ez a szubjektum formálta miliő mégsem képes biztosítani a szubjektum tényleges mozgásszabadságát, ellenkezőleg: az egzisztencia és a „külső" lét kapcsolata, kölcsönhatása — szakadatlan szorongás, gond és leküzdhetetlen elidegenültség forrása.

Tekintve, hogy Kretschmer a jellem, valamint a neurózis és a pszichózis intim összefüggésének feltételezéséből indul ki, azt állítva, hogy egészséges típusok is meghatározott, kóros pszichótikus lehetőségeket hordoznak magukban, nem véletlen, hogy a kretschmeri és az exisztencialista „szorongásos" életérzésnek számos rokon vonása van.

A kretschmeri külső szociális szféra sem elsődleges: nem léteznek az individuumtól független, objektív és meghatározó társadalmi tényezők. A környezet hatását Kretschmer is lényegében annak a külső létnek a visszahatásaként fogja fel, melynek *alkotója a belső, biologisztikus-pszichikus indítékok mozgatta emberi tevékenység.* Nem a belső, a tudat a tükröző és a visszaható, hanem a külső (az anyagi lét) lesz származékossá, reflektálóvá. „... az iskolázott modern gondolkodásnak aránylag legjobban megfelel" — Kretschmer szerint — a spiritualisztikus monizmus. „Ez a világnézet... elismeri a lelkinek az anyagival szemben kétségbevonhatatlan elsőbbségét az emberi megismerésben: tudja, hogy a megismerésben csak lelki tények vannak számunkra adva és felteszi, hogy *az, amit anyagnak nevezünk, csak egyik sajátos szemléleti forma a lelkiségen belül, illetve ugyanannak a tényállásnak más oldalról való szemléletét, nem pedig a lélektől elvileg különböző dolgot jelent.*" (*Kretschmer: Orvosi pszichológia.* Bp. 1943., 150. old. Az én aláhúzásom. — F. L.)

Digitized by Google

A kretschmeri filozófiai hitvallás tartalmilag úgy hasonlít tehát az egzisztencialista-fenomenológikus bölcseleti szubjektivizmusra, mint a galtoni eugenika a kretschmeri típustanra. A külsőnek és a belsőnek egymáshoz való kretschmeri viszonyítása „csak" annyiban különbözik a materialista, tehát a tudományos felfogástól, hogy az eredendő, az objektíve létező származékossá, az anyagi másodlagossá, teremtetté és szellemivé, a meghatározott meghatározóvá válik. Minthogy Kretschmer az „objektivitást" a szubjektivitásból vezeti le, a társadalmi viszonyok személyiségformáló jelentősége rejtve marad számára.

Nyilvánvaló, hogy a külső tényezők szubjektív idealista értelmezése lehetővé teszi — Kretschmer számára is — a „kulturális" környezet hatásának bizonyos elismerését. Így tehát a részletes, gondos elemzést érdemlő, felhasználható és felhasználandó eredmények felismerése és elismerése — amire a monográfia szerzői nem fordítottak kellő figyelmet — nem cáfolja azt a megállapítást, hogy a külső (exogén) tényezők szerepének szubjektív idealista felfogása végeredményben (csakúgy, mint a mereven endogén elmélet objektíve) az emberi személyiséget és az emberi tevékenységet meghatározó döntő tényezők elködösítéséhez vezet.

Rubinstein helyesen látja: „Egyrészt több rendszer kísérletet tesz arra, hogy az ideológiából kiindulva teremtse meg az egészleges személyiségpszichológiát (a »kultúrából« kiindulva — Dilthey, Spranger, részben Jaspers), másrészt több olyan rendszer lép fel, mely a személyiség-pszichológiában a biológiából indul ki. A személyiség pszichológiai struktúrájának tipológiai sajátosságait közvetlenül az organizmus alkati sajátosságaiból vezeti le *(Kretschmer)*. (Rubinstein aláhúzása). Mindkét féle — látszólag ellentétes — álláspont, néha összefonódva, a személyiség kifejezetten reakciós felfogásához vezet. Az alkati organikus, faji sajátságok alapján a személyiséget felsőbb rendű vagy alacsonyabb rendű faj képviselőjeként kezelik... A személyiségnek ez a lényegében zoológiai felfogása alkotja a fasizmus »antropológiai« pszichológiájának lényegét". *(Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai.* Bp., 1964. 122. old.)

A materialista elméleti alapon fejlődő modern pszichológia meszszemenően számol a belső feltételek jelentőségével — hiszen a külső indítékok a belső tényezőknek élő, aktív és a velük kölcsönhatásban mozgó komplexumán keresztül hatnak és érvényesülnek —, de egyértelműen elhatárolja magát a „belsőnek" szubjektív idealista értelmezésétől.

A kretschmerizmus az egyik legvilágosabb példája annak, hogyan fér össze és hogyan egészíti ki egymást a szubjektív idealizmus és a nyers biológizmus. Vinczéék könyvük végén bírálják ugyan Kretschmer filozófiai alapállását, de nem elemzik kellő elmélyültséggel a személyiség fenomenológisztikus-egzisztencialisztikus és biológisztikus értelmezésének összefonódását, kölcsönös feltételezettségét. Részben ennek a metodológiai fogyatékosságnak a következménye az, hogy nem vizsgálják meg a kellő gondossággal azokat a reális, bár járu-

Digitized by Google

lékos összefüggéseket, melyeket Kretschmer feltár, s lebecsülik az individuum belső, bár másodlagos, érzelmi-emocionális motivációs jelentőségét. Kretschmernek az a törekvése, hogy a vegetatív-hormonális szféra és a testi alkat sajátossága között összefüggést keressen és tárjon fel, egymaga még egyáltalán nem nyugtalanító, ellenkezőleg: az ilyen irányú kutatások is segíthetik bizonyos kóros folyamatok diagnózisát és a terápiai előírásokat. Kretschmer, éppen mert nem szakadt el a neurofiziológia és az endokrinológia* talajától, mint *Freud*, a szigorúan vett orvosi, szakmai-pszichológiai területen elismerést érdemlő eredményeket ért el.

A baj akkor kezdődik, amikor a kretschmeri koncepcióban a vegetatív-hormonális szféra jelentősége konstánssá és szinte mindenhatóvá erősödik fel, és azzal végződik, hogy a társadalmi, valóságos osztály-„tipológiát" biologisztikus tipológia fedi át, illetve helyettesíti. Ez a kretschmerizmus reakciós ideológiai és politikai fertőző erejének, máig is tartó virulenciájának a gyökere. Ezt nem gyengíti, hanem erősíti az a tény, hogy tényleges, pozitív természettudományos és orvosi eredmények közvetítik a fertőző anyagot.

A tudós Kretschmernek nyilván többen és könnyebben hiszik el, mint az „Übermensch"-teóriának (a kiáltóan irracionalista és nyiltan bestiális nietzscheizmusnak), hogy: „Nagy tehetségű egyének ritkán születnek az öröklési tényezők véletlen összetalálkozásából, így közvetlenül a népből való válogatás nélküli házasodás útján. Sokkal többször születnek tehetséges emberek *beltenyésztés* (Kretschmer aláhúzása) folytán, többé-kevésbé kasztszerűen elkülönült családoknak egy-egy kisebb körében, *elsősorban a nemesi* (Az én kiemelésem, F. L.), tudós, hivatalnok patrícius és műiparos családokból." (Kretschmer: Orvosi pszichológia. Bp., 1943. 233. old.)

„Kretschmer elhatárolja ugyan magát — írja *Alexander Mette* — a ‚népszerű faji irodalomtól', de konstitució-elméletének alapösszetevői és ezeknek bizonyos rokonsága a humángenetika egyes feltételezéseivel rasszista** következtetésekhez és a történelem biologisztikus értelmezéséhez sodorják". *(Deutsche Literatur-Zeitung,* 1961. I. 82 H 6.)

Buda Béla tehát teljesen indokolatlanul veti Vincze Flóra és László szemére, hogy „az osztályharc kategóriát, mely társadalmi jelenség... közvetlenül akarják alkalmazni sokszor biológiai jellegű összefüggésekre". Kretschmer művei hemzsegnek az idézethez hasonló tudománytalan és reakciós biológiai-szociológiai „rövidzárlatoktól". Nem kell belemagyarázni ezeket műveibe: Kretschmer nem ködösít, hanem készen szolgálja fel a retrográd politikumot. Aki behunyja a szemét, az persze, ezt sem látja. „Úgy tűnik, mintha Kretschmer *tudományos* (az én aláhúzásom — F. L.) elméleteit óvodások előtt kívánnák lehetetlenné tenni", hogy Vinczéék, „az ortodox marxisták",

* Belső elválasztási mirigyek élet- és kórtanával foglalkozó orvosi tudományág.
** Tudománytalan elmélet, amely különböző magasabb és alacsonyabb értékű emberfajokat különböztet meg.

Digitized by Google

nem ismerik „az osztályharccal foglalkozó modern marxista irodalmat, sőt még a marxizmus klasszikusait sem".

Van abban igazság, hogy a szerzők nem támaszkodnak eléggé a marxizmus klasszikusaira és a marxizmus újabb eredményeire. Kétségtelen, hogy a kritikai elemzés jóval terjedelmesebb és meggyőzőbb, mint a megcáfolt hipotézisek és következtetések pozitív behelyettesítése. (L. *Rudas János* könyvismertetését, *M. Filozófiai Szemle*, 1965. 1. sz. 19. old.)

Kretschmer „tudományos elméletei" — amelyeket a kritika érintett — genetikai kapcsolatban vannak a „XVIII. sz. prófétáinak felfogásával", akik „az egyént az emberi természetükről alkotott elképzelésüknek megfelelő természetszerű egyénnek tekintették, nem történelmileg létrejövőnek, hanem a természet által alkotottnak fogták fel". *(Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához.* Bp., 1951.) A XVIII. század „prófétáinak" naturalisztikus személyiségfelfogását *Marx „naiv"* jelzővel illeti. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a „próféták" az embert eredendően nem ilyen vagy olyan típushoz tartozónak, hanem *„egyenlőnek"* és *„szabadnak"* deklarálták, s ennek progresszív demokratikus és humanista tendenciája volt, amely gyengítette a feudális társadalom korhadt pilléreit. A XIX. században, s még inkább a XX. században azonban saját ellentétébe csap át az ember naturalisztikus felfogása, még ha eredeti, „naiv" formájában jelentkezik is, nem pedig nietzschei, galtoni, kretschmeri formában.

Ez a fejlődés-ellenes szerep néha rejtett formában, közvetettebben (pl. az egzisztencializmusban, a neofreudizmus „kulturális" szárnyában), nem ritkán azonban gorombán, nyíltan jelentkezik *(Galton Neitzsche, Kretchmer).* Nem véletlen, hogy a XX. században gombamódra szaporodtak el a típustani-karakterológiai rendszerek. A típustani iskolák képviselői gyakran bírálják egymást, a perpatvar azonban mindig „házon belül" zajlik le: alapjában véve valamennyien szembenállnak a társadalom és a személyiség marxista, azaz tudományos felfogásával.

Ez a megállapítás vonatkozik *E. Jaensch* típustanára is, mely szerint az embereket integrált és dezintegrált jelleműekre lehet felosztani: az előbbiek az érzelmileg gazdagok, a világgal reális kapcsolatban élők, az utóbbiak az emócionálisan szegények, zárkózottabbak, érzelmileg hűvösek. Ezek a típusok a kretschmeri ciklotim, illetve szkizotim jellemre emlékeztetnek. A *Jung*-féle karakterológia is mutat fel a kretschmerizmussal rokon vonásokat. Jung szerint az ún. „pszichés energia" irányultsága határozza meg a személyiség extravertált (kifelé forduló, szereplésre vágyó, közlékeny), illetőleg intravertált (befelé forduló, magánosságot kereső, saját énjét vizsgáló, kutató) jellemét. *Dilthey* világszemléleti típusai szintén lényegükből fakadó állandósággal és rögzítetten meghatározottak; ilyenek 1. a naturalista-érzéki, azaz materialista típus, 2. a heroikus típus, amelyet erős belső akarat mozgat, azaz szubjektív idealista, 3. a kontemplatív (szemlélődő) típus, a dolgok adott állapotába belenyugvó objektív idealista. Az egzisztencialista *Jaspers* szellemi típusainak (szkepti-

Digitized by Google

kusok, liberálisak, romantikusok stb.), vagy *Spranger* gazdasági, gyakorlati, hatalomra törő, illetve elméleti megismerésre vágyó típusainak, valamint *Nietzsche* dionüszoszi és apollói típusainak is számos belső rokon vonásuk van a kretschmeri típusok lelkialkatával. Freud maga biológiailag meghatározott társadalmi értékkülönbséget tételez fel a vezetők és „a tömegek" között, valamint a férfiak és a nők között — az utóbbiak rovására. Mindez nem más, mint áltudományos szentesítése a konvencionális burzsoá tipologizálásnak.

Nem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy ezek a karaktertanok — közöttük a kretschmerizmus — jelentős hatást gyakoroltak a felszabadulást megelőző évtizedekben a magyar pszichológiára, szociológiára, eugénikára, teológiára. 1941-ben megjelent *„Vallás és faj"* című könyvében *Nyéki Kálmán* köntörfalazás nélkül jelenti ki, hogy Arisztotelésznek és Szent Tamásnak az egyediesítésről alkotott felfogását feltűnő módon igazolja a biológiai és pszichológiai ismereteken nyugvó modern karakterológia (79. l.). Továbbá: „Kretschmer tapasztalatai... megerősítik az arisztotelészi metafizikának azon tételét, hogy egy meghatározott testalkatnak vele összhangban levő meghatározott lélek felel meg" (U. o.). A szerző utal Szent Tamás tételére, amely szerint a test a maga diszpozíciójának megfelelően részesül többé vagy kevésbé nemes lélekben, és hogy a gyermekek átöröklik szülőik lelki tulajdonságait. Kretschmer a lelkialkat jellemzőit közvetlenebbül köti össze az ún. „genetikus anyaggal", mint Nyéki, s ez részben azzal magyarázható, hogy az előbbinek *kiinduló* filozófiai alapállása szubjektív idealista, az utóbbié objektív idealista. Itt is igazolódik a lenini tétel: az idealizmus — bármelyik válfajáról van is szó — a fideizmus felé nyit utat.

A jellem-tipológia társadalmi vonatkozásait és következményeit közvetlen módon tárgyalja a kretschmerizmussal lényegében egyetértő *Hort Dezső*, de sajátos éghajlati tényezővel egészíti ki ezt. Minél északabbra megyünk — írja Hort —, annál gyakrabban találkozunk nyúlánk (leptoszom) testalkatú, illetőleg befelé forduló, nehezen barátkozó (szkizotim) lelkialkatú emberekkel, dél felé haladva viszont egyre több a barátságos, békülékeny, sugárzó szemű ember (a piknikus testalkatú ciklotim), s ez arról tanúskodik, hogy a testi és a lelki alkat összefüggésben van, a napsugarak beesési szögével." (Hort D.: *Jellem és társadalom*. Bp., 1943. 46. old.) Az örökletesen meghatározott társadalmi típusokat ő három csoportba sorolja: 1. a lecsúszottakra, 2. a nagy átlagra, 3. a törekvőkre (úo., 104. oldaltól).

Pál Antal sem rejti véka alá, hogy a kretschmerizmus jellemtanának meghatározott szociológiai tartalma van. Különösen azt emeli ki, hogy Kretschmer Jaensch-hez hasonló biocentrikus alapon áll; eszerint a jellem megnyilvánulásai mögött adott belső centrum van, s amit egy személy kívül tapasztal, az a legszorosabb kapcsolatban van azzal, ami belső világában folyik. Pál Antalnak különösen a kretschmerizmus korszerű szubjektív idealista tartalma tetszett meg; ezen az alapon ő is elismeri a szociális, történeti tényezők szerepét, mindez azonban — írja — „a lényeget, magát a karaktert nem érinti,

Digitized by Google

de fontos formáló tényező" *(Pál Antal: Bevezetés a modern karakterológiába.* 92. old.)

Amit Pál Antal biocentrumnak nevez, azt a botanikus *Szabó Zoltán* „génikus vegyületekkel" azonosítja. Szerinte „a testi tulajdonságok, valamint a lelki sajátosságok testi alapjai örökletes, endogén eredetű kombinációk eredményei". *(Szabó Z.: Az öröklődés társadalmi vonatkozásai.* 4. oldal.) Másfelől a kretschmeri típustant összekapcsolja a génelmélettel: Szerinte „A gének... a hajlam, a fejlődés, a kialakulás irányítói..." Az új pszichikai tulajdonságok fellépésének okait a gének mutációjában keresi, és egy-egy társadalmi osztály alkatjellegét is a típusok és „génikus vegyületeinek" mennyiségével határozza meg.

Nem egy ismert nyugati genetikus még napjainkban is hirdeti a társadalom naturalisztikus felfogásának ilyen leegyszerűsített formáját. *Darlington* angol biológus 1954-ben is fenntartja azt a nézetét, hogy „a társadalom struktúrája a kromoszómában levő anyagon nyugszik és alá van rendelve ezen anyag változásainak." *(The Facts of Life,* 367. old.)

Nálunk hasonlóan durva formában jelenleg nem jelentkezik a biológizmus és a naturalizmus, és kevesen akadnak, akik a kretschmerizmust védelmükbe veszik. De nem szabad arra gondolni, hogy az új társadalmi alap kialakulásával már eltűnt ezen irányzatoknak minden maradványa és hatása, s hogy ezek nyugati csatornákon keresztül nem kapnak erősítő injekciókat.

A marxista pszichológia elismeri az idegrendszer veleszületett fiziológiai adottságait, reflexeit, de maguk a „temperamentum sajátságai a jellem kialakulásának folyamatában a jellem vonásaivá lesznek, és ennek tartalma elválaszthatatlanul összefügg a személyiség irányulásával" (*Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai.* 1022. oldal.) A személyiség irányulásának, fejlődésének objektív feltételei a társadalmi környezetben találhatók meg. A személyiség pszichikumának olyan vizsgálata, amely nem veszi számba, vagy akár csak elhanyagolja ezt a tényt, s szem elől téveszti vagy nem részesíti a kellő figyelemben az egyéni pszichikum és a társadalmi tudat kapcsolatát, óhatatlanul a személyiség és a társadalom pszichológizálásának tesz engedményt, innen pedig könnyen vezet az út a biológizmushoz.

Az egyéni pszichikum társadalmi meghatározottságának kiemelése nem szorítja háttérbe tanulmányozásának fontosságát, mint ezt az egzisztencialisták állítják. Ellenkezőleg: aláhúzza azt, s ugyanakkor megóv a társadalom naturalisztikus felfogásának útvesztőjétől.

A bírált irányzatokban a tudományos — szakmai rész hamis ideológiai kötőanyaggal ötvöződik; mi több, az idealista világkép, a tudománytalan elméletek, a hamis tudat minden formája is a valóság tükröződése. Nem csodálatos tehát, hogy racionális komponensek is vannak bennük, bár hamis léptékkel és össztevőinek gyakran bizarr elrendeződésével, de helyreállíthatóan és rekonstruálhatóan. Az

Digitized by Google

egzisztencializmus, a fenomenológia, a kretschmerizmus, a freudizmus a személyiség sokat elemzett kaleidoszkópjának eddig fel nem tárt tarka szilánkjait világította meg. A látszólag „mélylélektani" elemzés azonban a pszichikum felszíni rétegeinek kutatásában rekedt meg, és ezeknek csupán részleges feltárásában merül ki. Rendszerint önálló léttel ruházzák fel a kispolgári individuum részletesen, de mégis hiányosan analizált pszichikumát és egyetemessé terjesztik ki ezt; a társadalmi összetevőket viszont nagyrészt felszívják, feloldják a biológiaiban, a pszichikaiban.

A kretschmerizmus biológizmusának elemzése nem lehet egyetlen tanulmány feladata. Vincze László és Vincze Flóra az első olyan magyar szerzők, akik marxista monográfikus igénnyel erre a feladatra vállalkoztak, s ezt a körülményt nem lehet figyelmen kívül hagyni akkor, amikor munkájuk mérlegét megvonjuk. Ez a mérleg feltétlenül pozitív. A szerzők helyesen mutatták ki a kretschmerizmus retrográd ideológiai-politikai tartalmát, és elemző bírálatukkal jó szolgálatot tettek a még nálunk is ható biológizmus rejtettebb megjelenési formáinak felderítésében és hatásuk gyengítésében.

Hogy nálunk is ható áramlat a biológizmus, arra éppen Buda Béla recenziója ad példát. Buda furcsa dilemma elé állítja a vitázókat: vagy elismered, hogy a kretschmerizmus nem az endogén tényezők feltétlen elsődlegességére épül, s akkor én is elismerem, hogy lépést tartasz a tudományok legújabb eredményeivel, hogy ismered a marxizmus klasszikusait és tanításuk továbbfejlesztőinek erőfeszítéseit — vagy pedig vállalnod kell az „ortodox marxista" és egyéb pejoratív címkék viselését. Vagy beállsz a biológizmus védelmezői közé vagy állnod kell a haragvó „nem ortodox-marxista" Zeusz nyilainak záporát. Vincze László és Vincze Flóra — helyesen, marxistákhoz méltóan — az utóbbi alternatívát választotta.

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

A Román Kommunista Párt kongresszusa

Bukarestben július 16. és 24-e között mintegy 1350 küldött és több mint 50 külföldi testvérpárt képviselőinek részvételével folyt le a Román Kommunista Párt IX. kongresszusa (amelyet eredetileg a Román Munkáspárt IV. kongresszusaként hívtak össze).

A részvevők elemezték a pártnak és a Központi Bizottságnak az előző kongresszus óta eltelt időszakban folytatott tevékenységét, megvitatták a népgazdaság 1966—1970-es fejlesztésére vonatkozó irányelv-tervezetet, az ország energetikai forrásainak hasznosítására és villamosítására vonatkozó, az 1966—1975-ös időszakot felölelő irányelv-tervezetet, valamint a párt új szervezeti szabályzatát. A kongresszus a párt főtitkárává *Nicolae Ceausescu* elvtársat választotta. A Végrehajtó Bizottságba, amely lényegében a Politikai Bizottság hatáskörét vette át, 15 rendes és 10 póttagot választottak be. A 9 tagú Titkárságon kívül, amelynek feladata a párthatározatok végrehajtásának megszervezése és ellenőrzése, új szervként létrehozták az Állandó Elnökséget. Erre az a feladat hárul, hogy a Végrehajtó Bizottság ülései közötti időszakokban a pártmunka elvi irányítását végezze, rendszeresen ellenőrizze a napi feladatokat és döntsön megoldásukról.

A kongresszus ötéves fejlődési szakaszt zárt le az ország történetében, s lényegében a következő öt esztendő távlatait vázolta fel. Ezt rögzíti egyhangúlag elfogadott határozata, amelyet a következőkben ismertetünk.

*

A kongresszus megelégedéssel állapítja meg — mondja ki a határozat —, hogy sikerrel valóra válnak azok az alapvető feladatok, amelyeket a VIII. kongresszus jelölt ki a nemzetgazdaság fejlesztésére az 1960 és 1965 közötti időszakra, s nagyra becsüli, hogy a Központi Bizottság határozottan és következetesen a párt politikájának homlokterébe állította az ország szocialista iparosítását, az egész gazdaság fejlődésének, szocialista társadalmunk sokoldalú fejlődésének alapját, a nemzeti függetlenség és szuverenitás biztosításának döntő tényezőjét.

A kongresszus hangsúlyozza a párt mezőgazdasági politikájának, a Központi Bizottság tevékenységének helyességét, a szocialista építés legkomplexebb feladatának, a mezőgazdaság szövetkezetesítésének megoldása terén. A párt lankadatlan politikai és szervező munkát fejtett ki a falun, s ennek eredményeként a mezőgazdaság szövetkezetesí-

Digitized by Google

tése csaknem négy esztendővel hamarabb fejeződött be, mint ahogy ezt a megelőző pártkongresszus kijelölte.

A gazdaság fejlődése biztosította a nemzeti jövedelem gyarapodását, s ezen az alapon a nép anyagi és kulturális életszínvonalának emelkedését.

A kongresszus teljes mértékben helyesli a Központi Bizottság jelentésében, az 1966 és 1970 közötti évekre szóló nemzetgazdaságfejlesztési irányelvekben és az ország energetikai forrásainak hasznosításáról és villamosításáról szóló, tíz évre terjedő irányelvekben foglalt alapvető célkitűzéseket, mutatószámokat és jövőbeli feladatokat.

A kongresszus leszögezi, hogy a párt szocializmust építő politikájának homlokterében továbbra is az ország szocialista iparosítása áll, a nehézipar és elsősorban a gépgyártó ipar elsődleges fejlesztése. Ez az egyetlen út a haladás és a civilizáció felé, ténylegesen biztosítja a nemzeti függetlenséget és szuverenitást, azt, hogy országunk mindjobban megközelítse a gazdasági szempontból előrehaladott államok színvonalát.

A kongresszus véleménye szerint az ország energetikai forrásai hasznosításának és villamosításának tízéves (1966—1975-re szóló) tervében foglalt előirányzatok, a tervezett ütemek, valamint a szénkitermelés hangsúlyozottabb növelésének irányzata, a hidroenergetikai építkezések fejlesztése, a nukleáris energia hőenergia előállítására való felhasználásának megkezdése a következő években, és a szénhidrogéntartalékok megtakarítása, magas fokú ipari nyersanyagként történő felhasználásuk céljából — teljesen megfelel a nemzetgazdaság fejlesztése szükségleteinek.

A kongresszus a gazdasági vezetőszervek, a nemzetgazdaság összes ágaiban a vállalatok, a dolgozók elsődleges feladatának tekinti a termékek minőségének rendszeres javítását, a munkatermelékenység növelését, az önköltség és a forgalmi költségek csökkentését, a műszaki haladás előmozdítását az ipari tevékenység minden ágában, a gépesítés és az automatizálás kiterjesztését.

A mezőgazdasági szerveknek, az állami gazdaságoknak, gép- és traktorállomásoknak, a termelőszövetkezeteknek hasznosítaniuk kell a mezőgazdaság nagy tartalékait, hogy biztosítsák a gabonatermelés és a takarmányalap növelését, az állattenyésztés fejlesztését — növelve ennek az ágnak a részarányát a mezőgazdasági termelés és jövedelem egészében —, a szőlőművelés és a gyümölcstermesztés, valamint a zöldségtermesztés fokozását.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek számára új alapszabályzatot kell kidolgozni, amelynek tervezetét széles körben vitassa meg a szövetkezeti tagok nagy tömege.

A következő években — folytatja a határozat — tovább fejlődik a testvéri együttműködés a KGST-tagállamokkal, az összes szocialista országokkal a szocialista nemzetközi munkamegosztás keretében; Románia ugyanakkor, figyelembe véve a világméretű munkamegosztást,

Digitized by Google

a kölcsönös előnyök alapján fejleszti gazdasági kapcsolatait az összes államokkal, függetlenül társadalmi rendszerüktől.

A kongresszus megállapítja, hogy a tudományos kutatás számos területén jelentős eredmények születtek, amelyek bel- és külföldön egyaránt megbecsülésnek örvendenek. Javítani kell a tudományos tevékenység szervezési rendszerét, a káderekét és az anyagi eszközöket a legnagyobb hatékonyságú objektumokra kell összpontosítani. A Minisztertanács mellett megalakul a Tudományos Kutatás Országos Tanácsa, amelynek az lesz a feladata, hogy kidolgozza a tudományos kutatás és a káderképzés irányvonalait és egységes programját, hogy biztosítsa az e területen folyó tevékenység összehangolását.

A gazdaságban, a tudományban, a kultúrában, az új társadalom felépítésével járó egész tevékenységben felmerülő problémák sokrétűsége objektív szükségszerűséggé teszi a szervezési formák és a vezetési módszerek szüntelen tökéletesítését. A kongresszus úgy véli, hogy a vezérelv, amelyet a gazdasági és tervszerűsítési szerveknek tevékenységükben követniük kell — s ez kötelező a szocialista építés minden területén — a kollektív vezetés. Meg kell találni a legalkalmasabb szervezeti formákat és a legmegfelelőbb munkamódszereket a személyi felelősség és a kollektív vezetés összehangolására mind a központi gazdasági szerveknél, mind a vállalatoknál. A tervek, a fő gazdasági intézkedések kidolgozása minden tevékenységi területen a vezető káderek, a legjobb aktivisták és szakemberek kollektív gondolkodásának és munkájának gyümölcse kell hogy legyen.

Tekintettel a problémák volumenére, változatosságára és nagyobb fokú sokrétűségére, a feladatok operatívabb megoldásának szükségességére, az államapparátus által felhalmozott gazdag tapasztalatokra, bővíteni kell a minisztériumok és a többi központi intézmény, valamint a vállalatvezetőségek hatáskörét, fokozni kell ezek felelősségét a terv teljesítésében.

A szocializmus végleges győzelme hazánkban, az egységes szocialista gazdaság megteremtése mélyreható társadalmi-gazdasági változásokhoz vezetett a társadalom egész szerkezetében — állapítja meg a határozat. — A kongresszus úgy véli, hogy az ország új alkotmányának alapelvei helyesen tükrözik mindezeket az átalakulásokat, szentesítik a szocialista társadalom létrehozásában eddig aratott győzelmeket. Az a javaslat, hogy hazánk a *România Szocialista Köztársaság* nevet viselje, teljesen megfelel társadalmunk jelenlegi fejlődési szakaszának.

A Román Kommunista Párt vezető szerepe a tevékenység minden területén a munkásság, a parasztság, az értelmiség és a többi dolgozó réteg tömörülése a párt körül, nemzetiségre való tekintet nélkül, népünk nagy győzelmeinek döntő tényezője. Ennek az egységnek szüntelen erősítése biztos záloga győzelmes előrehaladásunknak a szocializmus útján.

A kongresszus nagy jelentőségűnek tartja, hogy az alkotmány tervezete az állami tevékenység vezérelveként mondja ki a kollektív vezetés elvét, amely biztosítja a nép érdekeinek megfelelő, legalkalmasabb határozatok és intézkedések elfogadását.

Digitized by Google

A kongresszus jóváhagyja a Központi Bizottságnak, a pártszerveknek és -szervezeteknek a párt erősítésére, a kommunisták ideológiai képzettsége emelésére, a munkaformák és -módszerek szüntelen javítására kifejtett politikai-szervező tevékenységét — mondja ki a továbbiakban a határozat. — Ennek eredményeként erősödött a párt egysége, emelkedett egész tevékenységének színvonala, megnőtt a párt vezető szerepe a gazdasági és szociális-kulturális élet minden területén, bővültek és elmélyültek kapcsolatai a néppel. Pártunk alapvető jellegzetessége sorainak szoros összeforrottsága, a Központi Bizottság körüli tántoríthatatlan egység. Ez új győzelmek záloga a szocializmus és a kommunizmus felépítéséért vívott harcban.

A kongresszus elfogadja a Román Kommunista Párt Szervezeti Szabályzatát, a párt alaptörvényét, amely összegezi az évek során szerzett tapasztalatokat, figyelembe veszi a párt és a társadalmunk életében végbement változásokat, az új történelmi feltételeket és a szocialista építés kiteljesítéséért folyó harc jelenlegi szakaszát. A pártszerveknek és -szervezeteknek, az összes kommunistáknak kötelességük harcolni a szervezeti szabályzat előirányzatainak következetes alkalmazásáért, a párt egységének szüntelen erősítéséért, politikai-szervezeti erejének, vezető szerepének növeléséért a szocialista építés kiteljesítésének művében.

A kongresszus elhatározza, hogy a párt a *Román Kommunista Párt* nevet viselje, mivel ez a név mindenben megfelel a párt, a munkásosztály élcsapata, a nép politikai vezetője jellegzetességeinek, az ország jelenlegi fejlődési szakaszának, a párt végső céljának — a kommunista társadalom felépítésének. Ezen az alapon elhatározza, hogy ezt a kongresszust *a Román Kommunista Párt IX. kongresszusaként* tartsák számon; a számozás az 1921. májusi kongresszussal kezdődjék, amikor létrejött a román munkásosztály marxista—leninista pártja.

A kongresszus magáévá tesezi azt a javaslatot, hogy lemondjunk a tagjelöltségi időről, és elhatározza, hogy a jövőben a felvétel közvetlenül a párttagok soraiba történjék.

A pártszerveknek egész tevékenységüket a kollektív vezetés és kollektív munka elvére, a pártvezetés legfőbb elvére kell építeniük. A hozott határozatok a kollektív munka, a pártszerveken belüli széles körű, elvszerű vita gyümölcsei kell hogy legyenek.

A párt erőinek minél ésszerűbb elosztása érdekében, azért, hogy minden kommunista kedvező körülmények között teljesítse feladatait, s hogy a pártszervek hatékonyan ellenőrizhessék az állami tevékenységet, a kongresszus elhatározza: egy párttag, akár a pártszervekben, akár az állami szervekben, csak egyetlen olyan politikai vezető tisztséget tölthet be, amely állandó tevékenységet követel.

A kongresszus elhatározza, hogy azoknak a párttagoknak, akik a burzsoá-földesúri rendszer éveiben állandó tevékenységet fejtettek ki a forradalmi mozgalomban, anélkül, hogy akkor párttagok lettek volna, és méltó magatartást tanúsítottak az osztályellenséggel szemben, párttagsági idejüket attól az időtől számítsák, amikor bekapcsolódtak a for-

Digitized by Google

radalmi mozgalomba. Hasonlóképpen, tekintettel arra, hogy pártunk a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülése révén jött létre, a kongresszus leszögezi, hogy azoknak a párttagoknak, akik a burzsoá-földesúri rendszer éveiben a volt szociáldemokrata és szocialista párthoz tartoztak, párttagsági idejüket attól az időtől ismerjék el, amikor beléptek ezekbe a pártokba.

A párt politikai-ideológiai tevékenységének legfőbb célja az, hogy biztosítsa a párttagok és a széles tömegek felvértezését a marxizmus—leninizmus eszméivel, a párt politikai irányvonalával a belpolitikai és nemzetközi kérdésekben, hogy a szocializmus építésének művében rájuk háruló feladatok teljesítésére mozgósítsa őket.

Időszerű feladat a párt történetének, egy olyan műnek a kidolgozása, amely a romániai munkásmozgalom kezdeteitől fogva bemutatja a munkásosztály, a Román Kommunista Párt, a nép társadalmi és nemzeti felszabadulásáért vívott küzdelmének szervezője és vezetője által bejárt egész harci utat, szoros kapcsolatban hazánk minden fejlődési szakaszának politikai, gazdasági és társadalmi valóságával.

A kongresszus újból leszögezi pártunknak azt az álláspontját, hogy a kommunista és munkáspártok tevékenységének eltérő körülményei között természetes, hogy különböző vélemények alakuljanak ki a politikai hatalom kivívásának és a szocialista építésnek a kérdéseiben, s hogy a cselekvés formáinak és módszereinek nagy változatossága jelenjék meg. Nem képezheti vita tárgyát az a mód, ahogyan minden egyes párt megoldja feladatait; minden egyes pártnak kizárólagos joga, hogy önállóan dolgozza ki politikai irányvonalát, tevékenysége formáit és módszereit, hogy kijelölje konkrét céljait, alkotó módon alkalmazva országa konkrét viszonyaira a marxizmus—leninizmus általános igazságait, s így hozzájáruljon a forradalmi gondolkodás és tapasztalat közös kincsestárának gazdagításához.

Hasonlóképpen nézetkülönbségek és értelmezési különbségek jelentkezhetnek a nemzetközi forradalmi mozgalom, a jelenkori társadalomfejlődési jelenségek kérdésében. Miként a Központi Bizottság 1964. áprilisi bővített plenáris ülésének nyilatkozata hangsúlyozza, pártunk úgy véli, hogy e kérdéseket elvszerűen, elvtársiasan kell megvitatni, közös világnézetünkből és életszemléletünkből, a marxizmus—leninizmusból kiindulva, türelmes és kitartó erőfeszítéseket téve a kölcsönös közeledésért és megértésért, az egység kialakításáért az imperializmus ellen, a békéért, a szocializmus ügyének győzelméért vívott hrac alapvető kérdéseiben.

A kongresszus úgy véli, hogy ennek az egységnek a kialakítása és erősítése szempontjából lényeges a pártok közötti kapcsolatok alapvető normáinak, a függetlenség, a jogegyenlőség és a más pártok belső ügyeibe való be nem avatkozás elveinek következetes tiszteletben tartása. Rendkívül nagy jelentőségű a pártok közötti kölcsönös bizalomra, tiszteletre és megbecsülésre épülő kapcsolatoknak a fejlesztése, bármilyen közös érdekű kérdést közvetlenül, őszintén, elvtársiasan vitatva meg a pártok és pártvezetőségek között.

Digitized by Google

A kongresszus kifejezésre juttatja a Román Kommunista Párt megingathatatlan meggyőződését, hogy az a lényeges, ami egyesíti a kommunista pártokat: a közös ideológia, a célok és érdekek azonossága, a közös harc, az azonos történelmi hivatás, és ennek bármilyen véleménykülönbség fölébe kell kerekednie.

A kongresszus jóváhagyja a párt és a kormány egész tevékenységét a nemzetközi kapcsolatok terén a két kongresszus közötti időszakban, és úgy véli, hogy ez teljes egészében megfelel a román nép alapvető érdekeinek, a szocializmus és a béke ügyének. Románia továbbra is a béke megvédésének, a nemzetközi feszültség csökkentésének és a népek közötti együttműködés fejlesztésének külpolitikáját valósítja majd meg.

Országunk külpolitikájának középpontjában következetesen a szocialista országokkal való testvéri barátság és szövetség áll. A kongresszus úgy véli, hogy a párt és a kormány internacionalista kötelessége állandóan fejleszteni a testvéri kapcsolatokat az összes szocialista országokkal, tevékenyen hozzájárulni a szocialista világrendszer egységéhez és összeforrottságához.

A békés egymás mellett élés szellemében tevékenykedve, országunk a jövőben is fejleszteni fogja a gazdasági, műszaki-tudományos, kulturális kapcsolatokat az összes országokkal, függetlenül azok társadalmi rendszerétől, mert véleménye szerint a kölcsönös előnyökön alapuló, a politikai feltételektől, a korlátozásoktól és megkülönböztetésektől mentes sokoldalú csere hozzájárul a nemzetközi feszültség enyhítéséhez, a népek közeledéséhez, s jelentős tényezője a béke erősítésének — mondja végül a határozat.

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

A gazdaságirányítási rendszer átalakítása a szocialista országokban

A szocialista termelési viszonyok uralkodóvá válása során a termelési viszonyok különböző elemeinek konkrét megjelenési formái hasonló módon alakultak ki minden népi demokratikus országban, annak ellenére, hogy ezek az országok a gazdasági és ipari fejlettségnek nagyon különböző fokain állottak. Legalább két fontos okra vezethető ez vissza. Először: mert készen vettük át a Szovjetunióban megvalósult formákat, nemcsak az ott elért hatalmas eredmények példája miatt, hanem azért is, mert kezdetben még nem volt önálló tapasztalatunk a szocialista gazdaság működési módjáról, törvényszerűségeiről és problémáiról. Másodszor: mert a megvalósított gazdaságpolitika, a szocialista iparosítás és a mezőgazdasági politika is lényegében azonos vonásokat mutatott, az országok fejlettségi fokának különbségeitől függetlenül. Az iparosításra általában az extenzív jelleg, az első ötéves tervek gazdaságpolitikájára pedig — részben a koreai válság miatt is — a hadigazdálkodás bizonyos vonásai voltak jellemzők.

Az elmúlt 15 év során azonban differenciálódott az egyes országok gazdasági mechanizmusa, országonként több-kevesebb változás következett be, Jugoszláviában pedig már az 50-es évek elején elvileg is más alapokon működő mechanizmust hoztak létre. A többi országban végrehajtott változásokban és elméleti állásfoglalásokban sem pusztán az a követelmény tükröződött, hogy jobban alkalmazkodjanak az adott gazdaság feltételeihez, hanem az arra irányuló törekvés is, hogy növeljék az értékkategóriák ösztönző szerepét, s ily módon emeljék a népgazdaság általános hatékonyságát.

Körülbelül az 50-es évek közepén kezdődött meg ennek az irányzatnak az elvi megalapozása (a mechanizmus-vita, az árvita), az azóta történt változások azonban főként csak részletkérdések megoldását célozták. A mechanizmus alapelemei nem változtak. Nem sikerült kellőképpen biztosítani az egyéni, a vállalati és a társadalmi érdek összhangját. Az alapvető termelőegységek, a vállalatok helyzete és a dolgozók érdekeltségi viszonyai nem változtak megfelelően. A gazdasági tevékenységet, a vállalatok tevékenységének nagy részét továbbra is központilag, utasításokkal szabályozták az egyszerű újratermelés vonatkozásában is. Mindez oda vezetett, hogy nehézségekbe ütközik az iparosítás intenzív módszereire való áttérés és a népgazdaság általános hatékonyságának emelése; a termelői és fogyasztói szükségleteknek jó minőségű és korszerű termékekkel való kielégítése. Problémák vannak a késztermékeknek a külföldi piacokon való realizálásában és ezzel együtt a növekvő termelés növekvő nyersanyag-igényeinek

Digitized by Google

kielégítésében is. Nem véletlen tehát, hogy majd minden országban megindult, vagy kibontakozóban van a mechanizmus átalakításának az elmélet által sok vonatkozásban már előkészített munkája.

BULGÁRIÁBAN már 1964 áprilisa óta új tervezési rendszer alapján dolgozik 50 vállalat (közülük 30 ipari vállalat, 20 pedig a népgazdaság más szektoraihoz tartozik). Ezt a rendszert az idén 250 vállalatra kiterjesztették, ezekben dolgozik az iparban foglalkoztatottaknak kb. 30 százaléka.

A Bulgáriában megvalósuló új gazdaságirányítási rendszer — mind eszközeit, mind az ennek alapján gazdálkodó vállalatok számát tekintve — fokozatosan valósul meg, de mégsem a régi rendszer egyes elemeinek foltozása, hanem gyökeresen új rendszer. A lényege az, hogy a vállalati kollektíva érdekét nem a nyereség és más, utasításszerűen előírt tervmutatók teljesítéséhez kapcsolja, hanem az ún. „bruttó jövedelem" (v+m) növeléséhez, a központi tervezés pedig az egyszerű újratermelés tekintetében a direktív tervmutatók helyett fokozatosan mindinkább közgazdasági eszközökkel irányítja a vállalatokat, s kötelező jellegű pénzügyi feladatok teljesítését írja elő nekik.

Az új rendszerben működő vállalatok jövedelemképzési és elosztási sémája nagy vonalakban a következő: Az árbevételből levonják az önköltséget (anyagköltség, amortizáció, munkabér); a fennmaradó összegből a kitermelő iparágakban és az energiatermelésben az álló- és forgóeszközök értékének 2 százalékát, másutt 5 százalékát fizeti be a vállalat eszközhasználati díjként a költségvetésbe. Így kapja meg az elosztható nyereséget. Ha ehhez hozzáadja az elmúlt időszakra kifizetett bérek összegét, megkapja az összes elosztható jövedelmet. Ebből kihasítja a különböző vállalati alapokat és befizeti a progresszív jövedelmi adót a költségvetésbe. Az így módon fennmaradó összeg az elosztható munkabéralap.

A vállalat saját alapjai közül a legfontosabb az ún. technikai fejlesztési alap. Ezt az elosztható jövedelemből (bruttó jövedelemből) képezik, az állóalapok értékének 3 százaléka erejéig. Az alaphoz az iparban hozzáadják még az önköltségben felszámított amortizáció 70 százalékát (csak 30 százalékot kell a költségvetésbe befizetni), a mezőgazdaságban ennek 100 százalékát, valamint az iparban a más vállalatoknak eladott, az adott vállalatnál nem használható állóeszközök és anyagok értékét (a maximális ár az államilag megállapított ár; ennél olcsóbban is eladhatók azonban ezek). Azok a vállalatok, amelyeknek bővítése hitelből történt, még vissza nem fizetett állóeszközeikért egyelőre nem fizetnek eszközhasználati díjat, hanem a 2, illetve 5 százalékot is a technikai fejlesztési alaphoz csatolhatják. Ez az eljárás azonban a beruházásoknál túlzott hitelfelvételre ösztönzött; ezért e tekintetben a jövőben új megoldást fognak alkalmazni. A technikai fejlesztési alapot a vállalat a bankban helyezi el, és 1,5 százalék kamatot kap érte. Ebből az alapból fedezi a műszaki fejlesztést, bővítheti forgóeszközeit, vagy nagyjavításokat hajt végre és — átlagosan 40 százalékig — részesedik a beruházások finanszírozásában. A vállalatok az elosztható jövedelem 1 százalékát a most megalakult trösztök fenntartására fizetik be. Az e levonások után fennmaradó összeg az adóköteles jövedelem. Ebből progresszív jövedelmi adót fizetnek be a költségvetésbe. Az adó befizetése után megmaradt jövedelemrészből

Digitized by Google

szociális alapot, valamint munkabér-tartalékalapot képeznek (az utóbbinak az alsó határa 0,5 százalék), a többit pedig kifizetik a dolgozóknak.

A munkabéralapot és a létszámot tehát nem írják elő. Az egyetlen megszorítás az, hogy a munkabér nem nőhet a termelékenységnél jobban. A termelékenység növekedése nem kötelező mutató. A munkabér és a termelékenység viszonyát a bank ellenőrzi, és túllépés esetén nem engedélyez kifizetést a vállalati számláról. A munkabértarifákat központilag hagyják jóvá, és a vállalat ezek szerint fizeti a garantált alsó béreket. Az alkalmazottaknál a minimális bér a megállapított havi bér 80 százaléka. A negyedév első és második hónapjában előleget fizetnek, a harmadik hónapban pedig a negyedéves vállalati eredménytől függően fizetik ki a teljes bért. A normákat nem hagyják központilag jóvá.

A trösztök és vállalatok felülről csak úgynevezett *kontrollszámokat* kapnak, ezek azonban nem kötelezőek. A jövőben a hosszú- és középlejáratú terveké lesz a fő szerep. A vállalatok számára kötelező tervmutató — egyelőre — az árutermelés értékének mutatója. Erre az anyagellátás jelenlegi módja miatt van szükség, de csak átmenetileg. Ezenkívül az iparban 120 termék, illetve termékcsoport termelését naturálisan is előírják, a mezőgazdaságban 4 termékét (gabona, hús, napraforgómag, rizs vagy bab) írják elő. Ezeknek köre a jövőben szűkülni fog.

Az anyagellátás szempontjából a termékek három csoportba tartoznak. Az első csoport az említett 124 termék; ezeknek elosztását a Tervhivatal központilag tervezi meg. A második csoportba másodrendű, de deficites nyersanyagok és mezőgazdasági termékek tartoznak. Ezeket is központilag osztják el, de rugalmasabban, mint az első csoportba tartozókat. A harmadik csoportban nincsen korlátozva a vállalatok adásvétele, illetőleg szerződéskötése. A gazdasági helyzet lehetőségei szerint a harmadik csoport köre bővülni fog. A szerződéskötések új rendszerében a szerződés nem teljesítéséért a vállalatnak nemcsak kötbért, hanem a tényleges kártól és elmaradt jövedelemtől függő 100 százalékos kártérítést is kell fizetnie. A kártérítést a vállalatnak saját nyereségéből kell fedeznie, még vállalati alapjainak képzése előtt.

A beruházásokat — a kisebb összegű beruházások kivételével — központilag tervezik meg. A nagy alapberuházásokat továbbra is a költségvetésből finanszírozzák, minden más beruházást azonban átlag 60 százalékban hitelből, 40 százalékban pedig a vállalat saját eszközeiből. A beruházásokat illetően a terv csak az elérendő gazdasági célt és a rendelkezésre álló összeget jelöli meg. Pl. előírja, hogy mekkora kapacitású fonodát kell építeni, de hogy ezt ki valósítsa meg, ki legyen a beruházó, arról a tröszt dönt, versenytárgyalás útján, meghatározott hatékonysági számítások alapján. Az építővállalat saját alapjaiból fedezi az esetleges késés okozta károk, vagy az eszköztúllépés összegét.

A külkereskedelemben bevezetik a valuta-bonusz rendszert.[1] Egyes vállalatokat és trösztöket az önálló export jogával ruháztak fel. A külkereskedelmi vállalatok egy része bizományosként, mások még a régi rendszer szerint dolgoznak. Az új belföldi árrendszer életbe lépése után a ter-

[1] E rendszerben a vállalatok az általuk elért devizabevételnek egy előre meghatározott százalékát saját importjukra használhatják fel.

Digitized by Google

melővállalatokat közvetlenül érdekeltté akarják tenni a külföldi árban. A belföldi árreformot most készítik elő. Arra törekszenek, hogy az árak hívebben fejezzék ki a társadalmilag szükséges ráfordításokat és rugalmasabbak legyenek. Az új árrendszer megteremtéséig úgy akarják kiegyenlíteni a jelenlegi árak torzító hatását, hogy a vállalati árbevételből előre meghatározott százalékú összeget fizettetnek be a költségvetésbe, illetőleg dotációt adnak.

Bulgáriában már eddig is számottevő eredményeket hoztak a gazdaság irányításában végrehajtott változások. Bár az új tervezési rendszerre főleg a könnyűiparhoz tartozó vállalatok tértek át, amelyekben azelőtt is feszesebbek voltak a technológiai normák és kisebbek a belső tartalékok, mint másutt, az év első öt hónapjában a termelés — a múlt év hasonló időszakához képest — 14,1 százalékkal emelkedett, holott az egész iparban átlag 12,1, a régi rendszerben dolgozó vállalatoknál pedig 11,2 százalék volt a növekedés. Gyorsan nőtt a munka termelékenysége, jelentősen emelkedtek az átlagbérek, s jók a tapasztalatok az anyagtakarékosságot és a vállalati eszközök ésszerűbb felhasználást illetően is. A vállalatok jócskán túlteljesítették a költségvetési befizetések előirányzatait, és vállalati alapjaik is számottevően növekedtek.

Az eddigi pozitív eredményekben bizonyára annak is szerepe van, hogy az új rendszer szerint dolgozó vállalatokat még nem terhelik azok a kártérítési és kötbér-terhek, amelyek akkor lépnek életbe, ha az egész ipar áttér az új rendszerre. Az új rendszernek az egész népgazdaságra való kiterjesztésekor a viszonylag gyors bérnövekedés esetleg problémát okozhat a vásárlóerő és árualap egyensúlyának biztosításában. Valószínűnek látszik, hogy újabb adókötelezettségekkel való korlátozásra lesz szükség.[2]

CSEHSZLOVÁKIÁBAN is alapjaiban a bolgár rendszerhez hasonló elvekre épül a részben már bevezetett új irányítási rendszer. Ez az ország egész népgazdaságát átfogja majd, eddig azonban főleg az iparra és kisebb mértékben a külkereskedelemre vonatkozó alapelveket hagyták jóvá. Az áttérést fokozatosan valósítják meg.

A direktív tervmutatók és a hozzájuk fűződő anyagi érdekeltség rendszerét itt is fokozatosan akarják felszámolni. Az orientációs mutatók (Bulgáriában a kontrollszámok) azt jelölik meg, hogy mit várnak a vállalattól a központi szervek; nem érintik azonban a vállalat anyagi érdekeltségét. A még érvényben levő direktív mutatók elsősorban mennyiségi feladatokra vonatkoznak. Számuk erőteljesen csökkenni fog, de addig is pénzügyi ösztönzőkkel akarják biztosítani, hogy teljesítésük ne legyen hátrányos a vál-

[2] A bruttó jövedelemben való érdekeltségnek Bulgáriában és Csehszlovákiában is bevezetett rendszere általában előnyös feltételeket teremt a vállalati kollektíva anyagi ösztönzéséhez. Tiszta formájában azonban két irányban is problémát okozhat: 1. Nem kívánatos mérvű differenciálódást idézhet elő a különböző vállalatokban foglalkoztatott, ugyanolyan szakképzettségű és teljesítményű munkások bére között. 2. Nem biztosítja a bér és a munkatermelékenység, népgazdasági szinten pedig a vásárlóerő és az árualap növekedésének összehangolását. Ha pedig adminisztratív úton, kívülről akarjuk szabályozni ezeket, akkor éppen a rendszer ösztönző ereje szenved csorbát. A helyes megoldás a mechanizmus átalakításának egyik legtöbbet vitatott kérdése.

Digitized by Google

lalatok számára. Rajtuk kívül csak a beruházási kereteket és a költségvetési befizetések mértékét írják direktív módon elő.

A vállalatok itt is nagyrészt a bruttó jövedelem elve alapján működnek; a nyereséghez fűződő érdekeltségi rendszer csak néhány iparágban (élelmiszeripar, bányászat, kohászat) marad fenn.

A vállalatok bevétele és ennek felhasználása a következőképpen alakul: Az elért bevételekből levonják az *anyagi ráfordítások és az értékcsökkenési leírások* összegét. Így kapják meg a *bruttó jövedelmet.* Ebből befizetéseket eszközölnek a költségvetésbe, fizetik a hitelkamatokat és törlesztéseket, a büntető kamatokat, bírságokat, kártérítéseket stb. A fennmaradó összeg a *vállalatnál marad saját eszközként.* Ebből létesítik a műszaki fejlesztési alapot, a jóléti alapot és a tartalékalapot. A megmaradó rész a *dolgozók alapja.* Ebből fedezik az egyéni munkaeredményekért járó béreket és a kollektív eredmények alapján járó részesedést.

A vállalatok a költségvetésbe a következő tételeket fizetik be: évente az állóeszközök nettó értékének 6 százalékát (ennek mértékéről és egységes, vagy differenciált voltáról még vita folyik), az Állami Banknak 6 százalékot a forgóeszköz-hitelek kamatjaként (gyakorlatilag az összes készletjellegű forgóeszközöket hitelből fedezik), s a beruházási hitelek összegének 8 százalékát. A vállalat saját eszközeit a bruttó jövedelem arányában teljesítendő befizetés mértékének megszabásával szabályozzák (ez a bolgár progresszív jövedelmi adónak felel meg). Bár a jelenlegi árak miatt ez ma még nem lehetséges, a jövőben a befizetések mértékét egységesen kívánják megszabni, ugyanúgy, mint Bulgáriában. Jelenleg az eltérő jövedelmezőségi arányok kiegyenlítése céljából differenciálják az *alapbefizetéseket.*

A bérek növekedését a túlzott béremelkedések meggátlására egyelőre úgy szabályozzák, hogy a szakágazati igazgatóság két-három évre előre megállapítja az átlagkereset emelkedésének maximális mértékét, másrészt a vállalatokkal különféle alapokat képeztetnek (ezeket az imént felsoroltuk); ezek egyrészt korlátozzák a bruttó jövedelem felhasználását, másrészt meghatározott célok finanszírozására szolgálnak.

A bérek és fizetések alakulása végső soron a *„dolgozók alapjá"*-nak alakulásától függ. Ebből fizetik a teljesítmény- és időbéreket, az alkalmazottak alapfizetését, a bérpótlékokat, a prémiumokat és jutalmakat, s a vállalat globális eredménye szerint járó részt. A munkabérek minimális nagyságát garantálják. Ha a vállalat bevétele nem teszi lehetővé ezek kifizetését, akkor — szintén a bolgár rendszerhez hasonlóan — a vállalat a szakágazati igazgatóság (tröszt) tartalékalapjából, vagy a bank által nyújtott felemelt kamatozású, rövidlejáratú hitelből fizeti ki. A munkabéralapot és a létszámot tehát itt sem írják elő.

Előkészületben van a bérrendszer átfogó reformja. A munkabért az eddiginél jobban kívánják differenciálni. Megváltozik az arány a keresetnek az állandó, az egyéni teljesítményekért járó és a kollektív munka szerint járó része között (a régi rendszerben 72, 26 és 2 százalék volt, az új rendszerben 65—70, 15 és 20—15 százalék lesz). Csak az igazgató prémiumfeltételeit dönti el felettes szerv, a többi dolgozóét az igazgató, a művezetők és üzemvezetők.

Digitized by Google

Az új rendszerre való áttérés kezdeti időszakában a vállalati saját eszközöknek még kicsi a szerepük a készletek és a beruházások finanszírozásában, távlatilag azonban ez nőni fog. A beruházásokat itt is három csoportra osztják: 1. *Kiemelt beruházások*, amelyek az egész népgazdaság szempontjából döntő jelentőségűek. 2. *Szakágazati beruházások*. Ide tartoznak — a pótlás-jellegű beruházások kivételével — az összes új építkezésekkel, az új termelési ágak létesítésével, és a meglevő üzemek bővítésével kapcsolatos beruházások. 3. *Vállalati beruházások*. Ide sorolhatók: a gépek és berendezések cseréje, a kisebb modernizálások, nagyjavítások, a kisebb szociális-kulturális beruházások.

Az 1. csoportba tartozó beruházásokat kizárólag költségvetésből finanszírozzák és utasításokkal irányítják. A jövőben — az árreform után — itt is további anyagi konzekvenciákat fűznek az építési idő betartásához. A 2. csoporthoz tartozó beruházások legfőbb pénzügyi forrása a szakágazati igazgatóságokhoz központosított amortizáció és a beruházási hitel lesz. A hitelkereteket az igazgatóság a bankkal együtt, versenytárgyalás alapján osztja el. A 3. csoportba tartozó beruházások legfőbb pénzügyi forrásai: az amortizációnak az igazgatóság által el nem vont része, az e célra az igazgatóságnak kiutalt összeg, és a hitel, később pedig a vállalati alapok is. Mind a folyó termelés, mind a beruházások tekintetében nagyobb mértékben fognak élni a hitel- és kamatpolitika eszközeivel.

Az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérésben Csehszlovákiában is nagy gondot okoz az, hogy az 1964. április 1-én bevezetett árak nem felelnek meg az új rendszer követelményeinek; nem jól fejezik ki a társadalmilag szükséges ráfordításokat, sok esetben nem adnak elegendő fedezetet az előírt adók befizetésére. A jövőben rugalmasabb árakat fognak alkalmazni: az erre vonatkozó részletes javaslatokat 1966 elejére dolgozzák ki. A legfontosabb alapanyagokra *fix árakat* állapítanak meg; ezeket időnként a gazdasági körülmények változása szerint módosítják. Általánosan *limitált* árakat fognak alkalmazni; ezeken belül a vevő és az eladó szabadon egyezhet meg. *Szabad árak* átmenetileg csak szűk területen fognak érvényesülni, főként ott, ahol a kínálat meghaladja a keresletet.

A külkereskedelem területén egyelőre a valuta-bonusz rendszert, valamint a termelővállalat dolgozóit érintő, cseh koronában való jutalmazás rendszerét vezették be. Az egyéb népgazdasági területektől eltérően, távlatilag is kötelezők lesznek a vállalatokra azok a külkereskedelmi feladatok, amelyek a szocialista országokkal szemben vállalt kötelezettségek teljesítését biztosítják.

A világpiaci árak bizonyos fokig érintik ugyan az exportra termelő és külkereskedelmi vállalatok anyagi érdekeltségét, de ennek hatását a termékcsoportonként erősen differenciált szorzószámok korlátozzák. Az importnál pedig csak kivételesen engedik meg a külföldi árak érvényesítését a belföldi ármegállapításban.

A belföldi termelők monopolhelyzetét — Bulgáriához hasonlóan — az import révén itt is ellensúlyozni akarják. A belkereskedelmi szervek versenyét szolgálja, hogy a termelővállalatoknak és más szerveknek is adnak belkereskedelmi jogot.

Digitized by Google

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG új gazdasági rendszerének irányelveit 1963 júniusában hozták nyilvánosságra. A rendszer kidolgozása és életbe léptetése fokozatosan történik. Úgy tervezik, hogy a teljes rendszer 1968-ban fog működni.

Alapvonásai lényegesen különböznek a bulgár, vagy a csehszlovák rendszeréitől. Az NDK-ban továbbra is a tervutasításokhoz fűződő anyagi érdekeltség rendszere marad érvényben, új rendszerű „gazdasági emelőkkel" azonban úgy akarják alakítani ezt, hogy „ami jó a társadalomnak, az legyen az egyénnek is jó".

Az NDK új gazdasági rendszerében különös figyelmet érdemel a VVB-k (szindikátusok, trösztök) szerepe. Összesen 82 VVB-t hoztak létre; ezek 1800 állami, helyiipari és magánvállalatot irányítanak. A VVB-k, önálló ipari egyesülések, önálló alapjaik vannak: a technika alapja (a vállalatok műszaki fejlesztési alapjából), a rendelkezési alap (premizálási célra) és a hitel-tartalékalap (ebből fedezik a vállalatok időleges forgóeszköz-szükségletét). Az állam nem közvetlenül, hanem a VVB-ken keresztül vezeti az ipart. A Népgazdasági Tanács a VVB-től kapott információ alapján készít javaslatot, ennek alapján a VVB kidolgozza a maga tervjavaslatát, s ez — a Népgazdasági Tanács esetleges módosításával — kötelező tervvé válik. Hasonló eljárással bontja le a VVB a vállalatok kötelező tervmutatóit. Ezeknek a számát a régebbihez képest csökkentették.[3] Mind a VVB-ket, mind a vállalatokat azzal kívánják optimális terv készítésére ösztönözni, hogy nagyobb prémiumalapot adnak nekik akkor, ha a megadott fő irányszámokat úgy teljesítik túl, hogy már *tervükben* is ezeknél nagyobb mutatószámokat irányoznak elő. (A prémium maximuma ilyenkor a béralap 9 százaléka, de ha az irányszámokat nem tervezik túl, akkor csak 6,5 százaléka. (V. ö.: 102. old., szovjet kísérlet.) A VVB önállóan nem változtathatja meg előírt kötelező tervét; teljes beruházási összegét a Népgazdasági Tanács határozza meg. A központilag készített mérlegnek kb. a felét is a VVB-k készítik el a Tervhivatal helyett (kb. 4500 mérleget készítenek a profiljukhoz tartozó termékekre). A készletező vállalatokat is a VVB-k irányítják.

A VVB-k a fő technikai profilok szerint csoportokat hoztak létre: ezek együttesen alakítják ki a fejlesztési perspektívákat. Nemcsak a trösztök munkatársait foglalkoztatják, hanem más szervek dolgozóit is, mint külső szakértőket. Nemcsak az állami, hanem a helyi és magánkisiparosoknak is kitűznek gyártási feladatokat és nyújtanak műszaki segítséget. Nagy munkát végeztek az egyes termékek technikai világszínvonalának megismerésében, és konkrét programokat dolgoztak ki e színvonal elérésére. A műszaki feladatok megoldására létrehozott csoportokkal szerződést kötnek; ezeket a megvalósító üzem is aláírja, s ezzel vállalja a kockázat egy részét. Előre megállapított részeredményekért előlegeket fizetnek. Ha a termék nem éri el a megállapított technikai színvonalat és minőséget, akkor nem fizetik ki a szerződésben megszabott összeget, sőt a vállalat kártérítést

[3] A tervutasítások száma 1957—58-ban hazánkban is jelentősen csökkent. A tapasztalat azonban az, hogy a tervutasításoknak természetükből következik az a tendenciájuk, hogy számuk növekedjék. A feladatok utasításszerű előírása ugyanis megköveteli azt, hogy a megvalósításukhoz szükséges eszközök rendelkezésre bocsátása is utasításokkal legyen szabályozva. A vállalatok egyenesen megkövetelték, az utasítást, hogy feladataiknak eleget tehessenek. Ez láncreakciót idézett elő, s így a tervutasítások száma óhatatlanul ismét növekedett.

Digitized by Google

köteles fizetni. Árkiegészítést kap a vállalat az olyan termékért, amelyet az országos minőség-felülvizsgáló szerv a világszínvonal szempontjából élenjáró, vagy ezt megközelítő terméknek minősít, az ennél rosszabb termék árát pedig csökkentik. E rendszerben meggyorsul az új konstrukciók bevezetésének ideje és emelkedik a technikai színvonal.

A bér- és prémiumrendszert is átalakítják. A múlttól eltérően főként prémiumos darabbért és prémiumos időbért alkalmaznak. 1965-ben lehetővé tették, hogy a vállalati igazgatók — a VVB vezérigazgatójának engedélyével — a megtakarított létszám bérét bérnövelésre, illetőleg prémiumfizetésre használhassák fel. A vállalati prémiumalap nagysága alapvetően a nyereségtől függ, de vannak kiegészítő feltételek is, pl. az exportterv teljesítése, a határidőre történő szállítás stb. Ha a vállalat túlteljesíti a nyereségre kapott irányszámot, akkor a prémiumalap a nyereségtöbblet 75 százalékáig terjedhet. A VVB vezérigazgatójának, szakigazgatóinak és a vállalat igazgatóinak prémiuma elsősorban a nyereségtervekhez kapcsolódik (de vannak korrigáló tényezők is). Ha a kapott irányszámokat túlteljesítik, akkor a prémium alapfizetésük 30 százalékáig terjedhet, ha nem, akkor csak 12 százalékáig, ha pedig elmaradnak az irányszámok mögött, akkor keresetük 20 százalékkal az alapfizetés alá csökkenhet.

A beruházások területén a következő néhány lényeges vonás jellemzi az új rendszert: csak a legnagyobb jelentőségű objektumokról döntenek felső szinten; a többi beruházásról a VVB-k és a helyi szervek döntenek (a VVB-k számára megszabott beruházási kereten belül). A költségvetésből csak a legnagyobb objektumokat finanszírozzák, a többi beruházásnak a forrásai: az amortizáció, a saját nyereségből képzett alap és a hitel. A hitelt akkor kapja meg a beruházó, amikor a kész objektumért fizetnie kell; addig a kivitelező kap forgóeszköz-hitelt. Az építőipar tehát egy-egy kész, működő rész átadásáig a maga eszközeiből és hitelből finanszírozza az építkezést. Határidő-túllépés esetén a normális 3,5 százalékos kamat helyett 8—12 százalékot fizet. A beruházó kamat nélkül kap hitelt annyi időre, amennyire az előzetes számítás szerint a nyereségből való fizetéshez szüksége van. Ezen az időn túl 3,5 százalékos kamatot kell fizetnie nyeresége terhére, s így csökken a vállalati prémiumalap. A kivitelezőt is ösztönözni akarják, hogy a már fix áron megállapított variánsnál jobb megoldást keressen; ha megegyezik ilyenben a beruházóval, akkor megosztozik vele a megtakarításon.

1964. április 1-től 1966. január 1-ig fokozatosan árreformot hajtanak végre; ez az alapanyagok árrendezésével kezdődött meg és a gépipari termékekével fejeződik be. A régebbi dotációk nagy részét megszüntették. Kísérletképpen használati díjat vezettek be az állóeszközökre. Bevezették a már említett minőségi felárakat és árcsökkentéseket. Ezenkívül a vállalatok nagyobb szériák rendelése esetén felárban állapodhatnak meg.

A külkereskedelemben valuta-bonusz rendszert vezettek be. A (kiskereskedelmi) áruházi egyesüléseknek valuta-alapot juttatnak olyan termékek importjára, amelyekből belföldön hiány van. A külkereskedelmi vállalatokat a jövőben a VVB-k leányvállalataivá alakítják át. A VVB-k olyan módon lesznek érdekelve a leányvállalatok tevékenységében, hogy 70 százalékban részesednek ezeknek a terven felüli nyereségéből; ezzel növekszik a pré-

Digitized by Google

miumalapjuk, illetve ilyen arányban megtérítik esetleges veszteségeiket. A vegyipari VVB-ben már létrehoztak s rövidesen a gépiparban is alapítanak ilyen leányvállalatot.

A SZOVJETUNIÓBAN a gazdaságirányítási rendszer hatékonyabbá tétele a viszonylag széles körű kísérletek stádiumában van. Főként a vállalati mutatószám-rendszer tökéletesítésének területén végeznek hosszabb idő óta kísérleteket. 1964 második negyedévében pl. 71 vegyi-, kohó-, szén-, cement-, gép-, textilipari, fémfeldolgozó és vasbetonelemeket gyártó vállalatban vezettek be új premizálási rendszert. Az előre *megtervezett* mutatószámjavítást kétszer olyan nagy prémiummal jutalmazták, mint a tervtúlteljesítést. Ezek a kísérletek csak kisebb eredménnyel jártak, mert a vállalatok most tartózkodtak a nagyobb mértékű túlteljesítéstől, hogy tartalékaikat a következő időszak fölemelt tervének teljesítésére fordíthassák. A bruttó termelési értékhez fűződő anyagi ösztönzési rendszer fogyatékosságainak kiküszöbölésére más mutatószámokkal kísérleteznek (nettó termelési érték, „feldolgozási költség", naturális mutatók). E kísérleteknek már több az eredményük, bár ezek nem egyértelműen pozitívak. A Bolsevicska és a Majak konfekcióipari üzemek azonban kísérletképpen már új, a régitől lényegesen különböző gazdálkodási rendszerre tértek át, olyan tervezési rendszer kialakítása céljából, amely jobban alkalmazkodik a kereskedelem és a fogyasztás igényeihez. E két vállalat a kereskedelmi vállalatok rendelései alapján önállóan állítja össze tervét. Az árakban a szállítók és vevők közvetlenül állapodnak meg, s a két gyár maga választja ki szállítóit. A szállítási szerződések megsértését szigorú anyagi szankciókkal büntetik. E kísérletek jó eredménnyel jártak: a vállalatok keresett, gyorsan kelendő cikkeket szállítottak az üzletekbe, meggyorsult az áruk forgása, csökkent az átlagos készlet. A pénzügyi eredmények még nem voltak ugyan kielégítőek, ez azonban elsősorban az átállás időleges nehézségeiből fakad, s abból, hogy a kooperáló szállítók még a régi rendszer szerint dolgoznak, és nem tudnak rugalmasan alkalmazkodni a kísérleti vállalatok szükségleteihez. Tervbe vették, hogy e kísérleteket szélesebb körben, más vállalatokra is kiterjesztik.[4] A Szovjetunióban a legutóbbi időben bizottságot hoztak létre a gazdasági mechanizmus átfogóbb reformjának előkészítésére.

LENGYELORSZÁGBAN az utóbbi években a mechanizmus igen sok részletét változtatták meg, részben kísérletképpen. A *Trybuna Ludu* július 29-i száma közölte a LEMP Központi Bizottsága IV. plénumának határozatát „A népgazdaság tervezési és vezetési rendszerében az 1966—1970. években bekövetkező változások irányvonaláról". Ez a határozat összefoglalja az eddigi változásokat és kijelöli azokat, amelyek a következő időszakban továbbfejlesztendők, felvázolja továbbá az új, szélesebb körű változások irányát is. Az új változások nagy részét azonban csak a következő években fogják részleteiben kidolgozni. A határozat — amelyet csak vázlatosan ismertethetünk — kimondja, hogy a tervezés tekintetében a vállalatok és a vállalati egyesülések szintjén lehetővé kell tenni több változat kidolgozását, a központi tervezésnek pedig — matematikai módszerek alkalmazásá-

[4] E kísérletekről bővebben l.: Szamuely László: Gazdasági kísérletek a Szovjetunióban. Közgazdasági Szemle, 1965. 7—8. sz.

Digitized by Google

val — optimális variánst kell kidolgoznia. Az ötéves tervek kidolgozásának alapjává az iparági egyesülések fejlesztési programjainak, valamint az alapvető gyártmányok korszerűsítési programjának kell válnia. A fogyasztási cikkek termelését már eddig is csak fő árucsoportokra tervezték meg központilag, a konkrét terv a kereskedelemmel kötött szállítási szerződés szerint alakult, és ha értékben nem egyezett meg a terv keretszámaival, akkor a tervet módosították. Ezt a rendszert a jövőben az egész népgazdaságra kiterjesztik, azzal a megkötéssel, hogy ha a fő irányszámokban, a más ágazatokat érintő kapcsolatokban év közben lényeges változtatásra van szükség, akkor felsőbb szervekkel is egyeztetni kell ezeket. A vállalatok működését szabályozó kötelező utasításokat fokozatosan a szállítók és vevők között kötött szerződésekkel és ár-, bér- és egyéb pénzügyi ösztönzőkkel kell helyettesíteni. Ahol pedig fenn kell tartani a terv kötelező jellegét, ott is jobban alá kell támasztani ezt gazdasági emelőkkel. A jövedelmezőségnek kell a vállalati tevékenység fő mutatójává válnia, de külön ösztönzésre is szükség van, elsősorban a műszaki fejlesztés és a minőségjavítás ösztönzésére.

Azoknál a vállalatoknál, amelyekben egynemű a termelés, a bruttó termelési értéket mint kötelező mutatót naturális mutatókkal, másutt a normatív feldolgozási költség mutatójával kell helyettesíteni. Meg kell szüntetni a létszámelőírásokat, a szolgáltató vállalatoknál pedig a béralap keretszámának előírását is. A vállalatok kötelező rentabilitási mutatója nem a nyereség és a forgalmi adó együttes *összege* lesz, mint eddig volt, hanem a nyereségnek az önköltséghez, illetve a lekötött eszközök értékéhez viszonyított rátája. Ennek az eszközök jobb kihasználására kell ösztönöznie. Előírják a nyereségből az egyesüléshez (trösztthöz) befizetendő és a vállalati fejlesztési alapra fordítandó rész kulcsát (2 éves időszakra; más pénzügyi normákat 5 évre írnak elő). A vállalatok az amortizációból fedezik a felújításokat, a vállalatfejlesztési alap csak fejlesztésre szolgál, a forgóeszközök egy részét azonban — a bankellenőrzés biztosítása céljából — hitelből kell fedezni. A fejlesztési alap fel nem használt részéért a bank kamatot fizet. Hitelből fedezik az átmeneti forgóeszköz-szükségleteket is, felemelt kamatlábbal. A lekötött eszköznek a felújítással növelt nettó értéke alapján eszközhasználati járulékot kell fizetni. Ez azonban elavult berendezések használatára is ösztönöz, gátolja a felújításokat, és a nettó érték folyamatos csökkenése következtében automatikusan növekszik a vállalatok rentabilitása. Ezért nem tartják kizártnak, hogy — e rendszer előnyei ellenére — más viszonyítási alapot kell majd keresni a nettó érték helyébe.

A vállalati egyesülések pénzügyi rendszere megegyezik a vállalatokéval, itt azonban különböző célú tartalékalapokat is létrehoznak, megállapított kulcs szerint. A pénzügyi normákat és mutatókat az egyesülések bontják le a vállalatokra. Dotációkat adhatnak időlegesen veszteséges vállalatoknak, vagy egyes veszteséges termékekre.

Az árrendszernek a jövőben rugalmasabban kell alkalmazkodnia a termelési költségek változásához, valamint a kereslet alakulásához. A fogyasztási cikkeknél már eddig is három árszínvonalat alkalmaztak: az új cikkek árai időlegesen magasabbak, hogy ösztönözzék az új árufajták és minták termelését; az alapárnak fedeznie kell a termelési költségeket és a normális nyereséget; ha pedig a cikk elavulttá válik, kiárusítási árat állapítanak meg.

Digitized by Google

A fogyasztói áraknál ki akarják küszöbölni az árakban foglalt akkumuláció egészségtelenül nagy szóródását. A termelői áraknál is az előbbihez hasonló rendszert vezetnek be. A szállítási feltételek különbségei szerint árpótlékokat és engedményeket rendszeresítenek.

Az eddigiekhez képest újszerű megoldásokat vezetnek be a beruházások és a külkereskedelem területén is. Az iparági egyesülések fontos szerepet kapnak a tervkészítésben, a műszaki fejlesztésben, a specializáció és a kooperáció alakításában. A vállalatok gyártmánystruktúrájának alakításába azonban csak a kötelezően előírt tervfeladatok körében avatkozhat be az egyesülés. Az egyesülés feladata, hogy az ármegállapításnál érvényesítse az árpolitikai szempontokat és megállapítsa az elszámoló árakat. A vállalati igazgatókat az egyesülés igazgatója nevezi ki. Az egyesülések új, részletesebb alapszabályait 1966 első felében fogják kidolgozni.

JUGOSZLÁVIÁBAN a JKSZ VIII. kongresszusa (1964 decemberében) átfogó határozatokat fogadott el, melyeknek az a lényegük, hogy távlatilag tovább szűkítik a társadalmi-politikai szerveknek a gazdasági életbe való adminisztratív beavatkozását (pl. az áralakulás, a külkereskedelem területén), a bővített újratermelést pedig „gazdasági alapra" helyezik, csökkentve a társadalmi-politikai szervek befolyását, a beruházásokat a vállalatokra bízzák. Új banktörvényt fogadtak el, hogy alkalmasabbá tegyék a bankokat az új feladatok ellátására, s ezt fokozatosan hajtják végre. Az időközben bekövetkezett gazdasági nehézségek miatt azonban számos területen átmenetileg szükségessé vált ezekkel ellenkező irányú beavatkozás is. Július 24-én a Szövetségi Szkupstina és a Végrehajtó Tanács több mint 40 új rendeletet hozott az árakról, a tarifákról, a devizarendszerről, a vállalati jövedelemelosztásról stb. E rendelkezések részben átmeneti jellegűek, és a dinár stabilizálását, a gazdasági egyensúly biztosítását, részben azonban a mechanizmus állandó jellegű továbbfejlesztését is szolgálják. Az árakat pl. a márciusi árrögzítés után most — árucsoportonként eltérő mértékben — emelték, de egyelőre csak a mezőgazdasági árakat és az iparcikkek 10 százalékának árát szabadították fel. Az új árrendszer azonban csak őszig marad érvényben; akkor új alapokon álló árellenőrzési rendszert vezetnek be. Szabályozzák a személyes jövedelmeket is, részben azért, hogy megakadályozzák a reáljövedelmek csökkenését, részben pedig azért, hogy megszüntessék az alapanyag- és a feldolgozó ipar között levő aránytalanságokat. A decemberben elfogadott távlati célok megvalósítását pedig a többi között az szolgálja, hogy a mostani reformok után a jövedelemnek 71 százaléka marad a vállalatoknál, az 1964. évi 51 százalékkal szemben. Ilyen módon tovább növekszik a vállalatok önállósága.

Dr. Ausch Sándor

Digitized by Google

Válság és útkeresés

Egy amerikai programnyilatkozat

Az a dokumentum, amelyet itt — bizonyos rövidítésekkel — közlünk, amerikai tudósok, közírók, vezető szakszervezeti funkcionáriusok és üzletemberek nyilatkozata; 1964 márciusában jelent meg *„Statement of the Ad Hoc Committee on Triple Revolution"* (A hármas forradalom ad hoc bizottságának nyilatkozata") címmel. Aláírói között van: *Linus Pauling*, Nobel békedíjas tudós, *H. Stewart*, a Harvard egyetem professzora, *William Ward*, a princetoni egyetem professzora, *Robert Theobold*, közgazdász, számos könyv szerzője, *Ralph. L. Helstein*, a hús- és konzervipari munkások egyesült szakszervezetének elnöke, *Michael Harrington*, közíró, „A másik Amerika" szerzője. A nyilatkozatot támogatta *Norman Thomas*, amerikai szocialista vezető és *Gunnar Myrdal*, neves svéd közgazdász.

A HÁRMAS FORRADALOM

Ez a programnyilatkozat annak a ténynek a beismeréséből indul ki, hogy az emberiség eljutott ahhoz a történelmi határhoz, amely szükségessé teszi több kialakult fogalom és intézmény gyökeres felülvizsgálatát. Manapság három különböző, de kölcsönösen összefüggő forradalom megy végbe:

A kibernetikai forradalom. — Új korszak kezdődött a termelésben. Ez a korszak a szervezés elveit tekintve ugyanúgy különbözik az ipari forradalom korszakától, mint ez utóbbi a mezőgazdasági termelés túlsúlyának periódusától. A kibernetikai forradalom a számító berendezések és az önirányító automatagépek egyesítése alapján ment végbe. Ennek eredményeként csaknem határtalanul megnövekedtek a termelési kapacitások, amelyek mind kevésbé követelik meg emberi munka alkalmazását. A kibernetika immár megkezdte magának a gazdasági és társadalmi rendszernek az átszervezését.

A fegyverkezés forradalma. — Fejlődésnek indultak azok az új fegyverfajták, amelyekkel nem nyerhető meg a háború, de megsemmisíthető a civilizáció. S csupán most ismerjük fel, hogy e kolosszális fegyvernek a puszta megjelenése is alkalmatlanná tette a háborút a nemzetközi konfliktusok megoldására. Az egyetemes pusztulás feltornyosult veszélyét némiképpen mérsékli az a tudat, hogy napjainkban végső soron értelmetlenné válik a háború. A „háborúk nélküli világ" szükségességét mindenütt elismerik, bár e cél elérése hosszú és változatos folyamat.

Az emberi jogokban végbement forradalom. — A teljes emberi jogok biztosításának követelése általános lett. Ezt igazolja az Egyesült Államokban a polgári jogokért indult, meg nem szűnő mozgalom. Ez azonban csupán egyik megnyilvánulása az olyan társadalmi és politikai rendszerek megteremtéséért indult világmozgalomnak, amelyekben minden ember teljes értékű személyiségnek fog számítani, és nem lesz kitéve faji megkülönböztetésnek.

Digitized by Google

A nyilatkozat e forradalmi folyamatok közül különösen az elsőt hangsúlyozza. Ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a másik kettőnek a súlyát figyelmen kívül hagyjuk. Ellenkezőleg, abból indulunk ki, hogy mindezen folyamatok egyidejűsége és összefüggése nyilvánvalóvá teszi: gyökeres változásokra van szükség a nézetekben és a politikában.

A négerek munka-problémája — ködös távlatok

A négerek számára az amerikai gazdasági és társadalmi életben való teljes jogú részvétel az elemi igazságosság kérdése lett. A munkához való egyenlő jogban látják e cél elérésének fő eszközét; a washingtoni menet ezzel a jelszóval zajlott le: „Szabadságot és munkát!" A négerek hangoztatta munka-követelésnek nem tettek eleget. A négerek a kibernetika alkalmazása folytán a gazdasági életből kilökött dolgozók legtöbbet szenvedett csoportja. S egyelőre alaptalan lenne arra számítani, hogy a négerek körében lényegesen fog csökkenni a munkanélküliség szintje. A munka ígérgetése kegyetlen és veszélyes tréfa a négerek és azon fehérek százezreivel, akik előrehaladott életkoruk vagy fogyatékos képzettségük miatt különösen megsínylik a kibernetika alkalmazását.

A polgárjogi mozgalom által hangoztatott követelések teljesíthetetlenek a jelenlegi társadalmi viszonyok közepette. A néger arra törekszik, hogy a munkafolyamatban való részvételével teljes jogú tagja legyen a társadalomnak, ezt azonban még a kiváltságos fehér munkás számára is egyre nehezebb biztosítani. A nagy termelékenységű és gyorsan olcsóbbodó gépek beállítása folytán megszűnnek a munkahelyek.

Az Egyesült Államokban 1964-ben olyan munkatörvényt hoztak, amelynek értelmében mindenki kaphat munkát, s ennek biztosítania kell számára a maga és családja fenntartásához szükséges eszközöket. Ezért a munka biztosítása az a fő mechanizmus, amelynek révén a gazdasági javakat elosztják. Akiknek nincs munkájuk, azok csak minimális eszközöket kapnak, ebből alig futja elemi szükségleteik kielégítésére. Így a munkanélküliek csupán „minimális fogyasztókként" szerepelhetnek. Ennek következtében nem is állítják elő azokat az árukat és szolgáltatásokat, amelyekre e nem teljes értékű fogyasztóknak szükségük van, s amelyeket, ha erre lehetőség nyílnék, igénybe is vennének. Ez viszont más munkásokat foszt meg munkájuktól, csökkentve ezzel jövedelmüket és fogyasztásukat.

A munkanélküliek jelenlegi, túl magas arányszáma a többszörösére emelkedhet, ha a katonai költségek és az űrprogramok nem fogják továbbra is elnyelni a nemzeti össztermék (beleértve ebbe az összes előállított árukat és szolgáltatásokat) 10 százalékát. Körülbelül 6—8 millió ember van közvetlenül a hadiiparban és a kozmosz birtokba vételével kapcsolatos munkákon foglalkoztatva, s legalább ugyanennyien a védelemmel és a kozmosszal közvetve összefüggő ágazatokban. A legutóbbi években a katonai és a kozmikus költségvetés a nemzeti össztermeknek egyre nagyobb részét nyelte el és erős támasza volt gazdaságunknak. Mostanában azonban, egyre élesebben bírálják e kiadásokat, s ezért gazdaságunk e hatalmas szektorainak jövője most kevésbé látszik világosnak, mint akár egy évvel ezelőtt is.

Digitized by Google

A kibernetikai forradalom

A kibernetika fejlődése a termelési forradalom legjellegzetesebb megnyilvánulása. Ez kifejezésre jut a merőben új technikának és a termelés új szervezési elveinek megjelenésében, az ember és a környezet viszonyának gyökeres felülvizsgálatában, s a meglevő és potenciális energiaforrások kolosszális megnövekedésében. Az Egyesült Államokban végbemenő kibernetikai forradalommal kapcsolatban felvetődő fő kérdés az, hogy e forradalom kikezdi a foglalkoztatottság egész mechanizmusát, és az embernek mint fogyasztónak a jogait.

A gazdasági erőforrásokat mindeddig aszerint osztották el, hogy az egymással többé-kevésbé azonos feltételekkel konkurráló gépek, és emberek milyen arányban vették ki részüket a termelésből. A kibontakozó kibernetika korszakában a géprendszerek révén elérhető a potenciálisan korlátlan termelési kapacitás, s e határtalan kapacitás kihasználása az embernek csak igen jelentéktelen közreműködését teszi szükségessé. Kiszorítva az embereket a termelésből, a gépek fogják elnyelni az erőforrások egyre növekvő hányadát is, az általuk kiszorított ember pedig a kormány minimális intézkedéseitől válik függővé (munkanélküli segély, társadalombiztosítás, szegénységi segélyek). Ezek az intézkedések egyre kevésbé leplezhetik el azt a történelmi paradoxont, hogy az ország lakosságának jelentős része olykor koldus-színvonalra szállt minimális jövedelméből tengődik, holott az ország termelési potenciálja minden amerikai szükségleteit képes volna kielégíteni.

Az akadályok

Nem kétséges, hogy a kibernetika képes volna megszüntetni a nyomort az országon belül és külföldön. De az ipari rendszernek nincs meg az a mechanizmusa, amely valósággá tudná tenni ezt a lehetőséget. Az ipari rendszer úgy épült ki, hogy maximális hatékonysággal növelje az árutermelést, amelynek realizálása — így feltételezték —, csaknem automatikusan történik majd. A „munkából származó jövedelem" elvének az effektív kereslet elosztásának, illetve a fogyasztásra való jog megadásának mechanizmusaként való fenntartása manapság a fő akadálya annak, hogy megvalósuljanak a kibernetikailag megszervezett termelés csaknem korlátlan lehetőségei.

Az Egyesült Államok kormánya az utóbbi években több olyan intézkedést javasolt, amely a készletek elosztásának megjavítására, a munkanélküliség és a nem teljes foglalkoztatottság csökkentésére irányul. Néhányat közülük meg is valósítottak, többségük azonban meghiúsult, amikor megpróbálták megszerezni hozzájuk a kongresszus támogatását. A kongresszus számos tagja minden esetben bírálattal fogadta a javasolt intézkedéseket, úgy jellemezve őket, mint amelyek eltávolodnak a javak elosztásának és a termelés ösztönzésének hagyományos elveitől.

Jelenleg nem az a fő gazdasági probléma, hogy miként növeljék a termelést, hanem az: hogyan osszák el a kibernetika fejlődésének eredményeként keletkező javakat. Csakis ennek megértése után lehet megteremteni az

Digitized by Google

áruk és szolgáltatások elosztásának olyan rendszerét, amely megfelel a korszerű követelményeknek. Múlhatatlanul szükségessé vált a fogyasztó jogait biztosító mechanizmus gyökeres megváltoztatása. Egyetlen illetékes személy sem fogja megkísérelni, hogy pontosan meghatározza az olyan jelenség fejlődésének ütemét és méretét, mint a kibernetika. E forradalom egyes aspektusai azonban, már most is világosak:

A kibernetika alkalmazásával megkezdődött a munkatermelékenység növekedési ütemének felgyorsulása.

Az az ipari-gazdasági rendszer, amelyben az áruk elégtelensége a fejlődés feltétele, képtelen elosztani az áruknak és szolgáltatásoknak azt a bőségét, amely a kibernetikai rendszer alkalmazásának eredményeként jön létre, vagy amely potenciálisan adva van a kibernetikai rendszerben.

Ennek folytán a legutóbbi hat esztendőben rendkívül magas szinten vannak a kapacitásfeleslegek és a munkanélküliség.

A túl nagy munkanélküliség fő oka az, hogy a gépek teljesítőképessége gyorsabban növekszik, mintsem hogy az emberek nagy része állhassa ezt a termelékenységi versenyt.

A potenciális bőség közepette megjelent az állandóan nyomorgó és munkanélküli osztály.

A munkatermelékenység növekedése

E következtetések helyességét az alábbiak igazolják:

1. A géprendszerek megnövekedett effektivitása a munkatermelékenység mind nagyobb növekedésében nyilvánul meg. Ez a folyamat 1960-ban indult meg, amikor a kibernetikai forradalom első észlelhető ismérvei megjelentek. A munkatermelékenység 1961-ben, 1962-ben és 1963-ban egy normál munkaórára számítva átlagban több mint 3,5 százalékkal növekedett. A növekedésnek ez az üteme lényegesen túlszárnyalja bármely előző év növekedésének átlagos ütemét.

A társaságok mind nagyobb figyelmet szentelnek a kibernetikának. A termelési költségek már most, a kibernetika bevezetésének kezdeti stádiumában, annyira lecsökkentek, hogy a tartós használatú gép ára legfeljebb egyharmadát teszi ki az általa helyettesített munkás szokásos évi keresetének. A jövőben a munkatermelékenység növekedésének még gyorsabb ütemére lehet számítani.

2. Az utóbbi években lehetetlennek bizonyult olyan gyorsan növelni a keresletet, hogy teljesen ki lehessen használni a vállalatok munkaerő- és termelési kapacitását. A további jelentős kereslet biztosítása évről évre nehezebbé válik. A munkanélküliségnek elfogadható szintre csökkentése céljából évente 30 milliárd dollárral kellene megnövelni a nemzeti összterméket.

3. Hivatalos adatok szerint a 60-as években továbbra is a körülbelül 5,5 százalékos szinten mozog a munkanélküliek száma. A munkanélküliség szintje a serdülők között állandóan emelkedett, és jelenleg kb. 15 százalék, de a néger serdülők között kb. 30 százalék, az egyéb nemzetiségi csoportokhoz tartozó serdülők között pedig olykor meghaladja az 50 száza-

Digitized by Google

lékot. A munkanélküli négerek arányszáma rendszerint kétszerese a fehérekének, függetlenül képességüktől, szakmájuktól, koruktól és nemüktől. Ugyanilyen magas a munkanélküliség szintje az egyéb nemzeti kisebbségek körében. Az ínségövezetekben a munkanélküliek aránya gyakran felül van az 50 százalékon.

A munkanélküliség statisztikája

Ezek a hivatalos adatok azonban lényegesen kisebbítik a munkanélküliség valódi méreteit. A statisztika nem veszi figyelembe a részleges munkanélküliséget, vagy helytelen képet ad róla. A munkaerő hivatalosan munkanélkülinek nyilvánított 5,5 százalékán kívül 1962-ben a dolgozóknak további, csaknem 4 százaléka keresett munkát, de csupán nem teljes foglalkoztatottságot tudott találni. Ezenkívül a munkanélküliek nyilvántartásának módszere (amely szerint csak akkor számít valaki munkanélkülinek, ha az utolsó pillanatig aktívan munkát keresett) figyelmen kívül hagyja azt, hogy sok az olyan férfi és nő, aki munkába szeretne állni, de nem keres munkát, mert tudja, hogy ez teljesen haszontalan időtöltés volna. Ezért a munkanélküliség adatainak kisebbítése a lakosság azon csoportjainál a legjellemzőbb, amelyekben különösen nagy a munkanélküliség szintje: az ifjúság, az idős emberek és a nemzeti kisebbségek körében. Az ínséges mezőgazdasági, bánya- és iparvidékeken sok olyan munkás, akit hivatalosan nem tekintenek munkanélkülinek, lényegében javarészt nem teljes munkaidőben dolgozik, s kész volna otthagyni helyét, ha valahol másutt reménye volna elhelyezkedésre. Minden alap megvan annak a kijelentésére, hogy manapság az elhelyezkedni akaró, de munkát nem találó emberek száma fölötte van a 8 milliónak, nem pedig 4 millió, mint ezt a hivatalos statisztika kimutatja.

Még súlyosabban esik latba az, hogy állandóan emelkedik a munkát szándékosan nem keresők száma. Ezek az emberek abbahagyták a munkakeresést, s úgy látszik, megbékéltek azzal a gondolattal, hogy soha többé nem találnak munkát. Elhatározásuk gyakran — figyelembe véve a gazdasági, valamint a szociális és a pszichológiai tényezőket — megmásíthatatlan. Az idős munkás „kiérdemesültnek" tekinti magát, nem kezdhet újból dolgozni anélkül, hogy el ne veszítené a szociális gondozáshoz való jogát. A munkás ereje teljében kénytelen munkanélküli segélyhez folyamodni: az államok többségében a munkanélküli segély folyósításának jelenlegi feltételei olyan hirtelen változásokat idéznek elő az egyes személyek helyzetében, hogy ezeket az embereket nehéz, sőt olykor teljesen lehetetlen régi helyzetükbe visszaállítani. A serdülők, különösen azok, akik nem fejezték be iskoláikat, valamint a négerek, kezdik felismerni, hogy nincsen számukra hely a munkafolyamatban, meg vannak fosztva a reális választás minden lehetőségétől. Az embereknek ez a kategóriája alkotja az amerikai társadalomban az „ínségszektor" tetemes részét.

A statisztika a munkát követelő emberek számának csökkenését, vagyis a munkaerő potenciális hadseregének csökkenését mutatja. Így tehát, a munkanélküliségnek kb. 5,5 százalékos szinten való, nemrég bejelentett stabilizációja — ámítás. Ez a „stabilizáció" nem azoknak a gazdasági intéz-

Digitized by Google

kedéseknek a sikerét tükrözi, amelyek a dolgozni óhajtók számára munkahelyek megteremtését célozzák, hanem inkább azoknak az embereknek a kiábrándulását, akik kénytelenek otthagyni a munkapiacot.

4. Az általában elterjedt vélemény szerint az effektíven működő termelési rendszer a magánszektorhoz tartozó vállalatok növekedése révén az új munkások túlnyomó részének munkahelyet biztosít. Az 1957—1962. években azonban, az összes új munkahelyeknek több mint a felét az állami szektorban, főleg az oktatási rendszerben teremtették meg. A magánszektorban viszont csaknem teljesen megszűnt az új munkahelyek létrehozása, leszámítva a szolgáltatások szféráját. Az ebben az időszakban megnyílt 4 300 000 munkahely közül csupán, kb. 200 000-et biztosított a magánszektor. Sok szaktekintély előre látja, hogy a szolgáltatási szféra egyes ágazataiban különösen hatékony lesz a kibernetika megindult alkalmazása. Ebben az esetben a következő években nem lehet arra számítani, hogy a magánszektorban jelentős mennyiségű új munkahely jön létre.

5. A kibernetika fokozza a gépek bonyolultságát. *Wirtz* munkaügyi miniszter nemrég kijelentette, hogy a napjainkban előállított gépek bonyolultságukat tekintve felvehetik a versenyt a felsőoktatási intézményeket végző diákokkal. Hogy valaki versenyre keljen az ilyen gépekkel, ahhoz legalábbis főiskolai diplomájának kell lennie. A munkaügyi miniszternek a legújabb tendenciákat figyelembe vevő számításai szerint azonban ebben az évtizedben a diákoknak legalább 30 százaléka nem fejezi be a főiskolát.

6. Az Egyesült Államokban tartós szociális mélypont alakul ki. Körülbelül 38 millió amerikai, a lakosságnak csaknem egyötöde, még mindig nyomorban él. A lakosság jövedelmének teljes összegéből a legszegényebb 20 százalékra 1944-ben 4,9 százalék, 1963-ban 4,7 százalék jutott.

Ezeket az új tényezőket, amelyekről ezek az adatok beszélnek, ma már mindenki elismeri. Egyesek azonban, mintha gúnyolódnának, továbbra is úgy vélik, hogy kitalálhatók olyan intézkedések, amelyek a minimumra csökkenthetnék a munkanélküliek számát, és ennek révén fenntarthatnák a jelenlegi termelési rendszer életképességét. Egyes tekintélyek odáig mentek, hogy javasolták: le kell lassítani a műszaki haladás ütemét, hogy ezzel „időt adjanak a termelési rendszernek az új viszonyokhoz való alkalmazkodásra".

Ezzel ellentétben mi úgy véljük, hogy az ipari termelés jelenlegi rendszere többé nem életképes. Azt állítjuk, hogy az egyedüli út, amelyen a műszaki haladás az egyén javát és a közjót szolgálhatja: a változások elkerülhetetlenségének elismerése, a változások emberiességtől áthatott és ésszerű végrehajtása. Az új gazdaságtudomány a kibernetika ösztönzésének és tervszerű fejlesztésének elvéből fog kiindulni. Az általa felvetett problémák ésszerű politika folytatása közepette könnyen megoldhatók: maga a kibernetika fogja biztosítani az erőforrásokat és azt a mechanizmust, amely az átmeneti folyamat valamennyi nehézségének a minimumra csökkentéséhez szükséges.

A belátható jövőben azonban nézeteinkben és intézményeinkben kell végbemenniük a legnagyobb változásoknak. Ma az amerikaiak három egyidejű forradalom örvényében vannak, s azt hiszik, hogy ők ellenőrzik a forradalmakat. Ha nincs meg e jelenségek bármelyikének, különösen a műszaki haladás problémájának helyes megértése, akkor ez oda vezethet, hogy

Digitized by Google

akaratlanul is olyan társadalomba kerülünk, amely a termelékenység magas szintjén áll ugyan, de hiányzik belőle az emberiesség. Jövőnk megköveteli, hogy tudatosan formáljuk az általunk létrehozni óhajtott társadalmat. Végül a kibernetika rákényszerít bennünket, hogy feleletet adjunk a történelem által felvetett kérdésre: milyen szerepe is van az embernek a társadalomban akkor, amikor már nem a saját élete anyagi bázisának megteremtésével kapcsolatos tevékenységtől függ? Mi legyen az az alap, amelynek révén mindenki hozzájuthat a nemzeti javakhoz? Lehetséges-e az áruk és szolgáltatások használatának más kritériuma, mint az elvégzett munka?

A kibernetika megszilárdulásával a társadalomnak nem kell többé ráerőszakolnia a személyiségre az egyhangú, értelmetlen, s ráadásul már nem is a szükség megkövetelte nehéz munkát. A társadalom lehetővé teheti minden tagjának, hogy szabadon válasszon szakmát és kifejlessze hajlamait, megadva neki a tevékenység azon fajtáinak bő választékát is, amelyeket a mi gazdasági rentabilitáson alapuló rendszerünk most nem ösztönöz. De ha ebben a kérdésben nincs meg az általános egyetértés, akkor az ország nem élhet mindazzal, amit a kormány a lakosság életviszonyainak gyökeres megjavítását illetőleg megígért neki.

Az akcióprogram

Első lépésként el kell ismerni, hogy a jövedelemnek a munkától való hagyományos függősége a felbomlás folyamatában van. A bőség gazdasága a társadalom minden tagjának meg tudja adni a kellő gazdasági ellátottságot, függetlenül attól, hogy a társadalom tagjai végeznek-e valamilyen munkát e szó közhasználatú értelmében, vagy sem. Azok a javak, amelyeket inkább a gépek, mint az emberek állítanak elő, mégis javak maradnak. Ezért felhívjuk a társadalmat, hogy törvényhozó és kormányintézményei révén vállalja magára azt a feltétlen kötelezettséget: a társadalom minden tagja és minden család számára biztosítja és szavatolja a kellő jövedelemre való jogot. Úgy tekintjük ezt, mint az egyedüli ésszerű politikát, amelynek segítségével lehetővé válik, hogy a bőség társadalmába reintegráljuk a lakosság egynegyedét, amely a munka hiánya miatt kizáratott a bőség társadalmából, vagy a közeli jövőben kizárásra van kárhoztatva. A jövedelemre való feltétlen jog felváltaná a szociális intézkedések felaprózott mechanizmusát.

A jövedelemhez való jog megadása azonban csupán az első lépés lenne abban a folyamatban, amely az értéktöbblet-törvény érvényesülésére épített társadalom hármas forradalmi átalakulásának befolyása alatt végbemegy.

A mai rendszer a tevékenységnek azon válfajait ösztönzi, amelyek a magánszemélyek nyereségének növeléséhez vezetnek, s elhanyagolja a tevékenységnek azon válfajait, amelyek növelhetnék a gazdaságot és megjavíthatnák társadalmunk életét. A nemzeti politika eddig inkább a termelés, nem pedig a népjólét növelésére irányul. A kibernetika korszaka gyökeresen megváltoztathatja e politika irányát. Úgy véljük, ha a társadalom a maga politikájában és tudományos kutatásaiban elsősorban az embert, nem a termelési folyamatokat fogja szem előtt tartani, akkor azok

Digitized by Google

közül, akik a termelés és a szolgáltatások szférájában dolgoztak, sokan az alkotó munkának és olyan érdekeknek szentelhetik majd magukat, amelyek általában nem gazdasági vonatkozásúak. Magának a társadalomnak is ösztönöznie kell a konstruktív, gyümölcsöző és nemesítő tevékenység új formáit. Köztük a tevékenység olyan válfajai a legfontosabbak, mint az előadás és a tanítás, amelyek elsősorban az emberek között, nem pedig az emberek és a dolgok között teremtenek kapcsolatot.

Az átmeneti időszak

Tudjuk, hogy a kibernetika bevezetésének és a bőség társadalma megteremtésének következtében életkörülményeinkben és életmódunkban végbemenő változások nem fejeződhetnek be a közeljövőben. Ki kell dolgoznunk az akcióprogramot az átmeneti időszakra, hogy reményt öntsünk a kisemmizett és gazdasági rendszerünk aljára lökött emberekbe, hogy megvessük a nép összefogásának alapját, és kivívjuk a politikai és a szociális intézményekben azon változtatásokat, amelyek nélkül elképzelhetetlen a műszaki haladás százada. Az általunk kitűzött program nem egyetemes, hanem elsősorban a legszükségesebb feladatokat mutatja meg. A következőket javasoljuk:

1. Az oktatási rendszer fejlesztésének kiterjedt programját, amely figyelembe veszi a lakosság műveltségi színvonalának növelésével kapcsolatos szükségleteket.

2. A közmunkák széles körű programját. Elő kell készíteni és végre kell hajtani a gátak, víztárolók, kikötők, víz- és légtisztító berendezések építésével, valamint a lakosság szabad idejének és pihenésének megszervezésével kapcsolatos társadalmi munkálatok tervét. Értékelésünk szerint az évente közmunkákra fordított összegnek minden milliárd dollárja 150—200 ezerrel növelné meg az új munkahelyek számát. Évi 2 milliárd dollárt vagy ennél többet kellene fordítani, főleg az ínségövezetek megsegítésére.

3. Az alacsony lakbérű házak építésének széles körű programját; ezt — évi 700 ezer—1 millió lakás építését véve figyelembe — részben az állam, részben magánszemélyek valósítanák meg.

4. A városi és városközi közlekedési vonalak fejlesztését és finanszírozását, valamint a nagyvárosok egyre növekvő problémáit figyelembe vevő más programok kidolgozását.

5. Az energiaellátás társadalmi rendszerének megteremtését. Ez a rendszer az ínségövezetekben a szén bőségén alapulna, és az lenne a rendeltetése, hogy az ipart és a lakosságot olcsó energiával lássa el.

6. Az elavult katonai támaszpontok felhasználását oktatási vagy egyéb társadalmi célokra.

7. Adórendszerünk gyökeres felülvizsgálását abból a célból, hogy a jövedelmeknek és az átmeneti időszak nehézségeinek újrafelosztása a társadalom összes tagjai között igazságossá váljék. Különösen fontosnak látszik az extraprofit nagyobb megadóztatása.

8. A szakszervezetek szerepének jelentős fokozását.

9. A kormány lehetőségeinek kihasználását arra a célra, hogy szabályozni lehessen a kibernetika fejlesztését, ütemét és irányát.

Digitized by Google

A szükséges változások

A háború utáni évek történelmi tapasztalata azt bizonyítja, hogy az ország gazdasági fejlődése megszervezhető. Az ország gazdasági és szociális jólétéért a fő felelősség a szövetségi kormányra hárul. Az irányítás alapja a tervezés; ezt a demokratikus követelések értelmében társadalmi szerveknek kell végezniük, és az általános jólétet kell célul kitűzni. A munkáltatók szervei által végzett tervezés csakis saját előnyüket tartja szem előtt, de nem növeli automatikusan az általános jólétet.

A tervező szerveknek olyan mechanizmussá kell válniuk, amelyen a társadalom összes igényeinek keresztül kell menniük. E szerveknek fokozatosan össze kell állítaniuk a nemzet összes szükségleteinek listáját, amelyet aztán a választott képviselők demokratikusan megvitatnának.

A tervezés fő eredménye a tőkebefektetéseknek a társadalmi szektorokba való terelése kell hogy legyen. A befektetések nagymérvű beáramlása ebbe a szektorba teljesen indokolt, ennek feltételei már régen megértek, s e szektor szükségletei, amelyek jelentős részét alkotják az általános jólét problémájának, a bőség társadalmában könnyen kielégíthetők. Minthogy jelenleg átmeneti időszakban vagyunk, véleményünk szerint nem lehet arra számítani, hogy már biztosíthatjuk a teljes foglalkoztatottságot.

Mind az állami, mind pedig a magánszektornak serkentenie kell a kibernetika fejlődését. Ezért a tervező szerveknek fő feladatuk legyen, hogy megtalálják a kibernetika legnagyobb hatásfokát.

A tervező intézményeknek legyen központi eszméjük e nyilatkozatnak az a fő következtetése, hogy a nemzet az olyan társadalomra való áttérés útján van, amelyben a termelés és a szolgáltatás szférája nem egyedüli és semmi esetre sem a fő mechanizmusa lesz a jövedelem elosztásának.

A változások demokratikus volta

A haditechnika forradalma ma még csak derengő reményt nyújt arra, hogy az emberiség végül is lemond a fegyveres erőről mint a nemzetközi konfliktusok megoldásának módszeréről, és megtalálja azokat az egyéb politikai és morális eszközöket, amelyek tökéletesebbé teszik a világot. A néger forradalom azt bizonyítja, hogy az amerikai társadalom végül is egyenlő társadalmi, politikai és gazdasági jogokkal befogadja ezt a nemzeti csoportot. A kibernetikai forradalom tág lehetőségeket nyit meg a demokrácia és az anyagi javak növelése előtt. A társadalmi feltételek most a lehető legkedvezőbbek az ember szabad önrendelkezése számára; az emberek felszabadítása az őket ki nem elégítő munka béklyóiból lehetővé teszi, hogy teljes értékű állampolgárokká, a történelem alakítóivá váljanak.

E nagy ígéretek azonban semmiképpen sem tekinthetők garanciának. Más dolog kifejteni a „demokratikus távlat" eszméit, s más elérni e távlatot, mert a demokratikus életformát nem a műszaki haladáson keresztül lehet megközelíteni, hanem azoknak az embereknek a segítségével, akik tudatosan törekszenek erre az eszményre, és létrehozzák a megvalósítására alkalmas intézményeket.

Digitized by Google

A demokrácia a maga megszokott értelmezésében, azoknak a férfiaknak és nőknek a közössége, akik képesek a személyiség méltósága alapján megérteni, kifejezni és meghatározni életüket. Demokrácia csak olyan politikai és gazdasági viszonyok között létezhet, amikor a javakat a nép osztja el, a nép számára, s amikor a javakat a széles körű társadalmi szükségletek kielégítésére használják fel.

Ez a nyilatkozat figyelemre méltó tünete a nyugati kapitalista világ szellemi életének. Az imperializmus vezető ideológusai mindent elkövetnek, hogy igazolják a kapitalista rendet, és különösen, hogy az amerikai kapitalizmust példaképül állítsák az egész világ elé. A polgári tudósok, közgazdászok, szociológusok, közírók stb. józanabb része kénytelen azonban egyre inkább szembenézni a kapitalizmus növekvő válságával, és őszintén megállapítani, hogy az amerikai valóság korántsem olyan rózsás, mint amilyennek magasztalói festik. A polgári gondolkodóknak ehhez a józanabb, a valósággal őszintén szembenéző csoportjához tartoznak a nyilatkozat szerzői is.

Nyilatkozatuk sok tekintetben vészjelzés, amely az amerikai társadalom súlyos ellentmondásaira hívja fel a figyelmet. Tökéletes technika és tartós, egyre növekvő munkanélküliség, az egész lakosság szükségleteinek kielégítésére alkalmas termelőerők, és nagy társadalmi rétegek szociális nyomora — ezt a diagnózist adják a nyilatkozat szerzői a mai amerikai társadalomról. Ez a diagnózis, amely nem marxistáktól, hanem polgári tudósoktól származik, megerősíti — ez a legfőbb jelentősége — a marxizmusnak azt a tanítását, hogy *„a polgári termelési és csereviszonyok, a polgári tulajdonviszonyok, a modern polgári társadalom, amely oly hatalmas termelési és csereeszközöket varázsolt elő, ahhoz a boszorkánymesterhez hasonlít, aki nem ura többé a föld alatti erőknek, amelyeket felidézett"*.

A nyilatkozat szerzői az okok elemzésében is jóval tovább mennek, mint az átlagos polgári reformerek. Őszintén keresik a kivezető utat. Olyan társadalom az eszményük, amelyben a javakat a nép osztja el a nép számára. Az ehhez vezető út felvázolásakor azonban kitűnnek polgári korlátaik, az, hogy a mai amerikai valóság kíméletlen kritikája ellenére, az alapkérdésekben a polgári illúziók rabjai maradtak. Utópisztikus recepteket adnak az általános jólét társadalmának megteremtésére, lényegében a burzsoá rendszer keretein belül.

Következő számunkban közöljük egy amerikai kommunista bírálatát erről a nyilatkozatról. Úgy gondoljuk: a nyilatkozat megjelentetése a mi ideológiai munkásainkat is arra ösztönzi, hogy alaposan tanulmányozzák a polgári ideológia különböző áramlatait, s így eredményesen lépjenek fel mind a nyíltan apologetikus és antikommunista eszmék, mind pedig a polgári gondolkodók józanabb részében meglevő illúziókkal szemben.

Digitized by Google

ESZMECSERE

Tartalom és forma újszerűsége a mai drámában

A Parttalan realizmus? című tanulmánykötet egyetlen magyar szerzője, *Mesterházi Lajos, Játék és varázslat* című tanulmányában a marxista ideológiai élet Jákob angyalának nevezi *Roger Garaudyt,* amiért felkavarta a marxista esztétika állóvizét. Az elismerés jogosultságát látszik alátámasztani az, hogy a realizmus kérdésében vallott marxista álláspont egy hosszú időszak során alig fejlődött, alig gazdagodott, míg a polgári esztétika egyre szenvedélyesebben vetette rá magát a realizmusnak, mint merőben „korszerűtlenné" vált módszernek a lejáratására; olyannyira, hogy jó néhány újabb polgári esztétikai-dramaturgiai írásban a realizmus elavultsága már bizonyításra sem szoruló, a priori igazságnak számít. Garaudy tanulmányai nyomán — noha álláspontja nem egy alapvető kérdésben ferde vagy elhibázott — marxista körökben fellángolt a vita, s e vitának egyik jelentős és értékes dokumentuma a *Kulturális Elméleti Munkaközösségnek* a szocialista realizmusról közrebocsátott vitaanyaga is.

Ez az írás az anyagnak a tartalom és a forma viszonyával foglalkozó problémaköréhez kíván részben vitázó jellegű kiegészítéseket fűzni.

Vita a vitaanyaggal

A zárszóban a tanulmány programul szabja ugyan a tartalom és a forma viszonyának további elemzését, másutt pedig igen találóan kapcsolja össze a két fogalmat, mikor „a tartalomban, *tehát* formában is újat teremtő művészetről" (kiemelés tőlem — Sz. Sz. J.) beszél. Több helyütt azonban a megfogalmazás gyengíti ezt a dialektikus kapcsolatot. A *„Művészet és valóság"* című fejezetben ezt olvassuk: „Az eredetiséget... nem az mutatja, hogy az alkotó mi újat hozott létre az adott művészeti ág formanyelvének addigi eredményeihez képest. Az eredetiség kritériuma az, hogy képes-e a művész valami lényegesen újat, tartósan törvényszerűt feltárni a valóságból." *„Az irodalom, a művészet és a tömegek kapcsolata"* című fejezetben pedig ezt mondja a tanulmány: „Az olyan lényeges, történelmi értelemben vett eszmei-tartalmi eredetiség azonban, amely egyenértékűen, joggal teremt új, szokatlan formát, viszonylag ritka jelenség a művészetek történetében. Az ilyen művek, ha átmenetileg nehezen hozzáférhetők is a széles tömegek számára, utat törnek maguknak..." Itt a tanulmány *Ady, Bartók, József Attila* példájára hivatkozik, majd lejjebb így folytatja: „A művészeti alkotások azonban igen gyakran valóban érthetetlenek. A dolog lényegét tekintve, ilyenkor mindig formalizmussal állunk szemben... Minden ilyen esetben végső soron a tartalomnak szól a közönség idegenkedése vagy közönye, még akkor is, ha az érthetetlenség elutasításában jut ez kifejezésre."

Véleményem szerint ezek a megállapítások az eredetiség kérdésében túlságosan mechanikusan választják szét a formai és a tartalmi vonatkozásokat, az „érthetetlenség" fogalmát pedig differenciálatlanul, abszolutizálva

Digitized by Google

kezelik. Így egyfelől a tanulmány nem adja meg azt a mércét, amelynek segítségével az Ady-, József Attila-, Bartók-szerű zsenik az öncélú formalistáktól valóban megkülönböztethetők volnának (mert hiszen az, hogy az előbbiek művei idővel majd utat törnek a tömegekhez, az alkotások megszületésének és megjelenésének pillanatában még aligha vehető reálisan figyelembe); másfelől ez a felfogás útjukba állhat azoknak a művészeknek, akik nem, vagy még nem mérhetők ugyan az említett nagyságokhoz, de haladó mondanivalójuk kifejezése céljából művészeti águk formanyelvének megújítására törekednek, bár (látszólag vagy valóban) többé-kevésbé vitatható módon, esetleg kezdetben értetlenségtől övezve.

A drámai formák szüntelen mozgása

Ez az írás csak a korszerű dráma szemszögéből kíván felvetni néhány a témához tartozó problémát. A dráma talán minden más műfajnál alkalmasabb tárgya e vizsgálódásnak, hiszen nem véletlen, hogy a drámai formáról több könyv és tanulmány látott napvilágot, mint a többi műfaj formai kérdéseiről együttvéve. E jelenség okai immár közhelyszámba mennek: a drámának — idő- és térbeli korlátozottságánál, a nézőkollektívára való azonnali hatás követelményénél és más tényezőknél fogva — egyedülálló lehetőségei, s ugyanakkor egyedülálló megkötöttségei is vannak.

Az elmúlt évtizedek során (bár épp Magyarországon inkább csak az utolsó évtizedben, aminek megvannak a maga sajátos és sokszor nem megfelelően értékelt, alá- vagy túlbecsült következményei) a színházba járó közönségre csak úgy záporoztak a legkülönbözőbb formai újítások. Ezek természetesen nem mindig voltak valóban újak, az előzmény nélküliség értelmében, egyes újszerű megoldások pedig párhuzamosan több műben is megnyilvánultak; de jelentős művek esetében, az új, eredeti tartalmi vonatkozásokkal szervesen eggyéolvadva, újra meg újra meglepték a nézőt. A vitaanyagból levonható következtetésekkel ellentétben korántsem voltak ritkák az olyan művek, amelyek újszerű és értékes mondanivaló kifejezésére, tehát joggal teremtettek új, szokatlan formákat: *Visnyevszkij*, *Brecht*, *Arbuzov*, *Miller*, *Dürrenmatt*, *Kohout* vagy *Mesterházi* alkotásai az elmúlt években a dráma új, eddig ismeretlen kifejezési lehetőségeivel ismertették meg hazai közönségünket. Újszerű és meghökkentő kísérletek folytak magával a színpadi térrel is (térszínpad, körszínpad, előfüggöny mellőzése stb.).

Mindezek a jelenségek egyre inkább kibillentették a közönséget a színházi élményről alkotott hagyományos felfogásából. A magyar közönséget a Horthy-korszak kultúrpolitikája nemcsak a forradalmi és formájában is hallatlanul izgalmas szovjet drámától zárta el, hanem az akkori nyugati dráma haladó és újszerű műveitől is (bár ez utóbbi terület megismertetésére természetesen akadtak kivételes kezdeményezések). Nem oldotta fel ezt az izolációt a személyi kultusz műsorpolitikája sem; a műsorra tűzött szovjet és a népi demokratikus drámák többnyire a sematizmus és a konfliktusmentesség jegyében íródtak, s formailag is óvatos konzervativizmus jellemezte őket. A nyugati országok drámatermésből pedig csak a hasonló szemléletből táplálkozó tézisdarabok (*Roger Vailland*, *Georges Soria* és mások művei) kaptak polgárjogot. Az elmúlt évtized során azonban Magyarországon is nyilvánvaló lett a gondolkodó színházba járók előtt, hogy *Ibsen*

Digitized by Google

óta a drámai forma világszerte szüntelen átalakulásokon megy keresztül. (Itt most elsősorban a *Szigeti József* által meghatározott „belső formáról" van szó, amelybe olyan tényezők tartoznak, mint „a művészi általánosítás, a típusalkotás és a műalkotás kompozíciója".) Mármost ezeknek az átalakulásoknak a tartalmi kérdésekkel való kapcsolata korántsem mechanikus. Van, amikor párhuzamosan haladnak a, haladó vagy retrográd értelemben vett, radikális tartalmi átalakításokkal — egyfelől *Brecht* és a szovjet klaszszikusok, másfelől a mai abszurd dráma esetében —; számos jelentős művész viszont, aki új szemlélettel közeledett a valóság jelenségeihez, többékevésbé hagyományos formai eszközökkel élt (*Sartre*, *Camus* vagy a szocialista dráma néhány jeles képviselője, pl., *Friedrich Wolf*). Tovább bonyolítja a képet, hogy tartalmi szempontból jelentéktelen művek, pl., egyes mai bulvárdrámák is (*Marceau* vagy *John Patrick* művei stb.) szokatlan formai megoldásokkal teszik csábítóbbá banális mondanivalójukat. A forma és a tartalom mély összefüggésére mutat azonban, hogy ezek az újítások, noha a közönség szemében nemegyszer valóban eredetinek tetszenek, általában másodlagosak, átvettek.

A szakemberek és a nézők viszonya a formai változásokhoz

A formai kísérleteknek irányzatonként, sőt egyénenként és művenként is számos indítékuk és árnyalatuk van. Általánosan hangoztatott azonban ma az a nézet, hogy az utolsó, a maga korában egyöntetűen elfogadott forma (amelyet egyes drámai kézikönyvek ma is mintaképnek tekintenek), az *Ibsené*, már nem képes tükrözni a XX. század derekának bonyolult, összetett valóságát. Más-más indokokkal, de ezt a nézetet egyre sűrűbben vallják szocialista és polgári esztéták is. Íme, mindkét oldalról két-két markáns megnyilatkozás. Mesterházi Lajos — összegyűjtött drámáihoz írott *Játék vagy mutatvány?* című tanulmányában — a polgári drámát általában mutatványnak nevezi: „Szép mutatvány, jó mutatvány, a legjava mutatvány, de nem lelket felkavaró, nagyszerű játék, csak illúziót keltő illuszträció..." Ezt a drámatípust — amelynek képviselői közé egyként besorolja *Ibsent*, *Shaw*-t, *Hauptmannt*, *Pirandellót*, *Bródyt* vagy *Molnárt* — a drámatörténet „zsákutcájának" nevezi. *Jan Kopecky*, a kiváló cseh esztéta *Befejezetlen harcok* című dráma- és színpadelméleti könyvében pedig kijelenti: „A polgári dráma, fejlődésének csúcspontján, Ibsennél, bezárkózik a szobába... Az ibseni szobákba nemcsak a jelen fér be, hanem a gazdag múlt is... Egy valami azonban nem fér bele: a jövő. Más szóval a katarzis." A másik oldalon a polgári esztétika azt vallja, hogy semmilyen hagyományos, szilárd értékrenden épülő, zárt dramaturgia nem képes kifejezni a világ mai állapotát: a káoszt, az atomizálódást, az emberi sors nyilvánvalóvá vált abszurditását. *Erich Franzen* pl. *Formen des modernen Dramas* című művében így ír: „(A drámai cselekmény egysége) a lét totalitásának élményére támaszkodott, amely totalitásban az ellenséges erők tusája értelmes egésszé állt össze. Az ehhez az élményhez vezető út ma elzárult előttünk... Ha drámai cselekményen valamilyen arisztotelészi értelemben vett, célra irányuló akciót értünk, akkor az új szerzők legtöbb színdarabja egyáltalán nem dráma. Az eseményeket nem köti össze, mint az Ibsennél még tapasztalható volt, valamilyen racionálisan meghatározható kauzalitás..." A *Le Théâtre moderne: Hommes et tendances* című

Digitized by Google

gyűjteményben pedig *Georges Pillement (Condition de l'auteur d'avant-garde* című tanulmányában) erre a megállapításra jut: „Mint ahogy a festészetben az egyre nehezebben érthető, belső, absztrakt, megformálatlan művek felé haladunk, ugyanígy a színház is kiküszöböl mindent, ami csak tiszta realitás, anekdóta volt, hogy az emberi lény belső erőit, a tudatalattit, az álmot, a ki nem fejezettet ábrázolja." Számtalan további idézet bizonyíthatná: az ibseni, illetve zárt vagy „hagyományos" dramaturgiát, az egyik oldalon egy mélyebb, korszerűbb realizmus, sőt, éppen a szocialista realizmus nevében, a másik oldalon a következetes antirealizmus nevében, egyforma szenvedéllyel vetik el.

Mielőtt felvázolnánk álláspontunkat ebben a kérdésben, egy különösnek látszó tényre kell felhívnunk a figyelmet: egyfelől az esztétikai általánosítások alapja, a művészi gyakorlat, másfelől a közönség reagálása, amely épp a dráma műfajában alapvető szempont, azt mutatja, hogy az ún. ibseni forma még korántsem halt ki, sőt többé-kevésbé módosított alakban nemcsak nagysikerű, de valóban értékes művek szerves kifejezésére képes. Ez a technika éltet számos kitűnő egyfelvonásost (csak *Sartre Tisztességtudó utcalány*-ára vagy *Hubay Miklós C'est la guerre*-jére hívatkozunk). Továbbá: valahányszor megsűrűsödnek a történelmi események egy-egy döntő csomópont körül, az írók mint legkézenfekvőbb lehetőséghez, a hagyományos, zárt szerkezethez nyúlnak. (Példa rá a legtöbb második világháborús, ellenállási stb. dráma.)

Ugyanakkor ezzel a szerkesztésmóddal dolgozik a legtöbb bulvár- és bűnügyi dráma is. Éppen ez az oka annak, hogy egyfelől jobb- és baloldalon számos esztéta előtt kompromittálódik a forma jogosultsága, másfelől igen bonyolulttá válik a közönség-fogadtatás kérdése is. Kétségtelen ugyanis, hogy e bulvár-jellegű játékok nemcsak formai okokból találnak a közönség tetszésére — tehát nemcsak azért, mert a jelentős rétegekben élő ízlésbeli konzervativizmus a megszokotthoz ragaszkodik —, hanem azért is, mert e művek könnyen emészthető, olcsó, brechti kifejezéssel élve: „kulináris" mondanivalói is felettébb megfelelnek ennek a konzervativizmusnak, a magyar színházlátogatók egy tekintélyes részében is meglevő kispolgári kényelmességnek. Érdemes megnézni ebből a szempontból az egyes darabok látogatottságának statisztikáját, s érdemes megnézni, hogyan száguldanak végig ezek az ügyes és problémátlan művek az ország összes színházain (most csak a legfrissebb jelenségre: *Achard Bolond lány*-ának országos szériájára utalunk).

Szemben a Kulturális Elméleti Munkaközösség megállapításával, nem mondható ki általános érvénnyel, hogy az érthetetlen — de kinek a számára érthetetlen? — művek esetében az elutasítás mindenkor a tartalomnak szól. Számos példára lehetne hivatkozni, amikor mondanivalójukban értékes, de formájukban szokatlan, csak bizonyos szellemi erőfeszítéssel követhető művek ütköztek a nézők közönyébe. A színház vonatkozásában ez elsősorban a vidéki városokra jellemző (vidéki színházakban még a Pesten oly népszerű *Miller*-drámák bukására is volt példa, s nem kevésbé volt fájdalmas a kitűnő *Pécsi Balett* iránti kezdeti érdektelenség, épp az együttes szülővárosában, Pécsett). Budapesten az ilyen művek többnyire megtalálják a maguk szűkebb körű közönségét. Hasonló okokból bukott meg azonban a fővárosban is jó néhány elsőrangú film (*A vihar kapujában*, *Ilyen hosszú távollét* és több jelentős, kísérletező szándékú szovjet és magyar alkotás). Ha pedig — bár

Digitized by Google

a pontos szétválasztás e kérdésben aligha oldható meg — a közönség a szokatlan formán túl részben vagy elsősorban valóban a tartalmat is elutasította, ez — ismét ellentétben a vitaanyag megállapításával — nem mindig volt pozitív jelenség. Amennyire egészséges ízlésről tett bizonyságot, teszem azt, a *Mélyvíz* című musical bukása, annyira kispolgári tendenciák működtek közre az első Brecht-bemutatók kedvezőtlen fogadtatásában, vagy az antiszentimentális, modern zenés játékok iránti értetlenségben (gondoljunk az *Egy szerelem három éjszakájának* a megérdemeltnél sokkal kisebb sikerére).

Az is kétségtelen: amennyire kötelessége a színháznak, hogy nevelje, fejlessze a közönség ízlését, épp annyira létkérdés számára az is, hogy ne szakadjon el nézőitől. És ha fenntartásokkal kell is kezelni az ismert színházi jelszót, mely szerint „a közönségnek mindig igaza van" — a közönség reagálásának elemzése és a tanulságok felhasználása mégis alapvetően fontos mindenki számára, aki elméleti vagy gyakorlati síkon színházzal és drámával foglalkozik. A *Csárdáskirálynő* és a bulvárjátékok sikere nem intézhető el lemondó legyintéssel vagy az „elit" számára létesített színházakba való meneküléssel. (Bár közbevetőleg megjegyzem, hogy színházi életünkből sajnálatosan hiányoznak a szűkebb nézőkhöz szóló, kis befogadóképességű és hivatásos jelleggel működő kísérleti, pince- vagy szobaszínházak, amilyenek nemcsak Nyugaton, hanem pl. Csehszlovákiában és Lengyelországban is szép számmal vannak. Az ízlésbeli, intellektuális különbségek nivellálásának célul való kitűzése ugyanis nemcsak irreális, de egyáltalán nem is kívánatos dolog.) Ha a közönség változatlanul kedveli az ún. „hagyományos" szerkesztésű drámákat, akkor ebből éppúgy levonhatók megszívlelendő tanulságok, mint annak kutatásából, hogy a kísérletező kedvű alkotások közül melyek nyerték meg tetszését és melyek elől zárkózik el.

A „nyitott" és a „zárt" formák jogosultsága

Napjainkban egyre többet beszélnek a shakespeare-i drámáról, mint eszményről, és a Shakespeare utáni nosztalgikus sóhajtozás jogosultságát alátámasztja az a tény, hogy Shakespeare mai népszerűsége valóban egyre fokozódik, számokban is kifejezhetően. A nyitott shakespeare-i és a zárt ibseni forma között természetesen óriási a különbség, és mégis megkockáztatható a feltevés: népszerűségük gyökerei a mélyben közösek. A *Hamlet* hasonló belső igényeket elégít ki, mint az ibseni típusú szerkezeten épülő *Salemi boszorkányok*, sőt a bulvárdrámában is ezek az igények találják meg — persze mélyen leszállított fokon —, a maguk számítását. A bulvárdráma sikerének figyelmet érdemlő alaptényezője a mese érdekessége, a jellemek színessége. *Shakespeare*-nél, *Ibsen*nél, *Miller*nél ezek az erények elmélyülnek: az érdekes mese egyaránt átélhető primer és többszörösen áttételes síkon, a konfliktus nemcsak kiélezett, hanem jelentős, sorsdöntő is, az alakok nemcsak színesek, hanem mélyen tipikusak is, életre-halálra érdekeltek a konfliktusban.

És mégis: a korszerű dráma, ha nem hagyhatja is figyelmen kívül ezeket a tanulságokat, de nem is érheti be a nagy mintaképek másolásával. Térjünk ismét vissza a zárt szerkezetű dráma problémájához. Ha alaposan elemezzük az elmúlt évek drámai termését, akkor azt tapasztaljuk, hogy az ibseni forma épp a jellegzetes ibseni témákhoz használható fel egyre kevésbé. Gondoljunk csak olyan színvonalas, jellegzetesen ibseni felépítésű drámákra, mint *Arthur Miller Édes fiam*, *Lillian Hellman Kis rókák*, *Armand Salacrou*

Digitized by Google

A Lenoir-dinasztia vagy pl. *Peter Karvas Éjféli mise* című művei. Sikeres, hibátlanul szerkesztett alkotások, mégsem tesznek hozzá semmi újat a kapitalizmus, illetve a fasizmus lényegéről bennünk felhalmozódott ismeretekhez. Közismert tételeket demonstrálnak az ibseni technika legelavultabb elemének, az intrikának segítségével; típusalkotásuk a közhely szintjén áll. (Ez a módszer, amelyet Mesterházi, második említett tanulmányában, szellemesen keresztelt el „kritikai naturalizmusnak", volt hosszú időn át a legjellemzőbb a szocialista országok drámatermésére is; az elfogult polgári kritika, amely az utóbbi években bekövetkezett változásokról egyelőre még nem hajlandó tudomást venni, e példák alapján marasztalja el mindmáig globálisan a szocialista színműveket kincstári tézisdrámákként.)

Az intrika-dramaturgia fosztja meg a maradandóságtól azoknak a műveknek legtöbbjét is, amelyek egy-egy nagy történelmi csomópont köré épülve, az eseményeknek csak külsőséges drámaiságát aknázzák ki. Akármilyen hálásnak látszik is a drámaíró szempontjából a végletesen kiélezett egyszeri történelmi helyzet: időálló művet csak akkor teremthet, ha az egyszeriben az általánost is meg tudja ragadni, ha a pillanathoz kötött problematikát a más korok számára is tartalmas ábrázolás szintjére emeli. Ezért van az, hogy a felszabadulás óta írt magyar drámák közül, sajnos, nehezen lehetne találni olyat, amelv felújítás esetén ma, az időbeli közelség kedvező hatásával együtt is, sikerre számíthatna. Ezért van az, hogy szinte kivétel nélkül elavultak pl. a nagy gazdasági válság témája körül született, igen haladó szándékú 30-as évekbeli amerikai társadalmi drámák. (Megjegyzendő, hogy épp Amerikában a nagyszámú drámaírási tanfolyamon legtöbbször olyan tankönyveket használnak, amelyek az egyetlen érvényes mintát az ibseni drámában, pontosabban a hagyományos, „jól megcsinált" intrikabonyolításban látják.) És ezért van az, hogy — a pozitív példa kedvéért — a második világháború szörnyűségeit, a fajüldözést tárgyaló számos mű közül a mélyebb filozófiai alapra helyezett, parabolaszerű *Andorra* ígérkezik maradandónak, az amerikai társadalom fasizálódásának pedig nem a Rosenberg-ügyet zsurnalisztikai szinten feldolgozó művek lesznek az időálló dokumentumai, hanem a *Salemi boszorkányok*, amely a kérdést nem egyszeri esetlegességében, hanem mint a haladás és maradás örök csatájának egy súlyos fázisát ragadja meg.

Az ibseni értelemben vett, tézisszerű társadalmi dráma-típus tehát kétségkívül elavultnak látszik. Annál harmonikusabbnak érezzük viszont az olyan, zárt szerkesztésű drámákat, amelyek — sok esetben *Csehov* vívmányait is felhasználva — megtartják a mese tömörségét, a forma „bontatlanságát", a néhány szereplőre épülő feszes cselekményt, de kiküszöbölik a mesterkélt feszültséget, a felszínen drámai, de lényegükben hitel nélküli cselszövéseket. Ezek a drámák inkább bensőségességre törekednek, azaz a polgári társadalom intézményeinek és törvényeinek kézenfekvő leleplezése helyett a társadalomnak az emberekre gyakorolt romboló hatását mutatják be, és így, bár a hagyomány alapján, mégis új formát teremtenek. Olyan művekre gondolunk, mint *Garcia Lorca Bernarda háza*, *Tennessee Williams A vágy villamosa*, vagy *Krleža Agónia* című drámája stb. (Sokatmondó tény egyébként, hogy a polgári esztéták egy része újabban e műveket is elavultnak bélyegzi, épp az irracionális, abszurd drámák egyedüli jogosultságának alátámasztása végett.) Ilyen technikával készült egyébként az utóbbi évek legszebb magyar drámája, *Sarkadi Imre Elveszett paradicsom* is, amely, ter-

Digitized by Google

mészetesen egészen más társadalmi körülmények összefüggésében, de hasonlóképpen az emberi viszonylatok átalakulását állítja középpontjába. Másfelől úgyanilyen jellemző, hogy azok az írók, akik ilyen módszerekkel kitűnő drámákat alkottak, szenvedélyesen keresnek más formákat, ha úgy érzik, hogy témájuk túlnő ennek a formának a lehetőségein. *Lorca* a *Bernarda háza* mellett megalkotta a *Vérnászt*, *Miller* a *Salemi boszorkányok* vagy a *Pillantás a hídról* mellett az *Ügynök halálát*, mint ahogy *Peter Karvas* is az *Éjféli mise* után eljutott az *Antigone és a többiek* szélesebb, oldottabb, epikus és lírai elemekkel átszőtt formájához.

A tartalom és forma új szintézise felé

Fenntartva a zárt szerkesztésmód esetenkénti jogosultságát, tagadjuk-e azokat az igényeket, amelyeket szocialista esztéták is egyre sűrűbben hangoztatnak a drámai formának a kor ritmusát, megváltozott életstílusát és problémavilágát tükröző megújításával kapcsolatban? Korántsem. Szembe kell helyezkedni minden olyan törekvéssel, amely az atomkorszakbeli ember világviszonylatban egyformán megnyilvánuló újszerű „életérzését" hangoztatva, a formák öncélú rombolására törekszik. A zárt formák elvetése ilyen esetekben mindig egybeesik a realizmus megtagadásával, a haladó világnézeti alapon álló művészet gúnyoros lebecsülésével. Ám kétségtelen, hogy a tudomány és a technika szédületes fejlődése (nem utolsósorban a színházi technikáé is), az információs források kibővülése rohamosan átalakítja az ízlést és a gondolkodást. Módosítják a színházi néző magatartását a rokonműfajok is: a rádió fogékonyabbá teszi az elvont gondolkodásra, a film megnöveli asszociációs érzékenységét. Az információs források kibővülése, a gépi művészetek térhódítása további fontos tanulságokat is kínál a drámaírónak: az érdekes, izgalmas események vagy színhelyek kiaknázása önmagában nem jelent többé vonzerőt a színpadon, mert a nézők az újságokból többet tudnak ezekről, mint amennyit a színpad megmutathat, a film és a televízió révén pedig még vizuális élményeket is szereznek róluk. Ez a körülmény fokozott erővel kell hogy ráébressze a drámaírókat választott műfajuk specifikus lehetőségeire; kiaknázva a színész közvetlen emberi jelenlétét — mert hisz ezzel a hatáseszközzel egyetlen gépi művészet sem rendelkezik! — az emberek között lejátszódó társadalmi jelentőségű konfliktusok kimunkálására kell törekedniök.

Ezen az úton a drámaíróknak két akadályt kell áttörniök. A felszínen eseménytelennek, uniformizáltnak látszó hétköznapokból kell kibányászniok a korunkra leginkább jellemző drámai anyagokat, felfigyelve napjaink életének arra a kettősségére, amelyet a *Kritika* 1965 márciusi számában a *Szolzsenyicin és a mai szocialista realizmus* című cikk fejt ki igen tömören: „Esztendők telnek el egyenletes, változatlan hétköznapokban; s nincs az esztendőnek egyetlen hétköznapja sem, amelyben ne lehetne érzékelni a történelem lélegzetvételét. A ma emberének a tudatát, gondolkodását és érzésvilágát gyökeresen átformálja az időnek ez a sajátságos „drámai epikája'". Ennek a „drámai epikának" színpadi érzékeltetése törvényszerűen megszülli majd az új kifejezési lehetőségeket; újakat, akár szorosabban őrzi az író a hagyományos drámai formák eredményeit, akár lazít rajtuk és formát bont, hogy formát építsen. Másfelől a drámaírónak korszerű módszerekkel kell leküzdenie a néző sajátos ellenállását is. Számolnia kell

Digitized by Google

azzal, hogy hagyományos illuzionista eszközökkel nem zökkentheti ki a nézőt az „én ezt jobban tudom" fölényes állapotából. Valóban nem próbálkozhat azzal, hogy ravasz szakmai fogások segítségével magát tüntesse fel a még jobban informáltnak. Azt kell nyújtania, amiben — hivatásánál fogva — valóban többet tud a nézőnél: a társadalmi változások által szüntelenül módosuló emberi viszonylatok új szemszögből feltárt összefüggéseit.

Az új dráma formai megoldásai — ilyen alapról nézve — másodlagosnak tetszenének; de épp a téma és a konfliktus megválasztásának korszerűsége, illetve a megvalósítás minősége amúgy is mindig más és más, önmagukban vagy kombinációjukban új kifejezési lehetőségeket tár majd fel. A fejlődésnek szintézis felé kell vezetnie; olyan szintézis felé, amelyet a polgári dráma szemléleti korlátai miatt nem valósíthatott meg. Ez a szintézis megőrzi majd — amint erre már utaltunk — azokat az elemeket, amelyek a világ drámairodalmának remekeiben, minden formai különbözőség mellett is, a műfaj törvényszerűségeinél fogva, közösek. A kialakuló szintézis azonban — épp mert egyértelmű világnézeti alapon áll — szükségképp új kifejezési lehetőségeket, új formákat is keres és teremt majd.

Mindez persze homályosan, túl általánosan hangzik, de művek, vagy még inkább életművek hiányában felesleges volna jóslásokba bocsátkozni. Mindenesetre: *Ibsen*, és — kisebb mértékben — *Shaw* és *Gorkij* óta a legegységesebb, legharmónikusabb drámaírói életmű napjainkban *Bertolt Brechté* vagy *Arthur Milleré*. Nem véletlen, hogy az utóbbi esetében a polgári színház jelentős tehetségei közül a leghaladóbb felfogású íróról van szó. (Ugyanakkor éppen a polgári szemléletből fakadó problémák juttatták el őt is egy olyan zilált, szubjektivista, mozaikokra hulló mű megírásáig is, mint a *Bukás után.)* Az ő sokszínű, kísérletező kedvű és mégis viszonylag egységes életműve éppúgy lépés a szintézis felé, mint a szocialista drámán belül Brechté, akinek életművét viszont bizonyos fokig megcsonkították az általa időnként túlságosan mechanikusan értelmezett politikai követelmények. Bármily „anti-arisztotelészi" is drámaelmélete, úgy tetszik, legmaradandóbb művei azok lesznek, amelyek egyfelől a legtöbbet őrzik meg a dráma ősi műfaji lényegéből: a komplex, egyszerre érzelmi és értelmi hatásból, a sokoldalú, gazdag, szenvedélyes emberábrázolásból (*Kaukázusi krétakör, Jó embert keresünk*), illetve a színpadi szatíra alapvető hatástörvényeiből (*Koldusopera, Állítsátok meg Arturo Uit!*), másfelől pedig új és magasrendűen korszerű vonásként képviselik az öncélú intrika kiküszöbölését, az intellektuális fényt, a többértelműség és érzelgősség kerülését, az egyéni és az általános merész, marxista dialektikáját.

Egyelőre csak töredékesen olvashatók ki a szintézis elemei a szocialista országok újabb drámairodalmának egyes alkotásaiból; az új társadalmi rendszer művészi birtokbavételére még nem volt elég az idő, s a személyi kultusz korszakának művészetelmélete és művészetpolitikája sem kedvezett a korszerű szocialista dráma kialakulásának. De bizonyos: ha az utóbbi évtizedek során a jelentős drámák inkább polgári írók tollából születtek is, a szintézis lehetőségei elsősorban a szocialista világban, illetve a szocialista drámaírás számára vannak meg. A tartalomban és formában harmonikus, korszerű mai dráma problematikájának és kifejezési eszközeinek megtalálása csak az egyértelmű, haladó, tudományos világnézet alapjáról válhat majd lehetségessé.

Sz. Szántó Judit

Digitized by Google

A szocialista realizmus a képzőművészetben

Önelégültség nélkül is elismerhetjük, hogy kulturális életünk élénk, mindig történik valami érdekes és tanulságos az alkotó értelmiség köreiben. Az ellenforradalom óta a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága jól átgondolt dokumentumokkal, irányelvekkel, vitaanyagokkal hangsúlyozta a művelődésügy fontosságát, tapintatosan és folyamatosan érvényesítette a pártirányítást. A *Kulturális Elméleti Munkaközösség* összefoglalója „A szocialista realizmusról" újabb támpont arra, hogy a művészetek világában tapasztalható élénkség előrevivő mozgásba menjen át.

A heves hangulatú eszmecserék anyagából világosan kitűnik, hogy a részletekben megmutatkozó véleménykülönbségek ellenére a szocialista realizmus a XX. század második felére döntő jelentőségű művészettörténeti áramlattá terebélyesedett. Pontatlan, szűkkeblű vagy amorf értelmezéseitől függetlenül, produktumai földünk minden táján fellelhetők, programjáról, esztétikájáról mindenütt szó esik. A Magyarországon az utóbbi időben megjelent fejtegetések nagyjából megegyeznek abban, hogy korunk realizmusa a szocialista realizmus, a proletárforradalmak, a szocialista építés művészete. Azt már nem állítja senki, hogy napjainkban másfajta művészet ne létezne, ám a társadalmi igazság felé haladva a dolgozó emberiség főként az efféle művektől várhatja érdekeinek következetes művészi kifejezését.

Realizmus és eszmeiség

A művészet különböző ösztönös, misztikus magyarázataival szemben a fegyelmezett gondolkodás, a tudományos igény mind nagyobb jelentőséget tulajdonít világszerte a realizmusnak. Azok az elméletírók, akik marxista iskolázottságúak, magukévá tették a művészetre vonatkozóan a tükrözés teoriáját; a valóság megismerésének eszközét látják benne, s mivelhogy a szellemi tevékenységtől rendszeres erőfeszítést kívánnak, amely arra irányul, hogy az ember úrrá legyen a természet, a társadalom vak erőin — a valóság megismerésével a valóság megváltoztatásának a képességét igyekeznek kikovácsolni. A realizmus eszerint a valóság művészi tükrözése, de nem csupán mechanikus, passzív felvétele ennek, hanem lényeges vonásainak kiemelője. S mert a valóság lényeges tulajdonságai közé tartozik az, hogy fejlődik — a realista művészi tükrözés társadalmi vonatkozásokban a haladás tendenciáit is érzékelteti. Mindez azután a munkásosztály világnézetével felfegyverezve tudatossá lesz, a szocialista realizmus kialakulásával — a fejlődés törvényeinek megfelelően — osztályharcos alkotói szándékká tisztul.

Így van ez a képzőművészetben is. A kép, a szobor akkor sorolható egyértelműen a szocialista művészet körébe, ha a proletár ideológia terjedésének irányában hat. Jelentheti ez a forradalmi indulat fölkeltését, de megelégedhet bizonyos humanitárius bizodalom érzékeltetésével is. Nem várható el egyetlen műalkotástól sem, hogy valamely történelmi korszak eszmevilágát enciklopedikusan, egyszerre, egy műszakban jelenítse meg, de még egy csendélet, egy játékos kisplasztika is elárulhatja magáról, mikor, milyen ízléskörben, mekkora társadalmi felelősséggel készült. A szocialista realiz-

Digitized by Google

mus rangját nem szabad könnyelműen osztogatni: súlyos feltételeknek kell eleget tennie egy műnek ahhoz, hogy kellő érvénnyel képviselhesse a szocializmusért folyó küzdelem intellektuális és érzelmi ismérveit. Igaz viszont, hogy ugyanakkor számtalan sok festmény, szobor, rajz, grafika jelzi korunk nagyszabású társadalmi-történeti átalakulását, s ezeknek az alkotásoknak legtöbbje, ha nem is hibátlan „tükör", még így is, csonkán, részlegesen, töredékesen is részt vehet a kizsákmányolás elleni küzdelem tudatosításában.

Mert végül a progresszív eszmei aktivitás teszi a képzőművészetet is a szocialista kultúra számottevő elemévé. Akkor indul el egy művész a szocialista realizmus felé, amikor munkásságában hátat fordít a l'art pour l'art-nak, nemcsak az öncélúságnak, hanem — ami ezzel egyet jelent — a burzsoá szemléletmódnak, a tőkések érdekeit szolgáló valóságellenességnek is. Ha emberi és emberséges mondanivalója van a festőnek, szobrásznak, grafikusnak, s ezt a mondanivalóját a képzőművészet sajátos eszközeivel tudja előadni, ha közlendőinek indokoltságát egyben hitelesíti is, akkor már elkötelezte magát a haladás ügyének, s a szocialista realizmus útjára tért. Hogy célhoz ér-e, az természetesen még sok mindentől függ: életismeretétől, humanista elkötelezettségének fokától, világnézetének szilárdságától, s nem utolsósorban megjelenítő tehetségétől; ám a lehetősége már megvan arra, hogy életműve a korszakalkotó proletár irányzathoz kapcsolódjék.

A képzőművészetben is ott kezdődik valahol a szocialista realizmus, ahol kimutatható a mű társadalmi haszna. Ez — talán mondani se kell — nem mérhető valamiféle utilitarista számkulccsal, csak egyetemes fejlődéstörténeti kategóriákkal: segíti-e a munkásosztály harcát a népek anyagi és szellemi felszabadításában, az emberi méltóság sérthetetlenségének biztosításában, reményt kelt-e a szívekben arra, hogy mindenkinek kijuthat a szépségből, a boldogságból, s nem kell háborúban elpusztulni, nyomorral küszködni, embertásainkban csalódni. A humanista érdekeltség teszi a képet és szobrot is becsessé. Ha nagy érzések, nemes gondolatok, mélyreható ismeretek, közösségi élmények szólalnak meg benne, az csak növeli értékét. Ezért a korproblémákat, a sorskérdéseket megválaszoló mű kerül az értékrend élére.

Az új forma és a formai örökségek

Nem ismeretlen, de nem is kidolgozatlan a képzőművészetre vonatkozóan a szocialista realizmus egy sor általános következtetése. A példák, a megvalósult eredmények száma sem kicsiny. A szocialista országok művészetének fejlődési menete ebbe a fő irányba tart, de ez a földteke kapitalista részében és a gyarmatosítás alól felszabadult népek körében is jelentős szerepre tett szert. Formai tekintetben viszont nem lehet közös nevezőre hozni a szocialista indítékú és tartalmú művészeti alkotásokat; világviszonylatban, de nemzetenként is (s ezen belül iskolázottság, ízlés és előítélet szerint) más és más a stiláris megjelenésük. Tudvalevő, hogy a szovjet szocialista realizmus a képzőművészetben jórészt a vándorkiállítók örökségére épül, s — a külföld moderneskedő kifogásai ellenére — legtöbb műfajában meg is maradt ezen az úton. A valósághű ábrázolás gyakorlatán belül a soknemzetiségű Szovjetunióban a helyi hagyományok igen gazdag változa-

Digitized by Google

tokra vezetnek: a különböző szövetséges köztársaságokban, autonóm területeken a kolorit, a plasztikai előadásmód, a grafikai nyelvezet sokrétű variációja él, a balti körzetekben, vagy a Kaukázusban és a Kaukázuson túl élő szocialista nemzetek művészeinek munkásságában jól megkülönböztethető sajátságok figyelhetők meg. Kínában, Koreában, Vietnamban izgalmas megoldásokat látunk a régi távol-keleti formanyelv mai alkalmazására, korszerűsítésére. Jellegzetesen önálló iskolát akotnak a mexikói monumentalisták, a latinamerikai grafikusok stb. Mindezeknek a műtörténeti folyamatoknak a részletes elemzése azonban még elvégzendő, hálás feladat; ennek a megoldása teszi majd lehetővé, hogy a szocialista realista képzőművészet általánosságokban mozgó elmélete a megvalósult művek, konkrét összefüggések tanulmányozásának segítségével differenciáltabbá finomuljon, a fejlődés új szakaszaihoz igazodjék.

Folyamatosság, vagy megszakítottság

Magától értetődő, hogy számunkra a legbonyolultabb tennivalónak a magyar helyzet felmérése, az Európa közepén lezajló műtörténeti átalakulás vizsgálata látszik. Ha túl közelről nézzük az egyes jelenségeket, bizony nehéz törvényszerűt felfedezni bennük. Főként az előzményekhez és korunk külföldi törekvéseihez való viszony látszik a szakma felől nézve kényes vitatémának. E tekintetben talán nem is lenne helyes az ellentéteket feloldani, hiszen a világnézeti következetesség egészséges és szükséges elfogultsággal jár. Józanabb álláspont kialakítása nem nélkülözheti azt, hogy történikus szemmel nézzünk körül a művelődéstörténet közelmúltjában.

Rendkívül élesen jelentkezik ugyanis a XIX. és XX. század szétválasztása az előzmények megítélésében, holott az ilyen kronológikus alapállás nemcsak hibás, de nevetséges is. Miért olyan megvetendő hát a XIX század, s meddig vetendő meg? 1900, mint évszám, nem ad semmi érvet a periodizálásra. Klasszikus évtizedeiben is ocsmány volt a kapitalizmus, imperialista formája meg két világháborúval tizedelte meg a Föld lakosságát, s most Vietnamban folytat népirtást. A forradalmi munkásmozgalom ellenben több mint százéves, mindkét századhoz köze van, s negyvennyolc esztendeje vívta ki a lehetőségét, hogy elkezdődjék az emberiség igazi történelme. A felépítmény dolgában sem a századforduló okoz naptár szerinti változást, hanem az osztályharc erősödése, a két kultúra összeütközése. A szocialista realizmus eleven tradíciója a proletariátus igazát felismerő, bizonyító, indokoló, terjesztő tudomány és művészet. Ám ha a polgári haladás remekeitől tanulni lehet — miért csak az utolsó ötvenöt év teljesítményeitől? Kétségtelen, hogy a burzsoá ieológia legagresszivabb időszaka egyben a proletárforradalmak kora, s hogy a kapitalista világ legjobb művészei progresszív felfogásúak, rájuk is hat a szocialista tábor léte, kulturális forradalmának már eddig is elért rendkívüli sikere. Amiként azonban a szocializmus győzelme földünk egyharmadán nem teszi feleslegessé a tudományos világnézet kialakulásakor elért eredményeket, úgy az akkori tisztázódáshoz hozzátartozó műalkotások tanulságai sem vesztették el érvényüket.

Vitathatatlan, hogy a forradalmi munkásmozgalom aktuális teendőinek elvégzéséhez nem elegendők a tudományos szocializmus megalapítóinak

Digitized by Google

műveiből vett idézetek, de az ő gondolkodásmódjuk, észjárásuk, intellektuális készenlétük, kérlelhetetlen éberségük metsző logikájára, politikai egyértelműségére ma talán nagyobb szükség van, mint az elmúlt száz évben valaha is volt. Mert ha helytálló az a felfogás, hogy a XX. század második felére az élet, az osztályharc bonyolultabbá vált, akkor a történelmi helyzeteket, ideológiai megnyilatkozásokat még áthatóbb tekintettel kell vizsgálni. Ezért jó lenne kijelölni a határt a közelmúlt néhány évtizedének európai művészetében differenciálódás és bomlás, árnyalás és széthullás között, elemezni a fokozatokat az elidegenedés, az anarchia, az ellenzékiség, a forradalmiság esetleges érintkezési pontjain, meghatározni az őszinteség és az alakoskodás, a kommunista meggyőződés és az álrealizmus, a proletár pártosság és a proletkult jegyeit.

Nem pazarolja-e a szocialista realizmus tartalékait az, aki kizárólag az úgynevezett avantgarde-ot tekinti apai örökségünknek, s hallgat *Daumier, Courbet, Van Gogh* példamutatásáról? Mennyivel jobb ez, mint az, aki csak *Munkácsyt, Repint, Grigorescut* tartja folytathatónak? A fő veszély mégis akkor áll elő, amikor a szakmabeliek szeme elől a formaelemző ősök eltakarják haladottabb utódaikat, a nihilisták a demokratákat, a talajukat vesztettek a forradalmárokat. A dadaizmusból, a märzizmusból John *Haertfield* átment az antifasiszta montázs területére, s *Majakovszkij, József Attila* — költészetük eszmei telítettsége, meleg fénye felől nézve — inkább csak ujjgyakorlatokat végeztek a futurista, szürrealista hangsor próbálgatásával. A kubizmus, az aktivizmus *Derkovits Gyula* szocialista realizmusában az artikuláció gyakorlásának emléke. A mégoly merésznek látszó alaki kísérletek is megfakulnak felhalmozódott kifejeznivalók hiányában, de legtöbbször a közlés vágya is lelohad, ha a közjó messianisztikus szolgálata nem ihleti meg a művészt.

A régi világ, a magántulajdonra támaszkodó rend, az értéktöbbletből származó kiváltság megszüntetésének, a dolgozó emberiség érdekei érvényesítésének szenvedélyes akarása nélkül az avantgarde éppolyan formalizmus, mint a klasszicisztikusan naturális ábrázolásmód. Közismert, hogy az absztraktnak nevezett képzőművészet akademizálódott, műkereskedelmi giccsé vált; szükségszerű az is, hogy bizonyos entellektüelek professzionista anarchizmusa megszokottá lett. A művészetet, az irodalmat csak a gazdasági fejlődés felépítményi visszaható funkciója, az eszmei megújulás menti meg az elsorvadástól, a dekadenciától, az elszigetelődéstől. Ezért lehet egyetérteni azzal a konkluzióval, hogy napjainkban az a modern, ami szocialista. Fonákul hangzanak azok a nyugatról jövő csábdalok, amelyek alkotói szabadságról, szuverén eredetiségről szólnak, de mégcsak nem is titkolják, hogy az absztrakció félévszázados használatban megviselt egyenruháját, vagy ennek konfekciós utángyártását értik ezen. Hogy egy műnek felfogható jelentése is legyen, ez meg egyenesen anakronizmus szerintük.

Sokféleség és egység a stílusban

A korszerű művészi megnyilatkozás kritériuma — ebben is meg lehet egyezni — a forradalmi eszmeiség, az engedmények nélküli humanizmus. A megnyilatkozás módja — a legújabb tapasztalatok szerint — igencsak sokféle. Nem cáfolja-e ez a stílus-pluralitásnak minősített mai eklektika a tartalom és forma egységéről vallottakat?

Digitized by Google

Attól eltekintve, hogy a stílus még nem forma — a műalkotás külső-belső szervessége mindig konkrét vizsgálati probléma, egyedi eset. Ezért van azután az, hogy korunkban, amely a múltra vonatkozóan hatalmas ismeretanyaggal rendelkezik, a régebbi és újabb műtörténeti periódusok hatása egyszerre, egyidejűen, sőt keverten is kimutatható művész kortársainknál. A modernségükre kényesek többnyire az archaikus és a primitívnek deklarált hagyatékból merítenek inkább, ezért is nagy a keletjük az óegyiptomi, etruszk, románkori műemlékek reprodukcióinak, az afrikai, óceániai maszkoknak, bálványkáknak. A kezdetlegesség a manapság divatos raffinéria, s egyben a tömör, lakonikus, blickfangos kifejezés iskolája. Sok utalás történt már arra is, hogy mennyi mindent kölcsönzött a szürrealizmus a románkori templomfaragványoktól, *Hieronymus Bosch*-tól, *Goyá*-tól, de még a korareneszánsz szinkron kompozícióitól is. A szocialista művész — elhagyva az inkább szürnaturalizmusnak bélyegezhető irányzat dehumanizált ridegségét — közéleti szenvedélyéhez találó hangsúlyt biztosíthat szürreális asszociációkkal. Az olyannyira XX. századinak tartott absztrakcióhoz is rengeteg előképet szolgáltat a klasszikus múlt; a régi dekorok szeszélyes ága-boga vagy jól elrendezett szimmetriája, minden korbeli épületek díszítése, triglifek, bordázatok, stukkminták halmaza egy idő óta újjászületik, új változatokban jelenik meg, önálló életre kel.

Vannak olyan vélemények, melyek szerint a vizuális reproduktív technikai eljárások felfedezése feleslegessé tette a klasszikus értelemben vett ábrázolást. A fotósok, filmesek, televíziósok viszont maguk is művészi ambíciókkal végzik feladataikat, sokat merítenek a képzőművészet múltjából, de hatnak is a mai festőkre grafikusokra. A kétdimenziós ábrákban gyakori a szélesvásznú film formátuma, bár a régi századokban sem volt ez ismeretlen. A premier plan beállítások viszont nem nélkülözik a festményportrék készítésének tapasztalatait.

E vázlatos emlékeztetőből is kitűnik, hogy a mai képzőművészet adekvát megnyilatkozásaihoz nem áll a művész rendelkezésére valamely minden másnál jobban bevált formanyelv. Feltételezhető, hogy majdan a világkommunizmus művészete sem lesz uniform. Mindig volt és lesz elavuló régi és születő új eleme a művészetnek. Ezt a dialektikus kapcsolatot esztmei oldala felől lehet érdemlegesen megközeliteni. A mű emberi hitelét, forradalmi tartalmának intenzitását a társadalom igazolja, esztétikai rangját a közönség reagálása fémjelzi. Régebben ezt úgy mondták: a művészi munka a műélvezet előidézésé el válik teljessé. A szocialista realizmusnak létfeltétele a munkásosztály, a nép helyeslése: esztétikai próbája a dolgozó tömegek egyetértése. Ezt a tételt újabban a közízlés elmaradottságára hivatkozva szokták kikezdeni. A közösségi szolidaritást sugárzó, jó minőségű alkotások társadalmi elismerése azonban nem marad el. A közérthetőség követelménye nem azonos a könnyen érthetőséggel. De jelenti az esztmei vonzást, az osztályharc mozgósító erejét, a haza üdvének, a közérdeknek a vállalását. Ennek szokatlanabb megjelenítése előtt is kitárulnak a szívek.

Pogány Ö. Gábor

Digitized by Google

MEGJEGYZÉS

A tények helyreigazító ereje

Hogyan alakul az atlagember életrendje? Milyen tényezők befolyásolják a különböző társadalmi rétegeket tanulási, művelődési, közéleti tevékenységük kialakításában? Ki hogyan realizálhatja társadalmunk által megteremtett kulturális lehetőségeit? Ezernyi ilyen kérdés foglalkoztatja a ma gondolkodó emberét, legyen bár funkcionárius, hivatásos népművelő, vagy egyszerűen nyitott szemmel járó érdeklődő.

Sokszor elismételt, szinte már közhelynek számító igazság, hogy nem elég az *eszközök* oldaláról mérlegelni a művelődés helyzetét — hány látogatójuk, olvasójuk, részvevőjük stb. volt az intézményeknek, rendezvényeknek —, hanem az *emberek* tényleges életmódjából, viselkedéséből, igényéből kell levonni következtetéseinket. Ehhez nyújthat kiváló segítséget a *Központi Statisztikai Hivatal* alkotógárdájának egy új, nemrégen közreadott publikációja, *A nap 24 órája* című felmérés. A gondos, tudományos igényű és módszeres vizsgálat eredményei — reméljük — alkalmasak lesznek arra, hogy téves elképzeléseket, makacsul rögződött fikciókat oszlassanak, a *tények* erejével korrigálják, ami tarthatatlan, és erősítsék meg az életrevaló gondolatokat.

Elsősorban a *szabadidő adatai vallanak a művelődés* fontos összefüggéseiről. A vizsgálat során az ember 24 órás időbeosztását négy kategória — a munkaidő, a házimunka-, az alvás- és szabadidő — kölcsönös feltételezettségében elemezték, így ezek egymáshoz való viszonya és a szabadidő rétegeződése egyaránt alkalmat ad következtetésekre. Hogyan figyelmeztet a felmérés elképzeléseink olykor téves voltára? Meglepően vallanak a számok például a termelőszövetkezeti parasztság téli szabadidejéről. Téli falusi népművelési terveinket nagyrészt arra a feltevésre alapoztuk, hogy ilyenkor a parasztember ráér, és alig várja, hogy valamiféle művelődési alkalma legyen. Kiderül azonban, hogy a tsz-tagoknak (a falusi körülmények és a még fel nem keltett igények miatt) a nyárinál jóval több ugyan az aktívan eltöltött szabadidejük, de tennivalóink nagyságához képest még mindig kevés, sőt még télen is alatta marad a munkások és alkalmazottak átlagának. (Országosan a keresők átlagos szabadideje napi 3 óra, a tsz-tagoké télen 2,6, nyáron 1,5.) A szabadidőben rejlő tartalékokra mutat az is, hogy a tsz-tagok az előbb említett 2,6 órából csak 1,2 órát töltenek kulturálisan hasznos tevékenységgel, a többit pedig otthoni beszélgetéssel, vendéglőben, kézimunkával stb. Bi-

Digitized by Google

zonyára sokakat elgondolkoztatnak majd azok a tények is, amelyek — szemben a közhiedelemmel — azt bizonyítják, hogy azonos foglalkozási csoportokban alig tér el egymástól a budapesti és a vidéki szabadidő-struktúra. Sőt, a férfi szellemi dolgozók kulturális jellegű tevékenységének aránya vidéken nagyobb, mint Budapesten.

Úgy látszik, hogy a látogatottság kiragadott, semmihez sem viszonyított számadatai alapján túlértékeljük, rosszul ítéljük meg a művelődési intézmények — mozik, színházak, művelődési otthonok stb. — tényleges szerepét. Az időmérleg az mutatja, hogy a 2—4 órányi szabadidőből átlag csak napi 10—20 perc jut a házon kívüli művelődésre. (Negatív oldalról szemlélve: az embereknek 31,6 százaléka egyáltalán nem jár moziba, 63,4 százalékuk színházba és 63,9 százalékuk kultúrterembe, klubba.) Az otthon ülésnek a véltnél nagyobb arányait mutatja az is, hogy még vasárnap is a férfiaknak csak maximálisan a fele, a nőknek pedig a negyede hagyta el a lakását, a többi esetben még a lehetőségét is kizárva a mozi, színház vagy művelődési otthon látogatásának. (A munkás és alkalmazott férfiak közül például a 20 éven aluliaknak 67,3 százaléka, az 50 év felettieknek már 88,9 százaléka tölti el otthon a szabadidejét.) Mindez arra mutat, hogy a társas művelődés formái (tehát a családi vagy szűk baráti közösségen túlmutatók) napjainkban is még meglehetősen fejletlenek.

Nemcsak meglepetéseket szolgáltat a 24 órás vizsgálat. Sok tekintetben megerősíti, igazolja is helyes, főleg az utóbbi években kialakított népművelési törekvéseinket. Az otthonülés művelődési szempontból értékes lehetőségeinek növekedését figyelhetjük meg — hála a tv sokat vitatott de feltétlen hasznos missziójának. (A felmérés során — helyesen — a tv-nézést az „aktívan töltött szabadidő" kategóriájába sorolták, elválasztva ezt a semmittevő üldögéléstől.) Sőt az is kiderült, hogy a tv hatására abszolút mértékben is növekszik a szabadidő — a tv-tulajdonosoké csaknem napi egy órával! Nagyszerű ténye kulturális forradalmunknak az *olvasás és tanulás* primátusa a szabadidőn belül. Ez egyaránt vonatkozik az olvasás és a tanulás időtartamára is, gyakoriságára is, elsősorban a férfiaknál. (A férfiak az összes aktívan töltött szabaidőnek 29.1 százalékát töltik ezzel, a nők 20 százalékát.) Nem adnak újdonságot, de sürgetik tennivalóink elvégzését a nők időbeosztásáról szóló adatok. A férfiak átlagos 1 órányi házimunkájával a háztartást vezető kereső nők 4—6 órányi házimunkája áll szemben . Ez elsősorban szabadidejüket rövidíti meg. (A kereső férfiak szabadideje 3,3 óra, a nőké 2,6 — a tsz-dolgozók adatai nélkül.)

Sokat foglalkoztunk az utóbbi időben — például a nemrég összefoglalt népművelési vitában — a művelődés motivációival is. Íme, egy érdekes megfigyelés azokról a kü-

Digitized by Google

lönbségekről, amelyek az óhajtott és a ténylegesen választott művelődési elfoglaltságok között mutathatók ki. A kiadványban olvasható következtetés: „Az emberek (az ún. szabadidőben) nem annyira azt csinálják, amit leginkább szeretnének, hanem legtöbbször a »legkisebb ellenállás« vonalán haladva, a legkevesebb fáradsággal, készülődéssel járó szórakozásfajtát választják, azt, ami éppen »kéznél van«". Az óhajok és a valóság ellentmondásában igen rossz osztályzatot kap a sport és a kirándulás: a férfiak 16 százaléka említi ugyan, de csak 6 százalékuk él vele valójában. Érdemes felfigyelniök erre a tömegsportok szervezőinek!

A tanulságok kapcsán dicsértük is a kiadványt, főleg módszere, de aktualitása miatt is. Manapság a növekvő figyelem elsősorban a tárgyi, az objektív tényezők és összefüggések megismerésének szól. A különböző, társadalmi érdekű felmérések szaporodása nem egyszerűen divat, hanem bennük is az a törekvés fejeződik ki, hogy a tényekhez, a változó valósághoz és gyakorlathoz mérjük következtetéseinket és intézkedéseinket.

Sokat ígér az a módszer is, amely társadalmunkban az emberek időrendjének a vizsgálatát végzi. Minden élet egyik feltétele a ritmus, a periodikusan visszatérő változások rendszere, amely az embernél — a biológiai és egyéb összetevők hatásán kívül — elsősorban társadalmi meghatározottságot mutat. Hogy kinek mire mennyi ideje *jut* és *juthat* rohanó életünkben, az — többek között — művelődési terveink realitását is sok tekintetben eleve eldönti. A nap 24 órájának eltöltéséről szóló felmérés most *első ízben* ad átfogó tájékoztatást hazánkban az életnek erről a fontos és érdekes metszetéről. A módszer gondossága (az adatfelvétel, a főcsoportok kialakítása, a tevékenységi és jelenségkörök elhatárolása, a definíciók pontossága stb.) minimálisra csökkentheti az e műfajon belüli pontatlanságokat. A mégis kifogásolható mulasztások közül csak egyet teszünk szóvá: A „társadalmi tevékenység" (taggyűlés, szeminárium, munkásőrség, részvétel valamely társadalmi szervezet munkájában stb.) egy kalapba került az ügyintézéssel, a disznóöléssel és a templomba menéssel, s így senkinek sincs módja önállóan és hitelesen tanulmányozni ezt az igen fontos, a közéletre, a demokratizmusra is fényt vető „mozgásformát". Pedig ez igen érdekes mozzanat lehetett volna abban a sokrétű bontásban, amelyre valóban társadalmi meggondolások késztettek.

Talán tiszteletlenségnek tűnik, hogy táblázatok idézése nélkül hivatkoztunk e felmérésre — mintha valaki verseskötetet méltatna a legszebben csengő versszorok nélkül. Egyetlen szemelvény sem pótolhatná azonban a kiadvány gazdagságát. Feltehetően a „24 órás vizsgálat" is töri majd az utat ahhoz, hogy ezek a kis, szürkének látszó, az íróasztalon szerényen meghúzódó füzetecskék jobban betöltsék hivatásukat, termékenyítve közgondolkodásunkat. **F. J.**

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A történelem futószalagán*

Irodalomtörténeti értékű antológiát jelentetett meg az idei könyvhétre a *Magvető Kiadó*. Olyan lírai gyűjteményt, amely terjedelmével és tartalmával egyaránt újra meggyőz arról, hogy az ellenforradalmi rendszer nyomása ellenére élt és fejlődött az antifasiszta küzdelem irodalma Magyarországon, hogy líránk a Horthy-korszakban sem maradt hűtlen hét évszázados progresszív hagyományaihoz. E kötet is tanúsága annak, hogy — egy kisebbségtől eltekintve — az akkori magyar költők legjobbjai magas hőfokú művekben fordultak szembe a fasizmussal. Az eredmény kissé meglepi a kutatót is: az emberség és az erkölcs olyan magasrendű azonosságáról vall, amely líránk történetének szép hagyományává teszi a hazai antifasiszta költészetet.

Ennek az antológiának a darabjai nem a gyönyörködtetés, a művészet, nem is a megszokott esztétikai hatás felkeltése céljával készültek. Tragikus-elégikus tónusú, az élettől búcsúzó művek sorakoznak itt egymás mellé, nyomasztó a körkép; e verseket olvasni fájdalmas kötelesség. Annál nagyobb viszont a művek erkölcsi hatása, morális szuggesztiója, az élet értékeit óvó mementója. A lemondó, búcsúzó, halálba hanyatló versek sora, véget alig érő egymásutánja az olvasónak éppen az ellenkezőjét sugallja: az élet szeretetét, a harcot és a haragot, a lázat és a lázadást gyújtja ki, energiáinkat éleszti, a romlás erőivel való küzdésre serkent.

Megrendítő tallózni a gyűjteményben. Újra meg újra érzékelhetjük belőle, hogy egy egész nemzedék életét, jövőjét mérgezte meg a néppusztító ideológia. Megrázó élmény olvasnunk vészjós, egyre sötétebb, halálsejtelmű strófáit azoknak, akik áldozataivá lettek a gyilkos erőszaknak. Keserűség tárháza, gondok gyűjtőhelye ez a kötet: félelem, sötétség és tragikus szomorúság felhőz be itt mindent. Egy halálraítélt nemzedék élettől búcsúzásának vagyunk tanúi. De az üldözöttség, a szorongás, a lelki gyötrelmek hullámai ellenére mégsem hatnak ezek a versek leverően. A reménytelenség, a bánat, a magányos csüggedés alapszólamát ugyanis folyvást ellenpontozza a versekben feszülő életvágy, az életigenlés. S az iszonyatban, amely szinte kicsap e versekből, az undornak és a megvetésnek olyan nagyerejű lángja izzik, hogy ez maga is hitvallás az élet, a humánum, az életalakító eszmények mellett. Ennek szuggesztivitása most, évtizedek múltán is változatlan erővel hat. Nem pusztán az érzelmek és a morál, de a világnézet, az életelvek szintjén is nagy fokú tudatossággal fogalmazódik meg egész sor költőnk tollán az elutasítás, a megbélyegzés, az ítélet. Ebben a tagadásban — hol erőteljesebben, hol töredezettebben — hangot, érvényt és esztétikai jelentőséget kap mindaz, ami szocialista-humanista elveink, ideáljaink tartalma, alapja, lényege.

Meglepő és jóleső a felvonuló költői arcvonal sokrétűsége, sokféle indíttatása, jelleme, magatartása, nemzedéki hovatartozása, vérmérséklete. Alig van valamirevaló magyar

* Magvető Könyvkiadó, 1965.

Digitized by Google

lírikus, akit ne érintett volna meg, akiből ne váltott volna ki tiltakozást a „barna veszedelem". A legnagyobbak: *József Attila, Radnóti Miklós, Illyés Gyula* és *Babits Mihály* mellett a tragikusan elpusztultak egész csapata sorakozik: *Sárközi György, Fenyő László, Forgács Antal, Salamon Ernő, Lukács László, Zsigmond Ede, Vető Miklós, Berkó Sándor* és a többiek. Az élők között pedig *Vas István*nak, *Fodor József*nek, *Zelk Zoltán*nak, *Benjamin László*nak, *Csanádi Imré*nek és *Képes Géza*nak költészetében nyitott új korszakot az antifasiszta harc.

Egy sor életművet helyez újszerű megvilágításba a válogatás. *Karinthy Frigyes*ét például, akit mint a korral szembeszálló, szenvedélyesen vádoló erejű, új világot áhító antifasiszta versek szerzőjét mutat be. Vagy *Vas István*ét, aki 1934-ben a merész küzdelmet, a „régi hősiséget" énekelte a barbársággal szemben, aki hexametereit — a babitsi ojtás ellenére — immár gépfegyvergolyóknak szánta. De maga *Babits* is „hűtlen" lett saját, politikától menekvő tanításához: parancsuralom alatt nyögő sorkatonaként ábrázolja magát, kit felelőtlen parancsnokai halálba irányítanak. Az antológia érdeme, hogy sokhangú orkeszterében új fényt kap *Brassai Viktor, Hollós Korvin Lajos* és *Vér Andor* költészete is. Általában: jobban, mélyebben, árnyaltabban lehet megérteni a két háború közötti korszak egész irodalmát, ha ezt a kötetet végigolvassuk. Versei az *életközeget* sugározzák, a *kor-atmoszférát* lehelik, mely az alkotói életutakra meghatározóan hatott.

A válogatás — *Kerékgyártó István* alapos, szorgalmas munkája — minden olyan költői művet gondosan számon tart és összegyűjt, amelyben az antifasiszta korérzés valamilyen módon hangot kap, ha néha csak egy-két sor erejéig is. Viszont okkal hiányolhatjuk *Gellért Oszkár, Barta Sándor* és *Körmendi Zoltán* antifasiszta líráját, s azt is, hogy a válogató a mai lírai derékhad néhány jeles alkotóját mellőzte. *Devecseri Gábor, Pilinszky János, Vasvári István* és *Weöres Sándor* antifasiszta költeményei is helyet érdemeltek volna a gyűjteményben. Szűkkeblűen járt el az antológia *Salamon Ferenc*cel, a fiatalon elpusztult ígéretes tehetséggel: mindössze egy verssel szerepelteti. A színkép különben teljes. Sőt, talán túlságosan is. Olyan alkotások is belekerültek a gyűjteménybe, amelyeknek úgyszólván semmi közük sincs az antifasizmus problémavilágához. Így például *Madarász Emil Szovjet hajók* című verse szép emléke a szocialista építés hősi korszakának, de antifasiszta tartalma nincs, bár szerzőjétől a válogatásba valót is találhatott volna a kissé gondosabb kutatás. *Illyés Gyula A jog* című költeménye a plebejus-szegényparaszti lázadó indulat nagy lélegzetű produktuma, de nincs kapcsolódása az antifasizmus köréhez.

A gyűjtemény elvi-esztétikai értékétől messze elmarad a szegényes kísérő jegyzetanyag. Ezekben feleslegesek a versek tartalmát iskolásan leíró-jellemző kommentárok, sokkal szükségesebb lett volna megvilágítani a versek keletkezésének, születésének, megjelenésének, terjedésének és hatásának történetét. S mindenekelőtt fájóan hiányoznak a költők életrajzai, műveik bibliográfiája, s a szövegeket élénkítő fényképes illusztrációk.

Az antológia leggyengébb pontja: kompozíciója. Anyaga nincs átgondolt elvi szempontok szerint elrendezve. Pusztán időrendi egymásutánban, különben azonban a legnagyobb összevisszaságban kerültek egymás mellé a művek: vers verset követ, jobbára fejezetek, rendező elvek, vezérgondolatok nélkül, valósággal betűtengerbe fojtva az olvasót. Az antológia fejlődésmenete, összefüggésrendszere, művészi belső dialektikája így, sajnos, jóval kevésbé érvényesül, mint amennyire tartalma alapján megérdemelné.

Fenyő István

Digitized by Google

*Balázs Béla: Lehetetlen emberek**

Visszahozhatatlanul elsüllyedt, de süllyedésében is máig szóló tanulságokat nyújtó világot idéz fel *Balázs Béla* újonnan kiadott regénye, a *Lehetetlen emberek*. Hősei a századelő magyar művészei, s a regény tárgya az a kétségbeesett küzdelem, melyet e művészek környezetük lehúzó, tehetséget elfullasztó hatása ellen vívnak.

A kor magyar irodalmának nem ez az egyetlen ún. „művészregénye" (a regényt ugyanis Balázs Béla az 1910-es években írta, s első része 1919-ben jelent meg a Nyugatban). *Kaffka Margit* Állomások, *Benedek Elek* Édes anyaföldem, *Benedek Marcell* Vulkán, *Laczkó Géza* Királyhágó című regényükben mind ezt az ellentmondásoktól kuszált, nehezen áttekinthető problémát firtatták: mi a művész helye és szerepe a századelő magyar társadalmában?

Igaz, Balázs Béla regénye nem áll a kor művészregényeinek élén, s nem tartozik szerzőjének legkiemelkedőbb alkotásai közé. Sok benne a kor jellemző, de mára elavult modorossága, nehézkes és nem egyszer szinte kimódolt nyelve. Ennél is élesebben szembeötlő gyengesége azonban éppen erényéből fakad: abból, mellyel valamennyi művészregénynek fölébe emelkedik. Balázs Béla már mint tudatos kommunista bírálta is ezt a világot, de a megoldást, a művész és a nép végső soron mindig szükségszerű egymásra találását még inkább csak közli velünk, olvasóival, semmint teljes, elhitető művészi erővel ábrázolja-láttatja.

A történet, a regény szoros értelemben vett cselekménye röviden összefogható: Szegedi János zenetanár megszereti egy gazdag orvos feleségét, Klárát, aki otthagyja érte családját. Kínzó belső nyugtalansága azonban Szegedi mellől is tovább üzi. Látják, hogy e menekülés és kivonulás a társadalomból egyiküknek sem hozhat megoldást. Hosszú megpróbáltatás-sorozat után azonban végre egymásra találnak. Utolsó értesülésünk róluk az, hogy „lázító" röplapok terjesztése miatt mindkettejüket letartóztatták. Pontosabban szólva: a regény ezzel az újsághírrel kezdődik. Balázs Béla ugyanis sokkal inkább elemző-magyarázó művet írt, semmint „szabályos" cselekménysorra felfűzött „igazi" regényt.

Szándéka nyilvánvaló e szerkesztési eljárásból: meg akarta „magyarázni", miként lehetséges az, hogy egy művészházaspár olyan „bűnös és sötét politikai üzelmekbe" keveredjen, amilyennek ezt a közölt újsághír kommentálta. Ebből a szándékából eredően a regény története csak alkalom a szerzőnek arra, hogy sorsokat, alakokat, típusokat vonultasson fel, s általuk világítsa meg mondanivalóját. Ezekkel a szereplőkkel János és Klára felváltva találkozik a mű során, s véleményeik, nézeteik kicserélése kapcsán feltárul életük s az esetek nagy többségében tragikus zátonyra futásuk. A mű így számos nagyobb novellára, vagy kisregényre bomlik, de mégsem tekinthető szerkezetileg szétesőnek. Egységben tartja gondolati, belső feszültsége, Balázs Béla jellemző írói sajátja.

Mert ez a gondolati feszültség, a minden probléma gyökeréig való lehatolás izgalma, erőfeszítése a lirikus Balázs Bélát éppúgy jellemzi, mint a próza- vagy drámaírót, a teoretikust, s a filmszakembert. A végokok kutatása, kora hazug látszatának az utálata vitte annak idején a fiatal Balázs Bélát az emberiség ősi művészi megnyilvánulásaihoz: a népmesék és népdalok világához. Így lett ő a századelő sokszínűen izgalmas magyar irodalmának az a

* Szépirodalmi Könyvkiadó. 1965. A bevezető tanulmányt *Szabolcsi Miklós* írta. A regényt a 257. laptól *Geréb László* és *Nyilas Vera* fordította.

Digitized by Google

reprezentáns alakja, aki a legmodernebb tudattartalmakat a népköltészet kincses világának eszközeivel megszólaltatva bizonyította be, hogy népiség és modernség nem ellentétek, hanem egymással összetartozó fogalmak. Igaz, a századeleji német irracionalista filozófiák adták az indítást ahhoz, hogy ezekhez az ősi forrásokhoz nyúljon, de szenvedélyes igazságkeresése túlsegítette rajtuk Balázs Bélát. S az ősi, egységes és osztatlan művészettől és osztatlan világtól eljutott a világ új, magasabb szintű egységéig, a szocializmusig, s annak legfontosabb, legátfogóbb művészetéig, a filmig.

Ez a sajátos, de sajátosságában is oly jellemző, s alapvető törvényeket kifejező életút is benne van ebben a regényben. (Mint egy másikban: új kiadásra teljes joggal váró önéletírásában, az *Álmodó ifjúság*ban.) Sőt éppen a mindenen átsugárzó líraiság teszi oly vonzóvá műve igazságát, s ad a gondolati belső feszültségen túl további egységes keretet. Balázs Béla egyszerre szereti és bírálja, sajnálja és ítéli el hőseit. Bírálata nem a kívül- és távolállóé, hanem azé, aki maga is megtette ezt az utat, s még izmaiban és csontjaiban érzi a kaptatók fáradtságát, de már felért a csúcsra, s ha olykor elfúló hangon is, de mégis az elébe táruló új horizont igézetében szól hozzánk. Ezzel magyarázható, hogy hőseinek a mozgalomig elvezető útjából éppen a találkozás marad motiválatlanul s tényekkel nem eléggé bemutatottan. De az is igaz, hogy a magyar valóság, a Tanácsköztársaság tragikus bukása miatt, alig tudott ténybeli-tárgyi alapot szolgáltatni e nagyszerű célhoz. S ha benne van is e regényben Balázs Bélának egyfelől műveit nem egyszer lehúzó teoretizmusa, másfelől a weimari proletkulttól fogant sematizmusa, mégis úgy véljük, hogy az előbbi ok az elsősorban döntő, s az utóbbi kevésbé jöhet számításba.

A művészvilágnak, kitörési küzdelmének, s e küzdelem menekülésé torzulásának rajza azonban annál sikerültebb. S így némileg csökken előbbi kifogásunk súlya is. Mert ha nem látjuk is a népmozgalomhoz való odaállást a maga teljes motiváltságában, a rajz tökéletessége semmi kétséget nem hagyhat az olvasóban afelől, hogy a művészeknek, ha művészek akarnak maradni, ezt az utat kell megjárniuk. E törvényszerűséget nyomatékosan mutatja az a sok, jobb sorsra hivatott, de csődbe jutott művész, vagy legalább is művészetértő, aki a főszereplőket körülveszi, s akivel egymás elől való futásuk során találkoznak. Félbetört életű emberek ezek, akik elvesztették a realitással való kontaktusukat, s különös, fiktív világot teremtettek maguknak, amelyben ők az „igazi", a „nagy" művészek. E fiktív világ azonban, a dolog természete szerint, nem lehet szilárd és tartós. Szerek, mérgek kellenek hozzá. Alkoholizmus, túlfűtött szekszualizmus, polgár-pukkasztó action gratuite-ök, kivonulás „a természetbe" az „egészségtelen" városból — mind-mind ott van e kor- és kórtörténetté váló regény lapjain. Balázs Béla érdeme, hogy e tüneteket abból a perspektívából tudta ábrázolni, amelyből *Ady* harangozta be az első igazán jelentős kötetét, az *Új Versek*-et:

„Egyazon erő űz el a Duna tájáról, ami a magyar parasztot. Menni, menni akárhová, mert itthon rossz. A Caronia utasai kenyér céljából bújdosnak el, s a magamfélék valamiért, ami ez országban jobban hiányzik a kenyérnél is. Az ispánuralom nem tűri a gyomorkorgást és nem tűri a lélek éhségét. Az irodalomban is csak a béresgazda individumoknak szabad élniök. Új lélek és új hang szinte olyan nagy bűn, mint 13-ad részért nem aratni."

Bessenyei György

Digitized by Google

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

Illés Béla:
Az aranyliba

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965

Többszörös ünnepi évfordulót jelez ez a kötet. Illés Béla hetvenéves, s a „karddal és tollal" verekedő literátor félévszázados tevékenysége — s ennek tükrében maga a történelem — bontakozik ki a kötetté nőtt félszáz novellából. Az író és forradalmár tevékenységének szintézisét bizonyítják ezek a részben már ismert, részben friss keletű, vagy itthon először közölt írások.

A szó Illés Béla számára mindig harci eszköz. Élete — a közélet, boldogsága — a mások boldogságáért való verekedés. Politikus író, akinek pártossága — bármennyire közvetlenül reagál is a napi politikai kérdésekre — mindig meggyőző, mert harcokban edzett, a történelem próbáját kiállt világnézete, egy emberélet teljes súlya igazolja.

Mesélő közvetlenség, sokszor drámai szűkszavúság, áradó epikum és lényegre sűrítő előadásmód, egységes hang és egységes, történelmi érvényű mondanivaló — ezek a kötet fő jellegzetességei. És még valami. Illés Béla írásokká formált történelmi élményei és emlékei mellett (az emigráció, a 30-as évek, a Szovjetunió, a világháború, a felszabadulás, a szocializmus építésének buktatói, problémái, 1956 stb.) állandóan jelenlevő fokmérő, hogy *úgy harcoljon, dolgozzon, ahogyan a kor megköveteli.*

„A mi ügyünk... úgy megfog minket, mint mágnes a vasat" — írja a címadó novellában; s önvallomásaiban *(Kámfor, Találkozásom egy fiatalemberrel, Harc az élősdiekkel)*, vagy egyik legszebb novellájában, a *Kenyér*-ben, szenvedélyesen tesz hitet a szépre, igazra való törekvés, a tudatos cselekvés mellett, a szilárd a bizalma az eszmében és az emberben. Optimizmusa és elvhűsége segíti abban, hogy vállalja a „célra vezető út nehézségeit".

Illés Béla maradandót alkotott írásaival, Zseleznyák „igazi, gyönyörű", örökké élő dalaihoz hasonlót. Hetvenévesen úgy érzi, hogy álmai valóra váltak ugyan, de a megvalósítás munkájában rá már nincs szükség (a *Mi, öregek* című novellában). Hadd mondjuk azonban meg: szeretnénk hallani még minél több meséjét, „dalát", hiszen — ő mondja — „tanulni kell azoktól, akik *igazán* éltek. Akik *igazán emberek*".

Sebő Ildikó

Lengyel József:
Mit bír az ember

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965

Lengyel József életműve erkölcsi helytállását és gondolkodásmódjának fejlődését tükrözi. A tízes években jelentkezett ifjú költőként az irodalomban, mint az első kommunista író-költő csoportosulás tagja. Azonnal forradalmárként indult, és igen nehéz, fordulatos életpályát futott be. 1919-ben emigrálnia kellett; Bécsben, Berlinben, majd Moszkvában élt. Hamarosan áttért a prózaírásra. 1929-ben Berlinben jelent meg először „*Visegrádi utca*" c. írása, melyet ő „történelmi riportnak" nevez. A 30-as évek közepétől írt elbeszéléseiben egyre nagyobb hangsúlyt kap a helytállás gondolata. Ez a morális probléma szorosan összefügg a fasizmus elleni harc középpontba kerülésével. 1938-ban a személyi kultusz alaptalan vádaskal megfosztotta szabadságától. Ezeknek az éveknek a szenvedései-

Digitized by Google

ről hazatérése után vall elbeszéléseiben. Írásai nemcsak témájukkal, megírásuk módjával és modernségükkel tűntek fel, de azért is, mert arról tanúskodtak, hogy írójuk a legnehezebb élethelyzetben is képes volt helytállni, megőrizni világnézete töretlenségét, anélkül, hogy a hibák fölött szemet hunyt volna. 1958-ban fejezi be *Prenn Ferenc hányatott élete* című regényét, majd 1963-ban megjelenő elbeszélése meg egyszer visszatér a személyi kultusz éveinek élménykörére.

Írói életművében az új ciklus kezdetét jelző novelláknak az *Oldás és kötés* címet adta. Ehhez az új sorozathoz szervesen kapcsolódik a *Mit bir az ember* címmel most megjelent két kisregénye. Ebben a két műben két szembenálló embertípus rajza jelenik meg. Egyik oldalon a nehéz körülmények között, az illegalitásban, a fasizmussal szemben is helytálló, szilárd meggyőződésű, kitartó, harcos kommunista — ilyen Banicza István a kötet első, *Újra a kezdet* c. kisregényében. Vele szemben, a másik oldalon áll a másik kisregénynek *Trend Richard vallomásai*-nak hőse: gyenge jellemű ember, aki nem jut el a meggyőződéséig, csak őrlődik két út között. Trend képtelen szembeszállni az erőszakkal. Benne, a tehetséges építészben él — a „hatszögletű város" dédelgetett utópiája formájában — a világ megváltoztatásának vágya, de nem képes arra, hogy az új eszmékért harcoljon, s bármit is tegyen az új világért. Az író azt a folyamatot rajzolja meg, ahogyan a hős a fizikai pusztulás előtt morálisan is szétesik gyávasága, megalkuvása miatt.

Lengyel József új kisregényeinek művészi ereje és színvonala nem éri el korábbi novelláiét. Bár főhősei sok rokon vonást mutatnak a régebben megrajzolt típusokkal, az író jellemábrázolása itt mégsem éri el a tőle megszokott mélységet, alakjai nem eléggé sok színűek, tetteik lélektanilag nem eléggé motiváltak. A német koncentrációs tábor képére rányomja bélyegét, hogy az író tapasztalatok híján, dokumentumok alapján, képzelete segítségével rajzolta meg.

Győri Anna

Bölöni György: Hallja kend, Táncsics!

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965

Bölöni György, Ady kortársa és barátja, a haladó demokratikus magyar értelmiség legjobbjainak útját járta végig: fokozatosan elszakadt a polgárság világától, s eljutott a munkássághoz magáévá tette a marxizmus eszméit, harcos kommunistává lett. Az 1919-es forradalmak után emigrációban írta meg *Ady Endre* és *Táncsics Mihály* életrajzát; alakjukban a dolgozó osztályokhoz, az igazi magyarsághoz hű magatartás képviselőit rajzolta meg abban a korban, amelyben Magyarországon a fasizmus volt uralmon, s a haladó gondolat csak emigrációban, vagy üldözötten szólalhatott meg. „Táncsics alakjának felmutatásával, életének és küzdelmeinek megírásával — vallja könyvének előszavában Bölöni — serkenteni kívántam arra, hogy itthon értsék meg végre az idők szavát, és szabadítsák ki az országot a reakció politikai, társadalmi és erkölcsi légköréből."

Táncsics Mihály élete átfogja a XIX. század első felét és közepét: a magyar polgári átalakulás korszakát. Paraszt sorból küzdötte fel magát március 15-e ünnepelt alakjává, s a legsötétebb elnyomatás idején is kitartott a parasztság vágyai, az elnyomott dolgozó osztályok követelései mellett. Bölöni azonban nemcsak a politikust, az ideológust mutatja meg, hanem a nagy történelmi feladatot végrehajtó egész embert állítja elénk. A történelmi életrajz legnehezebb problémája a személyiség egyéni és társadalmi életének arányos ábrázolása. Bölöni sikerrel oldja meg ezt

Digitized by Google

a feladatot, nem vész el Táncsics magánéletének ábrázolásában, de nem is merevíti őt elvont szimbólummá.

Most már harmadik kiadásban lát napvilágot Bölöni munkája. Fejlődő történettudományunk közben gazdagabban és árnyaltabban tárta fel a kor jellemző vonásait, mint ahogyan Bölöni ismerhette. Ma már Táncsicsról való ismereteink is túlnőttek Bölöni könyvén, de annak lényege, a paraszti demokrata Táncsics portréja, ma is helytálló és időszerű. Ahogy Bölöni mondotta: „...ne leljen pihenést a magyar lélek, míg el nem szakad a gyehennás múlttól, és be nem lép az igazi haladó emberségbe."

Benda Gyula

Kozsevnyikov:

VÁLTOZÓ NAPOK

Magvető Könyvkiadó, 1965

Mi ez az őrült felelőtlenség, ez a karrierizmus, ez a pozíció harc, ami *Finyikov* építésvezető összes cselekedetét meghatározza? Honnan származik és miből táplálkozik? És hová vezethet, ha nincs elég figyelő szem? „Most már más idők járnak. Most humanizmus van" —, mondja Finyikov a XX. kongresszus után. Változnak az idők, s a pozíció megtartásához más módszerek kellenek. Vajon milyen eredményre vezet ez a felfogás?

Kozsevnyikov *Ciplakov* mérnököt és feleségét állítja szembe ezzel a magatartással. Új hőstípust teremt, akiben a háború harcai, a személyi kultusz okozta nehézségek — minden ellenkező hatás ellenére is — tisztává és erőssé érlelték a gondolatot és jellemet. Olyan embereket állít elénk, akik felelősséggel dolgoznak és figyelnek magukra, másokra. Hordozzák magukban a múlt tévelygéseit, amikor nem lehetett kérdezni, mert „a magyarázat hamar megérkezett. Éjszaka jött, és csizmát hordott". Aztán váltakoztak az idők, és Ciplakovnak az ilyen Finyikov-féle „lepratelepekkel" kellett a harcot felvenni.

Kozsevnyikov megpróbál a múlttal is, a jelennel is őszintén szembenézni. Sajnos ez nem jár teljes sikerrel. Talán ebből következnek a művészi megformálás gyengeségei is. Sokszor azt érezzük, hogy nem emberek, hanem elvont jellemek, gondolatok csapnak össze. Erősen riporteri megközelítéssel dolgozik. Ez a módszer egyrészt közelebb hozza az olvasót; közvetlenségével, egyszerűségével hitelessé tesz, indulatokat kelt. Másrészt azonban törést is okoz, mert gyakran nem a való embert festi, s elvont politizálás helyettesíti a jellemrajzot. Pedig éppen Ciplakov mérnök életútjának megrajzolásánál találunk olyan részeket, ahol tett és gondolat, jellem és politikai eltökéltség rendkívüli realitással áll egységbe, s így valóban az egész embert látjuk magunk előtt, aki kergeti reményeit, aki harcol, dolgozik és figyel.

Bíró Gyula

Roman Kalisky:

Vádlott, álljon fel!

Európa Könyvkiadó, 1965

A felszólítás hozzánk is szól, bár jogilag nem követtünk el bűncselekményt. „Társadalmunkban gyakran csak azért kerül sor tragikus eseményekre, mert kényelmesebb, ha tétlenül szemléljük, hogyan rohannak az emberek vesztükbe. Nyugtatgatjuk magunkat, hogy úgysem tehetünk semmit, ahelyett, hogy hangosan felkiáltanánk és idejében megragadnánk a vesztébe rohanó ember kezét." Ez az idézet summázza a kitűnő szlovák újságíró könyvének célját: felhívja figyelmünket arra, hogy a tárgyalóteremben csak befejeződnek a bűnügyek, de hogy ne történjenek meg, azért mindannyian felelősek vagyunk.

Kalisky gondolkodik és gondolkodtat. Kérdez és válaszol, s minket is válaszra késztet. Szenvedélyesen,

Digitized by Google

szinte tudományos elmélyültséggel kutatja az okokat, a különlegesség felszíne alatt rejlő lényeget. Egy-egy bűnügyet nemcsak jogi szempontból vizsgál meg, hanem felkutatja és feltárja a közrejátszó társadalmi körülményeket is, s a szocialista bíráskodás, a paragrafusokat igazságos és céltudatos szigorral alkalmazó új, szocialista perrendtartásnak is szószólója könyvében. *(A kísértés ördöge, Ezer aláírás egy vádlottért).* Bátran nyúl kényes kérdésekhez is: társadalmunkában a nemtörődömség — a körzeti orvosi rendelés és a kórházi operáció felületessége, a bíróság gépiesen hozott ítélete — tragédiákat okozhat az emberek életében. Mélységes emberséggel, együttérzéssel boncolja a jórészt még megoldatlan problémát: mi lesz a sorsa egy embernek, ha letöltötte a büntetését *(A motívum ismeretlen).* Feltárja, hogy a babona, a butaság, az alkohol, a pénzsóvárság, családok széthullása hogyan rombolja az emberi kapcsolatokat. Ezek a mindennapos „kis bűnök" foglalkoztatják leginkább Kaliskyt. (Közös probléma ez: gondoljunk a mi lapjaink, a rádió, a tv riportjaira.)

Könnyebb hangvétel drámai előadásmóddal, együttérző szomorúság felháborodott, szigorú hanggal váltakozik a könyvben. Szinte mi is nevetünk „az 1961-es szlovák kispolgár tragikomédiáján" *(Ki viszi filmre Báthory Erzsébetet?).* Megmosolyogjuk a fiatal egyetemista házaspár „válóperét", az aggályoskodó, gyámkodó szülők közt csaknem felbomló házasság történetét, s a távlatokat nem látó, a közösségbe beilleszkedni nem tudó fiatalok indok nélküli garázdálkodása számunkra is felkiáltójel.

Roman Kalisky riportjaiban a bűnügyek egyszerűségükben is tipikusak, szocialista társadalmunk még meglevő betegségeit tárják fel. Lebilincselően eleven stílusa is hozzájárul ahhoz, hogy nagy élményt adjon a magyar olvasónak is.

Sebő Ildikó

Bronislaw Wiernik:

ELZA KALANDOS ÉLETE

Európa Könyvkiadó, 1964.

Wiernik lengyel kommunista publicista, író, neve szinte ismeretlen nálunk, bár egy könyve már megjelent magyarul és járt is nemrég hazánkban. Regényében társadalmi fejlődésünk egyik legújabb problémájához nyúl. Hőse *Elza*, az illegalitásban harcoló asszony, akire ma már csak két ember kíváncsi: a gyermek, aki mesét vár és az újságíró.

Mit takar az emberek közönye és értetlensége? — kérdezi kimondatlanul is Wiernik. Ez a kérdés fogalmazódott meg bennünk *Wajda: A medve* című kisfilmjét látva is, amely egy volt partizán tragikomikumát ábrázolja a mai húszévesek vele szemben közönyös, sőt kegyetlen világában. *Darvas* is felvet hasonló problémát a *Részeg eső*-ben — más oldalról közelítve. A művészet a valóságot tükrözi: az Egyetemi Színpadon húszévesek kinevették Wajda első filmjének, *A mi nemzedékünk*nek kommunista pátoszát. Összefüggő jelenségek ezek, azonos lényegre utalnak, amelyet keresni közös gondunk.

Tudja-e pontosan a mai nemzedék, mit jelentett kommmunistának lenni a fasizmus éveiben? Wiernik túllép a sablonos válaszokon. Egy asszony sorsában ábrázolja, mit jelentett eldönteni a kérdést: egyéni élet vagy a tudatos harc vállalása a jövőért. A kettő között harmóniát teremteni akkor lehetetlen volt. *Semprun*, francia kommunista író *A nagy utazás* című regénye, a mi *Dérynk Befejezetlen mondat*-a jelzi: a kommunista mozgalom problémája volt ez, de kissé még ma is az. Elza magánya azt sugallhatná, hogy számukra hiábavaló lett az áldozat és a harc. De az utolsó, szinte lírai szép fejezet öreg Elzájának a maga leszűkült kis körében is alkotó tevékenysége és emlékektől gazdag, a jelent derűsen figyelő, a jövőt az

Digitized by Google

új nemzedékekre bízó gondolatai: méltó záróképe tartalmas, szép emberi életének. S az addigi riportszerűséggel szemben itt már formailag is teljesen azonosul hősével az író.

Wiernik mint regényíró izgalmas, szellemes és szép könyvet írt. Az újságíró erősebb volt benne: kérdez és gondolkozásra késztet.

Erdős Erzsébet

A Kozmosz-könyvek

— Egy új kiadói vállalkozásról —

Szülők, pedagógusok, könyvtárosok megfigyelték, és statisztikák is bizonyítják, hogy az általános iskolát befejező fiatalok könyvtárlátogatása, olvasó kedve rohamosan csökken, és csak huszonkettedik-huszonharmadik életévük után növekszik újra. Nem mindig kivételes alól a középiskolákban továbbtanuló, a kötelező és ajánlott olvasmányokat forgató fiatalság sem. E jelenség okait kutatva jutott el a *Móra Ferenc Könyvkiadó* ahhoz a gondolathoz, hogy — *a Kommunista Ifjúsági Szövetség* kulturális törekvéseinek részeként — tartalmában és formájában modern, nem „ifjúsági", árát tekintve mégis a diákok és ifjúmunkások zsebéhez méretezett, igényes irodalmat adjon a tizennégy-huszonhárom éveseknek.

Az olvasók életkori, érdeklődési, műveltségbeli differenciáltságához való alkalmazkodás szükségszerűen eklektikussá teszi a könyvsorozatot. A könyvek széles skálája magában hordozza azt a veszélyt, hogy a szerkesztők nem a legszerencsésebben választanak a rendelkezésükre álló anyagból. Ha a kiadót idézzük, mindjárt kitűnik, milyen nehéz feladatra vállalkozott: „Olyan írásokat akarunk adni, amelyek nemcsak általában beszélnek, hanem (!) közvetlenebbül az ifjúság sajátos problémáira adnak választ, olyan kérdésekre, mint: munka, élethivatás, az ifjúság helye a társadalomban, a fiatalok kapcsolata az idősebb nemzedékkel, szerelem, barátság. A *Kozmosz* könyvek ezekben a témákban kínálkoznak vitatársul az ifjúsághoz, ezekről a kérdésekről gyűjtenek egységes, modern kiállítású formában, modern szellemű, érdekes és elgondolkoztató írásokat."

A sorozat eddig megjelent könyvei alapján meg kell állapítanunk, hogy még nem sikerült realizálni ezeket az elképzeléseket. Hiszen e könyvekkel a helyes olvasói igény kifejlesztésére is törekedni kell. A fiatal ember maga is keresi problémáira a megoldásokat — a mi feladatunk: megadni neki azt a lehetőséget, hogy *ott keressen, ahol a valódi megoldás rejtőzik.* Erre az a legjobb biztosíték, ha valóban *magas színvonalú, művészi értékű alkotásokat* ismertetünk meg vele. Érdemes elgondolkozni *Németh László*nak a gyermekirodalomról szóló fejtegetésén (*Lányaim* című kötetben), amely a mi itt felvetett kérdéseinket is érinti. Össze lehetne állítani remekművekből olyan könyvtárat, melyen a gyerek eljutna a serdülésig — mondja —, s nem igaz, hogy a gyermekek és a nagy költők közé úgynevezett gyermekirodalmat kell ékelni, mely a művészethez akar vezetni, de valójában örökre el tud tőle kalauzolni. Egyes vélemények szerint a tizenöthúszévesek is a felnőtt-irodalom küszöbe előtt állnak, és amíg át nem lépnek rajta, külön irodalommal kell ellátni őket. Ez a mesterségesen „visszafogott hangú" irodalom azonban nem vezethet el az igazi, értékes irodalomhoz.

Ezért volt jó gondolat például *Roger Martin du Gard Thibault családjához* nyúlni —, mégis rossz eredményre vezetett. A megrövidített műben éppen az csonkult meg, ami elsősorban nagy realista regénnyé tette: a totalitás. (Ezen nem változtat az, hogy a rövidítés a szerző beleegyezésével történt.) Ki szólhatna érdekeltebben a tizen-

Digitized by Google

öt-húszévesek problémáiról, mint Jacques Thibault, a világirodalomnak ez a csodálatos kamasza? —, de a valódi, nem pedig a megnyirbált! Könyvtárosok tapasztalata, hogy a tizenöt-húszévesek „falják" ezt a regényt, ha felnőttek tanácsára vagy véletlenül hozzájutnak. Ennek a korosztálynak egyik fő érdeklődési köre éppen a szerelem — ezt a kiadói terv is megemlíti —, a rövidítésben az egyik szempont mégis a „szerelmes" leírások kihagyása volt.

Szándékosan foglalkozunk ennyit ezzel a regénnyel és ezzel a problémával. A gondolatot őszinte örömmel üdvözölhetjük, a kivitelezéssel nem érthetünk egyet — de *ez az út olyan lehet, mely feltétlenül célra vezet.* Ha kissé nehezen is (a kisalakú kiadásban több kötetben kellene megjelentetni az ilyen klasszikusokat), de feltétlenül járható. A szerkesztőség csak jó művekkel vívhatja meg a harcot azért, hogy megteremtse az ifjúság olvasó kedvét — és *igényes* olvasó kedvét.

Az eddig megjelent könyvekben a szép, értékes gondolatok, hasznos, aktuális témák kifejtése *gyakran célt tévesztett az alacsony művészi színvonal miatt.* Így például *Soós Magda Mindenki elutazott* című levélregényében. A tiszta szívű, lelkes kamaszlány számára életének megtalált értelmét és felnőtté válását jelentik az öreg hajós szavai: „a rakomány a fontos, amit viszek, nem én", s e gondolat igazságának felismerése. Ez a nagyon szép és mély gondolat, regénnyé feldolgozva, méltán kerülhetne ebbe a sorozatba. De sajnos, Soós Magda — talán azért mert el akarja kerülni a hasonló célzatú ifjúsági regények sablonjait — az ellenkező hibába esik: kissé extrém alakjainak néha érthetetlen cselekedetei lerontják az egész történet hitelét s így a valóban szép gondolatét is.

Ugyanilyen értékes lehetne *Kovai Lőrinc Halálrepülő* című kisregényének mondanivalója is: hogyan áll át egy álbazafisággal fanatizált ember a partizánok oldalára, ha felismeri a kommunizmus ügyének igazságát és humanitását. De az író kénytelen tételszerűen megfogalmaztatni ezt hőseivel, vagy maga mondani ki, mert művészi eszközökkel nem tudta ábrázolni. Az erőtlenül kifejtett mondanivalót így megfojtja a látványosságok túltengő leírása, a túldíszített, néhol dagályos stílus — a formai eszközök uralma, sőt öncélúsága.

Ennek körülbelül a fordítottja mondható el *Krimov A Derbent tankhajó* című regényéről, amelyben éppen nem a színes leírás ártott meg a mondanivalónak. Mint kommunista író, Krimov érvényesíteni akarta művészetében a pártosság elvét, de a pártosság nem azonos a napi politika feladatainak propagálásával. Az író mégsem tudott túljutni ezen, s így nemes szándéka hajótörést szenvedett. *Mandadzsiev* bolgár író pedig *Start* című regényében sok aktuális kérdést vet fel (professzionizmus társadalmi falazással, az élsportolók és a munka, minőségi vagy tömegsport), de megválaszolatlanul hagyja őket.

Érdekes és szomorú tanulság, hogy *éppen az ifjúság erkölcsi és világnézeti tisztulási folyamatának elősegítésére hivatott művek a leggyengébbek.* A szintén aktuális, korunk és társadalmunk kérdéseit tárgyaló művek már jobban állják a kritikát. *Brühning*-nek *Róma, főposta* című regénye érdekfeszítően és ügyes formában tudja ábrázolni az erkölcsi normák felbomlását a kapitalizmusban — nem a hagyományos happy end formában, hanem az „Ingrid—Reimers ügy" tükrében, megmutatva, hogyan próbál egy fiatal német festőművész-növendék küzdeni szerelméért a „gyönyörű és rettenetes város" előkelő társaságainak szellemével és erkölcsi normáival szemben, s hogy nyeli el őt a város, mint egy óriás szörnyeteg.

Ugyancsak jó választás volt *Máté György* szellemesen illusztrált kis

Digitized by Google

szatíragyűjteménye, a *Főníciai bor*, melyet így is nevezhetnénk: az egyéni és a társadalmi ostobaság példatára. Bürokrácia, áltudományosság, helytelenül értelmezett elvtársi összefogás — közéletünk visszás jelenségei szerepelnek a kötetben. Szinte fanyar arccal elmondott történetek arról, hogyan válnak társadalmi gyakorlattá a szocializmus szellemétől merőben idegen jelenségek.

Külön kell szólnunk *Fodor Zoltán* értékes könyvéről, az *A 3131-es hazatér*-ről, amely nemcsak a munkásmozgalomról szóló visszaemlékezések irodalmát gazdagítja, hanem a történelmi érdeklődésű fiataloknak is érdekes és hasznos olvasmány. A könyv értékét — a pontos korrajzon és azon kívül, hogy a történelmet emberközelségbe hozza — a személyes élmény átható ereje, az egyszerű, mégis színes előadásmód adja meg. Kár, hogy a kalandregényekre emlékeztető cím félrevezethet egyes olvasókat.

Érdemes tallózni az idei — tervezett, illetve már megjelent — művek között is. Jó választásra utalnak a szépirodalmi művek címei: *Askenazy:* Az ellopott hold, *Fekete István:* Csend, *Hegedüs Zoltán:* Az angyaloknak nincs szárnyuk, *Kolozsvári-Grandpierre Emil:* A burok. Szép alkotás a Toll és ecset című, *Hincz Gyula* illusztrációival készült, művészi kivitelű versgyűjtemény, valamint a Szerelmes aranykalendárium. Az útirajzok megjelentetése (*Randé Jenő:* A világ végétől a szent öbölig, *Tóth István:* Huszonhárom év Kanadában) ismét egy célra vezető utat jelöl. *Révay József*nek: Séták a római Magyarországon című fényképmellékletes könyve szintén. De ezeknek méltatása már a jövő feladata lesz.

Összefoglalóan megállapíthatjuk: jó lett volna még várni a sorozat megindításával. *Nagyobb körültekintéssel és felelősséggel szerkesztett úttervvel kellet volna elindulni.* Nem lett volna érdektelen, ha a kiadó egy széles körű, esetleg országos ankéton — elsősorban a könyvtárosok bevonásával — közvéleménykutatást rendez: milyennek ismerik az ifjúsági irodalom hivatott propagátorai az ifjúság igényeit. Nem kis dologról van szó! Szervezetten, hozzáférhetően és olcsón ellátni fiataljainkat olyan könyvekkel, amelyek *segítik erkölcsi, világnézeti fejlődésüket, emberré válásukat*, a „nagy irodalom"-hoz való eljutással *művelt emberré válásukat*, az aktuális problémák iránti érdeklődésük, a szép, az izgalmas, a humoros, az új iránti igényük kielégítését, megadják kérdéseikhez a válaszkeresés lehetőségeit.

E kritikánkkal *segíteni akarunk:* elmarasztalni a helytelent és értékelni a jó kezdeményezést. Az eddigi eredmények és a jelzett program alapján azt reméljük, hogy a Móra Ferenc Könyvkiadó a jövőben még közelebb jut tervei és szándékai megvalósításához.

Erdős Erzsébet, Sebő Ildikó, Szijártó István

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), **FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF**

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME

Június

R. Leroy: EGY NAGY HARC ÚJABB SZAKASZA (A francia elnökválasztások előtt.)

A. Kahn: HOGYAN KEZDŐDÖTT AZ USA VIETNAMI AGRESSZIÓJA?

C. Fourniau: A VIETNAM ELLENI AMERIKAI AGRESSZIÓ ÉS A BÉKEHARC

R. Loubet: MI AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS?

G. Frischmann: A GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS HELYZET ROMLÁSA (Franciaországban)

H. Delorme: A KAPITALITSA ÁLLAM KÖLTSÉGVETÉSÉRŐL (Francia vonatkozásban)

P. Juquin: A FOUCHET-FÉLE „REFORM" (A francia oktatási reformról)

G. Ducolone: FELELŐS KÁDEREK KÉPZÉSE ÉS ELŐLÉPTETÉSE (a Francia Kommunista Pártban)

Július—augusztus

G. Ansart: ALAPVETŐ POLITIKÁNK: AZ EGYSÉG (A francia dolgozók egységéről a Szocialista Párt kongresszusának és a Defferre-féle „szövetség" kudarcának tanulságai alapján.)

J. Chambaz: 1935. JÚLIUS 14-e ÉS A NÉPFRONT

F. Billoux: MAURICE THOREZ ÉS AZ EGYSÉG PROBLÉMÁI

Maurice Thorez: KÖZÖS PROGRAM NÉLKÜL NINCS PERSPEKTÍVA (Beszéd a Központi Bizottság 1962. május 31-i ülésén.)

H. Chauveau: A SZABAD IDŐ ÉS AZ ÉVI SZABADSÁG NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

C. Chavalier: A MONOPÓLIUMOK HADSEREGE FELÉ? (A személyi hatalom és az ország biztonságának kérdése.)

V. Joannes—G. Willard: A FRANCIA ELLENÁLLÁS ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

DOKUMNETUMOK (A Központi Bizottság június 29-i határozatai az elnökválasztásról és az algériai helyzetről. Az európai kapitalista országok kommunista pártjainak június 1—3-i értekezlete.)

CRITICA MARXISTA

Május—június

A KÖZÉPBAL KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA (Azokról az ellentmondásokról, amelyeket a nemzetközi helyzet új realitásai támasztanak az olasz kormánykoalícióban.)

R. Ledda: A JOHNSON-DOKTRÍNA ÉS A BÉKÉS EGYÜTTÉLÉS (A békés együttélést rá kell kényszeríteni az imperialista országokra.)

V. Sansone: TOTÁLIS HÁBORÚ ÉS KORLÁTOZOTT HÁBORÚ AZ AMERIKAI STRATÉGIÁBAN (A legújabb amerikai stratégiai elméletek polémikus ismertetése)

M. A. Macciocchi: A GAULLEISTA EURÓPA ÉS AZ AMERIKAI EURÓPA DEMOKRATIKUS ALTERNATÍVÁJA

P. Santi: A MARXIZMUS KLASSZIKUSAINAK VITÁJA AZ IMPERIALIZMUSRÓL

R. Banfi: EGY ÁLPROBLÉMA: A MUNKAÉRTÉK-ELMÉLET, MINT AZ „EGYENSÚLY-ÁRAK" ALAPJA (Vita Dobb angol közgazdásszal a marxi értékelmélet értelmezéséről.)

M. D'Antonio: ÚJ 1931? (A nyugati pénzrendszer válsága.)

Digitized by Google

EINHEIT

Június

V. I. LENIN ÖSSZES MŰVEINEK KIADÁSA ALKALMÁBÓL (Az NSZEP Központi Bizottságának köszönő levele a Marxizmus—Leninizmus Intézet és a Dietz Kiadó munkatársaihoz.)

H. Schaul: VISSZAPILLANTÁS ÉS KITEKINTÉS HÚSZ ÉV MÚLTÁN (Az NDK és Nyugat-Németország elmúlt húsz éve és a jövő kilátásai.)

INTERJÚ HANNES HÖRNIG ELVTÁRSSAL A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK TERVEZÉSÉNEK ÉS FEJLESZTÉSÉNEK KÉRDÉSEIRŐL

H. Matern: AZ ÁLLAMI MONOPOLKAPITALIZMUS PÁRTJA (A nyugatnémet Keresztény-demokrata Unió 13. pártkongresszusa alkalmából.)

H. Müller: STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSOK AZ IPARBAN ÉS ÁLLAMI MONOPOLKAPITALIZMUS NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN

P. Friedlander: NYUGATNÉMET KATONAI „SEGÉLY" A NEOKOLONIALISTA RENDSZERBEN

G. Müller: ÁLLAMI MONOPOLKAPITALIZMUS ÉS A GAZDAG PARASZTOK NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN

A. Charisius: AZ ÁLLAMI MONOPOLKAPITALIZMUS ÉS A MILITARIZMUS VISZONYÁRÓL

H. Riedel: ÁLLAMMONOPOLISTA SZABÁLYOZÁS ÉS KONJUNKTURÁLIS FEJLŐDÉS

G. Neuckranz: AZ NDK HATÁSA NYUGAT-NÉMETORSZÁG ÁLLAMMONOPOLISTA RENDSZERÉRE

J. Hemmerling: SZOCIALISTA KÖZÖSSÉGI MUNKA — A SIKER KULCSA (A szocialista közösségi munka az ipari termelési feladatok megoldásában.)

O. Spitzner: A GAZDASÁGI SZERZŐDÉS AZ ÚJ GAZDASÁGI RENDSZERBEN

I. Lange: KÉPESÍTSÜNK TÖBB NŐT MŰSZAKI FOGLALKOZÁSRA

Dr. H. Stubbe prof.: A BIOLÓGIA FEJLŐDÉSI IRÁNYAI

F. Hofmann: A SOKOLDALÚAN FEJLŐDŐ EMBER KÉPZETTSÉGI IDEÁLJA (A polgári és a szocialista társadalom képzettségi ideáljairól.)

H. Bartal: AZ 1875. ÉVI GOTHAI EGYESÜLÉSI KONGRESSZUSRÓL

G. Liebig: NÖVEKSZIK A MARXIZMUS—LENINIZMUS VONZÓEREJE! (A Marxista Tanulmányok Amerikai Intézeté-ről.)

A MARXISTA—LENINISTA FILOZÓFIA ÉS A MŰSZAKI FORRADALOM (A filozófai kongresszus téziseinek tervezete.)

Július

W. Schiel: AZ AGRESSZÍV BONNI POLITIKA ELLEN! (A bonni militarizmus politikai céljai.)

I. Köhler: KÉT ÉVTIZED SIKERES SZÖVETSÉGI POLITIKÁJA (A pártok együttműködése a NDK szocialista demokráciájának építésében.)

H. Wolf: A TERV ÉS A NYERESÉG VISZONYA SZOCIALISTA GAZDASÁGUNKBAN

R. Stanzky: A KIBERNETIKAI MÓDSZEREK GAZDASÁGI ALKALMAZÁSÁNAK PROBLÉMÁI

G. Schmidt: A HITEL SZEREPE TERMELŐSZÖVETKEZETEINK TOVÁBBI FEJLŐDÉSÉBEN

G. Hennig: MARXISTA—LENINISTA IRODALOM — FEGYVER NÉPÜNK HARCÁBAN

TÁRJUK FEL AUGUST BEBEL ÖRÖKÉT! (A Marxizmus—Leninizmus Intézet felhívása)

M. Spangenberg: NYUGAT-NÉMETORSZÁG MUNKÁSOSZTÁLYÁNAK FELELŐSSÉGE

Digitized by Google

K. Neelsen—R. Sieber: NAGYPOLGÁRI HAMISÍTÁSOK ÉS NYUGAT-NÉMETORSZÁG MUNKÁSOSZTÁLYÁNAK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HELYZETE

R. Beyer—W. Billerbeck: TÖRTÉNELEMOKTATÁS AZ IMPERIALIZMUS SZOLGÁLATÁBAN (Nyugat-Németországban.)

H. Nick: ÉRTÉKSZÁMÍTÁS, VAGY IDŐSZÁMÍTÁS? (A társadalmi munka hatásfokáról.)

W. Adling—R. Geldner: A KONFLIKTUS JELENTŐSÉGE A SZOCIALISTA JELENÜNKRŐL SZÓLÓ DRÁMAIRODALOMBAN

H. Florin: A NEMZETKÖZI FESZÜLTSÉG ÉLEZŐDÉSE ELLEN (A kollektív európai biztonsági rendszer megteremtéséért.)

H. M. Geyer: VISSZATÉRÉS DULLES POLITIKÁJÁHOZ? (Az amerikai imperializmus agresszivitásának fokozódásáról.)

KOMMUNYISZT

9. szám

DEMOKRÁCIA ÉS FEGYELEM A SZOCIALISTA TÁRSADALOMBAN

A. Pelse: A SZOVJET NÉPEK TESTVÉRI CSALÁDJÁBAN (A lettországi szovjethatalom visszaállításának 25. évfordulójára.)

PROLETÁR INTERNACIONALIZMUS ÉS BURZSOÁ NACIONALIZMUS

M. Szakov: A SZOCIALISTA TERMELÉS FEJLESZTÉSÉNEK ÖSZTÖNZŐI

I. Kaszickij: AZ EGYÉNI FELELŐSSÉG ELVE

V. Scserbina: A MAI MŰVÉSZET A SZOCIALISTA ÉS A BURZSOÁ ESZTÉTIKA ÉRTÉKELÉSÉBEN

M. Nyecskina: A MONOGRÁFIA: HELYE A TUDOMÁNYBAN ÉS A KIADÓI TERVEKBEN

R. Kocanda: A GAZDASÁG IRÁNYÍTÁSÁNAK ÚJ RENDSZERE CSEHSZLOVÁKIÁBAN

V. Matvejev: AZ AMERIKAI IMPERIALIZMUS AGRESSZÍV AKCIÓI

T. Ojzerman: A TECHNOFOBIA — SZOCIÁLIS BETEGSÉG (A tudományos, műszaki haladástól való félelem okai.)

10. szám

AZ IFJÚSÁG LÉTFONTOSSÁGÚ HIVATÁSA — A KOMMUNIZMUS ÉPÍTÉSE

A. Sznyecskusz: A NÉP ANYAGI ÉS SZELLEMI KULTÚRÁJÁNAK NÖVEKEDÉSE

N. Vasziljev: MINDEN LEHETŐSÉG MEGVAN A MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK TERMELÉSÉNEK NÖVELÉSÉRE

V. Kaszjanyenko: A GAZDASÁGI FÜGGETLENSÉG KIVÍVÁSA (A Szovjetunió történelmi tapasztalatai)

M. Kurjanov: A POLITIKAI AGITÁCIÓ ÉS AZ AGITÁTOR

V. Szkatyerscsikov: A MŰVÉSZET ÉS A VILÁG MEGISMERÉSE

A JELENKORI IMPERIALIZMUS IDEOLÓGIÁJÁNAK EGYIK FŐ IRÁNYZATA — A SZOVJETELLENESSÉG

O. Reutov: AMI ÚJ A KÉMIÁBAN

A. Kosziccin—V. Laptyev: A GAZDASÁGI JOG A SZOVJET ÁLLAMBAN

K. Krömke: A GAZDASÁG TERVEZÉSE ÉS IRÁNYÍTÁSA A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN

G. Müller: A NYUGATNÉMET PARASZTOK TERMELÉSI EGYESÜLÉSEKBEN VALÓ TÖMÖRÜLÉSÉNEK ÚTJAI ÉS FORMÁI

J. Flavien: A MEZŐGAZDASÁGI SZÖVETKEZET JÖVŐJE FRANCIAORSZÁGBAN

J. Dunman: A SZÖVETKEZETEK, A MONOPÓLIUMOK ÉS A SZOCIALISTA CÉL (Angliában)

Digitized by Google

LUPTA DE CLASA

Június

A SZOCIALISTA ROMÁNIA LELKESÍTŐ PROGRAMJA (Az 1966—1970-re szóló új ötéves tervről)

M. Marinescu: A GÉPIPAR AZ ÚJ ÖTÉVES TERVBEN

I. Stanescu: A SZAKEMBEREK MIND SZÉLESEBB KÖRŰ RÉSZVÉTELE A SZOCIALISTA ÉPÍTÉSBEN (1966—1970 szakemberképzésének várható eredményei Olténiában.)

I. Macau: NÖVEKVŐ FELADATOK AZ ELEKTROTECHNIKAI IPARBAN (A bukaresti kábelgyár feladatai a villamosítási terv alapján)

G. Badea: EGYRE KÖZELEBB A LAKOSSÁG SZÜKSÉGLETEIHEZ (A bukaresti kötöttárugyárnak és iparágának feladatai az új ötéves terv alapján.)

M. Berghianu: A PÁRTÉPÍTÉS MARXISTA—LENINISTA ELVEINEK ALKOTÓ MÓDON VALÓ FELHASZNÁLÁSA. (A demokratikus centralizmusról)

D. Necsoiu: A PÁRTTAG MAGASZTOS CÍME. (A szervezeti szabályzat módosításáról.)

B. Stugren: FILOZÓFIAI SZEMPONTOK A JELENKORI BIOLÓGIÁBAN

I. Florea: A SZOCIOLÓGIAI „PLURALIZMUS" ÉS A TÁRSADALMI DETERMINIZMUS

MARXISM TODAY

Július

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK (aktuális kérdésekről)

B. Carritt: A VIETNAMI ESEMÉNYEK HÁTTERE (A vietnami válság előzményei és háttere.)

M. Ramelson: EGY MOZGALOM SZÜLETÉSE (A nők emancipációjáért folyó mozgalom kialakulása és fejlődése.)

H. Aptheker: A NÉGER MOZGALOM NAPJAINKBAN AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

J. Lindsay: TOTEM ÉS TABU (A totemizmus meghatározása, jellege és funkciója).

T. Web: MUNKÁSMOZGALOM, HOGYAN TOVÁBB? (Wainwright ilyen című cikkéhez.)

G. R. Broadbridge: AZ INFLÁCIÓ PROBLÉMÁI (Vitacikk angol problémákról)

NOVÁ MYSL

Június

R. Rohan: A PÁRT TÖRTÉNELMI SZEREPE (Az ország felszabadításának 20. évfordulójára.)

K. Boda: HATÉKONYABBAN FEJLESSZÜK A MEZŐGAZDASÁGTUDOMÁNYT

L. Mokrý: A SZLOVÁK ZENE A TÁRSADALOMBAN

B. Probuza: MEZŐGAZDASÁGUNK IRÁNYÍTÁSA

M. Horálek: A GAZDASÁGFEJLESZTÉSSEL KAPCSOLATOS BÉR ÉS ÉRDEKELTSÉG

E. Busch: KORSZERŰEN ISMERTESSÜK A NEMZETKÖZI PROBLÉMÁKAT

D. Rozehnal—J. Toman: A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS ÉS A NEMZETKÖZI JOG

A SZOCIOLÓGIAI MUNKA TOVÁBBI IRÁNYAI (A Központi Bizottság plenáris ülésének határozata alapján.)

M. Oláh: A KULTURÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK ÁRAINAK GAZDASÁGI VONÁSAI

V. Karbusický: A ZENEI KUTATÁS TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE

V. Kubín: A MŰVÉSZET AUTENTIKUSSÁGÁRÓL ÉS ÚGYNEVEZETT VILÁGISÁGÁRÓL

A SZERKESZTŐSÉG MEGJEGYZÉSE („A marxista esztétika öröksége" című cikk visszhangjáról).

Digitized by Google

Július

A. Hodek: A TUDOMÁNYOS MŰSZAKI FORRADALOM ÉS AZ ÉRTELMISÉG

M. Dvorácek—L. Biedermann: A TUDOMÁNY SEGÍTSÉGE AZ ÁLLATTENYÉSZTÉSNEK

Z. Koncelik: AZ ANGOL MUNKÁSPÁRT KÜLPOLITIKÁJÁRÓL

J. Holecek: KÖNNYŰ- ÉS ÉLELMEZÉSI IPAR A KGST-BEN

M. Novotny: A CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG ÉS AFRIKA

K. Cipek: A SZOCIALISTA ORSZÁGOK GAZDASÁGÁNAK IRÁNYÍTÁSA

Z. Bradác: A KOMINTERN VII. KONGRESSZUSÁNAK ÉVFORDULÓJA

A. Michalek: A KÖLCSÖNÖS MEGÉRTÉS ÉS BARÁTSÁG LÉGKÖRÉBEN (A csehszlovák—jugoszláv tárgyalásokról)

I. Kuhn: AZ ÉPÍTŐMŰVÉSZET PROBLÉMÁIRÓL

L. Dolezel—A. Kolman—J. Belic —P. Sgall: A CSEH HELYESÍRÁS ÉSSZERŰSÍTÉSÉRŐL

M. Teich: A TERMÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK VISZONYA

M. Sokol: A TERV ÉS AZ ÁRU-PÉNZVISZONYOK EGYSÉGE

NOWE DROGI

Július

LÉNYEGES VÁLTOZÁSOK A TERVEZÉSI ÉS GAZDASÁGIRÁNYÍTÁSI RENDSZERBEN

K. Secomski: A SZERVEZETI—MŰSZAKI REKONSTRUKCIÓ ALAPELVEI ÉS IRÁNYAI

M. Misiak: GONDOLATOK AZ ALTERNATÍV TERVEKRŐL (Az alternatív tervezés eddigi tanulságai.)

W. Krencik: A MINŐSÉGJAVÍTÁS IRÁNYAIRÓL ÉS LEHETŐSÉGEIRŐL (A felmérések és elemzések tanulságai.)

D. Galaj: A SZERVEZETT PARASZTMOZGALOM LÉTREJÖTTÉNEK 70 ÉVFORDULÓJA (A Lengyel Néppárt története és harcai.)

R. Waclawski: A GÉPESÍTÉSI FOLYAMAT ALAKULÁSA A MEZŐGAZDASÁGI KÖRÖKBEN (Az eszközkoncentráció elvének tökéletesítése, a gépállomások feladatai, a mezőgazdasági körök szerepe a mezőgazdasági termelés szervezésében.)

W. Leder: NÉMETORSZÁG EGYESÍTÉSÉNEK BONNI KONCEPCIÓI

M. Maneli: A BURZSOÁ DEMOKRÁCIA A POLGÁRI TEORETIKUSOK SZEMÉBEN (Különös tekintettel Jaspers és Russel koncepcióira.)

A TERVEZÉS ÉS GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS TÖKÉLETESÍTÉSÉNEK IRÁNYAI A IV. KONGRESSZUS IRÁNYELVEINEK FÉNYÉBEN (Az e témáról a folyóiratban lefolyt vita összefoglalása.)

NOVO VREME

Június

N. Sztefanov: A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY MÓDSZERTANÁNAK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

D. Avramov: „ELIDEGENEDÉS" A MODERN MŰVÉSZETBEN

N. Mizov: VALLÁS ÉS HUMANIZMUS

I. Nikiforov: A SZOLGÁLTATÓ ÜZEMEK HÁLÓZATÁNAK KIÉPÍTÉSE

M. Szokol: A TERVEZÉS ÚJ MÓDSZERE CSEHSZLOVÁKIÁBAN

V. Szesztrimszki: STRUKTURÁLIS ÉS REGIONÁLIS VÁLTOZÁSOK A KAPITALISTA IPARBAN

E. G. Kamenov: VALUTÁRIS ELLENTMONDÁSOK NYUGATON ÉS A DOLLÁR HELYZETE

M. Todorov: A POLITIKAI VEZETŐ SZERV (Vita a községi pártbizottságok szerepéről, feladatairól, munkájuk tartalmáról.)

Digitized by Google

D. Petkov: KOMMUNISTA MUNKAMOZGALOM FALUN (A munkamozgalom öt év alatt össznépi mozgalommá vált.)

Július

T. Jordanov: A GÉPIPAR FEJLŐDÉSE ÉS A TERMELÉSI TARTALÉKOK KIAKNÁZÁSA

S. Salamonov: A MEZŐGAZDASÁG ANYAGI- MŰSZAKI BÁZISA A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN

Sz. Kolev: FIGYELEMRE MÉLTÓ ESEMÉNY A NEMZETKÖZI KOMMUNISTA MOZGALOM TÖRTÉNETÉBEN (A Komintern VII. kongresszusának 30. évfordulójáról.)

V. Georgiev: A NYELVTUDOMÁNY MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

M. Markov: AZ OSZTÁLYTÁRSADALOMBÓL AZ OSZTÁLYNÉLKÜLI TÁRSADALOMBA VALÓ ÁTMENET EGYES KÉRDÉSEI

A. Gedő: A MARXIZMUS TÜKRŐZŐDÉSE A BURZSOÁ ÉS KISPOLGÁRI ÉRTELMISÉG EGYES ELMÉLETEIBEN

D. Szpaszov: AZ ELVONT „METAVITA" KONKRÉT ÉRTELMÉRŐL

N. Nikolov: VITÁK ÉS JELLEMEK A KÖZSÉGI PÁRTBIZOTTSÁG MUNKÁJA (A júniusi számban megkezdett vita folytatása.)

A. Dimitrov: A PÁRT SZERVEZETI FELÉPÍTÉSÉNEK FONTOS LÁNCSZEME (A községi pártbizottság.)

Sz. Belcsev: A KÖZSÉGI PÁRTBIZOTTSÁG MUNKÁJA A BKP KB MÁJUSI PLÉNUMA HATÁROZATAINAK VÉGREHAJTÁSÁBAN

WEG UND ZIEL

Július—augusztus

AUSZTRIA KOMMUNISTA PÁRTJÁNAK XIX. KONGRESSZUSA

M. Muhri: A KORMÁNYPÁRTOKKAL KAPCSOLATOS ÁLLÁSFOGLALÁSUNK

E. Scharf: AUSZTRIA ÉS NÉMETORSZÁG

F. Fürnberg: A PROLETARIÁTUS DIKTATÚRÁJA (A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak elemzése, osztrák szemszögből.)

F. Marek: REFORM ÉS FORRADALOM

F. West: AZ OSZTRÁK SZOCIALISTA PÁRT KONGRESSZUSÁRÓL

E. Lustmann: AKTÍV BÉRPOLITIKA (Osztrák vonatkozású cikk.)

O. Horn: STRUKTURÁLIS PROBLÉMÁK (Az osztrák dolgozók összetételének problémái.)

A. De Coninck: A BELGA PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK

E. Broda: A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK AUSZTRIA SZELLEMI ÉLETÉBEN

E SZÁM SZERZŐI:

FRISS ISTVÁN akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója — DR. DIMÉNY IMRE kandidátus, az MSZMP KB. mezőgazdasági osztályának vezetője — DR. SZEKÉR GYULA kandidátus, a nehézipari miniszter első helyettese — DR. BIHARI OTTÓ, az állam- és jogtudományok doktora, egyetemi tanár — KOMJÁT IRÉN újságíró, a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja — FALUS RÓBERT egyetemi docens — FARKAS LÁSZLÓ kandidátus, egyetemi docens — DR. AUSCH SÁNDOR kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa — SZ. SZÁNTÓ JUDIT a Színháztudományi Intézet munkatársa — POGÁNY Ö. GÁBOR kandidátus, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója — FENYŐ ISTVÁN kandidátus, a Népszabadság munkatársa — BESSENYEI GYÖRGY kandidátus, egyetemi adjunktus

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

FRISS ISTVÁN: Pártunk és a közgazdaságtudomány fontos és időszerű feladata. — Gazdasági mechanizmusunk kérdéseiről — — 1

MEZŐGAZDASÁGUNK TERMELŐERŐINEK FEJLESZTÉSÉÉRT

DR. DIMÉNY IMRE: Mezőgazdasági gépesítési politikánk — — 21
DR. SZEKÉR GYULA: Mezőgazdaságunk kemizálása — — — 34

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

DR. BIHARI OTTÓ: A képviseleti demokrácia — — — — — 42

KOMJÁT IRÉN: A népfrontpolitika kezdetei és fejlődése. — A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának évfordulójára — 56

SZEMLE

FALUS ROBERT: Egy jelentős esztétikai forrásműről — Hans Koch: Marxizmus és esztétikája — — — — — — — — — 70
FARKAS LÁSZLÓ: Reflexiók a személyiség polgári értelmezésének bírálatához — — — — — — — — — — — — — 79

NEMZETKÖZI SZEMLE

A Román Kommunista Párt kongresszusa — — — — — — — 88

TÁJÉKOZÓDÁS

DR. AUSCH SÁNDOR: A gazdaságirányítási rendszer átalakítása a szocialista országokban — — — — — — — — — — 94
Valóság és útkeresés. — Egy amerikai programnyilatkozat — — — 105

ESZMECSERE

SZ. SZÁNTÓ JUDIT: Tartalom és forma újszerűsége a mai drámában — — — — — — — — — — — — — — — 115
POGÁNY Ö. GÁBOR: A szocialista realizmus a képzőművészetben 123

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A történelem futószalagán (FENYŐ ISTVÁN) — — — — — — 131
Balázs Béla: Lehetetlen emberek (BESSENYEI GYÖRGY) — — 133

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Иштван ФРИШШ: Наша партия и важная, актуальная задача экономической науки. — О вопросах нашего хозяйственного механизма — 1

ЗА РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СИЛ НАШЕГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Д-р Имре ДИМЕНЬ: Наша политика по механизации сельского хозяйства — — — — — — — — — — — — — — — — 21

Д-р Дьюла СЕКЕР: Химизация нашего сельского хозяйства — — 34

ВОПРОСЫ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕМОКРАТИИ

Д-р Отто БИХАРИ: Представительная демократия — — — — 42

Ирен КОМЯТ: Первые ростки и развитие политики народного фронта — К 30-й годовщине VII съезда Коминтерна — — — — — — 56

ОБЗОР

Роберт ФАЛУШ: Об одном значительном эстетическом источнике — Ханс Кох: Марксизм и эстетика — — — — — — — — 70

Ласло ФАРКАШ: Рефлексии о критике буржуазного понимания личности — — — — — — — — — — — — — — — — 79

МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ

Съезд Румынской Коммунистической Партии — — — — — — 88

ОРИЕНТАЦИЯ

Д-р. Шандор АУШ: Перестройка системы хозяйственного руководства в социалистических странах — — — — — — — — — — 94

Кризис и поиски пути — Одно американское программное заявления — 105

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

Юдит С. САНТО: Новизна содержания и формы в современной драме 115

Габор ПОГАНЬ Э. Социалистической реализм в изобразительном искусстве — — — — — — — — — — — — — — — — 123

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

На поточной линии истории (Иштван ФЕНЬЕ) — — — — — — 131

Бела БАЛАЖ: Невозможные люди (Дьердь БЕШШЕНЕИ) — — — 133

ЗАМЕТКИ О КНИГАХ — — — — — — — — — — — — 135

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ — — — 142

Digitized by Google

CONTENS

PAGE

ISTVAN FRISS: The Party and the important topical task of ecomic science — Questions of our economic apparatus — — — — — 1

FOR THE DEVELOPMENT OF OUR AGRICULTURAL PRODUCING POWERS

Dr. IMRE DIMÉNY: Our policy of rural mechanization — — — 21
Dr. GYULA SZEKÉR: The chemization of our agriculture — — 34

QUESTIONS OF THE SOCIALIST DEMOCRACY

Dr. OTTÓ BIHARI: The representation democracy — — — — 42

IRÉN KOMJÁT: Beginnings and development of the People's Front policy — For the 30. anniversary of the 7th Congress of the Communist International — — — — — — — — — — — 56

REVIEW

RÓBERT FALUS: A significant aesthetic work of reference — Hans Koch: Marxism and Aesthetics — — — — — — — — — 70
LÁSZLÓ FARKAS: Reflexions about the criticism of the personality's bourgeois definition — — — — — — — — — — — — 79

INTERNATIONAL REVIEW

The Congress of the Rumanian Communist Party — — — — — 88

ORIENTATION

Dr. SÁNDOR AUSCH: Transformation of the economic system of direction in the socialist countries — — — — — — — — — 94
Crisis and the searching for new ways — An American program declaration — — — — — — — — — — — — — — 105

EXCHANGE OF IDEAS

JUDIT SZ. SZÁNTÓ: The newness of content and form in today's drama — — — — — — — — — — — — — — — 115
GÁBOR Ö. POGÁNY: Socialist realism in the fine arts — — — 123

CRITICISM AND BOOK REVIEW

On the moving band of history (ISTVÁN FENYŐ) — — — — — 131
Béla Balázs: Impossible People (GYÖRGY BESSENYEI) — — — — 133
NOTES ABOUT BOOKS — — — — — — — — — — — — 135
FORM THE PRESS OF BROTHERPARTIES — — — — — — 142

Digitized by Google

SOMMAIRE

ISTVÁN FRISS: Notre Parti et la tâche importante et actuelle de la science économie. — A propos de notre mécanisme économique — 1

POUR LA DÉVELOPPEMENT DES FORCES PRODUCTRICES DE NOTRE AGRICULTURE

Dr. IMRE DIMÉNY: Notre politique de mécanisation agricole — 21
Dr. GYULA SZEKÉR: La chimisation de notre agriculture — — 34

LES QUESTIONS DE LA DÉMOCRATIE SOCIALISTE

Dr. OTTÓ BIHARI: La démocratie représentative — — — — 42

IRÉN KOMJÁT: Les débuts et l'évolution de la politique du Front populaire — Pour le trentième anniversaire du VIIe Congrés de l'Internationale Communiste — — — — — — — — — 56

REVUE

ROBERT FALUS: A propos d' une importante source d'esthétique — Hans Koch: Marxisme et esthétique — — — — — — — 70
LÁSZLÓ FARKAS: Réflexions sur la critique de l'interprétation bourgeoise de la personnalité — — — — — — — — — — 79

REVUE INTERNATIONALE

Le Congrés du Parti Communiste Roumain — — — — — — — 88

ORIENTATION

Dr. SANDOR AUSCH: La transformation du système de la direction économique dans les pays socialistes — — — — — — — — 94
Crise et recherche de voies nouvelles. Une déclaration-programme américaine — — — — — — — — — — — — — — 105

ÉCHANGE DE VUES

JUDIT SZ. SZÁNTÓ: Nouveauté du contenu et de la forme dans la dramaturgie contemporaine — — — — — — — — — — 115
GÁBOR Ö. POGÁNY: Le réalisme socialiste dans les Beaux-Arts — 123

CRITIQUE ET COMPTES RENDUS

A la chaine de l'histoire (ISTVÁN FENYŐ) — — — — — — 131
Béla Balázs: Hommes impossibles (GYÖRGY BESSENYEI) — — — 133
NOTES SUR DES LIVRES — — — — — — — — — — — — 135
DE LA PRESSE DES PARTIS FRÉRES — — — — — — — 142

Digitized by Google

INHALT

Seite.

ISTVAN FRISS: Die Partei und die wichtige aktuelle Aufgabe der Wirtschaftswissenschaft — Fragen unseres Wirtschaftsapparates — — — — — — — — — — — — — — — — 1

FÜR DIE ENTWICKLUNG UNSERES LANDWIRTSCHAFTLICHEN PRODUKTIONSKRÄFTE

Dr. IMRE DIMÉNY: Unsere Politik der landwirtschaften Mechanisierung — — — — — — — — — — — — — — — 21

Dr. GYULA SZEKÉR: Die Chemisierung unserer Landwirtschaft 34

FRAGEN DER SOZIALISTISCHEN DEMOKRATIE

dr. OTTÓ BIHARI: Die Representationsdemokratie — — — 42

IRÉN KOMJÁT: Anfänge und Entwicklung der Volskfronpolitik — Zum 30. Jahrestag des VII. Kongresses der Kommunistischen Internationale — — — — — — — — — — — — — — — 56

RUNDSCHAU

RÓBERT FALUS: Über ein bedeutendes ästhetisches Quellenwerk — Hans Koch: Marxismus und Ästhetik — — — — — — — — 70

LÁSZLÓ FARKAS: Reflexionen zur Kritik der bürgerlichen Auffassung der Persönlichkeit — — — — — — — — — — — 79

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Der Kongress der Rumänischen Kommunistischen Partei — — — 88

ORIENTATION

Dr. SÁNDOR AUSCH: Die Umformung des Wirtschaftslenkungssystems in den sozialistichen Ländern — — — — — — — — — 94

Krise und die Suche nach neuen Wegen — Eine amerikanische Programmdeklaration — — — — — — — — — — — — — 105

GEDANKENAUSTAUSCH

JÚDIT SZ. SZÁNTÓ: Die Neuartigkeit von Inhalt und Form in Drama von heute — — — — — — — — — — — — — — — 115

GÁBOR Ö. POGÁNY: Sozialistischer Realismus in den bildenden Künsten — — — — — — — — — — — — — — — 123

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Am laufenden Band der Geschichte (ISTVÁN FENYŐ) — — — 131

Béla Balázs: Unmögliche Menschen (GYÖRGY BESSENYEI) — — 133

NOTIZEN ÜBER BÜCHER — — — — — — — — — — — 135

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN — — — 142

Digitized by Google

Digitized by Google

Kettős szám ára: 6,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

NOV 15 1965

10

XX. ÉVFOLYAM 1965. OKTÓBER

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

FOCK JENŐ: Gazdasági fejlődésünk időszerű kérdései — — — — 1

HÁY LÁSZLÓ: Megjegyzések az európai kapitalizmus helyzetének változásairól — — — — — — — — — — — — — — 17

ISKOLA ÉS TÁRSADALOM

NAGY IMRE—TIMÁR JÁNOS: Az ország munkaerő-helyzete és a fiatalok pályaválasztása — — — — — — — — — 25

ORTUTAY ZSUZSA: A nő hivatása és a leányok munkába állása 38

RADNAI BÉLA: Pályaválasztás és pályatévesztés — a pszichológus szemével nézve — — — — — — — — — — 44

LŐRINC TAMÁS: A húszéves ENSZ — — — — — — — — 49

KOVÁCS FERENC: Anyagi érdekeltség és szocialista tudat — — — 58

SZEMLE

DR. MOLNÁR FRIGYES: A mezőgazdaság belterjes fejlesztésének főbb tapasztalatai Bács—Kiskun megyében — — — — — 72

NEMZETKÖZI SZEMLE

MÁRKUS GYULA: India és Pakisztán veszélyes konfliktusa — — 85

BEBRITS ANNA: A görög belpolitikai válság háttere — — — — 90

ÉLIÁS BÉLA: Addisz Abebától — Accráig — — — — — — — 97

TÁJÉKOZÓDÁS

LUMER, HYMAN: A „hármas forradalom"-ról — — — — — 103

ESZMECSERE

ZOLTAI DÉNES: Vitánk módszertani feltételei — — — — — 112

Dr. GONDA GYÖRGY: A tanácsdemokráciáról — — — — — — 117

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Gramsci öröksége (SZABÓ GYÖRGY) — — — — — — — — 122

A szocialista világpiaci ár (KOVÁSZNAI GYULA) — — — — — 126

Nevelésügyünk húsz éve, 1945—1964 (SALAMON ZOLTÁN) — — — 130

H. Nörlund: Kibernetika és marxizmus (LAKÓ LÁSZLÓ) — — — 132

Mesterházi Lajos: Magnéziumláng (BOLLA JÓZSEF) — — — — 133

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XX. ÉVF., 10. SZ. BUDAPEST 1965. OKTÓBER HÓ

Gazdasági fejlődésünk időszerű kérdései

Írta FOCK JENŐ

I.

A gazdasági élet megítélésénél a Központi Bizottság 1964. decemberi határozatából és a végrehajtás tapasztalataiból kell kiindulnunk. Ez tartalmazza a fejlődés eredményeit, elemzi a negatív tapasztalatokat, kijelöli a közvetlen feladatokat, valamint a folyamatosan megteendő intézkedéseket.

Gyakori, ha a határozatról esik szó, hogy csak azokat a részeket említik, amelyek a negatív jelenségekről szólnak, és az intézkedések közül is elsősorban azokat sorolják fel, amelyek a korábbi gazdálkodást szigorítják. A határozatnak egyik vonatkozásáról sem szabad azonban megfeledkeznünk. Tudatában kell lennünk eredményeinknek, mert ez ad reális, torzításmentes képet a helyzetről, s ez ad erőt és magabiztosságot a feltárt hiányosságok leküzdéséhez.

A népgazdaság a második ötéves terv időszakában számottevően fejlődött. Megoldottuk a társadalom szocialista fejlesztésének egyik legbonyolultabb feladatát: a mezőgazdaság szocialista átszervezését. Az ipari termelés mennyisége — részben új, valamint korszerűbb üzemek létesítésével — emelkedett, a termelés szerkezete kedvezőbb lett, bővült az export is. A termelés emelkedésének nagyobb hányada származik a munka termelékenységének növekedéséből, mint a korábbi években. A kedvezőtlen időjárású évek ellenére is növekedett a mezőgazdasági termelés, s különösen az árutermelés. A lakosság életszínvonala nőtt, a munkások és alkalmazottak reáljövedelmének öt évre előirányzott emelkedése négy év alatt valósult meg. A szükségleteket növekvő mértékben elégítjük ki. Az ország honvédelmét a tervezettnél gyorsabban korszerűsítjük. A felhalmozásra vonatkozó terveinket lényegesen túlteljesítjük; elsősorban a vegyipari és a mezőgazdasági beruházás nagyobb a tervezettnél.

Digitized by Google

Gazdasági helyzetünket kedvezően befolyásolja a KGST-ben kialakult együttműködés fejlődése is. Hazánknak a szocialista országokkal való gazdasági együttműködése egyre szorosabbá válik. Összes anyagbehozatalunknak több mint 60 százaléka a KGST-országokból származik, más oldalról a KGST-országok piacai teszik lehetővé termékeink biztonságos exportálását. Energiaszükségletünk állandóan növekszik és importunk nagyobb részét a KGST-együttműködés keretén belül a Szovjetuniótól, Csehszlovákiától, Lengyelországtól vásárolt szén, a Barátság kőolajvezetéken érkező szovjet olaj és a Béke nemzetközi távvezetéken importált villamos energia fedezi. Az általunk felhasznált kohászati alapanyagok nagy része, a vegyipari nyersanyagok túlnyomó többsége és a főbb színesfémek teljes egésze importból származik.

Az együttműködés továbbfejlesztését jelenleg elsősorban a kétoldalú egyezmények megkötése és kiterjesztése segíti. Az egyes gazdasági koncepciók végrehajtásában nem minden KGST-ország van egyformán érdekelve. Ezért helyesnek bizonyult az az út, hogy először a legjobban érdekelt két-három ország hoz létre közös intézményt vagy vállalatot, s ehhez azután más KGST-ország is csatlakozhat. Ilyen közös vállalkozás pl. a kohászati termelés összehangolása érdekében magyar—csehszlovák—lengyel részvétellel szervezett Intermetall, amelyhez most a Szovjetunió, Bulgária és az NDK is csatlakozott. A legutóbbi időben Bulgáriával szerveztünk két közös vállalkozást: az Intransmas-t és az Agromas-t, az anyagmozgatáshoz, illetve a mezőgazdasági termeléshez szükséges gépek szerkesztésére és gyártásának irányítására.

Az egyik legsürgősebb megoldandó feladat: az együttműködés fokozása a nyersanyagok kitermelésében. Ezt is változatos formák alkalmazásával, beruházási hozzájárulással, közös vállalatok alakításával stb. kell megoldani. A két- és többoldalú együttműködésre vonatkozó egyezmények megkötésén kívül továbbra is szorgalmazni kell a minden KGST-országot magában foglaló közös vállalkozásokat, olyanokat, mint például a KGST közös bankja, a közös vagonpark stb. Még szorosabbá kell tenni a KGST-országok közötti tudományos és műszaki együttműködést. Módot kell találni arra, hogy bocsássanak egymás rendelkezésére minél több kidolgozott dokumentációt, gyártási eljárást, kutatási eredményt. Meg kell oldani, hogy mind az átvevő, mind az átadó országok és vállalatok anyagilag közvetlenül is érdekeltek legyenek ezek felhasználásában.

Az eredmények ellenére — részben a mi hibánkból is — a lehetségesnél lassabb az előrehaladás, különösen a munkamegosztásban, a szakosításban. Mégis, ha összevetjük a pozitív és negatív tényezőket, azt mondhatjuk: az együttműködés lényegesen hozzájárul fejlődésünkhöz, növeli termelési biztonságunkat, jó-

Digitized by Google

részt függetlenít bennünket a nyugati tőkés hatásoktól, s lehetővé teszi, hogy jobb pozícióból folytassuk a békés egymás mellett élés politikájából következő békés gazdasági versenyt a tőkés országokkal.

Gazdasági sikereink jelentős tényezője, hogy fejlődtek és elmélyültek gazdasági kapcsolataink a Szovjetunióval. A Szovjetunió kedvező, baráti feltételeket tartalmazó hitellel és egyéb gazdasági segítséggel, korszerű gépek, berendezések, s amikor ez szükségesnek mutatkozott, mezőgazdasági termékek és gabonafélék szállításával támogatott bennünket. Növekedett az országaink közötti külkereskedelmi forgalom, bővült a műszaki és tudományos együttműködés.

A nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk nem korlátozódik a szocialista országokkal fennálló kapcsolatokra. A KGST-országokkal folytatott gyümölcsöző együttműködés nem zárja ki azt, hogy a nyugati kapitalista országokkal folytatott gazdasági kapcsolataink is fejlődjenek, s készek vagyunk kölcsönös előnyök alapján bővíteni is ezeket.

II.

Népgazdaságunk a fejlődés, a kézzelfogható eredmények ellenére számos problémával küzd. A fejlődés jellemzői általában ismertek és elismertek, s a hiányosságokról, hibákról is sok szó esik, különösen az említett központi bizottsági határozat óta. Kevesebb szó esik arról, hogy miből származnak és milyen jellegűek a gazdasági élet problémái. Ebből adódik az, hogy a népgazdaság helyzetét illetően igen gyakran végletekbe eső megállapításokkal találkozunk.

A népgazdaság problémái összefüggnek olyan objektív okokkal, mint például az ország nyersanyaghelyzete, a népgazdaság struktúrája, a viszonylag szűk belső fogyasztás. Ezek okozzák azt, hogy exportunk a nemzeti jövedelem összegéhez képest igen kiterjedt, annak mintegy 36 százalékát teszi ki. Természetesen szubjektív tényezők is hatnak a gazdasági élet alakulására, s nehézségeink jó része éppen az e tényezők okozta hibákból fakad. A felismert hiányosságokat nem, vagy nem elég gyorsan küszöböljük ki, azokat sem, amelyeknek megoldása csak tőlünk függ, munkánkon múlik.

Népgazdaságunk fejlesztésének meggyorsítására, elsősorban beruházási célokra — a nemzetközi pénzpiacon szokásos módon — hiteleket vettünk igénybe. Így vált lehetségessé, hogy az utóbbi években a fogyasztásra és felhalmozásra fordított összegek meghaladják az évenkénti nemzeti jövedelem összegét. A felvett hitelek segítségével épült termelőüzemek nagymértékben elősegítik a hitelek visszafizetését. Eddigi fizetési kötelezettségeinknek min-

Digitized by Google

denkor maradéktalanul eleget tettünk. Az utóbbi időben érezhetően romlott a felvett hitelek lejárat szerinti összetétele. Ezt is figyelembe véve, a Központi Bizottság jogosan követelte, hogy foganatosítsunk olyan intézkedéseket, amelyek alapján a népgazdaságban szilárdabb helyzet hozható létre.

A Központi Bizottság határozata óta eltelt idő alkalmas arra, hogy áttekintsük: a feladatok megoldására milyen intézkedések történtek, és milyen hatásfokkal.

A kormány még a múlt év végén néhány alapvető intézkedést tett a Központi Bizottság határozatának érvényesítésére. Ezek az állami költségvetésről, az 1965. évi tervről, munkaügyi és takarékossági rendszabályokról, a vásárlóerő és az árualap közötti összhang biztosításáról, valamint a beruházások és felújítások korlátozásáról szólnak. A határozatok végrehajtásával kedvező változások indultak meg a népgazdaság számos területén.

A vezetők és a dolgozók széles rétegei megértették a kitűzött feladatokat, s a határozat szellemében dolgoznak. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy már mindenütt teljes mértékben eleget tettünk a Központi Bizottság határozatának Egyes területeken nem eléggé következetes az előrehaladás a feladatok megvalósításában. Az ipari termelés a tervezettet meghaladó mértékben emelkedett, de a termelés nem minden vonatkozásban felelt meg a népgazdaság szükségleteinek, a felhasználók megrendeléseinek, a minőségre és a választékra vonatkozó igényeknek. Nem valósult meg az a követelmény, hogy a termelés növekedésének, a terv túlteljesítésének jelentős részét az export fokozására fordíthassuk. A termelés volumene gyorsabban növekedett, mint az exportált és a belkereskedelemnek átadott termékek mennyisége. Még csak kezdeti stádiumban van a korszerűtlen és nem gazdaságos gyártmányok termelésének korlátozása, megszüntetése. A termelés szervezettsége, ütemessége valamelyest javult; az év eleji visszaesés kisebb volt, mint az utóbbi években, de még mindig nagyobb, mint 1961—62-ben. Továbbra sem tekinthető kielégítőnek a késztermékek kibocsátásának ütemessége.

A termelékenység fokozását elősegítő, a létszám- és bérgazdálkodással, a munkafegyelem javításával, a normarendezéssel kapcsolatos rendszabályok és a szigorúbb tervelőirányzatok reálisak voltak. Az iparban az egy főre jutó termelés mintegy 5 százalékkal magasabb, mint 1964 első félévében. A termelés növekedésének több mint 80 százaléka a termelékenység emelkedéséből ered, az elmúlt négy évi 60 százalékkal szemben.

Már éreztetik hatásukat a félév folyamán végrehajtott normarendezések, amelyek során a tervezett megtakarításokat realizálták. Helyenként azonban mechanikusan írták elő az idő csökkentését, másutt nem voltak kielégítőek a műszaki fejlesztési, szer-

Digitized by Google

vezési intézkedések. Az eredményeket és a hibákat összevetve megállapítható, hogy a normarendezés szervezettebben bonyolódott le, mint a korábbi években. A legközelebbi időben azonban az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani a normák karbantartására, a műszaki szervezési intézkedések következetes megvalósítására.

A termelékenység kedvező alakulását elősegítették a létszámgazdálkodás javítására tett intézkedések. A létszám-előirányzatok betartására az év hátralevő részében is nagy figyelmet kell fordítani. A nem teljesítménybérben foglalkoztatottak körében még számottevő tartalékok vannak, még csökkenteni lehet az alkalmazottak, különösen az adminisztratív alkalmazottak létszámarányát.

A félév során a Munka Törvénykönyv módosítása kedvezően hatott a munkafegyelem alakulására. Csökkent az igazolatlan mulasztások száma, a fizetés nélküli szabadság, javult a munkaidőkihasználás. Kevesebb a fegyelmi vétség, a munkafegyelem megsértőivel szemben határozottabban lépnek fel. Következetesebben érvényesül az anyagi felelősségre vonás is. Az elbocsátásoknál — helyesen — a munkafegyelmet lazítókat küldték el elsősorban. A kedvező jelenségek ellenére azonban még mindig sok az olyan munkahely, ahol a kötelező 8 óra munka helyett csak 5—6 óra effektív munkát végeznek. Ez olyan jelenség, amelyet nem tűrhet meg egyetlen gazdasági vezető sem.

A mezőgazdasági termelést számos rendkívüli körülmény, a kedvezőtlen időjárás, a bel- és árvizek, a kártevők elszaporodása nehezíti. A felvásárlásra vonatkozó előirányzatokat túlteljesítjük. Ez nem egyértelműen pozitív jelenség. A nem teljesen kielégítő takarmányhelyzet fokozta az állattartás nehézségeit és a kínálatot. Az árvíz okozta károk pótlására, a másodvetés céljaira, a vetetlen területek hasznosítására terven felüli import útján is gondoskodtunk vetőmagról. Gondos, szervezett munkával a nehézségek ellenére is biztosítható, hogy a mezőgazdaság teljesítse tervét. A továbbiakban a mezőgazdasági termelés eredményesebbé tétele, a népgazdasági szükségletek jobb kielégítése céljából az eddiginél nagyobb erőfeszítésekre van szükség. A termelés jobb megszervezése, a nagyüzemi gazdálkodás teljesebbé tétele, az anyagi és műszaki ellátottság javítása mellett, az anyagi érdekeltség fokozása végett javítani kell az árrendszert és az árarányokat.

Kezdeti eredmények mutatkoznak a beruházások területén is. Az év végére növekszik a befejezésre kerülő beruházások száma és a tervezettnél jobban csökken az újonnan megkezdetteké. Előreláthatóan mintegy harmadával lesz kevesebb a folyamatban levő érték feletti beruházások száma, mint a múlt év végén volt. A félév során a központi forrásból megvalósuló beruházások terv-

Digitized by Google

teljesítése az átlag alatt maradt, a kiemelt beruházásoké az átlagosnál jobb. Az újonnan meginduló beruházások előkészítése jobb, mint a korábbi években volt. Tapasztalatunk szerint azonban a beruházási keretek igénylése még mindig túlzott a felkészüléshez képest.

Az építőiparban — a korábbi évekhez hasonlóan — az előző évinél kb. 4 százalékkal több munkát végeztek el. A termelékenység mintegy 6 százalékkal növekedett. A létszámhelyzet alapvetően nem változott, s ez, valamint néhány fontos létesítmény építésében bekövetkezett elmaradás arra int, hogy fokozottabb erővel kell dolgozni az építőipar „iparosításán". A koncentráció némileg javult, a munkahelyek száma a múlt év azonos időszakához képest 10 százalékkal csökkent.

Az elmúlt évhez viszonyítva emelkedett a külkereskedelmi forgalom. Elsősorban a szocialista országokkal folytatott kereskedelmünk nőtt. Exportunknál a lehető legkedvezőbb feltételeket kell a tőkés piacon kikeresnünk, elemezve a piaci helyzet alakulását. Szocialista viszonylatban a tervszerűséget javítva kell eleget tennünk vállalásainknak. Javítani kell az export ütemességét; különösen áll ez a gépexportra.

Az első félévben megkezdődött a felesleges készletek feltárására és hasznosítására vonatkozó intézkedések végrehajtása. Az eddigi eredmények biztatóak. Az iparban feltárt feleslegesen elfekvő készletnek mintegy 30, a kereskedelemben feltártnak 60 százalékát már értékesítették. Az év hátralevő hónapjaiban fokozni kell azoknak a készleteknek a feltárását, amelyek egyik helyen feleslegesek, máshol pedig szükségesek, s nagyobb erővel kell szorgalmazni az értékesítést.

A félév során a vásárlóerő és az árualap összhangja kiegyensúlyozott volt. Ennek ellenére a kiskereskedelmi forgalomban — időközönként csökkenő, máskor növekvő mértékben — hiány, elsősorban választékhiány jelentkezik. Húsból állandósult hiány van. Ennek termelési okai vannak, s ezen túlmenően a kialakult árarányok sem megfelelőek. Az árarányok kihatnak a termelésre, gátolják azt.

A lakosság pénzbevételei, a terv tendenciájának megfelelően, a korábbi évekhez képest mérsékelt ütemben növekedtek. A pénzjövedelem nagyobb részét áruvásárlásra fordították. A kiskereskedelmi forgalom 3,4 százalékkal nőtt, s ez megfelel a tervezettnek. Jó az az irányzat, amely a ruházati forgalom élénkülésében mutatkozik.

A takarékbetét-állomány jelentős része a lakásellátottsággal van összefüggésben. Az OTP egy felmérése szerint a betétállomány 35 százaléka lakásszerzésre, 22 százaléka gépkocsivásárlásra képződött. Számolunk azzal, hogy ha a lakásproblémák megoldá-

Digitized by Google

sának — amelyet szociális szempontból elsőrendűnek tartunk — nagyobb lehetőségét nyitjuk meg, akkor a takarékbetétek egy része mobilizálódik, s módosul a betétképzés üteme.

Ebben az évben gazdasági intézkedéseinkkel megszilárdítjuk elért eredményeinket, s megalapozzuk a jövedelmek további növekedésének lehetőségeit. A munkások és alkalmazottak személyes rendelkezésű reáljövedelme az elmúlt négy év alatt kereken 18 százalékkal növekedett, valamivel többel, mint amennyit az ötéves terv egész időszakára előirányoztunk. A reáljövedelem növekedéséből mintegy 8 százalék a reálbérek emelkedéséből, kb. 4 százalék a nagyobb foglalkoztatottságból, mintegy 6 százalék a társadalmi juttatások, nyugdíj, családi pótlék, egyszóval a béren felüli jövedelmek színvonalának emelkedéséből adódik.

Azok az intézkedések, amelyeket a kormány a takarékosság fokozása, egyes jövedelmi aránytalanságok korrigálása érdekében tett, még csak kezdeti eredményeket mutatnak. A másodállásra és a mellékfoglalkozásra, valamint a szabad foglalkozásúak jövedelme utáni adókra, néhány más adóügyi és illetékek kiszabására vonatkozó rendelkezés beváltotta a számításokat. A telefondíjak felemelése, a szeszféleségek, a szuperbenzin áremelése az igénybevétel, a fogyasztás csökkenése miatt ez évben a számításba vettnél kisebb bevételi többletet eredményez.

III.

A gazdasági életben gyakran hallani azt, hogy „1965 a takarékosság éve". Ez téves, helytelen felfogás. Az ésszerű takarékosságnak a szocialista építés állandó jellemzőjévé kell válnia. Nem kicsinyességre akarunk ösztönözni, hanem ésszerű takarékosságra. Azt akarjuk, hogy ne legyen szükség az ideihez hasonló, központilag elrendelt takarékosságot fokozó intézkedésekre.

A Központi Bizottság határozata nem egy évre vonatkozó feladatokat jelölt meg. Határozatunk azt célozza, hogy a terven felüli termelés az exportot növelje és ne a raktári készleteket, hiteleket ne a folyó termelésre, hanem a népgazdaság fejlődésének gyorsítására, műszaki színvonalunk jelentős emelésére vegyünk igénybe, rövid lejáratú hiteleinket fokozatosan hosszú lejáratúra váltsuk át. külkereskedelmi forgalmunk aktív legyen, exporttöbbletünk fedezze az áruforgalmon kívüli fizetési kötelezettségeinket. Ezek reális célok, de megvalósításukhoz az éveken keresztül egy sor kérdésben (munkafegyelem, takarékosság, minőség, beruházás stb.) kialakult közszellem gyökeres megváltoztatása szükséges. Mindez feltételezi — amint erre a decemberi határozat is utal — gazdaságirányítási módszereink, a „gazdasági mechanizmus" szükségszerű átalakítását.

Digitized by Google

A Központi Bizottság határozatának feldolgozása és végrehajtása során egyesekben felvetődött az a kérdés, nem kell-e változtatunk a VII. és VIII. pártkongresszuson kialakított, jóváhagyott és azóta is folytatott gazdaságpolitikánkon. A Központi Bizottság határozatából ilyen tennivaló nem következik; ellenkezőleg, az szükséges, hogy a jelenlegi gazdaságpolitikát az eddiginél jóval határozottabban, következetesebben valósítsuk meg. Emlékeztetésül néhány tételt idézünk a párt VIII. kongresszusának a gazdaságpolitikáról szóló határozatából: „A termelés fejlesztésében, arányaiban, szerkezetének alakításában szem előtt tartjuk hazánk belső adottságait, a szükségleteket, valamint a nemzetközi szocialista munkamegosztásból fakadó előnyöket és kötelezettségeket, a külkereskedelmi igényeket. Gazdasági tevékenységünk vezérlő elve: a gazdaságosság fokozása, a termelékenység emelése, az önköltség csökkentése. Az a célunk, hogy tovább javítsuk a népgazdaság szerkezetét; magas műszaki színvonalon korszerű gyártmányokat állítsunk elő és növeljük a termelés, az export, a beruházások gazdaságosságát; terveinket az anyagi, pénzügyi és munkaerőforrások takarékos felhasználásával hajtsuk végre, hogy minimális ráfordításokkal maximális eredményeket érjünk el." (Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve, 443. oldal.) „Mindent elkövetünk az olyan hazai nyersanyagok kitermelésének meggyorsítására, amelyeknek kiaknázása országunkban gazdaságos és beillik a szocialista nemzetközi munkamegosztásba." (Uo., 444. oldal.) Gazdasági tevékenységünk jellemző vonásai az idézetnél sokrétűbbek, de az említett néhány tétel is mutatja gazdasági építésünk főbb irányát.

Hogyan értelmezzük a gazdaságpolitika fogalmát? A gazdaságpolitikát gyakran leszűkítik a gazdasági élet bizonyos területeire, időben pedig rövid lejáratúnak tekintik. A feltett kérdésre felelve, a teljesség igénye nélkül így fogalmazhatjuk meg a gazdaságpolitika tartalmát: A gazdaságpolitika a párt politikájának része, amely arra irányul, hogy gazdaságilag megalapozzuk a politikai célok elérését. A politikai célok változásával megváltozik a gazdaságpolitika, de a gazdaságpolitika is visszahat a politikára, s módosíthatja azt. A párt a termelési viszonyokat,, az objektív gazdasági törvényeket figyelembe véve határozza meg a gazdaságpolitikát, a fejlődés főbb irányait és főbb eszközeit. A gazdaságpolitika felöleli a népgazdaság különböző területein kialakult gazdasági koncepciókat: az iparpolitikát, az agrárpolitikát, ide tartozik az ár- és bérpolitika, a beruházási politika, a hitelpolitika stb. Az általános politikai és gazdaságpolitikai célok és módszerek alapján alakul ki a tervezési rendszer, a gazdaság irányításának utasításon és ösztönzésen alapuló rendszere, az egész gazdasági mechanizmus. A társadalmi életben természetszerűleg vannak

Digitized by Google

határterületek, amelyeket csak részben határoz meg a gazdaságpolitika; ilyen pl. a szociálpolitika, az oktatási rendszer stb.

Ebből a korántsem teljes felsorolásból is látható a gazdaságpolitika összetett jellege. Ebből az is következik, hogy a gazdasági élet egy vagy néhány jelenségének változása korántsem jelenti a gazdaságpolitika egészének megváltozását.

A gazdaságpolitika szoros kapcsolata a párt általános politikájával azt is jelenti, hogy alapos, lényegbevágó változásra csak együtt kerülhet sor. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a körülmények változásával a gazdaságpolitika összes elemei változatlanok maradnak; még kevésbé jelenti azt, hogy a gazdaságpolitika megvalósítását szolgáló mechanizmus nem változhat. Ennek módosítása a gazdaságpolitika jobb megvalósítása érdekében a párt- és gazdasági vezetés állandó feladatát képezi. Jelenlegi gazdaságpolitikánk meghatározza munkánk irányát a szocializmus építésének befejezéséig, olyan gazdasági alap lerakásáig, amelyen megkezdhetjük a kommunizmus építését. Gazdaságpolitikai céljainkat a tervekben kitűzött konkrét feladatok megvalósításával érhetjük el.

Ha a fentieket alapul elfogadjuk, akkor teljes joggal mondhatjuk: nincs szükség gazdaságpolitikánk megváltoztatására, az az irány, amelyben haladunk, helyes, megfelel pártunk bel- és külpolitikájának, tartalmazza a szocialista építés nemzetközi tapasztalatait és hazai sajátosságainkat. Eredményei a népjólét emelkedésében nyilvánulnak meg, ezzel is erősítve a munkásmozgalom, a szocializmus nemzetközi pozícióit.

Akadhatnak olyanok, akik a gazdaságpolitika „szükségszerű változtatását" a nemzetközi gazdasági együttműködésben meglevő változott helyzettel, új, vagy megerősödött jelenségekkel indokolják. Ezeket a tényezőket természetesen figyelembe kell venni, tevékenységünket, munkamódszereinket ezeknek megfelelően módosítani kell, de ez nem jelenti gazdaságpolitikánk megváltoztatását.

Nemzetközi gazdasági kapcsolataink, elsősorban a KGST-n belül, sokoldalúan meghatározottak. Külkereskedelmi forgalmunkat hosszú lejáratú szerződések szabályozzák; ezt az éves szerződések során pontosítjuk, és ha lehetséges, bővítjük. A forgalom és a termelés biztonságosabbá tételére legjelentősebb kereskedelmi partnerünk, a Szovjetunió vonatkozásában bevezettük a két évre szóló megállapodások rendszerét. Más viszonylatban a világpiacon kialakult szokásoknak megfelelően fejlesztjük gazdasági kapcsolatainkat, ahogy ezt a szükségesség diktálja. Külkereskedelmi forgalmunk mintegy negyedét nem szocialista országokkal bonyolítjuk le. A gazdasági együttműködés a békés gazdasági versenyt is jelenti. Egyebek között azt is, hogy termékeinket olyan szín-

Digitized by Google

vonalon kell előállítanunk és olyan értéket kell képviselniük, hogy a világpiacon helyt tudjunk állni, ki tudjuk egyenlíteni az igénybe vett szállításokat és hiteleket. A népgazdaságban kialakult problémák jó része éppen e kérdésben csúcsosodik ki. A termékek korszerűsítésében, a munka termelékenységében a fejlett műszaki színvonaltól való elmaradásunk oda vezetett, hogy gyártmányaink egy részének csak szűk piáca van. Ez korlátozza a termelést, gátolja azt, hogy tovább bővítsük kapcsolatainkat, nagyobb eredménnyel harcoljunk egyes tőkés országok diszkriminációs törekvései ellen, hogy kihasználjuk a nemzetközi munkamegosztásból, a békés egymás mellett élésből, a békés gazdasági versenyből számunkra adódó lehetőségeket és előnyöket.

A korábbi gazdasági gyakorlatból visszamaradóan, a jelenlegi politikát és gazdaságpolitikát nem eléggé értve, minisztériumi és vállalati szakembereink egy része gyakran óvatoskodva foglal állást, ha tőkés gazdasági kapcsolataink bővítéséről van szó. Pedig a tőkés cégekkel való együttműködés sok szempontból kedvező számunkra. Egyebek mellett lehetővé teszi, hogy bizonyos termékekből az eddigit jelentősen meghaladó szérianagyságot gyártsunk, előlünk elzárt piacokra lépjünk be, általában bővítsük piacainkat, modern gyártási eljárásokat és műszaki megoldásokat ismerjünk meg és vegyünk át, ipari és kereskedelmi kooperációt építsünk ki stb.

Ki kell használnunk a gyártásmegosztásra, a termelési kooperációra és a nem szocialista országok piacán való együttes fellépésre vonatkozó együttműködési lehetőségeket. Élni kell a kedvező hosszú lejáratú hitelfeltételekkel. Az együttműködés lehetőségeit sokoldalúan fel kell használnunk iparunk korszerűsítésére. Tudatában kell lennünk annak, hogy bizonyos tőkés köröknek az együttműködés fokozására irányuló törekvése politikai célokkal is összefügg. Látni kell azonban azt is, hogy a mi politikai céljainknak is megfelel, ha kellően kihasználjuk a különböző tőkés csoportok közötti, napjainkban egyre erősödő ellentmondásokat. A mi népgazdaságunk erősödése a szocialista országok erősödését is jelenti. Ha magyar termékek jelennek meg tőkés piacon, ott a szocialista országok egyikének gyártmánya került a fogyasztókhoz, s ennek politikai jelentősége is van.

Az elmúlt években elsősorban a késztermékek kivitelét szorgalmaztuk. Ez helyes volt, és ma is az. Ennek látszólag ellentmond, hogy már a múlt évben is a nyersanyagok és főként a félkész termékek tették ki összes kivitelünk 25 százalékát. Sokan ebből a tényből is gazdaságpolitikánk megváltoztatására következtettek. Erről azonban szó sincs. Nyersanyag- és félkészterméke exportunk növekedése részben átmeneti, kényszerből fakadó, és a feldolgozó iparágak jelentős műszaki fejlődésével csökkenni fog.

Digitized by Google

A jövőben is szorgalmaznunk kell viszont olyan nyersanyagok és félkésztermékek exportját, amelyeknek további feldolgozását a rendelkezésünkre álló kapacitásokkal nem tudjuk megoldani, illetve a kapacitás bővítése nem gazdaságos számunkra.

Hazánk jelentős természeti kincse a bauxit, amely olyan mennyiségben áll rendelkezésünkre, hogy saját szükségleteink kielégítésén túl nagyobb mennyiséget exportálhatunk is. A világpiacon keresett cikk a bauxit, az alumínium félkész- és késztermék; ára a feldolgozás fokától függően megsokszorozódik: a timföld ára körülbelül tízszerese a bauxitének, a tömbalumíniumé körülbelül négy-ötszöröse a timföldének. A bauxitnak alumíniumkésztermékké való feldolgozása beruházásigényes fejlesztést tenne szükségessé. Ezért nagy jelentőségű számunkra az a kooperációs segítség, melyet a Szovjetunióval alakítottunk ki az alumíniumipar kifejlesztésében: Magyarország évenként növekvő mennyiségű timföldet szállít a Szovjetunióba, ott azt feldolgozzák alumíniummá, és tömbök formájában szállítják vissza. Ez az együttműködés mindkét fél számára kedvező, gazdaságos, megfelel az országok adottságainak. Nálunk gazdaságosabb a bauxitbányászat és a feldolgozó ipar (présmű, hengermű stb.) fejlesztése, mint a villamosenergia-termelés fejlesztése; ez utóbbira nálunk csak korlátozott lehetőség van, illetve rendkívül drága. Nálunk 1 kilowattóra energia termelése mintegy tízszer annyiba kerül, mint a Szovjetunió nagy vízierőműveiben, ahová a timföldet kohósítás céljából kiszállítjuk. Beruházási lehetőségeink korlátai miatt a feldolgozó kapacitások is csak viszonylag lassan fejleszthetők; ezért van lehetőség arra, hogy tömbalumíniumból ne csak saját szükségleteinket elégítsük ki, hanem fokozzuk exportunkat.

Vegyiparunk fejlesztésében is hangsúlyozottabban kell a külkereskedelmi érdeket előtérbe helyeznünk. Vegyiparunkat, illetve annak egyes részeit — a műszálak, műtrágyák gyártását — a tervezettnél gyorsabban fejlesztjük. Vegyipari termelésünk öt év alatt a tervezett 75 helyett körülbelül 84 százalékkal nőtt. Az utóbbi öt évben ebbe az iparágba többet ruháztunk be, mint a megelőző tizenöt évben összesen. Korábban az ipari beruházások 10—12 százaléka jutott a vegyiparnak, most több mint 16 százalékuk. Az utóbbi néhány évben 20 komplett üzemet vásároltunk külföldön, és jelenleg ezeken az importált berendezéseken állítjuk elő a vegyipari termékeknek körülbelül egyötödét. Mindez alapot ad arra, hogy fokozzuk a vegyipari termékek exportját és lényegesen javítsunk azon a jelenlegi helyzeten, hogy a vegyipari export értéke csak mintegy a fele a vegyipar fejlesztését szolgáló importénak. Ily módon is számottevően tovább javíthatjuk devizahelyzetünket. Emellett természetesen tovább fejlesztjük hazánkban a kemizálást, amelynek eredményei máris figyelemre méltóak.

Digitized by Google

IV.

Pártunk gazdaságpolitikájának helyességéről és eredményességéről második ötéves tervünk sikeres teljesítése tanúskodik. Ez is bizonyítja, hogy gazdaságpolitikánk megvalósítása hozzájárul alapvető céljaink eléréséhez, a társadalom szükségleteinek jobb kielégítéséhez.

Éppen gazdaságpolitikánk hatékonyabb érvényesülése érdekében van azonban szükség egész gazdaságirányítási rendszerünk, az ún. gazdasági mechanizmus alapos megváltoztatására. A gazdaságpolitika megvalósítását elősegíteni hivatott gazdasági mechanizmusnak egyik legfontosabb eleme a tervezés. Ötéves és éves terveinkről elmondhatjuk, hogy bár általában reálisak, s a követelményeket megközelítően helyesen állítják fel, valójában az összefüggések mély feltárása, az optimális arányok felállítása még korántsem eléggé tudományos. A matematikailag megalapozott és a legfontosabb feladatokat távlatilag kidolgozó tervezésnek még csak a kezdetén vagyunk. Jelenlegi tervezési módszereink a korábbi években még megfelelőnek bizonyultak, de a fejlődés során bonyolultabbá vált gazdasági helyzetben már nehezen töltik be legfőbb feladatukat: azt, hogy előírásaik révén biztosítható legyen a kívánatos népgazdasági arányosság, az arányos fejlődés.

A tervezés hibáit az irányító szervek gyakran a kötelező mutatószámok növelésével, az alsóbb szervek, a vállalatok megkötöttségének szorosabbá tételével próbálták ellensúlyozni. Ez azonban zsákutca. A tervezést nem a kötelező mutatók gyarapításával kell fejleszteni, hanem tudományos színvonalát kell emelni, s egyre jobban a hosszabb távlatú tervek koncepciójára kell építeni. Ebből a szempontból örvendetes, hogy az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság munkája nyomán mind több olyan fejlesztési koncepcióval rendelkezünk, amelyeket a rohamosan fejlődő technika figyelembevételével, a népgazdaság helyzetét szem előtt tartva, a legjobb szakemberek állítottak össze. A közgazdasági tudomány örvendetes élénkülése is hozzájárul az élet bonyolult összefüggéseinek mélyebb feltárásához, ahhoz, hogy a tervezők az eddiginél jobban vegyék figyelembe ezeket az összefüggéseket.

A tervezés azonban csak egyik fázisa, fontos feltétele a sikeres gazdasági vezetésnek. Hiába jó a terv, ha megvalósítása nem kielégítő.

A gazdasági vezetés színvonala az elmúlt évek során kétségkívül fejlődött, de a növekvő feladatoktól még elmarad. Meggyőződéssel állíthatjuk: ha a vezetés előrelátása, elvi szilárdsága, határozottsága és következetessége megfelelőbb, akkor a tervekben megjelölt főbb előirányzatoktól való eltérés is kisebb volna. Még sok helyen nem érvényesül kellően a népgazdasági szemlélet,

Digitized by Google

a helyi, partikuláris érdekek gyakorta kerülnek előtérbe, s ez gyakran felesleges erőfeszítésekre, illetve az erők szétforgácsolására vezet. A vezetésben kialakult módszerek sem fejlődnek kellően. Nem ritka, hogy a felsőbb szervek, a vezetők végzik el az alsóbb szervek és vállalatok, a beosztottak munkáját. Tapasztalható az is, hogy egyes vezetők, a felelősségvállalás alól kitérve, adott lehetőségeikkel, meglevő önállóságukkal sem élnek. Az állami fegyelmet sokan nem tekintik kötelező erejűnek magukra nézve, és másoktól sem követelik meg betartását. Közrejátszik ebben az is, hogy jelenlegi ellenőrzési rendszerünk nem eléggé hatékony.

Gazdasági problémáink is jórészt összefüggnek azzal a szubjektívnek tekinthető hibával, amely részben a tervezés, illetve az állami fegyelem nem kielégítő állapotából adódik. Így alakult ki, hogy — a párt- és állami határozatok ellenére — nem haladtunk megfelelően előbbre az üzemszervezésben, a munkaszervezésben, a munka intenzitásának kívánatos növelésében, s ugyanakkor lazaságokat tűrtünk meg a létszámgazdálkodásban. Ezt elősegítette, hogy az éves tervek sem irányozták elő a termelékenység kellő mértékű emelését.

Gazdasági életünk hiányosságainak megszüntetésére menet közben számos változtatást eszközöltünk. Ezek nem is maradtak eredmény nélkül. Fejlődésünk jelenlegi szakaszában azonban a helyzet megkívánja, hogy részintézkedések foganatosítása mellett vizsgáljuk felül és a szükségleteknek megfelelően alakítsuk át a mechanizmust: tegyük olyanná, amely hosszabb időn át a jelenleginél eredményesebben szolgálja pártunk gazdaságpolitikájának megvalósulását, s elősegíti szocialista fejlődésünk meggyorsulását.

Már befejeződött a mechanizmussal foglalkozó bizottságok munkájának az a része, amely kritikailag elemzi a jelenlegi gazdasági mechanizmus különböző vonásait. A bizottságok széles körű, alapos munkát végeztek, s eleget tettek az eléjük állított feladat első részének. A bizottságokban részt vevő gyakorlati szakemberek és tudományos dolgozók tudásuk javát adták, és arra törekedtek, hogy minél alaposabban tárják fel a jelenségeket, s az ezeket előidéző okokat. A jelenlegi szakaszban elsősorban a népgazdasági szintű összefüggések feltárása volt soron. Ezért a bizottságok tagjai elsősorban olyanokból kerültek ki, akik ismerik ezeket az összefüggéseket. A sokoldalúan megvitatott elemzések alapján a munka most következő szakaszában dolgozzák ki a mechanizmus átalakítására vonatkozó javaslatokat, pontosabban: ezeknek főbb irányelveit. A tennivalók részletes kidolgozása még ezután következik. Mindez már sokkal szélesebb szakértői gárda bevonását igényelheti.

A bizottságok munkájától függetlenül is megvan annak a

Digitized by Google

lehetősége, hogy a szakemberek széles rétege kifejezze véleményét a jelenlegi mechanizmusról, s javaslatot tegyen továbbfejlesztésére. Folyóiratainkban, napilapjainkban folyik is a vita, és ebben számos figyelemre méltó és hasznosítható új gondolatot is vetnek fel mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek. A már kibontakozott vitának bizonyos téves, kifogásolható következtetéseire is célszerű azonban felfigyelnünk. Vannak, akik lebecsülik, eredménytelennek, hiábavalónak tüntetik fel azokat az erőfeszítéseket, amelyekkel időről időre fokozatosan javítani törekszünk a gazdasági mechanizmust, s csakis a mechanizmus egyszeri és teljes átalakításával tartják kiküszöbölhetőnek a gazdálkodás hibáit. Ez káros szemlélet, amely hátráltatja a már menet közben is megtehető intézkedéseket. Az a helyes álláspont, hogy miközben a koncepció kidolgozásán munkálkodunk, az aktuális feladatok megoldására is összpontosítsunk elegendő erőt. Arra kell törekednünk, hogy már az adott, illetőleg a menet közben javított mechanizmuson belül teljesítsük maradéktalanul feladatainkat. Erre van is lehetőség, s ez a módszer felel meg a Központi Bizottság múlt év végi határozatának. Nem várva a mechanizmus gyökeres átalakítását — amely előreláthatóan évek munkáját igényli —, állandóan javítani kell az élet minden területén a vezetést, a gazdasági irányítást.

A gazdaságpolitika eredményesebb megvalósítása érdekében 1957 óta a mechanizmuson a következő főbb változtatásokat hajtottuk végre: a kötelező beszolgáltatás helyett a szerződéses és szabad felvásárlási rendszert vezettük be, létrehoztuk a nyereségrészesedési rendszert, az átlagbér-ellenőrzés rendszerét, lényegesen csökkentettük a központi kötelező tervmutatók számát, átalakítottuk a prémiumrendszert, műszaki fejlesztési alapot hoztunk létre, egyszerűsítettük beruházási rendszerünket, bevezettük az eszközlekötési járulékot, végrehajtottuk az ipar átszervezését. Ebben az évben is több intézkedést tettünk a mechanizmus javítására. Egyebek között tovább javítottuk árrendszerünket, széleskörűen módosítottuk a termelői árakat, tovább folytattuk az árrendszerünk átalakítására irányuló előkészítő munkákat. Folytattuk a vállalati átszervezéseket. A külkereskedelemben a vállalatok egy részének átszervezésével jelentős szervezeti változtatásokat eszközöltünk. Újabb kísérleteket kezdtünk az iparvállalatok külkereskedelmi hatáskörének kiterjesztésére, export-importjoguk szélesítésére, a devizahozamban való érdekeltségük fokozására.

Anélkül, hogy részletesen értékelnők az elmúlt évek során tett intézkedések eredményét, megállapíthatjuk, hogy ezek a korábbi merevségekkel szemben, az adott körülmények között pozitívak, előbbre vivők voltak. Néhány közülük azonban ma már nem, vagy nem teljesen felel meg a követelményeknek. Ez érthető

Digitized by Google

is, hiszen közben változtak a gazdasági körülmények, bővült a termelés és a fogyasztás, a piacon, a termelésben, a technikában új jelenségek léptek fel, vagy váltak általánossá, s mind e változások újabb követelményeket állítanak fel. Tudásunk is bővült, ma jobban felismerjük az összefüggéseket, s a hazai és nemzetközi tapasztalatokat is jobban tudjuk hasznosítani.

Miközben a változtatások átfogó programján dolgozunk, más fontos részintézkedéseket is teszünk, melyekkel az átfogó rendezés felé közelítünk. 1966-ban tovább fejlesztjük a vállalatok hitelellátásának rendszerét. Tovább javítjuk az anyagi ösztönzést, jobban összekapcsoljuk a prémiumrendszert a vállalatok gazdálkodásának eredményével, a nyereségrészesedéssel. Folytatjuk a bürokratikus jelenségek és előírások felülvizsgálatára és kiküszöbölésére irányuló munkát a statisztika, a számvitel, a jelentési rendszer egész területén. Módosítjuk a szállítási szerződések rendszerét, hogy az a fogyasztók érdekeit, a szükségletre való termelést helyezze előtérbe. A mechanizmussal kapcsolatos munkáknak egyik fontos része, az hogy már most elkezdhetjük a káderek felkészítését az új rendszerre. Ez azt jelenti: egyértelművé és általánossá tesszük azt a felismerést, hogy át kell alakítani és a tervezett irányban kell tovább fejleszteni gazdálkodási módszereinket. Széles körben világossá kell tenni, hogy az új mechanizmus bevezetése milyen új követelményeket támaszt a vezetés és a gazdálkodás különböző szintjein. Fokozott erőfeszítéseket kell tenni a vezetés elméleti megalapozottságának elősegítésére. Széleskörűen el kell terjeszteni a „vezetés tudományát".

Az ipar átszervezésénél szerzett tapasztalatok nyomatékosan figyelmeztetnek arra, hogy a mechanizmus átalakítását a vezetők és a dolgozók meggyőzésével jól elő kell készíteni. A gazdasági mechanizmus változásának egyik fő vonása az lesz, hogy az egyes hatáskörök centralizáltságának fenntartása mellett kibővül az alsóbb szervek, az üzemek hatásköre olyan kérdésekben, amelyekben eddig központilag döntöttek. Ennek igénye egyre erősebb. Ez azonban a döntéssel együttjáró nagyobb felelősséget is maga után vonja. Az előkészítésnél erre különösen nagy figyelmet kell fordítani, mert az ilyen irányú előkészítés s ennek hatékonysága nagyban befolyásolhatja előrehaladásunk ütemét.

V.

Gazdaságpolitikánk megvalósításában a következő években is a Központi Bizottság 1964 decemberi határozatának végrehajtásával kialakított tevékenységet, annak fő irányvonalát kell tovább folytatnunk. Tervező szerveink munkájának előterében most a következő ötéves időszakra vonatkozó terv kidolgozása áll, ezen belül a legközvetlenebb tennivaló az 1966. évi terv előkészítése.

Digitized by Google

Következő ötéves tervünk fő feladatává azt kell tenni, hogy biztosítsa az ország gazdasági egyensúlyát, szüntesse meg a kialakult aránytalanságokat, segítse elő a népgazdaság hatékonyabb fejlődését. Biztosítani kell a külkereskedelmi egyensúlyt és azt, hogy esedékes fizetési kötelezettségeinknek továbbra is maradéktalanul eleget tegyünk. A termelési lehetőségeket a szükséglettel, elsősorban az exportigényekkel összhangban kell kihasználnunk. A gazdasági struktúrát úgy kell tovább fejleszteni, hogy a jelenleginél jobban szolgálja az exportérdekeket, teljesebben hasznosítsa az ország erőforrásait. Az importigény növekedését korlátozni kell. Lényegesen fokozni kell a piacokon igényelt termékek és anyagok külkereskedelmi forgalmát. A követelményeknek megfelelően gyorsítani kell a műszaki fejlesztést, rugalmasabbá kell tenni a termelést. A nemzeti jövedelem termelését és felhasználását úgy kell előirányozni, hogy megszűnjön a jelenlegi kiegyensúlyozatlanság. A fogyasztásnak és a felhalmozásnak összhangban kell lennie a termeléssel. A termelés fejlesztésénél figyelembe kell venni, hogy munkaerő-tartalékaink jó részét már felhasználtuk, ezért a foglalkoztatottak száma nem növekedhetik olyan mértékben, mint az előző években. A termelés bővítését túlnyomó részben a termelékenység emelésével kell fedezni.

Áttekintve gazdasági helyzetünket, elmondhatjuk a Központi Bizottság határozatának végrehajtásáról, hogy vannak kezdeti eredményeink azoknak a problémáknak a megoldásában, amelyekre a Központi Bizottság ráirányítja a figyelmet. Gazdasági életünk számos területén kedvező tendenciaváltozás következett be. Biztató jelei mutatkoznak annak, hogy az eddiginél sokkal jobban, eredményesebben is tudunk dolgozni. Az év első 8 hónapjának eredményei arról tanúskodnak, hogy a feltárt hiányosságok leküzdésével meggyorsíthatjuk hazánk szocialista fejlődését. Indokolt tehát, hogy fokozzuk az erőfeszítéseket a határozat maradéktalan végrehajtására. Ebbe természetszerűleg azt is beleértjük, hogy néhány hónapon belül el kell végezni a gazdaságirányítás rendszerének megváltoztatására irányuló munkát, a koncepció kidolgozását, s a végrehajtás bonyolult, sokoldalú és egymással szorosan összefüggő feladatainak konkrét meghatározását. A közvetlenül előttünk álló legfontosabb feladat: ez évi tervünk előírásainak a népgazdaság hatékony fejlesztése szempontjából legkedvezőbb teljesítése.

Munkánk eredményei dolgozó népünk boldogulását, életkörülményeinek további javulását szolgálják. Gazdaságpolitikánk következetes megvalósítása szilárdítja belpolitikai helyzetünket, erősíti külpolitikánkat, s hozzájárul a jelenlegi kiélezett nemzetközi helyzetben a szocialista országok pozíciójának erősítéséhez. Érdemes mindezekért jól dolgozni.

Digitized by Google

Megjegyzések az európai kapitalizmus helyzetének változásairól

Írta **HÁY LÁSZLÓ***

A legutóbbi idők egyik figyelemreméltó jelensége, hogy *Nyugat-Európa országaiban véget értek a „gazdasági csodák"*. Azokban az országokban, amelyeknek gazdasági fejlődése igen gyors volt, meglassúdott a beruházások és az ipari termelés emelkedésének üteme. Ez a helyzet Olaszországban, Franciaországban és ingadozásokkal a Német Szövetségi Köztársaságban is. A változásnak az a legfőbb oka, hogy *kezd megmutatkozni a termelő kapacitások növekedésének és a piacok elégtelenségének ellentmondása.*

Az ipari termelés növekedése 1962 és 1964 között az Európai Gazdasági Közösség országaiban 12, az EFTA országaiban 11, az Egyesült Államokban 11,7 százalék volt. Bár az egyes ipari országok gazdasági helyzete nagyon különböző, újratermelési folyamatuk üteme lényegesen közeledett egymáshoz, mert a jelzett időben az Egyesült Államokban s (kisebb mértékben) Angliában is növekedett a termelés üteme, a jelentősebb nyugat-európai országokban pedig csökkent. A „csodák" tehát nem külső befolyásra, hanem elsősorban a belső felhajtóerő legyöngülése folytán szűntek meg. Legyöngültek azok a tényezők, amelyek azt eredményezték, hogy a nyugat-európai országokban a második világháború befejezése óta nem volt általános túltermelési válság. Ez a korszak lezárult. Az újratermelési folyamat a nyugat-európai országokban is *visszatér az utóbbi két évtizedben elhalványult ciklusos menethez,* ha a ciklus alakulásának görbéje el is tér a régebbi sémáktól.

Az újratermelési folyamat ütemének bizonyos fokú kiegyenlítődése után azt lehet várni, hogy az egyes országok ipari ciklusának fázisai — ha nem is fognak teljesen egybeesni — idejüket tekintve közelednek egymáshoz, kölcsönös hatásuk erősödik, és így a nyugat-európai országok *érzékenyebben fognak reagálni* az Egyesült Államokban végbemenő gazdasági ingadozásokra, mint ahogyan a 60-as évek elejéig reagáltak rá. Márpedig az 1965. év első felében mutatkozó tendenciák alapján komoly tőkés körök úgy vélik, hogy az Egyesült Államokban legkésőbb 1966 második felében *visszaesés fog bekövetkezni,* feltéve, hogy a háborús kiadások nem növekednek még tovább. Egy amerikai visszaesés hatása alól a nyugat-európai országok sem fognak tudni kitérni, mert Európában most már nem olyan a gazdasági helyzet, mint 1957—58-ban volt.

---

* A *Gramsci Intézet* által 1965 júniusában, Rómában rendezett, *„Az európai kapitalizmus tendenciáiról"* című konferencián elmondott felszólalás alapján.

Digitized by Google

Az állammonopolista kapitalizmus egyre fokozódó gazdasági tevékenysége mindenekelőtt az újratermelési ciklus menetének befolyásolására irányul. Az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy állami beavatkozással késleltetni lehet a válságot és tompítani lehet lefolyását, de *nem lehet vele megszüntetni a tőkés újratermelési folyamat periodikus voltát s a válságokat.* Azokat az illúziókat, amelyeket e tekintetben az állammonopolista kapitalizmushoz fűztek, már alaposan megtépázta az 1957—58-as válság, az azóta bekövetkezett számos gazdasági ingadozás, és nem utolsósorban a gazdasági csodák tartósságáról szóló legenda szertefoszlása.

*

Azok az eszközök, amelyekkel a ciklus menetét befolyásolni igyekeznek, a piac bővítését (illetve bizonyos körülmények között szűkítését) szolgálják. A piac bővítése egyrészt *a költségvetés útján* történik, mégpedig nem utolsósorban az *állami vásárlások* növelésének segítségével, másrészt a bőségesen nyújtott és olcsó *hitellel.* Az Egyesült Államokban 1963-ban már a bruttó nemzeti termékeknek 35,0, Angliában 36,2, az NSZK-ban 36,4, Franciaországban 40,0 százalékát az állami költségvetésen keresztül használták fel. (Államon ebben az esetben nemcsak a központi kormányzatot értem, hanem az összes helyi kormányzati szerveket is.) A költségvetésnek ezt az igen jelentős és növekvő szerepét kiegészíti még a bőséges és olcsó hitel, amely a fejlett tőkés országok második világháború utáni gazdaságpolitikájának döntő eleme lett.

Deficites költségvetési politika és bőséges hitel — különkülön, vagy együttesen — inflációhoz vezet, vagyis oda, hogy a fizetési eszközök nagyobb tömegben kerülnek forgalomba, mint amennyire az adott árszínvonal mellett a javak körforgásának lebonyolítása céljából szükség volna. Ha összehasonlítjuk a bruttó nemzeti termék és a pénzkészlet növekedését (pénzkészleten itt nemcsak a pénznek nevezett fizetési eszközöket értem, hanem a minden haladék nélkül bármikor pénzre átváltható banklététeket is), akkor azt látjuk, hogy Olaszországban, Franciaországban, Svédországban és Japánban gyorsabb a fizetési eszközök mennyiségének növekedése, mint a bruttó nemzeti terméké, és éppen ezekben az országokban a legnagyobb a megélhetési költségek növekedése. Itt nyilvánvaló az inflációs áremelkedés.

De lehet-e inflációról beszélni akkor, amikor a fizetési eszközök mennyisége nem növekedett olyan mértékben, mint a nemzeti termék, amikor a megélhetési költségek nem emelkedtek nagyon jelentősen, s amikor a nagykereskedelmi index alig változott? Az nem elegendő magyarázat, ha azt mondjuk, hogy ezek az adatok nem felelnek meg a valóságnak, bár jól tudjuk, hogy az árakra vonatkozó adatok nemigen megbízhatóak.

Digitized by Google

Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk a fizetési eszközök *forgási sebességét.* Ha a forgási sebesség megkétszereződik, ez annyi, mint ha a fizetési eszközök mennyisége kétszereződött volna meg, változatlan forgási sebesség mellett. Az Egyesült Államok hivatalos statisztikája pedig azt mutatja, hogy a New York-i bankokban a mindenkor lehívható letétek (ezek elsősorban a folyószámla-letétek) évi forgási száma 1950-ben 31, 1958-ban 54, 1963 decemberében 94, és 1964 decemberében 104 volt. Minél erőteljesebb a készpénz nélküli fizetési forgalom, minél kevesebb a folyószámlákon keresztül történő kifizetésekhez képest a készpénzben történő kifizetés, annál nagyobb jelentősége van az inflációs folyamatban a letétek forgási sebessége meggyorsulásának.

A másik tényező, amelyről szintén nem szabad megfeledkeznünk, *a termelékenység növekedése.* Az Egyesült Államokban az árszínvonal 1948-ban csaknem a kétszerese volt a második világháború előttinek. Felmerül az a kérdés, hogy miért emelkedett az 1948-as, igen magas, inflációs árszínvonal 1964-ig még további 13 százalékkal, holott a munka termelékenysége az Egyesült Államokban a háború utáni időszakban legalább 70 százalékkal növekedett. Ezt az áralakulást csak *az infláció fennmaradásával, illetve erősödésével* magyarázhatjuk meg. Hozzájárul ugyan ehhez a monopolisztikus árak rendkívül erős térhódítása is, de az igen magas monopolárak fenntartását is az infláció előrehaladása könnyíti meg.

Azért használtam az Egyesült Államok adatait, mert ezek igen szemléltető példát adnak arra, hogy az infláció megítélésénél a fizetési eszközök forgási sebességét is számba kell vennünk, és az árak színvonalát össze is kell hasonlítanunk a termelékenység alakulásával. A különböző tényezőket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy *a monopolkapitalista állam gazdasági tevékenységét minden fejlett tőkés országban a felfelé kúszó infláció kíséri.* Ez lehetővé teszi később nem realizálható beruházások elburjánzását, az árukészletek túlzott felhalmozását, spekulációt idéz elő különböző területeken (gondoljunk a részvényárfolyamok felhajtására, vagy a telekspekulációra), az árukereslet növeléséhez vezet, ami az áremelkedésnek egyik oka. Mindezeket a tüneteket a nyugat-európai országokban is megfigyelhetjük. Mindez előbb-utóbb állami beavatkozást tesz szükségessé (az áremelkedések fékezésére, a beruházások mederbe terelésére stb.), ez azonban a tőkések ellenállásába ütközik.

1963 óta az infláció következményei egyre növekvő mértékben mutatkoznak a nyugat-európai országokban. Történtek ugyan enyhe kísérletek az ebből származó nehézségek elhárítására; töb-

Digitized by Google

bek közt hitelmegszorítás is történt. De a burzsoázia legbefolyásosabb körei tiltakoztak ez ellen, és a kísérletek nem sokáig tartottak. Ezt tapasztaltuk többek közt Olaszországban és Franciaországban, ahol néhány hónap múltán letértek a komolyabb deflációs politika útjáról. Angliában is csak nagyon óvatosan nyúltak ehhez az eszközhöz, az Egyesült Államokban pedig újabb inflációs programot dolgoztak ki és valósítanak meg.

A jelenlegi fejlődési fokon állami gazdasági beavatkozások nélkül már nem funkcióképes a monopolista kapitalizmus, infláció nélkül pedig nem képzelhető el a monopolkapitalista állam gazdasági tevékenysége. Az infláció az állammonopolista kapitalizmusnak hűséges kísérője marad. Annál is inkább, mert a pénz vásárlóerejének csökkentése a munkásság reálbére leszorításának — Keynes szavai szerint — a „legrugalmasabb" módja. Ez sokkal egyszerűbb, mint a nominális bérek lenyesése. A mostani időszakra pedig, amikor Európa-szerte romlott a konjunktúra, különösen jellemző *a munkabérek ellen irányuló heves tőkés támadás.*

*

Az eddig mondottakból láthattuk, hogy *a gazdasági csodák véget értek, az infláció pedig tovább tart.* Most rátérek egy harmadik nagyon időszerű jelenségre: azokra a változásokra, amelyek *az európai integrációt* érintik. Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) az Egyesült Államok támogatásával jött létre, azzal a céllal, hogy gazdasági alátámasztást adjon a NATO-nak, és fejlődése során az Egyesült Államok fennhatósága alatt beolvadjon az Atlanti Közösségbe. Az erőviszonyok megváltozása következtében azonban az Atlanti Közösség tervezete elsüllyedt, és a NATO is süllyedőben van. Minden ellenkező igyekezet ellenére az a helyzet, hogy az angolszász hatalmakat és az EGK-t *mély szakadék választja el,* az EGK és az EFTA közeledésére semmi jel sincsen, sőt az EGK-n belül *igen nagy, főként politikai jellegű ellentétek vannak* Franciaország és az NSZK között.

Az EGK-nak mint gazdasági uniónak csak addig van értelme, amíg piacain nem ad korlátlan mozgási lehetőséget két legnagyobb versenytársának: az Egyesült Államoknak és Angliának. Merő illúzió tehát annak a feltételezése, hogy az EGK megnyitja kapuit Angliának, és hogy az atlanti üzleti közösség gondolata feltámasztható.

Kevésbé világos a helyzet Franciaország és az NSZK viszonyát illetően. A bonni kormány az amerikai és a francia imperializmus politikai elgondolásai között lavíroz, de a nyugatnémet monopoltőkének egyre jelentősebb része mérlegeli azt, hogy mi volna számára a helyes politika: annak a minden realitást nélkü-

Digitized by Google

lőző álláspontnak a fenntartása-e, hogy az NDK mint állam nem létezik, és annak az üres vágyálomnak a kergetése-e, hogy visszaállíthatók a hajdani Németország keleti határai — vagy pedig az a politika, amely *igyekszik megnyitni az NSZK gazdasága számára a szocialista világrendszer sokat igérő és gyorsan növekvő piacait.* Minél inkább éleződik a piac problémája, annál jobban növekszik Nyugat-Németországban az utóbbi elgondolás híveinek száma.

Miután a történeti fejlődés letaposta azt az elgondolást, hogy az EGK elsősorban a NATO gazdasági támasza, arról kell dönteni, hogy az Európai Gazdasági Közösség beilleszkedjék-e egy másik politikai koncepcióba, vagy pedig előbb-utóbb elsüllyedjen a NATO-val együtt. Az EGK-országok monopoltőkéseinek nagy érdekük fűződik a szervezet fenntartásához, s ezért nem hihető, hogy megkockáztatják ennek az intézménynek a felbomlását. Ebben az esetben pedig rákényszerülnek arra, hogy *feladják* azt az elgondolást, amely az Európai Gazdasági Közösséget a NATO-val köti össze.

Az imperialista táboron belül végbemenő átcsoportosulás az európai integrációs törekvések további sorsát is erősen befolyásolja. Ebben a mozgalmas időszakban még inkább indokolt, mint eddig volt, hogy a munkásosztály *ne csak szemlélője* legyen az integráció alakulásának.

*

Még egy kérdésről kívánok szólni, amely elsősorban az Egyesült Államok és Anglia problémája ugyan, de amely az európai kontinens tőkés országai számára is elsőrangú fontosságú: a dollár és a font helyzetéről.

Az angol fonttal kezdem. Anglia külkereskedelmi mérlege *erősen deficites,* és a különféle szolgáltatásokból származó külföldi bevételeinek szaldója évről évre csökken. Az így adódó passzívumokat az utóbbi években elsősorban a font-övezet országainak londoni letétei és az angol bankokban elhelyezett rövid lejáratú külföldi hitelek egyenlítették ki. A múlt év őszén megnőtt a külkereskedelmi mérleg passzívuma, erősödött a rövid lejáratú hitelek elvonása, válságos helyzetbe került a font, s csak egy hajszálon múlott, hogy le nem kellett értékelni. A fejlett tőkés országok központi bankjai ekkor nagyszabású pénzügyi tranzakciót hajtottak végre: 3 milliárd dollár 3—6 hónapra szóló hitelt ajánlottak fel a font sterling támogatására. Ezt már megelőzte egy 1 milliárd dolláros hitel, amelyet még a konzervatív kormány kapott, és 1965 tavaszán követte egy újabb, 1,4 milliárdos hitel. Ez a mentőakció politikai tekintetben annyit jelent, hogy az an-

Digitized by Google

gol kormány pénzügyi eszközökkel gúzsba van kötve, s az Egyesült Államok, illetve az NSZK foglya. Ezek nem valami csodálatraméltó önzetlenséget tanúsítottak, hanem tudták, hogy a font leértékelését feltétlenül követné a dollár leértékelése és az egész tőkés világot megrázó pénzügyi válság.

Az a kérdés: képes lesz-e Anglia arra, hogy megoldja gazdaságának strukturális problémáit és így rendbe hozza fizetési mérlegét. Az angol kormányt eddig foganatosított intézkedései csak lélegzethez juttatják, de a döntő feladat megoldására nem alkalmasak. A font helyzete *nincs stabilizálva*, és kétségtelen, hogy a jelenlegi többmilliárd dolláros mentőakciót nem lehet kibővíteni (legfeljebb időnként megújítani); annál kevésbé, mert a *dollár helyzete is rendkívül ingatag.*

Az Egyesült Államok valutáris nehézségei más jellegűek mint Angliáé. Angliában az a baj, hogy a külföldi árucsere és a szolgáltatások mérlege — mint erre rámutattam — erősen passzív. Az Egyesült Államoknak viszont az árucseréből és a szolgáltatásokból igen jelentős bevételi többlete van. 1964-ben 7 milliárd dollárra rúgott ez a többlet, de a fizetési mérleg ebben az évben mégis 3 milliárd dollárral volt passzív. Ennek az az oka, hogy az említett 7 milliárd dolláros aktív szaldó *nem elegendő ahhoz, hogy fedezze az Egyesült Államok külföldi katonai kiadásait,* valamint meg nem térülő *„segélyeit"*, amelyek politikai és részben szintén katonai célokat szolgálnak, s ehhez még az is hozzájárul, hogy az Egyesült Államokból *nagy mennyiségű tőke vándorol külföldre.*

Ez teszi érthetővé azt, hogy az Egyesült Államok fizetési mérlege a legutóbbi öt esztendőben, 1960 és 1964 között, *15 milliárd dollár hiányt* mutat. Ezzel szemben ebben az időszakban csak 2,3 milliárd dollár volt az aranyvesztesége. Felmerül tehát az a kérdés: hogyan egyenlítette ki az Egyesült Államok a hiány és az aranyráfordítás közti különbözetet, a 12,7 milliárd dollárt. Kiegyenlítette dollár-bankjeggyel — amely azonban nem érdemli meg a „bankjegy" elnevezést, mert nem váltható át szabadon aranyra, valójában tehát papírpénz —, ezen kívül dollárra szóló különféle kötelezvényekkel.

Nem arannyal fizetett tehát, hanem *papírral*, amelyről azt hiteti el a világgal, hogy aranyat ér. De vajon igaz-e ez? A dolog megértéséhez néhány számot kell megismernünk. (Az adatokat az *United States News and World Report* 1965. január 11-i számából veszem.) 1964 végén az Egyesült Államok aranytartaléka 15,5 milliárd dollár volt. Ebből 1965 elején a dollár-bankjegyek törvényes fedezetéül 13,6 milliárd dollár volt lekötve. Az az aranymennyiség tehát, amellyel szabadon rendelkezhettek, *1,9 milliárd dollár.* Az Egyesült Államokkal szemben fennálló azonnal érvé-

Digitized by Google

nyesíthető követelések viszont *26,1 milliárd dollárra rúgnak.* Ha gyakorlatilag nem is indulhat meg egyszerre ennek az egész összegnek a visszahívása, e rövid lejáratú adósságtömeg *rendkívül veszélyes helyzetet teremt a dollár számára.* Vegyük számításba ehhez még azt is, hogy az Egyesült Államok fizetési mérlege 1965-ben sincs egyensúlyban.

A jelenlegi nemzetközi helyzet, a vietnami háború és egyéb kalandor katonai vállalkozásaik erőteljesen növelik az Egyesült Államok külföldi katonai kiadásait. A tőkekivitel korlátozása a tőkések profitérdekeibe ütközik. Az Egyesült Államok kormánya a tőkekivitel bizonyos korlátozását léptette életbe, s valószínű, hogy ezek az intézkedések nem is lesznek teljesen eredménytelenek, nem valószínű azonban, hogy az eredmény helyrebillenti az Egyesült Államok fizetési mérlegének egyensúlyát és lényegesen megjavítja a dollár pozícióját.

A dollár és a font ingatag helyzete erősíti azokat a törekvéseket, amelyek az *imperialista országok nemzetközi együttműködése* útján akarják a veszélybe került valuták szervezettebb támogatását elérni. De ha az imperialista ellentétek ellenére létre is jönne valamiféle újrarendezés, ez csak átmenetileg lehet hatékony, mert alapjában véve nem pénzügyi-technikai, nem valutáris kérdéseket, nemcsak a dollár és a font problémáit kell megoldani, hanem a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nagyon mély válságát, s ezt *valutáris rendszabályokkal nem lehet orvosolni.* Ez a válság az összes tőkés országokat, a nyugat-európai országokat is, nagyon erősen érinti.

A valutáris zavarok az újratermelési folyamat menetére, az ipari ciklus alakulására is kihatnak. 1965-ben — írja a londoni *Economist* (1965. április 3.) — a valutanehézségek különösen komoly veszélyeket jelentenek egy olyan világgazdaságban, amelyben máris gyengültek az expanzív hajtóerők.

Téves az a felfogás, hogy azért lépnek fel valutáris nehézségek, mert az aranytartalékok elmaradnak a nemzetközi kereskedelem volumenének emelkedése mögött. A nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi műveletek lebonyolításához többnyire nem szükséges az aranytartalék, ez csak akkor kerül be a nemzetközi cirkulációba, amikor ki kell egyenlíteni a fizetési mérlegekben mutatkozó különbözeteket. Az arany- és valuta-tartalékok szükséges mennyisége tehát attól függ, hogy mekkora deficitek és milyen időközökben merülnek fel a fizetési mérlegekben. A két világvaluta esetében azonban igen nagyok és tartósak ezek a hiányok.

Amíg simán elfogadták arany fejében az Egyesült Államok papírpénzét és dollárra szóló kötelezvényeit, addig nem látszott

Digitized by Google

meg a baj. *Egyre apad azonban a bizalom a dollár iránt.* Amint már említettem, az óriási tömegű rövid lejáratú dollárkötelezettség nagyon nyomasztóan nehezedik az Egyesült Államok valutájára. Többek között az is mutatja a dollár tekintélyveszteségét, hogy a frissen termelt aranynak a nagyobb felét sem hivatalos áron adják el, hanem ennél drágábban. Minél inkább csökken a dollár iránti bizalom, *annál nehezebben tartható fenn az arany jelenlegi hivatalos ára,* s annál ragadósabb lesz a francia példa: a dollártartalékoknak aranyra való átváltása. Nyugodtan állíthatjuk, hogy *megkezdődött a dollárnak a legszilárdabb világvaluta pozíciójáról való detronizálása.*

Milyen folyamatok tükröződése a nemzetközi valutáris rendszerben mutatkozó súlyos zavar, valamint a két világvaluta, a dollár és a font válsága? E jelenségek legfontosabb okai: az óriási fegyverkezési hajsza, a piaci probléma kiéleződése, a nemzetközi árucsere elé tornyosuló akadályok, a politikai célokat, illetve a monopoltőke konkurrencia-harcát szolgáló tőkeexport erőltetése, a rövid időre külföldön elhelyezett tőkék nyugtalan kóborlása. Nem olyan problémák ezek, amelyeket bármiféle bankári furfanggal meg lehetne oldani.

*

Négy problémát emeltem ki a sok közül: a termelőerők fejlődésének és a piac korlátolt voltának növekvő ellentmondását, az infláció szakadatlan előrehaladását, az európai integráció nehézségeit és a nemzetközi valutáris rendszer válságát. Mindez a jelenség, sok más tényezővel együtt, a világkapitalizmus válságáról tanúskodik. A tőkés rendszer védelmezői nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy elhomályosítsák ezt a történeti folyamatot. Azt akarják elhitetni, hogy az állammonopolista kapitalizmus a tőkés rendszer megújhodásához vezet. Széles tömegek azonban a maguk tapasztalatából megtanulták, hogy a sokféle ígéret csak ámítás. A tisztánlátást jelentős mértékben előrelendíti az a felismerés, hogy az imperialisták befolyásos körei egy nukleáris világháború lángra lobbantásától sem riadnak vissza, és ezt a kalandorpolitikát magukat baloldalinak nevező pártok és személyiségek ténylegesen támogatják tevékenységükkel és állásfoglalásukkal.

A kapitalista világban a társadalmi struktúra mélyreható átalakulása és igen nagy politikai átrétegződés van folyamatban. Ez az idő nagyon alkalmas a munkásosztály és a többi valóban baloldali erő tömörítésére. Meg vagyok győződve arról, hogy a társadalmi folyamatok alapos felmérése, a marxizmus tanításainak következetes alkalmazása, a konkrét helyzetnek megfelelő rugalmas politika meghozza a haladó erők győzelmét Nyugat-Európa országaiban.

Digitized by Google

Az ország munkaerő-helyzete és a fiatalok pályaválasztása

Írta **NAGY IMRE** és **TIMÁR JÁNOS**

Az elmúlt másfél évtized alatt mélyrehatóan megváltozott Magyarország népességének foglalkoztatottsága. 1949-ben az ország lakosságából 4 millió ember dolgozott; 55,2 százalékuk a mezőgazdaságban. A háztartásban levő munkaképes korú nők száma meghaladta az 1,8 millió főt. A munkaképes korú tanulók létszáma 225 ezer fő volt. Tizenöt évvel később, 1965 elejéig, a népgazdaságban foglalkoztatottak száma 4,8 millió főre emelkedett, de ezeknek csak 32,3 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban. A háztartásban levő nők állománya 1 millió főre csökkent. A munkaképes korú tanulók száma viszont 548 ezer főre emelkedett.

Ez az időszak sok tekintetben rendkívül kedvezett a fiatalok pályaválasztásának. A mezőgazdaságból, illetve a falvakból eláramló fiatalokat tárt karokkal várták az iparban, az építőiparban és más területeken. A nem mezőgazdasági ágak gyorsan növekvő munkaerő-szükséglete széles körű választási lehetőséget nyújtott az első ízben munkába lépő és viszonylag képzettebb fiataloknak.

Az elmúlt másfél évtized alatt fokozatosan bekövetkezett változások azonban a múlthoz képest jelentősen *módosították* az ország jövőben várható munkaerő-helyzetét. A mezőgazdaság és a háztartás, amelyek eddig bőséges munkaerőtartalék-források voltak, lassanként kimerülnek, sőt a mezőgazdaságban már egyre inkább az a probléma, hogyan lehet a falusi fiatalokat a mezőgazdaságba vonzani és ott tartani. A mezőgazdaság munkaerő-szükséglete például azt igényli, hogy 1966 és 1970 között mintegy 30 százalékkal több falusi fiatal lépjen munkába a mezőgazdaságban, mint a jelenlegi ötéves tervidőszakban. Ez a népgazdasági érdek azonban már nem mindenben találkozik a falusi fiatalok pályaválasztási szándékával.

A nem mezőgazdasági ágakban a következő tervidőszakban *az új munkaerő-szükséglet fő forrása* már nem a mezőgazdaság és a háztartás lesz, hanem a *fiatalság*. A változást jellemzi, hogy pl. a második ötéves tervidőszakban ezekben az ágazatokban az újonnan belépő munkaerőnek csak 50—52 százaléka került ki az első ízben munkába lépő fiatalok közül, a harmadik ötéves tervidőszakban pedig 73—75 százalékra emelkedik ez az arány.

Mindez azt jelenti, hogy a korábbihoz képest *egyre nagyobb*

Digitized by Google

jelentősége lesz annak, hogy a fiatalság pályaválasztása társadalmi méretekben megegyezzen a népgazdaság munkaerő-szükségletével.

A népgazdaság munkaerő-szükséglete minőségileg és mennyiségileg körülhatárolt. Ezt nemcsak az mutatja, hogy a vállalatoknak, intézményeknek meghatározott képzettségű és szakmájú munkaerőre van szükségük, hanem az is, hogy ezek a munkahelyek az ország meghatározott részeiben vannak, adott munkakörülményekkel és kereseti viszonyokkal. Így egy-egy fiatal sokféle életpálya és munkakör között választhat ugyan, de a fiatalok egészének pályaválasztási lehetőségeit a népgazdaság munkaerő-szükséglete konkrétan és részleteiben is meghatározza.

A szándékok és a lehetőségek ellentmondásai

Társadalmunk egyre nagyobb figyelemmel kíséri az iskolát végzett fiatalok pályaválasztása és a népgazdaság konkrét munkaerő-szükséglete között évenként újra és újra jelentkező ellentmondásokat. Ez a figyelem teljesen érthető, hiszen nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy évről évre milyen módon és milyen körülmények között illeszkedik be a társadalmi munka kereteibe a fiatalok egy-egy újabb nemzedéke. Minél jobban találkozik a fiatalok egyéni szándéka és vágya a társadalom nyújtotta munkalehetőséggel, annál zökkenőmentesebben, harmonikusabban lépnek a fiatalok az iskolából az „életbe". Ezek az első lépések sokszor az emberek egész további életére kihatnak, jelentősen befolyásolják munkakedvüket, a társadalmi munkához fűződő kapcsolataikat, és ezzel nemcsak munkájuk hatékonyságát, hanem a társadalomhoz való viszonyukat is. Ilyen módon az iskolát végző fiatalok pályaválasztása és a népgazdaság munkaerő-szükséglete közötti összhang növelése, az ellentmondások csökkentése korántsem valami szűken értelmezett munkaerő-gazdálkodási feladat, hanem végső soron *egész társadalmi-politikai fejlődésünket érintő kérdés.*

A problémák azonban nem korlátozódnak arra, hogy miként felelnek meg egymásnak az iskolát végzett fiatalok elhelyezkedési szándékai és munkalehetőségeik. Amint vizsgálni kezdjük például az általános iskolát vagy középiskolát végzett fiatalok pályaválasztását, kiderül, hogy a tényleges pályaválasztás e fiatalok jelentős részénél azzal kezdődik, hogy a továbbtanulás útját választják-e, vagy sem; illetve ha tovább akarnak tanulni, akkor menynyire vannak meg e szándékuk megvalósításának tényleges lehetőségei. A szándék és a lehetőség közötti összhang megteremtése nemcsak egyéni-családi, hanem társadalmi-gazdasági szempontból is fontos.

Digitized by Google

Az oktatási rendszer által nyújtott tanulási lehetőségeknek lényegében a társadalom konkrét igényeit kell kifejezniük, vagyis azokat a követelményeket, amelyeket a társadalom a felnövő nemzedékek általános műveltsége, konkrét szakmai ismeretei, s egész társadalmi állásfoglalása, világnézete iránt támaszt. Az iskolát végző fiatalok pályaválasztása és a népgazdaságban meglevő munkalehetőségek összhangja tehát alapjaiban attól függ, hogy *milyen irányú, milyen jellegű, milyen színvonalú képzést ad a társadalom a fiataloknak az oktatási rendszer keretében*, s hogyan határozza meg ezzel az iskolát végzettek pályaválasztását, illetve képzettségüktől függő elhelyezkedésük lehetőségeit.

Az általános iskolát végzett fiataloknak, ha tovább tanulnak, két fő út között kell választaniuk. Az első út a középiskolákba vezet, a második a szakmunkástanuló-iskolába. Az első „főútvonalról" további utak ágaznak el: választani kell a gimnázium és a szakmai középiskolák között. Ez utóbbiakban további választási utak állnak a fiatalok előtt, a technikumok, vagy a szakközépiskolák, s ezeken belül a különféle szakmák felé. A szakmunkástanuló-iskolák „főútvonalán" 200—250 szakma felé ágaznak el az utak.

Tételezzük fel egyelőre azt, hogy az egyes iskolatípusokra meghatározott felvételi „keretszámok" a munkaerő képzése iránti tényleges társadalmi követelményeket fejezik ki. (Ennek problémáira később még visszatérünk.) Ebben az esetben a továbbtanulási szándék és a társadalmi szükségleteket kifejező továbbtanulási lehetőségek között a következő ellentmondások mutatkoznak a középiskolába történő első jelentkezések alapján (tehát az utólagos „átirányítást" és a pótjelentkezést nem számítva):

Iskolatípus	Jelentkezések a felvételi keretszám %-ában		
	1963/64	1964/65	1965/66
	tanévben		
Gimnázium	70,6	72,6	77,3
Technikum	278,1	268,2	257,5
Szakközépiskola	148,6	137,1	165,1
Középiskola összesen	114,2	117,1	124,1
Szakmunkástanuló-képzés	•	88,6	102,1
Továbbtanulók összesen	•	102,1	112,0

Az általános iskolát végzettek továbbtanulási igénye nagyjából a lehetőségek szintjén mozog, *a középiskolai továbbtanulás iránti igény azonban évről évre erősebben haladja meg a lehetőségeket.* Ugyanakkor *a szakmunkásképzés iránti társadalmi ér-*

Digitized by Google

deklődés elmarad a továbbtanulás lehetőségeitől. A társadalmi igények és a továbbtanulási lehetőségek közötti ellentmondás különösen a középiskolákon belül éleződött ki. A gimnáziumok iránti érdeklődés — a javuló tendencia ellenére — kisebb a továbbtanulás lehetőségeinél, ezzel szemben fokozott „társadalmi igény" nyilvánul meg a szakmai középiskolák, főként a technikumok iránt. Bár a technikumi túljelentkezés az utóbbi három évben kissé mérséklődött, még mindig többszörösen túlhaladja a továbbtanulás lehetőségeit. A szakközépiskolákba való jelentkezés viszont növekvő mértékben lépi túl a felvételi lehetőségeket.

Minél mélyebbre hatolunk be az adatokba, minél inkább az iskolarendszer egyes elemeit vizsgáljuk, annál kiélezettebbek az ellentmondások. Így egy 1964. évi reprezentatív adatfelvétel szerint az ipari technikumokba jelentkezett fiataloknak még 40 százaléka sem kerül be a választásának megfelelő típusú iskolába. Az ipari technikumokon belül további nagy szóródás van. Közismert pl. az, hogy a *Kandó* villamosipari, vagy a *Petrik* vegyipari technikumba jelentkezők száma a felvételi lehetőségek sokszorosát is eléri. Más, kevésbé ismert vagy kevésbé „divatos" technikumokba viszont alig jelentkeznek annyian, ahány tanulót fel lehet venni.

Még többet mutatnak e problémákról a szakmunkás-szakmákra való jelentkezés adatai. Nemcsak arra a közismert különbségre gondolunk, amely a mezőgazdasági szakmákra és pl. a fodrász, kozmetikus, vagy egyéb szolgáltató ipari szakmákra való jelentkezés között van; egy-egy szakmai csoporton belül is találunk nem kevésbé jelentős eltéréseket. Ezt mutatják a népgazdaság számára különösen fontos vas- és fémipari szakmákra való jelentkezés adatai is.

Szakma	Jelentkezések a felvételi lehetőség %-ában		
	1963	1964	1965*
esztergályos	70	72	76
marós-köszörűs	32	44	43
hegesztő	62	55	70
csőszerelő	64	36	16
szerszámkészítő	163	123	122
mezőgazdasági gépszerelő	258	175	158
autószerelő	242	191	219

* Május 31-i előzetes adatok.

A félévi jelentkezések a tanév végéig, illetve a felvételek során lényegesen módosulnak, s végül — néhány szakmunkás-

Digitized by Google

szakma kivételével — minden iskolatípust az előirányzott létszámban töltenek meg a jelentkező fiatalok. Ez azonban — mint az előző adatokból következik — úgy zajlik le, hogy a szülők, illetve a fiatalok, miután visszautasítást kaptak az egyik iskolában, módosítják álláspontjukat, és oda jelentkeznek, ahol felvételre számíthatnak.

Az általános iskolából kilépők pályaválasztásához hasonló eltéréseket mutat az *érettségizett fiatalok pályaválasztási, illetve továbbtanulási igényeinek* vizsgálata is.

	Jelentkezés a felvételi lehetőségek %-ában		
	1963/64	1964/65	1965/66
	tanévben		
Tudományegyetemek	216	267	324
Műszaki egyetemek	201	213	206
Tanárképző főiskolák	201	283	301
Tanítóképzők	199	226	333
Óvónőképzők	218	203	355
Művészeti főiskolák	866	902	1254
Agrártudományi egyetem és akadémiák	224	223	213
Orvostudományi egyetemek	278	239	280
Felsőfokú ipari techn.	155	156	126
mezőgazd. techn.	48	68	154
szakiskolák	225	194	264
Felsőoktatás összesen:	205	222	251

A továbbtanulási igény a felsőoktatásban is évről évre növekvő mértékben haladja meg a lehetőségeket. A szóródás még a felsorolt csoportok között is jelentős. Az egyik szélsőséget a tudományegyetemek társadalomtudományi karaira való túljelentkezés mutatja, a másikat a felsőfokú technikumok iránti csekély érdeklődés. Adatok tömegét sorolhatnánk fel arról, hogyan mutatkozik meg az átlagostól való szélsőséges eltérés még az azonos intézménytípusokon belül is. A tudományegyetemek bölcsészkarain pl. egyes szakmákban 10—15-szörös túljelentkezés is előfordul, de pl. a Miskolci Műszaki Egyetemen a jelentkezés alig haladja meg a felvételi lehetőségeket.

Ezek az eltérések később abban is megmutatkoznak, hogy egyes egyetemekre, illetve szakokra még azok sem mind kerülnek be, akik a felvételi vizsgán a maximális 20 pontot érték el, más egyetemeken, illetve szakmákban viszont a minimális 8 pont is elég a felvételhez. Ez pedig már eleve befolyásolja az illető egye-

Digitized by Google

tem, főiskola elérhető tanulmányi színvonalát és majdan a végző szakemberek felkészültségét is.

Emellett az egyetemi és főiskolai felvételeknél is tapasztalható az a jelenség, amelyet már a középiskolával kapcsolatban vázoltunk. Azoknak a fiataloknak egy része, akiket nem vettek fel valamelyik egyetemi karra vagy főiskolára, egy másik karra, vagy felsőfokú technikumba jelentkezik, és így „betölti" a felvételi keretszámokat. Az elutasítottak másik része egy, két vagy három évvel később újra próbálkozik. Sokan az esti, levelező tagozatra jelentkeznek, amelyre könnyebb bejutni (legalábbis eddig az volt). Mindezek az ellentmondások azonban nyomot hagynak a fiatalokban, és különösen súlyosan befolyásolják azoknak a további életútját, akik kizárólag az egyetemi, főiskolai tanulmányokon át vezető életpályát látnak maguk előtt.

A továbbtanulási igényeket a reális szükségletekhez kell igazítani

Mi az okuk ezeknek az ellentmondásoknak, mennyiben károsak ezek, és hogyan lehet csökkenteni, vagy elkerülni őket?

A szülők és a fiatalok körében nyilván az a megoldás volna a legnépszerűbb, hogy az oktatás fejlesztésében a továbbtanulás iránti érdeklődés legyen a mértékadó „társadalmi igény". Ezzel azonban nem a társadalom *valóságos* igényei szerint szabnánk meg a továbbtanulás lehetőségeit, nem aszerint, hogy milyen munkahelyet tudunk biztosítani az iskolából kilépő fiataloknak, hanem a jelentkezésektől függően tennénk engedményt e téren, s nem humánusan járnánk el, hanem a társadalomnak és az egyénnek egyaránt *kárt okoznánk*. Ha például annyi technikust képeznénk ki, ahányan ma a technikumokba jelentkeznek, s ugyanezt tennénk a művészeti főiskolákon, vagy a bölcsészkarokon, akkor becsapnánk a szülőket és a fiatalokat. Társadalmi méretekben ugyanis a fiatalok jogosan támasztják azt az igényt a társadalommal szemben, hogy biztosítson számukra olyan munkát, amilyen képzettségben részesítette őket. Márpedig azt előre tudjuk, hogy ha a továbbtanulási igényt azonosítanánk a társadalom objektív szükségleteivel, és a képzést eszerint fejlesztenénk, akkor a fiatalok tekintélyes része hiába végezne éveken keresztül kitartó munkát a diploma megszerzéséért, *sohasem juthatna képzettségének megfelelő munkához.*

A megoldást nem a képzési lehetőségeknek a továbbtanulási igényekhez való közelítésében kell keresnünk, hanem megfordítva: a továbbtanulási igényeket kell úgy befolyásolnunk, hogy *megfeleljenek a továbbtanulási lehetőségeknek*, biztosítva egyben azt is, hogy az utóbbiak *megfeleljenek a társadalom objektív szük-*

Digitized by Google

ségleteinek. Amilyen könnyű azonban megfogalmazni ezt a követelményt, olyan nehéz a gyakorlatban megvalósítani.

A továbbtanulási igények és lehetőségek ellentmondásának mélyén többnyire reális alapokon álló társadalmi értékítélet rejtőzik. Nyilvánvaló pl. az, hogy mi a gimnáziumok iránti mérsékelt érdeklődésnek a fő oka: a szülők és fiatalok nagy része látja, hogy a gimnáziumot végzettek, az erre alkalmas érettségizettek közül nem mindenki juthat be az egyetemre, a főiskolákra, a tovább nem tanulóknak pedig csak társadalmilag és anyagilag kevésbé megbecsült munkalehetőségeik vannak. A technikumokon más a helyzet: a végzettek előtt nyitva áll a továbbtanulás lehetősége, de a tovább nem tanulókat is mint megbecsült szakembereket várják a vállalatok. Nyilván más lenne azonban a társadalom állásfoglalása, ha úgy szerveznénk meg a gimnáziumi oktatást, hogy mindenki számára világos legyen: az egyetemek felé *elsősorban a gimnáziumokon keresztül* vezet az út.

Az ilyen ellentmondások azzal is összefüggenek, hogy — az utóbbi évek javuló felvilágosító és tanácsadó munkája ellenére — a társadalom széles körei még mindig *kevéssé ismerik a továbbtanulás összes lehetőségeit és feltételeit,* s főként *nem ismerik eléggé az egyes foglalkozásokat és szakmákat.* Így gyakran csak az új technikai áramlatok divatja, a felszínen levő kereseti lehetőségek szabják meg az iskola- és pályaválasztást, vagy az, hogy a szülő, a gyermek, esetleg a tanácsadó osztályfőnök véletlenül milyen iskolát vagy szakmát ismer, vagy pedig milyen iskola van a közelben.

A továbbtanulási igényeket emellett rendkívül nagy mértékben befolyásolja az, hogy *milyen elhelyezkedési lehetőség kínálkozik* az egyes iskolatípusokat végzők számára, és mekkora a társadalmi presztízsük ezeknek a foglalkozásoknak, szakmáknak.

Hiba volna azonban azt hinni, hogy bármiféle módszerrel és intézkedésekkel is úgy össze lehet hangolni a továbbtanulási igényeket és lehetőségeket, hogy minden egyes fiatal egyéni pályaválasztása külön-külön megegyezzen a társadalom szükségleteivel, vagyis az összhang abszolút legyen. Az egyensúly ebben az esetben is csak mint *társadalmi tendencia* alakítható ki. Nem is az ma a hiba, hogy nem minden fiatalnak az egyéni törekvései nyernek kielégítést, hanem az, hogy helyenként és esetenként *tendenciálisan is mutatkoznak ellentmondások.*

Ezek kiküszöbölésének egyik fontos útja éppen az, hogy világossá kell tenni az emberek számára egyéni ambícióik kielégülésének objektív korlátait. A szabadság e téren sem más, mint a felismert szükségszerűség. Különösen a felsőfokú tanulmányokra jelentkezők soraiban fontos a felvilágosítás.

Digitized by Google

A felsőoktatás megfelelő színvonala érdekében az egyetemeknek, felsőfokú technikumoknak meg kellett adnunk a lehetőséget arra, hogy — a tanulmányok kezdetén, felvételi vizsga útján, vagy az oktatás folyamán, vizsgáztatás révén, vagy a két módszer kombinálásával — kiválasszák, és egyre jobban válasszák ki azokat, akik *a legalkalmasabbnak* látszanak a magasabb fokú ismeretek elsajátítására. Ebből következően szükségszerű, hogy a felsőoktatásra jelentkezők egy része nem jut be az egyetemre. Nem törekedhetünk azonban arra, hogy már eleve a felvételi lehetőségek szintjére szorítsuk le a jelentkezéseket. Még ha megfelelő munkával el is érjük, hogy csökkenjen az egyetemi, főiskolai jelentkezések mai szóródása és a felvételre jelentkezők közötti nagy minőségi különbség, a kiválasztás során akkor is sok fiatal kívülreked a főiskolákon.

Az ebből eredő, többé-kevésbé elkerülhetetlen ellentmondások káros hatását azonban nagymértékben csökkentheti az, ha *előre felkészítjük* a fiatalokat erre. Korántsem elegendő tehát, ha csupán azt hangsúlyozzuk, hogy nálunk mindenki előtt nyitva áll a továbbtanulás lehetősége. Legalább ennyire kell azt is hangsúlyoznunk, hogy ehhez *fáradságos munkára, nagy erőfeszítésekre, áldozatvállalásra van szükség,* és a társadalom reális szükségletei által korlátozott lehetőségek miatt csak azok számára van nyitva a továbbtanulás útja, akik *legalább a társadalmi szükségletek által meghatározott követelményeknek a szintjét elérik.* A dolog természetéből következik, hogy a jelentkezőknek mindenkor csak egy részét lehet felvenni.

Iskolák és munkahelyek

Eddig azokról az ellentmondásokról beszéltünk, amelyek a fiatalok továbbtanulási igénye és ennek kielégítési lehetőségei között vannak. Most azonban vissza kell térnünk azokra az ellentmondásokra, amelyekről a bevezetőben is szóltunk, ti. *az iskolából kilépő fiatalok pályaválasztása és az elhelyezkedési lehetőségek közötti ellentmondásokra.* E kétféle ellentmondás — amint ez részben már az eddigiekből is kitűnt — szorosan összefügg.

Utaltunk már arra, hogy mezőgazdaságunk fejlődésének a jövőben egyre fontosabb problémája lesz a munkaerő-szükséglet kielégítése. Évente mintegy 45—50 ezer fiatalnak kellene a következő négy-öt év során a mezőgazdaságban munkába lépnie. Ez kb. a falusi fiatalságnak 55—60 százaléka. Ma azonban a falusi fiatalok többsége a mezőgazdaságon kívül akar munkába lépni, és különösen a termelőszövetkezetek közös gazdaságaiban vállalnak kevesen rendszeres munkát. Ez nemcsak az általános iskolát vég-

Digitized by Google

zett, tovább nem tanuló fiatalokra vonatkozik, hanem a mezőgazdasági szakmát tanult fiatalokra is. A traktorvezetői, vagy gépkezelői tanfolyamot végzett fiatalok és főként a mezőgazdasági szakközépiskolából kikerült ifjak jelentős része eleve elkerüli a mezőgazdaságot, és más ágazatban, többnyire tanult szakmájától eltérő munkakörben helyezkedik el. Ha ez így marad, akkor kétséges, hogy a harmadik ötéves terv időszakában *tudjuk-e fedezni a mezőgazdaság munkaerő-szükségletét.*

E jelenség okai bonyolultak és sokrétűek; e cikk kereteiben csupán néhány fontosabb körülményre utalhatunk. Ilyen a termelőszövetkezeti tagság s az ezzel járó jogok és kötelezettségek mai rendszere, amely inkább taszítja, mint vonzza a fiatalokat. Nem kevésbé fontos szerepet játszik a fiataloknak a mezőgazdaságtól való húzódozásában a termelőszövetkezeti jövedelem bizonytalansága, az, hogy az ugyanazon munkáért megszerezhető jövedelmek között igen nagy különbségek vannak, és más hasonló tényezők. A fiatalok pályaválasztási problémáihoz azonban hozzájárul az iskolák oktató-nevelő munkájának hiányossága is, valamint egyes oktatási intézményeink és a népgazdaság tényleges szükséglete közötti eltérés. (Különösen a mezőgazdasági szakközépiskolák és technikumok együttes létszámára vonatkozik ez.) Helyenként a mezőgazdasági szakiskolák a fiatalokat olyan körülmények között képezik, amelyek nagymértékben eltérnek a mezőgazdasági munka *valóságos* feltételeitől. Ezért nem csodálható, hogy az ilyen módon kiképzett fiatalok — ha tehetik — különösen nagy számban hagyják ott a mezőgazdaságot, és mennek vissza az iskolában megszokott városi életbe, illetve az ipari munka körülményei közé, különösen akkor, ha a mezőgazdasági termelő üzemek sem támasztanak igényt rájuk.

Az ipari, közgazdasági, kereskedelmi technikumot és szakközépiskolát végzett fiataloknál más jellegűek a problémák. Ezeknek a szakmai középiskoláknak az az egyik feladatuk, hogy a legjobban felkészültek számára lehetővé tegyék a továbbtanulást, főként a felsőfokú technikumokon. A másik feladatuk az, hogy meghatározott foglalkozásokra, munkakörökre készítsék elő a fiatalokat. Ma azonban a szakmai középiskolát végzett fiatalok jelentős része a *felsőfokú* tanulmányokban, elsősorban az *egyetemeken* való továbbtanulásban látja boldogulásának egyetlen útját. Akik pedig nem tanulnak tovább, azok közül sokan nyomban valamiféle vezető-irányító munkát, vagy legalábbis irodai, „szellemi" munkát keresnek, és nem szívesen vállalják a képzettségüknek megfelelő szakmunkás-munkakört. Márpedig a technikusi munkának is az a feltétele, hogy aki szakmai középiskolát végzett, az *szerezzen magának kellő gyakorlatot a termelésben.* Emellett egy-

Digitized by Google

re több az olyan „fizikai" munkakör, amely a szakmai ismeretek mellett a korábbinál magasabb műveltséget igényel, amelyben tehát éppen *a szakközépiskolát végzett fiatalok* felelhetnek meg a legjobban.

Ismét más jellegű gondok vannak a gimnáziumi érettségizettekkel. Az elmúlt években tömegével szerveztek új gimnáziumokat az ország minden részében. A gimnáziumi érettségizettek száma ugrásszerűen nőtt. A gimnáziumok fő feladata, hogy tanulóikat előkészítsék az egyetemekre, a főiskolákra. Míg azonban a gimnáziumokba felvett fiatalok száma az elmúlt négy év alatt több mint $^1/_3$-ával nőtt, addig az egyetemekre, főiskolákra felvettek létszáma *alig változott.* Így az érettségizettek növekvő hányadának munkába kell lépnie. Társadalmi és részben iskolai nevelőmunkánk gyengeségei következtében azonban a fiatalok egy része *életpályája kisiklásának* érzi ezt, gyakran még az is, aki pedig szorgalmával, képességeivel, tanulmányi eredményeivel egyáltalán nem alapozta meg a felsőfokú tanulmányokra való igényeit. Jogos viszont a tovább nem tanuló fiataloknak az a panasza, hogy a társadalom egyre nehezebben tudja biztosítani *a gimnáziumban elsajátított műveltségnek megfelelő foglalkoztatásukat.* E fiatalok többsége irodai, hivatalnoki munkát igényel, erre pedig jórészt a közgazdasági technikumok, illetve szakközépiskolák képezik ki a fiatalokat. A népgazdaságban sok más munkahely állna a rendelkezésükre, ha *meglennének a kellő szakmai ismereteik;* az úgynevezett „5+1-es" szakmai előképzés azonban — a helytelenül kitűzött célok és a hibás végrehajtás következtében — nem segítette elő megfelelően e fiatalok szakmai képzését, illetve pályaválasztását.

A gimnáziumi érettségizettek pályaválasztásában jelentkező gondok megoldásához elsősorban arra volna szükség, hogy mielőbb *összhangba hozzuk a gimnáziumi felvételt az egyetemek, a főiskolák fejlesztésével.* Ezzel egyidőben célszerű volna úgy szervezni meg a gimnáziumi oktatást, hogy ha valakiről az első két év eredményei után már többé-kevésbé látható, hogy nem tud majd megfelelni az egyetemi tanulmányok magas követelményeinek, akkor kapjon lehetőséget olyan *kiegészítő tanulmányok* elvégzésére, amelyek elősegítenék az érettségi utáni elhelyezkedését. Ennek nyitnak utat a gimnáziumi „5+1-es" oktatást módosító legújabb rendelkezések (pl. a gyors- és gépírás, műszaki rajz, gépkocsivezetés stb. oktatása). Ha a fiatalok — a pedagógusok és szüleik tanácsát figyelembe véve — szabadon választhatják a képzési lehetőségeket, és gondoskodunk arról, hogy az oktatás *megfelelő színvonalú és szakszerű* legyen, akkor nagymértékben csök-

Digitized by Google

kennek a tovább nem tanuló gimnáziumi érettségizettek pályaválasztási gondjai.

A felsőfokú intézményekben végzett szakemberek elhelyezkedése szervezetten történik, és általában van is kellő számú munkahely. A végző fiatalok választhatnak a kiírt munkahelyek között. A felmerülő nehézségek elsősorban területi jellegűek. A végző fiatalok főként *Budapesten és néhány vidéki ipari és kulturális centrumban* szeretnének elhelyezkedni. Az e helyekre meghirdetett állásokért sok pályázó tülekedik, a vidék, főként pedig az elmaradott mezőgazdasági körzetek munkahelyeire viszont csak kevesen tartanak igényt. Ez elsősorban a végző fiatal orvosokra és pedagógusokra vonatkozik. Részben ezzel függ össze az is, hogy sok fiatal inkább kutatóintézetekbe, hivatalokba törekszik, holott szakmai fejlődése is elsősorban azt igényelné, hogy *a termelésben, a gyakorlati életben* kezdje meg a munkáját.

Mint ez a vázlatos és korántsem teljes áttekintés is mutatja, az oktatás által meghatározott pályaválasztás és az elhelyezkedési lehetőségek közötti ellentmondások egy része abból fakad, hogy *oktatási rendszerünk egyes vonatkozásokban nem felel meg a társadalmi szükségleteknek,* a munkaerő társadalmi újratermelése esetenként eltér a társadalom objektív igényeitől. Ezekben az esetekben az iskolarendszer által nyújtott továbbtanulási lehetőségek *helytelen irányba terelik a fiatalok pályaválasztását,* és maguk idézik elő azt az ellentmondást, amely az iskolát végző fiatalok igényei és a munkalehetőségek között évekkel később jelentkezik. Más vonatkozásban a fiatalok nevelését kell úgy javítani, hogy az iskolázottságuknak és a társadalmi szükségleteknek egyaránt megfelelő pályát válasszák.

Gondosabb, tudományosabb pályairányítást

Fejlődő szocialista társadalmunkban igen széles körű és változatos a népgazdaság munkaerő-szükséglete. A fiatalok *többszáz szakma és többezer foglalkozás* között választhatnak. A munkaerő-szükséglet azonban abban az értelemben is, mennyiségileg és minőségileg is meghatározott, hogy a célul kitűzött társadalmi-gazdasági fejlődést az szolgálja a legjobban, ha a munkaerő képzettsége megfelel a munkahelyek követelményeinek. Ebből következik a legfőbb feladat: tervszerűen úgy irányítsuk és befolyásoljuk az embereknek a munka iránti igényeit, hogy a *munkaerő-kínálat tendenciájában feleljen meg a társadalmi-gazdasági fejlődés szükségleteit kifejező munkaerő-keresletnek.* Ebben az összefüggésben az az első és legfőbb feladatunk, hogy a *társadalmi-gazdasági fejlődés objektív igényeit kifejező munkaerő-szükség-*

Digitized by Google

lehet megfelelően fejlesszük az iskolai oktatás rendszerét, és biztosítsuk ennek anyagi feltételeit, beleértve ebbe a beruházásokat is.

A szocialista társadalom intézkedéseit igényli azoknak az okoknak kiküszöbölése, vagy hatásuknak csökkentése is, amelyek távol tartják a fiatalokat egyes foglalkozásoktól, szakmáktól, vagy amelyek ösztönös érdeklődésük ellenében hatnak. (Az ilyen irányú feladatokra már utaltunk, pl. a mezőgazdasági munkakörökkel kapcsolatban.)

Mindezek mellett igen nagy jelentősége van annak, hogy *lényegesen javítsuk meg pályaválasztási tanácsadó munkánkat.* Mindenekelőtt tekintsük úgy ezt a munkát, mint *a társadalom felvilágosító munkáját azért, hogy a fiatalok nemzedéke reális követelményeket támasszon fejlődő társadalmunkkal szemben:* továbbtanulását és elhelyezkedését illetően olyan egyéni igényekkel lépjen fel, amelyek egybevágnak a társadalom szükségleteivel és érdekeivel.

A fiatalok legelső tanácsadói: a szüleik. Kétségtelen, hogy a szülők mindig a legjobb tanácsokat akarják adni gyermekeiknek, de a jószándék egymaga még nem biztosítja a tanács helyességét. Arra is szükség van, hogy a *szülők ismerjék a továbbtanulás és a pályaválasztás minden lehetőségét és feltételét.*

A pedagógusoknak sem kevés a feladatuk a fiatalok pályaválasztási tanácsadásában. Helyzetüket e vonatkozásban megkönnyíti, hogy tárgyilagosabban tudják megítélni a gyermek képességeit és összevetni a továbbtanulás vagy az elhelyezkedés követelményeivel. Munkájukat azonban megnehezíti, hogy *kevéssé vannak felfegyverezve a helyes tanácsadáshoz szükséges gyakorlati ismeretekkel.* Emellett sokszor fékezi őket a tanácsadásban az, hogy nem akarnak szembeszállni a szülők véleményével.

Mind a szülők, mind pedig a pedagógusok pályaválasztási tanácsát az egész társadalom magatartása, légköre, körülményei befolyásolják. E tevékenységükben azonban nagyon fontos az, hogy a *társadalmilag érvényesülő pályaválasztási tanácsadás szervezett és tervszerű legyen.* Megfelelő hozzáértő apparátusnak kell gondoskodnia a felvilágosítás eszközeiről és módszereiről, s arról, hogy a pályaválasztási tanácsadásban *a társadalmi érdekeknek megfelelő pályairányítás is érvényesüljön.*

A fejlődés e vonatkozásában is *gyorsabb előrehaladást* tesz szükségessé. Nemcsak tovább kell erősíteni a pályaválasztási tanácsadás „hivatalos" szerveit, hanem az eddiginél hathatósabb, tudományosabb megalapozást is kell adni munkájuknak. Különösen nagy szolgálatot tesz ebben a vonatkozásban a népgazdasági tervezés további fejlesztése, a szociológiai, pszichológiai és peda-

Digitized by Google

gógiai kutatások kiterjesztése. A népgazdasági tervezés keretében mielőbb be kell fejezni a népgazdaság távlati munkaerő-szükségleti tervének teljes kidolgozását, és biztosítani kell, hogy az oktatási rendszer fejlesztése ennek megfelelően történjék. További feladat a területi munkaerő-szükségleti és oktatási tervező munka kialakítása, hogy mindezek birtokában konkrét és objektív alapon fejlődjék tovább a pályaválasztási tanácsadás és a pályairányítás.

A kutatómunka területén fontos feladat, hogy *megalapozott tájékozódást szerezzünk a fiatalok pályaválasztási indítékairól*, ezek befolyásolásának lehetőségéről, eszközeiről és módszereiről. Végül mindezek felhasználásával *fokozatosan ki kell képezni a pályaválasztási tanácsadás szakértő gárdáját.*

Mindenre a feladatra minél hathatósabban és gyorsabban fel kell készülnünk. Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy a következő években — demográfiai helyzetünkből adódóan — *az eddigi ellentmondások élesedésére számíthatunk.* A most következő években kerülnek ki az általános iskolából az ötvenes évek eleji abortus-tilalom idején született nagy korosztályok; létszámuk 1968. körül eléri az évi 200 ezret (a korábbi 140—160 ezerrel szemben). Ugyanezekben az években végeznek a középiskolákban és a felsőoktatási intézményekben az elmúlt években felvett jelentős számú évfolyamok. Ezekben az években élesebben fognak majd jelentkezni az oktatási rendszer és a társadalom igénye között helyenként ma is meglevő ellentmondások. Végül: később, az 1970-es évek elején olyan kis létszámú (120—130 ezres) korosztályok kerülnek majd ki az általános iskolákból, amelyeknél más jelleggel ugyan, de nem kevésbé élesen jelentkezhetnek majd a pályaválasztás és a népgazdaság munkaerő-helyzete közötti ellentmondások.

Ezeknek az ellentmondásoknak jelentős részét már nem kerülhetjük el. A fiatalok létszáma demográfiai adottság. 1970-ig nem változtathatunk érdemlegesen az egyes iskolatípusokban végzők létszámán sem, hiszen a következő négy-öt évben azok végeznek, akik ma már bent vannak az iskolákban. Ennek ellenére: még igen sokat tehetünk ezeknek az előrelátható gondoknak a csökkentéséért is, de még többet a jövőbeli ellentmondások megelőzéséért.

Digitized by Google

A nő hivatása és a leányok munkába állása

Írta **ORTUTAY ZSUZSA**

A Magyar Nők Országos Tanácsa az elmúlt tanévben az ország 16 általános iskolájának VII. és VIII. osztályaiban és 18 középiskolájának III., IV., illetve I. osztályában vizsgálatot végzett. 3400 szülőt és ezek gyermekeit külön-külön kérdezett meg pályaelképzeléseik felől. Ez nemcsak lányokra vonatkozott. A vizsgálat tanulságai igen érdekesek. Nem újak, de feltétlenül a reprezentatív felmérés módszerességével is igazolták a régebbi tapasztalatokat. Ezek a következők: a továbbtanulási vágy és készség *rendkívül erős, de nem eléggé céltudatos,* sem a gyermekek, sem a szülők részéről. A pályaválasztást döntően az éppen ismert, vagy közvetlenül hallott pályák befolyásolják, de az is, hogy a szülő gyakran nem akarja, hogy gyermeke az ő foglalkozását folytassa; jobbat, könnyebbet remél számára. Befolyásolják a pályaválasztást — rendszerint a gyermek képességeitől és törekvéseitől függetlenül — azok az álmok, amelyek a szülőkben élnek, ha ezek néha határozatlanok is. Így ír erről egy szamostatárfalvi pedagógus: „A szülők hálásak, hogy pályaválasztási gondjaikról beszélgettünk velük. Igen szűk körű a pályaismeret körükben. »Áldoznék én rá, hogy tanult ember legyen« —, de közelebbről nem határozzák meg, hogy mit tanuljon a gyermek."

Egy közös vonás azonban élesen kibontakozott: minden réteg *egy fokkal „magasabbra" törekszik* a gyermekeiben. A mezőgazdaságban dolgozó parasztszülők nagy része legalább ipari szakmára akarja taníttatni gyermekeit. (S ez egybevág a fiatalok városba törekvésével.) A városokban csaknem általános, hogy a szülő ipari pályára küldendő gyermekét is érettségit nyújtó középiskolába igyekszik beíratni. Az értelmiségi szülő számára pedig gyermekének csökkent értékűségét, sikertelenségét jelenti, ha az fizikai pályára készül, vagy oda kényszerül. (Az elmúlt tanévben az ipari tanulóknak csak 3 százaléka volt értelmiségi származású.) Ez a szemlélet — sajnálatosan — a pedagógusok nagy részénél is megtalálható.

A gyermekek azonban *másképpen gondolkodnak.* Sokuk számára vonzó a fizikai munka, illetve az, amit belőle ismernek. De mindig hozzáteszik: „a szüleim ezt és ezt akarják", vagy: „mást akarnak, mint én". Ez is azt mutatja, hogy a pályaválasztásnál milyen nagy a felelőssége a szülőnek a gyermek képességeinek és hajlamainak megismerésében.

Érettségi után már *kevesen választják az ipari pályát,* sőt a technikumot végzett gyermekek jelentős része is más pályára, egyetemre igyekszik, sokszor nem is abban a szakágban, amelyre

Digitized by Google

a technikum képezte. Megmutatkozott a vizsgálat során, hogy sem a szülők, sem a gyermekek nem ismerik a pályák sokféleségét. A 270—300 szakmunkás-pálya többségéről még felsorolásszerűen sem tudnak.

Nem tudatosult még a közvéleményben az a megindult, s (egyes szakmákban jobban, másutt még kezdeti fokon) megvalósult mélyreható folyamat sem, amely a fizikai és szellemi munka arányainak fokozatos megváltoztatásával *átalakítja az adott munka, szakma jellegét.*

A lányok pályaválasztásában *még sokkal erősebben* mutatkoznak meg az említett nehézségek. Ismert tény, hogy az ipari termelésben a nők aránya az összes dolgozók 37,8 százaléka. A mezőgazdaságban a tsz-tagságnak 38,5 százaléka, a bedolgozóknak és családtagjaiknak pedig 55—60 százaléka nő. Az ipari és mezőgazdasági szakmunkás-képzésben viszont *igen alacsony a lányok aránya.* Ezen arány javítása céljából jelent meg a Munkaügyi Minisztérium és a különböző illetékes tárcák egyetértő rendelkezése, amely maximálja a szakmunkástanuló-iskolába felvehető fiúk számát, és ezzel bővíti a felveendő lányok létszámkeretét. (Ez sem jelent még nagy növekedést, de az országosan és az összes szakmákban együttesen 21,6-ról 26 százalékra emelkedés első lépésként mégis számottevő.)

A rendelet megvalósításáért azonban még sok szemléleti gátat és objektív nehézséget kell legyőznünk. Az alacsony beiskolázási számok egyik okának elsősorban a *társadalmunkban fellelhető szemléletet* jelölhetjük meg. A tradicionális gondolkodás még mindig erősen hat, és ezért sokan kétségbe vonják, hogy a nők alkalmasak ipari és mezőgazdasági szakmunkára. Erős ellenérvként szerepel az, hogy kérdésessé teszik a női munka gazdaságosságát. Elég gyakori még, hogy bizonyos szakmákban erkölcsileg veszélyeztetettnek látják a női munkaerőt. Sok lányt visszariasztanak a munkakörülmények, a több műszak, a nem elég fejlett higiéniai és munkahelyi felszereltség stb.

Ezek az ellenvetések valóságos ellentmondásokon, nehézségeken alapulnak, amelyek fejlődésünk mai fokán — amikor a szolgáltatások és a gyermekintézményi férőhelyek nem fedezik a szükségletet — a nők kettős hivatásának ellátásában jelentkeznek. Ezek az ellentmondások sok vitát idéznek elő a társadalom minden rétegében. S a vitában olyan nézetek is jelentkeznek, amelyek — egyrészt a nő, a család, a felnevelendő gyermekek, másrészt a népgazdaság érdekeire hivatkozva — visszaküldenék a nőket a családi otthonba. Ezek a nézetek is fékezik a lányok helyes arányú iskoláztatását.

A nő társadalmi helyzetét, jogait és kötelességeit valóban csak kettős hivatásának alapján ítélhetjük meg. Az anyaság hiva-

Digitized by Google

tásának betöltése elsőrendű érdeke a társadalomnak is és a nőnek is. Ugyanakkor a nő részvételét a társadalmi munkamegosztásban a modern szocialista társadalomban elfoglalt társadalmi, jogi szerepe teszi indokolttá és szükségszerűvé. Önálló munkája és hivatása a társadalmi termelőközösség tagjává, és anyagilag, erkölcsileg függetlenné teszi.

Felmerül a kérdés: *létrehozható-e harmónia a nő anyai hivatása és munkája között,* megszüntethetők-e a konfliktusok? Sokan azt állítják, hogy e harmónia feltételei, a szükséges beruházások, gyermekintézmények, szolgáltatások növelése és a nőnek juttatandó szociális juttatások, munkakiesések kétségessé teszik a női munka gazdaságosságát. Lehet, hogy a női munka sok beruházást feltételez. De lemondhat-e a modern társadalom arról, hogy *a társadalom fele* részt vegyen a társadalmi munkamegosztásban, lemondhat-e a nők által létrehozandó nemzeti jövedelemről?

Tímár János „Munkaerő-helyzetünk jelene és távlatai" c. könyvében erre vonatkozólag számításokat közöl. Bebizonyítja, hogy a családot segítő társadalmi „nagyüzemi" munkaszervezet, vagyis a gyermekintézmények és szolgáltatások, *jelentős létszámmegtakarítást* jelentenek a családi háztartás kisüzemi munkaerőszükségletéhez viszonyítva. Az így felszabaduló női munkaerő egyharmadát leköti ez intézmények szükségszerű bővítése, *kétharmada azonban a társadalmi termelőmunka számára megnyert munkaerő.* A női munka mellett szól az a (kissé régi) adat is, hogy 1963-ban a tsz-ekben a nők által létrehozott termelési érték egy főre eső átlaga 18 500 forint volt. A nagyüzemi mezőgazdasági termelés nem nélkülözheti a női munkaerőt. Viszont éppen a nagyüzemi jelleg igényli, hogy a nők megkapják azt a szükséges támogatást, amely anyai hivatásuk ellátását is lehetővé teszi.

Megengedhetjük-e, hogy a nők helytállásának a munkában az legyen az ára, hogy nem teljesítik, vagy rosszul teljesítik anyai hivatásukat? Semmi esetre sem. Ez a családok, s az egész társadalom érdeke ellen szólna. Így tehát a nemzeti jövedelemből egy jelentős részt arra kell fordítani hogy a gyermeket nevelő család támogatást kapjon. Nem a női munka, hanem a család támogatásaként foghatnánk fel a gyermeknevelést, a családi háztartás társadalmasítását szolgáló intézményeket. Ez talán segítene legyőzni azokat az ellenérveket, amelyek a női munka gazdaságosságát kétségbe vonják. Nemcsak a társadalom, de a dolgozó anya is felméri azokat a nehézségeket, amelyekkel meg kell birkóznia, ha gyermeket nevel. A legyőzhetetlen nehézségek sokszor a felé billentik a mérleget, hogy a kisgyermekes anya maradjon otthon. Ez — ha a gyermek érdeke és a körülmények úgy kívánják — átmenetileg, s néhány évre, amíg a gyermekek kicsinyek, helyénvaló. De káros akkor, ha a fiatal lányok (vagy szüleik)

Digitized by Google

előre látva ezt, *eleve elhanyagolják szakképzésüket,* és így azoknak a szakképzetlen nőknek a sorába lépnek be, akik felnőtt korukban nagy nehézségek között birkóznak helyzetükkel. Ma is a legnehezebb azoknak a nőknek a soruk, akik egyedül élnek és gyermeket nevelnek, családfenntartók (özvegyek, elváltak, leányanyák). Nagy többségüknek szakmája sincs: betanított, vagy segédmunkás. Ha idősebb korukban a háztartásból kell munkába lépniük, szakmai képzettség nélkül, akkor elhelyezkedésük sokszor megoldhatatlan.

Ezért meggondolandó, hogy iskoláztatási terveink *egyre inkább vegyék tekintetbe a perspektivikus munkaerő-szükségletet,* a fejlődés lehető és szükséges ütemét. Az erre vonatkozó tervek még nem adnak elég széles útmutatást a helyes munkaerő-gazdálkodáshoz, még nem utalnak elég biztosan a női munkaerő helyzetére és lehetőségeire. Ez is erősíti a nők elhelyezkedésével, a női szakmunkástanulók vállalati igénylésével kapcsolatos bizonytalanságot és sokhelyütt az ellenállást.

Kétségtelen követelmény az is, hogy a sok nőt foglalkoztató üzemekben a munkaerő-tervezésnek a termelés, a tervteljesítés érdekében bizonyos *létszámtöbblettel* (18—20 százalékkal) kell számolni, a szülések és a gyermekek ápolása miatt kieső nők pótlására. Csak így lehet legyőzni azt a szemléletet, amely a terhes anyát a munkától megfutamodónak, „lógósnak" tekinteni, s rossz szemmel nézi, hogy vállalta az anyaságot, hiszen ez alatt az idő alatt munkatársainak kell az ő munkáját is magukra vállalniuk.

A nők alkalmasságára számos gyakorlati bizonyíték van; ezek alapján ma már tarthatatlanok az ismert ellenérvek. Gyakori ellenvetés *a nehéz és a könnyű munkára* való hivatkozás. Nem egy szakma úgy él a köztudatban, mint amely a nők számára elviselhetetlen, s amelyre ezért nem is képezünk nőket. Pedig sok ezek közül már megváltozott, *a technika fejlődése során könnyű munkává vált.* A vegyipar például nem szívesen lát nőket; az ártalmas anyagok és nehéz fizikai munkafolyamatok nem engedik a nők alkalmazását, különösen a gyógyszeriparban. De a *műanyagiparban* nagy szükség volna nőkre, s ide is alig-alig jelentkeznek. A vasiparban is, ahol pedig igen nagy a nők száma, csak igen szűk körű a leánytanulók beiskolázása. De a Csepel Autógyárban a múlt tanévben 4—6 órás munkaidőben 99 fiatalkorút foglalkoztattak, köztük 95 lányt. Miért nem mentek ezek a lányok *vasipari szakmunkásképző iskolába?* Segéd-, illetőleg kisegítő munkásként töltik az üzemben azokat az éveket, amelyekben pedig szakmunkássá válhatnának, tanulhatnának. Számolnunk kell a szakmák tradícionálisan kialakult csoportosításával is. A textilszakma pl. úgynevezett női szakma: dolgozóinak 70 százaléka nő. A nála lényegesen könnyebb és a nők számára megfelelő *műszeripar* viszont

Digitized by Google

— minthogy vas- és gépipari szakma —, csak 28 százalékban foglalkoztat nőket, és csak 12 százalék itt a női szakmunkás

Gyakran hangoztatott ellenvetés az is, hogy egyes szakmák *erkölcsileg alkalmatlanok* a nők számára. Nem egyszer halljuk, hogy a nő mint villanyszerelő, telefonszerelő, a lakásokban végzett munkája közben erkölcsi zaklatásnak lehet kitéve. De az így érvelők arra nem gondolnak, hogy mennyivel inkább van erkölcsileg veszélyeztetve az a nő, aki szakképzettség és hivatás nélkül, megfelelő szakma nélkül lép ki az életbe. A felnőtt nemzedék erkölcsileg felelős azért, hogy a munkaerő-gazdálkodást és az oktatás-politikát ennek a problémának a megoldásával is összhangba hozza.

Hogy valamely szakma alkalmas-e a nők számára vagy sem, az *nem mindig ítélhető meg általánosságban.* Egy-egy szakmán belül az adott munkahely körülményeitől, a munkafolyamat konkrét követelményeitől, a megterheléstől, a műszakszámtól és egyéb tényezőktől is függ ez. Ezt mutatta a Munkaügyi Minisztérium 70 üzemben végzett reprezentatív vizsgálata is, amelynek az volt a célja, hogy a már kialakult munkamegosztáson belül a nők számára alkalmas új munkahelyeket derítsen fel. Kiderült, hogy e 70 vállalatban 44,3 százalék a női munkaerő aránya, s ezt 56,2 százalékra lehetne emelni, ami *10,595 munkahelyet* jelent. A vizsgálat legtanulságosabb tapasztalata az volt, hogy a nők számára feltárt új munkahelyeknek több mint 54 százaléka szakmunkás-képzettséget igényel, további 36 százaléka betanított munkát, és csak 10 százaléka segédmunkát. Ez is azt bizonyítja, hogy *a nők elhelyezkedésének elsőrendű feltétele a szakképzettség.*

Ez azt a felelősséget rója a társadalomra, hogy a felnövekvő lánynemzedékben *ne termeljük újra a szakképzetlenséget.* Ellenkezőleg: növeljük az iskolából hivatással, szakképzettséggel kikerülő lányok arányát. Hogy ez nem könnyű feladat és hogy a probléma valóságos, azt néhány szám jól tükrözi: a gimnáziumokban az 1964—65. iskolai évben a lányok aránya 70 százalék; de 60,035 ipari és kereskedelmi tanuló közül csak 12,736 a lány, tehát 21,2 százalék, s a lányoknak ez az aránya is a divatos, hagyományosan női szakmákból adódik. Fejér megyében felmérték az 1965-ben végző általános iskolai tanulók iskolázási lehetőségeit. Ipari tanulókra a vállalatok, üzemek igénye 3133 fő, mezőgazdasági tanulókra a termelőszövetkezeteké 975, az állami gazdaságoké 55 fő. Ez az igény nagyobb, mint a végzők száma. A 3133 ipari tanuló között azonban 2758 fiút igényelnek a vállalatok, és csak 375 lányt. A mezőgazdaság igénye: fele fiú, fele lány. De hol a fiúfedezet erre, *és mi lesz a végzett, de el nem helyezhető lányokkal?*

A munkaerő-gazdálkodási tervek arra sem adnak megbízható

Digitized by Google

választ, hogy általában *milyen a szakmunkás-szükséglet.* Ebben sem engedhető meg a korlátlan túltermelés. Vannak olyan munkaágak, amelyek nem is igényelnek szakmunkás-képzettséget; ilyenek pl. a mezőgazdaságban a női növényápolási munkák. Ezt is érdemes azonban végiggondolni. Nincs-e szükség olyan *általános mezőgazdasági szakképzésre,* amely átvezet az egyéni gazdálkodás hagyományos módszereiből a nagyüzemi gazdálkodás követelményeinek ismeretéhez? Az ilyen, nem túlságosan, vagy egyáltalán nem az egyes munkaágakra specializált, általános mezőgazdasági képzés megoldaná annak a sok, általános iskolát végzett, sőt érettségizett, mezőgazdasági területen lakó lánynak a szakképzését, aki helyben csak a mezőgazdaságban talál munkát.

A jelen időszakban a népgazdaság lehetőségei, a tanteremhiány, a tanerőhiány, a felszerelés előteremtésének nehézségei még korlátozzák az iskolák fejlesztését. A lányok felvételét pedig nemcsak az a szemlélet korlátozza, amelyről szóltunk, hanem a női munkaerőszükséglet aktuális helyzete is. Mégis itt az ideje, hogy megfontoltan határozzuk meg az iskolapolitika helyes irányát, s megvitatott, tisztázott elvek alapján tűzzük ki a társadalom igényeinek, szükségleteinek megfelelő, megvalósítandó célokat, hogy oktatási terveink messzelátóak és hosszútávúak legyenek. Társadalmunk igényei, az egyéni és közösségi érdekek tűzték napirendre és serkentik azt, hogy sokoldalú elemzéssel, a következtetések realizálásával kedvezőbb körülményeket teremtsünk a fiatalok pályaválasztásához, munkába állásához.

Digitized by Google

Pályaválasztás és pályatévesztés — a pszichológus szemével nézve

Írta **RADNAI BÉLA**

A helykeresés, a pályaválasztás megoldásával szocialista társadalmunk még adósa önmagának. Az a nagy öröm, hogy ma mindenkinek van munkája, nem egyszer jogosan tesz elfogulttá, annyira, hogy néha már azt sem kutatjuk, ki hogyan jutott munkához. Sőt nem ritkán már azzal sem foglalkozunk eléggé, hogy ki mennyire való arra a munkahelyre, ahol éppen van és hogyan tölti be ezt.

A munkaterületek jobb fejlődését, sok helyütt pedig az ellenőrző apparátus csökkentését vonná maga után, ha mindenütt olyan ember dolgozna, akinek az a megfelelő munkaterülete. Sok egyéb mellett a jobb munkaerő-gazdálkodás, a *pályairányítás*, a *pályaválasztás jobb megoldása* segíthet sokat e tekintetben.

Méltányoljuk azt az igyekezetet, amelyet ennek érdekében művelődésügyi és munkaügyi szerveink kifejtettek és kifejtenek. Pályákat felsoroló füzetek, iskolákról tájékoztató brosúrák jelennek meg, könyvek, televíziós előadások igyekeznek segíteni e témakörben a szülőknek, a pedagógusoknak. Termelőmunkánk, társadalmi törekvéseink mai stádiumában azonban ez nem elég. Különösen akkor nem, ha arra gondolunk, hogy néhány év múlva nem lehetünk megelégedve azzal, ami ma maga is nagy öröm: hogy minden munkahelyre találunk embert. Hiszen mindinkább a *legmegfelelőbbet* kell megtalálni! Ez nálunk nem kevésbé lényeges követelmény, mint a kapitalista társadalomban. A megoldás módja azonban nálunk soha nem lehet olyan — olyan „egyszerű" —, mint a kapitalizmusban.

A kapitalista azt engedi be üzeme kapuján, akit alkalmasnak tart, a bent levőt pedig azzal kényszeríti megfeszített munkára, hogy pl. a munkanélküliség rémével fenyegeti. Ez könyörtelen, de eredményes forma. A szocialista társadalmunkhoz illő, humánusabb munkaerő-gazdálkodás sokkal nehezebb ennél.

Ezúttal az elhibázott pályaválasztás pedagógiai, pszichológiai vonatkozásait hangsúlyozzuk. A *céltudatosabb személyiségalakítás* is a pályairányítás,-pályaválasztás jobb megoldását követeli. Hiszen ha azt kell tennem, amihez kevesebb az adottságom, akkor kínlódom, mert kevesebb az eredmény. Ez pedig megvisel, ingerültté, kellemetlenkedővé, elkeseredetté, fáradttá tesz. Vagy „lógásra", minimális erőkifejtésre ösztönöz. A minimális erőkifejtés demoralizál. Az a munka viszont, amelyet az ember optimális erőkifejtéssel és nagy eredménnyel végez, fejleszti a személyiséget.

A maximális megerőltetés általában károsan befolyásolja sze-

Digitized by Google

mélyiségünk alakulását. A norma teljesítése nem egyszerűen szorgalom és megerőltetés dolga. Például az a gépkocsivezető, akinek nagy a reakció-ideje, több kárt ejt, mint akié megfelelő, gyors. A gyors észjárású, következtetésben, ítéletalkotásban fejlettebb ügyintéző el tudja intézni az eléje kerülő aktákat; tud határozni, vállalja a döntést. Maximális megerőltetéssel is csak azt a munkát tudjuk jól elvégezni, amelyhez megvannak a szükséges adottságaink.

Az optimális megerőltetésnek abban van e személyiségalakító szerepe, hogy az ilyen megerőltetést kívánó munka során fejlődik a személyiség, és holnap nagyobb teljesítményre is képes lesz, nem nagyobb megerőltetéssel.

Megfelelő ember a megfelelő helyen — s az eredmény: a produktivitás öröme, a siker. Az önérvényesítés, a méltánylás vágya serkent a jobb munkavégzésre. Az ellenkező esetben negatív érzelmek alakulnak ki az emberben munkájával szemben, pl. haragossá, panaszkodóvá lesz. A tartós bosszúság azután növeli az agresszivitását, a sok panaszkodás pedig mind inkább panaszra okot adóvá teszi. Kevés dolog bizonyítja jobban azt, hogy a pályaválasztással kapcsolatos munkánk nem hibátlan, mint az, hogy sokan panaszkodnak munkahelyükre, hogy sokan ingerülten szólnak róla. Ha ezek egy-egy munkaterületen túlsúlyba kerülnek, akkor ott már az sem érzi jól magát, akinek különben megfelelő volna az a hely. Aki rosszul választotta meg a pályáját, az a jól választottak örömét is rontja. Némely helyen azután olyanná fajul a közhangulat, hogy nem dicsőség jól csinálni valamit, s nem szégyen, ha valaki elront valamit, vagy más formában cselekszik károsan.

A jól megszervezett és jól végzett pályairányítástól várjuk — sok egyéb mellett — azt is, hogy *a munka kevésbé fárasszon,* és *ne siettesse a telitődést.* Talán elsősorban ezzel kapcsolatos napjaink egyik nagy tévedése. Sokan azért nem tartják ma különösen lényegesnek a pályaválasztást, mert úgy vélik, hogy a nagyon differenciálódó munkamegosztásban már alig van abban a tekintetben különbség, hogy pl. valaki a bőriparban, az élelmiszer-, vagy a gyógyszeriparban dolgozik-e, hiszen itt is, ott is gyárban, géppel dolgozik. E hibás szemléletet vallók nem veszik észre, hogy a gyárakban megszaporodtak az egymástól nagyon is különböző munkahelyek. Gondoljunk a karbantartó, az összeállító, a szervező, a tervező, az alkotó stb. munkakörök ezernél több lehetőségére. Csepelen, Diósgyőrben az üzemben többszáz munkakör van. Éppen a specializálódás teszi indokolttá a megfontolt pályairányítást. Hiszen valóban: orvos a belgyógyász is, a fogorvos is. De a kettő között talán nagyobb a különbség, mint a belgyógyász és a matematikus, vagy a fogorvos és a kőfaragó között. Az automa-

Digitized by Google

tizálás perspektívája se sugallja megtévesztően senkinek a pályaválasztás jelentőségének csökkenését. Igaz, hogy csak „a gombot kell majd lenyomni". De éppen akkor lesz nagyon lényeges gondunk, hogy kire bízhatjuk ezt vagy azt a készüléket, hogy milyen legyen az a személyiség, aki alkalmas erre.

Sokan azért sem látják a pályaválasztás jelentőségét, mert a gépesítéssel csökkent a fáradás könnyen konstatálható formája, és azt hiszik, hogy most már minden munka könnyűvé lett. Ez a tévedés abból származik, hogy nem vagyunk elég tájékozottak a munkának az izmokat és az idegrendszert igénybe vevő mértékéről. Hogy mennyivel fárasztóbb — az izom-megerőltetésre vonatkoztatva — az útkövező munkája, mint pl. a szabászé, azt általában nem nehéz felismerni. Hogy azonban a tervezőmérnök és a kivitelező mérnök munkája mennyivel fárasztóbb, az már nem olyan könnyen konstatálható. Bár tudjuk, hogy pl. háromszor olyan fárasztó egy levél megszövegezése és géppel írása, mint géppel való lemásolása — feltéve, hogy a levélíró ért a szövegezéshez, mert ilyen adottság híján ez a munka nem háromszor, hanem többször olyan fárasztó. Ezért mondhatjuk: akinek nincsenek meg a munkakör elvégzéséhez szükséges adottságai, annak a „legjobb" munkakör sem jó, mert túlfárasztja őt.

A megunásnak, a *telítődésnek*, a *monotoniának* a személyiségalakulásban megnyilvánuló káros hatása is hangsúlyozza a pályairányítás jelentőségét. Soha többé nem fogunk a termelésnek arra a „változatos" módjára visszatérni, amikor pl. a cipész maga vesz mértéket, maga szerzi be az anyagot, maga varrja meg, szögezi a cipőt stb. Ez a termelőforma improduktív. A munkamegosztás következtében, a nagyobb produktivitás érdekében sok ember készíti a cipőket úgy, hogy mindegyik csak egy-egy részfeladatot végez, lehetőleg ezt is géppel. Így már nem olyan változatos a cipőkészítés az egyes ember számára, és nagyobb a munkával való telítődés lehetősége. Számoljunk még egy ténnyel, mely a telítődés lehetőségét fokozza: a „primitívebb" személyiség az unalmas munkától lassabban telítődik, mint a differenciált személyiség. Napjainkban pedig az az egyik legnagyobb gond, hogy differenciáltabb emberek sokszor „egyhangúbb" munkát végeznek, mint régen. Ez sietteti a telítődést. A telítődés ingerlékenységgel, közömbösséggel együtt szokott megnyilvánulni. E két szélsőség brutális ambivalenciát jelenthet. Jelenthet, mondjuk még egyszer, de nem szükségszerűen jelent. Az érdeklődés milyenségétől, az idegrendszer erősségétől, az alkati komponensektől, az adottságok, képességek minőségétől, a személyiség profiljának sajátosságaitól függ, hogy a nagyon produktív, de esetleg egyhangúbb munka kinek megfelelőbb, és kinek kevésbé az. Ezért állíthatjuk, hogy ez is a

Digitized by Google

pályaválasztás jelentőségére és megkönyítésének szükségességére figyelmezteti társadalmunkat.

A segítéshez tudományos kutató munka után adhatunk csak megfelelő alapot. Szakembereknek kell a munkafolyamatokat elemezniük. A jellegzetes pályákról pályatükröket kell készíteniük. Orvosnak, pszichológusnak, pedagógusnak kell az intézményen belül a pályaválasztáshoz tanácsot adnia. Ezt a munkát ma már nem várhatjuk el egyedül az osztályfőnököktől, a szülőktől. Ők már alig képesek az ezernél több szakma számontartására. Nem képesek meghatározni és objektív módon viszonyítani az adottságokat és képességeket, és nem ismerhetik jól gazdasági életünk szükségleteit sem. E három irányú ismeret nélkül pedig nem lehet sikeres a pályairányítás, a pályaválasztás.

Ugyanakkor *társadalmunknak e kérdéssel kapcsolatos véleményét is alakítani, befolyásolni kell.* A szülők, a felnőttek egy része gyermekének nem *megfelelő,* hanem *„jó"* helyet keres. Pedig ha valaki csak a munkahely csábító jegyeit tartja számon, de nem nézi a pályaválasztó adottságait, akkor nem találhat jó helyet. Az adottságokról, képességekről sokan értelmetlenül arisztokratikusan vélekednek. Pl. a zenei hallást csodálatos, nagyon méltányolni való adottságnak tartják, a türelmes munkavégzést pedig nem is tartják említésre érdemesnek. Sok gyermektől kérdeztük meg, hogy milyen fejlett adottságát, képességét tartja számon. 30 százalékuk semmilyent sem mert írni, 63 százalékuk művészi adottságot jelölt meg, és csak 7 százalékuk kapott a felnőttektől, a szülőktől olyan helyes szemléletet, hogy praktikus adottságait is öntudatosan fel merte sorolni.

De nemcsak a képességek kapcsán találkozunk ilyen értelemben hierarchiával, hanem a pályák terén is. Még mindig a divatszakmák felé irányítjuk gyermekeink nagy részét, még mindig gyakran emlegetik az ún. „nem tiszta" szakmákat. És ebben nagyon kevés a tárgyilagosság, hiszen pl. ezek között a szakmák között soha nem szerepel a sebész munkaköre, de sorra kerülnek az olajos, szénporos munkahelyek. Néhány évvel ezelőtt azt kérdeztük meg a VIII. osztályos tanulóktól, hogy kik találnák meg közülük a közvetlen kapcsolatot a miniszterelnökhöz és egy cinkográfushoz, vagyis ki tudna tájékoztatást adni e szakmákról. A miniszterelnökhöz sokkal többen találtak utat, mint a cinkográfushoz. Pedig ez utóbbiból sokkal több van. Nagyobb céltudatossággal kellene a társadalmunk lényegét érintő kérdésben, a testi és szellemi munkát illetően megváltoztatni pályaválasztó fiataljainknak ezeket az ártalmas vélekedéseit. Nem lehet előítélettől mentes pályaválasztásról szólni addig, amíg a legrozogább íróasztal vonzóereje is nagyobb, mint a legfényesebb esztergagépé.

Digitized by Google

Széles körű tájékoztatást kell kapniuk a szülőknek, a pedagógusoknak a pályaválasztás lényegéről, annak helyes és nem helyes motívumairól. A szülőnek, a pedagógusnak, a gyermeknek legyen módjában, hogy legalább olyan részletesen tájékozódjék egy-egy szakma lényegéről, mint amilyen részletesen a gyermekek egy-egy növényről tanulnak a természetrajz-órán.

Csak a kutatómunkától, országos pályaválasztási intézményhálózattól, széles körű tájékoztató, felvilágosító munkától remélhetjük azt, hogy a következő években megfelelő emberek foglalják el a munkahelyeket, akik optimális megerőltetéssel is a legnagyobb produktivitásra képesek, akik ezért megelégedettek, és így egymással jól megférő tagjai lesznek nagy közösségünknek. Ehhez biztató alapul szolgálhat az a körülmény, hogy nagyon sokféle a munkaterület, de az emberek között nincs két egyforma sem. A fejlődő fiatalokra jellemző az érdeklődés sokirányúsága — és érdeklődésük alakítható. Nincs olyan szimpla ember, akinek csupán egyetlen munkahely volna megfelelő.

Segítsük fiataljainkat abban, hogy olyan helyek felé induljanak, amelyet hozzáértéssel és megelégedéssel tudnak betölteni. Ez a termelékenység fokozásának, ha nem is a legegyszerűbb, de kétségkívül nagyon célszerű módja, és a szocialista személyiség kialakításának is egyik feltétele. Ma már nemcsak azt tudjuk, hogy a munka tett emberré bennünket, hanem azt is, hogy ma is a munka befolyásolja leghatékonyabban a személyiség alakulását. Sőt az is nyilvánvaló, hogy nem mindegy, milyen munkát hogyan végzünk. A nem adekvát munka torzítja a személyiséget, szélsőséges kompenzálásra kényszerít, kajánságot, irigységet éleszt. Az adekvát munka viszont pozitívan befolyásolja a személyiség alakulását.

Digitized by Google

A húszéves ENSZ

Írta: **LŐRINC TAMÁS**

Az 1965. év, sok más ismertetőjele mellett, fontos évfordulók éve is. 1965-ben lett húszéves a fasizmuson aratott győzelem, a régi, félig vagy egészen fasiszta államgépezeteknek a Szovjet Hadsereg által való szétverése Közép- és Kelet-Európában, a szocialista világrendszer kialakulása feltételeinek megteremtése, és az idén lett húszéves az újszerű nemzetközi kapcsolatok egyik szimbóluma, az ENSZ is. Október 24-én van húsz év annak, hogy az ENSZ Alapokmánya hivatalosan érvénybe lépett.

Az ENSZ — mint ismeretes — az imperialista hatalmak fasiszta csoportja elleni nemzetközi szövetség szülötte. Ez a szövetség a második világháború alatt jött létre, s osztálytartalmának az a legfontosabb, új jellegzetessége, hogy egyik megalkotója a világ első szocialista állama, a Szovjetunió volt. Az ENSZ történelmileg „belenőtt" a két társadalmi rendszer békés egymás mellett élésének korszakába. Helyzete és tevékenysége nem szakítható el az egész nemzetközi helyzettől, a nemzetközi erőviszonyok mindenkori állásától.

Az ENSZ tehát nem valami önálló nagyhatalom, hanem századunk utolsó két évtizedének olyan nemzetközi terméke, amely *nemcsak a világméretű osztályharc egyik színhelye, hanem az erőviszonyok alakulásának egyik vetülete, mércéje is.* A világszervezet ugyanakkor *tárgya is* az osztályharcnak. Részünkről ebben az értelemben azért folyik a harc, hogy az ENSZ választott szervei és apparátusa egyaránt, minden vonatkozásban, *a békés egymás mellett élés* céljait szolgálják.

Az ENSZ helyzetének és munkájának alakulásában döntő szerepe van annak, hogy a szocializmus világrendszerré vált, hogy az úgynevezett „harmadik világ" gyarmati sorból függetlenné lett államai csoportként lépnek fel, s hogy a világszervezet olyan korban tevékenykedik, amelyben a hidrogénbomba és az interkontinentális rakéták a háború és béke kérdésében új fejezetet nyitottak az egész emberiség magatartási normái számára. Ezek a tények természetesen az ENSZ tagállamait és magát a világszervezetet is újszerű feladatok elé állították. Az ENSZ szerepváltozásának helyes értékelése szempontjából is döntő fontosságú az, hogy *„korunk fő jellegzetessége, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik"*, és hogy *„az összes békeszerető erők egyesült erőfeszítéseivel megőrizhető a béke és elhárítható az új háború"*. (A kommunista és munkáspártok moszkvai nyilatkozata, 1960. november.)

Kétségkívül új elemet képvisel az ENSZ a külpolitika és dip-

Digitized by Google

lomácia frontján is, mert a hagyományos kétoldalú kapcsolatokkal szemben a *sokoldalú, „multilaterális" diplomácia* legfontosabb színhelye, illetőleg szimbóluma. Mint ilyen, sok vonatkozásban eltér az egyéb külpolitikai ténykedésektől, már csak azért is, mert munkájában az egyes országok általában, a döntő kérdésekben pedig különösen, mint *országok csoportjai* jelennek meg, hol közvetlenül társadalmi rendszerük alapvető különbözősége alapján, hol igen bonyolult áttételeken keresztül (néha igen megtévesztő módon is).

Az ENSZ-nek — mint alapokmánya is kifejezi — fő feladata az volt, hogy aktív szerepet játsszék a második világháború utáni békés rendezésben és a béke fenntartásának rendkívül fontos feladataiban. Alapokmánya a többi között azért is alkalmassá tette erre, mert a világszervezeten belül a nagyhatalmak egyhangúságának elvéhez, az úgynevezett vétójoghoz kötötte a béke és biztonság megőrzésének kérdését. Ez az alapelv az elmúlt két évtizedben a két társadalmi rendszer békés egymás mellett élésének megvalósításában aktív szerephez juttatta a világszervezetet. A vétójog megsértésével idézte kis híján elő az Egyesült Államok 1950-ben, koreai agressziójával, a világszervezet felbomlását. Részben ennek az elvnek a helyes érvényesítése körül folyik az ENSZ békefenntartó tevékenységével kapcsolatos jelenlegi vita is, melyet az Egyesült Államok tavaly — a szocialista államok tagdíjhátralékának ürügyével — pénzügyi válság formájában robbantott ki.

Az ENSZ azért is alkalmas lett pozitív szerep betöltésére, mert olyan időszakban jött létre, amikor a háború alatti antifasiszta szövetség az alapító tagok között sok fontos kérdésben megteremtette az egyetértéshez szükséges légkört. Ennek következtében alapokmánya széles területen, fontos elvekben tette lehetővé közös platform kialakítását és ennek szövegszerű lerögzítését. Ennek tudatában képviselik a szocialista országok, köztük a Magyar Népköztársaság is azt a véleményt, hogy a mai helyzetben *nem az alapokmány módosításával, hanem a benne foglalt elvek megsértésének megszüntetésével* kell továbbfejleszteni a világszervezet pozitív szerepét. Napjainkban, amikor az ENSZ-ben a csangkajsekista klikk bitorolja a Kínai Népköztársaság helyét, amikor az Egyesült Államok vietnámi és dominikai agressziója feszültté teszi a nemzetközi helyzetet, nehéz elképzelni azt, hogy a világszervezet tagállamai szélesebb platformon, több új, helyes elv megfogalmazásával kibővíthetnék az ENSZ Alapokmányát. A valóság inkább azt mutatja, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben — a feszültségek miatt — még jó néhány, az alapokmányban benne levő elv megvalósításáról is nehéz tárgyalni.

Más a helyzet *az ENSZ vezető szerveiben való megfelelő kép-*

Digitized by Google

viselet kérdésében. A nyugati hatalmak ugyanis az első évek többségi mámorában és önző „előrelátásból" mind a választott vezető testületekben, mind az apparátusban olyan pozíciókat harcoltak ki maguknak, hogy ez már eredetileg sem volt összeegyeztethető a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elveivel. Idővel, a nemzetközi erőviszonyok megváltozása következtében pedig teljesen tarthatatlanná vált ez az arány, s ma ez is erősen akadályozza az eredményes munkát.

A társadalmi fejlődés régi és új erői között folyó harcban a forradalmi erők — ahogyan ez a történelem folyamán előbb-utóbb mindig megtörtént — az ENSZ-ben is *elkerülhetetlenné tették a változást.* De ez a változás a tényleges helyzet mögött kullog. A szocialista országok már 1960-ban konkrét megoldási javaslatot tettek, az úgynevezett trojka-elv formájában. (A trojka-elv ma már az ENSZ munkájának több területén érvényesül: ennek alapján választották meg pl. a 78-hatalmi leszerelési bizottság és a világűr-bizottság tagjait s jelölték ki U Thant főtitkár helyetteseit.)

A szocialista országok azonban — helyesen és jogosan — egy másik felháborító történelmi anakronizmus megszüntetéséhez kötötték az alapokmány módosítását: nem hajlandók hozzájárulni az ENSZ Alapokmányának módosításához addig, amíg a világszervezetben nem állítják helyre *a Kínai Népköztársaság törvényes jogait.* A harmadik világ országainak képviselői előtt ismételten rámutattak arra, hogy az ő erőik és a mi erőink együttesen megteremthetik azt a többséget, amely ezt az ENSZ számára is döntő fontosságú kérdést megoldhatja. Ettől az álláspontunktól csak akkor tértünk el, amikor a Kínai Népköztársaság kijelentette: egyetért azzal, hogy saját jogainak helyreállítása előtt a Biztonsági Tanács és a Gazdasági és Szociális Tanács taglétszámának növelésével *megnöveljék a „harmadik világ" képviseletét,* vagyis ennek megfelelően módosítsák az alapokmányt. (Az ENSZ 1965. augusztus 5-i tájékoztatása szerint az ENSZ szocialista tagországai ratifikálták az alapokmánynak azt a módosítását, amely a Biztonsági Tanács tagjainak számát 11-ről 15-re és a Gazdasági és Szociális Tanácsét 18-ról 27-re emeli, s ezt hivatalosan közölték is az ENSZ-szel.)

Húszéves története folyamán az ENSZ sok területen eredményeket ért el, de sajnos még több kérdésben *tehetlennek bizonyult.* Első közgyűlésén például határozatot fogadott el a háborús bűnösök kiadásáról. Később — a legélesebb hidegháborús időszak kivételével — majd minden közgyűlésen elfogadott olyan határozatokat, amelyek továbbfejlesztették volna a nemzetközi együttélés normáit. Ami a béke és biztonság megőrzését illeti, elítélte a háborús propagandát, betiltotta a világűr katonai célokra való fel-

Digitized by Google

használását, jóváhagyta az általános és teljes leszerelés megvalósítását szolgáló elveket, határozatot fogadott el az atom- és hidrogénfegyverek felhasználásának sürgős eltiltásáról, az atom- és hidrogénbomba-kísérletek teljes betiltásáról, az atomfegyverek elterjesztésének megakadályozásáról és az afrikai kontinens atommentesítéséről.

A figyelmes vizsgálat azonban kimutatja a leszerelésre vonatkozó ENSZ-határozatok két jellegzetességét. Az egyik az, hogy jó néhány közülük csak *papíron maradt*, jámbor óhajként. E határozatok elfogadásakor ugyanis az imperialista hatalmak nem tudtak ellenállni bizonyos erkölcsi nyomásnak, ezért vagy nem akadályozták meg elfogadásukat, vagy a szavazáson kisebbségben maradtak. A világszervezet egyik esetben sem tudott azonban az erkölcsi nyomáson túlmenően érvényt szerezni határozatának. Nem is tudhatott, mert az alapokmány szerint az ENSZ közgyűlése csak ajánlást tehet, kötelező határozatot nem hozhat. A szervezet jellege miatt a tagországok csak a Biztonsági Tanács állandó tagjainak egyhangú szavazata esetén bocsátanak az ENSZ rendelkezésére olyan nemzetközi erőszakszervezetet, amely „garantálja" az adott határozat végrehajtását. Ez az ENSZ egyik „korlátja".

A másik jellegzetesség az, hogy az általános és teljes leszerelés vagy a kiegészítő rendelkezések vonatkozásában elért eredményeknek *csak egy része született a világszervezeten belül.* A moszkvai részleges atomcsend-egyezményt például az ENSZ-en kívül kötötték meg a nagyhatalmak, bár utána a világszervezet — helyesen — minden államot felszólított a csatlakozásra. Szigorúan véve a 18-hatalmi leszerelési bizottság sem az ENSZ szerve, bár az ENSZ sok segítséget ad munkájához, és a bizottság minden évben tájékoztatja munkájáról az ENSZ közgyűlését. Az ENSZ tehát eddig sem volt egyetlen fóruma a leszerelési vitáknak és megoldásoknak, s jelenleg sem lehet az. Mindeddig ugyanis az ENSZ-ben sem lehetett még rászorítani az imperialista hatalmakat arra, hogy egyértelműen elinduljanak a leszerelés felé vezető úton, továbbá, az egyik szocialista nagyhatalom még nem vesz részt az ENSZ munkájában, s a nagyhatalmak közti véleménykülönbség következtében a 18-hatalmi leszerelési bizottság is voltaképpen csak 17-hatalmi (Franciaország nem hajlandó együttműködni vele).

Hasonlóan kettős képet mutat az ENSZ munkájának egy másik rendkívül fontos területe is: *a gyarmatosítás minden formájának végleges megszüntetése.* 1960-ban a Szovjetunió kezdeményezésére — a népszerű nevén „gyarmatosítás-ellenes deklaráció"-nak nevezett 1514/XV. számú határozata révén — az ENSZ közgyűlése is csatasorba állt a gyarmatosítás elleni harcban. 1960

Digitized by Google

óta újabb jelentős határozatok születtek. A délnyugat-afrikai helyzet vizsgálata kapcsán az 1514-es határozat végrehajtásának ellenőrzésével megbízott 24 tagú bizottság 1963. évi jelentése rámutatott: a Délnyugat-Afrikában működő nemzetközi bánya- és egyéb monopóliumok tevékenysége az egyik fő akadálya annak, hogy e területek lakossága megkapja nemzeti függetlenségét. A portugál gyarmatok sorsáról folytatott viták során szégyenpadra került az egész nyugati kollektív gyarmatosító szövetség katonai szerve, a NATO. 1965-ben Afrikában tartott ülésein a bizottság — ugyancsak a portugál gyarmatok sorsának vizsgálatakor — többségi szavazattal megerősítette, hogy a portugál uralom alatt levő afrikai területek népeinek joguk van önkormányzatra és nemzeti függetlenségre; megállapította, hogy a nemzeti függetlenség kivívásáért folyó harcuk összhangban van az ENSZ Alapokmányával, az Emberi Jogok Deklarációjával és az 1514-es határozat elveivel, tehát törvényesnek mondható, s az összes államokat felszólította, hogy adják meg a szükséges erkölcsi és anyagi támogatást ehhez a harchoz. A bizottság ezzel a határozatával *napjaink egyik legégetőbb nemzetközi vitakérdésében foglalt állást a haladó erők oldalán;* azok a megállapításai, amelyek a fegyveres felszabadító harcot törvényesnek deklarálják, és felhívnak ennek támogatására, nemcsak Afrikára, hanem Délkelet-Ázsiára és Latin-Amerikára is precedensként alkalmazandók.

Ugyanakkor azonban a legfontosabb és következetes megvalósítást igénylő problémák egy részében — például a Dél-Afrikai Köztársaság elleni fegyver- és olajembargó megvalósításában, a Portugáliának szállított és az afrikai portugál gyarmatok lakossága ellen felhasznált NATO-fegyverek kérdésében — a világszervezet *csak ajánlásokat* hozott, illetve teljesen tehetetlennek bizonyult.

A béke megőrzéséért, az általános és teljes leszerelés megvalósításáért, a gyarmatosítás megszüntetéséért végzett munka és néha éles küzdelem közben az ENSZ-ben, mint a sokoldalú diplomácia legfontosabb központjában *kialakult, megerősödött és ereje tudatára ébredt a szocialista országok és a harmadik világ antiimperialista, antikolonialista szövetsége,* amelynek országok szerinti összetétele sokszor változik, de ereje és befolyása egyre nő. Ez a szövetség egyre inkább képes arra, hogy az ENSZ sorsát a haladás és a béke fenntartása irányában befolyásolja. A gyarmatosítás felszámolásának eredményeként az ENSZ-ben egyre nagyobb számban tevékenykednek független ázsiai-afrikai országok, s ez a „harmadik világ" egyre inkább érezteti jótékony hatását, elsősorban a közgyűlésen. Megjelenése nemcsak a szavazati arányokat változtatta meg, nemcsak azt tette lehetővé, hogy a békés egymás mellett élés törvényszerűségei mindinkább érvényesüljenek a vi-

Digitized by Google

lágszervezetben, hanem új kérdéseket és problémákat is felvetett. Jótékony hatását éreztette a harmadik világ a hidegháborús kérdések felszámolása vonatkozásában. Így a „magyar kérdésben" hozzásegítette az ENSZ-et ahhoz, hogy dicstelen pályafutása után levegye napirendjéről ezt a „problémát".

Az ENSZ 1964 tavaszán megtartott *Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája* is a nemzetközi erőviszonyok változásainak eredményeként jött létre, s olyan történelmi folyamat elindítója volt, amely a nemzetközi munkamegosztásnak új alapokon való megszervezésére irányul. A konferencia fontos állomás volt a békés egymás mellett élés politikájának megvalósításában, széles nemzetközi fórum, amelyen megfelelő hangsúllyal szerepeltek a különböző társadalmi rendszerű és gazdasági fejlettségű országok gazdasági együttműködésének problémái. A konferencia megerősítette azt a megállapítást, hogy a jelenlegi helyzetben a világgazdaságban és a nemzetközi kereskedelemben érvényesülő, a tőkés hatalmak érdekei szerint kialakított gyakorlat és elvek nem alkalmasak arra, hogy kellőképpen fejlesszék ezen országok gazdasági kapcsolatait.

A konferencián a szocialista országoknak — igen nehéz és bonyolult körülmények között — sikerült fenntartaniuk a fejlődő országokkal az antiimperialista frontot, meghiúsítaniuk a fejlődő és a szocialista országok legtöbb kérdésben meglevő egységének széttörésére irányuló imperialista törekvéseket, elszigetelniük és leleplezniük az imperialista hatalmakat. Ezzel megtörtént az első igazán komoly lépés arra, hogy az antiimperialista front a politikai jellegű területekről (gyarmatosítás, faji diszkrimináció stb.) a *gazdasági terület* felé is kiszélesedjék. A neokolonializmus elleni harc szempontjából ez rendkívül nagy jelentőségű dolog.

A harmadik világ mint csoport — nevéhez híven — nem egyértelműen szocialista nézőpontról, de nem is egyértelműen tőkés nézőpontról szemlélve alkotja meg véleményét az ENSZ-ben. Az antiimperialista szövetség *mint a haladás egyik oszlopára* épít reá. Önálló tényezőként, állásfoglalásaival, problémáival, amelyek sok területen eltérnek a szocialista országokétól, a világszervezet képét is bonyolultabbá, sokrétűbbé tette. Az ENSZ-ben kifejtett tevékenységük mind a szocialista országokat, mind a harmadik világ országait hozzásegítette annak felismeréséhez, hogy szövetségük nem valósul meg a közös célok alapján önmagától, hanem együttműködésük folyamán *mindegyik félnek tiszteletben kell tartania a másik önálló véleményét*, és azt figyelembe véve kell kialakítania elképzelését a világszervezet jövőjét döntő módon befolyásoló szövetségükre vonatkozóan.

Az ENSZ munkájának elemzése természetesen azt is megmutatja, hogy mit várhatunk és mit nem várhatunk a világszer-

Digitized by Google

vezettől. A tények a korlátokat is jelzik. 1950-ben fel lehetett használni az ENSZ-et a koreai agresszió céljaira. Hammarskjöld, a Biztonsági Tanács határozatait kijátszva, a kongói ENSZ-akciók kapcsán segédkezet nyújtott a gyarmatosítóknak, hogy Lumumba kivégzésével időlegesen lefejezzék a nemzeti felszabadító mozgalmat és a maguk igényei szerint bonyolítsák le a kongói ENSZ-akciót. A magyarországi ellenforradalom leverése után az ún. magyar kérdés napirenden tartásával időlegesen fel lehetett használni a világszervezetet hidegháborús célokra a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió ellen. Az Egyesült Államok 1949 óta meg tudja akadályozni a Kínai Népköztársaság jogainak helyreállítását a világszervezetben, s tavaly pénzügyi válság ürügyén átmenetileg a közgyűlés munkáját is meg tudta bénítani.

Összetétele folytán a világszervezet ma már egyik jelentős fóruma az antiimperialista, gyarmaturalom-ellenes szövetség munkájának. A „két társadalmi rendszer békés egymás mellett élésének szervezete" meghatározás azonban azt a tényt is aláhúzza, hogy az ENSZ ellentétes társadalmi rendszerű országokat foglal magában, csak akkor tevékenykedhet tehát eredményesen, ha mindkét társadalmi rendszer és mindhárom politikai államcsoport képviselői *tudomásul veszik* ezt a jellegét, s úgy tekintik, mint a *kölcsönös kompromisszumok szervezetét*. Ez egyben azt is jelenti, hogy a békés egymás mellett élés adta kereteken belül minden eredmény — harc kérdése, s az előrehaladás útját is az imperialista hatalmaktól harc árán kicsikart engedmények jelzik. Ehhez hozzá kell még tennünk azt, hogy például a gyarmatosítás kérdésében sok segítséget nyújthat ugyan az ENSZ, de a gyarmatosítás összes formáinak tényleges és végleges megszüntetéséért folyó harc sorsa a nemzetközi erőviszonyok alapján, *az adott helyen* (tehát pl. Afrikában) dől el, nem pedig az ENSZ-ben.

A kommunista és munkáspártok 1960. évi nyilatkozata kimondja, hogy *„az összes demokratikus és békeszerető erőknek jelenleg nincs fontosabb feladatuk, mint az emberiség megvédése a termonukleáris katasztrófától"*. Az ENSZ-ben ez azt jelenti, hogy az általános és teljes leszerelés és az ún. kiegészítő intézkedések területén az e célt szolgáló megegyezésekre kellett és kell rákényszeríteni az imperialista hatalmakat. Rákényszeríteni, de nem háború útján, mert a termonukleáris világháborút nem atomháborúval, hanem az ellenség tárgyalásokra való kényszerítésével lehet és kell elkerülni.

Az ENSZ tevékenységének természetes határokat szab az, hogy *tagjai sorában mindkét társadalmi rendszer és mindhárom politikai államcsoport képviselői ott vannak*. A korlátokat mesterségesen növeli azonban az imperialista hatalmaknak az a rövid-

Digitized by Google

látó politikája, amely görcsösen ragaszkodik a nemzetközi erőviszonyokban már régen túlhaladott status quo fenntartásához.

Az ENSZ az utóbbi időben egyre inkább alkalmassá vált arra, hogy elvégezze a békés egymás mellett élés korszakában rá váró feladatokat. Az idők folyamán ily módon jelentősen megváltozott szerepe okozta azt, hogy az *Egyesült Államok* — más, már megemlített ürüggyel, de valójában azért, mert a közgyűlés politikai tartalma kezdett elfogadhatatlanná válni számára — *elhatározta: legalább időlegesen megbénítja a közgyűlés munkáját.* A tavalyi válságot azért robbantotta ki, mert a közgyűlés napirendi pontjainak többsége elviselhetetlen volt számára, és mert az adott időpontban — a Kongó elleni közös belga—amerikai—angol beavatkozás idején — keresztezte volna céljait az, ha akkor ülésezik a közgyűlés.

Az ENSZ elleni nyugati (elsősorban amerikai) támadás láttára a szocialista országok és a harmadik világ a világszervezet védelmére siettek. A közgyűlés 19. ülésszakán — mint ismeretes — nem került sor konfrontációra; az Egyesült Államok az utolsó percben meghátrált ez elől. Tudja ugyanis, hogy *a Szovjetunió nélkül az ENSZ nem világszervezet,* amelynek *létalapja az, hogy mindkét társadalmi rendszer képviselői részt vegyenek munkájában,* s az ENSZ munkájának számos területe az Egyesült Államok számára is változatlanul szükséges és hasznos. De nem is vállalhatta nyíltan magára a felelősséget az egész világ előtt a világszervezet felrobbantásáért.

Az ENSZ válsága az Egyesült Államok tavalyi pénzügyi provokációjától eltekintve is mély — az Egyesült Államok hibájából —, mert az ENSZ ma már a Kínai Népköztársaság távolléte miatt sem világszervezet, s ez a helyzet csak a Kínai Népköztársaság ENSZ-beli jogainak helyreállításával változtatható meg. Ezen túlmenően az ENSZ munkája egy adott nemzetközi helyzetben és légkörben folyik. Igaz, hogy sem a német kérdés, sem a vietnámi probléma megoldásának nem a világszervezet a fóruma. Fel kell azonban tennünk a kérdést: *az amerikai háborús erőknek a vietnami nép, a Vietnami Demokratikus Köztársaság elleni agressziója nem tette-e olyan szűkké a lehetőségeket az ENSZ-en belül, hogy ez más, rendkívül fontos kérdésekben is kizárja a tárgyalás lehetőségét?*

A válaszadásnál két tényt kell figyelembe venni. Egyfelől: az amerikai álláspontnak a világszerte hírhedtté vált 19. cikk kérdésében, augusztus közepén történt módosítása csak azzal magyarázható, hogy vietnami és dominikai agresszív cselekedetei miatt az Egyesült Államok annyira *elszigetelődött* nemzetközileg, hogy egy harmadik fronton, az ENSZ frontján, már nem tudta tovább tartani magát. Másfelől: valamennyi ENSZ-szervnek, s elsősorban a

Digitized by Google

leszerelési bizottságnak és a 24-es bizottságnak az 1965-ös „válságos év" folyamán tartott ülései ismét azt bizonyították, hogy az ENSZ még a feszültségek idején is *igen fontos világfórum,* ahol az antiimperialista, antikolonialista erők egyre inkább leleplezhetik az agresszív cselekedeteket és ezek félrevezető „indokolásait".

A fenti értelemben az ENSZ válsága nem néhány hónapos válság. E válságban azonban *az antiimperialista és antikolonialista erőknek kell a világszervezet védelmére sietniük,* mert az adott nemzetközi helyzetben nem lehet valami új, az ENSZ-nél jobb szervezetet létrehozni. E korszaknak tehát változatlanul az ENSZ marad a *legfontosabb* nemzetközi kormányközi szervezete. Az antiimperialista erőknek azonban *a helyes elvek szigorú és következezetes fenntartásával* kell megvédeniük, mert bár az ENSZ egyre inkább alkalmassá vált közös céljaik megvalósítására, ilyen irányú működésére a jövőben csak akkor számíthatnak, ha a kompromisszumokat nem önmagukért, hanem a forradalmi célok megvalósításáért kötik. A jó kompromisszum a forradalmi mozgalom erősödését segíti. Az ENSZ védelmét megnehezíti, hogy a védelmére siető szövetség maga sem teljesen egységes, a többi között azért nem, mert a „harmadik világ"-hoz tartozó tagjai sem mindenben egységesek.

A Vietnam elleni amerikai agresszió további kiszélesítése az ENSZ-ben is olyan helyzetet teremthet, amely bármilyen más kérdésben is egyszerűen lehetetlenné teszi a tárgyalást az agresszorral.

Az ENSZ közgyűlésének XX. ülésszaka úgy indul, hogy az Egyesült Államok már előtte meghátrálásra kényszerült. Ezt a visszalépést azonban nem akarja ingyen adni. Harc kérdése tehát, hogyan tudja az antiimperialista, antikolonialista szövetség pozitív irányban befolyásolni nemcsak az egyes napirendi pontoknak, hanem az egész ülésszaknak a sorsát is.

Digitized by Google

Anyagi érdekeltség és szocialista tudat

Írta **KOVÁCS FERENC**

Ma már aligha talál komolyabb ellenvetésre az az Ideológiai Irányelvekben is megfogalmazott felismerés, hogy a szocialista építés jelenlegi szakaszában megnőtt a szocialista tudatosság szerepe, hogy a szocializmust nem lehet felépíteni az élenjárók példamutatása és a tömegek növekvő szocialista tudata nélkül. A szocialista tudat forrásainak, az érdekek és az öntudat viszonyának, a szocialista tudatosság és az anyagi érdekeltség összefüggésének s ezekkel kapcsolatos tennivalóinknak megítélésében azonban korán sincs még meg az a széles körű egyetértés, amely éppen a hatékonyabb szocialista tudatformáláshoz szükséges. A jelen cikkben felvetett gondolatokkal e kérdések tisztázásához szeretnénk hozzájárulni.

A szocialista tudatosság magasan fejlett formája: *a kommunisták tudatossága.* A kommunisták nem különleges emberek; ugyanolyanok, mint a többi dolgozó ember, de van egy különleges vonásuk. Az, hogy a kommunista — élettapasztalatai alapján, a marxizmus—leninizmus tanulmányozása és elfogadása alapján — megvalósíthatónak és megvalósítandónak tartja a párt végcélját, a kommunista társadalom felépítését, elfogadja a marxizmus—leninizmustól megjelölt, erre irányuló politikát, kész a párt soraiban harcolni érte, vállalva azokat a kötelezettségeket, amelyek a párttagsággal járnak.

A kommunisták *érdekeltsége* a szocializmus, a kommunizmus felépítésében elsősorban *eszmei* (politikai, erkölcsi) *érdekeltség,* személyiségük egyik alapvonásává vált belső *meggyőződés.* Ez teszi érthetővé *áldozatvállalásaikat* a szocializmus és kommunizmus győzelméért folytatott harcban. Közismert, hogy az ilyen áldozatvállalás elkerülhetetlen, különösen a szocialista forradalom győzelme előtt, s az is közismert, hogy szerte a világon a kommunisták — ha kellett — ezrével és tízezrével áldozták fel életüket is a szocialista forradalom győzelméért.

Az áldozatvállalásnak ez a formája természetesen rendkívüli megnyilvánulása annak az eszmei érdekeltséget, belső meggyőződést jelentő tudatosságnak, amely nélkül ma sem épülhet a szocializmus. Most természetesen az áldozatvállalásnak, mint a kommunista meggyőződés kifejeződésének, az építőmunka hétköznapi tetteiben kell megnyilvánulnia, nem pedig az önfeláldozás maximumában. A kommunisták példamutató áldozatkészségének a többi dolgozó emberre tett politikai és morális hatása azonban ma is le nem becsülhető forrása a párt vonzóerejének.

Az utóbbi időben két oldalról is találkozhatunk az áldozat-

Digitized by Google

készség és az egyéni anyagi érdekeltség szembeállításával. Sokan azt tartják, hogy lejárt az áldozatok ideje, hogy ma már anakronizmus a forradalom előző időszakaiban megnyilvánult lelkesedés, önzetlen helytállás, s ezért megfeledkeznek azokról a tényekről, amelyek ma is csak az önzetlen helytállás fogalmával jelölhetők meg. Szerintük nincs is szükség áldozatkészségre, és ha a párt, a kommunisták erre hívnák fel a tömegeket, felhívásuk pusztába kiáltott szó maradna. Az ilyen álláspont képviselői közül egyesek odáig is elmennek, hogy *visszamenőleg is* helytelennek minősítik az áldozatkészséget, az önzetlenséget, az egyéni érdeknek a közérdek alá rendelését. Azt állítják, hogy az öntudaton, tehát eszmei érdekeltségen alapuló áldozatkészség a szektariánus aszkézis álláspontja, s hogy az igazi, a humanista kommunizmus nem követelheti meg az egyéni érdek alárendelését a közérdeknek. Másrészt vannak olyan vélemények is, hogy az egyéni anyagi érdekeltség elvének alkalmazása aláássa a szocialista öntudatot, pusztán gazdasági, készpénzkapcsolattá teszi az egyén viszonyát a társadalomhoz, újjászüli a polgári-kispolgári önzést, a harácsolást. Logikus, hogy ez az álláspont sem veszi észre mai életünk pozitív tényeit, például a szocialista munkabrigádok több mint félmilliós mozgalmának fejlődését, amely egyáltalán nem a kispolgári önzés irányába mutat.

Paradox dolog, de mindkét álláspont hasonló gyakorlati eredményre vezet. Az első álláspont lefegyverez az önzéssel, a kispolgári mentalitással szemben, mert elvileg tagadja az egyéni érdek alárendelését a közérdeknek, s ezzel elvileg lemond a közérdekkel ellentétes, önző egyéni törekvés bírálatáról. A második álláspont gyakorlatilag akadályozza az anyagi érdekeltség elvének érvényesítését, s ezzel fékezi a szocializmus építését, konzerválja a tudati elmaradottságot. Egyik álláspontnak sincs semmi köze sem a marxizmus—leninizmushoz, mindkettő gyökeresen félreérti az anyagi és az eszmei érdekeltség valóságos összefüggését, s ennek következtében képtelen társadalmunk jellemző tényeinek, fejlődési tendenciáinak megértésére.

*

Anyagi érdekekről, *anyagi* érdekeltségről szokás beszélni, s ezen általában — helyesen — gazdasági, egzisztenciális, vagy létérdeket értünk. Nyelvünk is őrzi a kizsákmányoló múltnak azt a népi tapasztalatát, hogy ami hasznos, gazdaságilag előnyös, az nem erkölcsös, s ha az erkölcshöz ragaszkodunk, akkor anyagilag rosszul járunk: *erkölcsinek* nevezi azt, ami nem anyagi, nem gazdasági. Pedig tulajdonképpen az erkölcs esetében is érdekeltségről van szó; ezért helyesebb volna, ha az anyagi érdekek politikai, erkölcsi, világnézeti tükröződését — átfogóbb kategóriával — *esz-*

Digitized by Google

mei érdeknek, érdekeltségnek nevezhénk. Ez azonban csak terminológiai kérdés, s nem döntő jelentőségű. Sokkal fontosabb annak a helyes megértése, hogy *az „eszmei" érdekeltség nem ellentéte az „anyaginak"* (mint ismeretelméleti értelemben), *nem állítható tehát szembe vele, hanem koncentrált kifejezése, általánosított tükröződése annak.* Az anyagi érdekek ilyen összefüggő, általánosított, mély felismerésével alakul ki az eszmei érdek, s válik a személyiség belső meggyőződésévé, komponensévé. A létérdekek magas fokon való tudatosodásával válhat a személyiség magatartása elvileg következetessé, irányulhatnak cselekvései konzekvensen a létérdekek érvényesítésére. Ez ad az embernek „tartást", ez az egyik biztosítéka annak, hogy az ember a pillanatnyi gazdasági előnyök és hátrányok mérlegelésében nem téved el a társadalmi valóság folytonosan változó felszíni jelenségei között, s nem cselekszik a maga tényleges létérdekei ellen.

Persze, ez csak a *helyesen* felismert és általánosított érdekre vonatkozik. A hamis tudat, a létérdek *félreismerése*, az illuzórikus eszmei érdek alapján csak véletlenül, nem pedig szükségszerűen irányulnak a cselekedetek a valóságos létérdekek érvényesítésére. A társadalom történetében egészen a kapitalizmusig jellemző volt a valóságos létérdekek *ideológikus tükröződése*, a hamis tudat uralma az ember felett, s ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy még a forradalmi mozgalmak fejlődése és társadalmi szereplése is roppant ellentmondásos és következetlen volt. A kapitalizmus kitermelte forradalmi munkásmozgalom tapasztalatai, a tőkés társadalom osztályellentéteinek viszonylagos leegyszerűsödése és más tényezők már felismerhetőbbé tették a dolgozó osztályok létérdekeit, a társadalmi haladás tényleges szükségleteit.

Antagonisztikus osztálytársadalomban az egyén létérdekeinek fő tartalmát döntően az osztálylét általános feltételei határozzák meg. Így pl. a proletár *egyén* akkor jut el a maga valóságos létérdekeinek világos felismeréséig, ha felismeri ezeknek tartalmi azonosságát a proletár *osztály* létérdekeivel, és csatlakozik az osztály mozgalmához. Ez a tőkés társadalom megdöntéséért folyó harc feltételei között gyakran szembeállítja a proletár egyént saját szorosan vett egyéni anyagi érdekeivel. Ezek ugyanis arra kényszerítenék őt, hogy engedelmeskedjen a tőkés társadalom konkurrencia-törvényének, hogy igyekezzék munkaerejét minél jobb feltételekkel realizálni, akár osztályos társai rovására is, hogy ügyeskedjen, helyezkedjen, használja ki a pillanatnyi gazdasági előnyöket, ne vegyen részt az osztály megmozdulásaiban, a sztrájkokban, a forradalmi mozgalomban. Ez az egyéni anyagi érdekeltség azonban nem vezet ki a tőkés társadalomból, nem szünteti meg a proletár osztályhoz tartozó egyének általános létfeltételeit, hanem folytonosan újratermeli ezeket. Ezzel egyszersmind újratermeli a

Digitized by Google

forradalmi proletármozgalmat is, amelyben a szűk *egyéni anyagi érdekeltséget,* amely a tőkés társadalom hétköznapjaival való kibékülésre ösztönöz, legyőzi az osztály felszabadításában való *mélyebb, politikai, eszmei érdekeltség.*

Ez az eszmei érdekeltség, mint mondottuk, a *létérdekek* mélyebb felismerése, ezeknek tudatossá válása, *ezeknek* képviselete. Felismerése annak, hogy a proletariátus nem szabadíthatja fel magát az összes dolgozók felszabadítása nélkül, hogy a tőkés társadalomban nem érvényesíthetők az osztály alapvető érdekei. S ami a munkásosztály érdekei közül ebben a társadalomban érvényesíthető (a munkaerő jobb feltételekkel való realizálása, a munkanap megrövidítése, az életszínvonal átmeneti vagy tartós megjavítása, bizonyos demokratikus jogok stb.), az is csak az *osztályharc* eredménye lehet, nem pedig az egyéni helyezkedésé, amely elszigetelten próbálja érvényesíteni a szűk egyéni anyagi érdekeket. A közös harcban az uralkodó renddel szemben érvényesített napi érdekek a tőkés társadalomban is erősítik, fejlesztik a munkások szocialista tudatát. Ezért a munkások közvetlen anyagi érdekeiért folyó forradalmi harc is szerves része és feladata a forradalmi munkásmozgalomnak. Ha azonban a munkás nem ezen az úton, hanem a proletár osztályharctól függetlenül, a kapitalista viszonyokhoz alkalmazkodva próbálja érvényesíteni szűk, napi egyéni anyagi érdekeit — s a kapitalista rend erre ösztönzi —, akkor az ilyen anyagi érdekeltség nem segíti, hanem tendenciájában hátráltatja a szocialista tudatosság fejlődését.

Az opportunizmusnak, a reformizmusnak egyik ismeretelméleti forrása az osztály alapvető létérdekeinek *összekeverése* a tőkés viszonyok között is érvényesíthető szűkebb, napi érdekekkel, a végső megoldás helyett valami *átmeneti* megoldással való megelégedés. Másrészt az „ultraforradalmi", szektariánus álláspont is félreérti a csak forradalmi úton érvényesíthető létérdekek és a napi érdekek viszonyát: szerinte csak a nyomor forradalmasít és sietteti a végső megoldást, a proletárforradalmat; tagadja, hogy közbeeső, átmeneti megoldásokkal, a tőkés viszonyok közt is érvényesíthető proletárérdekekért vívott eredményes harc útján kell és csak így lehet előkészíteni ezt.

A szocialista forradalom győzelmével, a szocializmus építésének megkezdésével minőségi változás megy végbe az egyéni anyagi érdekeltség és a szocialista tudat viszonyában. A szocializmus megszünteti azt a szakadást a szocialista tudatban felismert létérdekek és a szűkebb egyéni, napi anyagi érdekek között, melyet a kapitalizmus szükségszerűen kitermelt. A szocialista társadalmi rend lényegéhez hozzátartozik a dolgozók egyéni anyagi érdekeiről való társadalmi gondoskodás; a dolgozók egyéni anyagi érdekeltsége és a szocializmus erősítése, fejlesztése tehát összhang-

Digitized by Google

ban van egymással. A szocializmus építése során, a szocialista társadalmi tulajdon megteremtésével a szocialista termelés fejlesztésében való egyéni anyagi érdekeltség megalapozza és tendenciájában *erősíti és fejleszti a szocialista tudatot,* a szocializmus teljes felépítésében, a kommunizmus győzelmében való eszmei érdekeltséget. Az egyéni anyagi érdekeltség és a szocialista öntudat, az eszmei érdekeltség kölcsönhatása itt lényegében a szocializmus, a kommunizmus győzelme irányában hat.

Az anyagi érdekeltségnek és az öntudatnak ezt az új összefüggését fejezi ki *Marx* felismerése a *Góthai program kritikájá*ban (a munka szerinti elosztás szocialista alapelvének tételes megfogalmazása), majd *Lenin* felismerése a szocialista társadalom első gyakorlati tapasztalatai alapján. („Ne közvetlenül a lelkesedésre építsünk, hanem a nagy forradalom szülte lelkesedés segítségével a személyes érdekre, a személyes érdekeltségre . . .") Klasszikusaink a szocialista forradalom megvalósításában nagy jelentőséget tulajdonítottak a dolgozó tömegek, s különösen a munkások öntudatának és lelkesedésének. De tudták, hogy csupán a lelkesedésre támaszkodva nem lehet felépíteni a szocializmust, és nem féltették a szocialista öntudatot az egyéni anyagi érdekeltségtől.

Az anyagi érdekeltség *szembeállítása* az öntudattal, a szocializmus felépítésében való eszmei érdekeltséggel, nem materialista, hanem vulgármaterialista (tehát végeredményben idealista) álláspont. A tőkés társadalomban sem a nyomor szülte a forradalmi öntudatot (a nyomor sokkal inkább szült anarchizmust, züllést, passzív rothadást), hanem az a történelmi tapasztalat, hogy a magántulajdon létezése nem engedi meg a kizsákmányoltak létérdekeinek érvényesítését. S a szocialista társadalomban sem a forradalmi lelkesedésből élnek a dolgozók, hanem a szocializmus politikai és gazdasági sikerei, s munkájuk eredményei, új társadalmi létük szüli a forradalmi lelkesedést.

Arra a kommunisták elleni burzsoá rágalomra, amely szerint a kommunizmus a magántulajdon megszüntetésével az általános lustaságot vezeti be, s így csődbe viszi a társadalmat, már Marx válaszolt a Kiáltványban azzal, hogy eszerint a kizsákmányoló társadalomnak kellett volna régen összeomlania, mert ott aki dolgozik, az nem „szerez", s aki „szerez", az nem dolgozik. A kizsákmányoló társadalom alapjában véve az éhség fegyelmét használja fel a dolgozók munkára kényszerítésére. Az egymást követő osztálytársadalmak természetesen a dolgozó osztályok anyagi érdekeltségét is felhasználták a kizsákmányoló rend fenntartására és „tökéletesítésére"; a kapitalizmus különösen széles körű anyagi érdekeltségi rendszert hoz létre, a kizsákmányolás legraffináltabb módszereit alkalmazza. A lényeg azonban tagadhatatlan: a magán-

Digitized by Google

tulajdon nem tűri meg a dolgozók szempontjából igazságos elosztást, a tényleges anyagi érdekeltséget, amelyben a dolgozó nem idegen kizsákmányolónak, hanem saját magának dolgozik. A dolgozók számára a tőkés viszonyok közt alkalmazott anyagi érdekeltségnek az a lényege, hogy a régebbi, a gazdaságon kívüli kényszer helyébe a gazdasági kényszer, az éhség fegyelme lép. A szocializmus hozza létre először a dolgozók tényleges anyagi érdekeltségét, amelynek az az alapja, hogy a kizsákmányolóknak végzett kényszermunka helyébe a dolgozóknak a maguk javára végzett munkája lép.

A szocializmus a fogyasztási cikkek nagyobb részének *munka szerinti elosztásával* egyénileg is anyagilag érdekeltté teszi a dolgozókat a közös termelőeszközök ésszerű, gazdaságos felhasználásában és fejlesztésében. Olyan mozgató erő ez, amely sikerrel helyettesítheti a végső fokon az éhségre, a létbizonytalanságra, a munkanélküliség veszélyére támaszkodó kapitalista fegyelmet. Jobb munkára ösztönzi a dolgozók tömegeit és napról napra közelebb viheti a szocialista tudatossághoz azokat is, akik még csak szűk egyéni (családi) anyagi érdekeiket képesek felismerni.

•

Nagy jelentőségű ez a felismerés, mert fontos *gyakorlati kiindulópontot* szögez le a szocializmus, a kommunizmus felépítéséhez, a társadalmi tulajdonba vett termelőeszközök felhasználásához és fejlesztéséhez. Arra figyelmeztet, hogy a tőkés társadalomból *nem lehet* egy csapásra a kommunizmusba átugrani, hogy az új társadalmat a régitől örökölt talajon kell felépíteni, azokkal az emberekkel, akiknek nagy része a régi társadalomban nőtt fel, s fel kell használni a régi társadalomtól örökölt lehetőségeket is. Közülük az emberek és a technika felhasználását nem is tagadta komolyan senki, annál több problémát okozott és okoz a szocialista országokban még ma is a tőkés társadalomtól örökölt más lehetőségek felhasználása. Közismert pl., hogy a szocialista országok hosszú ideig elhanyagolták gazdaságpolitikájukban az értékarányok figyelembevételét, a tényleges eleven- és holtmunkaráfordításokat, a gazdaságosság elvét stb. Ez pedig döntő jelentőségű a személyes anyagi érdekeltség, szélesebben a munka szerinti elosztás rendszerének következetes megvalósítása szempontjából.

Ezért a munka szerinti elosztás szocialista alapelve nálunk is igen következetlenül érvényesült, jórészt csak a kizsákmányolás megszüntetésének értelmében. Érvényesülésének következetlenségét még fokozta a szektás és revizionista gyakorlat. Az anyagi érdekeltséget nagymértékben ignoráló szektás gazdaságpolitika nemcsak a szövetségesek akkori gazdasági érdekeit sértette (pad-

Digitized by Google

láslesöprés stb.), hanem a munkásosztály *aktuális* gazdasági érdekeit sem szolgálta (a tyúk és az aranytojás elmélete, a normák helytelen kezelése, a békekölcsön-jegyeztetés gyakorlata stb.). Ez nemhogy fejlesztette volna a szocialista tudatot, hanem ellenkezőleg: akadályozta kialakulását, s még azt a forradalmi lelkesedést is aláásta, amelyet a politikai hatalom megszerzése, a kizsákmányolás rendszerének megszüntetése szült.

Az anyagi érdekeltség elhanyagolása mellett az eszmei érdekeltség, a lelkesedés „szervezése", az áldozatkészségre való apellálás, a munkaverseny erőltetése — nem lehet megoldás. A szektariánus politika és gazdaságpolitika nagymértékben lelassította és ellentmondásossá tette a tömegek szocialista tudatának fejlődését — jórészt éppen az anyagi érdekeltség elhanyagolása miatt. Másrészről a jobboldali, revizionista törekvések (a tervgazdálkodás helyett az ösztönösség, a kisparaszti gazdaság bővített újratermelésének koncepciója, a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről való gyakorlati lemondás, a „maszek-paradicsom" meghirdetése, a forradalom valóságos vívmányainak kétségbevonása, a kivívott pozíciók feladása stb.) szintén nem a *szocializmus* építésében való anyagi érdekeltséget támogatták és eredményezték, s így ugyancsak rombolták a szocialista tudatot.

A helyes, marxista—leninista álláspont érvényesítése csak a jobb- és baloldali torzítások leküzdésével lehetséges. 1957 óta gazdaságpolitikánk sokat tett a helyes elv helyes megvalósításáért. A párt a gazdaságpolitika állandó céljává tette azt, hogy a termelés fejlődésével párhuzamosan, a termelékenység emelkedésével arányosan emelkedjék az életszínvonal, s a dolgozók számára kézzelfogható legyen az összefüggés a termelés és az életszínvonal alakulása között; a termelőmunkában pedig olyan gazdasági ösztönzők bevezetésére törekszik, amelyek közvetlenül is kifejezik az összefüggést az elvégzett munka és az egyes dolgozó jövedelme között, érvényre juttatva a munka szerinti elosztás szocialista alapelvét. E célok megvalósítását szolgálta az egyéni érdekeket figyelembe vevő és ugyanakkor ezeknek a társadalmi érdekekkel való összehangolását jobban megoldó intézkedések egész sora. A kötelező beszolgáltatási rendszer helyett a mezőgazdasági termékek állami felvásárlása, a tsz-tagok háztáji gazdaságainak „rehabilitálása", a földjáradék-fizetés rendszeresítése, a rugalmas érdekeltségi rendszer széles körű alkalmazása a termelőszövetkezetek jövedelemelosztásában nagymértékben járult hozzá a mezőgazdaság szocialista átszervezésének sikeréhez. Az állami vállalatok nyereségrészesedési rendszere, az ösztönzőbb bérezési formák, a prémiumrendszer bevezetése, a másodállások és kiemelt személyi fizetések engedélyezése, az árrendszer korrekciói jelzik azt az utat, amelyen közelebb jutottunk a dolgozók kollektív és

Digitized by Google

személyes anyagi érdekeltségének megteremtéséhez a szocializmus építésében. Mindez jelentős dolgozó rétegeket vitt közelebb a szocializmus tudatos elfogadásához, most már nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is (ha ugyan van értelme az ilyen szétválasztásnak). A tömegek számára a szocializmust építő ma igenlésének döntő szerepe van a kommunizmus végcéljával való tudatos azonosulásban (mint ahogyan a kapitalizmus idején a ma tagadásának volt a szocialista tudat kialakulásában). Mindez lemérhető olyan alapvető tényeken, mint a szocialista brigádmozgalom már említett kibontakozása, az újítómozgalom fejlődése, az évente teljesített sok-sok millió társadalmi munkaóra, a társadalmi-közéleti aktivitás növekedése stb.

Ezek az eredmények természetesen korántsem jelentik azt, hogy minden rendben van a dolgozók anyagi érdekeltsége körül. A jól gazdálkodó és széles körű, rugalmas, ösztönző jövedelemelosztási rendszert alkalmazó tsz-ek tapasztalatai pl. azt mutatják, hogy a tsz-tagok egyetértésével egyszer már helyesen kialakított rendszer is újra meg újra változtatásra szorul. Hogy ugyanis megtartsa vagy fokozza ösztönző erejét, hogy helyesen hangolja össze az egyéni és közérdeket, hogy megfeleljen a tagok igazságérzetének, ahhoz az kell, hogy újra és újra hozzáigazítsák a gazdasági feltételek változásaihoz, az elért gazdasági, politikai, erkölcsi fejlettségi szinthez. Ez népgazdasági méretekben is érvényes: az anyagi érdekeltségi rendszer állandó felülvizsgálásra és változtatásra szorul, különben bizonyos pontokon éppen az ellentétébe csaphat át, s nem viszi előre a fejlődést, hanem hátráltatja. Nem azért, mert *eleve* rossz volt, hanem azért, mert közben megváltozott az a valóságos gazdasági élet, amelyre szabták. Így a prémiumrendszer megmerevedése sok helyen arra vezetett, hogy háttérbe szorult az alapbér ösztönző jellege; a másodállások szinte korlátlan engedélyezése a fő állásban végzett munka rovására ment; a nyereségrészesedés mai rendje sem eléggé ösztönző, mert nemcsak a vállalati kollektíva munkájától függ, hanem tőle független tényezőktől is stb.

Mindezeken a pontokon azt is megfigyelhetjük, hogy *az anyagi érdekeltség csorbulásának vagy következetlen alkalmazásának negatív morális hatása van, mert sérti a szocialista tudatot és igazságérzetet.* Ez világosan bizonyítja azt, hogy nem az anyagi érdekeltség elvének alkalmazása, hanem éppen ellenkezőleg: ennek az elvnek a megsértése, vagy alkalmazásának következetlensége rombolja a szocialista tudatot.

*

Az anyagi érdekeltség elvének következetes és ugyanakkor hajlékony, a változó feltételekkel számoló alkalmazásában kifeje-

Digitized by Google

zésre kell jutnia egyrészt az elvégzett munka és a szükségletek kielégítése közötti összefüggésnek, másrészt az egyéni és a társadalmi érdekek kapcsolatának. Az ilyen anyagi érdekeltség tehát nemcsak az egyén hasznát szolgálja, hanem egyúttal közvetlenül érzékelhetővé is teszi az egyén számára munkájának a társadalom egész tevékenységével való összefüggését, vagyis társadalmi *hasznosságát*. Ezzel megalapozza, növeli az egyes dolgozó felelősségérzetét, felelősségtudatát a szocializmus építésében. Ezért pártunk arra törekszik, hogy fokozatosan tökéletesítse a munka szerinti elosztás alapelvének alkalmazását. Egyik lényeges szempontja ez a gazdasági mechanizmus folyamatban levő felülvizsgálatának is.

Saját ellentétébe csap át azonban az anyagi érdekeltség akkor, ha valahol megszűnik a kapcsolat a végzett munka és az egyéni jólét alakulása között, ha az életszínvonal nem megalapozottan, a jobb munka eredményeként emelkedik, vagy ha a jobb munka nem kapja meg jutalmát, ha a „jó munkás" és a „jól kereső munkás" fogalma nem esik egybe, vagy ha az anyagi érdekeltség konkrét formája elszakítja az egyéni érdeket a közösségi érdektől és szembeállítja vele.

Itt kell megemlíteni azokat a jelenségeket is, amelyeket a „frizsider-szocializmus" fogalmával szoktak jellemezni. Megfigyelhető, hogy a szocializmus építésével emelkedő jólét, különösen egyes rétegekben, az egyéni (családi) szükségletek hipertrófiás kifejlődésével jár: egyoldalúan a tartós fogyasztási cikkekkel kielégíthető szükségletek kerülnek előtérbe, e cikkek beszerzése válik sok jól kereső dolgozó fő gondjává, s ez az egoizmus az individualizmus kifejlődésével fenyeget, ennek sajátos, „szocialista" válfaját jelenti. Sokan készek az anyagi érdekeltség számlájára írni ezt, egészen odáig, hogy az „elpolgáriasodás"-t az anyagi érdekeltség szükségszerű velejárójának tekintik, s féltik tőle a szocializmust, ezért az anyagi érdekeltség érvényesítésére törekvő szocialista országokat „balról", ultraforradalmi szólamokkal bírálják. Sajátságos, hogy ellenkező oldalról és ellenkező előjellel, némely polgári közgazdász és politikus is hasonló álláspontot képvisel: a tartós fogyasztási cikkek tömeges elterjedéséhez és az életszínvonal növekedéséhez azt a reményét fűzi, hogy a szocializmus „elpolgáriasodik". Erre a reményre épül pl. *J. F. Kennedy* egykori tanácsadójának, *W. Rostow*nak a „modern ipari társadalom"-ról szóló elmélete is.

Ez a megítélés azonban helytelen és alaptalan, mindkét oldalról. Az itthoni vitákban helyesen mutattak rá arra, hogy a szocializmus építésének egyik legfőbb és közvetlen célja a népjólét állandó emelése, s ennek egyik szükségszerű megnyilvánulása az alapvető fogyasztási cikekkel, majd a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság színvonalának emelkedése. Teljesen megala-

Digitized by Google

pozatlan dolog az, ha valaki *ettől* várja a szocializmus bukását, vagy ettől félti a szocializmus jövőjét. Aki ugyanis úgy törekszik nálunk egyéni (családi) jóléténck emelésére, hogy képességeinek teljes latbavetésével dolgozik és munkája szerint részesedik a megtermelt javakból, az a maga részéről a szocialista társadalmat erősíti, akkor is, ha szubjektív szándéka egyelőre *kizárólag* az, hogy a maga szűken vett anyagi érdekeit érvényesítse. A közvetlenül a tudatformálásra irányuló erőfeszítések, az agitáció, propaganda, népművelés, a felvilágosítás, az érzelmi és munkaerkölcsi nevelés is *csak ezen a talajon* érhetnek el tömeghatást, csak *ezt* tudatosítva vihetik a tömegeket az egyéni anyagi érdekeltségtől az átfogó, belső meggyőződéssé, a személyiség komponensévé váló eszmei érdekeltségig, a szocialista tudatig. A tudat ebben az értelemben is a *lét tudata,* s a közvetlenül a tudatformálásra irányuló tevékenység csak abban segíthet, hogy meggyorsítja a lét tudatosodását. S éppen *ebben van óriási szerepe* a párt, az állam, a társadalmi szervezetek tudatformáló tevékenységének, a kommunistáknak, az eszmei érdekeltség bizonyos fokára eljutott embereknek, a szocialista brigádoknak, gyakorlati példamutatásuknak, magatartásuknak, emberi szavuknak.

A kommunista magatartás a kispolgár álláspontjáról önfeláldozásnak látszik, pedig nem az, hanem *a belső meggyőződés, az eszmei érdek érvényesítésére való törekvés, tehát önmegvalósítás.* A tőkés társadalomban, mint említettük, bizonyos értelemben valóban önfeláldozás ez, az aktuális egyéni anyagi érdekek érvényesítéséről való lemondás a távolabbi cél, a kapitalizmus megdöntése, a szocializmus győzelme érdekében. A szocialista társadalomban azonban, a munka szerinti elosztás talaján *elvileg* nincs ellentét (már a szocializmus építése idején sincs) az egyéni anyagi érdekeltség és az eszmei érdekeltség között. Helyes politikával meg lehet teremteni a dolgozó osztályok és rétegek aktuális érdekeinek dinamikus harmóniáját; lehetséges a társadalmi és egyéni érdekek összeegyeztetése, összehangolása.

A társadalmi érdekek és az egyéni érdekek összhangja persze a szocializmusban sem abszolút és változatlan. Ha az volna és ha nem volna közöttük semmiféle elentmondás, akkor nem kellene tudatosan törekedni az érdekek összeegyeztetésére. A valóságban azonban a köztük levő összhang mindig csak dinamikus, megközelítően megvalósuló és szakadatlanul változó összhang lehet, melynek —véleményünk szerint — alapvető kritériuma és biztosítéka *a társadalmi érdek elsőbbségének elve minden partikuláris érdekkel szemben.* Vannak, akik féltik attől az elvtől a személyiség érdekeit, szabadságát, azokra az időkre hivatkozva, amelyekben ennek az elvnek nevében sok visszaélést követtek el. Egy helyes elv eltorzítása, a vele való visszaélés azonban nem érv az elv helyes-

Digitized by Google

sége, szocialista jellege ellen. A társadalmi érdekek elsőbbsége ugyanis először is objektív tény, olyan társadalmi szükségszerűség, amelynek érvényesülése nélkül lehetetlenné válnék bármely emberi közösségnek viszonylag tartós fennállása és funkcionálása. A kérdés csak az, hogy a társadalmi érdekek valóban az egész társadalom közös érdekei-e, vagy csak egy osztály önző érdekei, s ennélfogva a társadalmi érdekek milyen viszonyban vannak az egyéni érdekekkel. A szocialista társadalomban pedig a társadalmi érdekek elsőbbsége azt is feltételezi, hogy a termelés az emberi szükségletek kielégítésére folyik, hogy a tervgazdálkodás a maga történelmileg konkrét formáiban *ezt* a célt szolgálja, hogy a közérdek itt *valóban* közérdek, azaz a társadalom tagjainak *közös* érdeke, s nem valami közérdekké misztifikált partikuláris érdek. Ennek felismerése fogalmazódik meg követelményként a kommunista politikában, a demokratikus centralizmus alapelvében, a szocialista erkölcsi kritériumban stb. A szocialista társadalomban tehát a társadalmi érdek elsőbbsége már nem az egyéni érdekek csonkítását és elhanyagolását jelenti, hanem annak a felismerését, hogy az egyéni érdekek is csak a közös érdekek érvényesülése — a szocializmus növekvő eredményei — alapján érvényesülhetnek, és ezért átmeneti konfliktus esetén a társadalmi érdekből kiindulva kell helyreállítani közöttük a harmóniát.

Az anyagi érdekeltség alkalmazásának a szocialista tudat fejlődésére gyakorolt hatása attól is függ, hogy gyakorlatilag *átjogja-e a dolgozók összességét* a munka szerinti elosztás és az anyagi érdekeltség egész rendszere, s *hozzászoktat-e* minden munkaképes embert ahhoz, hogy saját egyéni jólétének növelését *kizárólag* jó munkájával, tehát a társadalom jólétének arányos növelése útján keresse — vagy pedig vannak ebben a rendszerben széles, nem kívánatos, erkölcstelen és törvénytelen rések, amelyeken átszivárog a polgári-kispolgári önzés, sőt a parazitizmus is. Az ilyen rések betöméséhez, illetve keletkezésük elkerüléséhez feltétlenül szükséges a közérdek elsőbbségének elismerése és érvényesítése, s az össztársadalmi érdekkel ellentétes partikuláris érdekek *alárendelése*. Ennek elvi tagadása objektíve az önzés és parazitizmus elvi igazolása volna, mert a közérdek elsőbbsége az egyetlen objektív kritériuma annak, hogy az egyéni jólét növelésére való törekvés a társadalmi jólét megfelelő növeléséhez járul-e hozzá, vagy csupán a nemzeti jövedelem *újraelosztásában* idéz elő privilegizált, jogtalanul előnyös, erkölcstelenül aránytalan részesedést.

Azok a jelenségek, melyeket a „frizsider-szocializmus" fogalmával jellemeznek és amelyek némi alapul szolgálnak az anyagi érdekeltség és a szocialista tudat szembeállításához, véleményünk

Digitized by Google

szerint jórészt nem általában a szocializmus, s ezen belül az anyagi érdekeltség termékei, hanem a különféle réseken átszivárgó kis- és nagypolgári önzés és parazitizmus következményei és megnyilvánulásai. Ezek miatt is van pl. túlzott presztizsük a „borravalós" („mellékessel" járó), néha egyszerű adminisztrátori szakmáknak, s nincs meg a kellő vonzóerejük a ma már jelentős szellemi erőfeszítést is megkövetelő, alkotó és érdekes fizikai munkáknak. E jelenségek leküzdéséhez tehát nem elég a vitákban többnyire ajánlott nevelő munka, a tudatformálás fokozása. A nevelő munka ugyanis csak akkor teszi meg a remélt hatást, ha a munka szerinti elosztás minél „hézagmentesebb"[1] rendszerére támaszkodik, ha tehát a szocialista jellegű gyakorlatot, a valóságot, a létet tudatosítja. Ha az egyéni (családi) jólét emelésére való kizárólagos, szűk látókörű törekvés, az anyagiasság, harácsolás, a szocialista közvéleményben erkölcsi rosszallásra és elítélésre talál, a társadalmi érdeket sértő önzés pedig ezenkívül a munka szerinti elosztás lehetőleg „hézagmentes" rendszerébe is beleütközik, akkor a szocialista tudatformálásra irányuló nevelőmunka is eredményesebb. A Központi Bizottság 1964 decemberi határozának alapgondolata, azok az intézkedések, amelyek ennek érvényesítésére irányulnak, s a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítése és megvalósítása közelebb hozza a jelenlegi helyzetnek, a szocializmus mai érettségi fokának megfelelő, munka szerinti elosztási és anyagi érdekeltségi rendszer kialakítását. A szocialista gazdaság rendszerének fejlesztése, tökéletesítése, a termelési viszonyok szocialista jellegének további erősítése nemcsak a gazdasági munka hatékonyságának növeléséhez szükséges, hanem a szocialista tudatformáláshoz, az ideológiai munka mai feladataira kidolgozott irányelvek érvényesítéséhez is.

Az anyagi érdekeltség (általában a munka szerinti elosztás) lehetőleg teljes és „hézagmentes", a dolgozók összességét átfogó

[1] A teljesen tökéletes, „hézagmentes" rendszer természetesen absztrakció, gyakorlati megvalósulása csak megközelítő lehet, s a szocializmus építése során csak mint uralkodó tendencia érvényesülhet. Jelenlegi viszonyaink között — ha kis nagyságrendben is — még van nem szocialista szektor, amelyben (a dolog természeténél fogva) nem a munka szerinti elosztás szocialista elve uralkodik (pl. a magánszektorban és az alacsonyabb típusú termelőszövetkezetekben, szakcsoportokban). De a szocialista szektorban sem érvényesíthetők mindenütt azonos módon, azonos fokon a szocialista elvek, hiszen maguk a szocialista viszonyok is fiatalok még, különösen a mezőgazdaságban. A szocialista szektoron belül is lényegesen eltérő a munka technikai felszereltsége, a munkaszervezés, a munkafegyelem szintje stb. Gyakran a szocialista viszonyok fejletlenségéből fakadó objektív akadályai is vannak annak, hogy az egyén átlássa a maga érdeke és a közérdek tényleges viszonyát és a társadalom hatékonyan ösztönözze az egyént. Sokszor azonban szubjektív okok, az ellenőrzés gyengesége, az individualista szemlélet továbbélése nyit széles réseket a munka szerinti elosztás szocialista rendszerén. Pusztán az ellenőrzés gyengeségei következtében is gyakori még a társadalmi érdek direkt megsértése, gazdasági előnyöknek korrupció, protekció, törvényeink kijátszása útján való szerzése. Ezért a szocialista termelési viszonyok tökéletesítése és az objektív és szubjektív okokból fakadó erkölcstelen és törvénytelen rések szűkítése állandó feladat a szocializmus építése folyamán.

Digitized by Google

rendszere segíti a párt végcéljának elérését, összhangban van a termelőerők fejlesztésének, a termelékenység emelésének, a gazdaságosabb termelésnek elsőrendűen fontos politikai céljaival, s maga is része a szocialista termelési viszonyok folytonos fejlődésének. Elősegíti az emberek anyagi szükségleteinek teljesebb kielégítését, a szakképzettség emelésére, a bonyolult és felelős, nehéz munkák elvállalására ösztönöz. Lehetővé teszi, hogy aktívabbá váljanak — elsősorban a termelésben — azok a dolgozó tömegek is, amelyek még nem állnak a szocialista tudatosság alapján, közvetlenül megfoghatóvá téve számukra egyéni és kollektív cselekvésük, munkájuk társadalmi összefüggéseit; ezzel megalapozza és erősíti a szocialista tudat kialakulását a tömegekben. A munka szerinti elosztás egész rendszere, s ezen belül különösen az anyagi ösztönzési rendszer helyes alkalmazása lehetővé teszi a tömegek bevonását a közérdek védelmébe, megkönnyíti a demokratikus üzemi, munkahelyi közvélemény kialakítását, ennek ellenőrzése alá helyezi a szociális kedvezmények, juttatások, jutalmak stb. elosztását. Ez a demokratikus közvélemény nélkülözhetetlen a szocialista munkafegyelem kialakításához, a lazaságok, lógások megszüntetéséhez, a munka mértékének szigorú ellenőrzéséhez is. Más oldalról viszont maga a munka szerinti elosztás és az anyagi ösztönzés hatékony rendszere is csak a dolgozók széles körű egyetértésével alakítható ki s a tömeges demokratikus kontroll segítségével működtethető. A tömegek aktív közreműködése nélkül, széles és rendszeres társadalmi ellenőrzés nélkül az elvileg leghelyesebb elosztási és érdekeltségi rendszer sem valósulhat meg „hézagmentesen", s nem kívánatos törvényellenes vagy erkölcstelen „réseit" a polgári-kispolgári önzés ki tudja használni. Ez pedig demoralizáló hatással van a tömegekre, a munkafegyelemre, amint ezt az utóbbi évek lazaságai is mutatják. Ezért a munka szerinti elosztás rendszerének fejlesztése elsőrendű *politikai* érdek.

A munka szerinti elosztás alapelve s az ennek minél következetesebb érvényesítésére való törekvés *megfelel a szocialista erkölcsi felfogásnak*, az igazságosság szocialista alapelvének. Ez természetesen még „a burzsoá jog maradványa", de csak rajta keresztül érhető el a szükségletek szerinti elosztáshoz nélkülözhetetlen termékbőség és tudati-erkölcsi szint. A munka szerinti elosztás elősegíti azt, hogy a tömegek gondolkodásában és érzelmeiben meghonosodjék az emberi személyiségnek munkája szerinti értékelése és megbecsülése, s ez lépjen a régi világtól örökölt, elavult, igazságtalan, antihumánus presztizs-kritériumok (a személyiség saját munkájától független, a születés, a vagyon, a munkamegosztásban elfoglalt privilégizált hely szerinti stb. értékelés) helyébe. Ezzel ösztönöz a személyiség helyes megbecsülésére, a he-

Digitized by Google

lyes önértékelésre, önképzésre és önnevelésre, a képességek társadalmilag hasznos kifejtésére, a közvélemény méltánylására. E tendencia iránya teljesen megfelel a párt káderpolitikai elveinek, a káderek szakmai, politikai és erkölcsi szempontból való elbírálásának is.

A Központi Bizottság 1964 decemberi ülése ráirányította a közvélemény figyelmét gazdasági helyzetünk, fejlődésünk kérdéseire, a mai helyzetnek jobban megfelelő gazdasági-irányítási és anyagi érdekeltségi rendszer kialakításának problémáira. Ez a központi kezdeményezés széles körű demokratikus eszmecserének és alkotó aktivitásnak a forrásává vált s ez minden bizonnyal hozzá fog járulni e kérdések jobb megoldásához. A párthatározat arra is rámutatott, hogy a helyes központi döntések sokoldalú előkészítése hosszabb időt igényel, s bevezetésük sem megy máról holnapra. Addig sem várhatunk azonban lehetőségeink kihasználásával, s ilyen lehetőségeink jelenleg is bőven vannak. A munka szerinti elosztás elvének érvényesítése ugyanis korántsem *csak* központilag szankcionált rendszer kérdése, hanem *helyi feladat is.* A helyi szerveken, a termelő és gazdálkodó egységek vezetőin, pártszervezeteken, szakszervezeti fórumokon, az üzemi demokrácia szervein, az ellenőrzésen stb. s természetesen az itt dolgozó kommunistákon és a szocialista tudattal bíró, a szocialista elveket munkájukban érvényesítő dolgozókon áll meglevő lehetőségeink felhasználása, pl. a munkaszervezés megjavítása, a munkafegyelem megszilárdítása, a sok helyen lábra kapott liberális, álhumanista szemlélet, kispolgári mentalitás, önzés, felelőtlenség visszaszorítása, a gazdasági és ideológiai munka jobb összekapcsolása.

Természetes, hogy sem a központi döntések helyes előkészítése, sem a meglevő lehetőségek helyi felhasználása, vagy a nem is mindig rejtett tartalékok mozgósítása nem megy harc, vita, meggyőző munka, a kommunisták és pártonkívüli elvtársaink példamutatása, sokszor áldozat- vagy legalábbis kockázatvállalása nélkül. Ez a példamutatás és áldozatkészség a legfontosabb megnyilvánulása a szocialista öntudatnak, a szocializmus győzelmében való eszmei érdekeltségnek.

Digitized by Google

SZEMLE

A mezőgazdaság belterjes fejlesztésének főbb tapasztalatai Bács-Kiskun megyében

A Bács-Kiskun megyei párt- és állami vezetés az elmúlt nyolc és fél év alatt széles körű tevékenységet végzett a mezőgazdaság belterjes fejlesztéséért. Alapvető célunk az volt, hogy helyesen dolgozzuk ki az elveit és a gyakorlati tennivalóit a párt agrárpolitikája megyei végrehajtásának. E célból 1957—59-ben — még az egyéni gazdálkodás körülményei közt — feltártuk megyénk mezőgazdaságának társadalmi, politikai és gazdasági viszonyait, figyelembe véve a megyének azokat a sajátos természeti és közgazdasági tényezőit, amelyek a belterjesítés és a gazdálkodás eredményességét befolyásolják. Ennek ismeretében dolgoztuk ki a szocialista átszervezés feladatait, szem előtt tartva a többféle szövetkezeti típus létjogosultságát. Kimunkáltuk a mezőgazdaság nagyüzemi fejlesztésének megyei irányelveit a második ötéves terv időszakára, tartalékaink és lehetőségeink messzemenő hasznosítására törekedve. Kialakítottuk a mezőgazdaság fejlesztésének távlati fő irányait. Munkánkhoz sok segítséget kaptunk a Központi Bizottság Titkárságától, a kormány Gazdasági Bizottságától, az Agrárgazdasági Kutatóintézettől. Az érdekelt főhatóságok és más tudományos intézmények is sokat segítettek.

Az utóbbi évek főbb megyei tapasztalatainak összegezése feltétlenül hasznos és szükséges. Elsősorban azért, mert megyénk mezőgazdasága fontos helyet foglal el a népgazdaságban: az ország összterületének 9 százalékát öleli fel, és a mezőgazdaság számára kijelölt belterjes irányú fejlődés útján az országos átlagnál jóval gyorsabb ütemben halad; ezért előre jelzi, hogy a belterjesítésnek milyen eredményeire lehet számítani, és milyen nehézségeinek leküzdésére kell felkészülni. Másodsorban azért, mert a végbe ment nagyüzemi fejlődés következtében korábban nem ismert problémák jelentkeznek, s világos választ, helyes gyakorlati megoldást kívánnak. Harmadsorban az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Központi Bizottság 1964 decemberi határozatában megállapított igények a mezőgazdaságot is új feladatok megoldása elé állítják.

I.

A mezőgazdaság szocialista átalakulása óta eltelt évek a gyakorlat próbáján mérték le elméleti feltételezéseink helyességét, az előzetesen kitűzött célok realitását. Lehetővé vált, hogy e tapasztalatok elemzésével igyekezzünk a gyorsabb előrehaladás feltételeit megteremteni.

Digitized by Google

A gyakorlati tapasztalat, a megye mezőgazdaságának fejlődése egyértelműen azt bizonyítja, hogy a nagyüzemi gazdálkodás, amellett, hogy a mezőgazdasági termelés növelésének és a parasztság felemelkedésének az alapja, *a belterjes gazdálkodásnak is legkedvezőbb feltétele.*

Bács-Kiskun megyében a mezőgazdasági termelés és a felvásárlás négy esztendő alatt jelentős mértékben fejlődött. 1964-ben a mezőgazdasági termelés bruttó értéke 27,2 százalékkal, a felvásárlás volumene pedig 35,4 százalékkal volt magasabb az 1960. évinél. A múlt évben az országosan felvásárolt mezőgazdasági áruk 11,4 százalékát megyénk adta a népgazdaságnak.

Az összes termelés és ezen belül a kertészeti termelés fejlődését a következő táblázat bizonyítja:

A mezőgazdasági és kertészeti bruttó termelési érték alakulása a megye tanácsi szektorában

	Halmozott termelési érték millió Ft.	Ebből kertészet	
		millió Ft.	%
1960	5109	1451	28,4
1961	5375	1946	36,2
1962	5461	1775	32,5
1963	5987	2521	42,1
1964	6600	2613	40,2

A fejlesztési célokból fakad az, hogy a mezőgazdaság halmozott termelési értéknek növekedésénél (27,2 százalék) nagyobb a kertészeti termékek növekedése (80 százalék).

A kertészeti termelés nagyarányú növekedése a felvásárolt áruk összetételében is visszatükröződik.

A növényi termékek és a kertészeti áruk súlya a mezőgazdasági felvásárlásban

	Felvásárolt áruk mennyisége millió Ft.	Ebből növényi termék		Növényi termékekből kertészeti áruk*	
		millió Ft.	%	millió Ft.	%
1960	1653	1027	62,1	784	76,3
1961	1705	1072	62,9	797	74,3
1962	1636	987	60,3	697	70,6
1963	2023	1343	66,4	1086	80,9
1964	2238	1538	68,7	1222	79,5

* A kertészeti árukban a zöldség, a gyümölcs, a fűszerpaprika és a bor szerepel.

Digitized by Google

A táblázat szerint a felvásárolt áruk összes mennyisége 1960-tól 1964-ig 35,4 százalékkal, a kertészeti áruké pedig 55,8 százalékkal növekedett.

A megye a mezőgazdaság átalakulása óta nemcsak a belső szükségletek kielégítéséhez tudott több árut biztosítani, hanem exportra is. A megfelelő vállalati eredmények alapján néhány mutatószámmal érzékeltetjük a mezőgazdasági export alakulását.

A megye mezőgazdasági exportjának fejlődése

	1960	1961	1962	1963	1964	Index (1960=100)
Vágóbaromfi (vagon)	346	485	609	651	759	219
Tojás (1000 db)	25 449	27 587	13 264	17 502	40 067	157
Gyümölcskonzerv (vagon)	450	668	621	957	758	168
Főzelékkonzerv (vagon)	736	587	1204	1819	2338	318
Fűszerpaprika őrl. (vagon)	159	169	155	140	157	99
Zöldség összesen (vagon)	969	698	1003	1695	1311	135
Burgonya (vagon)	82	254	207	325	388	473
Gyümölcs összesen (vagon)	1492	2225	1536	2738	2776	186

A termelési mutatók és áruforgalmi adatok által jelzett fejlődés a termésátlagok növekedésén, a művelési ág és a vetésszerkezet változásain alapul. Abból indultunk ki ugyanis, hogy a belterjesítés érdekében egyrészt a megye területi és üzemi sokrétűségének figyelembevételével kell növelni a termelés egységnyi területére (föld, állatállomány, évelő kultúrák) jutó élő és tárgyiasult munkát, hogy ennek eredményeként növekedjen az egységnyi területre jutó hozam, illetve termelési érték. Másrészt a belterjesítést olyan módon is elő kívántuk segíteni, hogy az egységnyi földterületen a régebbinél nagyobb termelési értéket adó növénykultúrák (ipari növények, kertészeti kultúrák) arányát növeltük. A belterjesítést tehát nem tekintettük öncélú törekvésnek, hanem alkalmazásával növelni kívántuk a gazdálkodás eredményességét és termelékenységét, s egyben csökkenteni önköltségét.

E céljaink felé haladva az utóbbi években figyelemre méltó eredményeket értünk el. Mindenekelőtt nőttek az egységnyi területre jutó hozamok, a belterjesség e fontos mutatói.

A következő táblázatban néhány növény termésátlagának növekedését mutatjuk be:

Digitized by Google

A megyei termésátlagok alakulása

	Búza		Kukorica		Cukorrépa		Szőlő	
	q/kh	%	q/kh	%	q/kh	%	q/kh	%
1960	9,3	100	11,0	100	126,2	100	13,0	100
1964	9,8	105	16,2	147	163,7	130	26,2	201,5

A belterjesítés másik változatáról még nem adhatunk számot, hiszen a négy év során telepített 45 000 kh nagyüzemi szőlő- és gyümölcsültetvény a következő években fordul termőre. Az előző években telepített ültetvények hozama alapján azonban bizton számíthatunk arra, hogy ezeken a területeken a kat. holdankénti 4—5 q rozs helyett 30—40 q szőlő, vagy 80—120 q alma fog teremni.

A mezőgazdaság belterjesítése a fejlesztés fő irányát jelöli meg, konkrét fejlesztési programot azonban nem ad. Ezért szükségessé vált, hogy *kidolgozzuk a belterjesítés konkrét területi és üzemi feladatait,* mégpedig a maguk komplexitásában. Ennek során figyelembe kellett vennünk a mezőgazdasági tevékenység sajátosságait, s az eredményes gazdálkodást befolyásoló természeti, közgazdasági, üzemi tényezőket. A belterjes termelés kialakítása hosszú folyamat, évek tudatos munkájával, a népgazdasági és az üzemi erőforrások maximális összpontosításával is csak fokozatosan valósítható meg. Kezdenek azonban már kirajzolódni hosszú távra szóló konkrét területi és üzemi céljaink megvalósulásának körvonalai, s ez indokolttá teszi vázlatos számbavételüket.

1.A természeti viszonyok (talaj, vízrendszer, éghajlati és időjárási tényezők), a közgazdasági adottságok, a parasztság évszázados agrokultúrája, s a végbement nagyüzemi fejlesztés alapján megyénkben *három termelési körzet alakult ki:* a bácskai, a dunamelléki és a homokhátsági. E körzetek céltudatos továbbfejlesztésére törekedtünk, érvényesítve a termelés területi fejlesztését és az üzemen belüli szakosítást.

Az utóbbi négy évben a termelés területi fejlesztésében a homokhátsági termelési körzetben értük el a legnagyobb előrehaladást. Ennek az a magyarázata, hogy kimunkáltuk a korszerű homoki gazdálkodás rendszerét. Ez felöleli a szőlő- és gyümölcstermelés fejlesztését, a korai zöldségtermesztést, a szántóföldi takarmánytermelést, a rétek és legelők javítását, a kevésbé abrakigényes állattenyésztés fejlesztését, s a homoktalajok erdősítés útján való hasznosítását.

Négy év alatt 45 000 kh új, korszerű *szőlő- és gyümölcsültetvényt* telepítettünk. 1965-ben ez előreláthatólag 55 000 kh-ra növekszik. Az ültetvényeknek csaknem 50 százaléka olyan mezőgazdasági szövetkezetekbe került, amelyek azelőtt külterjes szántóföldi gazdálkodást

Digitized by Google

folytattak, s ma még gyengék. Ez a történelmi jelentőségű program a belterjes kertészeti termelés útján valóban „aranyhomokká" varázsolja ebben a térségben a futóhomokot, és emberi életet teremt szorgos parasztságunknak.

A tervidőszak alatt 22 130 kh erdőt telepítettünk. Ebből 10 030 kh volt a nyárfa-telepítés, s ez a telepítés — különösen a korszerű, mély ültetésű módszer alkalmazásával — azt tanúsította, hogy az alacsony fekvésű homokterületek kiválóan alkalmasak a népgazdaság nyárfaszükségletének megtermelésére. Ez egyben a homoki területeken gazdálkodó, még meg nem erősödött termelőszövetkezetek termelési szerkezetének további célszerű átalakítását is lehetővé tette.

A kedvező körülmények folytán mindhárom termelési körzetben *jelentős mértékben koncentrálódott területileg a zöldségtermelés.* Az összes zöldségterület 82 százaléka mezőgazdasági termelőszövetkezetekben van. 87 tsz rendezkedett be nagyüzemi zöldségtermesztésre, s ezek jelenleg a megtermelt zöldségfélék 68 százalékát állítják elő. A zöldségtermelő szövetkezeteknek mintegy egyharmada öntözéses zöldségtermelést folytat.

Az *öntözéses gazdálkodás* kiterjesztése hatékonyan elősegítette a termelés belterjesítését. Az öntözött terület az 1960. évi 2800 kh-ról 38 563 kh-ra növekedett. Nagyarányú koncentráció következett be a kalocsai járásban: az idén elkészült a 7 és félezer kh terület vízellátását szolgáló Kalocsai Öntözőrendszer.

A megyei vezetés, főleg az elmúlt évek tapasztalatait hasznosítva, következetesen törekszik *a termelés területi fejlesztésére.* Különböző okok miatt azonban nem tudjuk a kellő hatékonysággal végrehajtani ezt, s ez számottevő feszültségeket idézett elő mezőgazdasági termelésünkben. Ezek között a legtöbb gondot a területi takarmánymérleg helyzete okozza. Jelenleg a megye állatállományának 53,5 százaléka a homokhátságon van. Itt azonban a megye szemestakarmányának csak 47,15, szálastakarmányának pedig csak 37,82 százalékát termelik. A rossz vetésszerkezet, főleg a rozs és a napraforgó aránya következtében a homokhátsági termelési körzet nem is tudja megtermelni a szükséges takarmányt. A körzet állatállományának összetétele sincs összhangban a helyi körülményekkel: magas az abrakigényes állatfajták aránya, s emiatt krónikus az abraktakarmány-hiány. Nem tudnak kellő mennyiségű szálastakarmányt termelni, s egyben a nagy rét- és legelőterületeket sem tudják hasznosítani. A bácskai termelési körzetben viszont a meglevő takarmányhoz nincs meg a kellő nagyságú állatállomány, főképpen azért nem, mert a termelőszövetkezetek még nem tudták biztosítani a nagyüzemi állati férőhelyek megépítéséhez szükséges beruházásokat.

2. A termelési körzetek adottságainak tervszerű hasznosítása, a belterjesítés a szövetkezeti gazdaságok üzemi keretei között valósul

Digitized by Google

meg. Ezért a belterjesítés üzemi tennivalóit az adott üzem szintjén kell kidolgoznunk, s a szocialista nagyüzemi gazdálkodási rendszer komplexuma alapján tudjuk hatékonyan meghatározni.

A szövetkezeti gazdaságok többsége jelenleg nem veszi kellőképpen figyelembe és — gazdasági mechanizmusunk miatt — nagy részük nem is veheti figyelembe azt, hogy a természeti, termelési, technológiai, technikai és közgazdasági tényezők kölcsönhatása biztosítja a gazdálkodás belterjességét és hatékonyságát. Gyakori jelenség az, hogy a termelés és gazdálkodás folyamatainak csak egyik-másik tényezőjét ragadják ki, s ennek következtében nem tudják elérni a kívánt célokat.

A nagyüzemi gazdálkodási rendszer egyik legfontosabb eleme a *helyes termelési szerkezet* kialakítása, az *üzemi szakosítás* elvének érvényesítésével. Szövetkezeteink többségét a sokoldalú, még a nagyüzem keretei között is alapvetően a kisparaszti gazdálkodástól örökölt termelési szerkezet jellemzi. Az erősebb szövetkezetek azonban céltudatosan törekednek a termelési főirány kialakítására. Ennek megfelelően kialakulóban vannak a szövetkezeti gazdaságok típusai. Leghatározottabban a kertészeti típusú szövetkezetek alakulnak ki, amelyekben a zöldség-, szőlő- és gyümölcstermelés bruttó értékének együttes aránya meghaladja az össztermelés 20 százalékát. E fejlődésben kiemelkedő jelentősége van a megvalósuló szőlő- és gyümölcstelepítési programnak, valamint a zöldségtermelés nagyüzemi megszervezésében elért előrehaladásnak. A szőlő- és gyümölcstermelő szakszövetkezetekben erőteljes a termelés szakosítása; szőlő- és gyümölcstermelésük bruttó termelési értéke az össztermelési érték 80 százalékát is eléri.

A mezőgazdasági termelés fejlesztése nem lehet öncélú, s — érthető módon — a népgazdaság szükségleteit kell kielégítenie. E célt azonban csak a területi és üzemi adottságok figyelembevételével lehet eredményesen és egyben gazdaságosan megvalósítani. Ezért a több évre kiterjedő fokozatosság figyelembevételével, tudatosan törekednünk kell a termelési fő irány, a gazdálkodási típus kialakítására, majd az üzemek következetes specializációjára. Csak így alapozhatjuk meg és fejleszthetjük helyesen üzemenként a termelés anyagi-műszaki bázisát a célszerű beruházások alapján, s alkalmazhatjuk eredményesen a növénytermelésben, a kertészeti termelésben, az állattenyésztésben a korszerű technikát és technológiát, valamint a nagyüzemi gazdálkodási rendszer más elemeit.

3. A nagyüzemi gazdálkodási rendszer kialakításához nélkülözhetetlen *műszaki-technikai bázis* megteremtésének még csak a kezdeténél tartunk. A megye termelőszövetkezetei kat. holdanként 8,8 normálhold gépi munkát végeznek. A kenyérgabona 82,3 százalékát takarítják be géppel. Legfontosabb takarmánynövényünknek, a kukoricának termelésében figyelemreméltó kezdeti eredményeket értünk el: tavaly a megye kukoricaterületének 30 százalékát fészkes, illetve soros trá-

Digitized by Google

gyázással vették el, s ennek eredményeképpen a kukorica megyei átlagtermése 16 mázsára, sőt a termelőszövetkezetekben 18 mázsára növekedett. A kukorica gépi betakarítására jelenleg még csak kísérletek folynak. A kertészeti termelés gépesítésében is csak a kezdeti lépéseket tettük meg. A kertészeti termeléshez szükséges erőgépeink csak részben vannak meg, a munkagépek még hiányzanak.

A kertészeti termelésben igen nagy a járulékos és kapcsolódó beruházások viszonylagos elmaradása. A megye bortároló-terének fejlesztésében az idén már bizonyos kezdeti haladás történik. Előreláthatólag 260 000 hektoliternyi új tárolótér épül. A tárgyiasult munka és az ezt megtestesítő pótlólagos beruházások eddig nagymértékben a termelésből kieső kizüzemi termelőalapoknak nagyüzemi termelőalapokkal való pótlását szolgálták. Nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a termelőszövetkezetek eszközellátottsága ma már nem kielégítő, s gátolja a további belterjes fejlődést, a mezőgazdasági termelés produktivitásának növekedését.

4. Az elmúlt fejlődési ciklus sajátos vonása, hogy növekedett a megyében a mezőgazdasági munka termelékenysége. A múlt évben az aktív mezőgazdasági keresők száma 25,7 százalékkal csökkent 1960-hoz képest, ugyanakkor az egy mezőgazdasági aktív keresőre jutó bruttó termelési érték 151,7 százalékra növekedett. A termelés jelenlegi színvonalán azonban még különösen nagy jelentősége van az élőmunkának, s ezzel összefüggésben az anyagi érdekeltséget biztosító *munkaszervezési és jövedelemelosztási módszereknek.* A belterjesítés fő forrása a nagyobb és szakszerűbb munkaráfordítás volt. Erős ösztönzője volt a belterjesség növekedésének az, hogy az elmúlt években sokrétűen kialakultak és elterjedtek azok a helyes munkaszervezési és jövedelemelosztási módszerek, amelyek figyelembe veszik az adott gazdaság termelési színvonalát és a tagok anyagi érdekeltségét.

5. A múlt évben is tovább fejlődött a *termelőszövetkezetek gazdálkodása,* erősödött vagyoni helyzetük, s növekedett tagjaik jövedelme. 1963-hoz képest 1964-ben 32,5 százalékkal nőtt az egy dolgozó tagra jutó közös vagyon. Az egy tagra jutó részesedés 10,8 százalékkal emelkedett és megyei átlagban elérte a 12 060 forintot. 37,5 százalékkal kisebbedett a mérleghiányos szövetkezetek száma, a mérleghiány pedig 47 millióról 27 millió forintra csökkent.

A fejlődés e vázlatos bemutatása is azt mutatja, hogy a párt agrárpolitikája helyesnek bizonyult. E politika megvalósítása megyénkben is társadalmi üggyé vált. Az átszervezés nagy munkája során és annak eredményeképpen növekedett a mezőgazdasági termelés és árutermelés, a mezőgazdasági export, és emelkedett a falusi lakosság életszínvonala. Előbbre léptünk a belterjes gazdálkodás útján. Érthető, hogy a dolgozó parasztság egyetért ezzel a politikával és szorgos munkájával segíti megvalósulását.

Digitized by Google

II.

A megye szövetkezeti gazdaságainak többségében bővített újratermelés folyik, s a tendencia a termelés belterjesítése. A párt és kormány által kitűzött céloknak megfelelően a fejlesztésnek ezt az irányát hatékonyan segíti az, hogy a szövetkezetek állami irányításában alapvetően a gazdasági eszközök érvényesülnek és a figyelem kiterjed a szövetkezetek anyagi érdekeltségére.

Gazdasági mechanizmusunk azonban elmarad a szövetkezeti gazdaságok fejlődése mögött, és ez problémákat okoz a tervezés gyakorlatában, az ár- és hitelrendszerben, a termelőszövetkezetek állami támogatásának rendszerében. Ma ezek már nem eléggé hatékonyan segítik a szövetkezetek gazdálkodását és a területi párt-, állami és gazdasági szervek tervszerű gazdaságszervező tevékenységét. Gátolják a szövetkezeteket abban, hogy termelő tevékenységükkel egyidejűleg valamennyi egyéb gazdálkodási funkciójukat betöltsék, s önálló vállalatokként kapcsolódjanak be a népgazdaság áru-, pénz- és hitelrendszerébe. Kevés lehetőséget nyújtanak arra, hogy öntevékenyen, kezdeményezően használják ki a belterjesítés érdekében területi és üzemi lehetőségeiket és tartalékaikat. Mindez természetesen gátolja a területi szerveket abban, hogy gazdaságszervező tevékenységükkel céltudatosabban érvényesítsék a belterjesítés érdekében a fejlesztés területi koncentrációját, az üzemek specializációját, és az ezeknek az elveknek megfelelő nagyüzemi gazdálkodási rendszer kialakítását.

Véleményünk szerint is helyes a Központi Bizottságnak az a kezdeményezése, hogy mélyreható vizsgálat és elemzés alapján a gazdasági mechanizmus kérdéseit vizsgáló bizottság javaslatot tegyen az elért fejlődés szintjén kialakult problémák megoldására.

Megyénk tapasztalatai alapján néhány olyan problémát kívánok felvázolni, amelyek jelenleg gátolják szövetkezeteink belterjes gazdálkodásának fejlesztését.

1. A mezőgazdaság belterjesítése csak az egész népgazdaságot felölelő szocialista *tervezési rendszer* keretei között biztosítható. Tervezési rendszerünkben azonban jelenleg alapvető probléma az, hogy a népgazdasági terv ágazatonként határozza meg a termelés és a fejlesztés fő feladatait, és nem érvényesül a területi tervezés, amely komplex módon, az egyes népgazdasági ágak kölcsönhatása alapján, a megyék szintjén határozná meg a fő tervcélokat. Pedig a terv céljai a megyékben, a termelési egységekben, az itt tevékenykedő vezetőszervek és emberek munkájával realizálódnak. Múlhatatlanul szükség van tehát a területen levő termelő és nem termelő ágazatok: az ipar, a mezőgazdaság, a felvásárlás, a kereskedelem, a közlekedés és szállítás, az oktatás, az egészségügy és a kommunális ellátás komplex együttműködésére és fejlesztésére. Ez a feltétele annak is, hogy a különböző vezetőszervekben és népgazdasági ágakban dolgozó emberek kibonta-

Digitized by Google

koztassák képességeiket, személyes felelősségvállalással végezzék munkájukat, a terület, az üzem, az intézmény adottságainak és tartalékainak hasznosításával keressék a problémák megoldási módjait. A területi tervezés egyben feltétele annak is, hogy gazdasági életünkben hatékonyabban érvényesüljön a gazdaságvezetés fontos elve, a demokratikus centralizmus, és erősödjön az üzemi demokratizmus.

A mezőgazdaság belterjes fejlesztésében és a szövetkezetek gazdálkodásában jelenleg nehézséget okoz, hogy a központilag kialakított éves tervszámok „felülről" kerülnek lebontásra, s nem veszik figyelembe a mezőgazdaság területi és üzemi adottságait. Ezért korlátozottak a lehetőségei annak, hogy a mezőgazdasági termékeket a legkedvezőbb természeti és üzemi körülmények között termeljék meg. A kertészeti termelés kivételével kevés a lehetőség a hatékonyabb szakosításra. Az éves tervek túlfeszítettek, s kevésbé veszik figyelembe a mezőgazdasági termelés sajátosságait, a természeti tényezők erőteljes hatását a hozamokra, főleg a növénytermelés hozamaira. A mezőgazdasági termelés évenkénti ingadozása, a termékhozamok ciklusossága indokolttá teszi a több év átlaga alapján való éves és távlati tervezést. Feltétlenül indokolja továbbá azt is, hogy a mezőgazdasági termelés népgazdasági és üzemi biztonsága érdekében nagyobb tartalékokat gyűjtsenek. A mezőgazdasági tervezésben különösen nagy szerepe van a távlati tervezésnek, hiszen bizonyos termelési ágazatok felfejlesztése (az állattenyésztésé, a kertészeté) megfelelő arányú felkészülést és üzemi berendezést kíván.

Tervezési rendszerünk nem elégíti ki kellőképpen a mezőgazdaság szükségleteit. Közismert dolog, hogy a mezőgazdaságban hiányoznak az alapvető nagyüzemi termelőalapok. Ez természetesen összefügg a népgazdaság és a szövetkezetek anyagi erőforrásaival, de ez a hiány gátolja a termelés, s főleg a belterjes fejlődés célul kitűzött szintjének elérését. Különösen a munkaeszközök és a termelésnövekedést elsősorban befolyásoló műtrágyák hiánya hátráltatja a gazdaságos termelést.

Gátolják a termelés nagyobb hatékonyságát a mezőgazdasági termelés, a felvásárlás és az ipari feldolgozás terén mutatkozó problémák is. A felvásárló és feldolgozó vállalatok korszerűtlenek, és kapacitásuk elmarad az igények mögött. Nem kielégítő az együttműködés, a kölcsönös érdekek érvényesítése, a kölcsönös kockázatvállalás. Az áruk (a zöldség, a baromfi, a gyümölcs, a bor) egy részét értékromlással, jelentős hányadát pedig egyáltalán nem veszik át a szövetkezetektől. Az ebből keletkező veszteség mind a népgazdaságnak, mind a mezőgazdasági üzemeknek károkat okoz. A szövetkezeteknek nincs lehetőségük arra, hogy maguk értékesítsék károsodásnak kitett termékeiket vagy feldolgozzák ezeknek egy hányadát.

A mezőgazdasági termékek, főleg a kertészeti termékek értékesí-

Digitized by Google

tését gátolja a szükséges szállítási eszközök krónikus hiánya. Nehezíti a helyzetet az, hogy a szállítások tekintélyes részét a szövetkezeti gazdaságok kénytelenek elvégezni a maguk egyébként is kicsiny gépparkjával. A szövetkezetek erőgépeinek 50—60 százaléka szállítást végez. A magas szállítási csúcsok kialakulásához az élelmiszeripar egyes vállalatainak nagyfokú koncentrációja is nagy mértékben hozzájárul. A vállalatok nem eléggé a termelési körzetben helyezkednek el, némelyikük több megye mezőgazdasági termékeit dolgozza fel.

A mezőgazdaság növekvő termelése mind nagyobb értékesítési gondokat okoz. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján nem tekinthetjük kielégítőnek a piackutatást, a mezőgazdasági termékek külföldi és belső piacokon való elhelyezésének tervszerűségét.

A meglehetősen elterjedt felfogással ellentétben, a megyei és járási tanácsok gazdaságszervező tevékenységét nem a „mechanikus tervlebontás" jellemzi. A párt és a kormányzat gazdaságpolitikájának megfelelően messzemenően törekszenek arra, hogy gazdasági eszközökkel befolyásolják a szövetkezetek termelését és gazdasági fejlesztését, s érvényesítsék a termelés területi elhelyezését és az üzemi specializációt. Számos kezdeményezés és előrehaladás a helyi tanácsok tervszerű gazdaságszervező munkájának köszönhető. Ha irányító munkájuk még nem eléggé hatékony és üzemi szinten feszültségek vannak, akkor ez alapvetően a tervezési rendszer említett fogyatékosságaiból, másrészt ár- és hitelrendszerünknek, valamint a szövetkezetek állami támogatásának problémáiból fakad.

2. A mezőgazdaságban felhasznált *iparcikkek árszínvonala* a mezőgazdasági termékek felvásárlási árához képest magas. Ugyanakkor az egyes mezőgazdasági termékek (a rozs, a napraforgó, a paradicsom, a szarvasmarha stb.) felvásárlási ára alig fedezi a termelési költségeket. A felvásárlási árak nagy részét az egyéni gazdálkodás időszakában alakítottuk ki, de ma ezek már nem ösztönöznek belterjességre. Más jellegű problémák is vannak. A szőlő és a must felvásárlási ára nem ösztönzi a minőségi termelést. Mindezek következtében a szövetkezeti gazdaságok nincsenek érdekelve abban, hogy jelentősebb pótlólagos beruházásokat eszközöljenek és a magasabb termésátlagok elérése céljából korszerűsítsék termelésüket.

3. *Hitelrendszerünk és a szövetkezetek állami támogatása* fontos szerepet töltött be a szövetkezeti gazdaságok nagyüzemi termelési alapjainak kialakításában, és hozzájárult ahhoz, hogy a szövetkezeti gazdaságok fejlesztését adminisztratív befolyásolás helyett gazdasági eszközök segítsék elő. Ma azonban hitelrendszerünkben és állami támogatási rendszerünkben is több probléma jelentkezik.

Megyénk szövetkezeteiben az összes tisztavagyonnak mintegy 40 százaléka állami támogatásból származik. Ezt a következő táblázat is mutatja.

Digitized by Google

A megyei szövetkezeti beruházások forrásai 1964-ben

	Millió Ft	%
Összes beruházás	704	
Ebből		
beruházási hitel	453	64,4
saját erő	194	16,2
állami támogatás	62	8,8
beruházási szállítók követelése	75	10,6

A beruházás fő forrása tehát az állami hitel. A forgóvagyon saját forrásának aránya 66,3 százalék. Elégtelen a forgóeszköz-állomány, és ez gátolja a szövetkezetek gazdasági adottságainak és lehetőségeinek kihasználását.

A termelés és a hitelállomány növekedésének összefüggéseit az alábbi táblázattal szemléltetjük:

Az 1 szántóegységre jutó termelési érték, gazdálkodási eredmény és hitelállomány alakulása

	Halmozott termelési érték	Gazdálk. eredmény	Forgóalap jellegű középlejáratú hitel	Beruházási hitel	Esedékes hitel	
					Forgóeszk. jell. középlej. hitel	Beruházási hitel
	forintban					
1961	2728	1375	143	742	6,31	13,63
1962	3068	1241	198	1131	11,80	67,14
1963	3184	1337	54	1535	3,89	104,20
1964	4086	1767	70	2190	1,07	140,82
1961=100	149,7	128,5	48,9	295,1	16,9	1033,01

A hitel-esedékesség további alakulását a következő táblázat mutatja:

Az 1 szántóegységre jutó hitel-esedékesség

	1965	1966	1967	1968	1969	1970
	forintban					
Forgóalap jellegű középlejáratú hitelállomány	11,75	10,34	8,19	5,43	3,69	2,89
Beruházási hitel	166,30	207,09	196,04	181,16	149,53	128,94

Digitized by Google

A hitel-esedékesség tehát megyénkben is magas, s nincs arányban a törlesztőképességgel. A nagyüzemi alapok fejlesztésére meghatározott célú hitelek álltak a szövetkezetek rendelkezésére, és az elmúlt években elsősorban a nagyüzemi alapok minimumát kellett megteremteni. Ennek során a rossz természeti körülmények között dolgozó szövetkezeteket sokszor adottságaik kellő figyelembevétele nélkül láttuk el beruházási hitelekkel. Ezért olyan beruházások is történtek, amelyek nem a célszerű belterjesítés irányában hatnak, s valójában a hitelek újratermelődését eredményezik. Beruházási eszközellátásunk nem mindig eléggé céltudatos, s ez is akadályozta azt, hogy a hiteleket azok a szövetkezetek kapják, amelyek a legjobb hatásfokkal valósítanák meg az árutermelés növelését.

Szövetkezeteink többsége nem kielégítően van ellátva rövid lejáratú üzemviteli hitellel. Az ilyen hitel — amelyhez a termelési szerződések alapján jutnak — ad módot arra is, hogy a tagoknak várható részesedésük 60 százalékáig terjedő pénzelőleget adjanak.

Ez a hitelfolyósítás a szövetkezetek gazdálkodásában torzulásokat okoz. Az erősebb szövetkezetek, a magasabb előlegek elérése érdekében, magasabb jövedelmet terveznek, árutermelési szerződést azonban csak a gazdaságosan termelhető termékekre kötnek. A meg nem erősödött szövetkezetek egyrészt a reálisnál alacsonyabb hozamokat terveznek, előre számításba véve a várható állami dotációt és a különböző állami kedvezményeket, másrészt kénytelenek minél több szerződéses termék termelését vállalni, hogy minél nagyobb szerződéses előleghez jussanak. A termelési szerződés tehát hitelfedezetül szolgál, gyakran anélkül, hogy termelési fedezet volna mögötte.

Beruházási és hitelrendszerünk egyes vonásai tehát kétségkívül gátolják a szövetkezeti gazdaságok helyes kezdeményezéseinek megvalósulását, a beruházások legcélszerűbb felhasználását, valamint a belterjesítés és az üzemi gazdálkodási rendszer hatékony érvényesülését.

4. *Állami támogatási rendszerünk* fontos szerepet tölt be a szövetkezeti gazdaságok nagyüzemi fejlesztésében. A jelenlegi árviszonyok mellett elősegíti a szövetkezetek termelésének bővítését, a nagyüzemi termelési eszközök és alapok pótlását és növelését. Különösen nagy jelentősége van a rossz termelési körülmények között termelő, homoki és sziki szövetkezetek gazdálkodásában, mert itt csak e támogatás alapján biztosítható a nagyüzemi fejlesztés és a tagság jövedelme.

Megyénk homoki szövetkezetei a szőlő- és gyümölcstelepítési program keretében különösen jelentős állami támogatást kaptak gazdálkodásuk nagyüzemi megalapozásához és helyes termelési szerkezetük kialakításához. Az utóbbi négy évben a megye szövetkezeteiben 1,7 milliárd forint volt az összes beruházások összege; ebből 800 millió a nagyüzemi szőlő- és gyümölcsültetvények létrehozását szolgálja. A szö-

Digitized by Google

vetkezetek saját erejükből képtelenek lettek volna megteremteni az új szőlő- és gyümölcsültetvényeket..

A kedvezőtlen természeti körülmények közt gazdálkodó szövetkezetek állami támogatása feltétlenül indokolt, de csak akkor válhat hatékonnyá, ha elősegíti e gazdaságok adottságainak jobb kihasználását, a gazdálkodás szerkezetének célszerű átalakításával. Ez teremt lehetőséget a helyi öntevékenység kibontakozásához, a távlati fejlesztés perspektíváinak kialakításához, valamint az állami dotáció csökkentéséhez.

*

Az elmúlt néhány év alatt megyénk mezőgazdasága, a mezőgazdaság történelmi jelentőségű átalakulásának eredményeként, nagy lépésekkel haladt előre a belterjesítés útján. Az élet természetes rendje az, hogy az elért fejlődési színvonal most új problémák megoldását kívánja meg. Megyénk mezőgazdaságának a népgazdaság egészében betöltött fontos szerepe alapján, sokoldalúan keresve a legjobb megoldásokat a párt és a kormány gazdaságpolitikájának helyi megvalósítására, a fokozatosság további érvényesítésével kell munkálkodnunk a belterjesítés további kibontakoztatásán. Bízunk abban, hogy a belterjesítést jelenleg gátló és gazdasági mechanizmusunkkal összefüggő problémák kiküszöbölődnek, s ez még hatékonyabbá teszi a szövetkezetek tagságának és vezetőségének szorgalmát és gazdasági tevékenységét.

Dr. Molnár Frigyes

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

India és Pakisztán veszélyes konfliktusa

Mintegy tizenhét évi bizonytalan tűzszünet után augusztus 5-én háború tört ki Kasmír miatt Pakisztán és India között. India általános mozgósítást rendelt el, Pakisztán kihirdette a rendkívüli állapotot. A harcok — hadüzenet nélkül — nemcsak a kasmíri tűzszüneti vonalon lángoltak fel: az indiai hadsereg, átlépve az államhatárt, Lahore felé nyomult, a pakisztáni csapatok a kasmíri Dzsammu irányában törtek előre. A légierő a hátország békés városait bombázta.

A véres fegyveres konfliktusért a két fél kölcsönösen egymást vádolta, de egyikük sem tudott válaszolni arra a kérdésre, hogy miért kellett kegyetlen, pusztító harcba keveredniük. Ezt a háborút valóban *semmivel sem lehet igazolni.*

Mind India, mind Pakisztán *meglehetősen kétes indoklással* követeli magának egész Kasmírt. India azzal érvel, hogy Hari Szingh, volt maharadzsa — akinek családja annak idején készpénzért vásárolta meg Nagy-Britanniától Kasmírt —, szerződést írt alá az Indiához való csatlakozásról. A pakisztáni igény sem megalapozott: eszerint a muzulmán vallás nemzetiségnek tekintendő, a 80 százalékos muzulmán többségű Kasmírnak tehát Pakisztánhoz kell tartoznia. *Az igazi ok:* a kasmíri völgyekben ered az Indus és több mellékfolyója, vagyis itt vannak az egész Indus-völgy öntözésének a kulcsai, továbbá Kasmíron át vezet az egyetlen olyan útvonal, amelyen el lehet jutni a kínai—indiai határhoz, Ladakhba.

A kasmíri viszály magvát *az imperialista gyarmati politika vetette el.* Nagy-Britannia 1947-ben, gyarmatbirodalma egyik fő láncszemének széttörésekor, vallási alapon két államot alakított Indiából: Indiát és Pakisztánt. Fertőző gócként Indiában hagyott 50 millió muzulmánt, Pakisztánban pedig 11 millió hindut, s közöttük, a viszály almájaként, a négy és félmillió lakosú, túlnyomórészt mohamedán Kasmírt.

Ekkor Pakisztán felbújtására és az ő érdekében az északnyugaton élő puncs törzs 100 ezer harcosa, angol tisztek vezetésével, lerohanta Kasmírt; ennek maharadzsája szorult helyzetében szerződést írt alá az Indiához való csatlakozásról. Ezután indiai csapatok vonultak Kasmírba, s másfél éves véres harc után megszállták kétharmad részét. Kasmír nyugati egyharmadát Pakisztán vette birtokába.

A két fél közötti tűzszünet, amely 1949. január 1-én, az ENSZ közvetítésével és ellenőrzésével jött létre, ezt a helyzetet rögzítette. Az ENSZ a tűzszüneti vonallal kettéválasztotta Kasmírt, s a pakisztáni fegyveres erők visszavonása, valamint az indiai fegyveres erők zömének kivonása utáni időre népszavazást rendelt el. Mindkét fél beleegyezett ebbe, de — egymásra hárítva a felelősséget — egyikük sem

Digitized by Google

hajtotta végre a népszavazás feltételeit.

Pakisztán a nyugati hatalmak támogatásával, az ENSZ-ben és a Biztonsági Tanácsban próbálta meg kikényszeríteni a megoldást. Az ENSZ 1957-ben, 1958-ban és 1962-ben határozatot hozott ebben a kérdésben. E határozatok azonban papíron maradtak. Pakisztán helyeselte a kasmíri népszavazás megtartását, de úgy, hogy csapatainak ne kelljen előzőleg kivonulniuk. India nem ment bele a népszavazásba, mondván, hogy a pakisztáni fegyveres erők nem vonultak ki, később pedig arra hivatkozva, hogy az időközben lezajlott helyi választások feleslegessé tették a népszavazást. (A választások feltételei azonban kétségessé teszik érvényességüket.)

1962-ben és 1963-ban közvetlen tárgyalások kezdődtek a két ország között, de nem jártak eredménnyel, mert Pakisztán túl nagy követelésekkel állt elő. India hajlandó lett volna 32—34 ezer négyzetmérföldnyi területet átengedni Pakisztánnak, de az szinte az egész Kasmírt magának követelte, úgy, hogy Indiának a 85 ezer négyzetmérföld területből mindössze 3 ezer négyzetmérföld maradt volna meg.

Az indiai kormányt kezdettől fogva erősen nyugtalanította politikailag *Abdullah*nak, a kasmíri Nemzeti Kongresszus Párt elnökének és Kasmír miniszterelnökének *az önrendelkezési jog* megadására irányuló követelése. Abdullahot 1953-ban börtönbe vetették, mondván, hogy összeesküdött az amerikai imperializmussal. Valójában azonban vád, per és bizonyítékok nélkül tartották fogva 11 esztendeig. *Nehru* 1964-ben, röviddel halála előtt, megpróbált kijutni ebből a zsákutcából. Abdullahot feltétel nélkül szabadon bocsátották. Megkezdődtek a tárgyalások. Abdullah előállt azzal a tervével, hogy *Kasmír ezentúl ne a konfliktusok forrása, hanem a barátság hídja legyen India és Pakisztán között, s a három független állam — India, Pakisztán és Kasmír — lépjen konföderációra egymással.* A világ haladó közvéleménye ekkor nagy reményeket fűzött a megegyezéshez. Nehru halála azonban szétzúzta ezeket a reményeket.

Nem sokkal ezután Abdullah Kairóban találkozott *Ajub Khan* pakisztáni és *Csou En-laj* kínai miniszterelnökkel. Az indiai kormány ezt követően, ez év májusában súlyos lépést tett. Abdullahot és pártjának ötven vezetőjét újból letartóztatta. Elrendelte Kasmírnak Indiába való teljes bekebelezését, azaz maradék önrendelkezési jogainak végső eltörlését.

A történtek fölkeltették a kasmíri nép jogos ellenállását. Pakisztán nyomban elérkezettnek látta az időt arra, hogy akárcsak 1947-ben, most is fegyverhez nyúljon. A képviselőházban a jobboldal „szent háborút" követelt. Augusztus első napjaiban a tűzszüneti vonalon keresztül, amelyet az ausztráliai *Nommo* tábornagy vezette ENSZ-erők ellenőriztek, *több ezer pakisztáni fegyveres* szivárgott be Kasmír indiai részébe azzal a feladattal, hogy ott zavargásokat idézzen elő. India, ahelyett, hogy akcióit a beszivárgás felszámolására korlátozta volna, azzal vágott vissza, hogy tüzérségi tüzet nyitott a fegyverszüneti vonalon túl fekvő falvakra és *áttörte ezt a vonalat.*

Digitized by Google

(Az indiai parlamentben a jobboldali képviselők üdvrivalgással köszöntötték a háborút.) A pakisztáni hadsereg beavatkozott. India erre másik arcvonalszakaszt nyitott meg: elindította páncélosait Lahore felé. Nyomban a pakisztáni csapatok is átlépték az indiai államhatárt.

Az események nagy visszhangot keltettek a világ haladó közvéleményében. A haladó erők az ötvenes években Kasmírnak Indiához való csatlakozását támogatták. Akkor ez számított a pozitívabb megoldásnak, mert India világi jellegű, demokratikus állam volt, és az el nem kötelezett országok között jelentős szerepet játszott, Pakisztán vezetői viszont bekapcsolódtak az agresszív CENTO-tömbbe, s az amerikai imperialisták bábjává tették országukat.

Az Egyesült Államok azóta — különösen az utóbbi esztendőkben — fokozott érdeklődést mutatott India iránt, és amikor 1962-ben India fegyveres konfliktusba keveredett a Kínai Népköztársasággal, kedvezőnek ítélte a helyzetet arra, hogy katonai segítséget ajánljon fel a Nehru-kormánynak. A kormány a mindinkább előretörő indiai jobboldal követelésének engedve, el is fogadta ezt, bár fenntartotta országának el nem kötelezett politikáját. A jobboldal nyomása azóta fokozódott, s Delhi külpolitikailag közeledett a Nyugathoz.

Pakisztán valószínűleg úgy vélte, hogy nem bízhat eléggé Washingtonban, s lépéseket tett az önállóbb nemzeti politika felé: kereskedelmi, majd határegyezményt kötött a Kínai Népköztársasággal, Ajub Khan miniszterelnök látogatást tett Moszkvában és több el nem kötelezett ország fővárosában, kereskedelmi, légügyi stb. egyezményeket kötött szocialista és el nem kötelezett országokkal.

A Szovjetunió napjainkban mindkét országgal jó kapcsolatokat tart fenn. „Indiához már hagyományossá vált barátság fűz bennünket — mondotta erről *Brezsnyev* elvtárs. — Megszoktuk, hogy értékeljük és tiszteljük India békeszerető külpolitikáját, hűségét és az el nem kötelezettség, a nemzeti szabadság és a népek közötti baráti együttműködés elveihez. Hívei vagyunk a Pakisztánhoz fűződő jószomszédi viszony fejlesztésének is. Úgy véljük, hogy az ilyen kapcsolatok megfelelnek a két ország népei érdekeinek, és megelégedéssel állapítottuk meg, hogy ez a törekvésünk megértésre talált a pakisztáni kormánynál"

A szocialista országok népeit s az egész világ haladó közvéleményét — érthető módon — *aggodalommal töltötte el* a két nagy ázsiai hatalom, India és Pakisztán, katonai konfliktusa. A fegyveres összecsapás *nem szolgálja egyik ország érdekeit sem*, s az amúgy is robbanékony nemzetközi helyzetben, az amerikai imperializmusnak a vietnami nép ellen folytatott háborújával egyidejűleg, *még bonyolultabbá tette a délkelet-ázsiai és a világhelyzetet, még inkább növelte azt a veszélyt, amely az általános békét és a népek biztonságát fenyegeti.*

Ezért a Szovjetunió kormánya, az őszinte és önzetlen barát jogán, többször is sürgető felhívással fordult India és Pakisztán vezetőihez: *„tanúsítsanak realizmust, tartózkodást és józanságot, haladéktalanul oltsák el a háború fel-*

Digitized by Google

lobbant lángját." A kölcsönös vérontás közepette, városok és falvak rombolásával, a harci hév és a felszított szenvedélyek légkörében nem lehet eredményesen megoldani egyetlen olyan problémát sem, amely a két állam között fennáll, és amelynek rendezése a jószomszédi viszony szempontjából elengedhetetlen. Sőt az ilyen helyzetben olyan új problémák is keletkezhetnek, amelyek súlyos teherként nehezednek majd kapcsolataikra, és hosszú évekre előre aláaknázhatják ezeket. Erre sem India, sem Pakisztán népének nincs szüksége; van elegendő békés feladatuk, ezeknek megvalósításához pedig éppen nyugalomra, az erők és az anyagi eszközök összpontosítására van szükségük.

Vannak persze olyan erők is, amelyek elégedettek ezzel a helyzettel, igyekeznek a maguk számára előnyöket szerezni az indiai-pakisztáni konfliktusból, és néha olajat is öntenek a tűzre. Így pl. az agresszív katonai tömbök szervezőinek nincs ínyükre India békeszerető, el nem kötelezett politikája. Nem tetszik nekik Pakisztánnak az a törekvése sem, hogy önállóbb nemzeti politikát folytasson. Ha ez a két állam pusztító konfliktusba kerül egymással, s kölcsönösen legyöngül, akkor ez azoknak kedvez, akik arról ábrándoznak, hogy a maguk befolyásának rendeljék alá őket.

Ezek a tények késztették a Szovjetuniót arra, hogy felszólítsa a két kormányt: „*a béke érdekeitől vezérelve haladéktalanul szüntessék be a hadműveleteket, majd ezt követően vonják vissza csapataikat a tűzszüneti vonal mögé, ahol katonai egységeik a hadműveletek megindulása előtt voltak. A konfliktus rendezésére nincs más lehetőség mint a békés tárgyalások. A szovjet kormány hajlandó ebben az ügyben jószolgálatokra, természetesen az esetben, ha mind a két fél kívánja.*"

Koszigin elvtárs, a szovjet minisztertanács elnöke, javasolta *Sasztri* indiai miniszterelnöknek és *Ajub Khán* pakisztáni elnöknek: találkozzanak szovjet területen az India és Pakisztán közötti béke helyreállítására vonatkozó megállapodás létrehozása végett.

Hazánk közvéleménye — ahogy azt kormányunk nyilatkozata is hangsúlyozta — üdvözölte és minden tekintetben magáévá tette a Szovjetunió kormányának az egymással szemben álló felek kormányához intézett ismételt békeüzenetét, és támogatta a Szovjetunió részéről felajánlott jószolgálati készséget. Népünk bízik abban, hogy az indiai és a pakisztáni kormány visszavonja csapatait az 1949. évi tűzszüneti vonal mögé és tárgyalások útján rendezi a konfliktust.

A világ haladó erőinek aggodalmát, a helyzet komolyságát mutatja, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa sorozatosan *rendkívüli üléseken foglalkozott* India és Pakisztán fegyveres konfliktusával, egyhangúlag határozatokat hozott az ellenségeskedés beszüntetésére, s többször felszólította a feleket a fegyverszünet azonnali létrehozására. Népünk és kormányunk *egyetértett e határozatokkal.*

Az indiai és pakisztáni kormány végülis józanul mérlegelve a helyzetet, s a Biztonsági Tanács határozatait, szeptember 23-án *elfogadta a tűzszünetet.* A két ország viszonya azonban *továbbra is igen feszült.*

A Kasmír miatt kirobbant hadüzenet nélküli háború termé-

Digitized by Google

tesen a földkerekség számos országának kormányát állásfoglalásra késztette. Közülük *Törökország és Irán* (a CENTO agresszív katonai tömb tagjai) felajánlották katonai segítségüket a pakisztáni kormánynak. Az *indonéz* kormány kijelentette, hogy kész egy millió önkéntest küldeni India ellen. „Indonézia Pakisztán mellett áll és minden segítséget hajlandó megadni neki" — hangzott a közlemény.

Az *Egyesült Államok* és *Anglia* látszatra semleges maradt. Washingtonban és Londonban bejelentették, hogy amíg a viszály nem rendeződik, beszüntetik a fegyverszállításokat mind Pakisztánnak, mind Indiának.

A *Kínai Népköztársaság* Pakisztán mellé állt. A kínai kormánynyilatkozat állítása szerint „az indiai kormánynak Pakisztán ellen intézett fegyveres támadása leplezetlen agressziós cselekedet. A kínai kormány határozottan megbélyegzi Indiát e bűnös agresszió miatt, s az agresszió ellen vívott igazságos harcában szilárd támogatásról biztosítja Pakisztánt." A kínai kormány ugyanakkor jegyzéket juttatott el az indiai kormányhoz, s ebben azt követelte, hogy „India szerelje le az agresszió céljaira szolgáló összes katonai berendezését a kínai-szikkimi határ kínai oldalán, vagy magán a határon, a jegyzék átadásától számított három napon belül, és azonnal hagyjon fel behatolásaival a kínai-indiai határ és a kínai-szikkimi határ mentén, küldje haza az elrabolt kínai határmenti lakosokat és a lefoglalt állatállományt, s tegyen ígéretet arra, hogy tartózkodik minden további zaklató támadástól."

Az Indiai Kommunista Párt Központi Bizottsága közleményben ítélte el az Indiához intézett kínai jegyzéket, amely „azzal fenyeget, hogy második agressziós front nyílik Indiával szemben." A kínai kormány lépése *bonyolította a helyzetet* éppen akkor, amikor *a Szovjetunió és más szocialista országok erőfeszítéseket tettek a kasmíri harcok megszüntetésére.* Az is nyilvánvaló, hogy a kínai-indiai határvitát *csak békés tárgyalások útját* lehet rendezni. Érthetetlenek és megmagyarázhatatlanok tehát a pekingi sajtónak azok a támadásai, amelyeket a Szovjetunió sürgető tűzszüneti felhívása és a viszály békés megoldására irányuló erőfeszítései ellen intézett.

A más országok ügyeibe való be nem avatkozás elvét valljuk. Tudjuk, hogy a kasmíri probléma végleges megoldása hosszabb időt igényel majd. A politikai rendezés feltétele azonban a béke. Csak ezt követheti a mindkét fél érdekeit tiszteletben tartó tárgyalásos megállapodás. Megegyezést kell létrehozni arról, hogy mindkét fél kivonja csapatait. Engedjék szabadon Abdullahot. Alakuljon meg Kasmírban a valóban szabad választásokat előkészítő ügyvezető kormány. Ha ez megtörténik, a kasmíri nép szabadon választott képviselői három lehetőség között dönthetnek: Kasmír vagy Indiához csatlakozik, vagy Pakisztánhoz, vagy olyan független állammá lesz, amely baráti viszonyt tart fenn mindkét országgal, s amelynek függetlenségét és területi integritását mindkét ország szavatolja.

Márkus Gyula

Digitized by Google

A görög belpolitikai válság háttere

Az utóbbi évek történelme nem ismer burzsoá államban olyan tartós és mélyreható belpolitikai válságot, mint amilyen Görögországban július 15. óta fennáll. A politikai intrikának, az alkotmánysértésnek, a parlamenti játékszabályok felrúgásának olyan példáit láthattuk, amilyenek manapság ún. civilizált nyugati államban már ritkák. És ami nem kevésbé fontos: a görög nép széles rétegei nagyszerűen vizsgáztak politikai tisztánlátásból, demokratizmusból, harckészségből és kitartásból. Már most elmondhatjuk, hogy a válság gyakorlati kimenetelétől függetlenül, *Görögország népe jelentősen gazdagította a demokráciáért vívott harc nemzetközi tapasztalattárát.*

Bizonyára nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy a küzdelem nem a görög társadalom osztályszerkezetének valamilyen alapvető átalakításáért folyik. Csupán az 1963 őszétől valamelyest meghonosodott, szokványos polgári demokrácia védelméről van szó az alkotmánysértő, szélsőségesen jobboldali udvari és katonai körök támadásával, restaurációs kísérletével szemben. Érdemes azonban megjegyezni, hogy az effajta reakciós fordulatok mind gyakoribbá válnak a nemzetközi küzdőtéren, különösen olyan országokban, amelyekben az uralkodó nagytőkés osztály gazdaságilag és politikailag viszonylag gyönge, és állandó külföldi, főleg amerikai támogatásra szorul. Görögországban — éppen iparának fejletlensége miatt — a tulajdonképpeni uralkodó oligarchia igen szűk körű: néhány nagyhírű, mesés gazdagságáról ismert hajóépítő és hajózási cég tulajdonosára (Niarchosz, Onasszisz, Livanosz stb.), a legnagyobb dohány-, textil- és élelmiszergyárosokra, a pénzarisztokráciára, valamint a kereskedelmi tőke vezető képviselőire korlátozódik. Valamennyiüket igen szoros szálak fűzik a nyugati, túlnyomórészt az amerikai és a nyugatnémet tőkéhez.

Görögországban az utóbbi évek viszonylagos gazdasági stabilitásának, sőt *fejlődésének gyümölcseit* is főleg ez a szűk réteg aratta le: ők élvezték a beruházási, valutatámogatási, adóztatási és egyéb kedvezményeket, miközben a görög nemzeti burzsoázia szélesebb köre ki volt rekesztve a nagy meggazdagodási lehetőségekből. Amikor tehát elöljáróban megjelöljük a nagy konfrontáció osztályerővonalait, akkor az egyik oldalon a királyi udvar, a hadsereg és a többi erőszakszervezet, valamint az államapparátus reakciós része mellé ezt a *viszonylag erőtlen oligarchiát és politikai szószólóit* (főleg az ERE pártvezéreket) kell sorolnunk, velük szemben pedig ott találjuk nemcsak a munkásokat, a városi kisemberek nagy tömegét és a parasztság politikailag áktív részét, hanem a *középburzsoázia zömét* is, amely politikailag a Centrum Unió köré tömörül. A válság elhúzódásának, a szembenálló erők bizonyos egyensúlyának egyik oka kétségtelenül a hazai tőkének ez a viszonylagos *gyengesége és megosztottsága volt*, csakúgy, mint a Centrum-politikusok egy részének politikai ingatagsága.

A válság kirobbantásának, illetve Georgiosz Papandreu miniszterelnök megbuktatásának okát természetesen nem csupán hazai talajon kell keresnünk. Igaz, hogy

Digitized by Google

a reakció főpillérei, a hadsereg, a haditengerészet és a rendőri-csendőri apparátus, a királyi udvarral egyetemben, már jó ideje aggodalommal tekintettek Papandreu demokratizálási törekvéseire, bármilyen bátortalanok voltak is ezek. A középutas miniszterelnök eltávolítása azonban nem egyedül a görög reakció műve volt; legalább olyan, ha nem nagyobb mértékben volt érdekelt a „királyi puccsban" az *Egyesült Államok kormánya.*

Papandreu és az amerikaiak

Az amerikaiaknak Papandreuval szembeni ellenszenve tulajdonképpen nem régi keletű. Miután Karamanlisz, volt miniszterelnök az 1963-as év nagy politikai harcaiban végképp elvesztette minden hitelét a tömegeknél, a Kennedy-kormány egyáltalán nem vette rossz néven, hogy a miniszterelnöki bársonyszékbe egy népszerű polgári politikus jép (aki mellesleg a kommunisták ismert ellenfele, hiszen a hitlerista csapatok kiűzése után ő hívta be az angolokat és ő erőszakolta ki a partizánok fegyverletételét). A nagy *„kiábrándulás"* akkor következett be, amikor 1964 tavaszán kiéleződött a ciprusi válság. Görögország, amely valójában sohasem volt erős és megbízható láncszeme a NATO-nak, a *ciprusi kérdésben alaposan keresztülhúzta az amerikai számításokat.* Az országban magasra csapott a nacionalizmus hulláma, s a Papandreu-kormány késznek mutatkozott rá, hogy katonai segítséget nyújtson a ciprusi görögöknek *NATO-beli szövetségese, Törökország ellen.* Az amerikaiak és az angolok nagyon szerettek volna megszabadulni Makariosz elnöktől, a támaszpontmentes, katonailag semleges Ciprus következetes hívétől; Papandreu viszont támogatta őt, mint az Enózisz, a Görögországhoz való csatlakozás esetleges előmozdítóját. Papandreu nem volt kapható a ciprusi ügy végleges lezárására (amely most ismét az ENSZ elé kerül), pedig az amerikaiak számára ez *létfontosságú lett volna a NATO délkeleti szárnyának stabilizálása szempontjából.* Az új miniszterelnök a NATO-érdekekkel szemben *„görög külpolitikát"* hirdetett, hangsúlyozva, hogy hazája *„nem alárendelt szerepet, hanem az egyenjogú tag szerepét"* kívánja betölteni a NATO-ban. Papandreu tehát Washington szemében túlságosan önálló, a görög nacionalista érdekeket a NATO-érdekek fölé helyező politikai vezetőnek bizonyult, márpedig az elmúlt évtized során az amerikaiaknak ilyenfajta görög miniszterelnökkel nemigen volt dolguk.

Nemcsak Papandreu ciprusi politikája dühítette a washingtoni külügyminisztériumot. Kormányra jutása után rendeződött Görögország és Bulgária áldatlan viszonya, amely másfél évtized óta a szomszédos szocialista országok és a görög baloldal elleni uszítás állandó forrásaként szerepelt. Papandreu bejelentette, hogy Moszkvába, majd később Belgrádba látogat. S a hazai reakció máris a falra festette a *semlegesség ördögét.* A Papandreu-kormány 1964 nyarán kivonta a NATO kötelékéből azokat a szárazföldi, tengeri és légi egységeket, amelyeket szükségesnek tartott „Ciprus függetlenségének és területi sérthetetlenségének" védelmére. Heves tüntetések zajlottak le az Egyesült Államok és Anglia athéni nagykövetsége előtt, gyakoribbá váltak a NATO-támasz-

Digitized by Google

pontok elleni tiltakozások, és a nyílt Amerika-ellenesség egyéb megnyilvánulásai.

A ciprusi események folytán ugyanakkor jelentősen megnőtt a görög hadsereg súlya és beleszólása az ország ügyeibe. A hadsereg pedig — a királyi udvarral együtt — mindig is a *reakciós erők legfőbb fészke volt.* Papandreu viszont, miközben bizonyos lépéseket tett a közszellem liberalizálására (a politikai foglyok nagy része kiszabadult, enyhült valamelyest a különösen vidéken igen nyomasztó csendőrterror, fellendült a szakszervezetek harci tevékenysége, oktatási reformokat hajtottak végre és könnyítettek a parasztok adóterhein), egyáltalán *nem biztosította „hátországát".* Szinte semmit sem tett azért, hogy megtisztítsa az államapparátust a Karamanlisz-féle szélsőjobboldali elemektől. Időközben *a görög jobboldal kezdett lassanként magához térni az 1963 novemberében, majd 1964 februárjában elszenvedett csúfos választási vereségek után.* Papandreu azonban — az EDA ismételt figyelmeztetései ellenére is — vonakodott ujjat húzni a monarchia és a hadsereg intézményeivel. Lényegében megtűrte a közismerten reakciós elemek jelenlétét mind a hadsereg kulcspozícióiban (sőt Garufaliasz hadügyminiszter személyében még a kormányban is), mind a király közvetlen környezetében. Gyakorlatilag lemondott a hadsereg feletti ellenőrzésről. Pedig a hadsereg Görögországban amúgyis valóságos *„állam az államban":* nem a kormányfőnek, hanem a királynak esküszik hűséget és parancsnoki kara mindig is szoros kapcsolatban állt az udvarral. Különösen így van ez most, minthogy a fiatal király maga is katonai nevelésben részesült.

Tavaly ősszel már annyira kiéleződött a belső helyzet — egyrészt a demokratikus tömegmozgalmak fellendülése, másrészt a reakció erőgyűjtése és sorainak újrarendezése folytán (ami egyébként egybeesett az amerikaiaknak Papandreuval való szembefordulásával) —, hogy a görög újságok nyíltan írtak egy jobboldali, katonai jellegű puccs lehetőségéről. Mint később kitudódott, volt is egy csírájában meghiúsított puccskísérlet.

A gorgopotamoszi tragédia

Ebben a szituációban rendezték meg a november 29-i emlékünnepséget a *gorgopotamoszi hídnál,* a második világháború egyik legnagyobb partizánakciójának színhelyén. Mintegy 25 ezer ember gyűlt össze, hiszen a háború óta először engedélyezték nagyobb szabású megemlékezést. Tumbasz belügyminiszter parancsára azonban törölték a hivatalos meghívottak listájáról a hajdani ellenállókat, azokat, akik annak idején végrehajtották a bátor tettet. Az ellenállók mégis elmentek. A hivatalos ünnepség éppen véget ért, amikor a tömeg sűrűjében bomba robbant: 13 ember meghalt, 56-ot súlyos és 44-et könnyebb sérüléssel szállítottak kórházba. A reakció óriási propagandahadjáratba kezdett: *egyrészt „kommunista merényletnek" próbálta beállítani a szerencsétlenséget, másrészt „tehetetlenséggel" és „felelőtlenséggel" vádolta a Papandreu-kormányt.* A tömegfelháborodás nyomására a kormány vizsgálatot rendelt el. Az illetékes hatóságok igyekeztek minél gyorsabban eltussolni az ügyet, és megerősítették az eredeti hivatalos verziót;

Digitized by Google

eszerint nem bomba, hanem a polgárháborúból ottmaradt akna robbant fel (noha a területet előzőleg többször is megtisztították az aknáktól.) Az akkori állapotok fonákságára jellemző, hogy az ünnepségen „meghívó nélkül" megjelent 18 ellenállási harcost letartóztatták és Lamiában bíróság elé állították, azzal a váddal, hogy „megbontották az ünnepség rendjét" és „ellenálltak a hatóságoknak".

Hogy mi történt valóban a gorgopotamoszi ünnepségen, azt ma már nehéz volna pontosan kideríteni. De ha a későbbi események ismeretében a tragédiát beleágyazzuk az akkori helyzetbe, sok jel mutat arra, hogy *gondosan kitervelt provokáció* volt, azzal a céllal, hogy a tömegszerencsétlenség miatt kirobbant felháborodást a baloldal és a Papandreu-kormány ellen fordítsák, s a zavarosban elérjék a miniszterelnök lemondását. Ezzel kapcsolatban érdemes itt reprodukálni az *Ethnosz* című athéni polgári lapban augusztus 5-én fotokópiában közölt bizalmas jelentést, amelyet Marshall ezredes, az athéni amerikai nagykövetség katonai attaséja küldött az Egyesült Államok katonai felderítő szolgálata vezérkari főnökhelyettesének. A jelentés, amelynek publikálása igen nagy feltűnést keltett a görög fővárosban, bejárta a világsajtót is. Igaz, az Egyesült Államok athéni diplomáciai képviselete cáfolta a levél valódiságát, de hát az ilyesfajta kompromittáló dokumentumoknak mindig is ez a sorsuk! Íme, a levél szövege:

A katonai attasé irodája
Az USA nagykövetsége
Athén, Görögország
1965. június 18

M—217—65.

Tartalom: Az „Arrow—1" (Nyíl—1) akció

A felderítő szolgálat vezérkari főnökhelyettesének, Washington 25 Columbia körzet 20315

1. A helyzet közös elemzése és a ...val (kihagyás a szövegben, Szerk.) és a CIA-beli kollégáinkkal folytatott megbeszélés után arra a következtetésre jutottunk, hogy a Lamiában most befejeződött, kommunisták elleni per nem árthat komolyan görögországi tevékenységünknek. Semmiképpen sem zavarhatja az Ön által jóváhagyott Arrow—1 akciót, s nem lehet káros hatással a hadseregben és a haditengerészetben levő barátainkra sem. Erről a leghatározottabban biztosított bennünket Garufaliasz hadügyminiszter úr, akinek az a véleménye, hogy a lamiai per szokványos bírósági eljárás volt olyan emberek ellen, akik ellenálltak a hatóságok utasításainak és akadályozták őket kötelességük teljesítésében.

2. Ami a tavaly novemberben Gorgopotamosnál végrehajtott akciót illeti, biztosíthatom Önt, hogy Görögországban semmiféle információ nem szivároghatott ki. A műveletet kivitelező személyek részletes utasításokat kaptak, és a CIA munkatársainak gondos ellenőrzése alatt jártak el. Nem léptek érintkezésbe sem a helyi lakossággal, sem pedig rokonaikkal, és haladéktalanul át helyeztettek egy németországi támaszpontra. A nagyköveten kívül az akció részleteiről tudtak Anschutz, Brewster és esetleg Parker urak.

3. Teljesen bizonyos vagyok abban, hogy Papandreu úrnak nincs tudomása a való tényekről, és biztosítom Önt, hogy a görög hatóságok

Digitized by Google

nem tudnak az Egyesült Államok ellen semmiféle komoly bizonyítékot produkálni. Az akció kétségtelenül sokkal sikeresebb lett volna, ha barátaink helyesen használták volna ki az országban kialakuit helyzetet. Ez azonban nem csökkenti azok érdemeit, akik a terv szerint jártak el és akik megérdemlik a kívánt jutalmat.

4. A görög hadseregben folyó vizsgálat és tisztogatás eredményeiről azonnal tájékoztatjuk Önt, amint megkapjuk az USA görögországi Egyesített Katonai Missziójának jelentését.

O. K. Marshall
ezredes
katonai attasé

Miután a gorgopotamoszi provokáció nem hozta meg a kívánt eredményt, a reakció a *nyílt politikai harc* síkján indított támadást, anélkül azonban, hogy a titkos összeesküvő módszereket elhanyagolta volna. Február 19-én P. Kanellopulosz, Karamanlisz utóda az ERE párt élén, egy nyilvános nagygyűlésen követelte a Papandreu-kormány lemondását és egy jobboldali Centrum-kabinet alakítását. Papandreu ellentámadással válaszolt: 23-án a parlament előtt felfedte az ún. *„Periklész-tervet"*, amelyet a hadsereg parancsnoki kara készített 1961-ben, hogy az akkori választásokon „terrorral és csalással" biztosítsa a Karamanlisz-párt győzelmét.

Periklész-terv, Aszpida, IDEA

Papandreu a „Periklész-terv" leleplezésével akarta megindokolni a *hadsereg vezetésében és a királyi udvarban régóta szükségessé vált személyi változásokat*. Kormányát mindenesetre némileg átalakította, menesztette Tumbasz belügyminisztert és helyére a „szocialista" hírében álló Cirimokoszt nevezte ki. Az ERE újabb „bombával" válaszolt: egy larisszai lapban (majd később Grivasz tábornoknak a királyhoz intézett levelében) a hadseregben működő másik, *Aszpida* nevű *„titkos szervezet"* felfedéséről adott hírt, amely szervezet állítólag monarchiaellenes fiatal tisztekből áll, és kapcsolatot tart fenn a miniszterelnök fiával, Andreasz Papandreuval. Ezzel egyidőben a vezérkar, s biztatására a jobboldali sajtó szenzációs tálalásban közölt hírt a Makedóniában állomásozó katonai egységeknél végrehajtott állítólagos „szabotázscselekményekről". A hír később hamisnak bizonyult ugyan, de a „Periklész-terv" helyett most már az Aszpida került a figyelem előterébe.

A jobboldal támadása Andreasz Papandreu ellen több élű fegyvernek bizonyult. A liberális nézeteiről ismert, amerikai egyetemet végzett 44 éves közgazdász elkövette azt a Washington szemében megbocsáthatatlan bűnt, hogy miniszter korában (apja kormányában) követelte: a CIA (a Központi Hírszerző Ügynökség) ne közvetlenül pénzelje a KYP nevezetű görög kémelhárító szervezetet, hanem a görög kormánynak juttassa az erre a célra fordítandó évi tíz millió drachmát. „A KYP ne legyen a CIA szolgai fiókintézete" — mondotta. Rovására írták a többi között azt is, hogy javaslatára 1964 tavaszán megszüntették az Amerika Hangja adásainak közvetítését a görög rádióban, s a döntés ellen tiltakozó amerikai követségi tisztviselőt kiutasította dolgozószobájából, majd Görögországból is. A fiatal Papandreu a ciprusi kérdésben nyíltan beszélt a „NA-

Digitized by Google

TO és az amerikaiak nyomásáról", ami végülis miniszteri posztjába került.

Miután Andreasz Papandreu nevét kapcsolatba hozták az Aszpidával, s a király és a jobboldal hangos sajtókampány kíséretében követelte az ügy kivizsgálását. Papandreu, fiáról lévén szó, nem térhetett ki a vizsgálat elől (nem is akart), de egyszersmind bejelentette a parlamentben — július 26-a volt —, hogy *tisztogatást rendel el a hadseregben a szélsőjobboldali titkos szervezetek ellen is.* Konstantin király — azon a címen, hogy a tervbe vett tisztogatás nyugtalanságot keltene a hadseregben és annak harci szellemét aláásná —, *ezt* a vizsgálatot *hevesen ellenezte.* Garufaliasz hadügyminiszter fenntartás nélkül a király mellé állt. Papandreu menesztette hadügyminiszterét, és maga akarta elvállalni a megüresedett tárcát. Konstantin — tanácsadói garnitúrájával együtt — kategórikus *„nem"*-et mondott, ismét csak Andreaszra és a mondva csinált Aszpida-ügyre hivatkozva. A július 15-i drámai kihallgatáson Papandreu azzal fenyegetőzött, hogy másnap benyújtja lemondását, ám alig hagyta el a királyi palotát, amikor Konstantin már ki is nevezte az új miniszterelnököt, a később dicstelenül megbukott Athanassziadesz-Novasz Centrum-párti képviselőt.

A július 15-ről 16-ra virradó éjjel a KYP szigorúan őrzött helyiségeiben magabiztos, jólöltözött civilek jelentek meg — összesen körülbelül ötvenen —, bemondták a jelszót, és pillanatok alatt lefoglalták az irodákat. Felfeszítették a páncélszekrényeket, és magukhoz vettek bizonyos titkos dossziékat. A reggel munkába érkező tisztviselők közül mintegy harmincat hazaküldtek. A KYP ismét a „király embereinek" a kezében volt s néhány nap múlva a fegyveres testületekben is letartóztatásokat és leváltásokat hajtottak végre. Mint a Le Monde különtudósítója írta a lap szeptember 9-i számában, *e személyi változások terve minden jel szerint már jóval Papandreu menesztése előtt részletesen ki volt dolgozva.* Es még Garufaliasz és Novasz volt az, aki szeptemberben —, csaknem két hónappal a kormányválság kirobbanása után — azzal merte vádolni Papandreut, hogy július 15-én katonai államcsínyt akart végrehajtani.

A események ilyen részletes felvázolása azért volt szükséges, mert csak így, egymás mellé rakva a mozaikokat, kaphatunk tényszerű képet arról: mi történik egy úgynevezett alkotmányos, parlamenti rendszerben — ez esetben Görögországban — akkor, ha a kormány élére olyan ember kerül, aki nem teljesen megbízható a hatalom igazi birtokosai szempontjából, s milyen *tényleges erők döntenek az ország sorsáról* az alkotmányos fórumok: a kormány, a parlament háta mögött és tudta nélkül.

A Le Monde jól informált különtudósítója Papandreu menesztését a *„juntának"* tulajdonítja, amely három összetevőből áll: *az amerikaiakból, a királyi udvarból és az IDEA nevezetű titkos katonai szervezetből.* Az IDEA-t a második világháború idején szélsőjobboldali tisztek alapították. Tevékenységük fő célja az volt, hogy távoltartsák a hadseregtől a köztársasági és baloldali érzelmű elemeket.

Miután kiderült, hogy a „jun-

Digitized by Google

ta", Görögország *„láthatatlan kormánya"*, Papandreuval nem tud szót érteni, és a Centrum kormánya akarva, nem akarva, teret enged a tömegek demokratikus megmozdulásainak, egyre szélesedő bérkövetelési és politikai mozgalmainak, sőt veszélybe kerülhet Görögország NATO-státusza is — *egymást követték a kísérletek az agg miniszterelnök megbuktatására.* Július 15-én ez végül is sikerült, ám a siker tiszavirágéletű volt. Már a puccs másnapján magasra csapott a tömegek tiltakozása, s bámulatos harci energiával küzdöttek a válság megoldásának különböző alkotmányellenes módozatai ellen hetven napon keresztül.

Anélkül, hogy részleteznénk a politikai krízis áthídalására tett uralkodói kísérleteket, néhány *közös vonásukról* mégis érdemes szólni. Mind Novasz és Cirimokosz kinevezése, mind Sztefanopulosz kétszeri felkérése a kormányelnöki posztra arra a számításra épült, hogy sikerül a Centrum Unió 171 tagú parlamenti képviseletét megbontani, és ily módon az ERE és a Markezinisz-féle úgynevezett Haladó Párt szavazataival együtt, megszerezni a beiktatáshoz szükséges többséget. Egészen szeptember közepéig azonban — a Centrum Párt rendkívül heterogén jellegének ellenére — ez nem sikerült. Novasz kinevezése után huszonhárom, majd a Cirimokosz-féle szavazáskor újabb tizennégy Centrum-képviselő disszidált Papandreu pártjából, de így sem tudták egyik ellenlábasát sem beiktatni. Az udvar erőfeszítéseinél — és itt igazán mindent „megmozgattak", a pénztől a felajánlott miniszteri posztokig — *erősebbnek bizonyult a tömegnyomás*, és a Centrum-képviselők egy részének félelme attól, hogy a következő választásokon a szavazópolgárok nem bocsátják meg árulásukat. A „junta" manővereihez tartozott az *időhúzás* is, abban a reményben, hogy sikerül a tömegek harci aktivitását kifullasztani, „a gazdasági élet megbénulásának" fenyegetésével pedig térdre kényszeríteni a polgári és kispolgári rétegeket.

Mit ér a burzsoá parlamentarizmus?

A görögországi belpolitikai válságnak egyik legfigyelemreméltóbb tanulsága kétségtelenül az, hogy *az uralkodó körök szükség esetén könyörtelenül sutba dobják az alkotmányosságnak, a parlamentarizmusnak még a látszatát is.* A görög alkotmány nemcsak ilyen súlyos, hanem sokkal felszínesebb kormányválság esetén is a parlament feloszlatását és új választások negyvenöt napon belüli megtartását írja elő. A jobboldal azonban nem is rejti véka alá azt, hogy *a demokratikus erők elsöprő győzelmétől való félelmében kategórikusan elzárkózik a választásoktól.* Az alkotmány flagráns megsértése természetesen ott kezdődött, hogy a király nem a többségi párt vezérét, az az Papandreut bízta meg kormányalakítással, hanem olyan képviselőket — Novaszt és Cirimokoszt —, akik hivatalosan kiváltak a Centrum Pártból, gyakorlatilag tehát *már nem képviselik választóikat.* Mi más, mint a parlamentarizmus kigúnyolása az a tény, hogy először a Novasz, majd utána a Cirimokosz-kormány, bár a parlament megbuktatta őket, gyakorlatilag *hivatalban maradt, és végrehajtotta az uralkodó „junta" hatalmi pozíciói-*

Digitized by Google

tézkedéseket? Az államapparátusból és a fegyveres erőkből eltávolították azokat az embereket, akik Papandreu tizenhét hónapos kormányzása idején odakerültek: helyüket újra elfoglalták a Karamanlisz-rezsim alatt kiépített hatalmi gépezet bizalmi emberei. Így módon bizonyos idő eltelte után a király és a „junta" különösebb veszély nélkül belemehet majd a választásokba.

Cirimokosz parlamenti kudarca után a király egyáltalán nem sietett új miniszterelnök kijelölésével. Három sikertelen kísérletből okulva most már *„biztosra akart menni"*, hiszen nem tehette egy újabb parlamenti fiaskóval ismét kockára a monarchia amúgyis megtépázott tekintélyét. Célja az volt, hogy a Centrum Unió Papandreuhoz hű parlamenti frakciójának további lefaragásával egy névleg koalíciós, de valójában jobboldali, többé-kevésbé életképes kormányt hozzon létre.

Lapzártakor érkezett a hír, hogy Sztefanopulosz dezignált kormányelnök a parlament szeptember 25-i bizalmi vitáján végülis négy főnyi többséget kapott. Sikerült ugyanis további hat Centrum-képviselőt miniszteri posztokkal megvásárolni, néhányan pedig már amúgyis megijedtek a hosszantartó politikai megrázkódtatástól. A hajszálnyi többség, a renegátokból álló kormány elvtelen összetétele és az a körülmény, hogy a tömegek kitartanak a választások követelése mellett, mindez arra vall: a kormányválság *formális* megoldása mit sem változtat azon a tényen, hogy *Görögországban alapjaiban megingott a hatalmi rendszer*, a görög néptömegek és az egész világ előtt félreérthetetlenül lelepleződött, *mennyit ér valójában a burzsoá parlamentarizmus és alkotmányosság annyit magasztalt építménye.*

Bebrits Anna

Addisz Abebától — Accráig

Teljes erővel folynak az Afrikai Egységszervezet accrai csúcstalálkozójának előkészületei. Október 12-én kezdődik az afrikai külügyminiszterek, október 21-én az állam és kormányfők tanácskozása.

Az afrikai földrész a vajúdás, az újjászületés fájdalmas időszakát éli. Nemcsak társadalmi, hanem politikai és gazdasági értelemben is. Ez az időszak hosszúnak ígérkezik. Hosszúnak, mert bizonyos tényezők lelassítják Afrikában a fejlődés és az átalakulás folyamatát: egyfelől az imperializmus újgyarmatosító kísérletei, másfelől a gyarmati múlt Afrika-szerte meglevő, élő és ható öröksége.

Afrika politikai térképére tekintve elámul az ember: már harminchat a független országok száma. S Dél-Afrika, Rhodésia, Angola, Mozambique, több protektorátus és partmenti sziget még a felszabadításra vár. Ez az újonnan megrajzolt térkép rengeteg áldozatába került Afrikának. Pedig a politikai függetlenség csak a kezdet. Ami ezután jön, az legalább

Digitized by Google

annyi áldozatot és küzdelmet követel majd meg tőlük, mint az eddig megtett út. Az önállóvá lett afrikai országnak szembe kell néznie a gazdasági elmaradottság, az alacsony életszínvonal, a faji és törzsi ellentétek, a határkonfliktusok, a nyomor és a tudatlanság rémeivel. Eközben pedig szakadatlan harcot kell vívnia a gazdasági függetlenségért, amelyet még jelképesen sem biztosítottak számára.

A nemzeti felszabadító harc tapasztalatai bizonyítják: minél szorosabbra zárják soraikat Afrika népei, annál gyorsabban kényszeríthetik meghátrálásra a gyarmatosítókat. Ez igaz volt a függetlenség kivívása előtt is, s kétszeresen igaz ma. Ez a felismerés hozta létre 1963 májusában a független Afrika összefogásának kontinentális testületét: az *Afrikai Egységszervezetet.*

*

Addisz Abeba, az Afrikai Egységszervezet szülővárosa és immár állandó székhelye, új lapot nyitott a vajúdó kontinens történetében. Az itt megfogalmazott és aláírt *Afrikai Egység Alapokmánya* két sarkalatos tételt tartalmaz: minden független afrikai országnak feladatává teszi, hogy *harcoljon a kontinens egységének és szolidaritásának megteremtéséért,* valamint *a gyarmatosítás teljes és végleges felszámolásáért.*

Az Addisz Abeba óta eltelt két és fél év igazolta az Afrikai Egységszervezet életképességét. Nem azoknak lett igazuk, akik tiszavirág-életet jósoltak neki, hanem azoknak, akik hitték és vallották, hogy az afrikai egység *történelmi szükségszerűség.* Az Addisz Abeba-i értekezlet óta újabb öt afrikai terület lépett az önálló fejlődés útjára: *Zanzibár, Kenya, Észak-Rhodesia, Nyaszaföld és Gambia.* S alig van Afrikában olyan gyarmati terület, ahol ne lángolt volna fel a szabadságért és a nemzeti függetlenség kivívásáért folyó harc. Hála az Afrikai Egységszervezet összefogó erejének, az afrikai országok nagy tekintélyt vívtak ki az Egyesült Nemzetek Szervezetében és más világfórumokon. A független Afrika mindenkor hallatja hangját, valahányszor a béke vagy a népek sorsa forog kockán. És amikor Algériát és Marokkót fegyveresen állította szembe egymással a gyarmatosítóktól örökölt határprobléma, az Afrikai Egységszervezet határozott közbelépése mentette meg a békét.

Az Afrikai Egységszervezet tehát *politikailag és szervezetileg is kiállotta az idő próbáját.* Így az afrikai állam- és kormányfők 1964 júliusában megtartott második, kairói csúcstalálkozója sok tekintetben szilárdabbá tehette az Addisz Abebában lerakott alapokat. Ez a megszilárdítás különösen azért értékes, mert olyan időszakban történt, amikor az Afrikai Egységszervezet is megismerte a belső válságok, a politikai és az elméleti ellentétek bénító hatását.

*

A független Afrika fejlődése olyan irányt vett, amely nincs inyére a volt gyarmatosítók szövetségének. Az afrikai országok zöme kinyilatkoztatta, hogy a társadalmi fejlődés nem kapitalista, sőt szocialista útját választja. Igaz, hogy többféle szocializmust vallanak Afrikában. De nagyítóval kell

Digitized by Google

olyan afrikai vezetőt keresni, aki azzal merészel népe elé állni, hogy ő kapitalizmust akar.

1963 augusztusában *Kongóban (Brazzaville)* megdöntötték *Youlou* abbé franciabarát rendszerét, s haladó politikusok kerültek hatalomra. Ugyanez év októberében népi megmozdulás véget vetett a reakciós *Dahomey-i* kormány uralmának. 1964 januárjában elkergették a *zanzibári* szultánt, októberben pedig kiebrudalták *Szudán*ból *Abboudot* és katonai klikkjét. *Nigériá*ban csaknem egy millió munkás vett részt a kapitalista kizsákmányolás ellen irányuló általános sztrájkban. Fegyveres harc robbant ki a *portugál gyarmatokon*, s *Csombe* rendszerét is csak az amerikai-belga-angol katonai beavatkozás mentette meg az összeomlástól.

Ezek az események arra késztették az imperialistákat, hogy ellentámadásba menjenek át Afrikában. Ennek az ellentámadásnak az éle *az Afrikai Egységszervezet ellen* irányul. Pontosabban: azok ellen, akik imperialistaellenes irányt szabnak ennek a szervezetnek. S azok az imperialista körök, amelyek soha nem nyugodtak bele gyarmati pozícióik feladásába Afrikában, nem válogatósak az eszközökben. 1965. január 15-én gyilkosság áldozata lett *Burundi* miniszterelnöke: életével fizetett azért, mert támogatta a kongói felkelők ügyét. Februárban ismeretlen tettes agyonlőtte *Pio Pintót*, a *kenyai* baloldal képviselőjét, s nem sokkal ezután vad kommunistaellenes kampány indult meg Kenyában. *Tanzaniá*ban kormányellenes összeesküvést leplezték le. *Kongóban (Brazzaville)* megkísérelték újból hatalomra juttatni az országból kicsempészett Youlou abbét. Csombe repülőgépei *Uganda*-i falvakat bombáztak. A portugál gyarmatosítók több ízben megsértették a *Guineai Köztársaság* területi integritását. A nyugati sajtó vadabbnál vadabb támadásokat intéz az afrikai egység egyik első szorgalmazója, *Ghana* ellen. *Nkrumah* elnököt immár háromszor kísérelték meg elpusztítani.

A volt gyarmatosító hatalmak a neokolonializmus eszközeivel, a gazdasági függőség pórázával, a széthúzás és az egyenetlenség elhintésével igyekeznek aláásni, majd az első kedvező alkalommal felrobbantani az Afrikai Egységszervezetet. Ez a támadás frontális. Csak egy módon lehet a siker reményében szembeszállni vele: *minden eddiginél szilárdabb és határozottabb afrikai összefogással.* A kérdés csupán az, képes-e erre mostani, válságos időszakában Afrika?

*

Erre a kételyre mindenekelőtt az ad okot, hogy *a neokolonialista politika következményeként világosan körvonalazható törés állt be az Afrikai Egységszervezetben.*

Ennek jelei már akkor megmutatkoztak, amikor a független afrikai országok nem tudtak egységes álláspontra jutni a *Kongóval (Léopoldville)* kapcsolatos magatartás kérdésében, s az Afrikai Egységszervezet tagjainak egy része Csombe, más része pedig a kongói felkelők támogatása mellett szállt síkra. Erről a holtpontról mindmáig nem tudtak elmozdulni.

Tovább mélyítette az Afrikai Egységszervezetben keletkezett

Digitized by Google

szakadékot a volt fracia gyarmatokból alakult *Afrikai és Malgas Együttműködési Szervezet* (OCAM) politikai újjászervezése. Ennek a regionális jellegű politikai és katonai szervezetnek a léte az Addisz Abebában elfogadott, alapokmány nyilvánvaló megsértése. Ezen a tényen az sem változtat, hogy az OCAM tagjai gyakran ismételgetik: az Afrikai Egységszervezet keretein belül, sőt az afrikai egység érdekében kívánnak tevékenykedni. És hogy ezt valamiképpen illusztrálják is — furcsa módon — első dolguk az volt, hogy maguk közé fogadják Afrika fekete bárányát, Csombét. Ez késztette a ghanai kormánylapot, a *Ghanaian Timest* arra a megállapításra, hogy az OCAM nem más, mint fügefalevél az imperialisták kongói agressziójának leplezésére.

Az Afrikai és Malgas Együttműködési Szervezet ez év májusi abidjani értekezletén azután végleg kibújt a szeg a zsákból. Elhatározták Csombe hivatalos felvételét a szervezetbe, valamint az *Accrában* tartandó *afrikai államés kormányfői találkozó* bojkottálását. Ezzel a neokolonializmus erői előtt szélesre tárták a kaput az Afrikai Egységszervezet tönkretételéhez. Tették pedig ezt olymódon, hogy Ghanára háruljon a felelősség a szakadár tevékenységért. *Hamani Diori, Houphouet-Boigny* és társaik kijelentették: nem mehetnek Accrába, mert életüket veszélyeztetik az ott tartózkodó politikai menekültek. Válaszul erre, az afrikai külügyminiszterek lagosi rendkívüli értekezletén Ghana biztosította őket, hogy a csúcstalálkozó időtartamára eltávolítják Accrából a kifogásolt politikai menekülteket. Ezzel lényegében megbukott a széleskörűen beharangozott bojkott-akció. Nem mintha százszázalékosan bizonyosak lehetnénk afelől, hogy az OCAM tagjai ezek után testületileg megjelennek majd Accrában. Egyáltalán nem. A *Nigerben, Felső-Voltában* és *Elefántcsontparton* nyüzsgő francia és amerikai tanácsadók majd kifundálnak valami újabb okot az accrai értekezlettől való távolmaradásra. Különben értelmét veszítené számukra a nagy nehezen összetákolt, s már-már a bomlás jeleit mutató OCAM.

•

Politikai vitákban gyakorta találkozik az ember Afrikában olyan nézettel, amely szerint mindenfajta regionális csoportosulás reakciós, vagyis ellentétes az Afrikai Egységszervezet céljaival. Ezzel a merev nézettel semmiképpen sem lehet egyetérteni. Az Afrikai és Malgas Együttműködési Szervezetben ugyanis valóban félreérthetetlenül a nyugati imperialista, elsősorban a francia és amerikai befolyás érvényesül. De nem lehet ugyanezt elmondani a kelet-afrikai országok *(Kenya, Uganda* és *Tanzania)* hangsúlyozottan gazdasági jellegű csoportosulásáról.

Függetlenül attól, hogy tudomásul vesszük-e, vagy sem, *két egymással ellentétes nézet* alakult ki Afrikában az egység és annak módozatai kérdésében. Az egyiket az úgynevezett *radikálisok*, a másikat a *realisták* képviselik. A radikálisok szerint Afrikában *azonnal, minden újabb halogatás nélkül* meg kell valósítani az egész kontinenst tömörítő politikai, katonai és gazdasági egysé-

Digitized by Google

get. A realisták szerint ez csak fokozatosan, *lépésről lépésre haladva,* regionális jellegű afrikai szervezetek segítségével valósulhat meg, semmiképpen sem azonnal, különösen nem a jelenlegi helyzetben. Hogy végül is melyik áramlatnak lesz igaza, azt *az idő és a történelem fogja eldönteni.* Mindenesetre örvendetes tény, hogy a vita nem arról folyik; egyáltalán *szükség van-e* a szorosabb értelemben vett afrikai egységre, hanem arról: *mikor és hogyan* lehet megvalósítani ezt.

Az afrikai egység gyakorlati megvalósításának módozatait *Nkrumah* ghanai elnök fogalmazta meg a legvilágosabban. Szerinte mindenekelőtt létre kell hozni az afrikai kontinentális *egységkormányt.* Azután pedig meg kell teremteni a *közös fegyveres erőt, a gazdasági fejlesztés és tervezés pánafrikai szerveit, s közös piacot, bankot, légitársaságot* stb.

Ezzel az elgondolással, különösen az egységkormány elsődlegességének gondolatával, az afrikai országok nagy többsége nem ért egyet. Az egységkormány ellenzése különféle meggondolásokból fakad. Egyesek *saját tekintélyüket, pozíciójukat* féltik. Mások kertelés nélkül felteszik a kérdést: *ki vezetné* ezt az egységkormányt? Ismét mások így érvelnek: „Több mint egy évszázadon át kellett várnunk *a nemzeti függetlenségre és a szabadságra.* S most, amikor végre elnyertük, azonnal adjuk fel az egységkormány javára?" S ha ehhez azt is hozzátesszük, hogy a független afrikai országokban nemcsak a történelmileg jogosult nacionalizmus, hanem annak különböző kinövései is erősek, akkor egyáltalán nem látszik felszínesnek ez az érvelés. *Gambia* a legfiatalabb és a legkisebb független ország Afrikában. Gazdaságilag csaknem életképtelen; mégsem hajlandó államszövetségre lépni a szomszédos *Szenegállal.* A nemzetté válás óhaja erősebb minden józan gazdasági vagy ideológiai érvelésnél. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a Nkrumah nevével fémjelzett egységkormány egyes, konzervatívizmusokról ismert afrikai vezetők szemében összekapcsolódik a szocializmus, sőt a Ghana által különösen hirdetett tudományos szocializmus eszméjével. A nigériai vagy elefántcsontparti vezetők pedig hallani sem akarnak ilyesmiről.

Az érvek és az ellenérvek tömegét vizsgálva kiderül azonban, hogy tulajdonképpen senki sem tud elfogadható alternatívát szembeállítani Nkrumah sokat bírált egységkormány-gondolatával. Az újgyarmatosító kísérletet ugyanis csak *kontinentális méretű afrikai összefogással* lehet meghiúsítani.

•

A neokolonializmusról manapság egyre több szó esik Afrikában.. Létezését csak azok tagadják, akik akarva-akaratlanul a szolgálatába szegődtek. S természetesen: maguk a neokolonialisták.

A politikailag függetlenné vált afrikai országokat *ezer szál köti a volt gyarmatosítókhoz.* Számos afrikai országban reakciós nevelteté sű politikusok vették át a hatalom stafétabotját a gyarmatosítóktól. Az afrikai hadseregekben általános a nyugati imperialista ellenőrzés. A fiatal afrikai országok állami, gazdasági és kulturális életében a volt „anyaország"

Digitized by Google

és a hozzá csatlakozott új partner dominál, a legtöbb országban az amerikai és a nyugatnémet imperializmus. S az imperialista politikai, gazdasági és katonai szervezetek ügyesen tevékenykednek.

A tisztán látó afrikai politikusok a neokolonializmus kezenyomát ismerik fel a kongói tragédiában, az Európai Közös Piac afrikai ügyködésében, az amerikai, a nyugatnémet és a francia „békehadtestesek", önkéntesek tervszerű segítőkészségében, a portugál gyarmatosítók, a dél-afrikai és a dél-rhodesiai fajgyűlölő fehér telepesek uralmának konzerválásában. A neokolonialisták, a hagyományos gyarmatosítók és az afrikai helyi reakciósok szövetsége a legfőbb veszély az Afrikai Egységszervezetre nézve. S ez meggyőzően mutatja, hogy *nem elég az egység egyszerű igenlése:* fel kell ismerni az egységet fenyegető reális veszélyeket és harcolni kell ellenük.

•

Kritikus helyzetben ül össze az Afrikai Egységszervezet accrai csúcstalálkozója. Addisz Abebában mindent helyettesített a lelkes eltökéltség, a határtalan bizakodás abban, hogy a közös hang, a közös fellépés egyöntetűséget takar, legalábbis minden fontosabb kérdésben. Meg kellett mutatni a világnak, hogy a nemzetközi politika küzdőterén *új erő* jelent meg: a független és egységes Afrika. Még Kairóban, s az utóbbi két évben keletkezett kisebb-nagyobb válságok alkalmával is futotta ebből a kezdeti lelkesedésből. *Accrában* azonban már ennél többre lesz szükség. *Hideg fejjel, reálisan és okosan kell értékelni az eddig megtett utat és felmérni a lehetőségeket.* Az Afrikai Egység alapokmányában megjelölt fő feladat, a még gyarmati elnyomás alatt szenvedő afrikai területek felszabadítása, *még mindig megvalósításra vár.* S *ez* az a cél, amely az időközben előtérbe került politikai és ideológiai ellentétek ellenére egységes táborba tömörítheti Afrika országainak színes sokaságát.

Az Afrika teljes felszabadításáért és egységéért vívott harc *szerves része az imperializmus ellen folyó világméretű küzdelemnek.* Ebben a harcban Afrika népei számítanak és számíthatnak is a szocialista országok rokonszenvére, anyagi, erkölcsi és politikai támogatására. Az afrikai egység az imperializmus és a neokolonializmus elleni harc tüzében edződik. Nem valószínű, hogy az afrikai vezetők accrai csúcstalálkozója végső formát ad ennek az egységnek. De a gyarmatosítók utolsó erődítményei elleni frontális támadás kibontakozásával, a felszabadító mozgalom nemes ügyének fellendítésével igen értékes szolgálatot tehet Afrikának és az egész haladó világnak

Éliás Béla

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

A „hármas forradalom"-ról

Folyóiratunk előző számában rövidített szövegben közöltük egy amerikai tudósokból, közírókból, üzletemberekből, szakszervezeti vezetőkből álló ad hoc-bizottság nyilatkozatát a „hármas forradalom"-ról. Most — mint már akkor jeleztük — közöljük annak amerikai bírálatát. Ezt **Hyman Lumer** elvtársnak, a **Political Affairs** (az USA Kommunista Pártja elméleti folyóirata) főszerkesztőjének **„A nyomor; gyökerei és jövője"** című könyvéből vettük át, és szintén némileg megrövidítettük.

Először is meg kell jegyezni, hogy az ad hoc-bizottság nyilatkozatának fő tétele bizonyos vonatkozásban nagy fejlődése az e kérdésekről való amerikai gondolkozásnak; különösen az a felismerés, hogy valami alapvetően rossz a mai gazdasági rendszerünkben, hogy ez a rendszer nem képes megbirkózni az új technikai forradalom által felvetett problémákkal, sőt akadályozza megoldásukat, s ezért gyökeresen megváltoztatandó.

Figyelemre méltó a nyilatkozat szemléletének alapvető humanizmusa, és az, hogy a célja olyan társadalom, amelyben az emberi jólét előmozdítása a fontos, nem pedig a termelés öncélú fejlesztése, olyan társadalom, amelynek az a fő szempontja, hogy előmozdítsa az alkotó tevékenységet, és mindenki számára teljessé, gazdaggá tegye az életet. Kétségtelen, hogy minden előre tekintő ember üdvözli e célok kitűzését.

A nyilatkozatban kínált program mégsem vezethet el e kívánatos célok eléréséhez, mert téves premisszákon alapul az az analízis, amelyből származik. Ezért az eredmény egy lényegében utópisztikus terv, amely megvalósíthatatlan, sőt ha kitartanak mellette, helytelen irányba vezet.

Egyoldalú kép

Először is: a nyilatkozat szerzői egyoldalú képet festenek az automatizálás következményeiről, s ezzel durván eltúlozzák a munkára gyakorolt hatását. Úgy látják, hogy igen közel van az emberi munka gépekkel való kiküszöbölése; *Miss Hilton* szerint a tétlenség korszaka „néhány évtizeden belül technikailag elérhető lesz". Könnyen juthatunk ilyen következtetésre, ha csupán azt vesszük figyelembe, hogy a közvetlen munkát automatikus berendezések váltják fel — ez a folyamat valóban lenyűgöző méretű. De a teljes kép mást mutat.

Mindenekelőtt: bizonyos munkaműveletek automatizálása egy üzemben nem csökkenti az üzemben az emberi munka iránti igényt. Ellenkezőleg, még a személyzet növelését is szükségessé teheti az, hogy az automatizált berendezések bonyolultabbak, a javításokat gyorsan kell elvégezni, s egyéb műve-

Digitized by Google

letek elvégzésében szükség van munkásokra, hogy lépést lehessen tartani az automatizált részleggel.

Másodszor: a munkásoknak az automatizálás folyamán történő felváltását részben ellensúlyozza az új iparágaknak ezzel párhuzamos fejlődése, mint az elektronikáé és az automatizált felszerelések gyártásáé. Kétségtelen, hogy ez nem köt le annyi munkást, amennyit elbocsátanak, s még korlátozza a foglalkoztatottságot ezekben az iparágakban az, hogy maguk is nagyrészt automatizálva vannak. Mégis, ezek a foglalkoztatottság nem jelentéktelen új útjait nyitják meg.

Harmadszor: a tudomány táguló határai új területeket tárnak fel, amilyen az atomerő- és űrkutató ipar. Valóban, a tudományos és technológiai forradalomnak már a fogalmában is benne van az, hogy egyre több ilyen új iparág alakul ki. Ezek is teremtenek munkaalkalmakat, amelyek ellensúlyozzák a máshol megmutatkozó csökkenést.

Világos, hogy a teljes kép sokkal bonyolultabb, mint amilyent a nyilatkozat szerzői festettek. A termelékenység átfogó emelkedése tény ugyan, s a háború utáni időszakban meg is gyorsult, de korántsem annyira látványos, mint a nyilatkozat sejteti.[1] A munkanélküliség arányának növekedése pedig szintén tény ugyan, de lassú és egyenetlen. Bizonyosan nem ad alapot olyan jóslatokra, hogy a belátható jövőben a dolgozók többsége munkanélkülivé válik.

Továbbá: ha ma tartós munkanélküliség sújt bennünket, akkor ennek nem az az oka, hogy hiány van elvégzendő hasznos munkában. A közszolgáltatások ki nem elégítő voltának megszüntetése sokkal több dolgozót köthetne le, mint amennyi ma munka nélkül van.[2]

Robert Theobald, a nyilatkozat egyik aláírója azzal érvel, hogy nem lehet kielégíteni jelenlegi gazdasági életünk keretében ezeket a közszolgáltatási igényeket. Ezt írja: „Más közgazdászok tényleges szükségletekre mutatnak rá — a szegénység enyhítésére, a jobb közszolgáltatásokra és építkezésekre, a szegény országoknak adandó nagyobb segítségre —, amelyek minden lehető termelőerőt lekötnének. Ezek a szükségletek együttvéve rövid távon kétségtelenül leköthetnének és le is kötnének minden rendelkezésünkre álló termelőerőt. De változatlan marad az a tény, hogy már a múltban sem sikerült megtalálni a módját, miképpen finanszírozzuk ezt, s a jövőben sem találjuk meg, ha csak nagyobb változásokat nem hajtunk végre társadalmi-gazdasági rendszerünkben."[3]

Kétségtelen, a kapitalizmus e társadalmi igények kielégítése ellen van, és inkább ahhoz folyamodik, hogy növelje a társadalmi és gazdasági javak pazarlását, főként katonai kiadások formájában, profitjának duzzasztása végett. De még a meglevő rendszeren belül is reális célok az olyan intézkedések, mint a nagyarányú közmunka-program. Valóban, maga a nyilatkozat is — az új társadalomhoz vezető átmeneti időszakra szóló programjában — legalábbis hallgatólag elismeri ezt, hiszen ez a program éppen ilyen intéz-

[1] Victor Perlo felhívja a figyelmet arra, hogy az utóbbi években kisebb volt a növekedési ráta, mint a huszas években. 1926 és 1929 között a termelékenység évi 3,9 százalékkal nőtt, 1960 és 1963 között pedig 3,5 százalékkal. (The Worker, 1964. április 21.)

[2] Lumer elvtárs ezt könyvének előző részében bizonyította be.

[3] Free Men and Free Markets, (Szabad emberek és szabad piacok) 78. oldal.

Digitized by Google

kedéseket sürget. Ezeket azonban szemmelláthatóan csak átmeneti intézkedéseknek tekinti, és függővé teszi a mindenki számára szavatolt jövedelem megadásától; így véleményünk szerint nagyon lebecsüli a megvalósulásukért vívandó harc jelentőségét és következményeit. Erre még visszatérünk.

Végül: a nyilatkozat szerzői eltúlozzák a bőség létét, akár tényleges ez, mint a mezőgazdasági termékeké, akár potenciális (a többletkapacitás formájában), mint az ipari gyártmányoké. Igaz lehet ugyan az, hogy egyes mezőgazdasági cikkek termése bőségesen elég ahhoz, hogy mindenkinek a szükségletét kielégítse, de az emberi szükségletekhez képest nincsenek ilyen feleslegek, hanem csak a tényleges kereslethez képest — a fizetőképességhez képest. A szerzők azonban hajlamosak arra, hogy egyenlőnek vegyék a kettőt, és úgy tekinték a problémát, mintha ez csak egyik tényezője volna a tényleges kereslet növelésének.

„A tanulság számunkra az — írja Theobald —, hogy a bőség társadalmában megfontolt politikai cselekedetekre van szükség annak biztosításához, hogy az effektív kereslet elegendő legyen az összes rendelkezésre bocsátható árucikkek megvásárlására."[4] Ez úgy valósítandó meg, hogy minden család számára bizonyos mennyiségű vásárlóerőt kell biztosítani. Az elképzelt összeg azonban „korántsem elégíti ki teljesen az emberek szükségleteit (Theobald családonként évi 3200 dollárt javasol, ami alig több, mint a hivatalosan megállapított nyomorszínvonal), és nem teszi lehetővé számukra, hogy részesüljenek a bőségben, amelynek a jó élet alapjának kellene lennie.

A kérdés ilyen felvetéséből következik, hogy lekicsinylik az anyagi szükségletek szerepét; ennek bővülését egyszerűen úgy jelölik meg, mint „kényszerű fogyasztást", amelyet a nagy hatású reklám és a hibás értékskála ösztönöz. „Meg kell tanulnunk — mondja Theobald —, hogy addig nem érhető el a bőség, amíg fő célunknak a magasabb életszínvonalat tekintjük. Csak akkor teremthetünk bőséget, ha olyan más célokat követünk, amelyeket fontosabbnak tartunk."[5]

A nyilatkozatban óhajtott társadalom bátorítja az olyan tevékenységet, „mint az előadás és a tanítás, amelyet elsősorban az emberek között, nem pedig az emberek és a dolgok között teremtenek kapcsolatot". Viszont ez az álláspont — bár a „kényszerű fogyasztás" baját helyesen méri fel — abban egyoldalú, hogy lebecsüli az emberi szükségleteknek a tudomány és a technika haladásával párhuzamos növekedését és azt, hogy ebben az értelemben ezek a szükségletek végtelenül bővíthetők.

Ha ez nem így volna, a technikai haladás már régen katasztrófális munkanélküliségbe taszított volna bennünket. *Gerard Piel*, a *Scientific American* kiadója és a nyilatkozat egyik aláírója, rámutat arra, hogy 1900 óta a munkaóránkénti termelés megháromszorozódott, a teljes árutermelés viszont meghatszorozódott. Hozzáteszi: „E hatalmas termelésnövekedés nagy részét olyan termékek teszik, amelyekről 1900-ban nem is álmodtak. Más szavakkal: a termelékenység növekedése folytán a régi iparágakban munkanélkülivé vált dolgozókat felszívták az új iparágak, amelyek bővülő választékban termelnek

[4] The Challenge of Abundance, (A bőség fenyegetése), 1962., 71. oldal.
[5] Ugyanott, 159. oldal.

Digitized by Google

árukat, vagy azok a teljesen új munkakörök, amelyeket a bőség áradása teremtett."[6]

Így az új árucikkek és szolgáltatások fokozatosan beolvadtak a normális emberi szükségletek kategóriájába. S nincs ok arra, hogy ez a folyamat ne folytatódjék — kivéve az effektív kereslet szabta korlátokat. Olyan társadalomban, amelyben megszűnt ez a korlátozás és valóban a szükségleten alapul az elosztás, ott kétségtelenül semmi sem gátolhatja meg a termelés végtelen bővítését és ezzel az emberi munka iránti igény növekedését.

Összegezésül: Nem kétséges, hogy léteznek azok az irányzatok, amelyeket a nyilatkozat leír és komolyak azok a problémák, amelyeket felvet. Nem igazolható azonban és csak az egyoldalú állásfoglalás következményének tulajdonítható az, hogy az emberi munka úgyszólván egyetemes kiküszöbölésének a szintjére vetíti ki ezeket.

Elosztás és termelés

A tévedés azonban ennél is nagyobb, s elsősorban abban áll, hogy az áruk elosztásának módszerét el akarják határolni ennek alapjától, a termelési rendszertől. Problémáink gyökere — ezt bizonygatják — a hibás elosztás, ez pedig egy téves értékrendszerből fakad. „Tudjuk — írja Miss Hilton —, hogy hazánkban minden szegénység a bőség ellenére meglevő szegénység — olyan szegénység, amelyet a ki nem elégítő elosztási módszer, az erkölcsi világkép okoz, nem pedig a szükség tényleges létezése." Theobald számára az alapvető feladat: a társadalmi igazság értelmében meghatározni a „helyes" jövedelemelosztást és szakítani azokkal a gazdasági elméletekkel, melyek szerint „a piac erőinek kell ezt meghatározniuk". A kérdés — mondja — „lényegében az: hogyan akarja elosztani javait egy ország".[7]

E nézetek szerint a megoldás: az elosztás méltányosabb módszerének megállapítása és bevezetése, összhangban a bőség gazdaságával. Megvalósulásának útja pedig az, hogy az emberek kiábránduljanak azokból az eszmékből és értékekből — „a szükség erkölcsi szemléletéből" —, amely arra bírja őket, hogy ragaszkodjanak a régi formákhoz.

S ezt teljesen a meglevő kapitalista termelési viszonyok keretein belül kell megvalósítani. A forradalmak felsorolásában a nyilatkozat teljesen figyelmen kívül hagyja a valójában legmélyebb társadalmi átalakulást, korunk mérföldkövét: a szocialista forradalmat. Szemmel látható, hogy szerzői számára a szocializmus nem létezik, s a kapitalista tulajdonon alapuló termelés örökkévaló. Ezzel összhangban az osztályharcot is nem létezőnek tekintik. Helyette a nyilatkozat azon alapul, hogy célja megvalósítására egyetemes felhívást intéz minden jóakaratú emberhez, kapitalistákhoz és munkásokhoz egyaránt.

Nem lehet azonban az elosztást ilyeténképpen elválasztani a termeléstől. Ellenkezőleg, az áruk elosztásának módját nem az emberek eszméi határozzák meg, hanem az uralkodó termelési rendszer, s az egyiküket nem lehet gyökeresen megváltoztatni anélkül, hogy a másikat is hasonlóképpen meg ne változtatnánk.

[6] Consumers of Abundance (A bőség fogyasztói), 1961., 7. oldal.
[7] The Challenge of Abundance, 16. és 102. oldal.

Digitized by Google

A kapitalizmus árutermelő rendszer, amelyben mindenki vásárlásból és eladásból él. Az embernek meg kell vásárolnia, amire szüksége van, s hogy a szükséges jövedelmet megszerezze, el kell adnia valamit. Ez az elosztás szükségszerű módja, amely a termelési mód jellegéből ered. Az elosztás egyéb formái — a nyugdíjak, a munkanélküli segély vagy a szociális juttatások — csak mellékes formák, úgy, hogy félreteszik erre az áruk eladásából szerzett jövedelem egy részét.

Az is megemlítendő még, hogy a munkásnak a kapitalista társadalomban nincs más áruja, mint a munkaereje; hogy megélhessen, részletekben el kell adnia ezt a tőkésnek, s a tőkés csak akkor vásárolja meg, ha az üzlet haszonnal jár. És minél kevesebbet fizet munkásainak, annál nagyobb a haszna.

Ha azt javasolják, hogy a kormány olyan szavatolt jövedelmet fizessen a munkásoknak, amely nem a munkaerő eladásából származik, akkor ennek a pénznek az adókból kell begyűlnie, az adók zömének pedig a tőkésekre kell nehezednie, hiszen nyilvánvaló, hogy semmire sem vezet, ha az egyik kézzel jövedelmet adnak a munkásoknak, és a másikkal adókban visszaveszik. Ez azonban alaposan megcsorbítaná a tőkések hasznát, és ha a dolgozók nagy többségére kiterjesztenék a szavatolt jövedelmet — ahogy a javaslat szól —, ez magát a kapitalisták létét is aláásná. Bizonyos, hogy ők hevesen szembeszállnának minden ilyen kísérlettel. Valóban, üres ábrándozás volna azt hinni, hogy a kapitalistákat, akiknek egyetlen létcéljuk a profit, rá lehet venni, hogy ne haszonra termeljenek, hanem a társadalom javára.

Bármilyen más elosztási módszer megvalósításához fel kell váltani a haszonra való termelést a használat céljára való termeléssel. Azaz el kell távolítani a mezőnyből a tőkést, s a termelők és fogyasztók kollektívájának egyben a termelőeszközök kollektív tulajdonosává kell válnia. Más szóval: a kapitalizmust szocializmussal kell felváltani.

Ebben a szocialista társadalomban semmi más gátja nem lenne a fogyasztásnak, mint a termelés volumene. S nem lenne akadálya annak sem, hogy a technika haladásával csökkentsék az árakat is, a munkaidőt is. Végül, ha megvalósul a bőség, lehetővé válik az *árutermelés teljes megszüntetése*, az áttérés a kommunista társadalomra, amelyben közvetlenül a szükségletek szerint osztják el a javakat.

Csak ezen a módon érhető el ilyen cél. Aki azt akarja, hogy az árukként termelt javakat ne árukként osszák el, az lehetetlenségre törekszik. Minthogy pedig a tőkés haszna *magában a termelési folyamatban*, a munkások meg nem fizetett munkájából keletkezik, az olyan tervek is hiábavalók, amelyek úgy próbálják megszüntetni a jövedelmek egyenlőtlenségét, hogy csak az elosztás módszerét változtatják meg, a „jog" vagy az „igazság" nevében. A jelen javaslatok a legjobb esetben sem eredményeznek mást, mint terveket az alamizsnafizetésre, s ennek nagyságát a gyakorlatban nem olyan számítás határozná meg, hogy mennyit kellene a munkásoknak kapniuk, hanem csak az, hogy mennyit lehet kicsikarni a nagytőkésektől.

Automatizálás és munka

A nyilatkozat szerzői abban is tévednek, hogy magának az automatizálásnak tulajdonítják a munkalehetőségek mind nagyobb arányú megszűné-

Digitized by Google

sét. Ez nem az automatizálásnak, mint olyannak a következménye, hanem a tőkés termelési viszonyoké, amelyek között megvalósul.[8]

Magának az automatizálásnak nem az emberi munka *kiküszöbölése* a következménye, hanem *jellegének alapvető megváltozása*. Az új technika nemcsak megszünteti az ismétlődő munkafolyamatokat és a fizikai robotot, hanem ugyanakkor egyre inkább alkotó jelleget is ad a munkának, s mind nagyobb szerepet juttat benne a szellemi munkának. Az embernek egyre kevésbé az a szerepe a termelésben, hogy *működtesse* a gépeket, s egyre inkább az, hogy *ismerje*, legyen képes fejleszteni és megjavítani őket, feltalálni az új technikát és új termékeket, s bővíteni a termelés határait. Ennek a tevékenységnek a szükségességét nem is korlátozza a túlbőség, hiszen — mint mondottuk — az emberi szükségletek kimeríthetetlenek, s a termelés határaival azonos mértékben bővülnek. Ilyen munkára tehát inkább még nagyobb szükség van. Nem létezik olyan helyzet, amelyben az ember „nem a saját élete anyagi bázisának megteremtésével kapcsolatos tevékenységétől függ". Tevékenységének a *jellege* változik meg, nem pedig a szükségessége.

Ezért az új technikai forradalom teljes kibontakozása nemhogy egy kicsiny, tehetséges elitre korlátozná a termelőmunkát, s a többieket tétlen életre kárhoztatná, hanem az egész munkásosztály műveltségi színvonalának és alkotó képességének szüntelen emelését teszi szükségessé. Megkívánja, hogy a munkások sokoldalú egyéniségekké fejlődjenek, akik nemcsak egy dologhoz értenek, és e fejlődésüknek abba az irányba kell mutatnia, hogy technikussá, mérnökké, vagy tudóssá válnak.

Az ilyen fejlődésnek nem az átlagmunkás alkalmatlansága az akadálya, hanem a kapitalizmus. A kapitalista termelési viszonyok nem fejlesztik a technika haladásával párhuzamosan a munkásokat, hanem lealacsonyítják őket. A bérköltségek csökkentésének jegyében a kapitalista termelés a munka szétforgácsolásához, a munkafolyamatnak egyedi feladatokra való felbontásához, ismétlődő, egyhangú robothoz vezet, amelyet a lehető legnagyobb sebességgel kell elvégezni. Itt az ellentmondás: az automatizálás a munkafolyamat szintézisét és a szaktudás növelését követeli meg, a kapitalizmus pedig ennek éppen az ellenkezőjét idézi elő.

Ez az oka annak, hogy azoknak a munkásoknak, akik az automatizált berendezések működtetéséhez még szükségesek, csak annyi a dolguk, hogy egy számlapot figyeljenek, vagy egy gombot megnyomjanak. És ez az oka annak, hogy az automatizált üzemekben — egy nemrég készített felmérés szerint — az esetek 70 százalékában nem emelkedett az általános szakmai színvonal, hanem a régi maradt, vagy csökkent.

Az ellentmondást szembeötlően bizonyítja a következő példa, amelyet *Walter Buckingham* idéz:

„Egy nagy repülőgépgyár tulajdonosa elméleti munkaelemzést készíttetett, hogy megállapítsa, milyen képességekre van szükségük az elektronikus számítógépek kezelőinek. A tanulmány azt mutatta, hogy a magas fokú műszaki hozzáértés és az alacsony szintű szellemi kapacitás paradox kombinációjára van szükség — az alkalmazottnak mérnöki egyetemi oklevele kell hogy legyen és 81-es (vagyis igen alacsony) intelligencia-hányadosa. Mint

[8] Könyvének egy másik helyén ezt szintén bebizonyítja a szerző.

Digitized by Google

Killingsworth professzor megállapítja: »Nem valószínű, hogy pusztán gombok nyomogatása és figyelmeztető fények lesése nagyon sokáig igazán érdekes és izgalmas lehet«.[9]

A kapitalizmus a maga kielégíthetetlen profithajszájával arra a lealacsonyító szintre kényszeríti le a munkást, amelyről *Harvey Swados* „A boldog munkás mítosza" című cikkében így ír: „Akikkel tavaly a futószalagon együtt dolgoztam, csaknem mindnyájan csapdába ejtett állatoknak érezték magukat... Torkig voltak már azzal, hogy meggyötört munkavezetők (akiket inkább szántak, mint gyűlöltek) hajszolják őket, torkig azzal, hogy úgy dolgoztatják őket, mint a szemellenzős szamarakat, torkig azzal, hogy megélhetésük egy őrült termelési-kereskedelmi gépezettől függ, torkig azzal, hogy olyan helyen dolgozzanak, ahol nincs hol megpihenniük a 12 perces szünetben."[10]

A hármas forradalom programjának hirdetői ott követnek el hibát, hogy a munka általános jellemzőjének tekintik a munkának azokat a vonásait, amelyeket a kapitalizmus körülményei között ölt magára azért, mert a munkaerő áru, és mint ilyent, eladják. Ezért az egyetlen alternatívának a tétlenséget látják, s az alkotó tevékenységet társítják a szükségszerűen végzendő munkától való szabadsággal. De ha az ember — mint *Franklin Benjámin* mondta — szerszámkészítő állat, *termelő állat*, akkor a termelő tevékenység nem valami ráerőszakolt dolog, hanem igazi emberi mivoltának lényege. Az ember ettől a lényegétől válik meg a munkabér fejében. *Marx* így fejezi ki ezt:

„Éppen a tárgyi világ megmunkálásában bizonyul az ember ezért csak valóban *nembeli lénynek*. Ez a termelés az ő dolgozva-tevékeny nembeli élete. Általa jelenik meg a természet az *ő* műveként és az ő valóságaként. A munka tárgya ezért az *ember nembeli életének tárgyiasulása:* amikor magát nemcsak — mint a tudatban — intellektuálisan, hanem dolgozva-tevékenyen, valóban megkettőzi és ennélfogva önmagát egy általa teremtett világban szemléli. Amikor ezért az elidegenült munka elszakítja az embertől termelésének tárgyát, akkor *nembeli életét*, valóságos nembeli tárgyiságát szakítja el tőle, és az állattal szembeni előnyét azzá a hátránnyá változtatja át, hogy szervetlen testét, a természetet, elvonják tőle."[11]

Swados leírásából eléggé világos, mit tesz a tőkés a munkás léttevékenységével. De az az alternatíva, amelyet ő felállít, nem ennek a tevékenységnek a teljesen tétlen élettel való felcserélése, hanem inkább olyan társadalmi feltételek megteremtése, amelyek között a munkás már nem adja el áruként munkaerejét, hanem a maga javára él vele. Ilyen körülmények között munkája valóban önmagának mint nembeli lénynek a kifejezője. Ahelyett, hogy átok lenne számára, elsőrendű szükségletévé válik, amely köré épül egész élete.

Csak ebben a vonatkozásban kapja meg igazi értelmét a pihenőidő alkotó felhasználása. Az egyén mindenoldalú fejlődése egyesítve öleli fel az alkotó munkát is, az alkotó pihenést is. A modern társadalomban rendellenes dolog a teljes tétlenség. Nem felemelő és nemesítő, hanem megalázó és demorali-

[9] Automation: Its Impact on Business and People (Az automatizálás, hatása az üzleti tevékenységre és az emberekre) 1961. 99. oldal.
[10] The Nation. 1957. augusztus 14.
[11] Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből, Kossuth, 1962. 50. oldal.

Digitized by Google

záló az, ha valakinek azt mondják: nincs már szükség termelő tevékenységére, s ezért jövedelmet kap, azzal az utasítással, hogy azt tegyen az idejével, amit akar.

Kétségtelenül helytelen dolog harcolni az olyan munkák állandósításáért, amelyeket az automatizálás megszüntet. De a kapitalizmus nem ismer mást. Hogy az automatizálás követelményeinek megfelelően változzék meg a munka jellege, ahhoz a társadalom szocialista megszervezésére van szükség. Csak így vonható ki a munkaerő az „áru" kategóriájából, s csak így lehet lerakni az alapjait a kommunista társadalomnak, amelyben a javakat e szerint az elv szerint osztják el: „Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint".

A kapitalista termelés a szükségben gyökerezik. Történelmileg a kapitalizmus azt a haladó funkciót töltötte be, hogy lerakta a szükség megszüntetésének alapjait. Ezt elvégezvén azonban, már túl is élte hasznosságának alapját. A modern kapitalista társadalom — állapította meg több mint egy évszázaddal ezelőtt a *Kommunista Kiáltvány* —, amely „oly hatalmas termelési és érintkezési eszközöket varázsolt elő, ahhoz a boszorkánymesterhez hasonlít, aki nem ura többé az általa felidézett föld alatti hatalmaknak".[12] Ezért a technika haladása mind élesebb ellentmondásokba és paradoxonokba taszítja. Az automatizálás betetőzi ezt a folyamatot. Azt bizonyítja, hogy a kapitalizmus képtelen átfogni az új technikai forradalmat. A kapitalista rendszer a gátja a haladásnak, nem pedig a jövedelemnek a munkához való kapcsolása.

Amint a Kommunista Kiáltvány olyan ékesszólóan kifejti, a tőkés osztály már „képtelen arra, hogy továbbra is a társadalom uralkodó osztálya maradjon és szabályozó törvényként ráerőszakolja a társadalomra osztályának életfeltételeit. Képtelen az uralkodásra, mert képtelen arra, hogy rabszolgájának létét akár csak rabszolgaságának keretében is biztosítsa, mert kénytelen őt olyan helyzetbe süllyeszteni, amelyben neki kell rabszolgáját eltartania, ahelyett, hogy az tartaná el őt."[13] A ma problémáinak megoldása nem az, hogy intézményessé tegyék a munkásság eltartását; ha az automatizálás bármit is bizonyít, akkor ez a szocializmus szükségessége és elkerülhetetlensége.

Harc a munkalehetőségért

A szocialista tapasztalat a Szovjetunióban azt bizonyítja, hogy a technikai forradalom nem a munka megszüntetéséhez vezet, hanem újabb színvonalra való fejlődéséhez. És mert ez így van, a hármas forradalomról szóló nyilatkozat annak az ellentmondásnak a zsákutcájába kerül, amely közvetlen és távolabbi programja között fennáll.

A nyilatkozat azt állítja: hiábavaló dolog a teljes foglalkoztatottságért harcolni olyan helyzetben, amelyben egyre gyorsabb ütemben enyésznek el a munkalehetőségek. És kiváltképpen hiábavaló dolog munkáért harcolni a négerek számára. „A néger — állítja a nyilatkozat — olyan társadalmi közösségbe, a munka és jövedelem olyan hagyományába akar belekerülni, amely már az eddig privilégizált fehér munkás számára is elenyészőben van."

[12] Marx—Engels Művei, 4. köt. 446. old.
[13] U. o. 452. old.

Digitized by Google

De ugyanakkor a nyilatkozat az új társadalomba vezető átmenet időszakára egy sor olyan intézkedést javasol, amelyeknek a céljuk az, „hogy reményt öntsünk a kisemmizett és gazdasági rendszerünk aljára lökött emberekbe, hogy megvessük a nép összefogásának alapját és kivívjuk a politikai és a szociális intézményekben azokat a változtatásokat, amelyek nélkül elképzelhetetlen a műszaki haladás százada." A nyilatkozat tartalmas programot ad oktatási rendszerünk fejlesztésére, közművek építésére, olcsó lakásépítésre, a közlekedés és az állami erőmű-rendszer fejlesztésére. Sürgeti a szakszervezeti mozgalom szerepének kibővítését is, a munkanélküliek megszervezését, és azt, hogy a kormány a közösség érdekében szabályozza a kibernetizálás ütemét és irányát.

Ezt a programot üdvözölniük kell mindazoknak, akik szívükön viselik az amerikai dolgozók érdekeit. És széles körben fogják is üdvözölni, többek között azért, mert ez hatékony program a munkanélküliség leküzdésére. Bizonyos, hogy ez nem olyan út, amely a teljes foglalkoztatottsághoz vezet, de nem tekinthető pusztán átmeneti megoldásnak sem, amely csak a munka nélkül kifizetett jövedelemre való áttérést hidalja át.

A munkalehetőségért folyó harc nem pusztán létért vívott harc. Harc ez az emberi méltóságért, azért a jogért, hogy az ember hasznos tagja legyen a társadalomnak és mint ilyen részesüljön ennek termékeiből. Közvetlen kapcsolatban van a munkások harcával, amelyet az ellen vívnak, hogy kapitalista alkalmazóik lealacsonyítsák őket, s amelyet azért vívnak, hogy a termelési technika haladásával javuljanak életviszonyaik. És alapvető jelentőségű ez a néger nép harcának szempontjából is, amelyet teljes emberi jogaik kivívásáért folytatnak. Csak ezen az alapon lehet hatékonyan küzdeni a körvonalazott közvetlen program megvalósulásáért.

Ez a munkanélküliség enyhítéséért, az életszínvonal és a munkakörülmények megjavításáért vívott küzdelem már a mi társadalmunkban is igazi eredményeket hozhat. Végső soron azonban el kell vezetnie ahhoz a harchoz, és feltétele annak a harcnak, amely azért a társadalomért folyik, ahol mindenki számára teljesen megvalósul a gazdag, hasznos élet — a szocialista társadalomért.

Digitized by Google

ESZMECSERE

Vitánk módszertani feltételei

A realizmus-vita továbbgyűrűzik. Így van ez rendjén, így kívánatos. Úgy érzem, a vitának ebben az új szakaszában a legnagyobb figyelmet *Klaniczay Tibor* elvtárs hozzászólása érdemli („Realizmus vagy szocialista realizmus", Társadalmi Szemle, 1965. július). Igaz, e cikk végkövetkeztetései nem tartalmaznak tárgyilag lényegesen új mozzanatokat az eddigi viták-ban már felmerült bizonyos elképzelésekhez képest. Klaniczay elvtárs álláspontja szerint a szocialista realizmus a legélesebb ellentétben áll a realizmussal mint a 19. századi polgári művészet egyik vezető irányzatával, de felveheti és fel is veszi magába a polgári világ bomlásáról valló 20. századi avantgardizmus különféle művészeti eredményeit; ezt a felfogást pedig már többen kifejtették, pl. a *Kritika* hasábjain. Újnak tűnik és figyelemreméltó viszont az a mód, ahogyan Klaniczay elvtárs érvel.

Klaniczay elvtárs tiszteletet érdemlő nyíltsággal kijelenti, hogy a vita-anyag bizonyos megállapításait következetlennek, ellentmondásosnak tart-ja. Mindenekelőtt azt kifogásolja, ahogyan az eszmecserében jelentkezett fő irányzatokat a vitaanyag feltérképezi. Ha a vitairat a marxista esztéták között ma fennálló véleménykülönbségeket jellemezve rámutat arra, hogy a realizmust egyesek módszerként, mások stílusként értelmezik — Klaniczay elvtárs mondvacsináltnak érzi ezt az ellentétet. Ő másutt látja a vita igazi frontvonalát. „A vitakérdés — írja — nem a módszer vagy a stílus problémája, hanem az, hogy a módszert vagy a stílust történelmileg konkrét, korhoz, irányzathoz kötött, keletkező, majd elmúló dolognak tekintjük-e, vagy pedig valamely örök konstánsnak, a legkülönfélébb korokban és irányzatokban visszatérő tipológiai jelenségnek." A vita ezek szerint a „dialektikus-történeti" és a „történetietlen-tipológiai" álláspontok képviselői között folyik. Klaniczay elvtárs természetesen az előbbi mellett szólal fel, s a *történetiség* érvényesítésében fedezi fel az elméleti-esztétikai állásfoglalások tudományos-marxista voltának, egyszersmind kultúrpolitikai célszerűségének legfőbb biztosítékát.

Nem éppen ok nélkül teszi ezt. A történetiség hangsúlyozott védelmét érthetővé és indokolttá teszi az a máig sem mindig és mindenben leküzdött történelmietlenség, amely — jórészt a dogmatizmus hatására — elburjánzott a marxista társadalomtudományok területén. De bármennyit vétett is a vulgármarxizmus a történetiség elve ellen, a Klaniczay elvtárs fellépését motiváló indulat — véleményem szerint — olyannyira hibás elméleti-módszertani alapállással társul, hogy végeredményben csupán magasabb szinten reprodukálja a joggal bírált torzulásokat.

A történetiség értelmezése

Kezdjük a dolog közepén, a szocialista realizmusban rejlő forradalmi újszerűség kérdésénél. Miután Klaniczay elvtárs szembeállította egymással a „dialektikus-történeti" és a „történetietlen-tipológiai" realizmus-értelmezést, hangsúlyozza, hogy ez a kérdésfeltevés nem steril elméletieskedés-

Digitized by Google

ből fakad. Szerinte ugyanis csak e kérdésre válaszolva dönthetjük el, hogy „vajon a szocialista realizmust valóban új, forradalmi jellegű művészetnek, korunk adekvát művészi kifejezésének tekintjük-e, vagy pedig a múlt század egyszerű folytatásának, a múlt századi művészet — változott történelmi körülmények között való — továbbfejlesztésének". És e gondolatmenet lezárásaként magát a vitaanyagot is azzal vádolja, hogy engedményeket tesz *Lukács György* realizmus-koncepciójának, annak a „régi szemléletnek", mely a szocialista realista művészetet egy „örök módszer a mi korunkban időszerű változataként" fogja fel.

Az olvasó természetesen nem egészen érti, hogyan lehet az „egyszerű folytatás" és a „továbbfejlesztés" kifejezéseket szinonimákként használni, ahogyan ezek a fenti idézetben is szerepelnek. Még kevésbé érthető, hogy a marxista *történetiség* védelme miért és miképpen kapcsolódhat a *továbbfejlődés* mozzanatának diszkreditálásához. Klaniczay elvtárs fejtegetéseivel szemben hadd nyilvánítsam jóelőre: ebben a vitában a Lukács Györgyre való negatív vagy pozitív hivatkozás senki számára nem jelenthet fedezéket, amelyből *ad hominem* érvelhet. Mert aki a kérdés lényegét valóban abban látja, hogy a szocialista realizmus *vagy* „forradalmian új" művészet, *vagy* realista tradíciók új alapon történő „továbbfejlesztése", annak nem Lukáccsal, hanem mindenekelőtt *Marx*szal *és Lenin*nel kellene vitatkoznia. Hadd idézzem itt csupán *Lenin*t, a szocialista kulturális forradalomnak mindmáig legmesszebbre látó és legmélyebb marxista teoretikusát, aki félreérthetetlen szavakkal utasította el az említett kérdésfeltevésben rejlő hamis alternatívát: „Nem új proletárkultúra *kitalálása*, hanem a legjobb példáknak, a hagyományoknak, a már *meglevő* kultúra eredményeinek *továbbfejlesztése* a marxizmus világnézetének és a proletariátus életfeltételeinek és harcának *szempontjából* a proletárdiktatúra korszakában."

A „továbbfejlesztés" szót Lenin emelte ki, méghozzá — bizonyára nem ok nélkül — kettős aláhúzással. És azt se higgye senki, hogy itt holmi konzervatív ízlés nyilvánít véleményt. *Clara Zetkin*nel beszélgetve, a modern polgári művészeti irányzatok megítélésében egyébként tartózkodó Lenin egy pillanatra sem kételkedett abban, hogy „valóban fel kell nőnie egy új, nagy kommunista művészetnek, amely tartalmának megfelelő formát teremt". Ámde az *új* igenlése Leninnél a forradalmi dialektikus módszer érvényesítésén alapul, s nem jelenti akár a folytonosság, akár a megszakítottság egyoldalú abszolutizálását, nem jelenti valamiféle újnak *látszó* mozzanat közvetlen elfogadását és igazolását, nem jelenti a fejlődés fő vonalából következően új és a periférikus tendenciaként jelentkező új közötti különbség elmosását. Lenin sohasem rekedt meg a történeti folyamat közvetlenül adott tényeinek egyszerű tudomásulvételénél, hanem marxista pozícióját a történeti folyamat belső dialektikájának, dialektikus egységének és ellentmondásosságának felderítésére alapozta. Más szóval: vizsgálódásaiban állandó szerves egységet létesített a *történelmi* és a *dialektikus* materializmus között.

Ez az egység viszont, véleményem szerint, Klaniczay elvtárs gondolatmenetéből sajnálatos módon hiányzik. Ezért áll szemben értetlenül a vitaanyag *„A szocialista realizmus — korunk realizmusa"* című fejezetével, ahol a szocialista és a polgári realizmus dialektikája, nevezetesen egy alapvető kultúrtörténeti összefüggésen belüli *egysége és ellentétessége* kap

Digitized by Google

megfogalmazást. Ezért bélyegzi „régi szemléletnek", ha valaki — mondjuk — a „reneszánsz" *Shakespeare*, a „realista" *Balzac* és a szocialista *Gorkij* vagy *Brecht* alkotói módszerében, a történetileg konkrét és korhoz kötött mellett felmutatja az ellentétességben is hatékony közöset.

Nem kétséges: ez a módszertani probléma az egész realizmus-vita ugrópontja. Klaniczay elvtárs, aki a vitaanyagban a „realizmus mint stílus" formulával — szerintem helyesen — jellemzett irányzatot képviseli, a realizmust abban, és csakis abban az értelemben tarthatja szigorúan „történeti" kategóriának, amennyiben az szerinte kizárólag *egyetlenegy* korszak *egyetlenegy* irányzatára (még pontosabban: *stílus*irányzatára) jellemző, s ezen az alapon utasíthat el „történetietlen tipológiaként" minden olyan felfogást, amely *több* társadalmi formáció egyik alapvető irányzatát (mégpedig nem stílus-, hanem módszerbeli irányzatát) látja benne. Ez volna a történetiség valóban időszerű védelme és érvényre juttatása?

Klaniczay elvtárs szerint a marxiste történetiség hadat üzen a társadalmi vagy kulturális jelenségek „örök és történelemfeletti" jellegével kapcsolatos polgári elképzeléseknek. Ez teljesen igaz. De miért következnék ebből az, hogy egy társadalmi törvényszerűség vagy kategória érvénye csupán *egyetlen* korszakra terjedhet ki, s így a realizmus is csak *egyetlen* korszak egyik irányzata lehet? Ezen az alapon „történetietlen tipológia" a *Kommunista Kiáltvány* legelső mondatától — „minden eddigi társadalom története osztályharcok története" — a szocializmus politikai gazdaságtanának legújabb fejezeteiig mindaz, amit a marxizmus például az osztályokról és az osztályharcról, az államról és a forradalomról, az értékről, a materialista és idealista világnézet mibenlétéről stb. stb. kimutatott. Persze: az égvilágon semmi közük a marxizmushoz azoknak a vulgáris és dogmatikus elképzeléseknek, amelyek megfeledkeznek például az osztályharc specifikus történeti jellegéről, s a mi szocializmust építő társadalmunkban is folyó osztályharc formáit, megjelenési módját és jellegét azonosítanák az osztálytársadalmak bármelyikében érvényesülő osztályviszonyokat tükröző osztályharc sajátos vonásaival. És a konkrét formák felderítése — természetesen — mélyreható, világnézetileg és módszertanilag tudatos történelmi tanulmányokat igényel; ilyen tanulmányok felderíthetik az adott kategóriával kapcsolatos törvényszerűség érvényességi körét (példánknál maradva: Marx és Engels konkrét történeti vizsgálatok nyomán állapította meg, hogy osztályharcról csak az ősközösségi viszonyok bomlása után és a fejlett kommunizmus kiépülése előtt beszélhetünk). De miféle marxizmus (és miféle marxista történetiség) nevében lehetne „történetietlen tipológiává" minősíteni például a Kiáltvány előbb idézett megállapítását? Az úgynevezett filozófiai esztétika képviselői nem ok nélkül szögezték le már többször is a vitában: ilyesfajta „történetiség" alapján tagadni kellene az átmeneti korszakban folyó osztályharcot is.

Az itt csak körvonalaiban jelzett marxi—lenini módszer, amelyet filozófiai irodalmunk a történeti és az elméleti egységeként jellemez*, s amelynek legnagyobbszabású megvalósulását *A tőké*ből ismerjük, a realizmus-koncepció tekintetében is megadhatná a megoldás útirányát jelző választ a fent jelzett problémára. Természetesen „örök" realizmusról ostobaság beszélni. Lukács György nemrégiben magyarul is megjelent esztétikája bizonyítja, hogy a művészet által kibontakoztatott valóságtükrözés és annak terméke, az esztétikum, az emberiség társadalmi-kulturális fejlő-

Digitized by Google

désének viszonylag magas fokán szerveződik önálló kulturális objektivációvá — nincs tehát „örök" művészet —; a kifejlett realista módszer pedig nyilvánvalóan további művészettörténeti fejlődéssor produktuma. Ámde amikor Marx — a polgári termelési mód örökkévalóságát hirdető, valóban történelmietlen ökonómiával vitatkozva — rögzíti pl. a tőke és a tőkés termelés specifikus történeti helyét, e termelési mód kategóriális szerkezetének elemzését egybekapcsolja az objektív valóság összefüggéseit tükröző kategóriák történeti genézisének, kialakulásának és fejlődésének feltárásával. Gondoljunk a legismertebb példára, az értékforma kategóriájának történeti-szisztematikus kifejtésére. Itt aztán igazán a szemünk láttára bontakozik ki a történetiségnek az a módszertani modellje, amely kulcsot adhat a realizmus (és a többi esztétikai alapkategória) elméleti-történeti lényegének megértéséhez. Az ilyen tárgyalási mód a realizmusban azt a művészi módszert tárja fel, amelyet a művészet társadalmi megbízatása alakított ki, amely tartalmilag az objektív emberi-társadalmi valóság mély és hiteles, emberformálóan gazdag és szuggesztív visszatükrözésének elvét jelenti, s bizonyos, a visszatükrözés és a katartikus hatás szükségletei által meghatározott formálási elvekben konkretizálódik. És e módszernek igenis van története: az antikvitásra visszanyúló kezdetek, a késő középkortól a progresszív polgári művészet nagy teljesítményéig ívelő újkori fejlődés után, a szocialista kultúra talaján éri el legmagasabb rendű virágzását, tölti be a legmagasabb fokon társadalom- és emberformáló feladatait. Fejlődése egyenlőtlen történeti folyamat; bizonyos vonásai történetileg erősödnek vagy gyengülnek, kategoriális szerkezete koronként módosul. Vívmányait azonban éppenséggel nem a szocialista korszak új művészete, hanem a hanyatló és pusztuló polgári rend válságba jutott kultúrája tagadja meg. Így és nem másként; az osztályérdek parancsszava ez.

Hagyomány és korszerűség

Csupán egyetlen módszertani kérdésre akartam utalni; pozitív kifejtésre itt nem vállalkozhattam. Egy tartalmi részletkérdés mellett azonban még így sem mehetek el szó nélkül. Klaniczay elvtárs fejtegetéseiben visszatér egy újabban divatossá vált kérdésfeltevés: melyik irányzathoz kapcsolódik a szocialista realizmus rokonibb szálakkal, a „múlt századi" realizmushoz-e, vagy századunk avantgardista mozgalmaihoz? És ez a kérdőjel még nyomatékosabb lesz, ha a szocialista realizmuson belüli tendenciákra vonatkoztatjuk: hol születtek és születnek maradandóbb és teljesebb értékek, a „múlt századi" realizmushoz kapcsolódóknál-e, vagy az avantgard modern eredményeit felhasználóknál? Klaniczay elvtárs szavaival: a polgári realizmusnak vagy az avantgardizmusnak volt-e (és: van-e) nagyobb szerepe a szocialista realizmus kialakulásában? Bár a válasz a döntést a

• Félve hivatkozom itt filozófiai irodalmunkra. A dogmatizmus uralma idején a logikai és a történeti egységének elve legtöbbször a feledés (vagy a tudatlanság) homályába merült. Ma viszont bizonyos szakkörökben divatos iróniku.san emlegetni az „ismeretelméleti esztétikát". A *Kritika* egyik cikkírója a minap is — félig tréfás, félig komoly modorban — azt az „érdemet" tulajdonította „a filozófusoknak", hogy az ő jóvoltukból a realizmus-vita elméletlen szörszálhasogatássá „nemesedett". Félreértéseket elkerülendő, ezért hangsúlyoznám: a jelzett elv a marxista világnézet elidegeníthetetlen eleme. Érvényesítésére a filozófust, esztétikust, irodalom- vagy művészettörténészt egyaránt a marxi—lenini világnézet kötelezi, nem pedig ez vagy az a szőrszálhasogató filozófus.

Digitized by Google

még ezután elvégzendő irodalom- és művészettörténeti kutatásokra bízza, nem kétséges, hogy Klaniczay elvtárs rokonszenve az utóbbi irányzatot, a *Majakovszkij* és *Brecht* nevével jelzett tendenciát részesíti előnyben. (E rokonszenvét mellesleg még egyértelműbben nyilvánítja ki *„Marxizmus és irodalomtudomány"* című, 1964-ben megjelent könyvében.)

Ha Klaniczay elvtárs árnyaltabb — a valóságos eredményeket elismerő — elemzését követeli az avantgardizmusnak, egyetértek vele. Ha kölcsönhatásokra utal az avantgard-mozgalmak és a kifejlődő szocialista realista művészet között, jogosnak és szükségesnek tartom törekvését. Ha kifogásolja, hogy az átvett stíluselemek, művészeti tanulságok és eredmények *átalakításának* szükségességét kizárólag az avantgardizmusból kiinduló és onnan a szocialista művészethez eljutó alkotóknál emlegetik, igaza van. (Hiszen *Gorkij*nak vagy *Tvardovszkij*nak sem lehetett *közvetlenül* felvennie a kapcsolatot a múlt századi orosz tradíciókkal; végtére nemcsak a *Klim Szamgin*, de *Az anya* is forradalmi újat képviselt a kritikai realizmushoz képest, mégpedig formailag is.) És ennek ellenére: a kérdésfeltevést elméleti-módszertani alapjaiban megint csak elhibázottnak és hamis alternatívának érzem.

Először is: ha a szocialista realizmus realizmusán a fenti értelemben vett módszert, nem pedig „múlt századi stílusirányzatot" értünk, akkor az alapvetőt, az elsődlegest nem ehhez vagy ahhoz a stílustendenciához való kapcsolódásban kell észrevennünk, hanem az illető korszak és az illető művész számára adott, a művészi ábrázolás életanyagát jelentő újban: a szocialista rend felépülésének — persze nem egyenes vonalú, hanem bonyolult, újabb és újabb ellentmondások kialakulásán és leküzdésén át felfelé ívelő — világtörténeti folyamatában. A szocialista művészet korszerűsége itt a következő tartalmi kérdéskörben rejlik: tudja-e korunkat, az új szocialista rend vajúdási és felnövési folyamatát a maga ellentmondásosságában, előremutató és visszahúzó tendenciáinak harcában, a korszak embereinek magatartásában jelentkező pozitív és negatív vonások szüntelenül mozgó viszonyában és arányában stb. hűen visszatükrözni, művészileg megjeleníteni? Ha igen, hatásában is korszerű: emberformáló, öntudatot alakító lesz. Ha nem, menthetetlenül elavul, még akkor is, ha mégoly „modern" stíluseszközök használatában rejti el az élettartalmak művészi ábrázolására képtelen konzervativizmusát. Ami pedig a tradícióhoz való kapcsolatát illeti: ezt mindenkor az új életanyag korszerű ábrázolásának művészi szükségletei határozzák meg és fogják a jövőben is meghatározni. Meglehet, hogy az avantgardizmusban létrejött stiláris eszközök egész sora alkalmas arra, hogy eszköz-jellegében, tehát az alapvető művészi cél szolgálatában, a többi stiláris eszköz rendszerében asszimilálva, gazdagabbá és teljesebbé tegye az új élettények ábrázolását. Az ilyen asszimiláció alaptörvénye azonban mégiscsak az marad: rendelkezik-e a művész tudatos realista módszerrel, amely az asszimiláció folyamatának célt és értelmet, világnézeti kompozitórikus irányultságot ad.

Aligha kétséges: ilyen módszerbeli tudatosság megszerzése érdekében a szocialista realizmus értelmében korszerű művésznek lehet mit tanulnia az elődöktől — ha úgy tetszik, *Homérosz*tól, *Shakespeare*-től, *Balzac*tól is. Korszerűségét nem korlátozza, sőt kiteljesíti az, ha elsajátítja és új, magasabb szintre emeli a realista módszer történetileg kialakult vívmányait.

Zoltai Dénes

Digitized by Google

A tanácsdemokráciáról

Bihari Ottó cikkének (*A képviseleti demokrácia*, Társadalmi Szemle, 1965. aug.—szept.) azokhoz a megállapításaihoz szeretnék kapcsolódni, amelyek a tanácsokkal foglalkoznak, különös tekintettel a szocialista demokrácia megvalósításában betöltött szerepükre.

Az 1954. évi X. törvénycikk kimondja, hogy a tanácsnak mint választott testületnek, mint választott államhatalmi képviseleti szervnek meghatározó szerepe van, hogy jogkörét nem veheti át más szerv, hogy a végrehajtó bizottság és a szakigazgatási szervek felett — a kettős irányítás sajátos követelményeit figyelembe véve — a tanács mint kollektív vezető szerv hivatott és jogosult az irányításra.

Ha most feltesszük azt a kérdést, hogy következetesen valósul-e meg a gyakorlatban ez az elv, akkor ma még nem lehet egyértelmű „igen"-nel válaszolni rá. Gyakran tapasztaljuk, hogy a tanácsokról szólva az emberek többnyire a „hivatalra", nem pedig a választott tanácstagokra, a választott testületre gondolnak. Jórészt igaza van Bihari elvtársnak abban, hogy gyakran a tanács tényleges hatáskörét a tanács ülését előkészítő végrehajtó bizottság határozza meg. Nem tagadom, hogy helyesen állapítja meg: a következő években jogszabályilag rögzíteni kellene a különböző szinteken a tanácsoknak mint testületi szerveknek és igazgatási szerveiknek a jogkörét, úgy, hogy a legfontosabb, legáltalánosabb tanácsi hatáskörök kizárólagosként legyenek meghatározva. Mégis úgy gondolom: nem *pusztán* a jogi szabályozástól függ a tanácsok tényleges hatáskörének növekedése, hanem jelentős mértékben attól is, hogy maguk a választott testületek legyenek tisztában jogaikkal, éljenek lehetőségeikkel, s hogy a végrehajtó bizottságok és a függetlenített vezetők képesek legyenek a testületi vezetés követelményeinek megfelelően dolgozni.

Ma még jócskán vannak olyan tanácstagok is, akik nem járnak el rendszeresen az ülésekre, nem vesznek részt folyamatosan a tanácsi munkában. Passzivitásuk oka minden bizonnyal abban van: nem érzik, hogy építenek rájuk, hogy érdemben dönthetnek. A testületi vezetés biztosításának tehát a tanácstagok aktivizálása szempontjából is igen nagy jelentősége van. Hogy ma a tanácsok munkájára még nem olyan mértékben jellemző a kollektív vezetés, ahogyan ez kívánatos volna, abban számos tényező játszik szerepet. Talán elég, ha arra utalok, hogy a helyi közigazgatásnak nálunk kevés demokratikus hagyománya volt, hogy a tanácsok nálunk felülről, jogszabályozás útján jöttek létre, hogy az 50-es években a tanácsokban, a politikai vonal hibái következtében, szükségszerűen az apparátus került előtérbe stb. Nálunk bizony még maguknak a tanácstagoknak, a tanácsi vezetőknek is tanulniuk kell a demokrácia gyakorlását, ennek módszereit. E tekintetben is igen fontos kérdés, hogy mindenekelőtt a tanácstagok, de az apparátus tagjai is a köztiszteletben álló, feddhetetlen, a közügyek intézésében jártas, dönteni bátor emberek soraiból kerüljenek ki.

Igen lényeges kérdés az is, hogy milyen a tanácstagok és a tanácsapparátus politikai és általános műveltsége és szakmai hozzáértése. Vas megyében évek óta igyekeztünk megkülönböztetett figyelmet fordítani a vezetők képzésére. A községi, városi, járási választott vezetők közül csupán ebben

Digitized by Google

az évben 95-en fejezték be tanulmányaikat a különböző iskolatípusokban. Ez év elején a községi végrehajtó bizottságok vezetői között már csak 3,4 százalék volt azoknak az aránya, akiknek nincs általános iskolai végzettségük, s községi szinten ez szép eredmény a múlthoz képest. Emelkedett az utóbbi években apparátusunk politikai és szakmai színvonala is. Megyénkben a megyei apparátus ügyintéző dolgozóinak 43 százaléka egyetemet vagy főiskolát végzett. Ez persze egymaga nem csodaszer — hiszen ismerünk egyetemet végzett, jogilag képzett bürokratákat is —, de ha a szakképzettség párosul más feltételekkel: emberséggel, politikai tapasztalattal, ügyszeretettel, akkor előmozdíthatja a tanácsok munkájának megjavítását, a bürokratizmus leküzdését, a tömegekkel való kapcsolat erősítését. Az apparátusi munka legfőbb veszedelmét, a bürokratizmust szemügyre véve, az a tapasztalatunk, hogy ha a tanácstagok részt vesznek az ügyek intézésében, ellenőrzik a hivatali munkát, akkor ez az egyik legbiztosabb ellenszere annak, hogy az ügyintézés ne váljék fontosabbá, mint az ügy, amelyet szolgál.

A szocialista demokrácia kiteljesítése a tanácson belül — a tanácstagoknál kezdődik. A tanácstagok jogainak érvényesítése, felelősségük az adott területen folyó ügyekért választóik előtt — ez a kiindulási alap. Elképzelhetetlen, hogy a tanácsnak jó legyen a kapcsolata a lakossággal, ha tartalmában, módszerében nem kielégítő az egyes tanácstagok viszonya választóikhoz. A jó kapcsolatnak a tanácsok ülésein, bizottságaiban, a beszámolókon és a fogadóórákon egyaránt kifejezésre kell jutnia.

Mindezt azért hangsúlyozom, mert véleményem szerint az elmúlt években gyakran nem a tanácsokon mint választott testületeken belül kerestük a demokratizmus fejlesztésének lehetőségeit, hanem inkább rajtuk kívül.

Itt szeretnék véleményt mondani egy-két olyan észrevétellel kapcsolatban is, amelyet Bihari Ottó tesz cikkében a különböző bizottságokról. Az egyik megjegyzésem arra vonatkozik, hogy kapjanak-e döntési jogot, hatósági jogkört a tanácsi bizottságok. Nem hiszem, hogy érdemes lenne szélesebb körben bevezetni ezt. Szerintem jelenleg fontosabb ennél az, hogy javaslattevő és ellenőrző szerepük mellett fejlesszük a végrehajtásban való közreműködésüket. Gyakran és joggal panaszkodunk arról, hogy sok helyes határozat születik ugyan, de ezek végrehajtása nem egyszer akadozik. Úgy gondolom, hogy mindenekelőtt a végrehajtásban van nagy szükség a bizottságok, illetőleg a bizottsági tagok aktivitására.

Ami nem tanácstag szakembereknek a tanácsi bizottságokba való bevonását illeti, szerintem ez a kérdés nem igényel módosítást a jogszabályokban. Ha e bizottságok bevonják a javaslatok kidolgozásába, a döntések végrehajtásába és ellenőrzésébe a nem tanácstag szakembereket is — márpedig rendszeresen megteszik ezt —, akkor ez érdemben nem kevesebb, mint ha a szakemberek „rendes" tagjai volnának az állandó bizottságoknak.

A tanácsok, a tanácstagok tömegkapcsolatainak fejlesztése szempontjából is hasznos az a tevékenység, amely a községfejlesztési tervek összeállításában, a helyi eszközök előteremtésében, e tervek kivitelezésében évek óta országszerte folyik. Évről évre országosan mintegy másfélmilliárd forint értékű létesítmény valósul meg úgy, hogy anyagi alapját részben a lakosság teremti elő a maga pénzéből, és kivitelezéséhez sok tízezren munkával járulnak hozzá. Ha szocialista demokrácián nemcsak a társadalmi, politikai szervezetek és intézmények tevékenységét, hanem magának a lakosságnak

Digitized by Google

a feladatok megvalósításában való közvetlen közreműködését is értjük — márpedig így értjük —, akkor ez a társadalmi tevékenység is kifejező megnyilvánulása a demokrácia fejlődésének. Vas megyében pl. az elmúlt négy és fél esztendő alatt a lakosság társadalmi munkája tette lehetővé 46 művelődési otthon és klub, 55 pedagógus- és orvoslakás, 71 általános iskolai tanterem és 170 km járda létrehozását. Az ehhez felhasznált társadalmi munka és a helyileg biztosított anyag értéke meghaladta a 70 millió forintot. Egyesek nem nézték ugyan jó szemmel a nagy helyi önállóságot a községfejlesztésnél, de a népgazdaságra ebből mégsem hátrány, hanem előny származott, mert a központi forrásokat helyi eszközökkel egészítettük ki. E közben pedig a társadalmi munkában részt vevő emberek meg is tanultak egyet-mást abból, hogy hogyan lehet helyesen összekapcsolni a helyi és a népgazdasági érdekeket. A tanácsok révén a községek, a városok, a járások, a megyék részfeladatokat oldanak meg a nagy országos teendőkből, de éppen ezeket a részfeladatokat lehet legkönnyebben a kisebb közösségek ügyévé tenni. A községfejlesztés több éves jó tapasztalatai alapján a jövőben még jobban ki kell bontakoztatni ezt a tevékenységet, természetesen az országos és a helyi gazdasági lehetőségek határain belül. Érdekes tapasztalat, hogy a helyi lakosság bizonyos értelemben jobban a magáénak érzi, jobban megbecsüli azokat a létesítményeket, amelyeket a saját közvetlen hozzájárulásával, munkájával teremt meg, mint azokat, amelyeket „ajándéka kapott". Többnyire az elhanyagolt művelődési otthont úgy „kapta" a község, de nem működött maga is közre létrehozásában.

Persze, hiba volna eltúlozni a községfejlesztés gazdasági és politikai sikereit, társadalmi hatását, annál is inkább, mert még igen sok a kihasználatlan lehetőség ezen a területen. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt arra szeretnék utalni, hogy a megfelelően szabályozott, a fő kérdésekben a központi elgondolásokhoz igazodó költségvetési gazdálkodás új tartalmat kaphatna, ha jobban kifejezésre jutna benne a tanácsok és a lakosság közreműködése, öntevékenysége, ha az érdekelt tanács és mindazok, akik a költségvetést végrehajtják, nemcsak a jogszabályokra, az utasításokra építenének gazdálkodásukban, hanem kezdeményezőbben használnák fel a forrásokat. A szorosabban szabályozott rend sokszor csak formailag jelent jobb megoldást, de elveszi azt a többletet, amelyet az emberek akkor tudnak hozzáadni a kivitelezéshez, ha önállóságukra is jobban építünk. Úgy gondolom, hogy ilyen irányban kellene és lehetne továbbfejleszteni a tanácsok költségvetési gazdálkodását, és ez fontos módja lenne annak, hogy a lakosság aktívabban vegyen részt a közügyekben.

A tanácstagokat egy-egy területi egység választópolgárai választják meg, és ez arra kötelezi őket, hogy egyszerre képviseljék az össznépi érdekeket és választóik érdekeit. Természetesen tovább kell szélesíteni a tanácsok jogkörét. Nálunk az utóbbi években növekedett azoknak a feladatoknak a köre, amelyeket a tanácsok hatáskörébe utaltak. De hogy mi tekintendő a tanácsok hatáskörébe tartozó feladatnak, arról még meglehetősen sok a vita. A fejlődés sem egyértelmű. A jó példaként emlegetett új községfejlesztési törvényerejű rendelet (1964. évi 21. sz. tvr.) is tartalmaz olyan megszorítást a korábbiakhoz képest, hogy csak felsőbb (országos) szervek jóváhagyásával lehet a tételesen felsoroltakon kívül más dolgot megvalósítani. Nem tilt meg tehát bizonyos célokat, hanem általános korlátozást

Digitized by Google

tartalmaz. De helyi feladatokról és döntően helyi eszközökről lévén szó, véleményem szerint ez sem indokolt.

Más probléma, de nem teljesen független ettől, az, hogy egyes főhatóságok olykor valami elhanyagolható, másodlagos, kevéssé fontos dolognak tekintik a helyi feladatokat. Sajnálatos példa erre a tanácsi építőipar helyzete. Az ide tartozó vállalatok 1964-ben kereken 3,5 milliárd forint értékű munkát teljesítettek, s ez nem lebecsülendő hányada az építőipar összteljesítményének. Ezt az értéket emellett úgy hozták létre, hogy anyagi-műszaki ellátottságuk lényegesen rosszabb volt, mint az állami építőiparé. Pedig létesítményeik legtöbbször közvetlenül a helyi lakosság szükségletelt elégítik ki, kivitelezésük tehát közvetlenül befolyásolja alakosság hangulatát.

A helyes és szükséges centralizmus betartásával együtt érdemes volna fejleszteni azokat a kapcsolatokat, amelyek a tanácsok és a területükön központi irányítás alatt működő vállalatok, intézmények között már eddig is kialakult. Erre a lehetőségre utal a munkaerőgazdálkodásra vonatkozó, 1964-ben kiadott rendelkezés is, amely a tanácsok hatáskörét is érinti. Az volna a kívánatos, hogy a tanács érdekelve legyen e vállalatok és intézmények munkájának eredményességében, de a vállalatok és intézmények is legyenek érdekelve a „kapujukon kívüli" helyzetért. Egy gyár dolgozóinak a szociális körülményeiért (lakás, bölcsőde, iskola, ellátás stb.) a lakóterületen a tanács, a gyáron belül pedig az ottani vezetőség a felelős. A megfelelően szabályozott együttműködés (amelyen semmiképpen sem azt értem, hogy a tanács beleszól a gyár munkájába) szerintem hasznos lenne. Arra gondolok, hogy nyereségéből olyan helyi alapok képzéséhez járulhatna hozzá a gyár — természetesen a népgazdaság érdekeinek megsértése nélkül —, amelyek közvetlenül szolgálnák a dolgozók érdekeit, s ez növelné a helyi önállóságot, az öntevékenységet (pl. a közös lakásépítés vagy bölcsőde-fejlesztés, a közétkeztetés színvonalának emelése stb.).

Tulajdonképpen valami ehhez hasonlót jelent az egy településen belüli beruházások koordinációja is. Ez 1964 óta a tanácsok feladata. A népgazdaságnak, a gyárnak, a tanácsnak csak előnye származik ebből. Így pl. Körmenden, Sárváron, Vasváron vállalatok, intézmények és a tanács együttesen járulnak hozzá a csatornaépítéshez. Ez gazdaságos beruházás, s kb. 1,8 millió forintos megtakarítást várhatunk tőle. A népgazdasági és helyi érdekek jobb összekapcsolására más feladatok vonatkozásában is van lehetőség.

Javára válna a szocialista demokráciának, ha gyümölcsözőbb együttműködés jönne létre a tömegszervezetek, a tömegmozgalmak és a tanácsok között. Az állami és a társadalmi feladatok között nincsenek merev határok, mégis sok olyan munka van, amelyen külön-külön dolgoznak a különféle szervezetek. Nem érintve a pártirányítást és annak szerepét, közvetlenebb kapcsolatokat kellene teremteni e szervezetek között egyes konkrét feladatok megoldásában.

A legszorosabb együttműködés — amelynek legfontosabb elveit törvény szabályozza — a Hazafias Népfront szervei és a tanácsok között alakult ki. Hasznos lenne azonban, ha a Népfront még több felelősséggel foglalkozna az általa javasolt és a lakosság által megválasztott tanácstagokkal. Időnként megbírálják ugyan a kötelezettségüket nem teljesítő tanácstagokat, de ez szerintem nem elég. A népfront szerveinek — minden szinten — jobban és rendszeresebben kellene segíteniük, ellenőrizniük a tanácstagokat. Né-

Digitized by Google

hány évvel ezelőtt sok bajt okozott a különböző bizottságok nagy száma, párhuzamos munkája és gyakran formális működése. Vas megyében jól bevált az, hogy a népfront a tanács bizottságaiba kér fel és von be szakembereket, egyéb bizottságot pedig csak időlegesen, vagy csak különleges feladatok megoldására szervez. Ezekben a hetekben például a Népfront a harmadik ötéves terv előkészítésén dolgozó megyei tanácsi bizottságok segítésére több mint 150 szakembert (agronómust, mérnököt, pedagógust stb.) kért fel, s ők szívesen vállalkoztak e társadalmi munkára.

A szakszervezetek és a tanácsok között is sokoldalúbb együttműködésre volna szükség. A munkatervek egyeztetése, és néhány együttes tanácskozás nem elég. Évek óta nem jutunk előbbre a kulturális munka összehangolásában (kivéve néhány terület, mint pl. a könyvtárügyet), pedig ez is egyik fontos közös feladatuk a szakszervezeteknek és a tanácsoknak. Talán a legújabb szabályozás segíteni fog ebben.

Látszólag pusztán hatásköri kérdések ezek. Valójában azonban arról van szó, hogy több szervnek, több embernek az alkotó együttműködése új erőket hozna létre.

A tanácsok tömegkapcsolatai elsősorban a községi és a városi tanácsok vonatkozásában bővíthetők, és itt van a legnagyobb szükség is erre. Itt átételektől mentes, közvetlen és széles körű a kölcsönös kapcsolatok lehetősége. Amióta a termelőszövetkezetek tömegesen megalakultak, módosult a községi tanácsok helyzete. A községi tanácsok a párt irányításával sokat tettek a szövetkezetek létrehozásáért, de ezeknek a gazdálkodásával — érthető okokból — ma már nem tudnak foglalkozni, s nem is feladatuk ez. A községi tanácsok tömegkapcsolata, tömegszervezeti tevékenysége azonban — a szükséges hatósági tevékenységgel együtt — a szövetkezetek helyzetével és munkájával is összefügg. A községek lakosságának kulturális, egészségügyi viszonyai, a községek építése és fejlesztése sem választható el a szövetkezetek helyzetétől. Feltétlenül célszerű lenne tehát szabályozni a községi tanácsok helyzetét és kapcsolataikat a szövetkezetekkel. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a tanácsi munkában érvényesülő demokrácia és a szövetkezeti demokrácia együttesen hat ki a község viszonyaira, közéletének demokratizmusára, s hogy a községi tanácsnak egyik igen fontos hivatása: őrködni a szövetkezeti demokrácia hatékony működésén. Összegezve az elmondottakat: a községi törvény alkotásával a legmesszebbmenően egyetértek.

Felvetném még a városiasodás problémáját is. Az általános fejlődés és ezen belül a szocialista mezőgazdaság szempontjából, de a kulturális helyzet és a lakosság ellátásának egyéb területeire való tekintettel is, több városra lenne szükség. Pontosabban: némileg gyorsíthatnánk a városiasodás alapjában véve egészségesen haladó folyamatát. A nagyobb községek igénye a városiasodásra természetes, törvényszerű jelenség. Ma már nemcsak az az igény merül fel, hogy Budapest mellett az ország különböző más területein is legyenek igazi városaink, hanem az egyes járásokon belül is segítenünk kell a helyi központok fokozatos létrehozását és továbbfejlesztését. Ez természetesen elsősorban beruházás kérdése, de úgy gondolom, hogy már ma időszerű felkészülnünk a jövendőbeli városok létrehozására és ezzel kapcsolatban is a tanácsdemokrácia fejlesztésének új feladataira.

Dr. Gonda György

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Gramsci öröksége*

Most jelent meg hazánkban az első olyan gyűjtemény, amely méltóképpen mutatja be *Antonio Gramscinak*, az Olasz Kommunista Párt egyik alapítójának és vezetőjének gondolatait a filozófia és a kultúra, valamint a művészet egyes kérdéseiről. A közzétett szövegek alapján nemcsak azt érthetjük meg, miért tisztelik a nagy forradalmár-egyéniséget több tudományág szakemberei, hanem azt is: miért válhatott szellemi hagyatéka élő és mindegyre gazdagodó örökséggé a tekintélyes sikereket felmutató itáliai kommunisták és az egész nemzetközi munkásmozgalom gyakorlatában.

Aki az *„Esztétikai Kiskönyvtár"* legújabb kötetét a kezébe veszi, jobbára rövid terjedelmű (és nemcsak esztétikáról szóló) írásokat talál benne: újságcikkeket, kritikákat, tanulmányvázlatokat és börtönben papírra vetett naplójegyzeteket, amelyek a tízes-húszas évek nehéz harcaiban, mintegy a szervezői-vezetői tevékenység melléktermékeként születtek, vagy a szigorú fogság embertelen körülményei között jöttek létre. A fasiszta rendőrség 1926 novemberében tartóztatta le — mint az Olasz Kommunista Párt első titkárát — az akkor harmincöt éves Gramscit, aki Torinóban töltött egyetemi évei óta több irányú (így újságírói és szerkesztői) tevékenységét *teljes egészében* a forradalmi munkásmozgalomnak szentelte. A nagy tudományos jövő előtt álló fiatalember feláldozta tudósi karrierjét az olasz proletariátus ügyéért — nagy terjedelmű, részletesen kidolgozott tanulmányok megírására ebben az időszakban nem is gondolhatott. A magyar kiadásban is szereplő cikkei, kritikái azonban azt mutatják, hogy e „melléktermékek", töredékességük és esetlegességük ellenére is, egy széles koncepció fontos részei már az 1914—1926-os esztendőkből; a több mint egy évtizedes fogság idején teleírt harminckét füzet anyaga pedig e koncepció nagyszerű kiteljesedéséről ad számot. Kegyetlenül nehéz körülmények között, a fizikumát teljesen felőrlő börtönben készítette Gramsci azokat a feljegyzéseket (e magyar kötet közleményeinek zömét), melyek a legáltalánosabb filozófiai problémáktól a legapróbb filológiai témákig szinte végigpásztázzák a korabeli olasz munkásmozgalom és vele kapcsolatosan — a múltra visszatekintve is — a kultúra sok kérdését.

E „töredékesség" történelmileg szükségszerű forma tehát Gramsci esetében; ám ugyanakkor tudatos alkotói módszer következménye is. A Sardegna szigetéről származó forradalmár — akinek egész életművét a merev, fejlődést akadályozó dogmák gyűlölete jellemzi — mindvégig óvakodott attól, hogy (megfelelő előkészület, forrásanyag és körülmények híján, vagy mert a kérdések még nem voltak végső összefoglalásra alkalmas állapotban) olyan normatív szellemi konstrukciót hozzon létre, mely egyes-egyedül önmaga létének igazolására lett volna hivatott. Beérte inkább a kérdések felvetésével, dialektikus ana-

* Antonio Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet.* Válogatott írások. (Válogatta *Rozsa Zoltán.* Az előszót írta és a jegyzeteket készítette *Sallay Géza.*) (Bp. Kossuth, 1965. (Esztétikai Kiskönyvtár)

Digitized by Google

lízisével, világnézetének lehetőségeivel: hiszen — *Sallay Géza* előszavának szerencsés meghatározása szerint — „a marxizmus—leninizmuson *belül* tevékenykedett", külön filozófiai kimunkálásra tehát nem volt szüksége. Ebben a megvilágításban az írásos életmű formai jegyei is az egyik legfontosabb *tartalmi* sajátosságra utalnak vissza már, mégpedig Gramsci gondolkodásának mindig valóság-központú, mindig célzatos és vitázó jellegét domborítják ki. A „gyakorlat filozófiája" kifejezés (mint meghatározott jelentéssel bíró fogalom) sem egyszerűen azért szerepel gyakran Gramsci börtönfüzeteiben, hogy a rendőri cenzurát megkerülhesse, hanem azért is, mert ha a marxizmusra kellett szinonímát találnia, akkor már az elnevezéssel is annak legfontosabb, központi sajátosságát akarja megragadni. És valóban: a marxizmus *aktivitásának* hangsúlyozása a társadalmi valóság problematikájának minden területén — a konkrét politikai kérdésektől a legelvontabb esztétikaiakig — megintcsak a legfontosabb *tartalmi* jegye Gramsci gondolkodásának; ha ma mint a forradalmi munkásmozgalom modern klasszikusát tiszteljük, akkor ez elsősorban ennek a következménye. Rendkívül mélyreható és tanulságos elemzései mindig a gyakorlat oldaláról indulnak ki, és innét, a társadalmi valóság *következetesen* dialektikus elemzésének pontjáról (önmaga véleményét is az ellentmondások egyik részének tételezve!) tudta megvívni harcát egyrészt fiatalsága szellemi tanítómesterével, a pozitivizmus sok tételét szellemesen leromboló idealista *Benedetto Crocéval*, másrészt a munkásmozgalom romantikus áramlataival, a mechanikus materializmus különféle változataival. Egyúttal pedig így tudta megteremteni azt az *egységet*, melyre az olasz kommunisták központi napilapja ma is utal címével: a *gondolat* és a *cselekvés* egységét, a *társadalmi ember* tudatosan megszerkesztett harmóniáit.

Gramsci szemében az ember „folyamat, pontosabban tetteinek folyamata" (47. lap), vagyis „aktív viszonyok sorozata" (49. lap), és mint ilyennek, kialakított viszonyaiban aktívan és tudatosan kell cselekednie. Minthogy pedig, „az emberek jórészt mind filozófusok, amennyiben gyakorlati módon cselekszenek és gyakorlati cselekvésükben (magatartásuk direktíváiban) implicite benne foglaltatik valamilyen világnézet" (44. lap), azért „mindenki oly mértékben módosítja és változtatja meg magát, amilyen mértékben módosítja és megváltoztatja mindazon viszonyok egészét, amelyeknek ő maga az összecsomósodási pontja. Ebben az értelemben valóságos filozófus csak a politikus lehet, vagyis az aktív ember, aki megváltoztatja a környezetet, környezeten értve azoknak a viszonyoknak az összességét, amelyeknek minden egyes ember része" (50. lap). Az alapvető, ismert marxi gondolat nyer itt új megfogalmazást tehát (akárcsak — s itt csak utalni van rá helyünk — a gondolkodásában Gramscihoz oly meglepően hasonlító *József Attilánál*, akinek *Egyéniség és valóság* című tanulmánya [1932.] szinte ugyanilyen szavakkal definiálja az egyént); mégpedig úgy, hogy a korabeli ösztönösségi áramlatokkal szemben — akárcsak a nagy magyar proletárköltő — a *tudatosság* szerepét kétszeresen húzza alá. A „filozófia" és vele együtt a „politika" szó ezért kulcs-jelentőségű Gramsci életművében: a kettő összekapcsolása révén jut el „a gondolat és a cselekvés közti egyenlőséghez vagy egyenértékűséghez, vagyis a gyakorlat filozófiájához" (56. lap), más szóval az „ember tudományához" (53. lap).

E pozícióból többféle bemérésre nyílik lehetősége. Egyfelől: e tétel alapján tudja közelebbről szemügyre venni magát az „*egyéniséget*", az egyén és a társadalom, valamint a természet viszonyainak bonyolult

Digitized by Google

problematikáját (bebizonyítva, hogy „a filozófiát nem lehet naturalisztikus 'antropológiává' redukálni" (53. lap); másfelől: meggyőzően képes elemezni a filozófia és a történelem kapcsolatát, ezen belül pedig az *alap* és a *felépítmény* viszonyának különféle variációit. E rövid ismertetés keretében nincs mód annak részletezésére, hogy ezeket az általános marxista igazságokat a gyakorlati analízis során hogyan gazdagítja Gramsci, milyen cáfolhatatlanul alkalmazza a legbonyolultabb esetekben is, és hogyan küzd a vulgáris koncepciók ellen. E polémiákban fejti ki például nézeteit a történelem és a filozófia elszakíthatatlan egységéről, azaz „blokkjáról", valamint az elemek „kulminációjáról", amely tulajdonképpen annak felmérését jelenti, hogy „egy kor filozófiája nem egyik vagy másik filozófusnak, egyik vagy másik értelmiségi csoportnak, a néptömegek egyes nagyobb egységeinek filozófiája, hanem mindezen elemek kombinációja, amely egy meghatározott irányba kulminál, kollektív cselekvési normává lesz". (44. lap). Ennek következtében „az élet nem homogén módon fejlődik, hanem részleges előrenyomulásokkal, élretörésekkel, hogy úgy mondjuk »piramisszerű« kinövésekkel." (129. lap). Továbbá érdekes módon beszél a „hiba lehetőségéről", amelyet a történelmi materializmus mechanikus felfogása nem vesz tekintetbe (42. lap), a perspektivikus (és nem részletekben elveszőj problémafelvetésről, a diktatúra és a hegemónia sajátosságairól és így tovább.

Mindezen nézetekből — melyek mint filozófiai megfigyelések önmagukban is fontosak — természetesen egy sor praktikus következtetést is le lehet vonni. Így a probléma lényegéből következően mindenek előtt a tudatosság, az értelmesség, a kultúra kérdéseire általában, és a művészet, valamint az értelmiség problémáira különösen. Főleg a tudatformálást, a *közgondolkodás* átalakítását szorgalmazza Gramsci, hiszen jogosan látja ebben is annak a hegemóniának a feltételét, mely — ahogy arra *Lenin* is utalt — elengedhetetlenül szükséges a szocializmus teljes győzelméhez. (Arról a hegemóniáról van itt szó, amelyet a munkásosztály diktatúrájának kell megteremtenie, abból a célból, hogy „ha sikerül egy világszemléletnek megfelelő új erkölcsöt meggyökereztetni, akkor végül is sikerülni fog magát a világszemléletet is bevezetni" [57. lap], azaz olyan filozófiai változást elérni, amely véglegesen megszilárdítja az új társadalmat.)

Jegyzeteiben már a húszas években eljut az egységfront gondolatához is. Értékes megfigyelésekkel gazdagítja a kulturális területen vívandó osztályharc elméletét, amikor az értelmiség fogalmának alapos vizsgálata mellett a hamis nézetek egész sorát leplezi le vagy cáfolja meg. Igen érdekesek az ellenfél lebecsüléséről, az álforradalmi „optimizmusról" és voluntarizmusról szóló fejtegetései; általában mindaz, amit a lustaság, a butaság, a giccses történelemszemlélet, a gyermetegség vagy a szimplifikálás ellen — időnként szellemes gúnnyal, másszor felhevült haraggal — megfogalmaz. Az Olasz Kommunista Párt sikeres értelmiségi politikája lényegében ma is a Gramsci által megjelölt alapelveken nyugszik.

Talán az eddigiekből is látható, hogy a kötetnek csupán első része is sokféle és izgalmas megközelítési lehetőséget nyújt az olvasónak, és hogy nemcsak a kulturális politika, a társadalomtudományok szakembere, vagy az alkotó művész forgathatja haszonnal. A kötet második és harmadik része („*A művészet és az irodalom kérdései*", valamint „*Kritikai jegyzetek*" címmel) ugyanígy tele van figyelemre érdemes anyaggal, noha tematikában természetesen már szűkebb. Talán a kritikáról általában szóló írások mondják ki itt a legfontosabb kulturpolitikai tanulságot (például a katonai és kulturpolitikai stratégia közti különbségről, vagy a módszer-

Digitized by Google

beli kritériumokról), ám az egyes műelemzések és színibírálatok is tartalmaznak néha általánosabb érvényű megfigyeléseket (például a szépről, az érdekesről, a tartalom és forma összefüggéseiről stb.). A tematika Gramsci sokoldalúságára jellemzően — a legszélesebb esztétikai kérdésfeltevéstől a nálunk gyakran jelentőségében elhanyagolhatónak tartott, vagy lenézett lektür- és detektívirodalom vizsgálatáig, vagy a szexus kérdéseiig terjed, és mindig a kispolgári-melodramatikus életfelfogás bírálatában kulminál. A korábbi fejezeteket jól magyarázó és kiegészítő jegyzetek azonban éppen a fontos (és nem mindig megoldott) esztétikai kérdésfeltevéseknél ritkulnak meg; így sokhelyütt említetlen marad a magyar kiadásban az a tény, hogy művészetelméleti problémákban Gramsci többször beéri egy-egy összetevő hangsúlyozásával, és hogy esztétikai tételei korántsem azonosak minden esetben a kérdésekre adható teljes felelettel.

Gramsci irodalmi és művészeti kritikáiban — az imponálóan gazdag ismeret-anyagon s a kitűnő érzéken túl — elsősorban a struktúra vagyis szerkezet, és a poesia, azaz a költőiség, művésziség összefüggésének vizsgálata érdemel különös figyelmet. A Croce esztétikáján nevelkedett szerző fokozatosan küzdi le az idealista rendszer befolyását, és a leglényegesebb pontokon — a művészet történetiségének, a tartalom és a forma valós dialektikájának, a szép társadalmiságának bizonyításával — eredményesen száll szembe tanítómesterével. Ez az elszakadási folyamat azonban nem máról holnapra ment végbe és nem is minden ponton következett be teljesen. Sajnálatos, hogy a kötet ezt a marxista esztétika szempontjából oly fontos folyamatot nem tudta kellőképp dokumentálni: hiányoznak belőle például azok a jegyzetek, amelyeket Gramsci *Dante* „Isteni színjáték"-nak egyik fontos részéről, a Pokol X. énekéről írt. Ez a szövegelemzés ugyanis a szakmai szempontból legérdekesebb Dante-analízisek közül való, és ezen is túlmenően ezekben a jegyzetekben Gramsci nyiltan „felveszi a kesztyűt", és éppen a Croce-i kategóriák („struktúra", valamint „költészet") segítségével mutatja ki a nápolyi filozófus tételeinek tarthatatlanságát a „szerkezet" és a „poesia" merev szétválasztását illetően. Viszont észrevétel nélkül hagyja a válogatás azokat a *korai* színikritikákat, melyekben (mint például a 342. lapon) még az idealista (Croce-i) művészetelmélet nyilvánvaló tételeivel találkozhatunk. Egyébként sem látszik szerencsésnek a kötet legutolsó része: aránytalanul sok benne a *Pirandello*ra vonatkozó anyag és jelentőségükhöz mérten túlzott szerepet kapnak a fiatalkori, még nem mindig kiforrott írások. Ennek a következménye az, hogy a tartalmas kötet színvonala az utolsó részben csökken, és hogy éppen a Gramsci-i gondolat *fejlődésének* dokumentációja esett a tematikai szerkesztésmód áldozatául. Legalábbis enyhíteni lehetett volna ezt a hiányosságot gazdagabb magyarázó szöveggel.

A kötet egyenetlenségei mindazonáltal semmit sem vonnak le a nagy olasz forradalmár első komoly hazai bemutatásának jelentőségéből. *Sallay Géza* színvonalas előszava, az egész gyűjtemény kiállításán megmutatkozó igyekezet, mindenekelőtt pedig, természetesen, a magyar olvasóközönség számára hozzáférhetővé tett eredeti szövegek gondolati és érzelmi gazdagsága, József Attila-i mértékkel mérhető tiszta emberisége, rokonszenves szellemi sokoldalúsága fontos eseménnyé avatja Gramsci-gyűjteményünk megjelenését. A hazai kulturális élet bizonyára észreveszi majd, hogy nagyszerű segítőtársat talál benne, akinek hasznos gondolatait a mindennapi munkában sem nélkülözheti.

Szabó György

Digitized by Google

A szocialista világpiaci ár*

A Közgazdaságtudományi Intézet tanulmánykötetének szerzői sokoldalú, elemző áttekintést adnak arról, hogy miként fejlődött az árképzés a szocialista országok közötti árukapcsolatokban, miért vált szükségessé a saját bázisú árakra való áttérés lehetőségeinek tanulmányozása, és milyen munka folyt e tekintetben eddig a KGST keretében. Az egyes fejezetek önálló, de szervesen összefüggő, egymást kiegészítő tanulmányok.**

Az árak jelentőségére vonatkozóan a könyv a következőket emeli ki: A nemzetközi árukapcsolatokban az egyes országok nem belföldi értékviszonyaik szerint, hanem külkereskedelmi árakon ismerik el egymás áruszállításait és szolgáltatásait. A nemzeti jövedelemnek a külforgalomhoz kapcsolódó része tehát ezen árak arányában kerül elosztásra az érintett országok között.

Ezért a népgazdasági egyensúlynak egyik nagyon fontos eleme az, hogy milyen a belföldi ráfordítások és a külkereskedelmi árak közötti viszony, s miként alakul az árucsere terjedelme és összetétele. A forgalom területén az árak közvetlenül a külkereskedelmi (fizetési) mérleget érintik, mégpedig főként az export- és importárak közötti viszony révén, részben pedig azért, mert bizonyos fokig az értékesítési és beszerzési lehetőségeket is befolyásolják.

Az egyik tanulmány nyomon követi *a jelenlegi árképzés kialakulását*. A szocialista országok közötti külkereskedelmi árképzésben a tőkés világpiaci árakat veszik alapul, felhasználásukat azonban *szabályozzák*, s igyekeznek hozzáigazítani az együttműködés alapvető feladataihoz és a gazdasági kapcsolatok szocialista jellegéhez.

A szocialista világpiac kibontakozásakor a külkereskedelmi szervek túlnyomórészt ugyanazokat az árakat alkalmazták, mint a tőkés országokkal folytatott kereskedelemben. 1950 után azonban nem követik a tőkés külkereskedelmi árak nagymértékű (különösen a koreai háború idején bekövetkezett) ingadozásait. A szocialista országok arra törekedtek, hogy több évre szóló megállapodások alapján, előre számításba vehető árakon bonyolítsák le az áruszállításokat. Az árstabilitás elősegítette az iparosítással kapcsolatban és az imperialista embargó ellensúlyozásaként erőteljesen megnövekedett árucserét.

Az áruösszetétel változása és bővülése ugyanakkor mindinkább előtérbe állította a hagyományos és a forgalomba újonnan belépő áruk árarányainak kérdését, s ez a változatlan árak egy részének feloldására vezetett. 1958-ban pedig — miután a KGST-országok összehangolták az ármegállapítás alapelveit — szélesebb körben módosították az árakat, figyelemmel a tőkés világpiaci (főpiaci) árhelyzetre.

Az ármeghatározás jelenlegi rendszerét lényeges fogyatékosságok jellemzik. A nehézségek részben az árképzési módszerek hiányosságaira vezethetők vissza, de lényegükben a tőkés világpiaci árviszonyokban gyökereznek. A tőkés világpiaci árak az iparilag fejlett tőkés országok, illetve a legerősebb monopolszervezetek érdekeit szolgálják, s szoros kapcsolatban vannak a volt gyarmati és más fejlődő országok sajátos függőségi helyzetével. Egyenetlenek a cserearányok számos nyersanyag és élelmiszer terhére, az ipari áruk s különösen a technikai fejlesztést hordozó gyártmányok javára. Az egyenlőtlenségek a termelési

* Kossuth Könyvkiadó, 1965.

** A tanulmányok szerzői: *Friss István* (bevezetés), *Csikós-Nagy Béla, Jávorka Edit, Nagy Tamás* (önálló tanulmányok), *Burger Kálmánné, Esze Zsuzsa, Gacs István, Gara Judit, Ori János, Rácz László, Révész Gábor, Schmidt Ádám, Schweitzer Iván* (társszerzők).

Digitized by Google

feltételeken nyugvó tartós árarányokat és konjunkturális, spekulatív stb. ármozgásokat egyaránt áthatják.

A tőkés áru- és pénzpiaci mechanizmus nehezíti a ténylegesen érvényesülő külkereskedelmi (főpiaci) árak megismerését. Az exporttámogatások és importkorlátozások, a monopóliumok árpolitikája, az integrációs megkülönböztetések szövevényében az azonos fajtájú áruknak általában sokféle áruk van. Emellett az árak olyan szállítási, fizetési és egyéb feltételekhez tapadnak, amelyek a piacok konkrét sajátosságai szerint különböznek, és többnyire még piaci formák (kereskedelmi központok, cégkapcsolatok, állami megrendelések stb.) szerint is eltérnek egymástól. Amint kilépünk a szokványos mezőgazdasági, bányászati és ipari anyagok köréből, egyre bizonytalanabbá válik a világpiaci árak körülhatárolása.

E körülmények miatt indokolt, hogy a szocialista országok megvizsgálják a célszerűségét és a lehetőségeit olyan *önálló világpiaci árak* kialakításának, amelyek *saját termelési és forgalmi viszonyaikra* épülnek. A saját bázisú árak kialakításának célszerűségét elsősorban a két világpiac közötti összefüggések miatt szükséges vizsgálni. Eszerint a főpiaci árarányoktól való eltérések annyiban lehetnek indokoltak, amennyiben nem zavarják, hanem előmozdítják a szocialista országok közötti munkamegosztás előrehaladását. Mások viszont úgy ítélik meg, hogy az árucsere közvetítésével már eddig is jelentős termelési és ellátási kapcsolatok alakultak ki a szocialista népgazdaságok között, s a termelőerők összefonódásában mind nagyobb a szerepe a közvetlen termelési kooperáció és specializáció kibontakozásának. Az árak mindinkább meg kell hogy feleljenek annak a követelménynek, hogy helyesen orientálják és az érdekek kölcsönössége alapján ösztönözzék a közvetlen termelési együttműködést.

A szerzők hangsúlyozzák a kommunista és munkáspártok 1958. évi értekezletének azt az állásfoglalását, hogy a saját árbázisra való áttérésnek számos gazdasági és szervezeti feltétele van. Az értekezlet közvetlen feladatként az áttérés lehetséges útjainak tanulmányozását jelölte meg. E határozat alapján széles körű kutatás bontakozott ki. Az eddigi eredmények közül e könyv főként *a szocialista világpiac értékviszonyainak megismerésével* és az érték ár formájában való kifejezésének problémáival foglalkozik.

E munka során először számításba veszik a szocialista világpiaci forgalomban szereplő fontosabb áruk (egyelőre mintegy 150 reprezentáns termék) előállításához népgazdaságonként szükséges ráfordításokat. Azután az összehasonlíthatóság végett közös valutára vezetik át az egyes népgazdasági ráfordításokat, majd ezek átlagosítása útján közelítik meg az egyes áruk külkereskedelmi árainak centrumát (illetve a kísérleti ártípusoknak megfelelően több centrumot). E felmérő jellegű munkák eredményeinek elemzése alapján határozhatók meg a további kutatási feladatok, részint az ártípus kérdéseire, részint pedig az árcentrumtól való eltérések közgazdasági indokoltságára vonatkozóan. A kutatási metodika kialakításában természetesen figyelembe vették az egyes részkérdések és a feladat egésze közötti összefüggéseket, s emellett több változatban dolgozzák ki a kísérleti számításokat.

Az első lépésnél kérdéses volt, hogy a reprezentáns termékekre jutó *népgazdasági ráfordításokat* a belföldi árakból számítsák-e ki, vagy valamely más értékkategóriából. A kísérleti felmérés egyik változata a belföldi árakat veszi alapul, s ezeket — a termelés előző szakaszaiban jelentkező esetleges veszteségek miatt — helyesbíti. E változattal kapcsolatban több ellenvetés lehetséges: Egy-egy népgaz-

Digitized by Google

daság konkrét körülményei befolyásolják a ráfordítások és az árak közötti viszonyt, több népgazdaság együttese szempontjából azonban már csak részben vehetők figyelembe ezek a konkrét körülmények; ha az árak felépítése önköltség-típusú, akkor a nyereség halmozódása attól is függ, hogy hány vertikumon halad át a termék; a korrekció nemcsak veszteségek, hanem túl magas rentabilitás esetén is indokolt volna stb.

A másik megoldás a reprezentáns termékeknek olyan önköltségét[1] veszi alapul, amelyből a lehetőség szerint kiszűrték a társadalmi tiszta jövedelem mindazon elemeit, amelyek a népgazdasági termelőfolyamat előző szakaszaiban rakódtak rá a felhasznált termelőeszközökre. A megtisztított önköltség így tulajdonképp az adott termékre jutó összesített népgazdasági bérköltség (bérszintű önköltség). Ebből a viszonylag egységes alapból alakíthatók ki az ártípusok.

Az *ártípusok* abban különböznek egymástól, hogy a megtisztított önköltséget milyen elvek szerint pótlékolják társadalmi tiszta jövedelemmel. A kísérleti számítások során értéktípusú, továbbá a lekötött eszközökkel arányosan pótlékolt, valamint eszközbővítési igényekhez igazodó (differenciáltan pótlékolt) ármodelleket[2] alakítanak ki a reprezentáns termékekre.

A könyv rendszerezetten kifejti ezen ártípusok közgazdasági indokolását. Azoknak a közgazdászoknak, akik az ártípusra vonatkozó magyar tervezetet kidolgozták, az a véleményük, hogy ha a külkereskedelmi árban nem jut kifejezésre a különféle termékek eltérő eszközigényessége, hanem csak a munkaráfordítások aránya, akkor az eszközigényesebb áruk termelése hátrányos lesz az exportáló ország számára. A tervezet szerzői szerint a *lekötött eszközök* (az állóeszközök és a forgóeszközök anyagi elemei) arányában minden terméknél azonos mértékű tiszta jövedelmet kellene beépíteni az árba. Ennek nagyságára az lehet a mértékadó, hogy a népgazdaságban lekötött eszközök egységnyi növelése milyen mértékben mozdítja elő a nemzeti jövedelem egységnyi növelését (a munkaerő és a felhalmozási eszközök optimális eloszlása esetén).

A differenciált pótlékolást érvényesítő ártípusban viszont nem lenne azonos mértékű az eszközlekötési tényező. A gyorsan fejlődő ágazatokban nagyobb pótlékot adnának hozzá eszköznövelés címén a bérszintű önköltséghez. Itt egyebek között az a probléma, hogy ez éppen azokat a korszerű gyártmányokat drágítaná meg, amelyeknek ki kellene szorítaniuk a felhasználásból az elavult cikkeket.

A közös valutára való átszámításhoz koefficienseket alakítanak ki, egyfelől a forintban, koronában, zlotyban stb. számított, másfelől a rubelben kifejezett modell-árak között. E koefficiensek minden országban azonos összetételű (pl. a KGST-országok együttes végső felhasználásának megfelelő) termékhalmazra vonatkoznak. Ha az azonos fajta termékek országonkénti modellárait a koefficiensek segítségével rubelre számítják át, kiderül, hogy országonként más-más nagyságú munkaráfordításba kerül a termék előállítása.[3]

Az eltérő rubel-árakból az eddigi elképzelések szerint átlagozással közelítik meg az egyes termékek *külkereskedelmi árcentrumát.* Az átlagot nagyban befolyásolhatja az, hogy az egyes országok termelési volu-

1 A kötetben külön tanulmány tárgyalja az önköltség és a tiszta jövedelem elemei közötti elhatárolás kérdéseit, a pénzköltségek értékelése tekintetében pedig az ár és az önköltség kapcsolatát. A könyv emellett kitér a mezőgazdasági önköltségszámítás sajátosságaira.

2 Az ármodellek elvi-metodikai problémáin túlmenően az egyik fejezet rámutat a gyakorlati számítástechnikai megoldásokra is.

3 A könyv a megtisztított önköltség, az átlagkereset és a termékre jutó összesített munkaidő összefüggéseiben a termelékenység nemzetközi összehasonlításának módszereit is érinti.

Digitized by Google

menét, exportjuk volumenét, vagy a forgalom ésszerű fejlesztéséhez szükséges export terjedelmét veszik-e a súlyozás alapjául.

A kiinduló elgondolások a kísérleti számítások tapasztalatai alapján nyilvánvalóan tovább javíthatók, s a különféle változatokból ki lehet választani azokat, amelyeknek részletesebb, sokoldalúbb elemzése segíti e kérdések megválaszolását.

Nagyon fontos a szerzőknek az a megállapítása, hogy bár a *fő árarányokat* meghatározza az árrendszer típusa, vagyis az árcentrum, a teljes árrendszert nem lehet levezetni ebből. Az árcentrumokhoz kapcsolódó gyakorlati arányosítások átlalánosítható ismérveit is tanulmányozni kell, mégpedig azoknak a konkrét körülményeknek a figyelembevételével, amelyek között a KGST-országokban a nemzetközi munkamegosztás fejlődik. Különböző okok miatt (az egymást helyettesítő termékek használhatóságára való tekintettel, a hiányzó termékek előállításának ösztönzése végett stb.) a *konkrét árakat* sok esetben tudatosan el kell téríteni.

A zárófejezet *a jelenlegi árképzés és a saját árbázis előkészítése* közötti összefüggésekkel foglalkozik. A szerző megmutatja, hogy néhány fontos kérdés többoldalúan elfogadható rendezésével jelentősen megjavítható a meglevő árrendszer. Ha megfelelő megoldásokat találunk, ezek sok vonatkozásban a saját árbázisra való áttérés után is fenntarthatók lesznek. Ide sorolható kérdések: az árak egységessége, az árarányítás módszerei és az ösztönző árak alkalmazása.

Hogy azonos termékek külkereskedelmi árai egységesek legyenek az együttműködő országok számára, ahhoz egyebek között következetesebben kell meghatározni az árak és a szállítási költségek viszonyát. Az árarányosítás követelményei sürgetően jelentkeznek az egymást követő technológiai szakaszokban összekapcsolódó termékeknél és a felhasználásban helyettesíthető áruknál. Az ösztönző árak alkalmazása feltételezhetően továbbra is néhány fontos nyersanyagra szorítkozhat; az érdekek egyeztetésében ez idő szerint nagy szerepe van annak, hogy az egymás közötti forgalomban lehetőleg ne jussanak érvényre a tőkés világpiaci áraknak olyan változásai, amelyek valamelyik fél terhére egyoldalúan módosítanák a cserearányokat.

Egyébként hasonló meggondolásból fakad az a javaslat is, hogy a saját árbázisra való áttérésnél fokozatosan érvényesítsék majd a cserearányok változásainak hatásait (esetleg abban a formában, hogy az az ország, amelynek a követelése növekszik, átmenetileg kedvezményes hitelt nyújt, s a törlesztés idején kapja majd meg az árbevételi többletet).

Ez az ismertetés csak vázlatosan jellemzi a tanulmánykötetet. Az egyes tanulmányok szerzői mindvégig megmutatják, hogy hol és mennyiben alakultak már ki általánosan elfogadott álláspontok, másutt pedig úgy közelednek a megoldásokhoz, hogy számításba veszik a különféle lehetőségeket, illetőleg véleményeltéréseket. Folyamatban levő kutatások eredményeinek összefoglalásánál ez kétségtelenül helyes módszer, annál is inkább, mert a szocialista nemzetközi gazdasági együttműködésének nagy jelentőségű problematikájáról van szó.

Kovásznai Gyula

Digitized by Google

Nevelésügyünk húsz éve, 1945 — 1964

Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből*

Ebben a felszabadulásunk huszadik évfordulójára megjelent ünnepi kiadványban a pedagógus-szakember és a széles közvélemény egyaránt várakozásának megfelelő, gyakorlatias, hasznos és színvonalas olvasmányra talál. A gondosan szerkesztett, 600 oldalas kötet népi demokratikus nevelésügyünk húszéves fejlődését mutatja be 12 problématörténeti tanulmány keretében.

A vállalkozás, a közvetlen múlt vizsgálata, magában véve is figyelemreméltó, a hazai neveléstörténetírás fontos feladatának felismerését és igenlését jelenti. Az elmúlt két évtized pedagógiai problémáinak történeti feldolgozása közvetlen aktualitásánál fogva nagyon indokolt, a nevelésügy továbbfejlődésének, még erőteljesebb kibontakozásának alapfeltétele. A hivatott szerző gárda ez alkalommal a pedagógiai gyakorlat, a neveléstörténeti folyamat egészének főbb vonásait tárja fel, a demokratikus köznevelésért és a szocialista pedagógia kialakításáért folyó harcot ábrázolja. A tanulmányok a tények felkutatása mellett elemeznek is és elvi-szakmai biztonsággal értékelnek.

A szerkesztés rendező elve, alapkoncepciója kitapinthatóan néhány főtéma köré csoportosítja a közzétett tanulmányokat. Az egyik témaegység a köznevelésügy fejlődésének sajátosságaira törekszik fényt deríteni. Itt kap helyet *Simon Gyula* nagyobb lélegzetű tanulmánya, mely nagy forrásbázison mutatja be, hogyan követi hazánk nevelésügye szocialista építésünk ütemét, politikai és gazdasági fejlődésünket, és eközben hogyan tud megfelelni a szocialista társadalom, a szocialista építés követelményeinek. Három tanulmány a közoktatás szektorainak fejlődésével és probémáival foglalkozik; *Hermann Alice* az óvoda és az óvónőképzés, *Bíró Gyula* az általános iskolai nevelőképzés és *Ládányi Andor* a középiskolai tanárképzés történeti elemzését végzi el. A kutatói szándékot szerencsésen erősíti az a szubjektív körülmény, hogy a szerzők a vizsgált periódusban a művelődésügyi irányításnak maguk is aktív, felelős tényezői. Neveléstörténeti kutatásmetodikai szempontból Ládányi Andor tanulmánya külön is felhívja magára a figyelmet. Szervesen e témakörhöz kapcsolódik *Bakonyi Pál* írása is a pedagógusok átképzéséről és továbbképzéséről.

A kötet jelentősebb vállalkozásainak sorából szeretnénk kiemelni *Nagy Sándor* tanulmányát, amely a hazai didaktika fejlődésének és *Szarka József* munkáját, amely a neveléselmélet fejlődésének útját követi nyomon. Mindkét tanulmány általában objektív képet ad a pedagógiai elmélet és gyakorlat küzdelmes évtizedéről, kibontakoztatásáról, megtorpanásairól és újabb előrelépéséről, s így együtt tulajdonképpen a pedagógia mai állapotának is tudományos felmérését jelentik. Különösen a neveléstudomány kutatóinak érdemes összevetniük a szerzők e témakörbe vágó, másutt már megjelent írásait itt közölt tanulmányaik megállapításaival.

A kötet néhány tanulmánya a nevelés színtereinek és tényezőinek történeti alakulásával foglalkozik. *Szirmai Györgyné* a magyar úttörőszervezet és *Dobos László* a középiskolás ifjúsági szervezet felszabadulás utáni periódusát igyekszik megragadni. A szerzők az ifjúsági mozgalom jó ismerői, s ezúttal is erről tesznek tanúbizonyságot. Különösen figyelemre méltó tanulmány Dobos Lászlóé, amely szisztematikusan halad előre az ifjúsági mozgalom problématörténetében.

Komlósi Sándor az iskola és a család kapcsolatának előrehaladásáról

* Tankönyvkiadó, Budapest, 1965. Szerkesztette: Simon Gyula.

Digitized by Google

és erősödéséről számol be, szintén azzal a törekvéssel, hogy más, e témakörbe vágó tanulmányával együtt eredményesen hívja fel a figyelmet a még meglevő problémákra és ellentmondásokra. *Juhász Ferenc* értékes tanulmánya a népi kollégiumi mozgalom pedagógiai törekvéseit tárja fel. Az olvasó csak sajnálattal veheti tudomásul, hogy a szerző jelen esetben nem vállalkozik arra, hogy az 50-es és a 60-as évek tekintetében is nyomon kövesse a népi kollégiumi mozgalom útját és hatását. A NÉKOSZ-ról írt tanulmány azonban így is hézagpótló, jelentős publikáció. A kötet közli *Bori István* és *Tihanyi Ferenc* tanulmányát a hazai politechnikai oktatás áttekintéséről. Ez a munka jól egészíti ki mind a köznevelésügyről, mint pedig a pedagógia elméletéről és gyakorlatáról megírt tanulmányokat.

A „Nevelésügyünk húsz éve" c. neveléstörténeti kötet a pedagógiai szakirodalom kiemelkedő alkotása. Alapot ad a neveléstörténeti folyamat további eredményes kutatásához, és jó szolgálatot tesz abban az értelemben is, hogy széles olvasótábornak nyújt lehetőséget a nevelésügy felszabadulás utáni helyzetének s ennek kapcsán az iskolareform alakulásának megismerésére. A kötet a maga egészében egységes hatást kelt, eredményesen járul hozzá a közvélemény helyes kép- és ítéletalkotásához. Bizonyos, hogy más tudományterületek kutatói is számolni fognak megállapításaival.

Nyilvánvalóan nem kaphattak helyet a kötetben köznevelésügyünk és általában pedagógiai életünk olyan fontos, hangsúlyos kérdései, amelyekben a kutatómunka még nem jutott el hasonló színvonalra. Mégis sajnálattal hiányoljuk pl. a gyermekvédelmi nevelőmunka történeti alakulásának bemutatását, amely éppen a legbonyolultabb pedagógiai területek egyikének továbbfejlődéséhez volna szükséges. Szívesen olvastunk volna az iparitanuló- és szakmunkásképzésről, vagy a középiskolai élet alakulásáról más aspektusokból is. Remélni szeretnénk, hogy hamarosan megjelennek folyamatban levő és újabb problématörténeti munkák is. Ezt nem a minden áron teljességre való törekvés, hanem a pedagógiai élet belső igényei, követelményei és megoldásra váró feladatai ösztönzik.

Az egész tanulmánykötet és különösen néhány tanulmány a pedagógiai kutatómunka fejlődését jelzi. Nem hat tehát ünneprontásnak, ha néhány hiányosságra is felhívjuk a figyelmet. Említést kell tennünk például arról, hogy meglehetősen egyenetlen a szerzőknek a forrásanyag-kezelési metodikája. Egyes esetekben hiányosnak érezzük ezt, pl. az úttörőkről, vagy az általános iskolai nevelőképzésről szóló írásban. Másutt, pl. a középiskolai ifjúsági szervezetekről írt tanulmányban, kevesebb dokumentáció is meggyőző lett volna.

Kétségtelenül erőteljesen érezhető ugyan az objektív megállapításokra, elemzésekre való törekvés, de a vizsgált periódus közelisége helyenként mégis szubjektivizmust okoz a kötetben. Nem kivétel ez alól például még az egyébként tanulságos neveléselméleti tanulmány sem, amelyben az esetenként okvetlenül kívánkozó bíráló hangvételt elnyeli, vagy a kelleténél is jobban eltompítja bizonyos lanyha szubjektivizmus. Más tanulmányokban is kísért még egyes események, dokumentumok, tények elemzésénél ez a szükségtelen és káros jelenség. Ilyen színvonalas, alapos tanulmánykötetben ma már elvétve sem kellene megengedni, hogy valaki egyes események vagy személyek szerepének túlzott jelentőséget tulajdonítson, vagy megfordítva: elnagyolja ezeket, s egyes jelenségeket, szituációkat, személyeket csináltan lekerített, életlen bírálattal illessen. Két évtizedünk egyik követelő igénye az előrejutást segítő erőteljesebb kritika

Végül, e kötet ismertetése kapcsán mutatunk rá arra a lassanként megoldódó, de ma még problémát

Digitized by Google

okozó helyzetre, amely e kötet egyes tanulmányaiban sajnálatosan megmutatkozik. Bár a kötet szerzői a hazai neveléstörténeti kutatómunkáról számolnak be, mégis hiányoljuk a nagyobb, gondosabb kitekintést, az összevetés szándékát. Mi a fejlődés mércéje, előrehaladásunk biztosítéka? Mivel számolunk, ha legalább utalásszerűen nem hasonlítjuk össze elért eredményeinket Európa és még inkább a szocialista tábor országainak eredményeivel? Ez a szándék maradéktalanul leginkább a didaktikai és a felsőoktatási tanulmányban ölt testet. Mindezek azonban főként a további kutatás figyelembe jöhető szempontjai.

Salamon Zoltán

Ib Nörlund: Kibernetika és maxizmus[1]

A kibernetika alig másfél évtizedes tudomány, s lényegéről, fontosabb elveiről, alkalmazási és felhasználási lehetőségeiről, jelentőségéről a magyar olvasó hosszú éveken át nem szerezhetett megfelelő ismereteket. Ez a helyzet az utóbbi néhány évben örvendetesen megváltozott, s jelentős mértékben megnőtt a kibernetikáról magyar nyelven napvilágot látott cikkek és könyvek száma.

Ezek közé tartozik *Ib Nörlund*nak a Kossuth Kiadó gondozásában megjelent munkája. Érdemes volt magyarra fordíttatni és az olvasók kezébe adni ezt a könyvet, mert *jelentős hiányt pótol* a magyar ismeretterjesztő irodalomban. Azok a könyvek ugyanis, amelyek korábban a kibernetikáról megjelentek, elsősorban a szakemberekhez szóltak, megértésükhöz sokoldalú és alapos előképzettség szükséges, s ezért nem elégíthették ki a kibernetika iránt érdeklődő, az e tudománnyal most ismerkedő széles olvasóközönség igényeit. Ezt az igényt elégíti ki Nörlund műve, mely tömör fogalmazással, de mégis könnyen érthető formában vezeti be az olvasót a kibernetika világába, megmagyarázva annak lényegét. A szerző — aki a Dán Kommunista Párt Politikai Bizottságának tagja —, épít olvasóinak marxista ismereteire, és a marxizmus eszmei alapjain állva vizsgálja meg az új tudományt, magyarázza meg annak szinte minden fontos fogalmát és problémáját.

A kibernetikát mint *a komplex dinamikus rendszerek vezérlésének törvényeiről szóló tudományt* határozza meg, s keletkezésének körülményeit vizsgálva helyesen fejti ki a keletkezéséhez szükséges technikai, elméleti és társadalmi feltételeket, rámutatva arra, hogy a kibernetika „nem a semmiből keletkezett, létrejöttét annak köszönheti, hogy megértek technikai, elméleti és társadalmi előfeltételei". Elhatárolja magát egyes, a kibernetika és a filozofia viszonyát helytelenül értelmező nézetektől, és egyúttal körvonalazza a kibernetikának a tudományok rendszerében elfoglalt helyét, amikor azt írja, hogy „a kibernetika nem filozófia, hanem egyfajta igen általános természettudomány, melynek alkalmazási köre rendkívül széles".

A pozitivizmust bírálva felveti a kérdést: *miért érdekli manapság a marxizmust, a dialektikus materializmust a kibernetika?* Érdemes idézni a kérdésre adott válaszát: „Helytelen volna azt hinni, hogy csupán azért, mert a marxizmus minden iránt érdeklődik. A kibernetika alaposanb vizsgálata hallatlanul érdekes a marxisták számára, minthogy konkretizálja a dialektikus materializmus számos eszméjét és megfordítva: egy sor olyan problémát is támaszt, amelyek csupán a dialektikus materializmus módsze-

[1] Kossuth Kiadó, 1966.

Digitized by Google

relvel oldhatók meg és néhány kibernetikus valóban így is oldja meg őket számos területen, egészen ösztönösen, a valóság elemi kényszerének hatására. Másrészt a kibernetika új felfedezéseivel a dialektikus materializmus is gazdagodik, minthogy ez nem valamiféle merev filozófiai rendszer...".

A kibernetika fontos fogalmainak (vezérlés, információ, önirányító rendszer, stb.) magyarázatát a szerző egyszerű példák segítségével oldja meg. Említsünk meg csupán egy példát: a *visszacsatolás*, e különösen fontos kibernetikai fogalom magyarázatát, megértetését.

A lényeg megmagyarázására törekszik a szerző akkor is, amikor csupán felvázolja a *számológépek* működésének néhány alapvető vonását, utal a *matematikai logika* jelentőségére és ismerteti a kibernetikának — többek között — az *örökléstanban*, a *lélektanban* és a *pedagógiában* meglevő lehetőségeit.

Helyesen állapítja meg, hogy a „kibernetika a társadalom működésének vizsgálatában is hasznos útmutatónk lehet", de rámutat arra is, hogy egészen *mások a kibernetika lehetőségei a kapitalizmusban, mint a szocializmusban*. „A kapitalizmus objektív gazdasági törvényei nem tesznek lehetővé semmiféle társadalmi célokat szolgáló vezérlést", a szocialista társadalom gazdasági törvényei viszont lehetővé teszik az ilyesfajta vezérlést. „Nem csoda tehát — írja Nörlund —, hogy a kibernetikai kutatás terén az elmúlt években a Szovjetunió is rengeteget fejlődött, s ezáltal sok tekintetben vitathatatlanul az első helyre került."

Könyve utolsó fejezetében *az ember és a gép viszonyát* elemzi a szerző. Vitába száll azokkal, akik a kibernetikát a gépek uralmának indoklására használják fel. Teljes mértékig egyetértünk a szerzővel, hogy az ilyen nézetek tudománytalanok és tarthatatlanok. Ennek bizonyítására Nörlund több érvet is sorakoztat fel, és ezek az érvek igen figyelemreméltóak.

Felhívjuk tehát minden olvasó figyelmét Ib Nörlund könyvére, mert — amint azt *Kjeld Österling*, dán újságíró, a Népszabadságban írta — „ez az egyik legjobb olyan »népszerű« tudományos bevezetés a kibernetikába, amelyet nyugat-európai marxista írt." **Lakó László**

Mesterházi Lajos: Magnéziumláng*

„Szép szárnyas ajtó" c. novellás-kötete után most folytatásképpen *Mesterházi Lajosnak* csaknem teljes novella-termését kapja kézhez az olvasó a harminc elbeszélést tartalmazó vaskos kötetben. Az első elbeszélés keletkezési ideje 1937, az utolsóké 1964; több mint negyed század változatos eseményei tükröződnek ezekben az írásokban.

Az utóbbi években főképpen a regény- és drámaíró s a publicista Mesterházival találkoztunk. E kötettel gazdagabbá, sokszínűbbé vált, sőt talán változott is az íróról alkotott képünk. Mesterházi összegyűjtött írásai azt sugározzák, hogy a szépprózá áll közelebb az íróhoz, különösen a novella-műfaj, amely valóban alkalmas a rohanó élet vagy a múlt felfelvillanó emlékeinek, tanulságainak megragadására, kifejezésére. Több novellában vissza-visszatérnek regényeinek, drámáinak ismert figurái és szituációi. Írásainak mély értelmű mondanivalója az író nevelési, politikai szándékairól és személyes érdekeltségéről egyszerre tanúskodik — novelláit átfűti az eseményekre való szenvedélyes reagálása. Némelyik novellájában annyira benne él az író az ábrázolt eseményekben,

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

Digitized by Google

hogy megragad a tényeknél, s a riportszerűség, a mélyebb művészi átélés és megformálás hiányát érezteti.

A kiadó novellás kötetnek nevezi a művet, viszonylag azonban kevés olyan darabja van ennek, amely a klasszikus novella jegyét viseli magán (pl. *A csésze*, *Másnap*, *A tübingai jegyzőkönyv*). Az írások többsége átlépi a novella műfajának határait, s szélesebb sodrású, bonyolultabb eseménysorával már a regényhez közeledik (*Boldogság*). Egyik-másik pedig sajátos keveréke a novellának, a regénynek s a naplónak, sőt a riportnak (*Katonai babérjaim*). E lazább szerkesztésmód nem mindig találkozik a tartalom célra törésével, olykor nehézkessé vagy mozaikszerűvé válik. Élményjellegű elbeszélései azonban, amelyek a kötet felét teszik ki — élettől duzzadók, közvetlenek, mesterkéletlenek; itt az író első személyben áll elénk, s a sokat tapasztalt, okos elbeszélő magával sodrásában ismerjük fel immár történelemmé alakuló életünk jelentős eseményeit, társadalmi problémáit. Ezekben az írásokban van valami sajátos líraiság; Mesterházi akkor tud művészileg leginkább hiteles képet festeni a világról, amikor önmagáról beszél. Előadásmódját át- és átszövi — önmagát sem kímélve tőle — az irónikus hangvétel, a fanyar humor.

Találó a kötet címének a megválasztása. Asszociálja azt a lobogást, mely eltölti az írót, hogy teljes energiájával vegyen részt a társadalom életében; jelzi az igényt, hogy a felvillanó magnéziumfény módjára élesen világítson meg mindent, ami a körébe esik, hogy reflektorfénybe fogja negyedszázad eseményeit. Mennyiben sikerült az írónak ezt megvalósítania?

Az elbeszélések tekintélyes része a múlt, a felszabadulást megelőző évek, s részint a közvetlen élmény hatására született, többnyire visszaemlékezés jellegű. Minthogy minden novella keltezve van, jól megfigyelhető a múlt eseményeinek értékelésében az író korabeli és emlékező szemlélete. Elsősorban az értelmiség foglalkoztatja; élesen világít rá az értelmiség eszmei zűrzavarára (*Ezerkilencszázharmincnyolc*), a nagyhangú vezérek szólampolitikájára (*Államcsíny Totopupuában*), arra, hogy a bizonytalanságában megingott kisember hogyan vergődik a fasizmus szorításában, s hogyan lázad — bár csak egyéni, elszigetelt módon — ellene (*Madár Lajos bűnténye*). Amikor felidézi diákkori emlékeit, plasztikus rajzát adja az uralkodó réteg visszataszító életmódjának, gondolkodásának (*Szeptemberi ízek*, *Állatmese*). A mozgalmi életbe bekapcsolódó ember élményei szólalnak meg a *Katonai babérjaim* című — egyik legsikerültebb — művében. A második világháború eseményei elevenednek meg az író egyéni sorsának s katonáskodásának a tükrében. Plasztikusan mutatja be a Horthy-korszak mentalitását, katonai szervezetének bornirtságát, jellegzetes figuráit, és felvillantja ellentétét: az ellenállási mozgalmat.

Felszabadulás utáni életünk eseményeiből, problémáiból merített elbeszéléseiben már nyomon követhetjük az író szemléletének kitágulását s az egész valóság ábrázolására való törekvését. Megkapóan mutatja be a polgári gondolkodásnak és a jövőbe vetett hittel dolgozó kommunista munkás életfelfogásának, szemléletének áthidalhatatlan ellentétét (*A csésze*). A kapzsi, önző kispolgár visszataszító portréját látjuk a *Budai cukrászda* három cukrász-figurájában. A falun zajló osztályharc ellentétei feszülnek *A Fertőn* c. írásában, amely egyes jeleneteiben Móricz Zsigmond drámai feszültségű, túlfűtött írásaira emlékeztet. A Mesterházi festette több dimenziós társadalmi kép mélységét jellemzi, hogy az író az ideológiai harc problémáira is reagál; az antiklerikalizmus, a vallásos világnézet elleni harc intelligens és ezért meggyőző formája *Don Juan, avagy az igazság* c. kere-

Digitized by Google

tes novellája. Kár, hogy az említett novellákban megfigyelhető lendülete éppen akkor törik meg, amikor sok-sok nehézség, konfliktus merült fel mind társadalmunk, mind az egyén életében; alig-alig találjuk meg az 1949—1956 közötti konfliktusoknak az írói alkotás „varázslatos" eszközein átszűrt és megörökített nyomait. A mégis meglévők viszont — s őszinteségére, teljes írói önarcképe bemutatatásának igényére vall, hogy nem hagyja ki a válogatásból az ilyeneket sem — erősen magukon viselik a sematizmus vonásait (pl. *Boldogság, Igazak).* Mindent bele akar foglalni az író ezekbe az elbeszélésekbe: egyaránt megjelennek a bányászok, az ipari munkások, a parasztok s a munkaversenyek problémái. Úgy látszik azonban, hogy itt kevéssé ismert területen mozog az író, s a történetek kissé sziruposak, a helyzetek kevéssé elhihetők, a szereplők idealizáltak. A konstruált perek időszakának eseményeit feltáró *Igazak* az író kétségeinek is kifejezője. Magasabb művészi igényesség, mélyebb élményszerűség jellemzi az ellenforradalom körüli és utáni időket felidéző írásait *(Másnap).*

Mesterházi Lajosnak sok novellája idézi a múlt emlékeit és eseményeit, s ezek nagy részben az utóbbi évek termékei. Ez azt a látszatot kelti, hogy napjainkban már nem nyúl oly mértékben a ma problémáihoz, mint régebben tette, legalábbis novelláiban nem. Az ugyanazon évben (1962) keletkezett *Magnéziumláng* és az *Alvéy* összevetése némileg feleletet ad erre a kérdésre. Az előbbi derűs, lelkes visszaemlékezés a felszabadulás utáni hónapok lázas tevékenységére, s a cselekvő emberek között ott látjuk az írót is. Az *Alvéy* viszont bizonyos dezilluziónak, méginkább a „kortársak", a küzdő társadalmi ember ellentmondásának terméke. Az írónak is súlyos dilemmája az, hogy aki dolgozik, alkot, az hibázhat is, csak aki tétlen, visszahúzódó, az maradhat „tiszta". Mégsem érezzük megnyugtatónak a polémia lezárását: nem viszi végig teljes következetességgel azt a gondolatot, hogy szabad-e „jóhiszeműségből" alkalmazkodni a mindenkori hatalmon levőkhöz, hirdetni olyasmit, ami nem helyes, s befeküdni a Prokrusztész-ágyba. S ha ez a novella magyarázat is arra, hogy miért nem folytatta első novellás-kötetének jó kezdeményezéseit, s miért beszél szívesebben a múltról, mégis sajnálatos momentum.

Az író maga vonja le a kötet utolsó novellájában *(Szép, mint a halál)* a tanulságot, s tesz hitet a közéletiség minél teljesebb megvalósítása mellett. Ezután írandó novelláiban bizonyára ismét nagyobb szerepet kap a ma sok-sok érdekfeszítő gondja és öröme, hiszen maga mondja igen találóan: „Aki máról holnapra él, annak valóban haladék az élet. Aki tudja, hogy véges, az nem szórja el. Valami dolgunk van itt, be kell osztani az időnket, meg kell különböztetnünk a lényegest a lényegtelentől. Az egész élet foglalata: benne élni a korban!... Benne élni, helyeselni vagy tagadni, hajtani előre vagy szembeszállni, de mindenképpen: benne élni. Egész tartalmával, minden ellentmondásával, zűrzavarával... És ha így él, akkor él igazán, akkor hal meg szépen... A legtöbben inkább a vízfelszín hazug nyugalmát választják. Tagadni, mi van a mélyben; közömbösen tükrözni, mi van odafent. Halványan és hamisan, mint a vízfelszín."

Bolla József

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

EINHEIT

Augusztus

A HELYI NÉPKÉPVISELETEK, AZ ÚJ GAZDASÁGI RENDSZER ÉS A VÁLASZTÁSOK ELŐKÉSZÍTÉSE (Interjú K. Sorgenichttel, az NSZEP KB-a osztályvezetőjével.)

H. Kröger: A POTSDAMI EGYEZMÉNY ALÁÍRÁSÁNAK 20. ÉVFORDULÓJÁRA (Bonn az egyezmény ellen.)

O. Reinhold: A TERV — GAZDASÁGPOLITIKÁNK DÖNTŐ ESZKÖZE

M. Herold—H. Wittik: KÖVETKEZETES ÉSSZERŰSÍTÉSSEL A MAGAS MUNKATERMELÉKENYSÉGÉRT

K. Müncheberg: A BERUHÁZÁSOK ELŐKÉSZÍTÉSE ELDÖNTI HASZNUKAT

H. Sehmisch: KÉSZEN ÁLLNI KÖZTÁSASÁGUNK VÉDELMÉRE (A szocialista honvédelmi nevelés feladatai)

J. Rittershaus—R. Weidig: A DOLGOZÓK SZAKKÉPZÉSÉRŐL A TECHNIKAI FORRADALOM FOLYAMATÁBAN (Egy központi szociológiai vizsgálat első tapasztalatai és eredményei.)

M. Steenbeck: ETIKA ÉS FELELŐSÉG KORUNKBAN (Beszéd a fasizmus alóli felszabadulás 20. évfordulóján.)

H. Geggel: A BONNI SZÜKSÉGÁLLAPOT-ÖSSZEESKÜVÉS ÉS A SZÜKSÉGÁLLAPOT ELLENI MOZGALOM

O. Schröder: TÖRTÉNELMI HAGYOMÁNY ÉS SZAKSZERVEZETI AKCIÓ (A nyugatnémet szakszervezetek tevékenysége.)

H. Töpfer — H. Brühl: A TECHNIKAI HALADÁS ÉS A NYUGATNÉMET SZAKSZERVEZETEK (A nyugatnémet fémmunkás-szakszervezet „Automatizálás — kockázatok és esélyek" c. munkaértekezletéről.)

E. Dummer—W. Schüssler: GHANA SZOCIALISTA PERSPEKTÍVÁJA

K. Konecny: AZ ISKOLA ÉS AZ ÜZEM KÖZÖTTI SZOROSABB KAPCSOLAT ÚJ MÓDSZEREIRŐL (Vitahozzászólás. Halle területi tapasztalatok.)

Szeptember

VÁLASZTÁSOK MINDKÉT NÉMET ÁLLAMBAN

A SZOCIALISTA MEZŐGAZDASÁGHOZ VEZETŐ ÚT AZ NDK-BAN (Ineterjú G. Grüneberggel, a KB titkárával, a demokratikus földreform évfordulóján.)

G. Söder: TERVEZÉS ÉS DEMOKRÁCIA (A dolgozók részvétele a népgazdaság tervezésében és irányításában.)

W. Lamberz: VILÁGFRONT AZ IMPERIALISTA AGRESSZIÓS POLITIKA ELLEN (A helsinki békevilágkongresszusról.)

W. Artzt—L. Kannengiesser: GONDOLATOK A SZOCIALISTA ÉRDEKKÖZÖSSÉGEK FEJLESZTÉSÉRŐL (A szocialista termelés további társadalmasítása növeli a kollektivitás szükségességét.)

M. Lorf — G. Rosenfeld: PEDAGÓGIA LÉLEKTAN ÉS SZOCIALISTA OKTATÁS

G. Drefenstedt: A KÖZÉPISKOLAI ÁLTALÁNOS KÉPZÉS TARTALMÁNAK ÚJRAMEGHATÁROZÁSA

G. Kohlmay: KUBA GAZDASÁGI ÉPÍTŐMUNKÁJA

K. Schwank: A POLGÁRI POLITIKAI GAZDASÁGTAN ÉS AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS

Digitized by Google

F. Knipping: A HIRDETÉS AZ IMPERIALIZMUS SZOLGÁLATÁBAN (A lap áprilisi számának egyik cikkéhez.)
H. Bednareck: A BÉKÉÉRT, DEMOKRÁCIÁÉRT ÉS SZOCIALIZMUSÉRT (A Komintern VII. kongresszusának és a KPD brüszszeli konferenciájának 30. évfordulójára.)
J. Dubois: GONDOLATOK A FRANCIAORSZÁGI AKCIÓEGYSÉG MAI PROBLÉMÁIRÓL

KOMMUNYISZT
11. szám

VEGYÜK ÉSZRE ÉS TÁMOGASSUK A MUNKÁBAN A KEZDEMÉNYEZŐKÉSZSÉGET
P. Maserov: A VEZETÉS STÍLUSA ÉS A KÁDEREK NEVELÉSE
A. Milejkovszkij — V. Sungyejev — R. Entov: VÉLT ÉS VALÓDI VÁLTOZÁSOK A JELENKORI KAPITALIZMUSBAN
V. Szemjonov: A SZOVJET TÁRSADALOM SZOCIÁLIS STRUKTÚRÁJA
J. Boriszov: A TÁRSADALOM, A VÁLLALAT ÉS A DOLGOZÓK GAZDASÁGI ÉRDEKEINEK EGYSÉGÉRŐL
V. Kulikov: A FALUSI KÖRZETI PÁRTBIZOTTSÁG NAPJAINKBAN
Sz. Narovcsatov: A KÖZÉLETISÉG PÁTOSZA KÖLTÉSZETÜNKBEN
A. Berjozkin — J. Szokolov: AZ ÖSSZES FORRADALMI ERŐK TÖMÖRÍTÉSE — A KOR PARANCSA (A Komintern VII. kongresszusának 30. évfordulójára.)
A MONCADA ŐSTROMÁNAK TIZENKETTEDIK ÉVFORDULÓJA (Kuba nemzeti ünnepére.)
G. Hromusin: A „NÖVEKVŐ HASONLÓSÁG" ELMÉLETÉNEK SZOVJETELLENESSÉGE (A szocializmus kapitalizmussá fajulásának koncepciójáról.)
A. Berkov: AZ AMERIKAI TITKOSSZOLGÁLAT ÉS FŐNÖKE (E. Hoover)

12. szám

A SZOVJET KÜLPOLITIKA ÉS A TÁRSADALMI HALADÁS
I. Gusztov: GAZDASÁGI MUNKA A FALUN
N. Zaripova: A NŐK — A KOMMUNIZMUS AKTIV ÉPÍTŐI
V. Hakorjakov—J. Frolov: A TÖMEGEK ALKOTÓKÉSZSÉGE — A VERSENY
A. Kraszilov: AZ ÜZEM: AZ EMBEREK ÉLETE, MUNKÁJA, SZABADIDEJE (Az Urali Vagongyár életéről.)
G. V. Afanaszjev: A TÁRSADALMI FOLYAMATOK TUDOMÁNYOS IRÁNYÍTÁSA
J. Lukin: AZ ÉLET MŰVÉSZI TÜKRÖZÉSÉNEK ISMÉRVEI
V. Midcev: GUINEA AZ ÚJ ÚTON
G. Sztarusenko: KOHOLMÁNY ÉS IGAZSÁG A FELSZABADÍTÓ HÁBORÚKRÓL
L. Szkvorcov: AZ AMERIKAI „VESZETTEK" POLITIKAI IDEOLÓGIÁJA
D. Procktor—N. Jakovlev: TÖRTÉNETI TÉNYEK ELFERDÍTÉSE AZ IMPERIALISTÁK KEDVÉÉRT
A. Beljajev: A SZOVJET IRODALOM ÉS A BURZSOÁ HAMISÍTÓK

LUPTA DE CLASA
Július

B. Almasan: A ROMÁN ENERGETIKA TÍZÉVES JÖVŐJE
I. Tulpan: A BERUHÁZÁSOK NAGY HATÁSA A GAZDASÁGRA (Az ötéves terv beruházásainak megoszlása.)
I. Bordas: AZ ÜZEMEK KÖZÖTTI EGYÜTTMŰKÖDÉS
I. Mitran: EGY GYÁR MUNKASZERVEZÉSE
E. Negrutiu: SZAKEMBEREK ÉS A MEZŐGAZDASÁG KÖVETELMÉNYE (Az ötéves terv erre vonatkozó céljai.)
V. Cazacu: A KOLLEKTÍV MUNKA — A PÁRTTEVÉKENYSÉG LEGFŐBB ELVE

Digitized by Google

C. Dascalescu: SOKOLDALÚ TEVÉKENYSÉG (Galac tartományi tapasztalatok.)

G. Necula: A PÁRT KAPCSOLATA A TÖMEGEKKEL (A bukaresti tartományi bizottság tevékenységéről.)

J. Livescu: A FELSŐOKTATÁS JÖVŐJE (A szakemberképzés ötéves programja.)

A. Bughici — S. Gleb: AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁS NÉHÁNY PROBLÉMÁJA (A tankönyvek színvonalának emelése.)

I. Moraru: AZ EMBER EGÉSZSÉGE (Az egészségügyi hálózat fejlődéséről.)

G. Smeu: ÖSSZEFÜGGÉS A MŰVÉSZET ÉS A TÁRSADALOM KÖZÖTT ÉS A HALADÓ ROMÁN ESZTÉTIKAI HAGYOMÁNYOK

V. Silvestru: A SZÍNHÁZI ÉLET KRITIKAI ELEMZÉSE

E. Phöebus: ELKÉNÉS ÉS VALÓSÁG AZ OLASZ „NEOKAPITALIZMUSRÓL"

Augusztus

A SZOCIALISTA ROMÁNIA AZ ÁLLANDÓ FEJLŐDÉS ÚTJÁN (Az RKP IX. kongresszusáról.)

M. Florescu: A VEGYÉSZET ROHAMOS FEJLŐDÉSE (Az ötéves terv célkitűzései a vegyiparban.)

A. Codarcea: GEOLÓGIAI KUTATÁSOK (Eredményeik a hatéves tervben, feladataik az új ötéves tervben.)

V. Herdea—I. Granciu: A KIVÁLOGATÁS IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI AZ ÁLLATTENYÉSZTÉSBEN (Az állatállomány minőségi feljavítása.)

L. Grünberg: A MARXIZMUS ÉS AZ ÉRTÉKELMÉLET

I. M. Stefan: A NÉPSZERŰ TUDOMÁNYOS IRODALOM

I. Gorganeanu—C. Juncan: AZ ELMÉLET ÉS GYAKORLAT EGYSÉGE A JOGTUDOMÁNYI KUTATÓMUNKÁBAN

M. Bredureanu: AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS, A JOGSZABÁLYOK KIDOLGOZÁSÁNAK FORRÁSA

G. Samson: IDŐSZERŰ MUNKATÖRVÉNYEK

MARXISM TODAY

Augusztus

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK (aktuális kérdésekről)

B. Simon: MARX ÉS AZ OKTATÁS

J. Dunmann: RUDYARD KIPLING ÚJJÁÉRTÉKELÉSE

E. Burns: AZ INFLÁCIÓ PROBLÉMÁI (Vitacikk.)

A. West: A „HARMINCAS ÉVEK" (Vitacikk a párt történelmi csoportjának ülése kapcsán.)

I. Armitage: A FELSŐOKTATÁS JÖVŐJE (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

Augusztus

S. Medonos: A MAGENERGIA HASZNA A CSEHSZLOVÁK ENERGETIKA SZÁMÁRA

F. Barbirek: A KELET-SZLOVÁKIAI VASMŰ GAZDASÁGUNKBAN

H. Steiner: A BURZSOÁ PROPAGANDA ELMÉLETE

J. Dolansky: KULTURÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS JUGOSZLÁVIÁVAL

O. Turek: AZ ÉGETŐ PROBLÉMÁK MEGOLDÁSÁNAK ESZKÖZE (A tervszerű irányítás problémáiról.)

D. Slejska: AZ ÚJ GAZDASÁGIRÁNYÍTÁSI RENDSZER SZOCIOLÓGIAI VONÁSAI

M. Král: AZ IPARI TERMELÉS VILÁGINDEXE

NOWE DROGI

Augusztus

A LEMP KB IV. PLÉNUMÁNAK ANYAGAI

Digitized by Google

M. Lesz: A TERMELÉS MINŐSÉGÉNEK JAVITÁSÁRÓL (A minőségjavítást elősegítő szervezeti intézkedések.)

W. Misiuna: A MEZŐGAZDASÁGI BERUHÁZÁSOK KIVITELEZÉSÉNEK FŐ PROBLÉMÁI (A beruházási tervek elkészítése, a falusi építkezések, a mezőgazdasági gépesítés és a talajjavítás.)

A FALUSI PÁRTMUNKÁSRÓL (A lodzi vajdasági pártbizottság és a lap szerkesztősége által szervezett tanácskozás.)

B. Golebiowski: A FALUSI FIATALOK TÁRSADALMI TUDATÁNAK VÁLTOZÁSAI (Egy emlékirat-pályázatra beérkezett írások alapján.)

M. Lunc: A SZOVJET TUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK FONTOS TÉNYEZŐI (Az utóbbi évek eredményeinek módszerbeli és szervezési tényezői, az új szovjet tudós típusa.)

S. Zolkiewski: A HUMÁN TUDOMÁNYOK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK MAI SZÜKSÉGLETEI (A társadalomtudományi kutatómunkák integrációja.)

S. Rajkiewicz: AZ EMPIRIKUS KUTATÁSOK, A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK INTEGRÁCIÓJA ÉS KAPCSOLATUK A GYAKORLATTAL (A kutatási témák kiválasztása, a kutatómunka megszervezése, az eredmények elterjesztése.)

AZ 1965—69. ÉVRE MEGVÁLASZTOTT NÉPI TANÁCSOK A SZÁMOK TÜKRÉBEN

Szeptember

A NÉPGAZDASÁG EREDMÉNYESSÉGÉNEK NÖVELÉSÉRŐL (A LEMP KB plénumán elfogadott főbb irányelvekről.)

Z. Madej: GAZDASÁGTAN ÉS TECHNIKA (A két tudományág összefüggései, a műszaki fejlesztés gazdasági mozgatói.)

E. Matyja: A RENTABILITÁS SZEREPE AZ ÚJ IPARIGAZGATÁSI RENDSZERBEN

A. Plocica: A BERUHÁZÁSOK TERVEZÉSE ÉS FINANSZÍROZÁSA (Hiányosságok a beruházási tevékenységben.)

J. Kardys: A FALUSI IFJÚSÁG RÉSZVÉTELE A MEZŐGAZDASÁG FEJLESZTÉSÉBEN

W. Okon: AZ OKTATÁSÜGYI KÍSÉRLETEZÉS IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI

K. Grzybowski: INTEGRÁCIÓ — DEZINTEGRÁCIÓ — INTEGRÁCIÓ (Hozzászólás a vitához.)

Z. Rybicki: A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK INTEGRÁCIÓJÁNAK MARGÓJÁRA (A társadalomtudományok fejlődésének ellentmondásai és megoldásuk.)

H. Greniewski: A TUDOMÁNY MODELLJE (A modell felépítése a játék fogalmának segítségével.)

L. Bednarski: A LENGYEL TESTNEVELÉS HELYZETE ÉS PERSPEKTÍVÁI

NOVO VREME

Augusztus

A SZÜNTELEN EMELKEDÉS ÚTJÁN (A népgazdaság fejlődéséről.)

N. Kalcsev: A GÉPIPAR GYORSÍTOTT FEJLESZTÉSÉNEK GYAKORLATI PROGRAMJA (A BKP KB-a júniusi plénumának határozatairól.)

P. Mitev: ENGELS FRIGYES ÉS KORUNK (Halálának 70 évfordulóján.)

J. Radev: KÉPVISELETI SZERVEK A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA RENDSZERÉBEN (Általános elvek és a bolgár gyakorlat.)

Z. Sztajkov: A SZABADIDŐ ÉS A SZEMÉLYISÉG SOKOLDALÚ FEJLŐDÉSE

P. Trifonov: A TERMELŐSZÖVETKEZETEK ÖNKÖLTSÉGMUTATÓINAK ALAKULÁSA

P. Berbenliev: A KULTURÁLIS MŰEMLÉKEK — A NÉP ALKOTÓ SZELLEMÉNEK KIFEJEZŐI

Digitized by Google

A. Siskov: NEOKOLONIALIZMUS — ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

C. Petkov: A KÖZSÉGI PÁRTBIZOTTSÁG ÉS A SZÖVETKEZETI DEMOKRÁCIA FEJLŐDÉSE (Vitacikk.)

M. Penev: A DOLGOZÓK KOMMUNISTA NEVELÉSE (A községi pártbizottság szerepe.)

G. Zaharjev: A KULTURÁLIS TÖMEGMUNKA PÁRTIRÁNYÍTÁSA (A községi pártbizottság feladatai.)

WEG UND ZIEL

Szeptember

VIETNAM ÉS A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS

F. Marek: KÉT PROGRAM (Az osztrák szociáldemokrácia párt- és kormányprogramjáról.)

O. Horn: AZ ÁLLAMOSÍTOTT ÜZEMEK ELLENI OFFENZÍA (Az Osztrák Néppárt akciói.)

W. Truger: A NYUGATNÉMET VÁLASZTÓK NEHÉZ HELYZETE (Az SPD nem jelent alternatívát a CDU/CSU-val szemben.)

Th. Prager: A KUTATÁS ÉS FEJLŐDÉS NYUGAT-EURÓPÁBAN

E. Massarek: Az EURÓPAI KAPITALIZMUS TENDENCIÁI — BELESZÓLÁSI JOG VAGY SZOCIÁLIS TÁRSASVISZONY (A római Gramsci Intézet konferenciájáról.)

VITAFÓRUM (Hozzászólások Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" c. cikkéhez.)

E SZÁM SZERZŐI:

FOCK JENŐ, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettese — HÁY LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja — NAGY IMRE, a Munkaügyi Minisztérium főosztályvezetője — TIMÁR JÁNOS kandidátus, az Országos Tervhivatal osztályvezetője — ORTUTAY ZSUZSA, a Magyar Nők Országos Tanácsának titkára — RADNAI BÉLA kandidátus, egyetemi docens — LŐRINC TAMÁS, a Külügyminisztérium osztályvezetője — KOVÁCS FERENC kandidátus, az MSZMP KB-a agitációs és propagandaosztályának munkatársa — DR. MOLNÁR FRIGYES, a Bács-Kiskun megyei pártbizottság első titkára — MÁRKUS GYULA újságíró — BEBRITS ANNA újságíró — ÉLIÁS BÉLA újságíró — ZOLTAI DÉNES, a MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa — DR. GONDA GYÖRGY, a Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke — SZABÓ GYÖRGY, az Új Írás rovatvezetője — SALAMON ZOLTÁN egyetemi adjunktus — LAKÓ LÁSZLÓ egyetemi adjunktus — BOLLA JÓZSEF középiskolai tanár.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF.

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Енё ФОК: Актуальные вопросы экономического развития Венгрии — 1

Ласло ГАИ: Заметки к изменениям в положении европейского капитализма — 17

ШКОЛА И ОБЩЕСТВО

Имре НАДЬ—Янош ТИМАР: Положение рабочей силы в стране и выбор профессии среди молодежи — 25

Жужа ОРТУТАИ: Призвание женщины и поступление девушек на работу — 38

Бела РАДНАИ: Удачный и неудачный выбор профессии с точки зрения психолога — 44

Тамаш ЛЕРИНЦ: Двадцатилетняя ООН — 49

Ференц КОВАЧ: Материальная заинтересованность и социалистическое сознание — 58

ОБЗОР

Д-р Фридьеш МОЛЬНАР: Важнейший опыт интенсивного развития сельского хозяйства в области Бач-Кишкун — 72

МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ

Дьюла МАРКУШ: Опасный конфликт между Индией и Пакистаном — 85

Анна БЕБРИЧ: Изнанка внутриполитического кризиса в Греции — 90

Бела ЭЛИАШ: От Аддис-Абебы до Аккры — 97

— ОРИЕНТАЦИЯ —

Хаймэн ЛУМЕР: О «тройной революции» — 103

— ОБМЕН МНЕНИЯМИ —

Денеш ЗОЛТАИ: Методические условия нашей дискуссии — 112

Д-р Дьёрдь ГОНДА: О демократизме работы местных советов — 117

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Наследие Грамши (Дьёрдь САБО) — 122

Мировые социалистические цены (Дьюла КОВАСНАИ) — 126

20 лет дела нашего воспитания, 1945—1964 гг. (Золтан ШАЛАМОН) 130

Х. Нёрлунд: Кибернетика и марсизм (Ласло ЛАКО) — 132

Лайош Мештерхази: Магниевое пламя (Йожеф БОЛЛА) — 133

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Digitized by Google

CONTENTS

JENŐ FOCK: Topical issues of our economic development — — — 1
LÁSZLÓ HÁY: Notes about the changes in the position of European capitalism — — — — — — — — — — — — — — 17

SCHOOL AND SOCIETY

IMRE NAGY—JÁNOS TIMÁR: Labour conditions in Hungary and the professional choice of the youth — — — — — 25
ZSUZSA ORTUTAY: The vocation of woman and the setting to work of girls — — — — — — — — — — — — 38
BÉLA RADNAI: Choice and mischoice of profession — seen with the psychologist's eyes — — — — — — — — — — 44
TAMÁS LŐRINC: Twenty years of UNO — — — — — — — 49
FERENC KOVÁCS: Material interest and socialist consciousness — 58

REVIEW

DR. FRIGYES MOLNÁR: Experiences about the intensive development of agriculture in the County Bács-Kiskun — — — — — 72

INTERNATIONAL REVIEW

GYULA MÁRKUS: Dangerous conflict between India and Pakistan 85
ANNA BEBRITS: The background of the internal political crisis in Greece — — — — — — — — — — — — — — 90
BÉLA ÉLIÁS: From Addis Abeba to Accra — — — — — — 97

ORIENTATION

HYMAN LUMER: About the „triple revolution" — — — — — 103

EXCHANGE OF IDEAS

DÉNES ZOLTAI: The methodologic preconditions of our debate — 112
DR. GYÖRGY GONDA: On council democracy — — — — — — 117

CRITICISM AND BOOK REVIEW

The heritage of Gramsci (GYÖRGY SZABÓ) — — — — — — 122
The socialist world market price (GYULA KOVÁSZNAI) — — — 126
Twenty years of national education, 1945—1964 (ZOLTÁN SALAMON) — — — — — — — — — — — — — — 130
H. Nörlund: Cybernetics and Marxism (LÁSZLÓ LAKÓ) — — — 132
Lajos Mesterházi: Flashlight (JÓZSEF BOLLA) — — — — — 133

FROM THE PRESS OF BROTHER PARTIES

Digitized by Google

SOMMAIRE

JENŐ FOCK: Problèmes actuels de notre développement économique 1
LASZLÓ HAY: Remarques sur les changements de la situation du capitalisme en Europe — — — — — — — — — — — 17

ÉCOLE ET SOCIÉTÉ

IMRE NAGY—JÁNOS TIMÁR: La situation de la main-d'oeuvre et l'orientation professionnelle des jeunes — — — — — 25
ZSUZSA ORTUTAY: La vocation de la femme et l'intégration des jeunes filles au travail — — — — — — — — 38
BÉLA RADNAI: Orientation et désorientation professionnelles vues par le psychologue — — — — — — — — — 44
TAMÁS LŐRINC: Vingt ans de l'O. N. U. — — — — — — — 49
FERENC KOVÁCS: Intérêt matériel et conscience socialiste — — 58

REVUE

DR. FRIGYES MOLNÁR: Les principales expériences de l'expansion de la culture interne dans le département de Bács-Kiskun — — 72

REVUE INTERNATIONALE

GYULA MÁRKUS: Le dangereux conflit entre l'Inde et le Pakistan 85
ANNA BÉBRITS: Les fonds de la crise de politique intérieure en Grèce — — — — — — — — — — — — — — 90
BÉLA ÉLIÁS: D'Addis Abéba à Accra — — — — — — — — 97

ORIENTATION

HYMAN LUMER: De la „triple révolution". — — — — — — 103

ÉCHANGE DE VUES

DÉNES ZOLTAI: Les conditions méthodologiques de notre débat — 112
DR. GYÖRGY GONDA: La démocratie des conseils — — — — — 117

CRITIQUE ET COMPTES RENDUS

L'héritage de Gramsci (GYÖRGY SZABÓ) — — — — — — — 122
Le prix mondial socialiste (GYULA KOVÁSZNAI) — — — — — 126
Vingt années de l'enseignement en Hongrie, 1945—1964 (ZOLTÁN SALAMON) — — — — — — — — — — — — — 130
H. Nörlund: Cybernétique et marxisme (LÁSZLÓ LAKÓ) — — — 132
Lajos Mesterházi: Feu à éclipse (JÓZSEF BOLLA) — — — — — 135

DE LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Digitized by Google

INHALT

JENŐ FOCK: Aktuelle Fragen unserer wirtschaftlichen Entwicklung 1
LASZLÓ HÁY: Über die Änderungen in der Lage des europäischen Kapitalismus — — — — — — — — — — — — 17

SCHULE UND GESELLSCHAFT

IMRE NAGY—JÁNOS TIMÁR: Arbeitskraftverhältnisse und Berufswahl der Jugend in Ungarn — — — — — — — — 25
ZSUZSA ORTUTAY: Der Beruf der Frau und das Einstellen von Mädchen in die Arbeit — — — — — — — — — — 38
BÉLA RADNAI: Wahl und Fehlwahl des Berufes — mit den Augen des Psychologen — — — — — — — — — 44
TAMÁS LÖRINC: Zwanzig Jahre Vereinigte Nationen — — — — 49
FERENC KOVÁCS: Materielles Interesse und sozialistisches Bewusstsein — — — — — — — — — — — — — 58

RUNDSCHAU

DR. FRIGYES MOLNÁR: Erfahrungen über die intensive Entwicklung der Landwirtschaft im Komitat Bács-Kiskun — — — — — 72

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

GYULA MÁRKUS: Gefährlicher Konflikt zwischen Indien und Pakistan — — — — — — — — — — — — — — — 85
ÁNNA BEBRITS: Die innerpolitische Krise in Griechenland und deren Hintergründe — — — — — — — — — — — 90
BÉLA ÉLIÁS: Von Addis Abeba bis Accra — — — — — — 97

ORIENTATION

HYMAN LUMER: Über die „dreifache Revolution" — — — — 103

GEDANKENAUSTAUSCH

DÉNES ZOLTAI: Methodologische Voraussetzugen unserer Debatte 112
Dr. GYÖRGY GONDA: Über die Rätedemokratie — — — — — 117

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Die Erbschaft von Gramsci (GYÖRGY SZABÓ) — — — — — 122
Der sozialistische Weltmarktspreis (GYULA KOVÁSZNAI) — — 126
Zwanzig Jahre Erziehungswesen, 1945—1964 (ZOLTÁN SALAMON) 130
H. Nörlund: Kybernetik und Marxismus (LÁSZLÓ LAKÓ) — — 132
Lajos Mesterházi: Blinkfeuer (JÓZSEF BOLLA) — — — — — 133

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTETIEN

Digitized by Google

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.*
Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Megjelent 37 400 példányban

Az utolsó kézirat 1965. szeptember 27-én érkezett a nyomdába

Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.10030/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
DEC 13 1965
UNIVERSITY OF

11

XX. ÉVFOLYAM 1965. NOVEMBER

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

SZIRMAI ISTVÁN: Az ideológiai irányelvek vitájáról — — — — 1

DR. GADÓ OTTÓ: Az állami iparvállalatok szerepe a tervgazdálkodásban — — — — — — — — — — — — — — — — 17

DR. SÁGHY VILMOS: A mezőgazdasági termékek forgalma és feldolgozása — — — — — — — — — — — — — — — 31

DR. SCHMIDT PÉTER: A szocialista államfejlődés és a társadalmasítás — — — — — — — — — — — — — — — 47

PIRITYI SÁNDOR: Új fejlődési távlatok a szovjet ipar előtt — — 62

SZEMLE

WEBER ANTAL: Az Új Írás arculatáról — — — — — — — 70

NEMZETKÖZI SZEMLE

Az EAK a szocializmushoz való átmenet időszakában — — — — 80

KONZULTÁCIÓ

DR. CSAPÓ LÁSZLÓ: Tervgazdálkodás és piac — — — — — — 90

ESZMECSERE

DR. VARGA GYÖRGY: Az érdekek „alá-" és „fölérendelésé"-ről — 95

ALMÁSI MIKLÓS: A realizmus korszerűsége és a művészi szubjektivitás — — — — — — — — — — — — — — — 100

TÁJÉKOZÓDÁS

FÜLEKI JÓZSEF: Az erkölcs fejlődése és az etika feladatai (Az etikaoktatók második országos konferenciájáról) — — — — — — 108

ROZGONYI TAMÁS: Munkaszociológiai szeminárium, 1965. — — — 116

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

E. J. Hobsbawm: A forradalmak kora (1789—1848) (DR. MAKKAI LÁSZLÓ) — — — — — — — — — — — — — — 119

Márkus György—Tordai Zádor: Irányzatok a mai polgári filozófiában (DR. SZABÓ GÁBOR) — — — — — — — — — — — 122

Kelen Jolán—Barabás Gyula: A néptribun (KABOS ERNŐ) — — — 125

Könyv a szórakoztató művészetről (B. GY.) — — — — — — — 127

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF., 11. SZ. BUDAPEST, 1965. NOVEMBER HÓ

Az ideológiai irányelvek vitájáról

Írta SZIRMAI ISTVÁN

A Központi Bizottság ideológiai irányelveinek célja az volt, hogy néhány elméleti kérdésben útmutatást adjon, néhány, az embereket foglalkoztató jelentős kérdést megfogalmazzon, gondolkodásra késztessen, bizonyítsa az emberek szemléletének, gondolkodásmódjának, világlátásának szoros összefüggését az építő munkával. Célja volt nem utolsósorban felhívni a figyelmet arra, hogy a társadalmi, gazdasági fejlődés sok új problémát vet fel, ezekre a problémákra nekünk magunknak kell megadnunk a választ, és ahhoz, hogy helyes, marxista választ adjunk, szükség van a párttagság, általában a dolgozó emberek életismeretére, tapasztalataira, segítségére. Végül célja volt az ideológiai irányelvek nyilvánosságra hozatalának az is, hogy a közéletben még jelentkező ferde vagy rosszindulatú nézetek és a közömbösség, a nemtörődömség ellen fellépjünk, eleven vitákat indítsunk.

Az ideológiai irányelvek nyilvánosságra hozatalának első és komoly eredménye, hogy végre többet politizálunk. Azokon a taggyűléseken, amelyeken az ideológiai irányelveket vitatták, általában bátran felvetettek és megvitattak politikai kérdéseket. Pártszervezeteinkben már-már elszoktunk a politizálástól. A taggyűléseken túlnyomórészt termelési kérdésekről tárgyaltunk. A fejlődés, a gazdasági és kulturális növekedés, az építőmunka egyre újabb problémákat vet fel. A munka során hibák és aránytalanságok jelentkeznek. A hibák kijavítása, az aránytalanságok megszüntetése, a további feladatok, célkitűzések helyes meghatározása megköveteli, hogy a párttagság állandóan és rendszeresen politizáljon; hogy a párttagság — és nem is csak a párttagság — állandóan és rendszeresen vitassa meg a közéletben felmerülő kérdéseket. Eleven vitákat, rendszeres politizálást követel a nemzetközi feszültség, a világ bonyolultsága is.

A párt szabad légkört teremtett, biztosítottuk a viták szabadságát. Mindez helyes és szükséges, de kötelezettséget is ró a

Digitized by Google

kommunistákra. Azt a kötelezettséget, hogy az ő hangjuk ezekben a közéleti, politikai vitákban a legerősebb, a legmeggyőzőbb legyen, s az ő igazságuk, a kommunisták igazsága kerekedjen felül.

Igaz-e, hogy ideológiai, szemléleti, világnézeti kérdésekben az ellenség a kommunistákat defenzívába szorította? Általában nem igaz. Mi vagyunk a kezdeményezők, mi vetjük fel a politika és közélet vitás kérdéseit. Gondoljunk a Központi Bizottság decemberi határozatára, a Központi Bizottság ideológiai irányelveire, a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésének, reformjának a gondolatára, a tájékoztatás megjavítására vonatkozó politikai bizottsági határozatra stb. Mi, kommunisták vetettük fel az új gondolatokat, amelyek most sok embert foglalkoztatnak. A mai pezsgő szellemi életnek, a közéletet átfogó különböző vitáknak a párt a kezdeményezője.

Az eszmei offenzíva széles területen kibontakozott és folyik, tovább kell azonban erősíteni, fejleszteni. Mit jelent az eszmei offenzíva? Azt jelenti, hogy fel kell ismerni a társadalom fejlődésében megérlelődött legfontosabb kérdéseket, és ezekre meggyőző, igaz, marxista választ adni. Meggyőződéssel, hittel mutatni a szocialista jövőt; egy kicsit előrelátni és lelkesíteni ennek építésére. Jelenti a határozott fellépést minden olyan szemlélettel, magatartással szemben, amely ellentétes a munkásosztály politikájával és ideológiájával, jelenti a marxizmus védelmét, a helytelennek, a rossznak, a torznak a leleplezését. Az élet nem áll meg, újabb és újabb kérdéseket vet fel. Mindig készen kell állnunk arra, hogy az új kérdésekre választ adjunk. Az eszmei offenzíva tehát nem rövid távra szóló feladat, hanem állandó, folyamatos eszmei harc.

Már közel tíz éve bizonyítjuk a dogmatizmus káros hatását, gyürkőzünk a szektás szemlélettel, a revizionista torzítással, gondolkodásra késztetünk, ellenségei vagyunk a szellemi tunyaságnak, az önállótlanságnak, a Fejbólintó Jánosoknak. Az eredmény: a népgazdaság mai, fejlettebb fokának megfelelő gazdasági mechanizmus miléntjét vitatja egy fél ország. Sok embert foglalkoztat a szocialista demokrácia kiszélesítésének hogyanja, a határozottabb, ugyanakkor elvibb vezetés módja. Van sok reklamáció, bírálat, előrehajtó türelmetlenség.

Mindez eredmény, akkor is, ha nem minden vélemény, észrevétel, javaslat elfogadható, ha olyan is akad, amely idegen a marxizmustól. Eredmény akkor is, ha a kritika, a türelmetlenség néha túlhajtott. A kommunisták most igazi lenini szellemben a

Digitized by Google

néppel beszélik meg a közös gondot — meg kell hallgatniok minden véleményt, ki kell igazítaniok minden tévedést.

A mi politikánk dinamikus, célra törő, szembenéz a valósággal, a hibákkal is. S ha ilyen van, megoldást, utat keres. Aki ezt a politikát hirdeti, képviseli, a mindennapi tettekben megvalósítja, az nincs defenzívában. Miért tűnik néha agitációnk mégis védekezőnek? Mert gyakran — és ez nem mindig helytelen — többet beszélünk arról, ami még nem megoldott, mint kész eredményeinkről, aránytalanul többet foglalkozunk gyengeinkkel, mint eredményeinkkel. De a hibákat ostorozó szemlélet is konstruktív és offenzív. Nem eléggé határozott viszont agitációnk az ellenség által bedobott gondolatok visszaverésében.

Másrészt a párttagság egy része a politikai, ideológiai kérdésekben még passzív, nem áll ki igazunk mellett, nem érvel, nem vitázik, ha a párt politikáját támadják. Pedig hatékony érvek állnak rendelkezésére. A Központi Bizottság ismert határozatain túl érdekes és értékes viták folynak a lapok hasábjain. Az utóbbi esztendőben sok értékes, érdekes elméleti cikk jelent meg a Népszabadságban, folyóiratainkban. Ezek mind komoly eszmei fegyverek, amelyeket bátrabban kellene forgatnunk.

Az eszmei harc, amelyet ma folytatunk, osztályharc, ha nem is érinti közvetlenül a hatalom kérdését. Más a jellege, mint amikor a hatalom meghódítása, vagy fegyveres védelme volt napirenden. Ma bonyolultabb: hűséget és felkészültséget igényel. Mégis arra kell törekednünk, hogy a harcnak ebben a szakaszában is minden kommunista vegyen részt, és hogy a harc hőfoka és lendülete ugyanolyan legyen, mint akkor volt.

A gondolatok, amelyeket pártunk Központi Bizottsága az Irányelvekben felvetett, széles, országos vitákban érlelődnek, csiszolódnak és egészülnek ki. Az ideológiai irányelveket már az alapszervezetek többsége is megtárgyalta. Kicsit félve kezdtek hozzá. Sok helyen azt gondolták, hogy az ideológiai kérdésekről csak az elméleti embereknek kell vitázniuk. Lassanként azonban rájöttek, hogy nem elvont filozófiai tételekről van szó, hanem az ő eleven, mindennapi problémáikról. És megkezdődött a vita. Ennek a vitának vannak nagyon egészséges vonásai. Ilyen vonása, hogy a helyi, munkahelyi gondokon és eredményeken mérik gondolataink helyességét, sürgetik a felvetett problémák megoldását és az ideológiát joggal összekötik az élet mindennapi követelményeivel. Ezek a napi problémák politikai problémák, amelyeket nem lehet az ideológiai kérdésektől elválasztani. Nagy szerepük van abban, hogy az emberek szeressék, kedvvel és hittel építsék a szocialista társadalmat.

Digitized by Google

Melyek azok a fő kérdések, amelyeket a párttagság, de a pártonkívüliek is vitatnak?

Az első: a párt és a munkásosztály vezető szerepe. A párt és a munkásosztály vezető szerepe megvalósult gyakorlatát „balról" tagadják, jobboldalról pedig elvben is szükségtelennek tartják.

A párt és munkásosztály vezető szerepében, annak érvényesülésében egyik oldalról — a tapasztalatok szerint — főként azok kételkednek, akik e kérdést nagyon leegyszerűsítik, és gyakran apró-cseprő hatalmi viszályok eldöntésére, sokszor személyes torzsalkodás, egyéni érvényesülés elvi alapjául akarják felhasználni. Ezek, kicsit primitíven, úgy mérik a vezető szerepet: kinek van döntési joga a bérezés, a jutalmazás kérdéseiben — a gazdasági vezetőnek, vagy a párttitkárnak? Az üzemekben és hivatalokban természetesen a gazdasági, műszaki vezető, a felettes utasít, és nem a párt. Ebből — helytelenül — olyan következtetést is levonnak egyesek, hogy ami nálunk van, az nem proletárdiktatúra, hanem a műszaki értelmiség, vagy általában az értelmiség diktatúrája. A baj az, hogy az ilyen politikailag elmaradottabb emberek nem ismerik fel a mélyebb és szélesebb összefüggéseket. Mindenkinek tudnia, értenie kellene, hogy a gazdasági építőmunka alapvető koncepcióját a párt határozza meg. Ennek része a népgazdaság struktúrája, az építés üteme, a nemzeti jövedelem elosztási aránya, a bérpolitika, a beruházás. Az ötéves és éves tervek lényeges célkitűzéseit a párt vitatja elsőnek, és a párt javaslatára lesz a tervekből törvény. Minden elhatározásban az alapvető társadalmi osztályok, a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság osztályérdekei érvényesülnek. Ez vonatkozik a szociális juttatásokra, nyugdíjra, iskolára, kultúrára.

Az eszmei offenzívát minden területen folytatni kell, a munkásosztály soraiban is. Itt is vannak még feladataink. Azt kell megértetnünk, hogy a munkásosztály kezében van a hatalom és minél szilárdabb ez a hatalom, annál gazdagabb, fejlettebb lesz az épülő szocialista társadalom, minél erősebb lesz, annál jobban érvényesül a munkásosztály és forradalmi pártja vezető szerepe. Akkor is így van ez, ha történetesen a napi munkát, a heti tervet egy pártonkívüli művezető, vagy gazdasági igazgató osztja szét. Ebben az esetben is a munkásosztály történelmi hivatását valósítjuk meg, a szocializmust építjük. A műszaki értelmiség, az értelmiség általában nem egy idegen osztály — szövetségesünk, amely általában a munkásosztály politikai céljait szolgálja.

A jobboldalon viszont még mindig él az a gondolat, hogy a technika mai, fejlett szakaszában a vezetés az értelmiség feladata.

Digitized by Google

Kérdezzük meg az ilyen szemlélet képviselőitől, hogy melyik osztály céljait követik, melyik osztály politikáját képviselik: a tőkésekét, vagy a munkásosztályét? Külön értelmiségi osztályérdekek nincsenek. Az ő gondjaikat is a munkásosztály politikája oldja meg. Döntő többségük fel is ismerte ezt, és hűen szolgálja a szocializmus építését.

A gyakorlatban tapasztalható azonban a műszaki és gazdasági vezetők egy részének közömbössége, politikától való elzárkózása. Jogos követelmény, hogy még a pártonkívüli gazdasági, műszaki vezető sem lehet politikai kérdésekben semleges ma Magyarországon. Tanítsuk meg a műszaki és gazdasági vezetőket politizálni, legyenek ők is politikus emberek, értsék, hogy a jutalmak elosztása, a bérezés és más hasonló kérdések — nemcsak gazdasági, hanem politikai problémák is. A kommunisták megbecsülik a szakismereteket, de elvárják a politikai felkészültség, a politikai ismeretek, a politikai vezetés tudományának elismerését. A termelésben nem lehet tagadni az egyszemélyi vezetés és felelősség elvét, de ennek nem mond ellent a pártellenőrzés joga, amit érvényesíteni kell. A helyes gyakorlat a tapasztalatok szerint kiküszöböli a felesleges, rosszízű vitákat. A gazdasági vezető hallgassa meg a pártszervezetet minden kérdésben, a szakszervezet legyen elevenebb, élő mozgalom az üzemekben, és természetesen legyen több hatásköre és joga, lépjen fel az üzemeinkben is fellelhető bürokrácia, az emberek lelketlen kezelése ellen.

A tudatformálásnak is feltétele, hogy a pártszervezet és a gazdasági vezetés harmónikusan együttműködjék. A Budapesti Pártbizottság, amikor az ideológiai irányelveket vitatta, helyesen állapította meg, hogy a dolgozók tudatának fejlesztésében a jó vezetésnek, a jó munkaszervezésnek, a fegyelemre, intenzitásra ösztönző légkörnek, a gazdasági, termelési, igazgatási feladatok megoldásáért folyó harcnak döntő szerepe van. Tudatformáló tevékenységet folytatunk, amikor a gazdaságos termelésért, a termelékenység növeléséért szállunk sikra. Ugyanakkor a gazdasági építést segíti az a nevelőmunka, amely arra tanít, hogy a jó munka a munkásosztály hivatásából eredő becsületbeli kötelesség. A gazdasági vezetőnek e két összefüggő feladatból egyformán részt kell vállalnia. A párt Központi Bizottságának két jelentős dokumentuma, a decemberi határozat és az ideológiai irányelvek, azonos tőről fakadnak, azonos célt követnek, s a kettő egymást szervesen kiegészíti.

*

A másik nagy téma, amellyel országszerte minden fórumon foglalkoznak, a szocialista demokrácia kérdése. A kérdés vitájában

Digitized by Google

találkozunk tévedésekkel és túlzásokkal, és gyakori a leegyszerűsítés. Sokan a demokratizmus kiszélesítése alatt kizárólag valamiféle új választási rendszert értenek, mások a parlament megreformálását, még többen a demokratizmus szélesítésének leglényegesebb elemét a mai centrális irányítás lazításában, decentralizálásában és a különböző egységek nagyobb önállóságában látják. A revizionisták a demokratizmus növelése alatt anarchiát értenek, a nyíltan ellenséges elemek pedig e címszó alatt magát a rendszert támadják.

A most következő időkben sokat kell foglalkoznunk a szocialista demokrácia kérdésével, azért is, mert a közérdeklődés középpontjába került, de elsősorban azért, mert előre kell lépnünk. Mivel túlzások és félreértések sokasága jelentkezik, legfontosabb feladatunknak azt tartom, hogy fogalmazzuk meg pontosan, mi is a szocialista demokrácia.

A szocialista demokrácia néhány alapvető vonását szeretném — nem a teljesség igényével — a következőkben felvázolni. A kérdés vizsgálata során a klasszikusok tanításait se hagyjuk figyelmen kívül. A szocialista demokrácia alapja és legdöntőbb eleme a proletárdiktatúra maga, a proletárdiktatúra vezető ereje a kommunista párt, annak osztálypolitikája. Ez határozza meg a hatalom jellegét és célját. A hatalom a népet szolgálja, célja a kizsákmányolás-mentes társadalom felépítése. A mi társadalmunkat elsősorban ez különbözteti meg minden más osztálytársadalomtól, és ez magasabb rendű demokratizmust jelent minden eddiginél. Hazánkban proletárdiktatúra van, érvényesül a párt vezető szerepe. Utasítsunk vissza minden rosszízű és rosszindulatú kritikát.

A szocializmus tervszerű építése folyik és ennek minden eredménye növeli a szocialista demokrácia biztonságát, erejét. Melyek még a szocialista demokrácia feltételei?

A szocialista elosztás elvének érvényesítése. Ez ma még nem tökéletes. Az ezzel kapcsolatos problémák vizsgálat tárgyát képezik, és nemsokára határozat születik arra vonatkozóan, hogy mi a teendő. Ha megtaláljuk a szocialista elosztás elvének tökéletesítésére szolgáló megfelelő módszereket, tovább mélyül a demokratizmus.

Elengedhetetlen feltétele a szocialista demokráciának — a dolgozó emberek részvétele a célok meghatározásában, a megvalósításban és annak ellenőrzésében. Ehhez az első lépés, hogy fel kell kelteni még szélesebb tömegek igényét a közéleti tevékenységre, a közéletben való részvételre. Demokráciánk gyengéje,

Digitized by Google

hogy vannak még apolitikus munkásrétegek is, amelyek távol tartják magukat a közélettől.

Feltétele a szocialista demokráciának természetesen az is, hogy a különböző szintű vezetők megválasztásának és visszahívásának jogát biztosítsuk.

Felvetődött néhány helyen már a választási reform gondolata is. Az a gondolat merült fel, hogy egy kerületben több embert fogunk jelölni, és azok között lehet választani. Ezen gondolkozunk, és azon is, hogyan lehetne elevenebbé tenni a parlamenti életet; az is felmerült, nem időszerű-e új alkotmány megszövegezése. Rendszerünk demokratizmusának ezek is jelentős, de nem a legfontosabb elemei.

Ne keltsünk olyan illúziókat, hogy csak valamelyes választási reformmal tudjuk szélesíteni a szocialista demokráciát. Nem ez a szocialista demokrácia lényege. Ennél lényegesebb feltétele a szocialista demokráciának a bírálat szabadsága, a szólásszabadság. Ennek pedig olyan követelményei vannak, mint a mindenre kiterjedő tájékoztatás. Ezekben a kérdésekben az elmúlt években jelentősen előrehaladtunk. A tájékoztatás, a kritika szabadsága, a szólásszabadság Magyarországon biztosított.

Nagyon fontos eleme a szocialista demokráciának az, hogy a különböző társadalmi kategóriák érdekeit helyesen egyeztessük. Az ideológiai irányelvekben is rámutattunk arra, hogy a különböző társadalmi kategóriák alapvető érdekei azonosak. De vannak nem alapvető, átmenetileg ellentétes érdekek is. Csak példaként említem meg: a zöldségárak mai emelkedésének egyetlen munkásember sem örül. Ebben átmeneti érdekellentétek mutatkoznak a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság között. Vannak átmeneti jellegű ellentétek bizonyos munkáskategóriák és a vezetés között a bérek, juttatások kérdésében. Ezeket az érdekellentéteket megfelelő módon egyeztetni, az egyes kategóriák bátor érdekvédelmi harcát is feltételezve — a szocialista demokrácia fontos követelménye. Ehhez persze az kell, hogy a különböző közép- és alsóbb szintű egységek nagyobb hatáskört, nagyobb jogkört kapjanak, több önállóságot nyerjenek, és legyőzzék az igazgatás különböző fórumain ma még burjánzó bürokráciát.

Megvannak-e a szocialista demokrácia felsorolt feltételei? Megvannak, ha nem is érvényesülnek kielégítően. Arról van szó, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés olyan fokára értünk, amikor mindezekben a kérdésekben előbbre kell lépnünk, és e feltételek gyakorlati érvényesülését javítanunk, tökéletesítenünk kell.

*

Digitized by Google

A következő téma, ami a viták során majdnem mindenütt felmerült, szövetségi politikánk. Ezen belül sok kritikai észrevétel — szövetségi politikánk függvényeként — három kérdést érint. Az egyik az egyetemi felvételek, a származás szerinti kategorizálás megszüntetése. Ezt természetesen elsősorban azok a munkásemberek sérelmezik, akiknek gyermekeit vagy unokáit nem vették fel az egyetemre. A bírálatra fel kell figyelnünk akkor is, ha a számok bizonyítják, hogy az új felvételi rendszer a munkás- és parasztfiatalok megfelelő arányát biztosítja egyetemeinken. Van bizonyos egészségtelen szóródás egyes ágazatok között. Van egyetem, ahol magas, és van, ahol alacsony a munkás- és parasztgyermekek száma. A felvételi rendszer még nem a legjobb, tovább kell finomítani, hogy az még igazságosabb legyen és még több támogatást nyújtson a munkás-paraszt fiatalok számára. A származás szerinti kategorizálás megszüntetése azonban helyesnek bizonyult.

A felvételi bizottságok tiszta, ellenőrizhető pontszámok alapján döntenek. Mégis — és ez emberileg érthető — sok a bírálatban a szubjektív indulat. Az egyik taggyűlésen, ahol az ideológiai irányelveket vitatták, egy idős, 1919-es harcos felszólalt, és panaszt tett, hogy az ő unokáját nem vették fel az egyetemre. „Hát kinek a gyermekeit vigyük egyetemre, ha nem a kipróbált, régi kommunista harcosok gyermekeit és unokáit?" — kérdezte. Érthető a keserűsége, de az alapvető, ami meg kell, hogy nyugtassa, hogy ez a gyerek nem érte ugyan el a kívánt pontszámot, de megfelelő számú munkásgyerek igen. Mégis nagy gond, hogy vajon elegendő-e az egyetemi felvételeknél a tanulásban és vizsgákon elért pontszámok mérése? Jobban kellene mérlegre tenni a felvételre jelentkező fiatal egész habitusát, morális arculatát, amelynek döntő eleme népéhez ,hazájához való hűsége, és ennek a felvételeknél nagyobb súlyt adni. Az élet mutat sok olyan tapasztalatot, hogy tiszta jeles tanulókból nem lesznek nagy alkotók. S fordítva, nem ismer a történelem nagyon sok olyan esetet, hogy bukdácsoló és elégséges tanulók nagy alkotókká lesznek? Az egyetemi felvételi rendszeren van hát finomítani való, anélkül, hogy ennek társadalompolitikai vonatkozásához, a származás szerinti kategorizálás kérdéséhez hozzányúlhatnánk.

A második ilyen kérdés: szembeállítják a szakismereteket a politikai hűséggel, megbízhatósággal. Nem elfogadható szemlélet ez. Ímitt-amott jelentkeznek túlzások, csak a szakismereteket követelik, és elhanyagolhatónak tartják a politikai megbízhatóságot. Mindkettőre szükség van. Olyan igénnyel kell fellépnünk, hogy szakembereink is politizáljanak, a szakembereknek is legyen politikai arculata, és ez legyen szocialista. Viszont a mai körül-

Digitized by Google

mények között — legyen a hűség a proletárdiktatúrához bármily tiszteletre méltó és alapvető követelmény — önmagában nem elegendő. A kommunistáknak a világnézeti következetesség, az osztályhűség mellé el kell sajátítaniok a vezetés tudományát is, és ehhez nélkülözhetetlenek a szakismeretek. Ugyanakkor a szakvezetőktől meg kell követelnünk, hogy sajátítsák el a marxizmus tudományát, szerezzenek magas fokú politikai ismereteket.

A harmadik kérdés, amely a szövetségi politika vitája során rendszeresen felmerül — holott ez nem a szövetségi politika része —, az a panasz, hogy a pártmunkások nem kapnak elég megbecsülést. „Sokszor egy pártonkívüli nagyobb tiszteletben és megbecsülésben részesül, mint a pártmunkások" — mondják. Azt hiszem, hogy ez jogos panasz. Nem általános, de elég gyakori jelenség. Nem biztosíthatunk anyagi előnyöket — más előnyöket sem — valakinek azért, mert kommunista, de jogos követelmény, hogy a közélet minden területén övezzük tisztelettel, megbecsüléssel elvtársainkat, harcostársainkat, a kommunistákat. Ez is kell ahhoz, hogy kiemelkedjenek, jó kedvvel és hittel vitatkozzanak, nevelni és vezetni tudjanak.

*

Az utóbbi hónapokban a közérdeklődés előterébe került a disszidálások kérdése, s ennek a másik oldala, hogy miért látjuk szívesen a vendégként hazatérő régi disszidenseket és emigránsokat. Vizsgáljuk külön-külön a két kérdést. Elsőnek a hazalátogatók ügyét. A hazalátogatók döntő többsége rendes ember, idehozza őket a régi otthon iránti vágy, a családi kötelékek, a pihenési szándék, és még valami: az a felismert igazság, hogy itt nálunk jó élni. Itt nem idegenek, nem érzik magukat másodrendű állampolgárnak, mint új hazájukban — annak ellenére, hogy autótulajdonosok —, itt nincsenek a társadalom perifériájára szorítva. Ezeknek a vendégeknek egy része fejlett iparú tőkés országokból jön saját kocsiján, és elmeséli, hogy odakint magasabb az életszínvonal, jobbak a kereseti lehetőségek, de nagy részük becsületesen azt is hozzáteszi, hogy ott jobb ugyan a kereset, de nálunk, Magyarországon jobb az élet. A hazalátogatók egy része csirkefogó, ellenséges elem, ellenséges propagandát űz, disszidálásra csábít, és a kapitalista világról csak azt meséli el, ami vonzó.

Milyen választ adjunk erre? Zárjuk le a határt? A nyugati fejlett iparú tőkés országok vonzóereje azzal, hogy a határt lezárjuk, nem csökken, hanem nő. Azt hiszem, az a helyes válasz, ha mi erről a kérdésről is az igazságnak megfelelően beszélünk, de beszéljünk róla. Mondjuk meg, hogy: igaz, van néhány — és egy-

Digitized by Google

re kevesebb — olyan fejlett iparú tőkés ország, ahol nagyobb a gazdagság, magasabb a dolgozó emberek életszínvonala, de tegyük hozzá, hogy van sok olyan kapitalista ország, amelynek az ipara gyengébben fejlett, mint a miénk; sok kapitalista országban éhség van. A teljes igazsághoz tartozik, hogy a gazdag, a fejlett iparú tőkés országokban is a tőke uralkodik. A kapitalizmus — ott is, ahol a bérek magasak — kizsákmányolást jelent, az emberi méltóság semmibevevését, rendkívüli munkaintenzitást, létbizonytalanságot, félelmet a holnaptól.

A mi fiatalságunk, a dolgozó magyar nép a magasabb munkaintenzitást, fizikai és szellemi erejének kifacsarását, a kizsákmányolást, emberi méltósága semmibevételét, megsértését nem akarja. Mit akar hát? Megtartani azt, ami nálunk már megvan: a dolgozó ember megbecsülését, a létbiztonságot, a nyugodt holnapot és ehhez magasabb életszínvonalat, magasabb bért — a magasabb bért, televíziót, autót pedig nálunk, Magyarországon el lehet és el kell érni.

Gyakran szó esik nálunk hazafiságról, meg hazafias nevelésről. Mi a hazafiság tartalma? A hazafiság tartalmának igen jelentős része annak a szocialista programnak a vállalása, amelynek célja többek között a fejlett iparú tőkés országok egy főre eső termelésének elérése és túlhaladása, a legfejlettebb iparú tőkés országban élő dolgozók életszínvonalának elérése és túlhaladása. Ez nemzeti program. Ez a verseny kell hogy tartalmat adjon a mi dolgozóink és ifjúságunk életének. Reális cél ez? Reális. Természetesen nem néhány éven belül. A szocialista rend sem lesz kész, befejezett néhány éven belül, a célkitűzés mégis reális, megvalósulása jó munkával közelebb hozható. Ezért érdemes élni, dolgozni.

Ehhez kapcsolódik az új disszidensek kérdése. Erről felnagyított számok, rémhírek vannak forgalomban. A kiutazóknak apró, minimális töredéke marad csak kint. Persze, ez is fájdalmas, s különösen fájdalmas, hogy ezek között van fiatal és kvalifikált ember, néhány orvos, vagy mérnök. Ugyanakkor közel háromszorannyian jönnek haza. A baj az, hogy a mi közvéleményünk valami megbocsátható bűnnek tekinti, ha valaki a mi viszonyaink között disszidál. Félreértik azt, hogy az 1956-ban disszidáltak közül azoknak, akiknek nagyobb bűnük nem volt, készek vagyunk megbocsátani, s elfelejtik, hogy akkor azok polgárháborús viszonyok között hagyták el hazájukat, féltek valamitől, és erre volt is valami okokuk.

Más a helyzet ma. Ma senkinek sincs oka félni és mindenki számára ígéretes jövőt tudunk biztosítani. A mai disszidálóknak

Digitized by Google

nem lehet megbocsátani. Egy fiatal mérnök, vagy orvos kiképzése a szocialista államnak több mint százezer forintjába került. Mikor diplomát kapott, esküt tett arra, hogy szolgálja a magyar népet. Milyen ember az, aki ezek után, engedve az emberi haladással szembenálló reakciós tőkés hatalmak csábításának, hátat fordít hazájának, népének, s megszegi esküjét? Az ilyen ember nem vállalja azt a magyar nemzeti programot, amelynek célja a fejlett iparú tőkés országok utólérése és elhagyása; nem vállalja a tőkés világgal a versenyt, nem vállalja hazája, népe szolgálatát, elszökik a feladatok elől. Az ilyen ember gyáva és önző, megtagadja a közösséget népével, csak egyéni, pillanatnyi érdekeit nézi.

Olyan közhangulatot kell hogy teremtsünk, amely megbélyegzi az ilyen embereket és morálisan lehetetlenné teszi őket, s felszámoljuk ezt a bizonyos megbocsátó hangulatot. Ezen túlmenően úgy beszéljünk a mi fiataljainkkal, dolgozóinkkal, hogy azok értsék: verseny van, harc van valami értelmes és szép dologért, a szocializmus felépítéséért Magyarországon. Ezt vállalni — becsületes, tiszta, emberi dolog; ezt elhagyni és munkaerőnket, tudásunkat a kapitalizmus szolgálatába állítani — ellentétes a nép és haza iránti hűséggel.

Az idén augusztus végéig közel kétszázezer nyugati ember utazott Magyarországra és majd százezer nyugati átutazott Magyarországon. Vannak, akik úgy látják, hogy a nyugati beutazók általában „lazítanak", politikai károkat okoznak, ellenséges gondolatokat népszerűsítenek. Ilyen is van, és ezek propagandája érezhető, de többségük nem tudatos és aktív ellenség, és visszatérve hazájukba, otthon legalább annyit „lazítanak". A nyugati polgárok, akik Magyarországra jönnek, nem is olyan régen még félve lépték át a magyar határt. A nyugati propaganda ugyanis elrettentő hazugságokat írt és harsogott a rádión keresztül Magyarországról: vasfüggöny, a vasfüggöny mögött borzalom, éhség van a szocialista világban, éhség pusztít Magyarországon, kedvetlen, szomorú emberek élnek, ketségbeejtő életviszonyok között, nálunk uniformizált a külső, szürke a világ. Megfélemlítő képet festettek, és a nyugati világ kispolgársága, nagyon nagy tömegek, ezt el is hitték. És most bejön az a kétszázezer nyugati ember, és az ellenkezőjét látja annak, amit az ő propagandájuk be akart nekik bizonyítani. Udvariasan fogadják a határon őket, nincs éhség Magyarországon, élelmet lehet bármilyen mennyiségben szerezni, finom ételeket lehet kapni, ital van, az emberek nem uniformizáltan öltözködnek, csinosak a nők, nincs kétségbeejtő szomorúság, ellenkezőleg: van vidámság, pezsgő szellemi élet, viták folynak, az „utca embere" nyugodtan kritizál, kulturált kirakatok,

Digitized by Google

szép áru, bőséges választék. Azt tapasztalják, hogy a gondjainkat sem rejtjük el, a bajainkról is beszélünk. Számukra csak az a furcsa, hogy nálunk a gondokat is mindenki magáénak tartja, sokan törik a fejüket megoldásukon. Ezzel a képpel mennek vissza.

Nemcsak turisták, üdülők jönnek hozzánk nyugat felől — jönnek újságírók, rádiósok, televíziósok. Az elmúlt évben néhány százan jártak nálunk. Az életünk megismerése, és az, hogy Magyarországot már milliónyi hazájukfia ismeri, tárgyilagosságra, sőt egyre több elismerésre kényszeríti őket. Ezelőtt még néhány esztendővel az osztrák reakciós sajtó fantasztikus, Magyarországról szóló rémhírekkel, hazugságokkal ijesztgette olvasóit. Azóta nagyon sok egyszerű osztrák ember lépte át a határt, jött a Balatonra, részt vett a soproni ünnepi heteken, látogatott Magyarország más városaiba. Közel tízezer számra jönnek ide egy osztrák—magyar futballmérkőzésre. És most már az osztrák heccsajtó sem írhat Magyarországról nagy hazugságokat, mert sok-sok osztrák megfordult Magyarországon, s tudja, hogy nem igaz, amit az osztrák reakció a magyar életről terjeszt. A vendégek visszamennek Nyugat-Európába és elmondják polgártársaiknak, hogy itt jó élni. A Balaton környékén nemcsak külföldiek üdülnek, náluk sokkal több magyar dolgozó pihen. Ennek a hírét viszik vissza Nyugatra. A nyugtalankodóknak nincs tehát igazuk, mert a sokszínű, egyre gazdagabb magyar élet, a magyar valóság ereje „lazít", rácáfol a reakció állításaira.

A károkozókkal, az uszítókkal, a rosszhiszemű propagandát űzőkkel, mindazokkal szemben, akik nem tartják tiszteletben hazánk törvényeit, lépjünk fel éppen törvényeink alkalmazásával gyorsan és erélyesen.

*

A nemzetközi kérdések iránt is nagy az érdeklődés. Csak két ideológiai-politikai jelentőségű kérdésre térek ki. A nemzetközi helyzet feszültsége, a világ különböző tájain váratlanul kirobbanó vagy kirobbant agresszió, a párttagságban, s még inkább a szélesebb közvéleményben bizonytalanságot szül. Az emberek felteszik a következő kérdést: van-e békés egymás mellett élés, hiszen Vietnamban robbannak a bombák?

Mindig azt tanítottuk, hogy a békés egymás mellett élésért harcolni kell. Mi akarjuk a békés egymás mellett élést, az imperialisták agresszív körei nem akarják. Ezért a béke minden hívének mozgósításával állandó harcot kell folytatnunk az imperialisták ellen, és rájuk kell kényszerítenünk a békés egymás mellett élést. Ez a harc most is folyik. Folyik akkor is, amikor Vietnamban bom-

Digitized by Google

bák robbannak. Ennek a harcnak része az is, amit az amerikai fegyveres erők Vietnamból való visszavonásáért folytatunk, és része ennek az a törekvés is, hogy addig is, amíg ez nem sikerül, a vietnami háborút lokalizáljuk, ne engedjük más országokra kiterjeszteni, világháborúvá szélesedni. Őrizzük a békés egymás mellett élést a világ nagyobb részén, ilyen feszült körülmények között is. A kérdésre tehát a válasz nem lehet más: folytassuk a harcot a békés egymás mellett élés maradéktalan megvalósításáért.

Változatlanul alapvető kérdés: a szocializmus és a kapitalizmus táborai hogyan mérkőzzenek meg, fegyverrel, vagy békésen? Mit bizonyítottak ez elmúlt évek? Azt bizonyítják hogy békében a szocialista tábor befolyása, ereje, területe is növekszik. Tessék: Ázsiában, Afrikában, Latin-Amerikában hány ország lépett az elmúlt esztendőkben, békés nemzetközi viszonyok között, a szocialista építés útjára, vagy tért le a kapitalizmus útjáról a „nem kapitalista útra". Arányosan csökkent viszont az imperialisták befolyási területe, és még nagyobb mértékben csökken politikai befolyásuk, mert a szocialista gondolat hódít azokban az országokban is, ahol a hatalom még a tőkések kezében van.

Ilyen körülmények között az imperialisták csak szerényebb célokat követhetnek, és csak álmodozhatnak a világuralomról. Az emlékezetes bécsi találkozón Kennedy azt javasolta: maradjon a világ — kicsit leegyszerűsítem — úgy, ahogy az most van, biztosítsák a status quot; ahány szocialista ország van, maradjon szocialista, ahány kapitalista ország van, maradjon kapitalista. Ez a javaslat határozott visszautasításban részesült. Azóta az amerikai befolyás sok országban csökkent, sok gyarmat vált független országgá, sok nép vívta ki szabadságát. Az imperialisták ma már a status quot különböző földrészeken fegyveres erőszakkal próbálják biztosítani. Vietnamban a régi imperialista pozíciók megőrzését próbálják meg, fegyveres erővel, egy nagy nép szabadságharcának letörésével. De az imperialista pozíciók gyengülnek, Délkelet-Ázsiában is, a fegyveres provokációk, puccsok és a Vietnamban folytatott barbár háború ellenére.

Elhangzanak olyan vélemények, amelyek szerint az utóbbi időben a Szovjetunió passzívabb, kevésbé dinamikus, kevesebb a nagy horderejű, az egész nemzetközi életet érintő kezdeményezés. Ennek következtében — mondják — csökkent a Szovjetunió presztízse. Az amerikai páros űrrepülés sikerét is felhasználják egyes körök arra, hogy bizonygassák, miszerint a Szovjetunió ezen a területen is lemaradt. Az ilyen gondolatok általában ellenséges vágyakat fejeznek ki, és nem szabad, hogy megzavarják sorainkat. Az elmúlt egy esztendő alatt jelentősen csökkent a presztízse

Digitized by Google

az egész világon — éppen a fegyveres agressziók miatt — az Amerikai Egyesült Államoknak. Ugyanakkor nőtt, következetes békepolitikájáért, nyugalmáért, magabiztos és segítő szándékú magatartásáért, a nemzetközi munkásmozgalom vitás kérdéseiben elfoglalt következetesen egységre törő, a kínaiak egységbontó, durván rágalmazó, provokatív módszerei ellenére a nyílt vitát kikerülő szilárd elvi álláspontjáért, a Szovjetunió tekintélye. Növelte a Szovjetunió iránti tiszteletet az a nagyarányú politikai, gazdasági és katonai segítség, amit folyamatosan nyújt Vietnam népének, az India és Pakisztán közötti háborús viszályban elfoglalt álláspontja és segítőkészsége. Emelkedett a Szovjetunió politikai súlya az ENSZ most folyó ülésszakán, mert az egyedüli nagyhatalom, amely következetesen folytatja harcát a teljes leszerelésért, az atomfegyverek elterjesztésének megakadályozásáért, a gyarmati rendszer teljes felszámolásáért és az emberiség békéjének biztosításáért.

*

Az ideológiai irányelveket megvitatták tudományos, kulturális körökben is, a Tudományos Akadémia pártszervezetében, egyetemi pártszervezetekben, az Akadémia tudományos intézeteiben és másutt. Néhány egyetem nyári táborozást szervezett és annak programja keretében vitatták az Irányelveket. Megvitatták a művészeti testületek is, az Írószövetség és más szövetségek. A vita azt mutatja, hogy általában az ideológiai irányelvekkel a tudományos és művészeti körök egyetértenek. A vita nem az Irányelvekkel ellentétes nézeteket mutatott, hanem azok értelmezéséért, kiegészítéséért folyt. A folyóiratokban viták indultak. Vita folyt és folyik a gazdasági mechanizmus kérdéseiről, az Élet és Irodalomban újságírók, írók vitát folytattak a munkaerkölcsről stb. Az alkotó értelmiség az ideológiai irányelveket jól fogadta. De végül is a hatása majd az eredményekből, a művekből lesz véglegesen lemérhető.

Sokszor felmerül az a kérdés, hogy milyen a pártirányítás, hogyan érvényesül a párt vezető szerepe a tudományok és a kultúra frontján. Akadnak, akik itt is a „rövid pórázt", az erélyt reklamálják, és olyanok is, akik tiltakoznak a párt irányítása ellen.

A pártirányítás fő eszköze — a tudományok és a kultúra frontján is — a politika. Ez a legdöntőbb a nép életében, a társadalom fejlődésében. Kettős értelemben is állítom ezt. A munkásosztály politikája érvényesült, amikor a párt a kulturális forradalom élére állt és népmozgalmat szervezett, amely gátakat bontott, és biztosította a műveltség jogát és lehetőségét mindenki

Digitized by Google

számára. Megnyíltak az iskolák, 16 éves korig ingyenes és kötelező mindenki számára a tanulás. A kulturális forradalom történelmi eredményei ismeretesek. Ezek forrása a lenini politika győzelme.

Másodszor; a tudós, az író, a művész akkor tudja jól a maga sajátos eszközeivel támogatni a nép törekvéseit, felemelkedését, ha részese a közéletnek, ha ismeri a társadalom fejlődésének mozzanatait, törvényeit, gondjainkat, problémáinkat. Ilyen értelemben is nélkülözhetetlen eszköz a politika.

Pártirányítás alatt ma elsősorban azt kell értenünk, hogy a párt segítse a tudományok, a kultúra fejlődését, a tudósoknak, a kultúra munkásainak alkotó munkáját. Operatív beavatkozást csak kivételes esetekben vállalhatunk, határozatokat is csak kivételes esetekben hozhatunk. Nem vállalhatjuk a kicsinyes gyámkodást.

Hogyan irányítunk? Úgy, hogy az alkotóknak segítünk a valóság feltárásában, a fejlődés gondjainak megismertetésében. Segíthetünk azzal, hogy feltárjuk a társadalmi fejlődés követelményeit, a társadalom jogos igényeit. A tudományok műhelyeiben ezen túlmenően azzal biztosítjuk a pártirányítást, hogy meghatározzuk a tudományos kutatások fő irányait. Esetenként kijelölünk konkrét kutatási témákat. Pártirányítás érvényesül a káderek képzésében, ellenőrzésében és szétosztásában. A segítségnek fontos módja a kísérletek, a kutatás bátorítása, a bábáskodás minden egészséges, új gondolat megérlelésében, felnevelésében.

A társadalomtudományok műhelyeiben ennél természetesen többet kell hogy nyújtson a pártvezetés. A társadalomtudományok frontján fel kell lépnie a pártnak a politikailag káros tendenciák, szemléletek ellen. Állást kell foglalnia néha egy-egy társadalomtudományi kérdésben. Itt sem szabad a pártnak kizárólagosságra törekednie. Az a véleményem, hogy nem segíti a tudomány, a kultúra fejlődését, aki a pártirányítás címén olyan igényeket támaszt, hogy a különböző tudományágak tudományos vitái kérdésében, vagy művészi kifejezési formák, stílusirányzatok kérdésében a párt magára vállalja a döntést. Helyes viszont a tudományok és a kultúra művelőitől is pártosságot követelni, ami konkréten a nép törekvéseinek, a szocializmus építésének szolgálatát jelenti.

Az irodalom, a művészetek kérdéseiben a pártnak természetesen van határozott álláspontja. A VIII. kongresszus a szocialista realizmust javasolta alkotói módszernek, elfogad azonban minden jó szándékú alkotást. A Központi Bizottság mellett működő Kulturális Munkaközösség tanulmányban is foglalkozott a szocialista realizmus kérdéseivel. Erről ma széles körű vita folyik. Most a

Digitized by Google

pártosság fogalmáról készül tanulmány, amelyben a pártosság fogalma azonosul a nép iránti hűséggel.

A tudományok és a kultúra területén a pártirányításnak ez a módja a tudósok, írók, művészek egyetértésével találkozik — igénylik a párt segítségét. A párt meg is teremtette azokat a feltételeket, amelyek segítik a tudományok, a művészetek fejlődését. Ezt már eredmények, művek bizonyítják.

*

Az Irányelvek eddigi vitáiból leszürt tapasztalatok arra ösztönöznek, hogy folytassuk még bátrabban politikai meggyőző munkánkat. Beszéljünk meg minden közérdekű kérdést minden érdeklődővel. Lépjünk fel az igazságot hirdető érveinkkel minden ellenséges nézettel szemben. Folytassuk a kutató, elemző, alkotó munkát, hogy marxista választ adhassunk minden felvetődő kérdésre, és tovább erősítsük a néppel összeforrott kommunista pártunk eszmei egységét.

Digitized by Google

Az állami iparvállalatok szerepe a tervgazdálkodásban

Írta **DR. GADÓ OTTÓ**

Az állami vállalat a szocializmusban a társadalmi munkamegosztás alaplánczszeme, az önálló elszámolás elve alapján gazdálkodó egység, amely megvalósítja a népgazdasági tervben előirányzott társadalmi célokat. A vállalatnak viszonylag nagy önállóságra van szüksége ahhoz, hogy megalapozottan, jól gazdálkodjon. Az önállóság mértékének összhangban kell lenníe a társadalmi tulajdon létével és az össztársadalmi érdekekkel.

Iparvállalaton itt az ipar átszervezése során létrejött nagyvállalat *egészét* értjük. A vállalaton belüli gyárak, gyáregységek szerepe, jogköre és önállósága természetesen jóval kisebb, s problémái a vállalat belső irányításának kereteibe tartoznak. Más azonban a helyzet annál a vállalatnál, amelyet tröszt vagy más középirányító szerv irányít. Itt ugyanis a döntés és intézkedés lehetőségei és jogai részint — az ágazat sajátosságaitól függő mértékben — a trösztben vannak központosítva. Ténylegesen gazdálkodó tröszti irányítás esetén tehát mindaz, amit a vállalatok szerepéről mondunk, megoszlik a tröszt és vállalatai között.

Az állami vállalatok társadalmi tulajdont képeznek, a társadalom tulajdonában levő eszközökkel gazdálkodnak, és az a feladatuk, hogy a lehető legeredményesebben járuljanak hozzá a népgazdasági tervben kitűzött társadalmi feladatok megoldásához. E célból munkájukban érvényesülnie kell az *össznépi érdeket képviselő központi irányításnak.*

A központi akarat *közvetlen formában* (tervutasítás, egyéb operatív utasítások, előírások), vagy *közvetett* formában (anyagi ösztönzők, illetve ezeket befolyásoló ár-, adó-, hitel- stb. rendszerek révén) juthat kifejezésre. Hogy mekkora az állami vállalatok szerepe, hatásköre és felelőssége a gazdálkodásban, az nagymértékben attól függ: *milyen arányban* alkalmazza irányításukban az

---

Ez a cikk a gazdasági mechanizmus kérdéseit vizsgáló bizottság munkacsoportja által készített kritikai elemzés felhasználásával készült. — Dr. G. O.

Digitized by Google

állam a közvetlen és a közvetett módszereket. Gazdaságpolitikánknak 1957 óta tudatos törekvése, hogy a vállalati hatáskört, önállóságot növeljük, és irányítási módszereink valóban változtak, fejlődtek, bár e fejlődést ellentmondások tarkították. Az ipar átszervezésével létrejött nagy egységek és jelenlegi irányítási módszereink belső ellentmondásai óhatatlanul felvetik a kérdés újabb vizsgálatának és átfogó újrarendezésének szükségességét.

I.

Tervutasításnak nevezzük az irányítás azon módszerét, amikor a népgazdasági terv kötelező jelleggel, felelősök (címzettek) megjelölésével határoz meg egyes feladatokat. A népgazdasági terv címzettjei nem maguk a vállalatok, hanem az őket irányító minisztériumok (főhatóságok). Így a vállalatok számára a *minisztériumi tervek vállalatokra való lebontása* jelenti a tervutasítást. A tervutasítás nemcsak egyes konkrét *feladatokat* határozhat meg, hanem előírhatja az ehhez igénybe vehető eszközök (anyag, munkabér, létszám stb.) *felső határát*, keretét is.

A gazdasági irányítás mai rendszerében a vállalat által igénybe vehető eszközök mennyisége kevéssé függ tevékenységének eredményességétől. A vállalat bővítése, fejlesztése szinte teljesen független ettől, csakúgy, mint a dolgozóknak fizethető bér vagy prémium. A vállalati forgóeszközök finanszírozásánál is jóformán csak a fedezetet vizsgálja a bank, és ha megvan a megfelelő értékű készlet, általában nincs akadálya a hitel igénybevételének akkor sem, ha az nem gazdaságos tevékenységet segít is elő.

A tervutasítások irányulhatnak egy-egy konkrét *részfeladat* megoldására, vagy átfoghatják a vállalat *egész tevékenységét*. A részfeladatokat általában *természetes mértékegységben* határozzák meg (pl. X db motorvonat gyártása), az átfogó feladatokat pedig rendszerint *értékben kifejezett* (forint-) mutatók segítségével írják elő.

A természetes mértékegységben megadott mutatók csak ritkán átfogó jellegűek; mint mondottuk, inkább csak részfeladatot jelölnek meg, és általában összevont *termékcsoportra* (pl. teherautó, nyomott pamutszövet) vonatkoznak. A gazdálkodás szempontjából azonban nagy jelentősége van annak, hogy a termékcsoporton belül hogyan alakul a termékek összetétele (pl. a különféle speciális rendeltetésű teherautók, az eltérő mintájú pamutszövetek). A termékcsoportra vonatkozó, természetes mértékegységben megadott mutatók tehát korántsem határozzák meg egyértelműen az elvégzendő feladatot.

Digitized by Google

Az értékben kifejezett termelési mutatókat mindig valamilyen *feltételezett választék-összetétel* alapján írják elő. Ez egyben azt is jelenti, hogy ha a szükségletek kielégítése érdekében el kell térni ettől a feltételezett összetételtől, akkor a jóváhagyott mutatószám már nem fejezi ki tökéletesen az eredeti intenciókat. Minthogy azonban a tervek módosítására általában nemigen kerül sor, és teljesen komplex módon csak egész kivételesen hajtunk végre tervmódosítást, az átfogó mutatószámok teljesítését vagy nem teljesítését *nem lehet egyértelműen helyesnek, illetőleg helytelennek minősíteni.* A vállalati termelés jellemzésére használt átfogó mutató, az ún. *teljes termelési érték* mutató, gyakran a népgazdaság szempontjából egyáltalán nem kívánatos intézkedésre, cselekvésre ösztönzi a vállalatot (pl. indokolatlan kooperációra, anyagigényes termelés előtérbe helyezésére). Ezért közgazdasági irodalmunkban évek óta széleskörűen vitatják e mutató szerepét és hiányosságait.

Ismeretes, hogy a termelési feltételek változásával az érték is megváltozik. Amikor azonban értékmutató formájában adjuk meg a termelés mennyiségére, vagy a felhasználható eszközökre, vagy az elérendő gazdasági eredményekre vonatkozó tervutasítást, akkor voltaképpen *nem az értékfolyamatot tervezzük* meg. Elismerjük, hogy a szocializmust építő társadalomban árutermelés folyik, következésképpen szükségszerűek az áru- és pénzviszonyok, de mai értékmutatóink sokkal inkább a volumennek, a mennyiségnek, mintsem az értékviszonyoknak a változását ragadják meg. Az árak változását ugyanis ma a *vállalatok gazdálkodásától független tényezőnek* tekintjük, és az árváltozások hatását többnyire semlegesítjük a vállalatok számára. A költségek tervezésénél és számbavételénél nem a tényleges pénzbeli ráfordításokra helyezzük a súlyt, hanem inkább az anyagi ráfordítások volumenének változását vizsgáljuk, összehasonlító árakon, s ez alapvetően befolyásolja a vállalatok gazdálkodását és szemléletét.

Miből indul ki a tervutasítások érvényben levő rendszere? Abból a feltételezésből, hogy *elsősorban vagy kizárólag ilyen módon* lehet összehangolni a vállalatok gazdálkodását a népgazdasági célokkal. A vállalati tevékenység sokoldalúsága, a vállalatok egymás közötti kapcsolatának sokrétűsége azonban azt mutatja, hogy a vállalatot irányító szervek sok esetben egyszerűen *nem tudhatják* a feladatokat helyesen és célszerűen meghatározni, ugyanakkor a mégis központilag történő feladatmeghatározás háttérbe szorítja a vállalatok kezdeményezését, nem készteti őket lehetőségeik feltárására és felhasználására, vagyis éppen a központi akarat lényegének megvalósítására. A központi akaratot

Digitized by Google

formálisan közlik ugyan, de ez érdemben nem eléggé valósul meg. Ilyen körülmények között gyakori, hogy a vállalatok vezetői nem *gazdálkodnak*, hanem hivatalnok módjára *intézkednek* (gyakran nem is tehetnek egyebet). Ez kétségtelenül összefügg a tervutasítások jelenlegi formájával és gyakorlatával. Ebből azonban nem következik az, hogy a szocialista államnak ne lenne feladata *az állami vállalatok számára megfelelő formában utasításokat adni olyan esetekben, amikor a központi akarat megvalósítása másképpen nem biztosítható.*

Ha a központi akarat *általános követelményeket* akar kifejezni — pl. a termelékenység, a gazdaságosság növelését —, és ezt konkrét részmutatók segítségével teszi, akkor könnyen előfordul, hogy a részmutatókban megjelölt feladat nem egyezik a központi akarattal, jóllehet a vállalatokkal szemben a részmutató ilyen igénnyel lép fel. A jelenlegi irányítási módszerek fogyatékossága többek között *a részfeladatok igen széles körű előírásában* rejlik. Helyes irányítási módszerek mellett csak kivételesen kerülhetne sor arra, hogy konkrét részfeladatok tekintetében a központi akaratot utasításként kelljen kifejezésre juttatni, hiszen e feladatok megvalósításának az anyagi ösztönzés stb. hatására általában természetes követelményként kell jelentkeznie a vállalatoknál.

Gazdaságpolitikánk 1957 óta arra törekszik, hogy a tervirányítás *rugalmasabb legyen,* s ebben el is értünk bizonyos eredményeket. A minisztériumok például a régebbinél jobban *alkalmazkodhatnak az ágazat sajátosságaihoz,* s szélesedtek jogaik a kötelező tervmutatók és anyagi ösztönzők meghatározásában. Ma a különböző ipari minisztériumok gazdálkodási rendje számos eltérést mutat. A rugalmasság fokozását célozta az is, hogy a korábban kötelező tervmutatók egy részét, az irányító, illetve gazdálkodó szervek tájékoztatására, a terv (a lebontott terv) ún. *számítási anyagként,* irányszámként tartalmazza. E számítási anyagok voltaképpen a tervező-irányító szervek elképzeléseit közlik egyes feladatok részleteiről, az igénybe vehető eszközök mértékéről stb., de — szemben a kötelező mutatókkal — a mutatók be nem tartásához közvetlenül semmiféle anyagi, erkölcsi felelősség nem fűződik. A gyakorlat mégis azt mutatja, hogy a kötelező és a számítási anyagként kezelt mutatók között *jóformán nincs különbség,* a vállalatok munkájában a számítási anyagok és kötelező mutatók szinte egyforma hatással érvényesülnek.

Tény az, hogy jelenlegi, alapvetően a tervutasításokra épülő irányítási rendszerünkben — az elvi célkitűzésekkel nem egészen összhangban, de nem is egyszerűen valami bürokratikus torzulás következményeképpen — a viszonylag kevés, valóban szükséges

Digitized by Google

utasítás *teljesen elvész az egyenlően kezelt mutatók sokaságában,* és ez fékezi a gazdálkodás eredményességét. Az is tény, hogy a központi tervezéshez, irányításhoz sokféle adatszolgáltatás szükséges; nem helyes azonban, ha ez a vállalat számára olyan következménnyel jár, amelyet nem volna szabad egy-egy adat mechanikus értékelésére, hanem csupán a vállalati gazdálkodás egészének alapos, komplex értékelésére alapozni.

A tervutasításokon kívül gyakran kapnak a vállalatok *ún. operatív utasításokat* is az irányító szervektől. Ezek néha *tovább részletezik* a tervmutatókat. Néha azonban a menet közben felmerülő problémák megoldása végett a *jóváhagyott tervvel ellentétes* utasításokra is szükség lehet, s ezek egyes esetekben az alkalmazott anyagi ösztönzéssel is ellentétesek lehetnek. Ezért az utasítás végrehajtását az anyagi ösztönzés elbírálásakor „korrekcióként" kezelik, tehát utólag vagy a tervet tekintik módosítottnak, vagy a tényszámot kezelik úgy, mintha az más volna, mint amit a tények valóban mutatnak.

A tervutasítások jelenlegi rendszerében a változó szükségletekhez való alkalmazkodás nemcsak megkívánja, hanem szükségessé is teszi a nagyszámú operatív utasítást és a korrekciókat. Operatív utasításokra a jövőben is szükség lehet. A jelenlegi sok utasítás azonban túlontúl megköti a vállalati gazdálkodást, fékezi a vállalati kezdeményezést, és így közvetve a gazdálkodás hatékonyságát is.

Az utasítások nem utolsósorban azért szaporodtak el ennyire, mert újabb és újabb utasításokkal igyekeztünk megoldani, illetve kiküszöbölni a gazdasági életben jelentkező problémákat, rendellenességeket. Az egyik probléma megoldására kiadott utasítás azonban gyakran *egy másik feladat megoldását akadályozza,* más tekintetben okoz rendellenességet, hiányt stb., ez pedig – ha ez a gyakorlat változatlan marad — újabb és újabb utasításokat tesz szükségessé. Nem oldaná meg tehát megnyugtató módon a kérdést az, ha pusztán az utasítások számának csökkentésére törekednénk, mert ha az állami vállalatok szerepét a jelenlegi módon értelmezzük, akkor az utasítások száma legfeljebb ideiglenesen csökkenne, majd újból megnőne. A feladat ezért az irányítás egészének, ezen belül az utasítások rendszerének alapvető felülvizsgálata, a mechanizmus egészének rendezése, amiként ezt a Központi Bizottság 1964 decemberi határozata megjelöli.

Az irányítás módszereihez tartoznak az *anyagi ösztönzők* is. Egyes esetekben az anyagi ösztönzés *egy-egy részfeladat megoldására* irányul. Egyes vállalati feladatok kiragadása és megoldásuk anyagi ösztönzése azonban *más, ki nem emelt vállalati feladatok elhanyagolását* idézheti elő. Nem lehet ilyenkor szemére

Digitized by Google

vetni az ösztönzött vállalati vezetőnek, hogy „a prémiumot hajszolja", „nincs népgazdasági áttekintése" stb. Az anyagi ösztönzésnek éppen az a célja, hogy az ösztönzöttek cselekvését befolyásolja. Ha mégsem a kívánt eredményt értük el vele, ha valamelyik fontos feladat háttérbe szorul, akkor ez azt mutatja, hogy rosszul alkalmaztuk az anyagi ösztönzés eszközét. Persze, más a helyzet a vállalaton belül, ahol célszerűnek mutatkozhat, hogy vállalati szempontból tekintve részfeladatot tegyenek az alsóbb szintű vezetők ösztönzésének alapjává.

Vannak az anyagi ösztönzésnek olyan formái (pl. a nyereségrészesedés), amelyek a *vállalat egész tevékenységét* akarják felölelni. Itt az a fő probléma, hogyan lehet a legjellemzőbben kifejezni, és minden összefüggésében helyesen értékelni a vállalat egész tevékenységét.

Anyagi ösztönzőink gyakran *közvetlenül a tervutasítások végrehajtását szolgálják:* az utasítás végrehajtásáért anyagi juttatás illeti meg az ösztönzöttet (túlteljesítésért esetleg nagyobb juttatás), nem teljesítése esetén pedig elmarad a juttatás. Az ilyen ösztönzés kétségtelenül növeli a tervutasítás súlyát, a tervezés időszakában azonban jóformán minden szinten a lehetőségek és a tartalékok eltitkolására készteti a terv végrehajtóit; így ugyanis könnyebben teljesíthetik a tervfeladatot, s könnyebben elérhetik az ezzel járó anyagi juttatást. Ezért az anyagi ösztönzés feltételeinek megállapításánál ezt az összefüggést figyelembe kell venni.

Ez az összefüggés vezetett annak a felismeréséhez, hogy az anyagi ösztönzők egy részét nem közvetlenül a tervutasítások teljesítéséhez kellene kötni, hanem *az egyszer már elért eredmények* (az úgynevezett bázis-színvonal) *túlteljesítéséhez,* mégpedig úgy, hogy az anyagi elismerés nagysága legyen arányban a bázishoz mért fejlődéssel. Ez az ösztönzés valóban megoldja az említett ellentmondást, alkalmazása azonban más problémákat vet fel (pl. hogy a fejlődés lehetősége nagyon eltérő, s az elért eredmények bázisul vétele az adott évben visszatartást okozhat).

Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy az utasítások és anyagi ösztönzők megválasztásában nagyon körültekintően kell eljárni, s az irányításnak e két módszerét *összefüggéseiben kell szemlélni és alkalmazni.*

II.

Szocialista társadalmunk a dolgozók szükségleteinek minél teljesebb kielégítésére törekszik. Az állam azért hozza létre vállalatait, hogy ezt a célt az *eszközök lehető leghatékonyabb ki-*

Digitized by Google

használásával, a leggazdaságosabban oldják meg. A gazdasági mechanizmusnak olyannak kell tehát lennie, amely a vállalatokat a gazdaságosság állandó növelése melletti a szükségletek minél tökéletesebb kielégítésére ösztönzi. A vállalatoknál a gazdaságos tevékenység megítélése *elsősorban a nyereség alakulásán keresztül* lehetséges. A mechanizmusnak azt kell tehát biztosítania, hogy a vállalat nyeresége akkor legyen a legnagyobb, ha az adott ár-, adó- stb. rendszer mellett kielégítette a szükségleteket. Ez azonban azt is feltételezi, hogy az ösztönzési rendszer a szükségletek optimális kielégítése irányában hat, és a vállalat, a nyereség maximalizálására törekedve, a szükségleteket a legjobban elégíti ki.

A gazdaságosság és a nyereség összefüggése kissé részletesebb kifejtést igényel. A gazdaságosság kifejeződhet abban, hogy a lehető legkisebb ráfordítással oldunk meg bizonyos feladatokat (termelés stb.), vagy abban, hogy a lehető legnagyobb teljesítményt érjük el bizonyos ráfordítással. A szocialista társadalmi rendben a gazdaságosságot *csak népgazdasági szinten* lehet vizsgálni, hiszen nekünk elsősorban nem egy-egy vállalat, hanem az egész társadalom méreteiben kell összehasonlítanunk az eredményeket a ráfordításokkal.

A termelés azonban az össznépi tulajdonon belül is egymástól jogilag különálló vállalatokban folyik, s a *gazdaságosság kritériumát a vállalatoknak kell megítélniük.* (Most nem szólunk a meglehetősen bonyolult és csupán nagyobb horderejű döntések előtt elvégezhető komplex gazdaságossági számításokról.) A vállalat pedig a *vállalati jövedelmezőségnek,** illetve a *vállalati nyereség összegének* alakulásából ítélheti meg a legjobban azt, hogy melyik megoldás biztosítaná számára a viszonylag legkisebb ráfordítással elérhető legnagyobb eredményt. Rendkívül kívánatos tehát az, hogy *lényegében és tendenciájában egybeessék* a vállalati jövedelmezőség és a népgazdasági gazdaságosság megítélése és tartalma, s a vállalati nyereség is ezt fejezze ki. Ha biztosítjuk ezt, akkor azok a vállalati döntések, amelyeket a vállalat a maga jövedelmezősége, nyereségének növelése céljából hoz, egyben a népgazdaság érdekét is ki fogják fejezni, s így a *nyereség alkalmas lesz arra, hogy alakulásából megalapozottan és átfogóan ítéljék meg a vállalat egész tevékenységét.***

---

* A jövedelmezőséget a vállalat árbevételének és az ennek elérésére fordított költségeknek a szembeállítása mutatja.

** Ez a megállapítás a vállalati nyereségre vonatkozik. Van azonban olyan vélemény is, hogy a vállalatot elsősorban a nemzeti jövedelemhez való teljes hozzájárulásban, az ún. *vállalati bruttó jövedelemben* (árbevétel mínusz anyagköltség és értékcsökkenési leírás) kell érdekeltté tenni. A két koncepció előnyeiről és hátrányairól még folyik a közgazdasági vita.

Digitized by Google

Jelenlegi gazdasági mechanizmusunk azonban — ahogy az árvitáról és a nyereség szerepéről szóló cikkek* részletesen kifejtették — *nem teszi lehetővé* ezt, és ezért egyébként nagy előrelépést jelentő hazai anyagi ösztönzési rendszerünk sem tudja megvalósítani az általa elérni kívánt célokat. Mindez jelenleg bizonyos mértékig szükségessé teszi, hogy olyan kérdésekben is *központosítsuk a döntési hatáskört,* amelyekben ésszerűbb lenne a vállalati döntés. Hozzátehetjük ehhez, hogy árrendszerünk hiányosságai, a vállalati nyereség szerepének jelenlegi korlátai nehezítik megalapozott *központi döntések* hozatalát is. Ezért az irányítási rendszer fejlesztésében a vállalatok szerepének növelésén kívül fontos követelmény az is, hogy *olyan árrendszerünk legyen, amely lehetővé teszi a gazdasági tisztánlátást és a népgazdasági szempontból is helyes döntések hozatalát.*

A szükségletek kielégítésére való törekvés érvényesülését azonban a vállalati szervezetben rejlő problémák is gátolják. Állami iparvállalataink a szükségletek kielégítésében ugyanis általában ma is olyan módon vesznek részt, ahogyan ezt a szocialista iparosítás kezdeti szakaszában kialakítottuk. Ebben az időben következetesen *leválasztottunk az iparról úgyszólván minden kereskedelmi tevékenységet,* és az iparvállalatokat szinte kizárólag az irányító szervek termelési bázisaiként kezeltük. Természetesnek tekintettük, hogy a gazdasági egységek közötti árukapcsolatokat a terv határozza meg, és így az iparvállalatok termékeinek államilag előre biztosított vevőjük van. A vállalatokban régebben meglevő kereskedelmi szervek elsorvadtak, az új vállalatokban pedig ki sem alakultak ilyenek. A vállalatok általában nem folytatnak piackutató tevékenységet, s nincsenek is ráutalva arra, hogy propagandájukkal, előnyös ajánlataikkal vevőt keressenek, vagy felkészüljenek a vevők várható igényeinek kielégítésére. Így az iparvállalat *alig-alig érintkezik a valóságos piaccal,* nem, vagy alig érzi annak hatását. Számára közömbös az, hogy mikor, milyen áron, milyen feltételekkel tudja értékesíteni a termékeket a nála vevőként jelentkező bel- vagy külkereskedelmi vállalat.** A termelő a valódi szükségletekről a kereskedelmi szervezet igen sok áttételén keresztül értesül, s ez maga is torzulásokat okoz. A termékek valóságos (népgazdasági) realizálása *nagymértékben elszakadt az iparvállalatok tevékenységétől,* s ezt az elszakadást árrendszerünk és anyagi érdekeltségi rendszerünk is tükrözi.

---

* Lásd: *Dr. Csikós Nagy Béla:* A népgazdaság árrendszerének átalakítása a termelési ár típusára (Társadalmi Szemle, 1965., 1. sz.), és *Dr. Wilcsek Jenő:* A nyereség szerepe a vállalatok irányításában (Társadalmi Szemle, 1965., 3. sz.)

** A belkereskedelmi vállalatokhoz sorolom a készletező vállalatokat is.

Digitized by Google

Az értékesítési feladatoknak a termeléstől való éles különválasztása *hátrányosan befolyásolja a műszaki fejlesztést, a szükségletekhez való rugalmas alkalmazkodást.* A vállalatok nem eléggé törekszenek arra, hogy korszerűsítsék termékeiket, hiszen gyakran nem is hátrányos számukra az, hogy korszerűtlen terméket gyártanak. Ebből a szempontból a kereskedelmi vállalatok sem hatnak rájuk elég erősen. Amikor tehát arra törekszünk, hogy növeljük a vállalatok szerepét és hatáskörét, akkor egyik elsőrendű feladatunknak azt kell tekintenünk, hogy teremtsük meg az ipar és a kereskedelem (főleg a külkereskedelem) közös érdekeltségét. Ez nem jelenti szükségképpen szervezeti összetartozásukat, bár sok esetben ez is elképzelhető. Az árrendszer fejlesztése, az ármechanizmus rugalmasabbá tétele további kedvező, sőt nélkülözhetetlen feltételeket teremt az ipar és a kereskedelem együttes érdekeltségéhez.

Ma az iparvállalatok általában az *éves terv jóváhagyása után ismerik meg termelési és értékesítési kötelezettségeiket.* Addig sem teljesen tájékozatlanok ugyan, de a jelenlegi rendszer azzal jár, hogy a tervjóváhagyás előtti tárgyalások megalapozatlanok, az előzetes igénybejelentések felelőtlenek, és ennek is része van abban, hogy a vállalatoknál nem alakult ki intézményes és szervezett piackutatás. A sok évi gyakorlat azonban azt bizonyítja, hogy a központi tervezés — még ha a legrészletesebb tervezésre törekszünk is — *sohasem lehet olyan részletes, mint a vevőknek a vállalatokkal szemben támasztott igénye* (a termelés specifikációja, minősége, a szállítási határidő stb. tekintetében). Gyakorlatunk azt bizonyítja, hogy a termelő vállalatok nagyfokú szakosítottságából és sok egyéb tényezőből eredő sokrétű vállalati kapcsolatokat *mennyiségileg sem lehet eléggé helyesen központilag felmérni;* ezért a valóságos szükségletek gyakran eltérnek a vállalatokra lebontott tervutasítások követelményeitől.

Gazdaságpolitikánk 1957 óta mindinkább arra törekszik, hogy a *termelés a szükségletek kielégítésére irányuljon,* és hogy ne fetisizáljuk a tervmutatókat. A gazdasági mechanizmus belső ellentmondásai miatt azonban ennek nem lehetett eléggé érvényt szerezni. Tervezési gyakorlatunk — amely a meglevő kapacitásokat már a terv jóváhagyásakor igyekszik leterhelni oly módon, hogy a termelési és elosztási feladatokat messzemenően specifikálja —, valamint az ipar érdekeltségének nem megfelelő volta együttvéve nem teszik lehetővé, hogy az ipar a kellő rugalmassággal járjon el a szükségletek kielégítésében.

A termelő fogyasztást és a beruházási célokat szolgáló termelés vonatkozásában a mechanizmusnak más tényezői is szerepet játszanak, mint amelyekről eddig szó volt. A szükségletek

Digitized by Google

kielégítése itt sem kifogástalan, s ennek okai közül meg kell említenünk néhány olyat, amely a mechanizmusból adódik.

Ilyenek:

a beruházási tervek késői jóváhagyása, az éves beruházási keretgazdálkodás, a rendeléseknek a beruházási jóváhagyással való összefüggése,
a termékgazdálkodás keretében általában kialakult igen hosszú megrendelési és szállítási határidők,
a szállítási szerződéseknek a jóváhagyott vállalati tervekre épülő és a naptári időszakokhoz mereven ragaszkodó rendszere,
a tervmutatóknak az imént kifejtett, gyakran a szükségleteket eltorzító tartalma stb.

Ma még gyakori, hogy egyes termékek iránt nagyobb a kereslet, mint amit a meglevő termelési kapacitással kielégíthetnénk. Ilyenkor *rangsorolással* döntik el, hogy melyik igényt elégítsük ki és melyiket nem. Az e kérdést eldöntő szerv azonban csak a legritkább esetben képes felmérni, hogy milyen következményekkel jár egyes igények kielégítetlensége, s hogyan gyűrűzik ez tovább a népgazdaságban. Másrészt a rangsorolás óhatatlanul arra vezet, hogy minden vállalat felnagyítva közli igényét, azért, hogy fedezhesse tulajdonképpeni szükségletét. És harmadszor: ha adminisztratív intézkedéssel döntünk, nem pedig gazdasági eszközökkel teremtjük meg az egyensúlyt, akkor ez a rendezés átmeneti jelleget kap, s a problémák később kiújulnak.

Gazdasági mechanizmusunk tehát ma akadályozza a szükségletek jobb kielégítését. Nem állítjuk, hogy a mechanizmus fejlesztésével *mindenféle szükséglet teljes és tökéletes kielégítésére* meglesz a lehetőségünk, de az biztos, hogy ha fejlesztjük irányítási módszereinket, ha erősítjük és közvetlenebbé tesszük a vállalatok közötti kapcsolatokat, ha céltudatosan használjuk fel az áru- és pénzviszonyokat, ezzel *sok olyan tényezőt kiküszöbölhetünk, amely ma gátolja erőforrásaink hatékonyabb kihasználását.*

III.

Az elmondottak értelmében szükség van arra, hogy *megváltoztassuk a vállalatok szerepét a gazdálkodásban, megnöveljük jelentőségüket.* Ennek módozatai még nincsenek eléggé kidolgozva, s gazdasági mechanizmusunkat más összefüggésekben is elemezni és fejleszteni kell; mégis kialakulóban van egy új koncepció né-

Digitized by Google

hány alapvető vonása. Most még inkább csak azt lehet körvonalazni, hogy mit célszerű tenni, de sok részlet tekintetében a „hogyan" még nincs kellőképpen tisztázva.

Olyan körülményeket kell teremtenünk, amelyek biztosítják azt, hogy a vállalatok tetemesen növeljék a munka hatékonyságát, jobban elégítsék ki a szükségleteket, s rugalmasabban alkalmazkodjanak hozzájuk. A vállalatok közvetlen utasításokkal való irányítása általában csak akkor célszerű, ha más módszerek nem biztosítják a célok elérését. (Természetes, hogy valamely mutató nem határozhatja meg teljesen pontosan a célokat, s így legtöbbször a közvetlen előírás is csak pontatlanul jelöli ki ezeket.)

Elsősorban *külkereskedelmi vonatkozásban* látszik szükségesnek az, hogy meghatározzuk a vállalat és a fizetési mérleg kapcsolatát (kitermelendő devizaösszeg, devizahozam stb.) Meg kell határozni a vállalatok által a dolgozóknak fizethető *béreknek* azt a (garantált) részét is, amely független a vállalati eredményben való részesedésüktől; a bérarányok betartása ugyanis egyik kulcskérdése a vásárlóerő és az árualap egyensúlyának.

A fejlesztés és bővítés tekintetében a *főbb arányokat meghatározó nagyobb beruházásokról* feltétlenül *központi döntéseket* kell hozni, de lehetővé kell tenni, hogy a *kisebb beruházásokról,* az állóeszközök cseréjéről, a szinttartásról *maguk dönthessenek* a vállalatok. Ezt a vállalat rendelkezésére meghagyott eszközök meghatározásával szabályozhatja az állam, nem pedig az egyes beruházásokra vonatkozó döntésekkel, s e szabályozásnak *hosszabb távra* kell szólnia, hogy a vállalatok távlataik ismeretében gazdálkodhassanak. Általában *a távlati (ötéves) terveknek nagyobb szerepet kell kapniuk,* hogy a vállalatoknak meglegyen a felső szinten koordinált fejlesztési perspektívájuk.

A *termelés és az elosztás kereteit* — főleg az egyszerű újratermelés vonatkozásában — *általában nem kell közvetlenül szabályoznia az államnak;* e tekintetben elsődlegességet lehetne adni a vállalatok közvetlen kapcsolatainak, az áru- és pénzviszonyoknak. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a szocialista belső piacot *nemcsak a termelés szabályozásával* befolyásolhatja az állam, hanem a *kereslet szabályozásával is,* mert a kereslet nagyrészt a központi szervektől függ (a beruházási eszközök iránti kereslet nagy része, a költségvetési szervek, tehát a társadalmi fogyasztási alap kereslete, a lakossághoz kiáramló vásárlóerő jelentős része stb.).

Mindehhez olyan *árrendszerre* van szükség, amely lehetővé teszi, hogy a vállalatok abban a tudatban hozhassák döntéseiket, hogy ami számukra előnyös, az a népgazdaság számára is az.

Digitized by Google

Az árrendszernek *rugalmasabbnak* kell lennie, közvetítenie kell a „piacnak" a termékekről kialakított értékelését, illetve a termelési feltételek változását. Egyúttal azonban az *árak szabályozásával* (rögzítésével, maximálásával stb.) eleve elejét kell venni a nem kívánatos *spontán áremelkedési tendenciáknak*. Nem volna helyes, ha az árrendszerrel szemben olyan követelményeket támasztanánk, amelyek illúziókat keltenek. Az árrendszer sok szerv közös munkájával jön létre, s nem lehet mentes a kompromisszumoktól, nem biztosíthatja teljesen, minden felmerülő esetben a követelmények megvalósulását. De *a tendenciát, a fő összefüggéseket tekintve* reális követelmény ezeknek a megvalósítása.

A vállalati és minisztériumi gondolkodásból *ki kell küszöbölni minden egyenlősdire való törekvést*. Az anyagi ösztönzés rendszerében nagy szerepe lesz a *vállalati nyereségnek*. Ezt egy elveiben jó és rugalmas árrendszer megfelelően elősegítheti. Emellett azonban szükséges, hogy a vállalat és az állami költségvetés kapcsolatát is úgy szabályozzuk, hogy a különböző befizetések (pl. eszközlekötési járulék, illetményadó stb.) után fennmaradó nyereség valóban közeledjen a népgazdasági eredményhez. A jól dolgozó vállalatnak *nagyobb nyeresége lesz*, ebből többet fordíthat beruházásra, a dolgozóinak kifizetendő juttatásra. (A dolgozók jövedelmének az eredményektől függő részét is növelni kell.) Nem gondolunk arra, hogy a nyereség a beruházások központi elosztásának egyetlen mércéje legyen, de arra igen, hogy a vállalat saját hatáskörében végrehajtható fejlesztésének a mércéje legyen. Az ilyen anyagi érdekeltség, a fejlődéshez fűződő erkölcsi ösztönzés — a vezetők öntudatából fakadó szenvedéllyel együtt — olyan hajtóerő lehet, amely a termelőerők hatékonyabb felhasználását, a gazdaságosság növekedését eredményezi. Úgy gondolom, hogy a ma is meglevő alkotókészséget, szenvedélyt egy helyes mechanizmus megnövelheti, és felszabadíthatja azt az erőt, amelyet ma ezek a vezetők a bürokratikus kinövések elleni harcra, vagy a felesleges aktagyártásra fordítanak.

Az ily módon lényegesen nagyobb hatáskörhöz jutó vállalat *felelősségét* is növelni kell, hiszen e kettő csak együtt növelhető. A felelősségnek elsősorban az igények kielégítésére, a szükséges műszaki fejlődés biztosítására és az optimális eredmény megközelítésére kell vonatkoznia. E problémakörből három kérdést kell kiragadnunk: a monopolhelyzetnek, a kockázatvállalásnak és a vállalati munka megítélésének kérdését.

Termelő vállalataink zömének *monopolhelyzete van* valamely termék vagy termékcsoport hazai előállításában, s ezért hatáskörük növekedése — a nagyobb felelősség ellenére is — azzal a veszéllyel járhat, hogy a felhasználó és fogyasztó vállalatok ki-

Digitized by Google

szolgáltatottsága is növekszik. Ez pedig gátolná az itt ismertetett fő törekvések megvalósulását (hiszen ezek azt feltételezik, hogy a termelő és a megrendelő helyzete lényegében azonos, érdekeik egyforma súllyal érvényesülnek, s részben éppen ezeknek az ütköztetése biztosítja a népgazdasági érdek megvalósulását). Elősegítheti ennek a problémának a megoldását az, ha úgy tudjuk befolyásolni a monopoltermelő iránt támasztott igényeket, hogy a termelők a maguk érdekében legyenek kénytelenek a szükségletek kielégítésére törekedni. Ez azonban feltehetően csak hosszabb idő alatt valósítható meg. Célszerű azonban, hogy a felhasználók bizonyos *importlehetőséget* is kapjanak szükségleteik kielégítésére, s az importterhek egy részét a monopoltermelőre kellene áthárítani. Az árrendszer rugalmasabbá tételében, az adóstb. rendszer kialakításában is tekintetbe kell venni a monopolhelyzetből fakadó — vállalatonként eltérő — problémákat, illetve az esetleges visszaélések lehetőségeit. Kétségtelen, hogy a monopoltermelő vállalatok pártszervezeteire is fokozott feladat hárul majd a népgazdasági érdekek védelmében.

A *kockázatvállalás* kérdése azért vetődik fel, mert a döntés és a realizálás közötti időben megváltozhatnak a szükségletek és a piac más tényezői, s megváltozhatnak a termelés feltételei is (főleg a műszaki fejlődés folytán). Olyan gazdaságban, amely jobban felhasználja az áru- és pénzviszonyokat, amelyben tehát az árak is gyakrabban változnak, a fogyasztóval (a külföldi piaccal) közvetlenebbül érintkező termelőnek a jövőben sokkal gyakrabban kell majd olyan döntést hoznia, amely eredményt ígér, de megvan az eredmény csökkenésének, vagy elmaradásának a kockázata is. Ha mindent változatlannak tételez fel, vagy ha azt hiszi, hogy mindent pontosan előre láthat, és ha ezért nem vállal kockázatot, akkor *súlyosan károsodhat,* vagy legalábbis messze elmaradhat az optimális eredménytől. A vállalatok számára tehát pénzügyileg lehetővé kell tenni, hogy tudatosan vállalják ezt a kockázatot, hiszen legtöbbször nekik lesznek meg leginkább az ésszerű kockázatvállaláshoz szükséges információik. Változtatni kell azon, hogy minden esetleges kockázattal járó ügyben *irányító szerveikre hárítsák a döntést,* s így a kockázatból eredő veszteséget, „objektív okoknak" kikiáltva, áthárítsák a népgazdaságra. Természetes azonban, hogy az ésszerű kockázatvállalásnak tendenciában, hosszabb idő alatt, pozitív eredményt kell hoznia. Az ésszerű kockázatvállalás nem jelentheti a hazardírozást, vagy éppen a társadalmi tulajdon oktalan herdálását, gondatlan kezelését.

Végül: *a vállalati munka megítélésének,* elbírálásának, ellenőrzésének is az elmondottak alapján kell módosulnia. Az ellenőrzésnek egyrészt arra kell irányulnia, hogy a vállalat tartsa be

Digitized by Google

az előírásokat, de az eddiginél nagyobb súlyt kell helyezni *egész gazdálkodásának közgazdasági megítélésére.* Ehhez az új árrendszerben a *vállalati nyereség alakulása ad elsőrendű tájékoztatást,* emellett azonban tekintetbe kell venni az igények kielégítésének fokát, a jövőre való felkészülést (ide értve a tudatos műszaki fejlesztést), az állóeszközök állagát, a vállalat értékesítési és árpolitikáját, s más tényezőket is. A megítélésnek, ha évenként történik is, *hosszabb időszak fejlődési tendenciáit* kell áttekintenie. Ilyen komplex módon kell a vezetők munkáját is elbírálni és anyagilag elismerni, nem pedig egy-egy tervmutató teljesítésének vagy az ezekkel kimutatott „fejlődés" értékelésének alapján. Mindez persze a vezetőktől is fejlett színvonalú munkát, felelősségvállalást kíván, de a vállalati munkát elbíráló irányító szervekkel szemben is nagyobb követelményeket támaszt.

*

A termelőerők fejlettségének jelenlegi fokán, amikor *intenzív fejlődést akarunk megvalósítani* és minél gyorsabban növelni akarjuk a termelő munka hatékonyságát, az irányítási módszerek fejlesztése *nagyon időszerű és szükséges,* teljes egészében azonban csak fokozatosan, jó esetben is csak néhány év alatt valósulhat meg. A gazdasági mechanizmus kialakításakor azt a kölcsönhatást is figyelembe kell vennünk, amely a *mechanizmus és a gazdaságpolitika* között fennáll.

Már most hozzá kell azonban látnunk ahhoz, hogy a vállalatok nagyobb szerepéből adódó magasabb színvonalú, önállóbb, de egyben népgazdasági szintű és felelősségteljes munkára neveljük kádereinket. s ellássuk őket az ehhez szükséges elméleti és gyakorlati irodalommal, vitaanyagokkal.

Digitized by Google

A mezőgazdasági termékek forgalma és feldolgozása

Írta **Dr. SÁGHY VILMOS**

Az elmúlt hónapokban szenvedélyes viták bontakoztak ki a mezőgazdasági termelés irányítói és a mezőgazdasági termékek forgalmazásával, feldolgozásával foglalkozó szervek között. Ezek a viták hasznosak, mert elősegítik a helyes gazdaságpolitikai döntéseket, s az ellentétes vélemények kölcsönös bírálatával és egyeztetésével megteremtik a feltételeit az egyértelmű és hatékony cselekvésnek.

A viták középpontjában a következő kérdések állnak: Hogyan határolódjanak el egymástól az egyes szektorok feladatai azon az úton, amelyen az élelmiszeripari termék eljut a mezőgazdasági termelőtől a fogyasztóig? Hogyan lehet a hazánkban kialakult szervezettség mellett olyan „technológiai sort" létrehozni, amelyben biztosítva van a gyorsan romló termékek használati értékének megőrzése, sőt növelése? Milyen termelésszervezés szolgálja népgazdasági szinten legjobban a munka magasabb termelékenységét? E kérdésekre válaszolva nem az a célom, hogy az összes problémára kielégítő választ adjak, hanem csupán az, hogy néhány elképzelés és megoldási mód felvázolásával elősegítsem a nézeteknek egymáshoz való közeledését.

Azt is előrebocsátom, hogy a vázolt megoldási módok csak az előttünk álló öt-tíz esztendőre vonatkoznak. Ennyire becsülhető ugyanis az az időszak, ameddig a technikai és gazdasági fejlődést áttekinthetjük. Ebből mindjárt következik az is, hogy az elképzelések nem szakadhatnak el a jelenlegi társadalmi, technikai és szervezeti helyzettől. A vázolt elveket részletes műszaki és gazdasági feldolgozásnak kellene követnie. Néhány javaslatnak a gyakorlatba való átültetése — ha ezek a javaslatok a további vizsgálatok során is helyesnek bizonyulnak — valószínűleg felső szintű döntést igényel. A helyes értelmezés végett még azt is szeretném előrebocsátani, hogy az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztáson itt főleg az állami élelmiszeripari és felvásárló vállalatok és a termelőszövetkezetek közötti kapcsolatokat értem; az e vállalatok és az állami gazdaságok közötti kapcsolatok némileg más jellegűek.

Digitized by Google

Vertikális integráció a mezőgazdaságban

A *vertikális integráció* kifejezéssel mostanában nagyon gyakran találkozunk a közgazdasági irodalomban, de van erről szó a vitákban is. Késhegyig menő viták folynak arról, hogy kinek kell Magyarországon integrátornak lennie: az iparnak-e, vagy a mezőgazdaságnak. Mindkét álláspontnak a védelmezői rengeteg nyugati (és egy kevés szocialista táborbeli) példával bizonyítják a maguk igazát. Javaslatok hangzanak el arról, hogy egyesíteni kellene a földművelésügyi és az élelmezésügyi minisztériumot; esetleg még a SZÖVOSZ felvásárlási részét is hozzá kellene csatolni, s ezzel megoldódna a vertikális integráció hazánkban. Más javaslatok úgy szólnak, hogy létre kellene hozni olyan élelmiszeripari, illetve mezőgazdasági egyesüléseket, amelyekben a mezőgazdasági üzemek, a feldolgozó, a felvásárló és esetleg az elosztó kereskedelmi vállalatok is helyet kapnának.

Hogy tisztábban lássunk ebben a szövevényes problémában, vizsgáljuk meg: mit jelent tőkés viszonyok között a vertikális integráció.

A dolog lényege az, hogy a tőkés vállalkozás *nem horizontális irányban* köti le tőkéjét és terjeszkedik — például nem csak mezőgazdasági termeléssel, vagy csak zöldség- és gyümölcsfelvásárlással, vagy csak konzervgyártással foglalkozik —, hanem *vertikális irányban* mozgatja tőkéjét. Tulajdonában tartja, vagy szervezi tehát a mezőgazdaságban a zöldség- és gyümölcstermelést, a konzervgyárakat, a szárítóüzemeket, a hűtőházakat, elosztó nagy- és kiskereskedelmi egységeket tart fenn, és az export-import lebonyolításával is foglalkozik. E tekintetben teljesen mindegy, hogy a tőke magán-, részvénytársasági, vagy szövetkezeti tőkeként működik-e.

Nagyon könnyű belátni, hogy a tőkés gazdálkodásban a vertikális szervezésnek igen nagy előnyei vannak a horizontális szervezéssel szemben. Sokkal *kevesebb kockázattal* jár, mert a vertikum valamelyik láncszemében elszenvedett veszteségeket ki lehet egyenlíteni egy másik láncszemben létrejövő nyereségekkel. Az egyik vertikum *nincs kiszolgáltatva* a másiknak. A fogyasztók *minőségi*, illetve *választéki követeléseit* gyorsan és hatásosabban lehet eljuttatni a vertikum különböző láncszemeihez, majd a mezőgazdasági termeléshez stb.

Érdemes megvizsgálni, hogy *mi hasznosítható nálunk is* ezekből az előnyökből.

Hazánkban az élelmiszertermelést a *horizontális szervezési mód* jellemzi, ezen belül egyes szakmák a vertikum több lépcsőjét

Digitized by Google

is átfogják. Például a zöldség- és gyümölcsfelvásárlás nagy része és a konzervipar egy vállalkozásban működik. Egy vállalkozásban dolgozik a terményfelvásárlás és a malomipar is stb. A vertikum *alsó lépcsőjén* azonban — a tulajdonviszonyok és a sokrétű termelés miatt — nem lehet szervezetileg kiegészíteni ezeket a szakmai szervezeteket a mezőgazdasági üzemekkel. A tulajdonviszonyokat nem kell külön magyaráznom. A sokrétű termelés pedig azért akadályozó tényező, mert egy mezőgazdasági üzemet hozzá kellene kapcsolni az állatforgalmi vállalatokhoz, esetleg a húsipari vállalatokhoz, a konzerviparhoz, a gabonatrészt vállalataihoz stb.

A vertikum *felső lépcsőiben*, az elosztó nagy- és kiskereskedelemben, a külkereskedelemben elméletileg lehetséges lenne a szervezeti egyesítés. Ezt nem akadályozzák a tulajdonviszonyok. Az elosztó kiskereskedelemben azonban kevés az olyan egysíkú élelmiszer-szakvállalat, amelyet valamelyik szakmailag szervezett élelmiszeripari vállalathoz lehetne hozzákapcsolni. Még az elosztó nagykereskedelemben sem nagyon ismerünk olyan speciális vállalatokat, amelyek a feldolgozó üzemekhez kapcsolhatók volnának, azon a nagykereskedelmi tevékenységen kívül, amelyet jelenleg is az élelmiszeripari vállalatok végeznek (pl. dohány-, szesznagykereskedelem stb.). A külkereskedelmi tevékenységnek a vertikumba való bekapcsolása, más szóval az, hogy a belföldi felvásárló és feldolgozó vállalatok is folytassanak külkereskedelmi tevékenységet, megítélésem szerint kivételes esetekben lehetséges, de gondosan ügyelni kellene arra, hogy biztosítva legyen hazánknak a nemzetközi piacokon való egységes és rendezett fellépése.

Az eddigi példákból az tűnik ki, hogy *átszervezéssel* nemigen lehet a jelenleginél vertikálisabbá tenni élelmiszertermelő szervezetünket. Az egyetlen lehetőség a zöldség- és gyümölcsfelvásárlás és -feldolgozás, a elosztó nagy- és kiskereskedelem és a külkereskedelem egy szervezetbe vonásánál mutatkozik.

Úgy gondolom, hogy ezen a területen a mainál gazdaságosabb lenne *a felvásárlás és a külkereskedelem egységes megszervezése* (jelenleg a konzervipar és a MÉK is szerződik, s a szakma külkereskedelmi forgalmát is több szerv bonyolítja le), mert a jelenleginél alaposabban lehetne mérlegelni azt, hogy — a nemzetközi piac árviszonyaitól függően — feldolgozzák-e a mezőgazdasági termékeket, vagy nyers állapotban értékesítsék őket.

Nagy azonban a jelentősége annak, hogy *a mai kereteken belül* vertikálisabban alakuljon ki a munka, vagyis legyenek meg azok az intenzív kapcsolatok a vertikum különböző lépcsőfokai között, amelyekben az anyagi ösztönzés az áru útjának lerövidíté-

Digitized by Google

sére, illetve a fogyasztói igények jobb kielégítésére irányul. A helyes vertikális munkaszervezés feltételezi, hogy *a fogyasztóhoz közelebb álló szervezet* közvetíti a igényeket a fogyasztótól távolabb álló szervezethez, és birtokában van azoknak az eszközöknek, amelyekkel érvényt is szerezhet azeknek az igényeknek.

A *fogyasztóhoz való közelség* tekintetében a bel- és külkereskedelmi szervek állnak az első helyen. Ezeknek a szerveknek a feladatuk, hogy helyesen mérjék fel a fogyasztói igények mennyiségi és minőségi összetételét, a csomagolás fejlesztése iránti követelményeket stb. A belkereskedelemnek azt is jeleznie kell, hogy milyen árpolitikát követel meg a feltárt igényeknek a népgazdaság lehetőségeivel való egybevetése. A külkereskedelemben még nagyobb jelentősége van a piackutatásnak.

A külföldi és a belföldi piac igényeinek mérlegelésében is akkor tévedünk legkevésbé, ha a fogyasztásra ható *állandó jellegű* tényezőkre alapozzuk fejlesztési elképzeléseinket. Nem tévedhetünk például nagyot, ha az élelmiszertermelés fejlesztésében első helyre az állati fehérje-, a gyümölcs- és zöldségtermelés (ezen belül a konzervgyártás) fejlesztését állítjuk. Az állandó jellegű tényezők figyelembevétele különösen azokon a területeken fontos, amelyeken a termelés növelése számottevő beruházásokat, vagy hosszabb átfutási időt igényel. Ilyen területeken igen súlyos következményekkel járhat az, ha tévesen határozzuk meg az igényeket és a méreteket.

Az állandó jellegű tényezők mellett *konjunktúrák* is vannak, s az ország devizahelyzete és a lakosság igényeinek jobb kielégítése szempontjából nagyon fontos, hogy ezeket is minél jobban kihasználjuk. Nem szabad tehát tervszerűtlenségnek tekinteni azt, ha a tervek lezárása után derül ki, hogy növelni kell valamelyik növény vetésterületét, be kell vezetni egy különleges feldolgozási vagy csomagolási módot.

Mind a belkereskedelem, mind a külkereskedelem számára nagyon fontos dolog, hogy *érvényt is tudjon szerezni* az élelmiszeriparral, illetve a mezőgazdasággal szemben támasztott igényeknek. Az igények legfőbb mennyiségi és minőségi vonatkozásai beépíthetők a népgazdasági tervekbe. A népgazdasági terveken belül, illetve az éves tervek végrehajtása során azonban részletesebb, esetleg újabb minőségi igények merülnek fel. Olyan helyzetet kellene tehát kialakítani, hogy mind a népgazdasági tervben foglalt, mind a terv végrehajtása során felmerülő mennyiségi és minőségi igények kielégítése *anyagilag kellőképpen alá legyen támasztva*. Ezért gondolkoznunk kell azon, hogyan növelhetjük a kereskedelmi szervek szerepét az árak kialakításában.

Digitized by Google

Emellett — egyelőre szerény keretek között — létszámot, béralapot, beruházást, esetleg anyagokat (csomagolóanyagot), pénzeszközöket (devizát) is *tartalékolni kellene,* hogy az előre nem látott igények kielégítéséhez szükséges termelést megszervezzük. Ezekkel az eszközökkel elsősorban a kereskedelmi szerveknek kellene rendelkezniük.

Mind a kül-, mind a belkereskedelemnek alapvető fontosságú feladata, hogy olyan szervezési formákat szorgalmazzon, amelyekkel *meg lehet rövidíteni az áru útját.* A vertikális munkaszervezés maximumának azt kell tekinteni, amelyikkel sikerül az áru jellegének megfelelő legrövidebb utat kiválasztani.

A vertikális munkaszervezés következő lépcsője *a felvásárlás, a feldolgozás és a tárolás.* A felvásárló, feldolgozó és tároló vállalatok a kereskedelemtől megkapják a mennyiségi és minőségi igényeket. Ezeket az igényeket szükség szerint olyan új tényezőkkel egészítik ki, amelyeket a nagyipari feldolgozás, a hőkezelés, a mélyhűtés, a csomagolástechnika stb. szempontjából figyelembe kell vennie a mezőgazdasági *termelésnek.* Ezek a fontos minőségi igények most már együttesen jelentkeznek a termelési és értékesítési szerződések útján, a termelő üzemekben.

Mint minden termelés, a mezőgazdasági termelés is a fogyasztás érdekeit szolgálja. Ezért a fogyasztás szempontjából szükséges igények kielégítésére kell összpontosítani a kutató és kísérleti tevékenységet, csakúgy, mint az anyagi ösztönzőket, a beruházási eszközöket stb. Nem lehet tehát a mezőgazdaság belső érdekeiből, a kutatóintézetek sajátos, gyakran szubjektív elgondolásaiból kiindulni, csak *a fogyasztói igények* mennyiségi és minőségi tényezőinek kielégítése lehet mértékadó.

A termékek egy részénél – új fajták bevezetése, különleges termelési igények kielégítése céljából — szaktanácsadókat kell alkalmazniuk a felvásárló és feldolgozó vállalatoknak. Szükséges, hogy ezek a szaktanácsadók látogassák a mezőgazdasági üzemeket, és szerezzenek érvényt azoknak a tennivalóknak és termelési eljárásoknak, amelyeket a fogyasztópiac megkövetel.

Az eddig elmondottakból következik, hogy az élelmiszeripar képviselőinek beleszólást kell kapniuk a mezőgazdasági termelési árak, illetve árarányok kialakításába. Emellett arról is szó lehet, hogy amíg a jelenlegi keretrendszer szerint osztjuk szét a beruházásokat és az anyagi eszközöket (a műtrágyát, a vegyi anyagokat, egyes takarmányféléket stb.), addig ezeknek egy részével a felvásárló, feldolgozó, illetve szerződtető vállalatok rendelkezzenek, és vegyenek részt elosztásukban.

Digitized by Google

A termelőszövetkezetek és az élelmiszeripar közötti munkamegosztás

Az itt vázolt vertikális munkaszervezési rendbe beleillik az, hogy *a termelőszövetkezetek meghatározott keretben feldolgozó, tároló, forgalmazó tevékenységet is fejtsenek ki.*

Megítélésem szerint tévesen értelmezi a vertikális munkaszervezést (vagy ha úgy tetszik, a vertikális integrációt) az, aki úgy véli, hogy a feldolgozó, tároló és forgalmazó tevékenységet *vállalatilag* is el kell különíteni a mezőgazdaságtól. A vertikális munkaszervezésnek az a *lényege*, hogy az ipar, illetve a kereskedelem a szerződéses rendszer, a termelői árak, a szaktanácsadás stb. útján gondoskodjék róla, hogy a termelőszövetkezetekben a fogyasztók igényeit legjobban kielégítő termelés folyjék. Az előállított termék azonban teljesen friss, tárolt, vagy feldolgozott (kész, félkész stb.), csomagolt állapotban is lehet. Hogy a mezőgazdasági üzem az élelmiszertmelés vertikális rendjének melyik fokáig jusson el, hogy hol van ennek az optimuma, az szakmánként, termelési áganként, területenként, termelőszövetkezetenként stb. különbözik.

E probléma helyes megítéléséhez figyelembe kell venni legalább két tényezőt. Először: A termelőszövetkezetekben a főfoglalkozású keresők száma jelenleg kereken egymillió. Ez a munkaerő-mennyiség csak a tavaszi és az őszi hónapokban van teljesen kihasználva; ezekben az időszakokban számottevő a munkaerőhiány a mezőgazdaságban. Novembertől áprilisig azonban 100—500 ezer embernek nem lehet teljes foglalkoztatást biztosítani. A belterjesség fokozásával, főleg az állattenyésztés fejlesztésével némileg csökken ez az időszakos munkanélküliség, az állattenyésztés fejlesztésének azonban korlátokat szabnak a takarmánybázis növelésének lehetőségei. Mind a népgazdaságnak, mind a termelőszövetkezeteknek az az érdekük, hogy a termelőszövetkezeti tagság találjon minél nagyobb mértékű, célszerű helybeli foglalkozást a téli, a kora tavaszi és sok helyen a nyári hónapokban is. Ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy a parasztfiatalság, amelynek munkaerejére az őszi és a tavaszi nagy munkák idején égető szükség van, a falun maradjon. A népgazdaság pedig részben mentesül a költséges városi munkahelyek teremtése, a lakás-, kommunális ellátási stb. kötelezettségek alól.

Másodszor: Termelőszövetkezeteink átlagos nagysága kb. 2000 kat. hold, igen sok azonban a 3—5000 holdat meghaladó nagyságú termelőszövetkezet is. Az ilyen termelőszövetkezeteknek — még ha nincsenek is specializálva — hasonlíthatatlanul nagyobb az egyes termékekből az árutömegük, mint a nyugati családi gazdaságoknak. Részben tehát már most megvannak, részben fokoza-

Digitized by Google

tosan megteremtődnek bennük a tárolás, a forgalmazás és az egyszerűbb feldolgozás optimális feltételei. Számítanunk kell ugyanis arra, hogy előbb-utóbb a mi mezőgazdaságunk is sokkal szakosítottabbá válik.

Szóltunk már azokról a vitákról, amelyek *a mezőgazdaság és az élelmiszeripar közötti munkamegosztás* ügyében jelenleg a közgazdászok és különböző szervek képviselői, szakértői között folynak. Vannak azonban olyan tevékenységek, amelyekről nem is lehet vita. Így például az élelmiszeripar pártján állók nem tartanak igényt arra, hogy ez az ipar az általában vett növénytermelés, állattenyésztés közvetlen irányításával foglalkozzék. A mezőgazdaság képviselői pedig nem igénylik azt, hogy a mezőgazdasági termelőüzemek cukor, növényi olaj, dohány gyártásával, a konzervgyártás bonyolult formáival, mélyhűtési eljárásokkal stb. foglalkozzanak. De ha ezeket a végleteket kizárjuk, akkor is rendkívül széles még a vitatott terület.

Igen fontos feltétele a kérdés rendezésének, hogy kellő gonddal legyenek kiválasztva azok a szakmai területek, amelyeken egyáltalán szó lehet termelőszövetkezeti feldolgozó, tároló, forgalmazó tevékenységről. Ennek a kiválasztásnak a fő tényezői: *a szakmai bonyolultság, a beruházásigényesség, az optimális üzemnagyság, a népgazdasági szintű gazdaságosság.* Gondos kiválasztás alapján a következő *fő elveket* lehetne követni az egyes termelőszövetkezeti tevékenységek megszervezésében:

1. A feldolgozó, forgalmazó és tároló tevékenység ellenében a mezőgazdasági üzemeknek meg kell kapniuk mindazokat *az eleven és holtmunka-ráfordításokat* — ide értve az amortizációs költségeket és az általános költségek megfelelő részét is —, amelyekbe ez a tevékenység az államnak kerül, illetve kerülne. Nem lehet helyeselni viszont egyes mezőgazdasági üzemeknek azt a törekvését, hogy feldolgozó, forgalmazó és tároló tevékenység címén az állami akkumulációt is kisajátítsák maguknak.

2. Biztosítani kell, hogy *ne keletkezzenek népgazdasági vagy területi szempontból felesleges kapacitások*, s hogy mind az újonnan keletkező, mind a régi kapacitások maximális mértékben ki legyenek használva. Olyan árrendszert, olyan bérfeldolgozási és bértárolási rendszert kell tehát kialakítani, amely lehetővé teszi, hogy minden használható feldolgozó üzem, minden raktár, szőlőfeldolgozó, bortároló stb., amely pillanatnyilag a mezőgazdasági üzemek birtokában van és amely ezután létesül, ki is legyen használva.

3. A feldolgozó, tároló és a forgalmazó tevékenységnek együtt kell járnia *az áru útjának* — a termelőtől a fogyasztóig megtett

Digitized by Google

útnak — *megrövidítésével.* A termelő üzemben tárolt gabonát tehát egyenesen a malmokba szállítsák, a nagyüzemi tojástermelésben előállított tojást, a megfelelő válogatás, lámpázás, csomagolás után, a központi szervek diszpozíciója alapján, egyenesen az elosztó kereskedelemnek, illetve exportra adják át és így tovább.

4. A termelőszövetkezetek feldolgozó, forgalmazó és tároló tevékenysége *nem deformálhatja a fő termékek árszínvonalát és árarányait.*

5. A mezőgazdasági üzemek feldolgozó, forgalmazó és tároló tevékenysége *illeszkedjék be a központi készletgazdálkodás rendszerébe.*

6. Az erre hivatott ipari szervek *szakfelügyeleti jogkörét* továbbra is érvényben kell tartani.

7. Csak olyan helyen lehet engedélyezni a feldolgozó stb. tevékenységet, ahol biztosítva van *a piaci igényeknek megfelelő minőség.*

A továbbiakban a munkamegosztás (vállalati elkülönítés) néhány különösen vitatott területének problémájával foglalkozom, ezen elvek alapján.

A gabonatárolás és takarmánykeverés lehetőségei a termelőszövetkezetekben

Sokat vitatkoznak azon, hogy hol épüljenek a terményraktárak. Egyesek szerint a mezőgazdasági üzemekben csak annyi raktár épüljön, amennyi a vetőmag, a nem keveréktakarmány formájában felhasználandó szemestakarmányok és bizonyos tartalékok számára szükséges, de a más szükségleteket kielégítő összes raktármennyiség a központi szerveknél épüljön.

Megítélésem szerint nem volna helyes elfogadni ezt az álláspontot. A jelenlegi raktárellátottság, szemestermény-termelés és importszínvonal mellett a csúcstárolás időszakában — normális évet számítva — az ország 1—1,5 havi szemestermény-szükségletét kell ideiglenes tárolóhelyen, vagy a szabad ég alatt elhelyezni. A harmadik ötéves tervben a raktárállomány nagyjából ugyanúgy növekszik, mint a termelés; eszerint *1970-ben terménytárolási helyzetünk olyan lesz, mint jelenleg.*

A terményraktár-építés eddigi gyakorlata szerint az állandó jellegű mezőgazdasági üzemi raktárak általában kisebb egységekben épülnek, vagononként kb. 10 000 forint költséggel. A felvásárlási raktárak a legfontosabb forgalmi és fogyasztási gócokban, nagyrészt malmok mellé telepítve épülnek, több száz vagonos egy-

Digitized by Google

ségekkel, magas fokú gépesítéssel, iparvágánnyal, és mindazokkal a szociális, tűzrendészeti, igazgatási stb. járulékokkal, amelyeket állami előírásaink és szokásaink tartalmaznak. A felvásárlási raktárak vagononkénti egységköltsége 15 000—20 000 forint.

A termelőszövetkezetek raktárépítési igényeit azzal lehet indokolni, hogy egyrészt üzemszervezésileg helyes az, ha a mezőgazdasági munkák csúcspontjának időszakában nem kell az üzemnek kilométerekre elvinnie a gabonát. A szállítási munkát akkor is elvégezheti, ha már befejeződtek a nagy mezőgazdasági munkák és a szállítóeszközök is felszabadulnak. Másrészt itt *olcsóbb* ugyanannak az állandó jellegű raktármennyiségnek az előállítása. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben nagyrészt kézi erővel történik ugyan az áru kezelése és mozgatása, de nagy részükben megvan ez a munkaerő, különösen a téli időszakban. Nem fő érvként ugyan, de azt is fel lehet hozni, hogy a mezőgazdasági üzemekben a raktárak kiürítésük után más célra is felhasználhatók (műtrágya, növényvédőszer raktározására stb.).

Természetesen ha kimondjuk azt az elvet, hogy a harmadik ötéves tervben építendő állandó jellegű raktáraknak kb. egyharmada a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben épüljön meg, akkor ez — a termelőszövetkezeti demokrácia alapján — azt jelenti, hogy *beruházási keretlehetőséget* kell biztosítanunk a termelőszövetkezeteknek. Hogy élnek-e ezzel a lehetőséggel, az attól függ, mit mutat *a gazdaságossági mérlegelés.* A mezőgazdasági termelőszövetkezetek csak akkor hajlandók raktárakat építeni, illetve raktározást vállalni, ha megtérítjük nekik az előző elvekben vázolt költségeket. A megfelelő színvonalú bértárolási díjnak nagy jelentősége van abból a szempontból, hogy ki legyenek használva a termelőszövetkezetek tulajdonában és esetleg más tulajdonban levő raktárak, s ez alapvető fontosságú érdeke a népgazdaságnak. Jó példa volt erre az 1964. év, és hasonlóan jó példát szolgáltat az idei esztendő is. Megfelelő színvonalú bértárolási díjért a termelőszövetkezetek szívesen vállalnak tárolási feladatokat.

Erősen megoszlanak a vélemények abban is, hogy milyen mértékben végezzenek *keveréktakarmány-gyártást* az élelmiszeripari üzemek és milyen mértékben a mezőgazdasági termelő üzemek.

Köztudomású, hogy a keveréktakarmány-gyártás nálunk az utóbbi négy-öt évben alakult ki és fejlődött fel kereken 180 000 vagonra. Eredetileg az volt az elképzelés, hogy — nyugati példára — a szentesi üzemhez hasonló nagy erőtakarmánygyárakat építünk. Alaposabb vizsgálat után rájöttünk arra, hogy *nem lehet*

Digitized by Google

lemásolni a nyugati példát. Nyugaton a legtöbb ország tengerentúlról importálja takarmányszükségletének zömét. Ott kézenfekvő, hogy a takarmánykereskedők a nagy kikötővárosokban és a fontosabb forgalmi gócpontokon keverjék a hagyományos takarmányokat fehérjetakarmányokkal, antibiotikumokkal stb., és kész tápokként hozzák forgalomba. Mi azonban a szemestakarmányszükséglet 85—90 százalékát itthon termeljük meg; ha tehát lemásolnánk a nyugati példát, akkor óriási mennyiségű takarmányt *feleslegesen kellene szállítanunk* a termelőhelyekről az erőtakarmánygyárakig, azután pedig vissza. Így született meg az a gondolat, hogy válogassunk ki a több száz leállított malomból olyanokat, amelyeket kevés költséggel alkalmassá tehetünk keveréktakarmányok gyártására. Ezzel lényegesen csökkenteni lehetett a szállítási távolságokat. Megítélésem szerint ennek a keverőüzemi rendszernek alapvető szerepe van abban, hogy az utóbbi öt-hat évben erősen csökkent az állatitermék-termelés fajlagos takarmányfelhasználása.

A harmadik ötéves tervben a keveréktakarmány-gyártás 270 000 vagonra emelkedik. Ezen belül az Élelmezésügyi Minisztérium keveréktakarmány-termelése (az állami hizlaldákkal együtt) 190 000 vagon lenne, a mezőgazdasági üzemek pedig kb. 80 000 vagon keveréktakarmányt termelnének. A harmadik ötéves tervben a szentesi gyár mellett nincs újabb gyár tervbe véve, és a keverőüzemek száma is csak minimális mértékben növekszik. Ez a koncepció azt tételezi fel, hogy azok az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek, amelyeknek megvannak hozzá a szükséges személyi és tárgyi feltételeik, koncentrátumokat, esetleg fehérjetakarmányokat kapnak, keverőberendezéseket vásárolnak, és *maguk végzik el* az alacsonyabb technikai felkészültséget és minimális beruházást igénylő keveréktakarmány-gyártást. Ma már több olyan állami gazdaságunk és termelőszövetkezetünk van, amelyben megvannak az e tevékenység végzéséhez szükséges feltételek. Az lesz a helyes, ha a jövőben az állami keveréktakarmány-gyártás — a 30—40 százalékos mennyiségi fejlődés mellett — *minőségi irányban* fejlődik.

Figyelembe kell venni, hogy a meglevő keverőüzemek közelében, továbbá azokban az egyoldalúan gazdálkodó szövetkezetekben, amelyeknek csak egyfajta hagyományos takarmányuk van, vagy amelyek vásárolják a takarmány nagy részét, nem lesz előnyös takarmánykeverésre berendezkedni. Más üzemekben azonban — előzetes számítások szerint — a takarmánykeverésre való berendezkedés takarmány-métermázsánként *15—30 forintos előnyt* is jelenthet.

Digitized by Google

E feladatok megvalósítása az *árrendszertől* is függ. Ha tudniillik a termelőszövetkezetek aránytalanul drágán kapják a fehérjetakarmányokat és koncentrátumokat, vagy ha nem tudnak hozzájutni ezekhez, akkor nem valósulhat meg a termelőszövetkezeti keveréktakarmány-gyártási program. Pedig ez feltétlenül előnyös mind a mezőgazdasági termelőüzemek, mind a népgazdaság számára.

A szőlő, gyümölcs és zöldség tárolása és feldolgozása

Mint ismeretes, a második ötéves terv időszakában kereken 80 ezer holdon történt nagyüzemi szőlőtelepítés. Ezek a szőlőterületek túlnyomórészt a harmadik ötéves terv időszakában fordulnak termőre.

A *szőlőfeldolgozó- és bortároló-tér* fejlesztésnél a számítások abból indultak ki, hogy a nagyüzemi módon művelt és betakarított szőlők feldolgozásához, továbbá annak a kisüzemekben termelt szőlőnek és mustnak a felvásárlásához, amelyet a kistermelők nem tudnak feldolgozni, illetve elhelyezni, *mindenképpen a szocialista szektor keretében kell kapacitást biztosítani.* Eszerint kb. 4 millió métermázsának megfelelő új nagyüzemi szőlőfeldolgozó és 2,6 millió hektóliter új bortároló kapacitást kell a harmadik ötéves tervben létrehozni.

Jelenleg nagy vita folyik az *optimális üzemnagyságról*, illetve az újonnan épülő szőlőfeldolgozók és pincék *szervezeti hovatartozásáról.* Az állami gazdaságok szőlőtelepülései olyan méretűek, hogy szinte mindegyikük gazdaságosan üzemeltethet saját kezelésű szőlőfeldolgozót és borpincét. A termelőszövetkezeti szőlőfeldolgozók és pincék építését azonban alaposan meg kell fontolni. Számítások szerint — figyelembe véve a járulékos beruházásokat és az állandó jellegű költségeket — az állami pincegazdaságok kezelésében a *minimális üzemnagyságot* homoki területeken 40—50 ezer, egyéb területeken 20—30 ezer métermázsás feldolgozó üzemben, illetve az ehhez tartozó tároló kapacitásban lehet megjelölni. Optimális körülmények között a 18—20 km-es szállítási rádiuszt lehet annak a szélső határnak tekinteni, amelyen belül a nagyobb szállítási költségekből adódó veszteséget ellensúlyozza a nagyobb üzemnagyságból eredő alacsonyabb üzemelési költség. Ezen a szállítási rádiuszon belül tehát az üzemnagyság maximális növelése az előnyös. Fel kell azonban hívni a figyelmet az „optimális körülményekre": ezek azt feltételezik, hogy van elegendő szállítóeszköz, a szállítás és a szüretelés kellő-

Digitized by Google

képpen meg van szervezve, jó az időjárás stb. Ha ezek az optimális körülmények nincsenek meg, akkor a központosított szőlőfeldolgozás és bortárolás súlyos veszteségekkel is járhat.

Mérlegelve a helyzetet, a következő megoldás kínálkozik: az *állami pincegazdaságok* építkezéseinek azokon a legnagyobb szőlőtermelési sűrűséget mutató területeken kellene elhelyezkedniük, amelyeken 18 km-es szállítási rádiuszon belül biztosítható a jelzett, minimális üzemnagysághoz szükséges nyersanyag. A nyersanyagbázis-számításoknál azt is figyelembe kell venni, hogy a körzeten belül már most lehetnek olyan üzemek, amelyek feldolgozzák a szőlőt, illetve olyan nagyobb, vagy kedvező adottságokkal rendelkező termelőszövetkezetek, amelyek szőlőfeldolgozással, vagy borkezeléssel szeretnének foglalkozni. Az állami pincegazdaságok üzemeitől távol eső *szövetkezeteknek* érdemes lesz szőlőfeldolgozásra berendezkedniük, még akkor is, ha kisebb a szőlőterületük, mert megszabadulnak az igen terhes szállítási költségektől és veszteségektől. A termelőszövetkezeteknek még akkor is előnyös lehet a szőlőfeldolgozás és a borkezelés, ha ez kisebb kapacitású üzemben történik. Ez ugyanis lehetővé teszi a munkaerő foglalkoztatását, csökkenti a szállítás költségeit és veszteségeit, a kétszer fejtett bor a nagy munkák lezajlása után is leszállítható, így a legnehezebb őszi munkacsúcs idején sokkal kisebb mértékben vannak megterhelve az üzemi szállítóeszközök, helyenként a meglevő tárolóterek, a természetes pinceüregek is felhasználhatók stb.

Az elmondottakból tehát az következik, hogy a harmadik ötéves tervben a szőlőfeldolgozók és bortárolók 30—40 százalékát a *termelőszövetkezetekben* kellene létrehozni.

Igen fontos, hogy se népgazdasági szinten, se területileg *ne keletkezzenek felesleges, ki nem használt kapacitások.* Ezért az országos összehangolás mellett — amelyet az említett számok alapján a tervek biztosítanak — területileg is koordinálni kell a szőlőfeldolgozók és pincék telepítését. A jó területi összehangoláson kívül olyan *árrendszert* vagy *bértárolási rendszert* is ki kell alakítanunk, amelynek alapján — fejlett technikát és technológiát feltételező mustkinyerési arányból kiindulva — a termelőszövetkezet megkapja az összes eleven- és holtmunka-ráfordításokat, mégpedig abban a mértékben, amelyben ezek az állami üzemeket terhelik, illetve terhelnék meg. Ilyen körülmények között azok a termelőüzemek, amelyekben előnyösek ennek a feltételei, vállalkoznak is szőlőfeldolgozásra, bortárolásra, s ez az állam számára is hasznos lesz.

Digitized by Google

Nagy gondot kell fordítani az állami pincegazdaságok kezelésében működő *szőlőfeldolgozók* üzemelésének megszervezésére. Ezeknek a szőlőfeldolgozó üzemeknek és a hozzájuk tartozó termelőszövetkezeteknek s esetleg háztáji gazdaságoknak nagyon szorosan együtt kell működniük egymással. Ez a vertikális munkaszervezés *leglényegesebb eleme,* és nem nyilvánulhat meg csak a szerződéskötésekben. Ezt a feladatot az állami szőlőfeldolgozó és bortároló üzemeknek kell elvégezniük. Pontos óraütemtervre van szükség, ebben gondoskodni kell a szükséges szállítóeszközökről, és a kialakított menetrend szerint kell mindenkinek teljesítenie a rá háruló feladatokat.

A mezőgazdaságnak és a felvásárló, feldolgozó szerveknek nagyon fontos érintkező területe *a zöldség- és gyümölcsraktározás.* Ezen belül is két típusra lehet osztani a raktárakat: tranzit-, illetve manipulációs raktárakra és hűtőházakra. A tranzit- és manipulációs raktáraknak az a rendeltetésük, hogy bennük az árukat rövid ideig (néhány óráig, egyeseket néhány napig) tárolják, válogatják, osztályozzák, csomagolják. Ilyen tárolótér minden zöldség- és gyümölcsfelvásárló és elosztó központban épül, megfelelő szállítóeszközökkel, manipulációs gépekkel. Teljes az egyetértés abban, hogy a zöldség- és gyümölcstermelő *mezőgazdasági üzemeket* is el kell látni tranzit- és manipulációs raktárterekkel. A népgazdaságnak érdeke, hogy a termelő üzemek legalább néhány óráig, a szállítóeszközök megérkeztéig meg tudják védeni a frissen szedett zöldséget, gyümölcsöt a naptól, esőtől, s hogy meglegyenek a válogatási, csomagolási lehetőségeik. Természetesen ezt a fejlesztést is össze kell hangolni a felvásárló szervek hasonló tevékenységével.

Sokkal vitatottabb probléma a *hűtőházak* építése és üzemeltetése. A zöldség- és gyümölcstermelés- és -forgalmazás hűtő és tároló szükségletét alapjában véve az *almatermelés és -forgalmazás* határozza meg. A számítások szerint 1975-ben 70—75 ezer vagon almatermés téli tárolásához mintegy 15—20 ezer vagon tárolóteret kell építeni. A hűtő-tároló beruházási egységköltsége igen magas, ezért alapvető elv, hogy csak annyi hűtőraktár épüljön, amennyit a piaci gazdaságosság, illetve a lebonyolítási lehetőség (kiszállíthatóság, vagonmennyiség stb.) feltétlenül szükségessé tesz. Az építendő hűtő-tárolótér zömét — a jobb kihasználás érdekében — a felvásárló szervek (SZÖVOSZ) kezelésében kellene megépíteni. Arra is lehetőséget kellene teremteni, hogy azok a több száz vagon almát termelő termelőszövetkezetek és állami gazdaságok is építhessenek hűtő-tárolót, amelyekben biztosítani lehet ezek kielégítő éves kihasználását. A termelőszövetkezetek

Digitized by Google

hűtőtér-építkezése persze csak elvi lehetőség, mert egy hűtőtároló megépítése 100—130 ezer forintba kerül. Ma még teljesen tisztázatlan: milyen *beruházási kedvezményeket* lehetne nyújtani ebből a termelőszövetkezeteknek, s miképpen lehet az őszi és a tavaszi almaárak között olyan nagy árkülönbözetet kialakítani, amely *az összes eleven- és holtmunka-ráfordításokra fedezetet nyújt* (beleértve az e termékeknél szokásos nagy kálót is), hogy mindezek eredményeként a termelőszövetkezeteknek érdemes legyen hűtőházat építeniük.

Ezeknek a hűtő-tárolóknak a jó kihasználása is problémát okoz. A jelenlegi elképzelés szerint a hűtő-tárolóknak 30 százaléka *Szabolcs megyében* épülne, s az almatelepítéseket figyelembe véve, ez helyeselhető. Még nincs azonban elgondolás arra, hogy nyáron, amikor országszerte igen nagy szükség van hűtőkre, hogyan lehet hasznosítani ilyen nagyságú hűtőteret Szabolcs megyében. Valószínűnek látszik, hogy a szovjet export szempontjából feltétlenül szükséges tárolótéren kívül a többi hűtőteret inkább *a fogyasztási, forgalmi és felvásárlási gócokon* kell elhelyezni, számolva azzal is, hogy ezzel esetleg növekszenek a szállítási költségek.

A hűtőtér jobb kihasználása végett olyan rendszert is ki kellene alakítani, hogy az Élelmezésügyi Minisztérium gazdálkodna *az országban levő összes hűtőtérrel,* függetlenül attól, hogy az tulajdonjogilag hová tartozik. Ez a gazdálkodás, illetve rendelkezés csak azokra az időszakokra vonatkozna, amelyekben a jog szerinti tulajdonos nem használja, vagy nem használja ki a hűtőházat. A hűtőtér használatáért az értéknek megfelelő bérleti díjat kellene fizetni a jog szerinti tulajdonosnak. A termelő üzemekben épülő hűtőházaknak megvolna az az előnyük, hogy a tárolásra szánt alma a leszedés után az optimális időben kerülne hűtőházba.

A termelőszövetkezetek feldolgozó tevékenysége

A termelőszövetkezetek feldolgozó tevékenységé a legkevésbé tisztázott probléma, bár egy 1961-ben kiadott földművelésügyi miniszteri rendelet a szövetkezetek élelmiszerfeldolgozó tevékenységéről is intézkedik. Ezt a rendeletet azonban egyesek túlságosan korlátozottnak, mások túlságosan széles körűnek tartják. Egyrészt kifogásolják azt, hogy feldolgozó üzemi tevékenységet csak az Élelmezésügyi Minisztérium szakszerveinek hozzájárulásával szabad végezni, ezek a szervek pedig — higiéniai, szakszerűségi okokra, vagy a minisztériumi ipar területén levő fölös kapacitásra

Digitized by Google

hivatkozva — igyekeznek korlátozni e tevékenység kibővülését. Mások abból indulnak ki, hogy az ipari tevékenység elvonja a termelőszövetkezetek munkaerejét az alapvető mezőgazdasági munkák végzésétől, adózási és egyéb szempontból kevésbé ellenőrizhető, higiéniai és szakszerűségi szempontból is kifogásolható, s ha a minisztériumi iparnak kihasználatlan kapacitása van, akkor párhuzamos beruházásokat idéz elő. Kifogásolják, hogy a termelőszövetkezetek, illetve a tanácsi mezőgazdasági osztályok gyakran nem tartják be az utasításnak azt a részét, amely kötelezővé teszi a működési és gyártási engedély beszerzését.

Mindkét álláspontban sok a túlzás, és ennek következtében azt sem tesszük meg, ami pedig feltétlenül helyes és népgazdaságilag előnyös volna. Azt azonban kétségtelennek tartom, hogy *a jelenlegi rendelkezések alapvető módosításra szorulnak.* Nem biztos, hogy a termelőszövetkezetek feldolgozó tevékenységének arra a körére van-e a legnagyobb szükség, amelyről a rendelet szól. A rendeletet egyrészt feltétlenül ki kellene egészíteni az *előfeldolgozó* tevékenység szabályozásával, törekedve e tevékenység kiszélesítésére. Másrészt — és ez nem rendelet kérdése — kellő színvonalú *anyagi ösztönzéssel* is támogatni kellene a termelőszövetkezeteknek azt a tevékenységét, amelyet a népgazdaság érdekében is fontos volna nekik végezniük.

A *termelőszövetkezeti tejgyűjtés* példája jól szemlélteti azt, hogy mi a sorsa egy jó elhatározásnak akkor, ha nem támasztja alá anyagi érdekeltség. A népgazdaságnak is érdeke az, hogy a tejgyűjtő csarnokok a termelőszövetkezetek kezelésébe kerüljenek, s ezt követeli a falusi ellátás biztosítása, az áru útjának lerövidítése és a párhuzamos beruházások elkerülése is. (Ez az utóbbi nem lényegtelen, hiszen a harmadik ötéves terv során a termelőszövetkezetek tehenészeti járulékos beruházásai között több száz millió forintot fordítunk tejházakra.) A jelenleg működő 3240 tejcsarnokból azonban eddig mindössze 900-at vettek át a termelőszövetkezetek, és az átvétel üteme az utóbbi időben nagyon lelassult. Nem tudni pontosan, mi ennek az oka; meg kell azonban keresni azokat az anyagi ösztönzőket, vagy egyéb eszközöket, amelyek lehetővé teszik, hogy ez a tevékenység *a termelőszövetkezetek kezelésébe menjen át.* Ezzel egyidejűleg arról is gondoskodni kellene, hogy a tejtermelő üzemek egy részét a tejipar szervezése alapján, közvetlenül az elosztó kereskedelemmel kapcsoljuk össze. Meg lehetne találni annak a módszerét, hogy a mezőgazdasági termelőüzemek a folyadéktej egy részét az előírt fölözés, pasztőrözés után közvetlenül az üzletekbe szállítsák, természetesen *megfelelő költségtérítés ellenében.* Ma ugyanis az összes folyadéktej a vá-

Digitized by Google

roselláto központokba kerül, itt fölözik le, pasztőrözik, palackozzák stb.

Nagy gondot kellene fordítani az úgynevezett *előfeldolgozás* megszervezésére. A konzerviparban kezd ez már kialakulni; az ipar kihelyezett telepei pl. sárgabarack- és szilvafelezést, hagymatisztítást, paprikacsumázást végeznek. Ide sorolható a zöldborsócséplés és más tevékenységek is. A kihelyezett telepek előnyösek a konzervipar számára, mert mentesítik az ipari munkáslétszámot a tisztítási művelettől, enyhítik a munkaerőhiányt, a nyersanyag gyorsabban, s így romlásmentesebben dolgozható fel, és ezért jobb minőségű árut lehet termelni. Egyben a termelőszövetkezeti tagság és a termelőhelyek lakossága olyan időpontban is munkaalkalomhoz és jövedelemhez jut, amikor a nagy mezőgazdasági munkacsúcsok már lezajlottak. Ezért érdemes volna megvizsgálni, hogy milyen egyéb előfeldolgozó tevékenységet lehetne végezni a termelőszövetkezetekben. Bizonyos, hogy igen sok olyan terület van, amelyen tudnának előfeldolgozási feladatokat adni a termelőszövetkezeteknek az élelmiszeripari üzemek.

A termelőszövetkezetek feldolgozó, tároló és forgalmazó tevékenysége — meghatározott keretek között — előnyös a népgazdaság számára. Ezért az volna a kívántos, ha a gazdasági eszközök hozzáértő alkalmazása olyan viszonyokat teremtene, amelyekben megvalósul a termelőszövetkezeti csoportérdekek és az országos érdekek összhangja.

Digitized by Google

A szocialista államfejlődés és a társadalmasítás

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

Írta **Dr. SCHMIDT PÉTER**

A szocialista államfejlődés elmúlt évtizede a személyi kultusz leküzdése és a szocialista demokrácia további növelése érdekében sok vonatkozásban új módon vetette fel az állam elméleti megítélését és az államépítés gyakorlati problémáit. Ennek során különösen az államnak a társadalom életében játszott szerepéről, az államnak a társadalom más szerveihez való viszonyáról, az állami és más társadalmi magatartási normák kapcsolatáról, az állami normáknak társadalmi normákkal való helyettesítéséről, végső soron az állam elhalásának lehetőségéről és gyakorlati megvalósításának módszeréről folyt sok vita. E kérdéseket elsősorban a Szovjetunió fejlődése vetette fel, de elméleti és gyakorlati hatásuk a népi demokratikus országokban, s így hazánkban is megmutatkozik. E tanulmány a hazai államépítési tapasztalatokból elindulva végső soron e kérdések további kidolgozásához kíván néhány gondolattal hozzájárulni.

I.

Államépítésünk mai problémáinak elemzése előtt néhány olyan elméleti álláspontra kell utalnom, amelyeknek rögzítése feltétlenül szükséges a cikkben tárgyalt kérdések megítéléséhez, de amelyeket kifejteni a tanulmány szűk terjedelme miatt nem áll módomban.

1. A marxizmus—leninizmus klasszikusai kétféle értelemben használták a demokrácia és a diktatúra fogalmát. Erről még elméleti igényű fejtegetések során is sokan megfeledkeztek, és ez bizonyos fokig ma is zavarólag hat a szocialista állam megítélésénél. A klasszikusok a demokrácia és a diktatúra fogalmát egyrészt az állam osztálytartalma, az állam típusa oldaláról közelítették meg. Ebben a gondolatkörben azt a tézist állították előtérbe, hogy az állam végső soron az uralkodó osztály diktatúrája a többi osztály felett, s csak az uralkodó osztály számára jelent

Digitized by Google

demokráciát, abban az értelemben, hogy az uralkodó osztály érdekeit védi. A diktatúra és demokrácia ilyen fogalmát nemcsak *Marx* és *Engels*, hanem *Lenin* is akkor állította előtérbe, amikor az „abszolút demokrácia" koncepciója ellen harcolt. Különösen világosan jut ez kifejezésre Leninnek Kautskyt bíráló vitairataiban.

Másrészt a marxizmus—leninizmus klasszikusai a demokrácia és diktatúra fogalmát mint államformát, mint a hatalom gyakorlásának módját fogták fel. Ebben a felfogásban a diktatúra már nem azonos az állam osztálytartalmával, hiszen a diktatúra mint a hatalom gyakorlásának módja ugyanúgy az osztályérdekek érvényesítésének módszere, mint a demokrácia. Nincs tehát demokrácia általában, abban az értelemben, hogy az a hatalom lényegével azonosul, mint ahogy nincs diktatúra sem, hiszen mindkettő a hatalom megjelenési formája. (L. pl. *Lenin:* Válogatott Művek, Budapest, 1949., II. köt., 238. old.) Amikor a továbbiakban demokráciáról és diktatúráról szólok, ebben az utóbbi értelemben fogom használni ezeket a fogalmakat.

2. A hatalom gyakorlása nem egyszerűen elnyomást jelent, és nem egyszerűen a volt uralkodó osztály tagjainak az elnyomását jelenti. A politikai hatalom a társadalom szervezésének, vezetésének, adminisztrálásának funkcióját is ellátja. Kiváltképpen így van ez a szocialista társadalomban, ahol a termelőeszközök társadalmasításával a hatalom magára vállalja a gazdaság és a kultúra irányítását, az emberekről való gondoskodás különböző feladatait is. Ezt a szervező funkciót azonban a szocialista társadalomban a munkásosztály érdekei határozzák meg.

A szocializmusban is mindaddig szükség van politikai, hatalmi, tehát állami típusú szervezetre, amíg a társadalomban ellentmondások vannak, mégpedig nemcsak osztályellentmondások, hanem pl. a termelt javak elosztása során keletkező, vagy a fizikai és a szellemi munka közötti ellentmondások is. Az állam szerepe ebben a viszonylatban az, hogy mindenkire kötelező magatartási normákat hozzon létre, s ezeknek megtartását állami típusú, tehát a társadalmi kényszereszközöktől kisebb-nagyobb mértékben elkülönülő kényszerrel biztosítsa. Ellentmondásokkal terhes társadalom ugyanis az állam közbejötte nélkül nem tud egységes magatartási normákat létrehozni a maga szervezésére. (L. *Lenin:* Állam és forradalom, Válogatott Művei, II. köt. 233—237. old.). Ezért mondja *Lenin:* „A demokrácia *nem* azonos azzal, hogy a kisebbség aláveti magát a többségnek. A demokrácia *állam*, amely elismeri a kisebbség alárendeltségét a többségnek, vagyis olyan szervezet, amely arra szolgál, hogy egyik osztály a

Digitized by Google

másik ellen, a lakosság egyik része a másik ellen rendszeres *erőszakot* alkalmazzon." (Uo. 222. old.) Az állam mindenkire kötelező normaalkotó funkciót tölt tehát be; az állami erőszak nem öncél, hanem az uralkodó osztály érdekeit kifejező normák megtartásának szankciója. Az államnak ez a szerepe a felépült szocialista társadalomban is megmarad, és — mint látni fogjuk — ennek az állam és a társadalom, az állam és a társadalmi szervek viszonya szempontjából is alapvető jelentősége van.

3. A marxizmus klasszikusai — hangsúlyozva az államszervezet és az állami kényszer elsődlegességét — rámutattak arra, hogy a hatalom gyakorlásában fontos szerepet játszanak a politikai befolyásolás eszközei, az ezek intézményeiként létrejövő pártok, társadalmi jellegű szervezetek, erkölcsi szabályok, ideológiai hatások stb. Ezért van jelentősége ebből a szempontból is a proletárdiktatúra szűkebb és tágabb mechanizmusa közötti megkülönböztetésnek.

Ebből azonban az következik, hogy a kényszer fogalmát nem lehet egyszerűen az állami kényszerrel azonosítani. Az emberek társadalmi együttélése eleve feltételezi, hogy a társadalom kényszert gyakorol egyes egyedeivel szemben. Az állam megjelenésével — abból kifolyólag, hogy az állam kisebb-nagyobb mértékben átveszi a társadalom életének szervezését és vezetését — az állam sok vonatkozásban a magatartási normák meghatározását és az ehhez kapcsolódó kényszerfunkciót is magába olvasztja. Ez azonban legfeljebb az állami kényszer jelentőségét, kiterjedését hangsúlyozza, de nem jelenti az állami normákon kívüli társadalmi normák és a betartásukhoz szükséges társadalmi eszközök teljes megszűnését. Az államszervezetet nem *általában* a kényszer, hanem az *állami eszközökkel* végrehajtott kényszer jellemzi, és ez határolja el a társadalmi együttélés más normáitól és szankcióitól. Ennek alapvető jelentősége van a szocialista államfejlődés, az állam elhalása, a szocialista állami demokrácia fejlesztése szempontjából.

Ha azonban a politikai hatalom nem egyenlő az államhatalommal, ha az államhatalom a politikai hatalomnak csak egyik, bár kétségkívül legfontosabb megnyilvánulási formája, akkor ebből szükségszerűen következik az, hogy a hatalom gyakorlásának módszerei, demokratikus vagy diktatórikus eszközei nem pusztán államszervezeti kérdések. A szocialista demokrácia, mint általában a hatalom gyakorlásának módja, sokszínű, változatos módszer, amely a társadalom életének különböző területein más-más alakot ölt. A szocialista demokráciához az is hozzátartozik, hogy az egyes ember ismerje vagy ismerhesse a társadalom fejlődésé-

Digitized by Google

nek fő problémáit, hogy e célból tájékoztatást kapjon, hogy az emberek szervezett formában is kifejezésre juttathassák véleményüket, hogy társadalmi jellegű szerveket hozhassanak létre, hogy e szervek esetenként kifejezésre juttathassák különböző rétegek speciális érdekeit is, befolyásolják a társadalom életét, fejlődését stb.

A felsorolt példák lényegében az államszervezet életén kívül esnek, bár kétségtelen, hogy az állam nélkül úgyszólván lehetetlen elképzelni e feltételek megteremtését. A jelenlegi feltételek között pl. az alkotmányban biztosított egyesülési jog realizálásaként jönnek létre a társadalmi jellegű szervek, ezek működésének, céljainak kereteit állami szabályok határozzák meg. A tájékoztatás, a véleménynyilvánítás szabadsága jogilag, tehát az állam útján van szabályozva, a szólás- és sajtószabadság jogi eszközeivel stb. És itt ismét visszajutottunk a demokrácia megvalósításának állami kereteihez, ennek jogi eszközeihez.

II.

Ha elfogadjuk ezt a gondolatsort, akkor világos, hogy a szocialista demokrácia csak akkor valósítható meg, ha a társadalom életének különböző területein a speciális adottságok szerint alakítjuk ki módszereit és eszközeit. Más viszonyokat kell figyelembe venni akkor, amikor pl. a társadalomnak az államszervezeten kívüli, de államilag szabályozott tevékenységéről van szó (társadalmi szervek létrehozásáról és működéséről, s általában az állampolgárok jogairól), mint ha az államszervezet belső működéséről. Az államszervezet működésében is mások a politikai feltételei — mondjuk — az üzemi demokrácia formáinak, mint a képviseleti szervek működésének. Ha figyelmen kívül hagyjuk az egyes területek speciális feltételeit, ha a szocialista demokráciának csupán általános követelményeiből indulunk ki, akkor alapvető hibákat követhetünk el. És itt térek vissza a szocialista állami mechanizmusnak mint a szocialista demokrácia egyik megnyilvánulási területének sajátos kérdéseihez.

Az állami mechanizmus demokratikus működésének megteremtése ugyanis sajátos feltételektől függ, amelyek eltérnek a társadalom életének egyéb területein meglevőktől. *Engels* „A család, a magántulajdon és az állam eredete" című művében felvázolja a nemzetségi és az államilag szervezett társadalom berendezkedése közötti különbségeket. Ennek kapcsán jut el az állam sajátos jellemvonásaihoz: az állam a társadalomtól elidegenedett köz-

Digitized by Google

hatalom, amely a társadalmi kényszer addig ismert eszközein túl speciális állami kényszert teremt, a népességet területi, nem pedig vérségi elv alapján szervezi, a lakosságtól adót szed, ebből és erre apparátust tart fenn, a felfegyverzett nép helyébe fizetett állandó hadsereget állít fel mint az elnyomás állami eszközét stb. (*Marx—Engels:* Válogatott Művek, Budapest, 1961., II. köt., 317—318. old.)

Az állam engelsi meghatározása minden államot jellemez, többé-kevésbé a szocialista államot is. Vegyük az első, talán legjelentősebb sajátosságot. A szocialista államszervezet is kényszerapparátus; ez a kényszer a szovjet fejlődés kezdetén nyílt osztályérdekeket fejezett ki, ma pedig a jogegyenlőség alapján, a munkásosztály politikai érdekeit figyelembe véve, a társadalom egyes olyan egyedeivel szemben érvényesül, akik nem tartják meg az állam által meghatározott magatartási normákat, jogszabályokat. Ez a tényező meghatározza az államgépezetnek a társadalomhoz való viszonyát, s végső soron az állami demokrácia megvalósítási formáit és módozatait is.

Szocialista viszonyok között az állam elnyomó szerepét és ezzel a társadalomtól való elkülönülését különböző társadalmi tényezők korlátozzák. Ilyen tényező pl. az, hogy a proletárhatalom céljai megegyeznek a társadalom többségének érdekeivel, vagy legalábbis nincsenek ellentétben velük. Ebben az értelemben beszél *Engels* arról, hogy a szocialista állam a szó régi értelmében már nem állam (nem a kisebbség diktatúrája a többség felett). Ezen az alapvető tényezőn túl a fejlődés során más olyan társadalmi és politikai tényezők is kialakulnak, amelyek enyhítik az államnak a társadalomtól való elkülönülését. Ilyen például az, hogy csökken a volt kizsákmányoló osztályoknak a társadalomra gyakorolt politikai befolyása, megszűnnek ezek az osztályok stb. Ily módon az állami feladatok fokozatosan elvesztik osztálypolitikai jelentőségüket, háttérbe szorul az állami kényszer mint az államilag meghatározott normák megtartásának szankciója, s az állam kényszerítő tevékenységét egyre inkább támogatja, vagy felváltja a társadalom közvetlen ereje és ráhatása.

Ezek azok a döntő társadalmi elemek, amelyek lehetővé és szükségessé teszik az államszervezet elkülönülő jellegének csökkentését, s végső soron megszüntetését. Pozitív oldalról tekintve: ezek azok az elemek, amelyek növelik a társadalomnak az államszervezet működésére való befolyását. A szocialista demokrácia célja — legalábbis az állam oldaláról nézve — az, hogy csökkentse, majd az állami kényszereszközök háttérbe szorulásával megszüntesse az államszervezet elkülönülését. Ehhez azonban hozzá kell

Digitized by Google

tenni, hogy a társadalom és az államgépezet elkülönülésének minden irányú megszüntetése egybeesik az állam elhalásával. Ha az államszervezet már nem a társadalomtól elkülönülő szervezet, hanem minden vonatkozásban összeolvad azzal, ha minden vonatkozásban a társadalom szervévé válik, akkor már nem is állami típusú szervezet.

A szocialista állami demokrácia szempontjából ennek az elméleti következménye (gyakorlati hatására még visszatérek) az, hogy az állam elhalásának útja elsősorban nem az államszervezetnek mint elnyomó apparátusnak a *társadalmasításán* keresztül vezet, hanem *a társadalom elentmondásainak megszüntetésén* keresztül. Az állam nem az apparátus társadalmasítása révén szűnik meg, hiszen ez csak forma, amely vagy kifejezi az ehhez szükséges társadalmi átalakulást, vagy ha ilyen átalakulás nélkül hajtják végre, akkor csak formális intézkedés marad. Amíg a társadalomnak ellentmondásai következtében szüksége van állami típusú szervezetre, addig az állam nem szűnhet meg. Az államszervezetre természetesen kell is, lehet is társadalmi befolyást gyakorolni. De ha az államszervezetre olyan eszközökkel akarunk hatni, amelyek lehetetlenné teszik az állami kényszert, vagy problematikussá teszik alkalmazását, akkor szubjektív hibát követünk el, akadályozzuk a társadalom egészséges fejlődését.

III.

Az előbb felsorolt okok miatt szerintem ma nem azt a követelményt kell felállítanunk, ,hogy szűnjék meg az államszervezet és az állami magatartási normaalkotás, hanem *az állami keretekben adott demokratikus intézményeket kell a társadalom szükségleteinek megfelelően fejlesztenünk.* Vagyis növelnünk kell a társadalom befolyását a társadalmi élet szervezését ellátó államra. Ennek módszereit és szervezeti kereteit már kialakította a szocialista állam, s ma e módszereket kell továbbfejlesztenünk, tökéletesítenünk.

A társadalomnak az államszervezetre gyakorolt hatása jelentős mértékben az államszervezetbe beépülő képviseleti szervek (országgyűlés, helyi tanácsok) működése útján valósulhat meg. E szervek demokratikus megválasztása, a képviselők felelőssége és visszahívhatósága biztosítja a társadalom képviseletét, vezető szerepük, egyre szélesedő hatáskörük pedig az államszervezeten belül jogi eszközökkel teszi lehetővé a társadalom befolyásának növelését.

Digitized by Google

E tanulmány terjedelme miatt nem szólok részletesebben a képviseleti szervek működésével kapcsolatos problémákról. Általánosságban csak annyit jegyzek meg, hogy képviseleti szerveink tevékenységével szemben még sok a kívánni való — éppen a társadalom befolyásának érvényesülése szempontjából —, vezető szerepük a gyakorlatban háttérbe szorul. Így pl. a tanácsoknak mint képviseleti szerveknek a működésére ma inkább az a jellemző, hogy az apparátus mozgatja őket, s kevésbé az, hogy ők az állami szervezet vezető szervei. Ennek legfőbb okát abban látom, hogy a területi ellentmondásokra épülő képviselet csak részben képes kifejezni a szocialista társadalomban meglevő társadalmi ellentmondásokat.

Ha a képviseleti demokrácia problémáit kizárom vizsgálódásaim köréből, akkor lényegében a közvetlen demokrácia aktuális kérdéseivel kell foglalkoznom. Ezt napjainkban a *társadalmasítás* problémakörének szokták nevezni. Az ún. társadalmasítás kérdését már csak azért is részletesebben kell elemeznem, mert e probléma középpontba kerülése miatt egyesek egyenlőségjelet tesznek a szocialista állami demokrácia és a közvetlen demokrácia közé. Így pl. a tanácsok mint képviseleti szervek hatáskörének növelését úgy fogják fel, mint társadalmasítást. Ezek az elképzelések azonban összezavarják a szocialista demokrácia fogalmát, célját, annak egyik megvalósítási eszközével: a közvetlen demokráciával. Mások a társadalmi szervek aktivitásának növekedéseként fogják fel a társadalmasítást, függetlenül attól, hogy a társadalmi szervek állami, vagy nem állami jellegű feladatokat oldanak-e meg munkájuk során.

A társadalmasítás fogalmának kialakulatlansága és többféle értelmezése miatt mindenekelőtt le kell szögeznem: e tanulmányban társadalmasításon kizárólag azt értem, hogy *állami típusú feladatokat közvetlenül a társadalom old meg* (például közvetlenül társadalmi szervek), hogy tehát *állami típusú* normaalkotás és jogszabály-alkalmazás helyébe *társadalmi jellegű* tevékenység lép. Ennek következtében — minthogy az állam oldaláról közelítem meg a társadalmasítást — a társadalmi jellegű szervezetek számának emelkedését, a társadalmi életben játszott szerepük növekedését egymagában nem tekintem társadalmasításnak.

A szocialista államfejlődés során — mint ez köztudomású — két útja alakult ki annak, hogy az állampolgárok közvetlenül bekapcsolódjanak a hatalom gyakorlásába: 1. Egyes társadalmi jellegű szervek közvetlenül állami feladatokat kapnak. 2. Egyes, elsősorban az állami szervek által kiválasztott állampolgárokat bevonunk állami feladatok megoldásába. Elsőként a társadalmasí-

Digitized by Google

tásnak azt a formáját tárgyalom, amikor társadalmi szervek állami feladatot oldanak meg, mert ez mutatja meg a legmeggyőzőbben azokat az elméleti problémákat, amelyekkel foglalkozni kívánok. Célom nem az, hogy az elért eredményeket vázoljam fel, hanem az, hogy ennek problémáira mutassak rá.

A társadalmi szervek a szocialista társadalom fejlődésének minden szakaszán jelentős befolyást gyakoroltak az államszervezet működésére. Ezek a szervek az állami demokrácia keretein belül, a proletárállam által biztosított egyesülési jog alapján jöttek létre, de — kevés kivételtől eltekintve — nem épültek be közvetlenül az államszervezetbe. Ezért az államszervezetre gyakorolt hatásuk általában közvetett volt, lényegében politikai, társadalmi eszközökkel valósult meg. A társadalmasítás mai felfogása szerint a szocialista államfejlődés jelenlegi fejlődési fokán a társadalmi szervek kaphatnak állami feladatokat, és maguk oldhatják meg ezeket. Előbbi fejtegetésem szerint azonban ez csak akkor következhet be, ha a társadalom életének meghatározott területén megszüntek az ellentmondások, vagy jelentőségük a minimálisra csökkent, ha a társadalom különböző rétegeinek érdekei az adott területen közös nevezőre jutottak. Ha ugyanis nincs meg ez a feltétel, akkor a legjobb esetben is csak a cégtáblát festettük át, hiszen továbbra is szükség van állami típusú normaalkotásra, s az ezen jogszabályokat alkalmazó társadalmi szervek ezzel lényegében *állami szervekké* válnak. Ezzel az érvvel szemben felvethető, hogy a társadalmi szervek — jellegüknél, tevékenységi módszereiknél fogva — ebben az esetben is szélesebben biztosíthatják a társadalom befolyását, mint az állami szervek. Elméletileg ez feltétlenül helyesnek látszik, gyakorlatilag azonban nem minden vonatkozásban igaz. A társadalmi szervek ugyanis ilyen esetben ugyanolyan eszközöket alkalmaznak a feladatok ellátásában, mint az állami szervek.

Vegyünk egy konkrét példát. A társadalombiztosítással kapcsolatos feladatokat hazánkban a Szakszervezetek Országos Tanácsa látja el. A végrehajtás módszere tipikusan *állami:* a feladatokat jogi szabályok határozzák meg, megvalósításuk lényegében jogszabályok alkalmazása útján történik, e jogszabályokat állami szervek hozzák létre, a Társadalombiztosítási Főigazgatóság csak alkalmazza ezeket. Ilyen körülmények között szükségszerűen felmerül az a kérdés is, hogy jogilag alá vannak-e rendelve a társadalmi szervek az állami szerveknek. Konkrét példánk esetében a jogszabály a társadalombiztosítás vonatkozásában a SZOT-ot — bár jogilag nem elég precízen — a Minisztertanácsnak rendeli alá. Felmerülhet az a követelmény, hogy magukat a normákat is

Digitized by Google

társadalmi szerv hozza létre, és így a SZOT társadalombiztosítási tevékenysége különüljön el az államszervezettől. A probléma lényege azonban nem az, hogy *ki hozza létre* a normát, hanem az, hogy *milyen jellegű* a norma. Ha a norma *mindenkire kötelező*, és ha kötelező ereje nem a társadalmi szervbe való *önkéntes belépésen* nyugszik, akkor a norma *állami típusú* norma marad, még ha nem állami szerv hozta is létre.

A valóságban tehát ilyen esetben a társadalmi szerv kisebb-nagyobb mértékben *az államszervezet részévé* válik. Első tekintetre ez nem is látszik hibának, hiszen csak azt jelzi, hogy szocialista viszonyok között elmosódik a határvonal az állami és a társadalmi szervek között. A valóságban azonban az állami szervezet törvényszerűségei fogják jellemezni ezeket a szerveket, az állami szervezetre jellemző szervezeti és működési kötöttségek keletkeznek, s ezek megnehezítik azt, hogy a társadalmi szervek megoldják igazi céljukat, feladatukat. A veszély ott van, hogy a társadalmi szervek feladatuk ellátása során nem növelik a társadalmi eszközöket, hanem *az ő egész tevékenységükre is az állami elkülönülés lesz jellemző*. A konkrét esetben például, éppen ilyen okokból, a társadalombiztosítás szakszervezeti szervei szervezetileg és működésük során is elkülönültek a szakszervezeti mozgalomtól, s ez még talán a jobbik megoldás, hiszen ez az elkülönültségük kizárja, hogy deformálják a szakszervezeti mozgalom egyéb, szervezetileg kevésbé megkötött működési formáit.

A társadalmasítás problémái a sportmozgalom területén is felvetődnek. Sportmozgalmunk átszervezése előtt a sportegyesületeket és klubokat a Magyar Testnevelési és Sporttanács és szervei fogták át. A MTST lényegében állami szerv volt, amely egyrészt jogilag viszonylag egyértelműen gyakorolta az állami felügyeletet a társadalmi jellegű sportegyesületek felett (felügyelt ezeknek törvényes és alapszabályszerű működésére s vagyongazdálkodására), másrészt bizonyos irányító feladatai is voltak. Ez az irányító jogkör jogilag bizonytalanul volt ugyan megfogalmazva, és ez gyakorlatilag sok problémát okozott, de e jogkör révén — már amennyire ez a valóságban realizálódott — állami irányítás alá kerültek a társadalmi jellegű sportegyesületek és klubok.

Ezt a felemás helyzetet kívánta felszámolni az 1963. évi 29. sz. tvr., mely megszüntette az MTST-t és létrehozta a Magyar Testnevelési és Sportszövetséget. A Sportszövetség — ha a sportegyesületek és klubok szövetségeként fogjuk fel — *társadalmi jellegű szerv*; az állami akarat csak annyiban jelentkezik itt, hogy jogszabály rendelte el a szövetség létrehozását és a tvr. ezenkívül azt is kimondja, hogy nem működhet olyan sportegyesület, amely

Digitized by Google

a szövetségen kívül áll. A Sportszövetség tehát olyan társadalmi jellegű szerv, amelyet jogilag kényszerszövetség jellemez.

A Sportszövetség létrehozása abban az értelemben valóban társadalmasítást jelent, hogy az állami irányítás felemás megoldásait felszámolva, társadalmi jellegű szerv, az egyesületek szövetsége vette kezébe a sportmozgalom irányítását. Az elmúlt két év tapasztalata azt mutatja, hogy sportmozgalmunk fejlődésére *előnyösen hatott* e társadalmi jellegű irányító szervének létrejötte. A társadalmasításra vonatkozó elméleti kérdőjelet nem is ide, hanem a tvr. 3. §-ához teszem. Ez a pont ugyanis a Sportszövetségre bízza mindazokat a feladatokat, amelyeket azelőtt a MTST látott el, vagyis a már említett egyesületek feletti *állami felügyeleti jogkört* is. (Az irányítási jogkör azonban ma már nem jogi szabályon, hanem a szövetség társadalmi jellegén nyugszik.) Ez a jogszabály értelmezése szerint az állami ellenőrzés és felügyelet teljes felszámolását jelenti. Hozzá kell tennem, hogy a valóságban nem minden vonatkozásban szűnt meg a felügyelet, hiszen pl. a pénzügyi felügyeletet ma is a Pénzügyminisztérium szervei látják el, a sporttal kapcsolatos szabályok egy része is állami normaként lát napvilágot stb. Mindez azt jelenti, hogy a felügyelet vonatkozásában ma *nem precíz* a jogszabály, félreértésekre és további helytelen jogalkotásra és joggyakorlatra adhat alkalmat. Ezért fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ha a valóságban is végrehajtjuk a tvr.-nek a felügyeletre vonatkozó szabályait, akkor a Sportszövetség *kettős arculatot* vesz fel: egyrészt *állami felügyeletet ellátó* szerv lesz, másrészt egyesületek szövetsége, tehát *társadalmi jellegű* szerv. Ha az állami felügyeleti jelleg fog dominálni benne, akkor ez az egyesületek önállóságának felszámolása, a sportmozgalom államosítása irányában fog hatni. Ha viszont az a jelleg kerül előtérbe a Sportszövetségben, hogy ez a sportegyesületek szövetsége, a sportegyesületek szerve, akkor az össztársadalmi érdekeket kifejező állami felügyelet fog elveszni.

Ez a példa is arról győz meg, hogy számottevő veszélyeket rejt magában az, ha társadalmi jellegű szerv állami típusú feladatokat kap. Újjászervezett sportmozgalmunk kialakulásának időszakában talán nem árt, ha felhívom a figyelmet ezekre a veszélyekre. A jogi szabályozást e területen sem lehet mellőzni, noha a sportmozgalomban az ellentmondások már nem osztályok politikai ellentmondásai.

Hasonló problémák vetődnek fel más, lényegében kényszert gyakorló társadalmi szervek munkája kapcsán is. Az állampolgár oldaláról megközelítve a kérdést pl. a társadalmi bíróságok, a lakóbizottságok tevékenységében — pozitív eredményeik mellett

Digitized by Google

— ott látom a problémákat, hogy sok vonatkozásban tisztázatlan e szervek tevékenységének jellege. Ha pl. a társadalmi bíróságok állami feladatokat oldanak meg, akkor precízen kell meghatározni hatáskörüket és az állami szervekhez való viszonyukat, mert különben olyan kényszer alkalmazását tesszük lehetővé, melynek beláthatatlan következményei vannak. A társadalmi bíróságok feladatkörét az 1962. évi 24. sz. tvr. 7. §-a úgy szabályozza, hogy egyrészt *eddig is üldözendő cselekmények elbírálására* ad hatáskört a társadalmi bíróságoknak konkrét jogi normák útján, másrészt (a 7. § a) pontja) *jogilag körül nem határolt feladatkörrel* is megtoldja ezt, amikor a szocialista együttélés szabályainak megsértése esetére is hatáskört ad nekik. Ez lehetőséget teremt arra, hogy e szervek olyan, az állampolgárok személyiségét érintő kérdésekbe is beavatkozzanak, amelyekben addig állami keretekben, állami szerveknek meg volt tiltva a beleszólás. Lényegében tehát az állami beavatkozás sérthetetlensége, vagy éppen korlátozása mellett létrejön a társadalomban egy olyan szervezett társadalmi kényszer, mely az államilag szabályozott renden túl, a társadalmi befolyásolás eszközein túlmenő kényszerrel is befolyásolhatja az állampolgár autonóm cselekvési körét. E kényszernek ugyanis már nem valamelyik társadalmi szervhez való önkéntes tartozás az alapja, hanem a lényegében már tartalmilag is meghatározatlan jogi norma (pl. együttélési szabályok megsértése). Ha ennek elejét akarjuk venni, akkor ismét csak az állami normaalkotást vehetjük igénybe, tehát ismét az államilag szervezett társadalom problémáival kerülünk szembe.

Végkövetkeztetésem ezek alapján az, hogy a jelenlegi társadalmi-politikai feltételek között hazánkban *csak egyes, nagyon átgondoltan kiválasztott területeken* lehet a társadalmasítás módszereivel növelni a szocialista állami demokráciát. A jelenlegi feltételek között a szocialista állami demokrácia fejlesztésének fő iránya *az államszervezet felépítésének és működésének belső tényezőin keresztül* kell hogy haladjon. Ennek eszközei: az állam magatartási normaalkotó tevékenységi területének fenntartása (nem pedig ennek szűkítése), a szocialista törvényesség minden irányú biztosítása, a képviseleti szervek ellenőrző és irányító tevékenységének fokozása, az állami szervek és különösen a legalsó állami szervek szakmai és politikai színvonalának emelése. Mindezt úgy kell elérnünk, hogy a társadalom állami szervezésének feladása nélkül erősítjük a társadalomnak az állami szervekre gyakorolt hatását. Ez a hatás elsősorban a képviseleti szervek működésében, ezek politikai és jogi (hatásköri) jelentőségének növelésében és az állami szervek tevékenységéhez kapcsolódó közvetlen

Digitized by Google

demokratikus intézmények működésében valósul meg. (Ez utóbbiak problémájára még visszatérek.)

Természetesen nem kívánom kétségbevonni azt, hogy a szocialista demokrácia megvalósításának igen fontos alkotóeleme a társadalmi jellegű szervek működése. Enélkül elképzelhetetlen az állami mechanizmus demokratikus működése. Meggyőződésem szerint kell is és lehet is növelni a társadalmi szervek aktivitását, pl. érdekképviseleti jellegük erősítésével. Előbbi megjegyzéseimmel csupán annyit kívántam jelezni, hogy a mai feltételek között nem szabad elmosni az állami és a társadalmi szervek közötti határvonalat, mert ez egyrészt gyengíti az állami jellegű tevékenységet, másrészt a társadalmi szervek elbürokratizálódásának veszélyét rejti magában.

IV.

Első tekintetre talán ellentmondásosnak hat, hogy a szocialista demokrácia megvalósítási formáihoz kapcsolom a törvényesség és a szakszerűség követelményeit. Ha azonban közelebbről vizsgáljuk ezt a kérdést, akkor világosabbá válnak az összefüggések.

Az államszervezet szervező tevékenysége a lakosság irányában az állami magatartási szabályok (jogszabályok) létrehozásában és alkalmazásában nyilvánul meg. A jelenlegi politikai feltételek között mindkét tevékenységet csak akkor nevezhetjük demokratikusnak, ha a magatartási szabályok a jogegyenlőség alapján *mindenkire egyaránt kötelezőek*. Ha bármilyen irányban eltorzul a jogegyenlőség (és ez elsősorban a jogalkalmazásnál fordulhat elő), ha nem mindenkitől egyformán követelik meg a magatartási szabályok megtartását, akkor a törvényesség csorbát szenved. Ez megsérti az egyes állampolgár jogait, de akadályozza az állami demokratizmus érvényesülését is. Az egyes állampolgárnak az államszervezet jogszabály-alkalmazó tevékenysége során az az érdeke (és ez megegyezik a központi állami érdekkel és akarattal), hogy az állami szervek — a jogszabályok adta kereteken belül — mindenkit egyformán engedjenek cselekedni. Az egyes állampolgár elsősorban azon méri az államszervezet működésének demokratizmusát, hogy ez eleget tesz-e ezeknek a követelményeknek, vagy nem. Ebben a vonatkozásban az állampolgár szempontjából teljesen közömbös az, hogy állami tisztségviselő bírálja-e el kérelmét, vagy valamilyen, a társadalmasítás minden igényét kielégítő bizottság.

Digitized by Google

A jelenlegi feltételek között — amikor a szocialista állam megszilárdul és amikor a társadalom vezetése során egyértelmű, konkrét normákkal fogalmazhatjuk meg a munkásosztály érdekeit, a társadalom többségének érdekeit — visszafelé tett lépés volna a lényegében véve laikus államigazgatás, amelyre forradalmi időszakokban feltétlenül szükség van.

Mindez természetesen nem jelentheti a jogi eszközök fetisizálását. A jogszabályoknak mint magatartási normáknak *túlburjánzása* merevítheti a társadalom fejlődését, bürokratizálhatja a normákat alkalmazó állami szerveket, deformálhatja az állami tisztségviselők társadalomszemléletét. A jog ilyen veszélyeinek a felismerése azonban nem vezethet oda, hogy lemondjunk *a hatalom gyakorlásának jogi eszközeiről*. E veszélyekkel szemben a társadalomnak az állami szervekre gyakorolt hatásával lehet és kell védekezni. Ennek a módja azonban nem lehet az, hogy „megszüntetjük" az államot, s ráruházzuk a hatalmat a társadalmi szervekre (amelyek gyakran csak bizonyos rétegek érdekeit fejezik ki), mert a jelenlegi feltételek között ez nem növelné a szocialista demokratizmust, hanem sokszor inkább háttérbe szorítaná, s azzal járna, hogy elszaporodnának az anarchikus jegyek a társadalom életében.

Elsősorban olyan területeken lehet bevonni egyes állampolgárokat az állami feladatok ellátásába, amelyeken nem, vagy nem minden részletében lehet *egyértelmű jogi normákkal* rendezni az életviszonyokat. Ilyen esetben megnövekednek az állami szervek mérlegelési jogosítványai, s döntéseik során több megoldás között választhatnak az állami tisztségviselők. Ilyenkor valóban demokratikusabb az, ha nemcsak az állami tisztségviselőkre bízzuk a mérlegelési jogosítványt, hanem egy szélesebb társadalmi alapon létrejött testületre. Ekkor is konkrétan mérlegelni kell azonban azt, hogy e testületek tagjait a feladatot ellátó állami szerv, az állami képviseleti szerv, vagy az érdekképviseletet megvalósító társadalmi szerv, illetőleg szervek válasszák-e ki. Nem véletlen az, hogy épen az ilyen jellegű állami feladatok végzésére jöttek létre nálunk életképes, a társadalom erejére támaszkodó szervek (például a szociálpolitika területén).

Egyéb szempontok szerint is tovább kellene azonban differenciálni azokat a módszereket, amelyekkel közvetlen részt adunk az állampolgároknak a hatalom gyakorlásában. A társadalmasítás általában *bizottságokat* feltételez, hiszen ha az egyes állampolgárt ruházzuk fel döntési jogkörrel, akkor ő ezzel állami tisztviselővé válik, talán azzal a nagyon is kétes értékű és hatású eltéréssel, hogy nem kap állami fizetést. (Nem ritka az a tapasz-

Digitized by Google

talatokra támaszkodó érv, hogy az állampolgár nem kap ugyan díjazást társadalmi munkájáért, de munkaidőben végzi ezt, és így munkahelyén kap érte fizetést.) A bizottsági ügyintézés viszont — mint a gyakorlati tapasztalatok mutatják — *lassabb*, és ez sérti az állampolgár érdekeit, s ezzel a szocialista demokratizmust. Az ilyen típusú társadalmasítás eredményeképpen a *felelősség* is elsikkadhat, hiszen a társadalmi úton létrejött bizottság lehetetlenné teszi a végrehajtásban szükséges egyéni felelősséget. Sok esetben a *törvényesség* megszilárdítása következményének sem tudnak eleget tenni a társadalmi bizottságok. Példával élve: a községi tanácsi igazgatás jogi felkészültsége egyre inkább elmarad az apparátussal szemben támasztott általános követelmények mögött. Ez máshol is — pl. a hatáskörök leadásának területén is — hátrányos az egészséges állami munka szempontjából. Ha növekszik a jogi képzettség szempontjából gyenge apparátusra gyakorolt társadalmi befolyás, akkor ez gyakran azzal a veszéllyel jár, hogy növekszik a lokális, szubjektív elemek súlya, anélkül, hogy megfelelő szinten állna szemben vele a központi érdekeket kifejező törvényesség. A közvetlen demokrácia útján létrejött bizottságok esetenként a képviseleti demokráciát is háttérbe szoríthatják. A tanácsok életéből és fejlődéséből is lehet példákat felhozni erre. Gyakran előfordul, hogy a végrehajtó bizottságok és a szakigazgatási szervek által létrehozott tanácsadó és véleményező szervek a tanács állandó bizottságainak felszámolását, vagy elhalását idézték elő.

*

Gondolataimat azzal a megjegyzéssel zárom, hogy e tanulmány — sok kritikai észrevétele ellenére — korántsem akarja tagadni a társadalmasítás jelentőségét. Ha a társadalmasítás fogalmán a képviseleti szervek hatáskörének növelését értjük, akkor e tanulmány „igen"-nel válaszol. Ha társadalmasításnak számít a társadalmi szervek szerepének növekedése, aktivitásuk fokozódása, akkor e dolgozat állásfoglalása pozitív. Ha társadalmasításon azt értjük, hogy valóban társadalmi szerveknek kell ellátniuk az állami hatáskörön túl levő társadalmi feladatot (lásd például a sportmozgalmat, a művelési lehetőségek megteremtését), akkor azt mondom: további lépéseket kell tenni a társadalmasítás felé. Az állami feladatokat megvalósító intézmények (egyetemek, főiskolák, iskolák, kultúrotthonok, egészségügyi intézmények stb.) működését tovább lehet demokratizálni, ha úgy tetszik: társadalmasítani, úgy, hogy növeljük önállóságukat, s ezzel párhuzamosan csökkentjük a hatósági jogkört ellátó állami szervek beavatkozá-

Digitized by Google

sának lehetőségeit. A konkrét, nem hatósági jellegű feladatokat ellátó intézmények önállósítása útján e szervekben egyre több lehetőség nyílik a társadalom alkotóerőinek felszabadítására. Az iparigazgatás vonatkozásában lényegében ez a folyamat játszódik le úgyszólván az összes szocialista országban, amikor a vállalatok önállóságát növelve keresik az önállóságon belül a dolgozók részvételének formáit stb., stb. De az adott viszonyok között valóban vitathatónak tartom azokat a társadalmasítási törekvéseket, amelyek a társadalom vezetése érdekében szükséges állami kényszer *feloldását*, az állami magatartási normák *lebecsülését* mozdítják elő. A dolgozat sok „nem"-je *csak ezeket, nem pedig általában a szocialista demokrácia fejlesztését* akarta vitathatóvá tenni.

A szocialista államfejlődés ma igen sok problémát új módon vet fel. Meggyőződésem szerint az államtudományok eddig nem vizsgálták eléggé mélyen ezeket a kérdéseket, az állami gyakorlat pedig csak ma teszi meg az első kísérleteket arra, hogy kialakítsa a megváltozott feltételeknek megfelelő államapparátust. Ezért úgy tekintem cikkemet, mint néhány, az eddigi tapasztalatok alapján kialakult gondolatot, amely talán szélesebb körű vizsgálódást, elméleti kutatást és vitát indíthat meg.

Digitized by Google

Új fejlődési távlatok a szovjet ipar előtt

Írta **PIRITYI SÁNDOR**

A Szovjetunió Kommunista Pártjának szeptemberi plénuma szervesen beilleszkedik abba a folyamatba, amely a szovjet politikai, társadalmi és gazdasági élet irányításának tökéletesítését, a kommunizmus építésének adott feltételeivel és feladataival való összhangba hozását célozza. E folyamat kezdetét az SZKP Központi Bizottságának tavaly októberi ülése, az „októberi plénum" jelentette. A „novemberi plénum" helyreállította a párt felépítésének területi-termelési elvét, a „márciusi plénumon" gazdaságilag megalapozott konkrét intézkedéseket dolgoztak ki a mezőgazdasági termelés fejlődésének meggyorsítására. Most a „szeptemberi plénum" új fejezetet nyitott meg a tervezésben, az iparigazgatásban és az ipari termelés gazdasági ösztönzésében. Vitán felül áll az, hogy a mostani gazdasági reform intézkedései egyrészt túlnőnek az ipar keretein, másrészt — egész sor objektív tényezőnél fogva — nemzetközi jelentőségűek.

*

A gazdasági irányítás megjavításáról szóló határozatokat alapos, sokoldalú munka készítette elő. Az iparigazgatás és a tervezés tökéletesítését célzó javaslatok előkészítése során az SZKP Központi Bizottságának Elnöksége, a Szovjetunió Minisztertanácsa tanácskozott a pártaktívával, a tanácsi szervekkel, gazdasági szakemberekkel, tudósokkal, kikérte a különböző termelési ágak ismerőinek véleményét. A javaslatokat áttanulmányozták a szövetségi köztársaságok miniszterelnökei, az Állami Tervbizottság, a Szovjet Tudományos Akadémia elnöksége, a minisztériumok és az állami bizottságok. A határozattervezetet jó előre eljuttatták a plénum részvevőihez, úgyhogy az üléseken tömör, konkrét felszólalások, megalapozott kiegészítő indítványok és módosító javaslatok hangzottak el.

Az SZKP Központi Bizottsága plénumának és a Legfelső Tanácsnak a tanácskozásán a leghalványabb jele sem volt semmiféle „pánikhangulatnak", vagy állítólagos „válságtünetek miatti aggodalomnak", amelyet néhány „tárgyilagos" polgári megfigyelő észlelni vélt. A Szovjetunió ipari termelése gigászi arányokban fejlődik. A hétéves terv

Digitized by Google

időszakában (1959—65) az ipari termelés abszolút növekedése nagyobb volt, mint az előző két évtized (1939—58) összes növekedése. Ha néhány fontos ipari termék termelésének alakulását ragadjuk ki, a következő képet kapjuk: A kőolajtermelés a hétéves terv kezdetén 113 millió tonna volt, s hét év alatt 129 millió tonnával nőtt, vagyis többel, mint az egész megelőző fejlődés alatt. A gáztermelés a hétéves terv indulásakor 30 milliárd köbméter volt, s 98 milliárdra futott fel. A villamosenergia-iparban is nagyjából hasonló a helyzet; hét év alatt a villamosenergia-termelés 1,2-szer annyit nőtt, mint az egész megelőző időszakban. Rohamosan fejlődött a vegyipar, s benne különösen a műszál- és műtrágyagyártás. S még hosszasan sorolhatnánk fel a növekedés lenyűgöző arányait és lendületét szemléltető példákat. Számottevően javultak a dolgozók életkörülményei; emelkedtek az átlagbérek, csökkent a munkaidő, részben megszüntették, részben mérsékelték a kereseti adókat, kiterjesztették a kolhozparasztságra a nyugdíjellátást, javult a lakosság közszükségleti cikkekkel való ellátása, növekvő arányokban folyik a lakásépítkezés.

Miért kellett tehát mégis ilyen nagyszabású gazdasági reformokat hozni? — kérdezheti valaki. Azért, mert még a jelenleginél is nagyobb fejlődés lehetőségei szunnyadnak a szovjet gazdaságban, azért, mert még sok a lehetőség és sok a tennivaló a termelés hatékonyabbá tételében. A Központi Bizottság plénuma tudományos közgazdasági megfogalmazást adott a kihasználatlan lehetőségekre: a beruházások és az állóalapok lassan térülnek meg, a termelés növekedése elmarad az állóalapok növekedése mögött, csökkent az egységnyi állóalapokra eső termelési érték és nemzeti jövedelem stb. A mondhatni évek óta tartó vizsgálatok fényt derítettek a tervezésben, az iparigazgatásban, az ösztönzési rendszerben rejlő hibákra, s közgazdasági viták indultak a felismert hibák kiküszöbölésének módjáról, jó néhány gazdasági kísérlet kezdődött meg. A mostani döntésekben helyet kaptak ezeknek összesített tanulságai.

A népgazdasági tervezés elvi alapokon épül fel, figyelembe veszi a konkrét adottságokat, igyekszik felkészülni a várható fejlemények gyors tekintetbevételére, és a politikai feladatok szempontjából optimális megoldásokat keres. A gazdasági tervezésben úgy kell összehangolni az elvi szilárdságot és rugalmasságot, hogy ez a termelés maximális hatékonyságának irányába mutasson.

A szocialista népgazdasági tervezésnek szigorúan szem előtt kell tartania a szocialista gazdaság fejlődésének törvényszerűségeit, biztosítania kell a fejlődés arányosságát, érvényesítenie kell azt az elvet, hogy „maximális termelést — minimális ráfordítással". Az eredménynek a dolgozók életkörülményeinek jelentős és viszonylag gyors javulásában kell megmutatkoznia. A konkrét adottságok figyelembevétele

Digitized by Google

azt jelenti, hogy a Szovjetunióban például tekintetbe kell venni a megnövekedett termelést, az óriási beruházásokat, a hatalmas állóalapokat, a rendkívül gyors tudományos és műszaki haladást, s természetesen a felszínre került hibákat és aránytalanságokat is.

A szeptemberi plénum feladatul tűzte ki az állami tervezés tudományos színvonalának emelését, a főbb területeken — például a műszaki fejlesztésben, a beruházási, ár-, bér- és pénzügyi kérdésekben — folytatott egységes politika mellett a vállalati önállóság fokozását, a termelés gazdasági tényezői: az árak, a nyereség, a prémium, a hitel szerepének fokozását. Ez feltehetően a tudományos és műszaki eredmények gyorsabb meghonosítását, az anyagi és technikai erőforrások jobb kihasználását, az egyes iparágak sajátosságainak nagyobb fokú érvényesítését és a tartalékok jobb hasznosítását fogja eredményezni.

Az új termelési rendszer mindenekelőtt az ötéves tervet teszi a népgazdasági tervezés alapjává, kikötve, hogy a főbb mutatókat évekre kell lebontani. Növekszik a jelentősége az Állami Tervbizottságnak, amely mostantól közvetlenül a minisztertanácsnak van alárendelve. Bővül a szövetségi köztársaságok tervbizottságainak hatásköre is. Ugyanakkor, amikor a tervezés a legfontosabb kérdésekben egységes politikát folytat, amely az eddiginél jobban kedvez a technikai haladásnak, a vállalatok kevesebb kötelező tervutasítást és nagyobb önállóságot kapnak a beruházások, az árak, a munka díjazása és a pénzügyek területén.

Az eddigi rendszer szűkre szabta az ipari vállalatok kezdeményezési lehetőségeit; a jövedelmezőség területén sok volt a formalizmus, az ösztönzés sokszor hatástalannak bizonyult, sőt az is előfordult, hogy a népgazdasági érdekekkel ellentétes irányban hatott. A teljes termelési érték mutatója nem ösztönözte a vállalatokat a népgazdasági szükségletek figyelembevételére, és meglehetősen gyakori volt az, hogy a vállalatoknál realizálatlan készletek halmozódtak fel, miközben a fogyasztók szükségletei kielégítetlenek maradtak

Az ipari vállalatok számára — amelyeknek új működési szabályzatát október első hetében hagyta jóvá a Szovjetunió Minisztertanácsa — a bruttó termelés helyett a „realizált termékmennyiségnek", vagyis az értékesítés terjedelmének mutatóját adják meg; ez szorosabban érvényesíti a termelés és a fogyasztás kapcsolatát. A gyártmányösszetétel és a munkabéralap megmarad tervszámnak, a termelékenységet, a dolgozók létszámát és az átlagkeresetet azonban már nem írják elő felülről a vállalatnak. A munkabéralap megszabása egyelőre még szükséges az árualap és a vásárlóalap összhangjának biztosítása végett: szó van azonban arról, hogy később, amikor jelentősen kibővül a fogyasztási cikkek termelése, a béralap megszabását, tervmutatóként való megadását is ki lehet majd vonni a tervutasítások

Digitized by Google

közül. A központi tervek továbbra is előírják a vállalatoknak a beruházások, a technikai tökéletesítés, a műszaki és anyagellátás arányait és rendjét.

Az irányítás új rendjében megnő a gazdasági tényezők szerepe és csökken az adminisztratív tényezőké. A vállalatok ezentúl a nyereségnek nagyobb hányadát tarthatják meg maguknál, s ebből képezik a termelésfejlesztési, ösztönzési, szociális, kulturális és lakásépítkezési alapot. Eddig a vállalatok visszatérítési kötelezettség nélkül, „ingyen" kapták a beruházási összegeket, a jövőben azonban hosszú lejáratú hitelek formájában jutnak hozzá ezekhez; a vállalatnak tehát vissza kell fizetnie az állóalapokért felvett hiteleket. Ez kétségtelenül az állóalapok jobb kihasználására, a vállalati nyereség növelésére fogja ösztönözni őket. Országos szinten nő majd a beruházások hatékonysága, amely eddig nem volt elégséges. Az elmúlt hétéves tervidőszakban a szovjet ipar állóalapja (más szóval: a működő vállalatok értéke) a kétszeresére növekedett, az ipari termelés viszont 84 százalékkal emelkedett.

Az új rendszer a termelési kapacitások gyorsabb üzembehelyezését is serkenteni fogja. Az építő vállalatok munkáját az átadott késztermék alapján fogják értékelni. Az új termékekért a gyártó vállalat magasabb nagykereskedelmi árat számíthat fel, s ezzel is növelheti nyereségét. Az eddiginél hatékonyabban fogják a dolgozókat jobb minőségű termékek előállítására, a tartósság és megbízhatóság követelményeinek érvényesítésére serkenteni.

Az árakat a Szovjetunióban is úgy fogják módosítani, hogy a jelenleginél jobban tükrözzék a társadalmilag szükséges munkaráfordítást. A tervbizottság hatáskörében állami árbizottság alakul, amely 1966. január 1-re kidolgozza az új nagykereskedelmi árakra vonatkozó javaslatait. A szeptemberi plénum fontos állásfoglalása, hogy a kiskereskedelmi árakat csak az árleszállítás értelmében szabad majd módosítani.

Az új ösztönzési rendszerben fontos szerepe lesz a most bevezetendő évvégi nyereségrészesedésnek. Ennek nagysága egyebek között az illető vállalatnál eltöltött folyamatos szolgálati időtől is függeni fog, s így csökkenteni fogja a munkaerővándorlást.

Az új intézkedések e csoportjával kapcsolatban a szovjet sajtó két dologra hívja fel a figyelmet. Az egyik az, hogy az anyagi ösztönzők semmi esetre sem csökkenthetik az erkölcsi ösztönzők, az öntudat szerepét, a másik pedig az, hogy a vállalatok jogkörének növekedése elsősorban nem az igazgató, hanem a kollektíva jogkörének növekedését jelenti, vagyis azt, hogy tágabb tér nyílik az üzemi demokrácia elmélyítése számára.

„A tervezés tökéletesítése és az ipari termelés gazdasági ösztön-

Digitized by Google

zésének fokozása" című párt- és kormányhatározat, amely a szeptemberi plénum döntéseire támaszkodik, és az október 10-i szovjet lapokban látott napvilágot. a következőkben jelöli meg a tervszerű iparvezetés új módszereinek irányát:

1. A központi állami tervezés összehangolása a vállalatok széles körű gazdasági kezdeményezési lehetőségével és az ipari termelés gazdasági ösztönzésének fokozásával.

2. A vállalatok jogkörének bővítése, annak az összegnek a növelése, amellyel a vállalat a termelés fejlesztése és dolgozóinak ösztönzése céljából szabadon rendelkezik.

3. A vállalatok munkájának eredményességét az értékesített termékek mennyisége, a nyereség (a termelés jövedelmezősége) és a gyártmányösszetételre vonatkozó utasítások teljesítése alapján kell megítélni.

4. Az ipari dolgozók munkájának díjazása közvetlenül kell hogy függjön nemcsak egyéni munkájuk eredményeitől, hanem a vállalat munkájának általános eredményeitől is.

5. A vállalatok közötti gazdasági viszony a kölcsönös anyagi felelősség elvére épüljön, fejlesszék a közvetlen kapcsolatokat a gyártó és a fogyasztó vállalatok között, növeljék a gazdasági szerződések szerepét.

•

A szovjet iparigazgatás reformjától egyaránt távol áll mind a területi elv fogyatékosságainak, mind az iparági elv erényeinek abszolutizálása. Az „ipari plénumon" és a Legfelső Tanács VI. ülésszakán elhangzott beszámolók tárgyilagos értékelést adtak nemcsak a gazdasági tanácsokról és az ipari állami bizottságokról, hanem az 1957 előtti minisztériumokról is, s az ezek munkájából leszűrt tanulságok figyelembevételét ajánlották az új minisztériumok és iparigazgatóságok megszervezésénél.

Az 1957-ben megalakított népgazdasági tanácsok, amelyek az iparigazgatásban a területi elv érvényesülését jelentették, tevékenységük kezdetén méltán bírálták a régi minisztériumok sok fogyatékosságát: a tárcasovinizmust, a túlzott központosítást, az aktatologatást, a vállalatoktól, a helyi tanács- és pártszervektől való elszakadást. A népgazdasági tanácsok bevezetése kísérlet volt annak a kérdésnek a megoldására, hogy miképpen lehet jobban összeegyeztetni a központi tervezést a helyi kezdeményezésekkel. Ezek a szervek tettek hasznos intézkedéseket az adott gazdasági körzetben levő rokonvállalatok egyesítésére, iparágközi javítóvállalatokat hoztak létre stb. Ezzel szemben háttérbe szorították az iparági szakosodás fejlődését, a különböző körzetekben levő azonos profilú vállalatok kapcsolatainak kiépülését, gátolták a tudomány és a termelés kapcsolatát, s a szétdarabolt, több fokozatú

Digitized by Google

vezetéssel nagy mértékben csökkentették az iparigazgatás operativitását. A népgazdasági tanácsok rendszere ellentétbe került az iparági fejlődés objektív tendenciájával. Ezen nem segített sem az iparági elv fenntartása a népgazdasági tervezésben, sem a Szovjetunió Népgazdasági Tanácsának és a Legfelső Népgazdasági Tanácsnak a felállítása. Ugyanakkor a vállalatok megmaradtak régi jogfosztottságukban.

Ami az ipari állami bizottságokat illeti, ezeknek a hatáskörében összpontosult a tudományos és műszaki kutatás, a tervezőirodák hálózata, de a kidolgozott új intézkedések bevezetéséhez nem volt meg a kellő joguk; ily módon konzultatív szervekké süllyedtek, amelyek csak senkire sem kötelező ajánlásokat tehettek. Ez a rendszer úgyszólván mesterségesen akadályozta az új tudományos és műszaki eredmények üzemi meghonosítását.

A most foganatosított intézkedések két irányba mutatnak: egyrészt minisztériumok létrehozásával és az Állami Tervbizottság szerepének fokozásával erősítik a központi tervszerű vezetést, másrészt növelik a vállalatok operatív gazdasági önállóságát. Alapgondolatuk az, hogy meg kell oldani a termelés, a technika, a gazdaság és a tudományos kutatások egységes irányítását.

Az iparági elv érvényesítése mellett szól az egyes termelési ágaknak egymástól való egyre világosabb elhatárolódása, mindegyikük speciális fejlődési útja, a tudományos és technikai eredmények meghonosításának eltérő módszere, a szakemberképzés és a munkaerőutánpótlás sajátos módja. A reform, amely az ágazati elvet összehangolja a területi elvvel, lényegesen csökkenti az ipari vállalatok és a központi iparigazgatási szervek között levő közbeeső fórumok számát. Megszűnt a Szovjetunió Népgazdasági Tanácsa, a Legfelső Népgazdasági Tanács, megszűntek a köztársaságok és a gazdasági körzetek népgazdasági tanácsai. Helyettük, valamint az iparági állami bizottságok helyett minisztériumokat alakítottak, amelyeknek feladatkörét az erre vonatkozó párt- és kormányhatározat a következőkben szabta meg:

1. Minimális társadalmi munkaráfordítás mellett kiváló minőségű termékek termelése a népgazdaság és a lakosság szükségleteinek kielégítésére;

2. az állami terv előirányzatainak teljesítése;

3. a beruházások ésszerű kihasználása, a termelési kapacitások gyors üzembe állítása;

4. egységes műszaki politika megvalósítása, a termelés magas gazdasági és műszaki színvonalának biztosítása;

5. a vállalatok szakemberszükségletének fedezése, a szakemberek helyes felhasználása, a munkaszervezés javítása.

Digitized by Google

E feladatok teljesítése céljából a párt- és kormányhatározat szükségesnek tartja, hogy a minisztériumokban összpontosuljon a termelés, a tudományos kutatómunka és a tervezőirodák munkájának irányítása az adott szakterületen. A minisztériumok szervezése ne járjon azonban együtt létszámemelkedéssel a népgazdasági tanácsokhoz és az állami bizottságokhoz képest, a minisztériumok vegyék át ezektől a jó szakembereket és a hasznos tapasztalatokat.

•

A nagyszabású szovjet gazdasági reform az új ötéves tervidőszak küszöbén született. Megvalósítása 1966-ban még csak egyes iparágak ban történik meg, az új tervezési és ösztönzési rendszerre való áttérés pedig 1968 végén fejeződik be. Az 1966. évi népgazdasági terv és költségvetés még a jelenlegi iparigazgatási rendszerhez kapcsolódik. Az átszervezést fokozatosan, szervezetten, tervszerűen és körültekintően kell végrehajtani. Nagy figyelmet fordítanak a személyi kérdésekre. Hangsúlyozzák, hogy a gazdasági reformok nagyobb követelményeket támasztanak az új tisztségviselőkkel szemben; több önállóságra és felelősségérzetre van szükség, és arra, hogy bátran nyúljanak új feladatok megoldásához, rekesszék ki munkájukból a formalizmust, a bürokratizmust, a helyzet szépítgetését.

Minthogy a bérezés és ösztönzés új rendjében a keresetek emelkedésére számítanak, a Szovjetunióban már most felkészülnek a fogyasztási cikkek termelésének további növelésére, a szövetkezeti és egyéni lakásépítés arányainak várható megnövekedésére.

Kétségtelen, hogy a szovjet iparban most kezdődő reformok — akárcsak a többi szocialista országban foganatosított gazdasági intézkedések — erősítik a szocializmus pozícióit a két rendszer békés versenyében. Ennek megfelelő a nemzetközi fogadtatásuk is: egyeseket megörvendeztetnek, másokat kiábrándítanak, ismét másokat zavarba hoznak. Annyi bizonyos, hogy segítségükkel megjavulhatnak a feltételei a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlesztésének, a népgazdasági tervek szoros és kölcsönösen előnyös összehangolásának.

A szeptemberi plénum polgári sajtóvisszhangja meglehetősen vegyes, de ezen belül gyakoriak az olyan megállapítások, amilyent az angol *Economist* tálal fel olvasóinak: „A kommunista Európa csendben kísérletezik. Azt szeretné kideríteni, hogy lehetne-e egy ici-picit kapitalista." A burzsoá közgazdászoknál tipikus az a vélekedés, hogy minden piac kapitalista, s a piaccal kapcsolatos minden kategória kapitalista kategória. Figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy árutermelés már jóval a kapitalizmus előtt is volt, a szocializmusban is szükségszerűen megmarad, s csak a kommunizmus felépítésével szűnik meg. Ha a gazdasági ösztönzőknek a szocialista termelésben való fel-

Digitized by Google

használásáról van szó, ők mindjárt a magánvállalkozás módszereinek meghonosításáról, „a piaccal való flörtölésről" beszélnek.

Igaz, hogy az árutermelés és kategóriái egymástól eltérő társadalmi-gazdasági alakulatokban is előfordulnak, de azért a szocialista árutermelés mégsem azonosítható a tőkés árutermeléssel, az állóalapokért fizetett használati díj a tőke kamataival, a szocialista vállalat nyeresége a tőkés profittal. Az árutermelésnek és kategóriáinak a tartalmát a termelőeszközök tulajdonának jellege határozza meg. A szocializmusban például megmarad a piac a maga kategóriáival, a kereslettel és kínálattal, az árakkal, de míg a kapitalizmusban a piac a társadalmi termelés fő szabályozója, addig a szocializmusban a termelőeszközök társadalmi tulajdona lehetővé teszi az egész társadalmi termelés tervszerű fejlődését. A piac nem tűnik el, mert a szocializmus még nem teremti meg az ehhez szükséges gazdasági feltételeket, de — a kapitalizmussal ellentétben — itt már minden objektív lehetősége megvan annak, hogy a piac társadalmi méretekben szervezetté váljék.

A szovjet ipar reformja a gazdsági feladatok mellett szemlátomást ideológiai és politikai feladatokat is fog jelenteni. Ezeknek megvitatására is módot ad az SZKP XXIII. kongresszusa, amelyet a szeptemberi plénum határozata alapján 1966. március 29-re hívnak össze Moszkvában, bár — természetesen — ennél sokkal átfogóbb tematikával.

Digitized by Google

SZEMLE

Az Új Írás arculatáról

Irodalmi folyóirataink kétségkívül különböző szerepeket töltenek be, s ezek az eltérő funkciók megnyilvánulnak egy-egy folyóirat jellegzetes arculatának kialakulása során. Megindulásakor az *Új Írás* nagy várakozást keltett, s címének megfelelően, az újdonságnak nem valami felületes, hanem korszerű, kísérletező, felfedező igényét ébresztette fel. Éppen abban az időben kezdtek mindinkább elterjedni a korszerűség és a modernség értelmezésével foglalkozó eszmefuttatások, a modernség és modernizmus alternatíváját felállító elmélkedések. Gyakori vitatéma volt akkoriban az irodalmi hagyomány koncepciójának — amely a szocialista realizmus immár klasszikusnak számító alkotóinak művészi módszereire volt alapozva —, valamint az útkeresés jogosságát, sőt szükségességét hirdető nézeteknek az elemzése, összevetése, mérlegelése. Közben pedig egy új író- és költőgeneráció is jelentkezett, s mind erőteljesebben hallatta szavát, ez idő tájt még jobbára antológiákban, s szórványosan egyes irodalmi orgánumokban. Mind nyilvánvalóbb lett, hogy irodalmi életünk bontakozása, fejlődése, azok a történelmi tapasztalatok, amelyek a személyi kultusz időszakának következményeivel, továbbá az ellenforradalom és a konszolidáció tanulságaival kapcsolatosak, az irodalom számára is olyan helyzetet teremtettek, amelyben a tisztázás, a konstruktív szellemű elvi és művészi állásfoglalás szükségképpen erős hangsúlyt kapott. Ezek a körülmények táplálták e folyóirat ma már jelentős érdemként elkönyvelhető kezdeményezéseit.

Nem mintha a felsorolt jelenségek és követelmények számbavétele, vállalása és teljesítése kizárólag egy folyóiratra hárult volna — ilyen állítás túlbecsülné a lap lehetőségeit, s méltánytalan ítéletet hordozna magában más kiadványok értékelésével kapcsolatosan. Egyszerűen arról van szó, hogy a konszolidáció viszonylag előrehaladott stádiumában az Új Írás vállalhatta leginkább a körvonalazott programot, mert részben már kevésbé befolyásolhatták a megelőző időszak nehéz harcai és éles ellentmondásai, nem korlátozták a közlöny rangjával felruházott orgánum (mint például az Írószövetséget reprezentáló *Kortárs*) bizonyos kiegyensúlyozottságot feltételező kötelezettségei, részben pedig — s e tényt nem szabad az általánosságok régióiba átemelni — akadtak olyan szerkesztői és munkatársai, akik az említett törekvéseket meggyőződésük szerinti személyes ügyüknek is érezték.

Az Új Írás 1961 márciusában indult meg, mégis voltak olyan feladatai is, amelyek még a konszolidáció folyamatából adódtak; gondolunk

Digitized by Google

elsősorban egyes írók és költők *(Benjámin, Zelk, Déry)* újra megszólalására, éppen e folyóirat lapjain. Az Új Írás iránti érdeklődést ez a körülmény is megnövelte. Ilyen feladat azonban, időszakos jellegénél fogva — minthogy irodalmi életünknek ilyenfajta gondja szerencsére ma már nincs — önmagában nem biztosíthat tartósan széleş olvasótábort. Ez leginkább annak a szerepnek a következetes vállalásával érhető el, amelyet az imént vázolni igyekeztük. És e tekintetben a folyóirat nem marasztalható el: a szocialista irodalomban jelentkező új törekvésekre, a szó nemes értelmében vett avantgardra mindig érzékenyen figyelt, anélkül, hogy ezeket életkori vagy nemzedéki sajátosságokhoz kötette volna, s mindig ügyelve irodalmunk fejlődésének fő vonalára.

Az Új Írás programja tehát elvben helyeslendő. Az évek során azonban, úgy tetszik, hogy e program veszített konstruktív jellegéből, s az utóbbi időben a lapban a tisztázatlan értelmű útkeresés, s bizonyos művészi és világnézeti válságjelenségek fokozott mértékben kaptak teret. Az eredeti célok mintha háttérbe szorultak volna az egymást keresztező művészi törekvések birkózásában: itt — paradox módon — a határozott visszatérés jelentene előrelépést.

Irodalmi-kritikai életünk és a folyóirat arculata

Szinte közhely az, hogy az *Új Írás* a „fiatal irodalom" orgánuma. Mit jelent ez kissé közelebbről szemügyre véve?

Köztudomású, hogy minden irodalmi lapunknak egyként célja a szocialista irodalom kibontakoztatásának elősegítése, az olvasóközönség ilyen szellemű tájékoztatása, nevelése, gyönyörködtetése, továbbá irodalmunk értékes alkotásainak bemutatása egy szélesebb nemzeti irodalom keretében, de a fő célnak nem ellentmondó módon. Ezért a különbségeket nem az egyes folyóiratok elvi kontúrjaiban kell felfedeznünk, hanem a kulturális és az irodalmi életben ható, valamint a társadalmi igények terén megnyilvánuló egyéb fontos mozzanatokban. Néhányat ezek közül tulajdonképpen futólag már említettünk is. Mindegyiknek közös sajátossága, hogy valamilyen módon összefügg a szocialista irodalom jellegét és feladatait illető nézetekkel. E nézetek és vélemények pedig, a világnézeti alapkérdésekben való egyetértés mellett, szerfölött különbözőek. S e különbségeknek többfajta okuk van.

Az egyik ok az irodalomszervezés régebbi tradícióinak továbbélése, a művészi produktum és az írók közéleti szerepének helyenkénti ellentmondása és az ezt nyűgnek érző erők ellentéte. Az időnként kialakuló, majd megmerevedő irodalmi hierarchiát mindinkább jogosan korrigáló kritikai szemlélet érvényesítésének szükségessége említhető talán második okként. Szóvá tehetjük a hagyományokhoz való viszony problémáját, vagyis azt a dilemmát, hogy a szocialista irodalom har-

Digitized by Google

mónikusan, szervesen nő-e a klasszikus örökségből, vagy pedig az újat, sőt ha kell, a szokatlant és a merészet teremtő művészet tanulságát sugározza-e? E kérdés napjainkban úgyszólván két táborra osztja az írók és kritikusok seregét. De idetartozik a realizmus értelmezésében megnyilvánuló különbségek sorozata csakúgy, mint a haladó, de nem szocialista irodalommal való együttműködés vállalásának hangsúlya, foka, mikéntje. Ezek az Új Írás „speciális" jegyei, amelyek az olvasó számára kiütköznek. A szerkesztői elgondolások részletei persze, a sajátos törekvések nem érvényesülhetnek minden számban, hiszen a folyóirat a változó és növekvő feladatoknak megfelelően még mindig alakítja, formálja jellegét, arculatát. Példa erre éppen legutóbbi formai-tartalmi megújhodása.

Az Új Írás jellegéből első látszatra az következne, hogy a lap a radikálisabb, antitradicionálisabb megoldások felé hajlik. A valóságos helyzet azonban a mi irodalmi életünkben korántsem ily könnyen áttekinthető. Nálunk játszva találhatók példák a politikai liberalizmus és az esztétikai konzervatívizmus együttélésére és a harcos baloldaliság komor, magányosságot árasztó költeményekben való, kevés derűvel kecsegtető hírdetésére. Egy folyóirat jellegét azonban irodalmi fejlődésünk jelenlegi periódusában nem a nézetek és törekvések szinte tervszerűen egybehangolt egysége adja, hanem az a nehezebben kiolvasható iránya, amelyet valóban újnak nevezhetünk: ez az irány a továbbélő örökséget helyesen értékelő, az idegen nézetektől és saját előítéleteitől megszabaduló, a hagyomány és az újítás elméleti boncolgatásait az eredeti alkotásokban feloldó szocialista irodalom. Mit tett ennek érdekében az Új Írás? Egy lényeges, bár az eredményeket tekintve nem mindig nagy horderejű tette a lapnak: a főleg fennállása első két esztendejében elvégzett kritikai rosta, amellyel talán leginkább jelentett új színfoltot irodalmi kiadványaink sorában. Nem mintha a lap kritikai rovata ezekben az esztendőkben fölébe emelkedett volna irodalmi kritikánk általános színvonalának, de az kétségtelen, hogy az Új Írás kritikái voltak a legkevésbé tekintélytisztelőek, s egyúttal sikerrel kerülték el az öncélúan támadó jellegű hangvételt, a kritika hatáskeltésének ezt a legegyszerűbb s ezért igen csábító módját. Úgy szóltak egyes művek erényeiről és hibáiról, hogy nem zavartatták magukat a szerzők régebbi vagy egyéb érdemeitől, s a gyenge alkotásokat a megfelelő ítélettel illették. Körülbelül két esztendeig futotta ebből a lendületből. Azóta ez a lap is osztozik a műfaj jellemző gyengeségeiben; a lap körül kialakult kritikusi gárda szemmel láthatóan megcsappant. Az 1963-as szegedi kritikus-konferencia sok kérdés világos felvetéséig jutott el, az őszinte, időnként szenvedélyes légkörben folytatott polémiák kétségkívül hasznosak voltak, ám az igazi fellendülést mutató eredmények még váratnak magukra. S ha az egyes kritikák színvonala, a kritikai nézőpont eredetisége kedvező változásra enged is

Digitized by Google

következtetni — a kritikai rovatok súlya, funkciója a lapok irányának, jellegének kialakításában (a Kortárs és az Új Írás esetében egyaránt) csökkenő tendenciát jelez. Hogy ez a körülmény valami időszakos jelenség-e, vagy mélyebb okai vannak, azt ma még nem lehet bizonyossággal eldönteni.

Egy folyóirat fejlődését nemcsak az úgynevezett külső tényezők, tehát a társadalmi, politikai, s a művészet esetében kultúrpolitikai tényezők befolyásolják törvényszerűen, hanem a szerkesztés koncepciójában bekövetkezett változások, sőt ennek egyenes következményeképpen a személycserék is. A régebbi korszakok kutatói nagy figyelmet szentelnek az ilyen kérdésnek, persze nekik kellő távlat áll rendelkezésükre, hogy az okokat elfogulatlanul kibogozzák, s a következményeket tárgyilagosan mérlegeljék. Annyit azonban a kortárs is láthat, s ezt nem is szabad említés nélkül hagynia, hogy egy-egy irodalmi orgánum sikerének vannak személyi feltételei is, s ezek közül a legnevezetesebb egy összeszokott, a meghatározott közös cél érdekében kiforrott elvekkel és kipróbált munkamódszerekkel dolgozó szerkesztői és munkatársi gárda. Az irodalmi élet hullámverései nálunk — s ez általános tanulságként említhető — túlságosan gyakran járnak együtt személycserékkel, s ezért az olyan vállalkozások, mint aminő egy folyóirat, szinte ki sem tudnak bontakozni igazán, hiszen — a régi latin mondást idézve — ha ketten csinálják ugyanazt, az nem ugyanaz. Márpedig egy irodalmi orgánumnak létérdeke, hogy legalább huzamosabb időn keresztül ugyanaz legyen, vagyis egységes, meghatározott koncepciójú és stílusú kiadvány.

E kitérés után, amely azonban szervesen hozzátartozik a lap történetéhez, meg kell említenünk a lap eddigi fennállásának egy másik eredményét. Ez pedig nem más, mint az a bátorság, amelyet a lap az úgynevezett problematikus írások közlésével tanúsított. Ilyenfajta írások részben témaválasztásukkal (a személyi kultusz problematikája, egyes közéleti kérdések, *Lengyel József*, vagy *Galambos Lajos* műveiben), részben művészi látásmódjukkal, vagy pedig elméleti felfogásukkal vitákat keltettek. E vitákat elemezni itt nincs terünk, mert irodalmi életünk számos kérdését érintik. A kritika feladata, hogy azt, ami ebből el nem évült, folytassa és tisztázza. A lap — úgy gondolom — közlésükkel éppen ezt célozta. Az persze igaz, hogy különösen a kritikai rovatokban e tisztázásra maga az Új Írás nem törekedett eléggé, s egyes számokban az ilyen típusú írások sorozatos és túlzásba menő közlésével talán inkább az indulatoknak, mintsem a konstruktív kezdeményezésnek adott tápot. A kultúrpolitika új elveit helyesléssel elfogadni, és ezt a gyakorlatban a legjobb meggyőződés szerint, az esetleges kockázatokat is vállalva végrehajtani — tekintetbe véve az ideológiai, s benne a művészeti problémák bonyolultságát, a legkülönfélébb vé-

Digitized by Google

leményeket és érzékenységeket — ez határozottságot, körültekintést, s néha az árnyalatok iránti kifinomult érzéket igényel; s mindenekelőtt meggyőződést abban, hogy a vállalt alkotás — az esetleges disszonanciák ellenére — érték, amelyet a nyilvánosság elé kell vinni. A meggyökeresedett ízlés, az irodalmi értékek megmérésének megmerevedő szempontjai csak így cserélhetők fel a fejlődés sürgető követelményeivel, csak így lehet utat törni az új művészet számára.

Minderre azt lehetne mondani, hogy a mi társadalmunk eleve biztosítja az új, szocialista művészet akadálytalan kibontakozását, s így az azért való küzdelem kimerül másodlagos jelentőségű gátló körülmények elhárításában. Általánosságban és elvben ez csakugyan így is van. De éppen az ideológiai front XX. kongresszus utáni helyzete, hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt, s a világszerte folyó, egyáltalán nem mellékes kérdéseket érintő viták azt bizonyítják, hogy a személyek és testületek felelőssége és kötelezettsége nagyon is számottevő, s a maguk területén a kérdések megoldásához alkotó módon, s ha kell, polemikus éllel szükséges hozzájárulniuk.

Irodalmi kezdeményezések a folyóirat tükrében

Ami az Új Írást illeti, sok érdekes kezdeményezéssel találkozhatunk. Ezek közé nem soroljuk az 1956 után elhallgató írók esetét, hiszen az a mi sajátos körülményeinkből folyik, s megszólalásuknak előbb vagy utóbb be kellett következnie. Sokkal jelentősebb egy erőteljes közéleti tematika megszólaltatása, elsősorban a fiatal prózaírók munkáiban. *Szakonyi Károly, Gerelyes Endre, Galambos Lajos* számos írására gondolhatunk, s *Moldova György* munkáira csakúgy, mint az itt jelentkező legfiatalabb generáció műveire *(Simonffy András, Végh Antal, Csák Gyula* s a többiek). A közéleti tematika persze nem mindentől függetlenül számít erénynek. Különösen akkor nem, ha nem társul elegendő ismerettel, felelősséggel, vagy útat enged — akarva, akaratlanul — negatív tendenciáknak. Az Új Írás történetében akadtak példák társadalmunk különböző problémáinak szinte kedvteléssel üzött ábrázolására, s így sokszor nem is a bírált jelenségek, hanem a purifikátori egyoldalúság tette vitathatóvá a lapban megjelent szépirodalmi vagy publicisztikai írások egy részét.

Az ellentmondások, az egyenetlenségek ellenére is felderíthető ennek az új prózának egyik legjellegzetesebb vonása. Ez pedig a valóság tisztelete, a szociográfiai módszerek kedvelése, az útkeresés — a kifejezés eszközei s a valóban a lényeg kifejezésére alkalmas témák terén egyaránt. Persze, ehhez azután hozzá kell számítanunk a legkülönbözőbb hazai és külföldi mesterek hatását, a modernség, s ha jobban tetszik, a korszerűség művészi felfogásának szerteágazó ízlésváltozatait. Még az érzésekről és hangulatokról sem feledkezhetünk

Digitized by Google

meg, amelyek az élmények szükségszerű velejárói, s így a markánsabb, helyenként komorabb, időnként harsányabb színek is jellemzik ezt a művészetet, s az action gratuite *Gide*-re és *Camus*-ra valló jeleit is felismerhetjük (*Csurka Péter* egyes írásaiban), *Hemingway* szikár stílusa pedig bevallott és be nem vallott példa sokak előtt. Egyoldalúak lennénk azonban, ha csak ilyen hatásokat látnánk, hiszen századunk magyar és külföldi realista és szocialista irodalmának tanulságai is élnek ebben a prózában, s nem is akármely elemében, hanem elsősorban a valóságlátás tágasságának igényében, a közösség ügyeinek szenvedélyes vállalásában. Itt szükségképpen csak a jelenségre célozhattunk, s ennek pozitívumai még nem jelentenek értékítéletet. Amikor e jelenséget, a fiatal prózaírók feltűnését és művészi kibontakozását említjük, nem állítjuk, hogy az új értékek csak tőlük erednek, hiszen *Illyés Gyulától Lengyel Józsefig* a legkülönbözőbb szerzők, számos műfajban és témában jelentkeznek értékes, új, örvendetes és vitára késztető kezdeményezésekkel. A lap egyik sajátossága mégis az, hogy teret adott a fentebb jelzett, ellentmondásaival és gyengéivel együtt is jelentékeny áramlatnak. A kritika dolga az egyes művek erényeit és hibáit pontosan megállapítani.

Meg kell említeni — anélkül, hogy az egyes műfajok sorrendjéhez ragaszkodnánk —, hogy hasonló folyamatok a lírában is lejátszódnak. A *Tűztánc* című, akkoriban még szerénynek tetsző lírai antológia köréből jelentős költői egyéniségek nőttek ki (elegendő *Garai Gábor* és *Váci Mihály* nevére utalni), s ez a típusú költészet, ha nem is valami csoportot vagy irányzatot képvisel, s a köztudattól idesorolt költők művészete az évek múlásával egyre több eltérő jellegzetességet mutat is fel, mindenesetre rokon az említett prózai alkotásokkal az útkeresés szenvedélyében csakúgy, mint közösségi mivoltában, a nagy kérdésekkel való megbirkózás művészi igényében. Egy folyóirat története abból a szempontból is érdekes, hogy lapjain új nevek tünedezvén fel, egy-egy írói vagy költői generáció felvonulásának terepévé válhat. Az elmúlt esztendők folyamán a szélesebb olvasóközönség előtt is egyre népszerűbbek pl. *Ladányi Mihály* és *Baranyi Ferenc* versei. Persze — s ezt szükséges megjegyezni manapság, amikor a generációs kérdés oly kedvelt vitatéma — ritkán jelentkeznek az új nemzedékek képviselői csoportosan, vagy szorosan egyidőben, sőt a legtöbb esetben külön gond annak eldöntése, hogy valaki még az előző generáció ifjú tagja-e, vagy pedig már a következőnek tekintélyes és tapasztaltabb egyénisége. S itt még az életkor sem döntő, hiszen a művészi pálya jelentősebb fordulóihoz ki előbb, ki később jut el, s így az életkori különbségek kiegyenlítődnek.

Ezt az úgynevezett nemzedéki problémát a lappal kapcsolatban több okból is meg lehet említeni. Egyrészt azért, mert az új, s művészi

Digitized by Google

törekvéseiben és színvonalában bizonyos rangot elért költők és írók bemutatása a lap programjához tartozik, másrészt azért, mert ilyen kérdés (ellentétben a régebbi nézetekkel) valóságosan létezik, s ha társadalmunkban a minden korban megfigyelhető generációs ellentétek nem öltenek is antagonisztikus formákat, s ha ezekkel nem helyettesíthetők vagy magyarázhatók is alapvető társadalmi problémák, szerepük — különösen a művészet fejlődésében — nem lebecsülhető. A fiatalság ugyanis nem csak biológiai, hanem társadalmi meghatározottság is. Jelenti többek között a múltbeli élmények korlátozott voltát, ennek következtében a jelen spontánabb tudomásulvételét, s egy életpálya perspektívájában természetszerűen nagyobb koncentrációt a jövendő irányában. Viszonylagos érzéketlenséget bizonyos típusú hagyomány iránt, s a zökkenőmentes beilleszkedést az új korszak ritmusába. Tapasztalat hiánya és kritikátlanság éppúgy velejárója lehet ennek az állapotnak, mint az előítéletektől való mentesség, s a valóban újszerűhöz való vonzódás adománya. Hogy mindezek a tulajdonságok az egyes alkotóknál jó, vagy rossz irányban befolyásolják-e művészetük kibontakozását, az más természetű kérdés. A lényeg az, hogy a generációs kérdésssel nemcsak mint témával, hanem mint alkotói problémával is számolni kell az irodalom történetében, annál is inkább, mert egy-egy nemzedék a társadalmi fejlődés egy-egy periódusa élményvilágának legfogékonyabb befogadója, s így egyszersmind kifejezője lehet. Persze, mindezt nem a döntő fontosságú társadalmi problematika, vagy akár az alapvető művészi irányok más nagyságrendű törvényeinek szférájában, hanem a maga helyén, sajátos szerepének megfelelő módon kell számításba venni.

A különböző vélemények összeütközése mögött is ott lappanganak az eltérő történelmi tapasztalatok, s az ezekből levonható következtetések. Jó példa erre az egy-két évvel ezelőtt a lap hasábjain az erkölcs kérdéseiről folytatott vita. Ebben — sommásan általánosítva — egy még az osztálytársadalom viszonyai között kialakult, a burzsoá társadalom valóságával szembeszegezett, történelmileg érthető, puritán színezetű, az osztályharc „harci" cselekményeihez alkalmazott morál koncepciója csapott össze azzal a mai erkölcsiséggel, amely a fejlődő szocialista társadalom valóságából — sok tekintetben ellentmondásokkal telten — nő ki, megszabadulva egyúttal a polgári morál képmutatásától. A vitát, persze, egyaránt tarkították a valamiféle erkölcsi kódex megfogalmazására irányuló törekvések, és a polgárbosszantó erkölcsi radikalizmus ismérvei is. Az erkölcs s az irodalom világa szorosan érintkezik egymással. Ezért volt jó kezdeményezés az Uj Írás részéről ez a vita, még ha végül ellaposodott is, s nem vezetett is döntő felismerésekig. De jellegzetes álláspontokat konfrontált, s ezzel felkeltette az érdeklődést az erkölcs kérdései iránt, sőt mi több: jelezte a társadalmi tudat bizonyos erővonalait.

Digitized by Google

Új irodalmunknak egyik örvendetes jelensége a társadalmi valóság feltérképezésének óhaja. A társadalmi fejlődés naponta hoz felszínre új problémákat, az átalakulás emberi sorsokat formál, életformákat változtat meg, új szokásokat teremt, rejtett képességeket bontakoztat ki, de előre nem látható aggasztó jelenségeket is sodor áramában. Ezt a valóságot, amelyben élünk, fel kell fedezni, hiszen mindaz, amit faluról, városról, munkásról, parasztról tudunk, az az általánosság szférájában, a politika és a tudomány szintjén helytálló lehet, de a közvetlen tapasztalat, az egyes emberekig elhatoló élményszerűség bizonyossága egyre kevesebb embernek juthat osztályrészéül. A jelenségben megragadni a lényeget, élményközelben, az absztrakción innen, a véletlenszerűségen túl — ez az irodalom egyik nagy lehetősége. Nem meglepő tehát a szociografikus jelleg eluralkodása bizonyos elbeszélő műfajokban, s még kevésbé a szépirodalmi igényű szociográfikus írások elszaparodása. Az Új Írásban például *Váci Mihály, Gerelyes Endre* s a többiek műveire gondolunk, amelyek mindegyike tájakról, emberekről, foglalkozásokról, gondokról és örömökről vall a művészet szépségével s a dokumentum hitelességével.

S itt rögtön hozzá kell tennünk valamit. Ezt a lényegében véve irodalmi műfajt a maga törvényei szerint kell megítélnünk. Az ilyen típusú írásokat nem szabad tudományos elemzésnek felfognunk. Az irodalmi szociográfia más, kevesebb is, több is annál. Ezekben a művekben mindig benne rejlik a személyes tapasztalat spontaneitása, az esetleges jellemrajzok lélektani igazságának művészi követelménye, a jelenségeknek ilyen értelemben sajátos felfogása; ezeken keresztül próbálnak társadalmi jelenségek eleddig rejtett vonásaira rávilágítani. Ezért hiábavalók az olyanfajta ellenvetések, amelyek mintegy a minden oldalú, politikai és közigazgatási tapasztalatokon nyugvó helyzetjelentések objektivitását kérik számon az ilyen típusú írásoktól. Persze, erőfordulhat, hogy az irodalmi szociográfia a maga nyelvén sem mond lényegeset, tévesen informál, vagy akár torz tükörképet mutat, de akkor az írói szándék és módszer figyelembevételével lehet vagy szükséges polemizálni. Itt nem arról van szó, hogy az írói szociográfia elrugaszkodhat a tapasztalatilag és tudományosan ellenőrizhető valóságtól. Sőt ilyen ismeretek növekvő mértékben szükségesek az írók számára is, csakhogy e sajátos műfaj az emberi sorsokra koncentrálja figyelmét, s feladata olyan tipikus jelenségek ábrázolása, amelyek nem tárgyai a tudományos igényű felméréseknek. Ez indokolja létjogosultságát. E kereteken belül természetesen éppúgy lehet jó, vagy rossz, mint bármely írott alkotás. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ezeknek az írásoknak komoly irodalmi és közéleti funkciójuk lehet, s egészséges irányzatot képviselnek. Nem véletlen, hogy egyre többel találkozunk mind az Új Írás, mind pedig a Kortárs hasábjain.

Digitized by Google

Egyébként az utóbbi esztendőkben a két tekintélyes folyóirat éppen a fontos kérdésekben igen közel került egymáshoz, szerzőgárdájuk is jórészt azonos; ezért nehéz voltaképpen neveket emlegetve bármely ismertebb szerzőt ennek vagy amannak a köréhez sorolni.

A beszűkülés jelei és amit ellene tesznek

Szót kell ejteni olyan feladatokról is, amelyekkel a lap kevésbé sikeresen birkózott meg. A folyóiratban — főleg régebbi évfolyamaiban — ritkán találkoztunk egyéb művészeti ágakkal foglalkozó írásokkal. Mint említettük, jó ideig csökkent a kritikai rovat szerepe. Még inkább fel kell figyelni arra, hogy a természet- és társadalomtudományok eredményei szinte alig kerültek szóba, pedig költőink az új világképpel viaskodnak, az emberiség sorsáért aggódnak, a novellák és a riportszerű írások át vannak szőve termelési és közgazdasági problémákkal, s mondhatni, már a metaforákba is behatol a tudomány. E kérdéseket, amelyek írókat és olvasókat egyaránt foglalkoztatnak, s melyek szinte a művészet anyagává lettek, mint világnézetformáló tényezőket előbb-utóbb be kell építeni szépirodalmi lapjaink tartalmába. Furcsa módon, a *Nyugat* annak idején jóval több ilyen tárgyú írást közölt.

Az évek során a lap, többi irodalmi folyóiratunkhoz hasonlóan, kimunkálta a maga kereteit. E keretek már-már kezdtek sematikusan hatni, s ha a tartalomban nem is, de a rovatok beosztásában, bizonyos témák és műfajok mechanikus ismétlődésében az újszerű koncepciók, s végső fokon a változatosabb, izgalmasabb mondanivaló akadályai rejlettek. Ezért örvendetes az az új köntös, amelyet a folyóirat néhány hónapja kapott. Az új formájú folyóirat első száma még jobbára a régi koncepciónak volt mutatósabb kiállítású példája, a második és különösen a harmadik, a júliusi száma azonban már nemcsak modernebb külalak (amely egyébként — a szép grafikák ellenére — némileg szokványos értelemben, mondhatni sablonosan modern), hanem a tematika bővülése is jellemző; így az olyan írások, mint *Nádas Péter* elbeszélése, *Maróti Lajos* Juhász Ferencről szóló tanulmánya, egy „nehéz ember"-nek, a szalagház tervezőjének megszólaltatása, az *Arcképcsarnok* című, költői portrékat közlő rovat tanulmányai, méltán keltettek feltűnést. Érdeklődéssel figyelték az olvasók *Galambos Lajos* Zsilipek c. regényének folytatásait, amely *Somogyi Tóth Sándor* kisregénye óta a legtöbbet vitatott alkotások közé tartozik. Messzemenő következtetéseket természetesen a szerkesztés új törekvéseivel kapcsolatban még nem lehet levonni, annyi azonban bizonyos, hogy a lap megújulása jó eredményekkel kecsegtető kezdeményezés.

A folyóirat eredményeit mérlegelve nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a lap — mint irodalmi folyóirataink általában — kettős értelemben is *műhelye a szocialista realizmusnak*. Elsősorban

Digitized by Google

mint a szocialista irodalom bontakozását alkotások sorozatának segítségével megismertető rendszeres kiadvány, másodjára pedig vélemények, nézetek, viták közvetítőjeként. Leszögezhető, hogy az Új Írás az előbbi feladatát teljesíti meggyőzőbb formában. Ennek bizonyára több oka is van. Az már a lap megindulásától kezdve elég nyilvánvaló, hogy a kifejezetten elméleti kérdésekkel való foglalkozást a szerkesztőség nem tekinti elsőrendű feladatának. A viszonylag kis terjedelmű lap, amennyiben változatosságra, sőt olvasmányosságra kíván törekedni, érthetően nem, vagy legalábbis csak ritkán vállalkozhat hosszabb, bizonyos kérdéseket sokoldalúan fejtegető tanulmányok közlésére. Úgy tetszik azonban, hogy bármennyire kézenfekvő is ez az ok, fontosabb az, hogy a folyóirat nem kíván elméleti igénnyel állást foglalni a realizmus kérdése körül dúló, a szakirodalomban is jobbára inkább történeti érdekű, s olykor még az elvont szférákban mozgó vitákban, noha ezeknek gyakorlati jelentőségét nem vonja kétségbe. Tanúskodnak erről a vitarovat polemikus színezetű írásai *(Szigeti József, Rényi Péter, Hermann István* és mások munkái).

Azt jelentené-e ez, hogy az Új Írásnak a szocialista irodalom alapkérdéseivel kapcsolatosan nincsen határozott véleménye és elképzelése? Semmiképpen sem, hiszen a lap egész jellege, vállalt feladatköre, a megjelenő alkotások egész problematikája sugároz egy nagyon markáns és ugyanakkor árnyalatos felfogást — pusztán kritikai és tudományos kidolgozottsága hiányzik. A dilemmát bizonyára az oldhatná meg, ha a lapban megnövekedne az úgynevezett középműfajú, az egyes alkotásokkal, vagy akár művészi pályaszakaszokkal foglalkozó elemző kritika szerepe, amely a lap irányának esztétikai alátámasztását is, igazolását is szolgálná. S ez nemcsak a folyóirat, hanem egész irodalmi életünk javára válna. A kritikai rovat megerősítése továbbá nemcsak azért szükséges, mert ezáltal a lap megbízhatóbban orientálná olvasóit. Hanem szükséges legfőképpen azon okból, hogy irodalmunk értékeivel és gyengéivel kapcsolatosan a lap, irányának szellemében, állást foglaljon. A recenzió jelenleg (többi lapunkban is) sokszor inkább valami kelletlen kötelezettség, holott rendeltetése szerint ízlésformáló, eredményeket jelölő, az irodalmi fejlődés menetébe beleszóló szerepre hivatott. E téren még nagyon sok a tennivaló.

Végezetül csak annyit — s ezt a folyóirat minden tárgyilagos olvasója nyugodtan állíthatja —, hogy ha az Új Írás, már kialakult hagyományait követve, elméleti és kritikai anyagát megerősítve, érdeklődési körét kibővítve, és hibáiból okulva halad eddigi útján, bizonyára továbbra is az a közkedvelt irodalmi orgánum marad, amilyennek sokezres olvasóközönsége megismerte.

Weber Antal

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Az EAK a szocializmusba való átmenet időszakában

Amikor *Nasszer* elnök az EAK nemzetgyűlésének megnyitó ülésén a múlt év őszén beszédet mondott, hangsúlyozta, hogy az ország a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet problémáival néz szembe. És hogy ezek a problémák milyen mélyek, mindennél jobban mutatja az az összefüggés, amelyben az elnök érintette őket. Az ebből a beszédből idézett szavak szinte exponálják az EAK jelenlegi legégetőbb társadalmi, gazdasági, politikai problémáit. *„Nem mondhatjuk ki egyszerűen, hogy áttértünk a szocializmusra, belépünk a fellendülés szakaszába, és hogy a továbbiakban nyugton maradhatunk* — jelentette ki Nasszer elnök. — *Az 1952 július 23-i forradalom csak bevezető volt a forradalomba: ez a nap tulajdonképpen legkönnyebb része volt feladatunknak. A forradalom után nagy mértékben szélesedett az állam tevékenysége, mert a kormány magára vállalta a tervzés, a termelés, és a közszolgálatok felelősségét. De vajon megváltozott-e az államgépezet? Az esetek többségében változatlan maradt. Kevés módosítás történt. Egyes még érvényben levő törvények a múlt századból származnak. Ami a törvényhozást illeti, nem hajtottuk végre a szükséges forradalmasítást, és ezért ezen a téren is végre kell hajtanunk. Ami az erkölcsi helyzetet illeti, azt nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. Még nem sikerült megteremtenünk azoknak az új viszonyoknak a példaképét, amelyeknek túlsúlyba kell jutniuk. Még nem vagyunk szocialista ország. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet folyamatában élünk. A szocializmus nem azt jelenti, hogy csupán egyes gyárakat kell államosítani, és ezzel már kész is minden. A szocializmus az igazságosság és a bőség társadalmának megteremtését jelenti. De nálunk még régi viszonyok uralkodnak: még itt vannak a feudalizmus és a kapitalizmus nyomai. Az átmeneti szakaszban nem lehet azonnal lerázni a régi maradványokat. Véget vetettünk a feudalizmusnak, de a feudális urak még léteznek... És akitől elveszünk egy feddánt, vagy tíz feddánt, az könnyen válik a forradalom és a szocializmus ellenségévé. Megszabadultunk a kapitalizmustól, de a kapitalisták még megvannak. Megszabadultunk a reakciós rendszertől, de a reakciósok még itt vannak, de nem a muzeumokban, vagy a koncentrációs táborokban... Valaki felteheti a kérdést, mi a megoldása ennek a helyzetnek? Talán le kell mészárolnunk a feudálisokat, a kapitalistákat és a reakciósokat? Ez nem a mi megoldásunk. A megoldás az, hogy valamennyi szocialista erő*

Digitized by Google

egyesüljön és tömörüljön, hogy erejével visszaverhesse azokat a reakciós elemeket, amelyek minden alkalmat felhasználnak a szocializmus megtámadására. Ebben a harcban legfőbb fegyverünk a szocialista demokrácia fejlesztése. A néptömegek, a munkások, parasztok, katonák, értelmiségiek számára azonban a demokrácia egyben nemzeti tőke is, amelynek segítségével saját munkájukra támaszkodva biztosítják helyüket a társadalomban."

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet sajátos egyiptomi problémáit megközelíteni sem lehet az egyiptomi forradalom történetének legalább vázlatos áttekintése nélkül. Némi egyszerűsítéssel és bizonyos sematizálással három nagy szakaszra lehet osztani ezt a történetet. Az első 1952 nyarától, a monarchia megdöntésétől, az 1956-os szuezi angol—francia—izraeli agresszióig tart. A második ettől 1961-ig, a nagy államosításokig, az úgynevezett szocialista törvényekig. A harmadik szakasz 1961-től bontakozik ki, és most jutott el a fejlődésnek, az ellentmondások megérlelődésének abba a stádiumába, amely az újabb szakasz megnyitását már szükségessé teszi.

*

A *Faruk* királyt elkergető „szabad tisztek" a függetlenség, az önálló nemzeti hadsereg, a földreform, a demokrácia követelésével jelentkeztek, de csak nagyon általános elgondolásokkal. Azt mondhatjuk, hogy a forradalmat végrehajtó tiszteknek forradalmi elméletük helyett csak forradalmi jelszavaik voltak. A régi politikai pártokat — amelyek a burzsoázia különböző csoportjait, de nem a nemzeti érdekeket képviselték, és amelyeknek hatalmi harca mögött lényegében a tényleges hatalmat birtokló brit imperializmus húzódott meg — feloszlatták, de nem azért, mert a múltban rajtuk és az udvaron keresztül érvényesült az angolok akarata, hanem azért, mert szembeszálltak Naszszer ezredes és forradalmár tisztjeinek követeléseivel, elsősorban a földreformmal. A feudális erőket képviselő *Wafd*-párt és a többi burzsoá párt feloszlatása után egyedül maradt a porondon a Muzulmán Testvérek mozgalma, ez a fegyveres csoportokkal is rendelkező fanatikus vallási szervezet, és az angolokkal kötött titkos paktum alapján meg akarta dönteni Nasszert. A forradalom leverte ezt az összeesküvést és megalakította első politikai szervezetét, az úgynevezett *Felszabadulási Szervezetet.*

Ennek a szervezetnek azonban nem volt világos programja; vezetésében a kulcspozíciókat a nemzeti burzsoázia képviselői foglalták el, s megakadályozták, hogy a szervezet népi erővé váljék. Ez a szakasz a nemzeti burzsoázia megerősödésének jegyében kezdődik; ennek nem mond ellent a földreform követelése, hiszen a feudális Egyiptom a nemzeti burzsoázia fejlődésének is akadálya. Az egyiptomi burzsoázia Nasszert „prófétájának" tekintette, és azt várta tőle, hogy az ő kezükbe adja a külföldi tőke pozícióinak legalább egy részét. Az első, szerény földreform tehát nem rendítette meg, sőt elősegítette Nasszer és a burzsoázia szövetségét. (A szakítás csak később következett be, akkor, amikor a burzsoázia önös ér-

Digitized by Google

dékei szembekerültek Egyiptom nemzeti érdekeivel, s amikor Nasszer elnöknek választania kellett, hogy melyik érdek képviseletében cselekszik.)

Az első szakaszt az jellemezte, hogy *az iparban fejlődött a magánszektor*, s az állam csak azokat az üzemeket építette meg, amelyekbe a magántőke nem akart semmit sem befektetni. A gyors amortizáció, a vámvédelem, az olcsó munkaerő elsősorban a *könnyűiparban* kínált nagy profitokat: a nemzeti burzsoázia csak a nagy üzletet hajhászta, és egyáltalán nem volt hajlandó a nemzeti érdekeknek megfelelő gazdaságfejlesztésre, a függetlenséget biztosító hadsereg felszerelésére. Jellemző, hogy a forradalom évében, 1952-ben, az ipari beruházások értéke csak 2 millió egyiptomi font volt; ez az összeg csak a harmadik szakaszban emelkedett ugrásszerűen, s 1964-ben már 150 millió fontra ugrott.

•

A konfliktus fokozatosan érlelődött, s csúcspontját a szuezi agresszió idején érte el. Az egyiptomi kormány nacionalista-függetlenségi politikája alapján elutasította a bagdadi paktumot és nem volt hajlandó elfogadni az akkori amerikai külügyminiszter Dulles ajánlatát, amely szerint Egyiptomnak szovjetellenes bázissá kellett volna lennie — dollársegélyek ellenében. Amikor a fiatal egyiptomi állam meg akarta erősíteni hadseregét, és a nyugati országok nem voltak hajlandók fegyvereket adni neki, illetve a fegyverszállítást a nyugati katonai blokkhoz való csatlakozáshoz kötötték, Nasszer elnök a Szovjetunióhoz fordult, s az politikai feltételek nélkül rendelkezésére bocsátotta a köztársaság védelméhez szükséges fegyverzetet. Válaszul az Egyesült Államok visszavonta megígért segítségét, amellyel hozzájárult volna az Egyiptom számára oly fontos (a sivatagos területek termőre fordításához öntözővizet és az iparosításhoz olcsó áramot adó) asszuáni gátépítkezés költségeihez; ugyanígy járt el Anglia és az amerikaiak kezében levő Világbank is. Az EAK, hogy fedezhesse az asszuáni építkezés kiadásait, 1956 nyarán államosította a Szuezi-csatornát, amely az angol és más monopóliumok ellenőrzése alatt állt. Erre a lépésre Anglia, Franciaország és Izrael agresszióval válaszolt. Az agresszió kudarca következtében az angolok és a franciák nemcsak a csatornát vesztették el, hanem egyiptomi gazdasági pozícióikat is.

Az egyiptomi burzsoázia hasznot akart húzni a hármas agresszió visszaveréséből, meg akarta szerezni a külföldi vállalatokat is. De még ekkor sem volt hajlandó tőkéjét az ország számára létfontosságú iparágakba fektetni, s vonakodott a hadsereg fejlesztésétől is. Nasszer korlátozta, majd sorozatos intézkedésekkel megtörte a nagyburzsoázia hatalmát. Politikáját a hazafias erők összefogásának hat pontjában így foglalta össze: *1. Fel kell számolni az imperializmust és ügynökeit az EAK-ban; 2. meg kell semmisíteni a feudalizmust; 3. meg kell szüntetni a tőke uralmát a kormány felett; 4. meg kell teremteni a társadalmi igazságosságot; 5. erős nemzeti hadsereget kell létrehozni; 6. egészséges demokratikus közéletet kell kialakítani.*

Digitized by Google

A második szakasz elején a kormány még mindig *a burzsoáziára támaszkodott,* és a nemzeti mozgalom kifejezéseként létrehozott *Nemzeti Unió* irányítása is a burzsoázia kezébe került. A Nemzeti Unió elvetette az osztályharcot, és — azzal a jelszóval, hogy „minden erőt tömöríteni kell" — lényegében befogadta soraiba a retrográd erőket is. Mi több, a Nemzeti Uniót az „egyiptomiasítás" megszervezésére is felhasználták; a burzsoázia lelkesedéssel tette rá kezét az angol és francia trösztökre. A szervezetet szembeállították a haladó népi forradalmi irányzatokkal, s végül lényegében a kormánnyal is. Amikor 1959-ben a kormány meg akarta indítani az első ötéves tervet, a nemzeti burzsoázia ezt válaszolta: *„Egy piasztert sem adunk!"* Az egyiptomiasítással megerősödött burzsoázia tiltakozott a tervezés, az állami beavatkozás és ellenőrzés minden formája ellen, hallani sem akart a kötelező beruházásról. Nasszer 300 millió fontot kért a kötelező beruházás keretében, de a nagytőke tőzsdesztrájkkal, a banktevékenység leállításával, a hitelek megszüntetésével, áremelésekkel válaszolt, és a rendelet visszavonulását is kikényszerítette. Lényegében ebben a harcban ismerte fel a kormány, hogy a Nemzeti Unió nem a nemzeti érdekeket segíti —, megtanulta a forradalom osztálytartalmáról szóló történelmi leckét. Nasszer az élet logikája, a történelmi tapasztalatok alapján lépett *az antikapitalista intézkedések* útjára, és szükségszerű volt az is, hogy ezeknek az intézkedéseknek a végrehajtása során a néptömegek támogatását kereste. Ez vezetett 1961-hez, a nagy államosításokhoz.

*

A Szuezi-csatorna államosítása után *a bankok és a biztosító társaságok túlnyomó részét és a 80 legfontosabb nagyvállalatot is állami kézbe vették.* Ez volt az állami szektor első alapja. A második bázis a szovjet iparosítási kölcsön segítségével épült meg: létrejöttek az új NASR-üzemek (ez a szó, amely győzelmet jelent, a július 23-i forradalom katonáinak jelszava volt a hatalom átvételekor). A több hullámban lezajlott államosítások során az állam kezébe került a Misr-bankház is, az egyiptomi nagypolgárság legendás fellegvára, amely egymaga 22 nagyvállalatot ellenőrzött. Ezt a teljes bankhálózat államosítása követte. A három nagy államosítás eredményeként az ipar 85 százaléka került az állam kezébe, majd a különböző segédüzemek államosítása után az állami szektor aránya 90 százalékra emelkedett. Ez a szektor — amelyet az EAK-ban *közösségi szektornak* neveznek — az iparosítási politikának és a társadalmi átalakulásoknak egyaránt bázisa.

1961 tulajdonképpen az 1952-től eltelt időszak kritikája volt. Az EAK-ban végbement a forradalom egész addig megtett útjának felülvizsgálata. Ennek eredményeként jött létre az 1962-es *Nemzeti Charta,* amely kimondja, hogy az EAK olyan demokratikus állam, amelynek népe *a szocializmus útjára lép.* Az EAK alapokmánya hangsúlyozta, hogy

Digitized by Google

az ország letér a kapitalista útról, amely ugyanazoknak a monopóliumoknak a csapdájába vezetné, amelyektől megszabadult. Még tovább ment az 1964 tavaszán elfogadott *alkotmány*, amely kimondja: a nép legfőbb célja a szocializmus felépítése.

Ez a program egész sor nagy sikerű reformra épült. Az iparosítás üteme rendkívül meggyorsult, az ország ipari termelése egy évtized alatt több mint háromszorosára növekedett. Néhány szám, amely minden szónál többet mond: 1952 53-ban a termelés 1824 millió fontot ért, 1964/65-ben (azonos árakon számítva) már 3460 milliót; a nemzeti jövedelem a forradalom évében 800 millió fontra rúgott, 13 év múltán 1742 milliót ért el, növekedése tehát 116 százalékos.

A harmadik szakaszban *az elsőnél radikálisabb földreformot* hajtottak végre, és nem kártalanították az érintett földbirtokosokat; megkezdődött a mezőgazdasági fogyasztási és értékesítési szövetkezetek szervezése is. De nyilvánvaló: a széleskörű demokratikus földreformnak nemcsak az az akadálya, hogy a fellah-tömegek jelentős része a földbirtokosok befolyása alatt áll, hanem *a föld hiánya* is. És ez vezet *Asszuán* jelentőségének megértéséhez.

Az EAK teljes területének csak 3 százaléka művelhető meg: a Nílus-öntözte keskeny földszalag, a folyam deltájának viruló háromszöge, és a sivatagban található kevés oázis. A megművelt terület 47 százaléka 5 feddánnál nagyobb földbirtokokból áll(1feddán = 0,42 hektár.) A gazdagparasztok, a középbirtokosok hatalma szinte korlátlan a falvakban. A falun a jövedelemegoszlás alig változott. Tudni kell, hogy a forradalom előtt a nemzeti jövedelemnek több mint egyharmadát a lakosság 1,5 százalékát kitevő feudális és nagytőkés elemek sajátították ki, és alig egyhatoda jutott a lakosság 75 százalékát kitevő fellahoknak, a földnélküli parasztoknak és a munkásoknak. A munkások helyzete lényegesen javult, hiszen megállapították a minimális munkabéreket, bevezették a fizetéses szabadságot, a társadalombiztosítást, a nyereségrészesedést, bevonták a munkásokat és az alkalmazottakat a gyárak igazgatásába, az EAK minden választott szervében a munkások és a parasztok jogosultak a mandátumok felére. De akinek 25 feddánja van, az is „paraszt": ez a réteg igen jelentékeny erőt képvisel az államgépezetben, a hadseregben, az Arab Szocialista Unió szervezeteiben, s az újjal szemben legtöbbnyire a régit védi. Gyökeres változást a szegényparaszti tömegek földhöz juttatása jelenthet, de ehhez a sivatagtól kell a földet elhódítani, s ez rendkívül hosszadalmas és költséges feladat. Megoldását a Nílus felső folyásán, az asszuáni gránitsziklák között épülő vizierőműtől lehet remélni. Az itt létesülő és mintegy 500 kilométer hosszú mesterséges tenger vízével 2 millió feddán föld kap öntözést és fordul termőre, egyharmadával növekszik az ország megművelhető földterülete.

Digitized by Google

De bármilyen történelmi jelentőségű fordulatot tesz is lehetővé Asszuán az öntözéssel, *a demográfiai fejlődés problémáját* nem oldhatja meg. A statisztikák szerint az EAK csupán kenyér formájában megeszi a Szuezi-csatorna teljes jövedelmét, és mire teremni kezdenek az asszuáni vízzel öntözött földek, kérdésessé válik, nem egyenlíti-e ki akkorra a népszaporulat az élelmiszertermelés növekedését.

A probléma lényege: a termőterület két évtized alatt csak 5 százalékkal nőtt Egyiptomban, de a lakosság majdnem megkétszereződött. 1952-ben 6 millió feddán megművelhető földterülete és 22 millió lakosa volt Egyiptomnak. Ma lényegében még ugyanezzel a 6 millió feddánnal rendelkezik az ország, de lakossága eléri a 30 milliót és évente további 700 ezerrel növekszik. Az egyiptomi születési statisztika: minden percben két éhes szájjal több.

A természetes szaporulat 2,8 százalék. (Az európai országokban — kevés kivétellel — 1 százalék alatt.) A halálozások száma csökkent, megszűnt az éhinség, a járványokat legyőzték. De a népszaporulatot ősidők óta az szabályozza, hogy a sok halálozást a nagy születési arányszámok ellensúlyozzák. Az EAK-ban jelentősen csökkent a halálozás, de a nagy gyermekáldás „szokása" nem változott: az emberi értékmérő — különösen a falvakban — a fellah férfiasságának és asszonya termékenységének látható bizonyítéka: a minél több fiúgyermek. Ha megmarad a jelenlegi szaporodási ütem, akkor az EAK népessége 27 év múlva megkétszereződik. Az ENSZ afrikai demográfiai központjának számításai szerint az EAK-nak 1985-re 52 millió lakosa lesz. És a megművelhető terület jelenleg nem nagyobb, mint a Dunántúl! Ezen a területen már most háromszor annyi ember él, mint Magyarországon, húszegynéhány év múlva pedig ötször annyi.

Az EAK aktív népességének 40 százaléka csak fogyasztásra, vagy úgynevezett demográfiai beruházásra termel. Két évtizede még egyáltalán nem volt Egyiptomnak élelmiszerbehozatala. Ma élelmiszerfogyasztásának 45 százalékát importból kénytelen fedezni.

Mi a megoldás ebben a helyzetben? Nasszer elnök így válaszolt erre a kérdésre: *„Nincs más kiút, mint hogy a lehető legrövidebb időn belül ipari országgá váljunk."*

Az egyiptomi kísérlet az iparfejlesztés pragmatikus tapasztalataiból vonta le azt a következtetést, hogy a fejlődés nem kapitalista útjára kell lépni. A szocialista perspektíva kitűzése, a szocializmusba való átmenet egész politikája abból a felismerésből fakad, hogy Egyiptom elmaradottságának felszámolására, alapvető nemzeti problémáinak megoldására a szocializmus kínálja a legjobb módszert, a leghatásosabb és leggyorsabb eszközöket.

Az EAK útkereséséről és választásáról írva a *Pravda* megállapította: *„Az egyiptomi forradalomban voltak apályok és dagályok, de a forradalom előrehaladt. Az élet, az osztályharc logikája oda vezetett, hogy az egyiptomi forradalomnak döntenie kel-*

Digitized by Google

lett a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak konfliktusában. Nasszer elnök megértette, hogy alapvető támasza csak a nép, a dolgozók széles tömege lehet."

*

Ennek a politikának legjellemzőbb demonstrációja volt 1965 tavaszán a május 1-i felvonulás. Az idén vált első ízben a nemzetközi munkásosztály szolidaritásának és nagy seregszemlélének napja egyúttal az EAK nemzeti ünnepévé is. A május 1-i, immár hivatalos nemzeti ünnepen Nasszer elnök a forradalom történetében megnyíló új szakasz szükségességéről és feladatairól beszélt. A munkásosztály új felelősségéről, a szocialista demokrácia építéséről, a nép érdekeit védő új törvényekről szólva elmondta, hogy a nagytőkések hatalma nem hozott sem szabadságot, sem jólétet az egyiptomi népnek, és a szocializmus feladata, hogy mindkettőt megadja; a haladást azonban fékezik azok a törvények, amelyeket a nagytőkések és nagybirtokosok uralma idején hoztak a kapitalista és a feudális érdekek védelmére; még az ottomán birodalom idejéből fennmaradt ősi „firmánokat" (törvényeket) is örökölt az EAK. Olyan új törvényeket kell létrehozni, amelyek a nép érdekeit védik; úgy kell újjászervezni az államot, hogy a dolgozó népi erők szövetségének érdekeit szolgálja.

Az elnök azóta több beszédében is kifejtette, hogy a kapitalista rendszerből a szocialista rendszerbe való átmenet sok problémát vet fel. Meg kell küzdeni a reakció aknamunkájával és a bürokráciával. A korábban szétvert Muzulmán Testvérek reakciós vallási mozgalmának feltámasztása, terrorosztagainak felélesztése 1965 nyarának végén megmutatta, hogy az egyiptomi reakció nem tette le a fegyvert, s hogy újabb kísérletet tett a Nasszer-kormányzat megdöntésére, a szocialista fejlődés megállítására. Ez az összeesküvés szinte illusztrálta Nasszer elnök kora-nyári megállapítását, amely szerint lényegében két erő sorakozik fel egymással szemben az országban, a szocialistáké és a reakciósoké. Mint mondotta, a reakció „pártja" ma még nem egyszer szervezettebben lép fel, mint a haladásé; a reakció képes magához vonzani a nép egy részét, a munkások és a földművesek egy részét, vagyis azokat, akiket igazi érdekük a szocializmus oldalára állítana. Hangsúlyozta, hogy ebben a helyzetben feltétlenül egységes szervezetbe kell tömöríteni a szocializmus erőit, az Arab Szocialista Unió keretében létre kell hozni a forradalmi erők szervezetét, azzal a céllal, hogy mozgósítsa a népet a reakció legyőzésére, a vívmányok védelmére, a forradalom továbbfejlesztésére.

Lényegében felmerült az *új, forradalmi, szocialista párt* létrehozásának szükségessége. Ha ez a párt megtartja kongresszusát, megszületik az a dátum is, amely az egyiptomi forradalom történetében az újabb, negyedik szakasz mérföldköve lesz.

*

Az *Arab Szocialista Unió* nem lehet azonos ezzel az élcsapattal. Megalakulásának sok körülménye

Digitized by Google

és egész szervezete magyarázza ezt. Amikor Egyiptom és Szíria uniójából létrejött az Egyesült Arab Köztársaság, a Nemzeti Unió Egyiptomban elhalványult a hadsereg mellett, amely politikailag is a legnagyobb erő volt. Szíriában viszont a Nemzeti Unió a fejlettebb, tapasztaltabb burzsoázia tényleges hatalmi eszközévé vált. A szíriai burzsoázia a Nemzeti Unió szíriai tagozatán keresztül az EAK-nak mint államszövetségnek a felbomlasztásával válaszolt az antikapitalista politikára, az államosításokra. Szíria kiválása az EAK-ból két hónappal az államosítások után — ez volt az egyik legnagyobb történelmi lecke Nasszer elnök és kormánya számára. A szakadást követő intézkedései arra vallottak, hogy felismerte: hiba volt, hogy a forradalom ellenségeit is beengedték a Nemzeti Unióba; meg kell őket fosztani politikai és gazdasági hatalmuktól, mert a forradalom előrevitelének feltétele — a néptömegek bevonása. A Nemzeti Charta már megmutatta, hogy Nasszer elnök közeledik a tudományos szocializmus koncepciójához.

A Nemzeti Uniót felváltotta az új egységfront, az Arab Szocialista Unió. Az ASZU abból indult ki, hogy ki kell zárni az új népi szövetségből a kapitalista és feudális erőket, lényegében tehát magáévá tette az osztályharc elemeit is. Megváltozott az „általános demokrácia" jelszava is: hangsúlyozták, hogy a demokrácia csak a népé lehet, s szabadságjogaiból nem részesülhet a népuralom egyetlen ellensége sem. A Charta őt erőre támaszkodott: a munkásságra, a parasztságra, a hadseregre, az értelmiségre és a nemzeti tőkére. Ekkor, 1962-ben, az alapokmány szerint a „nemzeti tőkések"-et még nem tekintették kizsákmányolóknak. 1965-ben azonban Nasszer elnök, levonva az osztályharc tanulságait, megállapította, hogy igenis, a nemzeti tőke is kizsákmányoló, nemcsak a külföldi tőke.

Az ASZU azonban nem határozta meg, ki a munkás, ki a paraszt, s Egyiptomban még elevenen hatnak azok a tendenciák, amelyek szerint minden dolgozó *munkás:* a gyárigazgató is, a fellah is, a köztisztviselő is, az alkalmazott is. Ennek a zűrzavarnak a ködében a monarchiától átvett reakciós államgépezet bürokratáinak egész serege kapott képviseletet mind a népképviseleti, mind az államhatalmi szervekben, a dolgozók képviselőjeként. Nyilvánvaló, hogy ez csak fékezheti a haladást. Az ASZU-nak papíron 7 millió tagja van; gyakorlatilag mindenkit befogad. S éppen ez a gyengesége: tömegszervezet, de tömegmozgósító képesség nélkül. Szervezetei sokszor csupán panasznapok keretei, vagy az üzemi bizottságok, a szakszervezetek hatáskörét sajátítják ki. Ezért akarnak az ASZU-n belül, egy forradalmi mag köré csoportosítva, vezető szervet létrehozni. Hosszú időn keresztül nem mondották ki, hogy mire van szükség, de most már a sajtóban és az ASZU vezetőinek beszédeiben mind gyakrabban beszélnek a forradalmi *párt* létrehozásáról. Maga Nasszer elnök is kifejtette: *„Ha azt akarjuk, hogy forradalmunk előrelépjen, erős*

Digitized by Google

és a reakció legyőzésére képes szocialista politikai szervezetet kell létrehozni. Az ellentmondásokat, amelyek az átmeneti szakaszban jelentkeznek, nem lehet adminisztratív eszközökkel megoldani: politikai módszerre és akcióra van szükség."

*

Az Arab Szocialista Unió megszületése óta a marxista baloldallal folytatott együttműködés is kibontakozott az EAK-ban. Az *egyiptomi kommunisták* egyénenként csatlakoztak az ASZU-hoz, tevékeny részt vállaltak munkájában, s kétségtelen, hogy odaadásukat, harci tapasztalataikat a szerveződő új párt szolgálatában is gyümölcsöztetik majd. Az egyiptomi kommunistáknak történelmi érdemük, hogy *kedvező talajt* teremtettek az EAK-ban, különösen az értelmiség körében, a tudományos szocializmus eszméinek befogadására. Ezt a szerepet annak ellenére sikerült betölteniük, hogy csupán kisebb-nagyobb csoportokat alkottak, de erős tömegpártot soha. Az első kommunista csoportok szembeszálltak a nacionalista erőkkel, tehát a függetlenségi erőkkel is, s elszigetelték magukat tőlük. A mélységesen vallásos, iszlámhivő országban a vallásellenes harccal lényegében szektába zárták magukat, s nem a tömegekben, hanem szűk értelmiségi körökben szervezkedtek. Nem ismerték fel a volt gyarmati országban végbemenő nemzeti felszabadító folyamatok dinamikáját, és későn értették meg, hogy az egyiptomi hazafias erők nacionalizmusa olyan forradalmi erő, amely fokozatosan képessé válik arra, hogy magába fogadja az új társadalmi tartalmat, s végső soron elfogadja a szocializmust. Nem fordítottak kellő figyelmet arra, hogy a hadsereg, az értelmiség, a diákság és a papságnak egy része is pozitív szerepet tölthet be az antiimperialista mozgalom bizonyos szakaszában. De a forradalom fejlődése során az egyiptomi kommunisták végül felismerték: az egyiptomi sajátos helyzet következtében az EAK forradalma — bár nem mindig egyenes vonalban, nem ellentmondásoktól mentesen — mégis eljutott odáig, hogy kitűzheti a tudományos szocializmusnak mint módszernek és a megoldás egyetlen módjának alkalmazását.

Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan szűnt meg a kommunisták üldözése, s ma már — Egyiptom legújabbkori történetében első ízben — nemcsak hogy nincs börtönben kommunista, de a kommunisták részt vesznek az EAK közéletében, az ASZU vezetésében, s támogatják Nasszer elnököt, mint az antiimperialista harc és a szocialista fejlődés jelképét.

*

Ennek a magatartásnak egyik alapja *az arab egység értelmezésében* bekövetkezett változás. Az EAK-ban a forradalom első szakaszaiban az volt a vélemény, hogy az EAK, mint az arab világ legnagyobb hatalma, az arab nemzet vezetésére van hivatva, s hogy az arab nemzet egységét az arab országok rendszereitől függetlenül is meg lehet valósítani, csupán az arabság összekötő ereje alapján. Ez a pánarab jelszó azonban hajótörést szenvedett a tények szikláin, és a szocialista irányú fejlődéssel együtt az

Digitized by Google

EAK-ban előtérbe került az arab egység új értelmezése is, vagyis *a haladás, a felszabadító forradalom jegyében* megvalósítandó egység koncepciója. Nasszer elnök 1965. elején kifejtette, hogy az egység ügye összeforr a társadalmi haladás és a szocializmus ügyével. *„Az arab egység* — hangsúlyozta Nasszer — *a reakció és a feudalizmus végét jelenti. Ez az oka annak, hogy a haladással szembenálló reakciós erők szembeszegülnek az arab egységgel, a tömegek viszont szociális tartalmat, szocialista tartalmat adnak ennek az egységnek."*

Más vonatkozású, de lényegében hasonló tartalmú a változás *az arab népek forradalmi mozgalma és az iszlám* viszonyában. Az arab országokban az iszlám nem olyan, mint Ázsiában, s az EAK-ban különösen erős a *megújítására* való törekvés: az iszlám tanításait összeegyeztetik a szocializmussal, s azt hangsúlyozzák, hogy Mohamed próféta tulajdonképpen a szocializmus előfutára és gondolatainak egyik első megfogalmazója volt. Maga Nasszer elnök több ízben fejtegette, hogy a tudományos szocializmus elveinek elfogadása megfér az iszlámmal. A kérdés rendkívül bonyolult, s nem véletlen, hogy a politikai reakció nem nyílt sisakban, hanem az iszlám védelmének ürügyén támad az EAK-ban: a Muzulmán Testvérek összeesküvésének leleplezése is megmutatta hogy a vallási fanatizmus nagyon is politikai terrorcselekmények végrehajtásától sem riad vissza.

*

Az EAK a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet göröngyös, buktatóktól és meredek emelkedőktől is megnehezített útján jár. Le kell győznie az összeesküvésekkel, szabotázzsal próbálkozó reakciót, át kell szervezni az államigazgatást, meg kell szabadulnia a bürokrácia koloncaitól, meg kell teremtenie a nehézipart, el kell érnie, hogy a fogyasztás növekedése ne haladja meg a termelés növekedését. Roppant feladatokat kell megoldania a második ötéves terv végrehajtása során is, amit az idén kezdenek meg. Az első ötéves terv időszakában 1 milliárd 600 millió egyiptomi fontot fektettek be, a második ötéves tervben 3 milliárd font összegű, gigantikus beruházásokat irányoztak elő. A legjellemzőbb példa: 1970-re a jelenlegi évi 300 ezer tonnáról évi két és fél millió tonnára növelik az acéltermelést.

A „felülről" végrehajtott egyiptomi forradalmat nem lehet a korábbi módszerekkel továbbfejleszteni. nélkülözhetetlenné vált a néptömegek részvétele, a megmozdult népi erők sodrása. A demokratikus struktúra megteremtése csak megerősítheti azt a kötelékeket, amely Nasszert, mint népi vezetőt és a dolgozó tömegeket összefűzi; a néptömegek mozgósítására és vezetésére viszont szükség van a pártra, az Arab Szocialista Unión belül szerveződő szocialista élcsapatra. Az eddigi eredmények talajára épülnek az új szakasz feladatai. Amint Nasszer elnök mondta 1964. decemberi híres Port Said-i beszédében: *„A ‚forradalom a nép számára' szakaszról áttérünk ‚a nép által végrehajtott forradalom' szakaszára."*

Digitized by Google

KONZULTÁCIÓ

Tervgazdálkodás és piac

A gazdasági mechanizmus folyamatban levő reformjával kapcsolatban egyre gyakrabban merül fel az a kérdés: hogyan lehet összeegyeztetni a tervgazdálkodást a piacra való termeléssel, helyesebben azzal, hogy a piac nagyobb szerepet játsszon a társadalom rendelkezésére álló összes munkamennyiségnek a különböző termelési ágak közötti elosztásában.

Sokan úgy vélekednek, hogy a piac nagyobb szerepe veszélyeztetné a gazdálkodás tervszerűségét. Ez a félelem nem teljesen alaptalan, de ez a kiindulópont mégis hibás; *nem lehet ugyanis a piacot és a tervgazdálkodást egymással ellentétes pólusokként szembeállítani.*

A piac az árutermelés kategóriája; funkciója abban áll, hogy megkönnyíti az áruk realizálását. A szocialista gazdálkodás eddigi tapasztalatai bebizonyították, hogy az árutermelést nem lehet „megszüntetni", sőt még korlátozni sem lehet azon a fokon túl, amelyet a termelőerők adott színvonala lehetővé tesz, illetve megenged. Ugyanakkor az árutermelés történelmi fejlődése és — ezzel szoros összefüggésben — a piac történelmi fejlődése bebizonyította, hogy *lehet szabályozni és ellenőrizni* az árutermelést és a piacot.

A piac jellegét, kiterjedését, funkcióit történelmileg az árutermelés fejlődése határozta meg, illetve azok a konkrét viszonyok, amelyek között az árutermelés működött. A kisárutermelők helyi piacaitól a szabadversenyes, korai kapitalizmus viszonylag szabad, ellenőrizetlen piacain keresztül a monopolkapitalizmusra jellemző korlátozott piacon és az állami monopolkapitalizmusra jellemző szabályozott piacon át *hosszú út vezet a szocialista árutermelés tervgazdaságban szervezett piacához.* Egymást kizáró ellentét tehát nem általában a tervgazdálkodás és „a piac" között van, hanem a tervgazdálkodás és a piac *szervezetlen formái* (vagy az árutermelés szervezetlen formái) között, amelyek a szocializmus előtt kisebb-nagyobb mértékben minden árutermelést, illetve piacot jellemeztek.

Az előbb említett félelem csak annyiban nem alaptalan, hogy vannak emberek, akik abban az illúzióban élnek, hogy szocialista viszonyok között lehetséges egy szabadversenyes, vagy quasi-szabadversenyes piac léte, amely megoldja a tervgazdálkodás „merevségeit". Korábban volt néhány jugoszláv közgazdász, aki hajlott a felé az elképzelés felé, hogy egy nagymértékben szabadversenyes piaci mechanizmus jól funkcionálhat. A piaci mechanizmusok felhasználására irányuló első nagy jugoszláviai kísérlet azonban arra int, hogy az ilyen elképzelés, ha részben a gyakorlatba viszik át, nem kívánt hatásokkal

Digitized by Google

jár. A jugoszláv gazdaságban fellelhető aránytalanságok (ár-aránytalanságok, infláció, a kitermelő és a feldolgozó ipar növekedése közötti aránytalanságok stb.) nem abból származnak, hogy nagy szerepet adtak a piacnak, hanem abból, hogy ez a piac *nem volt eléggé szervezetten megkötve*, illetve nem voltak megfelelően *központilag* ellenőrizve azok a feltételek, amelyek között a decentralizált termelőegységek működtek. Ugyanakkor a kísérlet legnagyobb tanulsága és eredménye, hogy kimutatta a piaci mechanizmusok funkcióképességét megfelelő ellenőrzés és szervezettség mellett, a társadalmi tulajdon léte alapján.

Van azonban egy másik illúzió is, és ez nem kevesebb kárt okozhat, s okozott is nekünk az elmúlt tizenöt évben, különösen 1956 előtt. Ez pedig az az illúzió, hogy lehetséges mindent egy központból „megtervezni", az árukapcsolatokat tervutasításokkal felcserélni, s a piaci kapcsolatokat kiiktatni. Ennek az illúziónak a gyakorlatba való átültetése vezetett és vezet oda, hogy a termelés és a realizálás folyamata nem szervesen és nem jól kapcsolódik egymáshoz. Az a rendszer, amely a termelők és a fogyasztók közötti közvetlen árukapcsolatokat központi tervutasításokkal vélte helyettesíthetőknek, a termelők monopóliumos egyeduralmának kialakulásához, eladhatatlan készletek felhalmozódásához, ugyanakkor az ezekben levő nyersanyagok krónikus hiányához, s különféle aránytalanságokhoz vezetett.

Mindkét fajta illúzió vonatkozásában van tehát gyakorlati tapasztalatunk, s ezek arra intenek, hogy nem szabad az egyik illúziót a másikkal felcserélni, mert egyikük sem ad helyes megoldást.

Próbáljuk meg röviden felvázolni a *szervezett szocialista piac* elméleti modelljét.

A szervezett szocialista piac meghatározásához és elemzéséhez a tervgazdálkodás feltételeiből kell kiindulnunk, minthogy ezek *meghatározzák* az árutermelés és így a piac jellegét is.

A tervgazdálkodás természetesen nem öncél és nem is csak óhaj. A termelőerők fejlettségének mai színvonalán a társadalmi tulajdon a tulajdon legracionálisabb formája. Ez az a forma, amely mellett *elvileg* a meglevő termelési tényezők a leghatékonyabban használhatók fel, vagyis a társadalom szükségleteinek megfelelő legnagyobb mennyiségű árutömeget képesek létrehozni a legkevesebb munkaráfordítással. A társadalmi tulajdon racionális felhasználása egyideiűleg *feltételezi* az újratermelés főbb tényezőinek és folyamatainak központi áttekintését, tehát azt, hogy *központilag, tudatosan, előre meghatározzuk a lehetséges gazdasági célokat és eszközöket;* másrészt szükségessé teszi a *decentralizáltan működő* termelőegységek tevékenységének összehangolását, koordinációját. *Ez a tervezés kettős funkciója.* Ezeket a funkciókat azonban *különböző* eszközökkel és módszerekkel lehet és kell megvalósítani, aszerint, hogy milyenek az adott gazdaságban meglevő természeti, termelési stb. feltételek.

A termelőerők mai fejlettsége Magyarországon olyan fokon áll, amelyen a termelés decentralizált termelőegységekben folyik, s a munkamegosztás kialakult rendjében milliónyi kapcsolat, összefüggés

Digitized by Google

alakul ki ezen egységek között. E kapcsolatok — amelyeket részben a technikai, gazdasági adottságok, részben a társadalmi viszonyok, sőt a hagyomány, a szokások stb. határoznak meg — márcsak óriási számuknál fogva sem tekinthetők át központilag. Ebből következik, hogy *központilag nem is tervezhetők.*

Mi az, ami valójában tervezhető? Azok a feltételek, amelyek között a decentralizáltan termelő egységek működnek, és azok a szabályok, amelyek (ezeknek a feltételeknek megfelelően) *korlátozzák* a termelőegységek tevékenységét, illetve egy, csak központilag kialakítható cél irányába terelik ezeket a tevékenységeket. Hogy a magyar gazdaság mely ágazatai nagyjából milyen arányban fejlődjenek, azt lehet központilag (és csak így lehet) racionálisan felmérni és eldönteni. Hogy azonban az egyes termelőegységekben hogyan használják fel legracionálisabban a termelési eszközöket, anyagokat, munkaerőt, hogy kevesebb, vagy több gépet, illetve munkaerőt használjanak és használhatnak-e fel az adott termék előállításához, hogy erre a termékre pontosan kinek, mikor, hol, milyen formában és mennyiségben van szüksége — azt a jelenlegi feltételek között (normális viszonyokat, vagyis nem hadigazdaságot tételezve fel) központilag nem lehet racionálisan szabályozni. Ebből fakad a decentralizáltan működő termelőegységek közötti *közvetlen árukapcsolatok*, illetve *áru- és pénzkapcsolatok* szükségessége. (Hogy e kapcsolatok *formája* miért áru-jellegű és pénz-jellegű, annak indokolására itt nem térhetünk ki.) *A termelőegységek közötti közvetlen áru- és pénzkapcsolatok összessége az az anyagi alap, amelyen a szervezett szocialista piac nyugszik.*

A kérdés most már az: mi biztosítja e kapcsolatok szervezett jellegét, azt, hogy e kapcsolatok révén a csak központilag felmérhető és meghatározható fő irányokban fejlődik a termelés és a gazdaság, ha a termelőegységek önállóan döntenek a rendelkezésükre bocsátott termelési tényezők: az eszközök, a munka, a föld stb. felhasználásáról. Ezt három tényező biztosítja:

1. A szocialista társadalmi tulajdon, és az államnak e tulajdonból fakadó joga a *termelőeszközök felhasználásának ellenőrzésére.*

2. Az egyes termelőegységek *közvetlen anyagi érdekeltsége a termelési tényezők legracionálisabb felhasználásában* (megfelelő szabályozás esetén, vagyis reális, a társadalmi szükségletet és erőforrásokat tükröző árrendszer stb. esetén).

3. *Az állam kezében levő eszközök*, mint: az árak szabályozása, a legjelentősebb beruházások szabályozása a költségvetésen keresztül, és a beruházások szabályozása bank-, hitel- és pénzügyi eszközökkel, a pénzügyi, hitel- és adópolitika, a devizaszabályozás és a külkereskedelmi monopólium, és végül — szükség esetén — a közvetlen állami utasítás, illetve előírás lehetősége.

Az államnak tehát a kezében van *minden olyan eszköz, amelylyel — központilag előre kidolgozott célok alapján és tervek segítségével — meg lehet határozni azokat a feltételeket és szabályokat, amelyek a decentralizált termelőegységeket a társadalom központilag kifejezett érdekeinek megfelelően szervezik.* Soha nem volt még olyan

Digitized by Google

államhatalom, amelynek ilyen lehetőségei voltak a gazdaság szervezettségének és egyidejűleg a decentralizáltan termelő egységek optimális szabadságának biztosítására.

Azok a közvetlen áru- és pénzkapcsolatok, amelyek ilyen központi szabályozás mellett a termelők között érvényesülnek, szervezettek, tehát *a piac szervezett*, mert szervezett az az anyagi alap, amelyen a piac nyugszik. Ez már nemcsak elméleti belátás, hanem *gyakorlati* tapaszatalat is. A beszolgáltatási rendszer 1956 előtt gyakorlatilag kikapcsolta a piacot, a termelők és a fogyasztók közötti árukapcsolatokat. Sokan attól féltek, hogy a beszolgáltatás eltörlése anarchiához fog vezetni. A gyakorlat azonban azt bizonyította, hogy a beszolgáltatás eltörlése és szervezett, lényegében közvetlen áru- és pénzkapcsolatokon nyugvó piaccal való helyettesítése még a kollektivizálás előtt sem vezetett anarchiához. Ellenkezőleg: emelkedett a termelés és javult a szükségletek kielégítése.

A gazdasági mechanizmus folyamatban levő reformjának most az a célja, hogy a rendelkezésünkre álló eszközök felhasználásával olyan *szervezett szocialista piacot* hozzon létre, amely a termelőegységek közötti, valamint a termelés és fogyasztás közötti közvetlen árukapcsolatok és pénzkapcsolatok révén biztosítja a termelési tényezők legracionálisabb felhasználását a termelőegységekben, a központi célok hatékonyabb megvalósítása érdekében.

Tételezzük fel: a vállalatok nem kapnak közvetlen központi utasítást arra, hogy milyen mennyiségben, kinek és hogyan termeljenek, illetve szállítsanak valamilyen terméket. Ebben az esetben egyrészt a kereskedelem rendeli meg a neki szükséges termékeket az egyes termelőegységektől, másrészt a vállalatok közvetlenül egymástól, illetve az állam a rendelkezésére álló költségvetési eszközök terhére. Az állami terv több évre előre közölheti a termelőkkel: az állam melyik ágazatokat szándékozik elsősorban fejleszteni, ennek érdekében milyenek lesznek az alapvető ármozgások, milyen befizetéseket kell eszközölni a költségvetésbe, mennyiért lehet devizát kapni, tehát importálni, milyen exportprémiumokat fizet, mely ágazatok mennyi beruházási eszközzel részesülnek a költségvetésből, milyen kamatláb mellett, mennyi hitelt lehet felvenni a bankoktól beruházásra és hogyan kell visszafizetni a kölcsönt, milyen lehet az amortizációs kulcs, mennyit fordíthat nyereségéből a vállalat béremelésre és fejlesztésre. Még sokáig lehetne sorolni azokat *a feltételeket* és *szabályokat*, amelyek mellett *a decentralizált egységek közvetlen áru- és pénzkapcsolatokra léphetnek egymással*, és amelyeket egy meghatározott *szállítási szerződési rendszer* jogilag is szabályoz. A vállalatok mindezen információk, valamint saját információik alapján maguk is tervet készítenek arra, hogy a következő időszakban mit, kinek és hogyan fognak szállítani.

Ebben az esetben a vállalat első tevékenysége az lesz, hogy megtalálja *a potenciális vevőt*, illetve azt a terméket, amelyet *a társadalom vár* tőle. Másodszor: megvizsgálja, hogy a *termelési tényezők mely csoportosítása mellett tudja a lehető legnagyobb nyereséggel előálli-*

Digitized by Google

tani az adott terméket, vagyis a minimumra szorítani költségeit, hiszen az árak — az áralakulás főbb elveinek meghatározása révén — jórészt központilag vannak szabályozva. A vállalat tehát nem egyszerűen csak *használja* eszközeit, hanem maga *gazdálkodik velük,* minthogy senki sem tudja nála jobban, hogyan lehet a leghelyesebben felhasználni ezeket az eszközöket. Ilyen feltételek között a termelők azt állítják elő, amit a felhasználók igényelnek tőlük, vagyis ami *ténylegesen realizálható,* eladható, hiszen a termékek értékesítése az ő gondjuk, nem pedig az államé. Az állam viszont a rendelkezésére álló, az imént felsorolt eszközökkel *meghatározza,* hogy nagy vonalakban mire van szüksége a társadalomnak, és olyan feltételeket teremt, hogy a termelőknek anyagilag érdekük legyen ennek a szükségletnek a kielégítése. Másrészt: a vállalatok (az említett korlátok között) maguk határozzák ugyan meg, hogy mit, kinek és hogyan termeljenek, de azért a gépgyárak most nem fognak hirtelen cipőt termelni, vagy fordítva.

Természetesen nem veszélytelen ez az út. Lehetnek aránytalanságok, hiányok, kényszerhelyzetek, de *a piacon keresztül könnyebb leküzdeni ezeket,* mint a piac kikapcsolásával, mert a termelőket gazdasági kényszer szorítja rá, hogy leküzdjék, s ez rendszerint hatékonyabb, mint az adminisztratív utasítás. Az ily módon keletkező esetleges veszteségek mindenesetre kevésbé veszélyesnek látszanak, mint az a veszteség, amely abból ered, hogy rendszeresen eladhatatlan, korszerűtlen termékek előállítására használnak fel szűkében levő eszközöket, kapacitást, anyagot és munkaerőt.

Rendkívül nehéz kidolgozni azokat a feltételeket és szabályokat, amelyek a piacot szervezetté teszik és beleillesztik a tervgazdálkodás egész rendszerébe. Azért is nehéz ez, mert kevés az ilyen irányú tapasztalatunk. A szocialista gazdaság alapjainak megteremtése azonban még sokkal nehezebb volt. Most rendelkezésünkre áll minden objektív eszköz, hogy egy szervezett szocialista piac segítségével felszínre hozzuk azokat a tartalékokat, amelyek gazdasági rendszerünkben rejlenek.

Dr. Csapó László

Digitized by Google

ESZMECSERE

Az érdekek „alá-" és „fölérendelésé"-ről

„Anyagi érdekeltség és szocialista tudat" című tanulmányában **Kovács Ferenc** egész sor lényeges elméleti kérdést vet fel (e lap októberi számában). Figyelemre méltónak tartom arra vonatkozó kísérletét, hogy az anyagi és az „eszmei" érdekeltség egységét ismeretelméleti szempontból is bizonyítsa. Véleményem szerint a tanulmányban felvetett kérdések megvitatása hozzájárulhat gazdaságirányítási rendszerünk fejlesztésének elméleti megalapozásához.

Kovács Ferenc tanulmányából két témakörhöz kívánok hozzászólni. Az első — és erről ezúttal rövidebben — az a kérdés, hogy az anyagi érdekeltség rendszerét a kizsákmányoló társadalmak is felhasználják a maguk osztályérdekei céljából.

Nem szorul bővebb bizonyításra: az osztálytársadalmak fejlődésének egyik jellegzetes, tipikus kísérőjelensége, hogy *a dolgozó osztályok egyre érdekeltebbé válnak a termelésben.* A rabszolga teljes érdektelenségével szemben a jobbágy a maga telkének határain belül már érdekelt a termelés növelésében, hiszen bizonyos keretek között ő rendelkezhetik a földesúri és az egyházi „adók" lerovása után megmaradt terméssel. A kapitalizmusban a munkára kényszerítés *gazdasági* eszközei kerülnek előtérbe, és ezek a gazdasági eszközök — a maguk konkrét megnyilvánulásaiban — anyagi eszközök is, mégpedig *anyagi érdekeltséget* teremtő eszközök. Sőt disztingválnunk kell: másként érvényesültek ezek az eszközök a klasszikus kapitalizmusban, mint korunk kapitalizmusában.

A marxista tudomány egyik fontos feladata feltárni korunk kapitalizmusának azokat a kifinomult, ravasz módszereit, amelyek a dolgozók legszélesebb rétegeiben is olyan képzetet táplálnak, hogy *közvetlen érdekük* a tőke gyarapítása. Ezeknek a módszereknek a tudományos elemzésétől és a mögöttük meghúzódó objektív cél leleplezésétől akkor sem helyes tartózkodni, ha a legfejlettebb tőkés országokban viszonylag magas életszínvonal, magas foglalkoztatottsági szint, bizonyos szociális intézmények stb. alakultak ki. Ezért nem tartom elégségesnek azt a megfogalmazást, amely szerint a tőkés viszonyok között alkalmazott anyagi érdekeltségnek „az a lényege, hogy a régebbi, a gazdaságon kívüli kényszer helyébe a gazdasági kényszer, az éhség fegyelme lép". Talán időszerű lenne megvizsgálni, tudományos analízis tárgyává tenni a tőkés rendszerben alkalmazott gazdasági kényszer tartalmát, lényegét. Az az érzésem, hogy ennek a gazdasági kényszernek tartalma — legalábbis a legfejlettebb tőkés országokban — túlmegy „az éhség fegyelmén".

Kovács Ferenc munkájának egyik sarkalatos pontja annak a tételnek a bizonyítása, mely szerint „a társadalmi érdekek elsőbbsége... objektív

Digitized by Google

tény, olyan társadalmi szükségszerűség, amelynek érvényesülése nélkül lehetetlenné válnék bármely emberi közösség viszonylag tartós fennállása és funkcionálása".

Teljesen helyes az a törekvés, hogy az anyagi érdekeltségi rendszer fejlesztésében mindig a társadalmi érdek érvényesítéséből induljunk ki. Az egyén lehetőségei össze vannak kötve az általános társadalmi fejlődés lehetőségeivel és tényleges eredményeivel. Ennek társadalmi és gazdasági alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona. Az egyéni (a „partikuláris") és a társadalmi érdekek összhangjának mint szükségszerű és tartós összefüggésnek a lehetőségét *először a szocializmus teremti meg.* Ezért is nehéz és bonyolult feladat megfelelni ennek a szükségszerűségnek, hogy úgy mondjam, átültetni ezt a hétköznapok gyakorlatába.

A társadalmi érdek és az egyéni érdek összhangja nem egyszer s mindenkorra adott. A társadalmi érdek a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének talaján maga is változik, fejlődik. Egészen más társadalmi érdek fűződött például a kisparaszti mezőgazdaság akkumulációs lehetőségeihez, mint a mai, a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság fejlesztési lehetőségének megteremtéséhez. Maga az, hogy adott időszakban mi a társadalmi érdek konkrét tartalma: kutatási, elemzési feladat, nemcsak szűk értelemben vett ökonómiai, hanem politikai kérdés is. A politikai vezetés színvonala nagyrészt a *megérlelődött társadalmi érdek időben való felismerésén* mérhető le. Ez ugyanis a feltétele annak, hogy az egyéni és a társadalmi érdekek összhangját meg lehessen teremteni. Ez az összhang sohasem jön létre magától, automatikusan. Ezt meg kell teremteni. És hogy *mikor* és *milyen fokon* teremtjük meg, attól nagymértékben függ előrehaladásunk üteme, a szocializmusban rejlő lehetőségek kiaknázása.

Az olyan nagy jelentőségű elméleti munka, mint gazdaságirányítási rendszerünk fejlesztése, amelynek egyik alapkérdése az anyagi érdekeltség kiterjedtebb alkalmazása, megérdemli, hogy felvessük eddig használt kategóriáink tartalmi problémáit is.

Arról van szó, hogy a társadalmi érdek, amely a gazdasági és társadalmi fejlődéssel együtt objektíve változik, idővel nem érvényesülhet, vagy nem eléggé érvényesülhet, mert a korábban kiépített érdekeltségi rendszer, a *régi* érdekeltségi viszonyok nem engedik érvényesülni. Ezek a régi alapon kialakított partikuláris érdekek mintegy korlátot állítanak az új társadalmi érdek érvényesülésének. És ilyenkor bizony gyakran a könnyebb ellenállás útját választjuk. Nem az *összhang* megteremtésére teszünk erőfeszítéseket, hanem — szubjektív módon — megkíséreljük *alárendelni* a partikuláris, az egyéni érdeket a társadalmi érdeknek.

Mi a tartalma annak a követelménynek, hogy a partikuláris, az egyéni érdeket rendeljük alá a társadalmi érdeknek?

Ezt a követelményt akkor tűztük magunk elé, midőn felismertük, hogy az egyéni és a partikuláris érdekek ellentétesek is lehetnek azokkal a célokkal, amelyeket a népgazdasági tervekben megfogalmaztunk. De megvizsgáltuk vajon, hogy *lehet-e* „alárendelni" egyiket a másiknak? Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy amolyan a priori formulaként éltünk ezzel az „alárendelési" követelménnyel, holott valójában a dolog nem is olyan kézenfekvő.

Digitized by Google

A szocialista gazdaság mozgástörvényeit, az objektív összefüggések kevésbé biztosítani a sokféle érdek összhangját, vagyis olyan érdekeltségi tudományunk és technikánk egyelőre nem teszi lehetővé a társadalmi szükségletek teljes körű feltárását, a továbbgyűrűző hatások sokoldalú számbavételét stb. (Gondoljunk csak a népgazdaság szerkezeti átalakításával kapcsolatos elgondolások „fehér foltjaira", s ezzel kapcsolatban egyikmásik konkrét feladat megalapozottságára.) Információs rendszerünk fejlettségi foka egyelőre nem elégséges a társadalmi és gazdasági folyamatok kellő analízisének elvégzéséhez. (Információs rendszerünk jórészt ma is az ötvenes években kialakult gazdálkodási szemléletet tükrözi; elsősorban a tervteljesítést és a termelés mennyiségi alakulását kíséri nyomon.) Ez nem zárja ki azt, hogy *bizonyos körben, bizonyos területeken* fejlettségünknek már a mai fokán is *meg tudjuk határozni a társadalmi érdeket,* mégpedig *az alapkérdések* tekintetében.

De miközben a népgazdasági terv átfogja a népgazdaság egészét és meghatározza a legfontosabb fejlesztési célokat, az árutermelés léte egyben bizonyos elszigetelődést is okoz, és kialakítja a partikuláris érdekszférákat. Ezért (és természetesen az egyre bonyolultabbá váló munkamegosztás következtében) az egyén sem, de egy-egy vállalat sem képes *közvetlenül* átlátni és felismerni a társadalmi érdeket.

Minthogy azonban az emberek (és szervezetek) cselekvéseit *meghatározott érdekek motiválják,* bizonyos fokú idealizmus azt várni, hogy egyének vagy kollektívák széleskörűen, rendszeresen és tartósan saját (vállalati) érdekeik rovására hozzák meg a népgazdaság érdekében döntéseiket. Arról van szó, hogy azokon a területeken, amelyeken az egyéni érdekeltség, a „partikuláris érdek" egybeesik, összhangban van a népgazdaság, a társadalom érdekeivel, *fel sem merül* ilyen probléma. A partikuláris érdekek „alárendelésének" a hangoztatása ott és akkor kerül előtérbe, ahol és amikor *ellentmondás van* a vélt, vagy valóságos társadalmi érdek és a partikuláris érdek között. Természetesen voltak és egyre többen vannak olyan emberek, akiknek öntudata magasabb az átlagosnál, akik a társadalmi fejlődés élvonalában állnak, s a társadalmi érdekeket messzemenően kívánják érvényesíteni, még ha számukra egyénileg nem kedvező is ez, ha áldozatot jelent is. Az egész gazdaság működésének mozgatórugóit azonban nem idomíthatjuk hozzájuk. A gazdasági életben ugyanis az általánoshoz, a tipikushoz kell szabni az érdekeltségi intézkedéseket, a konkrét módszereket és formákat, amelyek ily módon a *tömegek* cselekvését motiválják.

Az árutermeléshez tapadó érdekeltségi viszonyokat úgy is felfoghatjuk, mint információkat; információkat arról, hogy az egyénnek vagy a vállalatnak milyen tevékenysége elégíti ki a lehető legjobban ezeket az érdekeket. (Például hiába korszerűbb, piacképesebb ma valamely termék, ha az ára nem biztosít olyan jövedelmezőséget, mint a régi, begyakorlott gyártmány.) Nos, ha ezek az érdekeltségi viszonyok hamis, torz információkat közölnek, akkor óhatatlanul előtérbe kerül a partikuláris érdek „alárendelésének" hangoztatása.

Sokéves tapasztalat bizonyítja: vagy sikerült ilyen esetekben többékevésbé biztosítani a sokféle érdek összhangját, vagyis olyan érdekeltség viszonyokat teremteni, amelyek *a felismert népgazdasági érdeknek meg-*

Digitized by Google

felelően orientálják a vállalatokat, a különböző érdekszférákat — és ilyenkor megvalósult a társadalmi érdek —, vagy hiába hangoztattuk az „alárendelés", a „társadalmi érdek elsődlegességének" szükségességét: *az életben más valósult meg, mint ami kívánatos lett volna.* (Például felismertük a rohammunka, a termelés egyenetlenségének káros voltát és az egyenletesebb termeléshez fűződő társadalmi érdeket, mindeddig azonban nem történt lényeges változás, hiszen a jelenlegi érdekeltségi rendszer „szervezi" a rohammunkát. Vagy: hiába ismertük fel a műszaki fejlesztéshez fűződő jelentős társadalmi érdekeinket, és hiába hangoztattuk annak fontosságát, sőt hiába módosítottuk e felismerés alapján az érdekeltségi rendszer bizonyos elemeit is — az alapvető és meghatározó érdek ma még mindig a műszaki fejlesztés ellen dolgozik.)

Még egy kiegészítést tennék: a partikuláris érdek alárendelésének követelése abból is fakad, hogy nálunk *a gazdasági döntések és cselekvések tényleges gazdasági hatása* — haszna vagy kára — *nem mindig ott, abban a gazdasági egységben csapódik le, amelyben a döntés született és ahol azt végrehajtották.* Ez természetesen ellentétet okoz a partikuláris és a társadalmi érdek között, s ezt általában szintén nem lehet az előbbi „alárendelésével" megoldani. (A gépiparnak finomlemezre van szüksége, de a kohászat durvalemezt szállít; a külkereskedelemnek speciális kikészítésű áru kell, de az ipar tömegárut ajánl; a megrendelőnek előnyösebb volna az egyenletes szállítás, de a termelő az év végére igazol vissza stb. Ezekben az esetekben a gazdasági cselekvések hatásai általában vagy kizárólag a partnernál csapódnak le. A jobb minőségű termék kivitele növelné a külkereskedelem hasznát, de a munkaigényesség növelése esetleg veszélyeztetné a gyártó vállalat átlagbér-előírását stb.)

Kovács Ferenc is — helyesen — hadakozik az egyéni érdekeltség elvének megsértése ellen. Nem veszi azonban észre, hogy az általa is támogatott „alárendelési" koncepció ellentmondásban van egész kiindulási álláspontjával. Tudniillik az egyéni érdekeltség „alárendelése" a társadalmi érdek elsődlegességének érvényesítése jegyében — nem más, mint *az egyéni érdekeltség megsértése.*

Sőt, amikor „alárendelünk", akkor visszacsempésszük a gazdasági élet irányításába a szubjektív értékítéletet és a moralizálást is. Ki mondja meg: mi az egyének és a kollektívák munkaráfordításának társadalmi hatékonysága? Ezt csak *egyfajta* és *mindenhol egyformán alkalmazandó objektív mérce* fejezheti ki. Olyan mérce, amelyen *minden munka egyaránt lemérheti társadalmi hasznosságát.* Olyan mérce tehát, amelyben a *társadalmi érdek* is kifejezésre jut.

Sokan azt mondhatják, hogy nincs tökéletes mérce. Úgy van, ez igaz! De a pontatlan mérce hibahatárai, „hézagai", „rései" megismerhetők, ellensúlyozhatók. Egyesek például felvetik, hogy ha a vállalati nyereség lesz ez a bizonyos mérce, akkor félő, hogy egyes vállalatok spekulációs tevékenység útján fogják növelni nyereségüket. Ennek ellenszeréül utólagos „értékeléseket", revíziókat javasolnak; „meg kell nézni", miből fakad a nyereség stb. Azt hiszem, ilyen módszer alkalmazása ismét bőséges alkalmat nyújtana a szubjektív értékítéletre, a bizonytalansági tényezők szaporodására, a kockázattól és a felelősségvállalástól való menekvésre. Ezt a

Digitized by Google

módszert tehát — még ha jól hangzik is a társadalmi érdek elsődlegességének védelme szempontjából — el kell vetni. Helyesebb *olyan gazdasági terelőknek, gátaknak a beépítése a pénzügyi rendszerbe, amelyek* — hogy úgy mondjam — *nem teszik rentábilissá a spekulációt.*

Az egyéni vagy a partikuláris érdek „alárendelésének" van egy másik veszélye is. Ezt pedig az idézi elő, hogy szükségszerűen ***megsértjük a vezetői hatáskört,*** automatikusan ***átháritjuk a felelősséget,*** hiszen nem az történik ami a helyi vezetőknek a szándéka, hanem az, ami más szervezeteknek a célja. Sőt: az „alárendelési" kísérlet azzal jár, hogy a dolgozókban olyan képzet alakul ki, mintha *szivességet* tennének a feladat végrehajtásával. „A népgazdaság elvárja" — szoktuk mondani. És ilyenkor nem is mondhatunk mást. Ha az egyéni érdekeltség ***ellenére*** hajtanak végre valamilyen feladatot, akkor a népgazdaság valóban csak „elvárhat". És ez a baj. Sok esetben az „elvárásra" építünk még olyan területeken is, amelyeken egyértelműen kitűztük a társadalmi célokat; gondoljunk csak a beruházási eszközök koncentrálására, a minőség javítására stb. A legutóbbi részleges normarendezés során is kiderült például, hogy helyenként úgy rendezték a normákat, hogy egyszerűen elhagytak bizonyos szükséges technológiai műveleteket, s ez a termék minőségének rovására ment. Hiába „várja el" a népgazdaság a minőség javulását, ***ha a partikuláris érdekek nem kerülnek összhangba ezzel a célkitűzéssel.***

Kissé misztikus számomra a szerzőnek az az állítása, amely szerint „a közérdek elsőbbsége az egyetlen objektív kritériuma annak, hogy az egyéni jólét növelésére való törekvés a társadalmi jólét megfelelő növeléséhez járul-e hozzá" stb. Nem értem, hogyan lehet a közérdek elsőbbsége az egyetlen objektív kritérium. A gazdasági életben *mérni* kell: ráfordításokat és eredményeket mérnek össze, erőforrásokat mérlegelnek stb. De hogyan lehet mérni, mérlegelni a közérdek elsőbbségét? És főleg: hogyan mérlegelje ezt az a munkás vagy az a tsz-dolgozó, aki a munkamegosztás mai fokán, jövedelmének maximalizálására törekedve, *csak korlátozottan ismerheti* egyéni cselekvéseinek társadalmi hatását, az össztársadalmi cselekvésbe való beilleszkedését?

Egyébként megjegyzem, hogy a közérdek is lehet *vélt* érdek; jónak vélt tervekről és elképzelésekről is kiderülhet, hogy nem valósíthatók meg, vagy csak részben reálisak. Ilyenkor pedig aligha nevezhetjük „objektívnek" ezt a közérdeket. Talán az egyéni és a partikuláris érdek megsértésének, „alárendelésének" is szerepe lehet abban, hogy néha csak lassan, utólag derül ki valamilyen gazdasági cselekvésnek a nem gazdaságos volta, vagy valamilyen „népgazdasági érdek" felismerése. Úgy vélem, *az objektíve helyes népgazdasági érdek* felismerését is megkönnyíti, ha a partikuláris érdekek „alárendelése" helyett *az érdekek összehangolására* vesszük az irányt. Félreértések elkerülése végett: a *népgazdasági érdek következetesebb érvényesítése* végett hadakozom az egyéni, a partikuláris érdek megsértése ellen. Arra kívántam rámutatni, hogy a társadalmi érdek érvényre juttatásának nem az az útja, hogy a partikuláris érdekek „alárendelésére" törekszünk, hanem az, hogy megkeressük és megteremtjük a sokféle érdekeltségnek az adott körülmények között lehetséges legtökéletesebb összhangját.

Digitized by Google

Hozzászólásomban nem foglalkoztam a téma eszmei részével. Megjegyzem azonban, hogy a szocialista társadalmi tudat fejlődése és az „eszmei" érdekeltség szempontjából is fontos feladatnak tartom ezeknek az elvi kérdéseknek a megvitatását.

Összefoglalva: egyetértek a szerzővel abban, hogy *a társadalmi és az egyéni érdek dinamikus összhangjának megteremtésére* kell törekedni. Gyakorlatiasabban talán így fogalmazhatjuk meg ezt: olyan viszonyok kialakítására törekszünk, amelyben *az a jó a vállalatnak, ami a népgazdaságnak is hasznos.* Azokon a döntő területeken, amelyeken felismertük a népgazdaság érdekeit (itt is folyamatról van szó), úgy igyekezzünk lerakni az érdekeltség sínpárjait, hogy ebbe az irányba vigyék az egyént és a kollektívát. Az érdekeltségi viszonyok adta információk megközelítően a valóságos gazdasági folyamatokat tükrözzék, és a gazdasági döntések hatásai valóban ott jelentkezzenek (általában), ahol a döntés történt. Az érdekeltségi viszonyokat — a megérlelődött társadalmi szükségleteknek megfelelően — korrigáljuk: ennek a korrigálásnak arra kell irányulnia, hogy újra megteremtsük a társadalmi és a partikuláris érdek összhangját.

Dr. Varga György

A realizmus korszerűsége és a művészi szubjektivitás

A realizmus modern értelmezéséről a Társadalmi Szemlében *Maróthy János* tanulmányával elindított vita igen tanulságosnak bizonyult. Különösen, amikor egyik legfontosabb gondunk, a szocialista realizmus körüli problémák is bekerültek a vita látómezejébe, elsősorban az *Elméleti Munkaközösség* téziseivel. Ezzel számos kérdésben sikerült kialakítani a korszerű művészetszemlélet elméleti kereteit, amelyeken belül továbbgyűrűzik ugyan a vita, de amely szemlélet mégis a modern artisztikus jelenségek szerkezetét tudja megragadni.

Néhány pontján azonban — úgy érzem — mégis elvont maradt ez a vita. Erre akkor döbbentem rá, amikor alkotó művészekkel beszélgettem, s láttam, mennyire más síkon folynak ugyanezekről a problémákról a viták a műhelyekben. Polémiánk elméleti jellegű, de az a baj, hogy ezt az elméleti jellegét nem a közvetlen és élő művészi alkotási gondokból építi fel, nem tart vele szorosabb kapcsolatot. Most tehát, amikor néhány mozzanatot szeretnék kiemelni ebből a jócskán kiterebélyesedett vitából, elsősorban az az igény vezet, hogy elméleti eszközökkel ugyan, de mégis közelebb tudjunk kerülni a realizmus *műhelygondjaihoz*, konkrét művészi alkotásbeli problémáihoz.

A korszerűség ellentmondásai

Az egyik újra meg újra visszatérő alaptéma: *a realizmus és a modernség összefüggése és viszonya.* A vitázó feleket — akár kimondott, akár átvételes formában — az itt jelentkező ellentmondások értelmezése választja

Digitized by Google

el egymástól. S nem véletlenül: mai művészeti fejlődésünk egyik legégetőbb kérdése a korszerűség igényének és szerkezetének értelmezése, az új utak keresésének ellentmondásos jelensége. Ez az a pont — úgy érzem —, ahol a vita a műhelyproblémák elevenébe is talál, ez a kérdéscsoport izgatja az alkotókat is szinte minden művészeti ágban, legfeljebb a képzőművészetben és a zenében jobban látható ez a törekvés, az irodalomban kevésbé. A realizmus-vitában is ez a kérdés robbantotta ki a nemzetközi polémiát.

A polémia során a különböző értelmezések félreértéseket is hoztak magukkal, melyeket szélsőséges formában két pólusra lehetne osztani. Az egyik póluson kialakult az az álláspont, hogy a korszerűség főként az ábrázolási módszerek, stílusok, kifejezőeszközök modernségének dolga, azoké a művészi fegyvereké, melyeket a 20. század oly bőségesen tár az alkotók elé, és amelyeknek felhasználása elől a dogmatizmus oly mereven elzárkózott éveken keresztül. A korszerűség itt a művészi kifejezés adott struktúrájához való alkalmazkodás jegyében rajzolódik ki — szemben a konzervativizmussal, vagy a hagyományokhoz való hűséggel, mely megmarad a 19. század eszközeinek színvonalán. Hogy aztán a modern zene elindítói — pl. *Debussy* — még a 19. század művészei, hogy a mai művészetben maradandót alkotóknak óriási hányada dolgozik „hagyományos" eszközökkel — *Miller, Williams, Joseph Conrad, Thomas Wolfe, Prokofjev, Leger* stb. —, az már nem szűrődik át ezen a merev szétválasztáson. Lényegében ezt az álláspontot foglalja el *Klaniczay Tibor* és *Illés László* tiszteletre méltó szenvedéllyel és jelentős gondolati erővel áthatott tanulmánya, de a vita korábbi fázisaiban ez az álláspont derengett át *Garaudy* hűres tanulmányán is.

A realizmus fogalmának és művészi gyakorlatának védelmezését ezzel szemben egy másik gondolati szélsőség és a vele járó egyoldalúság zavarja: a kifejezőeszközök egyoldalú modernségével szemben — helyesen — a tartalom korszerűségét, a társadalmi töltetek tágabb értelemben vett maiságát kéri számon, és másodlagosnak tartja a stílusproblémát. Lényegében ezt az álláspontot védelmezi, igen mély elemzésekkel, a művészeti ismeretelmélet problémáit feszegetve, *Kiss Lajos* és *Ujfalussy József* is. (Hozzá szeretném tenni ehhez a jellemzéshez, hogy most kissé karikaturisztikusan eltúlzom az álláspontok „irányulását", s szélsőségesen fogalmazok.)

Miért tartom — minden finomabb átmenet ellenére, melyre pl. *Illés László* tanulmánya tesz kísérletet — mégis hamis végletnek ezt a két szélsőséget? Azért, mert mindkettő eltekint *attól a valóságos dialektikától, mely a művészi alkotó folyamatban, a művészi szubjektivitás és az életanyag küzdelmében alakul*, s mely a korszerűségnek egy sokkal ellentmondásosabb alakzatot ad. Röviden: a művész kezei között a korszerűség *nem a vagy-vagy formában* jelentkezik, hanem abban az áttételesebb formában, hogy bizonyos korszerű társadalmi és emberi problémák csupán a modern kifejező eszközök áttételén keresztül lesznek egyáltalán láthatók, és egyszerűen eltűnnek, ha nem ezeken a formákon keresztül közelíti meg őket a művész. Más tartalmak és életvitelbeli, társadalmi jelenségek viszont nem viselik el a divatos, modern formákat: itt a korszerűséget, a tartalom maiságát csak a „hagyományos" formák újjáteremtése, átépítése és átlelkesítése tudja világra segíteni.

Digitized by Google

Gondoljunk pl. a *Húsz óra* formai szerkezetére. A kisregény alapvető tartalmi újszerűsége az a felfedezés volt, hogy az emberek életének összetett ellentmondásai egyszerre jelentkeznek „igen"-ként és „nem"-ként, sokféle viszonylataikban különféle arcokat mutatnak, és lehetetlen egy-egy arculatban felismerni a lényegüket. A falusi orvos alakjától egészen a volt párttitkár, Máté figurájáig minden szereplőnek annyi profilja van, ahány oldalról közelítjuk meg, ahány összefüggésben látjuk őket feltűnni. Az orvos Pestre vágyik, szenved a falusi környezetben, unja ezt a vidéket, bárt rendez be a pincéjében, és a riporterrel beszélgetve, cinikus félmondatokkal könnyít keserűségén. Itt még a „lezser etika" képviselőjét sejtjük a mutatott arc mögött. A falu azonban másképp ismeri az orvost: hosszú évek óta ő az első, aki hajnaltól késő estig járja a tanyákat, aki lelkiismeretesen látja el betegeit. És még ez a másik kép sem az igazi portré, mert ez a kép is csak abban a vetületben válik igazzá, ha ráébredünk: ez az ember felejtést keres a munkájában; a beletemetkezés — menekülés gondjai elől. Mármost ezt a sokszorosan összetett emberi arculatot, amely az átmeneti korszak sajátos emberi-társadalmi jelensége, nem lehetne másként *észrevenni és művészileg ábrázolni*, ha *Sántha* nem egy végtelenül modern, eredetében avantgardista jellegű eszközzel közelítette volna meg életanyagát: az ún. szimultanizmus ábrázolásmódjával. Egyszerre és egyidőben mutatkozik az orvos és a többi szereplő ezzel a sokféle külsővel és arculattal, és az igazság nem az egyik vagy a másik profilban keresendő, a „másik" arc sem csupán képmutatás, vagy látszat az előbbihez képest, hanem mindegyik arculat egyszerre és egyidőben — egymással való vonatkozásában — igaz. Ez a tartalmi felfedezés, a mai társadalomról és emberről készült látható röntgen-felvétel tehát csak ezeknek a korszerű eszközöknek fényében dereng át. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ezt a modern ábrázolási eszközt a *tartalmi felfedezés kiteljesítése tartja*, ez teszi élettelivé — és láthatatlanná is: a szimultanizmus formai, eszközbeli fogását *észre sem veszi az olvasó*, ez a forma számára láthatatlan, mert csupán a világ rétegeit tárta fel előtte az író; a forma csupán az a láthatatlan vezérmű, mely tekintetét vezeti.

A modern eszközök tehát csak akkor válnak korszerűvé, ha *mint eszközök* el is tűnnek, felolvadnak a megjelenített világ teljességében, ha az általuk felfedezett élettartalom egyúttal át is formálja és láthatatlanná is teszi őket. Ezért mondottam, hogy a korszerűség nem lehet egyoldalúan *vagy* a tartalom, *vagy* a stílusok dolga, hanem a *kettő egymást építő és alakító kapcsolatának* problémája. És ennek az összefüggésnek, élő dialektikának a mozgása hiányzik az eddigi vitából, elsősorban *Klaniczay Tibor* és *Illés László* hozzászólásából.

A kérdést az teszi bonyolulttá, hogy a korszerűséget az eszközök modernségével azonosító álláspont egyúttal számos *relatíve jogosult mozzanatot* foglal magában. A művészetek legújabb fejlődésének története annyiban különbözik összes korábbi fázisától, hogy a *„kifejező eszközök"* kategóriája ma minőségileg mást jelent, mint korábban. A régebbi korszakokban az „eszköz" egy a *mindenkori jelenben* kialakult nyelvrendszer szintaxisa volt (pl. a gótikáé, vagy a barokké), meghatározott fordulatai — más és más újrateremtésben és átformásban, de valamivel mélyebb kö-

Digitized by Google

zőség révén — újra meg újra visszatértek. Az eszközöket tehát a *jelen* formanyelve jelentette, vagy — mint a renaissance idején — egy sajátosan átértelmezett múltbeli ideál formálta. De még itt is az egész korszakot *egyetlen meghatározott egységes formanyelv* uralta, melynek elemeit mégis csak a jelenben élő és ható formák alkották. A művésznek még nem kellett gondolkoznia, milyen formában írja meg zenéjét vagy versét — a formanyelv egyben anyanyelve is volt. A schilleri „naiv művész" fogalma még ezt a magatartástást jellemezte: az alkotó kezei között az életanyag természetes „naivitással", a formával együtt jelentkezik.

A változás a 19. század derekán kezdődött: akkor, mikor a művészettörténeti *múltat* felfedezték, mikor rájöttek, hogy nemcsak a *jelen* művészete létezik, hanem élő anyag a korábbi művészetek formavilága is. Ekkor fedezik fel pl. a zenei múltat. Korábban csak azt játszották, amit éppen „*ma*" írtak a zeneszerzők; *Bach* H-moll miséjének felújítása után azonban elindul az a folyamat, melyben a zenei régmúlt is része lehet a jelen élvezetének. *Shakespeare* majdnem százötven éven át halott volt Európában, nem játszották darabjait; csak *Goethéék* kezdik felfedezni. A képzőművészeti múlt alaposabb tanulmányozása is ekkor indul meg, *Winckelmann* ókori művészettörténetével stb.

Ennek az új szemléletmódnak a folytatása a 20. század, melyben már egyre gyorsabban váltogatják egymást a stílusok, és a letűnt formai vívmányok nem végleg halnak ki, hanem *választékként* továbbra is ott maradnak a művészek eszköztárában. A 19. század előtt a múlt eszközei láthatatlanná és használhatatlanná váltak, a 20. század azonban olyan művészi formanyelv-gyűjteményt alakított ki, melyben a *kifejezési eszközök elvont választéka szinte végtelenné bővült:* az antik formák, az archaizálók éppúgy választhatók, mint a barokk utánérzések, vagy a már túlhaladott expresszionista vagy szürrealista formák. *Picasso* egész sorozatot rajzol antik formanyelvben; a pikareszk regény 18. századi formái támadnak fel néhány modern prózaírónál — pl. *Günter Grass*-nál — stb.

A szocialista realista művészet megjelenése ezt a folyamatot is tudatosítja: *az egész eddigi kultúra örökösének vallja magát,* és így számára is problémaként jelentkezik ez a formaválaszték. Az a látszat keletkezik tehát, mintha a formák és stílusok *szabadon választható alakzatok volnának,* melyeket a művész önkényesen építhet rá bármilyen témára és tartalomra. Azért csak látszat ez, mert az igazán nagy művészek, — a maradandó alkotások tanúsítják ezt — az életanyag és a tartalom követelményeiből kiindulva alakítják ki saját stiláris és kompozíciós megoldásaikat, s mert — másfelől — bizonyos eszközök birtokában többet és mélyebben fedeznek fel a valóság „mélyrétegeiből", lényegi folyamataiból. A művész formaválasztását a valósággal vívott párharca, az alkotás dialektikus folyamata szabja meg: a formától a tartalom meglátásáig, majd ennek művészi kiteljesedéséig tartó úton, mely egyben az eszközök továbbépítéséhez, korszerűsítéséhez is elvezet.

Itt kezdődne a tulajdonképpeni elméleti probléma: hogyan látja a művész a valóságot, mi az, amit a jelenség és lényeg dialektikájából kiemel és ábrázolni képes. *Vitányi Iván* — aki az eddigi írások során a legalaposabban vizsgálta a *művészi szubjektivitás* újraalkotó szerepét — igen he-

Digitized by Google

lyesen írja, hogy a visszatükrözés során lehetetlenség szétválasztani azt, amit a művész — világnézetéből, rokonszenveiből, érdeklődési köréből következően — jelenségként ragad meg, attól, ami *objektív* jelenség. A valóság művészi újraalkotásában a jelenségek új struktúrában, hierarchiában és szerkezeti szerepben jelentkeznek, s ebben az alkotó folyamatban már annak a bonyolult harcnak vagyunk tanúi, amelyben a művész tévedésein, félreértésein, illúzióin és a valóság látszatain át közelíti meg az objektív lényegi összefüggéseket.

Ezt a gondolatot egy lépéssel tovább kellene vinni, és itt kapcsolódhatunk vissza az eddig kialakult korszerűség-vitához. A művészi visszatükrözés az alkotói szubjektivitás szűrőjén, a valóságlátás, az illúziók, a pszichológiai adottságok stb. áttételén keresztül jön létre, és ezért elválaszthatatlan a *hamis tudat* alakzatainak befolyásától. Amikor a művész a valóságkép realizmusáért küzd, akkor meg kell vívnia a látszatokkal, a hamis összefüggésekkel, az elfogadott és valóságnak vett ál-összefüggésekkel. Ezt a harcát azonban legtöbbször a *hamis tudattal* vívja. A hamis tudat, mint ismeretes, azt jelenti, hogy a gondolkodók elődeik vívmányaihoz csatlakoznak, vagy azokkal vitáznak, és nem veszik észre, hogy eközben a maguk korának, osztályának alapvető érdekeit fogalmazzák meg. Azért hamis ez a tudat, mert nem látja, hogy a valóság összefüggéseivel foglalkozik, szeme előtt csupán az elődök gondolati formái lebegnek. *Engels* ebben az értelemben vizsgálta az egyes tudományok és tudatformák (jog, filozófia, vallás) fejlődésének jelenségeit.

Mennyiben jelentkezik *speciális* formában a hamis tudat a művészi alkotómunkában? Annyiban, hogy itt a művészi eszközök, stílusok, kifejező formák, vagy az éppen felfedezett életjelenségek adják azt a fonalat, melyet egy-egy művész *folytatni* kíván — és eközben igen gyakran észre sem veszi, hogy valójában korának alapvető kérdéseit is átfogalmazza. A művészi gyakorlatban, a „műhelyben" tehát úgy működik a hamis tudat, hogy az alkotók legtöbbször egy-egy új formai vívmányt akarnak *kipróbálni*, vagy egy másutt már látott életjelenség ábrázolását kívánják a maguk látásmódja szerint újrafogalmazni, vagy bizonyos stílusokban elmerülve szeretnének kísérletezni. Nemcsak a világnézet, a gondolati beállítottság szabja meg tehát, hogy mit lát meg a művész a valóságból, nemcsak élettapasztalatainak mélysége irányítja, hanem az is, hogy *milyen csatlakozási pontokról indul el:* milyen művészi eszközökben, ábrázolási problémákban, élettényekben gondolkozik, melyek azok a formai, stílusbeli sajátságok, vagy művészileg jelentkező tartalmi, életténybeli mozzanatok, melyeken keresztül a társadalmi szerkezetet látja.

Az alkotó folyamatnak nyilván nem ez a fő meghatározója, de szerepe, befolyásoló ereje mégsem hagyható figyelmen kívül: a valóság felfedése és realista ábrázolása a hamis tudat hatására színeződik, alakul, vagy deformálódik és zsákutcába jut. Igen sokszor előfordul, hogy egy-egy művészt az indít egy-egy kép megfestésére, hogy egy új eszköz birtokában, annak csábítására akarja „újralátni" az élet egy darabkáját, és esetleg maga is csodálkozik, mikor a mű, melyet létrehozott, sokkalta gazdagabb vagy esetleg szegényesebb lesz, mint maga remélte. Ő csak a formai, eszközbeli kísérlet nyomdokain indult el, de a formák által felszabadított tartalom és aztán az

Digitized by Google

életanyag tovább csábító és vezérlő gazdagsága a valóság eddig láthatatlan rétegeinek ábrázolásához vitte. Így pl. *Borsos Miklós* szobrászatában megfigyelhetjük, hogy utóbbi alkotó periódusában új formai adottságok körében kezdett el kísérletezni. Az indítékot ezek az új struktúrák adták, ezek nyomában érkezett el egy új szintézis lehetőségének küszöbéig.

Kiderül tehát, hogy csak a kérdés felszínén járunk, ha a realizmus korszerűsítési formáit egyoldalúan a mai avantgard-művészet vívmányainak relációjában keressük. Kétségtelen, hogy enélkül a viszony nélkül fejlődésünk számos jelensége érthetetlen. De ha megmaradunk a stílusok korszerűségének *elvont rétegében*, akkor *a kritika éppúgy fogva marad a hamis tudat körében, mint az alkotó művész.* Csak azt fogja látni, milyen elvont csatlakozási pontok kínálkoznak a mai művészetben, de nem tudja felmérni, mit kíván az életanyag, milyen finomabb dialektikát kínál a mai valóság és a rendelkezésére álló kifejezési formák feszültsége. Nem veheti észre, hogy ezek a formák egyrészt hozzásegíthetik bizonyos tartalmak meglátásához, de ezeknek az életjelenségeknek a kiteljesítéséhez már ugyanezeknek a formai rétegeknek újraformálása, újjászületése szükséges, hogy tartalmaik gazdagsága kibontakozhasson.

A művész tehát nem a mezítelen, mindenki által jól látható jelenség— lényeg dialektikával áll szemben, hanem neki az alkotás folyamatában alakítania, újrateremtve felfedeznie kell ezt a kapcsolatot, és ennek a felfedezésnek egyik segítője — vagy akadálya — a művészi szemléletmód *hamis tudat* jellege, a stílusokban, formákban, életanyagokban való gondolkozásmód és valóságlátás. A *kritikus* azonban nem elégedhet meg ennyivel: neki ki kell lépnie a hamis tudat köréből, és a realizmus-kategóriával olyan mércét kell használnia, melyben a legmodernebb megoldások is csak annyiban számítanak egyben korszerűnek, amennyiben *új tartalmak viszonylag teljes és gazdag feltárásához* vezetnek.

A realizmust egyszerűen stílussá lefokozó elmélet — érzésem szerint — megmarad a művészi hamis tudat színvonalán, mert nem tudja megtalálni azt a differenciáló mértéket, amellyel a modern művészet hallatlanul gazdag eszközanyagából *az igazán korszerűt* fel tudná ismerni. Ebben a fogalomrendben gondolkozva, az expresszionizmus vagy szürrealizmus eszközei korszerűek is és korszerűtlenek is, és nemigen lehet magyarázatot találni arra, hogy miért működnek ugyanezek a formák az egyik művésznél realista funkcióban, a másiknál pedig üres, vagy éppen dekadens játék elemeként.

Az életanyag, a stílus és a realizmus korszerűsége

A realizmus korszerűsége nem az eszközök és a modern stílusok átvételének kérdése. *Lukács* realizmus-koncepciója hangsúlyozza, hogy bizonyos művészi vívmányok egyaránt lehetnek a realizmus fegyverei is, de a valóság elleplezése, a látszatnak való behódolás kerítői is. Az idő felbontása, a többrétegű idődimenziók használata, vagy a zenei hangzásrend fellazítása magában véve modern vívmány, de ezeken belül igen széles skáláját lehetne bemutatni a realista és nem-realista megoldások átmeneteinek. *Joyce*-nak *Ulysses* c. regényével nem azért vitatkozunk, mert a viszszapillantás és a jelen idő sajátos konglomerátumában foglalja össze vi-

Digitized by Google

lását. *Jorge Semprun*, a *Nagy utazás* c., ma már méltán világhírű regényében, *ugyanezekkel az eszközökkel* él, ez mégis ízig-vérig realista alkotás. A laza forma nem önkényes választás eredménye, nem a korszerűséghez való elvont ragaszkodás szülötte: annak a művészi becsületességnek a következménye, hogy *Semprun* húsz évig nem volt képes erről a témáról írni; a dicsekvők és a megbocsátók ízléstelen művei tartották vissza az írástól. És az eltelt húsz év egyúttal azt is rákényszerítette, hogy számára a történet egyszerre legyen *jelen* és *múlt*, emlékezés és reflexió, a jelenre való visszahatásnak és a múlt vádoló követelésének szövevénye. Ennek a magatartásnak és valóságlátásnak lett művészi következménye a visszatekintő-reflektív formai megoldás. Ezekben a formákban aztán az ábrázolt világ *totalitását* tudta megragadni: mindazokat a fontos emberi és társadalmi szálakat, melyek akkor és azóta fontosak voltak: az ellenállás emberi forrásait és tartalékait, a mai polgári társadalommal szemben is érvényes ítélkező szigorát, az emberi függetlenség forrásait és a szabadság belső feltételeit. És ez a totalitás emeli ezt a regényt magasan a hasonló szerkezettel íródott művek átlaga fölé.

Ez a *totalitás-kategória* alkotja aztán a lukácsi, ún. „nagyrealizmus"-koncepció tengelyét: ha sikerül a művésznek áttekintenie és összefognia a valóság leglényegesebb mozzanatait, az egy-egy emberi probléma kapcsán jelentkező szerteágazó összefüggéseket, akkor az így kimunkált kép realista lesz, és értéke felől nem az eszközök milyensége dönt. Ha azonban csupán töredéket tud nyújtani, ha az ábrázolt valóságot átfedik a látszatok hálói, akkor a legkorszerűbb formák árnyékában sem beszélhetünk realizmusról. Ez a totalitás-fogalom valahogy kimaradt az eddigi viták-ból, pedig úgy érzem, itt van a realizmus korszerűségének és modernségének egyik kulcskérdése.

A művészi totalitás kiépítése persze maga is műhelyprobléma, az alkotás folyamatában a művészi szubjektivitás vetületében másképp jelentkezik, mint a már kész művekben. A probléma itt úgy merül fel, hogy a totalitás átfogása maga is függvénye lesz a kifejező eszközöknek: bizonyos életanyagok egy-egy „testhezálló" formában nagyobb mélységélességgel jeleníthetők meg, másokban viszont csak gyengébben, vagy éppenséggel torzultan. Ezzel azonban újabb probléma jelentkezik. Fentebb azt mondottuk — és itt értünk egyet *Illés Lászlóval* —, hogy a művészi formák magukban nem lehetnek sem realisták, sem dekadensek. Itt viszont arról szólunk, hogy az egyik forma mégis tágabb, a másik szűkebb, torzító teret enged a tartalom mozgásának. Mégis értékkülönbséget teszünk tehát a formák között?

Mi lehet ennek az ellentmondásnak feloldása? Az, hogy a művészi stílusok kérdése *viszony-kategória:* bizonyos művészi ábrázolási lehetőségek *csak egy meghatározott életanyagra való vonatkozásukban* szűkösek vagy gazdagítóak, torzítóak vagy realista teljességet engedők. Hogy mit enged látni a valóságból, hogy az életanyag belső mozgása milyen alakzatot ölt, hogy tehát a tartalom miként „akar" átcsapni formává — ettől függ az is, hogy a kínálkozó formai megoldás szűkös és torzító szerkezet lesz-e, vagy a realista teljesség segítője. A tartalom és a forma összefüggése nem olyan, mint két dobozé, melyeket egymásba lehet rakni, hanem olyan

Digitized by Google

viszonykategória, melyek egymásra való vonatkozásukban válnak élővé. Mindez azt mutatja, hogy csak kölcsönhatásban van értelme ennek a két kategóriának, és csak ezen a *viszonylaton belül* beszélhetünk a formák realizmusáról, vagy a realizmust korszerűsítő küldetéséről.

Elvontan tekintve, a stílusok modernsége csupán *szellemtörténeti* alakulat. *Illés László* és *Klaniczay Tibor,* amikor a stílusok szabadságát védelmezik, gyakorlatilag helyes úton járnak, mert nálunk bizony hosszú időn át azonosították a realizmus-kategóriát egy uniform stílussal. *Elméletileg* azonban tévútra futnak, mert nem veszik észre, hogy az eszközök és stílusok *látszólagos egyenértékűsége* a gyakorlatban mégis az életanyagon mérődik: bizonyos eszközök és stílusok azért hanyatlanak és kerülnek második vonalba, mert a társadalmi szerkezetet már nem lehet gazdagon átlekinteni és megjeleníteni ezekkel a művészi lehetőségekkel. A realizmussal szembeforduló törekvések ott jelentkeznek, ahol az összefüggések teljességét nem lehet feltárni, ahol valamilyen okból nem sikerül kialakítani az ábrázolt életanyag rejtett összefüggéseit, és látszatok uralkodnak a képen. És ezt az antirealista tendenciát néha igen jól szolgálják az önállósult, divattá vált stílusok, melyeket az életanyag mozgásától és igényeitől eltekintve alkalmaznak.

A kérdést persze még az is bonyolítja, hogy ezek a formai problémák az avantgardizmusban mint a társadalmi-politikai ellenállás, tiltakozás művészi gesztusai jelentkeznek: tehát vonzóak, és elvontan tekintve haladó szelleműek. Csakhogy a tiltakozás egyoldalú marad, a társadalomkritika, melyet a mai „jóléti társadalommal" szemben gyakorolnak, felszínes, s ezért bonyolódnak össze a realizmus felé kutató becsületes törekvések a szűkös, tartalmat és életanyagot eltorzító formákkal. (Ezek a problémák különösen élesen láthatók pl. a nyugatnémet *Gruppe 47* tagjainál; náluk élesen jelentkeznek a kritikai törekvések, néha azonban az éppen divatos formai megoldások elnyomják társadalmi életanyagaik formai követelményeit.)

•

A korszerűség a mai művészeti fejlődés kulcskérdése, az itt gyűrűző vita tehát telibe találja akut művészeti gondjainkat. De nálunk sajátos az akusztikája ennek a kérdésnek: a modernség számos irányzatából és áramlatából kialakult valami homályosan körvonalazott „modernség-igény", melyben *minden* irányzat, a legvadabb avantgardizmus is hozsannát kap, példa és követendő út lehet. A modernségtől való elzárkózás korábbi gyakorlatát a szelektálatlan odafordulás váltotta fel, és igen erős ellenszenv él mindenféle *értékeléssel,* hierarchia-teremtési kísérlettel szemben. Ma könnyebb *Schönberg*-ért, vagy *Dubuffet*-ért, vagy *Robbe-Grillet*-ért lelkesedni, mint művészetük problémáiról szólni. A kritikus gondolkodás és az értékelő szemléletmód ázsiója erősen esett az utóbbi évek művészeti közgondolkozásában. Ennek a vitának egyik fontos feladata lenne, hogy ennek a gondolkozó-ítélkező szemléletmódnak újra hitelt teremtsünk, azzal, hogy a művészi ellentmondások sokoldalú elemzésének igényét építjük ki. Nemcsak fogalmainkat kell finomítanunk és gazdagítanunk, nemcsak elméleti eszközeinket kell kibővítnünk, hanem egyúttal meg is kell védelmeznünk azokat az alapvető vívmányokat, melyeket a marxista esztétika maradandó értékkel dolgozott ki.

Almási Miklós

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

Az erkölcs fejlődése és az etika feladatai

*(Az etika-oktatók második országos konferenciájáról)**

Túl merész általánosítás volna, ha a XX. század második fele és az etikai kutatások aktualitása között valamilyen különös összefüggést tételeznénk fel. Az azonban bizonyos, hogy ma hazánkban sokrétű társadalmi igény és érdeklődés sarkallja az etikával foglalkozókat a gyakorlat felvetette elméleti kérdések megoldására. Életünk gazdasági, politikai és ideológiai szférája is egyaránt ad „megrendeléseket". Tulajdonviszonyaink és alakuló, fejlődő termelési viszonyaink tömegevel produkaljak az olyan helyzeteket, amelyekben felmerül az új és a régi erkölcsök ellentmondása. Az anyagi és eszmei ösztönzés összekapcsolása, az érdekeltség, az érdekek különböző reláció, a munkamegosztás, az áru- és penzviszonyok hatása (önzés —önzetlenség stb.) — mindmegannyi morális problémát is szülnek. A politika, a közélet hasonlóképpen szól bele az erkölcs alakulásába. Egyidőben jelentkeznek és keresnek megoldást egyfelől mesterségesen naggyá növesztett vitatémák (pl. hatalom és erkölcs), másfelől szerényebb, de reálisabb kérdésfeltevések (a kis és nagy közösségek kialakítása, az új erkölcsi jelenségek és a közvélemény viszonya stb.). És végül ideológiai életünknek is fontos kérdései a morális témák: a régi burzsoá- és vallaserkölcs nemcsak maradványokban, szokásokban él tovább, hanem bizonyos mértékben újra is termelődik. Átmeneti társadalmunk sok ellentmondása az erkölcsiségben is érezteti hatását, és ezen nem segíthet a ráolvasás, a kitagadás sem. Ugyanakkor viszonyaink már ma is szükségessé teszik a szocialista embereszménynek a valóságban való térnyerését.

Nem kevesebb tennivalóval találja magát szemben az etika, ha — más metszetben — a többi *társadalomtudománnyal* való kölcsönösen termékeny kapcsolatát vesszük szemügyre. A marxista személyiségelmélet kidolgozásában például a legszorosabban egymásra van utalva a szükebben vett filozófia, az etika és a pszichológia; az etika sokat vár és nyerhet mai valóságunk elemzésében a szociológiától, ez pedig joggal lehet türelmetlen jó néhány etikai kategória kidolgozatlansága miatt. Az elvárások és az egymásrautaltság valóban „multilaterális" — hiszen még nem is említettük az etika és a közgazdaságtudomány, az etika és a jogtudomány, az etika és az esztétika, az etika és a pedagógia és mások kölcsönös adósságait.

Végül — az utalások sorában — hivatkoznunk kell a mindennapi élet, a praxis, valamint a propaganda, az oktatás és nevelés igényeire is. Csak kuriózumként említem fel, hogy a szocialista brigádvezetők első konferen-

* A konferenciát szeptember 15—16—17-én Szegeden tartották, a Művelődési Minisztérium Etikai Albizottsága rendezésében.

Digitized by Google

ciáján — ahol egyébként különösen pregnánsan nyilvánultak meg a „szocialista módon élni" jelszavának helyes értelmezése és alkalmazása körüli gondok — az etika kivételével egyetlen társadalomtudományi ágazat sem kapott direkt megbízatást. Valóban, a mindennapi érdeklődésen is lemérhető a morális kérdések súlyának növekedése, különösen a nevelésben, a propagandában. Ez utóbbi viszont már elvezet az etikai konferencia közvetlen indítóokához.

A két konferencia

Hogy az idei konferencia megértéséhez, megméréséhez szükséges lépték kialakítsuk, ahhoz támpontot ad az 1963. évi, első etikai konferencia néhány jellemző vonásának felidézése.

Az első lökést a plenáris vita megrendezéséhez a *felsőfokú* (egyetemi, főiskolai) *etikaoktatás igényei* adták. Ez a konferencia bábáskodott az akkoriban első ízben megjelenő egyetemi marxista etikajegyzet születésénél. Már akkor nyilvánvaló lett azonban, hogy a túlnyomóreszt filozófusokból és egyetemi oktatókból, kisebb részben a többi társadalomtudomány művelőiből regrutálódott vitafórum *túl is nőtt* eredeti hivatásán. A konferencia akarva-akaratlanul a magyarországi etikai kutatás seregszemléjévé és a további elméleti munka serkentőjévé, s kissé direktívaadójává is vált. Az eszmecsere — bár belső arányaiban nem kellőképpen, de jelzésszerűen — érzékeltette a pedagógiával, a jogtudománnyal, a pszichológiával és a szociológiával érintkező területeket is. A konferencia egész munkásságában volt valami *úttörő* jelleg, bár józan hangok már akkor óvtak attól a túlzástól, hogy 1963 szeptemberével kezdjék meg a magyar etika időszámítását.

De többet és lényegesebb ismertetőjegyeket tár fel az etikai kutatásokról, ha a funkcionális különbségek helyett a két konferencia problematikáját vetjük össze. Az 1963-as eszmecserére két tudományos kérdés nyomta rá bélyegét. (A megtárgyalásra ajánlott négy téma között is felleljük e kettőt.) Az egyik az *erkölcs genezise* (ezen belül is főleg a szubjektív erkölcs, a moralitás keletkezése), a másik a *kommunista erkölcs elmélete* volt. Akkor még csak lappangott, mintegy előrevetette az árnyékát az a téma, amely az idei vitának már szinte a tengelyében állt: az érdekkategóriák, illetve az érdekviszonyok. Hasonlóképpen szinte előjelzésszerűen szerepelt az akkori vitában a *kollektivitás*, illetve a közösségek etikai aspektusa is. A konferencia feltárta néhány rendkívül markáns vonását a marxista személyiségelmélet kutatásának, jóllehet már az akkor megnyilvánuló érdeklődés is e kérdés többrétű vizsgálatát kívánta volna.

Most nem feladatunk az 1963-as eszmecsere elemzése. Címszószerűen mégis fel kellett idézni az akkori viták emlékét, mert így válik érthetővé, hogy a figyelem az idén már *újabb* témák felé fordult. Végleges, metafizikus lezárás igényével akkor sem lépett fel senki, bár olyan ütköző álláspontok, mint például a kommunista erkölcs elméletének az elidegenedésből kiinduló levezetése (*Somogyi—Kovács* vita) is hagytak nyitott ajtót a továbbgondolásra — az idei konferencián mégis más, még újabb elméleti problémák foglalták el e témák helyét.

Digitized by Google

A referátumok

A konferencia gondosabb előkészítésének egyik, nem lebecsülendő jele az volt, hogy a meghívottak négy írásos vitaindító referátumot kaptak meg. Két dolgozat — *A közérdek és az egyéni érdek összhangja alakulásának elvi kérdései* című *(Kalocsai Dezső)* és az *Anyagi érdekeltség és szocialista tudat* című *(Kovács Ferenc)** — közvetlen és aktuális kapcsolatban van a gazdasági-politikai szférával; a harmadik *(Garai László: Kispolgáriság és cinizmus)* társadalmi struktúránk ellentmondásos jelenségeihez, a negyedik *(Farkas Endre: A marxista antropológia mint az etika egyik elméleti forrása)* pedig fontos tudományelméleti kérdésfeltevéshez fűzte mondanivalóját.

A tudományos vitákra jellemző belső logika, az eszmecserék többnyire kialakuló belső öntörvénye révén a konferencia egészébe tulajdonképpen csak a két első téma épült be. A harmadik és a negyedik referátum mérsékelt visszhangja semmiképpen sem a konkrét tanulmányok, sokkal inkább az előkészítés, a vitatervet megkomponáló koncepció kritikája. Ennyire sokfelé ágazó tématerv alapján ugyanis nem is lehet egy plenáris, szekciókra nem tagolt ülésszaktól alapos, elmélyült vitát elvárni. Csupán néhány érvünket mondjuk el az elmondottak bizonyítására.

Garai László a szocializmustól idegen, de az átmenet időszakában a gazdasági, politikai és ideológiai praxis és teória szinte valamennyi színterén kísértő retrográd jelenségek, a kispolgáriság és a cinizmus kapcsolatának eddig nem elemzett összefüggéseire fényt derítő koncepcióját ismertette. Téziseit ezzel kezdte: „A kispolgáriság és a cinizmus a felszínen egymással szélsőségesen ellentétes jelenségkört alkot, amely mögött azonban a történelmi vizsgálat ugyanazt az *eredetet*, a logikai vizsgálat pedig ugyanazt a *lényeget* tárja fel." Történeti elemzésében mindkét jelenséget a tőkés termelési viszonyokból (a munkamegosztásból, a kizsákmányolásból, az árucseréből) vezeti le, gondosan megkülönböztetve a valódi gyökereket a vélt forrásoktól. (Elhárítja például azt a polgári magyarázatot, hogy a technika, a polgári demokrácia, az ateizmus a kiváltó okok.) Logikailag az emberi *értékekhez* és az emberi *szabadsághoz* való tevékeny és szemléleti viszonyból ragadja meg azok lényegét. Kár, hogy gondolatmenete éppen akkor válik erőtlenné, elnagyolttá, amikor a *szocialista forradalom* után tovább élő kispolgáriság illetve cinizmus kérdése vetődik fel. (Garai a még létező árutermelésben, a szélsőséges formájú munkamegosztásban és az ismert elosztási formákban látja az okát annak, hogy e jelenségek újratermelődnek.) Szóbeli kiegészítésében pedig a kispolgáriság és cinizmus elleni harc nálunk használható módszereire is kitért, kizárva ezek közül olyan ismert utakat, amelyeket szerinte tévesen vélnek a lehetséges megoldásnak (kényszer, anyagi ösztönzés, meggyőzés, felvilágosítás), és megtartva elsősorban a *közösségek* révén elérhető hatásokat. Éppen itt gondolhatta volna tovább a konferencia az előterjesztett felfogást.

Farkas Endre, az etika elméleti bázisait kutatva, viszonylag kerek,

* Ezt a Társadalmi Szemle 1965. 10. száma teljes terjedelmében közölte; ezért itt nem ismertetjük.

Digitized by Google

zárt felfogásban húzta meg a filozófiai és szociológiai *antropológia** körvonalait, összegezte kérdésfeltevéseinek és megoldásainak vázlatos áttekintését. A marxista filozófiai antropológia (más szóval a marxista társadalomfilozófia) keretében megkülönbözteti az ember *lényegét és természetét*, amelyet a szakirodalom eddig általában nem differenciált. Ezzel arra törekszik, hogy kimutassa az ember konstáns és változó elemeit; az ember lényegét mint konstáns minőséget, az ember természetét pedig mint történelmileg meghatározott, változó elemet analizálja. („Létezik tehát állandó emberi faj, de nincs örök ember, nincs örök emberi természet. A faji állandóságot — az »emberi lényeg«, a benne végbemenő változást — az »ember természete« fogalmak tükrözik. Az emberi faj történelme tehát nem más, mint az emberi természet változásának története" — írja tanulmányában.) A másik aspektusból a személyiségelmélet (más szóval a marxista szociológiai antropológia) kérdésfeltevését tekinti át. A személyiség fogalmának, lényegének, az individualitás tartalmának analizisérlete kétségtelenül vitákra, kutatásra és sok tekintetben ellentmondásra is serkentő momentumok, (bár a már jelzett okokból, nem találkoztak a konferencia aktivitásával).

Vita az érdekviszonyokról és az „érdek" kategóriáról

Nem túlzás azt állítani, hogy pusztán az érdek körül kibontakozott vitából is ki lehet alakítani a konferencia jellemzését. A *Kalocsai Dezső és Kovács Ferenc* referátumához kapcsolódó eszmecsere ugyanis, sokrétűségével, problémaérzékenységével, a beszámolók téziseit részben meghaladó és továbbgondoló, részben vitató jellegével, pregnáns megnyilvánulása az etikai problematikának. Kalocsai Dezső referátumából elsősorban a következő kérdések voltak a kapcsolódási pontok: Kalocsai nyomon követi az egyéni és a közérdek harmóniája kialakulásának útját a szocializmus körülményei között. A közérdek képviselőjét a proletárdiktatúrában látja. Kimutatja az osztály- és rétegérdekek kölcsönösen differenciáló hatását, az egyének eltérő érdekeit pedig az eltérő egyéni létfeltételekből, a közvetlen személyes életkörülményekből (osztályhelyzet, munkamegosztás, kooperáció, az anyagi és szellemi szükséglet kielégítésének lehetőségei stb.) vezeti le. Külön-külön szemügyre veszi a *közérdek* összefüggéseit, illetve ellentmondását az *egyéni anyagi érdekeltség*, a közvetlen *birtoklási vágy* (például az állami tervek idegennek tűnése ellen, a kialakításukban való hatékony részvétel módszere) és a *pénzviszonyok* vonatkozásában. Majd felveti a közérdek és az egyéni érdek összeütközésének objektív és szubjektív összetevőit, mozzanatait mai viszonyaink között. A társadalminak ellentmondó magánérdekek „mozgásterének", az ún. „rések"-nek az elhárításában nagy jelentőséget tulajdonít a vezetés tökéletesítésének és a *szocialista demokratizmus* fejlesztésének.

* Farkas Endre a történelmi körülmények változásából vezeti le e fogalom használatának szükségességét. Utal arra, hogy Marx és Engels kizárták terminológiájukból az antropologiat, mert *akkor* ez egyetlen, bár természeti alapon nyugvó, de idealista emberfelfogást jelölt; azóta azonban ez a fogalom differenciálodott és generalizalodott is. Szerinte ma már általában az emberről, mint szubjektumról szóló tudomány kerdéskört jelzi, és marxista értelmezése nemcsak lehetséges, de feltétlenül szükséges is, amint ezt több marxista kutató — közöttük szovjet filozofusok — eddigi munkássága is igazolja.

Digitized by Google

Utóbbitól azt várja, hogy „e fejlődéstendenciák *tényleges* érvényesülésével a magánember »visszafogadja« magába az állampolgárt: nem válik külön a társadalom »közembere« (aki az államban betöltött szerepét a társadalom egyedei fölött álló szerepkörré torzítja) és a »magánember«, (aki gyakran még önmagát is megfosztja a közéleti tartalomtól, vagy apolitikus ténykedésében az állampolgárt eszközként használja fel). E fejlődéstendenciák érvényesítésével háttérbe szorulnak a bürokratikus vonások is, azok a vonások, amelyek az ügy *emberi jellegét* elnyelik." A demokratikus tendenciák érvényre juttatása pedig mindenekelőtt a párt vezetésével folytatott gazdasági, politikai és ideológiai harc kérdése. Tanulmányának végén Kalocsai erre a következtetésre jut: „Nem az egyéni érdek tagadásában van tehát a szocialista erkölcs alapvető követelménye, hanem az egyéni érdeknek olyan érvényesítésében, amely sohasem téveszti szem elől a közérdek elsőbbségét."

Sajátos fényt vet a vitára és az etika időszerű funkcióira, hogy behatóan tárgyaltak több, alapjában véve nem is etikai kategóriát mint az etikával összefüggő általános társadalomfilozófiai fogalmat. Ilyen volt az *érdek* is, amellyel kapcsolatban többen is hangsúlyozták, hogy rendkívül szoros etikai vonatkozásai ellenére tulajdonképpen társadalmi létkategória.

Többen foglalkoztak az *érdek-fogalom definíciójával*, kétségbe vonva a hagyományosan elfogadott értelmezést (az érdek mint tudatosult anyagi és szellemi szükséglet), mégpedig abból a meggondolásból, hogy a fel nem ismert szükséglet is szül érdekviszonyokat. Bár ebben is előrehaladást jelentett a vita, e tekintetben még korai volna egységes álláspontról beszélni. Történetileg vizsgálva az érdeket, akad olyan szélsőséges vélemény is, hogy az érdeknek mint elidegenedett viszonynak a tudata — a munkamegosztással együtt — a kommunizmusban megszűnik, elveszti forrását.

Hasznos kísérleteket tett a konferencia az *egyéni érdek* differenciálására. *Farkas Endre* például — hivatkozva a személyiség totalitásának gazdagságára — az egyéni érdeken belül megkülönböztet *magánérdeket* (amely csak más egyének vagy csoportok érdekeinek megsértése árán realizálható), *individuális érdeket* (amely az osztályérdekhez képest partikuláris érvényű ugyan, de mégsem sérti azt) és ezen a szokásos differenciáláson túllépve, harmadikként bevezeti, alkalmazza a *személyiségérdek* fogalmát (amelyben az objektív követelmény és a szubjektív felismerés adekvát viszonyban van; az egyén, valóságos társadalmi természetét felismerve, támogatja a közösség érdekeit, és ez belső motiválójává érlelődik; ezt az aktivitás és az optimizmus jellemzi, ez az érdek az élenjárók sajátja).

A referátumokénál sok tekintetben árnyaltabb megfogalmazást kapott *az egyéni és a közérdek relációja is.* Bírálták azt a többek közt *Siskin* professzor álláspontjából ismert felfogást, amely szerint a termelőeszközök társadalmi tulajdona automatikusan megteremti a társadalmi és egyéni érdekek összhangját; valójában ebből csak az összhang *objektív lehetősége* következik, nem pedig automatikusan a *valósága* is. Az érdekharmónia egyébként is a legtöbbet vitatott kérdések egyike volt. *Kiss Sándor* hangsúlyozta — a társadalmi és az egyéni érdek „más-volta" mellett — az azonosság mozzanatait, a két érdek ugyanis közös tevékenység folyamatában

Digitized by Google

keletkezik. *Kovács Ferenc* — tanulmányában körvonalazott álláspontját magyarázva — kifejtette, hogy nem totális, hanem *dinamikus* érdekharmóniát tételez, amely megengedi a különböző partikuláris érdekek kollízióját is; mint ilyen — amely a mi társadalmunkban máris jellemzővé vált — gyökeres fejlődés az antagonisztikus érdekellentétek által meghatározott érdekviszonyokhoz képest. Új módon közelítette meg a kérdést *Kósa Erzsébet:* a tényleges társadalmi struktúra tanulmányozása alapján szükségesnek véli a különböző rétegek és társadalmi csoportok (munkacsoportok, család stb.) érdekviszonyainak, mint a *különösség* kategóriájának beiktatását a társadalmi és egyéni érdekek elemzésébe. Ezekkel — többek között — az anyagi érdekeltségben is számolni kell mint közvetítőkkel.

Az érdekvitából még két új gondolat kívánkozik ebbe az ismertetésbe: az anyagi érdekeltség és a *morális katarzis* összekötése, valamint az *érdek és az érzelmek* kapcsolatának megközelítése. *Szilágyi Imre* fejtette ki — *Gramsci* és *Makarenko* koncepciójára támaszkodva — a *morális katarzis* felfogását, amelynek tulajdonképpeni lényege az, ahogyan a külsőt „belsővé" lehet tenni. Gramsci kereste a tisztán ökonómiairól a politikai-erkölcsire való átmenetet, és ezt a morális katarzis útjában vélte megtalálni, amelyben a motívumtól a szocialista erkölcsi tudatosságig jut el az ember. E gondolatok további kimunkálása azonban azt is megkívánja — mutatott rá Szilágyi Imre —, hogy az etikai kutatás elmélyültebben foglalkozzon *a tevékenység* morális minőségével, olyan összetevők feltárásával is, hogy a tevékenység *magatartássá* lett-e, vagy csupán viselkedés maradt. Ezen az alapon lehet megkülönböztetni a valóságos erkölcsi cselekvést a formálistól (például a kötelességből, de a vágyak ellenére végzett cselekedettől).

Végül szintén új mozzanatnak tekinthető az az igény is, hogy a marxista etika — együttműködve a pszichológiával — fordítson nagyobb figyelmet az *érdekek* és az *érzelmek* kapcsolatára, általában a morális érzelmek funkciójára (*Kemény Csaba*). Hiszen közismert igazság, hogy az erkölcsi normák általában csak akkor válnak a cselekvés motívumaivá, ha a személyiség érzelmileg is azonosult velük. Továbbá arra kell törekedni a társadalmi-politikai szférában — ellentétben a személyi kultuszra jellemző gyakorlattal —, hogy biztosítsuk az erkölcsi érzelmek stabilitásának lehetőségét és feltételeit.

Az elmélet és a gyakorlat

A teória és a praxis kapcsolata minden tudományos megismerés kulcskérdése, ma azonban a már vázolt társadalmi körülmények folytán, különös jelentőséggel esik latba etikánkban. Érthető tehát, ha a konferencia munkáján vörös fonálként húzódott végig az etika és a gyakorlat, az absztrakciók és a valóság viszonyának kérdése. Itt ugyanis annak a jogos igénye, hogy az elmélet a gyakorlat problémáiból induljon ki, és ezek megoldása számára adja meg az elméleti alapokat, keveredett azzal az igénnyel, amely a „Közelebb az élethez!" jelszóval az elmélet elmélet-jellegét tagadta, és egyszerűen empirikus példatárrá akarta változtatni azt. Ez utóbbi esetében tulajdonképpen a közvetlenséget kérték számon az absztrakcióktól, az elvontságtól; végig vive gondolatukat, az elmélet „magasából" való leszállás egyet jelentene a közvetlen valóság megragadásával. Ez nyilvánvaló téve-

Digitized by Google

dés. Minden tudományágban, így az etikában is, meg kell különböztetnünk az absztrakció, a generalizáció szükségességét (amely, ha helyes, akkor éppen a *valóság* viszonyait fejezi ki) az élet által felvetett kérdések receptszerű megválaszolásának igényétől. E két nézőpontot egyesek összekeverték a konferencián.

Többen viszont a tényleges gyakorlati problémák *helyes* megközelítését sürgették. Főleg *Siklós János* beszélt azokról a jelenségekről (többek között a termelőszövetkezeti részes művelésről, az iparban dolgozók mellékmunkáiról, a közéletiségről, a társadalmi munkáról, az emberi személyiség értékmérőiről), amelyek követelik, hogy az etika is adja meg válaszát a feltett kérdésekre.

Okkal figyelmeztetett viszont *Huszár Tibor* arra, hogy miképpen lehet értelmezni az etikában a valóság-központúságot. Pusztán a fenomenológia, a jelenségek felszínes síkján rekedne meg, és csak formális érvényű munka volna az, ha az etika beleragadna az egyedi példák regisztrálásába és elemzésébe. Valójában totalitásában kell alapul venni társadalmunk mozgását, mint a szocializmus reális történetét; ilyenformán a „makroközösség" tanulmányozására van szükség, s ezt nem pótolhatják a „mikro-közösségekben" leszűrt tapasztalatok. Hasonló kiindulási pontról közelítette e témát *Somogyi Zoltán* is. Hangsúlyozta, hogy csak a teoretikus gondolkodás felelhet meg a gyakorlat igényeinek. Ha pedig az elmélet esetleg elszakad a gyakorlattól, akkor az elmélet megjavításának útjára kell lépni, tökéletesíteni kell a módszereket; ehhez, többek közt — Marx szavaival élve — *konkrét általános absztrakciókra* is szükség van, amelyek a valóság jelenségeinek árnyaltabb értelmezését is lehetővé teszik. Ennek alkalmazásához ma a marxizmustól idegen elméletek „segítsége" nélkül is minden lehetőség megvan az etikában. Ehhez azonban semmi köze sincs annak az improduktív, a marxista etikától idegen, „ördögűző" módszer-elképzelésnek, amely a jelenségeket sorba rakva akarja a „jó" és a „rossz" sablonjába szorítva megerősíteni vagy elvetni, semmibe véve a strukturált és átmeneti társadalomban jelentkező erkölcsi tartalmak ellentmondásosságát. A *valóság* elemzésének meg kell előznie a valóság minősítését — csak így kerülhető el az elvont moralizálás.

Mások — többek között *Th. Vakaliosz* — arra figyelmeztettek, hogy a beszűkülés veszélyeivel járna, ha az etikai elemzés pusztán a mai valóság uralkodó jelenségeinél rekedne meg; nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani a ma is létező, de már a jövő erkölcsiségét reprezentáló mozzanatoknak, hiszen társadalmunk egészében is átmeneti jellegű. Ezzel együtt el kell kerülni ennek az orientációnak a másik végletbe húzó veszélyeit: ne skatulyázzuk a mát a jövő még csak alakulófélben levő erkölcsisége szerint, és különböztessük meg egymástól a szocializmus és a kommunizmus erkölcsét, erkölcsi normáit.

Egy több napos tudományos vita természetesen mindig több, gazdagabb, mint amit egy rövid ismertetésben írni lehet róla.

Meglehetősen sokan foglalkoztak a vitázók a *közösségek*, illetve a *kollektívák* (és a kollektivitás) kérdéseivel. *Salánki Ferenc* és még néhányan a közösségek mai funkcióját egyenesen a munkaeszközöknek az emberré válásban betöltött szerepével látták analógnak: a szocialista közösségek nélkül nem szüntethető meg az egoizmus, az önzés, a közömbösség, az ember

Digitized by Google

magára hagyatottságának érzése; mindez csak a milliószor ismétlődő és ervényesülő kollektivista gyakorlatban adhatja át helyét a szocialista- kommunista erkölcsiségnek. Joggal hangsúlyozták többen is, milyen jelentősége van társadalmi gyakorlatunkban és az új erkölcs fejlődésében a párt és a tömegszervezetek *belső* kollektivizmusa és demokratizmusa fejlesztésének és kisugárzó voltának. A vitában a termelési, ún. kis kollektívák mellett lándzsát törő álláspontok elhatárolódtak a tőlünk idegen koncepcióktól (a *Németh László* által képvisel „nagy család"-elképzelésektől, továbbá az ún. „fogyasztási közösségek"-től stb.). Az a követelmény fogalmazódott meg, hogy a szocialista társadalom totalitásában ezek *nyílt* rendszerként kapcsolódjanak a tágabba, az általánosba; a kölcsönösen ismert érdekek szálai — a megfelelő hatáskörök és a céltudatos párt- és állami vezetés együttes hatására — ilyenformán a dinamikus érdekharmónia irányában vezetnek, és ténylegesen szocialista szellemben befolyásolhatják a közösségeket alkotó embereket.

Az *etika metodológiáját* illetően is több vonatkozásban is érdekes tanulságokat nyújtott az eszmecsere. Ahogyan a konferencia — referátumaival és hozzászólásaival egyaránt — túllépte az etika szűkebben értelmezett határvonalait, abban tudatosan is megfogalmazást kapott az a módszertani következtetés, hogy e tudományág is csak a történelmi materializmus alapkérdéseinek újból és újból való végiggondolásával fejleszthető. Megerősödött a deduktív módszereket, illetve az ezek abszolutizálását elvető felfogásmód is. Az etikában is sok kárt okozott és olykor még ma is kísért az a módszer, hogy az eleve adott és tételezett végeredmény szempontjából indulnak ki. (Ennek volt egyébként a következménye az erkölcsi normák és a valóság közti viszony hibás felfogása, a célok és az eszközök összekeverése, illetve az etika oktatásának gyakorlatában oly gyakori formalizmus.) Érdekes példája volt az induktív módszerek alkalmazásának *Huszár Tibor* felszólalása; ő vázlatosan, történetének csomópontjaiból levezetve tekintette át a szocialista erkölcs genezisét a Szovjetunióban, összefüggésben a világ munkásmozgalmának nagy fordulóival és dilemmáival. Bizonyította, hogy csak a helyes gazdasági és politikai elemzésből, nem pedig az elvont moralizálásból kiindulva közelíthetők meg ezek a kérdések.

A szegedi konferencia eredményei — úgy véljük — több vonatkozásban is termékenyen hatnak majd az etikai kutatásban és szélesebb körökben is. Indulásakor azt a célt tűzték ki, hogy előbbre jussanak az alapvető kérdések tisztázásában, hogy részt vegyenek a társadalmi és erkölcsi új felfedezésében, hogy tovább tisztázzák az etika, az erkölcs, az etikai oktatás viszonyait, és végül hogy szorosabbra fűzzék a társtudományokkal való együttműködést. Ilyen követelmény-halmaznak egyetlen ülésszak sem tudna eleget tenni. Ez a konferencia is adós maradt eggyel és mással. Ennek ellenére a javára kell írni, hogy ezt a fórumot is közéletünknek, az alkotó műhelyeknek friss levegője járta át és a vélemények nyílt ütköztetése, a tudományos igazságok keresésének szenvedélyessége jellemezte. A konferenciának minden bizonnyal része lesz abban, hogy az etika, a tudományos és ideológiai élet e fontos diszciplinája, még jobban számot tarthat majd közéletünk érdeklődésére és a többi társadalomtudomány művelőinek aktív támogatására.

Füleki József

Digitized by Google

Munkaszociológiai szeminárium, 1965.

Az elmúlt években a szocialista országokban széles körű szociológiai kutatások kezdődtek. Különösen a munka- és üzemszociológiai kutatások száma emelkedett gyorsan, hiszen ez iránt a kutatási terület iránt a legnagyobb a társadalmi igény. Az *ember és a munka viszonyának* problémájában — amely a munkaszociológiának kiemelt tárgya — sűrítve tükröződnek a társadalmunkban végbemenő változások. Ennek a viszonynak a tudományos elemzése a közgazdaságtan, pszichológia mellett a szociológiának is feladata.

A népi demokratikus országok munkaszociológusai sokféle módszert és eljárást dolgoztak ki e problémakör vizsgálatára. Ma már időszerűvé vált a különböző megközelítési módok és módszerek egyeztetése, hogy könnyebb legyen az eredmények összehasonlítása, és közös nemzetközi vizsgálatok indulhassanak. Ezt az integrációs törekvést igyekezett megvalósítani az a nemzetközi munkaszociológiai szeminárium, melyet szeptemberben tartottak a Miskolc melletti *Sebesvízen*. Nyolc ország: Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, az NDK, Magyarország és Románia mintegy harminc munkaszociológusa folytatott itt közvetlen beszélgetéseket és vitákat a munkaszociológia legizgalmasabb kérdéseiről. A témák elméleti problémáit a megfelelő empirikus kutatások tapasztalataival együtt vitatták meg. A szeminárium programjában a következő négy fő téma szerepelt:

1. Az ember—munka viszony elméleti kérdései.
2. Az ember—munka viszony szociológiai vizsgálatának módszertani problémái.
3. A munkaviszony szociológiai problémái a fizikai munkások körében.
4. A tudományos munka szociológiája.

E cikkben csak a véleményünk szerint legfontosabb hozzászólásokat ismertetjük.

Az első témakörben, az ember—munka viszony elméleti kérdései kapcsán, élénk vita alakult ki *a munkától való elidegenedés* értelmezése körül. Erről a kérdésről *Zaga Pesic*, a belgrádi egyetem docense tartott vitaindító referátumot, amelyben a munkamegosztás szempontjából vizsgálta az elidegenedésnek és a munka humanizációjának problémáját. A munkamegosztás a társadalmi haladás alapvető elve, amely a különböző tevékenységek, funkciók és szerepek differenciálódását jelenti. Ma azt a dilemmát állítják fel: hogyan lehet kielégíteni a civilizáció technikai követelményeit, amelyek további munkamegosztást tesznek szükségessé, s ugyanakkor eleget tenni annak a humanista követelménynek, hogy túljussunk a munkától való elidegenedésen. Az előadó véleménye szerint azonban ez hamis dilemma; a munkamegosztás ugyanis nem azért válik problémájává a ma társadalmának, mert *minden körülmények között* elidegenedéshez vezet, hanem azért, mert jelenleg olyanok a társadalmi feltételek, hogy *valóban elidegenedést okoz*. Hogy a munkamegosztás milyen körülmények között vezet elidegenedéshez, az Zaga Pesic szerint a következő feltételektől függ: Van-e lehetőségük a munkásoknak arra, hogy maguk válasszák meg a munkamegosztásban betöltött helyüket? Változtathatók-e a munkakörül-

Digitized by Google

mények, munkafeltételek, vagy egyetlen tevékenységre korlátozódik-e az ember munkája, s egész életében ezt kell csinálnia? Milyen fokú a vállalati irányítás és a dolgozók elkülönültsége, és milyen lehetőség van ennek megszüntetésére? Csak rutintevékenység-e a manuális munka, vagy pedig alkotó szellemi munkát is igényel? Ezeket a feltételeket figyelembe véve a szociológusnak meg kell vizsgálnia, milyen mértékben játszanak közre az egyes szempontok a munkától való elidegenedésben, s javaslatot kell tennie arra, hogyan lehet ezt egyre inkább csökkenteni.

Az *elidegenedés* és a *humanizáció* össztársadalmi fogalmak, amelyekkel a munkaszociológiai vizsgálatok is foglalkoznak, hiszen majdnem minden a munkaszociológia körébe tartozó társadalmi jelenségre hatnak azok a társadalmi viszonyok, amelyeknek jellemzője az elidegenedett, vagy a humanizált állapot. Ezekről a kérdésekről beszélt hozzászólásában *Hegedüs András* és *Márkus Mária*, majd ismertették azokat a vizsgálatokat, melyeket *a munkával való identifikáció** témakörében végeztek. Kutatásaikban a munkával szembeni elvárások struktúráját vizsgálták. Ha ugyanis meg lehet állapítani a két elméleti kategóriának megfelelő elvárásokat, akkor közelebb kerülünk ezek mérésének problémáihoz, és arra a kérdésre, hogy milyen szinten áll az elidegenedés, illetve a humanizáció folyamata, két szempontból is válaszolhatunk. Objektív megközelítéssel arra válaszolhatunk, hogy milyen mértékben adnak lehetőséget az objektív társadalmi körülmények a munkával szembeni humanizációs elvárások kielégítésére, szubjektív megközelítéssel pedig arra, hogy mennyire vannak meg a különböző társadalmi rétegekben a munkával szembeni humanizációs elvárások.

A szocializmus feltételei között *a dolgozóknak a vállalatok irányítási rendszerébe való bevonása* szorosan kapcsolódik a munka humanizálásának problémájához. Az elidegenedés egyik forrása éppen a vezetés elkülönülése a végrehajtás funkciójától. A kérdés az: hogyan egyesíthetők újra a termelő személyében ezek a szétvált funkciók, mennyire érett a dolgozó egy adott szinten arra, hogy személyében egyesítse ezt az elválasztott két funkciót, vannak-e elvárásai ebben az irányban stb. Ezeket a kérdéseket feszegette *M. Cernea*, román szociológus, aki referátumában három kérdéscsoportra hívta fel a figyelmet. Először annak a vizsgálatnak — esetleg nemzetközi összehasonlító vizsgálatnak — a szükségességére, amely a dolgozóknak a vezetésbe való bevonását szolgáló *szervezeti formák* (az üzemi demokratizmus formái) hatékonyságát kutatja. Másodszor a *gazdasági információk* problémájára utalt, s kiemelte, hogy elegendő gazdasági információ nélkül nem valósítható meg a dolgozók tényleges részvétele a vállalat gazdasági irányításában. Végül a kérdés szubjektív oldalára hívta fel a figyelmet: *a dolgozók gazdasági és közgazdasági tudata fejlettségének* kérdésére. A dolgozók részvétele a vállalati vezetésben nem csupán a tulajdon formájától, a vállalaton belüli demokratikus formáktól függ, vagy az ehhez szorosan kapcsolódó információs rendszertől, hanem a dolgozók közgazdasági ismereteinek szintjétől is. Ezt a szociológusok eddig szinte egyáltalán nem vizsgálták.

* A munkával való identifikáció (azonosulás) kutatásán annak a vizsgálatát értjük, hogy mennyire kapnak kielégítést a munkával szembeni elvárások a társadalmi munkamegosztásban helyet foglaló emberek különböző csoportjaiban.

Digitized by Google

A dolgozóknak az irányításba való bevonása tulajdonképpen a döntések meghozatalába való bevonásukat jelenti. Szükségesnek látszik tehát annak a kutatása, hogy *milyen típusú döntésekbe* lehet és kell a dolgozók szélesebb kollektíváját bevonni. A vita során az MTA *Szociológiai Kutató Csoportjának* munkatársai felvetették, hogy ezt a célt szolgálná egy olyan *döntés-tipológia* elkészítése, amely képet nyújtana arról, hogy milyen lehetőségek vannak a dolgozóknak az irányításba való bevonására. A döntéstipológiát természetesen a vezetés különböző szintjeinek megfelelően kell elkészíteni (elsődleges munkaszervezeti egységek szintjén, üzemi szinten stb.). A vezetésnek egyik fontos feladata az, hogy a döntéseket azon a szinten hozzák meg, amelyen még nem illuzórikus a dolgozók részvétele a döntés meghozatalában, illetve amelyen még érzékelhető a dolgozók érdekeltsége a döntésben való részvétel tekintetében. A kutatócsoport kísérleteket folytat a gazdasági döntések tipizálására.

Érdekes vitaindító referátumot tartott *Adam Sarapata*, lengyel szociológus, *a foglalkozások és szakmák szociológiai vizsgálatának* jelentőségéről. A szocialista országokban eddig még nem sok szociológiai felmérést végeztek a foglalkozásokról, pedig ezek a vizsgálatok nagy segítséget nyújthatnak a társadalomelmélet továbbfejlesztéséhez és bizonyos gyakorlati feladatok megoldásához. A foglalkozások ugyanis többé-kevésé homogén kategóriát alkotnak, s ez lehetővé teszi sok társadalmi folyamat szociológiai interpretációját. A foglalkozások történetének és jelenlegi helyzetének tanulmányozása bizonyos értelemben segítheti a valósabb társadalmi kép kialakítását. A foglalkozási csoportok olyan, egy foglalkozáshoz tartozó emberek csoportjai, akiknek meghatározott partikuláris érdekeik vannak, s a gyakorlatban — az anyagi ösztönzés tekintetében, a foglalkozási struktúra tervszerű kialakításában stb. — feltétlenül figyelembe kell venni ezeket az érdekeket.

A foglalkozások vizsgálata *a munka társadalmi jelentőségéről* is érdekes információkat adhat. Különösen érdekes és hasznos dolog a foglalkozások bérezését vizsgálni abból a szempontból, hogy mennyire tekintik ezt igazságosnak a dolgozók. A foglalkozásokkal összefüggő fontos probléma az egyén által *a társadalomban elfoglalt pozíciónak* a vizsgálata is, pontosabban annak kutatása, hogy a szocialista társadalomban melyek a társadalmi pozíciók determinánsai (iskolázottsági színvonal, politikai aktivitás, társadalmi származás, foglalkozás, nem stb.). Sarapata végül ismét hangsúlyozta, hogy ezekben a szociológiai vizsgálatokban a foglalkozásokat úgy kell tekinteni, mint a tudományos interpretáció és leírás egységeit, a társadalmi és gazdasági folyamatokban pedig mint manipulációs egységeket.

A szemináriumon részt vevő szociológusok *empirikus kutatásokat* is ismertettek. Így *M. Jezernik*, a ljubjanai filozófiai és szociológiai intézet osztályvezetője, ismertette azt a konkrét szociológiai vizsgálatot, melyet 1960-ban, 1962-ben és 1964-ben folytattak szlovéniai munkások között.

A nemzetközi munkaszociológiai szeminárium alkalmas fórumnak bizonyult arra, hogy a különböző országok munkaszociológusai kicseréljék gondolataikat, konkrét kutatásaik eddigi tapasztalatait, és sok metodikai segítséget nyújtott az egyes országok szociológusainak további kutatásaikhoz.

Rozgonyi Tamás

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

E. J. Hobsbawm: A forradalmak kora (1789–1848)*

Az emberiség történetében sok nagy fordulót tartunk számon; ezek közül a legsorsdöntőbb kettő: az osztálytársadalmak létrejötte az ókor hajnalán, s a gépi nagyipar megszületése, amellyel „elhárultak az akadályok az emberi társadalom teremtő és termelő erőinek útjából, s ettől kezdve lehetővé vált az emberek, az anyagi javak és szolgáltatások szakadatlan, gyors ütemű és mindmáig korlátlan megsokszorozása", egyben pedig megindulhatott a harc a gazdasági kizsákmányolás és a politikai elnyomás, az osztálytársadalom felszámolásáért. Évezredes előkészítés, ismétlődő nekilendülések és megtorpanások után a XVIII. század végére értek meg a feltételei ennek a fordulatnak. Egy fél évszázad alatt átformálta ez Európa gazdasági és politikai viszonyait, napjainkban pedig átalakítja az egész világot. Az indulás fél évszázadát tárgyalja *E. J. Hobsbawm*, a kiváló angol marxista történész könyve, amely most, a Kossuth Kiadó jószemű választása folytán, magyar nyelven is megjelent.

Eric Hobsbawm napjaink történetírásának egyik legérdekesebb, legsokoldalúbb egyénisége. Soknyelvűsége (amely az angol történetírásban általában ritka) és részben ebből folyó széles egyetemes történeti tájékozottsága időben és térben nagy területen ad számára mozgási lehetőséget; ezzel élve, alkotó módon nyúl hozzá mind középkori, mind újkori témákhoz.

E könyvének magyar címe, bár nem félrevezető, nem egészen pontosan fejezi ki lényegét. Nem egyszerűen forradalmakról van ugyanis szó benne, hanem egyetlen nagy forradalmi folyamatról, s ezt fejezi ki a mű eredeti címe: *„A forradalom kora"*, vagy — így is lehetne fordítani — *„A forradalmi kor"*. Persze, a modern világot megszülő forradalom forradalmakban tört ki. Már maga a kezdet is kettős forradalom: ipari Angliában és politikai Franciaországban. E két országot a szerző, találó hasonlattal, a forradalom ikerkrátereinek nevezi, amelyekből elsőnek tört felszínre a forradalmi hullám, hogy azután elöntse az egész világot. Elöntse, a szó szoros értelmében, mert a kettős forradalom módszereit a világ az angoloktól és a franciáktól tanulta el. A hasonlat azonban bizonyos fokig sántít, mert a világ forradalmasodása nem pusztán az angol—francia láva gyújtó hatásának, hanem újabb és újabb ikerkráterek megnyílásának is következménye: a belső fejlődés és a külső indíték együttes terméke. A XVIII. század végén nemcsak Angliában és Franciaországban volt vulkánikus a társadalmi talaj, hanem többé-kevésbé minden olyan országban, amely már bekapcsolódott a nagy felfedezések óta szélesedő világpiacba. Erre rámutat a szerző, mikor egyrészt a gyarmatokról, másrészt az Elbán túli Európáról megállapítja, hogy más és más módon ugyan, de egyaránt „függő gazdasági zónának" tekinthetők, amely „élelmet és nyersanyagokat termelt Nyugat-Európa számára". Ez a függés és összefüggés egyben a forradalom csatornája is volt, mert aláásta a feudális gazdasági és társadalmi rend alapjait, kiélezte a társa-

* Kossuth Kiadó, 1964.

Digitized by Google

dalom elnyomott vagy háttérbe szorított elemei és a makacsul védekező feudális reakció között folyó küzdelmet, s válságba sodorta a belső feszítőerők és a nemzetközi versengés kettős nyomása alatt egyre sebezhetőbbé váló abszolutista rezsimeket, megteremtve mindezzel azokat a feltételeket, amelyek közt a társadalom fogékonnyá válhatott a forradalmi „fertőzésre".

A könyv első része a „kettős forradalom" kitörésétől a „népek tavaszának" küszöbéig követi a forradalmi hullám terjedését. A napóleoni háborúk és a szentszövetségi béke előrelendítő és visszafogó közegein áthatolva, 1820 körül tetőzik ez a hullám először, majd 1830-ban másodszor, ezúttal végleges győzelmet aratva Nyugat-Európában, s részben Amerikában is, az „ancien régime" fölött, egyben felszabadítva a népi forradalom erőit, melyek az alig meggyökerezett burzsoá rend ellen fordulnak, s máris megteszik első lépéseiket a proletárforradalom felé vezető úton. Kelet-Európa ez időben érlelődő polgári forradalma 1848-ra — e könyv keretein kívülre — marad. Ugyancsak 1830-ra zárul le az ipari forradalom „pamut"-szakasza, hogy a kapitalista gazdálkodás, első nagy válságperiódusán át, belépjen második szakaszába, a „vasút"-szakaszba. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata egyidős az első modern gyárrendszernek, Lancashire pamutüzemeinek kialakulásával, s amikor megjelenik a Kommunista Kiáltvány, már létrejött a világ első vasúthálózata. A fordulat megtörtént: a világ nyitva áll az európai kapitalisták gőzgépei és liberális eszméi, de hovatovább a proletárforradalom számára is.

A könyv első, „Az átalakulás" címet viselő részének a fejlődés sodrását kitűnően érzékeltető, dinamikus előadásmódja nem mossa el, sőt kiemeli a szerzőnek azt a legsajátosabb mondanivalóját, hogy a sok forradalom végeredményében egy nagy forradalom sokféle kitörése. Meggyőzően bizonyítja ezt elsősorban az ipari és a politikai forradalom összefüggéseinek kimutatásával, amelyet annyira hiányoltunk eddig, még a legjobb egyetemes történeti szintézisekben is. Első látásra ugyanis a különbség az, ami szemünkbe ötlik: Anglia ipari forradalmát csak később követi politikai mozgalom, Franciaországban viszont — éppen fordítva — a politikai forradalom évtizedekkel megelőzi az iparit. A különbséget könnyen meg lehet magyarázni a két ország gazdasági és politikai viszonyaiból, nehezebb viszont rátapintani a kétféle forradalom lényegi egységére, ikerkráter voltára. Ez sikerült a szerzőnek, mikor a forradalmi helyzet létrejöttének feltételei között fontos helyet jelöl ki a nemzetközi versengésnek, mint a politikai rendszerek legfőbb erőpróbájának, s ezen belül is a XVIII. század történetében domináló angol—francia ellentétnek. Ebben a konfliktussorozatban nem egyszerűen két nagyhatalom, hanem az egyedüli új ütközött össze a legerősebb régivel, s ez az összeütközés rést tört az „ancien régime" burkában érlelődő új számára. Franciaország a XVIII. század folyamán egyik vereséget a másik után szenvedte el Angliától; ezeket átvészelte ugyan, de mikor a fiatal Amerikai Egyesült Államok szövetségében végre győzött, akkor a háborút követő pénzügyi csőd forradalomba sodorta. A nagy versenyfutás a forradalmi háborúkban folytatódott, s Anglia győzelmével végződött, mert az angol gazdasági fölényt a francia fegyverek nem tudták megtörni. Anglia világuralma hosszú időre vitathatatlanná vált, de a világ forradalmasításához a francia eszmék éppúgy hozzájárultak, mint az angol áruk.

A másik összefüggés, amelyre a könyv rávilágít, az, hogy a burzsoá forradalomban kezdettől fogva ott kísért a népi forradalom, s mire a burzsoá forradalom a 30-as években győzelmet arat, már érlelődik a pro-

Digitized by Google

letárforradalom is. Igaz, a proletárforradalmak kora csak jóval később köszönt be, de már a nagy francia forradalom sem tisztán burzsoá forradalom. Ahogyan nincs tőkés társadalom proletariátus nélkül, úgy nincs burzsoá forradalom sem a néptömegek aktív részvétele nelkül, s így a burzsoá és a proletár forradalmakat ugyanazon nagy forradalmi folyamat egymásra és egymásból következő szakaszainak kell tekinteni. Az az élesszemű elemzés, amellyel a szerző egyrészt osztályjellegük szerint elkülöníti, másrészt az osztályok mozgásával összekapcsolja a forradalmi tábor liberális, radikális és szocialista szárnyait, az egységes forradalmi folyamat két fő szakaszát úgy mutatja be, mint burzsoá-proletár polarizálódást, amelynek során a forradalom hajtóereje egyre inkább átköltözik a burzsoá pólusról a proletárra, még mielőtt megnyíltak volna a tulajdonképpeni proletárforradalom reális távlatai.

A részletes társadalomrajzot a könyv második része adja, mely „az átalakulás eredményeit" tárgyalja. Itt elsősorban a legalapvetőbb változásról, a hagyományos agrárrendszerek jégtakarójának felszakadozásáról, egy-két országban teljes felolvadásáról esik szó. A feudális agrárviszonyok felszámolása Európa-szerte megindult, de a tőkés mezőgazdaság csak lassan, az egységes mezőgazdasági világpiac meg éppen csak a XIX. század végére bontakozott ki. A falu sokáig őrizte a feudális múlt örökségét, melyhez a tőkés világtól kevés könnyebbséget, de annál több új nehézséget kapott; elsősorban az agrárproletariátusnak Anglia kivételével mindenütt új problémáját. Annál gyorsabb volt a fejlődés az iparban. 1830-ig Anglia volt az egyedüli ipari ország, de 1840 körül már Nyugat- és részben Közép-Európa, valamint Észak-Amerika is belép az ipari forradalomba. A kapu azonban csakhamar lezárult: 1848 után már egyetlen ország sem tudott felzárkózni a korán elindultakhoz, és a világ száz esztendőre a „fejlett" és „fejletlen" országok merev kategóriáira szakadt szét; az ezek között levő választalat először a Szovjetuniónak sikerült áttörnie.

Két gazdag tartalmú fejezet a „hódító polgárt" és a „dolgozó szegényeket", azaz a burzsoáziát és a proletariátust, az új rend két alapvető osztályát mutatja be, amint az „ancien régime" béklyóiból kiszabadulva, történeti sajátosságaik teljében kibontakoznak, és az osztályharc új arcvonalainak tisztázódása során öntudatosodnak. A „fejlett" és „fejletlen" országok közti szakadékhoz hasonlóan egy másik szakadék keletkezik és mélyül el a 40-es évekre: a legnagyobb középkori arisztokrata vagyonokat is meghaladó tőkés gazdagság és a legsiralmasabb középkori paraszti sors színvonala alá süllyedő, a gondolkozó kortársakat is elborzasztó proletárnyomor közötti szakadék. De ebből a nyomorúságból nőtt ki, először a világtörténelemben, a szocialista munkásmozgalom.

Végül négy fejezetben a vallási és világi eszméket, a művészeteket és a tudományt tárgyalja a szerző. Az összefoglaló történeti művek általában csak függelékszerűen szokták bemutatni a felépítmény jelenségeit. Ebben a könyvben Hobsbawm, aki történész és esztéta egy személyben, páratlanul érdekes ábrázolását nyújtja annak, hogy a gazdasági és társadalmi forradalom hogyan válik az eszmék és az ízlés forradalmává.

Anélkül, hogy hálátlanok volnánk egy olyan alkotással szemben, mely minden eddiginél sokoldalúbban s egyben egységesebben tárja elénk a modern világ megszületésének sokszínű folyamatát, egy hiányérzetünket meg kell mondanunk: az utolsó másfél évszázad életét alapjaiban átalakító technika fejlődési problémái csak utalásszerűen, többnyire csak gazdasági vonatkozásaikban szerepelnek a könyvben. Az egyetemes történetírás mindmáig nem tárta fel a technika belső fejlődési tör-

Digitized by Google

vényeit, melyeknek kutatását pedig *Marx* és *Lenin* oly hangsúlyozottan kötötték utódaik lelkére. Amit azonban az egyetemes történetírás módszerét és tárgyát tekintve a szerző ma meg tud közelíteni, annak velejét megtaláljuk Hobsbawm könyvében, mégpedig szellemes, fordulatos előadásmódban és széles eszmei távlatban. Így ez a könyv nemcsak a forradalmi korról, hanem a korszerű történetírásról is elsőrangú tájékoztatást nyújt olvasóközönségünknek.

Dr. Makkai László

Márkus György—Tordai Zádor: Irányzatok a mai polgári filozófiában*

A mai, rendkívül tarka képet mutató burzsoá filozófia elsősorban három vonalon támad: az irracionalizmus, a fideizmus és a pozitivizmus vonalán. Az irracionalizmus legnyíltabb és legelterjedtebb képviselője az *egzisztencializmus*, a fideizmust a *neotomizmus* igyekszik elhinteni, a pozitivizmus pedig — többek között arra törekedve, hogy meghamisítsa a tudományok eredményeit, idealista filozófiai következtetést vonjon le belőlük, eltorzítsa a logikát — napjainkban a *neopozitivizmus* formájában támad. Az ellenük folyó harc csak akkor lehet hatásos, ha alaposan megismerjük őket, feltárjuk ismeretelméleti és társadalmi gyökereiket, tudunk differenciálni közöttük, nem dobjuk őket egy kalapba, s ha kritikánk az alkotással párosul, tehát a bírálat során marxista választ adunk a felmerülő kérdésekre. E feladatot tűzi maga elé s oldja is meg sikeresen *Márkus György és Tordai Zádor „Irányzatok a mai polgári filozófiában"* című könyve.

A könyv első nagy része — melyet Tordai Zádor írt — az *egzisztencializmust* tárgyalja: bemutatja kialakulását, fejlődését, fő képviselőit, elemzi azokat a kérdéseket, melyek e filozófiában felmerülnek, röviden kitér ezek bírálatára, s érzékelteti e filozófia kiúttalanságát.

Általános jellemzésként elsősorban azt emeli ki, hogy az egzisztencializmus — válságfilozófia; egyrészt abban az értelemben, hogy a polgári társadalom válsága szüli, másrészt abban az értelemben is, hogy a problémák megoldására tett kísérletei is válságba kerülnek. Mindenekelőtt az emberrel kapcsolatos nézeteire vonatkozik ez. Ez az irányzat egyik oldalról fellép az ember, az egyén semmibe vevése ellen, amely a kapitalizmusban következik be, de más oldalról azt is tagadja, hogy az ember társadalmi lény. Ez végső soron oda vezet, hogy szembefordul ugyan a polgári világgal, de a szocializmussal is, s ez a kettősség nyomja rá bélyegét.

Tordai Zádor jól érzékelteti, hogy az egzisztencializmus nem tekinthető valami egységes, homogén filozófiai irányzatnak. A könyvben tárgyalt két korszaka is sokban különbözik egymástól, képviselői is egymástól eltérő nézeteket képviselnek, filozófiájukban és politikai felfogásukban is. Emellett azonban az egzisztencialista nézetek lényegileg közösek; kezdettől fogva a szubjektív idealizmus, az irracionalizmus, az egyén indetermista felfogása, a társadalomellenesség, s bizonyos fokig a vallás felé fordulás jellemzi őket.

Az első korszakkal foglalkozó rész *M. Heidegger* és *K. Jaspers* egzisztencializmusát vizsgálja, a második rész pedig *G. Marcel, J. P. Sartre, A. Camus* és *M. Merleau-Ponty* nézeteit elemzi. E részen belül jelentős Sartre fejlődésének bemutatása, a „Lét és semmi", valamint „A dialektikus ész kritikája" c. művein ke-

* Gondolat Kiadó, Budapest, 1964.

Digitized by Google

resztül. A szerző a jogos bírálat mellett kiemeli egyes egzisztencialisták pozitívumait is (különösen azt, hogy megkísérlik a polgári világ kritikáját), Sartre-nál például pozitív politikai állásfoglalásait, s annak felismerését, hogy a marxizmus korunk igazi filozófiája. Amit e részben keveslünk, az egyrészt a különböző egzisztencialista felfogások alapos kritikája és cáfolata mellett az adott kérdés (pl. a szabadság-felfogás) pozitív, marxista kifejtése, másrészt annak részletesebb bemutatása, hogy hazánkban hol és milyen vonásai jelentkeznek e filozófiai áramlatnak, milyen formákban, s hogyan lépjünk fel ezek ellen.

A könyv második nagy, sokoldalúan és részletesen kidolgozott része *a katolikus filozófia* elemzését és bírálatát adja. E rész szerzője is Tordai Zádor. Bemutatja a neotomizmust és részletesen vizsgálja azokat az áramlatokat, amelyek mint modernista irányzatok lassan félretolják a neotomizmust, s előretörnek a katolikus filozófián belül. Ez a rész részletesen kitér arra is, hogy általában milyen társadalmi szerepet igyekszik betölteni a katolikus filozófia, s különösen a neotomizmus. Szerepe az, hogy megpróbál hatást gyakorolni a tudományokra, megpróbálja megtartani a hivőket, vagy újakat szerezni, s védeni a kizsákmányoló társadalmi rendet.

A katolikus filozófiáról sem lehet azonban valamiféle egysíkú, egyszerű képet festeni, mert ez sem egységes irányzat. A könyv be is mutatja különböző áramlatait. A klasszikus neotomizmus bemutatása után külön tárgyalja *J. Maritain* filozófiai nézeteit, aki fejlődésének első szakaszában fasizmus-ellenességével és a kapitalizmus elítélésével bizonyos fokig pozitív szerepet is játszott, de mert a teológia a kiindulópontja, felfogását kettősség jellemzi, s ez végül is a reakció, az antikommunizmus, a kapitalizmus apológiája irányába vitte.

Külön fejezetet találunk arról is, hogy a jezsuiták, *G. A. Wetter* és *J. Y. Calvez*, hogyan szállnak szembe a marxizmussal. A katolikus filozófia részéről erősödik a maxizmus elleni fellépés, s ennek egyik fő módja az „immanens kritika": „belülről" bírálják a marxizmust, s bírálatukat „tudományos", „objektív" köntösbe öltöztetik. Eltorzítják, meghamisítják a marxizmust, hogy így egyes tételeit elfogadhatóvá tegyék a maguk számára, s összekapcsolják saját filozófiájukkal. Calvez különösen *Marx fiatalkori műveinek* kiforgatását kedveli, teljesen figyelmen kívül hagyva, hogy később hogyan merülnek fel Marxnál a különböző problémák. Előbb kiforgatja a marxizmust, s azután ezt bírálja. Így az elidegenedés vizsgálatából elhagyja a kizsákmányolást, s azt hirdeti, hogy az elidegenedés a vallás által, a mennyországban szűnik meg. (Tordai Zádor a Calvez-féle elidegenedés-felfogás alapos cáfolatát adja.) A kommunizmust pedig a történelmi materializmussal állítja Calvez szembe, s így próbálja mindkettőt rágalmazni, meghamisítani. Az ilyen hamisítások azonban hamar lejáratják magukat, s nem időállók.

A katolikus filozófián belül jelentkező modernista irányzatok tárgyalását és bírálatát is megtaláljuk az ismertetett könyvben. A neotomizmus nem fordít figyelmet az új problémákra, elfordul a valóságtól, s egyre inkább kudarcot vall, ezért a katolikus filozófián belül szükségszerűen kialakulnak új, modernista felfogások. Ezek egyrészt a vallás és a tudomány összebékítésére, másrészt a társadalmi folyamatoknak, a társadalmi haladásnak a vallás szempontjából történő magyarázatára törekednek. Az előbbivel a *teilhardizmus*, az utóbbival a *perszonalizmus* foglalkozik.

A katolikus filozófiát belső ellentmondások szövik át. Irányzatai ellentmondásba kerülnek a vallással is, a valósággal is; vagy retrográd, reakciós jellegűek, vagy kettősség

Digitized by Google

jellemzi őket. A vallás válságának termékei, s egyre inkább eltolódnak a modernista irányzatok felé. Mindenről sokoldalú áttekintést ad Márkus—Tordai könyvének e része.

Az „Irányzatok a mai polgári filozófiában" c. könyv harmadik, Márkus György által írott része a *neopozitivizmus* különféle áramlatait, a logikai pozitivizmust, az analitikus filozófiát és *B. Russell* nézeteit tárgyalja. E rövid ismertetésben lehetetlen akár csak nagyjából is bemutatni mindazt, amit a könyv e része tartalmaz, ezért csak jelezni tudjuk az itt tárgyalt kérdéseket.

„A logikai pozitivizmus" c. rész először a pozitivizmus általános jellemzését adja, kialakulását, fejlődésének főbb szakaszait ismerteti. Márkus György megmutatja: a pozitivizmus a burzsoázia azon kettősségének a terméke, hogy egyrészt igyekszik felhasználni a tudomány eredményeit, másrészt nem tartja szükségesnek, hogy a tudományos eredményekből levonja a világnézeti következtetéseket. Ismerteti a pozitivizmust, a machizmust, a Bécsi Kör felfogását, s a logikai pozitivizmus további fejlődését.

A logikai pozitivizmus szerint a tudomány egyre inkább úgy lép elénk, mint logikai és matematikai konstrukció; előtérbe kerül a tudomány nyelvének logikai elemzése, s megfigyelhető a logikai pozitivizmus behatolása a szaktudományokba. Ez a lényegét tekintve szubjektív idealista filozófia a kijelentések vizsgálatát állítja középpontjába, a tapasztalati ellenőrzés vagy a logikai-matematikai szabályok útján. A kijelentések, mondják a Bécsi Kör képviselői, vagy *szintetikusak* — ezek a tapasztalati tények, amelyeket a „verifikáció" segítségével vizsgálhatunk, s ennek alapján különíthetjük el egymástól a tudományos és nem tudományos állításokat —, vagy *analitikusak*, amelyek nem „verifikálhatók" — ezek a logikai-matematikai tételek —, vagy pedig értelmetlen, *metafizikus* állítások — ezek a tulajdonképpeni, „hagyományos" filozófiai kérdések, s ezekkel nem is szabad foglalkozni. Így jut el a logikai pozitivizmus a legfőbb mondanivalójához: a filozófia, a világnézet tagadásához.

A könyv bemutatja az *analitikus filozófiát*, elemezve az analitikus filozófia képviselői, *L. Wittgenstein B. Russel, G. E. Moor* és mások nézeteit. Ez azért is értékes, mert ilyen összefoglaló elemzést erről még nem igen ismerünk. Az analitikus filozófia is a nyelv értelmezését tekinti fő feladatának. A cél: a köznyelv használatával kapcsolatos félreértések eloszlatása. A köznyelvet egy ideális nyelvre vezetik vissza, amely feltárja annak valódi, logikai szerkezetét. Itt játszik szerepet az ún. képelmélet, amely szerint a nyelv tulajdonságai egyenlőek a valóság vonásaival. Ez a filozófia — a nyelv szerepének egyoldalú eltúlzásával, a logika és a matematikai logika bekapcsolásával — tagadja a törvények, az összefüggések objektív létét, s szubjektív idealista álláspontot képvisel. A terápiás analízis pedig az analízis minden konstruktív jellegét elveti, „kizárólag »terápiás« jellegűvé válik, már nem a helyes filozófiához akar elvezetni, hanem »ki akar gyógyítani« a filozófiai kérdések felvetésének »betegségéből«... a nyelvi analízis teljesen *öncélúvá* válik." (415. old.)

Igen érdekes a *B. Russel* nézeteivel foglalkozó rész. Russel filozófiája szorosan kapcsolódik a neopozitivizmushoz, jelentős szerepet is játszott annak kialakulásában, de Russel nem logikai pozitivista, s nem is analitikus. Nézetei igen gyakran változtak az idealizmus különböző típusainak határai között. Fejlődésének legutóbbi fázisában eltávolodik a szubjektív idealizmustól, s egyrészt mint „megkésett felvilágosító", másrészt mint a szkepticizmus képviselője mutatkozik be. Felfogását e kettő összekapcsolódása jellemzi, ez filozófiájának legmélyebb sajátossága. Tiszteletet paran-

Digitized by Google

csol azonban az a bátor magatartása, ahogyan szembenéz korunk problémáival, észreveszi őket, gondolkodik megoldásukon, s másokat is erre ösztönöz.

Márkus György és Tordai Zádor igen sok oldalról és alaposan tárgyalja a polgári filozófia három nagy áramlatát. Jól választják ki azokat a problémákat, melyeket elemeznek és bírálnak, s nem statikus állapotukban, hanem változásaikat, fejlődésüket is figyelembe véve mutatják be őket.

A könyv elolvasása után azonban mégis támad két hiányérzetünk. Először: a könyvben tárgyalt jónéhány kérdésben részletesebb és több *pozitív*, a marxista filozófia álláspontjának megfelelő *kifejtést* várnánk. Másodszor: hasznos lett volna, ha a könyv e filozófiai áramlatok *magyarországi hatásait* is tárgyalja, nemcsak az egzisztencializmusét — amire már rámutattunk —, hanem a katolikus filozófiáét és a neopozitivizmusét is. Ez jelentős az ellenük folytatandó harc szempontjából.

Egyébként — e kritikai megjegyzések mellett — mindazoknak, akik érdeklődnek a mai polgári filozófia iránt, csak ajánlani tudjuk ezt a könyvet, amely jó áttekintést és marxista kritikai értékelést ad a benne sokoldalúan tárgyalt irányzatokról.

Dr. Szabó Gábor

Kelen Jolán — Barabás Gyula: A néptribun*

Kelen Jolán és *Barabás Gyula* könyvének kettős érdeme van: megkísérli, hogy történelmileg méltó helyre tegyen egy valaha sokat emlegetett, majd méltatlanul elfelejtett munkásmozgalmi vezetőt, és ezzel együtt bőséges történeti ismeretanyagot juttasson el széles olvasórétegekhez.

Bokányi Dezső életútjának, mozgalmi pályafutásának részletes feltárása, szerepének helyes értékelése még a történetírás adósságai közé tartozik. A szerzők, akik munkájukat a tudományos kutatás eddigi eredményeire és lelkiismeretes kutatásaikra alapozták, nem tanulmány vagy monográfia formájában, hanem a történeti irodalomban járatlanabb olvasó számára is vonzó irodalmi feldolgozásban adták közre könyvüket. A kísérlet sikerét éppen abban lehet összefoglalni, hogy a szerzők bebizonyították: egy különös történelmi egyéniség *írói* megközelítése — ha egyúttal a tényszerű igazmondás igényével párosul — eredményesen készítheti elő a pártosan objektív *tudományos* képalkotást.

A könyv műfaját nehéz volna meghatározni. Nem él a történelmi regénynek azzal a jogával, hogy a magasabbrendű hitelesség kedvéért bizonyos fokig önkényesen megváltoztassa a tényanyagot, vagy költött elemekkel töltse ki az adatok közötti fehér foltokat. Hitelességét szigorúan a dokumentálható tényanyagra alapozza, s ennyiben történelmi munka. A szépírói módszer a könnyed, színes (bár olykor kissé érzelmes), olykor a riport eszközeit is felhasználó elbeszélő formában, a vonzó olvasmányosságban jut érvényre, és főleg abban, hogy a szerzők a külső történés belső indoklásával, a lélektani tényezők feltárásával egységbe fogják hősük ellentmondásoktól nem mentes alakját.

Nem lép fel a könyv a teljes életrajz igényével, csupán fejezeteket ígér Bokányi Dezső életéből. Mégis, a viszonylag szűk történeti, tény-

* **Kelen Jolán—Barabás Gyula: A néptribun. Fejezetek Bokanyi Dezső életéből. Bp. Kossuth Könyvkiadó 1964.**

Digitized by Google

anyagból és a megragadó képek, idillek, anekdóták sorából élő, vérbő alak áll elénk.

Látjuk Bokányi Dezsőt, a munkást és a mozgalom harcosát, aki a szülői házból nemes örökséget: jó proletárösztönöket, nagyszerű szellemi képességeket hoz magával. Ezzel az erkölcsi vagyonnal jól sáfárkodik. A kiváló szakmunkás a mesterségben, a szinte művészi tökélyre emelt kőfaragásban szerez tekintélyt; a kizsákmányoltak nevében bátran fellépő harcos a munkások közösségében kap megbecsülést és szeretetet; az autodidakta teoretikus a párt- és szakszervezeti vezetők körében jut elismeréshez, és ami a legjellemzőbb: *a néptribun*, a munkásmozgalomnak a maga korában leghatásosabb szónoka olyan népszerűvé válik a széles tömegek között, hogy az szinte példátlan munkásmozgalmunk történetében.

Jellemének legfőbb vonása a töretlen osztályhűség. Tévedhetett persze — s tévedett is —, néha későn ismerte fel a helyes utat, de hűsége egyetlen pillanatra meg nem ingott, puritán munkásegyénisége minden szituációban győzött.

Pedig csábítgatták szirénhangok, hogy a munkássorsot cserélje el polgári jómódra, hogy hagyja el azt a közösséget, amelyből származott, s amely életeleme volt. A Betegsegélyző íróasztala nem csinált belőle — mint annyi másból — hivatalnokpolgárt; a mozgalmi vezető poszton sem fajult — mint oly sokan mások — munkásarisztokratává.

Az eleven szó, a tömegekre hatás művésze volt. Legendák keringtek szónoki képességéről. A munkások rajongtak érte, az osztályellenség félte és gyűlölte, de nem tagadhatott meg tőle bizonyos tiszteletet. Azt mondták róla, hogy uralkodik a hallgatóság érzelmein, mint a jó karmester a zenekaron. Valóban, a meggyőződés és a kifejezés erejével fel tudta villanyozni hallgatóságát. Ez már-már az öncélú virtuózitás csapdáját nyitotta meg előtte. Olykor kissé tetszelgett a varázsló pózában, aki szavával magasra korbácsolja, majd ugyanolyan biztonsággal le is csendesíti az indulatok hullámait. A művészi becsvágy ilyen túltengéseit, az öncélú hatáskeresés kísértéseit azonban mindig legyőzte Bokányi osztályharcos becsülete.

A szociáldemokrata párt vezérkarában Bokányi általában a radikálisabb álláspontot képviselte. Döntő szerepet nem kapott a vezetésben, a politikai intrikák, manőverezések, alkudozások és megvesztegetések számára hozzáférhetetlen volt. De ekkor még nem volt igazán forradalmár. A pártvezetésben uralkodó reformista szemlélet és gyakorlat évtizedeken át hatott rá, s ha osztályösztöne időnként konfliktusba sodorta is a megalkuvókkal, valójában ő sem tudott még a forradalom távlataiban gondolkozni. Csak hosszas habozás után lépett a forradalom útjára, akkor, amikor a tömegek forradalmi hulláma mármár az ő feje felett is átcsapott. Ekkor azonban az egykori *vezető* rádöbben, hogy egy nagy lépéssel lemaradt a tömegek mögött. Becsületére mondva, idejében levonta felismerésének konzekvenciáit. A proletárforradalom napjaiban a néptribun *forradalmárrá érett*, s ezután ingadozás nélkül, kommunista módon állt helyt minden poszton, ahol a proletariátus nemzetközi ügyét szolgálhatta.

Ilyennek mutatja be Bokányit a könyv és ilyen volt is. S ha a szerzők helvenként egy-egy jelző, egy-egy beállítás erejéig talán egy árnyalattal túl is méretezik hősüket, túl is értékelik szerepét, úgy kell ezt felfognunk, mint hosszú mellőztetésének és lekicsinylésének bizonyos mértékig érthető reakcióját.

Egyetlen könyv azonban bármennyi jószándékkal, tehetséggel, szenvedélyes igazságra törekvéssel van megírva, nem tisztázhat minden körülményt egy olyan bonyolult történelmi személyiség életútját illetően, amilyen Bokányi volt. Élénk

Digitized by Google

viták folynak még a történészek körében egy sor olyan történeti mozzanat megítélésében, amely a Bokányi-képet is érinti. Ilyen például a szociáldemokrata pártvezetőség 1905. évi paktuma az akkori darabont-kormánnyal. A szerzőket dicséri, hogy ebben és a hasonló kérdésekben jól értékesítik a viták eddigi eredményeit.

Dicséret illeti a könyvet a sikerült korfestésért, a gazdag történelmi ismeretanyagért. A kor levegőjét érezzük, amikor a ferencjózsefi „boldog békeidők" keserves proletáréletéről olvasunk, a mozgalom megragadó szépségét, amikor a munkásgyűlésekről, a sztrájkokról, a tüntetésekről kapunk képet. Követjük az izmosodó szocialista mozgalom útját a szervezkedés nagy iskoláján át, az 1905—1907. évi fellendülésen, a vérvörös csütörtök összecsapásain át az első nagyszabású kiteljesedésig: a forradalomig, az első magyar proletárhatalom megvalósulásáig. Átéljük az összeomlás tragédiáját és azt a felemelő pillanatot, amikor a győztes forradalom országa kiragadja a halálra ítélt forradalmárokat az ellenforradalom kezéből.

Az ismeretterjesztő szándék eredményességét növelné, ha a szerzők több magyarázó lábjegyzettel kísérnék a szöveget. Nyilván a könyvnek nem minden olvasója számára világos például, hogy mit kell értenie Kristóffy „aulikus liberalizmusán", vagy más hasonló fogalmakon.

Egy éve, hogy megjelent a könyv. Ma már megállapítható, hogy a sajtóban és a közvéleményt befolyásoló egyéb fórumokon nem kapta meg azt a visszhangot, amelyet megérdemelt volna. Kissé arisztokratikusan lenézzük még az ismeretterjesztésnek ezt a módját, ahelyett, hogy buzgólkodnánk tökéletesítésén.

Nem tudjuk, eljutott-e a könyv azokhoz, akiknek íródott, nem állta-e útját valami előlegezett terjesztői pesszimizmus. Ha így van, hiba történt. De ez még jóvátehető. S ezt kívánja a történelmi igazságtevés és az ismeretterjesztés ügye.

Kabos Ernő

*Könyv a szórakoztató művészetről**

A művészetek megítélésének egyik legnagyobb korlátja a sablonokban, a merev kategóriákban való gondolkozás. Ez a legnyilvánvalóbban talán a „könnyű" és „komoly" műfaj már-már unalmassá váló vitájában mutatkozik meg. Arisztokratikus, a közönségigénynyel nem számoló fölényeskedés és ízetlen élcelődés vitázik itt egymással, tények és figyelembe veendő dolgok elemzése helyett.

Mindez nem volna újra elmondandó igazság, ha nem nyugtázhatnánk nagy örömmel azt, hogy végre született egy munka, mely anatémák és átkok helyett elemzéssel, mégpedig történeti és esztétikai elemzéssel tesz kísérletet rend teremtésére, s a sokat vitatott értékek meghatározására. *Vitányi Iványnak A „könnyű műfaj"* című könyvére gondolunk. Ez a munka valóban szakít az eddigi, fentebb említett rossz hagyományokkal, s minden előítéletet és sablont félretéve, merészen, önállóan gondolkozva vág neki a nagyon is szövevényes, nagyon is sok tévútat kínáló problématömegnek.

A könyv két fő részre oszlik. Az elsőben a szerző elméletileg határozza meg a „könnyű" és „komoly" műfaj problémáját, s az ebből adódó elméleti kérdéseket, a másodikban pedig az egyes műfajok történetét és alakulását kíséri végig. Bi-

* Vitányi Iván: A „könnyű műfaj", Kossuth Kiadó, 1965.

Digitized by Google

zonyára részletesen is értékelik majd Vitányi művét. Ezúttal, példamutató módszerén kívül, azt szeretnénk — mint nem kevésbé példaadót — kiemelni, hogy végre elveti a „könnyű" és a „komoly" meghatározások hamis ellentétét, kifejtve, hogy a „magasabb rendű" esztétikai élvezet korántsem ellentétes a szórakozással, hogy esztétikai értékrendünkben a szórakoztató műfaj egyáltalán nem helyezhető valamiféle alacsonyabb polcra, mert — mint írja — „minden művészetnek van valóságtükröző és szórakoztató, tágabban: emócionális funkciója. A cezurát csakis a valóság helyes, illetve téves vagy hamis tükrözése közé helyezhetjük, amelyet az emócionális funkció eltorzulása csak kísér és elősegít." Ebből kiindulva használja — nagyon helyesen — a „könnyű" helyett a „szórakoztató" művészet kifejezést.

Elemzése során a művészet kezdeteitől indul el, de (célszerűen) a nagyobb hangsúlyt a problematikusabb időszakra, a kapitalizmus korára helyezi. Kimutatja, hogy ez volt az az idő, amikor az egyéni és közösségi művészet véglegesen szétvált, amikor az alul lévők igényeit az üzlet és az uralkodó osztály propagandája használta ki. Tudtuk ezt általában, sokszor el is mondtuk már, de most itt együtt, műfajonként, az egyes műfajok fejlődésének és alakulásának, hanyatlásának és eltünésének elemzése során, gazdag anyagismerettel alátámasztva, olvasmányos előadásban — mégis tanulságos és bizonyító erejű.

S ha most elmondjuk, mit szerettünk volna még olvasni, akkor nem egyszerűen csak „kritizálunk" hanem a tanulmány által felkeltett érdeklődésünknek adunk hangot. Két dolgot hiányolunk: Az egyik a magyar szórakoztató művészet alaposabb rajza, a másik pedig szórakoztató művészetünk mai helyzete és problémái. (Tudjuk, hogy ezekről még két hasonló terjedelmű könyvet lehetne írni!) Vitányi Iván — de ez már kritika — sok jó és találó megállapítását mérsékeltebben, némi visszatartással alkalmazza a magyar művészetekre, elsősorban az operettről szóló részben.

Annyit észrevesz és kimond, hogy az operett ezüstkora nálunk jött létre, s ebben nagy szerepet játszott a századelő kultúrális életének felvirágzása és a magyar polgárság kialakulása. De arra már nem szentel kellő figyelmet, hogy ez az operett mit sem hordozott magában a francia operett aktuális politizálásából s a bécsi operett népközelségéből. S ha volt is kapcsolata a Nagy Endre-kabaréval, akkor is: a Nagy Endre-kabaré többet tett *Ady Endre* népszerűsítéséért, mint száz irodalomtanár együttvéve. De mit népszerűsített a magyar operett? Népszerűsítette, vagy akár aprópénzre váltotta-e *Bartók* és *Kodály* törekvését? Úgy politizált-e, mint Nagy Endre; úgy fordult-e a néphez, mint Bartók és Kodály? Egyiket sem tette, nem állítja ezt Vitányi sem, sőt még *Gáspár Margit* erősen polemikus ízű könyve sem. *(A muzsák neveletlen gyermeke)*, melyből Vitányi túl sokat is idéz. Bajba is jut az érték meghatározásával. Hiszen az operettek szövegkönyveit Gáspár Margit is elítéli, s Vitányi sem tud — nem is tudhat — többet mondani, mint azt, hogy „derűs komédiák, jó szórakoztató muzsikával."

Leginkább az a kérdés vár feleletre: mi magyarázza, hogy ez a szórakozás még mindig *szórakozás*, tehát talaja van a közízlésben, jóllehet ez a századeleji, a gazdasági függésben kialakult, egyáltalán nem forradalmi polgárság szórakoztatója volt — egy fél évszázada. A tömegízlés tart-e még itt, vagy mégis csak van ezekben az operettekben valami olyan érték, mely joggal élvezi a népszerűséget? Ezekre szeretnénk a közeljövőben, hasonló alapossággal megírott könyvből, feleletet kapni.

B. Gy.

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME
Szeptember

G. Plissonnier: A HARC FOLYTATÁSA ÉS AZ EGYSÉG TÁVLATAI (A Francia Kommunista Párt előtt álló feladatokról).
V. Joannés: A SZEMÉLYI HATALOM, EREDETE, POLITIKÁJA
M. Zaidner: A CENTRIZMUS HAMISITÁSA (A gaulleista rendszer helyett javasolt egyéb hamis megoldások ellen is harcolni kell.)
K. Laurent: EGYSÉG ÉS TÖMÖRÜLÉS, KÖZÖS PROGRAM ALAPJÁN (A baloldali tömörülés kérdése és a kommunisták feladatai).
F. Guyot: A BÉKE, A NEMZETI FÜGGETLENSÉG ÉS A LESZERELÉS VILÁGKONGRESSZUSA (A helsinki béke-kongresszus).
J. Duclos: A KOMMUNISTA TÖRVÉNYHATÓSÁGOK A LAKOSSÁG SZOLGÁLATÁBAN
F. Clavaud: A KÖZÖS PIAC VÁLSÁGA.
A FRANCIA KOMMUNISTA PÁRT PROGRAMJA A FILMIPAR TERÉN.

CRITICA MARXISTA
Július-augusztus

AZ OLASZ SZOCIALISTA PÁRT VÁLSÁGA
L. Basso: A DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÉS A SZOCIALISTA FORRADALOM KÖZÖTTI KAPCSOLAT AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOMBAN. (Vitacikk. A PSIUP vezetőségi tagja a kommunisták háború utáni demokratikus egységpolitikáját bírálja.)
G. Amendola: A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ VII. KONGRESSZUSÁNAK TANÍTÁSA. (A népfrontpolitika értelmezéséről.)
L. Magri: A NÉPFRONT-KÍSÉRLETEK ÉRTÉKE ÉS HATÁRAI (Válasz Sereninek a 2. számban megjelent tanulmányára).
J. Marie Vincent: FELJEGYZÉSEK A FRANCIA SZOCIÁLDEMOKRÁCIA TANULMÁNYOZÁSÁHOZ (Történelmi áttekintés).
T. Nairn: A LABOURISTÁK KUDARCÁNAK OKAI (A munkáspárti kormány tevékenységének mérlege).
D. Pelliccia: ELLENTÉTEK A SZAKSZERVEZETEK ÉS A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT KÖZÖTT AZ NSZK-BAN.
A III. INTERNACIONÁLÉ X. PLÉNUMÁNAK VITÁJA A SZOCIÁLDEMOKRÁCIÁRÓL (Dokumentumgyűjtemény Caforno bevezető tanulmányával).

EINHEIT
Október

FOLYAMATOS FEJLŐDÉS — SZILÁRD ÁLLAM (Az NDK megalapításának 16. évfordulójára).
D. Graichen — F. John: EMELNI A KÖZGAZDASÁGI OKTATÁS ÉS KUTATÁS ELMÉLETI SZÍNVONALÁT!
GAZDASÁGUNK SZOLGÁLATÁBAN (Interju A. Lange, professzorral a Közgazdasági Főiskola munkájáról).
W. Cesarz: AZ ÚJ GAZDASÁGI RENDSZER FOKOZATOS ALKALMAZÁSÁRÓL MEZŐGAZDASÁGUNKBAN.
K. Birth — G. Junge — W. Möder: A PSZICHOLÓGIA A SZOCIALIZMUSBAN.
P. Florin: BÉKE ÉS SZOCIALIZMUS (Összefoglaló időszerű nemzetközi kérdésekről).
H. Schulze: A BONN-WASHINGTONI ATOMFEGYVER-ÖSSZEESKÜVÉS

Digitized by Google

H. Schulze: A SPEKULATIV POLGÁRI TÖRTÉNELEMFILOZÓFIA A TÖRTÉNELEM LÉNYEGÉRŐL.

KOMMUNYISZT

13. szám

AKTÍVAN FORMÁLJUK A KOMMUNISTÁK LENINISTA VILÁGNÉZETÉT (A pártoktatás fejlesztéséről).

A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM ÉS A TÁRSADALMI HALADÁS (E mozgalmak fő sajátosságai, fejlődési tendenciái és perspektívái).

G. Popov: A PÁRTSZERVEZETEK ÁLLANDÓAN KÍSÉRJÉK FIGYELEMMEL AZ IPARI FEJLŐDÉST (A leningrádi pártszervezet tapasztalatai.)

A KOMMUNISTÁK KÖTELESSÉGEINEK ÉS JOGAINAK EGYSÉGE (Az olvasók levelei és hozzászólásai).

V. Fegyinyin: A LEKTOR ELEVEN SZAVA (Az agitátorok és propagandisták munkájának problémáiról).

J. Gyeserijev — M. Kammari — M. Mjelikjan: A SZOVJET NÉPEK NYELVEINEK FEJLŐDÉSE ÉS KÖLCSÖNÖS GAZDAGODÁSA (A szovjet nemzetiségek nyelveinek egyenjogúsága, szabad fejlődése, és az orosz nyelv szerepe).

A. Jakovlev: A TELEVIZIÓ PROBLÉMÁI, PERSPEKTÍVÁI (A szovjet TV-műsorok fogyatékosságai és javaslatok ezek kijavítására).

V. Litvinov: A MŰVÉSZ IFJÚSÁGA, A HŐS IFJÚSÁGA (Fiatal szovjet írók első munkáiról).

L. Likova: AZ ÁLTALÁNOS TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS (Adatok ennek fejlődéséről).

LUPTA DE CLASA

Szeptember

A GYŐZELMES SZOCIALIZMUS ALKOTMÁNYA (Az új román alkotmányról).

I. Bucur: MŰSZAKI FEJLŐDÉS AZ ÚJ ÖTÉVES TERV ÉVEIBEN (Az új technika alkalmazásának népgazdasági jelentősége).

I. Uglar: GAZDASÁGI KÉRDÉSEK A PÁRTTEVÉKENYSÉG KÖZÉPPONTJÁBAN (A párt gazdasági irányító munkája Máramaros tartományban).

V. Sahleanu: A TUDOMÁNY FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉNEK TANULMÁNYOZÁSA

G. Moca: AZ ÁLLAMI SZUVERÉNITÁS EGYES BURZSOÁ IDEOLÓGUSOK SZEMSZÖGÉBŐL. (Az imperialista országok beavatkozása más államok belügyeibe.)

C. Bulai — I. Racareanu: A JOG ELMÉLETI PROBLÉMÁI A PÁRTKONGRESSZUS DOKUMENTUMAINAK FÉNYÉBEN.

A. Dobrescu: A NEVELÉS SZEREPE A SZOCIALISTA TÖRVÉNYESSÉG TISZTELETBEN TARTÁSÁBAN.

S. Fatulescu: HATÉKONY INTÉZKEDÉSEK AZ ISKOLAI TANTERVEK TÚLTERHELTSÉGÉNEK MEGSZÜNTETÉSÉRE.

Z. Contulescu: TÖBB IGÉNYESSÉGET A TUDOMÁNY NÉPSZERŰSÍTÉSÉBEN.

MARXISM TODAY

Szeptember

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK (aktuális kérdésekről).

M. Dobb: A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN AZ UTÓBBI IDŐKBEN VÉGBEMENT GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK.

E. Hoffmann: A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FORMÁCIÓK ÉS A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY (Észrevételek E. Hobsbawm egyik írásához).

S. Lilley: GALILEI ÉS A TUDOMÁNYOS MÓDSZER (Születésének 400. évfordulója alkalmából).

T. Durkin: MUNKÁSMOZGALOM, HOGYAN TOVÁBB? (Vitacikk).

Digitized by Google

J. S. Horn: MUNKÁSMOZGALOM, HOGYAN TOVÁBB? (Vitacikk).
J. R. Campbell: A HARMINCAS ÉVEK (Vitacikk).
S. F. Searchfield: MILTON VÉDELMÉBEN (Vitacikk).

Október

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK (aktuális kérdésekről)
B. Ramelson: A BÉRSTRUKTURA VÁLTOZÓ SÉMÁJA (Vitaindító cikk).
D. Craig: HOL VÉGZŐDIK AZ IRODALOM? (A művészet és a valóság viszonya és a különböző irodalmi formák).
H. Fomison: AZ OKTATÁSI FORRADALOM KÉRDÉSE (Az angol közép- és főiskolai oktatás szerepe a társadalmi átalakulásban).
W. Ash: RUDYARD KIPLING ÚJJÁÉRTÉKELÉSE (Vitacikk).
J. Rosenberg: MUNKÁSMOZGALOM, HOGYAN TOVÁBB? (Vitacikk).
M. Remelson: MILTON VÉDELMÉBEN (Vitacikk).
K. Geering: SZÜKSÉGSZERŰSÉG ÉS VÉLETLEN A FIZIKÁBAN.

NOVÁ MYSL

Szeptember

M. Bruzek: A KULTÚRA HUMANIZMUSA ÉS A HUMANIZMUS KULTÚRÁJA.
D. Rozehnal: VIETNAM ÉS A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS.
J. Litera — J. Kaspar: A PÁRTOKTATÁS ÉRTELME.
O. Lev: AZ AFRIKAI SZAKSZERVEZETI MOZGALOM
M. Nárta: AMERIKAI POLITIKAI IDEOLÓGIA
Zd. Sulc: AZ EMBEREKNEK A TERMELÉS IRÁNYÍTÁSÁBAN VALÓ RÉSZVÉTELE ELMÉLETI PROBLÉMÁI.
O. Sedlacek: NEVELŐ MUNKA AZ ÚJ GAZDASÁGIRÁNYÍTÁSI RENDSZERBEN.
J. Masek: A TÁPLÁLKOZÁS A TUDOMÁNY FÉNYÉBEN
Z. Raiman: SZOCIOLÓGIAI SZEMPONTBÓL AZ IFJÚSÁGRÓL
S. Kolafa — M. Srovnalová: MAGASABB SZÍNVONALAT AZ ESTI EGYETEMEKEN IS!

NOVE VREME

Szeptember

I. Ilijev: A SZÁLLÍTÁS GAZDASÁGI PROBLÉMÁI A MEZŐGAZDASÁGBAN
S. Bakalov: A LAKÓTELEPÜLÉSEK EGYENETLEN FEJLŐDÉSE ÉS ÉPÍTÉSE A BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN.
J. Milve: AZ ELSŐ OROSZ FORRADALOM KITÖRÉSE (Az évfordulóra).
L. Ruszev: GAZDASÁGI PROGRAMOZÁS A TŐKÉS ORSZÁGOKBAN.
N. Jovcsuk: A MARXISTA-LENINISTA FILOZÓFIA „LEGÚJABB" HAMISÍTVÁNYAIRÓL (A marxista-leninista filozófia mai burzsoá „bírálóiról".)
A KÖZSÉGI PÁRTBIZOTTSÁG MUNKÁJA (Pártmunkások hozzászólásai)
V. Georgieva: A GAZDASÁGI EGYESÜLÉS — A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS TÖRVÉNYSZERŰSÉGE (A szocialista országok gazdasági együttműködésének formáiról.)
D. Kicevszki: AZ EGYSÉGES GÖRÖG DEMOKRATIKUS BALOLDAL (Az EDA szerepéről).
A. Golemanov: KIBÉKÍTHETETLEN ELLENTMONDÁSOK HULLÁMA (Az imperializmus politikájának ellentmondásai).
P. Piszarev: VÁLSÁG A KÖZÖS PIACBAN.

NOWE DROGI

Október

H. Jablonski: AZ ALAPKUTATÁSOK A GAZDASÁG ÉS A KUL-

Digitized by Google

TÚRA SZOLGÁLATÁBAN (Irányuk kiválasztása és megszervezésük).

J. Kluczynski: A KÖZGAZDÁSZKÉPZÉS MÓDOSÍTÁSÁNAK IRÁNYAI.

T. Nowacki: A MŰSZAKI KULTÚRA.

D. Perun: A FALUSI BERUHÁZÁSOK KOORDINÁCIÓJÁNAK PROBLÉMÁIBÓL.

T. Rudolf: AZ ÜZEMI PÁRTSZERVEZETEK TAPASZTALATAIBÓL. A FALUSI PÁRTMUNKÁRÓL (J. Majchorzak és M. Cygan beszámolója vajdaságuk pártszervezeteinek tapasztalatairól).

L. Szulczynski: ERNST MAJONICA GONDJAI ÉS REMÉNYEI (A CDU-CSU külpolitikai munkacsoportja elnökének könyvéről).

M. Checinski: A TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK MILITARIZÁLÁSA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN.

W. Brus: A MINIMÁLIS PROGRAM: A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK MEGSZERVEZÉSE (Hozzászólás a vitához).

J. Zakrzewska: AZ ARANY KÖZÉPÚT DICSÉRETE (Hozzászólás a vitához).

WEG UND ZIEL
Október

F. Marek: AZ OSZTRÁK SZOCIALISTA PÁRT PROGRAMVITÁJÁHOZ.

H. Kalt: KARINTIA STRUKTURÁLIS PROBLÉMÁI.

A. Ruschitzka: A DRÁGULÁS VISSZHANGJA AZ ÜZEMEKBEN.

E. Fiala: A NEMZETKÖZI KONJUNKTÚRA-HELYZET 1965. KORAŐSZÉN.

J. Vigier: A TUDOMÁNY FORRADALMA ÉS AZ ÉRTELMISÉG (A Contamporaneoban megjelent cikk kivonata).

VITAFÓRUM (Hozzászólások Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" c. cikkéhez).

E SZÁM SZERZŐI:

SZIRMAI ISTVÁN, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára — Dr. GADÓ OTTÓ, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője — Dr. SÁGHY VILMOS, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese — Dr. SCHMIDT PÉTER, kandidátus, a MTA Állam- és Jogtudományi WEBER ANTAL, kandidátus, egyetemi docens — Dr. CSAPÓ LÁSZLÓ, kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa — Dr. VARGA GYÖRGY, kandidátus, újságíró — ALMÁSI MIKLÓS, a Színháztudományi Intézet tudományos munkatársa — FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője — ROZGONYI TAMÁS, közgazdász — Dr. MAKKAI LÁSZLÓ, kandidátus, a MTA Történelemtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa — Dr. SZABÓ GÁBOR, kondidátus, a Pártfőiskola tanszékvezető-helyettese — KABOS ERNŐ, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SIK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Иштван СИРМАИ: О дискуссии по идеологическим директивам — 1
Д-р Отто ГАДО: Роль государственных промышленных предприятий в плановом хозяйстве — 17
Д-р Вильмош ШАГИ: Оборот и переработка сельскохозяйственных продуктов — 31
Д-р Петер ШМИДТ: Социалистическое развитие государства и обобществление — 47
Шандор ПИРИТИ: Новые перспективы развития советской промышленности — 62

ОБЗОР

Антал ВЕБЕР: Об облике журнала «Уй Ираш» — 70

МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ

ОАР в период перехода к социализму — 80

КОНСУЛЬТАЦИЯ

Д-р Ласло ЧАПО: Плановое хозяйство и рынок — 90

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

Д-р Дьердь ВАРГА: О «подчинении» одних интересов другим — 95
Миклош АЛМАШИ: Современность реализма и субъективизм художника — 100

ОРИЕНТАЦИЯ

Йожеф ФЮЛЕКИ: Развитие морали и задачи этики (О второй конференции по вопросам этики) — 108
Тамаш РОЗГОНИ: Семинар по трудовой социологии, 1965 г. — 116

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Е. И. Хобсбаум: Эпоха революций (1789—1848 гг.) (Д-р Ласло МАККАИ) — 119
Дьердь МАРКУШ—Задор ТОРДАИ: Направления в современной буржуазной философии (Д-р Габор САБО) — 122
Йолан КЕЛЕН—Дьюла БАРАБАШ: Народный трибун (Эрнё КАБОШ) — 125
Книга о развлекательном искусстве (Д. Б.) — 127

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Digitized by Google

CONTENTS

ISTVÁN SZIRMAI: The debate about the ideological directives — — 1

DR. OTTÓ GADÓ: The role of State industrial enterprises in the planned economy — — — — — — — — — — — — 17

DR. VILMOS SÁGHY: The turnover and the processing of agricultural products — — — — — — — — — — — — — 31

DR. PÉTER SCHMIDT: Socialist evolution of the state and socialization — — — — — — — — — — — — — — — 47

SÁNDOR PIRITYI: New perspectives of development for the Soviet industry — — — — — — — — — — — — — 62

REVIEW

ANTAL WEBER: About the aspect of the „Új Írás" (New Writing) — 70

INTERNATIONAL REVIEW

The United Arab Republic in the period of transition to socialism — 80

CONSULTATION

DR. LÁSZLÓ CSAPÓ: Planned economy and the market — — — 90

EXCHANGE OF IDEAS

DR. GYÖRGY VARGA: On the „subordination" and „superordination" of interests — — — — — — — — — — — — — 95

MIKLÓS ALMÁSI: The up-to-dateness of realism and the artistic subjectivity — — — — — — — — — — — — — 100

ORIENTATION

JÓZSEF FÜLEKI: Moral development and ethical tasks (About the Conference on Ethics) — — — — — — — — — — — 108

TAMÁS ROZGONYI: Labour sociological seminary, 1965 — — — 116

CRITICISM AND BOOK REVIEW

E. J. Hobsbawm: The age of revolution (1789—1848) (DR. LÁSZLÓ MAKKAI) — — — — — — — — — — — — — — 119

György Márkus—Zádor Tordai: Trends in today's bourgeois philosophy (DR. GÁBOR SZABÓ) — — — — — — — — — — — 122

Jolán Kelen—Gyula Barabás: The People's Tribune (ERNŐ KABOS) 125

A book on the entertaining art (GY. B.) — — — — — — — 127

FROM THE PRESS OF BROTHER PARTIES

Digitized by Google

SOMMAIRE

ISTVÁN SZIRMAI: A propos du débat sur les directives idéologiques 1

DR. OTTÓ GADÓ: Le rôle des entreprises industrielles d'État dans l'économie planifiée — — — — — — — — — — — 17

DR. VILMOS SÁGHY: Le marché et la transformation des produits agricoles — — — — — — — — — — — — — — 31

DR. PÉTER SCHMIDT: L'évolution socialiste de l'État et la socialisation — — — — — — — — — — — — — — 47

SÁNDOR PIRITYI: Nouvelles perspectives de développement devant l'industrie soviétique — — — — — — — — — — — 62

REVUE

ANTAL WEBER: Du caractère de la revue Új Írás — — — — — 70

REVUE INTERNATIONALE

La R. A. U. dans la période transitive au socialisme — — — — — 80

CONSULTATION

DR. LÁSZLÓ CSAPÓ: Économie planifiée et marché — — — — 90

ÉCHANGE DE VUES

DR. GYÖRGY VARGA: De la „subordination" ou de la „superordination" des intérêts — — — — — — — — — — — — 95

MIKLÓS ALMÁSI: L'actualité du réalisme et la subjectivité artistique 100

ORIENTATION

JÓZSEF FÜLEKI: L'évolution de la morale et les tâches de l'éthique (A propos de la Conférence de l'éthique) — — — — — — 108

TAMÁS ROZGONYI: Le séminaire de sociologie du travail 1965 — 116

CRITIQUE ET COMPTES RENDUS

E. J. Hobsbawm: L'époque des révolutions (1789—1848) (DR. LÁSZLÓ MAKKAI) — — — — — — — — — — — — — — 119

György Márkus—Zádor Tordai: Tendances de la philosophie bourgeoise contemporaine (DR. GÁBOR SZABÓ) — — — — — — — 122

Jolán Kelen—Gyula Barabás: Le tribun du peuple (ERNŐ KABOS) — 125

Un livre sur les arts d'agrément (B. GY.) — — — — — — — 127

DE LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Digitized by Google

INHALT

ISTVÁN SZIRMAI: Die Debatte über die ideologischen Richtlinien 1

DR. OTTÓ GADÓ: Die Rolle der staatlichen Industrieunternehmungen in der Planwirtschaft — — — — — — — — — — — 17

DR. VILMOS SÁGHY: Vertrieb und Verarbeitung der Agrarprodukte 31

DR. PETER SCHMIDT: Sozialistische Staatsentwicklung und Vergesellschaftlichung — — — — — — — — — — — — 47

SÁNDOR PIRITYI: Neue Perspektiven der Entwicklung in der Sowjetindustrie — — — — — — — — — — — — — — 62

RUNDSCHAU

ANTAL WEBER: Über das Antlitz des „Új Írás" (Neue Schrift) — — 70

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Die VAR in der Übergangsperiode zum Sozialismus — — — — 80

KONSULTATION

DR. LÁSZLÓ CSAPÓ: Planwirtschaft und Markt — — — — — 90

GEDANKENAUSTAUSCH

DR. GYÖRGY VARGA: „Unter-" und „Überordnung" der Interessen 95

MIKLÓS ALMÁSI: Zeitgemässheit des Realismus und künstlerische Subjektivität — — — — — — — — — — — — — 100

ORIENTATION

JÓZSEF FÜLEKI: Moralische Entwicklung und Aufgaben der Ethik (Über die Konferenz für Ethik) — — — — — — — — 108

TAMÁS ROZGONYI: Arbeitssoziologisches Seminar, 1965 — — — 116

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

E. J. Hobsbawm: Zeitaltaer der Revolutionen (1789—1848) (DR. LÁSZLÓ MAKKAI) — — — — — — — — — — — — — — 119

György Márkus—Zádor Tordai: Tendenzen in der bürgerlichen Philosophie von heute (DR. GÁBOR SZABÓ) — — — — — — 125

Jolán Kelen—Gyula Barabás: Der Volkstribun (ERNŐ KABOS) — — 127

Ein Buch über Unterhaltungskunst (GY. B.) — — — — — — 129

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Digitized by Google

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.*
Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Megjelent 38 700 példányban
Az utolsó kézirat 1965. október 26-án érkezett a nyomdába
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.10418/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
JAN 6 1966
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

12

XX. ÉVFOLYAM 1965. DECEMBER

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

PÉCSI FERENC: Az imperialista agresszió és a békés egymás mellett élés politikája — — — — — — — — — — — — — — — 1

HAVAS PÉTER: A gazdaság irányítása és a gazdasági döntések decentralizálása — — — — — — — — — — — — — — — 17

Dr. BIRÓ FERENC: A szocialista elosztás elve a mezőgazdaságban — 32

KURUCZ IMRE: Az oktatási reform végrehajtása, alapelvei tükrében 42

Dr. SAMU MIHÁLY: A szocialista állam demokratizmusa és az államtudomány — — — — — — — — — — — — — — — 54

LANCOS JÁNOS: A szakszervezeti világmozgalom napjainkban — 59

A MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉBŐL

NEMES DEZSŐ: A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának irányelvei és a Kommunisták Magyarországi Pártjának gyakorlati tapasztalatai — — — — — — — — — — — — — — — 73

ERENYI TIBOR: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásának 75. évfordulójára — — — — — — — — — — — 82

NEMZETKÖZI SZEMLE

A középbal csődje és a kommunista alternatíva az Olasz KP kongresszusi téziseiben — — — — — — — — — — — — — 89

ESZMECSERE

DIOSZEGI ANDRÁS: Humanizmus, művészet, érték — — — — 94

TÁJÉKOZÓDÁS

Tallózás francia folyóiratokban (BÖGEL JÓZSEF) — — — — — 108

Szovjet filozófusok vitája az érdekről (SZABÓ IMRE) — — — — 113

KÖNYVISMERTETÉS

Lenin Összes Műveinek 7. kötete (SOÓS LEVENTE) — — — — — 116

Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai (HEGEDÜS ANDRÁS) — — — — — — — — — — — — — — — 121

Jegyzetek könyvekről — — — — — — — — — — — — — — 125

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF. 12. SZ. BUDAPEST 1965. DECEMBER HÓ

Az imperialista agresszió és a békés egymás mellett élés politikája

Írta PÉCSI FERENC

A nemzetközi helyzet új vonásai

Az Amerikai Egyesült Államok politikájának szélsőségesebbé válását észlelhetjük világszerte. A nemzetközi légkör megromlott, a feszültség növekedett, mióta imperialista agresszió folyik egy szocialista ország ellen. Elmérgesedtek azok a válsággócok, amelyek új világháború kirobbantásának kiindulópontjai lehetnek.

Az észak-amerikai imperialisták agresszív irányzatának megerősödését leginkább a „lépcsőzetesen" kiterjesztett vietnami háború példázza. A délkelet-ázsiai térség hadicselekményeiben egy év alatt is olyan *mennyiségi* és *minőségi* változás következett be, amely leleplezi, hogy az Egyesült Államok a „szabad világ védelme" jelszavával a gyarmatosító háborúra, a megfélemlítő és zsaroló agresszióra orientálódik. Korábban, dél-vietnami *különleges* háborújukban az amerikaiak a háttérből, inkább csak tanácsadókkal és anyagiakkal látták el a mesterségesen életben tartott bábkormányokat, s azt a helyi hadsereget, amely elvégezni próbálta a szabadságharc leverését. Most már a mintegy 170 ezernyi és egyre növekvő számú, a legmodernebb technikával felszerelt amerikai hadsereg ágyútölteléknek és védőpajzsnak használja helyi zsoldosait, s *közvetlen,* nyílt, gyarmatosító háborút folytat. S ehhez képest is mind *jogilag,* mind *politikailag* mást, *újat* jelent az, hogy korlátozott, de egyre kiterjedtebb hadműveleteket folytatnak egy szuverén *szocialista* ország, a Vietnami Demokratikus Köztársaság ellen. Ez visszatérés a hidegháború éveinek „melegháborús" gyakorlatához, de kevésbé álcázott módon, mint akkor. Az amerikai imperialisták kevésbé korlátozott hadműveleteket végeztek ugyan a Koreai Demokratikus Köztársaság ellen, de az intervenciót szövetségeseikkel együtt hajtották végre, s az ENSZ lobogójával *álcázhatták.* Ezt a világon s magában az ENSZ-ben *megváltozott erőviszonyok* most nem tették megismételhetővé.

Digitized by Google

A dominikai katonai intervenció is *több*, mint a hidegháborús időszak módszereire való gépies visszatérés. A tengerészgyalogosok gyors és leplezetlen katonai beavatkozása egy szuverén ország belügyeibe (még csak formai, jogi ürügyet sem teremtettek rá), majd a megszállás tartósítása nem egyszerűen a dullesi doktrína alkalmazása, hanem ennek vegyítése a hírhedt Theodor Roosevelt-féle „ágyúnaszád"-politikával. Ismét kinyilvánították, hogy nemcsak a kommunizmus előretörését, de minden haladó, demokratikus mozgalom térhódítását mindenáron megakadályozzák, még intervencióval, brutális katonai beavatkozással is. *Változás* ez a Kennedy-kormányzat rugalmasabb taktikájához képest, amely bizonyos haladó, demokratikus, felülről irányított reformmozgalmak eltűrésével, sőt látszólagos támogatásával gőzt kieresztő szelepeket akart létrehozni a robbanásveszélyes latin-amerikai térségben.

A nemzetközi feszültség hevét tovább fokozta az indiai—pakisztáni viszály fellángolása is, amely végső soron szintén az imperializmus bűneinek gyümölcse. A kasmíri kérdést a gyarmatosítók hagyták örökül olyan országokra, amelyeknek alapvető, közös érdekük az imperializmus elleni harc. A viszály elmérgesedése megosztja az antikolonialista afro-ázsiai országok egységét, amint ezt az algíri csúcsértekezlet elhalasztása, valamint az ENSZ-ben történt több esemény is bizonyítja, s végső soron, akárcsak az indonéziai ellenforradalmi jobbratolódás, az imperialista agresszió politikáját „igazolja" és segíti.

Az imperialisták éleződő ellentéteinek egyik kifejeződése, hogy a szövetségesek alig, vagy csak vontatottan nyújtanak *katonai* támogatást az amerikai fegyveres akciókhoz. Ugyanakkor az USA monopoltőkés köreinek „keményebb" vonalvezetése *ösztönzi* a többi imperialista országokat is, hogy saját hatalmi törekvéseiknek szintén agresszívabb módszerekkel szerezzenek érvényt. A Német Szövetségi Köztársaság militarista körei például meghatványozták erőfeszítéseiket, hogy birtokolhassák az atomfegyvereket, s megszaporodtak revansista megnyilvánulásaik. Ugyanígy megfigyelhető, hogy az angolok, vagy akár a portugálok az amerikai példa nyomán most inkább s bátrabban alkalmazzák a katonai terroreszközöket gyarmati uralmuk fenntartására.

Nem meglepő, hogy az imperializmus megpróbál érvényt szerezni hagyományos törekvéseinek: az agressziónak, a viszálykeltésnek, más népek elnyomásának. *Természete* sem ma, sem a jövőben nem változik; a kérdés csupán az, hogy a mindenkori nemzetközi erőviszonyok közepette *tud-e és milyen mértékben tud* természete szerint cselekedni. A mai helyzetben az *új* jelenség az, hogy az Amerikai Egyesült Államok uralkodó politikájában mindinkább háttérbe szorulnak a realitásokkal jobban számoló józanabb körök, miközben a kalandorságban, a kardcsörtetésben,

Digitized by Google

az agresszióban érdekelt monopolista körök befolyása megnövekszik. A Kennedy-kormányzat politikája még a mérsékeltebb és a szélsőséges irányzatok harcát fejezte ki. A józanabb politikát, amely jobban számításba vette a valóságos erőviszonyok adta lehetőségeket, újjal váltották fel. Így történt meg, hogy most *nyíltan és huzamos időn át* agressziót követnek el egy szocialista ország ellen. Eddig az elmúlt évtizedben nem mertek elmenni. Még a Kuba ellen, a Disznó-öbölnél végrehajtott 1961. évi intervenció is a kubai emigránsok zászlaja alatt történt; miután nem kapta meg a CIA által megjósolt belső támogatást, néhány óra alatt összezomlott, s utólag súlyos hibának, rossz tájékozottságon alapuló akciónak minősítették. *Nyílt* USA-agresszióra tehát akkor még nem vetemedtek, *nem merték* vállalni a nemzetközi kockázatot. Most azonban igen, s ennek okait elemezni kell.

A békés egymás mellett élés: osztályharc

Vajon igazuk van-e azoknak, akik most a békés egymás mellett élés politikájának kudarcáról és elhibázottságáról beszélnek? Az így vélekedők nem értik: *a két társadalmi rendszer békés egymás mellett élése nem szubjektív óhaj és eszmei konstrukció, hanem az objektív nemzetközi erőviszonyok szülte történelmi szükségszerűség.* S azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a békés egymás mellett élés *harcban* valósul meg, s nem feltételez a világon idillikus, konfliktus nélküli állapotokat, mint a pacifisták képzelik. A világháború nélküli állapot is *nagy* eredménye, s egyúttal *minimális* harci programja a békéért küzdők táborának. A távoli cél az általános és teljes leszerelés megvalósítása. A közbeeső, igen hosszú és göröngyös út minden méteréért meg nem szűnő és mindenoldalú küzdelmet kell folytatni, de hogy meddig lehet eljutni, az a mindenkori erőviszonyok függvénye.

Az 1960-as évek elején, amikor a nemzetközi viszonyok alakulásában a korábbinál inkább kifejeződni látszott a békés egymás mellett élés szükségességének realista felismerése, időnként szintén nagyon veszélyes konfliktusok rázták meg a világot. Valamennyit az imperialisták idézték elő. Ilyenek voltak: a kubai válság, az úgynevezett nyugat-berlini válság, a kongói intervenció miatt kialakult súlyos nemzetközi feszültség. Korunkban az egymásnak ellentmondó tendenciák váltakozva is meghatározói az adott helyzetnek, s *átmenetileg* a retrográd törekvés is győzhet. Jelenleg például az amerikai agresszió egy időre súlyosan megmérgezte az egész nemzetközi légkört, visszavetette az enyhülés irányzatának fejlődését.

Mégsem állíthatjuk, hogy a békés egymás mellett élés politikája már egyáltalán nem gyakorol kedvező befolyást a különböző

Digitized by Google

társadalmi rendszerű államok viszonyára. Ez a politika — még ha olykor átmenetileg vereségeket szenved is — hat, előbb-utóbb utat tör, gátat állít. Ezért bár Vietnamban már „lépcsőzetes" amerikai agresszió van, ez még *nem szélesedhetett ki* összázsiai, sőt világméretű konfliktussá, pedig függetlenül attól, hogy a Pentagon körei szubjektíve óhajtják-e ezt, vagy nem, agressziójuk önállósult logikája ebbe az irányba viheti a dolgokat. Az indiai—pakisztáni viszályban sem bizonyultak egyelőre reménytelennek a lokalizációs törekvések. Kubában tovább erősödnek a szocializmus hadállásai. A NATO, a CENTO és a SEATO, ezek az agresszív katonai szövetségek, a tagországok érdekellentéteinek növekedése miatt meglazultak. Az ENSZ tevékenysége ismét megélénkült, miután sikerült egyelőre elhárítani a teljes megbénítására irányuló imperialista aknamunkát. Franciaországnak, ennek az egyébként NATO-országnak a külpolitikájában olyan pozitív törekvések is mutatkoznak, amelyek a világproblémák reálisabb megközelítését mutatják. Kudarcot vallottak azok a szándékok, amelyek az egyre erősödő Német Demokratikus Köztársaság politikai és diplomáciai elszigetelését célozták.

A viszonylagos nyugalom a világ egyik vagy másik térségében, egyidőben az agresszió létezésével, annak is tulajdonítható, hogy az imperialisták nem szívesen nyitnak *több* helyen katonai frontot, mert erőik megosztottságától tartanak. Ezért a világ különféle térségeiben *más és más taktikát* alkalmaznak. Ázsiában és Latin-Amerikában a nyílt *katonai intervenció* ugyanazt a célt szolgálja, mint Afrikában a „gyarmatosításellenesség" demagógiájával párosuló *neokolonializmus,* és az európai szocialista országok ellen ideológiai és gazdasági eszközökkel folytatott *„fellazítás"* taktikája. De még ez is, s különösképpen az előbb említett tények, azt bizonyítják, hogy napjainkban az imperialisták keze többé nem szabad; nem tehetik azt, amit szeretnének. Nem bírják még közvetlen szövetségeseik jelentős katonai és nyílt morális támogatását sem az olyan háborús cselekményeknél, mint amilyen a vietnami, s a jövőben egyre inkább számolniuk kell az erkölcsi és politikai elítélés hullámával, amely mind nagyobb erővel söpör végig a világon, s növekvőben van saját országukban is.

A fejlett tőkés országok *munkásmozgalma* igen jelentős tényező a békés egymás mellett élés kikényszerítésében. Miközben éleződnek az ellentmondások a munka és a tőke között, a munkásosztály harca mindinkább politikai és antimonopolista jelleget ölt. Ezekben az országokban a kommunista pártok taglétszáma a második világháború előtti 600 ezerről 3 millió főre nőtt. A sztrájkmozgalmak fokozódását bizonyítja, hogy 1958 és 1960 között 75 millió, a következő három évben azonban már 128 millió dolgozó sztrájkolt. A tőkés országok kommunista pártjainak és az egész

Digitized by Google

nemzetközi munkásmozgalomnak a békeharca s az osztályharc eredményei elválaszthatatlan, szerves kapcsolatban vannak a szocialista világrendszernek és a felszabadító világmozgalom más erőinek küzdelmével.

A békés egymás mellett élés teljesebb megvalósulásához tehát *nem helyi háborús konfliktusok nélkül, a világháború veszélyétől mentes állapotban haladunk, hanem az ellentétes osztályharc viszonyai, győzelmek és olykor átmeneti vereségek között.* Ameddig imperializmus létezik, addig bekövetkezhet agressziós próbálkozás, ha arra lehetőség van. Amíg elnyomatás és kizsákmányolás van, indokoltan fellángolnak az elnyomott népek és osztályok szabadságharcai. A békés egymás mellett élés politikája fejezi ki azonban az egész emberiség érdekét, azt, hogy a világháború eszközét ne alkalmazzák a nemzetközi osztályharcban. Ez utóbbit a békés gazdasági versennyel, a kiélezett ideológiai és politikai osztályharc eszközeivel kell megvívni, miközben a szocialista világrendszer teljes szolidaritást vállal a szabadságukért küzdő népek jogos, fegyveres vagy fegyvertelen harcával; s számolni kell azzal is, hogy az imperializmus megpróbálja a békés egymás mellett élés politikáját *visszájára* fordítva, azt a maga javára, a jelenlegi status quo megvédésére, sőt megváltoztatására felhasználni.

De ha ez így van, miért fordultak Johnsonék egyre inkább *a nyílt agresszió* eszközéhez? Ennek magyarázata: a) A korábbi imperialista politika és törekvések eredménytelenségének, sőt *csődjének* durva kifejeződése a mostani irányvonaluk. A kisebb méretű dél-vietnami agresszió *kudarcát* a katonai műveletek kiszélesítésével átmenetileg *leplezni* próbálják, de ez újabb, számukra katasztrofális katonai és politikai kudarc forrásává válik. b) Az utóbbi években sürgetően előtérbe kerültek az amerikai gazdasági expanziós törekvések. A monopoltőkés körök egyre elégedetlenebbek voltak azzal a „megalkuvó" politikával, amely a szocialista országok gazdasági blokádjának csődjéhez, a szocialista világrendszer területi növekedéséhez, a gyarmatbirodalmak szétmi, valuta- és pénzügyi részesedésének megromlásához vezetett hullásához, az USA aranykészletének csökkenéséhez, kereskedela világgazdaságban. Változtatást követeltek, s ezt fejezte ki már Kennedy elnök meggyilkolása is. c) *A szocialista országok egységének megbomlása* valósággal *csábított* az agresszióra, s általában a *„keményebb"* politikára való határozottabb irányvételre, annál is inkább, mert arra számítottak, hogy a sorainkban keletkezett rést ezzel még tovább lehet *mélyíteni*.

A mostani agressziós irányzat térhódítása annak a tükröződése, hogy felülkerekedőben vannak azok a monopolista körök, amelyek a fennálló status quo megváltoztatását közvetlen katonai és más hagyományos imperialista eszközökkel akarják megoldani.

Digitized by Google

Ugyanakkor mindez annak közvetett beismerését is jelenti, hogy a békés egymás mellett élés politikájának erőteljesebb érvényesülése idején *az imperializmus veszedelmesen tért veszített* a nemzetközi osztályharc porondján.

A békés egymás mellett élés és a status quo

Azt, hogy mi is a békés egymás mellett élés elve és jelentősége, természetesen másképp értelmezik a kapitalisták és merőben másképpen a kommunisták. A leninista felfogás szerint *a két ellentétes társadalmi rendszer nemzetközi osztályharcának sajátos, igen lényegbevágó megnyilvánulásáról van szó, olyan időszakban, amikor korunk legfőbb ellentmondása a kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentmondás.* A szocialista világrendszer létrejötte és megerősödése, a katonai és a politikai *erőviszonyok* eltolódása a szocializmus javára, olyan *minőségileg új helyzetet* teremtett, amely mindkét fél számára öngyilkos értelmetlenséggé tette a két társadalmi rendszer nuklaáris világháborús összecsapását. Különleges jelentőséget kell ugyanis tulajdonítani a *termonukleáris* fegyverek megjelenésének, kifejlődésének és felhalmozásának mindkét oldalon. Ez nemcsak mennyiségi és technikai jellegű változást jelent a világháborúk lehetőségének és következményeinek megítélésénél, hanem megváltoztatta a világháborúnak mint az osztályharc egyik nemzetközi eszközének szerepét és jelentőségét is. Linus Pauling, amerikai tudós igen mértéktartó adatai szerint: „Az erős atomcsapások várható térségében körülbelül egymilliárd ember él. Az atomcsapást követő 60 napon belül 5—700 millió ember elpusztulása várható." Hivatalos adatok szerint a világon évente mintegy 120 milliárd dollárt fordítanak katonai célokra. Ez kb. a fele a világgazdaság összes ágaiban eszközölt tőkebefektetéseknek, kb. a kétharmada az összes gazdaságilag elmaradott országok együttes jövedelmének. Az Egyesült Államokban 1 font arany ára 560 dollár — a B58 mintájú amerikai bombázógép 1 fontjának értéke 568 dollár. Ezek az adatok illusztrálják, hogy csupán a haditechnika oldaláról nézve is, valóban objektíve *új helyzet* keletkezett.

Magától értetődő, hogy az imperialisták önszántukból nem hajlandók elfogadni a békés egymás mellett élés marxista—leninista értelmezését. Még a józanabb imperialista körök is azt szeretnék biztosítani, hogy a monopolkapitalizmus hadállásai a világon *semmiképpen se romoljanak tovább,* sőt megjavuljanak. A nevezetes bécsi szovjet—amerikai kormányfői találkozón a néhai Kennedy elnök azt javasolta, hogy a Szovjetunió tegye magáévá azt az elvet, amely szerint mindkét félnek garantálnia kell a világon már kialakult status quót. Ennek elfogadása nem kevesebbet

Digitized by Google

jelentett volna, mint lemondást arról, hogy a szocializmus győzelemre juthasson további országokban, és a népek kényszerítését arra, hogy mondjanak le szabadságtörekvéseikről, még akkor is, ha országukban a fegyveres harcra megérett a helyzet. A dogmatikusok, akik támadják a békés egymás mellett élés marxista—leninista politikáját, ma is azt a vádat ismételgetik, hogy a Szovjetunió már korábban is s azután is Kennedy e javaslata értelmében cselekedett. A történelem eseménysorozata viszont meggyőzően megcáfolta ezt a rágalmat. A második világháború befejeződése, majd a Kínai Népköztársaság világtörténelmi jelentőségű létrejötte óta, éppen a legutóbbi 8—10 évben érlelődtek meg a világon azok a forradalmi változások, amelyek még mélyebben ásták alá az imperialisták által vérrel, szennyel és erőszakkal korábban megteremtett „status quo"-t. Az amerikai féltekén Kuba a szocialista útra lépett. A vietnami és több más nép döntő győzelmeket aratott gyarmatosítói felett. Ebben az időszakban szabadult fel a gyarmati igából az afrikai és ázsiai országok egész sora: többen közülük a forradalmi, a nem kapitalista utat választották, mint Ghana, Guinea, az EAK stb. Ugyanakkor az úgynevezett „harmadik világhoz" tartozó országok fokozottabban aktivizálódtak az antikolonialista s a békéért folytatott harcban. Mindezek a történelmi tények is bizonyítják, hogy *miközben a békés egymás mellett élés politikája nyomán csökkent a nemzetközi feszültség, erősödtek a „kelet-nyugati" gazdasági kapcsolatok, egyszersmind népszerűbbé váltak a világon a szocialista eszmék, megerősödtek a szocialista, valamint az antiimperialista nemzeti felszabadító forradalom hadállásai is.*

Ezek szerint hát, miközben a békés egymás mellett élés nevében elítéljük az imperialisták törekvéseit a status quo védelmére és megváltoztatására, *jogosnak tartjuk a mi hasonló, de ellenkező előjelű szándékainkat?* Így teszik fel a kérdést a másik oldalon is azok az agresszív körök, amelyek osztályérdekből elégedetlenek az enyhülés politikájával. A válaszunk erre ez: az imperialisták, a népek akarata és érdekei *ellenére*, az ellenforradalmat akarják exportálni, agresszióval és katonai intervencióval, felforgatással, „fellazítással" és puccsok szervezésével. Mindez nem felel meg a békés egymás mellett élés elvének és szellemének. Ezzel szemben a marxizmus—leninizmus helyteleníti a forradalom exportját. Meggyőződésünk szerint *a szocialista országok a forradalmi feladatok megoldásánál nem helyettesíthetik a felszabadító harc más erőit.* A kommunisták elismerik és támogatják a népeknek azt a törekvését, hogy kivívják jogaikat, akkor is, ha ez megváltoztatja a status quót, de mélységesen elítélik a status quo felborítására irányuló *kívülről jövő* imperialista kísérleteket. Ezért cselekvő szolidaritást vállalnak az elnyomott népek és osztályok

Digitized by Google

megérett forradalmaival és felszabadulási harcaival, de helytelenítik a más országok belügyeibe való külső beavatkozást, a kalandorakciókat és a puccsokat. A szocialista országok mindenekelőtt azzal segítik a világ forradalmi erőit, hogy saját országukban építik eredményesen a szocializmust, illetve a kommunizmust, s egyben határozottan védelmezik minden nép és elnyomott osztály jogát az imperializmus igájából való felszabadulásra. A nemzetközi helyzet jövendő alakulása szempontjából rendkívüli „pedagógiai" jelentősége van annak, hogy gyakorlatilag is bebizonyítsuk: a népek által kivívott status quo jogos, szent és sérthetetlen, akár a Vietnami Demokratikus Köztársaság területéről, akár más demokratikus és szocialista vívmányok megvédéséről van szó.

A Szovjetunió külpolitikájának változatlan elvei

A Szovjetunió, akárcsak a legtöbb szocialista ország külpolitikájának *lényeges, bár nem egyetlen elve* változatlanul a békés egymás mellett élés politikája maradt, már ami a különböző rendszerű államok viszonyát illeti. (Magától értetődik, hogy a szocialista országok egymáshoz való viszonyában, továbbá a fejlődő antiimperialista országokkal való kapcsolatokat illetően a vezérlő elv ennél lényegesen több: *a szocialista internacionalizmus, illetve a testvéri barátság.)* Az imperialisták azt terjesztik, hogy a Szovjetunió külpolitikája „megmerevedett", lemondott a békés gazdasági verseny, a tárgyalások, az államférfiúi utazások, a sokoldalú érintkezés, a nyilvános békekezdeményezek módszeréről. Ugyanezeknek a köröknek áll érdekükben elsősorban leplezni azt a kétségtelen tényt, hogy éppen az ő irányvonaluk megváltozása révén tört meg az a fejlődés, amelynek állomásai voltak a kubai kompromisszum, az atomcsend-szerződés, az államférfiak kölcsönös látogatásai, az úgynevezett „forró drót"-egyezmény, s mindazok az események, amelyek némileg enyhítették a nemzetközi feszültséget. A kínai vezetők szintén rágalmazzák a Szovjetuniót. Azt állítják, hogy a békés egymás mellett élés a „revizionizmus", az „árulás" politikája, s „szövetkezést" jelent az imperialistákkal. Szerintük viszont a jelenlegi szovjet külpolitika elveiben és *módszereiben* is változatlan, sőt *még következetesebb* alkalmazása a korábbi, általuk elítélt irányvonalnak.

Abban igazuk van, hogy a Szovjetunió jelenlegi külpolitikájának *alapja* és *törekvése* változatlan. Ez pedig: *erősíteni a szocialista országok egységét, akcióegységet létrehozni a vietnami nép szabadságharcának megsegítésére, megvédeni a világbékét, támogatni mindenütt a társadalmi haladást, a demokrácia és a szocializmus ügyét, biztosítani a kedvező feltételeket a szocialista*

Digitized by Google

országok fejlődéséhez. Lényegesen megváltoztak azonban a nemzetközi *körülmények,* amelyek közepette ez a külpolitika megvalósul: a) Imperialista agresszió folyik szocialista ország ellen, s ez súlyosan és tartósan mérgezi a nemzetközi légkört. b) Az antiimperialista akcióegység hiánya megnehezítette a szocialista országok számára kedvező katonai és politikai erőviszonyok adta lehetőségek eredményesebb felhasználását a világpolitika alakítására. Ennek következtében a világ több térségében viszonylag kevesebb kockázattal s büntetlenebbül lehetett csapást mérni a békés egymás mellett élés politikájára és magára a békére. c) A „baloldali" kalandorakciók gyengítették az antikolonialista „harmadik világ" egységét is; elterelték a figyelmet az imperializmus gaztetteiről, s olyan hamis nézetek elterjedéséhez járultak hozzá, mintha a háború gyökere nemcsak az imperializmusban volna, hanem a szocializmusban is létezne.

Ilyen körülmények között elképzelhetetlenné vált, hogy a Szovjetunió változatlan elveken nyugvó külpolitikája ugyanazokat a *módszereket* alkalmazza, mint korábban, amikor nagy hangsúlyt kapott (az agitációban talán a kelleténél is nagyobbat) a legnagyobb imperialista országgal való kapcsolat kérdése is. Nem csoda hát, ha egyelőre a Szovjetunió és az Egyesült Államok között szünetelnek az államférfiak kölcsönös látogatásai, a tárgyalások az atomcsend-egyezmény továbbfejlesztéséről, a gazdasági és kulturális egyezmények kiszélesítéséről. Az imperialista illúziókeltést szolgálná, hogy miközben bombákkal pusztítanak egy szocialista országot, más területeken „békéről" és „együttműködésről" tárgyalnának. A Szovjetunió külpolitikájának a legfőbb törekvéseinek sorában ott van most *az agresszió elszigetelése és visszaszorítása, a szocialista országok akcióegységének létrehozása, a vietnami nép mindenoldalú és határozott katonai, politikai és gazdasági megsegítése és ezzel a jövő békés megoldásának egyengetése, a VDK és a DNFF négy-, illetve ötpontos feltétele alapján.*

A Szovjetunió külpolitikai lépései a jelenlegi bonyolult körülmények között is jelentős *eredményeket* hoztak: a) Egyre inkább lelepleződik a világközvélemény szemében az imperializmus agresszivitása és képmutatása; egyszersmind a népmilliók mindinkább a Szovjetunióra tekintenek, mint a békéért valóban és őszintén küzdő szocialista nagyhatalomra. b) A jelenlegi szovjet külpolitika ésszerű, kiegyensúlyozott, s más országok véleményét tiszteletben tartó, reális vonala máris hozzájárult *a szocialista országok többsége egységének szilárdításához,* s azoknak egyre fokozódó *elszigetelődéséhez,* akik ellene vannak az imperialistaellenes akcióegységnek, s a bajkeverés és kalandorság zsákutcájába akarják vinni a kommunista világmozgalmat. c) Lényegesen megnőtt a Szovjetunió tekintélye a harmadik világ or-

Digitized by Google

országaiban. (Példázza ezt a többi között India és Pakisztán közötti közvetítő szerepe, az afro-ázsiai országok többségének állásfoglalása.) d) Sikerült meggátolni, hogy az imperialisták a pénzügyi kérdések ürügyén megbénítsák az ENSZ működését. e) Megerősítette kapcsolatait néhány NATO-országgal; közöttük mindenekelőtt a de Gaulle vezette Franciaországgal, amely a világpolitika több kérdésében reális álláspontot foglal el.

Ami pedig azt a rágalmat illeti, hogy a Szovjetunió a békés egymás mellett élés politikájával elvtelen szövetségre lépett az amerikai imperializmussal, talán túl egyszerűnek hat azzal válaszolni, hogy az illetékes, a VDK kormánya, ismételten nagy elismeréssel szól a Szovjetunió önzetlen és testvéri, mndenoldalú segítségéről. Kétségtelen, hogy még a jelenlegi megromlott viszonyok közepette is adódnak olyan nemzetközi részkérdések, ahol mindkét világhatalomnak (a Szovjetuniónak és az USA-nak), más és más okok miatt, érdeke a kompromisszum. Máskülönben nem jöhetett volna létre például a Biztonsági Tanács egységes felhívása a tűzszünetre az indiai—pakisztáni viszályban. Ezzel nem ellentétes az, hogy *az imperialisták agresszív törekvéseinek útjában mindenekelőtt a Szovjetunió léte, külpolitikája, katonai ereje és internacionalizmusa áll.* S ha már a monopolisták politikájával való „cinkosságot" vizsgáljuk, teljesen nyilvánvaló, hogy a forradalmi szavakkal való dobálózás és a kalandorpolitika az imperialista agresszió első számú, jóllehet akaratlan szövetségesévé vált, amelyre ma már joggal számítanak a szocialista s más haladó országok elleni aknamunkában. Ez segítette őket, hogy Indonéziában, Indiában, Afrika egyes országaiban és másutt meggyengíthessék az antikolonializmust és a társadalmi haladást. Az a régi tétel, hogy a baloldali kalandorság támogatja a jobboldali törekvések megvalósulását, *világméretekben* is érvényes. *S minél inkább lelepleződik s elszigetelődik a nemzetközi politikában az álforradalmi demagógia, annál inkább növekszik a Szovjetunió és a többi szocialista országok külpolitikájának hatékonysága.* A szocialista, az antiimperialista világ egységes, következetes politikája tud csak gátat emelni az imperialista agresszió elé. Ez kényszerítheti őket a visszavonulásra.

A Magyar Népköztársaság békepolitikája

A Magyar Népköztársaság külpolitikája a béke és a szocializmus ügyét szolgálja. A szocialista országokhoz fűződő viszonyunk alapja: marxista—leninista elveink azonossága, a testvériség és a *szocialista nemzetköziség eszméje.* Az európai kapitalista országokkal, mindenekelőtt a közvetlen szomszédunkkal, *a békés egymás mellett* élés mindenoldalú fejlesztésére törekszünk. Erő-

Digitized by Google

södő kapcsolatainkat a gyarmati igából felszabadult, fejlődő afrikai, ázsiai és latin-amerikai országokkal már nem lehet csak kizárólag a békés egymás mellett élés kategóriájába sorolni, hiszen többről: baráti kapcsolatokról van szó, amelyeknek szilárd alapja a közös antiimperialista érdek és összefogás. Országunk külpolitikájának lényeges elve, hogy részei vagyunk a szocialista világrendszernek, amely *a forradalom központja.*

Mit mutat az elmúlt évek magyar külpolitikájának mérlege? a) Barátságunk a Szovjetunióval s a szocialista országok többségével szilárd és tovább erősödik. Ismét fejlődik testvéri viszonyunk az olyan ázsiai szocialista országokkal, mint a Vietnami Demokratikus Köztársaság és a Koreai Demokratikus Köztársaság, továbbá déli szomszédunkkal, a szocialista Jugoszláviával. Viszont elhidegültek államközi kapcsolataink is a Kínai Népköztársasággal és Albániával, a nemzetközi munkásmozgalom vitái következtében, s nem országunk hibájából. b) Erősödtek országunk baráti szálai valamennyi fejlődő országgal, s különösen azokkal, amelyek ráléptek a nem kapitalista útra. c) Megjavult viszonyunk Ausztriával, Franciaországgal s az európai kapitalista országok egész sorával. d) A Magyar Népköztársaság tevékeny szerepet vállalt az ENSZ munkájában, s éppen a mostani ülésszakon magyar képviselőt választottak az 1. számú politikai bizottság elnökévé.

Nem beszélhetünk fejlődésről a magyar—NSZK, továbbá a magyar—USA politikai kapcsolatokat illetően. Ami az utóbbit illeti, példája ez annak, hogy az agresszió által megmérgezett légkör mennyire gátolja a politikai, a diplomáciai, sőt a gazdasági és a kulturális kapcsolatok fejlesztését is. Igaz, az imperialisták más politikára biztatnak bennünket, éppen a „békés egymás mellett élés" elvére hivatkozva. Azt sugallják, hogy más az, ami Délkelet-Ázsiában *történik,* s megint más, ami Európában *lehetséges.* A szándék nyilvánvaló: elszigetelni a többi szocialista országtól a vietnami nép harcát, ezzel további egyenetlenséget szítani a szocialista világban, s egyúttal kompromittálni a békés egymás mellett élés elvét a szabadságukért küzdő népek szemében. A Magyar Népköztársaság teljes szolidaritása a vietnami néppel és egész külpolitikája is kifejezi azt, hogy *a békés egymás mellett élés elve csak az agresszió politikája elleni következetes harc révén valósítható meg, minden elvi engedmény nélkül.*

A szocialista világrendszer minden országának kötelessége olyan marxista—leninista alapokon nyugvó *elvi* és *kezdeményező* külpolitikát folytatni, amely hozzájárul az agresszió erőinek politikai és diplomáciai elszigeteléséhez, a nemzetközi helyzet enyhüléséhez. Ezt a politikát a Szovjetunióval és a többi szocialista

Digitized by Google

országgal szoros *összhangban* és *egyetértésben* kell megvalósítani; ez biztosítja e külpolitika elvszerűségét és hatékonyságát.

A két társadalmi rendszer gazdasági versenye

A két társadalmi rendszer gazdasági versenye változatlanul folytatódik, s jelentősége növekszik, a megromlott nemzetközi légkör ellenére. Létezik ez függetlenül az *óhajoktól* és attól, hogy *meghirdetik-e* s hivatalosan *mérik-e*, vagy sem. Már Lenin hangsúlyozta, hogy a kapitalizmus és a szocializmus harcában végül is az a legdöntőbb, hogy melyik társadalom képes a munka magasabb termelékenységének megvalósítására. A Pravda egyik októberi szerkesztőségi cikke is ezért írta: „A szocialista országok szempontjából rendkívüli jelentőségű gazdaságuk maximálisan gyors fejlesztése, hogy a társadalmi élet döntő területén — az anyagi termelésben — maguk mögött hagyják a kapitalista országokat." Ez biztosítja a reális lehetőségeket ahhoz, hogy emeljék az életszínvonalat, s megszilárdítsák a szocialista országok védelmi képességét.

A két társadalmi rendszer gazdasági versenyének megítélésénél érdemes figyelembe venni: a) A legfejlettebb kapitalista országok anyagi termelésének színvonalával csak akkor lehet reálisan összehasonlítani a szocialista országok anyagi termelését a magasabbrendűség elbírálásának szempontjából, ha már történelmi lehetőség nyílott a szocialista termelési mód előnyeinek messzemenő kibontakoztatására. b) Mivel a szocializmus többnyire gazdaságilag, iparilag elmaradott országokban győzött, indokolt, hogy az összehasonlítás *ne kizárólag* olyan kapitalista hatalmakkal történjen meg, amelyek az évszázados iparosítás, a gyarmatosítás, az extraprofit, országaik történelmileg létrejött magas technikai kultúrája révén hatalmas anyagi gazdagságot halmozhattak fel, s így nagy előnyhöz jutottak. Indokolt és jogos összehasonlítani a szocialista országok színvonalát azon kapitalista országokkal *is*, amelyekkel egyforma gazdasági, stb. feltételekkel rendelkeztek a szocialista forradalom győzelme *előtt*.

A fentiek után megállapíthatjuk: ha túlnézünk a saját gazdasági nehézségeink „fáján", hogy észrevegyük az eredmények „erdejét", *a távolság történelmileg rövid idő alatt csökkent, még a legfejlettebb kapitalista országokhoz képest is.* 1937-ben a Szovjetunió egymagában mindössze 10 százalékkal részesedett a világ ipari termeléséből, 1955-ben pedig már a világ ipari termelésének egyötödét, s napjainkban csaknem 40 százalékát szolgáltatják a szocialista országok. Ez csak részben következménye a szocialista országok területi növekedésének. A fejlődő ország-

Digitized by Google

gok részesedése a világ ipari termelésében kb. 7 százalék, az iparilag fejlett kapitalista országoké pedig 55 százalék. Így tehát a szocialista országok már több mint kétharmadát elérték a fejlett kapitalista országok ipari termelésének. A Szovjetunió 1964-ben az USA termelésének 65 százalékát állította elő, s nemzeti jövedelme növekedésének üteme lényegesen meghaladja az utóbbiét. A KGST-országok gazdasági potenciálja jóval felülmúlja a Közös Piac országaiét. S ha az utóbbi években lassult is a kapitalista országok gazdasági mutatóihoz való közeledésünk *üteme,* ennek oka főleg egyes kapitalista országok *átmeneti* gazdasági fellendülésében van.

Ezek az adatok megcáfolják azt, hogy a kapitalizmus utolérésének és elhagyásának jelszava irreális célkitűzés volt és kudarcot vallott. Az viszont igaz, hogy több szocialista országban meghirdetett néhány határidő nem alapos tudományos számításokon, hanem néha óhajokon alapult, még akkor is, ha nem lényegtelen mutatók tekintetében valóban sikerült utolérniük és elhagyniuk a legfejlettebb kapitalista országok színvonalát. Néhány imperialista ország termelési konjunktúrájához jelentősen hozzájárult az agresszió „doppingoló" hatása, amely később nyilván károsan hat majd vissza, különösen az Egyesült Államok gazdasági életének fejlődésére. Ezzel szemben a szocialista társadalmi rendszerű országok gazdasági élete az anyagi termelés fejlődésének újabb tartós fellendülése előtt áll, azzal is, hogy napirendre került a Szovjetunióban és más szocialista országokban is a gazdasági irányítási rendszer átfogó reformja. Ennek segítségével még inkább le lehet küzdeni a szocialista társadalom energiáinak szabad kibontakozását gátló bürokratikus akadályokat. A szocialista demokrácia fejlődése, a helyi kezdeményezőkészség erősödése, a gazdasági ösztönzők fokozottabb és helyes irányú érvényre juttatása, a közgazdasági szemlélet és a szocialista öntudat együttes uralma a népgazdaságban, új, tartós lendületet ad majd a szocialista népgazdaságoknak, hogy hamarabb utolérjék és legyőzzék az anyagi termelésben is a kapitalista világot.

Ami a „kelet-nyugati" gazdasági kapcsolatokat illeti, elmondhatjuk, hogy a hidegháborús irányzat előretörése lényegesen *gátolja* a normális kereskedelmi kapcsolatok továbbfejlődését is. Ugyanazok a körök, amelyek agresszióra tüzelnek, fel kívánják éleszteni a hírhedt embargó- és blokádpolitikát. Ami a szocialista országokat illeti, az eddig alkalmazott imperialista embargó ellenére kialakították már saját világpiacukat, amely fedezi a szocialista országok importszükségleteinek nagy részét, s jórészt megteremti az értékesítés lehetőségeit is. (Az nem kétséges, hogy a szocialista országok számára is előnyös, ha részt vehetnek a „kelet-

Digitized by Google

nyugati" kereskedelem fejlődése által az átfogóbb nemzetközi munkamegosztásban is.) Mindenesetre az embargó-politika inkább árt a monopóliumok érdekeinek. Nem csoda hát, hogy más, ugyancsak befolyásos monopóliumok inkább elfogadják Dean Rusk külügyminiszter megfogalmazását: „Bátorítani kell a kommunista világon belül az olyan irányzatokat, amelyek elősegítik a nagyobb nemzeti függetlenséget és a békés együttműködést a nyugattal. E célok elérése végett az amerikai politikát a különböző kommunista országok más és más magatartásához kell szabni. Bizonyos körülmények között meg kell tagadni, más körülmények között viszont bátorítani kell a velük folytatott kereskedelmet." Bár az így meghirdetett gazdasági és kereskedelmi politikában a szocialista országokkal szembeni fellazítási törekvések jutnak kifejezésre, mégis figyelemreméltó, hogy egyben a korábban meghirdetett merev embargó- és blokádpolitika részbeni „fellazítását" is jelenti.

Mindenesetre tény, hogy *az agresszió irányzatának előretörése gátolja a különböző társadalmi rendszerű országok gazdasági kapcsolatainak továbbfejlődését, s súlyosan árt az egyes kapitalista országok gazdasági érdekeinek is, de nem képes megakadályozni a nemzetközi gazdasági versenyben a szocialista világ pozícióinak további javulását.*

Egységpolitika az agresszió ellen

Nehéz áttekinteni és még inkabb elrendezni a jelenlegi világhelyzet kusza szálait. Mégis a nemzetközi élet eseményeit, a látható és láthatatlan folyamatokat vizsgálván, a következőket mondhatjuk összegezésül.

Most minden haladó erőnek és összefogásnak az imperialista agresszió elszigetelését és megszüntetését kell szolgálnia. Bebizonyosodott, hogy *a szocialista országok, a kommunista és munkáspártok egysége s közös fellépése az agresszió erői ellen — a békéért folytatott küzdelem legfőbb tényezője.* A szocialista világrendszer megosztása rést nyit a világ forradalmi erőinek központjában, s így mód nyílik arra, hogy ellenségeink akciókat indítsanak a társadalmi haladás meggátlására. Viszont *soraink tömörítése* az agresszió ellen visszavonulásra kényszeríti az imperializmust, s elősegíti a nemzetközi feszültség enyhítését. Ezért rá kell kényszeríteni az agresszorokat, hogy mondjanak le a katonai eszközökről és fogadják el a békés egymás mellett élés politikáját. Ez nem történhet meg csupán rábeszéléssel, elveink és törekvéseink hangoztatásával, a józanságra való apellálással. Nem az a döntő, hogy az imperialisták most szubjektíve akarnak-e világháborút, vagy sem. Engels szerint „a

Digitized by Google

tengerészeti és katonai hadmozdulatok, ha már egyszer elrendelték őket, nem a diplomácia óhajainak és terveinek, hanem saját törvényeiknek vannak alávetve". Az imperialista agresszió léte, „lépcsőzetes" kiterjesztése esetleg világháborúhoz vezethet. A katonai és politikai ellenlépések együttes és összehangolt alkalmazásával lehet csak bebizonyítani az agresszió irányzatának teljes értelmetlenségét. A békés egymás mellett élésért folytatott harcban az egyik fő feladat jelenleg: *minden igényelt katonai, politikai, diplomáciai, gazdasági és morális segítséget megadni Vietnamnak.*

Helyre kell állítani *a szocialista erők akcióegységét.* Ennek ára nem lehet elvi engedmény. Az akcióegység önmagában nem old meg, nem közelít, nem tisztáz merőben ellentétes ideológiai nézeteket. Az akcióegység annak elismerését jelenti, hogy az azonnali és a legfőbb feladat: féken tartani a világimperializmus agresszív erőit, megadni minden segítséget a nemzeti szabadságért és függetlenségért, a demokráciáért és a szocializmusért küzdő osztályoknak és népeknek. Az akcióegység szűkíti táborunkban az imperialista agressziót bátorító réseket, a kapitalista világban erősíti a kijózanodás folyamatát, a békéért harcolók táborát, s egyszersmind kedvező feltételeket teremt a nemzetközi munkásmozgalmon belüli ideológiai nézeteltéréseknek alkotó vitákban való tisztázására. Akcióegységre kell törekednünk még abban az esetben is, ha ez egyelőre nem lehet *teljes,* minden szocialista erőt magában foglaló, hanem egyesek ebből kívülrekesztik magukat. *Önmagát leplezi le az, aki szüntelenül az imperializmus elleni következetes harcról beszél, miközben együttesen tenni mit sem hajlandó.*

Annak tudatában kell részt vennünk és harcolnunk a nemzetközi küzdőtéren, hogy a világon kialakult helyzet és a szocializmus számára kedvező erőviszonyok parancsoló és elkerülhetetlen szükségszerűséggé teszik továbbra is a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élését. Bármennyire is az imperialista agresszió a legszembetűnőbb a mai világhelyzetben, mégis tény, hogy az erőviszonyok a világ küzdőterein tartósan megváltoztak, amint megváltozott az imperializmus helye és szerepe a világgazdaságban és a világpolitikában, bár nem változott meg természete. Valljuk továbbra is, hogy *napjainkban az imperializmusnak nincs lehetősége, mint korábban, hogy döntően és tartósan befolyásolja a világ menetét.* Ezért a világháború *többé nem elkerülhetetlen és a két rendszer harcát eldöntő alternatíva.*

Az imperialista agresszió ellentéteket hoz létre a kapitalista országok között, s *élezi az osztályharcot és egyéb ellentmondásokat saját országuk társadalmaiban.* Az Egyesült Államok agressziója nem nyer lényeges katonai támogatást NATO-szövetsége-

Digitized by Google

seitől sem, s nyilvános politikai támogatása is erőtlen. Az agressziót elítélő, *a békéért küzdő népmozgalmak* világszerte erősödőben vannak. Új és biztató jelenség, hogy magában az Egyesült Államokban is nagy békemegmozdulások történnek; s az egyetemi ifjúság körében egyre erősödik a szervezett tiltakozás, amely rendkívül nyugtalanítja az uralkodó köröket. Napjainkban a békéért vívott harc megnyilvánulása annak a küzdelemnek, amelyet a népek vívnak az imperializmus ellen, az új háborúk ellen, az agresszió ellen, a katonai támaszpontjaik ellen, a fegyverkezési hajsza ellen. Ez a békeharc nem szocialista, hanem demokratikus mozgalom, de súlyos hiba volna ezt nem támogatni. A leglényegesebb annak a felismerése, hogy *a világméretű osztályharcban a szocialista világrendszernek vállvetve kell küzdenie a szabadságukért küzdő népekkel, az antikolonializmus összes erőivel, a békét óhajtó egész emberiséggel az imperialista agresszió megfékezéséért.*

Az agressziót le kell győzni ahhoz, hogy diadalmaskodjék a békés egymás mellett élés politikája.

OLVASÓINK FIGYELMÉBE!

Közöljük kedves olvasóinkkal, hogy folyóiratunk a jövőben szebb kiállításban: új rajzú borítólappal, jobb papíron, szebb nyomtatásban jelenik meg. Ugyanakkor törekszünk a lap tartalmi színvonalának emelésére is. A nyomdai költségek növekedése viszont az előfizetési díj és a példányonkénti ár bizonyos emelését teszi szükségessé. Az új árak a hátsó borítólap belső oldalán olvashatók.

Kérjük kedves olvasóinkat, hogy továbbra is fizessék elő, illetve vásárolják rendszeresen lapunkat.

A SZERKESZTŐSÉG

Digitized by Google

A gazdaság irányítása és a gazdasági döntések decentralizálása

Irta **HAVAS PÉTER**

A gazdaságirányítás reformjának előkészítése vagy életbeléptetése napjainkban megy végbe majd minden szocialista országban, hazánkban is. Azokban az országokban, amelyekben a gazdaság irányításának jellemző vonása volt a népgazdasági terv vállalatokra való „lebontása", a vállalati önállóság jelentős kiszélesítése figyelhető meg. Ennek konkrét megoldási módjai különbözők és eltérő a vállalatok önállóságának mértéke is, de mindenütt egyértelmű a gazdasági döntések decentralizálásának tendenciája. Felesleges bizonyítani, hogy ez nem a gazdaság központi tervszerű irányításának lazítása, hanem éppen ellenkezőleg, ennek megerősítése, hatékonyabbá tétele érdekében történik. Ma már szinte általánosan elfogadott az a felismerés, hogy a központi gazdaságirányítás akkor válik hatékonyabbá, a gazdaságpolitikai célok akkor valósulnak meg hiánytalanul, ha a vállalatok maguk hozzák meg az egyszerű és bővített újratermeléshez szükséges döntések jelentős részét.

Amennyire általános azonban az egyetértés abban a tekintetben, hogy ki kell szélesíteni a vállalatok döntési hatáskörét, annyira vitatják e döntések befolyásolásának lehetőségeit, módszereit, s ezekkel összefüggésben a decentralizálható döntések körét. E cikkben megkíséreljük meghúzni a decentralizálható döntések körét, és felvázolni ennek kritériumait.

Néhány általános alapelv

Először is néhány kiinduló elvet kell lerögzíteni, mert ezeknek elfogadása vagy tagadása meghatározó jelentőségű abban, hogy a *szocialista tervgazdasággal és az állami tulajdon meglétével egyáltalán összeegyeztethetőnek ítéljük-e meg a vállalatok széles körű önállóságát.* Ha a kiinduló elvek valamelyikére is tagadó választ adunk, akkor lényegében lehetetlennek tartjuk a döntések jelentős decentralizálását. Ezek a kiinduló alapelvek a következők:

1. *A társadalmi céloknak alárendelt célszerűség.* A gazdaság

Digitized by Google

központi tervszerű irányítása oyan törvényszerűség, amely minden szocialista országra vonatkozik. A társadalmi tulajdon léte *lehetőséget* ad a gazdasági döntések viszonylag magas fokú centralizálására. De hogy mennyire kell vagy szabad élni ezzel a lehetőséggel, azt *csak a célszerűség* alapján lehet eldönteni. A célszerűség legfontosabb kritériuma: az alapvető gazdaságpolitikai célok hatékony megvalósíthatósága. A gazdaságpolitika pedig a párt általános politikájának van alárendelve.

2. *A veszteségek, a kockázat és az objektív felelősségviselés követelménye.* A szocializmusban is árutermelés van, és az árutermelésben nem kerülhetők el a veszteségek. A gazdaság tervszerű irányítása módot ad ugyan arra, hogy a kapitalista árutermeléshez képest jelentősen csökkentsük a veszteségeket, de nem teszi lehetővé, hogy kiküszöböljük őket. Például: a megtermelt áruk egy része nem, vagy csak jóval később adható el, a kapacitások részben kihasználatlanul maradhatnak. Az erkölcsi avulás is okozhat veszteségeket. A jövőre vonatkozó minden gazdasági döntés kockázattal jár, mert kimenetele eredményes és veszteséges is lehet. Ésszerűnek látszik, hogy a kockázat és a vele elérhető gazdasági eredmény optimalizálására törekedjünk. Ennek az az egyik feltétele, hogy az államot terhelő kockázat vállalásához (és minden kockázat végső soron a társadalom, illetve az állam kockázata) a lehetőségek határáig kapcsolódnia kell a döntést hozó személyek *egyéni érdekeltségének,* mégpedig a döntéssel teremtett objektív helyzet alapján.

Még egy, a társadalmi érdek védelme szempontjából fontos következtetés fakad az előbbiből. Előfordulhat, hogy külső körülmények vagy hibás döntések folytán veszteség éri a vállalatot, romlik a gazdasági eredménye. Ha elismerjük a veszteség lehetőségét és a kockázatvállalás szükségességét, akkor olyan helyzetet is el kell ismernünk, amikor egyes esetekben a veszteség minimalizálása, a legkisebb rossz választása *a lehetséges legjobb döntés* a társadalom számára. Az állami központ általában nem tudja megítélni, hogy idejében hozott helyes döntéssel elkerülhető lett volna-e ez a helyzet, vagy sem. Az anyagi érdekeltség rendszerében ez is *az objektív, vétlenség esetén is viselendő felelősség* elvének alkalmazását teszi szükségessé. Ezzel lehet elérni azt, hogy mindenki igyekezzen elkerülni, illetve a minimálisra szorítani az ilyen veszteségeket.

3. *Nem lehet és nem is kell elkerülni a vállalati érdekek egymás közti összeütközését.* Az áru-pénz viszonyok aktív szerephez juttatása és a felerősített anyagi érdekeltségi rendszer együttesen azzal is jár, hogy a vállalatok más vállalatok rovására is érvényre akarják juttatni a maguk érdekeit. E lehetőségüket piaci helyzetük határolja körül.

Digitized by Google

Hogy a vállalat minden lehetőt megtegyen a szükségletek gazdaságos kielégítéséért és objektív körülményeknek tekintse a piaci viszonyokat, annak érdekében az államnak elsősorban *a piaci viszonyokat kell szabályoznia.* Ezzel lehetővé teszi a vállalatok megfelelően differenciált kondicionálását, azaz azoknak az erőviszonyoknak a szabályozását, amelyekkel *általában* részt vesznek az érdekösszeütközésben. Ez nem teszi ugyan lehetővé azt, hogy az állam *minden egyes* összeütközés eredményét megszabja, de ez (ritka kivételtől eltekintve) nem is szükséges, márcsak azért sem, mert a társadalmi érdek nem is határozható meg ennyire részletekbe menően.

Szükség is van az érdekek összeütközésére, mert ez kényszeríti a vállalatokat arra, hogy áruikat alávessék *a szocialista állam által szervezett piac elbírálásának.* Szükség esetén az állam közvetlenül is beavatkozhat az egyedi vállalati vitákba, ez azonban csak kivételes eset lehet, tömeges szükségessége már az *általános* piacszabályozás súlyos hibáját mutatná és annak módosítását követelné meg, nem pedig tömeges közvetlen állami beavatkozást.

4. *Nem szükséges a „hiánygazdálkodás".* Ha egy országban nincs napirenden alapvető gazdasági struktúraváltozás, ha normális ütemű a fejlődés, ha nem sújtja az országot nagyarányú elemi csapás, s nincs széles körű gazdasági blokád alatt, akkor itt békeidőben *nem szükségszerű, hogy a fizetőképes kereslet meghaladja a kínálatot.* Az ilyen országban lehetséges a kereslet és kínálat globális egyensúlyának olyan szabályozása, hogy *a kínálat minimálisan meghaladja a keresletet.* Lehetséges továbbá olyan helyzet létrehozása is, amelyben a külkereskedelem révén kiegyenlíthetők a globális egyensúlyon belül meglevő strukturális egyenetlenségek, vagy — ha a külkereskedelmi kiegyenlítés korlátozott — az árak (akár rögzített, akár szabad árak ezek) az egyensúly követelményének megfelelően csökkenjenek vagy nőjenek (beleértve a devizaárat is). S lehet olyan érdekeltségi rendszert teremteni, amely kapacitásuk optimális kihasználására ösztönzi a vállalatokat, a számukra gazdaságilag legkedvezőbb kereslet kielégítése révén.

E lehetőségek megvalósítása csupán a kereslet és kínálat statikus egyensúlyát teremti meg, de egymagában nem elég ahhoz, hogy a gazdaság egészségesen fejlődjék. Nem biztosítja ugyanis automatikusan az életszínvonal és a felhalmozás harmonikus növekedését, nem küszöböli ki az egészségtelen árarányokat, a foglalkoztatottság kedvező arányát sem biztosítja. Mindezek *további feltételeket* követelnek meg, s ezek közül *elsőrendűnek a beruházások megoszlását, hatékonyságát és a műszaki fejlődést kell tekinteni.*

Digitized by Google

Úgy véljük, hogy nálunk mind a statikus egyensúly, mind a kiegyensúlyozott dinamikus fejlődés feltételei *megteremthetők*. Általában nem szükséges tehát kontingentáltan gazdálkodnunk az anyaggal, a devizával, a gépekkel, az építőipari termeléssel stb., mert abból, hogy valami csak korlátozott mértékben áll rendelkezésünkre, nem következik az, hogy normális kereskedelmi úton nem elégíthető ki a fizetőképes szükséglet. A kiutalásos rendszer igen nagy veszteségekkel és készletfelhalmozással jár. Valószínű tehát, hogy a fizetőképes szükséglet kereskedelmi módszerekkel való kielégítése sem tenne szükségessé nagyobb készleteket és tartalékokat, mint amilyenek a kontingentálás mellett szükségesek.

Vagyis: ha *nem* a gazdaságpolitikának alárendelt célszerűségi kritériumból indulnánk ki, hanem abból, hogy a szocialista tulajdonviszonyokkal elvileg összeegyeztethetetlennek tartjuk a gazdasági döntések decentralizálását, ha *nem* ismernénk el törvényszerűnek a kockázat létezését és a veszteségek objektív lehetőségét, illetve az anyagi érdekeltség rendszerében *nem* az objektív helyzetet, hanem ennek valami „igazságosan" korrigált változatát akarnánk figyelembe venni, ha *tagadnánk* a vállalati érdekek egymás közti összeütközésének lehetőségét és szükségességét, azaz szükségesnek tartanánk a vitás egyedi ügyekbe való rendszeres közvetlen állami beavatkozást és döntést, ha *nem* ismernénk el, hogy a mai körülmények között hazánkban nem szükségszerű a „hiánygazdálkodás", még a szűkösen levő javak túlnyomó többségét illetően sem, ha tehát széles körben elkerülhetetlennek tartanánk az eszközök vállalati kontingentálását, akkor ez *lehetetlenné tenné* a vállalati döntési hatáskör lényeges kibővítését.

A gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésére irányuló sokoldalú vizsgálatok következtetései szerint azonban az említett alapelvek helytállónak bizonyulnak, eszerint a vállalatok döntési hatásköre lényegesen kibővíthető.

A vállalati döntés általános feltételei

Az új gazdasági mechanizmussal szemben az a követelmény, hogy a központi irányítás közgazdasági eszközökkel úgy orientálja a vállalati döntéseket, hogy ezek összességükben *a lehető leghatékonyabban szolgálják a gazdaságpolitikai célokat*. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági mechanizmust transzmissziónak lehet tekinteni a gazdaságpolitika s a gazdasági egységek és egyedek között. Nem tulajdonítunk neki olyan feladatot, hogy szelektáljon, vagy maga módosítsa a gazdaságpolitikát, legfeljebb annyit, hogy segítse elő a gazdaságpolitikai célok korrigálását. A gazda-

Digitized by Google

ságpolitika azonban bővebb fogalom, mint a célok kitűzése: magában foglalja a *megvalósítás* legfontosabb módjait is. Tágabb értelmezésben tehát a gazdaságpolitika felöleli a gazdasági mechanizmust és ennek aktív működtetését is. A gazdasági mechanizmus reformja — csupán ilyen értelemben — a gazdaságpolitika módosítását is jelenti. A gazdasági mechanizmus konkrét rendszerétől el kell várni, hogy a gazdasági folyamatokról megfelelő jelzéseket adjon, amelyek szükség esetén a gazdaságpolitikai célok módosítására irányítják a figyelmet.

A gazdaságirányítás tehát, mint állami feladat, a gazdaságpolitikát konkréten kifejező népgazdasági tervezést és e terv megvalósítását jelenti. A vállalatok önállóságának és felelősségének jelentős kiterjesztése azt tételezi fel, hogy a népgazdasági terv megvalósítása nem tervutasításokkal történik, hanem a vállalati döntéseknek *főként közgazdasági módszerekkel* való befolyásolásával. A vállalati döntések létrejöttét kell tehát végigkísérnünk ahhoz, hogy megállapíthassuk, hol iktatható be az állami befolyásolás, és hol van szükség továbbra is központi döntésre.

Nézzük most a vállalat oldaláról, mi kell ahhoz, hogy döntései a népgazdasági érdek megvalósítására irányuljanak:

Információ a piaci követelményekről és lehetőségekről,
információ saját működésének lehetőségeiről, a rendelkezésre álló eszközökről,
egyértelmű egyenértékek a döntési variánsok összemérésére,
megfelelő érdekeltségi rendszer,
megfelelő tárgyismeret és döntési készség,
döntésre kényszerítő körülmények.

A döntésnek ezekhez az elemeihez kapcsolódik a gazdasági mechanizmus közvetítő, aktív szerepe, de nem abban az értelemben, hogy bizonyos elemek csak *egy* döntési kritériumhoz kapcsolódnak. Például: az ár, pontosabban: az ármechanizmus nemcsak az egyenértékről ad információt, hanem egyúttal a „piaci lehetőségek" egyik eleme is, sőt „kényszerítő körülménnyé" is válhat. Ugyanakkor egy-egy döntési kritériumra a gazdasági mechanizmus sok eleme együttesen gyakorol hatást. A megfelelő érdekeltség például a bér-, illetve személyi jövedelemszabályozás, a vállalati jövedelemelvonás, az árrendszer és ármechanizmus, a hitelrendszer és még sok más elem együttes hatására alakul ki.

Ennek megfelelően kell vizsgálnunk, milyen általános követelményeket kell támasztanunk a mechanizmus elemeinek *együttes hatásával* szemben, ha azt akarjuk, hogy ne torzuljanak el a gazdaságpolitikának a rendszerbe indukált céljai, és hogy a vállalatnál a kívánt döntést és tevékenységet eredményezzék. Azt kell tehát megállapítanunk, hol lehet ezt a hatást *közvetett* köz-

Digitized by Google

gazdasági szabályozással elérni, tehát úgy, hogy megadjuk a döntés lehetőségét a vállalatoknak (mert ott jobbak ennek a feltételei), és melyek azok a döntések, amelyek továbbra is *csak a központban* hozhatók meg célszerűen.

Információk és állami szabályozások

Piaci információkon korántsem csak a vevők rendeléseinek, szállítási feltételeiknek és a vállalat mint vevő, saját rendeléseire és ezek feltételeire vonatkozó reagálásoknak az összességét értjük, hanem ennél jóval többet: a *tág értelemben vett piacismeretet.* A vállalatnak azt is ismernie kell, hogy vevőinek milyen más választási lehetőségei vannak; ismernie kell tehát mind a belföldi, mind a külföldi potenciális „versenytársak"-at. Minthogy vállalataink szocialista tulajdonban vannak, ezeknek az információknak — bármely csatornán érkeznek is az országba, vagy bármely belföldi vállalatra vonatkoznak is — minden érintett vállalat számára hozzáférhetőknek kell lenniük. Átfogóan ismerni kell az adott szakma hazai és világpiaci helyzetét, a műszaki haladás irányát, fejlődési tendenciáit is. Ezt az irodalom csak részben adja meg; ehhez az államközi megállapodásokat, elsősorban a KGST tagországaival folyó tervegyeztetéseket, szakosítási ajánlásokat is ismerni kell. Az egész népgazdasági terv fő összefüggésein kívül megismerhetővé kell válniuk a vállalat számára saját ágazata és a vele érintkező ágazatok részletesebb tervszámításainak is (nem mint utasításoknak, hanem mint részletes állami információknak). Ezt azért is hangsúlyoznunk kell, mert szocialista tervgazdaságunk — más előnyökkel együtt — ezt a kedvező lehetőséget is *meg tudja adni* a vállalatoknak. Ez egyebek között azt is elősegíti, hogy a vállalatok a jelenleginél használhatóbb információkat adjanak, hiszen *közvetlen* érdekükké válik a jó népgazdasági tervezés. Nagyjából ezekkel jellemezhetjük a piaci viszonyokról s ezen belül főként az értékesítésről szóló információkat.

Ilyen szellemben lehet megfogalmazni a piac *vevői oldalával* kapcsolatos információkat is: az egyes áruk kialakult beszerzési lehetőségeit, a további beszerzés tendenciáit, a szállítási feltételeket, beleértve az utánpótlási időket, az árak alakulását belföldön és külföldön, a felhasznált anyagok, félgyártmányok újakkal, korszerűbbekkel való helyettesítésének lehetőségét, a külföldről való beszerzés devizális, relációs, ár- és vámfeltételeit, a beszerzés adminisztratív eljárási szabályait és kötöttségeit stb. Úgy gondoljuk, megvalósítható törekvés, hogy mindezek az ismeretek a vállalatok rendelkezésére álljanak. A vállalatokban teremthető

Digitized by Google

meg az a szakapparátus is, amely feldolgozza és értékeli ezt az óriási információtömeget.

Bizonyos korlátok azonban vannak. A gazdasági fejlődést hosszabb távon befolyásoló tényezők megítélésére vonatkozólag jelentős információhiány van a vállalatoknál. A belföldi piac és a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeit hosszabb távon csak igen magas közgazdasági integráltsági színvonalon lehet megítélni, például a központi tervező szervnél, a Tervhivatalban, ahol össznépgazdasági szinten dolgozhatják fel az információkat, és ennek alapján készíthetnek prognózist, illetve dönthetik el a várható tendenciák irányának és mértékének tudatos megváltoztatását társadalmi és gazdasági céljainknak megfelelően. Ennek különösen egyik sajátos, de alapvető vonatkozását kívánjuk kiemelni: a komplex műszaki fejlesztési irányzatokba való bekapcsolódás lehetőségének megítélését. Még egy egész iparágat átfogó vállalat sem mérheti fel azt, hogy milyen fejlesztési, gyártási követelményeket és lehetőségeket szab meg neki például egy szisztematikusan kialakított országos távlati automatizálási program. Az ilyen programok kidolgozásához csak a *központi szerveknek* vannak meg a szükséges információik, beleértve ebbe a vállalatoktól kapható információkat is. A vállalatok bekapcsolása, tevékenységük koordinálása tehát állami feladat. Megoldásának gyakorlati módja nem feltétlenül az adminisztratív utasítás, sőt általában célszerű is, ha nem így történik ez. *Szükség esetén* azonban erre is sor kerülhet. Ilyenkor az adminisztratív utasítás már nem információ a vállalat számára, hanem tevékenységének egy részét meghatározó *állami döntés.*

Képes-e a központi olyan feltételeket teremteni, hogy a piaci információk a népgazdasági érdeknek megfelelően orientálják a vállalatot?

Abból indulunk ki, hogy a vállalathoz eljutó vevői rendelések nem parttalan igények, hanem bennük a reális, államilag szabályozott fizetőképes szükséglet jelentkezik. A vevő saját, jól felfogott érdekében alaposan meggondolta és gondosan „minimalizálta" rendelésének mennyiségét, mert ezt nem egyszerűen „kiutalták" neki. Egyéb követelményeiben viszont nem lesz szerény: ár, szállítási határidő, minőség, korszerűség tekintetében csak az elérhető legjobbat akarja elfogadni, mert nincs kényszerűen összekötve valamelyik szállítóval, hanem elvileg és gyakorlatilag választási lehetősége van. Ez tehát objektív információ, amely *a népgazdasági érdeknek is megfelelő követelményt* támaszt a vállalattal szemben.

Más oldalról kell megvilágítanunk a jövőre vonatkozó piaci tendenciákat befolyásoló állami szabályozási eszközöket (behoza-

Digitized by Google

tali, kiviteli feltételek, vámok, államilag meghatározott árak stb.), mint a vállalat által figyelembe veendő információkat. Bár ezeket az állam állapítja meg, mégis bizonyos kockázatot jelentenek a vállalat számára. Az állam ugyanis nem vállalhat garanciát azért a piaci hatásért, amelyet magatartása valamely vállalatra gyakorol. Tegyük fel, hogy az állam egy termékcsoportra 20 százalékos vámot állapított meg, s ezzel protekcionálja az érintett vállalatokat. Később csökkenti a vámot, és így a vevők számára előnyösebbnek mutatkozik az import, mint az, hogy az árut belföldi termelőtől vásárolják. Félrevezette-e az állam a vállalatot a vámcsökkentéssel? Nem! Feltételezhető ugyanis, hogy a vámot éppen a fogyasztók érdekében, a hazai termelő elkényelmesedett, vagy más okból nem gazdaságos munkájának megszigorítása végett kellett csökkenteni. Az állam tehát a népgazdasági érdek érvényesítése céljából a közgazdasági szabályozás eszközével élt. Az állam előre tájékoztathatja a vállalatokat a piacszabályozó eszközök változtatásáról, s ez a normális vállalati kalkulációs stabilitás érdekében célszerű is, de nem feltétlen követelmény.

Az állami piacszabályozás tehát *objektív, de nem örök érvényű és megváltoztathatatlan információt* ad a vállalatoknak. Ha ez nem így lenne, akkor az állam megkötné a maga kezét, s ezzel esetleg nagyobb gazdasági lehetőségek megvalósítását fékezné.

Az elmondottakból az is kitűnik, hogy hosszú távlatú döntéshez alkalmas piaci prognózisok azért sem készíthetők el vállalati síkon, mert hosszabb idő alatt feltehetően megváltoznak az állami piacszabályozási feltételek is.

A vállalat saját lehetőségeire vonatkozó információk kiterjedjenek a vállalat belső termelési, szervezeti, műszaki fejlesztési feltételeire és ezek változtathatóságára. A belső lehetőségekről csupán annyit: nem magától értetődő, hogy a vállalat kielégítő módon ismeri ezeket. E téren még sok a vállalatok tennivalója. Másrészt eddig ezek az információk csak korlátozottan és torzítva jutottak el a központi szervekig, s a meglevő érdekeltségi konfliktus miatt többnyire nem tartalmazták a vállalat valódi lehetőségeit. Ha azonban nem „tervezik be" a vállalati tartalékokat, akkor megszűnik az eltitkolási szándék, és a központi szervek is jobb információkat kaphatnak gazdaságpolitikai és gazdaságirányítási döntéseik megalapozásához.

A belső lehetőségek változtatására vonatkozó információk magukban foglalják például a készletek növelésére felvehető hitelek feltételeit, a rövid lejáratú és viszonylag gyorsan megtérülő beruházási hitelek feltételeit, a saját pénzalapok felhasználására, a foglalkoztatottak számának növelésére és csökkentésére, bérük-

Digitized by Google

nek változtatására vonatkozó feltételeket. A vállalatnak tudnia kell, hogy milyen esetekben, milyen célokra kaphat támogatást vagy kedvezményt az államtól, és mik ennek az általános feltételei, mik azok a hatósági intézkedések, amelyek védelmezik és szabályozzák a főként nem gazdasági természetű társadalmi közös érdekeket (egészségvédelmi, városrendezési, tűzvédelmi stb.) szabályok), és amelyeket működése során a vállalatnak be kell tartania.

Fontos és vitatott kérdésként említjük meg *a vállalat profiljára,* tevékenységi körére vonatkozó állami szabályokat. A profil meghatározása az államnak tulajdonosi funkciójából eredő egyik fontos joga. De a profilt nem úgy tekintjük, mint olyant, amelyek keretein belül a vállalat *minden* tevékenységet köteles ellátni, hanem úgy, mint a lehetséges működési kör megjelölését és határát, amely csak állami engedéllyel terjeszthető ki. Egyesek úgy vélik, hogy a megjelölt profilon belül „minden igény" kielégítéséért a vállalat felelős. Nézetünk szerint a gyakorlatban ez megvalósíthatatlan, és eddig, az ilyen irányú utasítások ellenére, soha nem is valósult meg.

Mint látható: a belső helyzet, a működési lehetőség is *államilag van szabályozva,* és ez a szabályozás különösen a változtatás lehetőségeire, feltételeire terjed ki.

Itt térünk ki az állami irányítás egyik sajátos módjára. Említettük, hogy a vállalat ismeri a hitelnyújtás általános feltételeit. A bank azonban még ezek megléte esetén sem automatikusan folyósítja a hitelt, hanem *egyedileg bírálja el* és teljesíti vagy utasítja el a hitelkérelmet. Ez abból következik, hogy a kockázat végső soron az államot terheli. Nem mindig célszerű azonban az, hogy a jövőre vonatkozó, kockázattal járó döntéseket közvetlenül az állami szervek hozzák meg (nekik nincs meg ehhez a megfelelő információjuk, kihasználatlanul marad az anyagi érdekeltség hajtóereje, döntésük időveszteséggel jár, és nagy tömegű döntés esetén bürokratikus formasággá válik). E helyett sajátos *„döntési társulást"* hozhat létre: a vállalat nem kapja meg automatikusan a döntés végrehajtásához szükséges pénzeszközöket, hanem előbb meg kell győznie a bankot a döntés helyességéről. A bank azonban nem csupán ellenőrzi a javaslatot, hanem a népgazdasági terv alapján meghatározott kereteket és az általános állami preferenciákat is figyelembe veszi, s a vállalati döntés az ő hozzájárulásával válik megvalósíthatóvá. A vállalati döntés folyamatába esetenként *állami engedélyezést* lehet vagy kell beiktatni, így pl. bizonyos külföldi üzletek megkötése előtt. Erre olyankor van szükség, amikor nem lehet egyértelműen előre közölni a vállalattal az állami érdekeket, mert ezek rugalmasan

Digitized by Google

változóak, vagy mert olyan természetűek, hogy nem lehet egy-egy vállalatra vonatkoztatni őket, de a döntési kezdeményezést mégis célszerű a vállalatnál hagyni.

A variánsok mérlegelése és a társadalmi érdek

Hogy a döntési variánsok összehasonlíthatók legyenek, ahhoz *egyértelmű egyenértékekre van szükség.* Ez követeli meg talán a legfontosabb változást.

Az imént említettük, hogy vannak olyan társadalmi érdekek, amelyeket nem lehet vállalati döntési kritériummá tenni. Nem tartozhatnak azonban ezek közé az egyes termelési tényezők egymással való általános gazdasági összemérésére szolgáló *egyenértékek,* a gazdasági eredmények és ráfordítások összevetését lehetővé tevő *árak.* Az *idő* mint gazdasági tényező tekintetében sem hagyható egyértelmű tájékozottság nélkül a vállalat. Az áruk árának — beleértve a devizák árát is — az *objektív orientátor* szerepét kell betöltenie. A kamatnak egyértelmű tájékoztatást kell adnia arról, hogy a jelenlegi bevétel vagy kiadás hogyan viszonylik a jövőbeli nagyobb vagy kisebb bevételhez vagy kiadáshoz. Ezek *nem lehetnek vállalati mérlegelés tárgyai.* Ha a vállalat kétféle anyag felhasználása között választhat, akkor sok szempontot mérlegelhet, s ebben a két áru eltérő ára is szerepet játszhat, de hogy ez a két ár összehasonlítható-e vagy nem, azt nem a vállalatnak kell mérlegelnie. Ez tágabb értelemben is vonatkozik a termelési tényezők variációira (például olyan döntésnél, amikor bér-, vagy anyagráfordításról, hazai, vagy importanyag felhasználásáról kell dönteni). Formailag ma is megvan az átszámíthatóság. Az új feltételek megteremtésének az a sarkpontja, hogy az egyenértékek úgy orientálják a vállalatokat, hogy a maga érdekét keresve, *a népgazdaság számára is legkedvezőbbet válassza ki a lehetséges variánsok közül.* A jelenlegi árak, devizaárfolyamok, kamatlábak azonban nem biztosítják ezt.

Kétségtelen, hogy az egyenértékek, s elsősorban az árarányok kialakításánál vagy piaci alakulásának szabályozásánál központi mérlegelésre, preferenciák érvényesítésére van szükség. E mérlegelésnek vannak objektív és szubjektív kritériumai (például a ráfordítások, mint objektív, és a társadalmi érdekeket mennyiségileg kifejező eltérítések, mint szubjektív kritériumok), de csak a központnál. A vállalatnál ezeknek már mint objektív ár- és értékviszonyoknak kell megjelenniük. Ezért központi kialakításuknál elsőrendűen kell figyelembe venni későbbi döntési orientátor szerepüket. (Ez nem azonos a gyakran használt „tisztánlátási" követelmény fogalmával. Más a tisztánlátás a központban, mint a vállalatnál. A központnak tisztán kell látnia, hogy milyen be-

Digitized by Google

folyásolást érvényesített az árakra. A vállalatnál már közömbös ez a befolyásoltság, különösen pedig ennek oka.)

Képes-e az állam *„jó", a népgazdasági érdek irányába mutató egyenérték-rendszert* kialakítani? Bizonyos, hogy csak *megközelíteni* lehet ezt a célt, és ez a megközelítés sem történhet *egyszerre;* az is világos, hogy ennek, mint a gazdaságirányítás egyik fő eszközének, *állandóan változnia kell.* Azt jelenti-e ez, hogy emiatt nem töltheti be szerepét a vállalatoknál és ezért a döntések sem decentralizálhatók? Nem! Egyrészt azért nem, mert több lépésben is csak a döntést megalapozó funkcionálás hibáinak érzékelése után tudjuk megközelíteni ezt, ha pedig nem engedjük funkcionálni az egyenértékeket, akkor hatásukat sem érzékelhetjük.

Ha a „megközelítően jó" árakat tekintjük a vállalatok számára objektív mércének, akkor ebből veszteségek származhatnak. A kérdés az: elkerülhető-e ez a veszteség, illetve csökkenthető-e azzal, hogy nem deklaráljuk ezt, vagy azzal, hogy továbbra is a központ mérlegel és hoz vállalati szintű döntéseket. Nagyon optimista az, aki úgy véli, hogy az objektív orientátor szerepének deklarálásával *feltétlenül és azonnal* kisebb lesz a veszteség. Inkább csak annyit lehet mondani, hogy ha az egyenérték első kialakításánál a minimálisra igyekszünk szorítani a hibákat, akkor az egyenértékek viszonylag rövid idő alatt kijavíthatók lesznek, és a veszteség viszonylag rövid idő alatt olyan méretűre korlátozható, amilyenre állandó központi mérlegelés esetén *remény sincs.* Az árak és egyenértékek, valamint ezeknek tudatos, a népgazdasági tervvel egybehangolt változtatása potenciálisan *az egyik leglényegesebb eszköze* a központi gazdaságirányításnak.

Az egyenértéket itt mint a vállalati döntés kritériumát tárgyaltuk. Más kérdés, hogy a vállalatok *milyen árakon* állapodnak meg egymással. Ez a vevő és az eladó közötti piaci kapcsolat egyik eleme, s rendkívül lényeges dolog az, hogy ez milyen mértékben szabad. A központilag rögzített és a szabad megállapodás tárgyát képező árak aránya egyike a vállalati döntést korlátok közé szorító sok tényezőnek. A rögzített ár azonban nem akadálya a vállalati döntésnek. Mint rögzített egyenérték, lehet *jó vagy rossz orientátora* is a döntésnek, csakúgy, mint a központilag befolyásolt „szabad" ár, és segítheti vagy gátolhatja azt, hogy a strukturális egyensúly az optimális szinten alakuljon ki.

A központilag befolyásolt információk és egyenértékek — amelyekről most szólottunk — lehetővé teszik a vállalati döntés előkészítését, a lehetséges variánsok összeállítását és összehasonlítását. A döntési joggal felruházott vezető ezek közül választ, és intézkedik a döntés megvalósításáról. Itt jut szerephez az *anyagi*

Digitized by Google

és eszmei érdekeltség. A következőkben *az anyagi érdekeltségről* beszélünk, több okból is. Először is azért, mert tarthatatlan, ha e két érdekeltség tartósan és rendszeresen nem esik egybe. Másodszor: az erkölcsi édekeltség nem mindenkinél azonos színvonalú, sőt egyeseknél minimális lehet, mégis dönteniük kell. Harmadszor: mert az erkölcsi érdekeltség nem quantifikálható, alig orientál tehát a jó és a jobb, vagy a rossz és a rosszabb közötti választásban. Ezzel azt is kimondtuk, hogy az anyagi érdekeltségi rendszernek is *orientálnia* kell. Az egyenérték a variánsok összehasonlításában, az anyagi érdekeltség pedig a közülük való választásban tölti be orientáló szerepét. Feltehető, hogy a döntést hozó személy azt választja a variánsok közül, amely *a legkedvezőbb* neki, illetve a vezetése alatt álló kollektívának.

Az anyagi érdekeltséget egy-két népgazdaságilag döntő jelentőségű tényezőtől kell függővé tenni. Ilyen kritérium lehet *a nyereség,* vagy *a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás* mértéke, és ezen belül *a tiszta jövedelem meghatározott aránya.*

A legfontosabb követelmény: hogy a döntést hozó vezetőknek (s a döntést előkészítő és megvalósító kollektíváknak) az legyen kedvező, ami *a társadalomnak is* kedvező. Ez természetesen nem korlátlanul érvényesíthető. Már említettük, hogy hosszabb távlatban a vállalat nem lehet eléggé tájékozott az összefüggésekről, nem lehet tehát érdekeltté tenni az ilyen információkat igénylő döntésben. Az anyagi érdekeltség helyes kialakítása a rövidebb perspektívára szóló döntéseknél sem könnyű dolog. A vállalat ugyanis egyik évben tekintélyes gazdasági eredményt (nyereséget) érhet el, úgy, hogy elhanyagolja a következő években esedékes fejlesztést. A vezetők néhány évre vonatkozó felelőssége és anyagi érdekeltsége a nehézségek ellenére is megoldhatónak látszik, de a legoptimistább javaslatok sem terjednek túl a *négyhat éves* perspektíván. Ebből az is következik, hogy az anyagi érdekeltséget nem lehet *hosszú távra* kialakítani, s az ilyen kihatású döntéseket már csak ezért sem lehet a vállalatra ruházni.

A döntés az összes említett feltételek megléte esetén is csak akkor lesz helyes és vezet eredményre, ha a döntést hozó vállalati vezetőknek *megvannak a szükséges adottságaik.* A vezetők megválasztására vonatkozólag tárgyunk csak annyit foglal magában, hogy az igazgató kinevezése, leváltása, munkájának elbírálása végső soron állami feladat. Az igazgató az állam megbízottjaként vezeti a vállalatot. Az elbírálásban az állam támaszkodhat a vállalat kollektívájára, vagy más testületre és szervezetre is. A növekvő önállóság és felelősség magasabb követelményeket ró a vezetőkre, mint az eddigi irányítási rendszer. Szaktudásuk kifejtésén túl jobban kell építeniük a kollektíva helyes

Digitized by Google

kezdeményezéseire, érdekeltté kell tenniük azt a döntések jó előkészítésében és megvalósításában.

A döntésre kényszerítő körülmények csak sajátos esetekben lépnek funkcióba, amikor változtatás és változatlanul hagyás közül kell választani. A viharos tudományos és technikai fejlődés nagyon meggyorsította az erkölcsi elavulás folyamatát, s ez alól egy ország sem vonhatja ki magát. Lépést *kell* tartani a technikai fejlődéssel, mert ha a technológiát, a gyártmányokat változatlanul hagyja, gazdasági veszteséget szenved. Ennek elkerülésére *a legmegfelelőbb időben* kell döntenie, még akkor is, ha a változtatásra irányuló döntés kockázatos, s veszteség is származhat belőle. Ezért olyan eszközöket kell beépíteni az irányítási rendszerbe, amelyek valósággal *kikényszerítik* a döntést. Ilyen lehet például a vámvédelem már említett csökkentése vagy megszüntetése, az árak csökkenése esetleg a költségek alá is, annak lehetővé tétele, hogy a kereslet más módon való kielégítése miatt időlegesen ne legyen kihasználva egyik-másik vállalat kapacitása stb. Ezek a módszerek addig terjedhetnek, amíg az állam által tudatosan okozott vagy lehetővé tett veszteség *kisebb*, mint az, amelyet a vállalat elkényelmesedése és a döntés hiánya okozna. (E veszteségek jelenleg igen nagyok, bár többnyire nem a vállalatoknál jelentkeznek.)

Ma lehetséges felfelé hárítani a döntéseket (azt a keveset is, amelyre a vállalatnak joga van). Ezt a veszélyt is azzal lehet kivédeni, hogy következetesen alkalmazzuk a gazdasági eredményért vagy veszteségért való *objektív felelősség* elvét.

•

Összefoglalva az elmondottakat: a vállalatok döntési hatásköre jelentősen bővíthető, de ennek az a feltétele, hogy *a tervutasítások rendszerét hatékonyabb közgazdasági irányítási rendszer váltsa fel.*

A közgazdasági irányítás eszközei *sokrétűek, árnyalt hatásúak.* Bizonyos értelemben *keményebbek is,* mint a látszólag szigorú tervutasítások (mert gazdaságilag kényszerítenek, objektíve felelőssé tesznek stb.). Összehangolt alkalmazásuk módot ad az állami központnak arra, hogy a vállalatokat saját döntések révén a gazdaságpolitikai célok megvalósítására irányítsa.

Az irányítás eszközeinek helyes alkalmazása megköveteli *a népgazdasági tervezés magasabb tudományos színvonalra emelését,* továbbá azt is, hogy a népgazdasági terv az irányítás minden lényeges mozzanatának *összehangoló és kiindulási központjává* váljék. Az egyes szervek tevékenységét a népgazdasági terv komplex megvalósítására kell irányítani.

Digitized by Google

Nem lehet csupán közgazdasági irányítási módszerekkel megvalósítani a gazdaságpolitikát, továbbra is szükség van — a jelenlegihez képest jelentéktelen számú, de nagy horderejű — a *központi szervekben meghozandó* egyedi vállalati döntésekre. Ilyen döntések a következők:

1. *Az állami tulajdonnal való végső rendelkezésből fakadó döntések:* vállalatok alapítása, megszüntetése, tevékenységi körük meghatározása, igazgatójuk kinevezése stb.

2. *Hosszú távlatú, a gazdasági struktúrát alakító nagy beruházások eldöntése,* amelyekhez a gazdaság komplex áttekintése és megtervezése, a piaci helyzet hosszú távú előrelátása és befolyásolása kell. Ezek olyan nagyarányú kockázatvállalást hordoznak magukban, hogy az anyagi érdekeltség rendszerében nem lehet ennek megfelelő személyi kockázatot hozzájuk kapcsolni. Ezek a beruházások szinte a legfőbb hordozói a gazdaságpolitikának, mert nagyrészt velük valósul meg a gazdasági struktúra változása, változik a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedés, s ezek a kereslet—kínálat egyensúlyi színvonalának meghatározó elemei.

3. *Az átfogó műszaki fejlesztési koncepciók megvalósításának elemei.* A tudományos és technikai forradalom eredményeinek a gazdaságba való bevitele erősen koncentrált állami irányítást követel meg, s ezt túlnyomórészt közgazdasági irányítási eszközökkel lehet biztosítani. A legátfogóbb, sok iparágat, esetleg több népgazdasági ágat érintő műszaki fejlesztési koncepciók megvalósítása megköveteli a tudományos és ipari kutatásnak, a káderképzésnek, a nemzetközi szerződések megkötésének, a beruházásoknak, a termelésnek, a használatba vételnek és még számos más funkciónak az összehangolt közvetlen irányítását, amely a vállalatok munkájának koordinálását is magában foglalja. Ennek kapcsán a vállalatokra konkrét feladatok hárulnak, amelyeket az állami szerveknek kell meghatározniuk, nem tervutasítással, hanem ennél lényegesen konkrétabb, részletesebb utasítással. Sokszor ez nem is ölt utasítás-jelleget, hanem vállalatok közötti szerződéseknek, állami pénzeszközökkel való szubvencionálásnak, a bankhitelnyújtás egyébként is kötelező feltételeinek formájában jelenik meg. Kivételképpen azonban közvetlen állami utasítás is lehet, amelynek teljesítését szankció biztosítja.

4. *A rendkívüli helyzetből fakadó közvetlen állami utasítások szükségessége és köre* különböző lehet (elemi csapás, külpolitikai okok, rendkívüli gazdasági nehézségek vagy ezek megelőzése stb.). Ezekben az esetekben a problémák jobbára nem oldhatók meg a normális gazdasági intézkedésekkel, hanem csak kényszerintéz-

Digitized by Google

kedésekkel. Ezeknek a formája és módja olyan lehet, amilyent az állam célszerűnek tart. Feltételezhető azonban, hogy ilyen esetben a legcélravezetőbb a konkrét utasítás.

A közvetlen állami beavatkozás felsorolt fő típusai nem azt jelentik, hogy minden más adminisztratív beavatkozás feltétlenül elkerülendő és káros, csak azt, hogy ha meglesznek a vázolt feltételek, akkor — ritka kivételtől eltekintve — *nem lesz szükség* ilyen beavatkozásra. Értelmetlen dolog volna olyan álláspontra helyezkedni, hogy az állami közvetlen beavatkozás mindig és feltétlenül rossz, amint értelmetlen dolog azt hinni is, hogy az állami utasítás az irányítás legcélravezetőbb módja.

A közgazdasági irányítási módszereken és a felsorolt közvetlen állami döntéseken kívül továbbra is alkalmazni kell még *két közbeeső irányítási módszert.* Mindkettőnél a vállalaté marad a döntés előkészítése és a végrehajtás eredményéért való felelősség és érdekeltség; az egyik esetben azonban *magához a döntéshez az illetékes állami szerv egyetértése, engedélye kell* (kivíteli vagy behozatali engedély, építési engedély stb.), a másik eset: *a bankkal való sajátos döntési társulás.* Erre az utóbbira mindig szükség van akkor, ha a vállalatnak nincs elegendő pénzeszköze döntésének megvalósításához, és rövid vagy közepes lejáratú hitelt akar felvenni. A bank e hitelnyújtás folyamán nemcsak ellenőrzi a vállalat javaslatait, hanem a népgazdasági terv irányait és általános követelményeit érvényesítve adja meg vagy tagadja meg a hitelt.

Megítélésünk szerint a gazdasági irányítás és a vállalati gazdasági döntések ilyen összekapcsolása a központi irányítást lényegesen hatékonyabbá teheti, mint amilyen ma. Ezt az biztosítja, hogy a döntéseket ott hozzák meg, ahol leginkább megvan a hozzájuk szükséges információ, a mérlegelési lehetőség, az érdekeltség, a felelősség és a szaktudás.

A vállalati önállóság növelésének társadalmi és gazdasági hatása egyáltalán nem elhanyagolható dolog. Bízvást lehet számolni azzal, hogy ebben a rendszerben jobban kibontakozik a szocialista ember alkotó kezdeményezése, mert nem töri le ezt a rengeteg bürokratikus akadály és a közömbösség. Az alkotásnak, a kezdeményezésnek, az ötletességnek az elhatározással párosuló lehetőségei és a felelősség súlyának tényleges viselése — ezek azok a tényezők, amelyeknek hatására újjáformálódhatnak és kinevelődhetnek az önálló döntésre képes, a szocialista építést szolgálni akaró vezetők tömegei, s egészségesebb viszony alakulhat ki a dolgozók és a vállalati vezetők, a vállalatok és az állam központi szervei között.

Digitized by Google

A szocialista elosztás elve a mezőgazdaságban

Írta **DR. BIRÓ FERENC**

A szocializmust építő munka minden számottevő területén egyre nagyobb figyelem kíséri — a szocialista tudat kialakítása és formálása mellett — a dolgozók anyagi érdekeltségének megvalósítását, s nagyjából már egyértelműen kikristályosodott annak felismerése, hogy ez a kettő szoros dialektikus egységet alkot. Erre az összefüggésre *Kovács Ferenc* is felhívta a figyelmet „Anyagi érdekeltség és szocialista tudat" című cikkében.* E cikk gondolataihoz kapcsolódva, az anyagi és a tudati tényezők szoros összefüggésének elismerése és hangsúlyozása mellett, ezúttal az anyagi ösztönzésnek a mezőgazdaságban mutatkozó néhány problémájához fűzök megjegyzéseket. Azért ehhez, mert ma a mezőgazdaságban még az a fő probléma a jövedelemelosztás körül, hogy milyen mértékben érvényesül a szocialista elosztás elve. Még igen messze állunk attól, amit Kovács Ferenc „a munka szerinti elosztás minél »hézagmentesebb« rendszeré"-nek nevez.

A szocialista átszervezés után a mezőgazdaságban az üzemek zömét a termelőszövetkezetek alkotják. Különösen fontos tehát megvizsgálnunk, hogyan valósul meg a szocialista elosztás elve a szövetkezeti gazdálkodásban.

A jövedelemelosztás sajátos vonásai a termelőszövetkezetekben

A szocializmus építésének jelenlegi időszakában az elvégzett munka számbavételének, a társadalmi termékből való részesedésnek, vagyis a munka szerinti elosztásnak a konkrét formái az össznépi tulajdonban levő állami gazdaságokban, üzemekben, intézményekben szükségszerűen mások, mint a csoporttulajdont képező termelőszövetkezetekben. Különbségek vannak tehát az állami gazdaságok (vállalatok) dolgozóinak bérezési rendszere és a termelőszövetkezeti tagok jövedelemrészesedése között. De a termelés feltételeinek megfelelően, az egyes társadalmi szektorokon belül is igen változatosak lehetnek az elosztás konkrét for-

* Társadalmi Szemle, 1965. 10. szám.

Digitized by Google

mái, s a munka szerinti elosztás legkezdetlegesebb formájától ennek az akkor ismert legfejlettebb formájáig terjedhetnek.

Az állami gazdaságokban és az összes állami üzemekben jelenleg lényegében nem attól függ a dolgozók munkabére, hogy az üzem a társadalmilag szükséges munkaráfordításnál kevesebb, vagy annál több egyéni munkaráfordítással tudja-e előállítani termékeit, hanem sokkal inkább attól, hogy a munka jellegétől függően milyen összeg jut a népgazdasági szinten képzett fogyasztási alapból az elvégzett munka (vagy a teljesített munkaidő) egységére. A szocialista állam, így a népgazdaság anyagi teherbíróképességétől függően — de mindenképpen a helyileg vagy iparágilag szükséges szinten — alakíthatja ki a dolgozók bérezését úgy, hogy azonos jellegű és mennyiségű munkáért az üzemek megközelítően azonos nagyságú munkabért fizetnek ki, a munka szerinti elosztás szocialista elvének megfelelően.

Más a helyzet a termelőszövetkezetekben. Ők nem képeznek népgazdasági szinten egységes fogyasztási alapot, ezért csak annyit oszthatnak ki tagjaiknak jövedelemrészesedésként, amennyi a rendelkezésükre álló bruttó jövedelemből erre a célra fennmarad. Csakhogy az egyes termelőszövetkezetek egymástól eltérő természeti és gazdasági feltételek között termelnek. Nyilvánvaló, hogy az a termelőszövetkezet, amelynek jobbak a természeti és gazdasági körülményei, lényegesen kisebb élő és tárgyiasult munkaráfordítással állítja elő az egységnyi terméket, mint az, amelyben rosszak a termelés feltételei. Az egyéni munkaráfordítást nemcsak a termelés természeti és gazdasági körülményei befolyásolják, hanem függ ez a munkatermelékenység és a munkaintenzitás alakulásától, a vezetés színvonalától és még sok más szubjektív tényezőtől is. A mezőgazdasági termékek felvásárlási ára azonban az egész országra vonatkozóan többé-kevésbé egységes; érthető tehát, hogy azok a termelőszövetkezetek, amelyeknek az egyéni munkaráfordítása kisebb, mint a társadalmilag szükséges munkaráfordítás, nagyobb bruttó jövedelmet érhetnek el. Termelőszövetkezetenként igen eltérő összegű jövedelemrészesedés jut tehát az azonos jellegű munka egységeire. A sok példa közül csak egyet említek meg. 1964-ben a galgahévízi Rákóczi Tsz (miközben csaknem 1 millió forintot tartalékolt) 75 forintot, a hozzá elég közel levő vácegresi Kossuth Tsz pedig (457 ezer forint mérleghiány mellett) mindössze 30 forint jövedelemrészesedést fizetett egy munkaegységnyi munkáért.

Államunk a bruttó jövedelem nagyságát különféle módszerekkel igyekszik befolyásolni, például rövid, közép- és hosszú lejáratú hitelek nyújtásával, a 3004-es kormányhatározatok nyújtotta kedvezményekkel, állami dotációkkal, díjkedvezményekkel és a jövedelemelvonás különböző módszereinek alkalmazásával.

Digitized by Google

Jogos tehát az a kérdés, hogy ilyen hathatós eszközök segítségével miért nem lehet következetesebben érvényesíteni a termelőszövetkezeti szektorban az elosztás szocialista elvét. Kétségtelen, hogy ha az állami támogatásként nyújtott eszközöket csak a kedvezőtlen termelőhelyeken működő szövetkezetek használnák fel, akkor ezek közelebb jutnának problémáik megoldásához. Csakhogy a kedvezmények jelentős részét (a beruházási hitelek elengedését, a szarvasmarha-nevelési kedvezményeket stb.) elsősorban nem a gyenge, hanem a gazdaságilag erős szövetkezetek használják fel, mert nekik van meg a lehetőségük az újabb beruházásokra, s ezeknek alapján a további kedvezményekre. Nehezíti a probléma megoldását az, hogy a mezőgazdasági termékek felvásárlási árai jelentősen elmaradnak a társadalmi munkaráfordítások értéke mögött, a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű áruk fogyasztói árai pedig az értéket meghaladják. Az állami támogatásnak egy jelentős hányada ennek a feszültségnek a feloldását szolgálja, s megszüntetése még a jó szövetkezeteket is nehéz helyzetbe sodorná.

A termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának egy további sajátossága a *földjáradék* fizetése. A termelőszövetkezetek évenként több mint félmilliárd forintot fizetnek ki földjáradék fejében tagjaiknak. Ez az összeg nem a végzett munka, hanem a földtulajdon arányában oszlik meg a tagok között. Magában véve nagy összegnek látszik ez, pedig csak 5,5 százaléka a tagok közös gazdaságból származó összes jövedelmének, a munkájuk szerinti részesedésnek pedig 6,1 százaléka. A szövetkezetek összes jövedelmüknek több mint kilencven százalékát az elvégzett munka arányában osztják fel; az elosztás tehát alapvetően az elvégzett munka szerint történik.

A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás sajátosságaihoz sorolható a *háztáji gazdaságokból* eredő jövedelem is. (Bár itt meg kell jegyezni, hogy nemcsak a termelőszövetkezeti tagoknak van háztáji gazdaságuk.) A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságainak termelésére mind az önfogyasztás, mind az árutermelés szempontjából igen nagy szüksége van a népgazdaságnak. Pest megyében például az áruként felvásárolt bor, tojás és bogyós termésű gyümölcsök nagyobb hányadát a háztáji és kisegítő gazdaságok adják, és még hosszú ideig lehet számítani termelésükre. A háztáji gazdaságok szerepe nemcsak az önellátás és az árutermelés szempontjából fontos, hanem azért is, mert ott igen jól hasznosítható a szövetkezeti családok olyan munkaereje, amely egyébként nagyrészt elveszne a társadalmi munka szempontjából.

A háztáji gazdaságok a felhasznált munka eredményeképpen személyes jövedelmet is hoznak a szövetkezeti tagoknak. Ez a személyes jövedelem azonban nem csak a munka szerinti része-

Digitized by Google

sedés elve szerint képződik, noha eléréséért szinte kivétel nélkül mindig munkát kell végezni. A háztájiból eredő jövedelem nagysága — a tagok munkáján és a közös gazdaságból munka szerinti részesedés címén kapott természetbeni részesedésen kívül — közvetlenül függ a háztáji gazdaság nagyságától és szerkezetétől, a piaci viszonyok kihasználásának lehetőségétől, és más tényezőktől is. Olyan jövedelem-elemeket is tartalmaz tehát, amelyek csak áttételesen vannak kapcsolatban a végzett munkával. A természetbeli részesedés magas aránya is elősegítheti a háztáji gazdaságból származó személyes jövedelem növelését, ha például a kapott abraktakarmányt a háztáji sertés- vagy baromfiállománnyal feletetik, s így szinte feltranszformálva, jelentősen megnövekedett értékben realizálják.

A leglényegesebb itt az, hogy a háztáji gazdaságok fejlesztését céltudatosan össze kell egyeztetni a tagok anyagi érdekeltségével és a közös gazdaság fejlesztésével mint elsődleges érdekkel.

Jövedelemkülönbségek a szövetkezetek között

A jövedelemelosztás sajátosságainak vázlatos felsorolásából is kitűnik, hogy a termelőszövetkezetekben a munka szerinti elosztás szocialista elvének érvényesülése nagy mértékben attól függ: tudják-e *a rendelkezésükre álló bruttó jövedelemből* biztosítani a társadalmilag szükséges munkadíjat, illetve részesedést az egységnyi mennyiségű és azonos jellegű munkáért. Ha azonban társadalmi méretekben, tehát termelőszövetkezeti országos átlagban, meg is van ez az összeg, akkor az a további kérdés, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdoni elkülönülése, a csoporttulajdon, milyen mértékben befolyásolja ennek megoszlását a szövetkezetek között.

Az utóbbi években az egységnyi munkával elért jövedelemrészesedés tekintetében igen nagy volt a különbség a termelőszövetkezetek között.

Egy dolgozó tagra jutó részesedés 1964-ben a termelőszövetkezetekben

	Egy dolgozó tagra jutó átlagos részesedés		Az állami gazdasági fizetések %-ában
	egy évre	egy munkanapra	
Jól gazdálkodó szövetkezetek	15 843	73,80	110,2
Közepesen gazdálkodó szövetkezetek	11 333	56,10	84,8
Gyenge eredményeket elérő szövetkezetek	7 312	40,10	60,7
Átlagosan	11 455	57,12	86,6

Digitized by Google

A táblázat adatai szerint az állami gazdaságok bérszínvonala a jól és a közepesen gazdálkodó termelőszövetkezetek munkadíjazási szintje közé esik. A jól gazdálkodó termelőszövetkezetekben az egységnyi munkáért 28,5 százalékkal több, a gyengékben pedig 30 százalékkal kevesebb a munkadíj, mint az országos átlag. A jól gazdálkodó szövetkezetek az egységnyi munkáért átlag 85 százalékkal magasabb részesedést adnak, mint a gyenge szövetkezetek. A szélső határértékek még ennél is nagyobbak. Egyik évről a másikra nem is szüntethetők meg ezek az eltérések.

Figyelemre méltó jelenség azonban a jövedelmek bizonyos mértékű kiegyenlítődése:

Átlagos részesedés 1964-ben

	Egy dolgozóra jutó		Egy munkanapra jutó részesedés (Ft)
	munkanap	átlagos részesedés (Ft)	
Szobi Új Barázda	85	4 797	56
Szadai Székely Bertalan	87	5 321	61
Tököli Vörös Csillag	255	18 644	73
Dánszentmiklósi Micsurin	302	24 118	80

Az *egy munkanapra* számított részesedések tehát korántsem térnek el egymástól annyira, mint az *egy dolgozó tagra* jutók. Az egy dolgozóra számított részesedés a dánszentmiklósi Micsurinban ötször annyi volt, mint a szobi Új Barázdá-ban, de az egy munkanapra számított részesedés „mindössze" 43 százalékkal volt magasabb. Azt is figyelembe kell venni, hogy a szobi és szadai szövetkezetben a részes művelés jelentősen befolyásolta az egy munkanapra jutó részesedés átlagos nagyságát, a másik kettőben pedig alapjában pénzbeli munkadíjazást valósítottak meg.

Elméletileg sem tartható az az álláspont, amely szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a csoporttulajdon következtében nem érvényesülhet a munka szerinti elosztás a szövetkezetek között. Megfigyelhető, hogy mind szélesebb körben valósul meg az „egyenlő munkáért egyenlő munkadíj" elve, sőt sokszor adminisztratív intézkedések ellenére is utat tör magának a szocializmus építésének ez a törvényszerűsége, és hathatósan szolgálja a szövetkezeti gazdaságok fejlődését.

A kiegyenlítődési tendencia folytán — a jövedelemeltérések ellenére — egyre közelebb kerülnek egymáshoz az egy munkanapra jutó részesedések. A kiegyenlítődési tendencia érvényesülését jelentősen befolyásolja az úgynevezett *maradvány-rendszerű fogyasztási alapképzés.*

A munka szerinti elosztás a szocializmus egyik törvénysze-

Digitized by Google

rűsége. A maradvány-rendszerű fogyasztási alapképzés pedig a gazdasági mechanizmusnak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre alkalmazott sajátos vonása. Az elsődleges, a meghatározó tényező a törvényszerűség. A maradvány-rendszerű fogyasztási alapképzés és az ebből való részesedés a termelőszövetkezeti tagoknak a közös gazdasághoz való viszonyát fejezi ki, a munka szerinti elosztás pedig ezenkívül a termelőszövetkezeti parasztságnak az egész szocialista népgazdasághoz fűződő kapcsolatát is tükrözi. Amely közös gazdaságokban a maradvány-rendszerű fogyasztási alapképzés lehetővé teszi, hogy a tagok megkapják végzett munkájukért a társadalmilag szükséges és a helyileg kialakult szintű munkadíjat, azokban általában üzemek között is érvényesülhet a munka szerinti elosztás elve, s ez kedvezően hat a közös gazdálkodás fejlődésére. Azokban a termelőszövetkezetekben viszont, ahol a maradvány-rendszerű fogyasztási alap nem teszi lehetővé ezt, igen nagy belső feszültségek alakulnak ki; ez leginkább a gyenge szövetkezetekben tapasztalható.

Milyen következményekkel jár ez? A tapasztalatok szerint a gyenge szövetkezetekben nehéz megvalósítani a tagok anyagi ösztönzését, ennek következtében csökken a munkakedv, s tovább romlanak az eredmények. Ezekből a szövetkezetekből a legnagyobb a népgazdaság más munkaterületeire való elszivárgás, s ez tovább súlyosbítja az amúgy is nehéz helyzetet.

A munka szerinti részesedés gazdasági törvényszerűség, nem lehet tehát büntetlenül korlátozni érvényesülését. A gyenge szövetkezetek vezetőinek nagy része ösztönszerűen, kisebb része pedig tudatosan felismerte ezt, s olyan intézkedéseket igyekeznek hozni, amelyeknek segítségével legalább részben elhárítják az akadályokat a törvényszerűség érvényesülése elől. Természetes azonban, hogy csak akkor tudják megtenni ezt, ha részben vagy teljesen felborítják a maradvány-rendszerű fogyasztási alapképzés és részesedés klasszikus elvét. Leginkább azokon a munkaterületeken történik ez, amelyek a legfontosabbak a közös gazdaság fejlesztése szempontjából. Így például a traktorvezetők munkadíjazása szinte az ország minden szövetkezetében körülbelül azonos színvonalon áll, függetlenül attól, hogy a fogyasztási alap a maradvány-elv szerint lehetővé teszi-e ezt. Hasonló tendencia alakul ki az állattenyésztés üzemágaiban, a segéd- és melléküzemágakban is. A kapások és a szálastakarmányok termelésében is általánossá vált a maradvány-rendszerű fogyasztási alapképzés felborítása. Ezekben az ágazatokban sok szövetkezet csak kis mértékben, vagy egyáltalán nem érvényesíti a maradvány-rendszer elvét.

A felsorolt példák mind azt igazolják: nincs elvi akadálya annak, hogy a termelőszövetkezetek között megvalósuljon a

Digitized by Google

munka szerinti elosztás. A jelentkező gyakorlati nehézségek is olyanok, hogy megfelelő gazdaságpolitikai intézkedésekkel rövidebb vagy hosszabb idő alatt el lehet távolítani őket a fejlődés útjából.

Jövedelemkülönbségek a szövetkezeteken belül

A termelőszövetkezetek jelenlegi gyakorlatában sokszor okoz gondot az, hogy miként oldják meg a tagok anyagi ösztönzését, ha alacsony a felosztásra tervezett jövedelemrész. Ez esetben az üzemnek nincs lehetősége arra, hogy minden tagjának kifizesse a társadalmilag szükséges szintű munkadíjat. Az alacsony jövedelem nem mozgósítja a tagokat a közös munkára. Ha pedig nem végzik el megfelelően a termelés sikere szempontjából kulcsfontosságú munkákat, akkor még tovább csökkenhet a realizálható bruttó jövedelem. A szövetkezet vezetősége ilyenkor a fontos helyeken dolgozó tagoknak kiemelt munkadíjat, vagy részesedést ad, s ez az egységnyi munkára vetítve mindig több, mint amennyit az üzem egyéb munkaterületein el lehet érni (pl. traktorosok, tehenészek munkadíja, részes művelők részesedése). A maradvány-rendszerű fogyasztási alapképzés következtében azonban ez még tovább is csökkenti azt a szintet, amely az üzem nem kiemelt munkaterületein elérhető. Természetes, hogy ez még tovább növeli a belső feszültségeket. Ezért — különösen a gyenge szövetkezetekben — mind nehezebbé válik az ún. általános munkák elvégeztetése.

Az érvényben levő rendelkezések hatására a szövetkezetek általában két irányban keresnek kivezető utat ebből a nehéz helyzetből. Az egyik megoldás az, hogy szélesítik *a közvetlen részesedés körét* (ezen belül főként a részes művelését). Így a tagok egy részének a részesedése voltaképpen nem függ közvetlenül az üzemi bruttó jövedelemtől, hanem sokkal inkább az ágazat eredményétől és a részesedés százalékától. A részesedési normák nagymértékben a hagyományoktól függenek, az egységnyi munkára jutó részesedés tehát az üzemen belül is nagyon eltérő. Például a harmados kukoricaművelésben az egy munkanapra jutó jövedelem a 180—200 forintot is elérheti akkor, amikor az üzem más területein hasonló jellegű és mennyiségű munkáért esetleg csak 30—40 forintot tudnak fizetni.

A másik megoldás: *az alkalmazotti munkaviszony kiszélesítése.* Az alkalmazottak munkabérét ugyanis az érvényben levő rendelkezések szerint még akkor is ki kell fizetni a társadalmilag szükséges szinten, ha a tagok részesedésére csak egészen minimális összeg marad, illetve, ha a közös gazdaság mérleghiányossá válik is. Ilyenkor viszont rendszerint az az ellentmondásos hely-

Digitized by Google

zet áll elő, hogy a tagok akik tulajdonképpen a gazdái a szövetkezetnek, egységnyi munkájukért — sokszor tőlük független okokból — kevesebb részesedést kapnak, mint az ott dolgozó alkalmazottak.

Az alkalmazottak számának gyors növekedését bizonyítja a következő táblázat.

A tagok részesedése és az alkalmazottak munkabére a termelőszövetkezetekben

Év	A tagok részesedése (millió Ft)	Index (1961 = 100)	Alkalmazotti munkabér (millió Ft)	Index (1961 = 100)	Az alkalmazotti munkabér aránya (%)
1961	7125,0	100,0	190,0	100,0	2,7
1962	8353,0	117,2	458.0	241,0	5,5
1963	9217,0	129,3	804.0	423,0	8,7
1964	9388,4	131,8	1144,0	602,1	12,2

Ahol az ipar munkaerő-felvevő hatása jobban érvényesül, ott az országos átlagnál is sokkal rosszabb a helyzet. Jól szemlélteti ezt a budai járás példája. 1964-ben a budai járás 20 termelőszövetkezetében az alkalmazottak aránya elérte a dolgozó tagok 46,5 százalékát, a nekik kifizetett munkabér pedig a tagok részesedésének 66 százalékát. Az egy dolgozó tagra jutó részesedés alig tette ki az egy alkalmazottra jutó évi kereset 84 százalékát.

Az alkalmazottak számának növekedésében a termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi ellentmondásai törnek felszínre, köztük a szocialista elosztás elvének megsértése is. (A munkadíjazáson kívül az SZTK, a nyugdíjellátás különbözősége, és szubjektív tényezők hatásai is hozzájárulnak ehhez.) Nyilvánvaló, hogy az alkalmazottak arányának növekedése nem kívánatos dolog, s célszerű, volna megfelelő gazdasági és politikai intézkedésekkel megállítani, elsősorban a szövetkezeti bruttó jövedelem növelésének nagyobb lehetőségeivel.

Visszalépés vagy előrehaladás?

Az előbb ismertetett helyzetből is kitűnik, hogy a termelőszövetkezeti munkadíjazás módszerei jelenleg rendkívül változatosak, s még egy-egy üzemen belül is igen sokféle módon van megszervezve a tagok munkadíjazása. A sokféle jövedelemrészesedési megoldás alkalmazásának az a veszélye, hogy bonyolulttá válik, a tagok nehezen értik meg, s az üzem vezetése sem tudja kellőképpen áttekinteni, kezében tartani. Ilyen helyen a helytelenül kialakított részesedési normák miatt gyakran aránytalanságok keletkeznek a jövedelmek között, s ez belső feszültségeket

Digitized by Google

okozhat. A jövedelem-aránytalanságokból azonban nem szabad azt következtetni, hogy a munkadíjazás ösztönző módszerei nem felelnek meg a munka szerinti elosztás elvének. A helyesen megválasztott, az ágazat, vagy a munkaterület sajátosságaihoz jól igazodó munkadíjazási módszereknek nagy szerepük van az anyagi ösztönzésben.

A problémát nem lehet egyoldalúan, a történelmi fejlődésből kiszakítva szemlélni. A mezőgazdaság átszervezésével, a belépési nyilatkozatok aláírásával, a szocialista nagyüzemek létrehozásával még nem változott meg alapvetően a szövetkezetekbe belépett parasztok gondolkodása és szemlélete. Még hosszú időnek kell eltelnie addig, amíg gondolkodásuk szocialistává válik, s ezt tekintetbe kell venni akkor, amikor az anyagi és erkölcsi ösztönzés leghatékonyabban alkalmazható módszerét keressük. A kérdés az: a munkaegység alkalmazása-e a munka szerinti elosztás egyedüli és leghelyesebb módszere? Visszalépés-e az, ha a szövetkezetbe belépett parasztok anyagi ösztönzését gondolkodásukhoz, tudatukhoz közelebb álló módszerekkel valósítjuk meg?

Erre a kérdésre meggyőzően válaszolt az élet. Bebizonyította, hogy a munkaegység-rendszer kizárólagos alkalmazásától való eltérés nem visszalépés. Ellenkezőleg: a reális lehetőségekkel számoló formák a céltudatos előrehaladás nélkülözhetetlen láncszemei.

A munkadíjazás ösztönző módszereinek alkalmazásakor azonban nagy gondot kell fordítani arra, hogy az elérhető jövedelem helyes arányban álljon az elvégzett munkával. Leggyakrabban ott keletkeznek jövedelem-aránytalanságok, ahol felületes becsléssel állapítják meg a részesedés feltételeit (a részesedési normákat). Ebből következik, hogy a hibák kijavítása végett *nem megszüntetni* kell e módszerek alkalmazását, hanem *ki kell javítani hiányosságait*. Maguk a módszerek lehetővé teszik, hogy felhasználásuk az elvégzett munka mennyisége, jellege és nem utolsósorban eredménye szerinti részesedést eredményezzen.

•

Ez a vázlatos kép azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaságban, ha nem „hézagmentesen" is, de érvényesül a szocialista elosztás elve. Ami pedig a „hézagokat" illeti: az elosztási viszonyok fejlődése együtt halad a termelési viszonyok általános fejlődésével. A mezőgazdaságban tehát nemcsak hogy nem lehet a magánparaszti gazdálkodás megszüntetése után azonnal „hézagmentes" szocialista elosztási viszonyokat teremteni, de az elosztási viszonyok nem is szakadhatnak el a tulajdonviszonyok adott fejlettségi fokától, a társadalmi munka szervezetében elfoglalt objektív helyzetüktől; nem lehet az egyik lényegesen szocialistább, mint a másik.

Digitized by Google

Nem helyes tehát teret engedni sem a túlzásoknak, sem az egyenlősítő törekvéseknek. A munka szerinti elosztás szocialista elve az iparban sem teremt egyformaságot. Nincs ellentétben az elosztás objektív törvényével az a munkabérpolitika, amely az azonos munka elvégzését is különböző módon díjazza (példák erre az azonos munkát végző órabéres munkások eltérő bérkategóriái, az azonos feladatokat megoldó alkalmazottak különböző fizetési besorolásai, a népgazdaság különlegesen fontos területein kifejtett munka bérpótlékai stb.). Indokolt és szükséges tehát az, hogy — jóllehet az elosztási viszonyokhoz kapcsolódó feladatok középpontjában a szocialista elosztás elvének érvényesítése áll — az „egyenlősdi" elleni harc szükségességét is hangsúlyozzuk.

Az elosztás szocialista elve a mezőgazdaságban a munkadíjazás konkrét formáinak sokféleségén keresztül valósul meg, de érvényesülése és eredményessége nagymértékben attól függ, hogy miként kapcsolódik az egyes dolgozók számára elérhető személyes jövedelem — elvégzett munkájuk mellett — az elért eredményekhez, s milyen mértékben segíti elő a közös gazdaság fejlődését, a szövetkezeti tagok szocialista öntudatának erősödését.

Digitized by Google

Az oktatási reform végrehajtása, alapelvei tükrében

Írta **KURUCZ IMRE**

Öt évvel ezelőtt szinte egész társadalmunk véleményt mondott az oktatási reform tervéről. Négy esztendeje annak, hogy az országgyűlés elfogadta a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről szóló 1961. évi III. törvényt, és a közelmúltban vizsgálta meg végrehajtásának eddigi tapasztalatait.

Szocialista építőmunkánk jelen szakaszában az objektív gazdasági és társadalmi folyamatok is és velük együtt a reform ténye is a társadalmi érdeklődés középpontjába helyezték közoktatásunkat. Helyes-e a reform, hol tart a megvalósításban, mi jellemzi végrehajtásának helyzetét? — ilyen kérdések foglalkoztatják ma a közvéleményt. Ha röviden akarunk válaszolni rájuk, azt mondhatjuk: a reform fő elvei, alapelvei helyesek, megvalósításuk azonban nem mentes a problémáktól és a hibáktól. A reform megvalósításának ma még csak az elején vagyunk. Már ma is indokolt azonban — s ezt ismerte fel helyesen kormányzatunk —, hogy elemezzük a tapasztalatokat, és ennek alapján tovább fejlesszük oktatásügyünket. A végrehajtás négy esztendeje alatt jelentősen fejlődött közoktatásunk, a reform jól szolgálja a magyar oktatás ügyét. Hatására javult az oktató- és nevelőmunka, erősödött iskoláink szocialista jellege.

Hogy e válaszunkat bizonyítsuk, meg kell vizsgálnunk az oktatási reform *három alapelvének* megvalósulását négy év tapasztalatainak tükrében, s azokat az akadályokat is, amelyeket a végrehajtás további sikere érdekében el kell hárítanunk.*

Az iskola és az élet kapcsolatának alakulása

„Váljék szorosabbá iskoláink kapcsolata az élettel, a gyakorlattal, a termeléssel. Minden iskolatípus készítse elő tanulóit a termelő munkában való részvételre" — állapítja meg a reform első alapelve. Az iskola és az élet kapcsolata mindenekelőtt azt

* E cikk nem tekinti át az oktatás egész területét; több kérdést nem érint (például a felsőfokú oktatást). — K. I.

Digitized by Google

jelenti, hogy a tanintézmények oktató- és nevelőmunkájából száműzni kell az elvont elméletieskedést, meg kell valósítani az általános és politechnikai képzés egységét, iskoláinknak a munkára kell felkészíteniük ifjúságunkat, és növelni kell a szakmai végzettséget nyújtó iskolák arányát.

Szorosabbá vált-e az iskolák kapcsolata az élettel, a gyakorlattal? Fejlődött-e a munkára nevelés színvonala?

Az elmúlt négy év tapasztalatai alapján feltétlenül „igen"-nel kell válaszolnunk e kérdésekre. Az általános iskolában és a gimnáziumban teljes jogú tárgy lett a gyakorlati műszaki oktatás. Szélesedett az általános és szakmai műveltséget nyújtó iskolák hálózata. Az iskola és az élet kapcsolatának megteremtésében természetesen része van az iskola minden egyes területének: a gyakorlati műszaki foglalkozásokon kívül a termelés tudományos alapjait is ismertető matematika, s általában a természettudományos tárgyak oktatásának, de a mai élethez közelebb kerülő történelem- és irodalomtanításnak is, a beszédkészséget fejlesztő nyelvoktatásnak, az üzemlátogatásoknak, a társadalmi munkaakciókban való részvételnek, az osztályfőnöki beszélgetéseknek, az ifjúsági szervezetek munkájának stb. Az új tantervek készítői vezető elvnek tekintették az életközelséget, a gyakorlatiasságot, s ez az elv valamennyi tantárgy tantervében egyaránt érvényesül.

A gyakorlati foglalkozások bevezetése *az általános iskolában* már eddig is sikerrel járt. A tanulók sok hasznos ismeretet sajátítanak el a papír-, fa- és fémmunka elemeiből, megismerik az egyszerűbb szerszámokat és kezelésüket, s az egyszerűbb elektromos szerelési munkákban is jártasságot szereznek. E tantárgy oktatásában ma már az általános iskolák minden alsó tagozatos tanulója részt vesz, a felső tagozatban pedig a tanulók 82,3 százaléka. További erőfeszítésekkel az általános iskola meg tudja valósítani a 6—14 éves korú gyermekek általános és politechnikai képzését.

Az általános és politechnikai képzés összekapcsolása, a munkára nevelés a 14—18 éves tanulóifjúságot oktató iskolatípusok helyes és megvalósítható célja. Jelenleg minden általános iskolára épülő iskolatípus, ha különböző szinten is, de összekapcsolja az általános és a szakképzést. Meg kell vizsgálnunk, hogy minden iskolatípusban szükség van-e erre.

A gyakorlati oktatás változása a gimnáziumban

A gimnáziumokban a reform végrehajtása során bevezetett gyakorlati foglalkozások — amelyeknek célja a szakmai előképzés volt, formájuk pedig az 5+1 lett — már az elmúlt években is sok vitára adtak alkalmat. Mi volt a célja a szakmai előképzés beveze-

Digitized by Google

tésének? Egyrészt a munkára, hangsúlyozottan a fizikai munkára való nevelés, mint pedagógiai cél, másrészt az egyetemi és főiskolai továbbtanulásba be nem vonható érettségizett fiatalok szakmunkásképzésének megrövidítése, munkába állításuk megkönnyítése.

Az elmúlt négy-öt évben gyorsan emelkedett a szakmai előképzésben részt vevők száma: az 1963/64. tanévben már szinte általánossá vált, és elérte a gimnáziumi tanulók egész létszámának 89,7 százalékát. Ahogyan azonban az 5+1-es oktatás a gyakorlatban tömegessé kezdett válni, úgy kezdtek kiütközni gyengéi, korlátai is. Már két-három évvel ezelőtt elhangzottak kritikai megjegyzések arról, hogy a gyors fejlesztés nincs kellőképpen megalapozva, hogy feltételei nincsenek mindenütt meg. Valóban, ahol a feltételek hiányoznak és a tanulóknak nincs jól szervezett munkalehetőségük, ott a munkakörülmények lógást, csellengést szülnek, pedagógiailag káros hatással járnak, s a munkára nevelés pedagógiai céljai sem valósulhatnak meg.

A feltételek megítélése azonban hosszú ideig szubjektív módon történt. Csak azt mérlegelték ugyanis, hogy mennyire tudja egy-egy gimnázium biztosítani egy vagy néhány szakma előkészítésére a tárgyi és személyi feltételeket. De a fő ellentmondás abból ered, hogy az általános iskolából gimnáziumba kerülő tanuló *elsősorban* a középoskolai végzettség megszerzése céljából választ iskolát. Az 5+1 keretében pedig szakmát nem választhat, mert az iskola meglevő lehetőségei korlátozzák ezt, s így a tényleges előképzési lehetőség az esetek óriási többségében nem esik egybe a tanuló egyéni érdeklődésével.

Mit mutatnak a tények? 1963-ban 6176 tanuló tett a gimnázium befejezésével együtt szakmai minősítő vizsgát, de közülük csak 161 (2.6 százalék) ment az általa tanult szakmában befejező képzésre. 1964-ben hasonló volt az arány (7873-ból 193, vagyis 2.3 százalék). Pedig ugyanezekben az években évente 3—4 ezer érettségizett fiatalember lett szakmunkástanulóvá — de nem abban a szakmában, amelyben előképzést kapott, hanem abban, amelyhez kedvet és tehetséget érzett, s amelyhez materiális ösztönzők is jobban vonzották. (Általában az elméletigényesebb és a jobb keresetet nyújtó szakmák ezek.)

Ha tehát csak a pedagógiai célt tekintjük, akkor viszonylag egyszerűbb az 5+1 feltételeinek megteremtése, de ha a gimnáziumi tanuló pályaválasztási terveivel is számol az iskola, akkor szinte *lehetetlen;* a fővárosban és a nagyobb városokban — nagy költséggel, óriási energiát lekötő szervező munkával — elképzelhető ugyan, de a vidéki gimnáziumok többségében nem.

A szakmai előképzés bevezetésével sem értük tehát el azt a célt, hogy segítsük és megkönnyítsük a gimnáziumban végzett

Digitized by Google

tanulók pályaválasztási törekvéseit, kizárólag a pedagógiai cél érdekében pedig nem érdemes fenntartani a szakmai előképzést. Az sem látszik célszerűnek, hogy a munkára nevelés feladatainak ellátására — természetesen más eszközökkel együtt — mindenütt heti egy napot fordítsunk. Ezt csak ott tegyük, ahol olyan ismereteket tudunk nyújtani a tanulóknak, amelyet — bárhová kerülnek is a gimnázium elvégzése után — valóban fel tudnak használni. (Ilyen ismeret például a gépjárművezetés, az apróbb szerelőmunkák elvégzésének készsége, a háztartás technikájának ismerete, az alapvető elektromossági ismeretek stb.) Az ilyenfajta ismeretek a fizikai munka elemeit is tartalmazzák, s megszerzésük az „univerzális" hasznon túl is jól szolgálja a gimnáziumi tanulók műszaki-technikai szemléletének tágítását. Ezért a *gimnáziumi képzés céljai közül törölni kell a szakmai előképzést.* A gimnázium folytassa az általános iskolában megkezdett általános és politechnikai képzést és munkára nevelést, de nem azzal a kizárólagos igénnyel, hogy összekapcsolja az általános és szakképzést (szakmai előképzést). A gimnáziumi gyakorlati foglalkozásoknak ez a továbbfejlesztése véleményünk szerint erősíti a munkára nevelés koncepcióját, mert lehetővé teszi, hogy szervezettebbé tegyük a munkát és gondosabban ügyeljenek arra, hogy a munka, az egész nevelési folyamat részeként, a szocialista jellemvonások kialakítását, a szocialista munkavégzés képességét szolgálja.

A szakközépiskolák és a középfokú technikumok továbbfejlesztése

A szakközépiskola reformunk szülöttje. Mint neve is mutatja, képzési célja az általános és a szakképzés összekapcsolása, olyan módon, hogy egyrészt középfokú általános műveltséget, másrészt valamely szakmában elméleti és gyakorlati megalapozást nyújtson. A végrehajtás során ez a képzési cél úgy realizálódott, hogy a szakközépiskolák csak bizonyos területeken nyújtanak *általánosabb* jellegű szakképesítést (pl. az ügyviteli, a közgazdasági munkakörökben), az iparnak, a mezőgazdaságnak, a kereskedelemnek azonban *szakmunkásokat* képeznek. A közvélemény úgy is tekint erre a típusra, mint amely két diplomát nyújt: az érettségi bizonyítványt és a szakmunkás-bizonyítványt.

A szakközépiskolák óratervének arányai az ún. 4+2-es rendszeren alapulnak (4 nap elméleti, 2 nap gyakorlati képzés). Ezt az arányt azonban — amely jól jelzi az alapkoncepciót — többrétűen is bírálták. Felmerült az a kérdés, hogy képes-e jó szakmunkásokat képezni, és nyújthat-e a humán és a reáltárgyakban kellő alapokat úgy, hogy minden irányban megadja a továbbtanulás jogát, illetve lehetőségét.

A szakközépiskolák a tantárgyak három fő csoportját tanítják:

Digitized by Google

közismereti (humán és reál), szakmai elméleti és szakmai gyakorlati tárgyakat. A szakmunkásképzéshez sok gyakorlati foglalkozás kell, hiszen a manuális készségek bizonyos fokát is el kell sajátíttatni. Mindezt négyéves tanulmányi idő alatt kell megoldani, ez pedig már magában hordja a túlterhelés veszélyét. Másfelől az általános képzés és a szakképzés összekapcsolásának az a pedagógiai elvi alapja, hogy a kettő nincs ellentétben egymással, sőt egymásbafonódik, tartalmukban és feladataikban sok a közös, egyformán jól szolgálják tehát az általános műveltséget is, a szakképzést is. A *szakosítás mélységét* azonban módosítani kell: a szakmai képzésnek nem szabad túlságosan szűk módon szakirányúnak lennie, hanem általánosabb elméleti előkészítésre kell irányulnia. A túl szűk és korai szakosítás pedagógiailag is nehézséget okoz, mert a tanterv nem veheti eléggé figyelembe az alaptudományokat, s a tanulókat túlzottan szűk körű tevékenységbe vezeti be. Főleg az *alapokat, a matematikai, természettudományos és általános műszaki képzést kell tehát erősíteni.* Ezért az általános iskola nyolc osztályának elvégzésére épülő négy évfolyamos általános és szakképzést nyújtó iskola *nem képezhet szakmunkást* (de technikust sem), hanem csak általános szakmai megalapozást nyújthat, mert így teszi lehetővé azt, hogy a fiatalok gyorsan elsajátítsák a speciális munkaköröket. Így nem is kell túl nagy engedményeket tenni az általános műveltség rovására és a szakma javára.

Az általános és szakképzést nyújtó iskola *nem képezhet technikust sem.* A középfokú technikumokkal szembeni kritikák elsősorban nem a tantervi (óratervi) anyagokat kifogásolják, hanem azt vonják kétségbe, hogy 14—18 éves korú fiatalokat középiskolai keretben jó technikusokká lehet kiképezni. Erről már a reform megalkotása idején is folyt vita, s ezért a törvény is előírta, hogy a középfokú technikumokat fokozatosan felsőfokú technikumokká, illetve szakközépiskolákká kell átalakítani. Most nagyobb lendületet vesz szakközépiskolává való átszervezésük, s ezzel megszűnik a középiskolai rendszer keretében folyó technikusképzés.

A középfokú iskolák új jellege

Középiskolai hálózatunk két iskolatípusa a *gimnázium* és a *szakközépiskola* marad. Mind a kettő négy évfolyamú, mind a kettő főiskolai, egyetemi továbbtanulásra, illetve felvételi vizsgán való részvételre jogosít.

A *gimnázium* tovább folytatja — fejlettebb fokon — az általános iskolában már megalapozott általános és politechnikai képzést, a munkára nevelést, de nem a szakmai előképzés kötelező igényével, hanem a feltételektől függően, a már előbb jelzett különböző formákban.

Digitized by Google

A *szakközépiskola* összekapcsolja az általános és a szakképzést, de ezt az utóbbit nem korlátozza szűk specializációra, nem szakmunkásokat képez tehát, hanem ehhez is és a technikusi minősítés megszerzéséhez is „csak" az alapokat adja meg, az eddiginél szélesebb szakmai profillal (lesznek gépipari, faipari, vegyipari, mezőgazdasági stb. szakközépiskolák). A szakközépiskola tehát általános és szakműveltséget nyújt, s ezért a termelőmunkától a részfolyamatok irányításáig sokféle feladat ellátására képesít. Technikusi minősítést a szakközépiskola elvégzése után, legalább két-hároméves gyakorlati munka után és az üzemi kollektíva javaslata alapján szerezhet a fiatal. Ez az utóbbi egyrészt azt garantálja, hogy valóban szüksége van az üzemnek a technikusra, másrészt azt, hogy a jelöltet magatartása, mentalitása alkalmassá teszi alsó- vagy középszintű vezetői munkakör betöltésére. A jelöltek az erre felhatalmazott szakközépiskolákban tehetnek eleget a minősítő vizsga követelményeinek.

A két középiskola-típus *értékrendje* is kiegyensúlyozottabb lesz, mint eddig volt. „Legrangosabb" iskolának ma a technikum számít, amely négy év alatt továbbtanulási jogot és technikusi oklevelet ad. Ugyanennyi tanulmányi idő után a szakközépiskola továbbtanulási jogot, de csak szakmunkás-bizonyítványt, a gimnázium továbbtanulási jogot és a gyakorlatban alig realizálható szakmai előképzettséget nyújt végzett tanulóinak. A szakmunkástanuló-iskolák pedig három év alatt csak szakmunkás-bizonyítványt nyújtanak, s ez a továbbtanulás szempontjából semmit sem jelent. Ez maga is degradálóan hatott a szakmunkásképzés kialakult, tradicionális rendszerére, s méltánytalan is a felnövekvő fiatal szakmunkás-generációkkal szemben.

A szakmunkás-iskolák „nyílttá" válása

A szakmunkástanuló-iskolák többségében három év a képzési idő, és ezek az iskolák óratervi szempontból két nagy csoportba sorolhatók: gyakorlat-, vagy elméletigényesek. A gyakorlatigényes szakmák óraterveiben az elmélet és a gyakorlat aránya 25:75, az elméletigényes szakmákéban 30:70. A szakmunkástanuló-iskolák mai tananyaga a közismereti tárgyak tanításában csak az általános iskolában tanultakat mélyíti tovább, újat alig ad.

A fejlődő technika is szükségessé teszi a szakmunkástanuló-iskolák tantervi anyagának korszerűsítését, s ez egyúttal megkönnyítheti majd a továbbtanulást is; lehetővé válik, hogy a szakmunkástanuló-iskola elvégzése után a fiatal szakmunkás — termelőmunkájának végzése mellett — két, esetleg három év alatt szakközépiskolai végzettséget szerezzen. Az eddigi kísérletek alapján a korszerűsítés iránya a következő: a tanulók a szakmunkás-

Digitized by Google

képzés három éve alatt megtanulják a szakma teljes *gyakorlati* anyagát, a szakmai (illetőleg a megfelelő szakmai profilú) középiskola teljes, vagy csaknem teljes *szakelméleti* anyagát, és a szakmai jellegű középiskolák I—II. évfolyama *közismereti* (főként természettudományos) anyagának jelentős részét. Ilyen módon az új tananyagban az elmélet és a gyakorlat aránya 35:65 volna. Ezzel a szakmunkástanuló-iskolák — amelyek viszonylag hosszú ideig a szakmunkásképzés fő bázisai lesznek — a fiatalok számára vonzóbb iskolatípussá válhatnak. A továbbtanulás megkönnyítése a szakmunkástanuló iskolát végzettek számára a *középfokú oktatás általános jellegének* megvalósítását is szolgálja. Így ugyanis a nappali tagozatos tanulók mellett kialakulhat az esti, levelező tagozaton tanulóknak egy reális bázisra épített szélesebb tábora, olyan fiatalokból, akik egzisztenciálisan megalapozva, termelőmunkájuk végzése mellett szereznek középiskolai végzettséget.

Erőfeszítések a korszerű műveltség elsajátításáért

A reform másik alapelve megállapítja: „Mind magasabbra kell emelni a *korszerű, természettudományos, általános és szakmai műveltség színvonalát.* A tanulók túlzott igénybevételének elkerülése érdekében a tantervi követelmények megállapításánál fokozottan figyelembe kell venni az *életkori sajátosságokat.*"

A tananyag korszerűsítése megkezdődött. Ez együttjárt új tantervek, tankönyvek, programok, jegyzetek stb. elkészítésével, új tantárgyak bevezetésével és óratervek kialakításával.

Az *általános iskolai tantervek és tankönyvek* bevezetése 1963-ban kezdődött el, s négy év alatt fejeződik be. A korszerű alapműveltség nyújtása érdekében egyes tantárgyakban elhagytak elavult, vagy felesleges részeket (pl. a földrajzban sok nevet, a történelemben sok évszámot), más tárgyakban (olvasás, nyelvtan, számtan) valamelyest csökkent az ismeretek mennyisége. Az így felszabaduló idő megnövelte a gyakorlás lehetőségét. Erősíti a természettudományos oktatást a fizika és a kémia óraszámának növelése, továbbá az, hogy a természettudományos tárgyakban bevezették a tanulók *kísérletezését* is. A műveltség korszerűsítését szolgálja, hogy az ének- és zeneoktatásnak részévé lett a zenehallgatás. A magyar irodalom tanításában az irodalom olvasása és az olvasás megszerettetése a kitűzött feladat. Az orosz nyelv oktatásában a túlzott grammatizálás helyett a halláson alapuló megértés és a beszédkészség fejlesztése került előtérbe.

Az új tantervek alapján készülnek az új tankönyvek (egy részük már a gyermekek kezében van) és a munkafüzetek, amelyeknek tartalma és kiállítása is jobb, fejlettebb. Tartalmi szem-

Digitized by Google

pontból különösen jól sikerült az V. osztály történelem- és orosz-, a VI. osztály fizika- és az V—VII. osztály élővilág-tankönyve. Elkészültek a *gimnáziumi tantervek is;* ezeket — az új tankönyvekkel együtt — 1965 és 1968 között vezetik be. A társadalomtudományi tárgyakban előtérbe került a XIX., és a XX. század történelme és irodalma, a gyakorlati célú anyanyelvi és idegen nyelvi tanulás; a természettudományos tárgyakban a korszerű atomos, ionos anyagszemlélet, és a fejlődéstan. Teljesen új tantárgy a „világnézetünk alapjai" elnevezésű; tematikája két fő ismeretkörből tevődik össze: a filozófiából és a korunk főbb kérdéseit tárgyaló részből. Ez a tantárgy szintetizálja a társadalomtudományi és természettudományos tárgyak legfőbb tanulságait.

Az új tantervek (óratervek) és tananyagok kidolgozása közben negatív jelenségek is mutatkoztak minden iskolatípusban: ragaszkodás a régi tananyaghoz, az elmélet és a gyakorlat mechanikus összekapcsolása, a magasabb óraszámokra való törekvés stb.

A bevezetett vagy bevezetendő tananyagok minőségéről természetesen az oktató- és nevelőmunkának csak néhány évi tapasztalatából lehet majd megalapozottabb véleményt leszűrni. Ezek a tapasztalatok korrekciókat is szükségessé tehetnek. Csak a tantervelméleti és tankönyvírói kollektívák szakmai és ideológiai felkészültsége lehet biztosíték arra, hogy tanterveink és tankönyveink általában megfeleljenek a reform követelményeinek. Lényeges az is, hogy a magyar közoktatás történetében sohasem készültek olyan demokratikusan az alapdokumentumok (tantervek, tankönyvek stb.), mint most, a reform végrehajtása során. A terveket pedagógusok ezrei tárgyalták meg, a készülő tankönyveket szaktanárok százaival vitatták meg a szerzők.

A tananyag korszerűsítése, illetve az új tantervek és tankönyvek bevezetése során a túlterhelés csökkentésének igénye is gyakran felmerül, különösen a szülők részéről. A korszerű képzési anyagnak a pedagógiai gyakorlatba való átültetése és hatásfokának kiszélesítése nagymértékben függ a *modern szemléltetőeszközök* fokozottabb alkalmazásától. Az általános iskolák szemléltetőeszközökkel való ellátottságát 1959-ben mérték fel. Akkor a szükséges eszközöknek csak 30 százaléka volt meg iskoláinkban, de ezeknek nagy része sem felelt meg a korszerű oktatás követelményeinek. Azóta a tanácsok tekintélyes összegeket fordítottak az elavult szemléltetőeszközök pótlására, vagy kicserélésére, és igen sok audio-vizuális eszközt szereztek be. Így pl. televíziója, magnetofonja az általános iskolák 67 százalékának, lemezjátszója szinte valamennyi osztott iskolának, filmvetítője az osztott iskolák 72 százalékának van.

Az utóbbi időben az oktatás hatékonyságával foglalkozók érdeklődése világszerte a *programozott oktatás,* az oktatómunka e

Digitized by Google

sajátos, új formája felé fordult. A programozott oktatás nagymértékben fejleszti a tanulók megismerő tevékenységét, logikus gondolkodását, s bizonyos pedagógiai feladatokat lényegesen gyorsabban és hatékonyabban lehet vele megoldani, mint a hagyományos oktatással. Ezek nyilvánvalóan olyan előnyök, amelyek méltán keltenek figyelmet, és arra késztetik az oktatókat és kutatókat, hogy törekedjenek e forma minél hatékonyabb kimunkálására.

Más országokhoz hasonlóan hazánkban is mind többet foglalkoznak a programozott oktatással, bár egyelőre még csak kísérleti formában. A programozott tankönyvkísérletek során eddig két könyv készült el (nyelvtan és matematika), ezenkívül sokféle tananyag részletprogramját dolgozták ki és alkalmazták a gyakorlatban. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a programozott tankönyvek alkalmazása élénk aktivitást követel meg a tanulóktól, s számottevően fejleszti önállóságukat. A programozott oktatás leghatékonyabb formájának az oktatógépek ígérkeznek. Ezek a gépek automatikusan oldják meg a kijelölt oktatási feladatokat, vagy ezeknek egy jó részét, segítve ezzel az egész oktató- és nevelőmunkát irányító pedagógus tevékenységét.

A korszerű oktatási formákhoz tartoznak az *audio-vizuális eszközök* is. Ezekkel el lehet érni azt, hogy a modern technika adta lehetőségeknek megfelelően alakuljanak ki a tanulókban az ismeretek, fejlődjenek ki a szükséges készségek és jártasságok. Ezek az eszközök elsősorban az idegen nyelvek oktatásában nagyon hasznosak, mert így a tanulók az eredeti kiejtéssel hallhatják az általuk tanult nyelvet.

Az eddig ismertetett kérdésekben is nélkülözhetetlenek az elméleti kutatások, a *kibernetika pedagógiai alkalmazása.* A hazai kutatások elsősorban a probléma megismertetésével foglalkoznak, arra törekedve, hogy tájékoztassák a pedagógusokat a külföldön elért eredményekről és a hazai kísérletekről, keresve a fejlődés lehetőségeit.

A szocialista nevelés iskoláinkban

Eddig az élet és iskola kapcsolatairól, a tananyag korszerűsítéséről szóltunk. Végül, de nem utolsósorban beszélnünk kell az iskolai munka legbonyolultabb feladatáról is: a nevelőmunkáról. A törvény így summázta a feladatokat: *„A szocialista világnézet és erkölcs alapján neveljenek iskoláink igazi hazafiakat, jellemes és törvénytisztelő állampolgárokat,* akik forrón szeretik hazájukat, népünket, odaadással szolgálják a szocializmust, a békét, a népek testvériségének ügyét, építik és védik a nép államát."

Digitized by Google

A törvény végrehajtása során a nevelőmunka javítását is sok intézkedés szolgálta. Oktatási intézményeinket régebben az jellemezte, hogy a tanítók, a tanárok, az egyetemi oktatók csak a tananyag megtanítását tartották feladatuknak, a nevelés — a tanítási órán és az ezen kívüli munkában is — háttérbe szorult. A reform végrehajtása során elsősorban e káros szemlélet maradványai ellen kellett fellépni. Ma már minden iskolatípusnak megvannak a maga nevelési céljai, és a nevelőmunka tervszerűségére is több gondot fordítanak. A bevezetett általános iskolai, gimnáziumi-szakközépiskolai *tantervek* követelményei részletesen tartalmazzák a tanterv tanítása során megvalósítandó nevelési *feladatokat,* a tantervi utasítások pedig módszertani segítséget adnak e feladatok megvalósításához. E feladatok elmélyítésére törekszenek a megjelent és megjelenés előtt álló tankönyvek, részletekbe menő segítséget adnak a tanári kézikönyvek és a pedagógiai folyóiratok nevelési tárgyú cikkei. Így az új tantervek és tankönyvek, bár szükségszerűen az oktatásra vonják a pedagógusok figyelmét, mégis erőteljesen a nevelés szolgálatában állanak.

Az oktatómunka tervezése — évszázadok hagyománya alapján — eddig is magától értetődő, elfogadott és természetes feltétele volt a pedagógiai tevékenységnek. Nem így a nevelőmunkáé. Nevelési programot — oktatásügyünk történetében először — 1963 óta használnak az általános iskolában és 1965 ősze óta a középiskolában. E programok — mint minden új, amely utat igyekszik törni magának — egyaránt találtak jó és rossz fogadtatásra is. Voltak aggályok akörül, hogy *tervezhető-e a nevelés,* hogy megtervezhető-e a nevelés eredménye, hogy lehet-e tervszerűséget vinni olyan folyamatba, amelynek nemcsak irányított (tehát tervezhető tárgyi és személyi) feltételei vannak, hanem sok előre nem látott, kiszámíthatatlan tényezője is. A tervezhetőségnek természetesen megvannak a maga jól ismert határai, de az is bizonyos, hogy nálunk mindinkább szélesedik az a terület, amelyen növelhetők a megtervezett nevelés lehetőségei. Az is igaz, hogy amikor tervszerű nevelésről beszélünk, akkor a *céltudatosan irányítható nevelő hatásokra* gondolunk.

A nevelési tervek helyenkénti kedvezőtlen fogadtatásának is vannak valóságos okai. Nem állíthatjuk, hogy a nevelési tervekben nincs bírálni való. Igaz az is, hogy szorosabb lehetne kapcsolatuk a tantervvel. A kezdeményezés azonban feltétlenül hasznos és előremutató, még akkor is, ha eleinte és egyes iskolákban a „nevelés adminisztrációját" alakította ki. Ma már egyre világosabb, hogy a nevelési terv segédeszköz: olyan támasz, amely ismerteti az adott korosztály fejlődési vonásait, illetve az ennek alapján kialakítható személyiségjegyeket, s módszertani segítséget is ad a nevelőmunkának.

Digitized by Google

A helyes lépések ellenére az iskolai munkában ma is a nevelés frontján a legbonyolultabbak a teendők. A nevelő tevékenység problematikusságának az az oka, hogy az átmeneti korszakban, amikor a régi társadalmat az új váltja fel, de még érezhető a réginek a visszahúzó ereje, *nehezebb dolog a nevelés*, mint olyan társadalomban, amelyben minden vonatkozásban megértek, megszilárdultak az uralkodó gazdasági és társadalmi viszonyok, s amelyben terjedelmét és mélységét tekintve is tért hódított az uralkodó osztály világnézete. Az 1965—1966-os iskolai év a 21-ik tanév a felszabadulás óta. Általános és középiskoláinkban, s fokozatosan, két-három éven belül főiskoláinkon, egyetemeinken is, olyanok tanulnak, akik már a népi demokratikus rendszerben születtek ugyan, de egy fejlődő, alakuló társadalomban, amelyben a szocialista *lét* kialakítása van soron. A szocialista *tudat* formálása a ma és a holnap egyik legfontosabb feladata. Pártunk VIII. kongresszusa megállapította: az a feladat, hogy „társadalmi és kulturális életünk minden területén uralkodóvá tegyük a marxizmus—leninizmus világnézetét" — „még hosszú időt igényel".

Mai társadalmunkban az egyre inkább domináló új mellett a régi is hat, az ifjúságra is. Az ifjúságot a jövő számára neveljük (hiszen a hatvanas évek iskolásai — az ezredforduló emberei), de a mai negatív hatások is érik őket. A pedagógia nyelvén ez a *kettős nevelés* problematikája. Hogyan lehet feloldani ezt az ellentmondást? Semmi esetre sem azzal, hogy az iskola „túl szépre fesse" a társadalmi valóságot az ifjúság előtt. A szektás, dogmatikus szemléletre jellemző volt, hogy a nevelési célok elszakadtak a valóságtól, emiatt a társadalmi körülmények és jelenségek ellentmondtak a nevelési céloknak. Az iskolareform elveinek érvényesítése óta józanság és realizmus uralkodik nevelési céljaink kijelölésében. Ennek egyik megnyilvánulása az, hogy sokkal körültekintőbben, komolyabban vesszük számba az átmeneti korszak konfliktusait és ellentmondásait. A nevelés bátrabban felkészül az ellentmondásos jelenségek értelmezésére és a velük kapcsolatos kérdések megválaszolására. Ez a helyes magatartás azonban csak a pozitív kiindulópont lehet. A bonyolultság felismerése nem keresztezheti pedagógiai céljainkat, sőt az aktivitást kell fokoznia, a tudatosságot kell növelnie a pedagógusok körében.

Az ifjúság nevelésének feladatai nemcsak az iskolára terjednek ki. A társadalom „neveltségi szintje" — hogy e pedagógiai terminussal éljünk — a társadalmi létben bekövetkezett forradalmi változásoktól determináltan, a párt által irányított eszmei harc eredményeitől függ. Mai viszonyaink között mégis egyre nagyobb súllyal esik latba az iskolán belüli nevelés. A felnövekvő nemzedék óriási többsége ugyanis ma már 11—12 évig iskolába jár, s az iskolásoknak egyre nagyobb része nem heti 30—33, ha-

Digitized by Google

nem 45—48 órát tölt az oktatási intézmény falai között (napközi otthonokban, tanulószobákban, s még többet a kollégiumokban); a nők egyre növekvő arányú munkába állásával együtt csökken a gyermekekkel való szülői foglalkozás ideje. Mindebből az következik, hogy az iskolai munka igen fontos feladata: a nevelés.

Megoldhatja-e valaki ideológiai felvértezettség nélkül ezt a feladatot? Nyilvánvaló, hogy nem. Igaz, hogy a pedagógusok marxista felkészültsége nem alacsonyabb színvonalú, mint az értelmiség sok más csoportjáé, de az is bizonyos, hogy a tanítókkal, tanárokkal szemben nagyobb is ennek az igénye. Szocialista embert formálni és nevelni csak olyan nevelő tud, aki *maga is szocialista.* Enélkül a legjobb tanterv, a legjobb tankönyv is eredménytelen, mert tudást nyújthat ugyan a gyermekeknek, de érzelemvilágát nem formálja, cselekedeteit nem alakítja.

Manapság sokat hivatkoznak arra, hogy a pedagógusok egy jelentős része túl van terhelve (sok a túlóra, az esti és levelező oktatás stb.), s ebben látják az okát annak, hogy az iskolai munkában olykor mostohán kezelik a nevelést. Nem becsüljük le e tény hatását, mégis úgy látjuk, hogy a *fő okot* a pedagógusok marxista műveltségének fokában kell keresni. A tanítóknak, a tanároknak több mint kétharmada már a felszabadulás után szerezte meg diplomáját. A régi iskolákban végzettek is évekig tanultak marxizmus—leninizmust, s népi államunk nagy energiát fordított ideológiai képzésükre. A pedagógusok világnézeti kiforrottsága ennek ellenére még ma is meglehetősen tarka képet mutat. Ez azt bizonyítja, hogy még nem szüntettük meg teljesen azt az ellentmondást, amely szocialista nevelési céljaink és számos nevelő marxista felkészültségének hiányai között fennáll.

A pedagógusok *ideológiai nevelése* tehát változatlanul nagy feladat. Ehhez azt is hozzátehetjük, hogy *pedagógiai felvértezettség dolgában is van lemaradás* a pedagógusok körében, ebben is többet és jobbat kell nyújtanunk számukra, mert a szocialista ember nevelési elvei és módszerei is újak. Anélkül, hogy türelmetlenkednénk, meg kell állapítanunk tehát, hogy a jövőben változatlanul nagy gondot kell fordítanunk a pedagógusok ideológiai képzésére és továbbképzésére.

Az oktatási reform végrehajtása évtizedes feladat, és nagy haladás a magyar közoktatásügy történetében. A végrehajtás folyamata maga is stabilitást jelent a közoktatásban. Ez a stabilitás azonban természetesen nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi azt, hogy a reform végrehajtását célzó útkeresésben, módszerekben ma és a jövőben is lesznek változások, módosulások. Ezek nem a reform ellen, hanem a reformért történnek.

Digitized by Google

A szocialista állam demokratizmusa és az államtudomány

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

Írta DR. SAMU MIHÁLY

A szocialista demokráciában általános és speciális törvényszerűségek jelentkeznek. Az általános törvényszerűségeket a történelmi materializmus tárja föl; a sajátosságok kutatása a társadalomtudomány egyes szakágainak problémakörébe tartozik. Emellett a társadalmi élet különböző területein érvényesülő demokrácia általános politikai törvényszerűségeit, konkrét politikai hatását és szerepét, valamint a közös szervezési és szervezeti problémákat a politikai szociológia és a szervezéstudomány vizsgálja. Az előbbi tudományágakkal szoros kapcsolatban van az államtudomány, amely az állami élet jelenségeit és ezen belül az állami demokratizmus problémáit elemzi.

A szervezeti és jogi követelmények földolgozása mellett elsősorban a szocialista állam tartalmi vonásainak, törvényszerűségeinek föltárása szükséges. Ezt elsősorban az indokolja, hogy a dogmatikus államelmélet elhanyagolta a szocialista állam lényeges jegyeinek elméleti kidolgozását, s megrekedt a marxizmus klaszszikusainak az államra általában (vagy csupán a polgári államra) vonatkozó tételeinél. A társadalomtudomány egyik ága sem munkálta ki részletesen a szocialista demokrácia sajátosságait, ezen belül a szocialista állam demokratizmusának sajátos vonásait és követelményeit sem. A szocialista államelmélet nem vizsgálta elemzően a következő főbb tételeket: az állami szervek a társadalmi munkamegosztás egyik ágaként léteznek, s a termeléstől elkülönült emberekből állnak; az államnak viszonylagos önállósága van a gazdasági viszonyok vonatkozásában, s feladatait a lakosság fölött, körülhatárolt területen végzi; az állami funkciók a lakosság mozgósításával, szervezésével valósulnak meg a különböző társadalmi viszonyokban stb.

A személyi kultusz időszakában a hibás állami intézkedések kidolgozását a tudomány eredményeinek, a szakemberek véleményének, állásfoglalásának a figyelmen kívül hagyása is segítette. Amint azonban a tudományban nem lehet állami szervek határozataival eldönteni vitás kérdéseket, ugyanúgy az állami vezetés sem lehet tudományos a tudomány eredményeinek figyelembevétele nélkül. A személyi kultusz kötöttségeitől megszabadult szocialista államok ezt az elvet érvényesítik a szocialista demokratizmus kiépítésében és fejlesztésében.

Digitized by Google

A szocialista demokráciával kapcsolatban az állami élet demokratizmusának tudományos elemzése fölveti magának az államtudománynak az elvi és tudománypolitikai kérdéseit. A társadalomtudományokon belül rendezetlen az állam kérdéseinek szaktudományi elemzése. Az államtudomány elkülönített művelése még nincs elismerve a szocialista tudományelméletben. Emiatt belső rendszere kialakulatlan, művelése elhanyagolt. Ez az elhanyagoltsága elsősorban a személyi kultusz tudománypolitikájából fakadt. Az államtudomány fejlődését akadályozta az, hogy az állam jelenségeivel, tudományos problémáival hivatalból foglalkoztak az államvezetők, az államtudomány hivatott művelői pedig csak a vezetők nyilatkozatainak magyarázására szorítkoztak. Az is akadályozta az állam problémáinak tudományos elemzését, hogy a kutatás szétaprózódott: foglalkozott vele a dialektikus materializmus, a történelmi materializmus, a tudományos szocializmus, a politikai gazdaságtan, valamint az állam- és jogelmélet, meg az államjog tudománya.

Az állam- és jogtudomány művelői elsősorban a „kevésbé politikai jellegű" jogi viszonyokat elemezték. Ezért az állam- és jogtudomány rendszerén belül kibontakoztak a jogtudomány szakágazatai, de az államtudomány szakágazatai nem. Az állam- és jogelmélet tudományán belül az államelmélet ma is jóval fejletlenebb, mint a jogelmélet. Az állam- és jogtudomány az állam részletproblémáit elsősorban a jog oldaláról vizsgálta, minthogy az állam- és jogtudomány az államot és a jogot mint két felépítményi intézményt együttesen, egymásra tekintettel elemzi, s kérdéses, hogy helyes-e ez az összekapcsolás. Ezt a kérdést elsősorban az teszi indokolttá, hogy az állam különálló társadalmi jelenség, a felépítmény külön része; szoros kapcsolatban van ugyan a politikával, a gazdasággal és a joggal, mégis elkülönül tőlük. Az államnak a szocialista társadalomban is megvan a viszonylagos önállósága, a sajátos mozgása és a társadalmi rendeltetése, megvannak a belső ellentétei. Ennélfogva szükség van az állam külön, más tudományokba be nem olvadó vizsgálatára.

A tudomány szükségszerűen egyre differenciáltabbá válik, s csupán e fejlődési tendencia alapján is jogos a kételyünk az állam kérdéseinek bármely más társadalomtudományi ágba való beolvasztásával szemben. A Szovjetunióban már a fejlődés első időszakában felmerült az állam kérdéseinek önálló tudományos művelésére való igény, s jelenleg is van ilyen irányú törekvés.[1] A szocialista állam kérdéseinek elmélyült, tudományos vizsgálata

[1] Lásd: *Satrov, V. P.*: A politikai (államtani) tudományok szovjet társasága. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1961. 1. sz., 143. old. — *Burlackij, F.*: Politika és tudomány, Magyarország, 1965, 5. sz. 13. old.

Digitized by Google

érdekében fontos tudományrendszertani követelmény az államtudomány önálló szaktudományágként való rendszerezett kimunkálása, külön fogalomrendszének kialakítása.

A szocialista államtudomány további kimunkálása során szem előtt kell tartani azt, hogy e tudomány jelentékeny szerepet játszik a társadalom gyakorlati problémáinak megoldásában.

Nagyon jelentékeny elméleti és gyakorlati probléma az *államépítés*. Szocialista államszervezetünkben az új állami szervek létesítéséről, a meglevők módosításáról vagy átszervezéséről szóló intézkedéseket mindig objektív okokkal igyekeztek magyarázni, végső soron pusztán a gazdasági fejlődés tényleges, vagy vélt követelményeivel indokolták. A tudományos elemzés alapján ma már szakítottunk ezzel a vulgáris felfogással, s az objektív és szubjektív okok együttes föltárásával elemezzük államszervezetünk alakulását. Mégis nagy tudományos erőfeszítéseket igényel az, hogy a szocialista államtudomány tárja föl a szocialista államépítés objektív alapjait, s így ennek tekintetbevételével lehessen kialakítani a társadalmi problémák állami úton való megoldásának eszközeit, a legalkalmasabb államvezetési megoldásokat.

Az államépítés kérdéséhez kapcsolódik az államigazgatási apparátus fölépítésének és tagozódásának elemzése. Helyes volna meghonosítani azt, hogy az állami szervek átszervezése vagy összevonása előtt tudományos módszerekkel vizsgálják meg a cél megvalósításához szükséges legalkalmasabb szervezeti követelményeket. Mélyebb tudományos vizsgálat nélkül, csupán az összehasonlító módszer alkalmazásával is fölmerül az a probléma, hogy szükség van-e bizonyos állami szerveknek elkülönített egységként való megszervezésére, s nem volna-e célszerűbb, ha más központi szerv keretében helyezkednének el. Minthogy más szocialista államokban vannak a mieinktől eltérő megoldások, fölvetődik pl. az a kérdés, hogy van-e szükség külön igazságügyi, vagy munkaügyi minisztériumra, nem lehetne-e más szervezeti formákban megoldani ezeknek a feladatait. E kérdéseket természetesen csak akkor lehet eldönteni, ha pontos fölmérés alapján tudományos alternatívák vannak kidolgozva egész államigazgatási rendszerünkre vonatkozóan.

Tudományosan elemezni kellene az állami szervek működésének társadalmi hatását is. Egyes állami szervek sokszor nem a megjelölt célt érik el tevékenységükkel. Ennek nem mindig a pontatlan célkitűzés az oka, hanem az, hogy az erre kijelölt állami szerv nem mindig felel meg a feladat megoldására, vagy hogy rossz a vezetés módszere, s a lakosság igazgatására alkalmas intézkedések sincsenek meg stb. E kérdések tudományos kutatása, bizonyos célok megvalósítására alkalmas szervek, vezetési mód-

Digitized by Google

szerek, jogszabályok, intézkedések kiválasztása nagy gyakorlati segítséget nyújthat állami szerveink eredményes munkájához.[2]

A szocialista állam szerveinek működésével kapcsolatban föl kell vetni az állami alkalmazottak politikai és szakmai színvonalának problémáját. A képesítési előírások bevezetése az államapparátus minden szintjén, a szükséges politikai és szakmai műveltségű emberek munkába állítása hathatósan emeli az apparátus munkájának színvonalát. Ezzel kapcsolatban csupán arra utalok, hogy a politikai és szakmai szükséglet színvonala és jellege szempontjából, pontosabban kell felmérnünk a munkaköröket.

Van olyan javaslat, hogy az államapparátus szakmai utánpótlásának biztosítása céljából létesítsünk külön államigazgatási főiskolát.[3] Ez a főiskola jogi, közgazdasági, mezőgazdasági, egészségügyi, oktatási, igazgatástechnikai stb. szakismereteket nyújtana hallgatóinak. E javaslat realizálása azt jelentené, hogy az államapparátus alacsonyabb szintű munkaköreibe, a jelenleg érettségit igénylő munkákra, magasabb képesítésű utánpótlást biztosítanánk. E főiskola elvégzése nem képesítene egyetemi oklevelet igénylő munkakörökbe; az ilyen munkaköröket betöltő dolgozók részére ki kell dolgozni az államigazgatási továbbképzés formáit.

Az államigazgatási szakemberek továbbképzése során biztosítani kell azt, hogy tovább fejlődjenek szakmájukban, és elő kell segíteni a specializálódás folyamatát. A specializálódással az igazgatási jogász, mérnök, közgazdász stb. sajátos igazgatási specialistává válik. Ezek a foglalkozások azonban nem alakulnak ki spontán módon, ehhez bizonyos oktatási formákat kell kialakítani, mert az állami munkában a szakszerű irányításnak az igazgatásivezetési szakma elsajátításán kell alapulnia. Az igazgatási specialisták intézményes képzésével kialakíthatjuk az igazgatási jogász, közgazdász, mérnök stb. képzésének körvonalait.

Ami az oktatás jogtudományi, államigazgatás-tudományi, közgazdaságtudományi, műszaki tudományi, igazgatástechnikai stb. ismereteit illeti, itt megvan az alapja a megfelelő tananyag elkészítésének. A szervezéstudomány fogalomrendszerének kidolgozásán azonban még tovább kell munkálkodni. Különböző igazgatási ágazatokban folynak ma különféle hatásfokú kísérletek a szervezéstudomány ágazati művelésére, a vezetőképzés bevezetésére. Egyes minisztériumok és vállalatok kutatókollektívái tanulmányozzák az állami munka különböző ágai szervezésének törvényeit, országosan összehangolt kutatás azonban nincsen, s lehet, hogy különböző kollektívák ugyanazokat a szervezési és szervezeti kér-

[2] Lásd: *Kulcsár Kálmán:* Az államigazgatási szervek szociológiai vizsgálatának lehetőségei. Állam és Igazgatás, 1965. 5. sz.

[3] *Szamel Lajos:* Az államigazgatástudomány feladatai a szocialista országokban. Jogtudományi Közlony, 1963, 6. sz., 31. old.

Digitized by Google

déseket tanulmányozzák. Nyilvánvaló, hogy a koncentrált és összehangolt kutatás célravezetőbb volna. Egyeztetve és összehangolva a szervezéstudományi kutatásokat, eredményesen lehetne kidolgozni az igazgatási-szervezéstudományi ismeretek emelésére szolgáló kutatási anyagot, társadalmi életünk számos területén tudományosan is megalapozva lehetne szervezni a jelenleg gyakran színvonaltalan „szervezés helyett.

Az államapparátus munkájának javításával kapcsolatban merül föl az igazgatási technika fejlettségének kérdése is, ennek keretében pl. a nyilvántartás rendszerének technikai fejlesztése. Az ügyintézés technikájának javítására, tökéletesítésére sem koncentráltan használjuk fel erőinket. Az ügyvitel gépesítésére, racionalizálására irányuló szervezett kutatások szétszórtan folynak, elsősorban a gazdasági igazgatás területén, holott a technikai fejlettség mai fokán e kérdés tanulmányozása koncentráltabb erőfeszítéseket igényel az igazgatási munka minden ágában.

Az elektronikus gépeknek az igazgatásban való fölhasználása, az ügyvitel gépesítése a sajátos szakmai ismeretek elsajátítását is szükségessé teszi. A megfelelő ügyvitel-gépesítési intézkedéseket csak akkor lehet meghonosítani, ha vannak olyan állami alkalmazottak, akik elsajátították az ehhez szükséges szakismereteket. Ez a probléma magában foglalja az igazgatási szakemberek ilyen irányú képzésének igényét, vagy olyan szakembereknek az igazgatási munkába való beállítását, akik képesek a legmodernebb gépek alkalmazásával igazgatási tevékenységet végezni. Ez természetesen nem jelenti az államapparátus teljes technizálását. A fejlődés távlata azonban azt mutatja, hogy különböző gépek alkalmazásával csökkenteni lehet az igazgatási alkalmazottak létszámát, ki lehet kapcsolni a fölösleges láncszemeket, egyszerűsíteni lehet a lenini követelmények értelmében az igazgatási munkát.

Sokan kételkednek a tudományos vezetés és a demokratizmus közötti magasabb rendű kapcsolat kiépítésének lehetőségeiben. E kétely eloszlatására is a tudomány ad alapot. A tudományos-technikai fejlődés lehetővé teszi olyan információs rendszer kialakítását, amely képes arra, hogy a lakosság legszélesebb tömegeit tájékoztassa a társadalom, a világ eseményeiről. A tájékoztatás alapján a szocialista demokrácia rendszerében a lakosság mind nagyobb része lesz képes állást foglalni a vitás társadalmi kérdésekben. Ez a technikai-tudományos lehetőség is hozzájárul ahhoz, hogy megvalósuljon a lenini követelmény: „az állam akkor erős, ha a tömegek mindent tudnak, mindenről véleményt tudnak alkotni és mindent tudatosan tesznek".[4]

[4] Lenin Művei, 26. köt., 255. old.

Digitized by Google

A szakszervezeti világmozgalom napjainkban

Írta **LÁNCOS JÁNOS**

Három szakszervezeti világkongresszus zajlott le nemrégiben, alig egy éven belül. A Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége (francia nevének kezdőbetűi szerint CISC) kezdte a sort 1964-ben, folytatta a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége (CISL) ez év júliusában, a Szakszervezeti Világszövetség (FSM) pedig októberben zárta VI. kongresszusát Varsóban. Hasonló kongresszusok persze máskor is voltak, de nem mindegyik kapott és érdemelt annyi figyelmet, mint ezek a mostaniak.

Anélkül, hogy „szenzációs" események történtek volna e nemzetközi fórumokon, mindegyiken nagy feszültség uralkodott, heves viták zajlottak le — és egy sor lényegbevágó kérdésben elhalasztódott a döntés. Korunk legfontosabb politikai és gazdasági kérdései és megoldásuk módjai azonban — így, vagy úgy — szükségszerűen napirendre kerültek, és nehezen is lehetett volna az adott körülmények között elhallgatni őket. A keresztény szakszervezetek frontja kettészakadt, a „szabadak"-nál fejek hulltak, és a Szakszervezeti Világszövetség is megmutatta nemcsak erejét, hanem erősítésre szoruló pontjait is.

A megoldatlanul maradt feladatok megoldása elsősorban a szakszervezeti egység fejlődésétől, de legalábbis az egységakciók számának és erejének növekedésétől függ. (A szervezeti egységet, sajnos, aligha lehet ma reális napi célnak kitűzni.) Éppen a közös fellépés okozza azonban napjainkban a legnagyobb gondokat és nehézségeket a munkásosztály cselekvésre kész része számára

A szervezettség mai világtérképe

A ma ismert és elfogadható adatok szerint a szakszervezetben szervezett dolgozók száma a világban meghaladja a 220 milliót. Nagyobbik felük, 138 millióan, a Szakszervezeti Világszövetséghez csatlakozott szervezetek tagjai, csaknem 60 millióan tartozhatnak a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének soraiba, és mindössze talán 4 millió sorolható a megmaradt keresztény világszervezethez; a többiek csak nemzet vagy országcsoport szerint szervezkednek.

Digitized by Google

A CISL derékhadát a nagy európai és észak-amerikai tőkés országok dolgozói adják, a Szakszervezeti Világszövetség legnagyobb létszámú tagszervezetei pedig az európai és ázsiai szocialista országokban vannak. Az „el nem kötelezett" szakszervezeti szervezetek főként Afrikában és Latin-Amerikában működnek. A CISL-nek és a CISC-nek *területi* szervezetei is vannak ez idő szerint Amerikában, Európában, Távol-Keleten; a Szakszervezeti Világszövetségnek azonban nincsenek. (Erre a kérdésre még visszatérünk.)

Hagyományos kerete a nemzetközi szakszervezeti mozgalomnak a szakmai szövetség vagy titkárság. (A szakmai összefogás történetileg megelőzte a szakmaközit, nemzetközi vonatkozásban is.) A Szakszervezeti Világszövetség szakmai tagozatainak (szám szerint 11-nek) együttvéve több tagjuk van, mint magának a Világszövetségnek. A CISL is tovább működteti a háború előtti időkből örökölt szakmai titkárságokat. A szakmai-iparági csoportosulásnak a nemzetközi terepen is abban van az értéke, hogy a közvetlen érdekvédelem céljából ez a legáttekinthetőbb, s a politikailag kevéssé öntudatos dolgozók számára is magától értetődő. Az SZVSZ fejleszteni kívánja a nemzetközi szakmai szövetségek tevékenységét, az eddiginél jóval nagyobb önállóság alapján.

Országonként is erősen különböznek egymástól a szervezeti formák és csoportosulások. Egység van, vagyis egyetlen országos központ tömöríti az összes (vagy szinte az összes) szervezett dolgozókat nemcsak a szocialista országokban, hanem olyan „klaszszikus" tőkés országokban is, mint Anglia, Ausztria, Nyugat-Németország. Két-három (néhol több) egymással rivalizáló, vagy politikai harcban álló országos szakszervezeti központ működik Japánban, Mexikóban, Indiában, Franciaországban és Olaszországban. Reakciós kormányok ellenőrzése vagy egyenesen irányítása alatt álló „szakszervezeti" mozgalmak is léteznek (Spanyolországban, Dél-Vietnamban, Dél-Koreában, latin-amerikai országokban stb.), és ezek közül nem egynek a CISL ad erkölcsi bizonyítványt.

A második világháború óta a világ minden táján hatalmas arányban és iramban fejlődik a szakszervezeti mozgalom, bár az utóbbi években Európában a legkevésbé. Afrikában valaha jóformán csak a francia gyarmati területen akadt szervezkedés, ma pedig már minden afrikai országban (mintegy 50-ben) természetessé vált és igen fontos társadalmi funkciókat tölt be a szakszervezet. Ázsiában és Latin-Amerikában is hasonló a fejlődés. Nincs többé a világnak olyan sarka, ahol viszonylag nagy munkás- és alkalmazotti tömegek (és néhol a feudális nagybirtokok elnyomottjai is) meg ne alakították volna érdekvédelmi

Digitized by Google

szervezeteiket, ne folytatnának többé-kevésbé egybehangolt gazdasági, sőt politikai harcokat, ne vívtak volna ki tekintélyt maguknak, ne okoznának maró gondokat a kizsákmányolóknak.

A dolgozók gazdasági, jogi helyzete és törekvései

A szakszervezeti világmozgalom szervezetei — sokarcúságuk ellenére is — meglehetős biztonsággal osztályozhatók. Itt is csak a dolgozók osztályhelyzete, gazdasági és politikai helyzete lehet a helyes kiindulópontja minden elemzésnek.

A szocialista országok szakszervezeteiről kell itthon a legkevesebbet beszélnünk, hiszen ezeket — legalábbis Európában — nagyjából azonos törekvések vezérlik, közeli és távoli programjuk is rendkívül hasonlít egymáshoz. Azok a fokozati különbségek, amelyek a szocialista országok technikai és kulturális fejlettségében — a történeti előzmények következtében — még fennállnak, természetesen tükröződnek azért a szakszervezetek azonnali feladataiban és terveiben is.

A fejlett tőkés országok munkásosztályát és szakszervezeteit — a viszonylag tartós konjunktúra ellenére is — nagy gondok és bizonytalanságok gyötrik. Félnek a jövőtől, féltékenyen vigyáznak az idők során kivívott jogaikra (sok helyütt előnyeikre), és bizalmatlanul pillantgatnak a hatalmi szervek felé, még ha ezek élén reformista szakszervezeti vezetők állnak is. A nyugati világ propagandistái sehogy sem akarják megérteni a pillanatnyilag jól kereső amerikai, nyugatnémet, belga vagy japán vasasokat, bányászokat, szállítókat, amikor harcba szállnak — a szó legszorosabb értelmében is ütközeteket vívnak — „néhány centes" bérkövetelésekért, jobb társadalombiztosítási szolgáltatásokért. Azon pedig egyenesen elképedtek és még máig sem tértek magukhoz a „szabad" szakszervezeti mozgalom vezérei, hogy a nyugatnémet szervezett dolgozók százezrei szinte saját testükkel állták útját a kivételes törvény bevezetésének — olyan pillanatban, amikor Brand és a szociáldemokrata párt már megegyezett a hatalmon levőkkel. Biztonságukért, maguk és gyermekeik jövőjéért vonultak és vonulnak a japán dolgozók tömegesen az amerikai hadibázisokra, s vették fel szakszervezeteik programjába a háború minden formája elleni harcot. És még csak most fog kibontakozni az a sokoldalú küzdelem, amelyet a legfejlettebb tőkés országok legfejlettebb technikával dolgozó iparágaiban az automatizálás következményeivel szemben kénytelenek vállalni a munkások. Mindenki látja, hiszen naponta bizonyítják a számok és a tények, hogy tőkés körülmények között a legmodernebb gyártási technika meghonosítása valóságos csapás a munkásosztályra: a munkanélküliség rohamosan nő, a felnövő

Digitized by Google

fiatalok jó része már nem is tud elhelyezkedni, különösen a négerek és a bevándoroltak. Hagyományos munkahelyek megszűnnek, tekintélyes munka- és lakótelepek egyik napról a másikra feleslegessé válnak, egész „inségövezetek" keletkeznek. Ennyi bizonytalanság a mai esetleg nagyobb falatot is keserűvé teszi a gondolkodó szervezett dolgozó szájában. Nem tud „leszerelni", előbb-utóbb személy szerint is harcba kényszerül.

Van persze igen széles dolgozó rétegeknek a mai napra szóló követelésük is: bérre, munkaidőre, kollektív szerződésre, szociális szolgáltatásokra, demokratikus jogokra vonatkozóan. Nem fogadják el azt, hogy várniuk kell minderre, mert tudják, látják, hogy a konjunktúra azonnal és sokszorosan biztosítja a tőkések profitját, s ennek növekedési arányához nem is hasonlítható az ő keresetük emelkedésének üteme. Nemcsak a tőkések és kormányaik, hanem az opportunista szakszervezeti vezetők többsége is elfogadja és támogatja az úgynevezett „jövedelempolitikát", amely a jövedelmek „igazságos elosztását" hirdeti, de a valóságban a bérek ellenőrzését és rögzítését célozza.

A kevéssé fejlett tőkés országok (mint pl. Spanyolország, Portugália, Görögország, Törökország) munkásainak és alkalmazottainak problémái nem ilyen „színvonalasak", sem gazdasági, sem jogi helyzetük és követeléseik tekintetében. Magáért a munkalehetőségért, a létminimum eléréséért, a szervezkedés puszta jogáért, általában az elemi demokratikus jogokért, a külföldi monopóliumok és katonai bázisok ellen kell napról napra sok áldozattal járó küzdelmet folytatniuk. Ezek az általános körülmények szabják meg jelszavaikat, és törekvéseiket. Ilyen helyzetben a legálisan engedélyezett szakszervezetek élére igen gyakran nem a dolgozók által választott vagy jóváhagyott vezetők kerülnek, hanem olyanok, akik megfelelnek a reakciós kormányok és külföldi támogatóik ízlésének. A „hivatalos" irányvonal nem tévesztheti meg azonban bennünket afelől, hogy mik (reális okokból) maguknak a dolgozó tömegeknek a nézetei, függetlenül attól, hogy mit mondanak mások az ő nevükben. Ezen a tömegbázison széles, bár korántsem veszélytelen lehetőségek nyílnak a dolgozók harcos szellemben való befolyásolására, forradalmi nevelésére. Nem véletlen, hogy a harcos mozgalmaknak mindenhol a kommunisták a kovászai.

A még függetlenségükért küzdő és az imperialista gyarmati elnyomás alól a második világháború óta *felszabadult országok* szakszervezeti mozgalmainak programját és módszereit megint másféle körülmények diktálják. (A valóságban persze nincsenek ilyen éles határok, hiszen például a latin-amerikai országok politikailag már régóta függetlenek, de továbbra is fennálló gazdasági függőségük miatt részben ebbe a csoportba

Digitized by Google

sorolandók.) Ezekben az országokban az ipar kevéssé fejlett, némelyik országban szinte nincs is még nagyüzem, s így nagyüzemi proletariátus is gyéren van, vagy egyáltalán nincs. A szállítás és a közlekedés, a kereskedelem, az élelmiszeripar, a kézműipar, az ipari növényeket vagy gyümölcsöt termesztő ültetvények — ezek azok a gócok, amelyeken a dolgozók viszonylag nagyobb számban csoportosulnak. Ahol még a politikai függetlenség kivívása a közvetlen cél (például Portugál-Afrikában), ott a meglevő munkásosztály összes szervezetei, így szakszervezetei is, elsősorban ezt a fő politikai célt szolgálják.

Minthogy a politikai függetlenséghez jutott országokban különböző politikai állásfoglalású és árnyalatú kormányok és pártok jöttek létre, a szakszervezetek jellegét és programját is csak a politikai kerettel és a dolgozók valóságos szükségleteivel szoros összefüggésben lehet helyesen megítélni. Más például a helyzet a Brazzaville-i és más a Leopoldville-i Kongóban, megint más Thaiföldön, s más Kenyában is, nem is beszélve az olyan különbségekről, amilyenek például Dél-Afrika és Algéria helyzete között vannak. A gyarmati sorból nemrég kikerült országokban a szakszervezetek további funkcióját elsősorban nem az ország természeti gazdagsága határozza meg, hanem a politikai hatalom jellege. A nemzeti szuverénitás biztosítása az imperialista befolyással, a neokolonializmussal, a tőkés monopóliumok hatalmával szemben szakszervezeti feladat is maradt Szudánban, Marokkóban, Nigériában, a Fülöp-szigeteken, minden latin-amerikai országban, és bizonyos mértékben Indiában is. Ezekben az országokban a szakszervezetek — még a nem baloldali irányzatúak is — e tekintetben is radikálisabbak mint a hatalom képviselői és az ezek mögött álló új-burzsoá körök. Ahol viszont nem kapitalista utat választ egy baloldali nemzeti kormányzat — mint Ghanában, Guineában, Algériában —, ott a szakszervezetek „kormánypártiak", a mi szakszervezeteinkhez hasonlóan konstruktív szerepet játszanak, rendszerint mint egy haladó nemzeti párt támogatói, alkalomadtán szinte mint annak részei.

A felvázolt szakszervezeti programok és tendenciák nagyjában-egészében az egész világra érvényesek. Aki megérteni és befolyásolni akarja őket, annak objektívnek tekinthető körülményeivel együtt kell figyelembe vennie a vizsgált szervezetet.

Tendenciák, vélemények, viták — világméretekben

Első pillantásra nagyon bonyolultak és kényesek azok a nézeteltérések, viták, egymással szembenálló elképzelések, amelyek a szakszervezeti világsajtóból és most már a világkongresszusokról kivehetők. Ha világosan meg akarjuk őket különböz-

Digitized by Google

tetni egymástól, figyeljük meg azt a választ, amelyet ki-ki a munkásosztály létproblémáira és ezen túlmenően, az egész emberiséget foglalkoztató nagy kérdésekre ad. Ezért itt ezeket a nézeteket és állásfoglalásokat osztályozzuk, úgy is, ahogyan szavakban, és úgy is ahogyan tettekben megnyilvánulnak.

1. Nemzetközi hatalmi és osztályerőviszonyok, perspektívák

A Szakszervezeti Világszövetség által fennállása óta elfogadott és közzétett minden dokumentum élesen megkülönbözteti egymástól a szocialista és a kapitalista hatalmat, a népek elnyomóit és az elnyomott népeket, a kizsákmányolókat és a kizsákmányoltakat, s minden erejével és befolyásával az utóbbiakat bátorítja és támogatja; egyszóval: egyértelműen osztályalapon és a társadalmi haladás oldalán áll. Az adott nemzetközi erőviszonyokat úgy ítéli meg, hogy a haladás és a szocializmus erői vannak felülkerekedőben, még ha helyenként és időnként a reakció ereje látszik is nagyobbnak. A gazdasági és jogi érdekvédelmi tevékenységen messze túlmenően, szolidaritási és egyéb nyilatkozatokban egyértelműen állást foglal a militarizmus, a neokolonializmus és az új-fasizmus minden megnyilvánulásával szemben. Vannak, akik szemére vetik, de az SZVSZ minden lehető alkalommal kimondja: a perspektíva — közelebb vagy távolabb — a szocializmus.

Másként áll a dolog a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségével. Ennek a (nemrégiben Amszterdamban megismételt) hivatalos elemzése elsődlegesen „demokráciák"-ra és „diktatúrák"-ra osztja fel a világ országait, és minden érvét a „demokrácia", azaz a tőkés rendszer mellett sorakoztatja fel. Szerintük: diktatúra = a nyíltan fasiszta és a szocialista országok; demokrácia, szabad világ = minden egyéb. Így kerülünk egy sorba Spanyolországgal és Dél-Afrikával; a demokráciák között viszont ott virít Dél-Vietnam és mióta a baloldali Jagan-kormányt erőszakkal eltávolították, Brit-Guayana is. A „szabad világ" védelme, a kommunizmus megsemmisítése, de egyelőre legalábbis bojkottálása — ez a SZSZNSZ lebefolyásosabb vezetőinek világpolitikája, amely csak megfogalmazásában különbözik némileg az imperialista kormányok nézeteitől és törekvéseitől. A perspektíva a „demokráciáé" — mondják, és teljes erejükkel bekapcsolódnak az ellenünk folyó rágalomhadjáratba, a „lélektani hadviselésbe", sokkal kevesebb gátlással, mint egymásik, mégis csak aggodalmaskodó európai tőkés kormány és burzsoá kormányzópárt.

Az ellentétek „fent" lényegbevágók, nem egykönnyen hidalhatók át. Az Amsterdamban tartott világkongresszusnak már előzetes téziseibe belefoglalták, hogy a távolság a két világszer-

Digitized by Google

vezet között nagyobb, mint valaha, és aki valóban egységet akar, az azzal bizonyítsa be szándékának tisztességes voltát, hogy kilép a SZVSZ-ből és csatlakozik az SZSZNSZ-hez. Így ítélik meg ők — legalábbis fent, a vezetésben, bár ott sem egyöntetűen — a világban uralkodó erőviszonyokat és a lehetséges perspektívákat.

2. A szocializmus útjai

A szocializmus valamilyen válfaját — legalább szavakban — vállaló szakszervezetek világméretekben számszerű többségben vannak a minden politikai célt eleve elhárító szakszervezetekkel szemben. De hogy ki mit ért szocializmuson és a szocializmushoz vezető úton, azt már sokkal nehezebb kategorizálni.

Az SZSZNSZ nem használja a „szocializmus" szót, tagszervezeteinek azonban nem rója fel bűnül, ha használják. A nálunk megvalósult munkáshatalmat nem ismeri el szocialista jellegűnek, az új ázsiai és afrikai országok szakszervezeteit pedig igyekszik a nem kapitalista út követésétől is visszariasztani, helyette a „demokráciát" és a „szabad világhoz" való tartozást ajánlja nekik (és nekünk is).

A szocializmushoz vezető út elméleti és politikai kérdései természetesen nem a szakszervezeteket, hanem a politikai pártokat foglalkoztatják elsősorban: azokat a pártokat, amelyek döntően befolyásolják vagy szeretnék befolyásolni a szakszervezeti mozgalmat. A szocializmushoz vezető út ilyen vagy olyan felfogása, értelmezése viszont közvetlenül tükröződik a szakszervezetek gyakorlatában. A legtöbb fejlett tőkés országban, legalábbis Európában, a szociáldemokrata jellegű pártoknak van közvetlen és döntő befolyásuk a többségi szakszervezetekre. (Csak Franciaország és Olaszország kivétel ebben.) A szociáldemokrácia pedig (a konjunktúrával egyenes összefüggésben) ma szinte másodvirágzását éli ezekben az országokban. Újraéledtek az 1920-as évek elméletei, nemcsak a kapitalizmus válságmentességéről és az imperializmus szocializmussá szelidüléséről szólók, hanem azok a szakszervezeti elvek és programok is, amelyek eltanácsolják a dolgozókat a sztrájktól és mindennemű erőszaktól, s ehelyett valami „jóléti állam" megteremtését, és ebből a célból a tőkésekkel való együttműködés mindenféle formáját ajánlják nekik. Ezt az ideológiai táplálékot kínálják, jobb ügyhöz méltó szorgalommal és következetességgel, Ausztria, Anglia, Nyugat-Németország, Belgium szakszervezeteinek szociáldemokrata vezetői és propagandatermékei.

Ha nemzeti szinten nem egy szakszervezeti vezetőben mutatkozik is már némi szándék a szocialista országok szakszervezeteivel való érintkezésre, ez egyelőre nem a szocializmus itteni

Digitized by Google

útjának szóló elismerés, hanem az erőviszonyok és a „diplomáciai" szükségesség tudomásulvétele. Maguk az ottani dolgozók harci tapasztalataik szerzése közben feltétlenül sokkal gyorsabban közelednek a mi igazunk elismerése felé, vagy legalábbis egyre kíváncsibbak a nagy társadalmi problémák nálunk kipróbált megoldásaira.

A fejlődésben visszamaradt, politikailag függetlenné vált „harmadik tábor" országaiban egyre gyakoribb a „szocializmus" szó használata. Az ottani szakszervezeti alapszabályok és programok rendre-sorra tartalmaznak szocialista (vagy annak vélt) célokat: a földreformon és a monopóliumok kisajátításán túl beleszólást követelnek a gazdasági építésbe és vezetésbe, széles szakszervezeti képviseletet a közéletben. Emellett barátságot és intenziv kapcsolatot javasolnak a szocialista országokkal. De sokszor csak általánosságban emlegetnek testvériséget, szolidarítást, területi (pl. afrikai vagy arab) összefogást, és egyes nacionalista, vagy vallásos jellegű programpontokat. Legtöbbjüknél abban lelhető fel a néha önkéntelenül is megnyilvánuló szocialista tendencia, hogy osztállyá akarják szervezni a munkásokat, és a társadalmi fejlődés vezetőjévé tenni az erősödő munkásosztályt. (Nem szólunk most itt azokról az országokról, amelyekben — mint például a Leopoldville-i Kongóban — reakciós pártok és kormányok szemfényvesztésként ajánlják vagy engedélyezik a „szocializmus" szó használatát.)

3. Kapcsolat a politikai pártokkal és kormányokkal

A „tiszta szindikalizmus" elképzelése (amely egyébként soha, sehol nem valósult meg) francia talajon született, bár időnként más országokban is elővették — például Angliában, sőt a régi Magyarországon is —, mégpedig demagóg fogásként, amikor a szakszervezeti vezetők nem tudták a felbőszült szervezett dolgozók előtt igazolni opportunista vezetésű pártjuk politikáját, megalkuvó, sőt áruló lépéseit. A gyakorlatban igen szoros szálak fűzték és fűzik egybe a szociáldemokrata pártot és a szakszervezeteket, például Angliában, Nyugat-Németországban, Belgiumban. Angliában a TUC (Trade Union Council = Szakszervezeti Tanács), sajátos, angol formában ugyan, de része magának a Munkáspártnak. Az Amerikai Egyesült Államokban az AFL—CIO jobboldali vezetése nem is valamiféle munkáspártnak, hanem (felváltva) a két polgári ikerpártnak a szekerét tolja. Más országokban vallási színezetű pártoknak is van saját szakszervezetük.

Az ilyen szakszervezeti politikával szemben az SZSZNSZ (tudtunkkal) sohasem foglalt állást, nem alkalmazott hátrányos

Digitized by Google

megkülönböztetést. A forradalmi vezetésű pártokról és szakszervezetekről egészen más véleménye van az SZSZNSZ-nek és az ismertetett gyakorlatot folytató tagszervezeteinek. Úton-útfélen hangoztatja például, hogy a magyar szakszervezeteket párturalom, mégpedig az uralkodó párt hatalma jellemzi, s ez diktatúrának veti alá magát az osztályt stb. Nem sokkal elnézőbbek az SZSZNSZ vezetői az újonnan függetlenné vált, de baloldali irányba fordult országok (Guinea, Mali, Algéria stb.) szakszervezeteivel szemben sem, amelyek szoros kapcsolatban állnak országuk nemzeti pártjával. Naponta figyelmeztetik őket: ne politizáljanak (!), ne tűrjék a párturalmat.

Hasonlóképpen bírálja el a szakszervezeti világmozgalom vezetésének jobboldali része az állami kapcsolatokat is. Nagyon rendjén valónak tartják a szakszervezet lojalitását a burzsoá állam iránt, pl. a Német Szövetségi Köztársaságban, de rendkívül élesen elítélik az állam iránti lojalitást a munkáshatalom országaiban és az olyan, nem kapitalista utat választott országban, mint pl. az Egyesült Arab Köztársaság. A „tökéletesített" szakszervezeti-állami kapcsolatok példáját az Amerikai Egyesült Államok mutatja: a tőkések államának ENSZ-képviseletét válogatott diplomaták és szakemberek látják el — és rajtuk kívül Meany, az AFL—CIO elnöke. Az USA-követségeknek a világ minden táján egyik igen aktív alkalmazottjuk az úgynevezett szakszervezeti attasé, akit az AFL—CIO vagy egyenesen delegál, vagy legalábbis ellát megbízólevéllel; ezek az attasék a modern amerikai „megdolgozási" módszerek kiváló szakértői.

A Szakszervezeti Világszövetségnek egyszerű, világos és őszinte az álláspontja és magatartása a politika, a pártok és az államhatalom tekintetében. Az SZVSZ minden pártot és minden kormányt aszerint becsül, hogy az mennyit tesz a munkásosztály érdekében. Maga az SZVSZ és tagszervezetei szervezetileg függetlenek minden párttól, és különösen a burzsoázia pártjaitól, de érintkezést tartanak fenn ezekkel is, azokkal is. Az állam vonatkozásában is az a mértékadó számára, hogy kinek a hatalmában van, melyik osztály érdekeit szolgálja.

4. Az előbbiekből következő egyéb nézetkülönbségek

Világpolitikai tekintetben az SZSZNSZ felső vezetése sem teljesen egységes. A „vadak" (mint pl. Meany) határozottan ellenzik a két rendszer békés együttélését, a két szakszervezeti irányzat bármiféle megbékélését és együttműködését. (Ez „a jó és a rossz együttélése" lenne — mondják.) Mások hajlamosabbak erre, és tesznek is bizonytalan lépéseket ebben az irányban. Az SZSZNSZ vezető szervei ma már arra kényszerülnek, hogy szo-

Digitized by Google

lidaritási és tiltakozó határozatokat fogadjanak el a spanyol és a portugál fasizmus áldozatai, s a reakció által különböző országokban üldözött szakszervezetek és aktivisták érdekében. A Szakszervezeti Világszövetség világpolitikai szemléletét, szolidaritási akcióit a nyíltan kimondott munkás-osztályérdekek és az egyetemes emberi érdekek vezérlik.

A nyugat-európai országokban működő és az SZSZNSZ-hez tartozó szakszervezetek többsége nagyon buzgólkodik az Európai Gazdasági Közösség (Közös Piac) „tökéletesítésén". Ausztria nem tagja, de az Osztrák Szakszervezeti Szövetség azért lelkes propagátora a Közös Piacnak. Franciaország mostanában minden módon igyekszik kibújni az amerikai vezetéssel megvalósított imperialista összefogás hátrányos következményei alól, így például „hidegre teszi" a Közös Piacot. Akik azonban a legfelháborodottabban róják meg ezért de Gaulle-t, azok nem mások, mint a kisebbségi jobboldali francia szakszervezeti szövetség (Force Ouvrière) vezetői. „Integráció", „közös asztal", „nemzetfelettiség", „igazságos elosztás" — ezek a demagóg jelszavak ezekből a körökből szállnak a leghangosabban. Ezzel szemben a Szakszervezeti Világszövetség és tagszervezetei nem változtattak azon az eredeti álláspontjukon, hogy a Közös Piac és a nagytőkés európai integráció nem a munkásosztály érdekeit szolgálja. Az SZVSZ-hez tartozó, közvetlenül érdekelt szakszervezeteknek azonban a jövőben mégis szorosan figyelemmel kell kísérniük a Közös Piacot mint meglevő, élő valóságot, és aktívabb politikát kell folytatniuk vele kapcsolatban (akár kívülről, akár belülről).

Ugyancsak az osztályálláspontok különbözősége, gyakran pedig teljes ellentéte nyilvánul meg a két szakszervezeti irányzat között az államosítások, az automatizálás, a világkereskedelem, az új országok gazdasági önállósága, ezen országok szakszervezeteinek jellege, és végül a szocialista világ számos jellemvonásának megítélése tekintetében.

5. Kétféle felfogás a szakszervezeti egységről

Felesleges volna, ha e tekintetben a távoli múltat és a felelősséget kutatnánk; megelégedhetünk a 15 éves, illetve a 20 éves jubileum adta keretekkel. Az SZVSZ 20 éves fennállását ünnepelte Varsóban, az SZSZNSZ pedig 15 évesnek vallotta magát Amszterdamban, holott 1945-ben Londonban, illetve Párizsban együtt indultak, Szakszervezeti Világszövetség néven, nem vállalva háború előtti közös elődjük, a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség nevét és örökségének jó részét. Az SZSZNSZ inkább egész régmúltját megtagadta, csak hogy ne kelljen a magáénak tekintenie ezt az öt évet, amelyet akkor a tömegnyomás kényszere folytán vállaltak, és főként: hogy ne kelljen hasonlóba

Digitized by Google

beleegyeznie a jövőben. Amszterdam rideg és kategórikus volt e tekintetben.

A Szakszervezeti Világszövetség változatlanul egységakciókat és szervezeti egységet javasol, tagszervezetei pedig szívós igyekezettel létesítenek kapcsolatokat az SZSZNSZ-hez tartozó szervezetekkel, mégpedig egyre magasabb szinten. Ma már nem tekinthetők véletlennek az ilyen érintkezések, és — hiába szór átkot Meany, hiába cikkeznek a jobboldali tollnokok — ezt a tendenciát nem lehet többé visszafordítani.

A Szakszervezeti Világszövetség belső helyzete

Kétségtelen, hogy a szakszervezeti világmozgalom egészének pozitív irányba terelése, az egység kiharcolása egyelőre csak a Szakszervezeti Világszövetség révén lehetséges. A folyamat hosszú lesz, nehéz, és egészen bizonyos, hogy sok szükséges kompromisszummal is fog járni.

A varsói kongresszus előtt, de magán a kongresszuson is többé-kevésbé nyíltan feltették egyesek a kérdést: alkalmas-e az SZVSZ ma ilyen jelentős történeti hivatás betöltésére? A kongresszus — csaknem egyhangúan — határozott igenlő választ adott erre a kérdésre.

E helyütt röviden ismertetnünk kell a mai helyzet előzményeit.

Húsz évvel ezelőtt, 1945 októberében a párizsi világkongresszuson értek meg a hosszú egységtárgyalások gyümölcsei: megszületett az akkor 70 millió szervezett dolgozót képviselő egységes szakszervezeti világmozgalom, haladó szellemű alapszabállyal és szervezeti felépítéssel. De a tőkés rendszer gyors stabilizációja és ezt követő támadása az antifasiszta győzelemnek számára kellemetlenné váló politikai következményei ellen, a Szakszervezeti Világszövetséget is kikezdte. Hosszú manőverezések után az opportunista vezetésű nagy nyugati szakszervezetek kiváltak az egységes világszervezetből, és 1949-ben megalapították az úgynevezett Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségét (amelynek 15 éves fennállását oly hangosan ünnepelték az idén).

A független vált országok száma és az ENSZ taglétszáma azóta hatalmasan megnőtt; nagyot fejlődött az ipar és nagyot ugrott az ipari munkások száma (pl. Latin-Amerikában), a nagy tőkés országokban súlyos és széles terjedelmű sztrájkharcok zajlottak le — de hiányzott a szakszervezeti egység, amely lehetővé tette volna, hogy a nemzetközi munkásosztály alaposan profitáljon mindebből.

Elhalványult az egység helyreállításának közvetlen perspektívája, és a két világszervezet között nagy küzdelem alakult ki minden országért, minden szakszervezetért. A reakciós kormá-

Digitized by Google

nyok, kihasználva az egység hiányát, nem egy szakszervezeti központot szétvertek, vagy vezetését saját embereikkel töltötték be. (Ez a folyamat különben ma sem zárult le: legutóbbi jelentős és szomorú felvonása Brazíliában zajlott le.) A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége, vagy területi, szakmai szervezetei azonnal meg is jelennek a helyszínen, és beléptetik soraikba az ilyen „jó útra tért" központokat. Az újonnan alakult szervezetek részben ide, részben oda csatlakoztak; így sokszor egy-egy országon belül is két országos központ alakult.

Az arab országokban, Fekete-Afrikában és Latin-Amerikában az évek során olyan nézetek keletkeztek, hogy jobb lenne szakszervezeteik számára, ha kikapcsolódnának az SZVSZ—SZSZNSZ vetélkedésből, és csak területi alapon szervezkednének. Így jött létre Afrikában két pán-afrikai szakszervezeti szövetség is, alakult meg az arab országok szakszervezeteinek szövetsége, 1964 tavaszán pedig egy hasonló jellegű latin-amerikai csoportosulás. Ezek a szakszervezetek nagy többségükben csakugyan elhagyták a világszervezetek sorait (ami persze megérződik a taglétszámon). A Szakszervezeti Világszövetség elismeri e területi szövetségeket, és igyekszik a legjobb kapcsolatot fenntartani velük. Nem így a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége, amely helyteleníti az ilyen jellegű csoportosulásokat. Érthető, hogy a szervezetileg független szövetségek többsége támogatja az SZVSZ közérdekű akcióit.

Belső viták a Szakszervezeti Világszövetségben

A varsói kongresszus, bármilyen imponáló egységet mutatott is, végül lezáratlanul hagyott, későbbre halasztott néhány belső vitát. Ezek a következő kérdésekről folytak:

1. A békés együttélésről

Ez a tipikusan „kínai vita" alapjában nem szakszervezeti jellegű, és nem volna szabad, hogy — az osztályellenség nagy örömére — mérgezze a levegőt a Szakszervezeti Világszövetségben; itt nem lehet eldönteni ezt. (Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a kínai szakszervezetek képviselői valóságos és közvetlen szakszervezeti problémákkal évek óta szinte egyáltalán nem járultak a világfórumok elé.) A varsói kongresszus megerősítette azt az álláspontot, hogy a békéért folyó világméretű harcot csak úgy lehet győzelemre vinni, hogy a munkásosztály vállalja benne a döntő szerepet. Az óriási többség tapssal fogadta Saillant elvtársnak azt a megállapítását, hogy a békés együttélés nem ellentéte, hanem formája az imperialistaellenes harcnak.

Digitized by Google

2. Tömegszervezeti, pártonkívüli jelleg

Olasz hangok voltak az elsők, amelyek néhány éve panaszkodtak az SZVSZ „túlpolitizáltsága" miatt, politikai pártokhoz való és általuk feltűnőnek tartott alkalmazkodása miatt, a tömegszervezeti módszerek háttérbe szorulása miatt stb. E nézetekben igen sok a túlzás, de valószínű, hogy éppen a „kínai vita" idézte elő ezt, mint a maga reakcióját. A varsói világkongresszus határozottan hajlott arra, hogy megszívlelje ezt a figyelmeztetést, és tagszervezeteinek is a „szakszervezeti profil" erősítését ajánlotta.

6. A szocialista országok példája

Meglehetősen régi olasz kifogás — nemcsak a CGIL szocialista frakciója oldaláról — az SZVSZ politikai vonala és propagandája ellen az, hogy a mai szocialista országokat és ezek szakszervezeteit példaképül állítja a különböző irányzatú szakszervezetek elé, holott — mondják — ezeknek az országoknak a tapasztalatai nem mindenben meggyőzők, s csak kritikával és önkritikával együtt hirdethetők. A kongresszus — közmegelégedésre — azt az álláspontot foglalta el, hogy eljött az ideje a szocialista országokban szerzett tapasztalatok széles és alapos ismertetésének, és ebben magára a Szakszervezeti Világszövetségre is fontos szerep hárul.

3. A területi szervezkedésről

Jellegzetesen olasz álláspont az is, hogy legyenek az SZVSZ-nek területi csoportjai, saját titkársággal, akciókkal, költségvetéssel. Ezek között az egyik a nyugat-európai tőkés országokat, a másik a szocialista országokat foglalná magában, majd a világ különböző tájain más, hasonló szervezetek is követnék ezeket. Ezt a felfogást a többség ellenezte; ami azonban ebben sajátos és előnyös, azt a kongresszus máris jóváhagyta: területi konferenciák és akciók szervezését, a hasonló jellegű küzdelmet folytató szakszervezetek szorosabb együttműködését.

4. Az alapszabályokról

Varsóban meg kellett hosszabbítani az úgynevezett alapszabály-bizottság megbízatását, mert a bizottság nem tudott egyöntetű javaslatot tenni az alapszabályok szükségessé váló módosítására. Ebben az ügyben a kínai különvéleményt olasz és román álláspont toldotta meg, mégpedig éppen az itt felsorolt vitapontokra vonatkozóan.

Digitized by Google

5. A szavazásról

A „kínai csoport" — főleg a román szakszervezetekre támaszkodva — azt javasolta, hogy a világszervezet vezető szerveiben csak az egyöntetű állásfoglalás legyen érvényes. Döntés nem történt. Később újra napirendre kerül majd annak az elképzelésnek a megvitatása, hogy minden tagszervezet szavazata — taglétszámától függetlenül — csak egy szavazatnak számítson. Az SZVSZ Főtanácsa kapott felhatalmazást arra, hogy a vitás szervezési és eljárási kérdéseket 1966-ban eldöntse.

•

A Szakszervezeti Világszövetség erőt mutatott a kongresszuson, de a kongresszust követő hétköznapokon még nagyobb erőt, még szilárdabb egységet kell mutatnia és bizonyítania.

Az elmondottak után jogos a kérdés: melyik tendencia erősebb mégis a nemzetközi szakszervezeti mozgalomban — az összefogás-e, vagy az utak teljes szétválása? Reálisak-e az egységjavaslatok, igazolt-e az egység híveinek kifogyhatatlan türelme? A válasz csak egy lehet: a társadalmi osztály azonos, az érdekek azonosak, az ellenség ugyanaz — meg kell tehát találni egymást, előbb vagy utóbb, fokozatosan, lehetőleg minél magasabb szinten. A tömegmozgalmak fejlődése joggal kelt optimizmust. A szervező és felvilágosító munka, a vita és a tisztázás sohasem hiábavaló. A legtöbbet ér azonban a tett, a céltudatosság, a szolidaritás, a munkástömegek közös harcban szerzett közös élménye és tapasztalata.

Digitized by Google

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának irányelvei és a Kommunisták Magyarországi Pártjának gyakorlati tapasztalatai

Írta **NEMES DEZSŐ**

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa a Kommunisták Magyarországi Pártjának politikájában is gyökeres módosulást eredményezett. A változás a KMP politikájában is — más testvérpártokhoz hasonlóan — 1933—34-ben kezdődött. Ismeretes, hogy a német munkásmozgalom nagy veresége, a hitlerizmus 1933 januári hatalomra kerülése, parancsolóan szükségessé tette az egész nemzetközi munkásmozgalom számára az addig követett elvi és politikai irányvonal felülvizsgálását, új irányvonal és harci taktika kidolgozását, a fasiszta előretörés és a háborús veszély növekedése ellen. A német munkásmozgalom veresége, majd az osztrák Heimwehr-fasizmus felülkerekedése 1934 elején, feltárta a reformista ideológia teljes csődjét ezekben az országokban. Ismeretes, hogy nemcsak a reformista politika jutott zsákutcába, hanem a kommunista pártok harci tevékenységét bénító szektás politika is. A nemzetközi munkásmozgalomban erősödtek az antifasiszta proletár akcióegység megteremtésére irányuló törekvések, erőfeszítések.

A változás a KMP politikájában 1933—34-ben csupán *taktikai* módosulásokat jelentett. A párt *stratégiai irányvonalának* megváltoztatására csak a KI VII. kongresszusa utáni időszakban került sor. Hogy ennek jelentőségét könnyebben megvilágítsuk, célszerűnek látszik, ha rövid visszapillantást teszünk a korábbi időszakra, és egybevetjük vele a későbbi fejlődést.

*

A KMP az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után az új szocialista forradalmat tűzte ki közvetlen stratégiai célként. Ezt a párt 1925-ben tartott I. kongresszusa sem változtatta meg, holott a magyarországi helyzet már a 20-as évek elején

---

Részlet abból az előadásból, amelyet a szerző a *Béke és szocializmus* szerkesztősége által a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának harmincadik évfordulójára rendezett nemzetközi tanácskozáson tartott.

Digitized by Google

azt követelte, hogy közvetlen stratégiai célként a fasiszta diktatúra megdöntését, demokratikus köztársaság teremtését tűzzük ki, amely demokratikus diktatúra útján átfejlődhet proletárdiktatúrába. A KMP-ben 1928-ban vita folyt erről a kérdésről, de a Központi Bizottság fenntartotta a korábbi irányvonalat.

A KI programja, melyet — mint ismeretes — a VI. kongresszuson, 1928 nyarán fogadtak el, megállapítja: olyan közepesen fejlett tőkésországban, ahol a félfeudális maradványok még igen jelentősek, vagy a demokratikus forradalom átnövése útján, vagy közvetlenül szocialista forradalom útján vezethet az út a proletariátus diktatúrájához. Magyarország is közepes fejlettségű kapitalista ország volt, ahol fennmaradt a félfeudális nagybirtok. Ezt még tetézte a fasiszta rendszer, amelyet az ellenforradalom honosított meg. A demokratikus forradalomért való harc megkönnyíthette volna a kommunisták és a szociáldemokraták együttműködését, a kommunista párt és a szociáldemokrata párt politikai szövetségéért való fellépéseket, s egyben szélesebb körű szövetség létesítését a fasiszta diktatúra megbuktatásáért, a földesúri birtok elkobzásáért és felosztásáért.

A KMP Központi Bizottsága azonban 1928-ban is fenntartotta korábbi stratégiai irányvonalát, és elvetette a demokratikus forradalom jelszavát. E döntés abból a helytelen megállapításból indult ki, mely szerint Magyarországon a tőkés és nagybirtokos osztály annyira egybenőtt, hogy már egyetlen uralkodó osztályt alkot, a nagybirtokos osztály hatalmát csak a tőkésosztály hatalmával együtt lehet megdönteni, tehát a földesúri birtok kisajátítása csak a szocialista forradalom mellékterméke lehet. A valóságban csupán a leggazdagabb tőkés és nagybirtokos családok között valósult meg messzemenő osztály-egybenövés, amely a földesúri arisztokrácia néhány tucat legnevesebb családjára és néhány tucat bank- és ipari mágnás családra terjedt ki. A kisipar kereteit meghaladó négy-ötezer tőkés vállalkozás és a mintegy tizenkétezer földesúri birtok közötti általános kapcsolat az országot együtt birtokló, a népet együttesen kizsákmányoló, s közben egymással is vetélkedő két uralkodó osztály kapcsolata volt és maradt.

Az „egy uralkodó osztály" létéről vallott téves felfogás, mint a demokratikus forradalom elutasításának indoka, kiegészült még a következő érvvel: Magyarországon már volt proletárdiktatúra, s ilyen országban az új forradalom csak szocialista forradalom lehet. E szubjektív megállapítás magyarázatát csak abban találhatjuk, hogy a KMP ezernyi rágalommal szemben védelmezte a Magyar Tanácsköztársaság emlékét, védelmezte az új szocialista forradalom eszméjét, s eszmei és politikai meghátrálásnak tekintette, ha nem a proletárdiktatúrát tekinti az új forradalom közvetlen stratégiai céljának.

Digitized by Google

A KI Végrehajtó Bizottságának Elnöksége 1929 őszén, a KMP tagságához intézett nyílt levélben megerősítette a KMP hibás állásfoglalását, és hangsúlyozta: „A forradalom Magyarországon csak proletár, csak szocialista forradalom lehet."

A helytelen irányvonal egyik következményeként a KMP a proletárdiktatúra kérdését az SZDP-vel folyt *mindennapi* vitájának és politikai harcának központjába állította. Az SZDP jobboldali vezetői viszont ezt is felhasználták arra, hogy gátolják a kommunisták és szociáldemokraták mindennemű együttműködését, még a tőkés támadások és a fasiszta terror elleni részletharcokban is.

A KMP — a Komintern taktikai irányvonalának megfelelően — a kommunista és szociáldemokrata munkások *alulról való egységéért* küzdött, és helyi akciókban, sztrájkokban sikereket ért el. Országos méretű egységfront azonban nem fejlődhetett ki, annak ellenére, hogy az 1929—33-as mély gazdasági válság éveiben a munkásságban nagyfokú balratolódás ment végbe. A szociáldemokrata párt jobboldali vezetői a horthysta rendszerhez való alkalmazkodásuk veszélyeztetését látták a kommunistákkal való együttműködésben, s csak a polgári liberálisokkal való szövetségre hajlottak. A kommunistákat „Moszkva ügynökei"-nek, „baloldali ellenforradalmárok"-nak, s ehhez hasonlóknak nevezték. Mi sem maradtunk adósak a szidalmakkal, s a megalkuvókat, a burzsoázia kegyeit kereső jobboldali szociáldemokratákat „szociálfasiszták"-nak nyilvánítottuk.

Utalok elsősorban arra, hogyan alakult ilyen körülmények között a helyzet a magyar munkásság legfontosabb tömegszervezeteiben, a *szakszervezetekben.* E szervezetek több évtizedes harci múltra tekintettek vissza, megjárták az 1918—19-es forradalmak iskoláját, és átélték az ellenforradalom hatalomra jutásának minden keservét. Legjobb vezetőitől a fehérterror megfosztotta őket. A szervezetek vezetése a reformisták legjobboldalibb elemeinek kezébe került.

A jobboldaliak általános sztrájk-leszerelő politikája kiváltotta a munkások elégedetlenségét. A 20-as években növekedett a rokonszenv a bátrabb politikát követelő és egyre inkább szervezetten is fellépő baloldali ellenzék iránt. A jobboldali vezető szervek a szakszervezeti demokrácia lábbal tiprásával igyekeztek elfojtani az ellenzéket; feloszlattak helyi vezetőségeket, ha kommunisták és velük együttműködő baloldali szocialisták jutottak többségre; sok baloldali aktivistát kizártak a szakszervezetekből azzal az indokkal, hogy kommunisták. Az ilyen kizárások Magyarországon egyet jelentettek a rendőrség kommunista-üldözésének támogatásával. A reformista vezetők megalkuvó, sztrájkbuktató politikája, továbbá a baloldal elleni retorzió a szakszervezeteket nagyon le-

Digitized by Google

gyöngítette. Taglétszámuk 1922-ben 203 ezer, 1929-ben már csak 110 ezer.

A jobboldali vezetők felháborító politikája és a reformista szakszervezetek gyöngülése erősítette a szociáldemokratákkal szembeni szektás hangulatot a kommunisták között. Jelentkeztek a reformista szakszervezetek otthagyásának, a szakszervezetek erősítéséért és osztályharcossá változtatásáért való küzdelem feladásának tendenciái. E tendenciák azután a KMP szakszervezeti irányvonalává váltak, annak nyomán, ahogy a Komintern szakszervezeti politikája szektás vonalra csúszott.

A Komintern II. kongresszusa 1920-ban nyomatékosan hangsúlyozta: a kommunistáknak minden országban be kell lépniük a szakszervezetekbe, hogy „a kapitalizmus megbuktatásának tudatos harci szervezeteivé változtassák". A Komintern V. kongresszusa, 1924-ben ugyancsak kiemelte a szakszervezetekben végzendő munka fontosságát. „Csak így lehet igazán megtörni — mondja a határozat — a reformista vezetőségek monopóliumát. Csak így fognak a szakszervezetek a reformizmus bomlasztó hatásától igazán megszabadulni." A Komintern VI. kongresszusának határozata erőteljes akciók szükségességét hangsúlyozza a szakszervezetek szakítására irányuló reformista politikával, a kizárásokkal szemben, a tömegek osztályegységéért. Ismét állást foglal a reformista szakszervezetek meghódításáért folyó küzdelem mellett. Szól arról is, hogy olyan országban, ahol a szakszervezeti mozgalom kettészakadt (pl. Franciaországban, Csehszlovákiában), a reformista szakszervezetek meghódított helyi szervezeteit el kell szakítani és a forradalmi szakszervezetekhez kell csatlakoztatni. A VI. kongresszust követően a Komintern a reformista szakszervezetek meghódítását és osztályharcos szervezetté változtatását, mint harci célt, feladja.

A KMP tagságához intézett, 1929 októberi Nyílt Levél már teljesen szektás vonalat követ a szakszervezeti kérdésben is. A Komintern Nyílt Levele hangsúlyozza a reformista szakszervezetekben végzendő további munka fontosságát, de illúziónak nyilvánítja a „szakszervezeti apparátus meghódításának lehetőségét", és az ilyen nézetek felszámolását sürgeti. Hozzáteszi, hogy a reformista szakszervezetekben végzendő munka mellett „át kell térni a szakszervezeti tömegmunka illegális és féllegális eszközei és módszerei felhasználására". A munkásság $^4/_5$-e szervezetlen volt. A Nyílt Levél nem azt tanácsolja a KMP-nek, hogy igyekezzen bevinni a szervezetlenek minél nagyobb tömegeit a legális szakszervezetekbe, hanem arra ösztönöz, hogy a szervezetlen tömegeket a létező reformista szakszervezeteken kívül tömörítse harci szervezetekbe, vagy azok köré. A KMP tömegmozgósító képességének elégtelenségét azzal magyarázza, hogy egy olyan

Digitized by Google

országban, ahol a szervezett munkások többsége otthagyta a szakszervezeteket, „lebecsülte a szervezetlen tömegek döntő szerepét".

A Nyílt Levél nyomán a KMP politikájában teret nyer az illegális vörös szakszervezetek létesítésére irányuló törekvés és a reformista szakszervezetekben végzendő munka egyre kevésbé kapcsolódik össze a szakszervezetek erősítését célzó szervező munkával. „Nem szervezünk a bürokraták számára" — hangzott e felfogás indoklása.

A kommunisták nagyobb része továbbra is állhatatosan folytatta tevékenységét a reformista szakszervezetekben, fellépett a szakszervezetekből való kilépés káros hangulata ellen, igyekezett erősíteni a baloldal pozícióit a szervező bizottságokban, bizalmi testületekben, helyi vezető szervekben. De a reformista szakszervezetek osztályharcos vezetéséért folyó küzdelem kifejlesztését nagyon gátolta a párt szektás állásfoglalása, amely e cél elérését illuzórikusnak nyilvánította. A KMP 1929—33-ban sok kísérletet tett a szervezetlen munkástömegek összefogására is; bizonyos sikereket el is ért a munkanélküliek hatalmas tömegei között, főleg munkanélküli bizottságok létesítése útján, amelyek különféle munkanélküli megmozdulásokat szerveztek. A szakszervezeti munka elégtelenségét e szervek azonban semmiképpen sem pótolhatták, s amennyiben a szakszervezeteken kívül működtek, vagy csak laza kapcsolatban álltak velük, hatókörük eleve leszűkült.

Féllegális baloldali szakszervezetek a reformista szakszervezetekből kivált bányászok, építőmunkások és bőrmunkások között létesültek. Az építő és bőrös ellenzék szervezeteit sikerült állandósítani. Befolyásuk, különösen Budapesten, nagyon jelentős volt a szakma egész munkásságában, de szervezetileg nem versenyezhettek a legálisan működő reformista szakszervezetekkel, néhány száz munkásnál többet nem tudtak szervezetileg tömöríteni. Ugyanakkor a legharcosabb munkáscsoportok kizárása és kiválása gyöngítette a reformista szakszervezetekben a baloldalt, nehezítette fellépését az osztályharcos vezetésért, és a szervezeti megosztottság megnehezítette a tőkés támadások elleni küzdelmet.

A KMP politikájában a taktikai változás a szakszervezeti munka területén kezdődött, 1933 második felében. „Be a szakszervezetbe!" — hangzott a párt új jelszava. Sikerült elérni, hogy az építőmunkás és a bőrmunkás szakszervezet szociáldemokrata vezetőivel megegyezés született a féllegálisan működő ellenzéki szervezetek beolvadásáról. Az ellenzék képviselői, közös megállapodással, bekerültek az építőmunkás és a bőrmunkás szakszervezet budapesti csoportjainak vezető szerveibe. A szociáldemokrata párt jobboldali vezérkara nyugtalanul tekintett a megállapodásra, de tudomásul vette. Az építő és bőrös szakszervezet néhány buda-

Digitized by Google

pesti szakosztály-vezetőségében a baloldali erők csakhamar túlsúlyra jutottak, és a baloldal képviselői bejutottak a két szakszervezet központi vezetőségébe is.

A szakszervezeti munka taktikai változása kedvezően hatott az egész szakszervezeti mozgalomra, s a baloldal pozíciói a legtöbb szakszervezetben erősödtek. Ez igen fontos szerepet játszott abban, hogy a sztrájkmozgalom 1933 őszétől új lendületet vett. A legjelentősebb megmozdulás az általános építőmunkássztrájk volt, amely közvetlenül az ellenzéknek a szakszervezetbe való visszatérése után kezdődött, kommunisták kezdeményezésére, az egységfront jegyében. A sztrájkhullám kiterjedt a bőriparra, faiparra, vasiparra, textiliparra és más iparágakra is.

A párttagság túlnyomó része örömmel vette a taktikai módosulást, de a párttagok egy kisebb részénél jelentkezett a korábbi hibás szemlélet gátló hatása. „Hát mégis szervezünk a bürokraták számára?" — hangzott az ellenvetés. Az ellenzők is hamar megértették azonban, hogy nem a „bürokraták számára" szervezünk, hanem a munkásosztály szervezettségének erősítéséért és egyben az osztályharcos vezetésért folyó küzdelem hatékonyabbá tételéért. A kibontakozó sztrájkmozgalom azonnali tanulságul szolgált, amely ebben a kérdésben elősegítette a „baloldali" értetlenség gyors leküzdését. Igazolta mindazokat, akik a gyakorlatban már előbb is felléptek a szakszervezetek erősítéséért, s bizonyos mértékben már korábban korrigálták a párt szakszervezeti politikáját.

A szakszervezeti munka kifejlesztése beleütközött egy másik „baloldali" nézetbe is, mégpedig a párt Központi Bizottságában. El kellett vetni azt a nézetet, mely szerint a reformista szakszervezetek apparátusát „nem lehet meghódítani". A KB egyes tagjai viszont e szektás nézet feladásában a marxista elvek feladását látták. A vita a Komintern Közép-Európai Titkársága elé került, amely állást foglalt a hibás nézet elvetése mellett.

A szektás felfogás azonban csak részben módosult. A helyzet azt követelte, hogy a szakszervezetek osztályharcos vezetéséért küzdve fellépjünk az egységfrontért azokkal a szociáldemokratákkal is, akik a jobboldali vezetők befolyása alatt állnak. Az egyes sztrájkok alkalmával a sztrájkbizottságok létrehozásánál többékevésbé érvényesült az ilyen jellegű egységfront. A szakszervezeti vezetőségválasztásokon azonban a baloldal egységfrontja, a baloldali ellenzéki lista többnyire leszűkült a kommunisták és az ellenzéki szociáldemokraták egységfrontjára, ami a „csak alulról való egységfront"-taktika továbbélését, annak egyik megnyilvánulását jelentette. A szektásság tovább élt abban is, hogy fenntartottuk a szakszervezeti ellenzék féllegális külön szervezeteit a szakszervezeteken belül, illetve erőszakoltuk ezek fenntartását,

Digitized by Google

és féllegálisan működő külön ellenzéki szakszervezeti központot hoztunk létre. A szakszervezeti ellenzék nagy erőfeszítéseket tett és komoly eredményeket ért el a sztrájkok előkészítésében, segítésében, vezetésében; szívósan küzdött a szakszervezetek további erősítéséért és osztályharcos vezetéséért, de e törekvés, a szakszervezeteken belüli szervezeti különállás, sok nehézség és zavar forrása lett, s gyakorlatilag szintén a „csak alulról való egységfront"-taktikának továbbélése volt, mely szűkítette az antifasiszta egységfrontért való harcot.

A szakszervezetek jobboldali vezetői 1934—35-ben is szervezeti retorziókkal próbálták meggátolni a kommunisták és a baloldali szocialisták pozícióinak erősítését. Szívesen vették, hogy a kommunisták fáradságot nem kímélve dolgoznak a szakszervezetek megerősítéséért, de nem akartak sztrájkokat, s még kevésbé baloldali helyicsoport-vezetőségeket. Feloszlatták a tagság által választott baloldali vezetőségeket a szabók, a pékek budapesti helyi csoportjaiban és másutt is. A kommunisták és baloldali szocialisták szívós küzdelmet folytattak a jobboldali központok retorziói ellen, s a baloldal pozíciói újra és újra megerősödtek. Az ellenzék meghódította egy kis szakma, a nemesfémesek szakszervezetének központi vezetőségét, és annak képviseletében a kommunisták bekerültek a szakszervezetek központi tanácsába is. A szektás politika azonban még nagyon terhelte a párt szakszervezeti tevékenységét, nehezítette a jobboldal retorziói elleni harcot is és csökkentette erőfeszítéseink gyakorlati eredményeit.

A KMP 1934-ben állást foglalt a demokratikus jogok kiszélesítéséért való harc mellett, de ez sem ment bizonytalanság és vita nélkül. A demokratikus jogokért való harc előtérbe tolásából logikusan következett az általános titkos választójogért való harc is. Magyarországon ebben az időben az ország lakosságának kevesebb mint az $^1/_3$-a rendelkezett választójoggal, s a fővároson és 10 vidéki városon kívül mindenütt nyílt szavazás volt. A politikai életben állandóan szerepelt a titkos választójog kérdése. A KMP Budapesti Pártbizottsága 1934 nyarán egyik röpiratába felvette a titkos választójog követelését is. A párttagság e követelést teljes egyetértéssel fogadta, de a Központi Bizottság helytelenítette, a szociáldemokrata befolyás megnyilvánulásának tekintette. A Központi Bizottságon belül efelett vita támadt, amely ismét a Komintern Közép-Európai Titkársága elé került. A Közép-Európai Titkárság helyeselte a választójogi követelés kiadását, amit azután a Központi Bizottság egésze elfogadott.

Pártunk Központi Bizottságának bizonytalansága a demokratikus szabadságjogokért való harc és a széles körű, alulról és felülről való egységfront kérdésében összefüggött a helytelen stratégiai irányvonallal. Ennek módosítása nélkül csak részben, taktikai

Digitized by Google

változások formájában csökkenthettük a szektás hibákat, de gyökeresen felszámolni nem lehetett. A helyzet pedig ezt nagyon sürgette.

1934-ben a Gömbös-kormány új támadásokat készített elő a magyar munkásosztály és az egész magyar nép ellen. A német típusú *totális fasizmus* bevezetését tervezte, s ennek részeként a reformista szakszervezetek államosítását és a szociáldemokrata párt likvidálását is célul tűzte ki. A KMP központi harci jelszavává tette a szakszervezetek védelmét és a szociáldemokrata párt legalitásának a védelmét is. Ismételten tett egységfront-javaslatot a szociáldemokrata párt központi vezetőségének is, közös akciók szervezésére. Ez is része annak a *taktikai* változásnak, amely a KMP politikájában bekövetkezett, de itt is nagyfokú bizonytalanság és következetlenség mutatkozott. Nyilvános egységfront-javaslatokat tettünk, nem számolva azzal a körülménnyel, hogy Magyarországon a KMP illegális, az SZDP pedig legális, s a szociáldemokrata pártvezetőség csak bizalmas jellegű megállapodást vállalhat, ha rászánja magát az együttműködésre. A KMP Központi Bizottságában túlsúlyban volt a kétely azt illetően, hogy a magyar szociáldemokrata pártvezetőséggel egyáltalán lehetséges lesz-e valaha is bármiféle egységmegállapodást kötni. S amikor a KMP javaslataira kommunistaellenes kirohanás volt a válasz, ez egyszerűen a kételyek igazolásául szolgált.

A közös akciók gondolata azonban utat tört a szociáldemokrata pártban is; a totális fasizmus bevezetésének veszélye növelte az egységfront híveinek táborát és aktivitását.

Peyer és társai, akik kézben tartották mind a szociáldemokrata párt, mind pedig az országos szakszervezeti központ irányítását, egyezkedni készültek a Gömbös-kormánnyal a szakszervezetek államosítása ügyében. A szociáldemokrata párt funkcionáriusainak többsége, a szakszervezeti központi vezetőségek szociáldemokrata tagjainak is nagy többsége szembefordult ezzel az egyezkedési kísérlettel, és ellenállást követelt. Szakasits Árpád elvtárs, a szociáldemokrata pártvezetőség és a szakszervezetek országos központjának tagja, eljuttatta pártunknak a szakszervezetek államosításáról szóló fasiszta törvényjavaslatot — amit Peyer ismertetett a szakszervezetek vezetőivel —, hogy pártunk azt propagandájában használja fel, a fasiszta terv leleplezésére. Szakasits e lépése egyike volt ama megnyilvánulásoknak, amelyek mutatták, hogy a szociáldemokrata pártban, még a párt vezető rétegében is, szaporodnak a KMP-vel való együttes harc hívei, s keresik az együttműködés gyakorlatilag célszerű útjait, módjait.

1935 tavaszán a KMP magyarországi illegális lapja, a Kommunista, külön számban közölte a bizalmasan kezelt fasiszta törvényjavaslatot, a szakszervezetek ellen készített lerénylet terve-

Digitized by Google

zetét, s leleplezte a paktálási kísérletet. A szakszervezetek védelme, úgyszintén a szociáldemokrata párt védelme, a közös fellépések fő jelszavaivá és a kommunisták kezdeményezésére a sztrájkharcok politikai követeléseivé is váltak. Az 1935. évi nyári hónapokban kitört újabb sztrájkok hatására — e megmozdulásokból kiemelkedett a budapesti és Pest környéki általános famunkássztrájk, s a még nagyobb méretű általános építőmunkássztrájk — a Gömbös-kormány 1935 őszén kénytelen volt levenni a napirendről a szakszervezetek államosítását, s egyben a szociáldemokrata párt likvidálásának tervét is.

A totális fasizmus bevezetése elleni harc azonban folytatódott és mind szorosabban egybekapcsolódott a hitleri Németországgal való háborús szövetség elleni küzdelemmel. Még parancsolóbb követelmény volt a párt stratégiai irányvonalának megváltoztatása. A taktikai módosulások, ha jelentősek is voltak, nem bizonyulhattak elégségesnek, következetlenek és felemások maradtak.

*

A Komintern VII. kongresszusa segített a KMP-nek megérteni, hogy a demokratikus forradalomnak közvetlen stratégiai célkénti felállítása nem holmi hűtlenség a proletárdiktatúra eszméivel szemben, hanem a helyzet által követelt forradalmi stratégia. A küzdelem adott periódusában csak ilyen módon lehetett sikeresebbé tenni a KMP harcát az antifasiszta proletár-egységfrontért és egy erős népfront megteremtéséért.

A VII. kongresszust követő időszakban, de még bizonyos késedelemmel, a párt levette a napirendről a szocialista forradalom jelszavát. Folytatva a harcot a totális fasizmus bevezetése ellen és a berlin—római fasiszta tengellyel való szakításért, a párt központi politikai jelszava az ország demokratikus átalakítása és a földreform lett. A demokratikus forradalom követelései ezek, habár az agitációban a „forradalom" kifejezés ritkán szerepelt. A demokratikus átalakulás és a földreform jelszava ugyanis alkalmasabbnak bizonyult a forradalmi követelések népszerűsítéséhez és legális szervek útján való terjesztéséhez is.

A kommunista párt eszmei és politikai vitája a szociáldemokrata párttal folytatódott, de a szocialista forradalom kérdése háttérbe tolódott. A vita központjában maradt a totális fasizmus veszélye s az uralkodó körök háborús politikája elleni küzdelem, a munkásság napi gazdasági és politikai követeléseiért való harc. Mindinkább a vita központjába került az ország demokratikus átalakításáért folyó küzdelem távlata és napi feladatai. Ez megkönnyítette a párt fellépését az antifasiszta proletár egységfrontért.

Digitized by Google

A szakszervezetekben megszűnt az ellenzék szervezeti különállása, ami a baloldal befolyásának erősítéséhez vezetett. A reformista központi vezetőségek számára nehézzé vált a kommunisták kizárása, vagy a baloldali helyicsoport-vezetőségek feloszlatása; a szociáldemokrata szervezett munkások és vezetőségi tagok túlnyomó többsége is a kommunistákkal együtt lépett fel a szakszervezeti egységért, és tisztelettel tekintettek a kommunisták áldozatkész tevékenységére.*

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásának 75. évfordulójára

Írta **ERÉNYI TIBOR**

A magyar munkásmozgalom történetének egyik kimagasló évfordulójához érkeztünk el: 75 évvel ezelőtt, az 1890. december 7-én és 8-án Budapesten megtartott szocialista kongresszuson bontott zászlót a Magyarországi Szociáldemokrata Párt.

Az 1890-es kongresszus összehívását és tanácskozásainak sikerét, a kilencvenes években nagy arányokban kibontakozó szocialista agitációs és szervező munkát a viszonylag kedvező belső és külső feltételek tették lehetővé. 1867 után meggyorsult Magyarországon az ipar fejlődése. A nyolcvanas évek végére — az 1873. évi nagy gazdasági válság okozta visszaesés és stagnálás ellenére — megnövekedett a magyarországi ipari munkásság létszáma, s ezzel létrejött az az erős és szilárd társadalmi bázis, amelyre a kialakuló szocialista mozgalom támaszkodhatott. Az uralkodó körök kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a proletariátus Magyarországon is megkezdte küzdelmét a maga osztálykövetelésekért. Hogy pedig a magyar hatóságok engedélyezték az országos szociáldemokrata kongresszus megtartását és a teljes napirend megtárgyalását — amire a korábbi munkáskongresszusokon alig volt példa —, abban a németországi fejlemények is közrejátszottak. A német birodalmi kormány ugyanis 1890 őszén kénytelen volt visszavonni az 1878-ban életbe léptetett szocialistaellenes „kivételes törvény"-t. Két évvel az 1890-es kongresszus előtt a szomszédos és Magyarországgal közös birodalmat alkotó Ausztriában is létrejött a proletariátus egységes szocialista pártja, s a nyolcvanas évek folyamán más

* Az előadás a továbbiakban ismerteti a forradalmi mozgalom fejlődését a népfronttól a népi demokráciáig, a KMP és az SzDP egységfrontjától a két párt egyesüléséig.

Digitized by Google

európai országokban is alakult marxista munkáspárt. A szocialista mozgalom Európa-szerte tömegmozgalommá vált.

A nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének viszonyai között alakult meg a proletariátus új, nemzetközi szervezete, a II. Internacionálé. Alakuló kongresszusán — amelyet Párizsban, a nagy francia forradalom 100. évfordulóján, 1889. július 14-én tartottak meg — 19 ország szocialista szervezeteinek küldöttei vettek részt. A Magyarországi Általános Munkáspárt, amely aláírta az összehívó körlevelet és képviseltette magát a tanácskozásokon, egyik alapító pártja volt az új Internacionálénak. Vezetősége azonban nem kezdeményezett szélesebb körű szervező és agitációs munkát, nem használta ki a lehetőségeket a proletariátus osztályharcának kifejlesztésére, hanem a nyolcvanas évek folyamán mindinkább a „mérséklet", a megalkuvás útjára tért. Ezzel a politikával szemben már az Internacionálé létrejöttét megelőző években ellenzéki mozgalom indult meg a munkásság soraiban.

Az Internacionálé megalakulása után a magyarországi szociáldemokraták jelentős része is felismerte az erőteljesebb szocialista szervező munka, a nagy arányú szocialista agitáció szükségességét. Segítségükre voltak a magyarországi mozgalommal rendszeres kapcsolatban levő ausztriai szocialista vezetők is. Az 1889. szeptember 15-én megtartott pozsonyi szociáldemokrata értekezleten az ausztriai és a magyarországi munkásmozgalom képviselői megállapodtak abban, hogy a Magyarországi Általános Munkáspárt vezetésében érvényesíteni kell az Internacionálé párizsi kongresszusának marxista irányelveit.

1889 őszén és 1890 elején a Magyarországi Általános Munkáspárt, a szeptemberi pozsonyi konferencia irányelveit követve, fejlesztette a szocialista sajtót, terjesztette a marxizmus tanításainak egyes tételeit. Propaganda- és agitációs munkájának középpontjába a tőke és a munka közötti ellentét kifejtését állította. Nagy gondot fordított a munkásság bérmozgalmaira, és ahol alkalmasnak látta erre a feltételeket, ott sztrájkokat szervezett. Erőteljesen fejlesztette a szakszervezeti mozgalmat is, és 1890. május 1-én nagy arányú tömegdemonstrációt rendezett. (Hazánk munkásosztálya ekkor ünnepelte meg első ízben a proletariátus nemzetközi ünnepét.) Ilyen körülmények között az 1890 decemberében összeült pártgyűlésen a vezetőség a magyarországi munkásmozgalom általános fellendüléséről számolhatott be. A kongresszuson a munkáspárt felvette a *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* nevet.

A kongresszus megszervezői arra törekedtek, hogy a tanácskozás hitet tegyen a mozgalom marxista mivolta mellett. A kongresszusra Engels Frigyest is meghívták, s egyben 70. születésnapja alkalmából üdvözölték őt. „Nem jelenhetek meg személyesen, de szellemileg e hó 7-én és 8-án Önök közt leszek" — válaszolta Engels. Levelében ezután

Digitized by Google

meleg szavakkal méltatta az „ifjú pártot", amelynek „az az előnye van, hogy már eleve is nemzetközi, mert magyarokat, németeket, románokat, szerbeket és szlovákokat foglal magában".

A kongresszus — az ausztriai szociáldemokraták 1888-as programját magáévá téve — Elvi Nyilatkozatot fogadott el. Az Elvi Nyilatkozat kimondja: „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt arra törekszik, hogy az összes népet nemzetiségi, faji és nemi különbség nélkül a gazdasági függés bilincseiből kiszabadítsa, annak politikai jognélküliségét megszüntesse, valamint hogy a munkásnépet a szellemi satnyulásból kiemelje." Megállapítja, hogy a munkaeszközök magántulajdona elkerülhetetlenül maga után vonja a néptömegek nyomorát, ezért a pártnak az az alapvető célja, hogy „a munkaeszközöket az összesség közös tulajdonába átvezesse", és ennek érdekében „minden célhoz vezető és a nép természetes jogérzetének megfelelő" eszközt fel fog használni. Az Elvi Nyilatkozat hangsúlyozza, hogy a párt nem ismer el semmiféle nemzeti előjogot, és hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lennie.

Az Elvi Nyilatkozat az osztályuralom megszüntetését, a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételét, a proletariátus világtörténelmi hivatásának érvényesítését jelöli meg végcélnak, s kitűzi azokat a követeléseket, amelyek a proletariátus öntudatra ébresztését és megszervezését, anyagi és kulturális helyzetének közvetlen javítását célozzák. A dokumentum egyik fontos gondolata éppen az, hogy a munkásosztálynak már a fennálló viszonyok között is fel kell készülnie az eljövendő, egyelőre még nem konkretizálható nagy osztályküzdelmekre. Ebből az elgondolásból kiindulva követeli az általános választójogot, az egyesülési és gyülekezési szabadságot, a munkásvédő törvényeket, és mondja ki, hogy „a szociáldemokrata munkáspárt minden fontosabb kérdéssel szemben állást fog foglalni; a proletárság osztályérdekét mindenkor képviseli, és a fennálló osztályellentétek tagadásának, vagy azok leplezgetésének, valamint a munkásoknak az uralkodó soviniszta pártok általi kizsákmányolásának erélyesen fogja útját állani".

A kongresszuson megjelent 87 fővárosi és 34 vidéki küldött az Elvi Nyilatkozat elfogadása után alapvető munkásköveteléseket fogalmazott meg. Így pl. követelte a napi nyolcórás munkaidőt, az „egyenlő munkáért egyenlő bér" elvének érvényesülését, az országos szakszervezeti mozgalom kibontakoztatását, a mezőgazdasági munkásság védelmét a mértéktelen kizsákmányolás ellen. Külön határozatban foglalkozott a kongresszus a szocialista irodalom fejlesztésével, az agitációs munka fokozásával. Amikor a tanácskozások befejeződtek, a küldöttek ismételten hitet tettek a proletár internacionalizmus nagy eszméje mellett.

75 év távlatából felvetődik a kérdés: milyen eredményekre vezetett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusa?

Digitized by Google

Hogy a századforduló idején, viszonylag rövid idő alatt a magyarországi munkásság számottevő rétegei fordultak szembe az uralkodó osztályok ideológiájával, hogy materialista módon kezdtek gondolkodni és hogy függetlenítették magukat az akkori társadalmi életet átható nacionalista-soviniszta felfogástól — abban a szocialista agitáció eredményei mutatkoztak meg. Ezekben az években több szocialista elméleti munka is megjelent magyar fordításban. 1896-ban hagyta el a sajtót a Kommunista Kiáltvány. Marx és Engels néhány más munkáját is lefordították, továbbá Bebel, Lassalle, Liebknecht, Lafargue, Plehanov egyes műveit is. Az uralkodó osztályok által lenézett, rágalmazott, de egyben rettegett felvilágosító munka mind több és több munkást döbbentett rá osztályhelyzetére. A szocialista sajtóban megjelent cikkek, a munkásgyűléseken elhangzott szónoklatok és megszavazott határozatok ezer meg ezer munkást győztek meg arról, hogy az államhatalom, amelyet az uralkodó osztályok különböző érdekcsoportjai egyöntetűen magasztaltak, nem természetfeletti eredetű, nem pártatlan és örök, hanem a hatalmon levők uralmát testesíti meg, s hogy a tőkés társadalmi rend nem végső és legmagasabb állomása az emberi fejlődésnek, hanem szükségszerűen pusztulásra van ítélve. A szociáldemokrata pártban tömörült munkások a magukévá tették azt a marxi útmutatást, hogy a munkásosztály csak maga szabadíthatja fel önmagát, hogy a proletariátus csak akkor szüntetheti meg a tőkés magántulajdont és sajátíthatja ki a kisajátítókat, ha nemzetközi alapon szervezett szocialista pártba tömörül.

A századforduló magyarországi munkásai mindennapi életükben is tapasztalhatták a szocialista szervezkedés jelentőségét. Igaz, számos sztrájkjuk és bérharcuk elbukott, a jól szervezett és sikeres megmozdulások azonban a munkaidő csökkentésére, a bérek emelésére, és általában a munkaviszonyok megjavítására vezettek. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek által kezdeményezett munkástanfolyamok hozzájárultak a munkásság általános műveltségének és igényeinek fejlesztéséhez, emberi öntudatának gyarapodásához. A munkásosztálynak a maga erejéből létesített segélyező intézményei, sztrájkalapjai, rokkantsági, betegségi és egyéb juttatásai mindinkább meggyőzték a munkásokat a proletár szolidaritás szükségességéről.

Az Elvi Nyilatkozatban megjelölt célokat a Magyarországi Szociáldemokrata Párt a későbbi években is hangoztatta. Részletesebben kifejtve kerültek az 1903. évi (az 1891-es német, erfurti program alapján készült) pártprogramba, amely kimondja: „A munkásosztály felszabadítása... magának a munkásosztálynak történelmi hivatása... E történelmi feladatának a munkásosztály csak tervszerű és céltudatos osztályharccal felelhet meg, és ezt csak a politikai hatalom meghódításával teljesítheti."

A szervezett munkások számának növekedése, a XX. század elejének országos jelentőségű nagy munkástüntetései és sztrájkjai, a

Digitized by Google

munkásmozgalomnak a politikai életre gyakorolt hatása mindinkább nyilvánvalóvá tették, hogy a proletariátus Magyarországon is a társadalmi fejlődés döntő tényezőjévé vált. Az imperializmus kibontakozásának időszakában azonban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetésének ellentmondásos jellege is egyre inkább megnyilvánult. Már az első kongresszus időszakában — részben még az előző időszak káros örökségeként — a marxista eszmék mellett antimarxista nézetek is érvényesültek a magyarországi mozgalomban. Közülük a legjelentékenyebb a lassalleanizmus volt, amelyet, jóllehet helyes követeléseket is felvetett, áthatott a tőkés állam iránti illúzió, az általános választójognak és a parlamenti küzdelemnek a túlbecsülése. A kapitalizmus viszonylag békés fejlődésének időszakában, amikor a központi feladat a proletariátus felvilágosítása és megszervezése volt, még nem kerültek előtérbe és nem is váltak világossá a szocialista forradalom kérdései. Igaz, hogy az 1903-as pártprogram már nyomatékosan hangsúlyozta a politikai hatalom meghódításának szükségességét, de sem ez, sem más szociáldemokrata elméleti megnyilatkozás nem adott választ arra a kérdésre: hogyan mehet végbe a politikai hatalom meghódítása, hogyan veheti át a proletariátus az államhatalmat.

A szocialista forradalom elméletének kidolgozatlansága olyan időszakban, amikor a forradalom történelmileg már napirendre került, lehetővé tette, hogy reformista nézetek és polgári jellegű elgondolások tért hódítsanak. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetésében már kezdettől fogva voltak reformista felfogások és volt hajlandóság a harcos tömegmozgalmaktól visszariadó, a legalitáshoz szinte minden áron ragaszkodó megalkuvásra is.

A századforduló után már nem ritkák a tíz-, sőt százezres, harcos tömegmozgalmak. A szervezett munkások száma csakhamar eléri a százezret. A szociáldemokrata vezetés azonban elmarad a feladatoktól, sokszor nem is ismeri fel ezeket. Abban reménykedik, hogy választójogi küzdelemmel, a liberális polgári ellenzék támogatásával, a szakszervezetek erősítésével, politikai és szociálpolitikai reformok kivívásával megszüntetheti a nagybirtokos és nagytőkés körök reakciós uralmát, s a szocialista fejlődésnek kedvező polgári demokratikus viszonyokat hozhat létre. E felfogás kialakulásában nagy része volt az elméleti bizonytalanságnak, a legalitás fetisizálásának, és az uralkodó osztályok törvényei, tilalmai előtti megtorpanásnak.

A párt vezetői a nemzetközi munkásmozgalom fórumain a centrizmust támogatták. 1903-ban — néhány évvel Bernstein fellépése után — a revizionizmus éles bírálójával, Karl Kautskyval véleményeztették ugyan a pártprogram tervezetét, de szavaik és tetteik különböztek egymástól. A párt irányítói a marxizmushoz való, mindinkább formálissá váló hűség mellett mindennapi gyakorlatukban lemondtak az önálló proletár osztálypolitikáról. Így azonban nem sike-

Digitized by Google

rülhetett radikális változást elérni, a magyar reakció uralmát megingatni. Az első világháborút közvetlenül megelőző években, a militarizmus általános európai tobzódása, a háborús készülődés, az Osztrák—Magyar Monarchia imperialista politikájának kiteljesedése idején azután mindinkább megnyilvánult a reformista szemlélet és módszer meddősége.

A munkásság forradalmi mozgalma csak akkor érhet el eredményt, ha számol a nemzeti adottságokkal, a történelmi és társadalmi sajátosságokkal. A századforduló óta Magyarországon a polgári demokratikus forradalom érlelődött. A szociáldemokrata párt vezetése azonban mindenfajta forradalomtól visszariadt. „Demokratizálni" akart, de lényegében kizárólag reformok útján. A legfontosabb polgári demokratikus feladatokat: az agrárkérdést és a nemzetiségi kérdést illetően — ha nagy távlatokban általában megvilágította is a további fejlődés útját — nem volt képes arra, hogy a közvetlen tennivalókat megjelölje.

Az első világháborút megelőző években a napirendre kerülő feladatok bizonyos erjedést okoztak a szociáldemokrata pártban. Sokan keresték a helyes választ a felvetődő kérdésekre, nőtt a pártvezetés politikájának ellenzéke is. A baloldal képviselői bírálták a pártvezetőséget, maguk sem tudtak azonban helyes és konkrét politikai irányvonalat kidolgozni.

A világháború kitörése Magyarországon is tovább mélyítette a reformista politika csődjét. A szociáldemokrata párt jobboldali vezetőinek korábbi fogadkozásaikkal ellentétes, az imperialista háborút támogató politikája, majd 1917-ben az uralkodó körök érdekeihez igazodó pacifista és reformista magatartásuk már mind nyilvánvalóbbá tette a forradalmi munkáspárt megteremtésének történelmi szükségszerűségét. A háború utolsó éveiben az SZDP vezetésében is bizonyos differenciálódás ment végbe. A párt soraiban mindinkább gyarapodó baloldal képviselői pedig az 1918-as októberi forradalom élenjáró harcosai voltak. 1918 októbere után rohamosan fejlődtek az események: alig egy hónappal a polgári demokratikus forradalom győzelme után, Lenin eszméitől lelkesítve, megalakult a forradalmi munkáspárt: a Kommunisták Magyarországi Pártja.

A kommunista párt megalapítói és első harcosai szinte kivétel nélkül a szociáldemokrata pártban, illetőleg a szakszervezetekben kezdték el munkásmozgalmi pályafutásukat. Magukévá tették mindazt, ami a szociáldemokrata mozgalomban előremutató volt, de 1917 októbere megértette velük, hogy a munkásság küzdelmét csak forradalmi párt viheti győzelemre. A kommunisták és a hozzájuk mindinkább közeledő baloldali szociáldemokraták a munkásosztály élén kivívták a Magyar Tanácsköztársaságot, és megvalósították a szocialista mozgalom több évtizedes alapvető követeléseit.

Az első magyarországi proletárdiktatúrát az ellenforradalmi túl-

Digitized by Google

erő leverte, de a munkásmozgalom a negyedszázados ellenforradalmi időszakban is élt és dolgozott. A szociáldemokrata párt 1919 és 1944 között megszakítás nélkül működött mint legális munkáspárt. Ebben az időben az egyetlen következetesen forradalmi párt, az illegális kommunista párt tevékenységének egy jelentős része a különféle szociáldemokrata szervezetekben zajlott le. A KMP küzdelmét elősegítették azok a baloldali szociáldemokraták, akik — bár nem mindig következetesen — szemben álltak az SZDP jobboldali, megalkuvó vezetőivel, és keresték a munkásegység megvalósításának, a szocializmusért vívott harcnak az útjait. A második világháború éveiben annyira megerősödött ez a baloldal, hogy az SZDP vezetésében is helyet vívott ki magának. Hazánk felszabadulása után, a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták együttes küzdelmének eredményeként, létrejött a munkásegység. Ez döntő feltétele volt a további forradalmi fejlődésnek.

A két munkáspárt egyesülésekor elfogadott pártprogram tömören és időállóan jelölte meg az SZDP történeti jelentőségét, amikor rámutatott: „A Szociáldemokrata Párt nagy érdeme, hogy megteremtette a magyar munkásosztály tömegszervezeteit, a munkásmozgalom kádereit, és részleges gazdasági és politikai célokért harcba vezette a dolgozó tömegeket." Elemezte a program a szociáldemokrata mozgalom döntő hibáját is, amikor arról szólt, hogy e párt nem készült fel a demokratikus népforradalomra, hanem a polgársággal szövetségben végrehajtandó reformok segítségével akart politikai változást elérni, és vezetése „feladta a forradalmi munkásosztály önálló célkitűzéseit".

•

Pártunk, a Magyar Szocialista Munkáspárt, a munkásosztály egységes forradalmi pártja, büszke a magyar munkásmozgalom immár csaknem egy évszázados nagy hagyományaira. Ma már a múlté az a szűkkeblű és történelmietlen megítélés, amelyben a magyar szociáldemokrata mozgalom történetének egésze a személyi kultusz éveiben részesült. Mindannyian tudatában vagyunk annak, hogy a szocialista eszmék magyarországi térhódításának története, a szociáldemokrata zászló alatt lezajlott nagy munkásmegmozdulások története — a mi pártunk története is. Bíráljuk és elmarasztaljuk a reformizmust, amely sok kárt okozott a munkásmozgalomnak, és visszautasítjuk a jobboldali vezetés igazolására és felmentésére irányuló törekvéseket, de megbecsüljük mindazt, ami a szociáldemokrata mozgalomban előremutató volt és a jövőt szolgálta. Még szép számmal küzdenek sorainkban azok az elvtársak, akik egykor a szociáldemokrata párt szervezeteiben váltak a munkásmozgalom harcosaivá. Ők is igazolhatják hosszú évekre kiterjedő mozgalmi tapasztalatukkal, hogy pártunk vezetésével a munkásosztály megvalósítja mindazt, ami a régi szocialista munkásnemzedékeknek csak céljaiban és reményeiben élt.

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

A középbal csődje és a kommunista alternatíva

az Olasz KP kongresszusi téziseiben

XI. kongresszusára készül az Olasz Kommunista Párt. A kongresszust a jövő év januárjában tartják Rómában. Az előkészületek eddigi legfontosabb állomása a Központi Bizottság októberi ülése volt. Ezen az ülésen tárgyalták meg és fogadták el — nemegyszer szenvedélyes vita után, egyhangúlag — a párt téziseit. Pontosabban: ezeket a téziseket mint egységes vitaalapot terjesztik a kongresszus elé.

Hogy a téziseket és a párton belül zajló vitát érdemben ismertessük, ahhoz előbb röviden vissza kell tekintenünk az elmúlt évek olasz belpolitikai helyzetének alakulására.

A három évvel ezelőtt született középbal formula a relatív többséget élvező kereszténydemokraták koalícióját jelenti a Nenni-féle szocialista párttal, illetve a szociáldemokrata és a kisebb jelentőségű republikánus partnerrel. A formula újdonságát gyakorlatilag az jelentette, hogy a megelőző évtizedben a kereszténydemokraták a szélsőjobboldal támogatásával kormányoztak, 1962-től viszont egy baloldali munkáspárttal léptek szövetségre: azzal a szocialista párttal, amely évtizedeken keresztül a kommunista párttal együtt az ellenzékben harcolt. A szocialista párt tagjai ma is a kommunistákkal együtt vezetik az olasz városok és falvak községtanácsainak százait, s a legnagyobb szakszervezeti szövetség, a CGIL soraiban a kommunistákkal vállvetve küzdenek a munkásosztály követeléseiért.

Ilyen értelemben tehát a középbal koalíció létrejötte haladás volt, még akkor is, ha a kereszténydemokraták, vagy általánosabban: az olasz burzsoázia célja természetesen az volt, hogy a szocialista párt bekapcsolásával megossza a munkásmozgalom, az olasz baloldal erőit, a kommunista párt elszigetelésével csökkentse a munkásosztály akcióképességét, s így maga zavartalanabbul láthasson hozzá a kapitalizmus racionalizálásához, amelyet az olasz gazdasági „boom" alkonya egyre erősebben követel meg. A kormány programjában azonban haladó gazdasági és társadalmi reformok is szerepeltek, s ez érthetővé tette, hogy az első időkben a kommunista párt nem támadta élesen a középbal politika egészét. A kormányprogram célul tűzte ki például a villamosipar államosítását, a telekspekulációt korlátozó ún. urbanisztikai törvény megalkotását, az iskola demokratikus reformját, a tartományi önkormányzat megvalósítását, bizonyos típusú és a monopóliumok tevékenységét korlátozó gazdasági programozás (tervgazdálkodás) bevezetését. Olyan strukturális reformokat ígért tehát, amilyenekért elsősorban a kommunista párt küzd hosszú évek óta.

Digitized by Google

Ha azonban eltekintünk a villamosipar államosításától (amely a baloldal győzelmeként könyvelhető el, de egyben az óriási összegű állami kártérítéssel a nagytőke nagyszabású tranzakcióját tette lehetővé), a megígért reformok papíron maradtak. Amennyire érthető volt tehát a kommunista párt kezdeti várakozó álláspontja a középbal tevékenységével szemben, annyira indokolt mai, egyértelmű elítélő állásfoglalása is.

A középbal politika jobboldali irányú visszafejlődésének az az alapvető oka, hogy a kereszténydemokrata pártban mindinkább a konzervatív szárny kerekedett felül. A nagytőke már említett „racionalizálási" szándéka jutott kifejezésre, az a vonalvezetés, amely a konjunkturális nehézségekre hivatkozva elodázza, „túl költségesnek" mondja a reformokat, s a tényleges gazdasági nehézségeket a bérrögzítés politikájával, tehát a dolgozó rétegek rovására akarja megoldani. Ennek megfelelően a szocialista párt — amelyet a miniszterelnökhelyettes, Nenni, és a 23 közül 5 miniszter képvisel — egyre alárendeltebb szerepre kényszerült a kormányban. Ezt mutatta a szocialista párt novemberi kongresszusa is, amelyen a Nenni vezette jobboldali többség azt javasolta a közeljövőben megtartandó szociáldemokrata kongresszusnak, hogy a két párt kössön akcióegység-paktumot. Ezzel tehát Nenniék szabad utat engedtek a szociáldemokratákkal való egyesülésnek, amely gyakorlatilag az utóbbiak feltételei alapján jönne létre. Ez a kísérlet — miközben fokozza a diszkriminációt az olasz munkásmozgalom derékhadát jelentő kommunista párttal szemben — objektíve tovább mélyíti a munkásmozgalom erőinek megosztottságát.

Ebben a bonyolult helyzetben ült össze az Olasz Kommunista Párt Központi Bizottsága, hogy téziseiben reális és a tömegeket valóban mozgósítani tudó taktikai és stratégiai platformot terjesszen a XI. kongresszus elé.

A Központi Bizottság ülésén vitára bocsátott tézistervezet röviden összefoglalva a következő megállapításokból indult ki: A burzsoázia, hogy elkerülje a válság elmélyülését, a monopoltőke koncentrációjával meggyorsítani igyekszik a gazdaság újjászervezését. Ebből ered a nagytőkének a bérek és a foglalkoztatottság színvonala ellen folyó offenzívája. A középbal kormány tehetetlennek bizonyult ezzel a támadással szemben. Csődöt mondott, amikor abbahagyta sürgős és fontos gazdasági és társadalmi reformokat ígérő politikáját, de kudarcot vallott az a törekvése is, hogy elszigetelje a kommunista pártot a dolgozó tömegektől.

Az utóbbi évek eseményei lényegében igazolják e megállapítások realitását. Gondoljunk csak az 1963. évi parlamenti választásokra, amelyeken a középbal kormány egyéves működéséről mondtak véleményt a választók. Ezeken a választásokon a kommunista párt 7 millióról 8-ra emelte szavazói számát, a kereszténydemokraták pedig körülbelül 1 millió szavazatot vesztettek, s a szocialista párt is tekintélyes szavazatveszteséggel fizetett a kereszténydemokratáknak tett engedményeiért. Bár nem ugyanilyen mértékben, de ezek a tendenciák érvényesültek a tavalyi közigazgatási választásokon is. A Köz-

Digitized by Google

ponti Bizottság októberi ülésén mégis hangzottak el észrevételek a tézistervezettel kapcsolatban, amely — mint mondottuk — a középbal kormány politikájának „általános csődjéről" beszél. E kritikai észrevételek jó része szerint ez a megállapítás nem eléggé pontos. A középbal politika lényegében csak mint a reformokra irányuló kísérlet vallott kudarcot; ha „általános csődjé"-t hangsúlyoznák, akkor lebecsülnék a változatlan veszélyességét annak a kísérletnek, amely a munkásosztály, a dolgozók vállára akarja hárítani a gazdasági válság megoldásának terheit. A tézistervezet egyes megállapításait bíráló elvtársak szerint tehát még korai volna kimondani azt, hogy a középbal politika mint a burzsoázia kísérlete is megbukott már. Az „általános csőd" kifejezés — mondták — azt a kísérletet is lebecsüli, amely a szocialista párt jobbratolódásával az olasz munkásosztály egy részének szociáldemokratizálására irányul.

A Központi Bizottság ülésén további vitaalapként elfogadott, s egy héttel később nyilvánosságra hozott tézistervezet fenntartja ugyan „a középbal csődje" meghatározást, de figyelembe vesz több kritikai megjegyzést. Az eredeti fogalmazásnál nyomatékosabban hangsúlyozza a középbal politikájának ellentmondásaiban is fennálló veszélyes jellegét, s a szociáldemokratizálódás említett jelenségeit. Az az alternatíva tehát, amellyel az Olasz Kommunista Párt a kongresszus és az ország közvéleménye elé lép, mélyreható vita eredménye.

Mit jelent ez az alternatíva? A tézisek részletesen elemzik Itália egyre bizonytalanabb gazdasági helyzetét, a délvidék változatlanul elmaradott állapotát, az emigráció súlyos problémáját, az állam bürokratikus központosító tendenciáinak erősödését, a korrupció burjánzását, nem állnak meg azonban a fennálló helyzet propagandisztikus bírálatánál. A tézisek a konzervatív erőknek a kapitalizmus stabilizálására irányuló törekvéseivel „a demokratikus rendszer alapjainak és reális tartalmának mindenoldalú kiszélesítését" szegezik szembe. Konkrétabban: azt vallják, hogy mélyreható, strukturális gazdasági és szociális reformokkal, a monopóliumok hatalmának korlátozásával meg kell valósítani a társadalmi megújulás programját. Az e programért folyó harcnak egyrészt a bérkövetelési mozgalom a talaja. A küzdelem azonban túlterjed a bérmozgalmakon, s azon a harcon, amely a foglalkoztatottság színvonalának fenntartásáért folyik.

A tézisek szerint be kell vezetni olyan ipartelepítési politikát is, amely döntően a délvidék fejlesztését szolgálja. „Javaslataink olyan tervszerű gazdaságpolitika életbe léptetését célozzák, amelyek nem elégednek meg a részleges intézkedésekkel." E tervszerű gazdaságpolitika (olasz szóhasználattal: „programozás") a tézisek szerint tág teret hagyna ugyan a magánkezdeményezésnek, de a monopóliumok hatalmának korlátozásával olyan rendszert teremtene, amelyben — Olaszországban most először — az állami szektor határozná meg a gazdaság egészének orientációját. Ehhez természetesen az lenne szükséges, hogy a már meglevő állami ipar ténylegesen antimonopolisztikus funkciót töltsön be.

A tézisek részletesen szólnak a radikális földreform szükségességéről, éppúgy, mint az állami élet demokratizálásának követelmé-

Digitized by Google

nyeiről. Ebben az utóbbi vonatkozásban különösen fontos szerepet tulajdonítanak a tartományi önkormányzatnak; ez ugyanis hatékony eszköze lehetne az olasz államapparátusban burjánzó bürokrácia, a fokozott központosító tendenciák elleni harcnak.

Nagy vonalakban ez a gazdasági és társadalmi átalakulásnak az a programja, amelyet az Olasz Kommunista Párt javasol. Mint látható, nem az azonnali szocialista átalakulás programja ez, hanem a szocializmus felé való haladás reálisan megvalósítható állomásainak kijelölése. „Ez az út — állapítják meg a tézisek — visszautasítását jelenti a szociáldemokrácia kapituláns álláspontjának éppúgy, mint azoknak a légüres maximalista pozícióknak, amelyek képtelenek konkrét útmutatást adni a szocializmus felé való jelenlegi előrehaladáshoz. Ez utóbbiak vagy káros kalandorterveket tartalmaznak, vagy azt javasolják, hogy steril várakozással töltsük az időt, amíg ki nem tör valami spontán, rögtönzött felkelés, illetve míg el nem jön az a »nagy alkalom«, amelyet a világháború kitörése, tehát egy katasztrofális szakadás hozhat magával."

A tézisek megjelölik az említett társadalmi megújhodás és strukturális reformok megvalósításához szükséges politikai akció útját. E politikai akció célja egy új demokratikus többség létrehozása. Mert helytelen volna ugyan az erőviszonyok spontán balratolódásában reménykedni, de alapvetően hamis a jobboldali szocialista vezetők (Nenni) által hirdetett az a tétel is, hogy „a középballal szemben nincs más politikai alternatíva". Ez csak akkor volna igaz, ha valaki az erőviszonyokat azok jelenlegi parlamenti vonatkozásaira szűkítené le. Ezzel szemben a tény az, hogy a kereszténydemokrata párt konzervatív erői, a közhangulatot figyelembe véve, nem merhetnek egy nyíltan jobboldali kormányzat létrehozásával kísérletezni, s ez is lehetőséget nyújt az új többség létrehozására.

A kommunista párt álláspontja szerint a politikai akció első lépése a jelenlegi kormány megbuktatása. Ennek, illetve az új többség létrehozásának a feltétele természetesen a baloldali erők s ezen belül a munkásmozgalom egységének megteremtése. Ez pedig nem könnyű feladat, ha tekintetbe vesszük, hogy a katolikus baloldal erőit jelenleg megbéklyózza a kereszténydemokrata pártban uralkodó konzervatív, ún. dorottyás szárny hegemóniája. A szocialista pártban is — mint mondottuk — a Nenni vezette jobbszárnyé a többség. A kommunista párt — mint a kongresszusi tézisek is tanúsítják — jól ismeri ezeket a nehézségeket: amikor a tézisek hangsúlyozzák a szocialista és a katolikus mozgalom közötti párbeszéd szükségességét, azt is hozzáteszik ehhez, hogy ez a párbeszéd csak akkor lehet hatékony, ha vele párhuzamosan támadást folytatnak a kereszténydemokrata párt konzervatív politikája ellen, s ha a konzervatív csoport veresége a kereszténydemokrata párt demokratikus belső megújhodását eredményezi.

A munkásmozgalom egységét illetően a tézisek hangsúlyozzák a szocialista balszárny egy részéből alakult Proletár Egység Pártja (PSIUP) megszületésének jelentőségét. Nyilvánvaló azonban, hogy az olasz munkásosztály politikai egységének megteremtéséhez nem ele-

Digitized by Google

gendő a PSIUP-vel való és lényegében már ma is probléma nélküli együttműködés. (Egyébként a PSIUP vezetői és a párt lapja, a Mondo Nuovo, kijelentették, hogy egyetértenek a kommunista párt téziseiben foglalt alapvető célokkal, de kevesellték a tézisekben foglalt gazdasági követeléseket. Szerintünk a realizmus bizonyos fokú hiányát mutató türelmetlenséget tanúsítanak ezzel.) A Központi Bizottság javaslata tehát minden, a szocializmust akaró erő, s nem utolsó sorban a szocialista pártban maradt balszárny felé irányul. Tekintve az olasz munkásmozgalom megosztottságát, a kommunistáknak nincsenek olyan illúzióik, hogy máról holnapra létrejöhet az egységes munkáspárt. A kormány politikájával való általános elégedetlenség nem jár feltétlenül együtt a tömegek gyors és főleg spontán balratolódásával, de éppen ezért is van szükség arra a perspektívára, amelyet az egységes forradalmi munkáspárt létrehozása nyújt. Ez a javaslat platformot ad ahhoz a mindennapi párbeszédhez, amelyet a kommunisták folytatnak, elsősorban szocialista társaikkal a szakszervezetekben, a gyárakban, a községtanácsokban és másutt, a mai akcióegység, illetve a távlati politikai és szervezeti egység érdekében.

Ami végül a párt néhány belső kérdését illeti, a Központi Bizottság októberi ülésén olyan javaslat is elhangzott, amely szerint az eddiginél nagyobb nyilvánosságot kellene adni a párton belüli vitáknak, az esetleges nézetkülönbségeknek, hangsúlyozva természetesen azt is, hogy ez nem jelenthet frakciózást. A tézisek határozottan elutasítanak minden olyan tendenciát, amely párton belüli irányzatok kialakulására irányulna. *Longo* elvtárs, a párt főtitkára a Központi Bizottság ülésén felhívta ugyan a figyelmet arra, hogy vannak egyes apróbb csoportok, amelyek (különösen a türelmetlenségre hajlamosabb fiatalok körében) a Kínai Kommunista Párt nézeteit igyekeznek népszerűsíteni. De túl azon, hogy a tézisek egyértelműen elítélik a kínai vezetők álláspontját, s ismételten rámutatnak mind a békés együttélés politikai irányvonalának helyességére, mind a nemzetközi munkásmozgalom egységének megteremtésére irányuló fáradozások szükségességére — az említett csoportoknak nincs említésre méltó befolyásuk a párttagság körében.

Az olasz burzsoá körök — szokásuk szerint — igyekeztek politikai tőkét kovácsolni abból, hogy a Központi Bizottság ülésének széles körű vitája előzte meg a tézisek kibocsátását. „Azok a lapok, amelyek régebben azzal vádolták a kommunistákat, hogy képtelenek nyílt vitára — mondotta erről Luigi Longo —, most csalódásukat fejezték ki amiatt, hogy a vita nem torkollott steril ellentétekbe."

A vita egyébként nincs lezárva. Az Unitá hasábjain külön „kongresszusi rovat" nyílt, amelyben az olasz kommunisták véleményt mondhatnak és mondanak is a tézisekről, s általában a párt politikájáról. Mind a párt vezető szerveiben, mind a párttagság széles köreiben tovább folyik tehát a szenvedélyes, de konstruktív, pártszerű véleménycsere, amelynek az a célja, hogy a tőkés világ legerősebb kommunista pártjának közelgő kongresszusa minél világosabb, hatékonyabb programmal lépjen a társadalmi megújhodást akaró dolgozó olasz tömegek elé.

Digitized by Google

ESZMECSERE

Humanizmus, művészet, érték

A szocialista realizmus vitájának egynémely, eddig kevésbé tárgyalt összefüggésével szeretnék foglalkozni, nevezetesen a szocialista realizmust meghatározó *humánum-koncepció* kérdésével. Ez ugyanis alkalmat ad arra, hogy néhány fontos művészeti kérdést élesebben világítsunk meg.

Eszmecserénk a humanizmus-vita sajátos formája

Az egyes szaktudományok képviselőit, filozófusokat és művészeket, s a szélesebb közvéleményt is mind jobban izgatják az emberre vonatkozó kérdések. Mi az ember lényege és természete? Mi az emberi élet és tevékenység értelme? Mi az embernek mint egyénnek viszonya a társadalomhoz, tulajdon munkája teremtményeihez és a természethez? Mi az ember helye és jövője a világban? Ezeket a kérdéseket korábban szinte teljesen a polgári filozófia különböző áramlatai, különösképpen a freudizmus és az egzisztencializmus sajátították ki maguknak. Hiába próbálják a polgárság ideológusai az ellenkező látszatot kelteni, e problémák megválaszolásában mindmáig a marxizmus ment el a legmesszebbre. *Marx* és *Engels* a 19., *Lenin* a 20. századi tudomány leghaladottabb eredményeit általánosítva megteremtették a történelmi és dialektikus materializmus alapjaira épülő filozófiai humanizmust. Föl-ismeréseik — bár ők e terminust nem használták — alapjául szolgálnak egy, a további kutatások eredményeire épülő, tudományos antropológiának, továbbá etikának, pszichológiának és esztétikának.

Mégis, a marxizmus mai képviselőit hosszú évtizedek óta inkább a súlyos hiányérzetek foglalkoztatják. A szovjet tudomány kezdeti, első két évtizedes lendületét megtörte a személyi kultusz periódusa, amely szinte minden, az emberre vonatkozó stúdiumot (pszichológiát, etikát, szociológiát, antropológiát) a burzsoá tudomány körébe utalt, s ennek következtében elmulasztódott az utóbbi három évtized társadalmi haladásának és tudományos eredményeinek elmélyült, összefüggő *filozófiai* általánosítása.

Napjainkban mind sürgetőbben és nyomatékkal merül fel az a kérdés, hogy bizonyos, a marxizmuson belüli esztétikai koncepcióknak (Lukács-esztétika, a „zsdanovista" nézetek maradványai, kínaiak álláspontja) az emberről alkotott ismeretei és ideáljai eléggé korszerűek-e? Vajon összhangban állnak-e korunk történelmi és társadalmi haladásának feltételeivel, s azokkal a tudományos felfedezésekkel, amelyek

Digitized by Google

az emberről kialakított képet kémiában, biológiában, pszichológiában, antropológiában, kibernetikában egyaránt forradalmasították? A vulgáris materializmus, az egyoldalú „ökonómiai" szemlélet hatásai (melyek ellen már *József Attila* is harcolt), valamint az idealista szociologizmus, fenomenológia, egzisztencializmus és freudizmus befolyása, az emberről kialakított túl általános vagy szűkös, egyoldalú koncepciók áthatották a marxista esztétikát is. Mintegy egymást támogatva szegeztek szembe egy avult, retrográd ember-képet azokkal a művészi törekvésekkel, amelyek az emberiség új helyzetét, a valósághoz való viszonyának dinamikus átalakulását vizsgálják, új emberideált dolgoznak ki. A konzervatív és dogmatikus humanizmus egyáltalán nem tudta megértetni azokat a kérdéseket, amelyeket a modern művészet évtizedek óta feszegetett, és nem tudta elfogadni azokat a művészi eljárásmódokat sem, amelyek az új problémák művészi megközelítését lehetővé tették.

Korunk marxista filozófusait, miután leküzdötték a személyi kultusz torzításait, józan, a valóságos helyzetet felmérő filozófiai készség jellemzi. Felhívások jelennek meg, amelyek a filozófusokat a lenini módszernek — az elmélet és gyakorlat egységének — helyreállítására sürgetik.[1] Francia, olasz, lengyel, jugoszláv és más marxisták vitáiban gyakran elhangzik a kritikus megállapítás, miszerint az eddigiekben egyik-másik marxista filozófus megelégszik negatív meghatározással, „ bizonyos tartalom visszautasításával, ám személy szerint nem ad új tartalmat" a marxizmus humanizmus-koncepciójának.[2]

Ez az ideológiai helyzet érteti meg — utalnak rá az MSZMP ideológiai irányelvei is —, miért jut korunkban megkülönböztetett szerep és fokozódó jelentőség a művészetnek és az irodalomnak. A szocialista realizmus-vita legmélyebb értelmét is csak a tágasabb összefüggések közötti vizsgálat tárja fel.

Úgy kell tekintenünk e vitát, mint a korunkban zajló, átfogó jelentőségű *humanizmus-vita sajátos formáját.* A jelenlegi ideológiai helyzetben, amikor a tudomány dekoncentrált, amikor a filozófia sem tud még teljes, csak átfogó képet adni az emberről, a marxista világnézet számára nagyon jelentősek korunk egész művészetének az emberre vonatkozó kérdései és válaszai, és különösképpen jelentősek a szocialista realizmus úttörő művészi megoldásai.

Ám korunk humanizmusának a problémáira a művészet *csak mint művészet* adhat választ. Meddő erőfeszítés volna, ha arra törekednénk, hogy a mai ember lényegére és a világhoz való viszonyára vonatkozó művészi általánosításokat a filozófia, etika, szociológia, vagy más egyéb szaktudományok nyelvén nevezzük meg. Nemcsak *Kafkára,* lényegében véve minden műalkotásra áll *Garaudy*nak az esztétikum sajátosságáról adott jellemzése: „Nem lehet különválasztani az elbeszélést és az értelmét, mintha a mű csak elvont eszmék regényes csomagolása volna... A mű azért ölt szimbolikus formát, mert a szerző nem tudja máskép kifejezni mondanivalóját, mert ez a tudás nem választható el a képtől, amelyben megtestesül."[3] A realizmus-viták egy-

[1] Állítsuk helyre a lenini módszert a filozófiában. — Voproszi Filoszofii, 1965. 4. sz.
[2] Marxisme et Humanisme. L. Althusser: Note complementaire sur l'»humanisme réel«. — La Nouvelle Critique, 1965. márc. (164.) 32.
[3] Parttalan realizmus? — Európa Kiadó, 1965. 169.

Digitized by Google

szersmind a művészet emancipációra való törekvését is jelentik. Ezek a viták azért indultak, hogy a szocialista realizmus — amelyet egy egész torzult időszakon át más tudatformáknak rendeltek alá — mint irodalom és művészet szólalhasson meg.

Így válik a realizmus-viták harmadik legfontosabb mozzanatává a *művészi forma szabadságáért*, a merev előítéletek leküzdéséért folyó harc. Emlékezhetünk a „tartalom és forma" dialektikáját leegyszerűsítő, a tartalom „primátusát" csak szajkózó silány vulgarizációkra. Ezekkel szemben mind több szó esik a művészi forma specifikus jelentőségéről és jelentéséről, egybehangzóan *Engels*szel, aki elképzelhetetlennek tartotta a művészi formán kívül megnyilatkozó tendenciát, *Gramsci*val, aki arról beszél, hogy „a műalkotás sajátos, specifikus jellege a művészi forma területén nyilatkozik meg",[4] s *József Attilá*val, aki szerint „a művészetet valóban a forma teszi, azonban ennek a formának a művészi mivoltát a jelentése, a tartalma adja".[5]

Ezeket a klasszikus megfogalmazásokat nem egyszerűen csak a tekintélyi elv élteti. Alátámaszják az újabb tudományos kutatások, így például a pszichológiának — az esztéták által még nem is kellőképpen hasznosított — eredményei. Különösképpen figyelemre méltóak *Rubinstein*nek az észlelésre, így a művészi észlelés természetére is vonatkozó, kísérletileg bizonyított következtetései. „Az észlelésben — írja — a forma bizonyos relatív módon független a tartalomtól." „A forma, noha bizonyos relatív önállósága van a tartalommal szemben, ugyanakkor össze is függ vele. Az észlelésben nem forma *és* tartalom van jelen, hanem valamely *tartalom formája*, és maga a struktúra az észlelés értelmi tartalmának strukturáltságától függ."[6] A pszichológiai kutatásokkal egybevágó következtetésekre jut a szociológus, amikor azt hangsúlyozza, hogy az „irodalomnak a tudatban élő értékrendszerrel és nem elsősorban a »külső«, objektív világgal, az ebben megnyilatkozó tudományos programokkal, rendszerekkel és struktúrákkal, sem ezek megfigyelésével, még kevésbé konstruálásukkal van dolga".[7] Egyes filozófusok, tudósok — éppen azért, mert nem értik vagy félreértik a művészet valóságtükröző, megismerő jellegzetességét — szkeptikusok a művészet és irodalom jelenkori súlyát és jövőbeni távlatait illetően. Ám ez a szkepszis termékeny: a művészet és irodalom változó, új tartalmakkal gazdagodó funkciójának egzaktabb vizsgálatára ösztönöz. Mintegy reákényszerít annak megválaszolására, hogy milyen megvilágítást kap az ember napjaink művészetében, milyen új, eddig nem ismert aspektusai bontakoznak ki napjaink úttörő szocialista realista alkotásaiban.

A szocialista realizmus humanizmusa és az emberábrázolás fejlődő módozatai

A szocialista realizmus vita központi témája tehát *az ember a művészetben* téma. A konzervatív és dogmatikus realizmus-koncepciók,

[4] Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. — Kossuth Kiadó, 1965.
[5] József Attila: Összes művei. III. köt. — Akadémiai Kiadó, 1958.
[6] Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. — Akadémiai Kiadó, 1964. I. 331.
[7] Varga Károly: Irodalom és társadalomtudomány. — Kritika, 1964. 11. sz. 13.

Digitized by Google

mint ismeretes, a humanizmust a realizmussal azonosították, s minden nem realista, formabontó, „antirealista" törekvést elvileg dekadensnek, antihumanistának minősítettek. Változást és bizonyos fellélegzést jelentett annak kimondása, hogy „a humanizmus nem mindig és kizárólag a realizmussal együtt jelenik meg. A kérdésnek történeti, dialektikus megoldása nélkül leszűkítenénk az emberiség gazdag művészeti és humanista örökségét, és a szocialista realizmust leggazdagabb szellemi forrásvidékeinek egy részétől zárnánk el".[8]

E kérdések körül továbbra is kiélezett vita folyik. Mutatják ezt az olyan — immár megengedő, ám mégis pejoratív értelemben kimondott — megállapítások, mint amilyenek a Társadalmi Szemle eszmecseréjében is elhangzanak. *Zoltai Dénes Klaniczay Tiborral* vitatkozó cikkében úgy látja, hogy „pl. a Kritika hasábjain" kifejtett nézetek szerint „a szocialista realizmus a legélesebb ellentétben áll a realizmussal, mint a 19. századi polgári művészet egyik vezető irányzatával, de felveheti és fel is veszi magába a polgári világ bomlásáról valló 20. századi avantgardizmus különböző művészeti eredményeit".[9] Ám az ilyen kitételek egyszersmind arról is árulkodnak, hogy egyes vitapartnereink még most sem értik a legfontosabb kérdésfelvetéseket, s ezért nem tudnak filozófiai fedezékeikből a gyakorlat terepére bátorkodni. E vitákban korántsem csupán az avantgardizmus rehabilitálásáról esett szó,[10] hanem a művészetnek mint művészetnek a rehabilitásáról s ezzel együtt a legrégebbi korok valamennyi művészeti eredményének felhasználásáról. Épp *Klaniczay* írta le *Sodrásban* című filmünket elemző vitairatában, hogy „a szocialista realista művészet számára elvben minden múltbeli *érték* egyformán értékes hagyomány; hogy pedig a gyakorlatban melyikre célszerű támaszkodnia és kell támaszkodnia, azt nem valamely elvont stílus-norma, hanem a konkrét cél, helyzet, a mai műalkotás mondanivalója, tárgya szabja meg".[11] Sőt, bármily meglepőnek tetszik, szó volt a 19. századi realizmus bizonyos értékes hagyományainak rehabilitálásáról is. Némely Lukács-vulgarizátorok ugyanis a „nagy" realisták iránti bűvöletükben buzgón kirekesztették az „igazi" művészet köréből a múlt század „kis" realistáit; purifikátori hevületüket követve akár el is temethetnénk a századelő oly értékes művészeit, mint *Gozsdu* vagy *Tömörkény*.[12] Hasonlóképpen azt sem látják be, hogy e viták legfőbb tartalma nem egyszerűen a hagyomány, a művészeti örökség legszélesebb értelmű rehabilitálása volt, hanem a szocialista realizmusnak mint művészetnek s esztétikájának továbbfejlesztése a jelenkor művészeti produkciója alapján.

A viták fő hangsúlya a nemzetközi vitában is áttolódik az emberábrázolásra, illetve annak a szocialista realizmusban lehetséges módozataira. Ezt visszhangozza *Szucskov* és *Garaudy* vitája az *Inosztrannaja Lityeraturá*ban. Lényegében az 50-es években virágzott „realizmus-

[8] Nyírő Lajos: Realizmus általában — vagy szocialista realizmus? — Kritika, 1963. 3. sz. 40. l.
[9] Zoltai Dénes: Vitánk módszertani feltételei. — Társadalmi Szemle, 1965. 10. sz. 112. l.
[10] Illés László: Régi viták az avantgarde-ról; Újabb viták az avantgarde-ról. Kritika, 1963. 2. és 1964. 4. sz.
[11] Klaniczay Tibor: „Sodrásban". Kritika, 1964. 7. sz. 6.
[12] Hermann István: Korszerű-e a realizmus? Tiszatáj, 1963. 12. sz.

Digitized by Google

antirealizmus" koncepció ütközik itt meg egy antidogmatikus szemlélettel. *Szucskov* szemében minden olyan művészet, amely elveti a tárgyak érzékien valószerű ábrázolását, a művészet alaptörvényét sérti meg. *Garaudyt* a „deformálás" és a „transzformálás" művészeti elvének hangoztatása miatt „szubjektív idealizmussal", a „bogdanovizmussal" vádolja.

A mi álláspontunkat nem pusztán *Garaudy* meggyőző érvelése befolyásolja. Nem ő mondta ki első ízben az új művészi perspektíva, a művészet teremtő jellege mellett állást foglaló alapelveket a marxista esztétikában. Kiváló teoretikusok, *Lunacsarszkij, Eizenstein, Balázs Béla, József Attila*, jórészt saját művészi gyakorlatuk tapasztalatait általánosítva, már évtizedekkel ezelőtt beszéltek a művészet „deformáló" és „transzformáló" visszatükrözéséről. *Eizenstein* pontosan tudta, hogy amit a primitív és avantgardista festészeti irányok a térben megvalósítottak, ahhoz hasonlót valósítanak meg a forradalmi szovjet filmművészek az időben. „Amikor egy egyszerű eseményt hallatlan aránytalanságokkal bontunk alkotóelemeire, mint: összekulcsolt kezek közelképe, egy birkózás kis secondja, kidülledő szemek nagyközelije; tehát különböző síkokban montázsszerűen szétbontjuk az eseményt, és például egy szemet az emberi alak kétszeresére nagyítunk. Ezeknek az éktelen abszurditásoknak az összegezésével a felbontott eseményt újra egyetlen egésszé egyesítjük, csakhogy már a mi szemléletünknek megfelelően." És nem késlekedett a megfelelő művészetelméleti következtetések levonásával sem, hirdetve, hogy „a természetes arányoknak mindenkor meg kell hajolni a képszerű arányok előtt... a távolságoknak megfelelő méretek sohasem a mértani perspektíva törvényeit, hanem mindenkor a szerkesztés szükségleteit követik", s hogy „semmiképpen sem az abszolút realizmus az észlelés helyes formája. Mindössze egy adott formájú társadalmi rend függvénye".[13] E megállapításokkal elvileg teljesen egybehangzik, amit *József Attila* a kanti „magánvaló szépség" és a művészetben jelentkező, a természeti szépről és a klasszikus szépségről kialakult fogalmakat félrevető „rút" természetéről, történeti viszonyáról ír.

E művészeti alapelvek tisztázása és továbbfejlesztése nemcsak elvont elméleti szükségletből fakad, hanem napjaink szocialista realizmusának eleven gyakorlata igényli ezt. Az egyetemes szocialista művészet emberábrázolásában és egész skáláján megfigyelhetők ezek az új fejlődéstendenciák, *Solohovtól Aragonig, Szolzsenyicintől Semprunig*, nemkülönben a mai magyar művészet, a szocializmus világnézetének elkötelezett művészet alkotásaiban.

Tíz évvel ezelőtt még a lírában is újdonságszámba ment, midőn *Juhász Ferenc A tékozló ország*-ban az objektív időviszonyokat felbolygatva, egy benső, szubjektív idő látszólagos rendezetlenségében ábrázolta a Dózsa-forradalom eseményeit és résztvevőit. S még meghökkentőbbek Juhász költői képei, ezek a „normális" költői képekhez képest deformált, hiperbolikusan túlnövesztett, s egyben mikroszkopikusan bontott formációk. Azóta ez a lírai módszer — *Benjamin, Nagy László*,

[13] Eizenstein: A filmrendezés művészete. — Gondolat Kiadó, 1963. 184—188.

Digitized by Google

Garai lírájának sajátságos, egyéni változataiban — általánossabbá vált, s olyan különleges lírai struktúrákhoz vezetett, mint *Az éjszaka képei*, a *Vérző zászlók alatt*, a *Menyegző* és a *Tűztánc*.

Ma ugyanez az eljárásmód egyre természetesebben hat az objektív műfajok területén is, azoknak a regényeknek és filmeknek sorozatában, amelyekben alkotóik egyetlen hősük tudatvilágába foglaltan tárják fel a dolgok, történések, tárgyi és emberi viszonylatok bonyolult összefüggésének rendjét. Gondoljunk a *Részeg eső*-ben a *Rozsdatemető*-ben, a *Hideg napok*-ban, a *Próféta voltál szívem*-ben, *Az orvos halála*-ban követett eljárásmódokra, a *Húsz óra* kompozíciójára. És gondolhatunk a mai ember bonyolult kapcsolatrendszerét, tevékenységformáit racionális vízióba foglaló festményekre és szobrokra, amelyekben művészi formává változott a gondolati igényesség, az igazság művészileg tudatos felkutatásának igénye. E műveket szemlélve általában bonyolult forma-struktúrákkal állunk szemben, és mögöttük egy új, a XX. kongresszus óta a társadalmi gyakorlatban megnyilvánuló humanizmus-koncepciót fedezhetünk fel.

A korszakos művészi változások, forradalmak rendszerint a művészi perspektíva minőségi változásaival járnak együtt. Ha nem is egyforma érettséggel és intenzitással, e változás észlelhető a jelenlegi fejlődés produkálta új műalkotások mögött is. A *Húsz óra* című filmről írva használtam azt a meghatározást, hogy a regény és a film alkotóinak nézőpontja egyaránt „mozgó nézőpont", „összetett perspektíva", s ennek meglétével magyaráztam a műalkotás sajátos, „szimultán", „gondolati" formájának keletkezését, mind a regénybeli elbeszélés, mind a rendezői kompozíció, mind pedig az operatőri képi formába öntés szintjén.[14]

A lineáris epikát felváltja a szimultán szerkesztési mód, a monológ interieurt a „kollektív" monológ, egy hatalmas modern kórus, amelynek szereplői nem harmonikusan egybehangzó, hanem diszharmonikusan felelgető, egymással ellentétes motívumokból épülő, egyéni igazságokat szólaltatnak meg.

A „mozgó nézőpont" átváltoztatja a közvetlen, konkrét művészi formákat is. A régi, hagyományos műfajok eltűnését, módosulását, újak keletkezését az impresszionista kritika is észreveszi már. De nem tudja feltárni azt, hogy milyen közös törvényszerűségek alakítják, fejlesztik ezeket az új műfajokat. A „lírai szimfónia", a „drámai regény", a „filmregény", s a külső cselekmény helyett gondolati folyamatot, érzelmi és intellektuális vívódást kifejező új filmtípus, valamint a „rotációs perspektíva" törvényei szerint épülő, s a gondolati igényesség és rend, az igazság tudatos és racionális szféráinak keresése jegyében megkomponált kép és szobor közös és speciális sajátosságai végső soron ezen új nézőpont, „összetett perspektíva" kialakulásával kapcsolatosak. Ez a gyökere az időformák látszólagos szubjektivizálódásának, vagyis az objektív idő összetettebb, a valóság bonyolultabb összefüggéseit, s az emberi gondolkodás, időérzék differenciálódását egyaránt tükröző formák megjelenésének. És ez a hátterük az — újabb szocia-

[14] Dlószegi András: A Húsz óra — filmen. — Kritika, 1965. 4. sz. 3.

Digitized by Google

lista irodalmunk egyes alkotásaiban jelentkező — „térszerű formáknak", amelyekről pontosan kimutatható, hogy nem egyszerűen az elidegenedés formai reflexei, hanem éppen ellenkezőleg, az elidegenedés leküzdéséért folyó humánus küzdelem objektivált formái. S végül ez áll a klasszikus művészi kép bomlása, s egy újfajta, összetettebb művészi kép kialakulása mögött, beleértve annak bonyolult formáit és legegyszerűbb formáit, az életképet és a portrét is.

A „mozgó nézőpont", az „összetett perspektíva" azonban korántsem valamely semleges tényezője a művészi alkotás-folyamatnak. Épp úgy szoros összefüggésben áll a művészben élő értékhierarchiával, elkötelezettséggel, mint az alkotási folyamat végeredménye, a műalkotás tartalmi és formai minősége. A modern művészet fejleményeit szemlélve gyakran lehetünk ellentmondásos jelenségek tanúi. Az ellentmondások kiváltója: a művészi világnézet progresszív törekvéseit keresztező hamis elkötelezettségi pozíciók, túlhaladott, anakronisztikus ideák, értékek nézőpontba kerülése. Ilyen jelenséget figyelhetünk meg *Illyés Gyulánál*, aki a „mozgó nézőpont" segítségével képes föltárni a *Mozgó világ* költői csodáit, egyszersmind azonban „vátesz-elméletével", a hamis elkötelezettség-tudat, a polgári ideológiára jellemző „társadalmi részprobléma-kezelés" alapján, gyakorta visszaesik egy statikus és metafizikus nézőpontra.[15] Hasonló ellentmondások tárulnak fel a korunk fő mozgástendenciáit sok vonatkozásban megértő, de mégis idealisztikus alapokról szemlélődő egzisztencialisták esztétikájában is.[16]

S kritikus pontot jelent ez a probléma a marxista esztétikában is. *Garaudy*, aki legutóbbi megnyilatkozásaiban sokat tett „parttalan realizmus"-koncepciójának pontosabb, tudományosabb megfogalmazásáért, még mindig hagyott nyitva kérdéseket. Nem találhatjuk kielégítőnek a humanizmusról és a szocialista művészeti elkötelezettségről adott meghatározását. Erről kifejtett kritériumai túlságosan általánosak, annyira, hogy egybemossák a marxista és a nem marxista humanizmus-koncepciókat. Maga mondja ki, hogy a „parttalan realizmus" koncepciója mögött a „parttalan humanizmus" látomása húzódik meg. Az ő szemében *Picasso* „festői humanizmusa" „minden század és minden földrész teremtő emberi aktusát" közvetíti; *Saint John-Perse* „ateista humanizmusa" a „parttalan ember" dicsőítése; *Kafka* pedig azért jelentős író, mert átülteti „a jövő elé táruló nagy humanizmus kifejezéseire a negatív teológia elködösített eljárásait".[17] Helyesen ismeri fel, hogy korunkban nem csupán egyetlen humanizmus-koncepció létezik, s hogy a közöttük korunk történelmi feltételei alapján megindúló „párbeszédnek" a művészet fontos tényezője. De hogy melyek a nem marxista és a marxista humanizmus alapján létrejövő különböző művészi alkotásoknak a sajátos, elválasztó és megkülönböztető kritériumai, arra *az esztétika nyelvén* nem ad választ. E hiányosság okozza, hogy esztétikájában olyan feloldhatatlan ellentmondásokba jut, mint az „absztrakt realizmus" teóriája. Természetesen egyetértünk

[15] Kiss Lajos: Az esszéíró Illyés. Kritika, 1965. 11. sz.
[16] Köpeczi Béla: Az egzisztencializmus filozófiájának és esztétikájának fő vonásai. Kritika. 1965. 5. sz.
[17] Garaudy: Parttalan realizmus? — Európa Kiadó, 1965. 98., 108., 171.

Digitized by Google

vele abban, hogy — szemben a dogmatizmus manővereivel — az absztrakt művészetet is művészetnek tekinti; de ehhez fölösleges egyszersmind a realizmus bástyái mögé is bevonnia.

Azt tapasztaljuk, hogy a konkrét esztétikai elemzés minden esetben ki tud mutatni ilyen, a művészi struktúra minőségében, a művészi forma sajátosságában megragadható különbségeket. A „regénytelen regény", a „torzóban gondolkodás", a „végtelen töredék" esztétikai minőségének fölfedezése *Kafka Kastélyában*;[18] annak kimondása az „új tárgyiasság" lírai elvét követő modern polgári lírával kapcsolatban, hogy „még egy lépés a tárgyiasság felé, és a költészet megszűnik nyelvi művészet lenni, még egy lépés a szimultán filmtechnika felé — és az esetlegesség olyan fokára jutunk, ahol a struktúra egybeesik a művészileg alakítatlan valóság szimultán esetlegességével, amikor is a költészet megszűnik tudatos alakítás, szerkesztés, teremtés: azaz művészet lenni";[19] — esztétikai értelemben von határvonalat a polgári művészetben megnyilatkozó „deformálás" és a szocialista művészet „deformáló" újrateremtése között.

A modern polgári regény produkcióival szembesítve az új regénystruktúrát megvalósító szocialista törekvéseket, már korábban is leszűrhettük azt a tanulságot, hogy „korunk két regényirányzata között a polémia nemcsak világnézeti, hanem esztétikai síkon is folyik: két egymástól eltérő regény-struktúra, építkezési elv áll egymással szemben... A mai polgári regény alapvető struktúrája egy átélő-szemlélődő struktúra... Ezzel szemben a mai szocialista regény — a cselekvő felelősség világképének megfelelően — esztétikumában is a cselekvés demiurgoszát, teremtő elvét hordozza".[20] Hasonló strukturális különbséget fedezhetünk fel az olyan — egyébként korunk film-törekvéseinek közös forrásaiból származó — filmek között, mint egyfelől a *Húsz óra*, másfelől a „lírai konfesszió" jellegű *Fellini*-filmek,[21] valamint *Antonioni* „tényfilmjei". Ez utóbbi vonatkozásban maga az olasz filmkritika szögezi le, élesen világító analógiát húzva struktúrájukban azonos, de jelentésükben mégis különböző művészi jelenségek között: „Ezért Fábry Zoltán filmjének nemcsak politikai vonatkozása érdekes, hanem expresszivitása is. Az ilyen típusú filmek túlmennek Antonioni módszerének részleges bíráló lehetőségein: sőt, szembehelyezkednek módszerével a konfliktusok történelmi beállításával, s azzal, hogy ezáltal megteremtik a film és a tömegek nélkülözhetetlen kapcsolatát".[22]

Ahhoz, hogy az esztétikai kritériumokat helyesen állíthassuk fel, látni kell a keresztény és polgári, valamint a marxista humanizmus közötti filozófiai differenciákat. Az előbbiek számára az „emberi lényeg" alapjában véve mindig transzcendens és elvont marad, a marxista humanizmus számára viszont az ember konkrét, materiális feltételekből összegződő lény, aki önmagát teremtette és teremti szünte-

[18] Almási Miklós: Vita Kafka Kastélyában. — Kritika, 1965. 6. sz. 34.
[19] Martinkó András: Élet és költészet képekben. Jean Follain költészetéről. — Kritika, 1965. 12. sz.
[20] Diószegi András: A mai regény világképe. — Kritika, 1963. I. sz. 36.
[21] Nemeskürty István: Fellini és a filmművészet nagykorúsága. — Kritika, 1964. 8. sz. 22.
[22] Antonio Trombadori: URSS e Ungheria pari a Mosca — Rinascita 1965.. 30. sz. 29.

Digitized by Google

len újjá. A lényegük szerint szemlélődő természetű humanista koncepciók „legnemesebb eszméi" és az emberrel szüntelenül szembenálló külső erők között feloldhatatlan ellentét van, az ember elvileg kiragadhatatlan az elidegenedés állapotából, a marxista humanizmus aktív természete viszont az elidegenedés progresszív leküzdésének irányába mutat. A marxista humanizmus nem „eszméket" valósít meg, hanem magát az embert valósítja meg azzal, hogy az ember tudatos hatalma és ellenőrzése alá vonja mindazon erőket, feltételeket, amelyek az emberre, a szakadatlanul változó és újrateremtődő „emberi lényegre" hatással vannak. Mindezt *Garaudy*, a filozófus, jól tudja, és kitűnően fejezi ki.

De az ebből adódó következtetéseket az esztétika szemszögéből nem gondolja egészen végig. Nem kizáró, hanem dialektikus viszony van a modern polgári és szocialista művészet törekvései között, ez igaz. E viszonyban azonosságok és különbségek, párhuzamosságok és ellentétek, közös pozíciók és ezeknek a szocialista művészet részéről történő tagadásai és túlhaladásai foglaltatnak. S mindez a műalkotásban, a benne kifejezett esztétikumban megmunkálva történik. Minden művészi alkotás elve a „deformálás", a teremtő újraformálás, mégpedig mindig a humánum történelmileg és társadalmilag, logikailag és pszichikusan feltételezett mértéke szerint. Ez a mérték pedig változó, különböző, s ezek a különbségek nem maradnak hatás nélkül az alkotói folyamat végeredményére, a műalkotásban adott új művészi struktúrára, formai minőségre. S nem közömbösek a műalkotás végső aktivitása, a társadalmat és embert formáló, teremtő aktivitásának hatásfoka szempontjából sem.

A művészi érzékelés fejlődő jellege

Mindazon alkotások, amelyek a művészet nyelvén szólnak — előbb vagy utóbb, néha csak szívós küzdelmek után — mindig megtalálják az utat nemcsak az „értőkhöz", hanem a tömegekhez is. Mégis, és ez törvényszerűnek tekinthető, rendszerint ellentmondás van egy adott korszak művészetének megjelenési formája és a legszélesebb értelemben vett tömegek tudatállapota, művészi érzékelő képessége között, s ez az ellentmondás csak folyamatszerűen oldódhat fel. Az esztétikának és a művészetkritikának sajátos funkciója van ebben a folyamatban. Az „érthetetlenség", a „homályosság", az „antidemokratizmus" tételének ijesztgető hangoztatásával lassíthatja, megmerevítheti — az esztétikailag új természetének felkutatásával és megmagyarázásával viszont szélesítheti és racionális keretek közé szorítja ezt a folyamatot. Természetesen csak abban az esetben, ha mindenkor szoros és racionális kontaktusra is képes egy-egy adott korszak — igen sokszor rendkívül bonyolultan rétegeződő — közönségével.

Ebben a kutató munkában és a megfelelő következtetések levonásában az esztétát zavarhatják a túlságosan mechanikusan alkalmazott, a művészi visszatükrözési folyamat sajátosságát csak elvben hangoztató ismeretelméleti teóriák. A Társadalmi Szemle hasábjain zajló eszmecserében is kifejezésre jutottak ilyen tételek.

Hogyan keletkezik a művészi struktúra, a művészi forma, a mű-

Digitized by Google

vészi kép; hogyan jön létre a művészi visszatükrözés? Ez a probléma a tárgya *Kiss Lajos Realizmus és absztrakció* című vitacikkének, ennek a számos helyes észrevételt tartalmazó, de mégis nagyon egyoldalú írásnak.[23] *Kiss Lajos* a művészi kép keletkezését csak egy elvont ismeretelméleti séma szerint követi nyomon, úgy mint egy elszigetelt, egyedi tudatban végbemenő folyamatot. Pusztán logikai megközelítését adja egy olyan jelenségnek, amelynek pszichológiai alapról is indulva lehet csak magyarázatát adni. Ezzel pontosan azt kívánjuk mondani, hogy a művészi visszatükrözés ismeretelméletéből *sohasem*, a legáltalánosabb fokon sem kapcsolható ki a *pszichológiai momentum*, az a sajátosság, amelyre Rubinsteint idézve, előbb már hivatkoztunk. A művészi észlelés pszichológiai meghatározottsága: ez az a *küszöb*, amelyen át az általános visszatükrözés szférájából a specifikus, művészi visszatükrözés világába léphetünk. A művészet is, a tudomány is a társadalmi gyakorlat egy-egy meghatározott formája; a tudósnak és a művésznek egyaránt „társadalmi szeme", „társadalmi füle" van, mindkettő társadalmilag érzékel. De a tudósnak, hogy objektív, tudományos ismeretet adhasson, ki kell kapcsolnia szubjektivitását, a művész pedig éppen ellenkezőleg — objektív, művészi ismeretet csakis szubjektivitása megőrzése, lehető teljes érvényesítése mellett adhat. Mindaz, amit a művész érzékel, sohasem tiszta empiria — mint a mikroszkóppal, számológéppel, laboratóriumban dolgozó tudós és mérnök érzéklete —, hanem legtöbbször már többszörösen, bonyolult áttételek útján érzékelten, a tudat számára megformáltan van adva. Amit a művész tükröz, az már maga is bizonyos tükörkép; *a valóság közönséges vagy fejlett tudatformák által visszatükrözött képmásának művészileg újjáteremtett képe.* Csakis így érthetjük meg, miért játszanak a művészi visszatükrözésben oly nagy szerepet az író egyéni, empirikus ismeretein kívül az egyéb tudatformák, a mítoszok, a vallás, a tudomány, a naiv reális tudat és a hamis tudat közvetítette, készen kapott képek, fogalmak, ideák.

Kiss Lajos is hangsúlyozza, hogy a művészi kép struktúrájában az „érzéki" és „nem érzéki" principiumok egyaránt jelen vannak. Ezért említi *Shakespeare Hamletjét*, *Vörösmarty Vén cigányát*, *Gorkij Éjjeli menedékhelyét*, *Ady Harc a Nagyúrral* és *József Attila A város peremén* című költeményét. De látható, hogy nem veszi észre, vagy nem tekinti fontosnak az eltérést a különböző korokban keletkezett műalkotásokba foglalt „nem érzéki principiumok" között. És épp azt nem látja meg, ami a leglényegesebb: a különböző előzetesen adott tudatformákra, értelmi struktúrákra épülő művészi visszatükrözési formák szükségképpeni, strukturális különbségét. Nem méri azt az óriási, minőségi ugrást, amely például *Vörösmarty* mitológiákban és vallásos képzeletekben „egyediesülő" s így érzékelhetővé váló „nem érzéki principiumai", valamint *József Attila* versének demitologizált, s mintegy fogalmi meghatározásokban „egyediesülő" és sajátos logikai érzék útján érzékelhető képei között van.

Nem szeretnénk abba a hibába esni, mint a „realizmus-antireali-

[23] Kiss Lajos: Realizmus és absztrakció. Társadalmi Szemle, 1965. 3. sz.

Digitized by Google

mus" teória egyes képviselői (pl. *Nyedosivin*), akik úgy képzelték, hogy a reneszánsz óta a mitologikus forma — tehát lényegében a szimbólum és a metafora — anakronisztikus, s hogy csak a közvetlen, realista visszatükrözésnek van történeti jogosultsága. *Vörösmartyt* és *József Attilát* nem szembeállítjuk egymással, hanem *megkülönböztetjük* őket, s épp ezzel emeljük ki mindegyikük alkotó módszerének társadalmi és individuális jellegzetességét, tehetségük eredetiségét. S így azt is látjuk, hogy a művészetnek minden korban lehetséges és szükséges is új metaforákat, szimbólumokat, mitológiákat teremtenie. Századunk művészete, beleértve a szocialista művészetet is, rendkívül gazdag és termékeny ebben a tekintetben. S amint erre a *Kulturális Elméleti Munkaközösség*nek *„A szocialista realizmusról"* szóló dokumentuma nagyon időszerűen mutat rá, a nem európai népek művészetének sajátos hagyományai a modern művészeteket ilyen értelemben még tovább inspirálják, s ezen inspirációk sajátos természetével az esztétikai kutatásnak is számolnia kell.[24]

Emellett azonban — s furcsa módon *Kiss* ezt látszik nehezebben megérteni — a modern művészi visszatükrözés fejlődésének megvan a maga sajátságos iránya is. Kétségtelen tény, hogy a társadalmi gyakorlat, a politika tudatosabbá válása, valamint a tudományok határtalan fejlődése kialakította és kialakítja a művészetek tisztán intellektuális, demitologizáló és deszimbolizáló, logikai-fogalmi struktúrákban építkező, s ezekben érzékiesülő irányát is. Hiszen a tudomány a művészetet nemcsak új ismeretekkel gazdagítja, nemcsak nyelvét és metoforakincsét újítja meg, hanem — és ez a legfontosabb — átváltoztatja a szemléletét is. Olyan szemlélettel ajándékozza meg, amelyről a puszta öt érzéke által elérhető világra és a mítoszok fantáziájára támaszkodó művésznek fogalma sem lehet. Bonyolult, az emberi érzékelés korlátait áttörő eszközeivel korábban elvileg érzékelhetetlennek tekintett valóságokba pillant be.

Így például a fényképezőgép, a különböző lencserendszerek, majd a filmművészet felfedezésének következménye, „hogy megtanultunk optikailag asszociálni, optikailag következtetni, optikailag gondolkodni".[24a]

Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor nemcsak a művészi perspektíváról, a művészi kép természetéről kialakult hagyományos fogalmainkat kell revideálnunk, hanem a művészi érzékelés határairól alkotott, a művészet gyakorlata által túlhaladott teóriáinkat is. Ez utóbbi, éppen úgy mint az előbbiek, történelmileg feltételezett, s az emberiség történelmi fejlődésével együtt alakul, fejlődik. Nem lehet tehát a jelenkor emberének — értve ezen a legszélesebb tömegeket is — művészi érzékelő képességét lezártnak, konvencionális határokon belül mozgónak tekinteni. Igaz, hogy — amint *Marx* a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban megállapítja — „valamely tárgy értelmét számomra csak az annak megfelelő érzék adja meg, a tárgy értelme mindig csak annyira mehet, amennyire az *én* érzékem megy, ezért a társadalmasult

[24] A szocialista realizmusról. — Társadalmi Szemle. 1965. 2. sz. 58.
[24a] Vö. Balázs Béla: Polemia nem a film elméleteről, hanem az elmélet módszeréről általában. Kritika, 1964. 1. sz. 42.

Digitized by Google

embernek *más* érzékei vannak, mint a nem társadalmasúltának."[25] Minden tárgy, minden valódi művészi alkotás előbb-utóbb megteremti a felfogáshoz szükséges érzéket. Ezt tanúsítja a klasszikus öt érzék kifejlődése. Kérdés azonban, hogy az öt érzék egyszer s mindenkorra adott alapja-e a művészi érzékelésnek, vagy pedig számolnunk kell az emberi természet történeti fejlődésével is. A marxista antropológia, etika és pszichológia ez utóbbi mellett foglal állást, kimondva, hogy „az ember természete az adott kor embereinek minősége".[26] Már *Marx* is megemlékezett bizonyos „szellemi érzékekről". A modern pszichológia ezeknek, mint legkülönbözőbb észlelési képességeknek — logikai érzék, „naiv fizika", vagyis az idő és tér stb. észlelésének — konkrét, materialista elemzését adja. Kísérletileg is ki tudja mutatni, hogy milyen szerepük van a művészi érzék differenciálódásában, s megfordítva, azt is, hogy a modern művészetek fejlődése hogyan hat képződésükre.

Mindezek a megfontolások arra késztetik az esztétikát és a művészeti kritikát, hogy ne csupán a művészetnek és a művészeknek tekintse feladatául a széles tömegekbe való behatolás, vagyis a széles tömegek művészi érzékelési szintjéhez való alkalmazkodás képességét. A széles tömegekre háruló, a mi társadalmi viszonyaink között szinte a kor parancsaként jelentkező feladat: *elsajátítani* a művészet valamennyi értékét, különösképpen a kor leghaladottabb művészete és művészei által teremtett értékeket. Az esztétikának és a művészeti kritikának tudnia kell elősegíteni ezt a folyamatot.

A művészi érték a szocialista realizmusban

A humánum és a művészi érték szoros, kölcsönös összefüggésére az újabb marxista értékelméleti kutatások hangsúlyozottan rámutatnak. Újabban bontakozik e téma magyar irodalma is. A „szellemi" — kulturális, politikai, jogi, esztétikai — értékek „sokrétűsége";[27] ezen értékek általános emberi jellegének és osztály-meghatározottságának kérdései;[28] az esztétikai érték történetisége, relativitása, az „értékelése végtelen folyamatában kibontakozó" „abszolút értékkel";[29] a valóság, mint az esztétikai érték kritériuma, beleértve az emberi szubjektivitást, „a művészeti folyamatban jelenlevő valóságos emberek magatartását és cselekedeteit formáló hatást":[30] ezek olyan felismerések, amelyekre építve pontosabbá tehetjük a művészi érték sajátosságát közelítő meghatározásunkat.

Művészi funkciót — bármely korban és bármilyen osztálymeghatározottság alapján jött is létre — csak az a műalkotás tölthet be, amely képes hozzájárulni a humánum megőrzéséhez és fejlesztéséhez, pontosabban: „az emberi lényegnek" az emberi érzékek megőrzése és fejlesztése útján történő szüntelen újjáteremtéséhez. Művészi érték ott és

[25] Marx—Engels: Művészet és irodalom. — Szikra, 1946. 37—38.
[26] Farkas Endre: Tézisek „A marxista antropológia, mint az etika egyik elméleti forrása" c. előadáshoz. (Kézirat.)
[27] Huszár Tibor: Az erkölcsi értékről. Kritika. 1965. 6. sz.
[28] Barta János: Marxista értékelmélet és esztétika. Valóság, 1965. 7. sz.
[29] Miklós Pál: Művészet, történetiség, érték. Kritika. 1965. 6. sz. 6.
[30] Szili József: A szocialista művészet sajátossága. Kritika, 1965. 8. sz. 45.

Digitized by Google

abban az arányban jön létre, ahol és amilyen mértékben az adott műalkotás ezeknek a feltételeknek megfelel. A kérdést nem csupán egyes műalkotások, hanem az egész művészeti folyamat szempontjából vizsgálva, egyformán fontosnak kell tartanunk a művészet *megőrző-felhalmozó* és *fejlesztő-megújító* funkcióját; egyszerre kell értékként számontartanunk a hagyományos és az újat képviselő értékeket. A hagyományos értékek nemzedékenként ismétlődő birtokbavétele nélkül az emberiség (illetőleg annak egy-egy meghatározott közössége) lemondana, elfeledkezne arról, amit az előtte járt generációk már megszereztek. Az új értékek nemzedékenként ismétlődő létrehozása nélkül viszont lemondana tulajdon emberi természetének fejlesztéséről, lemondana arról a humánus többletről, amelyet az ember számára a fejlett, sokoldalú érzékek útján történő eligazodás jelenthet a valóság mind bonyolultabbá váló viszonylatai között.

Mindezek alapján tehát művészi értéknek tekintendő mindazon műalkotás, amely *az emberi lényegnek a humánus érzékek útján történő kiképzésében reális funkcióval bír.* Az érzékeken keresztül való hatni tudás: ez az a választó *kritérium*, amelynek segítségével megkülönböztethetjük a művészit a nem művészitől. Számos műalkotást viszont, amely egyébként művészi alkotásra is jellemző, de mellékes specifikumokkal bír (felveszi a művészi formai külsőt, ismereteket közöl, bizonyos osztályálláspontot képvisel, nemzeti jelleget hordoz stb.), nem tekinthetünk művészi értéknek, mert az érzékek kiképzésében nincs semmiféle pozitív funkciója. Sőt esetleg negatív hatást tölt be: tompítja az érzéket, mint az epigonizmus, érzék-kioldó hatást tölt be, mint bizonyos pusztán szórakoztató, érzékcsiklandozó produkciók, rombolja vagy becsapja az érzékeket, mint a giccs. Mindezen megfontolások alapján szükséges minduntalan emlékezetünkbe idéznünk a művészit a nem-művészitől élesen megkülönböztető állásfoglalásokat. Például *Zdenek Nejedly*-ét, aki rendkívül világosan fogalmazza meg: „Csakis az igazi *művészet* lehet realista, nem pedig a kontármunka, vagy a művészietlenség bármilyen formája... A mázolás mázolás marad, még ha realista arculatot ölt is. Legfeljebb realisztikus mázolás lehet, de nem realista művészet... A realista művészet minden esetben közelebb áll a szimbolista, vagy egyéb, nem realista *művészethez*, mint bármilyen, akár ún. »realista« álművészethez vagy művészietlenséghez..."[31]

A művészeti érték általános emberi feltételezettségének, a humánus érzékben történő realizálódásának a hangsúlyozása azonban semmiképpen sem jelentheti azt, hogy a művészeten *belül* nincsenek különbségek, nem állíthatók választó kritériumok az egyes értékek közé. Vannak ilyen választó kritériumok, s ezeket jelezve egyszersmind szeretnénk visszautalni a „parttalan humanizmus" teóriájával kapcsolatban vitatott problémára. Nevezetesen arra a kérdésre, hogy a szocialista realizmus mint a jelenlegi világirodalom egyetemes és egy új korstílus felé mutató irányzata, bír-e megkülönböztető értékkritériumokkal.

[31] Zdenek Nejedly: Zenei tanulmányok. — Zeneműkiadó, 1963.

Digitized by Google

A megoldáshoz az alábbi kérdést feltéve jutunk el: vajon van-e elvont, semleges, öncélú emberi érzék és érzéklet, észlelés és észlelet? Az emberi érzékek történelmi feltételezettségéről, az objektív valósággal való kapcsolatáról mondottak eleve választ adtak e problémára. Nincs elvont, semleges érzéklet és észlelet, *nincs elvont, semleges művészi forma sem,* a művészi forma tehát nem lehet „magábanvaló" érték. A művészi *forma értékét végső soron mindig a jelentése adja,* azok a tartalmak, értelmi struktúrák, amelyek a művészi észlelés alapjául szolgálnak. A szocialista realizmusnak mint művészetnek az újságát, forradalmiságát azok az *új, új forrásokból származó jelentések* alapozták meg, amelyek a művészi formában kaptak specifikus művészi *jelentőséget.* A társadalmi gyakorlat, gondolkodás és világnézet centrumában egy új emberideál, az osztálytársadalmak emberét és emberi viszonylatait tagadó és a *kommunista embert tételező ideál áll.* A szocialista realista művészet specifikus értékét az adja meg és az teremtheti szüntelenül újjá, hogy milyen intenzitással vesz részt — a humánus érzékek teljes értékű kiképzése és fejlesztése útján — ezen új emberideál gyakorlati létrehozásában.

A szocialista realista művészet *jelentésének,* tartalmának minősége magyarázza e művészet alapvetően *forradalmi, újító természetét.* Ez éppenúgy megnyilvánul a végcélul kitűzött emberideált körvonalazó *világnézet* befogadásában, mint a valóság bonyolult összefüggéseit, az ember új viszonylatait művészileg föltáró *új művészi formák* teremtésére képes rugalmasságban. Mindezt a szocialista realista művészet viszonylag rövid története is igazolja. Ez nemcsak új művészeti eszmék születésének, hanem egy gazdag és sokrétű formai forradalomnak a története is. Elégedjünk meg ismét csupán a magyar irodalom tényeire való hivatkozással. Gondoljuk meg, milyen utat tett meg — a szocializmus „értelmi struktúrája" által adott jelentésekkel — a magyar regény a *Kárpáti rapszódiától* a mai „új hullámig"; a líra *József Attilától* új költészetünk szocialista „Pléïade"-jáig, a film, a *Talpalatnyi földtől* és a *Húsz óráig.* Mindezek a tények azt mutatják, hogy negyedszázad alatt nem is egy, hanem *két művészeti forradalom zajlott* le művészetünkben. Az egyik úgy jellemezhető, mint a hagyományos művészi formák egyesítése a szocialista világnézettel, a másik pedig úgy, mint forradalmian új művészeti formák megteremtése a forradalmian továbbfejlődő szocialista világnézet alapján.

Mindazok a művészi értékek, amelyek e permanens művészeti forradalom során keletkeztek, végső soron valamennyien egyetlen emberideál, a szocialista ember kimunkálásának történeti menetrendjében váltak konkrét művészi értékekké. Általános emberideált képviselnek, épp azzal, hogy szocialisták: s szocialisták azzal, hogy minden mozzanatukban a legáltalánosabb emberi lényeg megőrzését és fejlesztését szolgálják. Művészet és szocialista realizmus — egymástól elválaszthatatlan föltétele valamennyiüknek.

Diószegi András

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

Tallózás francia folyóiratokban

Esztétikai irodalmunkat szegényíti az, hogy nem figyelünk fel eléggé a testvérpártok elméleti folyóirataiban, vagy más baloldali folyóiratokban megjelenő tanulmányokra, elméleti jelentőségű megnyilatkozásokra. A szocialista realizmus körül folyó nemzetközi vitára már van kitűnő kitekintésünk, könyvkiadásunk is eredményesen tudósít a legfontosabb eseményekről, az egyéb témájú tanulmányok, cikkek rendszeres ismertetése, közlése, felhasználása azonban még késik.

A most kiválasztott három írás közül — amely a franciaországi marxista, vagy a marxizmushoz közel álló esztétikai tanulmányirodalomból ad ízelítőt — az *első** egy problematikus nagy írónak biztos tudással, jó ízléssel és marxista elvszerűséggel való értékelésére mutat példát. A *második*** a mexikói falfestészet műhelytitkaiba vezeti be az olvasót, s arról is tudósít, hogy miképpen vélekednek a mexikói kommunista képzőművészek a művészet pártirányításáról. A *harmadik* tanulmány*** nagy felkészültséggel elemzi *Aragon* legújabb regényét, s a szocialista realizmus vitájához is adalékokat nyújt.

* Anatoli Lounatcharski: Sur Marcel Proust. La Nouvelle Critique. 1965. 7—8.

** Le point de vue de Siqueiros. La Nouvelle Critique. 1965. 7—8.

*** Roland Desné: Roman et vérité. Sur „La mise à mort" d'Aragon. Cahiers du Communisme. 1965. 10.

LUNACSARSZKIJ PROUST-TANULMÁNYA közvetlenül a nagy szovjet kultúrpolitikus, esztéta és író halála előtt íródott, s az 1934-es szovjet Proust-kiadás előszavaként jelent meg. Cikke elején Lunacsarszkij plasztikus képet fest a francia regényírás múlt század végi helyzetéről, a francia regény hallatlan méretű kommerszializálódásáról. A regényírás a szó szoros értelmében' elüzletiesedett, s ebbe a könyvkufár világba robbant bele *Romain Rolland* és *Proust* sokkötetes regényalkotásaival. Mint az előbbit, Proustot is viszolygással fogadták a kritikusok; kevesen vették észre, hogy ő is az írónak, a műfajnak és az alkotói módszernek egy egészen új típusát képviseli.

Lunacsarszkij jól látja, hogy az *Eltűnt idő nyomában* szerzője hallatlanul finom idegzetű alkotó, aki betegségétől is befolyásolva, érett felnőtt korában valósággal újraéli gyermekkorában szerzett erős benyomásait: „Emlékek gazdagsága: ez jellemző életművére... Ebben a világban ő az isten, akit egyedül csak emlékezőtehetsége mágikus folyamatának gazdagsága korlátoz. Az író Proust nem él többé (t. i. a regénysorozat megkezdése után), hanem ír." Figyelemre méltó, hogy Lunacsarszkij sokra becsüli ezt a példátlan intenzitású emlékezést, s értékelését elméletileg is megalapozza: A művészet lényege „az

Digitized by Google

események áradatából kiválasztani azt, ami megérdemli az örökkévalóságot, s rendelkezni azzal a képességgel, amely a pillanatnyi tényből egyetemes és örök érvényűt formál." Proustnak és más nagy íróknak az emlékezés mellett segítségül siet ebben a teremtő képzelet, amely „a művész által megélt valóság leszűrt tapasztalata, pontosabban véve egyike azon legfontosabb eszközöknek, amelyekkel rendelkezve a lassan átformált valóságos pillanatot az örökkévalóság felé közelítjük. „Érezhető és tiszteletre méltó az az erőfeszítés, amellyel a tanulmány szerzője kísérletet tesz arra, hogy megmagyarázza és értékelje Proust sajátos tükrözési módszerét. Nem feladatunk, hogy ebbeli törekvését minősítsük, vagy elméleti forrásaira rámutassunk, csak azt említjük még meg, hogy a lényegre rámutató értékelés előtt *Goethére* is hivatkozik: Goethe „sohasem tagadja (a *Dichtung und Wahrheit*-ben), hogy emlékei között ott működik a sajátos tolmácsolást eredményező teremtő gondolat, s hogy a tények leírása sohasem kínosan pontos: a belső harmóniát, az emlékek mély érzelmi tartalmát visszaadni gyakran fontosabb volt számára, mint hűségesen újjáteremteni az igazságot, fáradságos emlékező munkával összekovácsolva a múlt darabkáit." (Úgy hisszük, hogy a goethei elméletnek és gyakorlatnak modern íróra való alkalmazása maga is érdekes hozzájárulás a realizmus-vitához.)

Végülis így értékel Lunacsarszkij: Proust impresszionista alkotó, élő énjét szereti igazán, amely nem szilárd, korántsem egynemű, hanem mozgékony, gazdag képzeletű, és néha morbid is. A létezést úgy szemléli, mint *Leibnitz*, a „XVIII. századból indulva, szubjektivizmusa emlékezetes, realista, igen racionális és igen érzékletes". Életművében a művészi újjáteremtés elvezete az elsődleges: valósággal belső filmezés az, ahogyan alkot. Nagy és sajátos érték a stílusa, amely „édes és aromatikus a végsőkig", s amely arra kényszeríti az olvasók tízezreit, hogy „lelkesedéssel osszák meg vele nem különösebben jelentékeny életét, különleges jelentőséget találva mégis benne..."

A NAGY MEXIKÓI KOMMUNISTA FESTŐVEL, a börtönből nemrég szabadult *Siqueiros*-szal folytatott beszélgetésből mindenekelőtt azt tudjuk meg, miképpen fejlődött ki a világhírű mexikói murális festészet, azaz falfestészet.

A forradalmár gondolkodási művészek csoportosulásához, a tömegekhez szóló falfestészet kialakításához az első lökést a század első másfél évtizedének mexikói társadalmi és politikai megmozdulásai adták, kiváltképpen az 1911-es nagy sztrájk. S hogy e festők ilyen gyorsan csatlakoztak a leghaladóbb politikai mozgalmakhoz, sőt irányító szerepet is játszottak bennük, annak sajátos, a mexikói, a latin-amerikai viszonyokban gyökerező oka van: a mesterség tanulóéveit Európában töltötték, hazatérve azonban legfeljebb akadémiai professzorság várhatott rájuk, mert a gyönge és műveletlen polgárság nem vált volna nagyvonalú eltartójukká. „Amikor (a háború után) visszatértünk Mexikóba, kiharcoltuk, hogy festményeinkkel a középületeket díszíthessük. Ugyanakkor ez volt az egyedüli megélhetési lehetőségük azoknak a művészeknek is, akik a hadseregből tértek vissza a mindennapi életbe. Egy születőben levő demokratikus társadalomnak a festői voltunk." A sajátos mexikói viszo-

Digitized by Google

nyok következtében azonban szerepük egyre nagyobb lett: „Mi, mexikói művészek, munkásvezérek (is) voltunk, s politikai vezetőkként dolgoztunk, vagyis mint olyan festők, akiknek egyidejűleg síkbéli és plasztikus »beszédeket« is kellett mondaniuk, s tényleges beszédeket is. Mi alapítottuk 1934-ben a Mexikói Kommunista Párt első újságját, az *El Machete*-t. Ez volt számunkra a második kifejezési lehetőség... Ezért tagja a festők többsége a Központi Bizottságnak... Magam pedig főtitkára voltam a Szakszervezeti Tanácsnak." A mi olvasóinknak nyilván igen érdekesek ezek az életrajzi részletek. Ezek a művészek nem érezték magukat váteszeknek, a történelmi szükségszerűséget felismervén azonban képesek voltak arra, hogy kiemelkedő szerepet játsszanak hazájuk munkásmozgalmában, a párt propagandájának szolgálatába állítva világhírű művészi alkotásait, és csattanós választ adva ezzel azoknak, akik a pártmunkát, a pártszerűséget összeegyeztethetetlennek tartják a magas művészi értékkel.

A párttal, a munkásmozgalommal való kapcsolatuk kétoldalú volt: útmutatást is kértek elvtársaiktól, a munkásoktól. „Mikor a kormányzat nem akart többé foglalkozni velünk, a szakszervezetekhez fordultunk: hogyan fessünk?" E gesztusaik minden bizonnyal megóvták őket a terméketlen kísérletezésektől, s hozzájárultak ahhoz, hogy közönségükkel organikus kapcsolatot teremtsenek. Az amerikanizálódás azonban a haladó festők egy részét is korrumpálta. Jónéhányan közülük absztrakt festőkké lettek, s kiszolgálják az amerikai műkereskedők és gazdag polgárok igényeit. „Mexikóban (ma már) az absztrakt festők általában nem kerülnek kapcsolatba a párttal, mindnyájan az amerikai imperializmus oldalára álltak." De Siqueiros érzi, hogy ez az állítása némiképpen igazságtalanul általánosító, mert rögtön hozzáteszi: Sokan Kubára hivatkoznak, mint ellenkező példára, ti. arra, hogy ott államilag támogatják az „absztraktokat". Nos, Siqueiros szerint az ottani „absztraktok" zöme már külföldre távozott, s a kubai kormány éppen most hívta meg őt alkotó munkára, tapasztalatainak átadására. Tény — fejezi be a világhírű mexikói festő a beszélgetés e részét —, hogy a mexikói falfestészetnek az egész amerikai földrészen hatása volt a művészetekre.

Egy másik kérdésre válaszolva elmondja, hogy a grafikában is megpróbálkoztak formai forradalommal, de mindig „a munkásosztály, az ember szolgálatában". Szerinte „*Picasso* torzításai tisztán esztétizáló torzítások, a mieink (az új tartalom) kifejezésbeli problémáiból fakadtak... Ha például bizonyos esetekben nagyobbra rajzoltunk egy kezet, ezt azért tettük, mert nagyobb ékesszólással akartunk kifejezni egy mozdulatot, mozgást." Siqueiros, visszatérve Picasso bírálatára, még a közismert *Guernica* formavilágát is idegennek találja, s vitatja annak kapcsolatát a valóságos forradalmisággal. Ezek az ítélkezések részben vitathatók ugyan, egy azonban kétségtelen: Siqueiros helyesen figyelmeztet arra, hogy a formai megújulás nem lehet öncélú, s a szocialista művész nem vehet át gondolkodás nélkül bármit az avantgard-művészet formavilágából.

A mexikói murális festészet „nagy öregje" a beszélgetés során többször is beszélt a szovjet festőművészetről. Véleménye szerint ebből a festészetből évek során „kirekesztet-

Digitized by Google

ték a nagy drámákat... kizárták (ugyanúgy, mint a polgári festészetből) a drámai, a mélyen emberi témákat... A Szovjetunió kiemelkedő képességű festőinek nem volt elegendő politikai öntudatuk... Nem csatlakoztak és tartoztak igazán a forradalomhoz." E véleménye nyilván a személyi kultusz korszakának némely festészeti törekvésére vonatkozik, az interjú során azonban, sajnos, nem teszi meg ezt a megkülönböztetést. Beszélgetés közben arra is utal, hogy nyolc évvel ezelőtt az SZKP-nak nyílt levelet küldött a szovjet festészetről, s ebben kifejtette, hogy a személyi kultusz korának festészetét „az európai formalizmussal pótolni nem helyes megoldás". A szembeállítás kedvéért megjegyzi, hogy a mexikói murális festészet „forradalmi eredetisége: a harcos szellemű festészet lényege. ... Festészetünk nemzeti, mert funkcionálisan, valóban politikus festészet, s éppen azért nemzeti, mert politizál, nem pedig azért, mert múzeumokban azték formák között kutatunk" (a hagyományok után). Állandóan visszatérő helyes gondolata tehát Siqueirosnak — több vitatható megállapítása mellett —, hogy a szocialista művészet csak harcos, forradalmár gondolkodás talaján jöhet létre.

Végül: arra is figyeljünk fel, mit mond a művészetek társadalmi szerepéről, s mi a véleménye a művészetek pártirányításáról: „A tömegek tanulni akarnak, a festészet (e tanulni akaró) tömegek tükre... A művészet... propaganda... A pártnak irányítania kell a művészetet, anélkül, hogy fájdalmat okozna... Úgy kell bánnia a festőkkel, mint a kisasszonyokkal, a virágokkal, de meg kell őket tanítani a harcra is... A jelenlegi festészet megfelel a polgárság természetének, amely megteremtette, s a kommunista pártnak, a jövő pártja lévén, elő kell készítenie erőit a jövő számára." Siqueiros dialektikusan fogja fel a művészek pártirányítását. Világosan látja a művészetek nevelő, tudatformáló funkcióját, pártjától határozott elvi irányítást igényel, amelyet differenciáltan és a lehető legárnyaltabban kell megvalósítani. S még egy fontos tanács: „Nagyon nehéz szembeállítani a polgári világ talaján jelentkező formalizmust a szocializmus viszonyai közepette létrejött formalizmussal... A pártnak határozott véleménye kell, hogy legyen ezekről a dolgokról, s a legnagyobb finomsággal kell, hogy győzelemre juttassa álláspontját."

ARAGON REGÉNYÉRŐL, amelynek címe: *La mise a mort* (szó szerint: A kivégzés) *Roland Desné* ír *Regény és igazság* címmel. Megállapítja, hogy a nagy kommunista írót nem érhette váratlanul a könyve körüli vihar. Désné szerint ez a „viharkavarás" általános jelenség Aragonnál. Ebben az esetben nem a stílus, nem a szerkesztés, s mégcsak nem is a részletek problematikusak, hanem a mű, *A kivégzés* témája, s ami a téma mögött van, belőle következtethető.

Aragon új regényének a hőse, Anthonie—Alfred, bizarr, kettős arcú figura, s nem kevésbé bizarr a történet, a cselekmény is (A regény cselekménye nagyon sok szálból és bonyolult technikával fonódik össze, lényegét így lehetne megfogalmazni: Az elbeszélő emlékezetében két — lényegében azonos — személy jelenik meg önmagáról: Alfred, a narrátor és Anthoine Célèbre, a nevezetes író. Mindketten ugyanazt a nőt szeretik, Fougère-t, a híres énekesnőt, akit a közönség

Digitized by Google

Ingebjorg d'Usher néven ismer. Fougère igazában Antoine-t szereti, a közismert írót. Az elbeszélő féltékeny Anthoine-ra, aki egyre függetlenebb életet él tőle, s meg akarja ölni. A kétségbeesett kísérlet után Alfred életben marad, de elméje elborul.) Mindehhez megjegyzendő még, hogy a szövevényes cselekmény önvallomás is az író életéről, kritika a személyi kultuszról, annak különböző összetevőiről, hajtásairól. A tanulmányíró szerint Aragon Anthoine—Alfred-del, e furcsa figurával és különleges történetével, sajátos individualizmusáról, belső világának hallatlan szeretetéről, tiszteletéről tesz tanúságot. Ez az individualizmus azonban termékeny, korszerű individualizmus, a mások egyéniségének kibontakozásáért harcolók individualizmusa, egyéniségtisztelete. „A *Kivégzés*-ben... a többieknek a felfedezése adja a kezdeti nagy mámort; ez adja a szerelmi énekhez a melódiát; Fougère-en (a regény hősnőjén) keresztül az elbeszélő megtanulta látni és megismerni a többieket." Röviden fogalmazva: az író a belső világ feltárása útján eljut a körülötte levők megismeréséig, elemzéséig.

Pompásan fogalmazza meg Desné az egész folyamat társadalmi hatását, az olvasóra gyakorolt befolyását is: „Az a feltáró folyamat, amelyet egy egész élet emlékeinek elemzésével valósít meg, éppen olyan racionális, mint költői... A szerző meghív bennünket, hogy szálljunk önmagunkba... Nem azért, hogy valami önimádatot népszerűsítsen, hanem azért, hogy áttetszőbbé, világosabbá tegyen bennünket." Már ez a szándék is hallatlanul racionális, az író végső célja azonban ennél is több: „Nem azért írta a regényt, hogy elringasson, hanem hogy nyugtalanítson. Hogy széttörje bennünk azt a túlságosan összefüggő, tetszetős képet, amelyet magunkról magunknak csinálunk." „Ebből a szempontból — teszi még hozzá Desné — A kivégzés az olvasóban felébreszti arra a teljes emberre való törekvést, akiről (és amelyről) a marxisták annyit beszélnek."

A tanulmány írója tehát gondos elemzéssel megfejtette a regény „áttételeit", s ezek az elemző gondolatok és szándékok rokonszenvessé teszik az első olvasásra nehezen emészthető alkotást. Más kérdés, hogy realista alkotásnak tarthatjuk-e az ilyen alkotói módszerrel megírt műveket. „Törekvése — írja Desné: — megrajzolni egy embert, egy életet, egy szerelmet, amennyire csak lehet, a maga valóságában; ez realista jelleget ad a regénynek, jóllehet szerkezete — ha úgy tetszik, a formája — nem olyan, amilyeneket a realizmus eddig a magáénak mondhatott." A tanulmány írója a kérdés feltevése után állást foglal: „A szerző (Aragon) a maga módján illusztrálja a realizmus regénybeli megújhodását. Egyrészt azokkal szemben, akik a »realizmus« fogalmat a leghagyományosabb konvenciók határán belül kívánják tartani. Másrészt azokkal szemben is, akik lehetségesnek tartják minden konvenció elhagyását, kétségbevonva így a realista regény létezésének szükségességét." Desné szerint tehát szintézis valósult meg Aragon regényében: a korszerű tartalom és forma szintézise.

Bőgel József

Digitized by Google

Szovjet filozófusok vitája az érdekről

Az elmúlt tíz évben nem nagy feltűnést keltő, de mindenképpen figyelemreméltó vita bontakozott ki a szovjet filozófiai irodalomban *az „érdek" fogalomról.* Ez a vita korántsem tekinthető befejezettnek, de az egymással szembenálló vélemények ismertetése és néhány tanulság mégis hasznos lehet.

A polémia mélyebb okát azokban a társadalmi és politikai változásokban kell keresnünk, amelyek a szocialista társadalom életében előtérbe állították az anyagi érdekeltséget és ösztönzést. Ezért több olyan munka jelent meg, amely azt vizsgálja, milyen az egyéni és társadalmi érdekek viszonya a szocializmusban. Ekkor azonban kiderült, hogy maga az „érdek" kategória is jórészt tisztázatlan, mögötte eltérő vélemények vannak, s így fokozatosan erre terelődött az érdeklődés. A most ismertetendő vita azzal kezdődött, hogy *G. M. Gak* megbírálta a *Nagy Szovjet Enciklopédia* „érdek" címszavát, s szembeállította vele a maga álláspontját. Ezt az epizódot az teszi érdekessé, hogy Gak bírálata olyan felfogásra is kiterjed, amely bizonyos mértékben a filozófiában is tért hódított.

Jó példája ennek *V. G. Ivanov* és *V. A. Malkov* véleménye.[1] V. G. Ivanov szerint az érdek az ember *megismerő viszonya* a valóság meghatározott tárgyához vagy a tevékenység bizonyos módjához, s emócionális és megismerési mozzanatok nélkül nincs érdek. V. A. Malkov szerint pedig az egyéni érdek nem más, mint az embernek a valóság meghatározott jelenségei *birtoklására irányuló,* emócionálisan színezett törekvése, amely célként tükröződik tudatában. Ez tehát már több, mint az egyszerű ismeretelméleti síkon megfogalmazott érdek; ő sem ismeri el azonban az ember tudatán és akaratán kívüli érdek létezését. A vita résztvevőinek többsége bírálja ezt az értelmezést, mert e szerint az érdek alapvetően tudati, *szubjektív,* sőt *pszichológiai jelenség.*

És valóban, a pszichológiában vannak is az „érdek"-nek olyan meghatározásai, amelyek hasonlítanak Ivanov és Malkov álláspontjához, bár ott annyiban megvan ezeknek a viszonylagos jogosultságuk, amennyiben az *érdeklődésről* van szó. A pszichológusok többsége azonban nem tesz elég világosan különbséget „érdek" és „érdeklődés" között[2]; köztük talán egyedül *Sz. L. Rubinstein* a kivétel, aki megkülönbözteti egymástól a pszichológiában és a társadalomtudományokban használatos érdek-fogalmat. A lélektan elsősorban a tudásvágyat vizsgálja, mint a megismerési tevékenység indítékát. A társadalmi életben viszont azt értjük „érdek"-en, ami elősegíti az embernek mint valamely nép vagy osztály tagjának, mint személyiségnek a létezését és fejlődését, s ha az így értelmezett érdekek tudatossá válnak, akkor szintén fontos motívumokká lehetnek az ember tevékenységében — írja Rubinstein.[3]

Ezzel a szubjektív, részben pszi-

[1] V. G. Ivanovot idézi: V. N. Lavrinyenko; Vesztnyik Moszkovszkovo Unyiverszityeta, 1964/1. — V. A. Malkov: Egyéni és társadalmi érdekek és egyeztetésük feltételei a szocializmusban. Vesztnyik Lenyingradszkovo Unyiverszityeta, 1965/5.

[2] Oroszul: intyeresz: érdek, érdeklődés.

[3] Sz. L. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó. 1964, 244. old.

Digitized by Google

chológiai természetű felfogással két, egymástól eltérő álláspont áll szemben. Az egyiket *G. M. Gak* és *V. N. Lavrinyenko* képviseli.[4] Szerintük az érdek *objektív társadalmi jelenség*, s ez egyaránt vonatkozik az egyéni, az osztály- és a társadalmi érdekre. Gak szerint az érdeket szubjektumának létfeltételei határozzák meg; elsősorban tehát a társadalmi — termelési viszonyoktól és a szükségletektől függ. Így pl. az egyéni érdek magán viseli a társadalmi környezet nyomait, az egyén létének megőrzésével, fejlődésével, anyagi és szellemi igényeinek kielégítésével kapcsolatos, s az egyén tudatában mint vonzalom, törekvés, a gondolkodás és akarat céltudatossága tükröződik. Ez a tükröződés azonban már nem tartozik bele az érdek kategóriájába: akkor is vannak érdekei az egyénnek, ha semmilyen formában nem ismeri is fel őket. Gak az egyéni érdektől megkülönbözteti az egyéniség érdekét; ez az egyénnek mint társadalmi, közösségi lénynek az érdeke, tágabb kategória tehát, amely az egyéni érdekeket is magában foglalja. Az osztály, a társadalom érdeke is objektív, s nem egyenlő az osztályhoz vagy a társadalomhoz tartozó emberek érdekeinek összegével, hanem az osztály, illetve a társadalom létének természete és feltételei határozzák meg. Osztálytársadalomban például nincsen olyan általános érdek, amely a társadalom minden tagjának érdeke volna; a társadalom érdekeit végső soron a termelőerők fejlődésének szükségletei határozzák meg. Mindezzel nagyjából megegyezik *V. N. Lavrinyenko* véleménye is; ő így összegezi az érdek lényegét: „Az érdekek alapját az emberek szükségletei alkotják, ezek adják az érdekek fő tartalmát. A szükségletek és az érdekek azonban nem azonosak. Az érdekek nemcsak a szükségleteket tartalmazzák, hanem ezek kielégítésének módjait és eszközeit is. Az érdeknek továbbá az a speciális sajátossága, hogy a *szubjektum fejlődése perspektívájának mozzanatát* is tartalmazza magában."

A másik álláspont: *V. G. Nyesztyerov* és *A. G. Zdravomiszlov* felfogása.[5] Szerintük az érdek bonyolult társadalmi jelenség, *objektívnak és szubjektívnak a dialektikus egysége*. Részletesebben Zdravomiszlov fejtette ki ezt az értelmezést, a kategória történetének és Marx fiatalkori műveinek elemzésére támaszkodva. Az objektív mozzanat — *a szubjektum helyzete, állapota* (ennek legfőbb jellemzője a szubjektum szükségleteinek fejlettségi foka és kielégítésük módja), a szubjektív mozzanat pedig — *az eszmei ösztönző erők*, kívánságok, törekvések, a tevékenység motívumai. Így az érdek a szubjektum belső lényege kifejeződésének és az objektív valóság tükröződésének egysége. Zdravomiszlov így foglalja össze fejtegetéseit: „Az érdek struktúrájában négy alapvető mozzanatot lehet elkülöníteni: 1. a szubjektum szociális helyzete, vagyis a társadalommal való gyakorlati kapcsolatainak összessége; 2. a helyzet felismerésének, megérté-

[4] G. M. Gak: A társadalmi és egyéni érdekek és egyeztetésük a szocializmusban. Filozófiai Értesítő, 2., 1956. febr. — V. N. Lavrinyenko: Az érdek, mint a történelmi materializmus kategóriája. Vesztnyik Moszkovszkovo Unyiverszityeta, 1964/1.

[5] V. G. Nyesztyerov: A társadalmi és egyéni érdek viszonyáról a szocializmusban. Ucsebnie zapiszki. VPS pri CK. KPSZSZ. vip. 1. Moszkva, 1959. — A. G. Zdravomiszlov: Az érdek problémája a szociológiai elméletekben. A Leningrádi Egyetem kiad. 1964.

Digitized by Google

sének foka; ez szélesen variálódhatik, a nem értéstől a homályos érzékelésen át a világos felismerésig; 3. az eszmei ösztönző erők, vagy a tevékenység motívumai, amelyek az érdek teljesen meghatározott objektumaira irányulnak, és végül, 4. maga a cselekedet, amely a szubjektum tételezése (utverzsgyenyije) az objektív valóságban." Zdravomiszlov tanulmánya az érdekek osztályozásának kérdésével is foglalkozik. Ennek többféle alapja lehet. Aszerint, hogy kinek az érdekéről van szó, megkülönböztetünk *individuális* (egyéni), *szociális* (osztály-), és *társadalmi* érdekeket. A szociális és individuális érdekek a társadalmi haladás érdekeihez viszonyítva két csoportra oszlanak: *társadalmiakra és partikulárisakra.* A cselekvés szférája és az érdekek irányultsága szempontjából *anyagi* vagy gazdasági, *politikai* és *szellemi* érdekekről beszélünk. Nagyon fontos alapja az osztályozásnak az érdekek viszonya a szubjektum valóságos helyzetéhez; ebből a szempontból *valóságos* (reális), vagy *vélt* (illuzórikus) érdekeket kell megkülönböztetnünk — írja.

Ebből a vázlatos ismertetésből is kiderül, hogy a választóvonal az érdeket szubjektív, *pszichológiai jelenségként* kezelő és az érdekben elsősorban *objektív társadalmi jelenséget* látó felfogások között húzódik. Nem kétséges, hogy csak *az utóbbit* tekinthetjük helyes álláspontnak. Ez sem egységes ugyan az érdek objektív voltának megítélésében, de az ezzel kapcsolatos nézeteltérés nem olyan lényegbevágó, mint amilyennek egyes tanulmányok határozott, polemikus hangja mutatja. Hogy az érdek objektív-e, vagy az objektív és a szubjektív dialektikus egysége, az inkább csak terminológiai kérdés; a lényegben: az érdek és szükséglet, valamint a társadalmi feltételek kapcsolatában, az érdek tükröződésében és determináló szerepében megegyezik a két fél álláspontja. Ebből a szempontból mellékes, hogy az érdek mozzanatának tekintjük-e a tükröződést, vagy sem.

E nézeteltérés mögött azonban rejlik egy igény, ha nem is tudatosítottan; nevezetesen az, hogy az érdeket *reális társadalmi összefüggéseiben, mozgásában* ragadják meg, számba véve kapcsolatait és hatásait (mindenekelőtt a társadalmi törvények érvényesülésében játszott szerepét). S minthogy a vita résztvevői nem tudatosították ezt magukban, a terminológiai kérdés került előtérbe. Ennek ellenére Gaknak, Lavrinyenkónak és főleg Zdravomiszlovnak az „érdek" fogalom szabatos meghatározására tett kísérletei figyelemreméltó eredményei a polémiának.

Szabó Imre

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Lenin Összes Műveinek 7. kötete

Nemrégiben jelent meg Lenin Összes Műveinek 7. kötete, a Kossuth Kiadó gondozásában. Ez a kötet Leninnek 1902 szeptemberétől 1903 szeptemberéig írott műveit foglalja magában: tanulmányokat, brosúrákat, leveleket, beszédeket, újságcikkeket, vitairatokat, felszólalásokat, vázlatokat.

A mintegy 43 írás mind külföldön készült: Lenin ebben az időben kényszerű emigrációban élt. Majdnem öt évet töltött egyfolytában külföldön, de senki nem ismerte nála jobban az oroszországi viszonyokat.

Érdemes elemezni azt a példamutató módszert, ahogyan Lenin az oroszországi ügyekről tájékozódik. Szenvedélyesen kutatja a valóságot: mindenekelőtt az adott gazdasági, politikai és osztályviszonyokat, mert ezek határozzák meg az emberek vágyait, tetteit. S csak ez után vázolja föl tudományos pontossággal: hogyan lehet föllobbantani Oroszországban a forradalom tüzét.

*

Mi kell e tűz meggyújtásához? A kötet minden cikke, tanulmánya, levele ezt sugalmazza, ezt magyarázza. 1902-ben járunk, néhány évvel az 1905-ös forradalom előtt. Az oroszországi szociáldemokrata pártnak fel kellett készülnie, kezébe vennie a tömegmozgalom vezetését.

„Képzeljék el, hogy egy óriási, sötét, nyirkos, sűrű, félig őserdőben vagyunk. Képzeljék el, hogy csak az erdő felégetésével tehetjük szabaddá az utat az erdőborította vidék... kulturális fejlődése számára... Ki kell szárítanunk azt a faanyagot, amelyből rengeteg van mindenütt, s amely oly nehezen kap lángra, és oly könnyen és olyan gyakran alszik ki újra a fülledt, nyirkos levegőben. Egy halomba kell gyűjteni a gyúlékony anyagot. A tüzet... ápolni, őrizni kell, minden újonnan fölcsapó lángocskát szítani kell, el kell érni, hogy a láng erőre kapjon, és rendszeresen, állhatatosan elő kell készíteni azt a nagy tűzvészt, amely nélkül a nyirkos és sötét erdő nem szűnik meg erdőnek lenni." Ez a sűrű, sötét erdő: az orosz cárizmus. A tűz, amely porrá égeti: a forradalom lángja. Az egyetlen igazán gyújtó anyag pedig, amely „nem alhat ki semmilyen körülmények között sem...: a párt.

S az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt II. kongresszusán éppen ez volt az egyik legfontosabb vitatéma: milyen szervezet legyen a párt? Szétfolyó konglomerátum-e, amelynek bárki tagja lehet, vagy pedig olyan centralizált szervezet, amelynek minden egyes tagja köteles munkát végezni valamelyik pártszervezetben?

Lenin igazi reálpolitikus volt; világosan látta, hogy csak egy jól szervezett, központosított élcsapat segítségével lehet forradalomra vezetni a tömegmozgalmat. De az oroszországi szociáldemokraták nem remélhették, hogy legalitást nyerjenek, hiszen a munkásoknak még szakszervezetük sem lehetett. Csak a föld alatt, de a tömegek sűrűjében tevékenykedhettek. A pártnak az volt a történelmi feladata, hogy bevigye az ösztönös mozgalomba a tudatos elemet, a marxista elméletet, hogy egyesítse e kettőt.

Digitized by Google

Lenin olyan pártot akart szervezni, amelynek tagjai öntudatos, hivatásos forradalmárok, de amely a legszorosabb kapcsolatban áll a lakosság minden rétegével, „gerjeszti" és irányítja a tömegek spontán mozgalmát. Ehhez a lenini iszkrásoknak, a következetes forradalmároknak a forradalmi marxizmus elvei alapján el kellett határolniuk magukat előbb a narodnyikoktól, aztán az ökonomistáktól, az eszerektől, a különböző nacionalista csoportoktól, a megalkuvóktól.

Az év nagy részében Lenin a II. kongresszust készítette elő. Semmi sem volt fontosabb ennél. Az 1902 végén, 1903 nyarán lezajlott számos tüntetés, sztrájk arról tanúskodott, hogy érlelődik a forradalom. Az ország sok üzemében, városában, falujában működött szociáldemokrata szervezet; ők kezdeményezték a sztrájkokat, tüntetéseket. Hiányzott azonban a központi irányítás, nem volt a mozgalomnak egységes vezérkara, pártja. Hiányzott az összefogó erő, az erőt megsokszorozó szervezettség.

Lenin már a kötet nyitó cikkével („Levél egy elvtárshoz szervezeti feladatainkról"), de a kötetnek jóformán minden többi írásával is a párt megteremtéséért folyó munkálatokat szolgálja: ebből a szempontból veti föl a bundistákkal folytatott vitairataiban a nacionalizmus és az önrendelkezési jog kérdését, ehhez kapcsolódik a parasztokhoz írt híres brosúrája („A falusi szegénységhez"); ide is visszakanyarodik, amikor az eszerek nézeteit cáfolja, s a II. kongresszuson is az a kérdés idézte elő az egyik legnagyobb vitát, hogy milyen legyen a párt. Ez volt a legfontosabb, ez volt a szocialista forradalom kulcsa.

*

Lenin a párt legfontosabb szervezeti ismérvének a demokratikus centralizmust tartotta. A cári önkényuralom, jól megszervezett államapparátusával, csendőrségével és katonaságával, hatalmas erőt képviselt. Vele szemben ott állottak az elégedetlen, de szervezetlen népmilliók. A szociáldemokrata szervezetek száma viszonylag kicsiny volt, s még kisebb, szinte elenyésző, a tudatos, képzett forradalmároké. Ezt a tudatos forradalmár csoportot kellett összefogni, egységes szervezetbe tömöríteni, nevelni és nem utolsó sorban védeni a letartóztatástól. A centralizmus nemcsak az erőket növelte, hanem védett is. De csak akkor, ha a párt beleágyazódott a népbe.

Lenin a mély illegalitás, a rettenetes elnyomatás közepette is a demokratikus vezetés híve volt. Tudta, hogy egy ember bölcsessége nem pótolja milliók tapasztalatát, hogy e tapasztalat nélkül nem lehet mély és alapos a konkrét helyzet konkrét elemzése. Önkéntes fegyelem csak abban a pártban van, amely határozatainak kidolgozásába cselekvően bevonja a párttagokat. Amikor Lenin a kongresszus előkészítéseképpen megírta a szervezeteknek, hogy milyen adatokat gyűjtsenek össze jelentéseikhez, fölhívta figyelmüket arra, hogy minél szélesebb körben terjesszék az általa föltett kérdések jegyzékét, s a beszámolókat vitassák meg a bizottságokban és a csoportokban. Arra szólítja föl munkatársait, hogy reálisan vegyék számba a mozgalom erőit. Elítéli a voluntarizmust és a szubjektivizmust, óva int attól, hogy túlbecsüljék a forradalmi erőket, de ugyanakkor bűnnek tartja, ha nem használnák ki a lehetőségeket, ha nem tennék még szervezettebbé az elnyomás ellen küzdő nép harcát.

Lenin az illegalitás viszonyai között is meg tudta szervezni a párt informálódását és a párttagság tájékoztatását. Ebben a legnagyobb szerepet az Iszkra című lap és terjesztői játszották.

S mire volt kíváncsi Lenin, a pártszervezeteknek küldött kérdőívek tanúsága szerint? Abból kell kiindulniuk a jelentés összeállítóinak — mondotta —, hogy milyen a helyi ipar helyzete, a proletariátus létszáma, összetétele és más sajátosságai, mennyire öleli föl a munkásokat a szocialista

Digitized by Google

agitáció, milyen a lakosság közérzete, melyek a hatásos érvek? Tudni szeretné, milyen a propagandista gárda összetétele, vannak-e közöttük munkások, nem diák-e a többségük? S a munkások milyen témák iránt érdeklődnek? Tájékoztatást kér arról, hogy milyen a parasztság körében végzett munka állapota, mit tesznek a falvakba beköltözött munkások. Kéri, ismertessék vele azokat a kapcsolatokat is, amelyeket a pártszervezetek „egyes tagjai szereztek a különböző rétegekhez fűződő személyes kapcsolataik terén". Végül: figyelmezteti a pártszervezeteket, hogy „a legjobb küldöttek azok az elvtársak lesznek, akik — még ha újak is — a legerélyesebbek, a legbefolyásosabbak és a legnagyobb odaadással végzik a forradalmi munkát".

A demokratikus centralizmusról szóló lenini tanítás jelentőségét a felszabadulás óta eltelt húsz esztendő tapasztalatai alapján mi is igen nagyra értékeljük. Hiszen fejlődésünk egy bizonyos időszakában hazánkban is elferdítették ezeket az elveket, sőt visszaéltek velük.

Ma más történelmi korszakban élünk, de ma is időszerű az a lenini tanítás, hogy csak a politikai irányvonal kollektív kidolgozása, a gyors és széles körű tájékoztatás alakíthatja ki az egységes közvéleményt, az egyöntetű cselekvést és az önkéntes fegyelmet. A párt akkor erős, ha „valóban azonos elveket valló emberek harci szövetsége", ha a döntések a párttagok véleményét általánosítják, s helyesen fejezik ki a tömegek érdekeit, akaratát.

*

A narodnyikok, az eszerek s a bundisták is kisebb-nagyobb mértékben hívei voltak az állami főtisztviselők ellen elkövetendő merényleteknek. Lenin e kötet több írásában is keményen szembeszáll az egyes szervezetekben elterjedt egyéni terrorral. Lehet — mondja —, hogy a lakosság egy része szimpatizál a merénylőkkel, és az is kétségbevonhatatlan, hogy csak tisztelet övezheti ezeknek az önzetlen forradalmároknak az alakját — mégis, az egyéni terror hibás módszer; a nép forradalmiságának lebecsülését tükrözi. Lenin óva inti a szociáldemokrata szervezeteket ezektől a módszerektől. Nemcsak veszélyességük miatt, hanem elsősorban azért, mert a cári önkényuralmat és az oroszországi kapitalizmust csak a proletariátus szervezett forradalma döntheti meg. A valóban forradalmi tettek „... csakis az olyan tömeges megmozdulások, amelyek a munkásosztály politikai öntudatának és forradalmi aktivitásának szemmellátható növekedésével párosulnak". A szociálforradalmárok keltette „politikai szenzációk" nem helyettesíthetik a proletariátus és a többi dolgozó politikai nevelését; „nevelő hatásuk is csakis olyan eseményeknek lehet, amelyekben a cselekvő személy maga a tömeg, amelyekből a tömeg hangulata szül, nem pedig valamely szervezet rendez különleges céllal". A munkások és a parasztok ereje a létérdekeikért folyó harcban növekszik.

És milyenek legyenek a forradalmárok?

Lenin igen magas követelményeket támasztott a párttagokkal szemben. Azt mondta, hogy a forradalmároknak „... a szociáldemokrata tanokat nem csupán könyvek alapján kell magyarázni, hanem a lépten-nyomon tapasztalható elnyomás és igazságtalanság minden egyes példája, minden egyes esete alapján is". Csak az az igazi forradalmár, aki ismeri az elnyomás okait és egész életén át harcolt annak „minden egyes megnyilvánulása ellen". Lenin igen nagy önállóságot követel meg a forradalmi munkában. „Az öntudatos szociáldemokratáknak, amikor saját városukban, saját falujukban egybegyűlnek, maguknak kell eldönteniük, hogyan kell ... az elnyomás ellen harcolni ... hogy az egész munkásosztálynak minél nagyobb haszna legyen belőle." Azt tanácsolja például, hogy amint egy szociál-

Digitized by Google

demokrata munkás falura vetődik, azonnal válassza ki a legértelmesebb és legmegbízhatóbb parasztokat, akik nem ijednek meg az első rendőrkopó láttán: „Meg kell nekik magyarázni vígasztalan szolgaságuk okait... le kell leplezni az ellenség minden fortélyát, s amikor a parasztok már megértették az egész, nem valami ördöngös dolgot, akkor közösen jól fontolóra kell venniük, hogyan lépjenek fel az ellenséggel szemben." Terjesszék szóban és írásban a lakosság követeléseit, szervezzenek akciókat, hogy a dolgozók a gyakorlatban, tapasztalataikból ismerjék meg a harc módszereit.

*

A II. kongresszus megállapította, hogy a forradalom két szakaszban zajlik majd le. A közvetlen feladat az, hogy polgári demokratikus forradalom szántson végig a feudális Oroszországon: döntse meg a monarchiát, számolja fel a feudális maradványokat, hozza létre a polgári köztársaságot. De már ezt a polgári demokratikus forradalmat is a munkásosztálynak kell vezetnie, élén az új típusú, forradalmi párttal. Lenintől ered az a zseniális felismerés, hogy az imperializmus korában a polgári demokratikus forradalmat nem választja el kínai fal a proletárforradalomtól. A burzsoázia már nem következetes harcosa a polgári demokratikus céloknak, mert ott van már a sarkában a munkásosztály. Az imperializmus viszonyai között a polgári demokratikus forradalmat is a proletariátusnak kell vezetnie, s ez a biztosítéka annak, hogy mielőbb átfejlődjék proletár-, szocialista forradalommá.

S mi legyen a szocialista forradalom után? Lenin híveinek nagy győzelme volt, hogy a kongresszus bevette a párt programjába a proletárdiktatúra elvét. Marx és Engels halála óta első ízben fogadott el proletárpárt olyan forradalmi programot, amely az alapvető feladatnak a proletárdiktatúráért való harcot jelölte meg.

De a hatalom megragadásához nemcsak szervezett élcsapat és jó program kell, hanem szövetséges is. Lenin sokat foglalkozott a parasztkérdéssel, mert felismerte, hogy a munkásosztály egyedül nem viheti győzelemre a szocializmus ügyét, különösen olyan országban nem, mint Oroszország, ahol a lakosság döntő többségét a parasztság tette ki.

Ez a kötet tartalmazza Lenin híres brosúráját: „A falusi szegénységhez. Hadd tudják meg a parasztok, mit akarnak a szociáldemokraták." Olyan propagandairat ez, amelynek megírási módszereit nagyon figyelmesen kellene tanulmányozni. Minden érve tudományosan megalapozott, egyúttal pedig érzelmileg igen hatásos, s így a legképzetlenebb emberek közötti propagandára is felhasználható. A parasztokat a munkásokkal való szolidaritásra, velük együttes cselekvésre szólítja fel, nem előlegezett bizalom és hit alapján, hanem a közös érdekek bizonyítékainak felsorolásával. Nem a tudós szaknyelvén megfogalmazott kioktató brosúra ez, hanem a leendő szövetségesért, bajtársért harcoló okos, s egyben szenvedélyes vitairat.

Ebben az írásában Lenin felsorolja, milyen rétegei vannak a földművelő lakosságnak, s miből ered falun a gazdagság és a nyomor. Részletesen ismerteti a városi munkások harcának célját, leírja, milyen könnyítéseket igyekeznek kivívni minden paraszt számára a szociáldemokraták, s bemutatja a falusi osztályharc körülményeit és módszereit. Végül figyelmezteti a parasztokat, hogy ne higgyenek a rendőrség és a hivatalnokok semmiféle mézes-mázos ígéretének, hanem harcoljanak állhatatosan a munkások oldalán. Szól a proletariátus hegemóniájáról, a munkás-paraszt szövetség tartalmának változásáról a forradalom különböző szakaszaiban, és itt is kifejti a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövéséről szóló elméletét. Legelső feladatként a jobbágyság maradványai

Digitized by Google

ellen harcot jelöli meg, amelyet a munkásosztálynak az egész parasztsággal együtt kell megvívnia. Igen nagy fontosságot tulajdonít a parasztok öntevékenységének. A szolgaságot nem lehet egy csapásra megszüntetni, először korlátozását kell kiharcolni. S ennek egyik eszköze lehet az, hogy parasztbizottságokat hoznak létre, amelyeknek megválasztott tagjai a földműves lakosság különböző rétegeit képviselik. Ez már a szovjeteknek, a felkelés és a hatalom e szerveinek a megsejtése.

Oroszország soknemzetiségű állam volt, s ezért a munkásmozgalomnak is elkerülhetetlenül foglalkoznia kellett a nemzetiségek ügyével. Ebben a kötetben is sok vitairat, tanulmány, levél szól a nemzeti kérdésről.

A nemzetiségek körében is alakultak forradalmi szervezetek, s az volt a kérdés, hogy ezeknek milyen viszonyban kell állniuk az Oroszországi Szociáldemokrata Munkásparttal. Volt olyan nemzetiségi munkásszervezet (a Bund), amely nem kívánt a párt kötelékébe tartozni. Lenin megmagyarázta, hogy a pártnak anyanyelvre és nemzetiségre való tekintet nélkül az egész proletariátusra kell támaszkodnia, mert különben szétszóródnak az erők. A nemzeti önrendelkezés bonyolult problematikáját is ebből a szempontból tárgyalta. A forradalmi marxisták feltétel nélkül elismerik minden nemzet jogát a nemzeti önrendelkezésre, de a nemzeti függetlenség követelését alárendelik a nemzetközi proletariátus érdekeinek. Azok a nemzetiségi szervezetek, amelyek nem akartak egyesülni az össz-oroszországi szociáldemokrata párttal, kétségkívül gyengítették a forradalmi mozgalmat. Csak akkor harcolhatunk sikeresen a cárizmus megdöntéséért — hangoztatta Lenin —, ha félretesszük a nemzeti előítéleteket, ha leküzdjük az elkülönülésre való hajlandóságot. A soknemzetiségű állam nemzetiségeinek együtt kell harcolniuk az elnyomó uralkodó osztály ellen, egységes párt keretei között.

Lenin írásait olvasva önkéntelenül is felvetődik bennünk az a gondolat, hogy a nacionalizmus nemcsak a hatalom meghódítása előtt dezorganizálhatja a forradalmi mozgalmat, hanem a hatalom megragadása után is. Mindaz, amit Lenin a nemzeti előítéletekről mond — más történelmi viszonyok között —, ma is igen tanulságos az egész nemzetközi kommunista mozgalom számára.

*

Lenin műveinek ez az új, teljes kiadása tudományos apparátus, jegyzetekkel, magyarázó szövegekkel való fölszereltség tekintetében összehasonlíthatatlanul jobb az előző kiadásnál. Az első kiadás 7. kötetében például nem volt névmutató. Pedig ezekben az írásokban Lenin mintegy kétszáz nevet említ: kortárs forradalmárokat és polgári politikusokat, írókat, közgazdászokat, filozófusokat; hivatkozik régi eseményekre és történelmi személyiségekre. Az új kiadás névmutatója részletes életrajzokat közöl, amelynek tömören összefogott mondataiból a kor levegője árad. Lenin műveltségét, alaposságát, széles körű tájékozottságát mutatja az általa idézett és említett irodalmi művek és források cím szerinti listája is, amely mintegy háromszáz Lenin által olvasott művet sorol fel.

Lenin Összes Műveinek 7. kötete sok ma is tanulságos gondolatot tartalmaz. Ez az idő, az 1905-ös forradalmat megelőző néhány év, a forradalomra való felkészülés időszaka volt. Ezért szerepel ezekben az írásokban a forradalmi marxizmusnak majd minden lényeges kérdése. A nagyobb, összefoglaló művek később születtek meg, de már ezekben a viszonylag rövid vitairatokban, levelekben is megvan a leninizmus minden lényeges tanítása, elve. Ez teszi olyan fontossá ezeket az 1902—1903-ban írt lenini műveket, ezért olyan értékes az Összes Művek 7. kötete.

Soós Levente

Digitized by Google

Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai*

Ez a könyv azok közé az írások közé tartozik, amelyek egyszerre váltanak ki mély elismerést és sok ellenvetést, ezért minősítése nehéz feladat elé állítja a bírálót.

A közgazdászok körében a könyv több fontos tételéről vita kezd kibontakozni, amelyben a figyelem mindenekelőtt a technikai-gazdasági relációk értelmezésére, az effektív szükségletek és az arányosság viszonyára és a deklinált csereérték tartalmára összpontosul. A vita eredményeit korai lenne még összegezni, ezért az alábbiakban csupán saját gondolataim kifejtésére szorítkozom.

A könyv kétségtelenül jelentős hozzájárulás a szocializmus politikai gazdaságtanának kimüveléséhez, mégpedig elsősorban azzal, hogy a szocialista termelés lényeges, alapvető vonásait keresve, kapcsolatot igyekszik teremteni a politikai gazdaságtan és a konkrét gazdaságtanok, elsősorban a tervgazdaságtan eredményei között. Ennek már önmagában is nagy a jelentősége, mert a szocialista országok marxista közgazdaságtudományában olyan sajátos helyzet alakult ki, hogy — a gyakorlat sürgető nyomására — viszonylag gyorsan fejlődnek az egyes konkrét gazdaságtanok, mögöttük azonban viszonylag továbbra is elmarad az általános tudomány, a politikai gazdaságtan.

Ezt a helyzetet ma már felismertük. A tudományban azonban nem lehet jelszavak hangoztatásával, vagy a konkrét gazdaságtanok fejlődésének mesterséges visszatartásával megteremteni az elmélet és a gyakorlat egységét, hanem olyan művek, olyan tudományos munkák kellenek ehhez, amelyeknek szerzői — tudva azt, hogy nem könnyű feladatra vállalkoznak ezzel — a szakkutatások eredményeinek általánosítását tűzik ki céljukul.

Ennek a szerepnek a vállalása magyarázza meg azt, hogy *Szabó Kálmán* könyvében egyszerre van meg a filozófiai általánosításra való törekvés, amely miatt a tárgyalási mód sokszor absztrakttá válik, és a gyakorlati problémák nem egyszer empirikusnak tűnő felsorolása. Az olvasóban önkéntelenül felmerül az a gondolat, hogy egyes részeket talán egyszerűbben lehetett volna megfogalmazni, vagy bizonyos részletektől tehermentesíteni lehetett volna a könyvet.

A könyvnek mind a négy, egymással szoros összefüggésben lévő tanulmánya azt a célt tűzi maga elé, hogy a szocialista termelés alapvonásait segítsen feltárni. Ebből egyenesen következik az, hogy a szerző nem maradhat meg a jelenségek egyszerű leírásánál, hanem a lényegi összefüggések feltárására kell törekednie. *Marx* azt írja, hogy ha a valóság azonos lenne a jelenségvilággal, akkor nem volna szükség tudományra. Nos, ez a könyv nem ragad meg a jelenségvilágnál, hanem szinte minden részletében a lényeg megismerésére és feltárására törekszik. Ilyen művekben azonban mindig fennáll annak a veszélye, hogy a lényeg felé haladást célzó absztrakció nem a jelenségvilág tényeihez, hanem valamilyen normatív elképzelésekhez kapcsolódik. Szabó Kálmán, már az előbb mondottak alapján is, igyekszik elkerülni ezt a hibát felhasználja a konkrét gazdaságtanok eredményeit, és tiszteli a tényeket. Néha azonban, amikor lényeges összefüggéseket állapít meg, ezeket — véleményem szerint — nem a való tényekből vezeti le, hanem normatív értelemben veti fel. A lényeg természetesen mindig magában hordja azt, amivé valaminek válnia kell, sohasem egyszerűen deskriptív tehát, hanem egyben normatív jellegű is. Mégis nagyon ügyelnünk kell arra, hogy a lényeges ösz-

* Kossuth Kiadó, 1964.

Digitized by Google

szefüggést konkrét helyzetben ábrázoljuk, mint mozgást, mint történelmi haladást a lényeg megvalósítása felé, ami maga is ellentmondásos. Ha nem ezt tesszük, akkor elsikkadhatnak a társadalmi fejlődés alapvető mozzanatai, és valahogy lezárttá, statikussá válik minden. A könyvnek olyan fontos megállapításaira gondolok, amilyenek például a következők: „a szocialista termelésben a használati értékek előállítása az uralkodó mozzanat" (125. old.), „a szocialista termelés mindenekelőtt használati értékek termelése, azaz közvetlenül szükségletre termelés" (133. old.), „a gazdaságosság a szocialista rendszernek kezdettől fogva alapelve" (162. old.) stb. Szinte vég nélkül sorolhatnám az ilyesfajta megállapításokat, amelyek mind igazaknak fogható fel, ha úgy értelmezzük őket, hogy lényege szerint a szocialista társadalom ilyen állapot felé halad; ennek a megvalósulása azonban hosszú társadalmi küzdelem eredménye, s ebben meg kell haladni, le kell küzdeni azt az állapotot, amikor még nem a használati értékek termelése az uralkodó mozzanat, hanem a bruttó termelési érték vagy esetleg a bruttó jövedelem minél nagyobb tömegének az előállítása, amelyekben csak közvetetten jelenik meg a használati érték.

Tulajdonképpen ugyanez a probléma merül fel a tulajdonviszonyok tárgyalásánál is, amely különösen az első két tanulmánynak alapvető kiindulópontja. A szerző helyesen bírálja azokat a politikai-gazdaságtani tananyagokat, amelyek megelégszenek az állami, a szövetkezeti és a személyi tulajdon felszíni leírásával, s amelyekben „a tartalmi kifejtés helyére a puszta forma leírása kerül" (73. old.). Helyes az is, hogy a tulajdont nem redukálja a termelési eszközökre, hanem az elsajátítás teljes szférájára kiterjeszti. Sokkal kérdésesebb azonban már az, ahogyan a szocialista tulajdon specifikumát kísérli meg meghatározni: „a szocialista termelési viszonyok — írja — olyan gazdasági tevékenységek viszonyai, amelyeknek egyszerre funkciója az anyagi javak előállítása (a társadalmi munkafunkció) és a társadalmi elsajátítás". (101. old.). Ez a megfogalmazás abból az álláspontból indul ki, hogy a szocializmusban „a társadalom minden tagja egy személyben lát el közvetlenül társadalmi munkafunkciót és társadalmi elsajátító 'funkciót" (101. old.).

Ez a gondolat tovább fejlődik a könyvnek abban a részében, amelyben a szocialista társadalom alapvető termelési viszonyáról van szó, s ahol a szerző véleményem szerint helyesen fejti ki azt, hogy a szocializmus alapvető termelési viszonyát nem lehet a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság, vagy akár az előbbi két osztály és az értelmiség kapcsolatában keresni, mert ezek a relációk nem alapvetőek a termelési módban, hanem „történelmileg múlandók" és „konkrét jelentőségükben" másodlagosak (114. old.). A pozitív megoldás azonban — hasonlóan, mint a társadalmi tulajdon esetében — a mai szocializmus jelenségvilágából le nem vezethető összefüggésnek tűnik; Szabó Kálmán szerint ugyanis „a szocialista-kommunista termelési mód alapvető viszonya a társadalmi termelés és a személyes társadalmi szükséglet közvetlen kapcsolata" (115. old.).

Közbevetőleg érdemes itt megfigyelni, hogy a „szocialista" jelző kibővül — ez egyébként a könyvben többször is előfordul —, és most már a szocialista-kommunista, nem pedig egyszerűen a szocialista termelési mód alapvető termelési viszonyáról van szó: a szerző ezzel mintegy igazolni akarja e megállapítás normatív jellegét.

A szocialista társadalom lényegi viszonyait azonban — véleményem szerint — hiba vona ilyen mértékben a jövőbe vetítve kezelni, s nem fordítani figyelmet arra a nagyon lényeges különbségre, amely a szocia-

Digitized by Google

lista társadalmi-gazdasági alakulat és az ezt követő termelési mód, a kommunizmus között fennáll. Ha viszont a szocialista társadalmi-gazdasági alakulat jelenségvilágából indulunk ki és ennek a lényeges vonásait keressük, akkor ebben a szférában sem lelhetünk ellentmondás nélküli viszonyokat olyan értelemben, amilyenben Szabó Kálmán feltételezi ezt. Abban természetesen igaza van a szerzőnek, hogy a szocialista társadalomban már a fejlődés jelenlegi szakaszán sem található meg a funkciómegosztás a munka és az elsajátítás képviselői között. Ez azonban még egyáltalában nem zárja ki akár a munka, akár az elsajátítás szférájában a közvetettséget, mégpedig nem valami gyorsan leküzdhető jelenségként, hanem a társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszának lényeges vonásaként. Legalább két olyan közvetítési formával kell számot vetni, amelyek nélkül nem lehet megérteni a szocializmus gazdasági viszonyait. Mindenekelőtt ilyenek az intézmények, a vállalatok, amelyeknek keretében az egyéni munka folyik, és amelyek szükségesek ahhoz, hogy az egyéni munka társadalmivá váljon. Ezeknek az intézményeknek a szerepe — az európai szocialista országok fejlődését figyelembe véve — inkább növekszik, mintsem csökken, s nem tekinthető egyszerűen az „elkülönültségi viszonyok" maradványának. Következésképpen a szocializmusnak fontos termelési viszonya az egyes embernek mint termelőnek és mint tulajdonosnak (az össztársadalmi vagy valami kooperáció tagjaként) a viszonya a társadalmi termelés és elosztás folyamatához és ennek intézményeihez. A másik közvetítés a munkaerőnek pénzre és a pénznek egyéni szükségleteket kielégítő árura cserélése, amely szintén a lényegi viszonyok szférájába tartozó jelensége a szocializmusnak.

Szabó Kálmán könyvének második nagy problémaköre a tulajdonviszonyok elemzése mellett a szükségletekre termelés, amely az alapvető termelési viszonyok kategóriájában is megjelenik. A szerző — véleményem szerint nagyon helyesen — abból indul ki, hogy a szocialista társadalmat „a javak termelésének és a szükségletek teremtésének ellentmondása készteti a munka termelőerejének fokozására" (153. old.). E kategória különböző értelmű használata miatt különös figyelmet érdemel a harmadik tanulmánynak az a része, amelyben a társadalmi szükségletek csoportosítására találunk kísérletet. A szerző megkülönbözteti a teljes szükségletet, amelyet — legalábbis egy zárójel segítségével — azonosít az abszolút fogyasztóképességgel és az effektív szükségletet, amely szerinte „valamiféle normális fogyasztóképességnek felel meg, vagyis szerkezetileg és terjedelmében olyan fogyasztással egyenlő, amely egy adott időpontban a termelésnek technikai-gazdasági szempontból optimális növelésével reálisan biztosítható." (206. old.) Minden fogalom-meghatározással szemben fel lehet vetni azt, hogy használható-e az az adott elméleti rendszerben, és hozzásegít-e a valóságos viszonyok megértéséhez. Ilyen szempontok alapján komoly tudományos eredményként kell értékelni az „effektív szükséglet" fogalmát és ennek bevezetését, mert segít megtalálni a társadalmi szükséglet sokszor nagyon általános és sokféle értelemben használt fogalomkörének reális magvát. Már az eddigi filozófiai és közgazdasági irodalomból is egészen nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalmi szügségletet nem szabad egyszerűen valami közvéleménykutatással megragadható, szubjektív természetű kívánságlistának tekinteni, hanem szükségszerűen legalább két megszorító kritériumot bele kell vinnünk ebbe a fogalomba: az egyik a társadalom adottságai, a másik a társadalmi célszerűség. Idézett meghatározásával Szabó Kálmán szerencsésen oldja meg ezt a proble-

Digitized by Google

mát, s ennek alapján nagyon érdekes és fontos következtetésekre jut.

Véleményem szerint éppen ebben az értelemben helyes az arányosság fogalmának bevezetése is, amely tulajdonképpen a társadalom effektív szükségletével összhangban álló társadalmi termelést és elsajátítást jelenti. Más kérdés, hogy maga az „arányosság" nem a legtalálóbb kifejezés, hiszen a matematikában minden értékelő mozzanat nélkül, mint bizonyos mennyiségek közötti összefüggést definiálják az arányosságot. Maga a szerző is beszél úgy az arányosságról mint „az újratermelés két egymást kölcsönösen feltételező oldala, folyamata közötti mennyiségi összefüggésről" (216. old.). A tényleges (effektív) szükséglet és az ezzel összhangban álló (tehát az arányosság követelményeinek megfelelő) társadalmi termelés és elsajátítás fogalompárjának a bevezetése elősegíti a társadalmi valóság megismerését, még akkor is, ha nem fejezhetők ki minden további nélkül konkrét gazdasági mutatókban, ha nincsenek is pontos képleteink, matematikai modelljeink sem az egyiknek, sem a másiknak a meghatározására. A szerző az arányosságot immanens tulajdonságként értelmezi, amely nem fejeződik ki közvetlenül a társadalmi kínálat és kereslet egyensúlyában, hanem csak végső soron határozza meg ezt. Zavaró azonban az, hogy a könyv nem tisztázza megfelelően az arányosság, továbbá a társadalmi kínálat és kereslet egyensúlya közötti eltérés okait.

A szerző az arányosság kategóriájának rendeli alá az optimális méretű fejlődést is, vagyis úgy teszi fel a kérdést, hogy „az arányosság állandó és tudatos fenntartásának realitását a viszonylag gyors ütemű gazdasági növekedés biztosítja" (271. old.). Ez az összefüggés egyébként már az előbb idézett meghatározásból is egyenesen következik. Véleményem szerint azonban az optimális ütemű gazdasági növekedés nincs olyan mértékben alárendelve az arányosság problémájának, ahogyan a könyv feltételezi ezt. Ez egymagában önálló problémakör; s lehetséges ennek olyan megközelítése, amelyben az arányosság alárendelt szerepet játszik, s egyáltalában nincs kizárva az, hogy megfelelő ütemű fejlődés biztosítása érdekében nem kell-e eltűrni bizonyos aránytalanságokat, amelyek mint mozgatóerő jelennek meg. Következésképpen kérdéses számomra, hogy helyes-e „az arányos és ezért gyors ütemű" megjelölés.

Voltaképpen mindaz a probléma, amelyet a könyvvel kapcsolatosan felvetettem, konkrét módon jelenik meg az utolsó, az árrendszerről szóló tanulmányban, amelynek értékelése és bírálata azonban külön cikket igényelne. Szabó Kálmán lényegében olyan árrendszer híve, amely a társadalmilag szükséges munkamennyiségek mozgásirányának és arányváltozásának alapján rögzíti az árak színvonalát és arányait (deklinált centrumú árrendszer). Érvelése meggyőző, és ez a megoldás — ha kitartunk az árak központi meghatározása mellett — a népgazdaság területén a jelenleginél célszerűbbnek látszik. Ha azonban növekszik a vállalatok közti árukapcsolatok szerepe — legalábbis a feldolgozóiparban —, akkor ez a megoldás természetesen elveszti jelentőségét. Ez egyben azt is érzékelteti, hogy amikor a kutatás olyan konkrét megoldásokig jut el, mint Szabó Kálmán a deklinált centrumú árrendszer koncepciójával, akkor minden esetben fel kell tenni a kérdést: milyen az a gazdálkodási rendszer, amelyben alkalmazzák. Semmiféle konkrét formának sincs ugyanis abszolút értelmű, mindenfajta rendszerben egyaránt érvényesülő pozitív vagy negatív tulajdonsága.

Amint ez már az eddiglekből is kitűnik, véleményem szerint a könyvre a kérdések sokoldalú, árnyalt megközelítése a jellemző. Mégis van néhány olyan kérdéscsoport, amely

Digitized by Google

— ettől eltérően — a közgazdasági irodalom jelenlegi állapotához képest túlságosan leegyszerűsíti a megközelíteni kívánt társadalmi valóságot. Ilyennek tekintem mindenekelőtt a foglalkoztatottságot és a szocialista országok növekedési ütemét tárgyaló részeket.

Végül ismételten hangsúlyozni szeretném, hogy Szabó Kálmán olyan könyvet írt, amely hasznos hozzájárulás a szocializmus politikai gazdaságtanának kidolgozásához, és már mostani formájában is nagymértékben elősegítheti azt, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanának az egyetemeken folyó oktatása jobban megfeleljen a kor követelményeinek.

Hegedűs András

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

V. G. Venzser:

Az értéktörvény felhasználása a termelőszövetkezeti gazdaságban

Kossuth Könyvkiadó, 1965.

Ritkán sikerül olyan szerencsésen időzíteni egy könyv kiadásának időpontját, mint *V. G. Venzser* művét. Ez a könyv novemberben jutott a könyvüzletekbe, nagyjából egyidőben azzal, hogy pártunk Központi Bizottságának ülése országos vitára bocsátotta a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésére vonatkozó javaslatait. Ezekben a javaslatokban jelentős szerepe van annak a törekvésnek, hogy a gazdasági irányítás elvei és módszerei hatékonyabban fejezzék ki a szocialista árutermelés objektív törvényszerűségeit. V. G. Venzser műve elősegíti azt, hogy közvéleményünk, jobban megismerve az áruviszonyok mezőgazdasági érvényesülésének sajátosságait, megértse és javaslataival támogassa pártunk célkitűzéseit.

A könyv négy fejezete végigvezeti az olvasót az értéktörvény érvényesülésének problémáin. Az első fejezet címe: „A mezőgazdasági artyel (termelőszövetkezet) és az értéktörvény"; a második fejezet a kolhozok földhasználatával kapcsolatban ismerteti az értéktörvény érvényesülését, a harmadik fejezetben a kolhozok önálló gazdaságos elszámolásáról és jövedelmezőségéről fejti ki véleményét a szerző; a negyedik fejezet pedig, „Az értéktörvény felhasználása a kolhoztermékek értékesítésében" címmel, a tevékenységeknek az ipar és a mezőgazdaság közötti cseréjét, s a kolhoztermékek realizálása és az értéktörvény közötti összefüggéseket elemzi.

A könyv elolvasása után az olvasó úgy érzi, hogy a szerző sikeresen valósította meg azt a törekvését, amelyet a magyar kiadáshoz írt előszavában így fogalmazott meg: „Remélem, hogy a magyar faluban folyó szövetkezeti építés gazdasági problémáinak megoldásában segítséget jelent a magyar olvasónak, ha megismeri, milyen tapasztalatokra tettek szert az értéktörvény tudatos alkalmazásával a kolhozépítés gyakorlatában.' 'E szándékának megvalósulását dr. Vági Ferenc utószava is elősegíti.

I. R.

Juhász Ferenc:

Virágzó világfa

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965

Egyik legnagyobb élő költőnk eddigi pályájának szintézise a *Virágzó világfa*. A kötetet borító reprodukció és a címadó két szó összetett hangulati hatása éppúgy hozzátartozik a költő újjá rajzolt pályaképéhez, mint az a tény, hogy a *Tenyészet országához* viszonyítva a versciklusok arányai eltolódtak, s egyes versek új helyre kerültek.

Digitized by Google

Juhász költészetének gazdag és bonyolult világában az a tájékozódás legbiztosabb módja (s ez egyúttal e sokat vitatott költő értékelésének is támpontja lehet), ha mindenekelőtt a *költői* magatartás alakulására figyelünk. A ma felől nézve rövid, gyönyörű álomnak tűnő pályakezdő szakaszban megvalósult az a „heroikus illúziókra" épülő összhang a költő és a valóság között, amelyben egyértelmű lehetett a költő állásfoglalása: Juhász a magára és feladatára találás örömével vállalta a mély ellentmondásoktól és árnyékoktól mentesnek látott teljes valóságot (*Az öröm aranyága* ciklusban, *A Sántha-család* és az *Apám* eposzokban).

Ennek a harmonikus viszonynak a megbomlását jelzik az elégiák, s ettől kezdve minden Juhász-vers lényegében gyötrődő válaszkeresés a végső „hogyan tovább?" kérdésre. Ez azonban korántsem jelentette költészetének beszűkülését, sekélyesedését. Ellenkezőleg: ekkor lombosodott, virágzott ki igazán a költői „világfa", s alakult ki Juhász sajátos stílusa is. Igaz, hogy e közben *sok zavaró, idegen gondolati és stiláris elem zúdult a versekbe,* az összképben mégis a maradandó új értékek jelentős túlsúlya érvényesül. A válságos útszakasz mélypontjain sem mondott le Juhász arról, hogy valami elfogadható megoldást küzdjön ki magának. Ha kétségbeesetten birkózott is a „szétzüllött világgal", a magánnyal és a reménytelenség érzésével, mindig maradt annyi ereje, hogy megfogóddzék a *hit*, a *hűség* vagy a *magányos helytállás* eszméjébe (*Könyörgés hűségért, Virágok hatalma, Tékozló ország* stb.). Sajátos értékű, s egyben legproblematikusabb része ez a Juhász-életmű eddigi fejezetének: nem lehet eléggé meggyőző, elfogadható ez a magatartás mindaddig, amíg a költői gyakorlatban nem, vagy csak részlegesen érvényesül a káoszban rendet teremtő *fegyelem* és *értelem* nélkülözhetetlen szerepe, amíg szakadék tátong a félelmetessé mitizált valóság és a vele dacosan szembeszegezett elvont eszmék között. (Juhász stílusának egyes vitatható sajátosságai feltétlenül összefüggnek ezzel az alapvető tartalmi ellentmondással.)

A „tetszhalott évek" után keletkezett, s e kötetben először szereplő néhány költeményben már vannak nyomai annak a kísérletnek, hogy a költő kapcsolatot teremtsen a két véglet között. A záróciklus tengelyében álló *Bartók-invokáció* az eddigieknél konkrétabb problémákat vet fel, s úgy látszik, hogy a költő illúziótlanabbul, de keményebben, „életre szántan" méri fel erőit és feladatait. *Az éjszaka képei*nek látszólag kaotikus gomolygása az emberiséget fenyegető *reális* veszélyt idézi. Ezért olyan megrázóak a fantasztikus látomások, s ezért nem hat elvontnak a feloldás sem: „Én hiszek tebenned, Emberiség!". Ebben az összefüggésben úgy érezzük, hogy a Varangy-királlyal való győzelmes csata már most is több mint a szándék, vagy a mágikus önbizalom megnyilvánulása.

Viharokban edződött az a nemzedék, amelynek Juhász Ferenc egyik legjelentősebb képviselője. Szükség van „szenvedélyes okosságukra", hogy legyen súlyos szavuk mindarra, ami még kimondatlan, és amit csak ők tudnak kimondani.

Sáray Erzsébet

Darvas József:

A legnagyobb magyar falu

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

Csaknem harminc év választja el egymástól *Darvas József*nek e legújabb kötetében megjelent két írását, a közös írói szándék azonban egybefogja őket: mindkettő szülőföldjének, Orosházának történetéről, népe sorsának alakulásáról szól.

A címadó írás, *„A legnagyobb magyar falu"* (1936) az orosházi társadalom harmincas évekbeli képét rajzolja meg. Gőgös parasztgazdákról, a szegényparasztság tengődésé-

Digitized by Google

ről ír Darvas. „Bár az ilyen jelenségek szinte ösztökélik az embert, hogy vádiratot írjon — mondja —, én mégis arra törekedtem, hogy munkám a falusi társadalom tárgyilagos analízise legyen." Ez a szociográfiai írás mind a népi irodalomnak, mind pedig Darvas életművének *fontos dokumentuma*. A parasztságból indult, a népi mozgalom balszárnyán és a munkásmozgalomhoz már akkor igen közel álló író elemzéseit a marxizmus eszméi termékenyítik meg.

A könyv második részében a marxista szakember, a kommunista író vázolja fel az elmúlt húsz év helyi változásait. A történetíró hitelességével ábrázolja a felszabadulást, a földosztást, a koalíciós időket. Hosszan és alaposan boncolgatja a személyi kultusz időszakának politikai és emberi mozzanatait. Nagy időt fog át ez a tanulmány, nem is olyan egységes, mint az első, de mutatja írójának — aki közben az ország közéletének első vonalába került — szakadatlan érdeklődését szülőföldjének népe iránt. Nem a kérdések megoldása a fő célja, hanem minél sokoldalúbb felvetése. Orosháza ma már ipari város, új nehézségek foglalják el a régiek helyét, s Darvas nagy írói erővel és a műfaj erényeit kihasználva össze tudja fogni a hagyományt és az újat a múlt és a jövő váltásában.

Benda Gyula

Forgács László:
József Attila esztétikája

Magvető Könyvkiadó, 1965.

Örvendetes az a tény, hogy *Gyertyán Ervin* könyve után ismét hivatott vállalkozó akadt *József Attila* sokáig elhanyagolt esztétikájának vizsgálatára. *Forgács László* ennek szenteli most megjelent tanulmánykötetének nagyobb részét.

Elemzését két szinten végzi. A marxista esztétika kulcskérdéseit felvetve, először azt veszi alapos vizsgálat alá, hogy miben fejlesztette tovább József Attila az elődök örökségét. A tartalom és forma dialektikus egységének, a pártosság és a proletárkultúra József Attila-i értelmezésének, a művészet funkciójának stb. kérdéseit elemezve, a szerző úgy jelöli meg József Attila helyét a marxista esztétikában, mint a lenini vonal folytatójáét. Majd József Attila esztétikai műveinek időrendi elemzésével megrajzolja azt a fejlődési utat, amelyet a költő — kitérőkkel és zsákutcákkal — bejárt, amíg megvalósította azt a tudatos törekvését, hogy az esztétikában is igazolja az uralkodó polgári művészetfelfogással szemben *a munkásság érdekeit képviselő művészet magasabbrendűségét*.

A szerző József Attila esztétikai munkásságának vizsgálatában elsősorban abban jut előbbre az eddigi munkáknál, hogy egészében, minden fontos kérdést érintve veszi alapos vizsgálat alá. Forgács László, bár jó érzékkel tapint rá a legfontosabb problémákra, nem mindig tud megnyugtató választ adni rájuk — többek között azért sem, mert József Attila esztétikai nézeteit olyan értékrendi egybevetésekkel próbálja elrendezni, amelyek nem indokoltak. Ehhez kapcsolódik tanulmányának fő hiányossága: igyekszik beolvasztani a marxista esztétika minden eddigi eredményét, de ezt a magában véve nagyon helyes törekvését nem irányítja egy részleteiben is tisztázott, határozott esztétikai koncepció. Egy sor kérdésben kétfrontos elvi harcot folytat az avantgardista és a „nagyrealista" esztétikával, de — éppen esztétikai koncepciójának tisztázatlansága miatt — néha helyesnek elfogadható álláspontokat is elvet, anélkül, hogy meggyőző új megoldásokkal helyettesítené. József Attila-értelmezésének módszertani hibája, hogy indokolatlan értékrendi összevetéseket tesz olyan tudósok pszichológiai, szociológiai, esztétikai tevékenységével, akik a maguk területén rendszert dolgoztak ki. (Pl.

Digitized by Google

József Attila szociológiai gondolatait *Max Weber* rendszerével, vagy esztetikai tanulmányait *Lukács György* életművével veti össze.) Úgy gondoljuk, nem kisebbíti József Attila esztétikai hagyatékának jelentőségét az, ha reálisan értékeljük.

A könyv ezenkívül értékes részletelemzésekre épülő tanulmányokat foglal magában *Turgenyevről*, *Dosztojevszkijről*, *Gorkijról*, *Kafkáról*. Egészében Forgács tanulmánykötete értékes és hasznos része a marxista esztétikának és a József Attila-irodalomnak.

Sebők Magda

Kertész Ákos:

Sikátor

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

A *Sikátor*ban a Keleti pályaudvar környékének világa elevenedik meg előttünk, amelyben vagányok, prostituáltak, munkásemberek és kommunisták élik életüket, a maguk külön útját járva, és mégis meghatározottan. Ebből a világból nő ki Vincze és Gabi szerelme. Egy tiszta és igaz élet lehetősége csillan meg, de véres tragédiába torkollik, és a Keleti pályaudvar környékéről két ember örökre eltűnik.

Vajon legyőzhetők-e a párkák, akik az ember életének fonalát szövik? Mert Bognár Vincze, a regény főhőse azt tapasztalta, hogy nála hatalmasabb erők alakítják a valóságot, az ő dolga csak a passzív alkalmazkodás lehet, ha „vinni akarja valamire". Vincze élete azt példázza, hogy ez nem elég: nem lehet *csak* alkalmazkodni, s nem is képes rá. Egy korszerűtlen, kispolgári életformát akar megteremteni magának, óvatos, zárt életszemléletet próbál érvényre juttatni, ez pedig nem sikerülhet. Jelleme sem engedi ezt, amely a faluról jött ember szorgalmából, becsületességéből, és a kereskedő kezdeményezőkészségéből, talpraesettségéből van összegyúrva; de azért is lehetetlen, mert egy megváltozott élettérbe kerül, amelyben az alapvető kategóriák új tartalmat kapnak, s nem lehet figyelembe nem vennie ezeket. Bognár Vincze élete szükségszerűen fut zátonyra, mert az új életforma, amelyhez alkalmazkodni akar, olyan ellentmondásokkal terhes, hogy az akklimatizálódás nem is sikerülhet, éppen azért, mert *csak* alkalmazkodni akar.

Nagyon nehéz volna meghatározni, hogy *Kertész Ákos* milyen helyet foglal el mai magyar irodalmunkban; az irányvonalak még meglehetősen képlékenyek, kialakulófélben levők. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy *Hétköznapok szerelme* c. novellaskötete után ezzel a regényével azoknak a számát gazdagítja, akik a realizmus igényével közelítenek korunkhoz (itt elsősorban *Fejes Endré*re, *Sántha Ferenc*re gondolok), s akik következetes gondolati és művészi igénnyel próbálnak választ adni a feltett kérdésekre. A Sikátor c. regényben ezek a kérdések lényegi törvényeket és problémákat érintenek. Az író a rendkívül plasztikusan megformált jellemek és sorsok szimbolikájával jeleníti meg végső általánosítását és következtetését. Ez a szimbolika túlnő a főhős egyéni sorsán, sőt ennek a különösbe való átcsapásán is (általában a kispolgári életforma képtelenségén): a legáltalánosabb szinten, mindenfajta óvatoskodó és tehetetlen, önmagát ezzel pusztulásba sodró létforma elleni tiltakozássá teljesedik ki.

Bíró Gyula

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME

Október

W. Rochet: SZEREZZÜK MEG A SZAVAZATOK MILLIÓIT A DEMOKRATIKUS EGYSÉG JELÖLTJÉNEK AZ ELNÖKVÁLASZTÁSOKON

J. Kahn: A NEMZET ÉRDEKÉVEL ELLENTÉTES GAZDASÁGPOLITIKA (Franciaországban)

C. Massu: A LAKÁSVÁLSÁG A GAULLEISTA HATALOM IDEJÉN

J. Duclos: A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ VII. KONGRESSZUSA.

KÉT TESTVÉRPÁRT ÉS KÉT TESTVÉRNÉP TALÁLKOZÁSA (A Vietnami Dolgozók Pártja küldöttségének franciaországi látogatásáról, a francia nép szolidaritásáról, a vietnami helyzetről.)

R. Garaudy: A MARXISTA ESZTÉTIKÁRÓL — Erns Fischer: „A nélkülözhetetlen művészet"

Y. Dumont: A FRANCIA NŐK SZÖVETSÉGÉNEK IX. ORSZÁGOS KONGRESSZUSA ELŐTT

J. C. Poulain: TUDNUNK KELL MEGGYŐZNI MINDEN DOLGOZÓT (A pártagitációról)

C. Willard: A GUESDISTÁK (A francia munkásmozgalom történetéből.)

Desné: REGÉNY ÉS VALÓSÁG (Aragon „A kivégzés" c. művéről)

Moine: KOMMUNISTÁK ÉS KERESZTÉNYEK (Válasz egy olvasónak.)

AZ FKP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK SZEPTEMBERI ÜLÉSE (W. Rochet beszámolója, határozatok).

EINHEIT

November

E. Honecker: AKI SZÖVETSÉGES A SZOVJETUNIÓVAL, A GYŐZTESEKHEZ TARTOZIK

A. Grandke—H. Kuhsig: AZ NDK ÚJ CSALÁDVÉDELMI TÖRVÉNYE

M. Matthes: AZ ELLENŐRZÉS — A SZOCIALISTA VEZETÉS SZILÁRD ALKOTÓRÉSZE.

MINŐSÉG ÉS KÖTELESSÉG (Interjú Helmut Lilie professzorral)

G. Ehrlich: KOOPERÁCIÓS KAPCSOLATOK MEZŐGAZDASÁGUNKBAN (Tapasztalatok a lipcsei kerületből)

G. Krenz: ÚJ FELADATOK ELŐTT AZ ÉPÍTÉSZET ÉS A VÁROSÉPÍTÉS (az NDK-ban)

H. Steininger: FELELŐSSÉG ÉS SZABADSÁG A SZOCIALIZMUSBAN

W. Dorst: A TÁRSADALMI FELELŐSSÉGRE VALÓ NEVELÉS (A felnőttek önnevelése az ifjúság nevelésének feltétele).

M. Lange: MŰVÉSZETI POLITIKÁNK TUDOMÁNYOSSÁGA ÉS FOLYTONOSSÁGA

F. Bohrens: A TÁRSADALMI MUNKA HATÁSFOKÁNAK PROBLÉMÁJÁHOZ

O. Lendle: EGYSÉGES MENNYISÉG-, IDŐ- ÉS ÉRTÉK- (PÉNZ-) SZÁMÍTÁST

H. Puder: TERMELŐERŐK ÉS TERMELÉSI VISZONYOK A SZOCIALIZMUS ÁTFOGÓ ÉPÍTÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN AZ NDK-ban (Konzultáció)

KOMMUNYISZT

15. szám

A PÁRT KÖVETKEZETES LENINI POLITIKÁJA. (AZ SZKP KB szeptemberi plénumának határozatairól)

G. Golikov: A NAGY OKTÓBER ÚJ KORSZAKOT NYITOTT (Évfordulóra)

A. Rumjancev: A KOMINTERN VII. KONGRESSZUSÁNAK TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE ÉS KORUNK KOMMUNISTA MOZGALMA

Digitized by Google

L. Gatovszkij: A TERV ÉS A GAZDASÁGI ELSZÁMOLÁS EGYSÉGE

F. Loscsenkov: ÖNÁLLÓSÁG, KEZDEMÉNYEZÉS, FELELŐSSÉG. (A gazdasági irányítás néhány kérdéséről).

A. Jugyin: AZ ATEISTA MUNKA EGYÉNEKRE ALKALMAZOTT MÓDSZEREI

M. Jemcev—J. Parnov: A TUDOMÁNY ÉS A FANTASZTIKUS IRODALOM

A. Mihajlova: SZIMBOLIKA A REALISTA MŰVÉSZETBEN

N. Dubinyin: A GENETIKA EREDMÉNYEI ÉS TÁVLATAI

J. Olejnyik: A SZOCIALISTA ORSZÁGOK GAZDASÁGÁNAK SZAKADATLAN EMELKEDÉSE

V. Korionov: KÁRHOZOTTAK HÁNYÓDÁSAI (Az amerikai imperializmus pozíciójának gyengülése és „új" taktikája).

Z. Mukasov—L. Naumenko: A FILOZÓFIAI KUTATÁSOK FONTOS TERÜLETE (A teljesség, az egész és a rész kérdésével foglalkozó munkák áttekintése.)

LUPTA DE CLASA

Október

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM

I. Patan: A BERUHÁZÁSOK IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI (Az új létesítmények határidőre való elkészítéséről.)

E. Hutira—Fl. Balaure: KÉT ÉVTIZEDDEL AZ RKP ORSZÁGOS KONFERENCIÁJA UTÁN (A párt húszéves politikai és gazdaságirányító munkájának mérlege

A. Tanase: KULTÚRA, MUNKA, ALKOTÁS (A kulturális tevékenység és a termelőmunka kapcsolatáról.)

E. Iordachescu: A KULTURÁLIS ÉS TUDOMÁNYOS ISMERETEK TERJESZTÉSE

E. Oproiu: A ROMÁN FILMSZÍNHÁZAK MŰSORÁRÓL

AZ 1964—1965-ös MEZŐGAZDASÁGI ÉV BÚZATERMELÉSI TAPASZTALATAI

D. F. Lazarotu: TEMATIKA ÉS KUTATÁSI TERV

D. Dumitrescu: A KUTATÓ MUNKA GAZDASÁGI HATÉKONYSÁGA

A. Domsa: JAVASLATOK A FELSŐFOKÚ MŰSZAKI OKTATÁS SZÁMÁRA

I. Bontas: PEDAGÓGIAI ISMERETEKET A JÖVŐ MÉRNÖKEINEK

I. Vermesan: AZ ÁLLATTENYÉSZTŐ SZAKEMBEREK KÉPZÉSE

E. Chis: TANERŐKÉPZÉS

MARXISM TODAY

November

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK (aktuális kérdésekről)

E. Burns: A MUNKÁSPÁRT NEMZETI TERVE (A Munkáspárt nemzetgazdasági terve, összehasonlítva a szocialista országok terveivel.)

M. Cornforth: NÉHÁNY KÉRDÉS A DIALEKTIKA TÖRVÉNYEIRŐL (Összehasonlítások a logikai, matematikai és természeti törvényekkel.)

K. Thomson: AZ ERZSÉBET KORI NÉPDALOK ÉS AZ ANGOL ZENEI HAGYOMÁNY

F. Quelon: MESTERSÉGES AGY (A marxizmus és a gondolkodó gépek.)

R. Beech: „A HARMINCAS ÉVEK" (Vitacikk.)

D. Lesslie: RUDYARD KIPLING ÚJJÁÉRTÉKELÉSE (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

Október

A SZOVJETUNIÓ ÉS MI (A csehszlovák párt- és kormányküldöttség szeptember 6—15-i szovjetunióbeli látogatásáról.)

M. Kohoutek: GONDOLATOK A KÍSÉRLETEZÉSRŐL (A csehszlovák népgazdaságban folyó kísérletekről.)

L. Urban: A HÁBORÚ UTÁNI KAPITALIZMUS ÉS STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSAI

Digitized by Google

A. Sloup: A GÉPGYÁRTÁS TOVÁBBI FEJLŐDÉSE
K. Horn: A KÜLFÖLDI RÁDIÓPROPAGANDA
M. Jirsl: ÁLTALÁNOS JÓLÉTI ORSZÁGOK?
J. Vecera: AZ ÉRTELMISÉG ÉS A JELENKOR (Az értelmiség feladata jelenlegi bonyolult társadalmi mozgásban.)
Z. Burianek: A CAPEK-SZIMPÓZIUM
K. Rizicka: A TÖRTÉNÉSZEK VILÁGKONGRESSZUSA
A. Svarovská: AZ EMBEREKKEL VALÓ BESZÉLGETÉS MŰVÉSZETE

November

V. Markvart: JELENTŐS VÁLTOZÁSOK A SZOVJET NÉPGAZDASÁG IRÁNYÍTÁSÁBAN
V. Ruml: A JELENLEGI BURZSOÁ FILOZÓFIA ÉS A MARXIZMUS
E. Paloncy: AZ AFRIKAI ORSZÁGOK GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE
J. Gorski: VÁLTOZÁSOK A LENGYEL GAZDASÁG TERVEZÉSÉBEN ÉS IRÁNYÍTÁSÁBAN
P. Winkler: KÜLPOLITIKÁNK ÉS AZ EURÓPAI BIZTONSÁG
VEZETŐ ÚJSÁGÍRÓK NYILATKOZATAI: MIT JELENTETT A FELSZABADULÁS ÓTA ELTELT HÚSZ ÉV A SAJTÓ, RÁDIÓ, TELEVÍZIÓ STB. SZÁMÁRA
L. Cunderlik: LUDOVIT STUR ÉS NEMZETI ÚJJÁSZÜLETÉSI PROGRAMJA
V. Kubin: A KONCEPCIÓK KIKRISTÁLYOSODNAK (A szocialista erkölcsről)
TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK A NYUGAT-EURÓPAI INTEGRÁCIÓRÓL
I. Rek: AZ ENSZ-KÖZGYŰLÉS XX. ÜLÉSSZAKÁNAK MARGÓJÁRA
M. Jelinek: FIATALOK A SZOCIALIZMUSBAN (A fiatalok társadalmi feladatai)
G. Richter: KÉRDŐÍVVEL A MŰSZAKI ÉRTELMISÉG KÖZÖTT (A csehszlovák kohászati ipar időszerű problémáiról.)
A HELYESÍRÁS ÉSSZERŰSÍTÉSÉRŐL

NOWE DROGI
November

S. Jedrychowski: OSCAR LANGE (megemlékezés)
J. Pajestka: A TERVEZÉS TUDOMÁNYOS ALAPJAI ELMÉLYÍTÉSÉNEK NÉHÁNY FELTÉTELE
S. Hasiek: A SZOCIALISTA IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG ESZMEI NEVELŐ MUNKÁJÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA
J. Liczkowski: A POZNAN-BYDGOSZCZI MEZŐGAZDASÁGI KÖRZET JELENTŐSÉGE
W. Nowak: A FALUSI PÁRTMUNKÁRÓL (A koszalini vajdaságban)
M. Pohorille: A TUDOMÁNY KORSZERŰ SZERVEZÉSE A KUTATÁSOK INTEGRÁCIÓJÁNAK SZÜKSÉGES FELTÉTELE
I. Sachs: A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK INTEGRÁLÁSA: KÁDERKÉPZÉSI PROBLÉMA
A „SOCIJALIZAM", A JUGOSZLÁV KOMMUNISTÁK SZÖVETSÉGÉNEK FOLYÓIRATA (Ismertetés)

NOVO VREME
Október

A MUNKÁSOSZTÁLY ÉS A DEMOKRATIKUS ERŐK EGYSÉGÉÉRT FOLYTATOTT HARC TANULSÁGAI
M. Markov: AZ ÉRTELMISÉG NÖVEKVŐ SZEREPE A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSÉBEN
S. Sopov: A NORMARENDSZER ÉS A MUNKATERMELÉKENYSÉG
J. Sztojanov: MUNKATERMELÉKENYSÉG A TERMELŐSZÖVETKEZETEKBEN
G. Szotirova: A MONOPOLTŐKE NEOINSTITUCIONÁLIS ÉS NEOSZOCIOLÓGIAI VÉDEKEZÉSE
V. Szemkov: A PÁRTSZERVEK ÉS PÁRTSZERVEZETEK TEVÉKENYSÉGE ÉS ÖNTEVÉKENYSÉGE
I. Popov: MILYEN TUDOMÁNY A

Digitized by Google

FILOZÓFIA ÉS MI A JELENTŐSÉGE? (Konzultáció)

K. Bajcsinszki: A HÁBORÚ, BÉKE ÉS FORRADALOM KÉRDÉSE KORUNKBAN (Konzultáció)

Sz. Angelov: A FILOZÓFIAI GONDOLAT MARXISTA STILUSÁRÓL (Könyvismertetés)

I. Vandov: AZ ESSZÉIZMUS LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI AZ IRODALOMKRITIKÁBAN (Könyvismertetés)

WEG UND ZIEL

November

E. Scharf: AZ OSZTRÁK NÉPPÁRT SZÉLSŐSÉGESEINEK TÁMADÁSA

W. Fischer: FŐISKOLAI PROBLÉMÁK (Ausztriában)

F. Marek: NYUGAT-EURÓPA KOMMUNISTA PÁRTJAINAK PROBLÉMÁI

OSKAR LANGE (Megemlékezés a kiváló lengyel közgazdászról.)

A. Ruschitzka: AZ IG FARBEN TÁMADÁSBAN AZ OSZTRÁK VEGYIPAR ELLEN

P. Weiss: EGY SZERZŐ MUNKAKAPCSOLATA A MEGOSZTOTT VILÁGBAN (A Svédországban élő német író állásfoglalása.)

VITAFÓRUM (Hozzászólások Ernst Fischer „Marxizmus és ideológia" c. cikkéhez.)

E SZÁM SZERZŐI:

Pécsi Ferenc, a Magyar Távirati Iroda vezérigazgató-helyettese — **Havas, Péter**, közgazdász — **Dr. Bíró Ferenc**, kandidátus, az MSZMP Pest megyei bizottságának osztályvezetője — **Kurucz Imre**, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezető-helyettese — **Dr. Samu Mihály**, kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens — **Láncos János**, a Szakszervezeti Szemle idegennyelvű kiadásának szerkesztője — **Nemes Dezső**, akadémikus, a Politikai Bizottság tagja, a Párttörténeti Intézet főigazgatója — **Erényi Tibor**, kandidátus, a Párttörténeti Intézet osztályvezetője — **Diószegi András**, a Kritika felelős szerkesztője — **Bőgel József**, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója — **Szabó Imre**, egyetemi tanársegéd — **Soós Levente**, a Szépirodalmi Könyvkiadó lektora — **Hegedüs András**, kandidátus, az MTA szociológiai csoportjának igazgatója.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SIK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF.

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Ференц ПЕЧИ: Империалистическая агрессия и политика мирного сосуществования — — — — — — — — — — — — — — 1

Петер ХАВАШ: Управление экономикой и децентрализация вынесения решений в промышленности — — — — — — — — — — — 17

Д-р Ференц БИРО: Принцип социалистического распределения в сельском хозяйстве — — — — — — — — — — — — — — 32

Имре КУРУЦ: Выполнение школьной реформы в свете ее основных принципов — — — — — — — — — — — — — — — — 42

Д-р Михай ШАМУ: Демократизм социалистического государства и государствоведение — — — — — — — — — — — — — 54

Янош ЛАНЦОШ: Всемирное профсоюзное движение наших дней — — 59

ИЗ ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ

Дежё НЕМЕШ: Основные принципы VII съезда Коммунистического Интернационала и практический опыт Коммунистической Партии Венгрии — — — — — — — — — — — — — — — 73

Тибор ЭРЕНИ: К 75-й годовщине основания Венгерской социалдемократической партии — — — — — — — — — — — — — 82

МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ

Крах политики «среднего левого» и коммунистическая альтернатива в тезисах съезда Итальянской коммунистической партии — — — — 89

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

Андраш ДИОСЕГИ: Гуманизм, искусство, ценность — — — — — 94

ОРИЕНТАЦИЯ

Отрывки из французских журналов (Йожеф БЕГЕЛ) — — — — 108

Полемика советских философов об интересах (Имре САБО) — — — 113

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Седьмой том полного собрания сочинений В. И. Ленина (Левенте ШОШ) 116

Калман Сабо: Основные черты социалистического производства (Андраш ХЕГЕДЮШ) — — — — — — — — — — — — — — 121

Примечания к книгам — — — — — — — — — — — — — — 125

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Digitized by Google

CONTENTS

FERENC PÉCSI: The imperialist aggression and the policy of peaceful coexistence — — — — — — — — — — — — — — 1

PETER HAVAS: The control of national economy and the decentralization of economic decisions — — — — — — — — — — 17

Dr. FERENC BÍRÓ: The principle of socialist distribution in agriculture — — — — — — — — — — — — — — 32

IMRE KURUCZ: The carrying into effect of the education reform, according to its guiding lines — — — — — — — — — — 42

Dr. MIHÁLY SAMU: Socialist State Democratism and the State Science — — — — — — — — — — — — — — 54

JÁNOS LÁNCOS: The Trade Union world movement of today — — 59

FROM THE HISTORY OF THE WORKING CLASS MOVEMENT

DEZSŐ NEMES: Guiding principles at the 7th Congress of the Communist International and the practical experience of the Communist Party of Hungary — — — — — — — — — — — — 73

TIBOR ERÉNYI: The 75th anniversary of the Hungarian Social Democratic Party's formation — — — — — — — — — — 82

INTERNATIONAL REVIEW

The breakdown of the „center-left" and the communist alternative in the Congress guide lines of the Italian Communist Party — — 89

EXCHANGE OF IDEAS

ANDRÁS DIÓSZEGI: Humanism, Art, Value — — — — — — — 94

ORIENTATION

A glimpse to French periodicals (JÓZSEF BÖGEL) — — — — 108

Soviet philosophers' debate about the interest (IMRE SZABÓ) — — 113

BOOK REVIEW

Lenin's Complete Works, Vol. 7. (LEVENTE SOÓS) — — — — — 116

Kálmán Szabó: Fundamental features of socialist production (ANDRÁS HEGEDÜS) — — — — — — — — — — — — — 121

Notes on books — — — — — — — — — — — — — — 125

FROM THE PRESS OF BROTHER PARTIES

Digitized by Google

SOMMAIRE

FERENC PÉCSI: L'agression impérialiste et la politique de coexistence pacifique — — — — — — — — — — — — — — — 1

PETER HAVAS: La direction de l'économie et la décentralisation de la prise des décisions économiques — — — — — — — — 17

Dr. FERENC BÍRÓ: Le principe de répartition socialiste dans l'agriculture — — — — — — — — — — — — — — 32

IMRE KURUCZ: L'application de la réforme de l'enseignement, à la lumière de ses principes — — — — — — — — — — — 42

Dr. MIHÁLY SAMU: Le démocratisme de l'État socialiste et les sciences politiques — — — — — — — — — — — — — 54

JÁNOS LÁNCOS: Le mouvement syndical mondial de nos jours — 59

DE L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER

DEZSŐ NÉMES: Les directives du VIIe Congrès de l'Internationale Communiste et les expériences pratiques du Parti Communiste de Hongrie — — — — — — — — — — — — — — 73

TIBOR ERÉNYI: Au 75e anniversaire de la fondation du Parti Social-démocrate de Hongrie — — — — — — — — — — — — 82

REVUE INTERNATIONALE

L'échec du Centre-Gauche et l'alternative communiste dans les thèses du Congrès du P. C. Italien — — — — — — — — — 89

ÉCHANGE DE VUES

ANDRÁS DIÓSZEGI: Humanité, art, valeur — — — — — — 94

ORIENTATION

En lisant des revues françaises (JÓZSEF BÖGEL) — — — — — 108

Un débat des philosophes soviétiques du l'intérêt (IMRE SZABÓ) — 113

COMPTES RENDUS DE LIVRES

Tome VII des Oeuvres complètes de Lénine (LEVENTE SOÓ) — — 116

Kálmán Szabó: Les traits fondamentaux de la production socialiste (ANDRÁS HEGEDÜS) — — — — — — — — — — — — 121

Notes sur des livres — — — — — — — — — — — — — — 125

DE LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Digitized by Google

INHALT

FERENC PÉCSI: Die imperialistische Aggression und die Politik der friedlichen Koexistenz — — — — — — — — — — — — — — — 1

PÉTER HAVAS: Die Lenkung der Volkswirtschaft und die Dezentralisation der wirtschaftlichen Beschlüsse — — — — — — — 17

Dr. FERENC BÍRÓ: Das Prinzip der sozialistischen Verteilung in der Landwirtschaft — — — — — — — — — — — — — — — 32

IMRE KURUCZ: Die Vollziehung der Unterrichtsreform gemäss ihrer Richtlinien — — — — — — — — — — — — — — — — 42

Dr. MIHÁLY SÁMU: Sozialistischer Staatsdemokratismus und die Staatswissenschaft — — — — — — — — — — — — — — — 54

JÁNOS LÁNCOS: Die gewerkschaftliche Weltbewegung von heute — 59

AUS DER GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

DEZSŐ NÉMES: Richtlinien am VII. Kongress der Kommunistischen Internationale und die praktischen Erfahrungen der Kommunistischen Partei Ungarns — — — — — — — — — — — — — — 73

TIBOR ERÉNYI: Zur 75. Jahresfeier der Gründung der Sozialdemokratischen Partei Ungarns — — — — — — — — — — — — 82

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Der Zusammenbruch des Linken Zentrums und die kommunistische Alternative in den Kongressthesen der KP Italiens — — — — 89

GEDANKENAUSTAUSCH

ANDRÁS DIÓSZEGI: Humanismus, Kunst, Wert — — — — — — 94

ORIENTATION

Nachlese in französischen Zeitschriften (JÓZSEF BÖGEL) — — — 108

Philosophendebatte in der Sowjetunion über das Interesse (IMRE SZABÓ) — — — — — — — — — — — — — — — — — 113

BÜCHERSCHAU

Lenins Sämtliche Werke, Band 7. (LEVENTE SOÓS) — — — — — 116

Kálmán Szabó: Grundzüge der sozialistischen Produktion (ANDRÁS HEGEDÜS) — — — — — — — — — — — — — — — — 121

Notizen über Bücher — — — — — — — — — — — — — — — — 125

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Digitized by Google

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.*
Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj (1966 januárjától) negyedévre 10,50 Ft, félévre 21,— Ft, egész évre 42,— Ft, egyes szám ára 5,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3.

Megjelent 39 200 példányban
Az utolsó kézirat 1965. november 25-én érkezett a nyomdába
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.10858 2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

RETURN TO ➟ CIRCULATION DEPARTMENT
202 Main Library

LOAN PERIOD
HOME USE

4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS

RENEWALS AND RECHARGES MAY BE MADE 4 DAYS PRIOR TO DUE DATE.
LOAN PERIODS ARE 1-MONTH, 3-MONTHS, AND 1-YEAR.
RENEWALS: CALL (415) 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

SEP 26 1990

AUTO DISC JUL 06 1990

OCT 28 ...

AUTO DISC JUL 25 1990

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
FORM NO. DD6, 60m, 1/83 BERKELEY, CA 94720

Digitized by Google

U.C. BERKELEY LIBRARIES
C022823446

Digitized by Google